GENOCID

Zbornik radova
sa Međunarodne
naučne konferencije,
održane u Potočarima
(Srebrenica) od
10.-11. jula 2009.

GENOCID
U BOSNI I HERCEGOVINI
- POSLJEDICE PRESUDE MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE

Univerzitet u Sarajevu
Institut za istraživanje zločina protiv
čovječnosti i međunarodnog prava

GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI

- POSLJEDICE PRESUDE MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE -

Zbornik radova Međunarodne naučne konferencije održane 10. i 11. jula 2009. godine u Potočarima (Srebrenica)

Sarajevo, 2011.

IZDAVAČ:
Univerzitet u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina
protiv čovječnosti i međunarodnog prava

ZA IZDAVAČA:
Prof. dr. Smail Čekić

UREDNIK:
Prof. mr Muharem Kreso

LEKTOR I KOREKTOR:
Azra Fišer

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

341.485 (497.6 Srebrenica) "1995" (063) (082)
341.645.2:343.151) (497.6
Srebrenica) "2009" (063) (082)
94 (497.6) "1992/1995" (063) (082)

MEĐUNARODNA naučna konferencija Genocid u Bosni i Hercegovini (2009 ; Potočari (Srebrenica)

Genocid u Bosni i Hercegovini : posljedice presude Međunarodnog suda pravde : zbornik radova Međunarodne naučne konferencije održane 10. i 11. jula 2009. godine u Potočarima (Srebrenica) / Međunarodna naučna konferencija. - Sarajevo : Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta, 2011. - 1420 str. : ilustr. ; 25 cm

Bibliografija i bilješke svaki rad.

ISBN 978-9958-740-67-1
I. ICTY vidi International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (Hague)
COBISS.BH-ID 18825222

KNJIGA DRUGA

DRUGA TEMATSKA CJELINA

PLANIRANJE, PRIPREMANJE, ORGANIZOVANJE I IZVRŠENJE GENOCIDA U REPUBLICI BOSNI I HERCEGOVINI

Prof. mr. Muharem Kreso, Institut za istraživanje
zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava
Univerziteta u Sarajevu

"AKTIVNA BORBENA DEJSTVA OKO ENKLAVA" PODRINJA

Do jeseni 1992. godine u Bosni i Hercegovini znatno je pojačan otpor branitelja velikosrpskom agresoru i Armija Republike Bosne i Hercegovine je sve više konsolidovala svoje slobodne teritorije – u Cazinskoj krajini, Posavini, Hercegovini i Podrinju, te opsjednutom Sarajevu. U slivu Bosne i gornjeg Vrbasa konsolidovana je najveća, centralna slobodna teritorija, dok se Vrhovna komanda zadržala u opkoljenom Sarajevu. Istovremeno su pod pritiskom svjetskog javnog mnijenja i prisustva UNPROFOR-a i drugih organa Ujedinjenih nacija, na okupiranim teritorijama ublažene genocidne radnje, koje su uzbuđivale Svijet. Posebno su prorijeđena masovna ubistva pripadnika bošnjačkog naroda i prešlo se na suptilnije metode "etničkog čišćenja".

Pošto je učvrstila koridor u Bosanskoj posavini Vojska Republike Srpske istovremeno je završavala formiranje novog, Drinskog korpusa, sa zadatkom da likvidira nekoliko bošnjačkih enklava u Podrinju, koje je, u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu, bilo "prvi strateški cilj srpskog naroda".

Rezolucijom UN od 18. decembra 1992. Generalna skupština UN potvrdila je "podršku Vladi i narodu Republike Bosne i Hercegovine u njihovoj pravednoj borbi da očuva svoj suverenitet, političku samostalnost, teritorijalni integritet i jedinstvo", i osudila intenziviranje agresije srpskih i crnogorskih snaga u cilju nasilnog sticanja šire teritorije (čitaj životnog prostora – odnosno lebensrauma), ... masovno protjerivanje civilnog stanovništva ... postojanje koncentracionih logora ... i primjenu gnusne politike '**etničkog čišćenja**', koja je oblik **genocida**".[1]

[1] Rezolucija Generalne skupštine UN od 18. decembra 1992.

Kad je ovaj napor najvišeg organa Ujedinjenih nacija ostao bez rezultata i svi osuđeni postupci nastavljeni, Savjet sigurnosti je na dramatičnoj sjednici 16. aprila 1993, kao najkompetentniji organ za zaustavljanje i agresije i genocida, usvojio Rezoluciju 819, kojom je u Bosni i Hercegovini prvi put uspostavljena "**sigurna zona UN**, **pošteđena svakog oružanog napada ili bilo kojeg drugog neprijateljskog čina**" i zahtijevan "**trenutan prestanak oružanih napada** paravojnih jedinica bosanskih **Srba na Srebrenicu i njihovo neposredno povlačenje iz okolnog područja Srebrenice**".[2]

Termin "**sigurna zona UN**" (UN safe area) nešto prije je uveden u međunarodno pravo i njegova primjena za Kurdistan u Iraku uspješno demonstrirana pošto su je zajedno sa lokalnim snagama branile Trupe Sjedinjenih Američkih Država.

Suočena sa činjenicom da bi "alternativa mogla predstavljati masakr 25.000 duša" Misija Vijeća sigurnosti - koja je u vezi s tim posjetila Podrinje - se zadovoljila proširenjem statusa sigurne zone UN na Sarajevo, Tuzlu, Žepu, Goražde i Bihać, ali je generalni sekretar UN izbjegao da obezbijedi "potrebna sredstva da se osigura poštivanje statusa ovih gradova". Tako su u BiH ove zone postale poprište "**tihog genocida**", koga je Misija osudila, a agresor sprovodio putem "**namjernog podvrgavanja skupine takvim uslovima života, koji bi trebali dovesti do njenog potpunog ili djelimičnog uništenja**" (Konvencija o genocidu).

Novoproglašene sigurne zone UN posebno one u Podrinju od maja 1993. godine stavljene su u uslove totalne ovisnosti od pristizanja humanitarne pomoći UNHCR-a, a pristizanje te pomoći već odavno je zavisilo od dobre volje SRJ/RS, odnosno VRS. Malo je pomoglo i američko bacanje hrane iz aviona u toku zime 1993/1994, a još manje individualno snabdijevanje preko Crnog vrha. U toku dvije godine stanovništvo ovih sigurnih zona se **dosta brzo topilo** i njihov konačni nestanak bio je na vidiku.

U međuvremenu međunarodna zajednica je postala nestrpljiva, pa se povećao i pritisak za okončanje rata. Na tom zadatku bila je angažovana Kontaktna grupa 5 velikih sila, a zalaganjem Džimi Kartera zaključeno je četveromjesečno primirje od 1. januara do 30. aprila 1995. godine. U

[2] Rezolucija Savjeta sigurnosti br. 819 od 16. aprila 1993.

toku njegovog trajanja zaraćene strane su se pripremale za što uspješniji završetak rata. Agresor se, međutim, nije mogao odreći makar Podrinja.

Ključni sastanak vojno-političkog vrha SRJ i RS o tom održan je 4. i 5. marta 1995. na Jahorini. Predmet rasprave je bila Direktiva br. 7 za rad OS RS u 1995, a Zaključak toga skupa je bio da **primarni strateški cilj, pored sprečavanja deblokade Sarajeva, bude "definitivno oslobođenje" Podrinja i likvidacija bošnjačkih enklava u njemu**.

Da je ovo posljednje bilo glavni predmet razgovora svjedoči i činjenica da je general Mladić dva dana kasnije (7. marta 1995) novom komandantu UNPROFOR-a generalu Rupertu Smitu "pokazao da je nezadovoljan režimom sigurnih zona UN i da će možda poduzeti vojne akcije na istočne enklave, te ukoliko se takvi napadi dese da će on "ipak garantovati sigurnost bošnjačkoj populaciji u tome području" uprkos upozorenja "da će takva akcija skoro sigurno dovesti do međunarodne vojne intervencije protiv Srba".[3]

Ima indicija da je pokrivanje ovih operacija bilo pripremano operacijom "**Taoci**", a da se širenje zadataka na zauzimanje urbanih jezgra Srebreničke enklave i policijske zadatke, ostalo u koricama Plana "B".

Za izvršenje zadataka Direktivom je planirano niz operacija tako da je Direktiva više ličila na zbir želja. Na Podrinje od njih se odnosilo bar pet: "Jadar" "Krivaja" (Srebrenica), "Zvijezda" (Goražde), "Spreča" (Sapna) i "Stupčanica" (Žepa). Za nosioce operacija određeni su korpusi. Uz to susjedni korpusi su bili obavezni da pripreme "**gotove brigade**" za sadejstvo nosiocima određene operacije.

Čitav mjesec dana prije toga VRS je bila u potpunosti obustavila i snabdijevanje jedinica UNPROFOR-a, kao i svaki prolazak konvoja humanitarne pomoći za bošnjačke podrinjske enklave sa ciljem da se život u izolovanim enklavama učini nemogućim. U svim ovim operacijama izričito je naglašeno da je njihov cilj "svođenje enklava", odnosno sigurnih zona UN na uže urbano područje (do 3 km poluprečnika), kako bi se prikrila prava namjera, ali se i u Direktivi br. 7 od 8. marta 1995. vidi da

[3] S. Čekić - M. Kreso - B. Macić, GENOCID U SREBRENICI, "SIGURNOJ ZONI" UJEDINJENIH NACIJA, JULA 1995, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2000, paragraf 180, str. 106 - 107.

je stvarno predviđeno njihovo zauzimanje u cjelini, što je očigledna omaška redaktora teksta Direktive.[4]

Vašingtonski sporazum (potpisan 18. marta 1994) o obustavi otvorene agresije Republike Hrvatske na Republiku Bosnu i Hercegovinu bitno je promijenio odnos snaga na Ratištu i ublažio negativne efekte Embarga i dotadašnje izolacije Republike Bosne i Hercegovine.[5]

Do proljeća 1995, brojno - ali ne i tehnički - izjednačena Armija RBiH, stvaranjem operativno-taktičkih sastava osposobila se za postepeno preuzimanje inicijative. Za strategijsku prevagu, međutim, još nije imala uslova.[6] Diplomatski, ekonomski oružani napori Republike Hrvatske na reintegraciji Republike Srpske Krajine počeli su davati prve rezultate. Efekti međunarodnih sankcija prema SRJ i pritisci Kontakt grupe bili su prisilili Miloševića na popuštanje. Radi očuvanja dotadašnje sopstvene pozicije Milošević je izrazio spremnost na okončanje sukoba **bez ostvarenja** "**jedinstvene srpske države**", što je izazvalo "**raskol**" u dotada jedinstvenom velikosrpskom rukovodstvu.[7] Dvadesetdrugog maja 1995. Milošević je čak bio pristao na međusobno priznanje SRJ i Bosne i Hercegovine.

Američki i evropski diplomati su se 23. maja 1995. saglasili da trupe UN ne treba povlačiti iz Bosne i Hercegovine, nego da ih treba učiniti **e f i k a s n i j i m.** Potaknuto uzimanjem talaca (26. maja 1995) idućih dana obrazovane su **Snage za brzo reagovanje**, sastavljene od najelitnijih jedinica NATO, te predviđeni udari avijacije za njihovu podršku.[8]

Smanjenjem, do tada neograničene logističke podrške od strane SRJ i prepuštanjem sudbini slične tvorevine u Hrvatskoj (Republika Srpska Krajina – RSK), u situaciji na njihovu štetu promijenjenih odnosa na Ratištu, prenapregnute oružane snage Republike Srpske našle su se pred teškim problemima, ali se za razliku od Miloševića, nisu mogle

---

[4] Vrhovna komanda OSRS Dt. br./2/2-M od 8.3.1995. godine.

[5] K. Begić, BOSNA I HERCEGOVINA OD VANCEOVE MISIJE DO DAYTONSKOG SPORAZUMA, Bosanska knjiga, Sarajevo 1997, str. 243. do 265.

[6] To pokazuje uspješna Vlašićka operacija 20. marta do 10. aprila i neuspješna deblokada Sarajeva u junu 1995. godine.

[7] Preambula Direktive Vrhovne komande OS RS broj 7 od 8. marta 1995. godine.

[8] K. Begić, BOSNA I HERCEGOVINA OD VANCEOVE MISIJE DO DAYTONSKOG SPORAZUMA, Bosanska knjiga, Sarajevo 1997, str. 260.

odreći osnovnog strateškog ratnog cilja – "**stvaranja slobodne i jedinstvene srpske države na prostoru bivše Jugoslavije**". **Dakle i na prostoru Bosne i Hercegovine**.

Rasprostranjenje Srbije na čitavu Bosnu i Hercegovinu, kao i na druge susjedne zemlje bio je dugoročan cilj Velikosrpskog pokreta, koji je dominirao u XIX i XX vijeku, a ovaj ga se ne odriče ni u XXI stoljeću. Pojedini njeni dijelovi izbijali su u vrh strateških prioriteta zavisno od konstelacija snaga i odnosa na Balkanu i u Evropi. Tako je bilo i sa Podrinjem u vrijeme aneksione krize Bosne i Hercegovine 1908. godine,[9] kad je akademik Jovan Cvijić postavio zahtjev da se ono anektira Kraljevini Srbiji, ni manje ni više nego "iz prometnih razloga". Etnički razlozi bili su zaboravljeni, jer je Podrinje i tada bilo nastanjeno ogromnom Bošnjačkom većinom.[10]

Kad je 27. aprila 1992. godine proglašena Savezna Republika Jugoslavija, pod međunarodnim pritiskom u vezi sa međunarodnim priznanjem Bosne i Hercegovine, SRJ je morala iz nje povući svoje oružane snage. Opet je Podrinje došlo u vrh prioriteta Velikosrpskog pokreta kao minimalan rezultat rata. Na zajedničkom sastanku vojnog i političkog rukovodstva SRJ i nepriznate Republike Srpske u Dobanovcima (30. aprila 1992.) u maju iste godine Podrinje je ponovo došlo u vrh prioriteta Velikosrpskog pokreta i izdiktirano je kao strateški prioritet srpskog naroda u Bosni i Hercegovini. U dvije godine agresije na Bosnu i Hercegovinu njihove oružane snage su bosansko Podrinje svele na tri izolovane enklave: **Srebrenicu**, **Žepu** i **Goražde**, koje su se održavale isključivo zahvaljujući činjenici da su u proljeće 1993. godine proglašene sigurnim zonama Ujedinjenih nacija. Četvrta podrinjska enklava, u osloncu na 2. korpus ARBiH, održala se u poluokruženju i bila je poznata kao "palac Sapna".

Četvrtog marta 1995. godine održan je sličan sastanak vojnopolitičkog rukovodstva SRJ i RS, ali sada na **Jahorini**, na kome je taj cilj trebalo likvidacijom i tih enklava, ostvariti u 1995. godini, odmah po okončanju četveromjesečnog primirja, potpisanog pritiskom Kontakt grupe velikih sila. Zbog toga je odmah po tom uvršten u Direktivu br. 7

[9] J. Cvijić, GOVORI I ČLANCI, Književne novine, Beograd 1991.

[10] Popis stanovništva BiH iz 1910. godine.

Vrhovne komande oružanih snaga RS od 8. marta 1995. godine i konkretizovan Direktivom Glavnog štaba VRS br. 7/1 od 20. marta 1995. kao zadatak uglavnom Drinskog i njemu susjednih korpusa za **aktivna borbena dejstva oko enklava u Podrinju**.[11]

U tim okvirima Vojska Republike Srpske ima zadatak izrazito defanzivnu odbranu "na svim ostalim delovima Ratišta" sa težištem da "**po svaku cenu spreči deblokadu Sarajeva**".[12]

1. "Neuočena" genocidna namjera

U pogledu Podrinja u kome je živjelo blizu 300.000 Bošnjaka i nešto više od 200.000 Srba, Direktiva je decidna, "što pre izvršiti potpuno fizičko odvajanje Srebrenice i Žepe… **stvoriti uslove totalne nesigurnosti, nepodnošljivosti i bezperspektivnosti daljeg opstanka i života mještana**" ove dvije sigurne zone UN,[13] dok bi treću (Goražde) trebalo svesti na veličinu od 3 km od centra grada. Četvrtu enklavu "**palac Sapna**" **Istočno-bosanski korpus** trebao je u operaciji "**Spreča-95**", prvo izolovati, a onda uništiti. Operaciju je Drinski korpus trebao podržati jednom gotovom brigadom.

Komanda **Drinskog korpusa** trebala je isplanirati operacije "**Jadar**" "**Krivaja 95**", "**Žepa 95**" **("Stupčanica 95")** i "**Zvijezda 95**", sa **zadatkom razbijanja i uništenja muslimanskih snaga u ovim enklavama i definitivnog oslobađanja Podrinja**", a izvela bi ih u sadejstvu sa **Sarajevsko-romanijskim** i **Hercegovačkim korpusom**. Organi zaduženi za rad sa UNPROFOR-om i humanitarnim organizacijama, "restriktivnim odobravanjem zahtjeva" imali su smanjiti i ograničiti logističku podršku snagama UN i humanitarne pomoći civilnom stanovništvu enklava, i "istovremeno izbeći osudu međunarodne zajednice i svetskog javnog mnenja".[14]

---

[11] Direktive Vrhovne komande OS i Glavnog štaba VRS br. 7 i 7/1 od 8. i 31. marta 1995. godine.

[12] Direktiva Vrhovne komande OS RS br. 7 od 8. marta 1995. str. 6.

[13] Mjere su zapravo naređene još 5. februara iste godine Naređenjem komandanta Glavnog štaba VRS pov. Br. 03/4-182, i počele su sprovoditi u prvoj polovini mjeseca.

[14] Direktiva Vrhovne komande OS RS broj 7 od 8. marta 1995. godine. Na sličan način, ali nešto preciznije zadatke VRS u 1995. godini regulisani su Direktivom Glavnog štaba

Još uoči Novogodišnjeg primirja humanitarna situacija u podrinjskim enklavama bila je **nepodnošljiva**. U Srebrenici je već 70% stanovništva gladovalo. Zbog izostanka planirane operacije za spajanje Enklave sa Tuzlom, već se bila formirala svijest o napuštanju ako se to ne učini na proljeće.[15] Štab Vrhovne komande OS RBiH je odlučio da dopremom naoružanja "vazdušnim mostom stabilizuje stanje u izolovanim enklavama Srebrenica i Žepa", a u Direktivi za rad 1995. naredio 2. (Tuzlanskom) korpusu da ih deblokira.

Da se radilo o Podrinju u cjelini i da se radilo o namjeri za likvidaciju sve četiri podrinjske enklave, jasno se vidi iz "Zapovesti Drinskog korpusa za napad na Žepu" (operacija "**Stupčanica 95**") od 13. jula 1995. godine. Drinski korpus i njegova ojačanja u ovoj operaciji imali su zadatak "da razbiju neprijatelja u enklavi Žepa i stvore uslove za dejstvo ka Goraždu". Uz to cilj Operacije označen je riječima: "osloboditi i **očistiti srpsko Podrinje** … i **likvidirati enklave**".[16] Više dokumenata različite provenijencije potvrdilo je da povezanost puštanja, neposredno prije "Krivaje" kidnapovanih pripadnika UN sa obećanjima Žanvijea, Akašija i nekih šefova država da jedino efikasno sredstvo avijacija NATO više neće biti opcija, te da puštanje talaca predstavlja "**najskuplje prodatu robu**".

Savjet Momčila Ivkovića iz Njujorka, u telefonskom razgovoru 29. maja 1995. godine sa svojim imenjakom Momčilom Krajišnikom, da u zamjenu za taoce traže istočnobosanske enklave, kao i Krajišnikov odgovor 2. juna, kad je Paljansko rukovodstvo već bilo odlučilo da pusti taoce; Petru Makari, da je to "**najskuplje prodata roba**"; te Žanvijeovo naređenje generalu Smitu od istog dana, da "pod svaku cijenu izbjegava upotrebu

---

VRS broj 7/1 od 31. marta 1995. Strateški prioriteti tamo su izraženiji. Među njima se ističe likvidacija tri podrinjske sigurne zone UN Srebrenica, Žepa i Goražde, čije je postojanje linije fronta VRS produžavalo više od 200 kilometara.

[15] Informacija o stanju i problemima na području slobodne teritorije Srebrenica od 14. decembra 1994. upućena državnom, političkom i vojnom rukovodstvu R BiH.

[16] Zapovest Komande Drinskog korpusa VRS str. pov. Br. 02/04-158-4 za operaciju "Stupčanica-95" od 13. jula 1995. godine.

sile", jasno ukazuju da je komandant mirovnih snaga UN na Ratištu, frustrirani general Žanvije, upravo tog dana obećao Mladiću "**da NATO neće bombardovati srpske položaje ako oslobodi taoce**". Vjerovatno je to i razlog što na zauzimanje osmatračnice "Fokstrot" u Zelenom Jadru nije odgovoreno vazdušnom podrškom Holandskom bataljonu. Tim povodom, duboko dirnut situacijom u istočnim enklavama general Smit je istakao: "da sve dok mi se drugačije ne naredi UNPROFOR mora nastojati da djeluje kao **nepristrasna i neutralna snaga čuvara mira**" a na zahtjev komandanta ARBiH, generala Delića od 24. juna, da zaštiti istočne enklave, odgovorio da će UNPROFOR djelovati u **samoodbrani**".

Da se radilo o Podrinju u cjelini, odnosno o sve četiri istočnobosanske enklave, svjedoči i Mladićev razgovor sa načelnikom Generalštaba Vojske SRJ, generalom Perišićem, obavljen sredinom juna, kada je napad na Srebrenicu ušao u fazu konkretizacije planova, u kome ga je obavijestio da će "**udariti i na Goražde i na Žepu**".[17] To je istovremeno pokazatelj uključenosti Vojske SRJ u planiranje ovih operacija.

Četveromjesečno (Božićno, Novogodišnje, Karterovo) primirje isteklo je i formalno 1. maja 1995. godine, iako se situacija još početkom aprila u najvećem dijelu zemlje vratila na "stanje opšteg rata". Prvog maja je usložena operacijom HV "**Bljesak**", kojom je oslobođena zapadna Slavonija, a prebacivanjem preko Save desetak hiljada Srba pokrenut novi talas "etničkog čišćenja" Bošnjaka u Bosanskoj krajini. U podrinjskim enklavama pogoršanje životnih uslova dostiglo je takve razmjere da je komandant UNPROFOR-a, general Smit smatrao neophodnim snabdijevanje helikopterima, uz prijetnju vazdušnim udarima ako bi helikopteri bili napadnuti. Njegov nadređeni, Specijalni predstavnik generalnog sekretara UN na Ratištu uplašio se toga pa je od država koje su trebale izvesti operaciju dotura humanitarne pomoći zatražio mišljenje, a ove, naravno, nisu dale povoljan odgovor.[18]

Još krajem 1994. godine UNPROFOR u sigurnim zonama UN u Bosni i Hercegovini je "**bio nemoćan da se snabdijeva**, **nemoćan da osigura dostavu humanitarne pomoći, nemoćan da odvraća napade**,

---

[17] Š. Hodžić, UZ DESETOGODIŠNJICU GENOCIDA NAD SREBRENIČANIMA, feljton u **Oslobođenju** 18.06.2005, str. 34.

[18] S. Čekić - M. Kreso - B. Macić, nav. dj., str. 108.

nemoćan da se bori i nemoćan da se povuče". Upotreba avijacije bila je jedino efikasno sredstvo Ujedinjenih nacija, ali je zbog opstrukcije u vrhu njenog aparata predugo ostala nerješiv problem.[19]

Prvopokrenuti zahtjev za zračne udare zbog ubistava 11 ljudi na ulazu u tunel Dobrinja - Butmir (D-B) 7. maja 1995. odbio je specijalni predstavnik generalnog sekretara – SRSG (Jasuši Akaši). Generalni sekretar UN je 12. maja u Parizu podržao takvu uzdržanost pošto bi neudovoljenje zahtjevu "**dovelo do uzimanja talaca i izvjesnih gubitaka**".[20] Ohrabrena tim VRS je već 22. maja sa punkta za sakupljanje teških oruđa uzela dva a dva dana kasnije još tri oruđa.[21] Na ultimatum da ih vrati nije ni odgovorila. Na udar 6 aviona po dva (prazna) skladišta municije pored Jahorinskog potoka na Palama 25. maja odgovorila je nastavkom granatiranja po sigurnim zonama UN,[22] a na zračni udar po 6, također praznih, skladišta na istom mjestu 26. maja poslije podne uzela preko 400 pripadnika UN za taoce, pa neke od njih vezivala za kandelabre na Palama. Frapantno kršenje međunarodnog ratnog prava i upotrebu talaca za **živi štit** aparatu UN nije zasmetalo. Razgovori o incidentu rezultirali su puštanjem talaca između 2. i 18. juna 1995, ali izgleda i obećanjem da "**upotreba sile više neće biti opcija**".[23] Autori studije GENOCID U SREBRENICI, "SIGURNOJ

---

[19] J.W. Honig i N. Both, SREBRENICA – HRONIKA RATNOG ZLOČINA, Ljiljan, Sarajevo 1997, str. 176. do 178.

[20] U Izvještaju Savjetu sigurnosti od 30. maja 1995. bio je još decidniji i predložio da UNPROFOR napusti "svaku stvarnu ili podrazumijevanu obavezu da upotrijebi silu radi odvraćanja od napada. Isto, paragrafi: 201. do 209. Još od 1992. godine u krugovima UN se javno i naširoko diskutovalo o mogućnosti da agresor kidnapuje pripadnike UNPROFOR-a i da ih koristi kao taoce, ali se dugo nije odlučivao na takav korak. Uspostavljanje **"zone isključenja"** teškog naoružanja u i oko sigurne zone UN Sarajevo, februara 1994. i raspoređivanje nekoliko stotina vojnika UNPROFOR-a na područje pod kontrolom RS aktuelizovalo je priče o mogućnosti njihovog uzimanja za taoce. Veliko srpski lobi u SAD u 1995. uporno je to sugerirao.

[21] Jedna od njih u Tuzli je ubila 71 mladića i djevojke i 200 drugih ranila.

[22] Uplašen, komandant Mirovnih snaga na Ratištu, general Žanvije, reagovao je urgencijom kod predpostavljenih da povuku mirovnjake iz sve tri istočnobosanske enclave. ∴ BALKANSKA RATIŠTA – VOJNA HISTORIJA JUGOSLOVENSKOG KONFLIKTA, Centralna obavještajna agencija SAD, Vašington 2002. tom I, str. 41.

[23] Isto, paragrafi: 188. do 200. Javno izražene sumnje da se tu dogodila trampa su demantovane, ali su potkrijepljene izjavom generala Žanvijea – da mu je **"puštanje talaca najvažniji prioritet" -** S. Čekić - M. Kreso - B. Macić, str. 111. - 115, te 325. - 350.

ZONI" UN, JULA 1995. (S. Čekić - M. Kreso i B. Macić, str. 279. do 419. su uvjereni da je upravo radi toga izostala upotreba zračnih udara, kao jedinog odgovarajućeg i efikasnog sredstva za zaštitu sigurne zone UN Srebrenica.

Posljednjih deset dana prve sigurne zone UN Srebrenica jasno je obilježeno obmanama svjetskog javnog mnjenja pa i samoobmanama aparata UN da se ne radi o **likvidaciji sigurne zone UN**, nego o nekakvom njenom **sužavanju** i osveti za navodnu njenu zloupotrebu. Odgovorni u aparatu UN svjesno su zanemarivali činjenicu da je aneksija Podrinja, bez obzira na bošnjačku većinu u njemu, odnosno likvidacija podrinjskih bošnjačkih enklava (Srebrenica, Žepa, Goražde, Sapna) još od 1908. godine javno proklamovani apsolutni prioritet i strategijski cilj srpske države i da predstoje genocidne radnje da se Podrinje očisti od Bošnjaka, da se ostvari Miloševićev "**prelazak preko Drine**" i da "**Drina postane srpska nacionalna reka**". Neposredno pred moguće okončanje rata to je za rukovodstvo Velikosrpskog pokreta bio nezaobilazan dio minimalnih ambicija.

Genocid nad desetak hiljada fertilnih Bošnjaka, počinjen uglavnom za manje od pet julskih dana 1995. godine markantan je dio genocida nad Bošnjacima okupiranog i opsjednutog dijela Bosne i Hercegovine i zapravo predstavlja njegov posljednji čin i koncentrisanu kulminaciju tog genocida. Simolično rečeno ovaj masakr je vidljivi vrh ledenog brijega, čija masa pluta ispod površine vode. Ta činjenica je bila presudna da Haški tribunal utvrdi da je "u Srebrenici počinjen zločin istrebljenja",[24] što je krajnji cilj praktično svakog genocida i proglasi generala VRS Krstića, komandanta Drinskog korpusa, krivim za genocid, ubistva, progone i druge nečovječne postupke, te da ga osudi na četrdesetšest godina zatvora.[25] Ova epizoda genocida nad Bošnjacima predmet je niza procesa pred Haškim tribunalom, a neke od njih će svakako prepustiti pravosuđu Bosne i Hercegovine. Napominjemo da je Generalna skupština Ujedinjenih nacija još 25. avgusta i 18. decembra 1992. godine, svojim rezolucijama broj 46/242. i 47/121.

---

[24] Presuda Radislavu Krstiću, 2. avgusta 2001. paragraf 505.

[25] Presuda Radislavu Krstiću od 2. avgusta 2001. tačka 688, 719. do 720, te 727. Žalbeno vijeće je 19. aprila 2004. kaznu smanjilo na 35 godina, ali nije promijenilo kvalifikaciju zločina. Presuda objavljena u Ediciji **Dokumenta,** Fonda za međunarodno pravo HAŠKI TRIBUNAL VIII PRESUDE SREBRENICA, Beograd 2005, str. 463-662.

na plenarnim zasjedanjima utvrdila i osudila **postojanje agresije Srbije i Crne Gore nad Bosnom i Hercegovinom i postojanje genocida**, kao sredstava i metoda agresije,[26] ali da to, zbog opstrukcije aparata OUN na raznim nivoima, te u Savjetu sigurnosti, nije rezultiralo odgovarajućom intervencijom Organizacije. Nevjerovatno je kako su organi UN i sami sebe obmanjivali o toku operacije "Krivaja – 95" pasivno posmatrajući nastupanje jedinica Drinskog korpusa do same periferije Srebrenice a onda je i Karemans 11. jula 1995. u 0.30 sati najavio masovne zračne udare NATO-pakta i "sprženu zemlju", a Žanvije istu noć ocijenio: "da su Bošnjaci u stanju da se brane u Srebrenici, ali da umjesto toga pucaju na Holandski punkt i markere zračnih meta", što se ispostavilo kao čista neistina.[27]

Rezultat toga bio je i pad grada Srebrenice i bijeg stanovništva iz Srebrenice te njihovo okupljanje u dva zbjega, a to je opet doprinosilo "dokrajčivanju istočnobosanskih enklava i posebno Srebrenice", kako je to i bilo zacrtano na sastanku vrhovnog vojnopolitičkog rukovodstva SRJ i RS na Jahorini 4. marta 1995. godine.

Umiješanost u agresiju i činjenicu da su postignuti ciljevi radi kojih se vodio rat priznale su 11. maja 1993. vlade Srbije i SR Jugoslavije i svojim saopštenjima "buduću pomoć" ograničile "isključivo na hranu i lekove".[28] Umiješanost u agresiju potvrđena je i činjenicom da su Dejtonski sporazum u ime žrtve potpisali Alija Izetbegović i u ime agresora (tobože kao garanti) Slobodan Milošević i Franjo Tuđman.

Uz to, Međunarodni sud pravde je na zahtjev Bosne i Hercegovine 8. aprila 1993. donio Rješenje i usvojio **Privremene mjere**, kojim je **potvrđena činjenica da je SRJ počinila agresiju** i utvrdio nadležnost za procesuiranje spora.[29]

---

[26] S. Softić, PRAVNA PRIRODA RATA U BOSNI I HERCEGOVINI, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo 2000, str. 323. do 326. Rezolucija Generalne skupštine UN br. 47/121 od 18. decembra 1992. godine, objavljena u : S. Čekić - M. Kreso - B. Macić, nav. dj., str. 459. - 464.

[27] S. Čekić - M. Kreso - B. Macić, nav. dj., str. 152-153.

[28] S. Čekić - M. Kreso - B. Macić, nav. dj., str. 465. do 470.

[29] Isto, str. 327. do 331.

Najobavještajnija služba svijeta, Američka CIA za mjesec juli 1995. konstatovala je da je sa okupirane teritorije (65% Državne) protjerano, zatočeno ili ubijeno 90% nesrba i **uništeno više od 3.000 naselja**.[30] Kasnija istraživanja su to potvrdila. Lakrdija od petodnevne operacije ojačanog Drinskog korpusa "**Krivaja 95**" praktično je bila završena 9. jula 1995. godine.[31] Tek toga dana oko 18.00 sati komandant mirovnih snaga (Žanvije) i specijalni opunomoćenik generalnog sekretara (Akaši) bili su načisto sa tim da je VRS "zaista napala sigurnu zonu i pripadnike UN, te zaprijetila civilnom stanovništvu Srebrenice".[32]

Procjena vojnih posmatrača UN iz Srebrenice bile su izričite da je, "zbog nereagovanja UN" Vojska RS "u situaciji da pregazi Enklavu".

Nadležni u aparatu Ujedinjenih nacija (komandant mirovnih snaga UN, general Žanvije i drugi) odlučili su da Holandski bataljon sa nekoliko transportera zatvori južna četiri neposredna ulaza u Grad i ako budu napadnuti da se zatraži bliska vazdušna podrška, te poslali **ultimatum** da se VRS, u roku od dva sata, povuče van sigurne zone ili će "UNPROFOR odgovoriti svim sredstvima".[33]

Sutradan 10. jula Vojska Republike srpske je obišla blokadu 50 holandskih vojnika, pomjerila položaje na ivicu grada, intezivno granatirala

---

[30] "ETNIČKO ČIŠĆENJE I ZVJERSTVA U BOSNI", neklasifikovani Izvještaj CIA-e za juli 1995. godine, objavljen u ZBORNIKU RADOVA SA MEĐUNARODNOG KONGRESA ZA DOKUMENTACIJU GENOCIDA U BOSNI I HERCEGOVINI, održanog u Bonu 31. avgusta do 4. septembra 1995. Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 1997, str. 739. do 745.

[31] Njen zadatak je bio "da što prije razdvoje enklave Žepa i Srebrenica i suzi ih na gradsko područje". Nagovještaj rezerve od 2-3 čete MUP-a ukazuje na njegovo moguće proširenje. Zapovest za aktivna borbena dejstva, Komande Drinskog korpusa, str. pov. br. 04/156-2 od 2. jula 1995. godine.

[32] Tri hiljade stanovnika spaljenog Švedskog naselja i još toliko iz okolnih sela u jugoistočnom dijelu Enklave već se bilo sleglo u Srebrenicu, a još pet osmatračnica UNPROFOR-a našlo se u zarobljeništvu.

[33] U **Izvještaju o Srebrenici** (paragraf 275) konstatovano je da VRS time upućena **poruka** da nekažnjeno može ući u Grad ako zaobiđe položaje UNPROFOR-a. IZVJEŠTAJ O SREBRENICI GENERALNOG SEKRETARA UN OD 15. NOVEMBRA 1999, paragrafi 275 - 276 (S. Čekić - M. Kreso - B. Macić, nav. dj., str. 150. - 151).

centar Grada i područje Bolnice u Gradu gdje su bile okupljene hiljade izbjeglica, a vrhovni komadant OS RS, Karadžić izdao Naređenje da se sutradan zauzme i sam grad Srebrenica.[34] Istovremeno je ministru unutrašnjih poslova naredio da se 11. jula do 12.00 sati u Bratuncu prikupi **Združeni sastav policije MUP-a RS** te da se komandant sastava Ljubiša Borovčanin, javi načelniku Štaba Drinskog korpusa, generalu Krstiću.

Avioni NATO pakta bili su 10. jula od 6.00 sati u vazduhu, ali je general Žanvije, zaboravio i na njih i na svoj ultimatum.

Uplašen srpskom ponudom o obustavi vatre,[35] Holandski bataljon je bio ovlašten samo na "pucnje upozorenja iznad ciljeva", a Predsjedništvo opštine Srebrenica vijećalo je u zgradi Pošte šta da uradi.

Noć 10/11. juli predstavljala je kulminaciju krize u kojoj su samo Karadžić i Mladić znali šta treba da se radi. Predstavnici generalnog sekretara UN podnosili su Savjetu sigurnosti lažne izvještaje. Komandant mirovnih snaga UN na Ratištu (general Žanvije) ocijenio je "**da su Bošnjaci u stanju da se brane u Srebrenici, ali da umjesto toga pucaju na holandski punkt i markere zračnih meta**".[36] Milošević je odgovorio Bildtu "da se od njega ne očekuje mnogo jer ga bosanski Srbi ne slušaju".[37]

Čim su NATO avioni krenuli u svoju bazu u Italiji, VRS je nastavila napredovanje, koje je zaustavljeno u 23.00 sata izgleda uključivanjem u borbu izvjesnog broja branitelja Srebrenice.

Glavna briga generala Žanvije-a bila je da se holandski zaprečni punktovi ne uvuku u borbu, jer bi tada morao tražiti vazdušnu podršku.

---

[34] Naređenje Vrhovnog komadanta OS RS za zauzimanje Srebrenice od 10. jula 1995. godine i Naređenje Ministra unutrašnjih poslova RS za upućivanje policijskih jedinica.

[35] Ovom ponudom Holandski bataljon i drugo osoblje UN povuklo bi se iz Enklave bez oružja, svi civili koji bi željeli bili bi evakuisani u Tuzlu, što je nagovještavalo sudbinu "vojno sposobnih" Bošnjaka.

[36] Ispostavilo se da su "na holandski punkt" pucali vojnici VRS, a da je pucanje na "markere zračnih meta" general izmislio. Uz to je i posljednjem kaplaru bilo jasno da sami Bošnjaci nisu bili "u stanju da se brane u Srebrenici", a general je znao da im je nadležnost za odbranu sigurne zone UN osporavao upravo UNPROFOR, te da je oduzeo i nije vratio oduzeto naoružanje.

[37] Isto. Ta kolona se više ne javlja u dokumentima.

Pola sata iza ponoći na sastanak Predsjedništva općine u zgradi Pošte pukovnik Karemans je teatralno saopštio da je "kategorički odbio" ultimatum "za predaju", te "da će od 6.00 sati 11. jula NATO provesti **masovne zračne udare protiv položaja VRS**", ukoliko se oni "ne povuku iza prvobitnih granica sigurne zone". Savjetovao je da bi "Bošnjaci trebali biti što dalje od trenutne linije fronta i u skloništima, a u ostatku noći oko 1.000 branitelja napustilo je Grad u pravcu zapada.[38] Iz razgovora Holandskog bataljona i Štaba UNPROFOR-a za sjeveroistok 11. jula oko 4.00 proizilazilo je da je markirano 40 ciljeva i da će se avioni pojaviti u 6.00 sati.

Već u 7.45 11. jula sati bilo je jasno da od "masovnih zračnih udara" nema ništa, ali nikad nije razjašnjeno na osnovu čega ih je Karemans saopštio Predsjedništvu općine. Deset minuta kasnije situacija u Enklavi je bila "neobično, ali jezivo tiha i mirna", a Holanđani u bunkerima "slijedećih četvrt sata" očekivali NATO-ve napade velikih razmjera", ali uzalud.

Još uvijek se ne obazirući na ultimatum od 9. jula, VRS je obnovila napade na baze i punktove UNPROFOR-a i Žanvije je konačno u 12.00 sati odobrio "neposrednu zračnu podršku". Do podne su i posljednje odstupnice branitelja Bošnjaka napustile položaje. Četa "B" Holandskog bataljona se povukla u Bazu i VRS više nije imala prepreka. Stanovništvo Srebrenice, uključujući izbjeglice i četu "B" pogotkom dvije granate u njenu bazu, (u 13.30 sati) krenulo je u bijeg prema Potočarima. U 14.07 VRS je već bila u Gradu i na Pekari postavila srpsku zastavu, Tridesettri minute potom (u 14,40 sati) dva aviona (od 18) ispustila su jedine dvije bombe i, bez ljudskih žrtava, oštetila dva vozila. Prijetnja VRS da će pobiti tridesetak holandskih vojnika koje je držala kao taoce zaustavila je svaku dalju akciju.

Srebrenica je tako pala. Oko 16.00 sati u njenom centru našao se, praćen TV ekipom i komandant Glavnog štaba VRS, sa svojom svitom. Njegova komanda generalu Krstiću: "**Pravac Potočari**" bila je sračunata na još jednu obmanu.[39] Istovremeno, u popodnevnim satima tog 11. jula 1995. godine stanovništvo sigurne zone UN Srebrenica počelo se okupljati u dva zbjega: - oko glavne baze Holandskog bataljona u Potočarima i u selu Šušnjarima na sjeveru Enklave. Tim događajem označen je početak

---

[38] S. Čekić - M. Kreso - B. Macić, nav. dj., str. 151 - 160.

[39] Potočari više nisu bili njegov glavni zadatak, nego Žepa i tamo su bile usmjerene sve snage Korpusa za aktivna borbena dejstva, u Potočare je sutradan stigao Združeni sastav policije MUP-a RS iz suprotnog pravca-Bratunca.

ciklusa "operacija"[40] kojima je to stanovništvo trebalo biti uklonjeno i koje su predmet ove tematske cjeline u okviru naučne rasprave ovog skupa. Ovakvo sjeckanje jedinstvenog postupka, koji se jasno može označiti kao završna etapa Operacije "Krivaja 95" diktirano je maksimalnim oprezom VRS da se ne izazove intervencija Međunarodne zajednice, oličene u Organziciji ujedinjenih nacija. U svakom slučaju njen sadržaj je bukvalna eksterminacija 37.000 bošnjačkog stanovništva likvidirane sigurne zone UN Srebrenica, iako izvršna zapovijest Drinskog korpusa njen zadatak ograničava na "sužavanje enklave na gradsko područje". Njen Plan "B", po Karadžiću, podrazumijevao je i zauzimanje Grada, odnosno potpunu likvidaciju sigurne pa i "demilitarizovane" zone.[41]

2. Neposredne pripreme stravičnog masakra

Ni zadatak operacije "**Krivaja 95**" fiksiran Zapovješću Drinskog korpusa za aktivna borbena dejstva od 2. jula 1995. da "što prije razdvoji enklave Žepa i Srebrnica i suzi ih na gradsko područje", ni njegova dopuna (na osnovu Plana "B" za Operaciju) Karadžićevim naređenjem "da zauzme Srebrenicu", nisu bili sami sebi svrha.[42]

Stvarna svrha je bilo "**dokrajčivanje svih četiri istočnobosanskih enklava, a posebno Srebrenice**", kako je Majkl Binion (Michael Binyon) u Londonskom Tajmsu opisao **dogovor na Jahorini 4. marta 1995. godine** na zajedničkom sastanku vrhovnog srpskog vojnog i političkog rukovodstva sa Pala i iz Beograda.[43]

---

[40] Operacije: izdvajanja i zarobljavanja, zatočenja, pogubljenja, pokapanja i prekapanja, odnosno prikrivanja zločina, kako su uglavnom označene u priznanjima nekih od počinilaca.

[41] Izjava o činjenicama i prihvatanje krivice Momira Nikolića od 6. maja 2003. i Miroslava Deronjića. Zapovest Komande Drinskog korpusa za operaciju "Krivaja – 95" od 2.07.1995. godine.

[42] Zapovjest za aktivna borbena dejstva Komande Drinskog korpusa VRS od 2. jula 1995. godine i Naređenje Predsednika RS od 9. jula 1995. godine.

[43] M. Binyon, HRVATSKA UMOLJAVA EVROPU DOK SRBI PRIMAJU PRIJETNJU, The Times, 7. mart 1995. Citirano po J.W.Honig I N. Both, SREBRENICA – HRONIKA RATNOG ZLOČINA, Ljiljan, Sarajevo 1997, str. 169.

Značenje tog **dokrajčivanja** jasno je svim poznavaocima velikosrpske doktrine i njenih strateških ciljeva u pojedinim fazama ostvarenja, a 11. jula 1995. shvatila ga je i Vlada Kraljevine Holandije. Na sastanku tog dana od 18.00 do 20.00 sati konstatovano je da su "svi (muslimanski) muškarci, uključujući i dječake **izloženi masovnom ubistvu** ukoliko ne budu zaštićeni od Bataljona". Najbolje ga je objasnio komandant Glavnog štaba VRS na pomenutim sastancima u hotelu "**Fontana**" 11. i 12. jula 1995. godine. Na prvom sastanku on je pitanjem da li se preko Nikolaja mogu obezbjediti autobusi nagovijestio evakuaciju stanovništva,[44] a na drugom sastanku pitanjem upućenim "predstavnicima stanovništva": "**Da li želite da opstanete, ostanete ili nestanete?** Tako je jasno potvrdio svoju namjeru i svoj cilj.

Kao i uvijek trebao mu je prazan, od nesrba očišćen, prostor. U prvom kontaktu sa Karemansom Mladić je pokazao osionost i radikalizam. Postavio mu je ultimatum da se 12.7.1995. do 10.00 predaju svi vojnosposobni muškarci. Ukoliko se to ne dogodi izdaće naređenje da se **Potočari potpuno spale**, **a svi vojnici i izbjeglice pobiju**. Na Karemansovo prenošenje stava Štaba UNPROFOR-a u Sarajevu da se Holandski bataljon treba povući zajedno sa muslimanskim stanovništvom i "Ljekarima bez granica" odgovorio je: "**Odavde možete izaći svi, ostati svi, ili umrijeti svi**…". Uz to je pored obećanja da će se "prema borcima… koji polože oružje postupati u duhu međunarodnih konvencija. Spas naroda od uništenja" uslovio je predajom oružja.[45] Već ovo je dovoljan pokazatelj da je odluka o sudbini Podrinjaca bila donesena još 4. marta na Jahorini.

Za objašnjenje namjere velikosrpskog rukovodstva da se i u ovom slučaju počine genocidne radnje, najbolje govori činjenica da su "**bukvalno svi zarobljeni muškarci, krivi ili ne, bili likvidirani**", što je djelo koje predstavlja **najteži pojedinačni ratni zločin u Evropi** od kraja Drugog svjetskog rata. Haški tribunal je na procesu generalu

---

[44] Vjerovatno na to pripremljen komandant Holandskog bataljona predhodno je na Mladićevo pitanje šta žele u ime svojih predpostavljenih odgovorio da je gubitak enklave **opštepoznata činjenica** i zatražio povlačenje Holandskog bataljona, bošnjačkog stanovništva i "Ljekara bez granica". (M. Faber, SREBRENICA – GENOCID KOJI NIJE SPRIJEČEN, Međucrkveni odbor, Denn Haag, 2002, str. 47-50.)

[45] Transkripti videosnimaka prvog i drugog sastanka u Fontani 11. i 12. jula 1995. godine.

Krstiću, konstatovao da je u pitanju **genocid**.[46] Honig i Both su takođe, ubijeđeni "da gotovo i **nema sumnje da su Srbi djelovali u genocidnoj namjeri**", jer žene i djeca bez muškaraca "neće imati načina da se vrate u rodna mjesta".[47]

Genocidna namjera, uz to, proizilazi iz činjenice da je za hvatanje i zarobljavanje muškaraca sigurne zone UN Srebrenica, odnosno za izvršeni masakr upotrijebljeno više vojnika, nego u izvođenju samog napada na Enklavu,[48] da je jezgro tih trupa, u operaciji "**Krivaja 95**" bilo uvršteno kao neupotrijebljena rezerva i na lice mjesta dovedeno tek po padu Srebrenice 11. jula 1995. godine. Drugog jula 2005. prikazano strijeljanje dječaka potvrdio je da su u pitanju upravo za to specijalizovane jedinice Specijalne brigade policije MUP-a RS, u čijem sastavu se nalazila četa specijalne policije MUP-a Srbije, poznati "Š k o r p i o n i", radi čijeg učešća su upravo tih dana u Vlasenicu i na Pale dolazili čelnici srbijanske službe Državne bezbednosti Jovica Stanišić i Franko Simatović.[49]

I ovim nizom operacija, kao i Operacijom "Krivaja- 95", uveliko je rukovodio Glavni štab Vojske Republike Srpske (komandant, general Ratko Mladić, sa desetak odgovornih oficira), a za njihovo izvršenje angažovani Združeni sastav Vojske i policije MUP-a RS.

Združeni sastav policije, pod komandom Ljubiše Borovčanina u početku je imao sastav: 2. četa Specijalnog odreda policije Šekovići; 1. četa posebnih jedinica policije CJB Zvornik; Mješovita četa policije Srbije ("Škorpioni", Plavi, Kajmani) i Republike Srpske Krajine; te Četa policije iz Kampa za obuku policije RS na Jahorini. Kasnije su uključeni još neki elementi iz raznih CJB.[50]

---

[46] Presuda Radislavu Krstiću pred pretresnim vijećem Haškog Tribunala od 2. avgusta 2001. objavljena u zborniku SREBRENICA – OD PORICANJA DO PRIZNANJA, Helsinški odbor za ljudska prava, Beograd 2005, str. 359. do 647.

[47] J.W. Honig i N. Both, SREBRENICA – HRONIKA RATNOG ZLOČINA, Ljiljan, Sarajevo 1997, str. 205. do 207.

[48] Isto, str. 208.

[49] Transkript video snimka.

[50] 15.7. u 10.36 Dragomir Vasić (CJB Zvornik) u Izvještaju MUP-u RS je naveo je da za nepsorednu odbranu Zvornika i borbu protiv kolona ima dvije čete PJP Bijeljine, jednu četu PJP Doboja, i Vod čete PJP Zvornik te da su jedinice 2. i 4. specijalnog odreda policije, kao i Četa minobacača krenule u pravcu Crnog vrha i Baljkovice, zajedno sa snagama VRS. Batler, str. 110. (tačka 10.36.).

Naređenjima predsjednika RS, Radovana Karadžića od 11. jula 1995. postavljen je civilni komesar opštine Srpska Srebrenica (br. 01-1340) i formiranju Stanica javne bezbjednosti u "Srpskoj" Srebrenici (br. 01-1341).

Za razliku od Operacije "Krivaja-95", ostale operacije, odnosno njihov ciklus, u dostupnoj dokumentaciji, nije detaljnije planski razrađivan. Za deportaciju zbjega u Potočarima uglavnom su mobilisani autobusi i kamioni a za hvatanje pripadnika zbjega u Šušnjarima po uočavanju Kolone postavljena je polukružna zasjeda na asfaltnom putu Kravica - Nova Kasaba i izdate bar dvije zapovijesti "**za pretres terena**".

Stotinjak starijih uglavnom nepokretnih osoba, koje nisu mogle ni napustiti Srebrenicu, najvjerovatnije su uporedo sa prvim pljačkama napuštenih kuća ubijene još od predvečerja 11. jula 1995. godine.[51] "Bilo je jasno i utvrđeno da je prilikom tog okupljanja stanovništva (u zbjegove), znači dvanaestog a možda i jedanaestog bilo zastrašivanja i pojedinačnih ubistava…" kaže se u Izjavi Miroslava Deronjića.[52]

O rasprostranjenoj pljački po likvidaciji Sigurne zone izričito govori i Izvještaj Tadeuša Mazovjeckog od 22. avgusta 1995. godine.[53] Pripadnici vojske i policije, te civili iz obližnjih sela i gradova opljačkali su domove Bošnjaka, stoku i zalihe ljudske i stočne hrane, namještaj odjeću i sve to danima odvlačili. Nekoliko kuća je spaljeno i sve džamije uništene. Toga nije pošteđen ni grad Srebrenica. Prva dva tri dana u Srebrenicu nije bio dozvoljen ulaz srpskih civila, što znači da su prve pljačke u Gradu, pa i prva ubistva vršili vojnici i policajci, a po održanom mitingu i ostali. Udruženja preživjelih žrtava Srebrenice raspolažu spiskovima od stotinjak nepokretnih i starih osoba koje nisu mogle ili nisu htjele napustiti svoja ognjišta, ali sa srpske strane o tome nema nikakvih izvještaja. Njihova ubistva pripisuju se Pelemišu i njegovom Protivdiverzantskom odredu.

---

[51] Udruženja preživjelih žrtava registrovala su stotinjak osoba, a podaci su samo približni.

[52] Izjava Miroslava Deronjića, pred Haškim tribunalom.

[53] Tadeuš Mazovjecki (Tadeusz Mazowiecki), specijalni izvjestilac UN o ljudskim pravima u bivšoj Jugoslaviji, Izvještaj od 22. avgusta 1995. godine "STANJE LJUDSKIH PRAVA NA TERITORIJI BIVŠE JUGOSLAVIJE objavljen u zborniku SREBRENICA – OD PORICANJA DO PRIZNANJA, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2005, str. 112. do 137.

3. Formiranje dva zbjega

Pedeset mjeseci rata u izolovanim enklavama Podrinja iscrpilo je i fizičke mogućnosti bošnjačkog stanovništva Podrinja čiji se značajni dio u proljeće 1993. godine okupio u Srebrenici, gdje ih je od pokolja tada sačuvalo proglašenje Srebrenice **sigurnom zonom UN**. Iluzija da će ta zona biti "**pošteđena svakog oružanog napada ili bilo kojeg drugog neprijateljskog čina**",[54] kako je to fiksirano Rezolucijom 819 Savjeta sigurnosti UN i kakav je slučaj već dvije godine bio sa iračkim Kurdistanom, ubrzo se potpuno raspršila. Umjesto "trenutnog prestanka oružanih napada paravojnih jedinica bosanskih Srba i njihovog neposrednog povlačenja" na odgovarajuće odstojanje, UNPROFOR je iznudio "S p o r a z u m o d e m i l i t a r i z a c i j i S r e b r e n i c e" i započeo razoružavanje branilaca Srebrenice ARBiH, a onda tolerisao neredovno i selektivno propuštanje konvoja UNHCR-a sa humanitarnom pomoći, što je već samo po sebi stvorilo izuzetno teške uslove preživljavanja u Sigurnoj zoni preostalog stanovništva.

Pod pritiskom Kontaktne grupe velikih sila za okončanje rata u Bosni i Hercegovini, velikosrpsko rukovodstvo iskoristilo je četveromjesečno Karterovo primirje da već u njegovom toku potpuno onemogući dotok humanitarne pomoći, a onda "**svakodnevnim planskim i osmišljenim aktivnostima stvore uslove totalne nesigurnosti, nepodnošljivosti i bezperspektivnosti daljeg opstanka i života mještana u Srebrenici i Žepi**".[55]

Do početka jula ovo je ostvareno u mjeri da su zabilježeni i prvi slučajevi bukvalnog umiranja od gladi. Neposredno prije nego što će 6. jula u 4.30 sati artiljerijska priprema oglasiti početak napada na prvu sigurnu zonu Ujedinjenih nacija. Od tog momenta više nije bilo šansi ni za predah.

Već toga dana neka sela su napustila svoja ognjišta, a svakog dana bilo ih je sve više. Izbjeglice su se uglavnom slivale u centar Grada, gdje se u "**Vezionici**" nalazila baza čete "B" (Bravo) Holandskog bataljona.

---

[54] Rezolucija Savjeta sigurnosti 819 od 16. aprila 1993. godine. Objavljena u publikaciji MIP-a R BiH, REZOLUCIJE SAVJETA SIGURNOSTI.

[55] Direktiva za rad 1995. godini br. 7. od 8. marta 1995. Vrhovne komande oružanih snaga Republike Srpske. Državna tajna br. 2/2-11.

Među prvima i najbrojniji su bili stanovnici Švedskog naselja (njih oko 4.000). Desetog jula ujutru i ulice Grada bile su preplavljene izbjeglicama i dobrovoljcima koji su pripremali odsudnu odbranu Grada, jednostavno smatrajući da je u datoj situaciji bolje da poginu u borbi.

Izgubivši svaku nadu u volju Holandskog bataljona da odbrani gole živote građana vojnopolitičko rukovodstvo Enklave (njih 40) noću 10/11. jula u zgradi PTT pokušavalo je da organizuje odsudnu odbranu Grada u koji se bila slila veća polovina populacije Enklave. Između ostalog, raspravljana je i ideja da se dio snaga ubaci u pozadinu Taktičke grupe VRS na južnim prilazima Gradu i natjera je na položaje branilaca i tako Holandski bataljon konačno privoli na samoodbranu.[56]

Saopštenje Karemansa (12. jula oko 0.30 sati) Rukovodstvu je unijelo izvjesnu nadu da će međunarodna zajednica konačno izvršiti svoju obavezu i donijeti spas blizu 40.000 stanovnika njene prve sigurne zone, ali i još dublju podjelu i nevjericu u stvarne namjere UNPROFOR-a i Generalnog sekretarijata Ujedinjenih nacija.

Sutradan, kad ni, poslije dva sata čekanja od obećanih "masovnih zračnih udara" i "spaljene zemlje" nije bilo ništa, i prikupljeni, djelimično naoružani dobrovoljci okupljeni u sjevernim naseljima, krenuli su prema sjeverozapadnom još slobodnom dijelu Zone, što se poklapalo i sa ranije predviđanim pravcem izvlačenja prema centralnoj slobodnoj teritoriji Republike Bosne i Hercegovine. Do noći 11. jula u rejonu sela Šušnjari i Jaglići okupio se **prvi** zbjeg od preko 12.000 uglavnom muškaraca fertilne dobi, kojima je prijetila sasvim izvjesna smrtna opasnost.[57]

Poslije garantiranja bolnice i baze holandske 2. čete u "Vezionici", u toku koga je bilo više poginulih i ranjenih izbjeglica, 2. četa je napustila Srebrenicu, a za njom i stanovništvo. Nekoliko stotina prvih sa ranjenicima primljeno je u bazu Holandskog bataljona. Tako se do noći 11. juli 1995. u Potočarima okupio **drugi zbjeg**. Ovog puta uglavnom su to bili žene,

---

[56] Izjava učesnika Sastanka,Vejiza Šabića, autoru.

[57] Svim stanovnicima Enklave i Podrinja bile su poznate velikosrpske pretenzije na bosansko Podrinje, Miloševićev "prelaz preko Drine", kao i da je dugoročni cilj da se "Drina učini srpskom nacionalnom rijekom". Uprkos tome Mladić je uporno davao lažna obećanja, ali i bio vrlo precizan tog 11. jula u razgovoru sa Karemansom i sutradan sa Mandžićem da hoće da **zadrži i ispita sve muškarce od 16 do 60 godina.**

djeca i stariji, za borbu nesposobni ljudi. Bili su iscrpljeni, bez hrane, vode i bilo čega neophodnog za život. Ostalo im je da čekaju ispred baze na goloj livadi ili u ruševinama industrijskih objekata.

Višegodišnjim specijalnim ratom i usmjerenom velikosrpskom propagandom uveliko dezorijentisano i dijelom pokolebano stanovništvo sigurne zone UN Srebrenica predstavljalo je ostatke - sa svojih ognjišta pomjerenih Bošnjaka - uglavnom četiri opštine srednjeg Podrinja (Srebrenica, Bratunac, Vlasenica i Zvornik) koji su do proljeća 1993. godine održavali slobodnu ali izolovanu teritoriju veličine 900 kvadratnih kilometara i oko 70.000 stanovnika.[58]

U proljetnoj ofanzivi ojačanog Drinskog korpusa VRS, koji je i formiran radi likvidacije izolovanih bošnjačkih enklava u Podrinju, enklave Kamenica, Konjević Polje i Cerska su uništene, a Srebrenica je bila svedena na površinu od 144 kvadratna kilometra. Stanovništvo okupiranih slobodnih teritorija većim dijelom je potisnuto prema Tuzli, a dijelom prema Srebrenici. Posljednjim atomima snage Srebrenica se tada odbranila do usvajanja Rezolucije 819 Savjeta sigurnosti UN od 16. aprila 1993. koji je tada iznudio i evakuaciju još desetak hiljada bolesnih, ranjenih, iznemoglih. Ostatak slobodne teritorije sa centrom u Srebrenici organizovan je kao sigurna zona UN Srebrenica. Nespretnošću Vlade i Vrhovne komande ARBiH i zloupotrebom položaja komandanta mirovnih snaga Ujedinjenih nacija generala Valgrena (Lars Eric Wahlgren) Armiji RBiH je nametnut "**Sporazum o demilitarizaciji Srebrenice**", kojim su **suprotno slovu Rezolucije** razoružane jedinice ARBiH u Enklavi, veličina demilitarizovane zone, koju je na terenu trebao odrediti UNPROFOR, ostavljena otvorena za kasnije špekulacije i zloupotrebe oko "grada Srebrenice" (4,5 km^2).[59]

Dostupni podaci govore da se u rejonu sela Šušnjari i Jaglići okupila približno jedna trećina ukupne populacije sigurne zone UN Srebrenica.

---

[58] Polna i starosna struktura stanovništva i domaćinstva Opštinskog štaba civilne zaštite od 11. januara 1995. godine br. 4-45/95. Po dvijetri stotine stanovnika bili su sa opština Han Pijesak, Višegrad i Rogatica, te 45 sa ostalih opština.

[59] ∴ ZLOČINI NAD BOŠNJACIMA U SREBRENICI ZA VRIJEME AGRESIJE NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU 1991. - 1995, Dokumenti i svjedočenja (priredili Smail Čekić i drugi); Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 1999. str. 49. - 58; S. Čekić - M. Kreso - B. Macić, nav. dj., str. 431 - 436.

Procjene u literaturi a i dostupnim dokumentima najčešće su vrlo neprecizne i idu od 10.000 do 15.000. Polna i starosna struktura stanovništva, prema popisu Civilne zaštite od 11. januara 1995. godine omogućava da se broj – otvorenim prijetnjama očigledno smrtno ugroženih i prema Mladićevim kriterijima ("od 16 do 60 godina", u suštini sva fertilna muška populacija Zone) dosta približno procijeni na 13.500, a možda i 14.000. Ako prihvatimo procjene eksperata Haškog tribunala da se u Zbjegu Potočari našlo **1.500** vojnih obveznika ispada da se u zbjegu Šušnjarima 11. jula 1995. našlo približno 12.000 muškaraca, od čega su 1.000 njih bili dječaci.[60]

Nema podataka, ali je više nego sigurno da su se pojedinci ili manje grupe okupljale u zbjegovima do kasno u noć 11. jula 1995. godine, takođe je izvjesno da su neki u tom periodu i promijenili zbjeg. Obustava vatre, koju je Mladić odredio za 10.00 sati 12. jula nije imala značajnijeg uticaja na tok uklanjanja bošnjačkog stnovništva iz Enklave, pošto su odluke o tome bile donesene ranije.

Okupljanje stanovništva sigurne zone UN Srebrenica u dva zbjega 11. jula 1995. i različita sudbina koju im je agresor namijenio, prilika je da se utvrde i neki osnovni podaci o dimenzijama dva masovna zločina počinjena nad stanovništvom srebreničke sigurne zone UN, a onda i strukturi njihovih žrtava. Moje analize i procjene zasnivaju se na autentičnom dokumentu visokog stepena preciznosti i vjerodostojnosti, i njegovom poređenju sa nekoliko mjerodavnih procjena broja i sastava ova dva zbjega. Radi se o Evidenciji polne i starosne strukture stanovništva Sigurne zone od 11. januara 1995. Opštinskog štaba civilne zaštite Srebrenica br. 04-45/95. Po toj evidenciji u Enklavi je bilo 36.050 stanovnika, od toga 19.566 muških i 16.639 ženskih osoba. Prema Pregledu u Enklavi je bilo 12.748 domaćinstava, a nasuprot 10.596 domicilnog stanovništva 25.656, odnosno dvije trećine bila su raseljena lica, što znači da je praktično i čitava **Sigurna zona živila u uslovima vrlo bliskim koncentracionom logoru**, dok starosna struktura pruža inspirativne podatke i za neka druga razmatranja.

[60] Struktura stanovništva Sigurne zone UN Srebrenica, br. 4-45/95, od 11. januara 1995. godine. (V. Šabić, GENOCID U SREDNJEM PODRINJU, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2008, str. 171)

Broj i struktura stanovništva enklave Srebrenica možemo uzeti sa mnogo vjerovatnoće i kao stanje na početku napada za njenu likvidaciju, 6. jula 1995. godine. Za status pojedinaca u njoj trebalo bi razdvojiti dvije osnovne kategorije: - vojnike i civile.

Međutim u Enklavi, shodno Sporazumima o demilitarizaciji, vojnika praktično nije ni bilo. Formalno, a uveliko i stvarno su razoružani u toku 1993. godine. Izvjesnu količinu oružja zadržali su pojedinci, ali je njihova organizacija i van demilitarizovanog grada sa površinom od 4,5 km^2 za snage UNPROFOR-a bila sporna.

U januaru 1994. godine počelo se raditi na vojnoj organizaciji, za slučaj ponovnog agresorskog napada, pošto su konačno i organi UNPROFOR-a na višim instancama shvatili da Armija RBiH i u sigurnoj zoni UN **Srebrenica, kao i drugim sigurnim zonama ima pravo da drži oružane jedinice**. Zbog otpora UNPROFOR-a na lokalnom nivou to je i dalje ostalo sporno, pa je **Osma operativna grupa 2. korpusa ARBiH stvorena samo na papiru**. Vojnici nisu bili mobilisani, živjeli su kod svojih kuća, hranili se od onoga čime je raspolagala porodica i nisu pozivani ni na obuku ni na vježbe. Tako je uglavnom ostalo i u 1995. godini, kada je Osma operativna grupa preimenovana u 28. diviziju ARBiH, i kada su joj helikopterima doturene nevelike količine lakog pješadijskog naoružanja. Aprila mjeseca te godine Divizija je, uz to "obezglavljena" pozivom na školovanje Nasera Orića i još nekih komandanata. Dvadesetosma divizija je na papiru po vojnoj evidenciji u srebreničkoj enklavi imala oko 3.000 obveznika, ali se u toku operacije "Krivaja - 95" uspjelo okupiti manje od hiljadu dobrovoljaca, boraca.

Aktivna borbena dejstva su se izgleda svela na protunapad stotinjak boraca - dobrovoljaca 10. jula u 4.30, kojom prilikom je vraćeno Živkovo brdo. Svi ostali su jednostavno bili civili.

4. Zločini u Potočarima i na putu do Tišće

Jedanaestog jula u popodnevnim satima grad Srebrenica je došla u vlast Vojske i Policije RS. Sutradan u prijepodnevnim satima to se desilo i sa njenim industrijskim kompleksom Potočari, gdje se nalazila i glavna UNPRFOR-ova baza.

Uporedo sa dolaskom u vlast ova dva najznačajnija dijela sigurne zone UN Srebrenica je u vlast RS došlo i stotinjak građana Srebrenice, uglavnom starijih i nepokretnih lica. U Potočarima se to dogodilo čak dvjema trećinama ukupnog stanovništva ove sigurne zone UN. Bilo je to neboračko, nenaoružano, višestruko međunarodno–pravno zaštićeno stanovništvo sigurne zone UN. Relevantna dokumentacija pokazuje da su tu izvršeni brojni zločini: ubistva nekoliko stotina civila, među kojima i ranjenika, bolesnika, starih iznemoglih i bolesnih osoba, djece od najmanjeg uzrasta te muškaraca i dječaka. Oko hiljadu muškaraca starijih od 15 godina bilo je transportovano u mjesta zatočenja u Bratuncu. Ostatak od 25.000 deportovano je u toku 12. i 13. jula 1995. prema Kladnju na centralnu slobodnu teritoriju sa ciljem da im posluže kao **alibi** da, tobože sa civilnim stanovništvom postupaju prema odredbama ženevskih konvencija iz 1948. godine.

Stanovništvo sigurne zone UN predhodno je sistematski izgladnjivano, i iscrpljivano sprječavanjem dolaska humanitarnih konvoja UNHCR-a i drugim mjerama i nehumanim postupcima. Ovdje je, uz to zastrašivano, ucjenjivano, pljačkano, izvrgnuto zlostavljanju, premlaćivanju, ponižavanju, silovanju diskriminacijama svih vrsta, samovolji pojedinih policajaca, i vojnika, i izloženi užasnim nehigijenskim uslovima bez hrane i vode na temperaturama između 30 i 40 stepeni celzijusa.[61]

Izdvajanje i hapšenje muškaraca iz zbjega u Potočarima započeto je pojedinačnim prepoznavanjem određenih lica u ili van Zbjega odmah po dolasku Policije RS i dijelova Bratunačke brigade u Potočare te opkoljavanja Zbjega.

Brojno stanje Zbjega procjenjivano je između 17.500 i 35.000 duša. Zbjeg je manjim dijelom bio u Bazi holandskog bataljona (oko 4.000) i većim dijelom u pogonima industrijskog kompleksa i na obližnjim poljima.[62]

---

[61] Presude Pretresnog i Žalbenog vijeća i Optužnica ICTY Radoslavu Krstiću, izmjenjena i spojena optužnica protiv Vidoja Blagojevića, Dragana Obrenovića, Dragana Jokića i Momira Nikolića. Objavljene u Ediciji **Dokumenta** Haškog tribunala, knjiga VIII, izdanje Organizacije za evropsku bezbjednost i Saradnju – Misija u Srbiju i Crnoj Gori, Beograd 2005. godine.

[62] Pored 4-5 hiljada duša u Bazi Holandskog bataljona, preostalih dvadeset hiljada smjestilo se u pogone tvornica: "11. mart", "Srebrenicaekspres", "Pocinkaona", "Akumulatori", "Elektrodistribucija", - "Transport", "Feras", "Elektroinvest".

U Hagu i nadležnim institucijama UN Baza Holandskog bataljona u Potočarima smatrana je kao teritorija Ujedinjenih nacija. Kao takva bila je jedini ostatak sigurne zone UN Srebrenica i kao takva je trebala biti upotrijebljena. Na toj teritoriji niko se nije mogao kretati bez dozvole organa UN, a VRS je to i u ovom slučaju rešpektovala. Ako bi vojnici RS htjeli kontrolisati da li se u njoj nalaze naoružani vojnici ARBiH, to bi se moglo samo uz prisustvo Crvenog krsta i UNHCR-a. Njihovo prisustvo bilo je obavezno i pri konačnoj evakuaciji Baze. Ugroženosti ove populacije (između 1.500 i 2.000 vojnosposobnih muškaraca) u Potočarima bila je svjesna i Holandska vlada 11. jula 1995. zbog čega je i ponudila zaštitu. U svakom slučaju Baza je bila dovoljno prostrana i bila približno velika, kao i ostali dio industrijskog kompleksa. Mogla je da primi svo izbjeglo stanovništvo, uključujući sve muškarce koji su se našli u oba zbjega. I Vlada u Hagu i nadležni u UNPROFOR-u su znali da je to najrizičnija grupa, kojoj je obavezno trebalo pružiti zaštitu. Jedini zadatak (i obećanje) Bataljona bio je sada da "zaštiti civilno stanovništvo". Jedina mogućnost za spas vojnosposobnih civila bio je dozvoliti što većem broju ljudi ulazak u bazu UN u Potočarima. Morali su znati i to da je Mladićev ultimatum da će "bombardovati Bazu i pobiti holandske taoce" bila gola nerealna prijetnja.[63]

Nasuprot tom, Naređenje Štaba UNPROFOR-a u Sarajevu (gen. Gobiljar) za preduzimanje svih mjera za zaštitu civilnog stanovništva u Potočarima, komandant Bataljona je **odbio da izvrši**. Šta više i oni koji su se našli u Bazi (među njima i nekoliko stotina muškaraca) "bez oklijevanja su bili izbačeni iz Baze kada je na njih došao red da budu deportovani, pri čemu je odvajanje muškaraca vršeno na samoj kapiji Baze".[64]

Ujedinjene nacije, odgovorne za odbranu svoje sigurne zone, bile su odgovorne i za evakuaciju civilnog stanovništva iz Enklave, kad ga već nisu odbranile. U Mladićevom izvođenju to je faktički bila deportacija. Holandski bataljon je bar, ovaj puta, pokušao da je prati, pri čemu mu je VRS zaplijenila više vozila.

---

[63] M. J. Faber, SREBRENICA – GENOCID KOJI NIJE SPRIJEČEN, Međucrkveni mirovni savjet Holandije, Denn Hag 2002, str. 47. i 102 do 107. General Mladić je dobro znao šta bi taj izazov značio.

[64] Isto.

Na inicijativu "pregovarača" Mandžića pokušalo se napraviti spisak muškaraca između 16 i 60 godina kao neki vid njihove zaštite[65] od strane UNPROFOR-a.

Postupajući po Mladićevim naređenjima vojska i policija RS je na razne načine izdvojila od njihovih porodica muškarce koji su po po slobodnoj ocjeni mogli imati između 16 i 60 godina, vodila ih na "saslušanje" u **Bijelu kuću** i još neke objekte (a potom kamionima i autobusima odvezla u Bratunac.) Holandske procjene su da je takvih u Potočarima bilo oko 1.500. Samo mali broj ih se prošvercovao u autobuse, ali je i dio tih otkriven na putu do ili u Tišći. Procjenjuje se da ih je u Potočarima u toku deportacije ubijeno nekoliko stotina, od toga 80 do 100 klanjem.

Komanda Drinskog korpusa i angažovani oficiri Glavnog štaba VRS, nisu imali dilema oko ovog Zbjega i bili su u toku situacije od početka njegovog okupljanja 11. jula. Izvršna odluka o deportaciji Zbjega donesena je formalno na drugom sastanku generala Mladića u hotelu "F o n t a n a" u Bratuncu 11. jula započetom u 23.00 sata. Deportacija žena, djece i staraca je bila zamišljena i kao srpski alibi za ubijanje vojno sposobnih muškaraca pod izgovorom da su poginuli u borbi ili da su bili ratni zločinci.

O ishrani, snabdijevanju vodom i uopšte humanitarnoj krizi u Zbjegu niko nije ni razmišljao. Višemjesečnim izgladnjivanjem i iscrpljivanjem i onako je u Enklavi bilo stvoreno nepodnošljivo stanje. Glavni štab VRS, Ministarstvo odbrane i Komanda DK bili su koncentrisani na mobilizaciju autobusa i kamiona za njihov transport do s. Tišće na liniji fronta prema 2. korpusu ARBiH. Užasnuta, nenaoružana, izgladnjela, neispavana, žeđu izmorena i višednevnim bježanjem i lutanjem iscrpljena masa u Zbjegu nadala se u zaštitu prisustva Holandskog bataljona. Od nagovještaja deportacije jedva su čekali da se utrpaju u autobus ili kamion.[66] Svako udaljavanje od mase moglo je značiti smrt.

Do prvih sati popodneva u Potočare se radi organizacije i nadgledanja deportacije okupilo više oficira VRS. Obmana javnosti i paradiranje pred

---

[65] U Bazi je registrovano 239 imena, ali van Baze popis nije ostvaren. (M. J. Faber, nav. dj., str. 52.)

[66] Mladiću je bilo stalo jedino da ih ukloni i bio je uvjeren da je ubistvo fertilnog dijela muškaraca dovoljno da nikad ne vrate na ovaj prostor.

kamerama bio je dio njihovog prisustva, posebno generala Mladića i Krstića. Jedini kamionet sa hljebom i prva cisterna sa vodom i Mladićeve bombone dječaku bile su i srž poruka te parade.

Lokalni organi međunarodne zajednice procjenjivali su da se u Zbjegu nalazi između 1.000 i 2.000 vojnosposobnih muškaraca. Mladić je još na sastanku u "Fontani" obznanio da će muškarce starosti od 16 do 60 godina zadržati radi provjere da li su ratni zločinci.[67] Patrole su takve dovodile u tzv. "B i j e l u k u ć u", nasuprot holandske baze.

5. Zbjeg u Šušnjarima

Mladićevi kriteriji o tome ko je vojnik, a ko civil bili su drugačiji. I on je znao da je 28. divizija samo fikcija. Zbog toga i barata sa pojmom "vojnosposobnih muškaraca". Takvima on smatra u suštini svo muško fertilno stanovništvo Sigurne zone. Zbog toga broju od 11.495 muškaraca od 18 do 60 godina, moramo dodati bar dvije generacije djece od 16 i 17 godina, te one mlađe koje, po slobodnoj ocjeni njegovih vojnika tako izgledaju, a onda i bar polovinu muškaraca od preko 60 godina (1.577). Tako dolazimo do ukupnog broja mogućih vojnosposobnih muškaraca od 13.500. Pošto je procijenjeno da se u zbjegu u Potočarima našlo 1.500 "vojnosposobnih muškaraca", realno je predpostaviti da se u zbjegu Šušnjari našlo oko 12.000 "vojnosposobnih" muškaraca.[68]

Zbjeg u Potočarima u dokumentima UNPROFOR-a redovno se procjenjuje na 25.000 ali i 40.000 duša.[69] Takođe su procjene od 900 do 1.200 (300 do 500 u Bazi i 600 do 900 van nje) do između 1.500 i 2.000 vojnosposobnih muškaraca u zbjegu Potočari upitne jer ima tvrđenja da ih je nabrojeno čak 3.000.[70]

Ukupno stanovništvo sigurne zone UN Srebrenica, prema međunarodnom ratnom pravu bila su međunarodnopravno **zaštićena lica**. Vojni

---

[67] Transkripti Sastanka Mladića i Karemansa 11. jula 1995. u "Fontani".

[68] Pregled brojnog stanja i strukture stanovništva Opštinskog štaba Civilne zaštite Srebrenice od 11. januara 1995. godine.

[69] M. J. Faber, navedeno djelo str. 48.

[70] M. J. Faber, nav. dj., str. 36, 48 i 102.

obveznici, koji su sačuvali ili pribavili naoružanje i od januara 1994. godine administrativno vođeni kao pripadnici 28. divizije ARBiH, sa početkom napada 6. jula postepeno su se prikupljali na liniji fronta, koja je istovremeno bila linija trinaest osmatračnica Holandskog bataljona UNPROFOR-a. Prikupljeni dobrovoljci posjeli bi položaje ispred ili iza UNPROFOR-ovih osmatračnica i zahvaljujući njihovom otporu napredovanje Taktičke grupe Zvorničke brigade VRS, na glavnom pravcu napada, duž puta Zeleni Jadar – Srebrenica prva dva dana bilo je usporeno, jer su dobrovoljci svojim rasporedom onemogućili obilazak UNPROFOR-ovih osmatračnica, koje nisu odgovarale na vatru nastupajućih jedinica Drinskog korpusa, a ove su vrlo pažljivo taktizirala svojim pokretima i vatrom da UNPROFOR ne navedu na **samoodbranu**. Pored posjedanja 13 osmatračnica, raspoređenih na pedesetak kilometara fronta, i obje čete i Holandski bataljon imali su rezerve, koje ni u jednom momentu nisu intervenisale. Kao rezerva 28. divizije uglavnom je služio Samostalni brdski bataljon i njegovi dobrovoljci su naoružani sa stotinjak automata iz Skladišta zaplijenjenog oružja. U gradskoj bolnici nalazilo se pedesetak ranjenika i izvjestan broj civila i vojnika bio je ranjen i u toku ovih pet dana, od 6. do 11. jula 1995. godine. Na kraju se operisalo sa cifrom od 111 ranjenika.

Shodno odredbama Ženevskih konvencija iz 1948. godine ti dobrovoljci su bili legitimni elementi oružanih snaga međunarodno priznate Republike Bosne i Hercegovine. Poslije predaje, odnosno zarobljavanja dobrovoljci su morali imati status **ratnih zarobljenika**, bez obzira u kom su se zbjegu našli.

Kršeći sve međunarodne konvencije i običaje ratovanja VRS nije postupala ni sa njima ni sa civilima po propisima međunarodnog prava. Prije svega im je oduziman identitet – lične karte i drugi identifikacioni dokumenti su im oduzimani i kasnije spaljeni, a nisu dobili ni Trećom Ženevskom konvencijom predviđene legitimacije. Prema njima je nečovječno postupano, meltretirani su na razne načine, premlaćivani, držani su u nehigjenskim uslovima, bez vode i hrane, često su vezani, masovno su izuvani, da bi se otežalo njihovo eventualno bjegstvo i tome slično.

Zbjeg u Potočarima opkoljen je u ranim prijepodnevnim (valjda iza 7.00) satima 12. jula, za šta su pored pješadije i policije, upotrijebljeni tenkovi i druga oklopna vozila. Upadi pojedinaca te policijskih i vojnih patrola, a naročito pucnjava i odvođenje pojedinih ljudi i žena, povećalo

je strah do maksimuma. U ovom zbjegu u toku 11. jula okupilo se više od 25.000, već mjesecima, izgladnjivanjem i iznurivanjem, iscrpljenih duša.[71]

Među njima se po svim procjenama našlo i gotovo dvije hiljade "vojnosposobnih" muškaraca. Na smrt uplašeni, 6. jula uznemireni stanovnici Sigurne zone nisu od tada imali uslova za odmor i spavanje. Do 9. jula već je bilo pokrenuto sa svojih ognjišta polovina vangradskog stanovništva i satjerano u prenatrpano urbano središte Enklave, gdje nije bilo uslova za život ni onim, koji su se već tamo nalazili.

Situacija u Zbjegu od 11. do 13. jula, na temperaturama između 30 i 40 stepeni Celzijusovih, u neuslovnim, nehigijenskim uslovima, bez ikakve hrane i naročito vode, bila je očajna. Potpuno nezaštićeni i prepušteni na milost i nemilost ubicama, stanovnici bivše sigurne zone UN nisu imali više **nikakvog izbora**. **Očajno su željeli da što prije napuste ovo užasno mjesto**. Odluku o njihovoj deportaciji prema Kladnju Mladić je saopštio na sastanku u Štabu Bratunačke brigade 12. jula u 8.00 sati, a predstavnicima Zbjega isti dan na sastanku u hotelu "Fontana" u Bratuncu u 10,30 sati.[72] Obmane Mladića lično i njegovih organa da im se garantuje život, kao i, za potrebe snimanja TV-reportaže, podjela apsolutno nedovoljne količine hljeba i vode nisu to ublažili.[73] U Prihvatni logor 2. pakistanskog bataljona kod s. Turalića (Kladanj) stizali su u stanju **kolapsa**. Tek poslije još tri dana prvi talas prognanika od 23.000 je smješten u Vazduhoplovnu bazu Tuzla u Dubravama.[74]

Čelo Kolone (zbjeg u rejonu Jaglića – Šušnjari) krenulo je iz s. Jaglića u 00.00 12. jula 1995. i do 7.30 bilo je na Kameničkom brdu, približno u centru Pobuđa i nadomak još neposjednute komunikacije Kravica –

---

[71] Još od februara 1995. VRS nije dozvolila ni jednom konvoju UNHACR-a da u Srebreničku enklavu dostavi humanitarnu pomoć. Jedini konvoj početkom jula dovezao je peći na čvrsto gorivo.

[72] Izvještaj Komande sektora UNPROFOR-a sjeveroistok o situaciji sa raseljenim stanovništvom Srebrenice od 16. jula 1995. godine. Objavljen u zborniku: SREBRENICA - OD PORICANJA DO PRIZNANJA, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2005, str. 103. do 108.

[73] Zbog nedovoljnih kapaciteta dogovor je bio da 12.000 prognanika smjesti na 7 drugih lokacija. Isto, str. 107.

[74] Istovremeno je saopštena odluka o zadržavanju vojnosposobnih muškaraca (od 16 do 60 godina) "radi provjere da li su učestvovali u ratnim zločinima i borbama protiv VRS".

Konjević Polje – Nova Kasaba. Do tada se na grebenu Pobuđa našla samo polovina Kolone, a začelje još nije bilo krenulo iz Jaglića. Dogovoreno je da se ostatak kolone čeka do 18.00 sati. Nešto poslije 18.00 Kolona je sa Kameničkog brda krenula prema OŠ u Burnicama i kad je bila nadomak već posjednute komunikacije (oko 19.00) artiljerija i oklopna vozila su po njoj otvorili vatru. U 20.00 zasuta je i pješadijskom vatrom. Nastala panika je nekako savladana i pokret oko 22.30 nastavljen prema Svililima i kafani "Đugum" između Konjević Polja i Nove Kasabe. Po padu mraka neprijateljske zasjede su izgleda povučene i čelo Kolone je prešlo komunikaciju oko 2.00 sata 13. jula i preko Cerske do 7.00 sati stiglo na Udrč planinu gdje se do noći okupilo oko 4.000 do 5.000 ljudi. Ovaj manji dio Kolone u toku noći je nastavio pokret i do zore 14. jula stigao u Jošanički gaj kod s. D. Snagovo.[75] Nenaoružana glavnina kolone je u panici lutala Pobuđem razbila se u grupe i već od jutra 13. jula počela se predavati neprijatelju. Do 17.30, prema presretnutom telefonskom razgovoru predalo se 6.000 dok se ostatak od blizu 2.000 razbio u manje grupe.

Između 10.00 i 11.00 sati 13. jula počeo je artiljerijski napad na Kolonu i razmještanje zasjeda na asfaltnoj komunikaciji a zabilježeno je da je u tom momentu prva grupa bila prešla komunikaciju.

6. Pokušaj izvlačenja vojnosposobnih muškaraca na centralnu slobodnu teritoriju

Svi stanovnici (uglavnom odrasli muškarci i vrlo malo žene i djeca koja nisu mogla da se odvoje od svojih odraslih muškaraca sigurne zone UN Srebrenica, koji su se 11. jula 1995. okupili u zbjegu Šušnjari, znali su da je njihov cilj izvlačenje na Centralnu slobodnu teritoriju i smatrali su ga jedinim mogućim, a većina njih je poznavala predviđanu trasu puta. Veliki broj njih se i rodio i odrastao u tim selima i mjesnim zajednicama: Pobuđe, Kamenica, Konjević Polje, Cerska i dr. Trasa puta bila je duga oko 70 km i mogla se preći u dva noćna marša. Pored linije fronta u rejonu Caparda ili Nezuka trebalo je preći još dvije ozbiljnije prepreke: - minsko polje u rejonu Ravni Buljim i, - polukružnu asfaltnu komunikaciju: Bratunac – Kravica - Konjević Polje - Nova Kasaba – Milići.

[75] Izjava Džemaila Bećirevića iz s. Hrnčića (Bratunac), JMGB: 0708960181363.

Utvrđivanje, izrada i obilježavanje prolaza u minskom polju nije se moglo ranije uraditi, što je bio razlog da je čelo Kolone krenulo najranije u 0.30 sati 12. jula. Nesigurnu usku stazu kroz minsko polje obilježavala je malobrojna grupa inžinjeraca. Višestruki prekidi Kolone još više su usporavali njen pokret, a naročito održavanje iole stabilnije veze unutar Kolone. To je bio razlog što je izdužavanje kolone potrajalo i suviše dugo, tako da je začelje iz s. Jaglića krenulo tek u 7.00 sati, kada je Čelni odred već bio u rejonu Kameničko brdo?

Glavni štab VRS i Komanda Drinskog korpusa 11. jula nisu imali predstavu o tom gdje se nalaze "vojnosposobni" muškarci i nije imala predstavu o tome u kom pravcu bi se mogli uputiti. Nagađali su o pravcima prema Kladnju, prema Žepi i prema Tuzli, bili su zauzeti i pripremama napada na Žepu, koji je trebao početi 14. jula. Špekulisalo se i time da se okupljaju u "Trouglu bandera".[76]

Na sastanku u Štabu Bratunačke brigade održanim sa početkom u 8.00 sati, već se raspolagalo sigurnijim podcima da Kolona "vojnosposobnih" muškaraca kreće prema Konjević Polju i da je uočeno njihovo prisustvo na grebenu Pobuđa, pa u rejonu Hajdučkog groblja. Negdje oko 12.00 sati napadnuto je jakom artiljerijskom vatrom. Artiljerijske koncentracije vatre pratile su kolonu u toku popodneva i do večeri. Slobodnim snagama Drinskog korpusa i Policijom nizom zasjeda posjednuta je komunikacije Kravica – Nova Kasaba, a međuprostore su kontrolisala oklopna vozila (tenkovi, oklopni transporteri -uključujući i zaplijenjene UNPROFOR-ove prage, protivavionski topovi te mitraljezi na vozilima). Sa padom mraka snage VRS su se povukle prema Kravici, što je omogućilo izvjestan predah i prikupljanje kolone na grebenu Pobuđa.

U toku noći 12/13. jula prednji dio Kolone uspio je da se sredi i nastavi marš. Pred zoru je prešao asfaltnu komunikaciju i preko s. Cerske u jutarnjim satima stigao na pl. Udrč (k.1043). Tu se u toku (13. jula) odmarala i pokušala da sačeka glavninu (oko 8.000).

Do noći 12/13. jula i začelje Kolone je pristiglo u Pobuđe. Na njegovom grebenu, u toku noći koncentrisala se glavnina Kolone. Nenaoružana glavnina nije bila u stanju da prati Čelo, pošto se ponovo posjednuta

[76] V. Šabić, nav. dj., str. 128 - 129.

asfaltna komunikacija Kravica – Konjević Polje – Nova Kasaba od jutra 13. jula nije više mogla prelaziti u većim grupama. Glavnina Kolone, njih oko 8.000 od jutra 13. jula našla se u poluokruženju na malom prostoru izložena pogledu i vatri sa ovog dana gušće posjednute komunikacije, a naročito obmanama i pozivima na predaju uz garanciju života i prevoz prema Tuzli. Lutanje Pobuđem nije se moglo nastaviti u nedogled i u toku dana počela je masovna predaja uglavnom na tri punkta: Sandića poljana, raskršće kod Konjević Polja i Nove Kasabe (kod Đugum-kafane). Do 17.30 prema presretnutom telefonskom razgovoru na ova tri punkta predalo se oko 6.000 nenaoružanih civila.[77]

Dodamo li tome da je u toku deportacije Zbjega iz Potočara, kamionima u Bratunac dopremljeno oko hiljadu od porodica odvojenih i uhapšenih "vojnosposobnih" muškaraca izlazi da je u prva dva dana, 12. i 13. jula bilo zarobljeno oko 7.000, što je značilo više od polovine u Jaglićima i Šušnjarima okupljenog zbjega.[78]

Zarobljavanjem veće polovice Kolone muškaraca i dječaka (kojih je Jasmin Odobašić utvrdio 478) pred veče 13. jula 1995. godine oslobođene su snage koje su posjedale polukružnu komunikaciju i Drinski korpus je izdao Zapovijest za pretres terena, dok su policijske snage orjentisane prema Čelnom dijelu Kolone koji se noću 13/14. na Veljoj glavi (k. 594) obišao jednu i sutradan kod s. Maričića razbila drugu zasjedu, da bi u večernjim satima stigla u rejon Crnog vrha (k. 580). U toku noći Kolona je prešla komunikaciju Zvornik – Caparde i stigla u rejon Križevačkih njiva, na domak linije fronta, ali tog (15. jula) ne uspijeva probiti liniju fronta. To će im, uz pomoć snaga 2. korpusa na Baljkovici, uspjeti sutradan. Razbijen je 4. bataljon Zvorničke brigade i izvjesno vrijeme držan otvoren koridor prema Centralnoj slobodnoj teritoriji tako da je se dokopalo oko

---

[77] Razne rekonstrukcije i izjave preživjelih govore o tome da je na svakom od ovih punktova bilo zatočeno 1.500 do 2.500 ljudi, a na Stadionu u Novoj Kasabi čak 3.000.

[78] Šire vidi referat Ibrahima Bećirovića, OPERACIJA HAPŠENJA I ZAROBLJAVANJA MUŠKARACA SIGURNE ZONE UN SREBRENICA, JULA 1995. GODINE, podnesen na Međunarodnoj naučnoj konferenciji "Genocid nad Bošnjacima sigurne zone UN-a Srebrenica, jula 1995 - pouke budućim generacijama", Potočari - Sarajevo, 9. - 15. juli 2005, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, jula 2006. godine.

3.500 ljudi. U narednom periodu još oko 1.000 ljudi se na razne načine probilo na Centralnu slobodnu teritoriju. Tako se više od jedne trećine spasilo sigurne smrti, na koju su ih Mladić i Karadžić bili osudili, samo zato što su pripadali drugom narodu i predstavljali njegovu – u ovom slučaju – značajniju fertilnu grupu.[79]

Poslije masovne predaje 13. jula u rejonu Pobuđa (oko 6.000) i proboja čela Kolone na Baljkovici (oko 3.500) 16. jula na okupiranom području sjeverno i južno od komunikacije Bratunac - Konjević Polje – Milići ostalo je oko 2.000 u manje grupe razbijenih Bošnjaka. U toku pretresa terena u zoni odgovornosti Drinskog korpusa do kraja mjeseca, a onda i u avgustu mjesecu njihov broj se sveo na koju stotinu ili manje. Njihovu sudbinu teško je određenije ustanoviti. Najviše njih je svakako zarobljeno ili na licu mjesta ubijeno u brojnim pretresima terena. Jedan broj od njih, kada je naređeno da se prestane sa ubijanjem zatočen je u logor Batkoviće, i oni su u značajnom broju preživjeli. Drugi dio, njih preko 1.000 na različite načine dokopao se slobodne teritorije a izvjestan broj preplivao Drinu, da bi se neki od njih dokopali i Makedonije.

7. Koncentrisani čin pogubljenja žrtava genocida (13. do 16. jula 1995)

Masakr, odnosno neposredna likvidacija "vojnosposobnih muškaraca" sigurne zone UN Srebrenica je svakako najznačajnija operacija Vojske Republike Srpske ne samo "aktivnih borbenih dejstava" ojačanog Drinskog korpusa Vojske Republike Srpske, nego i njenih ukupnih oružanih (vojnih i policijskih) snaga u 1995. godini, odlučenih na sastanku državnog, političkog i vojnog vrha Savezne Republike Jugoslavije i Republike Srpske održanom 4. marta 1995. godine na Jahorini i fiksiranih u Direktivi br. 7, Vrhovnog komadanta oružanih snaga Republike Srpske izdate četvrtog dana poslije tog sastanka.

[79] Opširnije o tome vidi referat majora Vejiza Šabića: SNAGE ODBRANE SIGURNE ZONE UN SREBRENICA, podnesen na navedenoj konferenciji - Potočari - Sarajevo, 2005.

Njoj su bile podređena, radi nje planirana i izvedena sva borbena dejstva i sve političke akcije ne samo Republike Srpske, nego i Savezne Republike Jugoslavije i posebno njenog predsjednika, koji se još u 1993. uvjerio u nemogućnost ostvarenja projekta Države, "u kojoj će živjeti svi Srbi", pa bi sada bio zadovoljan i sa odgođenim ranije proklamovanim "prelazom preko Drine". Od ishoda ove operacije uveliko je zavisilo jedinstvo "rukovodstva srpskog naroda" i uspostavljanje "jedinstvenog političko-državnog i vojnog koncepta", a posebno dominacija u "jedinstvenom rukovodstvu".[80] Takva kakva je izvedena, Operacija je teško kršila Međunarodnu konvenciju o sprečavanju i kažnjavanju genocida koje se nikako nije moglo prikriti.[81] Pukovnik Janković, načelnik Obavještajne uprave Glavnog štaba VRS, na kolegijalno-taktičan način je **savjetovao da se smaknuća ne vrše do osvajanja sve tri enklave**.

Naređenja su već bila izdata i masovna pogubljenja su registrovana već 13. jula. Tog dana počela je Operacija masovnih pogubljenja. Na stratištima: pored r. Jadra, u Cerskoj, u Skladištu ZZ u Kravici, kod Pocinkaone u Potočarima, masakrirano je više od 2.000 ljudi, najviše u Kravici (1.000 do 1.500),[82] dodamo li tome ubijene u Srebrenici, kao i u Tišći, te na putu do Tišće, sa sigurnošću se može potvrditi cifra od 2.000 ubijenih 13. jula, te dan dva ranije.

Četrnaestog jula pogubljenja su pomjerena u zonu odgovornosti Zvorničke brigade. Na stratištima u Orahovcu, Grbavcima ubijeno je između 2.000 i 2.500 ljudi;[83]

Petnaestog jula u Petkovcima je pogubljeno 1.500 do 2.000 ljudi;[84]

Šesnaestog jula na vojnoj ekonomiji Branjevo pogubljeno je 1.000 do 1.200 ljudi, a u Domu kulture Pilica 500.[85]

---

[80] Direktiva za dalja dejstva br. 7 Vrhovne komande oružanih snaga Republike Srpske, Državna tajna br. 2/2-11, str. 10.

[81] Gotovo na svakom masovnom stratištu ostali su preživjeli svjedoci, a ni izvršioci nisu bili jedinstveni u načinu realizacije. Američka vlada je satelitima snimila mjesta masovnih grobnica.

[82] Presuda R. Krstiću od 2. avgusta 2001, paragraf 205.

[83] V. Šabić, nav. dj., str. 132.

[84] Isto, str. 132.

[85] Isto, str. 134.

Takođe, šesnaestog jula, u s. Kozluku izvršeno je i posljednje masovno ubistvo "vojnosposobnih" muškaraca sigurne zone UN Srebrenica. Pobijeno je oko 500 muškaraca.[86]

Pojedinačnih i grupnih ubistava bilo je 12-og, a možda i 11-og jula, po preuzimanju vlasti u Srebrenici i Potočarima, a ubistva su se nastavila i narednih dana, pa i mjeseci. Od oko 4.000 muškaraca koji su po proboju na Baljkovici ostali na okupiranoj teritoriji 1.000 njih se provukao kroz liniju fronta, a 1.000 njih je preživjelo na druge načine, pa i u Batkoviću. Pošto se radi o procjenama, a zbog uslova za prijavljivanje "nestalih" došlo je i do dupliranja imena i prijavljivanja preživjelih za koje se mislilo da su nestali.

Oskudni i nesigurni izvori još ne omogućavaju preciziranje cifara, ali iz navedenog proizilazi da je za samo četiri dana na pomenutim velikim masovnim stratištima ubijeno između 8.500 i 8.700 muškaraca i dječaka koji su već danima bili u vlasti Vojske Republike Srpske i svi su na određen način bili međunarodnopravno zaštićena lica.

Procjena ukupno nestalih u događajima u i oko Srebrenice u julu 1995. prelazila je 10.000, a iz različitih razloga tu cifru ne prelaze ni prvi spiskovi nestalih.

Zatočenja "vojnosposobnih muškaraca" izvršena po predaji ili hapšenju u improvizovanim i neprikladnim prostorima bez odgovarajuće hrane i vode Haški tribunal je uzeo kao potvrdu namjere da budu pogubljeni, a obimnu i detaljnu organizaciju smatrao posebnom "vojnom operacijom". Pribavljanje i upotreba specifičnih poveza za oči, ligatura, oduzimanje identifikacionih dokumenata i ne izdavanja Ženevskim konvencijama propisanih dokumenata i nevođenja evidencije, izuvanje cipela, blagovremena ili naknadna kopanja grobnica, smatrao je takođe pokazateljima ranije utvrđene namjere. Tome je očigledno bio prilagođen i odnos stražara i drugog osoblja prema zatočenim.

Operacija masovnih pogubljenja, možda se mogla završiti i u kraćem vremenu od ta četiri dana. Naredbodavac je to izgleda i očekivao. Načelnik Uprave bezbjednosti Glavnog štaba VRS, pukovnik Beara je 13. jula uveče došao u Bratunac, gdje se glavnina vojnosposobnih i nalazila sa zadatkom da poubija zatočene, ali mu se suprotstavio Deronjić. Petnaestog jula oko 10.30 Operacija nije bila završena, ostalo mu je još 3.500 "paketa",

[86] Isto, str. 140.

koji su onda prevezeni u zonu odgovornosti Zvorničke brigade i tamo pogubljeni.

Pretresno vijeće ICTY je utvrdilo da su jedinice Drinskog korpusa sve do oktobra zarobljavale Bošnjake koji su se nastojali zadržati u blizini svojih kuća.[87]

Ekspert Batler je ustanovio da se ovaj razgovor o 3.500 paketa vodio tek poslije masovnih pogubljenja srebreničke enklave, u Orahovcu, na brani Petkovac, a prije pogubljenja na Branjevu, u Domu kulture Pilica, te u Kozluku.

Sabiranjem manjih cifara po stratištima dobija se upravo Bearinih 3.500 paketa, dok procijenjene veće cifre daju zbir od čak 4.200 ubijenih za posljednja dva dana.

U trećoj dekadi jula mjeseca (25. 07.) naređeno je da se prestane sa ubijanjem i prva grupa od 25 muškaraca zarobljenih 25.07. prebačena je u koncentarcioni logor Batković. Sutradan je u isti logor prebačena grupa od 34 muškarca.[88]

Kad mu je ujutru 14. jula onemogućeno pogubljenje zatočenih na Ciglani u Bratuncu, pukovnik Beara je naredio prevoz preostalih na područje zvorničke opštine.

[87] Presuda Krstiću, paragraf 383.

[88] R. Batler, str. 87.

REZIME

Referat pokušava rekonstruisati prioritetnu borbenu aktivnost Oružanih snaga Republike Srpske u posljednjoj godini rata, poslije isteka Četveromjesečnog primirja (1. maja 1995. godine).

Odluka o tome pretresena je prvog martovskog vikenda 1995. godine na Jahorini, na sastanku vojnog i političkog vrha Savezne Republike Jugoslavije i Republike Srpske, te osmog marta pretočena u Direktivu br. 7. Vrhovne komande Oružanih snaga Republike Srpske i krajem mjeseca temeljitije razrađena Direktivom za daljnja dejstva Glavnog štaba Vojske Republike Srpske.

Za ovu završnu fazu Odbrambenog rata Republike Bosne i Hercegovine karakteristično je to da je ovim direktivama, pored "sprečavanja deblokade Sarajeva pod svaku cijenu", borbena aktivnost VRS uglavnom svedena na "likvidaciju bošnjačkih enklava u Podrinju", koje su (sem Sapne) bile istovremeno "sigurne zone UN .... pošteđene bilo kakvog neprijateljskog čina".

U tom cilju bile su isplanirane i naznačene operacije: - "**Jadar**" (međusobno razdvajanje sigurnih zona Žepe i Srebrenice) - "**Krivaja 95**", (svođenje sigurne zone Srebrenica na urbani dio ovog grada, a Planom "B" i njenu punu likvidaciju); "**Stupčanica 95**", (likvidacija sigurne zone Žepa); - "**Zvijezda 95**", (likvidacija sigurne zone Goražde); - "**Spreča 95**" (likvidacija poluokružene enklave "Palac Sapna", odnosno "eliminisanje muslimanskih enklava na prostoru Republike Srpske i stvaranja kompaktne teritorije u istočnom dijelu Srpske Republike". Da bi se zaštitili od udara NATO-avijacije predhodno je izvedena operacija "**Taoci**", kojom je iznuđeno obećanje da intervencije NATO-avijacije neće biti.

Operacije su izvođene sukcesivno i vrlo oprezno, ali nisu sve sprovedene. Holandski bataljon je sprečavao odbranu Srebrenice, a sam nije opalio ni jednog metka na napadače. U toku operacije "Stupčanica" izbio je u javnost nedozvoljen postupak OS RS, a povlačenjem Žepačke brigade u Srbiju izbjegnuto je njeno zarobljavanje i omogućeno povlačenje na centralnu slobodnu teritoriju Armije RBiH.

SUMMARY

The paper attempts to reconstruct priority-fighting activities of armed forces of the Republic of Serbia in the last war year between the four-month armistice of 1 May 1995 and the Dayton Framework Peace Accord of 21 November 1995.

The Decision was discussed on the first weekend in March 1995 on the Jahorina mountain at the meeting of the top military and political officials of the Federal Republic of Yugoslavia (FRY) and Republika Srpska (RS), and then redefined in Directive no. 7 by the Supreme Command of Armed Forces of RS dated 8 March 1995 and elaborated in more details by Directive for further activities of the Headquarters of Army of Republika Srpska dated 31 March 1995.

Characteristic of this final phase of the war is that under these directives, the goals of the Army of RS were reduced to "liquidation of Bosniak enclaves in the Drina river valley (Srebrenica, Žepa, Goražde and Sapna and "Bihaćki džep" - "Bihać pocket") which, besides Sapna, were at the same time UN safe areas, spared of any hostile act. In this aim, the following operations for elimination of the UN safe areas have been planned: "**Jadar**", **"Krivaja 95", "Stupčanica 95", "Zvijezda"**, **"Spreča 95"** and/or "elimination of Muslim enclaves and formation of a compact territory in the east part of Republika Srpska". For protecting themselves from the NATO strikes, they performed first the operation - "**Hostages"** when approximately 400 UN soldiers and officers were kept for a longer time under humiliating conditions, and after which operation it was promised that there would be no further NATO interventions.

The operations had been performed successively and very cautiously, what misled the Dutch battalion in Srebrenica not to shoot even one bullet on the attackers, beginning from Zeleni Jadar to the fall of Srebrenica. Especially in strict secrecy was kept the fact of the RS Army conduct toward the military conscripts, of which more than 8.000 were executed by firing squad in only few days. By a wise manoeuvre of Žepa defenders, the Žepa brigade of the Army of the Republic of Bosnia and Herzegovina was evacuated by mediation of the United Nations, but disarmed, as well. At the same time, first reports on the massacre of men fit for military service from Srebrenica appeared in public, and that stopped the accomplishment of other operations.

Prof. dr. David Pettigrew, Državni univerzitet Southern Connecticut

GEOGRAFIJA GENOCIDA U ISTOČNOJ BOSNI

Ovaj referat[1] se odnosi na prostor do kojeg su počinioci genocida (od 1992 – 1995) fizički i psihički transformirali ”teren“ u istočnoj Bosni. Naravno, genocidno nasilje i transformacija su se desili i u drugim dijelovima Bosne, ali ja pokušavam odgovoriti na karakteristične priče prijatelja sa područja koje je blizu Srebrenice duž rijeke Drine. Termin “geografija“ je apstraktna (glagolska) imenica za koju se može reći da znači, doslovno, “opis zemlje“, što će reći “opisivanje zemlje ili stanja na terenu“. U slučaju “istočne Bosne“ počinioci genocida su “opisali“ teren u smislu da su sela, rodna staništa, džamije, pošte, škole i druge kulturne institucije bile teško oštećene, a u nekim slučajevima i sravnjene sa zemljom. Civili su bili raseljeni i ubijeni, žene su bile izložene seksualnom zlostavljanju, i nametnut je novi političko-geografski entitet, formalno priznat kao “Republika Srpska“.

Postojala je psihička koncepcija o etnički homogenoj državi koja je prethodila ovoj transformaciji terena, koncepcija implementirana i stimulirana od strane lidera utemeljivača Republike Srpske.[2] To vođstvo je formu-

[1] Zahvaljujem se Omeru Sulejmanoviću i Harisu Haliloviću na prijateljstvu i na njihovoj uputi u vezi sa mojim istraživanjem u Bosni. Uz to, želio bih se zahvaliti studentu državnog univerziteta Southern Connecticut Kimberly Umans za njenu pomoć u finalnoj pripremi ovog referata.

[2] Oktobra 24. 1991, u kontekstu proglašenja nezavisnosti Slovenije (juna 1991.) i Hrvatske (juna 1991.) i predstojeće proglašenje nezavisnosti u Bosni, političko vođstvo bosanskih Srba “je proglasilo svoj parlament, glasajući za to da ostane dio Jugoslavije. Svaka iluzija o tome da je nacionalistička koalicija još uvijek postojala je bila uništena.“ [Laura Silber i Allan Little YUGOSLAVIA: DEATH OF A NATION (JUGOSLAVIJA – SMRT JEDNE NACIJE) (New York: Penguin Books, 1997), str. 216, podcrtao autor, će nadalje biti citirana kao SL uz prateći broj stranice.] Uz očigledna uvjeravanja Miloševića o vojnoj podršci, “političari bosanski Srbi su preduzeli korake ka preuzimanju prava na međunarodno priznanje (Bosne) i planirani referendum širom Bosne. Devetog januara oni su proglasili svoju Srpsku Republiku Bosne i Hercegovine (kasnije preimenovanu u Republika Srpska)“ (SL 218). Granice Republike Srpske su kasnije proglašene zakonitim Dejtonskim mirovnim sporazumom.

liralo koncepciju teritorije koja će biti "ispražnjena" od Muslimana. Interesantno je primijetiti da osnivači Republike Srpske, do posljednje osobe koja je preživjela, ili odslužuju duge zatvorske kazne za zločine protiv čovječnosti [Biljana Plavšić (potpredsjednik RS) i Momčilo Krajišnik (predsjednik Narodne skupštine RS)], ili im se sudi zbog takvih zločina [Radovan Karadžić, (predsjednik)], ili su u bijegu pred pravdom [Ratko Mladić (general)].[3] Sljedeće izjave se, naprimjer, pripisuju Radovanu Karadžiću.

On je 12. oktobra 1991. izjavio: "Oni [Bošnjaci] će nestati, ovi ljudi će nestati sa lica zemlje". Samo dan kasnije, 13. oktobra 1991., Karadžić je, razgovarajući sa Momčilom Mandićem, kazao: "Za nekoliko dana neće biti Sarajeva i biće preko 500.000 mrtvih; za mjesec dana muslimani Bosne i Hercegovine će biti uništeni!" Ponovo, 15. oktobra 1991, Karadžić predviđa istrebljenje Muslimana u slučaju rata. Razgovarajući sa Miodragom Davidovićem i bratom Lukom, Karadžić je kazao: "U prvom redu, niko od vođa neće ostati živ, biće ubijeni za 3 ili 4 sata. Neće imati nikakvu šansu da prežive." Početkom jula 1995., malo prije nego su Srbi potpuno zauzeli od strane Ujedinjenih Naroda proglašenu "sigurnu zonu" Srebrenicu u istočnoj Bosni, Karadžić je Miroslavu Deronjiću kazao sljedeću rečenicu: "**Miroslave, to sve treba pobiti, sve što stignete...**"[4]

Optužnica Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju navodi da je Radovan Karadžić:

...učestvovao u niže-navedenim zločinima za koje se tereti kako bi osigurao kontrolu onih područja Bosne i Hercegovine koja su proglašena dijelovima srpske republike...

---

[3] Nikola Koljević (potpredsjednik RS 1992-1995) je umro 1997. godine.

[4] Vidjeti sljedeće reference: Srebrenica Genocide Blog, 12. oktobar 2007, http://srebrenica-genocide.blogspot.com/2007/10/radovan-karadzic-and-srebrenica.html (pristupljeno 2. marta 2009). The New York Times, 22. novembra 2003, http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9D01E7D6123BF931A15752C1A9659C8B63 (pristupljeno 2. marta 2009). BBC News KARADŽIĆ JE NAREDIO KRVOPROLIĆE BOSNE, 22. novembra 2003. http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3228458.stm. U ranim fazama proglašenja Republike Srpske Karadžić je iznio deprimirajuće opaske: "Želite povesti Bosnu i Hercegovinu istim putem pakla i patnje kojim putuju Slovenija i Hrvatska. Ne mislite da nećete odvesti Bosnu i Hercegovinu u pakao i da možda nećete učiniti da muslimanski narod nestane... Kako ćete spriječiti da svi u Bosni i Hercegovini budu ubijeni"" (LS 215).

10. Kako bi postiglo ovaj cilj, vođstvo bosanskih Srba, uključujući Radovana KARADŽIĆA, i u relevantno vrijeme Momčila KRAJIŠNIKA, Biljanu PLAVŠIĆ i druge, je pokrenulo i implementiralo djelovanje i ponašanje koje je uključivalo stvaranje nemogućih uslova življenja, kao i proganjanja i taktiku terora, i koje će rezultirati *podsticanjem ne-Srba da napuste ta područja; deportacijom onih koji nisu htjeli da idu; i likvidacijom ostalih*.[5]

Kao rezultat takve rekonceptualizacije terena, bosanski Srbi i srbijanske snage su počele istrebljenje bosanskih muslimana sa okupacijom novostvorene teritorije Republike Srpske. U istočnoj Bosni, duž doline rijeke Drine, jug Srebrenice, stanovnici u ruralnim selima su bili napadnuti od srbijanskih snaga i snaga bosanskih Srba. Jedno takvo selo, koje se ne nalazi na mapi, se zove Klotjevac.[6] Topovska i snajperska vatra je uništila zgrade i ubila stanovnike. U početku je granatiranje dolazilo sa druge strane rijeke iz Srbije, a onda je nastavljeno iz blizine, kako su srpski vojnici osvajali susjedna sela. Hariz Halilović, koji je rođen u tom selu, je suautor članka u kojem izvještava:

"Prva žrtva granatiranja je bila 12-ogodišnja djevojčica, Sabira, koja je smrtno ranjena šrapnelom iz granate koja je uništila njenu porodičnu kuću - u kojoj je umrla nakon dva sata u podrumu koji je služio kao provizorno sklonište od bombi. Sljedeća žrtva, otac četvoro djece, Nasko, je raznesen u komadiće od granate koja je pala direktno na njegov nedavno završeni porodični dom... Snajperska vatra je uzela život još petorici ljudi iz Klotojevca: Esedu, Huseinu, Esi, Ramizu i Fići. Do kraja 1992., dvanaest stanovnika Klotojevca, što je značajan dio seoskog stanovništva,

---

[5] http://www.un.org/icty/indictment/english/kar-ai000428e.htm /pristupljeno 2. marta 2009).

[6] U KLOTJEVAC: FORCED DISPLACEMENT AND ETHNIC CLEANSING IN AN EASTERN BOSNIAN VILLAGE (KLOTJEVAC – PRISILNO RASELJAVANJE I ETNIČKO ČIŠĆENJE U JEDNOM ISTOČNO-BOSANSKOM SELU) Hariz Halilović & Ron Adams pišu, "Klotjevac se nalazi u plodnoj dolini nekih 50 km niz Drinu od Višegrada i 30 km od Srebrenice. Gleda na planinu Taru koja je preko rijeke u Srbiji, a u pozadini, na bosanskoj strani, mu je kanjon Sušica. Smješten je ispod 280 metara nadmorske visine, na 43.9864 geografske širine i 19.3442 geografske dužine." (podatak iz publikacije koja je pred izlaženjem) (http://home.southernct.edu/~pettigrewd1/Klotjevac_article_Sept_2008.htm). U daljem tekstu će biti citirano kao Halilović i Adams.

su ubijeni granatama i snajperskom vatrom iz Srbije. Gubitak života je bio jednako bolan kao i u obližnjim selima Prohići, Urisići i Sejdinovići."[7]

Omer Sulejmanović, stanovnik Klotjevca, koji je izgubio svog brata, zeta i četvero rođaka u Potočarima, kazao mi je da je njegov rođak Esed (koji je upravo prije pomenut), ubijen snajperom "u leđa kroz srce." Morali su da pronađu tijelo i pokopaju ga noću pod velom mraka.[8]

Kada su stanovnici napustili područje na obalama rijeke pod strmim stijenama Nacionalnog parka Tara u Srbiji, pobjegli su u UN-ovu "sigurnu zonu", Srebrenicu.[9] Kao "sigurna" zona, Srebrenica je trebala biti "oslobođena od bilo kakvog oružanog napada ili od bilo kakvog neprijateljskog djelovanja" (Ibid.). Rezolucija o "sigurnoj zoni" je bila UN-ov odgovor na činjenicu da je to područje već trpjelo nasilnu transformaciju, fizičku i psihičku. Halilović i Adams pišu da je "Do ljeta 1992. Klotjevac i veći dio srebreničke oblasti ... bio potpuno odsječen od ostatka zemlje i vanjskog svijeta" (Ibid.). Ljudi su pobjegli u Srebrenicu, a broj stanovnika je porastao sa 10.000 na 40.000. Kao što znamo, "sigurna zona" UN-a, određeno geografsko područje unutar Republike Srpske, je ustvari olakšala, paradoksalno i tragično, u potpunosti namjeru rekonceptualizacije i geografski ponovni opis regije. Bosanski muslimani su trebali biti skoncentrisani u srebreničkoj zoni do te mjere da je "bezbjedonosna zona" postala "zona ubijanja". Bosanski Srbin komandant Ratko Mladić je bio u Srebrenici 11. Jula 1995. i izjavio je da se Srebrenica vraća srpskom narodu: "Poklanjamo srpskom narodu ovaj grad." Odlučan da krene na Potočare, Mladić je izjavio dalje da je došlo vrijeme "da se osvete Turcima na tom području."[10]

---

[7] "Kako je godina odmicala slobodna bosanska teritorija na istoku zemlje je počela naglo da se smanjuje uzevši u obzir masovan napad srbijanske armije koja je uključila tri vojna korpusa sa sjedištem u Čačku, Užicu i Novom Sadu u Srbiji" (Ibid.).

[8] Lični razgovor sa Omerom Sulejmanovićem augusta 2008.

[9] Srebrenica je proglašena sigurnom zonom UN na temelju Rezolucije 819 Vijeća sigurnosti UN-a, 16. aprila 1993. Rezolucija uključuje i sljedeći odlomak: "Zabrinuti učestalošću neprijateljstava paravojnih jedinica bosanskih Srba u gradovima i selima istočne Bosne i u tom pogledu izjavljujemo da je bilo kakvo stjecanje teritorija prijetnjom ili upotrebom sile, uključujući i praksu "etničkog čišćenja", nezakonito i neprihvatljivo." Kompletan tekst je dostupan na sljedećim web sajtovima: "SECURITY COUNCIL RESOLUTIONS – 1993" http://www.un.org/Docs/scres/1993/scres93.htm (pristupljeno 2. marta 2009).

[10] David Rohde, END GAME: THE BETRAYAL AND FALL OF SREBRENICA EUROPE'S WORST MASSACRE SINCE WORLD WAR II (OKONČATI IGRU -

Politički i psihički pritisak u sigurnoj zoni proizveo je jednu vrstu atmosferskog efekta pomoću čega se genocidna ideja intenzivirala i postala stvarnost u kondenziranim jezgrima od nekih 25.000 izbjeglica koje se pobjegle u bazu UN-a u Potočarima pred Mladićevim dolaskom. Osim toga, više od 8.000 neboraca – ljudi i dječaka – trebalo je da budu ubijeni dok su pokušavali da pobjegnu, sjeverno, u Tuzlu. Približno 1.000 ljudi je sakupljeno na fudbalskom terenu u Novoj Kasabi, a drugih 1.000 je odvedeno u poljoprivredna skladišta u Kravici. Svi su bili sistematski ubijani. Video dokumentarni zapis, kojeg je snimila vojna jedinica Škorpioni koja je bila poslana iz Beograda u Srebrenicu, je obezbijedio nepobitan dokaz o direktnom učešću njihove jedinice u ubistva nevinih civila u okolnim brdima.[11] Kako je dobro dokumentovano, nakon ovih ubistava žrtve Srebrenice su pokopane u masovne grobnice koje nastavljaju obilježavati okolinu tragovima zločina. Mapa sa crvenim tačkama pokazuje lokacije masovnih grobnica širom Bosne – postavljena na sekundarnoj masovnoj grobnici blizu mezarja Potočari[12] – sugerira da su masovne grobnice doslovno "prošarale" zemlju. Kada je geografski obris Republike

---

IZDAJA I PAD SREBRENICE - NAJGORI MASAKR U EVROPI OD DRUGOG SVJETSKOG RATA) bboulder Colorado: Westview Press, 1998, str. 167.

[11] Uplitanje članova Srpske pravoslavne crkve potvrđuje video snimak kada svećenik blagosilja pripadnike jedinice, pozivajući ih da se bore protiv bosanskih Muslimana zato što: "Turci nisu kao drugi ljudi, oni su svi zvijeri iz Azije." The Guardian.co.uk/film blog, "Kontroverzni dokumentarac THE SCORPIONS has opened Serbs' eyes to state attrocities" ("Kontroverzni dokumentarac SKORPIONI otvorio je Srbima oči da govore o grozotama zločina") Catherine Heffernan, 21. novembra 2007, http://www.guardian.co.uk/film/filmblog/2007/nov/21/catherineheffernanwedsampi; Times Online SERB GUNMEN GUILTY IN LANDMARK SREBRENICA TRIAL (SRPSKI REVOLVERAŠI KRIVI U PRESUDNOM PROCESU SREBRENICA , 10. aprila 2007, http://www.timesonline.co.uk/tol/news/world/article1635187.ece; Independent/World SERB 'SCORPIONS' GUILTY OF SREBRENICA MASSACRE) SRPSKI SKORPIONI KRIVI ZA MASAKR U SREBRENICI) Vesna Perić Zimonjić, srijeda 11. April 2007., http://www.independent.co.uk/news/world/europe/serb-scorpions-guilty-of-srebrenica-massacre-444190.html (sve gore navedeno pristupljeno 2. marta 2009).

[12] Posjetio sam ovu sekundarnu masovnu grobnicu jula 2007. Sa International Association of Genocide Scholars (Međunarodnom asocijacijom istraživača genocida). Objavio sam fotografije na svom website-u: http://home.southernct.edu/~pettigrewd1/Secondary_Mass_Grave/index.htm

Srpske formalno priznat Dejtonskim mirovnim sporazumom,[13] vođstvo Republike Srpske je bilo motivirano da nadzire premještanje tijela žrtava iz primarnih masovnih grobnica u sekundarne i tercijarne masovne grobnice, pokušavajući da prikrije dokaz o zločinima. Ove masovne grobnice su vjerovatno logičan zaključak geografije genocida, koji bi imao za nužnu posljedicu takve napore da sakrije tragove kriminaliteta. Dehumanizirane i demonizirane, žrtvama se nije dalo pravo na dolično umiranje ili na pristojan ukop. Preživjelima se uskratilo i uskraćuje se ceremonija ukopa i žaljenja. Svake godine se pronalaze i identificiraju nova tijela.[14] Jedna od mnogih takvih sekundarnih masovnih grobnica je otkrivena 2007. u brdima iznad mezarja Potočari duž šljunkovitog puta.

Ako je cilj istrebljenja Muslimana imao za nužnu posljedicu rekonceptualizaciju geografije regije, primarni izvor takvog "opisa zemlje" je bila manipulacija određenim mitovima od strane političkog vođstva Srbije. Slobodan Milošević je došao na vlast u Srbiji na platformi osiguranja "velike Srbije" i osvajanja onoliko teritorija Jugoslavije koliko je to moguće. Njegova prvobitna strategija je uključivala ponovno prisvajanje Kosova. Kosovska bitka 1389. – kada su se Srbi na Gazimestanu našli na bojnom polju sa Osmanskim carstvom – je postala mitski kamen kušnje srpskog kulturnog identiteta. Milošević je održao razne govore smišljene da oživi srpski nacionalizam, uključujući njegov dobro poznati govor na Kosovo polju 28. juna 1989., koji je održan na šeststotu godišnjicu Bitke, na datum koji je ranije slavio uspomenu na atentat koji je počinio bosanski Srbin na prestolonasljednika Ferdinanda i njegovu ženu 28. juna 1914.

---

[13] Tekst Dejtonskog mirovnog sporazuma koji je parafiran u Dejtonu, Ohajo 21. novembra 1995., a potpisan u Parizu 14. decembra 1995. se odnosi na utvrđivanje "međuentitetske granične linije": "granica između Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske ("međuentitetska linija") bit će kako je opisana na mapi Aneksa. "Dokument dalje navodi da "Strane pozdravljaju i potvrđuju dogovorene sporazume o graničnom razgraničenju između dva entiteta, Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske, ... Strane će u potpunosti poštovati i promovirati ispunjenje obaveza koje su preuzeli na ovom mjestu." http://www.state.gov/www/regions/eur/bosnia/bosagree.html (pristupljeno 2. marta 2009).

[14] Naprimjer, 465 žrtava masakra u Srebrenici čiji su ostaci identificirani DNK analizom su sahranjeni u Memorijalnom centru Potočari 11. jula 2007. kao dio komemoracije genocida.

Miloševićeva retorika je uticala uspješno na srbijanski osjećaj viktimizacije od strane Turaka, Austrougarskog carstva i nacističkih ustaša.[15] Hasan Nuhanović, koji će kasnije postati prevodilac pri UN-u u Potočarima, ispričao je o podrivajućem i deprimantnom efektu tog govora od 28. juna.[16]

Kako je uspijevao zadobiti političku moć podsjećajući na mit o srpskom otporu protiv Osmanskog carstva, Milošević je organizirao ustavne reforme kako bi poništio djelimičnu autonomiju koju je Kosovu dao bivši jugoslovenski predsjednik Josip Broz Tito. Louis Sell izvještava da je Milošević "koristio razne vrste pritisaka i nasilja da bi zastrašio jugoslovenske federalne organe da mu daju odriješene ruke na Kosovu."[17] Februara 27., 1989. Kosovu su nametnute "specijalne mjere", mjere za koje Sell sugerira da su "eufemizam za 'stanje opasnosti'" (Ibid.). Krajem marta 1989., odredbe ustava iz 1974., koje su garantirale Kosovu stepen autonomije bile su ukinute. Dalje, Sell izvještava da je 5. jula 1990. srpska skupština "formalno raspustila svoj kosovski dopunski dio" i "preuzela je sve zakonodavne funkcije u pokrajini" (Ibid., 93). Zatvorene su kulturne institucije, "desetine hiljada radnika, koji su bili etnički Albanci, je otpušteno," i "praktično je sve albansko obrazovno i medicinsko osoblje" otpušteno. Rezultat svega je Sell opisao kao "Aparthejd." On piše:

"Nijedan aspekt života na Kosovu nije ostao nedirnut. Albansko pozorište u Prištini je zatvoreno... Lokalna filmska kompanija je stavljena pod srpsku upravu dok je albanski balet zatvoren. Tokom opsade Sarajeva srpski artiljerci su uništili bosansko kulturno i historijsko nasljeđe gađajući zapaljivim granatama nacionalnu biblioteku. Na Kosovu su Srbi ostvarili isti zadatak krađom. (Ibid., 94)

Miloševićevo prizivanje duhova osmanske prošlosti na Kosovu je marginaliziralo albanske Kosovare i utrlo put demonizaciji bosanskih

---

[15] Ranije, u poznatom govoru u Prištini 1987. Milošević je izjavio da, "Niko ne sme da vas bije." Noel Malcolm, KOSOVO: A SHORT HISTORY (KOSOVO – KRATKA ISTORIJA) New York: Harper Collins 1999, str. 341.

[16] Elizabeth Neuffer, THE KEY TO MY NEIGHBOR'S HOUSE: SEEKING JUSTICE IN BOSNIA AND RWANDA (KLJUČ KUĆE MOGA SUSJEDA – TRAŽENJE PRAVDE U BOSNI I RUANDI) New York: Picador 2001., str. 7.

[17] Vidjeti Luis Sell, SLOBODAN MILOSEVIC AND THE DESTRUCTION OF YUGOSLAVIA (SLOBODAN MILOŠEVIĆ I RASPAD JUGOSLAVIJE) Durham: Duke University Press 2002, str. 84.

muslimana, dehumanizaciji koja je ubrzo poslužila isključenju Muslimana iz društvene, kulturne, političke i zakonske sfere.

Za Goiorgioa Agambena takvo isključenje je sporedni efekat proglašenja vanrednog stanja, gdje proglašenje, prema klasičnoj formulaciji Carla Schmitta postavlja suverena iznad zakona.[18] Agamben sugerira da je suverenovo postavljanje *iznad* zakona praćeno istovremenim isključenjem, određenih lica iz socio-zakonske sfere u kojoj su data prava i zaštita.[19] Lice koje je isključeno iz socio-pravnog poretka je ono lice koje postaje, da posudimo izraz koji se javlja u jednoj publikaciji iz 1920. pravnog stručnjaka Karla Bindinga i profesora medicine Alfreda Hochea: *"lebensunwerten Leben"* ["Život koji nije vrijedan življenja"].[20] Agamben piše da je Binding težio proširiti opseg koncepta, to jest, "nekažnjivosti" ubijanja određenih oblika života koji se smatraju nedoličnim, koji više nemaju vrijednost za tu osobu ili to društvo (HS 138). Binding je htio uključiti one koji su neizlječivo bolesni, kao i one sa invaliditetom u ovu kategoriju, i nije vidio nikakav razlog "da ne odobri ubijanje ovih ljudi koji nisu ništa drugo do zastrašujuća obratna slika i prilika pravog čovječjeg roda."[21]

---

[18] Carl Schmitt, POLITICAL THEOLOGY: FOUR CHAPTERS ON THE CONCEPT OF SOVEREIGNTY (POLITIČKA TEOLOGIJA – ČETIRI POGLAVLJA O POJMU SUVERENITETA) preveo George Schwab (Cambridge: The MIT Press, 1983), str. 1. "Suveren je onaj koji odlučuje o vanrednom stanju."

[19] Giorgio Agamben, HOMO SACER: SOVEREIGN POWER AND BARE LIFE (HOMO SACER – SUVERENA MOĆ I GOLI ŽIVOT) preveo Daniel Heller-Roazen (Stanford: Stanford University Press, 1998), str. 83. dalje u tekstu citiran kao HS uz broj stranice.

[20] Ovo je, po svoj prilici, prevod Daniel Heller Roazena. (HS 137) Binding, Karl i Alfred Hoche, DIE FREIGABE DER VERNICHTUNG LEBENSUNWERTENS LEBENS [AUTHORIZATION FOR THE ANNIHILATION OF LIFE UNWORTHY OF BEING LIVED] (OVLAŠTENJE ZA UKIDANJE ŽIVOTA KOJI NIJE VRIJEDAN DA ŽIVI) ponovo štampan Berlin: 2006 Berliner Wissenschafts-Verlag. Prvobitno objavljen od strane Leipzig Felix Meiner, 1920. Izraz je preveden kao "život lišen vrijednosti življenja," u postojećoj engleskoj verziji: THE RELEASE OF THE DESTRUCTION OF LIFE DEVOID OF VALUE (DOZVOLA ZA UKIDANJE ŽIVOTA LIŠENOG VRIJEDNOSTI ŽIVLJENJA) preveo i uredio sa komentarima Robert Sassone (Santa Ana, CA: Life Quality Paperback, 1975).

[21] "Ponovo, ja ne vidim razloga, niti sa pravne, socijalne, moralne, niti religijske tačke gledišta da se zabrani eutanazija ovih ljudi. Ovi ljudi su samo karikatura [Gegenbild]

Agamben razmatra Bindingenov koncept "života koji ne zaslužuje da živi" uz izraz iz rimskog prava: *homo sacer.*[22] Agambenova interpretacija rimskog prava je ta da je *homo sacer* onaj koji više ne može biti žrtvovan i koji, u isto vrijeme, može biti ubijen nekažnjeno (HS 71). Agamben razumijeva ovo kao "dvostruko isključenje" iz "sankcioniranih oblika i ljudskog i božanskog prava" (HS 82). Za Agambena ovo isključenje *(homo sacera)* otvara sferu ili prostor koji se "jedino konstantno održava u stanju izuzeća" (HS 83) i isključen je iz socio-političke kulture. Izraz je preveden u Agambenovoj knjizi kao "sveti život" ali na latinskom može, također, biti izražen i kao "prokleti", koji se čini intuitivno mnogo prikladniji za dati kontekst.

Za Agambena je krajnje postignuće degradacije *homo sacera* bio logor smrti u Drugom svjetskom ratu. On opisuje taj logor kao "vanvremenski i eksteritorijalni početak u kojem je ljudsko tijelo odvojeno od svog normalnog političkog statusa i napušteno u vanrednom stanju do najekstremnije zle kobi" (HS 159). Zaista, za Agambena, taj logor je prostor koji je "otvoren gdje stanje izuzeća počinje postajati pravilo" (HS 168-169). Nadalje bi se moglo reći da taj prostor logora, koji je otvoren određenjem *homo sacera,* osigurava, sa svoje strane, sudbinu *homo sacera.* Agambenovo određenje koncepta *homo sacer* omogućava dakle razjašnjavanje geografije genocida.

---

pravog čovjeka i potiču malodušnost kod svakoga" THE RELEASE OF THE DESTRUCTION OF LIFE DEVOID OF VALUE, preveo i uredio sa komentarima Robert Sassone (Santa Ana, CA: Life Quality Paperback, 1975), str. 21. Karl Binding/ Alfred Hoche, DIE FREIGABE DER VERNICHTUNG LEBENSUNWERTENS LEBENS ponovno štampan Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 2006, str. 30. Agamben piše da su naređenja da se eliminiše "život koji ne zaslužuje da se živi" data od strane Hitlera a preuzela su formu "Program eutanazije za neizlječivo bolesne." Oni koji su odabrani primili su jednu dozu od 2-centimetra morfijum scolpomine, a zatim su bili poslani u gasnu komoru. Drugi su ubijani uz "jaku dozu luminala, veronala i morfijuma." Više od 60.000 je ubijeno ovim metodama u toku 15 mjeseci dok je program bio na snazi (HS 140-141).

[22] "AT HOMO SACER IS EST, QUEM POPULUS IUDICAVIT OB MALEFICUM: NEQUE FAS EST EUM IMMOLARI, SED QUI OCCIDIT, PARRICIDI NON DAMNATUR... 'SI QUIS EUM QUI EO PLEBEI SCITO SACER SIT, OCCIDERIT, PARRICIDIA NE SIT.'" Pompeius Festus, DE VERBORUM SIGNIFICATIONE.

Za sigurnu zonu UN-a Srebrenica bi se moglo reći, analogijom, da je otvorena kao genocidni prostor označavanjem njenih muslimanskih stanovnika kao *homines sacri,* područje koje je tako odredilo sudbinu njegovih stanovnika. Ali ovaj *"nomos"* logora tiče se upravo tako i cijelog geografskog područja Republike Srpske u kojoj se bosanskim muslimanima više nije davalo pravo na život. Srbi iznad zakona, Muslimani van zakona i spremni za istrebljenje: za Republiku Srpsku se samo može reći da je tako nastala. Agamben opisuje takvu jednu zonu isključenja kao "poremećenu lokalizaciju" (HS 175). Stoga su Muslimani mogli biti ubijani, bacani u masovne grobnice, pogođeni metkom, prognani, i silovani, pošto je cijela Republika Srpska bila takav geografski entitet: dehumanizirajuća zona isključenja unutar sebe.

Zgušnjavajuća jezgra genocidne mržnje koja se manifestovala u Srebrenici i Potočarima ne samo da su pospješila nasilje već su, također, konačno strmoglavila samu Republiku Srpsku. Vođstvo koje je utemeljilo Republiku Srpsku može biti u zatvoru, na sudu, ili mogu biti bjegunci pred pravdom, ali njihovo geografsko redefiniranje terena genocidnim izrazima ustrajava i produbljuje njene korijene svakodnevno. Genocidna geografija se nastavlja izražavati fizičkim i ljudskim pojmovima. Neke od džamija koje su uništene zamijenjene su crkvama. Vlasti su promijenile ili izbrisale imena mjesta, napisale su nazive isključivo ćiriličnim pismom i napravile znakove tim novim pismom. Ovi znakovi se lako mogu izraditi tako da sadrže srpsko-hrvatske riječi pisane i latiničnim i ćiriličnim pismom, kakav je slučaj sa nacionalnom valutom, ali kroz Republiku Srpsku putokazi su skoro isključivo na ćiriličnom pismu.

Čini se da postoji itekako odlučan napor da se "nacionalni" jezik izražen ćiriličnim slovima uspostavi u očiglednom pokušaju da se zagovara etnička čistoća ili ujedinjenja sa Srbijom. U mnogim slučajevima, kada su "dvojezični" znakovi uvedeni (sa ćiriličnim i latiničnim slovima) latinična slova su bila izbrisana. Škole u Republici Srpskoj imaju poseban nastavni program u odnosu na onaj u Federaciji BiH. Kancelarija Visokog predstavnika[23] je izrazila svoju zabrinutost da vođstvo Republike Srpske, premijer Milorad Dodik, kreira paralelne institucije koje će učiniti težim za ostvarenje

[23] Ured Visokog predstavnika Bosne i Hercegovine (OHR), http://www.ohr.int/ohr-info/gen-info/ (pristupljeno 2. Marta 2009).

funkcionalno ponovno ujedinjenje koje Dejtonski mirovni sporazum namjerava postići.[24] Skorašnji izvještaji upućuju na to da Republika Srpska pokušava otvoriti svoje diplomatske misije u određenim zemljama.[25]

Osim toga, dok prijašnji stanovnici imaju pravo na povratak,[26] postoje ozbiljni destimulansi. Njihovi rođaci su mrtvi, oni sami su preživjeli traumu na koju ih asocira to mjesto povratka,[27] a njihovi domovi su

[24] Lični intervju sa Margriet Prins, viši politički savjetnik pri Uredu visokog predstavnika, Sarajevo, Bosna i Hercegovina, august 2008.

[25] Balkan Insight.com, "REPUBLIKA SRPSKA EU OFFICE TRIGGERS DISPUTE," 13. Februara 2009, http://balkaninsight.com/en/main/news/16672 (pristupljeno 2. marta 2009).

[26] Ustav Bosne i Hercegovine, Član II, 5, http://www.ccbh.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_engl.pdf (pristupljeno 2. marta 2009.). Vidjeti, također, DEJTONSKI MIROVNI SPORAZUM (Opšti okvirni mirovni sporazum), Aneks 7: Sporazum o izbjeglicama i raseljenim licima, http://www.state.gov/www/regions/eur/bosnia/dayann7.html (pristupljeno 2. marta 2009).

[27] Zakon donesen septembra 2006. Uključuje dio koji kaže da bi se trebali obezbijediti domovi za žrtve seksualnog zlostavljanja tokom rata. Nije jasno ko bi trebao implementirati odluku, i nema agencije koja osigurava da se zakon primijeni, kako kaže Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice. U međuvremenu, vlast kaže da bi se jedna žrtva, koja se zove Jasmina, trebala vratiti u ponovo izgrađenu kuću svoje svekrve u Bijeljini. Ali ona kaže da se nikada neće vratiti na mjesto gdje je izgubila 39 članova svoje porodice i gdje je zlostavljanje počelo. To je strah koji dijele i druge žene, kako kaže Alisa Muratčauš, predsjednica Udruženja logoraša – Kanton Sarajevo – grupe koja nudi časove i drugu podršku Jasmini i 1.200 drugih žena širom glavnog grada, uključujući 150 žrtava masovnog silovanja. "Mnogi od naših članova se moraju suočiti sa stvarnošću povratka. Nisu svi članovi psihološki spremni da se vrate u regije u kojima su pretrpjele tako ekstremnu zloupotrebu ljudskih prava" kazala je. "Nijedna silovana žena se nije vratila u svoju prijeratnu kuću, pošto je nemoralno i nehumano tražiti njihov povratak dok se ratni kriminalci koji su ih zlostavljali još uvijek na slobodi i žive na ovim područjima." Gradska uprava Sarajevo, koja je vlasnik Jasmininog stana, kaže da je ne planira deložirati i kada bi neka takva direktiva došla od strane Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice. Saliha Đuderija, šef Odjela za zaštitu ljudskih prava pri Ministarstvu za ljudska prava i izbjeglice, je kazala da je svjesna toga da se žrtve ne mogu suočiti sa povratkom u mjesta u kojima su bili mučeni i da radi na rješenju. U prošlih nekoliko godina, između 15 i 20 žena je dobilo mjesto u kojem bi mogle živjeti, ali nedostatak finansija ograničava pomoć koja se može pružiti. Prioritet je dat onim ženama koje su svjedočile protiv svojih napadača, a Jasmina nije u toj grupi, pošto je njen slučaj još uvijek nerazriješen." CNN.com/Europe, Rachel Clarke, "SEX ROB: EVERY DAY WE WERE RAPED (SEKSUALNO NASILJE – SVAKI DAN SMO BILE SILOVANE), 22. juli 2008. http://edition.cnn.com/2008/WORLD/europe/07/22/sarajevo.rape/index.html (pristupljeno 2. marta 2009).

u ruševinama. Fabrike su uništene a zapošljavanje je rijetko. U ruralnim područjima povratnici ili posjetioci se suočavaju sa opasnošću od nagaznih mina i neeksplodiranih artiljerijskih granata. Dalja zabrinjavajuća činjenica je ta da bi nečiji susjed mogao biti zločinac. Oktobra 2005., specijalna radna grupa sastavljena od strane vlade bosanskih Srba utvrdila je identitet 19.473 vojnika, bosanskih Srba, koji su direktno ili indirektno bili uključeni u masakr. Mnogi od njih još uvijek žive na tom području i "smatra se da rade za vladu, armiju ili policiju bosanskih Srba."[28] Kada je prvi autobus otputovao za Klotjevac 2007. sa grupom australijskih studenata, preživjeli su smatrali da je vozač bio zločinac. Stoga se mnogi i boje ili nisu u mogućnosti da se vrate u središte genocida. Teren je redefiniran i preoblikovan. Neko vrijeme nakon završetka neprijateljstava, u Klotjevcu je postavljen jedan znak koji je upozoravao: "Klotjevac zona lova". Šta je ovo značilo? Da li je to bilo upućivanje na etničko čišćenje? Da li je to bila aluzija na činjenicu da su seoske ruševine već bile zarasle i okružene šumom? Ili je to bila okrutna prijetnja muslimanskim stanovnicima koji bi možda pokušali da se vrate?[29]

Ono što bih želio sugerirati jeste da namjera, mens rea genocida – " .... genocid znači bilo koje od sljedećih djela počinjeno s namjerom da se uništi, u cjelini ili djelimično, nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa, kao takva" – mens rea koji je eksplicitan u izjavama lidera bosanskih Srba, i implicitan u ubistvima bosanskih Muslimana, je sada usađena, ako ne "programirana," ako hoćete, u političkoj, društvenoj i kulturnoj srži Republike Srpske. Podsticaj za ovakvu psihičku i fizičku opisanu redeskripciju tla do sada je nastavljen nakon što je početno nasilje oslabljeno, a nastavlja se i danas nepopustljivo. Republika Srpska, u sadašnjem stanju, može se posmatrati kao institucionalizacija genocidne geografije, ozakonjene zone isključenja kroz koju je i počela postojati. Ako je takav slučaj, onda, u onoj mjeri u kojoj je genocid zločin, samo postojanje Republike Srpske bi se trebalo dovesti u pitanje od strane diplomatske zajednice.

---

[28] "Tajna lista, sastavljena 2003. uključuje skoro 900 ljudi za koje se još misli da rade za bosansku srpsku vladu, armiju ili policiju". BBC News, "Kompilirana lista za masakr u Srebrenici" 5. oktobra, 2005. http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4310310.stm (pristupljeno 2. marta, 2009). The International Center for Transitional Justice, 15 oktobra 2005. http://www.ictj.org/en/news/newsletter/474.html

[29] Vidi Halilovich and Adams.

Zona isključenja bi trebala biti brisana kroz ustavne reforme, koje bi služile ujedinjenju svih političkih, društvenih i kulturnih institucija u dva entiteta koje je stvorio Dejtonski mirovni sporazum (Federacija Bosne i Herzegovine i Republika Srpska). Ti entiteti bi trebali biti pretopljeni u ponovno ujedinjenu suverenu naciju Bosne i Hercegovine, a "međuentitetska granična linija" bi bila izbrisana. Ali, uzevši u obzir geografiju genocida taj izazov je veći od diplomatskog ili političkog.[30]

Dalje, iako je hapšenje i suđenje Radovanu Karadžiću, naprimjer, važno iz više aspekata, kao što su bila i suđenja Krstiću ili Miloševiću, kao i drugi napori Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, oni sami ne daju odgovor na bezbroj nepravdi ukorijenjenih na takvoj genocidnoj geografiji. Neki izvori su izvijestili kako su oni koji su preživjeli Srebrenicu smatrali da je hapšenje Karadžića neiskrena gesta. Bilo da su njihovi voljeni još uvijek nestali ili da su identificirani i pokopani, gubitak ostaje duboko traumatičan. Uz to, oni žive u izgnanstvu, bilo u Australiji, Evropi ili Sjedinjenim Državama, ili u izbjegličkim naseljima,[31] ili možda sa rodbinom u Sarajevu, u nekoj vrsti unutrašnjeg izgnanstva. Sudski procesi na svim nivoima bi trebali biti nastavljeni, ali

---

[30] Ipak, diplomatske, političke i konceptualne inicijative su bitne komponente puta koji vodi do dugoročne stabilizacije i pravde. Krucijalni korak sugerirala je Rezolucija Doma zastupnika Sjedinjenih Država (Rezolucija 171) od 12. maja 2009, koja požuruje Bosnu "da pojača funkcionalnost bosanske države što će se postići ustavnom reformom": *Riješeno je:* Da je smisao Doma zastupnika (Sjedinjenih Država) da – (1) *je sve hitnije da Bosna i Hercegovina radi na stvaranju efikasne i efektivne države* koja će biti sposobna da odgovori svojim unutrašnjim i međunarodnim obavezama sa više funkcionalnih institucija, uključući i stvaranje državne vlade sposobne da izvrši samo-održive reforme i da ispuni zahtjeve Evropske unije (EU) i Organizacije sjeverno-atlanskog saveza (NATO) ..."http://www.govtrack.us/congress/billtext.xpd?bill=hr111-171, podcrtao autor (pristupljeno 7.septembra, 2009). Dalje, u jednom članku u Vanjskim poslovima 88 (5): 69-83, Patrice A McMahon i Jon Western ističu hitnost stvaranja efektivne nacionalne države. Oni tvrde da dok je zaustavio nasilje, "Dayton je posijao sjeme političke nestabilnosti stvarivši decentralizirani politički sistem i potkopani autoritet države"(70). Oni dalje upozoravaju da, "Ukoliko se ne kontroliraju, tekuće tendencije ka fragmentaciji će skoro sigurno dovesti do ponovnog nasilja".

[31] LENSCULTURE (Savremeni magazin fotografije) - FOTOGRAFIJA I ZAJEDNIČKE TERITORIJE "KRV I MED" fotografije i text Nathalie Mohadjer, http://www.lensculture.com/mohadjer.html (pristupljeno 2. marta, 2009).

ti procesi ne mogu biti zamjena za sveobuhvatniji odgovor na geografiju genocida.

Kao dio takvog sveobuhvatnog odgovora, prijašnji stanovnici bi se trebali podržati u njihovom povratku svojim domovima. Kuće, škole, pošte i džamije bi se trebale ponovo izgraditi. U ograničenim slučajevima Ured Visokog predstavnika je izvršio pritisak na vladu Republike Srpske, kao što je u Diviču, (opština Zvornik) da ukloni crkvu, a obnovi džamiju.[32] Zatim, tokom rata muslimanske žene su se suočile sa seksualnim nasiljem i zatvaranjem u logore za silovanje. Silovatelji bi se trebali privesti pravdi, što je trenutno teško uraditi. Ako bi se suđenja održala u Republici Srpskoj bosanske žene bi trebale putovati automobilom do suda i bile bi okružene policijom, sudijama i porotom bosanskih Srba. U jednom objavljenom slučaju, svjedoci nisu mogli ostati preko noći u gradu gdje se suđenje održavalo. Trebalo bi se adekvatno pobrinuti za savjetodavnu i psihološku podršku. Zadatak ekshumacija masovnih grobnica i identifikacije tijela bi se trebao nastaviti.

Konačno, ako geografija genocida uključuje unilateralnu redeskripciju i rekonceptualizaciju terena, onda bi autentičan odgovor zahtijevao povratak definiciji geografije kao "opisa zemlje" ili "opisa stanja na terenu" Kao odgovor na entitet Republika Srpska, geografija pravde bi se razumjela kao hermeneutički pothvat međusobnog dijaloga i kointerpretacije. Uz "fizičku naknadu" kroz rekonstrukciju džamija, škola, domova i postavljanje dvojezičkih znakova, trebalo bi doći do popratne "fizičke naknade" koja bi se počela sa rekonceptualizacijom i redeskripcijom istočne Bosne što bi doprinijelo ukidanju dehumanizirajuće zone isključenja, ukidanju koje bi ponovo omogućilo Bošnjacima da žive i napreduju u svojim domovima i u svojoj zajednici.

[32] Ema Kovac, CONTROVERSIAL CHURCH RELOCATED (KONTROVERZNA CRKVA JE PREMJEŠTENA) SETimes.COM.

REZIME

Ovaj rad govori o geografiji – terenu na kojem se desio genocid u istočnoj Bosni, naročito u području oko Srebrenice, uključujući sela kao što su Klotjevac, koje se nalazi u Podrinju. Termin ”geografija” ima doslovno značenje ”opis zemlje” ili ”opis stanja na terenu ili oko njega”. Rad sugerira da su počinioci genocida ponovo zamislili ovaj teren ”ispražnjen” od Muslimana. Da bi aktualizirali ovu zamisao počinitelji su ”opisali” ovu teritoriju u smislu da su domovi, škole, džamije i druge kulturne institucije uništene i da su bosanski Muslimani raseljeni i ubijeni. Srebrenica, Istočna Bosna i Republika Srpska su, redom, postale genocidne zone isključenja (za Bošnjake).

Kao rezultat rata, agresije i okupacije, sa uspostavljanjem Republike Srpske, geografija genocida je ostavila na teritoriji svoje karakteristične tragove podijeljenosti. Crkve su sagrađene na ruševinama džamija, imena mjesta su promijenjena, prometni znakovi su prikazani i pisani ćirilicom – u očiglednoj tvrdnji etničke homogenosti zajedno sa Srbijom – a u mjestima u kojima je UN pokušavao postaviti ”dvojezične” znakove ćirilicom i latinicom, latinični nazivi su bili izbrisani.

Rad zaključuje da je genocidna mens rea koja je dovela do stvaranja Republike Srpske postala duboko ugrađena u njen društveni i politički ambijent. Ukoliko je to slučaj, onda Daytonski mirovni sporazum treba preispitati, a samo postojanje Republike Srpske – kao dehumanizirajuće zone isključenja – treba dovesti u pitanje. Rad uključuje razmišljanja o mojim posjetama – i osobnim osvjedočenjima - u istočnoj Bosni, kao i intervjue sa preživjelim, te odabrane fotografije i video zapise.

SUMMARY

This paper will address the geography of the genocide that took place in eastern Bosnia, particularly in the area surrounding Srebrenica, including villages such a Klotjevac, which is located in the Drina river valley. The term "geography" is understood to mean "earth description" or "writing on or about the earth". The paper suggests that perpetrators of the genocide in Bosnia reconceived of the terrain as "emptied" of Muslims. To actualize this conception the perpetrators "wrote" on the earth in the sense that homes, schools, mosques, and other cultural institutions were destroyed and Bosnian Muslims were displayed and murdered. Srebrenica, Eastern Bosnia and Republika Srpska became, in turn, genocidal zones of exclusion.

In the aftermath of the war, with the establishment of Republika Srpska, the geography of genocide has left its divisive traces on the earth. Churches have been constructed upon the ruins of the mosques, place names have been changed, road signs have been rendered in Cyrillic letters – in an apparent assertion of ethnic homogeneity in association with Serbia – and, in places where the UN has attempted to install "bilingual" signage in Cyrillic and Latin letters, the Latin letters have been erased.

The paper concludes that the genocidal *mens rea* that led to the creation of Republika Srpska has become deeply embedded in its social and political landscape. If that is the case, then the Dayton Peace Accords need to be revisited and the very existence of Republika Srpska – as a dehumanizing zone of exclusion – needs to be called into question. The paper includes reflections on my own visits to – and personal witnessing in – eastern Bosnia, along with interviews with survivors as well as selected photos and video clips.

Prof. dr. Jusuf Žiga, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu

MIKRO I MAKRO DIMENZIJE GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA U SREBRENICI

Uvod

Odnos međunarodne zajednice prema genocidu u Bosni i Hercegovini (ovdje se, prije svega, misli na Ujedinjene nacije, Evropsku uniju i najutjecajnije zemlje svijeta), krajnje je ponižavajući po žrtve i sraman po ljudski rod. U prilog prednjem stavu moguće je navesti široku lepezu neoborivih argumenata. Zbog prostorne ograničenosti, ovdje ćemo pomenuti samo neke:

- Nametnutim embargom na naoružanje, Bosni i Hercegovini je onemogućeno da se vojnički zaštiti od agresije, koja je na nju izvršena od strane velikoaspirativnih susjeda;
- Kada je uslijedila otvorena agresija na ovu međunarodno priznatu državu i članicu Ujedinjenih nacija, ista nije zaustavljena, što je rezultiralo stravičnim genocidom nad bošnjačkim narodom, kao i stradanjem drugih naroda i pripadnika nacionalnih manjina, koji žive u Bosni i Hercegovini;
- Omogućena je okupacija UN-sigurnih zona Srebrenica i Žepa, unatoč prisustvu UN-ovih vojnika na tim područjima, kao i mogućnosti korištenja NATO-ovih efektiva, nakon čega je uslijedilo genocidno smaknuće preko 8.000 Bošnjaka, koji su se tamo nalazili;
- I tada, ali i kasnije, brojni međunarodni vojni i civilni dužnosnici, uključujući i one najodgovornije, krajnje su se neodgovorno ponašali, nerijetko kolaborirajući sa naredbodavcima i izvršiocima genocida i drugih zločina u Bosni i Hercegovini. Niko od njih još nije odgovarao ni za što.

Da pojasnimo: Naspram neoborivih dokaza o genocidu u Bosni i Hercegovini, o kome svjedoče cifre ubijenih, masovne grobnice, koncentracioni logori, brojke silovanih žena, uništeni kulturno-historijski i sakralni objekati, sudske presude u Hagu i sl., suočeni smo sa kontinuiranim pokušajima relativiziranja i "negiranja" istog, uključujući i evidentnu nespremnost da se uhapse i procesuiraju ne samo najodgovornije osobe za počinjene zločine u Bosni i Hercegovini (Ratko Mladić), nego i na stotine neposrednih izvršilaca i saučesnika u najtežim zločinima;

Postavlja se nezaobilazno pitanje: kome je i zašto unutar međunarodne zajednice stalo do toga da se zataška istina o zločinima u BiH, te da se, čak i u postratnom periodu, destruira multilateralni karakter ovog društva, umjesto njegovog spašavanja kao općeljudske dragocjenosti, koja se stotinama godina prepoznatljivo sedimentirala na ovim prostorima?;

Konačno, genocid nad Bošnjacima, iako se nije desio samo u Srebrenici, odnosno tokom nedavne agresije na Bosnu i Hercegovinu, već je evidentan i na drugim područjima ove države, kao i u ranijim vremenima, predstavlja ne samo "simbol" stradanja tog naroda, nego i surovu opomenu da se njegovi pripadnici konačno moraju osloboditi naivnosti, ukoliko žele opstati u okruženju koje im očigledno nije naklonjeno.

Šire implikacije izdaje bosanskog multilateralizma i negiranja genocida nad Bošnjacima

Doista, brojni su argumenti o izdaji bosanskohercegovačkog društva i države, odnosno ovdašnjeg multilateralizma od strane međunarodne zajednice, ma koliko se taj pojam može značenjski zamagljivati. Ovom prilikom navest ćemo nekoliko svjedočenja, odnosno stavova svjetski poznatih imena:

1. **Kofi Anan**, bivši generalni sekretar UN-a, tokom Međunarodne konferencije o genocidu, održane u Stokholmu krajem januara 2004. godine, izjavio je da su se pokolji u bivšoj Jugoslaviji i Ruandi 90-tih godina 20. stoljeća "mogli spriječiti da je svijet poduzeo akciju.". Pri tome je posebno podvukao: "U Ruandi 1994. godine i Srebrenici 1995. godine imali smo mirovne trupe

na terenu u isto vrijeme i na istom mjestu gdje su genocidni akti počinjeni. Umjesto da osnažimo naše trupe, mi smo ih povukli.";

2. Svjedočeći na suđenju Slobodanu Miloševiću u Hagu, a u ulozi pomoćnika generalnog sekretara UN-a, **Dijego Enrike Arija** (Diego Enrique Arria), koji je 1993. godine posjetio Srebrenicu uvjerivši se, pritom, u kakvim užasnim okolnostima se nalazila ta "UN -sigurna zona", istakao je da se tu, zapravo, radilo o konc-logoru, čiji je "čuvar" bio UNPROFOR, te da je tamo već bio "prisutan genocid ali samo usporenog karaktera". Iako je o tome uredno podnio izvještaj Vijeću sigurnosti, te obavijestio svjetske medije, ništa nije poduzeto da se to zaustavi. Prema mišljenju ovog uglednog diplomate "tamošnje bošnjačko stanovništvo nije se uklapalo u etničku podjelu Bosne i Hercegovine prema Vens-Ovenovom planu, zbog čega je platilo glavom". Arija smatra da "Vijeće sigurnosti UN-a nije bilo odlučno da zaustavi zamajavanje jednog naroda u Bosni". On negira tvrdnje da se u ovoj zemlji radilo o građanskom ratu, pogotovo Miloševićeve koji je stalno govorio da je za mir i pregovore, "dok su Srbi na terenu nastavljali sa ratom, što je, uz neodlučnost međunarodne zajednice, dovelo do smrti 100.000 ljudi."[1] Osim toga, Arija misli da su, "izjednačavajući žrtve i zločinca", UN "pokušale neutralizirati zbivanja u Bosni i Hercegovini", pri čemu je "najveća tragedija u Dejtonskom sporazumu to što nisu prepoznali da je BiH žrtva", odnosno da je "sporazumom zaustavljena agresija, ali i uspostavljen aparthejd."

3. **Karla (Carla) del Ponte**, bivša glavna tužiteljica Haškog tribunala, izjavila je početkom novembra 2006. godine za francuski sedmičnik "Paris Match" (mada je to kasnije pokušala "ublažiti" kvalificirajući dokaze "indicijom") da je "međunarodna zajednica znala za pripremanje masakra u Srebrenici", ali da "nije učinjeno ništa da se to spriječi", te da ima imena osoba koje su prisustvovale sastanku u "Bijeloj kući" u proljeće 1995. godine na kome se o tome govorilo, uključujući i Karla Bilta (Carl

[1] Objavljeno u: "Dnevni avaz", 11. 2. 2004.

Bildt), te tadašnjeg američkog potpredsjednika Al Gora (All Gore), koji je bio spreman "da o istome svjedoči, ali mu to nije bilo dozvoljeno."[2]

4. Prilikom obilježavanja sedmogodišnjice okupacije sigurne zone UN Srebrenica, gotovo svi svjetski ugledni listovi objavili su informacije o "izdaji" iste od strane UN-a i NATO-a. Londonski "Tajms" je na naslovonoj strani objavio izjavu bivšeg narednika specijalnih britanskih snaga (istina pod pseudonimom **N. Kameron**) u kojoj se kaže da su "odluku" o prepuštanju Srebrenice vojsci bosanskih Srba "donijeli diplomati UN-a".[3]
   Istovremeno, "Observer" je objavio informaciju o postojanju povjerljivog faksa UN-a iz koga se vidi da je, "šest dana nakon masakra, britanski general **Rupert Smit**", zajedno sa zvaničnim predstavnicima UN-a, održao sastanak "u Beogradu sa tadašnjim predsjednikom Slobodanom Miloševićem", pri čemu se "razgovaralo o izručenju zarobljenih vojnika UN-a, a ne da bi osudili masakr." Sastanku je prisustvovao i Ratko Mladić uz rezolutno insistiranje "da se za to ne smije znati."[4]

5. Ključni momenat, koji je prethodio okupaciji Srebrenice kao sigurne zone UN, desio se, prema izjavi **Berta Bekera**[5], holandskog diplomate koji je 2000. godine imenovan za predsjednika Privremene komisije za komandovanje mirovnim misijama, između 10. i 11. jula 1995. godine kada je na Karemansovo (oficir holandske vojske – op. J.Ž.) traženje zračne podrške, glavnokomandujući UNPROFOR-a, francuski general "Žanvijer to rezolutno odbio!"

6. Holandski oficir **Ruten**, koji je bio jedan od komandanata Holandskog bataljona u Srebrenici, prema vlastitom iskazu, snimio je kompletan film (36 snimaka) "sa stravičnim prizorima

---

[2] Prenio "Dnevni avaz", 2. 11. 2006.

[3] Prenijele "Jutarnje novine", 8. 7. 2002.

[4] Isto.

[5] Objavljeno u Feral Tribune, prenio Dnevni avaz, 9.3.2003.

ubijenih ljudi, leševa, tragova nezapamćenog masakra." Po dolasku u Holandiju, organi Tužilaštva i Suda su mu uzeli Film, a potom ga, "nakon izvjesnog vremena vratili nazad uništenog", sa obrazloženjem da je to "učinjeno greškom". Evidentno je da se radi o namjernom uništavanju tih dragocjenih dokaza koji, na određen način, kompromitiraju i holandske vojnike imajući u vidu karakter njihove misije, a ne samo neposredne naredbodavce i izvršioce tih zločina. U prilog prednjem stavu ide i izjava stručnjaka kompanije AGF-a i TV kuće NOB u kojoj se tvrdi da je konkretno oštećenje filma moglo biti samo namjerno, a nikako iz čisto tehničkih razloga.

7. U vezi sa amortiziranjem krivice za ono što se desilo u Srebrenici jula 1995. godine (u ovom slučaju riječ je o Holandskoj vladi), jedan od neposrednih svjedoka tih događanja, H. Nuhanović, u svojoj knjizi kaže: "Ja sam nastavio kontaktirati Holandsku ambasadu i tražiti da se kod srpskih vlasti pokrene ovo pitanje (radi se o listi od 239 osoba za koje je direktno odgovoran Holandski bataljon), ali mi je holandska ambasadorica odgovorila da 'ne dolazim osim ako nemam nešto konkretno'".[6] Na drugom mjestu ovaj autor konstatira: "U momentu kada vojnici Holbata 3 istjeruju pet do šest hiljada ljudi iz svoje baze, komanda UNPROFOR-a i UNPF-a, kao i sam **Akaši** govore jedino o evakuaciji Holbata... Niko i ne pominje pitanje gdje su odvedeni muškarci i dječaci, koliko je ljudi ubijeno na licu mjesta ispred baze... Akaši u svom izvještaju u Njujork piše da Srbi nisu čak niti uperili svoje oružje prema izbjeglicama... Nema ni govora da je neko likvidiran... Jedan pripadnik Holbata vidio je egzekuciju na rastojanju od 200 metara od baze 13. jula oko 16 sati... I nakon ove egzekucije Holbat je nastavio istjerivati izbjeglice još cijela dva sata, dok se baza nije ispraznila.[7]

---

[6] Nuhanović H., POD ZASTAVOM UN-A – MEĐUNARODNA ZAJEDNICA I ZLOČIN U SREBRENICI, BZK (Bošnjačka zajednica kulture) "Preporod", 2005., str. 490.

[7] Isto, str. 403/404.

8. U povodu početka suđenja pred Haškim tribunalom, vezanim za tužbu Bosne i Hercegovine protiv **Srbije i Crne Gore** za izvršeni genocid tokom agresije od 1992. do 1995. god., **Tilman Cilh** (Tilman Zulh), ugledni predsjednik Društva za ugrožene narode iz Njemačke je, 28. februara 2006. godine, izjavio je: "Ovo što se danas ovdje može vidjeti ustvari je sramota za Evropu koja je pasivno posmatrala genocid nad bošnjačkim stanovništvom u Bosni i Hercegovini. Skrštenih ruku svaki dan pratila je gdje se dešavaju masakri, bombardiranja, koncentracioni logori."

9. **Florens Hartman** (Florence Hartmann), bivši portparol glavne tužiteljice Haškog tribunala Karle del Ponte, u svojoj knjizi koja je izazvala ogromnu pažnju svjetske javnosti[8] (a zbog objelodanjivanja nekih podataka koji su se željeli sakriti od javnosti, morat će i sama odgovarati pred Haškim tribunalom), također tvrdi da se "vojna operacija u Srebrenici mogla predvidjeti. Na proljeće 1995. godine Milošević je potpisao da prihvata ono što će se kasnije desiti u Dejtonu pod uvjetom da istočni dio BiH, uz Drinu, bude kompaktan teritorij. To mu je dato i on sa svojim štabom počinje pripremati vojnu operaciju. Dio tog štaba je i Mladić. Zapadne zemlje imale su uvid u aktivnosti... U knjizi prenosim i razgovor Širaka (Chirac) i Klintona (Clinton) gdje se govori o zločinima, da se muškarci razdvajaju od žena i male djece. No, ništa se ne poduzima. U Dejtonu se već zna da je pobijeno 8.000 muškaraca iz Srebrenice. Umjesto da se Srebrenica oduzme Srbima, ona ostaje u njihovim rukama!"[9]

10. "Mi svjedočimo o tome kako su snage UN za čuvanje mira u Bosni, UNPROFOR/UNPF loše upravljale krizom – od plašljivih odluka njihovih komandanata na terenu prije pada Srebrenice do očiglednog sakrivanja i uništavanja dokaznog materijala o krupnim zloupotrebama ljudskih prava neposredno nakon pada ove 'zaštićene zone'... Nužno je "istražiti ulogu službenika UN

[8] "MIR I KAZNA, TAJNI HAŠKI RATOVI IZMEĐU MEĐUNARODNE PRAVDE I MEĐUNARODNE POLITIKE".

[9] Prenio: "Dnevni avaz", 9.9.2007.

i obznaniti sve dostupne informacije koje se tiču odgovornosti UN-a za vojnu ofanzivu na tzv. sigurnu zonu Srebrenica (...), trebalo bi provesti nezavisnu istragu o ulozi UN-a prije, za vrijeme i nakon pada srebreničke enklave i povesti disciplinski postupak protiv svih onih – nezavisno od ranga – koji su uništili ili zatajili informacije upotrebljive kao dokazni materijal za zloupotrebu ljudskih prava", stoji, uz ostalo, u Dokumentima **Human Right Watsh-a**.[10]

11. Na kakve su "igrokaze" oko genocida u Srebrenici bili spremni najodgovorniji međunarodni dužnosnici upečatljivo svjedoči morbidna izjava tadašnjeg generalnog sekretara Ujedinjenih nacija **Butros Butros Galija**. Upitan da li pad Srebrenice, kao 'UN sigurne zone', predstavlja najveći neuspjeh Ujedinjenih nacija, on je izjavio: "Ne vjerujem da ovo predstavlja neuspjeh. Treba vidjeti da li je čaša napola puna, ili napola prazna!"[11]

12. Revoltiran ponašanjem predstavnika UN-a, tadašnji specijalni izvjestilac za bivšu Jugoslaviju pri Komisiji za ljudska prava UN, **Tadeuš Mazovjecki** (Tadeusz Mazowiecki), u obrazloženju svoje ostavke na tu funkciju koju je podnio 27. jula 1995. godine je, između ostalog, napisao: "O zaštiti ljudskih prava se ne može govoriti sa kredibilitetom u suočavanju sa nedostatkom dosljednosti i hrabrosti koje su pokazali međunarodna zajednica i njene vođe... Zločini su počinjeni brzo i brutalno, a nasuprot tome odgovor međunarodne zajednice bio je spor i neefikasan. Sama stabilnost međunarodnog poretka i **civilizacijski princip** su ugroženi na pitanju Bosne. Nisam ubijeđen da će se desiti preokret, kome sam se nadao i ne mogu i dalje da učestvujem u lažnoj zaštiti ljudskih prava."[12]

13. **Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju** – ICTY je 16. juna 2004. godine, na zahtjev Prijatelja suda (Amici curiae)

---

[10] Objavljeno u: "Dnevni avaz" od 6. i 8. decembra 1995. g.

[11] Vidjeti pomenute Dokumente Human Rights Watsh-a, "Oslobođenje", 27.12.1995. str. 18.

[12] Isto.

za donošenje oslobađajuće presude u povodu optužbe protiv Slobodana Miloševića, donio **međupresudu** sa kojom je potvrđena genocidna namjera i plan da se unište Bošnjaci kao nacionalna grupa, odnosno "da postoji dovoljno dokaza da je u Brčkom, Prijedoru, Sanskom Mostu, Srebrenici, Bijeljini, Ključu i Bosanskom Novom izvršen genocid", te da je Milošević "bio učesnik u udruženom zločinačkom poduhvatu, koji je uključivao i rukovodstvo bosanskih Srba, čiji su cilj i namjera bili da se djelimično unište Bosanski muslimani kao grupa."[13]

14. **Havijer Solana**, visoki predstavnik EU za vanjsku politiku: "Srebreničke žrtve nadale su se međunarodnoj zaštiti, a iznevjerene su kolektivnom, kolosalnom i sramnom greškom, prouzrokovanom, značajnim dijelom, i zbog odsustva zajedničke evropske politike i stava. Ovo je bio ogroman zajednički i sraman promašaj."[14]
Valja ukazati i na izrečene presude od strane Haškog tribunala nekim srpskim generalima (Krstić) za saučesništvo u genocidu u Srebrenici, dok su glavnooptuženi za taj najteži vid zločina (Karadžić u proceduri sudskog postupka), a Mladić još uvijek u bjekstvu, odnosno na slobodi! U najkraćem, svjedoci smo upornog i drskog negiranja pomenutih zločina. Najuporniji u tome su njegovi kreatori i izvršioci. To su činile sve srbijanske vlasti od Miloševićevog vremena pa do danas, kao i predstavnici političkog establišmenta u Republici Srpskoj. Ne samo da izostaje spremnost priznanja odgovornosti za počinjene zločine u Bosni i Hercegovini, nego se uporno podmeću svakovrsni "alibiji" za ono što je učinjeno. No, ako je kreatore i izvršioce zločina moguće "razumjeti", što ne znači i opravdati, kako shvatiti "igrokaze" ključnih centara moći unutar onoga što zovemo međunarodnom zajednicom? U pokušaju iznalaženja odgovora na prednje pitanje, navest ćemo dio prikupljenih argumenata koji o tome prepoznatljivo razotkrivaju:

---

[13] Vidjeti: MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 2007, str. 8, 13-14 i 202.

[14] Objavljeno: "Dnevni avaz", 11. Juli 2008.

Argument prvi: "Sud je odlučio (radi se o presudi Međunarodnog suda u Hagu u tužbi BiH protiv SR Jugoslavije, odnosno Srbije i Crne Gore za počinjeni genocid – op. J. Ž.) da Srbija nije imala namjeru počiniti genocid niti je poticala na vršenje genocida kršeći obaveze Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida." U obrazloženju presude, Sud kaže: "Sud smatra da je SRJ bila u poziciji da utječe na bosanske Srbe koji su smislili i proveli genocid u Srebrenici, zbog snažne političke, vojne i finansijske veze između SRJ na jednoj strani i Republike Srpske i Vojske Republike Srpske na drugoj"!

Argument drugi: Antonio Kaseze (Antonio Cassese), bivši predsjednik Haškog tribunala, komentirajući navedenu presudu, između ostalog kaže: "Presuda je pokušaj da se Srbima nešto da i da sve ostane kako jeste. Prema njoj genocid su počinili generali bosanskih Srba, ali to nije pripisano Srbiji, iako su oni u Beogradu dobijali plaću... Masakr u Srebrenici je dobro planiran i trajao je danima. Nezamislivo je da u Srbiji zato nisu znali dok su im slali pomoć, za ubijanja su znali svjetski mediji. Neko može biti saučesnik ako nije učinio, iako je imao i dužnost i moć za to.."[15]

Argument treći: New York Times je 9. aprila 2007. godine objavio, a što su prenijeli i neki ovdašnji mediji ("Dnevni avaz") dan kasnije da je, prema izjavama pravnika intervjuisanih u Hagu i u Beogradu, presuda Međunarodnog suda u tužbi Bosne i Hercegovine protiv SR Jugoslavije "mogla biti drugačija da je Sud izvršio jači pritisak radi pristupanja kompletnoj arhivi." Apostrofira se i izuzimanje mišljenja nekih sudaca /Awn Shawkat al Khasawneh iz Jordana. Radi se o pisanoj garanciji Carle del Ponte koju je u maju 2003. godine uputila tadašnjem ministru vanjskih poslova Srbije i Crne Gore, Goranu Svilanoviću, tj. "da će prihvatiti pečaćenje 'opravdanih/povjerljivih' dijelova dokaznog materijala." Tako je, zapravo, tužena strana (Srbija kao pravna sljednica SR Jugoslavije) "postigla svoj cilj" u smislu toga da presuda pomenutog Suda bude izrečena zaobilazeći "krunske dokaze" o umiješanosti te zemlje u izvršeni genocid nad Bošnjacima, odnosno u Bosni i Hercegovini.

O pomenutim činjenicama razgovaralo se i na Konferenciji IWPR-a (Institut za ratno i mirnodopsko izvještavanje), održanoj

[15] Vidjeti: "Dnevni Avaz", 2. 3. 2007.

sredinom maja 2008. godine u Hagu na temu "PRAVDA I TAJNE - DA LI SE ZAŠTIĆENI RATNI DOKUMENTI SRBIJE TREBAJU OBJAVITI U IME PRAVDE". Tada je konstatirano da se na taj način zaštitila Srbija od odgovornosti koju je morala imati u pomenutom sudskom sporu sa Bosnom i Hercegovinom.

Argument četvrti: Džefri Najs (Geoffrey Nice): "Nagodba Karle (Carle) del Ponte s Beogradom nije imala nikakvu pravnu osnovu. To je bio nepotreban *deal* koji je Beogradu služio samo da prikrije dokaze o umiješanosti Jugoslavije u ratove u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini od ICJ, ali i od vlastite javnosti."[16] Nakon Najsovog istupa, iz Ureda Karle (Carle) del Ponte su rezolutno demantirali bilo kakav dogovor sa Beogradom "mimo odredbi Statuta i Poslovnika o radu Tribunala", a što su objavila i brojna sredstva informiranja u svijetu, uključujući i bosanskohercegovačka.

Argument peti: Milorad Dodik, premijer RS-a: "Odbacujem bilo kakvu odgovornost RS i njenih građana za genocid. Njega nije bilo, a termin koga je koristio Međunarodni sud pravde oslanja se na ranije presude Haškog tribunala.."[17] Tek nakon najave kolektivnog iseljenja Srebreničana koji su preživjeli tamošnji genocid, a zbog ponižavajućeg odnosa vlasti Republike Srpske prema njima, kao i predstavnika međunarodne zajednice prema "UN-sigurnoj zoni", ali i rezolutnog stava Kontakt grupe da svi moraju prihvatiti presudu, Milorad Dodik je 14. marta 2007. godine izjavio kako će se "presuda prihvatiti onako kako je napisana", ali se odbija bilo kakva odgovornost "institucija RS-a i srpskog naroda".

Argument šesti: Čarls Ingrao, historičar: "Stradanje Bošnjaka u Srebrenici ne može se okvalificirati kao genocid, jer ne postoji dokument koji svjedoči da iza ovog događaja stoji politički vrh neke zemlje."[18]

Mogli bismo u nedogled razotkrivati ishodišta minimiziranja i "osporavanja" agresije i počinjenog genocida u ovoj zemlji. Evidentno je da još niko od ovdje apostrofiranih, B. Butrosa Galija, Akašija, Žanvijea.., ali i brojnih drugih, civilnih i vojnih dužnosnika, nije odgovarao

[16] Vidjeti "Oslobođenje", 22. 4. 2007.

[17] Isto, 27. 2. 2007.

[18] "Dnevni avaz", 7. 7. 2005.

za bilo što učinjeno, odnosno neurađeno, a što im je bilo povjereno od strane UN-a i drugih međunarodnih asocijacija. S druge strane, evidentna je opstrukcija u procesuiranju lokalnih civilnih i vojnih dužnosnika koji su odgovorni za planiranje i izvršavanje zločina u ovoj zemlji, čime se preživjele žrtve dodatno ponižavaju.

Iskustvo Bosne i Hercegovine, kako ono ranije, tako i ovo najnovije, moglo bi, u širem smislu, biti dragocjeno. Doista, u pravu su oni koji potenciraju paradigmatičnost ove zemlje. Ona je, koliko god u fizičkom smislu mala, izuzetno važna za novo globaliziranje odnosa u svijetu. Naime, ako bi se, unatoč dugovremenog pozitivnog iskustva koje je baštinila, ovoj zemlji oduzelo pravo na njenu multilateralnu sadržajnost života, kako onda, takvu matricu odnosa i suradnje među narodima, zagovarati na nekoj globalnoj razini? A to se, nažalost, čini od strane predstavnika međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini. Još uvijek se eksperimentira, pa na izvjestan način i licitira sa rekonstituisanjem multietničkog karaktera ovog društva i države.

Drugo, ako se ne bi na adekvatan način sankcionirali počinjeni ratni zločini u ovoj zemlji, uključujući i zločin genocida, kako očekivati da se to uradi na nekom drugom mjestu? Da se, u ovome smislu, bilo energičnije u Bosni i Hercegovini, sigurno bi, egzekutori zločina na Kosovu, prije toga dobro morali razmisliti da li da učine ono što se tamo desilo, kao i bilo ko drugi u sličnim nakanama.

Treće, uvažavajući multietnički karakter ove zemlje, te njen geostrateški položaj, ona bi, bez sumnje, mogla predstavljati, kako se to obično naziva "most suradnje" između zapadno-evropskih i blisko-istočnih, pa i nekih država sa Dalekog jugoistoka. A takva regionalna, odnosno kontinentalna "premošćavanja" svijetu su nužna, pogotovo kad je riječ o susretanju različitih civilizacija, kultura, religija i sl., što doprinosi porastu općeg povjerenja među narodima i njihovoj suradnji. U novoj globalizaciji odnosa to se nameće kao ključno važno pitanje, tj. kako se prilagoditi raznolikostima i omogućiti različju nesmetano pulsiranje i razvoj? Uostalom, to je jedno od temeljnih pitanja demokracije čiji se kvalitet ogleda u zaštiti malih i nejakih, a ne u dosezima dominiranja velikih i jakih.

Posljedice unutarbošnjačkih naivnosti

Uz apostrofiranu indiferentnost ključnih centara moći u svijetu spram uništavanja bosanskohercegovačke multilateralnosti, te, ne zaboravljajući velikoaspirativne učinke na tom planu od strane nedobronamjernih susjeda ove zemlje, kao i "doprinose" domicilnih kolaboracionista koji su im se pridruživali, valja ukazati i na unutarbošnjačke slabosti, na evidentnu naivnost pripadnika tog naroda koja je, dugo vremena i u kontinuitetu, doprinosila njegovom dodatnom marginaliziranju i stradanju.

U vezi s tim bilo bi moguće navesti niz argumenata, ali zbog prostorne ograničenosti ovdje ćemo pomenuti samo neke i to iz novijeg vremena:

Permanentno prisustvo konfuzije među bošnjačkim liderima, i to oko sudbinski važnih pitanja, o čemu zorno svjedoče ne samo razlazi A. Izetbegovića, F. Avdića, A. Zulfikarpašića, H. Silajdžića, ili aktuelno pozicioniranih (Tihića, Silajdžića, Lagumdžije), već i njihovih brojnih prethodnika tokom jugoslovenskih integracija i dezintegracija, austrougarske i osmanske okupacije ovih prostora;

Unutarbošnjački sukob između Petog korpusa Armije BiH, (lojalnog segmenta oružanih snaga ove zemlje) i tzv. "autonomaša", (snaga koje su bile uz Fikreta Abdića, lidera samoproglašene "Autonomne oblasti" u zapadnoj Bosni) ne samo da je tokom nedavne agresije na ovu zemlju rezultirao apsurdnom pogibijom oko 3.000 ljudi, a o broju ranjenih, materijalnim razaranjima i sl. suvišno je i govoriti, nego je direktno išao na ruku antibosanskih snaga, te na međunarodnom planu kompromitirao karakter rata koji je vođen na ovim prostorima. Upravo je to najdragocjeniji "argument" agresora na Bosnu i Hercegovinu da dokažu i ubijede svijet o "građanskom" karakteru rata koji se odvijao na ovim prostorima, iako je riječ o brutalnoj agresiji na međunarodno priznatu zemlju i članicu UN-a;

Naivno vjerovanje kako neće biti rata u Bosni i Hercegovini, te da će stanovništvo zaštititi Jugoslovenska narodna armija, a da i ne pominjemo masovni ulazak vojnosposobnog stanovništva u postrojbe HVO-a, posebno u Hercegovini, što je ubrzo rezultiralo imobilizacijom tog vojnog potencijala, bilo da su razoružani i zatočeni u konc-logore, a potom deportirani u treće zemlje, ili, pak, pobijeni;

Posve nerezonsko izvlačenje vojnog rukovodstva iz Srebrenice prije nego što će ona, kao "UN-sigurna zona", biti brutalno napadnuta i

okupirana od strane srpske vojske i policijskih snaga, pri čemu je izvršen stravičan genocid nad tamošnjim, potpuno obezglavljenim bošnjačkim stanovništvom. Da ne bi bilo nesporazuma, ovim se ne abolira odgovornost UN-a za izdaju "svoje sigurne zone", u kojoj je, kakvog li apsurda!, imala i vlastitet vojnike, a još manje neposrednih naredbodavaca i egzekutora tog zločina iz reda srpskog naroda;

Zaključne opservacije

Genocid nad Bošnjacima u Srebrenici, iako je "lokalistički pozicioniran" od strane Međunarodnog suda u Hagu, kao donosioca presude, ima planetarni značaj. Riječ je o najtežem zločinu koji se desio na tlu Evrope nakon Holokausta i to pred očima cijelog svijeta. Iz odnosa ključnih centara moći u svijetu prema tom zločinu, svi budući planeri sličnih poduhvata imat će šta naučiti, baš kao i potencijalne žrtve;

To je zločin koji je izvršen na teritoriji proglašenoj "UN-sigurnom zonom", u kojoj su se nalazili vojnici UN-a, što predstavlja ne samo najveće poniženje međunarodne zajednice od konstituiranja Ujedinjenih Nacija, nego i "ohrabrenje" za slične poduhvate u nadolazećem vremenu;

Nažalost, do sada niko od civilnih i vojnih dužnosnika UN-a nije procesuiran za očiglednu *izdaju* "UN-sigurne zone" i omogućavanje okupacije Srebrenice od strane srpskih vojnih i policijskih snaga, odnosno izvršenje genocida nad preko 8.000 Bošnjaka. Time se, zapravo, preživjele žrtve genocida dodatno ponižavaju. Umjesto odlučnog procesuiranja naredbodavaca, izvršilaca i saučesnika u tom zločinu, svjedoci smo permanentnih opstruiranja u otkrivanju istine, zataškavanja vlastitih odgovornosti, relativiziranja zločinačkih učinaka, ili, pak, svjesnog preferiranja šutnje;

Konačno, iako su Bošnjaci na ovom području genocidno zatirani i u minulim vremenima, nigdje i nikad, na manjem prostoru i na brutalniji način, pred očima cijelog svijeta, nije ih više, a u kraćem vremenskom periodu, stradalo nego što se to desilo u Srebrenici u julu 1995. godine. Otuda se genocid u Srebrenici, s razlogom, može okvalificirati "simbolom" (prepoznatljivom paradigmom) ukupnog stradanja Bošnjaka na ovim prostorima i nadasve *lekcijom* na kojoj se taj narod mora trajno poučiti ukoliko želi opstati u okruženju koje mu, evidentno, nije naklonjeno.

REZIME

Iako je, u prostornom smislu, genocid nad Bošnjacima u Srebrenici "lokalistički pozicioniran" od strane Međunarodnog suda pravde u Hagu (MSP), kao donosioca presude, njegove dimenzije imaju planetarni značaj.

Prvo, izvršen je na području proglašenim "sigurnom zonom UN-a", što predstavlja beskrajno poniženje Savjeta bezbjednosti UN-a i blamažu cjelokupne međunarodne zajednice;

Drugo, počinjen je na teritoriju gdje su bili prisutni vojnici i civilni dužnosnici UN-a, te uz mogućnost korištenja NATO efektiva, ali što se nije desilo;

Treće, očigledna je ne samo moralna, nego i krivična odgovornost UN-a, odnosno njenih vojnih i civilnih dužnosnika koji nisu izvršili tako važan zadatak kakav je zaštita "UN sigurne zone" i sprečavanju genocida;

Četvrto, odnos prema genocidu nad Bošnjacima u Srebrenici sudbinski je važan po budućnost Bosne i Hercegovine i multilateralnost njenog društva;

Peto, za bošnjački narod genocid u Srebrenici predstavlja ne samo teško stradanje, nego i surovu opomenu da se konačno moraju osloboditi naivnosti, ukoliko žele opstati na ovim prostorima, odnosno u okruženju koje im nije naklonjeno.

SUMMARY

Although, in terms of space, genocide over Bosniaks in Srebrenica has been “locally positioned” by the International Court of Justice in The Hague as the Judgment-maker, its dimensions have planetary relevance.

First, it was committed on the proclaimed ”UN safe area”, so representing extreme humiliation of the UN Security Council and discrediting of the complete international community,

Second, it was committed on the territory where military and civil UN officials were present, with possibility of using NATO effectives, but this has not happened,

Third, not only moral, but also penal responsibility of the United Nations, and/or their military and civil UN officials who did not fulfil so important task, such as protection of the ”UN safe area” and prevention of genocide,

Fourth, attitude toward genocide over Bosniaks in Srebrenica is crucial for the future of Bosnia and Herzegovina,

Fifth, for the Bosniak people genocide in Srebrenica represents not only heavy sufferings, but also a severe warning that they finally have to get free of their naivete, if they want to survive on these areas and/or in the environment that is not benevolent to them.

Dipl. pravnik Jasmin Odobašić, Institut za nestale osobe Bosne i Hercegovine, Sarajevo

GENOCID NA PODRUČJU BOSANSKE KRAJINE 1992-1995

Uvod

U novembru 1990. godine u Bosni i Hercegovini održani su prvi višestranački izbori na kojima su pobjedu odnijele nacionalne stranke: SDA, SDS i HDZ. Ova činjenica kao i ranije izdvajanje Slovenije i Hrvatske iz zajedničke države stvorit će velike tenzije u Bosni i Hercegovini koje će dovesti do prvih ekscesa.

Kako je vrijeme odmicalo predstavnici SDS sve više su shvatali da neće imati dovoljno moći da političkim putem zadrže Republiku Bosnu i Hercegovinu u Jugoslaviji u kojoj bi dominirali Srbi. U tom cilju SDS BiH je počeo da poduzima niz aktivnosti u želji da stvori klimu u kojoj bi Bosnu i Hercegovinu silom zadržali u krnjoj Jugoslaviji. Te aktivnosti su imale vojni i politički i ekonomski karakter.

Odmah je SDS počeo da pojedine dijelove BiH organizuje u neke regionalne strukture koje su samo naizgled imale uporište u Ustavu Jugoslavije iz 1974. godine. U suštini politički programi svih ovih novoformiranih oblasti su bili u suprotnosti sa ovim Ustavom. Takva jedna oblast je bila "Zajednica općina Bosanske krajine sa sjedištem u Banja Luci".

Kada je započela agresija bivše JNA koja se u međuvremenu transformisala u veliko-srpske falange na Hrvatsku, postalo je jasno da će i Bosna i Hercegovina postati meta iste agresije i morati proglasiti nezavisnost.

Osjetivši ovu tendenciju SDS je počeo pripreme za stvaranje zasebnog Srpskog entiteta u BiH. U septembru 1991. godine razne Zajednice općina transformisale su se u srpske autonomne oblasti, a 16. septembra 1991. Zajednica općina Bosanske krajine transformisala se u Autonomnu regiju Krajinu.

Ova regija obuhvatala je sljedeće općine: Banja Luku, Prijedor, Sanski Most, Ključ, Kotor Varoš, Bosansku Dubicu, Bosanski Novi, Bosanski Petrovac, Prnjavor, Bosansku Krupu, Bosansku Gradišku, Teslić, Šipovo, Skender Vakuf i Čelinac.

Dana 24.10.1991 godine konstituisana je Skupština srpskog naroda u BiH u kojoj je dominirao SDS. Ova skupština je 9.1.1992. godine usvojila **Dekleraciju o proglašenju Republike srpskog naroda u BiH** u kojoj je decidno stajalo da je ona dio savezne jugoslovenske države.

Glavni problem u stvaranju i uspostavljanju kontrole nad ovim oblastima SDS-u je predstavljala činjenica da je na ovim područjima živio veliki broj Muslimana, Hrvata i ostalih naroda, koji sebe nisu vidjeli u okviru srpske hegemonije i Miloševićevog fašizma. Zato je trajno uklanjanje ove populacije sa teritorija gotovo cijele BiH postao SDS-ov aksiom.

Jedan od prvih čelnika ARK ratni zločinac Radoslav Brđanin je izjavio da je prihvatljiv postotak nesrba u srpskoj državi oko 2%.

Prema popisu iz 1991. godine na području Bosanske krajine ukupno je živjelo 1,191. 709 stanovnika od čega je bilo oko polovine Srba (567.293 hiljade).

U cilju progona gotovo polovine nesrpskog stanovništva tzv ARK vlasti bosanskih Srba uz bezrezervnu pomoć armije Jugoslavije pokrenule su i sprovele niz postupaka u cilju zastrašivanja ovog stanovništva pripremajući teren za njihov progon.

Poslije uspostave primirja u Hrvatskoj snage JNA i srpske paravojne formacije počeli su da te vojne efektive prebacuju u Bosnu i Hercegovinu. Zloglasni Peti korpus JNA sa sjedištem u Banjaluci ih mahom preuzima pod svoju komandu. Te jedinice bile su većinom razmještene u Bosansku krajinu u naselja sa pretežno muslimanskim i hrvatskim stanovništvom. Iznad ovih naselja planski je raspoređena artiljerija.

SDS je vrlo brzo još 1991, formirao **krizne štabove** u svim gradovima te Krizni štab Autonomne regije Krajine.

Ovi štabovi su bili zaduženi za preuzimanje vlasti u svim općinama i u tom cilju poduzimali su mjere koje im je naređivao SDS. Gdje je to bilo moguće vlast su preuzimali raznm pritiscima, skupštinskim odlukama, prevarama itd.

Poznat je slučaj nasilnog preuzimanja releja TV BiH na Kozari, koji je preusmjeren prema Srbiji, te niza lokalnih radio i TV stanica koje

su preuzimale isključivo ovaj program koji je bio rasadnik mržnje i lažne propagande protiv nesrba. Vođe srpskih nacionalista u to vrijeme zagovaraju lažnu propagandu koja bosanske Muslimane i Hrvate predstavlja kao fanatike koji namjeravaju da počine zločin nad srpskim narodom kako bi ostvarili prevlast u BiH. Cilj te propagande bio je da se kod srpskog naroda stvori spremnost da čine zločine nad svojim komšijama, a sve u cilju navodne odbrane ugroženih srpskih interesa. Kada se tome doda "zli duh" koga je ratni zločinac Slobodan Milošević pustio na Gazi - mestanu tri godine ranije i ogromna vjera većine Srba u snagu JNA koja se kasnije pokazala običnim "papirnatim zmajem" onda dolazimo do odgovora zašto je toliki broj Srba podržao zločin i zločince.

Od aprila 1992 godine snage bosanskih Srba nasilno su uz upotrebu: JNA, paravojnih formacija, snaga srpske policije, jedinica iz Srbije i tzv Kninske krajine zauzimaju najveći broj općina u Bosanskoj krajini, za koje se smatralo da stoje na putu ostvarenja genocidnog plana za stvaranje Srpske države. Ovo je rezultiralo ubijanjem i progonom desetina hiljada Muslimana i Hrvata te totalnom destrukcijom svega što je na bilo koji način svjedočilo o njihovom postojanju na tim teritorijama. Sve ovo provodilo se kroz: napade na nesrpska sela, uništavanje vjerskih objekata, oduzimanje slobode, zatočavanje nesrpskog stanovništva, formiranje logora, ubijanje i ranjavanje nesrpskog stanovništva, deportacije itd. Smatram da su kroz ove aktivnosti u potpunosti ispunjeni svi elementi bića krivičnog djela genocida što ću pokušati i dokazati.

Ubistvo članova grupe

Ako se zna da je ubistvo članova grupe jedna od odrednica bića krivičnog djela genocida i da se manifestuje kroz uništavanje jedinke kao dijela jedne nacionalne, etničke, rasne ili vjerske skupine, onda se svako masovnije ubijanje Bosanaca u protekloj agresiji može procijeniti kao djelo **genocida**. Ovo se posebno lahko dokazuje jer nije teško utvrditi da su se sva ta ubistva odvijala planski do u tančine sistematski i organizovano što je vrlo bitno za dokazivanje ovog djela. Ova sistematičnost i organizovanost zločina posebno se može vidjeti na primjeru općine Prijedor, a isto je bilo i sa svim drugim općinama koje su srpske snage

okupirale. Geografija genocida u Bosni i Hercegovini neumoljivo dokazuje ovu činjenicu.

Poslije više zajedničkih sastanaka 29. 4. 1992. godine predstavnici SDS, SDA i HDZ Prijedor noću u 22 sata postigli su dogovor o ravnomjernoj nacionalnoj zastupljenosti u općinskom MUP-u. Samo četiri sata kasnije 30. 4. 1992. godine u 2,30 sati SDS uz aktivnu pomoć zločinačke JNA nasilno preuzima vlast u Prijedoru. Svi vitalni objekti u gradu preuzeti su bez ikakvog otpora, a ovi dogovori izigrani. Već 23. 5. 1992. godine dolazi do artiljerijskog napada na Hambarine i okolna sela, a 25. 5. 1992. godine počinje napad na Kozarac gdje gine veliki broj civila. Dan ranije 24. 5. 1992. godine srpske vlasti su, svakako planski, otvorile zloglasni logor Omarska i u njega zatvorili prvih 12 osoba iz grada Prijedora. Isti dan u prostorije tvornice keramičkih pločica u gradu Prijedoru zatvaraju prvih 7 civila iz grada što se smatra danom otvaranja logora Keraterm. Nekako istovremeno jedna fiskulturna sala u Trnopolju pretvara se u još jedan logor gdje se dovode i zatvaraju žene i djeca iz okupiranih sela. Dan poslije otvoranja u Keratermu je već bilo više od 200 ljudi, a taj broj se povećavao iz sata u sat. Već 1. 6. 1992. godine srpske vlasti su u potpunosti uništile bošnjačko naselje Stari Grad u Prijedoru. Hapšenja nesrpskog stanovništva su bili svakodnevica tako da je već 10. 6. 1992. po tvrdnjama jednog zatočenika Omarske u logoru bilo oko 4.700 logoraša.

Dana 14. 6. 1992. godine uslijedio je napad na sela Kevljani i Sivci u kojima je ubijeno na desetine Bošnjaka, a stotine zatvoreno u logore.

U vremenu od 20 - 25. 7. 1992. godine srpske vlasti potpomognute jedinicama JNA izvršili su napade na bošnjačka sela na lijevoj obali Sane: Bišćane, Rizvanoviće, Rakovčane, Hambarine, Čarakovo, Zecove, te Hrvatska sela: Briševo, Raljaš, Staru Rijeku i druge. Krvavi pir koji je izvođen prvo artiljerijskim napadima, a potom pješadijskom, rezultirao je ubistvom više hiljada bošnjačkih i hrvatskih civila, a neutvrđen broj odveden je u logore gdje je kasnije uglavnom likvidiran. Dan kasnije 26. 7. 1992. godine u logoru Keraterm učinjen je novi zločin. Bez ikakvog razloga u spavaonici broj 3 ubijeno je između 150 i 180 civila koji su tu bili zatočeni.

Krajem jula 1992. iz logora Omarska odvedeno je u nepoznato oko 50 logoraša čija su tijela kasnije pronađena u prirodnoj jami Lisac u Bosanskoj Krupi, a 31. 7. 1992. godine iz istog logora odvedeno je tri

autobusa zatočenika čija su tijela pronađena u prirodnoj jami Hrastova Glavica na teritoriji Sanskog Mosta.

Već 6. 8. 1992 iz Omarske je u cilju prikrivanja stanja u ovom logoru oko 1.500 logoraša deportovano je u logor Manjača kod Banja Luke, a oko 1.200 u logor Trnopolje. Dio ovih ljudi svoj životni put završio je 21. 8. 1992. godine u masakru na Koićanskim stijenama na Vlašiću u kome je iz konvoja autobusa koji su išli u razmjenu izvedeno i strijeljano oko 200 civila.

Do kraja 1992. godine općina Prijedor je u najvećem dijelu bila očišćena od nesrba jer su lokalne vlasti kroz bezbroj konvoja sve preživjele protjerali prema Hrvatskoj ili drugim zemljama. Ovo je kratak prikaz kako su zločinačke vlasti i vojska bosanskih Srba preuzimali vlast i kojim su je metodama uspostavljali. Kroz prikaz ovih događanja u općini Prijedor može se u potpunosti vidjeti i prikaz stradanja drugih krajiških opština. Nema baš nikakve razlike u načinu i metodama, a to se vidi kroz činjenicu da svaki od ovih gradova ima "svoje": masovne grobnice, logore, zlostavljanja, deportacije.

U vrijeme kada je Prijedor doživio svoju golgotu masovna ubistva istovremeno doživljavaju svi krajiški gradovi. Zločinačke akcije odvijale su se koordinirano.

- Ključ:

U ovom gradu je ubijeno oko 700 ljudi. Posebno monstruozno je ubistvo 188 civila sela Biljani među kojima su i djeca od 9 mjeseci, a koji su kasnije pronađeni u prirodnoj jami Lanište, ubistvo oko 130 ljudi u selu Velagići, te ubistvo 56 civila u selu Prhovo od čega je bilo 50% žena kao i ubijeni Ključani pronađeni u šest prirodnih jama. U grobnicama je pronađeno 48 žrtava sa prezimenom Botonjić. Kroz logor Manjača prošle su hiljade Ključana.

- Sanski Most:

Posebno izražen genocidni atak desio se u ovom gradu. Prosto su zbrisana neka sela kao Hrustovo, Vrhpolje, Šehovci, Stara Rijeka itd. U masovnoj grobnici u selu Hrustovo pronađeno je 48 tijela od čega 27 žena i djece. U Staroj Rijeci ekshumirana je grobnica u kojoj je bilo 9 članova katoličke porodice Matanović. Samo u 1995. godini u ovom gradu je ubijeno oko 70 civila.

- Bosanski Novi:

U periodu poslije Dejtona ekshumirano je oko 60 civila iz masovnih i pojedinačnih grobnica. Posebno su ubijani mještani bošnjačkih sela Blagaj Japra, Blagaj Rijeka, Ekići i drugi.

- Kotor Varoš:

U ovom gradu je ubijeno više od tri stotine Bošnjaka i Hrvata uglavnom civila. Posebno monstruozan je zločin u selu Grabovica gdje je u školsku zgradu zatvoreno, a potom strijeljano oko 180 civila iz sela Večići. Tijela nisu nađena do danas. U samom centru grada pronađena je grobnica sa 37 civila.

- Teslić:

I u ovom gradu bez ikakvog razloga ubijeno je više desetina civila. Posebno treba pomenuti ubistvo 42 Bošnjaka i Hrvata iz grada koji su pobijeni na lokalitetu Bebe. Smiješna je igra koju su lokalne vlasti odigrale sa ubicama pripadnicima lokalne formacije "**Miće**". Prvo su navodno uhapšeni, a potom iz zatvora pušteni na slobodu kao zaslužni SDS-ovi borci.

- Bosanski Petrovac:

I u ovom gradu u kome je bilo vrlo malo nesrba izvršen je zločin. Ubijeno je nekoliko desetina Bošnjaka među kojima i djevojčica od dvije godine i to bombom u dječijem krevetiću.

Pored pomenutih gradova ne treba zaboraviti veliki broj žrtava u: Bosanskoj Gradišci, Bosanskoj Dubici, Banja Luci, Drvaru, Bosanskoj Krupi, Prnjavoru Bihaćkim naseljima u koje su ušle zločinačke formacije u pokušaju da ih pripoje ARK Bosanska krajina itd. Predhodni podaci se odnose samo na masovne grobnice, a ne na zajedničke i pojedinačne.

Da bih se dokazalo da je u Bosanskoj krajini pokušano uništenje jedne ili dvije nacionalne, etničke vjerske grupe dovoljno je pomenuti broj do sada ekshumiranih nestalih osoba. Ekshumirano je oko 4.200 osoba iz 122 masovnih grobnica i više stotina zajedničkih i pojedinačnih. Broj ubijenih je puno veći jer ovi podaci se odnose samo na nestale osobe, a ne na one čija se sudbina znala i koji su sahranjivani odmah poslije ubistva. Svakako se radi o više hiljada žrtava. Da je plan za uništenje i totalni nestanak nesrpskog stanovništva bio dobro pripreman i isplaniran na svim prostorima Bosanske krajine svjedoči činjenica da

u samoproglašenoj Autonomnoj regiji Krajina nije ostao ni jedan grad u kome nismo našli masovne grobnice. Ponavljam u svih 15 općina samoproglašene ARK pronađene su masovne grobnice.

To znači da je isti zločinački ključ bio primjenjen i to uglavnom kroz ubijanje civila, žena, djece, staraca, slijepih, ranjenih, zarobljenih itd, a da se radilo o pokušaju uništenja nesrpskih etničkih, vjerskih, odnosno nacionalnih zajednica govori činjenica da smo ekshumirali veliki broj masovnih i drugih grobnica u kojima su bili isključivo Hrvati, Romi i drugi.

Naredni podaci najbolje govore o svojevrsnoj geografiji genocida u Krajini. Prvi grad po broju masovnih grobnica ne samo u Krajini već i u Bosni i Hercegovini je Prijedor. Ekshumirano je 56 masovnih grobnica sa 1.518 žrtava. Najveće su: Stari Kevljani sa 456 žrtava, Jakarina kosa sa 424 žrtve, Kevljani sa 143 žrtve itd. Pored grobnica ekshumiranih na teritoriji općine Prijedor tijela Prijedorčana smo pronalazili u masovnim zajedničkim i pojedinačnim grobnicama u još devet drugih gradova.

- U Sanskom Mostu je iz 21 masovne grobnuce ekshumirano 516 žrtava. Najveće su grobnice Hrastova glavica sa 126 tijela, Sasina sa 65 žrtava, Hrustovo sa 48 žrtava itd.

- U Ključu je ekshumirano 10 masovnih grobnica sa 407 žrtava. Najveće su Lanište I sa 188 žrtava, Lanište II sa 77 žrtava, Prhovo sa 38 žrtava.

- U Kotor Varošu je ekshumirano 8 masovnih grobnica sa 82 žrtve. Najveća je bila grobnica u Malom haremu sa 37 tijela.

- U Tesliću su ekshumirane 4 masovne grobnice sa 57 tijela, a najveća je ekshumirana na lokalitetu Bebe sa 28 tijela.

- Na teritoriji općine Basanski Novi ekshumirano je 6 grobnica sa 44 žrtve, Bosanske Gradiške dvije masovne grobnice sa 17 tijela, a na teritoriji Šipova 2 grobnice sa 34 tijela.

- Na području grada Banja Luke ekshumirane su dvije grobnice sa 12 tijela, na području općine Drvar dvije grobnice sa 36 žrtava.

- Po jedna masovna grobnica pronađena je u: - Bosanskom Petrovcu, - Bosanskoj Dubici, - Bosanskoj Krupi, - Skender Vakufu, - Prnjavoru.

- Na okupiranim dijelovima općine Bihać pronađene su četiri masovne grobnice sa 151 žrtvom.

Treba istaći činjenicu da su u slučaju nekih općina učinjeni dvostruki zločini prema žrtvama. Prvo su žrtve ubijane, a potom bacane u prirodne jame u cilju prikrivanja zločina. To se dešavalo u: Sanskom Mostu, Ključu, Bosanskoj Krupi, Drvaru, Bihaću itd. Još jedna činjenica vezana je za broj ubijenih, ranjenih, protjeranih iz Bosanske krajine. Putna komunikacija Knin - Beograd koja je po mišljenju projektanata Velike Srbije morala da povezuje sve "srpske" zemlje, velikim dijelom prolazi kroz Bosansku krajinu. I dok Srbi tu komunikaciju nazivaju koridor većina onih koji su imali sreću ili nesreću da žive na ili uz taj put zovu ga s pravom "prokleti koridor". A kako i ne bi kad su sva doslovno sva nesrpska naselja: gradovi, sela, zaseoci koji su bili na ili uz tu komunikaciju zbrisana sa lica zemlje.

Kolika je brutalnost od strane pripadnika JNA, Vojske RS, Vojske SAO Krajine, policije, paravojnih formacija posebno iz Srbije u: Sanskom Mostu, Ključu, Petrovcu, Prnjavoru i dalje prema Derventi, Doboju, Odžaku, Modriči, Šamcu, Brčkom ispoljena prema svemu što je po njihovom mišljenju stajalo na putu "Velike Srbije", teško je opisati. Kao primjer uzet ću moj grad Prnjavor. U tom gradu više od 200 godina živjelo je u toleranciji 19 naroda i nacija. U oba svjetska rata nije bilo nikakvih sukoba upravo zbog suživota. Iako je po popisu iz 1991. godine u Prnjavoru živjelo 71% Srba, 15% Bošnjaka, 3,7% Hrvata, 9% ostalih, to nije smetalo SDS-ovim zločincima da bez ikakvog razloga napadnu jedina dva Bošnjačka sela Lišnju i Puraće i jedina dva Hrvatska sela Kulaše i Dragalovce. Masa ljudi je ubijena, kuće spaljene, bogomolje minirane, a većina stanovništva zatvoreno u logore. Interesantno je da su najvećim dijelom protjerane i nacionalne manjine. Sve ovo pokazuje koncentracija grobnica ekshumiranih oko ili u blizini "koridora".

Teške povrede fizičkog i mentalnog integriteta

Teške povrede fizičkog i mentalnog integriteta nesrpskog stanovništva ogledala su se najčešće kroz: protuzakonito zatvaranje, ubistva, silovanja, premlaćivanja, deportacije, prisilni rad itd. Na hiljade stanovnika BiH i u okviru tog dijela Bosanske krajine bilo je hapšeno i mučeno u logorima i mjestima zatočenja. Uglavnom se radilo o civilima muškarcima, ženama, djeci itd.

Zločinačka SDS BiH i SDS vlasti su gotovo preko noći formirale logore u gotovo svim gradovima. To govori o svojevrsnim pripremama i namjeri da se genocid provede. Prema podacima Saveza logoraša BiH u gradovima Bosanske krajine formirani su sljedeći logori i mjesta zatvaranja:

- U Banja Luci je registrovano 10 mjesta zatvaranja od kojih su najzloglasniji Manjača i Mali Logor u samom gradu.

- Na okupiranom dijelu Bihaća registrovano je pet logora od kojih su najveći bili u Ripču i Račiću;

- U Bosanskoj Dubici i Bosanskoj Gradišci je registrovano po pet mjesta zatočenja. - Bosanska Krupa je imala šest, a najviše logoraša ubijeno je u Jasenici;

- U Bosanskom Novom i Bosanskom Petrovcu bilo je formirano po osam mjesta zatočenja;

- U Drvaru je pored zloglasne Kamenice bilo još sedam mjesta zatočenja. - U Ključu je formirano pet mjesta zatočenja, a u Kotor Varoši četrnaest;

- U Prijedoru je registrovano čak 57 mjesta gdje su zatvarani i ubijani Bošnjaci i Hrvati. U Prnjavoru je bilo 4 mjesta zatočenja, a u Sanskom Mostu je bilo 20 mjesta zatočenja, a najpoznatiji su Krings i Betonirka;

- U Tesliću je registrovano četiri mjesta zatočenja.

Već smo pominjali neka od masovnijih ubistava u ovim logorima no opet treba napomenuti da su svi veći od nabrojanih logora imali i svoje crne dane. Iako su ubistva u ovim logorima bila svakodnevica bilo je dana kad se ubijalo po više desetina ili stotina civila kao u Omarskoj, Keratermu, Manjači, Trnopolju, Kamenici, Ripču itd.

Šta reći na ove činjenice?

Kada se formira ovoliko logora i drugih mjesta zatočenja i sagleda broj ubijenih i laiku postaje jasno da nikada neće biti utvrđeno ni koliko je ljudi ubijeno u njima, a da ne govorimo o ranjenim, obogaljenim, oboljelim, isprepadanim i onima koji su prošli kroz ove logore. Kada se zna da sudski postupak makar on bio "farsa" kao u slučaju banjalučke grupe "Valter" i "Merhamet" uglavnom nije provođen, onda se vidi da je život mnogih nevinih ljudi zavisio od milosti njihovih čuvara u najvećem broju dokazanih ratnih zločinaca koji uglavnom nisu ostavljali tragove. U teške povrede mentalnog integriteta spada i kampanja jako raspro-

stranjenog silovanja. Bio je to način da se nesrpsko stanovništvo, posebno ženska populacija ponizi, duhovno uništi, da joj ubiju volju za neki normalan život i rađanje.

Gotovo da nije postojao ni jedan logor, a da u njemu nisu postojala odjeljenja u koji su zatvarane i silovane žene. I u ovom segmentu zločina posebno se isticala Omarska.

Poznati su i slučajevi gdje su zločinci u nedostatku muške radne snage doslovno kupili i na prisilni rad odvodili žene i djevojke svih dobnih kategorija, gdje su radili najteže fizičke i druge poslove što je često prouzrokovalo razna oboljenja pa i smrt, a da o ugrožavanju mentalnog integriteta i ne govorimo.

Ne rijetko, što sam i sam doživljavao, ljudi su mimo njihove volje poslije poziva na radnu obavezu doslovno poput rimskih robova iznajmljivani pojedinim srpskim porodicama za sve vrste poslova, najčešće one koje nisu nikada radili. Svaka pomisao da se odbije takva praksa povlačila je za sobom brutalna premlaćivanja.

U mom mjestu SDS-ove vlasti imali su posebnu taktiku potcjenjivanja intelektualaca ili bivših općinskih funkcionera. Obično bi formirali takve grupe od po petnaestak ljudi, a onda ih vodili u sela na čišćenje kanala, cijepanje drva, čuvanje stoke da bi lokalnom stanovništvu pokazali šta oni mogu, a da u ovim žrtvama ubiju svako dostojanstvo. To je bio jedan od slučajeva ugrožavanja mentalnog integriteta.

Treba pomenuti i činjenicu da su zatvorenicima u većini logora vrlo često uskraćivani: hrana, voda, lijekovi, higijenske potrepštine što je često dovodilo do izgladnjivanja bolesti pa i smrti. I ovdje su se posebno "isticali" Omarska, Keraterm, Kamenica, Manjača itd. I u slučajevima kada bih neke od međunarodnih ili domaćih institucija npr. MKCK-a željele da posjete neka od ovih mjesta zatočenja, to im nije dozvoljeno, a i kada bih dobili potrebna obobrenja većina zatvorenika je već bila ubijena ili prebačena na neka druga mjesta odakle se više nikada nisu vraćali.

Nametanje uslova života sa ciljem fizičkog uništenja grupe

Kada se tiče nametanja uslova života koji mogu dovesti do nestanka jedne etničke grupe tu su korištene razne metode koje su u pripremi

agresije vrlo dobro zamišljene, a kasnije sistematski provođene u cijeloj Bosni i Hercegovini. U gradovima pod kontrolom SDS-ovih ekstremista svim nesrbima je bila predviđena ista sudbina. Prvo su smijenjeni svi nesrpski funkcioneri sa svih funkcija koje su obavljali. Nastao je neviđen progon političkih vođa, intelektualaca, stručnjaka. Pored otpuštanja sa posla što su doživjeli gotovo svi nesrbi, ovi ljudi su počesto zatvarani, fizički zlostavljani i vrlo često ubijani. Gotovo istovremeno sa otpuštanjem sa posla najveći broj nesrba je izbačen iz društvenih stanova, a u privatne kuće i stanove nasilno su useljavane srpske izbjeglice koje su vrlo brzo doslovno otimali te stanove i kuće.

Poslije toga slijedilo je oduzimanje automobila, isključenje telefona, počesto struje. Sa izbacivanjem sa posla ljudi su automatski ostajali i bez zdravstvenog osiguranja. Na poseban način otimani su poslovni prostori. Prvo bi se u te prostore bacali eksplozivne naprave, ali samo da ih neznatno oštete. To se ponavljalo i po više puta dok vlasnik taj prostor nebih ustupio nekom SDS-ovom jurišniku i poslije više nije bilo diverzija. Posebna je priča sa otimanjem radnih mašina svih vrsta: od radnih mašina poput kamiona, traktora, kombajna, mehanički pa do zubarskih i drugih. Princip je bio da se oduzme sve čime su se ljudi mogli prehraniti, sve gdje su mogli stanovati. Na kraju su ti ljudi dovedeni u situaciju da imaju samo jednu želju, a to je da odu.

Koliko se daleko išlo u primjeni nacističkih metoda iz Drugog svjetskog rata ovog klasičnog aparthejda najbolje govori jedan akt. Ratno Predsjedništvo općine Čelinac znači jedne od općina ARK-a na sjednici od 23. jula 1992. godine donijelo je Zaključak o statusu nesrpskog stanovništva općine Čelinac. U ovom zaključku u članu 5. predviđeno je da se nesrbi imaju pridržavati sljedećih pravila:

- nije dozvoljeno kretati se po gradu između 16,00 i 6,00 sati;
- nije dozvoljeno zadržavanje na ulicama u restoranima ili na drugim javnim mjestima;
- nije dozvoljeno kupati se u rijekama Vrbanja i Jošavica niti pecati ribu i uopšte loviti;
- nije dozvoljeno bez predhodnog odobrenja putovati u druge gradove;

- nije dozvoljeno voziti motorna vozila;
- nije dozvoljeno zadržavanje u grupama većim od tri čovjeka;
- nije dozvoljeno bez odobrenja saobraćati sa rođacima koji nisu građani Čelinca.To znači njihova posjeta mora biti najavljena;
- nije dozvoljena prodaja zemljišnog posjeda, niti zamjena stana bez specijalne dozvole opštinskih organa.

Jasno je da je bio uspostavljen jedan sistem zamišljen da dovede do totalnog ili djelimičnog uništenja nesrba. Da je upitanju zaista bio sistem svjedoči činjenica da su se i ostali SDS-ovi jurišnici ponašali isto ili slično.

Valjda da ne bi zaostao za svojim ideološkim saborcem iz Čelinca ratnim zločincem Radoslavom Brđaninom prnjavorski načelnik Nemanja Vasić i Skupština opštine Prnjavor kojom je predsjedavao, donosi dana 21. 10. 1994. godine Odluku o stavljanju gradskog groblja van upotrebe.

Radi se o višestoljetnom muslimanskom groblju, jedinom u gradu Prnjavoru. Groblje je locirano u strogom centru grada uz džamiju koju su četnici minirali ranije. Ranije pokazana volja da se živi Bošnjaci protjeraju iz Prnjavora bila je pri kraju svoje realizacije pa je sada trebalo protjerati i mrtve.

U Odluci stoji da će se Bošnjaci ukopavati u "novom" gradskom groblju koje uzgred nikada nije postojalo, a ne postoji ni danas. Želja da se Bošnjacima otme jedna velika parcela u centru grada i nakon nekog vremena pretvori u građevinsko zemljište bila je više nego očigledna. Trebalo je samo nekoliko godina da se niko ne ukopa u to groblje i da se onda to realizuje.

Jadni Bošnjaci su nekoliko godina ukopavani ko zna gdje i kuda po okolnim selima, a kad je Dom za ljudska prava poništio ovu Odluku prva dženaza obavljena je tek kada je SFOR silom uklonio sa groblja lokalnu policiju i predstavnike vlasti. Šta je preostalim Bošnjacima mogla da znači poruka da ovdje nemogu ni poslije smrti imati svoje malo parče zemlje, osim jasnog saznanja šta znači aparthejd i poruku da idu. Naravno da se ovo dešavalo po instrukcijama iz centra "Autonomne regije zla" Banja Luke o čemu svjedoči ovaj slučaj.

Jedan od nastavnika razredne nastave u do tada renomiranoj Osnovnoj školi "Karlo Rojc" u Banja Luci rješenjem broj 119-IV/ 92 od 31. 7. 1992. godine otpušten je sa posla na osnovu Odluke Kriznog štaba ARK-a i Statuta škole. U rješenju bez obrazloženja u tačci 1 dispozitiva stoji: X.Y, nastavniku razredne nastave prestaje radni odnos u ovoj školi zaključno sa 31. 7. 1992. godine, jer nije srpske nacionalnosti. Napominjem da se radi o ženi čiji je identitet poznat, a dalji komentar je suvišan.

Sprječavanje rađanja

Sprječavanje rađanja ogleda se u činjenici da je genocidni atak bio posebno usmjeren na razaranje porodične strukture kod nesrpskog stanovništva. Opće poznata činjenica je da su Bošnjaci bili u okviru porodice posebno uvezani i da je disperzija članova bošnjačkih porodica bila manja nego kod ostalih naroda u Bosni.

Zločinci su vrlo brzo shvatili da razaranjem prije svega bošnjačkih porodica razaraju i samu Bosnu. Zato se ovaj atak i ispoljavao ubijanjem svih generacija u porodici. Ubijana su istovremeno djeca valjda da ne odrastu, žene da ne rađaju, a produktivni muškarci da ne produžuju porodicu.

Hiljade staraca su ubijali vjerovatno zato da ne bi odnjegovali ovu malu djecu i tako ugrozili zamišljenu "Veliku Srbiju". Potvrda ove teze je u strukturi ekshumiranih grobnica.

U Prhovu kod Ključa ekshumirana je grobnica sa 36 tijela od čega je bilo 18 ili 50% žena. U Hrustovu kod Sanskog Mosta ekshumirana je grobnica sa 48 tijela u kojoj je bilo 27 žena i djece, a u Šipovu od 23 ekshumirane žrtve bilo je 10 žena i djece. U jednoj grobnici izvan Krajine pronašli smo 16 staraca od kojih je 15 bilo starije od 70 godina, a radilo se o 14 žena i 2 muškarca. U Kozarcu su jednoj majci ubili šest sinova.

Ovakvih slučajeva moglo bih se nabrajati stotinama.

Pored nabrojanih činjenica na rađanje je direktno uticalo još niz faktora kao što su: deportacije žena iz mjesta življenja, odvođenje muškaraca u logore, oduzimanje stanova, kuća, izbacivanje sa posla itd.

Prisilno premještanje djece iz jedne etničke skupine u drugu

Prisilno premještanje djece iz jedne etničke skupine u drugu takođe je bio izražen u vrijeme protekle agresije. Ovaj oblik je u odnosu na druge bio u znatno manjem obimu. To nikako ne znači da je on bio manje bolan od ostalih. Najčešći slučaj gdje su djeca prevođena iz jedne u drugu etničku skupinu bio je u slučajevima miješanih brakova gdje su se djeca koja su se ranije izjašnjavala kao jedna etnička skupina ili se nisu uopšte izjašnjavala nasilno pisala kao pripadnici većinske etničke skupine. Još perfidniji način je bio onaj kada su lokalne vlasti ukidale vjersku nastavu za nesrbe i tako djeci ostavljale mogućnost da se opredjele da idu na pravoslavnu vjeronauku ili nikakvu.

Sjećam se jedne tragikomične situacije kada mi je došao jedan Bošnjak da se požali kako mu je brat da sačuva stan morao prihvatiti pravoslavnu vjeru i promijeniti prezime i ime. Nije on bio ljut na brata zbog novog imena i prezimena i nove vjere, već što su srpske vlasti u proceduri davanja novog imena promjenili i ime njihovog davno umrlog oca. Jedno obično bošnjačko ime promjenjeno je u pravoslavno.

Zaključak

Pomenuo sam samo ograničen broj slučajeva. Ubijani su ljudi u ime nekih viših srpskih ili hrvatskih ciljeva.

Ovakvo ponašanje i ovakvu logiku mogli su da razviju samo bolesni umovi već od ranije zaraženi fašističkim i nacionalističkim ideologijama. Zar postoji ideologija koja može opravdati ubistvo djeteta od 16 dana, trudnice ili starice od 100 godina.

Neki ljudi imaju utisak da su se akcije agresora kao što su: mučenje, masovni progoni, nestanci, ubijanje civila, rušenje gradova i sela dešavala na haotičan način. Međutim ako neko pobliže analizira situaciju, primjetiće da je isti scenario ponavljan na okupiranom dijelu Bosne i Hercegovine.

Brzo se može uočiti da je agresor stvorio sistem koji je ubijanjem žena i djece želio da razara porodičnu strukturu širom države, te da su ove aktivnosti imale izrazitu političku pozadinu.

Postavlja se pitanje zašto je izvršen genocidni atak baš na bošnjački narod. Odgovor je vrlo jednostavan. Agresoru je bilo jasno da bez uništenja Bošnjaka koji se u potpunosti identificiraju sa Bosnom nije moguća realizacija njihovih velikodržavnih projekata.

Ko je mogao učiniti ovakve zločine ne samo u Krajini već i u cijeloj Bosni? Pa to su oni koji su godinama bili ideološki pripremani da mrze druge i drukčije, a kojima je u predvečerje agresije servirano sve da u okviru svog naroda stvore zločince, čijih će se djela sramiti i oni pripadnici njihove nacije koji se još nisu ni rodili.

Prisjetimo se samo pripreme i popločavanja puta za izvršenje genocida u Bosni i Hercegovini tako dobro isplaniranog u tadašnjoj Jugoslaviji, a koja je već tada imala sve konture Miloševićeve Velike Srbije.

Za pripreme puta u genocid u Bosni najznačajniji su bili:

- Memorandum srpske akademije nauka i umetnosti kao politički program sa nacionalnim legitimitetom, koji oživljava puno ranije zacrtane ciljeve srpskih intelektualaca;

- potreba da se srbijanska ideologija ”uveze” u Bosnu i da služi kao vodič i opravdanje za zločine i ono što se trebalo dogoditi;

- oblikovanje intelektualne atmosfere tako što će se prekodrinski i pojedini domaći intelektualci brutalno ustremiti na sve one zajednice koje su stajale na putu stvaranja Velike Srbije;

- nagla pojava kvazi “orjentalista” i ”islamista” poput Miroljuba Jevtića koji su svoje gluposti neukom stanovništvu servirali kao istinu;

- ponašanje Srpske pravoslavne crkve koja je i tada i sada davala moralni oprost za zločine ili otvoreno podržavala zločine itd.

Bez obzira koliko je ovaj put u genocid bio tako dobro isplaniran i pripremljen njegovi ideolozi su previdjeli jednu životnu, toliko puta u istoriji dokazanu istinu, a to je da je “fašizam” kao ideja sam od sebe kancerogen i da ako ga ne sruši neko drugi, počesto se urušava i sam od sebe.

Kod nas se desilo ovo prvo.

Oružane snage države Bosne i Hercegovine nastale i stasavale u vremenu agresije. Sredinom 1995. godine krenule su nezadrživo u oslobađanje zemlje i slamanje nametnutog nam agresorskog režima. Bosanski gradovi su oslobađani svakodnevno, hiljade zločinaca tražilo je spas preko Drine, samoproglašene: SAO, MAO”, JAO”, ARK itd, su se raspadale.

I kada je ARBiH bila u Bronzanom Majdanu, a HVO na Bočcu što znači na domaku Karadžićeve Banja Luke, koja po izjavama NATO oficira u tom trenutku nije imala ama baš nikakvu odbranu, stigao je spas od licemjerne međunarodne zajednice. Legalna vlada Bosne i Hercegovine prisiljena je da obustavi oslobodilački pohod i tako je ideja Velike Srbije samo djelimično poražena.

Kao 1944. i 1945. godine kada su hiljade četnika našli spas u tome da presvuku uniforme i "prijeđu" u partizane i ovaj put mnogi zločinci učinili su isto, ali sada glumeći demokrate koji su vrijeme agresije tobože proveli izvan Bosne i Hercegovine.

Srbija je umjesto Bosne i Hercegovine dobila desetine hiljada zločinaca koji su tamo pobjegli i sa kojima će živjeti u budućnosti. No i pored ovog svakom objektivnom posmatraču jasno je da su bosanske patriote u ovoj brutalnoj agresiji izvojevale pobjedu i sačuvale narod i Bosnu od totalnog uništenja. To se najjednostavnije dokazaju kada se pogledaju ratni ciljevi Karadžićevih Srba i bosanskih patriota. Ciljevi Karadžića i njegovih sljedbenika: - nikad Bosna izvan Jugoslavije; - nikad Bosna kao samostalna država; - nikad BH Armija; - nestanak Bošnjaka i drugih nesrba; - nikad Sarajevo kao glavni grad; - nikad autentični bosanski ili bošnjački političari; - nikad bosanski jezik; - nikad Islam i njegova obilježja itd. Naspram toga samo su dva naša cilja: - da opstanemo i - da sačuvamo državu Bosnu i Hercegovinu. I laiku je jasno da smo mi pobijedili.

Neki danas postavljaju pitanje, dali se u Bosni, a samim tim i u Bosanskoj krajini stvarno desio genocid. Mišljenja sam da jeste iako za dešavanja u Krajini nema takve presude. Možda je i splet nesretnih okolnosti doveo do toga da Krajina nema takvu presudu.

Treba naglasiti da je Haški tribunal u procesu ratnom zločincu Slobodanu Miloševiću 16. 6. 2004. godine donio **Međupresudu** kojom je Sudsko vijeće potvrdilo da postoji dovoljno dokaza da je u Brčkom, Prijedoru, Sanskom Mostu, Srebrenici, Bijeljini, Ključu i Bosanskom Novom izvršen genocid (paragrafi 246, 288-289 i 323).

Ovo pokazuje da je možda smrt ovog ratnog zločinca dovela do toga da Krajina nema konačnu presudu za genocid, što ne znači da je poslije suđenja ratnim zločincima Karadžiću i Mladiću neće imati.

U ovoj presudi genocid je dokazan u četiri krajiške općine, ali valja se podsjetiti da je genocid uvijek uperen protiv određene grupe kao

cjeline. Ne treba zaboraviti ni činjenicu da je do sada za razna djela ratnog zločina u Haškom tribunalu osuđeno najviše zločinaca iz Bosanske Krajine. Treba naglasiti i činjenicu da je u Bosanskoj krajini do sada ekshumirano 120 masovnih grobnica što je više od trećine ekshumiranih u BiH.

Najzloglasnije konclogore za Bošnjake i Hrvate srpske vlasti su otvorile u Bosanskoj krajini.

Možda Bosanska krajina do sada nema presudu za genocid i zbog naših slabosti. Pojedini političari i Institucije BiH i Federacije su svojim ponašanjem po meni lahko dokaziv genocid u cijeloj BiH sveli na genocid u Srebrenici. To se i danas vidi kroz diskriminatorski odnos tih institucija prema Bosanskoj krajini čiji sam i sam svjedok.

I poslije 4.200 ekshumiranih žrtava Kantonalno tužilaštvo i Kantonalni sud u Bihaću u pogledu procesuiranja zločina učinili su sramotno malo.

Na kraju s ponosom moram da naglasim da je Bosanska krajina iako je doživjela totalnu destrukciju ljudskih, materijalnih, duhovnih i svih drugih resursa u oslobodilačkom pohodu Armije BiH dala najveći doprinos, a valjda će nekad upravo zato dobiti i pravdu.

REZIME

Prema popisu iz 1991. godine na području Bosanske krajine živjelo je ukupno 1.191.709 stanovnika, od kojih je manje od polovine (567.293) Srba. Do aprila 1992. u petnaest općina Bosanske krajine bili su formirani krizni štabovi i Krizni štab Autonomne regije Krajine. Od aprila 1992. godine snage bosanskih Srba su zauzele najveći broj općina u Bosanskoj krajini, a jedan od prvih čelnika ARK-a ratni zločinac Radoslav Brđanin je izjavio da je prihvatljiv postotak nesrba u srpskoj državi tek oko dva odsto (2 %).

Kako bi se dokazalo da je u Bosanskoj krajini pokušano uništenje jedne nacionalne i vjerske grupe, dovoljno je spomenuti broj dosad ekshumiranih osoba – njih oko 4.200 iz 122 masovne i više stotina zajedničkih i pojedinačnih grobnica. U svih 15 općina ARK-a našli smo masovne grobnice.

Naredni podaci najbolje govore o svojevrsnoj geografiji genocida u Krajini: Prvi grad po broju masovnih grobnica ne samo u Krajini, već i u Bosni i Hercegovini je Prijedor. Tu je ekshumirano 56 masovnih grobnica, u Sanskom Mostu 21, u Ključu 10, u Kotor-Varošu 8, u Tesliću 4 masovne grobnice. U općini Bosanski Novi ekshumirano je 6 grobnica, Bosanskoj Gradišci 2, i u Šipovu 2 grobnice. Na području Banjaluke i Drvara ekshumirane su po dvije masovne grobnice, a po 1 masovna grobnica pronađena je u Bosanskom Petrovcu, Bosanskoj Dubici, Bosanskoj Krupi, Skender Vakufu, Prnjavoru. Na okupiranim dijelovima općine Bihać pronađene su četiri masovne grobnice sa 151 žrtvom.

Teške povrede fizičkog i mentalnog integriteta nesrpskog stanovništva ogledale su su najčešće kroz protuzakonito zatvaranje, ubistva, silovanja, premlaćivanja, deportacije, prisilni rad itd. U Banjaluci je registrirano 10 mjesta zatvaranja, u Bihaću 5, u Bosanskoj Dubici i Bosanskoj Gradišci po 5, Bosanska Krupa je imala 6. U Bosanskom Novom i Bosanskom Petrovcu je bilo po 8 mjesta zatočenja, u Drvaru je, uz zloglasnu Kamenicu, bilo još 7 mjesta zatočenja, u Ključu 5, a u Kotor-Varoši 14 mjesta zatočenja. U Prijedoru je registrirano čak 57 mjesta gdje su zatvarani i ubijani Bošnjaci i Hrvati, u Prnjavoru 4, u Sanskom Mostu 20, a u Tesliću 4 mjesta zatočenja.

SUMMARY

According to the Census in 1991, on the area of Bosanska Krajina lived total 1.191.709 inhabitants, of which less than a half (567.293) were Serbs. Until April 1992, in 15 municipalities in Bosanska krajina were formed crisis staffs and the Crisis Staff of Autonomous Region Krajina (ARK). From April 1992, Bosnian Serbs forces occupied the largest number of municipalities in Bosanska krajina, and one of the first officials of ARK, the war criminal Radoslav Brđanin, stated that the acceptable percentage of non-Serbs in the Serb state was only abt. 2%. For proving that in Bosanska krajina occurred an attempt of destruction of one national and religious group, it is enough to mention the number of individuals exhumed up to now: abt. 4.200 from 122 mass and several hundreds of common and individual graves. On the area of ARK, we have found mass graves in all 15 municipalities.

Data given hereunder speak in the best way of specific genocide geography in Krajina: The first town on the list of mass graves not only in Krajina, but in Bosnia and Hercegovina, too is Prijedor. Here, 56 mass graves were exhumed, in Sanski Most 21, in Ključ 10, in Kotor-Varoš 8, in Teslić 4 mass graves. In the municipality Bosanski Novi 6 graves were exhumed, in Bosanska Gradiška 2, and in Šipovo 2 graves. On the area of Banjaluka and Drvar, two mass graves were exhumed in both these towns, and one mass grave was located in every of the following towns: Bosanski Petrovac, Bosanska Dubica, Bosanska Krupa, Skender Vakuf and Prnjavor. On the occupied parts of the municipality Bihać, four mass graves with 151 victims were located. Heavy injuries of physical and mental integrity of non-Serb population have been inflicted to them most frequently through illegal detaining, killing, raping, beating, deportation, forced labour etc. In Banjaluka there were recorded 10 detention centres, in Bihać 5, in Bosanska Dubica and Bosanska Gradiška 5 each, in Bosanska Krupa 6. In Bosanski Novi and Bosanski Petrovac there were 8 centres, in Drvar, besides notorious Kamenica there were 7 centres more, in Ključ 5, and in Kotor-Varoš 14 centres. In Prijedor there were even 57 centres for detention and killing of Bosniacs and Croats, in Prnjavor 4, Sanski Most 20, and in Teslić 4 detention centres.

Mr. Mesud Šadinlija, Institut za istraživanje
zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava
Univerziteta u Sarajevu

SMANJENJE I RAZORUŽANJE TERITORIJALNE ODBRANE SRBIH – ASPEKTI PRIPREME AGRESIJE NA BOSNU I HERCEGOVINU

Pitanje odnosa pojedinih subjekata jugoslovenske krize u godinama njenog raspleta, od sredine osamdesetih godina 20. vijeka, prema instituciji teritorijalne odbrane i prema procesu isforsiranih promjena njene pozicije u jugoslovenskom sistemu općenarodne odbrane i društvene samozaštite, prepoznato je kao značajno i u određenoj mjeri obrađivano u okvirima bosansko-hercegovačke historijske nauke. Ovog pitanja doticale su se i historiografije zemalja regiona, ali i brojni drugi radovi i napisi u širokom spektru razmatranja uzroka i toka krize i disolucije jugoslovenske države. Ono je bitan element u svakom zahvatu u suštinu krize koja ga je stvorila i neizostavan element u svakom ozbiljnom pokušaju određivanja karaktera oružanih sukoba kojima je kriza okončana. Historijski tačno vrednovanje vojnog i političkog djelovanja Srbije i Crne Gore (kroz njihove republičke, kao i kroz uzurpirane institucije SFRJ, a od aprila 1992. godine i kroz institucije Savezne republike Jugoslavije) prema Bosni i Hercegovini kao agresije, koja je kao rezultat imala genocid nad Bošnjacima, čini ovo pitanje relevantnim i u razmatranjima mogućih posljedica presude Međunarodnog suda pravde, ali i mogućih posljedica tekućih i očekujućih procesa pred Međunarodnim tribunalom za ratne zločine na prostorima bivše Jugoslavije. U tom kontekstu, ali i u svjetlu notorne činjenice da historiju ne pišu sudovi, već historičari, daćemo sažet pregled historijskih činjenica koje nam daju za pravo da smanjivanje i razoružavanje Teritorijalne odbrane Bosne i Hercegovine tokom druge polovine osamdesetih i početkom devedesetih godina 20. vijeka ocijenimo kao elemente koji su, između ostalih, stvorili pretpostavke za agresiju na Bosnu i Hercegovinu.

Iskustva organizovanja oružanog otpora u uslovima okupacije zemlje i ratni uspjesi protiv nadmoćne vojne sile okupatora i domaćih kolaboracionista tokom narodno-oslobodilačke borbe od 1941. do 1945. godine, trajno su formatirali vojnu viziju rukovodstva jugoslovenskog komunističkog pokreta i socijalističke Jugoslavije. Sa izuzetkom perioda od 1945. do 1948. godine, kada je razvoj oružane sile, a u velikoj mjeri i cjelokupan razvoj države i društva, predstavljao puku kopiju sovjetskog modela, ova iskustva igraće odlučujuću ulogu u razvoju jugoslovenske koncepcije odbrane i strukture oružanih snaga. Od početka sukoba sa Staljinom 1948. godine, kada je kao preventivna mjera pripreme zemlje za odbranu formiran Vrhovni štab partizanskih odreda Jugoslavije sa štabovima po republikama, regijama i općinama, sa mrežom partizanskih odreda koji su imali zadatak organizovati i voditi partizanski rat na okupiranoj teritoriji zemlje, preko razvoja teritorijalnih jedinica u okvirima Jugoslovenske narodne armije započetog od 1951. godine, ideja se razvijala i sazrijevala u ono što je 1958. godine u dokumentu **Doktrina opštenarodnog rata** iskazano kao koncepcija organizovanja oružanog otpora najširih mogućih razmjera, sa primjenom strategije i taktike kombinovanih frontalnih i partizanskih dejstava.[1] Na ovom tragu, a s obzirom na realan geostrateški i međunarodni politički položaj Jugoslavije, od 1958. pa do 1962. godine, paralelno sa postepeno činjenim koracima razvoja teritorijalne komponente JNA, rađena je ambiciozna studija o mogućnostima odbrane malih država u okruženju velikih vojnih blokova. U suštini Studija je zagovarala povratak decentralizaciji vojne sile i razvoj dvokomponentnih oružanih snaga, u kojima bi jedna komponenta bila osposobljena za vođenje frontalne odbrane i druga za vođenje gerilske borbe. Ovaj pristup je nužno vodio jačanju republičkih kompetencija u cilju omogućavanja nastavka rata i u varijanti u kojoj bi popucale sve linije frontalne odbrane.[2]

Mada su ustavnim rješenjima iz 1963. godine stvorene pretpostavke za razvoj koncepta kakav je predlagan studijom, jer su njima po prvi put kao subjekti općenarodne odbrane, osim jugoslovenske federacije, definisane i republike, pokrajine, općine i druge društveno-političke zajednice i organi-

[1] Borislav Sikimić, ODBRANA U USTAVNOM SISTEMU SFRJ, Beograd 1985, str. 123.

[2] Martin Špegelj, SJEĆANJA VOJNIKA, Zagreb 2001, str. 51-52.

zacije, državni i partijski vrh nije, tokom reorganizacije JNA započete 1964. godine, preduzeo dalje korake u tom pravcu, što govori o postojanju snažnog otpora ovakvim rješenjima. Na te pozicije doći će odlukom koju je iznudila intervencija sovjetskih trupa u Čehoslovačkoj u avgustu 1968. godine i njome proizvedena kriza, u kojoj su do izražaja došle slabosti JNA.[3] Ovom odlukom su iz sastava JNA u nadležnost jugoslovenskih republika predate teritorijalne jedinice i mjesne komande, a sa njima i 350.000 cijevi raznog naoružanja i druga pripadajuća oprema.[4] Ovo je bio praktični korak stvaranja teritorijalne odbrane kao ravnopravne komponente jugoslovenskih oružanih snaga, koji je naredne 1969. godine sankcioniran novim zakonom o narodnoj odbrani.

Od januara 1969. godine profunkcionisao je i Glavni štab narodne odbrane SRBiH, čime je otpočela izgradnja Teritorijalne odbrane Bosne i Hercegovine. Njen razvoj u respektabilnu oružanu snagu, kao i razvoj teritorijalnih odbrana ostalih republika i pokrajina jugoslovenske federacije, dodatno je potican i omogućavan ustavno-pravnim rješenjima zaokruženim ustavima SFRJ i SRBiH i iz 1974. godine i novim zakonima o narodnoj odbrani SRFJ i SRBiH usvojenim iste godine.

Ova rješenja utvrdila su pravo i dužnost općina, autonomnih pokrajina i republika da, u skladu sa sistemom narodne odbrane, svaka na svojoj teritoriji uređuje i organizuje teritorijalnu odbranu, i rukovodi odbranom. Federacija je bila nadležna za organizovanje i pripremanje JNA, kao i za obezbjeđivanje jedinstva dejstva oružanih snaga kao cjeline. U slučaju potrebe bilo je moguće, po posebnoj odluci vrhovnog komandanta Oružanih snaga SFRJ na određenim područjima formirati zajedničke komande za TO i JNA. U ratnom stanju i stanju neposredne ratne opasnosti, milicija na području republike postajala je dio Teritorijalne odbrane, i mogla je biti upotrebljena za izvršavanje zadataka TO, kao što su i jedinice TO mogle biti upotrebljene za izvršavanje zadataka iz zakonske nadležnosti organa milicije.

Komandanta republičkog i pokrajinskog štaba teritorijalne odbrane, na prijedlog republike, odnosno pokrajine, imenovao je vrhovni komandant

---

[3] Branko Mamula, SLUČAJ JUGOSLAVIJA, Podgorica 2000, str. 27-28.

[4] Milan Inđić, TERITORIJALNA ODBRANA BOSNE I HERCEGOVINE, RŠTO SRBiH, Sarajevo 1989, str. 40.

Oružanih snaga. Za organizovanje i pripremanje teritorijalne odbrane, starješina štaba TO odgovarao je organu društveno-političke zajednice koji je obrazovao štab (organu civilne vlasti koji je formirao štab), odnosno organu upravljanja ako se radilo o jedinici radne organizacije. Za borbenu gotovost i upotrebu jedinica starješina štaba TO odgovarao je starješini štaba šire društveno-političke zajednice, do nivoa komandanta Republičkog štaba TO. Komandant Republičkog štaba TO nalazio se na strategijsko-operativnom nivou komandovanja, u rangu komandanata armija JNA, i u komandnom lancu bio je potčinjen samo vrhovnom komandantu OS SFRJ.

Ovako sistemski pozicionirana Teritorijalna odbrana SRBiH snažno se i brzo razvijala. Od 113 štabova TO, 132 partizanska odreda i brigade, 2.047 raznih drugih jedinica, sa ukupno 141.586 pripadnika teritorijalne odbrane, koliko je imala do kraja 1975. godine,[5] ukupna snaga TO SRBiH do kraja 1985. godine se udvostručila. U njenom sastavu, osim Republičkog štaba, devet okružnih, jednog gradskog i 109 općinskih štabova, djelovalo je i 465 štabova mjesnih zajednica i štabova radnih organizacija i rejonskih štabova.[6] U njenom sastavu formirano je 26 partizanskih brigada TO, 553 ratne jedinice na nivou republike, okruga i općina, 1.910 jedinica formiranih u mjesnim zajednicama i 1.895 jedinica formiranih u radnim organizacijama. U svim ovim sastavima bilo je angažovano ukupno 314.016 pripadnika TO.[7] Ovako masovan sastav TO SRBiH nije bio u potpunosti naoružan. Od ukupnog broja 73% je bilo naoružano streljačkim naoružanjem. Ni struktura imajućeg naoružanja nije bila povoljna, u najvećem procentu sastojala se od pušaka M-48 i starijeg trofejnog naoružanja stranog porijekla. Stanje rezervi i nabavka municije za strijeljačko naoružanje bili su dobri, nedostajala je i teško se nabavljala municija za protivoklopna sredstva i minobacače, te ručne bombe i protivtenkovske ručne bombe.[8]

Za ukupnu sliku organizovanosti ljudskog potencijala za odbranu i zaštitu Bosne i Hercegovine, datom pregledu trebalo bi dodati i 2.023

---

[5] M. Inđić, str. 158.

[6] Rejonski štab TO – štab koji se formirao za područje dvije ili više mjesnih zajednica.

[7] Arhiv ARBiH, RŠTO 39/2-2 (Pregled popune štabova, jedinica i ustanova TO sa stanjem na dan 01.07.1985. godine).

[8] Arhiv ARBiH RŠTO 38/1-4 (Analiza razvoja TO SRBiH u periodu od 1976. do 1985. godine sa osnovnim ciljevima razvoja u periodu od 1986. do1995, odnosno 2000. godine, 06/1013-2, 06.09.1983.).

jedinice rezervne milicije sa 59.747 naoružanih ljudi, koliko ih je bilo početkom 1985. godine.[9]

U ovaj razvoj uložena su znatna materijalna sredstva. Ulaganja u odbranu su u periodu od 1976. do 1985. godine procjenjena na 1,18% ocijenjenog nacionalnog dohotka SRBiH. Od ovog iznosa, na razvoj oružanih snaga, odnosno na razvoj TO SRBiH utrošeno je 26,5% sredstava. Sredstva su poticala iz tada uobičajene forme udruživanja sredstava na osnovi društvenog dogovora o finansiranju potreba općenarodne odbrane i društvene samozaštite, iz vlastitih sredstava subjekata općenarodne odbrane, iz budžeta društveno-političkih zajednica, kredita vojnog servisa Narodne banke Jugoslavije i sredstava samodoprinosa stanovništva.[10]

Premda je imala očitih nedostataka u broju i strukturi naoružanja u odnosu na veličinu svojih sastava, brojem jedinica i u njima raspoređenih ljudi Teritorijalna odbrana SRBiH očito je predstavljala impozantnu oružanu silu (od svih jugoslovenskih republika, BiH je imala najbrojniju TO).

U čemu je, osim puke brojnosti, bio njen značaj i vrijednost? U samom konceptu na kojem je zasnovana, u konceptu širokog i masovnog otpora. Osim 26 brigada i više stotina odreda, kao snažnijih jedinica, u svom sastavu je imala i nekoliko hiljada manjih jedinica disperziranih po cijeloj teritoriji. To je tvorilo široku i maksimalno fleksibilnu odbranu koju nije bilo moguće lahko savladati, a pogotovu je nije bilo moguće savladati brzo, nekim snažnim i koncentrisanim udarom. U svakom gradu, u svakoj mjesnoj zajednici, u preduzeću ili ustanovi, postojala je neka jedinica TO ili dio jedinice, i postojalo je političko tijelo koje je takvu jedinicu i sve druge snage koje su joj stajale na raspolaganju, legitimno i legalno moglo upotrijebiti za organizovanje odbrane svoje teritorije, stanovništva i dobara. Ocjene koje smo dali za TO SRBiH, vrijede i kada su u pitanju teritorijalne odbrane ostalih jugoslovenskih republika i pokrajina, zasnovanih na istom konceptu.

Kome je kao takva smetala teritorijalna odbrana i sam koncept odbrane na kojem je zasnovana? U pogledu spoljnje prijetnje sigurnosti

---

[9] Arhiv ARBiH, RŠTO 39/2-1 (Pregled popune štabova, jedinica i ustanova TO sa stanjem na dan 01.01.1985. godine).

[10] Arhiv ARBiH 38/1-3 (RIV SRBiH, Analiza faktora, uslova i mogućnosti razvoja ONO i DSZ u periodu od 1986. do 2000. godine, Sarajevo, 20. septembra 1984. godine).

i integritetu zemlje, to je bio neupitno dobar i funkcionalan koncept odbrane, i u teorijskom i u praktičnom smislu.[11] Razloge protivljenju takvom koncepu treba, dakle, tražiti na planu unutarnjih odnosa u jugoslovenskoj federaciji. Već u ranoj fazi političkog opredjeljenja da se razvoj koncepta odbrane usklađuje sa ustavno-pravnim razvojem federacije i na njemu zasnovanih društvenih i političkih odnosa, kroz ideju razvoja dvokomponentnih oružanih snaga i proces podruštvljavanja sistema općenarodne odbrane, zabilježeni su otpori i opstrukcije takvog opredjeljenja. Kada je ovo opredjeljenje 1974. godine zaokruženo ustavnim rješenjem i novim zakonom o odbrani, teritorijalne odbrane republika i pokrajina, činile su ravnopravnu sa JNA komponentu Oružanih snaga SFRJ, ali i prvenstveni i prvorazredni garant ustavnog poretka u republikama i pokrajinama, i u SFRJ kao cjelini. Baza vrlo ozbiljnog protivljenja na početku procesa izgradnje ovakvog koncepta odbrane, i baza iz koje se na sve načine djelovalo u pravcu razgradnje takvog koncepta nakon njegovog ustavnog i zakonskog zaokruživanja, nalazila se u komandnoj i rukovodećoj strukturi JNA.

Nacionalni sastav profesionalnog oficirskog i podoficirskog kadra JNA[12] za cijelo vrijeme njenog postojanja bio je dominantno srpski. Ovakvo stanje je, naravno, reprodukovalo i potenciralo nacionalni sastav vršilaca komandnih i rukovodećih dužnosti, pogotovu najviših armijskih dužnosti. Ova etnička predominacija, posve je sigurno, bila je tlo na kojem je nabujao srpski nacionalizam u JNA u godinama raspleta jugoslovenske krize. S druge strane, bilo bi pogrešno otpor dominantnog dijela jugoslovenskog vojnog vrha procesima podruštvljavanja sistema općenarodne odbrane i izgradnje teritorijalne odbrane kao ravnopravne komponente

[11] U junu mjesecu 1972. godine, TO SRBiH je u praksi dokazivala učinkovitost sistema teritorijalne odbrane od strane prijetnje, prilikom savladavanja ubačene ustaške terorističke grupe. Na tom uspješno obavljenom zadatku bilo je angažovano 3.400 pripadnika TO. Savjet za narodnu odbranu Općine Lištica će se u telegramu upućenom 18. maja 1990. godine Predsjedništvu SRBiH, Predsjedništvu Skupštine SRBiH i komandantu TO, pozvati na ovo iskustvo i položeni ispit protestvujući protiv nelegalnog oduzimanja naoružanja TO Lištica od strane JNA. Arhiv ARBiH RŠTO 32/1-106 (RŠTO: GŠ OS SFRJ – I uprava – Operativni centar – Beograd, str. pov. 02/11-91, 19.05.1990. godine).

[12] Do 22. decembra 1951. godine zvanični naziv jugoslovenske vojske bio je Jugoslovenska armija (JA).

oružanih snaga, cijelim njegovim tokom otčitavati u matrici srpskog nacionalizma. Ova struktura bila je lojalna Josipu Brozu Titu i bila njegov doživotni oslonac u distribuciji stvarne moći na jugoslovenskoj političkoj sceni, do te mjere da je nakon 1974. godine identifikovana, pogrešno, kao jugoslovenski integrativni faktor (uz Broza i Savez komunista Jugoslavije), da bi se u postbrozovskim godinama raspleta krize ova struktura samoidentifikovala, kobno, kao jedini preostali jugoslovenski integrativni faktor. Tek ju je ova pogrešna samoidentifikacija u nedostatku nacionalnog i republičkog političkog konsenzusa na nivou Jugoslavije odvela u tabor velikosrpske politike.

Dominantni dio jugoslovenskog vojnog vrha, koji se protivio izgradnji teritorijalne odbrane u skladu sa usvojenim ustavnim i zakonskim rješenjima, njegov posljednji predvodnik, savezni sekretar za narodnu odbranu general Veljko Kadijević,[13] naziva jednostavno "linija", ističući time da se radi o neformalnom dijelu vojnog vrha i da se radi o kontinuitetu stava i djelovanja. Ovo djelovanje odvijalo se na dva plana. Na unutrašnjem planu, u okviru oružanih snaga i sistema odbrane, to djelovanje sam Kadijević definiše u tri pravca: "...da se odgovarajućim vojno-stručnim rješenjima doskoči koliko može i neutrališe pogubno dejstvo ustavnog koncepta oružanih snaga. Drugi, da se maksimalno onemoguće riješenja koja su u duhu toga koncepta ali nisu eksplicitno utvrđena u Ustavu, odnosno zakonima. Treće, da se kroz obuku, vaspitanje i cjelokupni drugi rad u JNA maksimalno njeguje i razvija jugoslovenska ideja".[14]

Na širem planu, još pred kraj Brozovog života, vojni vrh je planski namjeravao da JNA od instrumenta političkog autoriteta svog doživotnog komandanta, pretvori u samostalan politički faktor na jugoslovenskoj sceni, samoidentifikujući se kao nužan integrativni faktor cijele državne zajednice. Stvarajući, nakon Brozove smrti planove za materijalizaciju ove samoidentifikacije, polazili su od stajališta da ih "nikakve nedorečene ustavne odredbe neće spriječavati i ograničavati"[15] i da negativni tokovi društvenog i političkog razvoja zemlje, nužno vode do određene tačke,

---

[13] General armije Veljko Kadijević, savezni sekretar za narodnu odbranu SFRJ od 1998. do 1992. godine.

[14] Veljko Kadijević, MOJE VIĐENJE RASPADA - VOJSKA BEZ DRŽAVE, Politika, Beograd 1993, str. 77.

imaginarnog političkog "Rubikona",[16] nakon kojeg će JNA morati intervenisati i zavesti red u zemlji.

Potvrdu svojih promišljanja o pogubnosti ustavnog koncepta odbrane nalazili su u političkoj krizi izazvanoj gušenjem političkog pokreta nazvanog "Hrvatsko proljeće" 1971. godine, kada je TO Hrvatske prepoznata kao potencijalna neprijateljska oružana sila[17] u sukobu saveznog rukovodstva, na čelu sa Brozom, sa rukovodstvom SR Hrvatske, kada JNA nije intervenisala. Potvrdu su našli i u krizi izazvanoj demonstracijama albanskih nacionalista na Kosovu 1981. godine, kada je JNA djelovala ne čekajući naređenje svog nominalnog vrhovnog komandanta, Predsjedništva SFRJ, i kada joj je prva mjera preduzeta nakon demonstracije sile bila razoružavanje i praktično rasformiranje TO Kosova.[18] Svoja podozrenja oni pretvaraju u doktrinu i otvoreno izlaze sa zaključkom da su moguće situacije u kojima će se pojedine republičke i pokrajinske teritorijalne odbrane okrenuti protiv snaga federacije.[19] Zato vojni vrh, u pripremama za prelazak političkog "Rubikona", svoje primarno nastojanje fokusira na slabljenju i potpunom stavljanju pod svoju kontrolu teritorijalnih odbrana republika i pokrajina.

Ostvarenju tog cilja pristupiće s početka obazrivo, postupno i planski, provodeći niz pripremnih mjera kojima je maskiran pravi cilj djelovanja. U završnoj fazi krize, nakon što je izvršeno potpuno pregrupisavanje snaga na političkoj sceni, i vojni vrh će skinuti rukavice i pristupiti otvoreno razoružavanju i potčinjavanju teritorijalnih odbrana.

Prve od prethodno pomenutih neophodnih mjera, vojni vrh je preduzeo prilikom donošenja novog Zakona o narodnoj odbrani 1982. godine. Ovaj zakon, osim što je i formalno definisao Predsjedništvo

---

[15] B. Mamula, str. 51.

[16] Ibid, str. 76.

[17] Ibid, str. 61.

[18] Teritorijalna odbrana Kosova je praktično rasformirana, a privid ustavnosti je postignut zadržavanjem postojanja štabova TO sa nekoliko hiljada nacionalno i ideološki pouzdanih pripadnika. B. Mamula, str. 42.

[19] Mamula i njegovi najbliži saradnici ovakav stav, u kontekstu svoje brige za ubrzani tok razvoja jugoslovenske krize, iznijeli su tadašnjem predsjedniku Predsjedništva SFRJ Miki Špiljku na sastanku održanom 11. juna 1983. godine. Ibid, str. 74.

SFRJ kao kolektivnog vrhovnog komandanta Oružanih snaga, donio je nekoliko za našu temu bitnih novina. Prvi put se u tekst Zakona o odbrani, nakon kosovskog iskustva, unosi pojam vanrednih prilika i drugačije definišu nadležnosti u slučajevima nastanka vanrednih prilika, neposredne ratne opasnosti i ratnog stanja. Prethodni zakon određivao je da u ovim slučajevima (osim vanrednih prilika, koje kao pojam nisu korištene) milicija postaje dio TO i da je TO osnovni nosilac društvene samozaštite. Novim zakonom se predviđa mogućnost angažovanja jedinica JNA u svim navedenim slučajevima. Milicija ne postaje automatski dijelom TO, već se jedinice milicije mogu staviti pod neposrednu komandu nadležnog starješine oružanih snaga koji izvršava određene zadatke iz oblasti društvene samozaštite, što je značilo mogućnost prepotčinjavanja milicije komandama JNA. U pogledu sistema rukovođenja i komandovanja, novi zakon definiše da su starješine JNA i TO za svoj rad, borbenu gotovost, rukovođenje i komandovanje i upotrebu jedinica odgovorni nadležnim vojnim starješinama. Formulacija prethodnog zakona glasila je, već smo to u ovom tekstu naveli, da su starješine štabova TO bile odgovorne starješinama pretpostavljenih štabova TO. Različitost nove formulacije, aplicirana na tadašnju strukturu oružanih snaga i sistem rukovođenja i komandovanja, nije donosila nikakvu novu poziciju. Po osnovnom doktrinarnom dokumentu, "STRATEGIJI ORUŽANE BORBE", usvojenom 1983. godine, na strategijskom nivou rukovođenja i komandovanja nalazilo se Predsjedništvo SFRJ, kojem su bili potčinjeni komandanti teritorijalnih odbrana republika i pokrajina. Na tom komandnom nivou mogli su se nalaziti i komandanti strategijskih grupacija, ako bi odlukom Vrhovne komande bile formirane.[20] Takva formulacija postaće značajna tek nakon reorganizacije oružanih snaga.

Vrlo široka i temeljita priprema reorganizacije vojnom vrhu je bila potrebna s obzirom na njeno suštinsko značenje, a ono je ležalo u činjenici da se njom nije zahvatalo samo u unutrašnju strukturu oružane sile, već s obzirom na činjenicu da je koncept odbrane direktno proizilazio iz koncepta države, ona je imala svoju vrlo ozbiljnu ustavnu i političku dime-

[20] STRATEGIJA ORUŽANE BORBE, Beograd 1983.

nziju, na šta su generali bili blagovremeno upozoravani.[21] Planiranje i priprema mjera vršeni su intenzivno tokom 1984. i 1985. godine. Sa gotovim planovima kao podlogom svoje odlučnosti da djeluje, vojni vrh će na 13. kongresu SKJ održanom u junu 1986. godine izaći sa zahtjevom vladajućoj partiji da hitno djeluje na rješavanju političke krize, ili će u protivnom na scenu stupiti JNA i sama preduzeti potrebne mjere.[22] Da je JNA imala vrlo ozbiljne namjere govori i činjenica da je tokom 1986. godine počela sa formiranjem takozvanih *gotovih bataljona*, jedinica spremnih da momentalno uđu u borbu. Do 1988. godine formirano ih je ukupno 12. Uz njih su brojno ojačani, bolje naoružani i opremljeni bataljoni vojne policije JNA, njih ukupno 19. Od pitomaca vojnih škola i akademija organizovani su i obučavani četni i bataljonski sastavi za dejstva u protivdesantnoj odbrani i kriznim situacijama.[23]

Pretposljednji kongres jugoslovenskih komunista nije ponudio konkretna rješenja za izlazak države iz evidentne krize, ni vojni vrh nije stupio u najavljeno djelovanje, ali je u političkom smislu uspio da isposluje političku saglasnost da se pristupi reorganizaciji strukture oružanih snaga po već pripremljenim planovima. Obrazlagana suština planova sastojala se u ostvarenju četiri načela: jedinstvo ratišta, jedinstvo oružanih snaga, jedinstvo oružane borbe i jedinstvo komandovanja.[24] Po ovim načelima je cijeli plan reorganizacije nazvan kodnim imenom "Jedinstvo". Konkretne odluke za početak njegove realizacije donesene su početkom 1987. godine.

---

[21] U maju 1982. na seminaru na kojem je razmatrana formulacija novog jugoslovenskog strategijskog težišta, u svjetlu izmjena u odnosima među vojno-političkim blokovima i promjena u njihovim strategijskim orijentacijama, značajna generalska struja je potencirala štetnost decentralizacije odbrane zahtijevajući promjene koncepta ONO. Učestvujući na seminaru, Miloš Minić – istaknuti srpski političar i čovjek od najvećeg Titovog povjerenja, koji će postati jednom od prvih žrtava narastajućeg nacionalizma u srpskoj komunističkoj partiji nakon Tita, je neugodno iznenadio vojni vrh, zastupajući tezu da su republike, njihova prava i obaveze, neupitni, te da ne postoji nikakva Jugoslavija iznad i izvan republika, te da svaka redukcija tih prava i odgovornosti republika vodi u svekoliku nestabilnost Jugoslavije i čak prijeti njenom opstanku. M. Špegelj, str. 69-70.

[22] Fond za humanitarno pravo/Haški tribunal/Suđenje Miloševiću/Transkripti/ Sreda, 21. maj 2003. - Svedok Milan Kučan, http://www.hlc.org.yu/srpski/Haski_ tribunal/ Sudjenje_Milosevicu/Transkripti.php?file= 944.html.

[23] B. Mamula, str. 61.

[24] B. Mamula, str. 61.

U čemu je bila stvarna suština plana "Jedinstvo"? Na osnovu njega provedenom reorganizacijom su umjesto dotadašnjih šest armija divizijsko-pukovske strukture, čije su se zone odgovornosti prilično poklapale sa granicama federalnih jedinica, formirana tri kopnena vojišta korpusno-brigadne strukture i Vojno-pomorsko vojište. Komande ovih vojišta bile su komande strategijskog nivoa i kao takve, na osnovu ranije navedenih odredbi Zakona o odbrani i "Strategije oružane borbe", usvojenih 1982. i 1983. godine, objedinjavale rukovođenje i komandovanje svim dijelovima oružanih snaga u sastavu vojišta. Praktično to je značilo da se, na primjer, Teritorijalna odbrana SRBiH najvećim dijelom, stavlja pod neposrednu komandu Komande Sjevernog vojišta sa sjedištem u Beogradu, a njeni manji rubni dijelovi pod komandu Sjeverozapadnog vojišta i Vojno-pomorskog vojišta.

Nova organizacija oružanih snaga i načela na kojima je provođena dodatno su utvrđeni iste 1987. godine novom verzijom najvažnijeg doktrinarnog dokumenta koji se 1987. godine zvao "*Strategija općenarodne odbrane i društvene samozaštite*". U njemu su vrlo široko razmatrane mogućnosti nastanka vanrednih prilika, a definicije uslova za proglašenje vanrednih prilika i nosioci neprijateljske djelatnosti tako određeni da je vojni vrh, usljed realnih političkih odnosa u Jugoslaviji, praktično dobio otvorena vrata za planirano zavođenje reda u državi. U tom djelovanju u spriječavanju vanrednih prilika, utvrđen je redoslijed stupanja u dejstvo pojedinih subjekata. Najprije su imale djelovati milicija i organi službi državne bezbjednosti, zatim teritorijalna odbrana, a ako njeno djelovanje ne bi bilo dovoljno za otklanjanje prijetnji javnom redu i miru, bezbjednosti ljudi i imovine, te društvenom poretku, u dejstvo je imala stupiti JNA.[25] Zbog toga je za vojni vrh, usljed planova za djelovanje u uslovima daljeg zaoštravanja krize i sukoba sa pojedinim republikama i pokrajinama koji su očekivali, bilo od suštinske važnosti dalje stvaljanje pod potpunu kontrolu snaga teritorijalne odbrane. U tom cilju izvršeno je i preimenovanje Generalštaba JNA u Generalštab Oružanih snaga SFRJ izvršeno 1. oktobra 1987. godine.[26]

Za efikasno stavljanje teritorijalne odbrane pod komandu i kontrolu vrha JNA biće potrebne, osim okvirnih mjera obezbjeđenih novom orga-

[25] STRATEGIJA OPŠTENARODNE ODBRANE I DRUŠTVENE SAMOZAŠTITE SFRJ, Beograd 1987, str. 150.

[26] Službeni vojni list br. 27/ 13. oktobar 1987, str. 853.

nizacijskom šemom, i dodatne mjere. Teritorijalnu odbranu zbog njene strukture, ukupne brojnosti i naročito brojnosti i raznovrsnosti njenih manjih jedinica i sastava, nije bilo moguće staviti pod efikasnu kontrolu bez brojnog smanjenja, smanjenja ukupnog broja njenih sastava, njihovog ukrupnjavanja i stavljanja pod kontrolu njenog naoružanja. Ove mjere biće provođene u narednim fazama realizacije plana "Jedinstvo". Njihovu suštinu i najvažnije posljedice obrazložićemo na primjeru Teritorijalne odbrane Bosne i Hercegovine.

Odluku o smanjenju sastava TO i njenog svođenja na nivo 5% od ukupnog broja stanovnika republike, na osnovu stavova Predsjedništva SFRJ zauzetih na preporuku vojnog vrha, donijelo je Predsjedništvo SRBiH 16. oktobra 1987. godine.[27] Ukupno planirano smanjenje ratnog sastava TO SRBiH trebalo se u 95% odnositi na smanjenje broja pripadnika jedinica prostorne strukture, prvenstveno štabova i jedinica mjesnih zajednica i OUR-a, a 5% na manevarsku strukturu u koju su se računale partizanske brigade TO.[28] Ovaj obzir prema manevarskoj strukturi Teritorijalne odbrane, imao je u ovom slučaju i posebne dimenzije, koje će doći do izražaja cijelim tokom realizacije plana reorganizacije oružanih snaga, a koje proističu iz političke prirode krajnjih namjera vojnog vrha koje su stajale iza tog plana. Riječ je o izmjeni u organizaciji rukovođenja i koma-ndovanja po kojoj partizanske brigade TO, u slučaju rata ili neposredne ratne opasnosti, ulaze u sastave korpusa ili samostalnih divizija JNA, a samo izuzetno, u zavisnosti od situacije koju procjenjuje nadležna komanda JNA, mogu ostati pod komandom Republičkog, odnosno nekog od okružnih štabova TO.

Planirano smanjenje ostvareno je tokom 1988. godine. Ovim je ukupno brojno stanje TO Bosne i Hercegovine smanjeno sa 293.603 na 201.129 formacijskih mjesta, a stvarna popuna sa 292.024 na 202.693 čovjeka.[29] To je predstavljalo smanjenje za 92.474 formacijska mjesta, ili za 31,5%, te za ukupno 781 ratnu jedinicu, ili za 18,5%.[30]

---

[27] Arhiv ARBiH RŠTO 8/1-128 (RŠTO: Diskusija komandanta TO SRBiH na Predsjedništvu SRBiH, 16.10.1987.).

[28] Ibid.

[29] Arhiv ARBiH RŠTO 6/1-131 (RŠTO: Pregled popune ljudstvom TO SRBiH sa stanjem na dan 31.12.1988. godine).

[30] Arhiv ARBiH RŠTO 21/1-6 (RŠTO: Analiza realizacije Plana razvoja TO SRBiH za 1988. godinu, str. pov. br. 02/491-18, 27.02.1989. godine).

U vrijeme usvajanja plana smanjenja TO SRBiH i na početku njegove realizacije, rukovodstvo Bosne i Hercegovine bilo je uzdrmano posljedicama nekoliko velikih političkih afera, od kojih je najveće posljedice imala poznata afera "Agrokomerc". Političke posljedice, gledane kroz smjenu nekoliko hiljada rukovodećih kadrova u različitim oblastima i na različitim nivoima vlasti[31], rezultirale su bavljenjem bosansko-hercegovačke političke elite sobom i vlastitim problemima, slabljenjem njene pozicije na jugoslovenskoj političkoj sceni i potpunom nezainteresovanošću i nemoći u pogledu provođenja mjera koje je vojni vrh uvodio u sistemu odbrane.

Za to vrijeme, u kojem je provedena prva faza smanjenja TO SRBiH, na jugoslovenskoj političkoj sceni došlo je do potpune prekompozicije rasporeda političke moći i odnosa. Srpski nacionalistički talas, srušio je u oktobru 1988. i januaru 1989. godine rukovodstva SAP Vojvodine i SR Crne Gore i u ovim federalnim jedinicama na vlast doveo političke istomišljenike srpske političke elite na čelu sa Slobodanom Miloševićem. U februaru će poslušna garnitura biti instalirana i u rukovodstvu Kosova, čime je srpski lider dobio političku prevlast u polovini jugoslovenskih federalnih jedinica, sa posve otvorenom tendencijom da po istom receptu uredi političke odnose i u ostatku Jugoslavije, ili barem onim njenim preostalim dijelovima u kojima je prepoznavao srpski nacionalni interes.

Do kraja godine došlo je do rušenja berlinskog zida i kraja hladnoratovske bipolarne globalne raspodjele moći, što je od njenih početaka bio djelatan faktor i opće pozicije i unutrašnje stabilnosti socijalističke Jugoslavije. To je predstavljalo kritičnu tačku na kojoj se moralo djelovati sa pozicija saveznog rukovodstva, da bi ako ne potpuno rješenje, a ono barem okvir za rješavanje krize ostao jugoslovenski, sa mogućnošću opstanka zajedničke države. Pokušaj takvog djelovanja bio je posljednji, 14. kongres SKJ, u januaru 1990. godine, koji se završio propašću Kongresa i propašću Saveza komunista Jugoslavije. To je predstavljalo i kritiču tačku, imaginarni politički "Rubikon", za koji se vrh JNA godinama pripremao i posljednja prilika za njeno aktivno djelovanje sa jugoslovenskih pozicija. Propuštena, ona je vrh JNA odvela u krilo velikosrpske politike,

[31] Šaćir Filandra, BOŠNJAČKA POLITIKA U XX STOLJEĆU, Sejtarija, Sarajevo 1998, str. 359.

a mjere koje je nastavila provoditi na reorganizaciji sistema odbrane i stavljanja pod kontrolu teritorijalnih odbrana republika i pokrajina, od priprema za spašavanje Jugoslavije prekvalifikovala u mjere kojima je pripremana nasilna prekompozicija države i agresija na republike prema čijim teritorijama je Srbija imala osvajačke pretenzije.

Vrh JNA je to vrlo brzo pokazao donoseći odluku da sredinom 1989. godine krene u narednu fazu smanjenja sastava TO, i to u situaciji krajnjeg zaoštravanja krize i neizmjenjene pozicije TO kao bitnog nosioca društvene samozaštite i garanta ustavnog poretka. Plan je nosio kodni naziv "Jedinstvo-2"[32]. Njegov osnovni okvir predstavljao je zahtjev da se snage TO u miru i ratu smanje za 20% u periodu od 1990. do 1995. godine, što bi njihove sastave svelo na 3-4% angažovanog ljudstva u odnosu na broj stanovnika. Unutrašnji okvir predstavljao je zahtjev da se republički i pokrajinski štabovi TO znatnije vežu za komande vojnih oblasti u rješavanju zadataka izgradnje Oružanih snaga. Kako su elementi plana "Jedinstvo-1" u TO BiH realizovani prije roka, a u 1989. godini se radilo samo na planiranju naredne faze, to u ovoj godini nije došlo do bitnog smanjenja, osim neznatnog smanjenja brojnog stanja proizašlog dovršenjem procesa preformiranja republičkog, okružnih i općinskih štabova po novim formacijama, kao i partizanskih brigada po jedinstvenim formacijama.[33] Brojno stanje TO SRBiH na kraju godine bilo je 198.368 pripadnika.[34]

Mjere smanjenja sastava TO, u pogledu krajnjih namjera jugoslovenskog vojnog vrha, ne bi imale nikakvog efekta da ih nije pratilo istovremeno razoružanje republika i pokrajina. Tako je kao posljedica smanjenja TO SRBiH u toku 1988. i 1989. godine u posjed JNA predato oko 33.000 cijevi pješadijskog naoružanja raznih starijih modela sa pripadajućom municijom, koje se pojavilo kao višak po osnovi smanjenja brojnog stanja.[35] Do kraja aprila 1990. godine trebalo je, po istoj osnovi, u pozadinske

[32] Arhiv ARBiH RŠTO 26/1-2 (SSNO/GŠ OS SFRJ/ Zamenik načelnika GŠ za TO: Dokumenta Plana "Jedinstvo-2" (u sadržaju: Naređenje za dogradnju organizacije TO i Metodologija i kriterijumi za dogradnju organizacije TO), DT br. 629-1, 7.8.1989. godine).

[33] Arhiv ARBiH RŠTO 29/1-1 (RŠTO: Izvještaj o b/g TO SRBiH za 1989, godinu, DT.br. 02/2081-2, 22.02.1990.).

[34] Arhiv ARBiH RŠTO 6/1-146 (RŠTO: Pregled ratne popune ljudstvom TO SRBiH sa stanjem na dan 31.12.1989. godine).

[35] Arhiv ARBiH RŠTO 33/1-1 (RŠTO: Povlačenje viškova NVO, pov.br. 06/2-51-45, 05.01.1990.).

baze JNA predati još oko 48.500 cijevi pješadijskog naoružanja i oko 200 komada različih artiljerijskih oruđa iz posjeda TO SRBiH[36]. Isti postupak mogao se očekivati i nakon realizacije plana "Jedinstvo-2". Tako bi se do kraja reorganizacije provelo i postepeno razoružanje Bosne i Hercegovine.[37]

Početak 1990. godine, kao posljedicu propasti SKJ, donio je naglo ubrzanje procesa jugoslovenske krize. Upravljački vrh JNA, sa svojim sada otvorenim saveznikom - političkom strukturom koja je nosila srpski nacionalni koncept redefinicije jugoslovenske države,[38] procjenio je da će postepeno razoružavanje teritorijalnih odbrana, po fazama reorganizacije, u takvom razvoju događaja biti presporo rješenje. Nakon višestranačkih parlamentarnih izbora održanih u aprilu u Sloveniji i Hrvatskoj, odlučili su da skrate postupak i teritorijalnu odbranu potpuno i odjednom razoružaju. Naređenje za oduzimanje naoružanja teritorijalnih odbrana i njegovo stavljanje u posjed JNA izdao je načelnik Generalštaba OS SFRJ general-pukovnik Blagoje Adžić. Da je ovo naređenje kojim se razoružava jedna od ravnopravnih komponenti oružanih snaga i njeno naoružanje predaje drugoj komponenti, s obzirom na odnos snaga, bilo moguće usvojiti i donijeti i na Predsjedništvu SFRJ kao Vrhovnoj komandi, ono bi bilo višestruko upitno sa aspekta legalnosti. Činjenica da ga je izdao načelnik Generalštaba, koji nije imao nikakve nadležnosti u pogledu komandovanja, čini ovo naređenje bez sumnje nelegalnim i nelegitimnim, a oduzimanje naoružanja teritorijalne odbrane od stane JNA, provedeno na osnovu njega, nezakonitim i protivustavnim činom[39]. Oduzimanje naoružanja

---

[36] Arhiv ARBiH RŠTO 33/1-2 (SSNO: Povlačenje viškova naoružanja iz TO, pov.br. 831-15/89, 01.02.1990.).

[37] Naoružanje koje se oduzimalo bilo je u vlasništvu Bosne i Hercegovine, a ne vlastništvo SFRJ ili JNA. Prethodno smo dali izvore sredstava iz kojih je finansirana njegova nabavka, među kojima su bila i lična sredstva građana BiH izdvajana kroz samodoprinose.

[38] Borisav Jović, član Predsjedništva SFRJ iz Srbije, o tome tada piše: Preduzimamo mere da se u Sloveniji i Hrvatskoj oduzme oružje iz civilnih magacina TO i da se prenese u vojne magacine. Nećemo dozvoliti da oružje Teritorijalne odbrane zloupotrebe u eventualnim sukobima ili za nasilno odcepljenje. Borisav Jović, POSLJEDNJI DANI SFRJ, izdanje autora, Kragujevac 1996, str. 146.

[39] General Špegelj daje preciznu analizu opće pozicije načelnika štaba u bilo kakvoj vojnoj organizaciji, i posebne pozicije načelnika štaba u OS SFRJ. M. Špegelj, str. 72.

nije provedeno samo u 12 slovenačkih općina, gdje ga je spriječilo slovenačko rukovodstvo, nikada nije provedena na teritoriji Srbije i Vojvodine[40], a u Crnoj Gori je provedena u općinama sa bošnjačkom većinom.[41]

Naređenje sa pratećim uputstvima za predaju naoružanja u objekte JNA, komandant RŠTO SRBiH primio je 16. maja 1990. godine. Istoga dana održao je sastanke sa komandantima korpusa JNA čije su zone pokrivale BiH, kao i sa komandantima okružnih štabova TO, na kojima su koordinirani koraci njegovog izvršenja. Tog dana je sa naređenjem upoznat predsjednik Predsjedništva SRBiH Obrad Piljak, dok su komandanti okružnih štabova dobili instrukciju da, prenoseći naređenje komandantima općinskih štabova, o istom ne informišu općinske strukture vlasti.[42] Oduzimanje naoružanja TO SRBiH je provedeno u sedam okružnih i Gradskom štabu TO Sarajevo u periodu od 18. do 23. maja. U okružnim štabovima Bihać i Banja Luka razoružanje je završeno 13. juna 1990. godine. U ovoj fazi akcija nije obuhvatila naoružanje i municiju ratnih jedinica TO u radnim organizacijama.[43]

Oštrije reakcije i protesti zbog ove nelegalne akcije koju je poduzela JNA zabilježeni su samo u općinama zapadne Hercegovine.[44] Najviši državni organi Republike nisu pokazali nikakav izraz protivljenja razoružanju, uključujući i Predsjedništvo SRBiH, koje se samo nekoliko dana ranije oglasilo saopštenjem za javnost u kojem je u općem političkom kretanju u jugoslovenskom društvu prepoznalo niz nasrtaja na suverenitet i teritorijalni

---

[40] Ivan Veselinović, JNA U MINULOM RATU, u JNA BEZNAĐE ZLA (intrvjui F. Ademovića), Sarajevo,1997, str. 233.

[41] Smail Čekić, AGRESIJA NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, knjiga I, Sarajevo 2004, str. 126.

[42] Arhiv ARBiH RŠTO 32/1-106 (RŠTO: GŠ OS SFRJ – I uprava – Operativni centar – Beograd, str. pov. 02/11-91, 19.05.1990. godine).

[43] Arhiv ARBiH KVAH 1/1-7 (RŠTO: Informacija o akciji sigurnijeg obezbjeđenja naoružanja i municije TO SRBiH, DT 06/1-39, 13.09.1990.).

[44] Arhiv ARBiH RŠTO 32/1-106 (RŠTO: GŠ OS SFRJ – I uprava – Operativni centar – Beograd, str. pov. 02/11-91, 19.05.1990. godine). Arhiv ARBiH RŠTO 32/1-112 (RŠTO: GŠ OS SFRJ – I uprava – Operativni centar – Beograd str. pov. 02/11-10, 22.05.1990. godine).

integritet Bosne i Hercegovine i najavilo da će iste vrijednosti braniti svim sredstvima pravne države.[45]

Nakon izvršenog, gotovo potpunog razoružavanja TO, vojni vrh više nije imao nikakve potrebe za prikrivanjem svojih poteza i njihovih pravih namjera. Prije nego se i pristupilo realizaciji plana "Jedinstvo-2", donijeli su odluku o daljem smanjenju sastava TO po novom planu nazvanom "Jedinstvo-3", već u oktobru 1990. godine. U skladu sa ovim planovima, TO SRBiH je do kraja 1990. godine smanjena po sljedećem: ukupan broj ratnih jedinica smanjen je sa 3.453 koje su dočekale kraj 1989. godine, na 2.050. Broj štabova do općinskog nivoa ostao je isti, kao i broj odreda TO formiranih na nivou općina. Broj rejonskih štabova TO smanjen je sa 293 na 164, dok su potpuno ukinuti preostali štabovi u mjesnim zajednicama i radnim organizacijama. Broj jedinica u mjesnim zajednicama (četa, vod, odjeljenje) smanjen je sa 1.428 na 756, a broj jedinica TO u radnim organizacijama sa 813 na 237. Ljudstvo u jedinicama mjesnih zajednica je smanjeno sa 57.230 na 32.906 pripadnika. U jedinicama radnih organizacija smanjenje je ostvareno sa 28.673 na 6.977 ljudi. Ukupno smanjenje brojnog stanja u TO SRBiH u odnosu na kraj 1989. godine izvršeno je sa 198.368 na 138.031 pripadnika.[46] Vidimo da se u ukupnom smanjenju od 60.337 pripadnika teritorijalne odbrane, 46.020 odnosilo na jedinice u mjesnim zajednicama i radnim organizacijama, a 14.317 na ostale štabove i jedinice prostorne strukture i cijelu manevarsku strukturu.

Iz samih brojeva i njihovog poređenja sa zadatim kriterijima smanjenja, osim općeg kursa slabljenja Teritorijalne odbrane BiH, krije se i još po nešto. Prethodno smo naveli da se akcija oduzimanja naoružanja i municije teritorijalne odbrane provedena u BiH od 16.maja do 13. juna, nije odnosilo na štabove i jedinice u radnim organizacijama. Njihovo naoružanje i municija ostalo je u magacinima unutar fabričkih krugova. Ove jedinice, s obzirom da su ih formirali i opremali privredni subjekti, bile su ponajbolje naoružan i opremljen dio TO SRBiH. U ovoj fazi smanjenja naređeno je da općinski štabovi povuku u svoje magacine

---

[45] NARUŠENA ZAKONITOST, **Oslobođenje,** Sarajevo, 10.051990., str. 3.

[46] Arhiv ARBiH RŠTO 6/1-147 (RŠTO: Pregled ratne popune ljudstvom TO SRBiH sa stanjem na dan 31.12.1990. godine).

oružje, municiju i druga sredstva jedinica radnih organizacija koje se ukidaju.[47] Budući da su od juna mjeseca magacini općinskih štabova bili magacini JNA, to je u stvari značilo da se dodatnih najmanje 21.696 cijevi savremenog pješadijskog naoružanja, za koliko ljudi je smanjeno brojno stanje jedinica u društvenim preduzećima, oduzima od TO SRBiH i predaje u posjed JNA.

Do maja 1991. godine, jugoslovenska kriza je dostigla svoju političku kulminaciju. Slovenija i Hrvatska su neumitno išle ka svojim legitimnim odlukama o istupanju iz jugoslovenske državne zajednice, a u Hrvatskoj su učestali oružani incidenti sa sve brojnijim žrtvama. U takvom razvoju vrh JNA je samovlasno podigao borbenu gotovost i izvršio djelomičnu mobilizaciju, a nakon toga o onome što je preduzeo izvjestio svoju Vrhovnu komandu.[48] Nalazeći vjerovatno nedovoljnim svoje mogućnosti da u datom odnosu snaga realizira svoje ciljeve, vojni vrh se odlučio na stvaranje pretpostavki za još povoljniji odnos snaga u vlastitu korist. Potrebne mjere razmatrane su i na sjednici Vojnog savjeta SSNO održanoj 16. aprila 1991. godine, kojom prilikom je, između ostalih zadataka, naloženo dalje smanjenje TO po planu "Jedinstvo-3", tako da se do kraja godine izvrše sve promjene planirane do kraja 1995. godine i brojna veličina TO smanji na 3% broja stanovništva, te da se obezbjede uslovi za sigurno izvršenje mobilizacije ratnih jedinica JNA i u najtežim uslovima.[49]

Brojno stanje TO SRBiH je već krajem 1990. bilo svedeno na ovaj nivo. To, naravno neće uticati na odluku vojnog vrha da se ide u dalje smanjenje, jer ta odluka i nije bila zasnovana na nekim realnim parametrima,

---

[47] Arhiv ARBiH RŠTO 8/1-160 (RŠTO: Postupak sa NVO i drugim MS RJ TO kod organizacijsko-formacijskih promjena, str.pov.br. 06/1-79-123, 24.10.1990.).

[48] Kao ciljeve koje je ovim mjerama trebalo postići, načelnik Generalštaba Blagoje Adžić komandantima vojnih oblasti je na sastanku održanom 7. maja naveo sljedeće: obezbjediti kontrolu granica i onemogućiti strano uplitanje, biti spreman i dovoljno jak da se spriječe nacionalni sukobi i građanski rat, i ponovno reminiscencija na staru ambiciju da vojska, ako to politički organi ne budu u stanju, sama riješi krizu. Konrad Kolšek, PRVI PUCNJI U SFRJ – SEĆANJE NA POČETAK ORUŽANIH SUKOBA U SLOVENIJI I HRVATSKOJ, feljton 7. dio, Danas 26.04.2005, http://www.danas.co.yu/

[49] Arhiv ARBiH JNA 6/1-6 (SSNO – GŠOS SFRJ: Zaključci i zadaci sa sednice Vojnog saveta SSNO, str.pov.br. 930-1, 23.05.1991. god).

već je imala jasan cilj da TO svede na nivo na kojem će se njen smisao potpuno pretopiti u dio rezervnih snaga JNA. U sjenci burnih majskih događaja, potpuno zakriljen proizvedenim skandalom oko neizbora hrvatskog predstavnika Stjepana Mesića za predsjednika Predsjedništva SFRJ, i neustavno, jer je usvojen bez prisustva delegata iz Slovenije i Hrvatske, 15. maja 1991. godine u Skupštini SFRJ je usvojen Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o opštenarodnoj odbrani.[50] U odnosu na prethodno izdvojene zadatke koje je postavio vojni vrh, od značaja je izmjena kojom mjesne zajednice i društvena preduzeća (radne organizacije) prestaju biti subjekti općenarodne odbrane, odnosno gube pravo da organiziraju štabove i jedinice teritorijalne odbrane i da posjeduju naoružanje i vojnu opremu za njih. Što se tiče ratne popune ljudstvom JNA, poslovi regrutne i mobilizacijske obaveze ovim su izmjenama zakona vraćeni u nadležnost JNA.

Odmah su na ovoj osnovi planirane dalje aktivnosti na reorganizaciji Teritorijalne odbrane Bosne i Hercegovine po planu "Jedinstvo-3". Komandant TO SRBiH je svojim naređenjem od 19. juna naredio rasformiranje štabova i jedinica TO u MZ i OUR, što je trebalo predstavljati smanjenje od 57% u odnosu na ukupan broj štabova, jedinica i ustanova TO SRBiH, a naređenjem od 9. jula rasformiranje tri i organizacijske promjene u ostalim partizanskim brigadama TO, što je predstavljalo smanjenje broja manevarskih jedinica za 18% u odnosu na prethodno stanje.[51] TO BiH je 1991. godinu završila sa ukupno 867 štabova i jedinica, u kojima je bilo raspoređeno 86.164 pripadnika.[52]

Kroz plan "Jedinstvo-3" nije se samo, u cilju stvaranja povoljnijeg odnosa, s jednog tasa oduzimalo, već se i na drugi dodavalo. Do početka 1991. godine 4. korpus JNA sa sjedištem u Sarajevu znatno je ojačan. Njegov mirnodopski sastav povećan je sa 9,5% na 18% u odnosu na ratnu formaciju,

---

[50] Pregled značajnih događaja iz oblasti odbrane i bezbednosti Jugoslavije u 1991. godini, ZBORNIK DOKUMENATA IZ OBLASTI BEZBEDNOSTI I ODBRANE JUGOSLAVIJE, Beograd 2002, str. 203.

[51] Arhiv ARBiH RŠTO 8/1-173 (RŠTO: Informacija o stanju i nekim problemima u TO SRBiH, 09.12.1991.).

[52] Arhiv ARBiH RŠTO 6/1-169 (RŠTO: Pregled ratne popune ljudstvom TO SRBiH sa stanjem na dan 31.12.1991. godine).

što je iznosilo oko 4.700 ljudi stalnog sastava. I ratna formacija povećana je za oko 21% i brojala oko 24.000 ljudi. Znatno su povećane i ukupne vatrene mogućnosti korpusa i njegove manevarske sposobnosti.[53] Ove snage će do kraja 1991. godine biti dodatno ojačane povlačenjem znatnih dijelova JNA iz Slovenije i Hrvatske i njihovim razmještanjem na teritoriji Bosne i Hercegovine, pa će početkom 1992. godine, od svih ovih sastava biti formirana 2. vojna oblast sa sjedištem u Sarajevu, namjesto rasformirane 5. vojne oblasti u Zagrebu.

Tako je JNA do druge polovine 1991. godine u Bosni i Hercegovini stvorila ne samo uslove u kojima je bila bezbjedna od moguće upotrebe TO na sprječavanju svojih aktivnosti, već je mogla njene, prethodno na mjeru svojih potreba svedene, sastave početi upotrebljavati u vlastitom ešalonu u ratu protiv Hrvatske. To je činjeno u dijelovima BiH pod političkom dominacijom Srpske demokratske stranke BiH, na prostoru Bosanske krajine i istočne Hercegovine, i činjeno je najprije pod izgovorom mobilizacijskih vježbi, a zatim otvorenim mobilizacijama jedinica TO. Ove jedinice TO su, kao i jedinice dobrovoljaca JNA formirane u okviru JNA, naoružavane i opremane naoružanjem i opremom oduzetom prethodne godine od TO SRBiH. Naredne godine, kada se nakon referenduma građana na kojom je legitimirano pravo Bosne i Hercegovine na državnu nezavisnost i nakon međunarodnog priznanja njene nezavisnosti, formalni status JNA u Bosni i Hercegovini postao status agresorske sile, a njeno djelovanje davalo vrlo uvjerljivo pokriće takvom formalnom statusu, vrh JNA i njegovo velikosrpsko političko zaleđe donijeli su odluku da svoje snage u BiH, uključujući i jedinice JNA i jedinice TO općina u kojima je vlast imala SDS, a koje je prethodno mobilisala, naoružala i opremila, upakuje u strukturu nazvanu Vojska Republike Srpske Bosne i Hercegovine, kojoj je ostavila u zadatak dovršenje svog posla i ostvarenje ciljeva započete agresije, dajući joj do kraja rata stalnu i odlučujuću podršku u tome.

[53] Arhiv ARBiH JNA 8/1-7 (Komanda 4. korpusa: Izlaganje komandanta 4. K slušaocima 3. klase škole ONO, dana 05.02.1991. godine, Vojna tajna, strogo povjerljivo).

REZIME

Pitanja vezana za status teritorijalne odbrane u godinama raspleta jugoslovenske krize koja uključuju suštinu reorganizacije Oružanih snaga SFRJ po planu "Jedinstvo", smanjenje i razoružavanje teritorijalnih odbrana republika i pokrajina ostaju trajno bitna za spoznaju historijskih procesa čiji su dio bila i za određivanje karaktera ratova vođenih na prostoru bivše Jugoslavije, a posebno rata vođenog u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1995. godine, kao agresije na suverenu i međunarodno priznatu državu.

Dominantni dio jugoslovenskog vojnog vrha, od početka izgradnje sistema općenarodne odbrane i društvene samozaštite, kojim su Oružane snage SFRJ profilirane kao struktura koja se sastoji od dvije ravnopravne komponente: JNA i teritorijalne odbrane, protivio se ovakvom rješenju, zbog nadležnosti republika i pokrajina u organizovanju i rukovođenju teritorijalnim odbranama. Nakon usvajanja Ustava SFRJ 1974. godine, oni ovu strukturu koja u uslovima stvorenim ustavnim rješenjima izrasta u snažnu oružanu silu, doživljavaju kao ozbiljnu prijetnju. U postbrozovskoj eri kraja jugoslovenske države, oni preduzimaju niz mjera u okviru plana "Jedinstvo" koje su pod komandu i kontrolu JNA trebale staviti snage TO, smanjiti ih i razoružati do mjere u kojoj TO neće predstavljati smetnju u planiranom pokušaju spašavanja jugoslovenskog državnog jedinstva upotrebom oružane sile.

Sa ovim mjerama vojni vrh je započeo 1987. godine i stalno ih ubrzavajući u godinama koje su slijedile, nakon propasti 14. kongresa SKJ početkom 1990. godine i prekompozicije pozicija republičkih i pokrajinskih političkih elita u velikosrpski blok i njegove protivnike, nastavio istu aktivnost još drastičnije dovodeći se, iz pozicije strukture koja priprema oružanu akciju u cilju spašavanja Jugoslavije, u strukturu koja je realizovala najbitnije pripreme pokušaja da se agresivnim ratovima stvori Velika Srbija.

SUMMARY

Issues related to the status of territorial defence in the resolution years of the Yugoslav crisis including the essence of reorganization of Armed Forces of SFRJ under the plan called "Jedinstvo", reduction and disarmament of territorial defence organizations of the republics and provinces remain permanently essential for perception of historical processes. As a part of these processes, such issues were also essential for defining the character of the wars led on the territory of the former Yugoslavia, and especially of the war led in Bosnia and Herzegovina from 1992 to 1995 as the aggression on the sovereign and internationally recognized state.

A major part of the top Yugoslav military leaders, from the beginning of building-up general defence system and social self-protection, based on which the SFRY Armed Forces had been profiled as a structure consisting of two equal components: YNA and Territorial Defence (TO) oppose to such solution because of the republic and province competences in organizing and leading territorial defence. After adoption of the SFRY Constitution in 1974, they experience this structure as a serious threat since this structure has been transformed into a strong, armed force due to its development under conditions created by the constitutional solutions. In the post-Broz period of the end of the Yugoslav state and within the "Jedinstvo" plan they undertake a series of measures for subjecting the TO forces under the YNA command and control and for reducing and disarming them to such extent that TO forces could not represent an obstacle for the planned attempt of saving the Yugoslav state unity by using armed forces.

The top military leaders began with implementation of these measures in 1987, continually urging them in the years that followed. After the failure of the 14th Congress of the League of Communists of Yugoslavia - SKJ (beginning of 1990) and after recomposing the republic and province political elite' positions into the greater-Serbian block and its opponents they continued the same activity even more drastically. Therefore, the top officials transformed from the position of the cadres preparing armed action for saving Yugoslavia into the cadres that realized the most essential preparations for the attempt to create Greater Serbia by means of waging aggressive wars.

Mr. Sabahudin Šarić, Institut za istraživanje
zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava
Univerziteta u Sarajevu,

VELIKOSRPSKA GENOCIDNA IDEOLOGIJA

Ovim radom se nastoji pokazati način na koji je velikosrpska ideologija stvorila uvjete za sprovođenje genocida nad bosanskim muslimanima. Ideologijom, u ovom radu, ne smatramo sistem mišljenja koji nastaje odjednom i od strane jednog autora, nego je produkt djelovanja niza društvenih faktora i, posebno, intelektualne elite tokom vremena s ciljem ostvarenja glavnog cilja ideologije. Taj glavni cilj u velikosrpskoj ideologiji je provođenje velikodržavnog, nacionalističkog projekta poznatog kao "Velika Srbija" koji podrazumijeva uspostavljanje srpske dominacije na velikom prostoru bivše Jugoslavije. Za ostvarivanje tog, ideološki osmišljenog, velikodržavnog projekta neophodna je okupacija i uzurpacija teritorija na kojoj živi nesrpsko stanovništvo, najvećim dijelom bosanski muslimani. Pošto je jedna od glavnih premisa uspostavljanja i ostvarivanja "Velike Srbije" jednonacionalna pripadnost njenih budućih stanovnika, to jest Srba, velikosrpskom ideologijom su predviđeni načini na koji će biti eliminisani svi drugi i drugačiji, načini koji su u međunarodnom pravu okarakterisani kao ratni zločini i, posebno, najteži oblik tih zločina, genocid.

U kreiranju, afirmisanju, širenju i propagiranju velikosrpske ideologije uključeni su svi relevantni nacionalni faktori i institucije; od političkog vrha, Vojske i Crkve do intelektualne elite organizovane kroz ustanove Srpske akademije nauka i umjetnosti, Udruženja književnika i druge.

U ovom radu koristimo teoriju Džona B. Tompsona na osnovu koje ćemo analizirati velikosrpsku ideologiju. A da bi pokazali logičku vezu između velikosrpske ideologije i genocida nad bosanskim muslimanima, pokazati ćemo kako elementi ideologije na koje ukazuje Tompson, a koji postoje u velikosrpskoj ideologiji, mogu da se povežu sa etapama genocida

kako ih je objasnio Gregori Stenton i koji su zapaženi tokom genocida nad bosanskim muslimanima.

U nastojanjima da objasne fenomen genocida naučnici različitih provinijencija su pokušali da definišu glavne elemente i uvjete koji dovode do ovog najstrašnijeg zločina.

Među tim elementima značajno mjesto zauzima ideologija kojoj naučnici društvenih nauka pridaju veliki zanačaj u objašnjavanju genocida. Čak šta više, većina stručnjaka za genocid se slaže da ideologija ima najveću ulogu u procesima genocida, kao i da nju treba posmatrati kao značajnu uzročnu silu. Tako, prema riječima dva poznata autora iz ove oblasti, Franka Chalka i Kurta Jonassohna "genocid" se može definisati kao oblik jednostranog masovnog ubijanja, u kojem država ili neki drugi organ vlasti namjerava da uništi jednu grupu, kao što su ta grupa i pripadništvo njoj definisani od strane počinioca."[1] Definisanje grupe predviđene za uništenje upravo je posao koji obavlja ideologija. I Helen Fein je, između ostalog, utvrdila dva tipična uslova koji se mogu uočiti kod genocida: kao prvo, odsustvo sankcija za ubistva ili nesprovođenje sankcija, i, kao drugo, prisustvo ideologija i uvjerenja kojima se genocidu daje legitimitet.[2]

O fazama i etapama genocida također je mnogo rečeno kako sa pravnog tako i sa historijskog, sociološkog i drugih stanovišta. Helen Fein navodi pet osnovnih uvjeta ili može se reći obilježja genocida. Ukratko rečeno: postoji kontinuitet u napadima koje su počinioci izvršili da bi uništili pripadnike neke grupe; počinioci deluju kolektivno ili na organizovan način; žrtve su odabrane samo zato što pripadaju nekoj grupi; žrtve su bespomoćne ili su ubijene, bez obzira na to da li su se predale ili su pružale otpor; uništavanje se vrši s ciljem ubijanja, a ubistvo je sankcionisano od strane počinilaca Bartol i Slaven Letica kažu da će izdvojiti šest elemenata koji su zajednički svim genocidnim procesima, pa tako i

---

[1] Frank Chalk i Kurt Jonassohn, THE HISTORY AND SOCIOLOGY OF GENOCIDE. ANALYSES AND CASE STUDIES (Istorija i sociologija genocida - analize i studije slučajeva), (New Haven/London: Yale University Press, u saradnji sa Institutom za proučavanje genocida iz Montreala, 1990), str. 23.

[2] Helen Fein, GENOCIDE: A SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE (Genocid iz sociološkog ugla) Sage Publications, London 1993, str. 24. 21.

velikosrpskom genocidu nad Bošnjacima muslimanima. Delegitimizacija potencijalnih žrtava (legitimizacija genocida) Demonizacija Dehumanizacija (koncentracija žrtava) Destrukcija (genocidna praksa) Poricanje[3] Slična ovoj, ali sa nešto više elemenata, je i podjela etapa genocida koju je načinio Gregori Stenton. Prema njemu genocid se razvija u osam etapa: (tabela 2, str. 11).

Tokom trajanja procesa destabilizacije, polarizacije i pratećeg gubitka mira, razni sukobljeni političari i pripadnici političkih elita iskoristiće ideje i ideologije da bi ojačali svoje položaje moći i dali im legitimitet, da bi mobilisali pristalice i trasirali pravac u kojem smatraju da bi željeni postupci i događaji trebalo da se odvijaju. Može biti da oni sami iskreno vjeruju u ideologiju koju propagiraju, ali, isto tako, može biti da oni te ideje koriste na jedan mnogo ciničniji način, samo zato što misle da će uz pomoć njih ostvariti svoje ciljeve – na primjer, da steknu vlast (ili još veću vlast) ili da ostanu na vlasti.

Ovaj stav o ideologiji odgovara teorijskom okviru na osnovu koga želimo analizirati odnos ideologije i genocida sa posebnim osvrtom na genocid u Bosni i Hercegovini. U tu svrhu ćemo koristiti teoriju Džona Tompsona. Analiza ideologije, prema Tompsonu, uglavnom je usmjerena na analizu načina preplitanja značenja simboličkih formi s odnosima moći i dominacije. Dakle, u analizi ideologije analiziraju se metode u okviru kojih se značenja u društvenom svijetu mobiliziraju u funkciji podrške osobama ili grupama koje zauzimaju ili namjeravaju zauzeti pozicije moći.

Proučavanje ideologije je, ustvari, proučavanje metoda koje se koriste da bi se značenje simboličnih formi dovelo u službu uspostavljanja i očuvanja odnosa dominacije u specifičnim društveno-historijskim uvjetima.

‘‘Za dalje razumijevanje neophodno je objasniti dva osnovna pojma koja Tompson koristi u svom teorijskom pristupu; ‘značenje’ i ‘simbolične forme’. Pod značenjem se ovdje misli na značenje simboličkih formi, koje je ukorijenjeno u društvenoj strukturi i koje je raširenо u

[3] Bartol i Slaven Letica, POSTMODERNA I GENOCID U BOSNI - “ETNIČKO ČIŠĆENJE“ VELIKA PREVARA NAŠEG DOBA, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb 1997, str. 57.

društvenom svijetu.“[4] Pod simboličkim formama podrazumijeva se širok spektar aktivnosti, izričaja, slika, tekstova koje proizvode određeni akteri, a zatim ih akteri i drugi pripadnici društva tumače kao pojmovne konstrukcije. “Ovdje su veoma značajna lingvistička sredstva, kako verbalna (govorna) tako i pisana. Međutim, simboličke forme mogu poprimiti i izvanjezičku i kvazijezičku suštinu. Drugim riječima, simboličke forme obuhvataju širok spektar pojava sa značenjem - od aktivnosti, glasova, oponašanja, izgovora, pokreta pa do riječi, tekstova, televizijskih programa i umjetničkih djela.“[5] Simboličke forme, shodno ovoj definiciji, obuhvataju veoma široko područje ljudskog mišljenja i djelovanja i, kao što ćemo vidjeti, predstavljaju bogate resurse za ideološku upotrebu.

Međutim, veoma je važno istaći da simboličke pojave, ili neke od njih, same po sebi nisu ideološke. One su ideološke samo onda kada su, u specifičnim uvjetima, u službi odnosa dominacije i moći. Ideološki karakter simboličkih pojava ne možemo razumjeti na osnovu samih simboličkih formi. Razumijevanje simboličke pojave kao ideološke i, u tom kontekstu, analiza ideologije mogući su samo onda kada simboličku formu postavimo u određeni društveno-historijski kontekst, kontekst u kome se ova pojava može ili ne može iskoristiti za uspostavljanje i očuvanje odnosa dominacije i moći. Da li se simbolička pojava koristi za uspostavljanje odnosa moći ili ne, pitanje je na koje se može odgovoriti samo analizom uzajamnog odnosa značenja i moći u specifičnim uvjetima, te, također, analizom metoda plasiranja i razumijevanja simboličkih formi, a koje koriste osobe stacionirane u strukturiranom društvenom kontekstu.

Tompson, dakle, ideologiju pojmovno određuje na osnovu metoda korištenja značenja simboličkih formi s ciljem uspostavljanja i očuvanja odnosa moći: “uspostavljanja” u smislu da značenje može aktivno stvarati i institucionalizirati odnose moći i dominacije; “očuvanje” u smislu da značenje može biti u službi čuvanja i reproduciranja odnosa dominacije putem stalnog produciranja i prihvatanja simboličkih formi.

Sa stanovišta Tompsona, ideologija raspolaže općim ili generalnim metodama djelovanja koje omogućavaju da se, u određenim uvjetima,

[4] John B. Thompson, IDEOLOGIJA I MODERNA KULTURA, prijevod na perzijski: Mas’ud Ouhedi, Institut za kulturu “Ajande poya“, Teheran, 2000, str. 73.

[5] Ibid., str. 72-73.

uspostavi veza s različitim strategijama stvaranja simboličkih formi. Objašnjavajući ove ideološke metode i genezu uspostavljanja spomenutih veza, Tompson daje cjelovit prikaz na koji način značenje može biti u službi uspostavljanja i očuvanja odnosa dominacije i moći, čime se stvara okvir za temeljno proučavanje ideologije. Postoji pet općih metoda djelovanja ideologije: *legalitet, dvoličnost (hipokrizija), jedinstvo, razdijeljenost i fetišizam*.

Tabela 1 (na str. 680) predstavlja indeks nekih od načina na koji metode djelovanja ideologije mogu ostvariti vezu s različitim strategijama stvaranja simboličkih formi. Naravno, spomenutih pet metoda nisu jedini načini djelovanja ideologije, niti se radi o nezavisnim načinima djelovanja. Naprotiv, ove metode se mogu preklapati, međusobno jačati i, također, moguće je da ideologija djeluje i nekim drugim metodama.

"Pored toga, veza koja je u tabeli uspostavljena između metoda djelovanja ideologije i strategije stvaranja simboličkih formi ne predstavlja jedinu moguću varijantu. Osim što u nekim slučajevima postoji tipološka veza, svaka od spomenutih strategija može biti korištena za druge ciljeve, kao što se i spomenute metode djelovanja ideologije mogu aktivirati na druge načine."[6]

Ovako kompleksno, široko i sveobuhvatno djelovanje ideologije ostvaruje sve potrebne uvjete za odvijanje najstrašnijeg zločina, zločina genocida. Kompleksnost odnosa elemenata ideologije sa etapama genocida pokušali smo prikazati u tabeli 4 (na str. 682), a u nastavku ćemo detaljnije govoriti o toj vezi.

1. Legalitet

Kao što je to pokazao Maks Veber, odnosi dominacije i moći mogu se uspostaviti i očuvati tako da se predstave legalnim, zasnovanim na pravu i kao nešto što je dopušteno i što zaslužuje podršku. Legalitet se može tretirati kao predstavljanje određenih odnosa moći legalnim i to na osnovama specifičnih razloga i dokaza koji se prezentiraju u posebnim

[6] Ibid., str. 75.

simboličkim oblicima i formama. Takva nastojanja u posebnim uvjetima mogu imati manji ili veći utjecaj.

Veber razlikuje tri tipa razloga i dokaza na kojima mogu biti zasnovane tvrdnje o legalitetu, a to su: racionalni (logički) razlozi (koji pribjegavaju zakonskoj i pravnoj dimenziji pravdanja legaliteta); tradicionalni razlozi (koji se oslanjaju na svetost tradicije sačuvane iz veoma dalekih vremena) i karizmatski razlozi (koji pribjegavaju isticanju posebnih, karizmatskih osobina i kvaliteta osoba ili grupe koje imaju ili trebaju ostvariti dominaciju).

Tvrdnje zasnovane na ovakvim razlozima i dokazima mogu biti prezentirane i obznanjene kroz simboličke forme putem određenih tipskih strategija kreiranja simbola. Jedna od ovakvih tipskih strategija može se nazvati *racionalizacija* ili predstavljanje nečega logičnim. U ovoj strategiji kreator simboličkih formi proizvodi jedan lanac tvrdnji i dokaza nastojeći odbraniti ili opravdati neku strukturu društvenih odnosa i institucija i na taj način uvjeriti sagovornika da spomenuti odnosi i institucije zaslužuju podršku.

Sljedeća tipska strategija je *generalizacija (uopćavanje*). Institucionalni poredak i konsenzusi, koji su u skladu s interesima određene grupe osoba, pomoću ove strategije predstavljaju se kao nešto što je u službi općeg interesa. Ovaj poredak i konsenzusi smatraju se otvorenim za sve one koji imaju sposobnost i želju da u okviru njih napreduju.

Zagovaranje i pravdanje legaliteta može biti prezentirano i pomoću strategije *naracije***.** Ovi zagovori i opravdanja imaju korijene u pričama i naracijama koje govore o prošlosti i koje se prema sadašnjosti odnose kao prema jednoj vanvremenskoj tradiciji. Naravno, nekada se, da bi se izazvao osjećaj pripadnosti jednoj historiji ili zajednici koja prolazi kroz fazu konflikta, protivrječnosti i razilaženja, ovakve tradicije kreiraju i izmišljaju.

Priče prenose i hroničari i osobe u svakodnevnom životu, a sve u službi pravdanja postupaka osoba koje sprovode moć u društvu, nastojeći tako umiriti druge i pomiriti ih s činjenicom da nemaju moć. Govori, dokumentarni zapisi, historiografije, priče i filmovi napravljeni su kao naracije koje kreiraju društvene odnose, ukazujući na posljedice društvene akcije i to na način da se mogu uspostaviti i očuvati odnosi dominacije. U običnim pričama i pošalicama, koje su toliko napunile naš svakodnevni život, stalno smo, kroz smijeh, zauzeti prenošenjem vanjske manifestacije

svijeta jačajući vanjski poredak stvari, koje su, drugim riječima, veoma poučne i korisne. Prenošenjem i prihvatanjem (slušanje, smijeh, gledanje) priča, ispričanih od drugih, bivamo uvučeni u simbolički proces koji, u određenim uvjetima, može biti u službi stvaranja i očuvanja odnosa dominacije i moći.

Dakle u okviru ove metode ideološkog djelovanja nastoji se priskrbiti legalitet ideološkim ciljevima. U velikosrpskoj ideologiji taj cilj je uspostavljanje Velike Srbije. Razlozi koji se u velikosrpskoj ideologiji navode s ciljem legalizacije te namjere uglavnom su tradicionalne i karizmatske prirode.[7]

Na osnovu ovih razloga, koji imaju korijene u narodnim predajama, pričama i epskim pjesmama,[8] Srbi su odabrani narod koji ima pravo da dominira nad drugima. Ovi razlozi se mogu pronaći u književnosti, političkim programima pa čak su uobičajeni i u naučnim djelima srpskih naučnika.[9] Velikosrpska ideologija koristi različite strategije produkovanja simbola s ciljem opravdavanja svojih ciljeva. Strategija naracije koja je uobičajena u svim elementima velikosrpske ideologije insistira na predaji prema kojoj su Srbi, zbog svoje herojske prošlosti, superiorniji u odnosu na ostale.[10]

Legalitet kao metoda ideološkog djelovanja u direktnoj je vezi sa elementom genocida delegitimizacija žrtava, legalizacija genocida i negiranje zločina. U svakoj situaciji kada velikosrpska ideologija nastoji legitimirati svoje ciljeve, na drugoj strani Bošnjaci Muslimani su, u zavisnosti od potreba ideologije, nelegitiman narod, Srbi koji su izdali svoju vjeru i naciju ili zli, gori od Turaka itd.[11] Delegitimizacija muslimana i

---

[7] Vidjeti: D. Stranjaković, KAKO JE NASTALO GARAŠANINOVO NAČERTANIJE, Spomenik srpske kraljevske akademije XCI, Beograd 1939. str. 76-102.

[8] ∴ KOSOVSKI CIKLUS SRPSKE NARODNE POEZIJE, Objavljeno po izdanju: Antologija narodnih junačkih pesama (priredio Vojislav Đurić), Srpska književna zadruga, Beograd, http://www.rastko.org.yu/knjizevnost/usmena/kosovski-ciklus.html#_Toc473119799.

[9] Bojan, Aleksov, POTURICE GORI OD TURČINA, SRPSKI HISTORIČARI O VERSKIM PREOBRAĆENJIMA, u: Zbornik radova HISTORIJSKI MITOVI NA BALKANU, Institut za istoriju, Sarajevo 2003.

[10] Vidjeti: D. Stranjaković.

[11] Petar Petrović Njegoš, GORSKI VIJENAC, Grafički zavod, Titograd 1966.

islama u književnom djelu Njegoša koji ima uzor u epskoj pjesmi, institucionalizirana je u djelu Ive Andrića, Draškovića i drugih i, postala je uobičajena u stavovima i riječima zvaničnika SPC i djelima srpskih naučnika i intelektualaca. Negiranje zločina nad Bošnjacima Muslimanima ili, čak, pozitivno vrednovanje zločina koji su počinjeni nad Bošnjacima Muslimanima[12] predstavlja sljedeću karakteristiku velikosrpskog ideološkog djelovanja. SPC predstavlja uzor ovakvog pristupa, mada se i svaka negacija genocida, što nije neobično čuti u izjavama srpskih zvaničnika, predstavlja primjer ideološkog djelovanja.

2. Dvoličnost (hipokrizija)

Druga opća metoda ideologije je dvoličnost. Odnosi moći mogu biti uspostavljeni i kontinuirano održavani pomoću tajnovitosti, negiranja, dvosmislenosti, nejasnoće ili predstavljanjem da bi se odvratila pažnja od aktuelnih procesa kroz različita objašnjenja i tumačenja. Ideologija se kroz dvoličnost može prezentirati korištenjem raznovrsnih strategija i u raznim simboličkim formama. Jedna takva strategija je *premještanje.* Izrazi ili fraze, koje se uobičajeno koriste za označavanje ili ukazivanje na jednu stvar ili određenu osobu, koriste se za označavanje nečega ili nekoga drugog, čime se težina pozitivnog ili negativnog značenja izraza ili fraze prenosi na tu drugu stvar ili osobu.

Sljedeća strategija koja u društvenim odnosima olakšava hipokriziju je *dopadljivost (ugađanje)*; akcije, institucije ili društveni odnosi se interpretiraju, predstavljaju i opisuju tako da iziskuju pozitivno vrednovanje. Postoje brojni primjeri ovakvih interpretacija; represivno gušenje demonstracija predstavlja se kao "uspostavljanje reda"; zatvor ili zarobljenički logor nazivaju se "centrom za preodgajanje"; institucionalizirane nejednakosti zasnovane na etničkoj podijeljenosti nazivaju se "diferencirani razvoj"; ili, strani radnici koji nemaju građanska prava nazivaju se "radnici – gosti". Međutim, proces upotrebe alegorija uglavnom je mnogo sofisticiraniji od ovih, poznatih primjera.

[12] Ibid.

U mnogim riječima koje upotrebljavamo postoji neka vrsta jasnoće i jednostavnosti, kao i nejasnosti i nepreciznosti, tako da se *dopadljivost (ugađanje)* može ostvariti malom, čak neprimjetnom promjenom značenja.

Ideologija kao dvoličnost (hipokrizija) može se manifestirati i kroz strategiju ili skup strategija koje možemo nazvati zajedničkim nazivom alegorija. Pod alegorijom se podrazumijeva alegorijsko (ili metaforično) korištenje jezika, ili općenitije, simboličkih formi. Proučavanje alegorija obično je vezano za područje književnosti. Međutim, korištenje alegorija i metafora jezika mnogo je šire od onoga što ova stručna oblast pokazuje.

"Najuobičajenije forme alegorije jesu ukazivanje na jedan dio umjesto na cjelinu i obrnuto, aluzija i metafora, i sve se one mogu koristiti za lukavstvo i prevare u odnosima dominacije. Koristi se, naprimjer, spajanje značenja jednog dijela i cjeline; neko upotrijebi izraz za pojedinačno da bi ukazao na cjelinu – sinegdoha - ili isti izraz koji označava cjelinu da bi označio pojedinačno – metonimija. Ova disjunkcija može se ostvarivati zbunjivanjem ili izvrtanjem odnosa između cjeline i njenih dijelova, ili između određenih grupa i širih društvenih i političkih formacija. Tako se, na primjer, generički izrazi 'Britanci', 'Rusi', 'Amerikanci' koriste za označavanje zemalja ili posebnih grupa unutar jedne države - nacije."[13]

U velikosrpskoj ideologiji imamo sličan primjer "zamjene" kada se za Bošnjake Muslimane koristi naziv "Turci", čime se negativne konotacije koje Srbi imaju o Turcima iz osmanske vladavine projiciraju na Bošnjake Muslimane.

U drugom kontekstu, zavisno od potreba ideologije, ti isti Muslimani nazivaju se prevjerenim Srbima, ali ovo će pitanje u nastavku biti detaljnije razrađeno. Naravno, treba istaći da alegorijska ili metaforična upotreba jezika nije uvijek, pa čak ni uglavnom, ideološka. Bitno je ukazati da je ovaj način upotrebe jezika uobičajen u svakodnevnom diskursu, što je utjecajan način za iniciranje značenja u društveno-historijskom svijetu, a također ovako producirano značenje u određenom kontekstu može biti stavljeno u službu stvaranja, uspostavljanja i reproduciranja odnosa moći i dominacije.

[13] Ibid.

Dvoličnost je metoda koja je intenzivno korištena u velikosrpskoj ideologiji. Strategije produkovanja simbola u okviru ove metode su premještanje, dopadljivost, korištenje alegorije i sl. U analizi velikosrpske ideologije izrazi, pojmovi i nazivi za Turke, koji u velikosrpskom ideološkom diskursu imaju negativnu konotaciju, strategijom premještanja upotrebljavaju i za Bošnjake Muslimane. U vezi sa ovom strategijom koristi se i druga strategija tj. korištenje alegorije, parabole, metafore i aluzije. Primjeri ovih simboličkih formi u velikosrpskoj ideologiji uglavnom su preuzeti iz epske poezije i djela Njegoša i Andrića. Metafore koje se koriste u velikosrpskoj ideologiji također su preuzete iz književnosti kao na primjer korištenje "kosovskog zavjeta" u ravni sa "Novim Zavjetom".[14]

Dvoličnost sa strategijama kao što su tajnovitost, negiranje, dvosmislenost, odvraćanje pažnje od realnih činjenica itd., također je karakteristična za sve elemente velikosrpske ideologije. Može se reći da ova ideološka strategija ima posebno mjesto u srpskoj historiografiji jer historijske činjenice prezentuju sukladno velikosrpskoj ideologiji.[15]

Velikosrpski politički projekti također predstavljaju pravi primjer korištenja ovih strategija. U srpskoj historiji imamo niz tajnih programa. "Načertanije" je u početku (50 godina) bilo "tajni" dokument, što je bio slučaj i sa "Memorandumom" SANU ili vojnim planom "RAM" za zaokruženje teritorija Velike Srbije. Sam sadržaj političkih programa, također, radi opravdavanja svojih ciljeva koriste ove strategije.

Dopadljivost je sljedeća strategija produkovanja simbola u okviru metode ideološkog djelovanja dvoličnosti. U okviru ove strategije institucije ili društveni odnosi se opisuju na način da iziskuju pozitivnu valorizaciju. Opisivanje zločina kao pozitivnog djela u Njegoševom "GORSKOM VIJENCU", predstavljanje uspostave drevne srpske države kao interesa za sve slavenske narode i sl. predstavljaju primjere ove strategije.

Tako Garašanin u svom političkom programu potrebu za formiranjem Velike Srbije iznosi na takav način da se čini kako je to jedan pozitivan i koristan čin za sve balkanske narode.[16]

---

[14] Ibid.

[15] Vladimir Ćorović, ISTORIJA JUGOSLAVIJE, Beograd 1933; ISTORIJA SRPSKOG NARODA, Beograd 1938.

[16] Vidjeti: D. Stranjaković.

Ova strategija se može zapaziti i u Memorandumu SANU ali u drugoj formi. Insistiranje na ugroženosti Srba u komunističkoj Jugoslaviji, što nije bilo u skladu sa realnim stanjem, predstavlja očiti primjer strategije u kojoj se postojeći odnosi i procesi predstavljaju na iskrivljen način.

Dvoličnost kao ideološka metoda u velikosrpskoj ideologiji, kao što smo pokazali u tabeli broj 2 (na str. 681), u direktnom je odnosu sa elementima genocida demonizacija i negiranje. Utjecajnu ulogu u demonizaciji Bošnjaka Muslimana ili, prema terminologiji Tompsona (Thompson) i Kuetsa (Quets), dehumanizaciji imali su zvaničnici Crkve te simboličke forme preuzete iz djela Njegoša, Andrića, Draškovića i djela srpskih naučnika. Tomspon i Kuets o ovome kažu: "Element (dehumanizacije) je ocrnjivanje drugih grupa, bilo kao podljudskih vrsta, bilo putem metafora o bolesti. Postoji konsenzus o tome da ovaj tip klevetanja obezbjeđuje moralnu suglasnost za opšte uništenje oklevetanih".[17]

3. Jedinstvo

"Treća metoda djelovanja ideologije je uspostavljanje jedinstva. Odnosi dominacije i moći mogu biti uspostavljeni i održavani uspostavom forme jedinstva na simboličkoj ravni pomoću koga se osobe grupišu u jedan kolektivni identitet, dok se njihove različitosti i elementi razilaženja brišu. Jedna tipska strategija pomoću koje se ovo jedinstvo manifestuje kroz simboličke forme je strategija *standardizacije.* Ovo je strategija kojom, na primjer, ideolozi, vlastodršci ili moćnici nastoje, definisanjem jednog nacionalnog jezika, zahvatiti različite (pa čak i suprotstavljene grupe)."[18]

Primjer koji je dobro poznat u velikosrpskoj ideologiji za ovaj metod su reformatorski pokušaji Vuka Karadžića i njegovih savremenih nasljednika da posrbe sve jezike (i narode) među južnim Slavenima.

---

[17] Tompson i Kuets Thompson Quets, GENOCID I SOCIJALNI KONFLIKT, str. 254 – 55, u Norman Cigar, GENOCID U BOSNI – POLITIKA ETNIČKOG ČIŠĆENJA, Op. Cit. Bosanski kulturni centar, Sarajevo 1998, str. 42.

[18] Ibid., str. 80.

Uspostavljanje jednog nacionalnog jezika može stvoriti kolektivni identitet među različitim grupama, kao i legaliziranu hijerarhiju među postojećim jezicima, narječjima i dijalektima unutar određene države - nacije.

"Sljedeća strategija produkovanja simbola koja pomaže u ostvarivanju jedinstva je strategija koju možemo nazvati *simbolizacija jedinstva.* Ova strategija podrazumijeva produkovanje simbola jedinstva, kolektivnog identiteta i ujednačavanja koji se publikuju i emituju unutar jedne ili više grupa. Konstrukcija simbola nacionalnog jedinstva, kao razne vrste zastava, nacionalna himna, znakovlje, heraldika, mape, predstavljaju jasne primjere ove strategije.

U praksi, simbolizacija jedinstva može biti ukomponovana sa procesima naracije. Tako, na primjer, jedinstvo može biti neodvojivi dio početne naracije koja govori o zajedničkoj historiji ili zajedničkoj sudbini. Ova metoda je uobičajena kako kod velikih organizacija poput modernih država - nacija, tako i kod manjih grupa kod kojih se upravo kroz ovakav proces simboličkog ujedinjavanja stvara i reprodukuje kolektivni identitet. Simbolizacija jedinstva ili povezivanja ljudi tako da nesporazumi i razlike budu zasjenjeni može, u određenim uslovima, biti stavljena u službu uspostavljanja i očuvanja odnosa dominacije."[19]

Ova ideološka metoda je u velikosrpskoj ideologiji korištena u dvije forme: prvo za uspostavljanje jedinstva među Srbima i, drugo, za uspostavljanje jedinstva među Slavenima koji, prema velikosrpskoj ideologiji, treba da žive pod dominacijom Srba. Sa ovom ideološkom metodom i njenim pripadajućim strategijama produkovanja simbola znači standardizacijom i simbolizacijom jedinstva upoznali smo se u političkom programu Ilije Garašanina, djelima Jovana Cvijića[20] i Vuka Karadžića. Oni su, ističući slavensku rasu (Garašanin i Cvijić), nastojali da definišu jedan jezik za sve balkanske Slavene koji je, naravno, srpski jezik (Karadžić) i time uspostave jednu formu jedinstva neophodnu za uspostavljanje Velike Srbije. Jedinstva koje se, sa jedne strane, među Srbima uspostavlja isticanjem herojstva i njihovog otpora (Turcima) muslimanima i, sa druge strane, od muslimana stvara trajne neprijatelje.

---

[19] Ibid., str. 81.

[20] Ante Beljo, IDEOLOGIJA VELIKE SRBIJE, Međunarodni znanstveni skup "Jugoistočna Evropa 1918-1995", Hrvatska matica iseljenika, internetsko izdanje.

Isticanjem superiornosti, junaštva i "nebeske" prirode Srba koja je direktni ili indirektni rezultat njihovog historijskog odnosa prema Turcima (muslimanima), stvaraju se uslovi za formiranje neprijateljskog stava prema Muslimanima.[21]

4. Razdijeljenost

"Četvrta metoda djelovanja ideologije je razdijeljenost (razdvajanje). Odnosi moći mogu biti sačuvani ne samo ujedinjavanjem ljudi u jednu zajednicu ili zajedničku situaciju, nego i razdvajanjem i dijeljenjem osoba ili grupa koje su potencionalno sposobne da stvore probleme i izazove za dominantne grupe. Očuvanje moći se također ostvaruje usmjeravanjem protivničkih grupa (opozicije) u pravcu onoga što je definisano kao loše, štetno ili prijeteće.

U ovom slučaju se koristi tipska strategija produkovanja simbola pod nazivom *odvajanje (ili segregacija)* kojom se potenciraju razlike, suprotnosti i podijeljenosti među ljudima i grupama. Dakle, insistira se na specifičnostima grupa koje onemogućavaju stvaranje jedinstva među tim grupama, sprječava produkovanje izazova za postojeće stanje i opstruira njihovo utjecajno djelovanje.

Sljedeća strategija se može opisati kao *čišćenje* (ili otklanjanje nepoželjnog). Ovo podrazumijeva stvaranje unutarnjeg ili vanjskog neprijatelja koji je otjelotvoren kao faktor zla, štete ili prijetnje i ljudi (sljedbenici) se pozivaju da ga kolektivno odstrane i da mu se suprotstave. Ova strategija se obično kombinuje sa strategijama predviđenim za ostvarivanje jedinstva jer se neprijatelj smatra prijetnjom pred kojom je potrebno ostvariti jedinstvo."[22]

Zanimljive podatke o rezultatima ovakvog ideološkog djelovanja velikosrpske ideologije možemo zapaziti i u istraživanju, izvršenom među Srbima 1999, pod naslovom "AUTOSTEREOTIPI I HETEROSTEREOTIPI SRBA U SRBIJI".

---

[21] Miroljub Jeftić, ZA KRST ČASNI I SLOBODU ZLATNU, Vojska, 11. januar 2001.

[22] Ibid., str. 82.

Ideološko djelovanje produciralo je stereotipe o drugima koji pomažu u mobilizaciji ideoloških sljedbenika upravo za ono što smo nazvali otklanjanje nepoželjnog.

"Termin 'stereotip' je svoje danas uobičajeno značenje i popularnost stekao nakon Lipmanovog (Lippman, 1922) rada u kojem je on stereotipijama nazvao 'slike u našim glavama' o svijetu koji nas okružuje, a koje, pod utjecajem kulture u kojoj živimo, formiramo i prije nego što imamo priliku da ga upoznamo na osnovu ličnog iskustva.

Slika o drugima – skup uvjerenja o tipičnim osobinama i načinu ponašanja druge grupe – podloga je na osnovu koje ljudi razvijaju afektivni odnos prema pripadnicima druge grupe i ponašaju se prema njima na određen način. U socijalno-psihološkoj literaturi je uobičajeno da se ova slika označava terminom 'stereotip' i da se, zbog njene usklađenosti sa odgovarajućim osjećanjima i ponašanjem, smatra kognitivnom komponentom stava."[23]

Prema ovom istraživanju stereotipi o Muslimanima i Albancima (aktuelnost pitanja Kosova) imaju isključivo negativne izdiferencirane osobine. *Muslimani* se opisuju kao primitivni, neiskreni, ne vole druge narode, prljavi, nekulturni, svadljivi, glupi, kukavice, lijeni. Stereotip o *Albancima* ima skoro sve negativne osobine izrazito naglašene. Na svakom paru osobina značajno češće im se pripisuje negativna nego pozitivna osobina. Stereotip o Albancima sličan je stereotipu o Muslimanima. Oni se opisuju kao primitivni, ne vole druge narode, prljavi, nekulturni, drski, neiskreni, svadljivi, sebični, glupi, hladni, kukavice. I ostale osobine su im na negativnom polu, ali kao manje izražene im se pripisuje lijenost i negostoljubivost.

Autostereotip o *Srbima* izrazito je diferenciran, sastavljen isključivo od pozitivnih i veoma izraženih osobina. Srbi su gostoljubivi, ponosni, osjećajni, hrabri, vole druge narode, iskreni, nesebični, pametni, pošteni, čisti, ljubazni, civilizirani. Jedine osobine koje su nešto manje izražene su: vrijedni, kulturni i miroljubivi. (Ibid) Mada je ovo istraživanje izvršeno nakon agresije na BiH, u nastavku ćemo vidjeti kako su stereotipi kroz različite simboličke forme producirani i mnogo prije rata i genocida u Bosni.

---

[23] Dragan Popadić - Miloš Biro, AUTOSTEREOTIPI I HETEROSTEREOTIPI SRBA U SRBIJI, Nova srpska politička misao, Beograd 1999.

Bitan element velikosrpske ideologije je razdvajanje i stvaranje razlika koji se, shodno potrebama ove ideologije, koriste u formulisanju odnosa Srba prema drugima.[24] Isticanje razlika, suprotnosti i podijeljenosti među grupama čine temelje velikosrpske ideologije. "Nebeski narod", herojstvo, superiornost, izbor Srba i zaostalost, primitivnost i dvoličnost muslimana te "borba neprestana između krsta i polumjeseca"[25] predstavljaju simboličke forme koje imaju široku primjenu u velikosrpskom ideološkom diskursu. Ove metafore i simboličke forme imaju široku primjenu kod aktera ove ideologije. Strategija razdvajanja, sama po sebi, rezultira stvaranjem neprijatelja i demonizacijom drugih i drugačijih. Razlike koje se u velikosrpskoj ideologiji prave između Srba, pravoslavnih i Bošnjaka, Muslimana, do te mjere su duboke da se čini, kako, osim trajne borbe između njih, nema drugog rješenja.[26]

5. Fetišizam (materijalizacija)

"Peta metoda djelovanja ideologije je fetišizam ili materijalizacija. Odnosi moći se mogu uspostavljati i održavati tako što se jedna određena historijska situacija predstavi kao trajna, prirodna i izvan ograničenja vremena. Procesi i pojave se utjelotvoruju u obliku stvari ili polu – prirodnih događaja na način da se njihova dimenzija društvenosti i historičnosti zanemari ili zaboravi. Prema tome ideologija kao fetišizacija podrazumijeva isključenje, komplikovanje i zanemarivanje historijskih i društvenih karakteristika društveno - historijskih pojava. Ili, ako želimo upotrijebiti izraz Claude Leforta, podrazumijeva uspostavljanje društva "bez historije" tačno u srcu historijskog društva. Ova ideološka metoda se može ostvarivati strategijom produkovanja simbola pod nazivom *naturalizacija.*

---

[24] B. Aleksov, Bojan Aleksov, POTURICE GORI OD TURČINA - SRPSKI HISTORIČARI O VERSKIM PREOBRAĆENJIMA, u: Zbornik radova HISTORIJSKI MITOVI NA BALKANU, Institut za istoriju, Sarajevo 2003, str. 239.

[25] Petar Petrović Njegoš, GORSKI VIJENAC.

[26] Đorđe Magarašević, PUTOVANJE PO SRBIJI 1827, Prosveta, Beograd 1983, str. 23.

Prema događaju, situaciji ili pojavi koja je društveni i historijski produkt moguće je odnositi se kao jednoj prirodnoj pojavi ili neizbježnim rezultatima proisteklim iz specifičnosti prirodnih pojava.“[27]

“Strategija produkovanja simbola slična spomenutoj može se nazvati *činjenje trajnim (ovjekovječenje)*. Predstavljanjem društveno-historijskih pojava kao trajnih, nepromjenljivih i ponavljajućih, tim se pojavama oduzima njihova historijska dimenzija. Običaji, tradicije i institucije za koje se čini da se protežu u beskrajnu prošlost – tako da je izgubljen svaki trag njihovog nastanka ili je pitanje o njihovom kraju nezamislivo - poprimaju čvrstinu i krutost koju nije moguće narušiti. Oni su ukorijenjeni u društvenom životu dok se njihova, naizgled vanhistorijska karakteristika ističe pomoću simboličnih formi, formi koje svojim produkovanjem i prostim ponavljanjem ovjekovječuju ono što je inače slučajno.

Ideologija kao materijalizacija može biti manifestovana putem gramatičkih i tehnika sintakse kao što su davanje prioriteta imenu i objektivizacija (činjenje objektom). Davanje prioriteta imenu se javlja kada se rečenice ili dijelovi rečenice, (objašnjenje djelovanja učesnika o kojima se govori), formiraju u obliku imenice. Na primjer, kada kažemo ‘zabrana uvoza’ umjesto da kažemo ‘premijer je odlučio da zabrani uvoz’. Činjenje objektom se odvija kada se subjekti pojavljuju u formi objekta u rečenicama. Na primjer, kada kažemo – ‘osumnjičeni je ispitivan’, mjesto da kažemo ‘službenici policije su ispitivali osumnjičenog’. Davanjem prioriteta imenici i činjenje objektom pažnja slušaoca ili čitaoca se usmjeravaju na određene teme. Ovim gramatičkim kategorijama odstranjuju se akter i nosilac radnje tako da se procesi predstavljaju kao stvari i događaji koji su se desili u odsutnosti aktera koji ih je uzrokovao ili proizveo. Ove i neke druge retoričke tehnike u specifičnim uslovima fetišizacijom (materijalizovanjem) društveno-historijskih pojava služe uspostavljanju i očuvanju odnosa moći. Prezentovanje procesa kao stvari, odbacivanje aktera i činilaca radnje, predstavljanje vremena u formi vječnog produžavanja, ovjekovječenje sadašnjosti, predstavljaju neke od puteva ponovnog uspostavljanja društva ‘bez historije’ u srcu historijskog društva.“[28]

---

[27] John B.Thompson, nav. dj., str. 82.

[28] Ibid., 82.

Najizrazitiji primjer, kao što ćemo kasnije vidjeti, korištenja ove strategije u velikosrpskoj ideologiji izražen je u ovjekovječenju Kosovskog boja i srednjovjekovnog srpskog carstva.

Borba neprestana koja je počela na Kosovu i, prema velikosrpskoj ideologiji, nastavlja se tokom stoljeća, predstavlja proces koji se nastavlja izvan vremena. Borba između dobra i zla, "krsta" i " polumjeseca", Srba i "Turaka" je vanvremena i vanhistorijska pojava. Ovakav pristup koji je uobičajen u velikosrpskoj ideologiji predstavlja primjer ideološke metode fetišizacije u kome se jedna privremena historijska situacija pretvara u jedno stanje koje je trajno, prirodno i van vremenskih granica. Razdvajanje koje je nastalo između Srba i muslimana, u velikosrpskoj ideologiji se smatra prirodnim odvajanjem jer su oni, koji su promijenili religiju, "problematične ličnosti" koje su izgubile nacionalni i vjerski identitet. Kao takve, dozvoljeno ih je uništavati i iskorjenjivati.

Zaključak

Čini se da teorijski okvir nastao kombinacijom Tompsonove teorije o ideologiji i Stentonove klasifikacije etapa genocida daje pouzdan logički okvir za analizu genocida. Uzimajući zajedničke elemente za genocide koji su se dogodili, posebno tokom dvadesetog vijeka i elemente i strategije djelovanja ideologije, a na osnovu dosadašnjih naučno – teorijskih saznanja o genocidima kao što su genocid nad Jermenima u Turskoj, genocid nad Jevrejima u Drugom svjetskom ratu, genocid u Ruandi i genocida nad Bošnjacima Muslimanima u Bosni i Hercegovini, ovaj teorijski okvir otvara nove mogućnosti za sociološku i fenomenološku analizu genocida.

Generalne metode stvaranja simboličkih struktura	Neke od tipskih strategija (smjernica)
Legalitet Dvoličnost	Predstavljanje racionalnim Generalizacija Naracija Premještanje Dopadljivost (ugađanje) Korištenje alegorije (kao npr. Ukazivanje na pojedinačno kao na opće i obrnuto, metafora, aluzija)
Jedinstvo	Standardizacija Simbolizacija jedinstva
Razdijeljenost	Razdvajanje čišćenje (otklanjanje nepoželjnog)
Fetišizam	Normalizacija (naturalizacija) činiti trajnim Davanje prioriteta imenu / Objektivizacija (nominovanje u teorijskom / (gramatički) pogledu)

Tabela 1
Metode djelovanja ideologije

Etapa	Odlike
1. Razvrstavanje	Ljudi se dijele na "nas i njih".
2. Obilježavanje	"Skupa sa mržnjom, članovima prokaženih grupa (parija) mogu protivno njihovoj volji biti nametnuta obilježja (simboli)".
3. Dehumanizacija	"Jedna grupa poriče humanost (čovječnost) druge grupe. Njeni članovi izjednačavaju se sa životinjama, insektima ili bolestima".
4. Organizacija	"Genocid je uvek organizovan... Posebne vojne, paravojne ili milicijske jedinice se često obučavaju i naoružavaju..."
5. Polarizacija	"Grupe koje šire mržnju emituju polarizujuću propagandu..."
6. Identifikacija	"Žrtve se identifukuju i izdvajaju zbog svoje etničke ili vjerske pripadnosti..."
7. Istrebljenje	"Za ubice ovo je 'istrebljenje' jer oni ne smatraju da su njihove žrtve sasvim ljudi".
8. Poricanje	"Počinioci... poriču da su počinili ikakav zločin..."

Tabela 2

Tabela 2

Prema Gregoriju Stentonu genocid se razvija u osam etapa

Tabela 3
Etape genocida prema Bartolu i Salavenu Letici

REZIME

Ovim radom se nastoji pokazati način na koji je velikosrpska ideologija stvorila uvjete za sprovođenje genocida nad bosanskim Muslimanima (Bošnjacima). Ideologijom, u ovom radu, ne smatramo sistem mišljenja koji nastaje odjednom i od strane jednog autora, nego je produkt djelovanja niza društvenih faktora i posebno, intelektualne elite tokom vremena s ciljem ostvarenja glavnog cilja ideologije.

Taj glavni cilj u velikosrpskoj ideologiji je provođenje velikodržavnog, nacionalističkog projekta poznatog kao "Velika Srbija" koji podrazumijeva uspostavljanje srpske dominacije na velikom prostoru bivše Jugoslavije. Za ostvarivanje tog, ideološki osmišljenog, velikodržavnog projekta neophodna je okupacija i uzurpacija teritorija na kojoj živi nesrpsko stanovništvo, najvećim dijelom bosanski Muslimani. Pošto je jedna od glavnih premisa ostvarivanja i uspostavljanja "Velike Srbije" jednonacionalna pripadnost njenih budućih stanovnika, to jest Srba, velikosrpskom ideologijom su predviđeni načini na koji će biti eliminisani svi drugi i drugačiji, načini koji su u međunarodnom pravu okarakterisani kao ratni zločini i, posebno najteži oblik tih zločina, genocid.

U kreiranju, afirmisanju, širenju i propagiranju velikosrpske ideologije uključeni su svi relevantni nacionalni faktori i institucije; od političkog vrha, vojske i Crkve do intelektualne elite organizovane kroz institucije Srpske akademije nauka i umjetnosti, Udruženja književnika i druge instucije.

U ovom radu, koristimo teoriju Džona B. Tompsona na osnovu koje ćemo analizirati velikosrpsku ideologiju. Da bismo pokazali logičku vezu između velikosrpske ideologije i genocida nad bosanskim Muslimanima, pokazaćemo kako se elementi ideologije na koje ukazuje Tompson, a koji postoje u velikosrpskoj ideologiji, mogu povezati sa etapama genocida kako ih je objasnio Gregori Stenton, a koji su zapaženi tokom genocida nad bosanskim Muslimanima.

SUMMARY

This paper will attempt to present the manner in which the greater-Serbia ideology created conditions for committing genocide over the Bosnian Muslims (Bosniaks). Ideology, in this paper, is not to be understood as a system of views developed suddenly and by one author, but as a product developed by a series of social factors and especially by intellectual elite during the time, with the aim of realizing the main objective of that ideology.

This main goal of the greater-Serbian ideology is the implementation of the greater-state, nationalist project know as "Greater Serbia" that understands establishing Serb domination on the great area of the former Yugoslavia. For realization of this, ideologically conceived greater-state project, it is indispensable to perform occupation and usurpation of the territories populated by the non-Serb people, mainly Bosnian Muslims. Regarding that one of the main premises of realization and establishing "Greater Serbia" is mono-national membership of its future inhabitants - it means Serbs - the greater-Serbian ideology foresaw the way in which all others and anyone different from them would be eliminated. In the international law such manners have been defined as war crimes and, especially the heaviest form of these crimes, as genocide.

In creating, affirming, expansion and propagating the greater-Serbian ideology all relevant national factors and institutions have been included: from the top politicians, army and Church to intellectual elites organized through institutions of the Serb Academy of Arts and Sciences, Association of Writers and other institutions.

In this paper, we use theory by John B. Thompson on basis of which we shall analyse the greater-Serbian ideology. For showing logic connection between the greater-Serbian ideology and genocide over the Bosnian Muslims, we shall set out how the ideology elements pointed out by Thompson and also existing in the greater-Serbian ideology, may be connected with the genocide phases as explained by Gregory Stanton, and which were noticed during committing the genocide over Bosnian Muslims, too.

Osman Selak, Institut za istraživanje
zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava
Univerziteta u Sarajevu

UČEŠĆE JNA U AGRESIJI NA BOSNU I HERCEGOVINU

Jugoslovenska narodna armija (JNA) je tokom cijelog postojanja Druge (DFJ, FNRJ, SFRJ) Jugoslavije imala jednu od ključnih uloga. To je bio cjelovit i paralelan sistem u kompletnoj ostaloj strukturi države. Armija je imala veoma razvijen sistem rukovođenja i komandovanja (RiK), nezavisan od civilnih struktura vlasti, izuzev Predsjedništva Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) kao Vrhovnog komandanta oružanih snaga SFRJ (VK OS SFRJ). U cijelom periodu postojanja JNA, bila je potpuna dominacija kadrova srpske i crnogorske nacionalnosti (pravoslavaca) među rukovodnim oficirskim kadrom svih nivoa, a posebno najviših činova. Iz tih razloga je bilo moguće da gotovo cijela JNA, zapravo njen većinski srpsko-crnogorski kadar, konvertira u nacionalno srpsko-crnogorsku armiju 1991/1992. godine.

Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu odslikava globalnu strategiju velikosrpskog hegemonizma, usmjeren direktno na ugrožavanje suvereniteta i razgrađivanje teritorijalnog integriteta bosansko-hercegovačke države i diskriminisanje nesrpskih naroda. Srbija i Crna Gora su realizovale agresiju na Bosnu i Hercegovinu unutarnjim udarom najvećeg dijela bosansko-hercegovačkih Srba, organizovanih u Srpsku demokratsku stranku Bosne i Hercegovine (SDS BiH) i angažovanjem svih borbenih sistema u JNA, te ljudskih i materijalnih potencijala Srbije i Crne Gore, sa krajnjim ciljem stvaranja države "Velike Srbije".

Još za vrijeme srpsko-turskog rata 1876. godine Beograd je imao otvorene pretenzije prema Bosni i Hercegovini, te je tražio, u pregovorima sa Turskom, da Bosna i Hercegovina bude potčinjena Srbiji, što je dovelo do raskida pregovora jer se Turska sa tim nije slagala.

Srpski politički credo je bio tada i ostao do današanjih dana, da sve što je srpsko na svim prostorima Balkana pripada Srbiji, da ta vlast

bude srpska i samo srpska. Pored zastrašujućeg nivoa indoktrinacije Srba, Srbija je upotrijebila bivšu JNA kao udarnu moć za realizaciju osvajačkih pretenzija u Sloveniji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Demaskirala se kroz genocidnu politiku istrebljenja nesrpskog stanovništva što je rađeno progonom, protjerivanjem i fizičkom likvidacijom, a to je nenaučno i neutemeljeno nazvano "etničko čišćenje" umjesto pravom riječi **genocid**.

Bosna i Hercegovina je na prostorima SFRJ tretirana kao "Jugoslavija u malom", zapravo po "nacionalnom pravu na teritorije" Bosni i Hercegovini je u toku disolucije SFRJ bila namijenjena sudbina Jugoslavije: razbiti je po nacionalnom ključu, Hrvatskoj pripada teritorij gdje žive Hrvati a Srbiji gdje žive Srbi. Međutim Srbija je imala i drugu opciju, osvajanje cijelog teritorija Bosne i Hercegovine jer je ona vezivno tkivo sa Srbima koji žive u Hrvatskoj. Hrvatsko vođstvo izabralo je sličnu strategiju, a koja se ogleda u diskriminaciji prema Srbima koji žive u Hrvatskoj i teritorijalnim pretenzijama prema Bosni i Hercegovini. Predsjednici Srbije Slobodan Milošević i Hrvatske Franjo Tuđman su se u martu mjesecu 1991. godine, na sastanku u Karađorđevu (Srbija) dogovorili oko podjele Bosne i Hercegovine, a o čemu je na Kongresu Sjedinjenih Američkih Država govorio njen državni sekretar za inostrane poslove Džejms Beker.

Za stvaranje "Velike Srbije" Bosna i Hercegovina je epicentralno područje čijom okupacijom je jedino moguće ostvariti zadani cilj i prostor na kojem će u prvoj fazi "živjeti svi Srbi u jednoj državi" a u narednoj fazi "samo Srbi u jednoj državi". U takvoj državi nesrpskom življu ostavljene su samo tri mogućnosti, a sve tri vode ka njegovom nestajanju, duhovnom ili fizičkom.

U Bosni i Hercegovini, kada je riječ o državnim organima, u ukupnoj kadrovskoj strukturi, preovladavala je srpska populacija. Prema popisu stanovništva u Bosni i Hercegovini 1991. godine živjelo 4.354.911 stanovnika, od toga 752.068 ili 17,3% Hrvata, 1,905.018 ili 43,7% Muslimana-Bošnjaka, 1,364.363 ili 31,3% Srba, 239.777 ili 5,5% Jugoslovena i 93.685 ili 2,2% Ostalih. Od ukupno 11.785 zaposlenih u organima uprave i njenim stručnim službama 39% su bili Srbi, 34,5% Muslimani-Bošnjaci, 13,7% Hrvati i 12,8% Jugosloveni i Ostali.

Od 1945. godine, poslije završetka Drugog svjetskog rata i formiranjem Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ), pa do 1966. godine u organima unutrašnjih poslova u Bosni i Hercegovini, oficiri

ministarstva unutrašnjih poslova (policija) od ukupno 543 oficira (MUP) su bili Srbi 474 ili 87,13%, Hrvati 15 ili 2,75% i Muslimani 54 ili 9,92%.

Nacionalna zastupljenost u organima vlasti u Bosni i Hercegovini 1. jula 1991. godine jasno ukazuje da su i tu pripadnici srpskog naroda bili u većini:[1]

1. PREGLED NACIONALNE STRUKTURE ZAPOSLENIH U JAVNIM TUŽILAŠTVIMA BOSNE I HERCEGOVINE

	NACIONALNA PRIPADNOST			
	HRVATI	MUSLIMANI	SRBI	OSTALI
UKUPNO RADNIKA 337	63 ili 18,70%	102 ili 30,30%	136 ili 40,30%	36 ili 10,70%

2. PREGLED NACIONALNE STRUKTURE FUNKCIONERA I RUKOVODEĆIH RADNIKA U OSNOVNIM SUDOVIMA:

A: FUNKCIONERI:

	NACIONALNA PRIPADNOST			
	HRVATI	MUSLIMANI	SRBI	OSTALI
UKUPNO RADNIKA 592	83 ili 14%	225 ili 38%	228 ili 38,5%	56 ili 9,5%

B: RUKOVODEĆI RADNICI:

	NACIONALNA PRIPADNOST			
	HRVATI	MUSLIMANI	SRBI	OSTALI
UKUPNO 68	13 ili 19,1%	23 ili 33,8%	24 ili 35,3%	8 ili 11,8%

[1] M. Abazović, "KADROVSKI RAT ZA BOSNU I HERCEGOVINU", Savez logoraša Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1999. str. 170 - 173.

3. PREGLED ZASTUPLJENOSTI NARODA I NARODNOSTI U STRUKTURI OPĆINSKIH ORGANA UPRAVE, FEBRUAR 1991. GODINE:[2]

	NACIONALNA PRIPADNOST			
	MUSLIMANI	SRBI	HRVATI	OSTALI
UKUPNO U BiH 14.238	4.987 ili 35,0%	5.646 ili 39,7%	2.479 ili 17,4%	1.126 ili 7,9%

Navedeni pregledi nacionalne zastupljenosti u organima vlasti u Bosni i Hercegovini jasno nam ukazuju da su pripadnici srpskog naroda na svim nivoima bili procentualno najzastupljeniji. Upravo su ti kadrovi prihvatili i sprovodili akcije ostvarenja zadatog cilja iz Beograda stvaranja "Velike Srbije", a tu su imali i najmoćniji elemenat JNA. Oružane snage Jugoslavije, prema Ustavu SFRJ iz 1974. godine su činile jedinstvenu cjelinu i sastojale se od Jugoslovenske narodne armije (JNA) i od Teritorijalne odbrane (TO), sa zadatkom zaštite nezavisnosti, suvereniteta i teritorijalnog integriteta države. JNA je formirana 22. decembra 1941. godine, bila je glavni nosilac borbe za oslobođenje od okupacije od fašističke Njemačke i Italije u Drugom svjetskom ratu.

Jedinice JA u toku rata bile su, u skladu sa mogućnostima, popunjene pripadnicima svih naroda i narodnosti Jugoslavije. Vojna organizacija je funkcionisala bezprijekorno, isticala se velika hrabrost, primjereni međuljudski odnosi. Kada je riječ o kadrovskoj-starješinskoj popuni, aktivnim sastavom armije, istraživanja ukazuju da je srpsko-crnogorska opcija preovladavala već u Drugom svjetskom ratu. Rukovodstvo Narodno-oslobodilačkog pokreta (NOP), iskreno i službeno je nastojalo da Pokret ima svenarodni višenacionalni sastav. Međutim, poslije Drugog svjetskog rata aktivni starješinski sastav JNA bio je procentualno preko 63% srpsko-crnogorski i pod snažnim uticajem političkih i komandnih kadrova ova dva naroda. To se u zvaničnim državnim i vojnim krugovima SFRJ objašnjavalo da se pripadnici slovenačkog, hrvatskog i muslimanskog naroda nerado prijavljuju - konkurišu u vojne škole i akademije.

[2] M. Abazović, nav. dj., str. 138-170.

Nacionalni sastav aktivnih starješina - oficirskog ranga JNA 1947. godine:[3]

Nacionalnost	procenat sastava:
Crnogorci	11,00%
Hrvati	22,00%
Makedonci	4,00%
Slovenci	8,40%
Srbi	52,00%
Albanci	0,10%
Ostali	2,50%

Iz Pregleda se vidi da je već pri uspostavljanju Federativne Jugoslavije došlo do takvog kadrovskog ustrojstva oficirskog kadra JNA da su Srbi i Crnogorci predstavljali preko 63%, da Muslimani, u zvaničnim statistikama kao narod nisu zastupljeni. Dakle, već tada, po završetku Drugog svjetskog rata, dolazi do radikalnog odstupanja od proklamovanog odnosa prema nacionalnom pitanju muslimanskog naroda. Neosporno je da je u oficirskom kadru bilo i Muslimana, ali su svrstani u Srbe, Hrvate i ostale. Nije bila tačna službena informacija i tvrdnja da Slovenci, Hrvati i Muslimani nerado idu u vojne škole i akademije. Lično znam da je bilo perfidnog onemogućavanja upisa pripadnika ovih naroda u vojne škole i akademije. Provjeravana je politička podobnost kandidata, da li su im roditelji i bliža familija bili u neprijateljskim vojnim i političkim formacijama. Na ljekarskim pregledima kandidata, za vojne škole, u vojnomedicinskim ustanovama bilo je raznih intervencija, ličnih uticaja političkih i vojnih ličnosti, netačnih ljekarskih nalaza zbog kojih su kandidati proglašavani zdravstveno nesposobni za vojni poziv. Među tim "nesposobnim" i nepodobnim kandidatima bilo je i vrlo uspješnih sportista jugoslovenskog renomea. U dužem vremenskom periodu to je bitno uticalo na nacionalni sastav aktivnog starješinskog sastava JNA. To se posebno negativno odrazilo u napredovanju u službi, prijemu na visokoškolsko vojno obrazovanje i postavljenja na više komandne dužnosti u jedinicama - ustanovama u JNA.

[3] M. Abazović, nav. dj., str. 118 (Muslimanima nije bila priznata nacionalost i bili su uvršteni u Srbe, Hrvate i Crnogorce).

Personalna dokumentacija oficira čuvala se u Personalnoj upravi JNA u Beogradu, gdje se i odlučivalo o postavljanju oficira na više komandne dužnosti. Za redovno napredovanje u službi, za vojno-stručno usavršavanje, bila je bitna službena ocjena, koja se vršila svake 4 godine, a tu je bilo subjektivizma. Sve naprijed iznijeto omogućavalo je i dovelo do neravnomjernog procenta nacionalnog sastava aktivnih starješina JNA, što je naročito došlo do izražaja 80-tih godina. To se negativno odrazilo i na tok moje aktivne službe i na napredovanje u službi. I pored najviših službenih ocjena, posljednje četiri su bile da se **naročito ističem**, nije mi omogućeno redovno napredovanje u činovima. O ovoj tematici, pored ostalog, svjedočio sam u slučaju Milošević pred Međunarodnim krivičnim trubunalom za bivšu Jugoslaviju (ICTY). U toku moje aktivne službe u JNA, znao sam za više konkretnih slučajeva nekorektnog odnosa u napredovanju u službi aktivnih starješina Muslimana, Hrvata i Slovenaca.

Poslije završetka Drugog svjetskog rata JNA je pokrenula razvoj vojne industrije za proizvodnju naoružanja i vojne opreme. Vojna industrija je zapošljavala veliki broj radnika, a krajem 80-tih godina bila je jedna od najkvalitetnijih u Evropi, a najprofitabilnija u SFRJ. Proizvodilo se pješadijsko i artiljerijsko naoružanje, tenkovi i oklopni transporteri, helikopteri, ratni brodovi, sve vrste eksploziva, municija i druga vojna oprema. Dosta naoružanja i vojne opreme se izvozilo u evropske, azijske i afričke države. Tenk M-84, proizveden u Jugoslaviji, bio je u to vrijeme jedan od najkvalitetnijih u svijetu i tražen od više zemalja Azije i Afrike i to za period od 20 godina, sa obukom vojnih kadrova, isporukom rezervnih dijelova i remontom borbene tehnike. U Bosni i Hercegovini su bili razvijeni snažni kapaciteti vojne industrije, procentualno najveći od svih federalnih republika u SFRJ, i zapošljavala veliki broj radnika. Upravo i zbog toga, JNA je u Bosni i Hercegovini uživala veliki ugled među njenim narodima. Međutim i u vojnoj industriji osjećao se nepravedan nacionalni sastav, posebno na rukovodećim funkcijama. Na najvišim rukovodećim položajima bili su visoki oficiri srpske i crnogorske narodnosti, što je uzrokovalo nezadovoljstvo muslimanskog i hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini.

Lično sam poštovao Ustav SFRJ, u potpunosti sprovodio Zakon i propise JNA, ali nisam bio zadovoljan nacionalnom zastupljenošću starješina jedinica kojim sam komandovao. Na problem nisam mogao uticati, niti bilo šta izmijeniti jer su postavljenja starješina na upražnjena mjesta u

jedinicama, dolazila iz Personalne uprave Generalštaba Beograd. Navodim primjer pozadinske-logističke baze u Banja Luci, kojom sam komandovao i u čijem je sastavu, od oko 150 aktivnih starješina, bila samo 4 Muslimana-Bošnjaka, 5 Hrvata, 1 Makedonac, niti jedan Slovenac, svi ostali bili su Srbi i Crnogorci. Nacionalni sastav aktivnih starješina u 5-tom korpusu JNA u Banja Luci 1991. godine bio je još drastičniji: na komandnoj funkciji nije bilo niti jednog oficira višeg čina od majora do pukovnika Muslimana, Hrvata i Slovenca.

Nacionalni sastav aktivnih starješina JNA, posebno višeg čina, na komandnim funkcijama, gdje su dominirali Srbi i Crnogorci, upozoravao je da politika i ciljevi srpskog rukovodstva u Beogradu imaju odlučujući uticaj na JNA, što se vrlo brzo, već krajem 1990-te godine i potvrdilo.

Lično sam doživio tri teška nacionalisitčka incidenta i to od vrlo visokih oficira - Srba. Prvi slučaj se dogodio u Vojno-tehničkoj akademiji u Zagrebu 1958. godine kada me je potpukovnik, zadužen za organizaciju života i rada u akademiji nazvao "Turčinom" jer sam se u šali hrvao sa mojim kolegom, akademcom, Srbinom i kada se potpukovnik, Srbin, bojao da ne povrijedim akademca - Srbina. Drugi i treći slučaj su neuporedivo teži i potvrđuju sve naprijed iznijeto. U novembru mjesecu 1991. godine, na sastanku u Banja Luci kojim je rukovodio načelnik Generalštaba JNA, general-pukovnik Blagoje Adžić - Srbin iz Gacka (Bosna i Hercegovina), a kome smo prisustvovali komandant banjalučkog 5-tog korpusa general major Nikola Uzelac, Srbin iz Hrvatske, general-major Rašeta - Srbin (ovlašteni pregovarač JNA za pregovore sa Republikom Hrvatskom oko povlačenja JNA iz Hrvatske) nekoliko pukovnika iz Kninskog korpusa i iz Slavonije i ja kao komandant Logističke baze u Banja Luci. Dnevni red sastanka bio je angažovanje jedinica JNA u Hrvatskoj i izvlačenje vojne opreme sa prostora Hrvatske. U toku sastanka general Adžić se okrenuo prema generalu Uzelcu i meni, naredivši "sutra Ti Nikola i Selak idete u Bihać (Bosna i Hercegovina) organizujete sastanak sa predsjednicima svih općina Bosanske krajine, analizirajte političko-bezbjednosnu situaciju u tom regionu, Ti Nikola, "Sredi" Srbe, a Selak će "Turke"? Odmah sam reagovao rekavši "Valjda mislite na Muslimane" druže generale, ali na moju reakciju nije uopše reagovao. Po završetku sastanka general Adžić mi je naredio da odmah idem sa pukovnikom Talićem (zamjenik komandanta 5-tog korpusa generala Uzelca) u Pakrac i Lipik u Hrvatskoj, da sagledamo

situaciju na frontu i da mu ja referišem isti dan u 17.00 časova na aerodromu Mahovljani o nađenom stanju. Pri obilasku linije fronta između JNA i armije Republike Hrvatske rečeno mi je da hrvatske jedinice stalno provociraju i granatiraju linije koje pokrivaju jedinice JNA. Međutim u toku mog boravka koji je trajao oko 3,5 - 4 sata hrvatske snage su ispalile samo jednu minobacačku granatu prema osmatračnici na kojoj sam bio, ali su zato artiljerijske jedinice JNA neprekidno granatirale gradove Lipik i Pakrac, te sam se bijedno osjećao. Na aerodromu Mahovljani u 17.00 časova sam referisao generalu Adžiću, u prisustvu i generala Uzelca, o nađenom stanju. Na kraju general Adžić je pored ostalog u zaključku rekao "jesmo li se nas trojica (general Adžić, general Uzelac i ja, pukovnik Selak) dogovorili, sutra vas dvojica idete u Bihać, organizujete sastanak sa predsjednicima općina Bosanske krajine, Ti Nikola "sredi" Srbe, a Selak će "Turke"! To me je ponovo šokiralo i inpulsivno sam reagovao rekavši "valjda mislite na Muslimane", ali ni tada nije reagovao Adžić, samo me je general Uzelac sa mržnjom pogledao. Rastali smo se bez pozdrava. Od tada su se poremetili odnosi između mene i generala Uzelca. Naime do tada me je general Uzelac pozivao na sastanke sa svojim pomoćnicima u tačno zakazano vrijeme, ali poslije sastanka sa generalom Adžićem ja sam na sastanke generala Uzelca pozivan 30-40 minuta poslije početka sastanka. Bilo mi je jasno da je do mog dolaska na sastanak dogovoreno sve oko angažovanja jedinica korpusa, što ja kao Musliman ne smijem znati.

Pravi razlog zašto mi je general Adžić naredio da idem obići jedinice u Pakracu i Lipiku u Hrvatskoj je u tome da ne idem sa generalima Adžićem, Uzelcom, Rašetom i sa 2 pukovnika na vojni poligon Manjača jer se u to vrijeme na tom poligonu izvodila obuka i vježbe sa paravojnim - dobrovoljačkim srpskim formacijama zvane "CRVENE BERETKE", a ja kao Musliman to nisam smio vidjeti jer je to bila protuzakonita obuka. Obukom je rukovodio pukovnik Bogdan Subotić, pomoćnik načelnika Centra oklopno-mehanizovanih jedinica u Banja Luci. Subotić je kasnije, u toku rata, bio ministar odbrane srpske Republike Bosne i Hercegovine.

Odlukom Predsjedništva SFRJ 1990. godine je reorganizovana, praktički ukinuta, teritorijalna odbrana, komponenta oružanih snaga SFRJ. Na osnovu te odluke GŠ OS SFRJ naređenjem br. 19-1 od 14. maja 1990. godine naređuje svim Republičkim rukovodstvima teritorijalne

odbrane da se reorganizuju sve jedinice TO, da se njihovo naoružanje, municija i druga vojna oprema preda u skladišta logističkih baza JNA.[4] Naređenje nije izvršila Slovenija i djelimično Hrvatska. Međutim naoružanja miniciju i drugu opremu jedinica TO preuzele su jedinice korpusa, a samo djelimično logističke baze. Jedinice korpusa su 1991. i 1992. godine to naoružanje, municiju i drugu vojnu opremu predavale dobrovoljačkim jedinicama i drugim paravojnim formacijama SDS-a i noću, po posebnim spiskovima pojedinačno Srbima po kućama.

Teritorijalna odbrana u Bosni i Hercegovini bila je procentualno angažovanog stanovništva najbrojnija od svih republika u SFRJ:[5]

- Bosna i Hercegovina	7,52% stanovništva
- Crna Gora	5,70% stanovništva
- Hrvatska	4,50% stanovništva
- Makedonija	6,00% stanovništva
- Slovenija	3,50% stanovništva
- Srbija	5,50% stanovništva
- Kosovo	3,10% stanovništva
- Vojvodina	5,90% stanovništva[6]

Teritorijalna odbrana u Bosni i Hercegovini do 1986. godine razvila se u jaku oružanu silu sa 7,52% angažovanog stanovništva u sastavu jedinica TO, sa 313.990 pripadnika. Nakon 1986. godine nastaje tendencija njenog brojčanog smanjenja da bi krajem 1991. godine brojno stanje bilo 86.164 pripadnika, za 5 godina brojno stanje smanjeno za 227.826 pripadnika. Razlog smanjenja brojnog sastava u javnosti se objašnjavala ekonomskim i finansijskim teškoćama, navodno zbog opterećenosti budžeta. Ovi razlozi su bili objektivni i utemeljeni na stvarnom stanju ukupnih ekonomskih odnosa u SFRJ, ali kako će se pokazati pred rat 1991/1992. godine, razlozi smanjenja brojčanog sastava TO su, pored spomenutih, i ideoloških i vojno-strategijskih. Pojavom nacionalizma, posebno etno-nacionalne

[4] Arhiv Vojske Federacije, OC RŠTO SR BiH, Izvještaj str. pov. br. 02/11-12 od 10.06.1991 godine.

[5] O TO BiH vidi : Milan Inđić, TERITORIJALNA ODBRANA BOSNE I HERCEGOVINE, RŠ TO SR BiH, Sarajevo 1989. (Više podataka je uzeto iz ove knjige).

[6] Arhiv Vojske Federacije, str. 21. i 22.

elite u Srbiji, koja se spojila sa vrhom JNA, u kasnijim godinama i pred sam rat će pod izgovorom "očuvanja" Jugoslavije činiti prikriveni napor u eliminisanju borbene spremnosti teritorijalne komponente OS SFRJ i njeno potpuno potčinjavanje vrhu JNA. Kartoteke i sva evidencija pripadnika jedinica TO vodilo se u općinskim štabovima TO. Komandanti štabova TO po općinama u Bosni i Hercegovini u preko 80% općina bili su Srbi, zbog čega je TO bila pocijepana na srpsku, koja je bila za rat i koja je popunjavala nedostajući vojnički sastav jedinica JNA u agresiji na Republiku Hrvatsku i drugi dio TO Bosne i Hercegovine koji su sačinjavali ogromna većina Bošnjaka i Hrvata, koji nisu željeli rat i odbili su da se na mobilizacijskim zborištima naoružaju iz magacina JNA i idu u rat u Hrvatsku. Zbog toga su Bošnjaci i Hrvati pritvarani i otpušteni sa posla. Do 10. novembra 1990. godine završeno je povlačenje naoružanja i municije jedinica TO u Bosni i Hercegovini u jedinice JNA.

Većina pripadnika TO iz srpskog naroda u Bosni i Hercegovini tokom 1991/1992. godine naoružana je i opremljena za rat pod okriljem jedinica JNA, što se vidi iz Zaključaka procjene stanja na prostoru Bosne i Hercegovine i zoni odgovornosti 2. Vojne oblasti (VO) JNA u Sarajevu koju je komandant 2. VO general-pukovnik Milutin Kukanjac dostavio GŠ OS SFRJ 20. marta 1992. godine, str. pov. br. 908-1 (procjena je poslata na ličnost Načelniku Generalštaba OS SFRJ). Iz procjene, pored ostalog, prikazano je da je 2. VO naoružala dobrovoljačke, srpske jedinice 51.900 komada pješadijskog naoružanja, a da je SDS podijelila 17.298 komada, što ukupno čini 69.198 ljudi.[7] Osim toga do tog datuma podijeljeno je u Sarajevu penzionisanim srpskim oficirima 300 automatskih pušaka i da će za par dana biti podjeljeno još 100 pušaka. Odobrenje lično potpisao komandant 2.VO, general-pukovnik Kukanjac, Srbin. Veoma je karakteristično da jedna politička partija, SDS BiH, naoružava dobrovoljačke srpske jedinice početkom 1992. godine, a sama SDS je formirana 1990. godine. Jasno je da je JNA naoružala tu političku partiju u cilju ostvarenja zajedničkog cilja stvaranje "Velike Srbije"? Jedinice mjesnih zajednica i radnih organizacija angažovane su po prioritetima rata: za dobrovoljce u jedinice JNA, a kasnije u Vojsku Republike Srpske, u jedinice srpske

[7] Objavljeno u knjizi : Hasan Efendić, KO JE BRANIO BOSNU, Udruženje građana plemićkog porijekla BiH, Sarajevo 1998, str. 45 do 54.

TO i u jedinice specijalne namjene. Veliki broj ljudi iz ovih sastava angažovan je u dobrovoljačkim jedinicma JNA, a dobrovoljačke jedinice su bile potčinjene jedinicama JNA.

Poslije Titove smrti, naglo se širi srpski nacionalizam i hegemonizam, sa isticanjem namjere da se konačno ostvari vjekovni san i cilj, da svi Srbi žive u jednoj državi. Srpska akademija nauka i umetnosti (SANU) 1986. godine MEMORANDUMOM postavlja ciljeve i zadatke sebi i organima vlasti na svim nivoima, ujedinjenje svih Srba sa prostora Jugoslavije u jednu državu "Veliku Srbiju" sa granicama: Virovitica – Karlovac - Karlobag (Hrvatska). Tako zadane ciljeve moglo se ostvariti samo oružjem, ne birajući i druge metode, a što bi dovelo do totalnog nestanka Muslimana-Bošnjaka i dijelom Hrvata na ovim prostorima što je zvanično na skupštini Republike Bosne i Hercegovine predsjednik SDS-a Radovan Karadžić 1991. godine i javno prijetio? Tu se jasno računalo na nacionalni sastav, opredjeljenje i moć JNA koja već tada nije bila jugoslovenska već srpska. Ustav iz 1974. godine koji je jasno definisao da je JNA zajednička oružana sila svih naroda i narodnosti Jugoslavije je ignorisan. U mojoj profesionalnoj vojnoj karijeri nikad nisam imao na uvidu zvaničnu informaciju o nacionalnom sastavu aktivnih starješina u JNA. To se svjesno i perfidno izbjegavalo od javnosti jer je JNA bila glavni adut velikosrpskog projekta.[8]

Nacionalna struktura profesionalnog starješinskog kadra u JNA 1981. godine:

Nacionalnost	Udio u stanovništvu SFRJ	Udio u JNA
Crnogorci	2,50%	6,20%
Hrvati	22,10%	12,60%
Makedonci	5,80%	6,30%
Muslimani	8,40%	2,40% (Dvostruko više ih se još vodilo kao Srbi ili Hrvati)
Slovenci	8,20%	2,80%
Srbi	34,70%	60,00%
Albanci	6,40%	0,60%
Madari	2,30%	0,70%
Jugosloveni	1,30%	6,70%
Ostali	3,30%	1,60%

[8] M. Abazović, nav. dj., str. 120.

Iz tabele je jasno vidljivo da nacionalni sastav aktivnog starješinskog kadra u JNA nije bio ravnopravan nacionalnom sastavu stanovništva države, da su Srbi i Crnogorci zastupljeni sa 66,20%, a trebalo je biti 37,20%. Međutim nacionalna struktura viših i visokih činova aktivnog sastava JNA daleko je drastičnija 1991. godine, što se vidi iz tabele:

Nacionalnost	Majori		Potpukovnici		Pukovnici		Generali	
	idealno	stvarno	idealno	stvarno	idealno	stvarno	idealno	stvarno
Crnogorci	90	225	158	411	60	257	4	19
Hrvati	692	364	1.612	661	463	219	30	22
Muslimani	313	82	548	109	209	28	14	3
Makedonci	209	236	366	394	140	103	9	12
Slovenci	274	68	480	142	183	72	12	12
Srbi	1.272	2.102	2.228	3.896	850	1.511	56	77
Albanci	271	8	474	15	181	5	12	1
Madari	67	14	117	15	44	6	3	1
Jugosloveni	191	360	334	422	127	123	8	7
Ostali	126	46	221	73	84	18	6	7

Tabela snažno ilustruje nacionalističko-velikodržavne ambicije Beograda, koji su decenijskom diskriminirajućom politikom (posebno poslije Titove smrti), destruktuirali nacionalnu strukturu visokog aktivnog starješinskog kadra i time utirali siguran put da, u odsudnom trenutku, JNA posrne u nacionalistički ambis i na kolosijek velikodržavne srpske kompozicije, što cifre jasno govore".[9]

Nakon osamostaljenja Slovenije i Hrvatske 1991. godine, a na osnovu Odluke Predsjedništva SFRJ od 18. jula 1991. godine, Generalštab OS SFRJ je, Naređenjem br. DT br. 51-1 od 23. jula1991. godine, naredio premještaj - povlačenje jedinica JNA i cjelokupne pokretne imovine iz Slovenije i dijela Hrvatske na prostore Bosne i Hercegovine i Srbije. Naređenje je potpisao general armije Veljko Kadijević, savezni sekretar za odbranu SFRJ. Istovremeno JNA se maksimalno angažuje u Hrvatskoj u namjeri ostvarenja zadanog cilja sa granicom Virovitica - Karlovac - Karlobag i "sprečavanja" zločina Hrvata nad Srbima u Hrvatskoj. Već u

[9] Isto, str. 121 - 122.

mjesecu avgustu 1991. godine oklopna brigada iz Vrhnike (Slovenija) dolazi u Banja Luku, planinska brigada iz Kranja na prostor Travnika i komanda 14-tog korpusa iz Ljubljane u Zenicu. Jedinice ratnog vazduhoplovstva i protivvazdušne odbrane (RV i PVO) iz Slovenije i Hrvatske premještaju se na aerodrome u Banja Luku, Bihać, Tuzla i Mostar sa oko 150 borbenih aviona i 50 helikoptera. Simptomatično je da u Sarajevo nije premješteno ništa od RV i PVO iz Slovenije i Hrvatske.

Zbog očekivanog međunarodnog priznanja države Bosne i Hercegovine, državni vrh Savezne Republike Jugoslavije iz Beograda naređuje JNA, u mjesecu februaru 1992. godine evakuaciju (vojne) imovine iz Bosne i Hercegovine: demontaža i odvoženje u Srbiju proizvodnih kapaciteta raznih materijalnih sredstava, vojne (namjenske) industrije, a ono što se nije moglo demontirati rušenjem eksplozivom, paljevinom i avio udarima. Ovo je rađeno na prostorima gdje je bilo većinsko muslimansko-bošnjačko i hrvatsko stanovništvo.[10]

Aprila 1992. godine repetitori na planinama Plješevica, Kozara i Majevica preusmjereni su prema Beogradu, čime su bošnjački i hrvatski narod u Bosanskoj krajini bili isključeni iz TV signala Sarajeva i Zagreba.

U drugoj polovini aprila 1992. godine počinju pregovori između krnjeg Predsjedništva SFRJ, Štaba VK SFRJ i Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine o povlačenju jedinica JNA iz Bosne i Hercegovine, što je podupirala i Međunarodna zajednica. Tada je u Banja Luku došao vršilac dužnosti Saveznog sekretara za NO SFRJ general-pukovnik Blagoje Adžić na čelu tima starješina JNA da se sa tamošnjim starješinama 5-og korpusa JNA dogovori o količini, vrsti i dinamici premještanja borbene tehnike sa tih prostora u Srbiju. Ja, komandant pozadinske baze (Bošnjak), koja je u skladištima imala ogromne količine naoružanja i municije nisam pozvan na taj sastanak! Po planu GŠ iz Beograda, trebalo je povući 389-tu raketnu brigadu (jedina te vrste u JNA), 329-tu oklopnu brigadu, sve sisteme protivvazdušne odbrane (PVO). Nije došlo do "dogovora" i general Adžić se "neobavljenog" posla vratio u Beograd. Stvarnost je bila ta da je nepovlačenje jedinica, borbene tehnike, eksploziva i municije bio stvarni dogovor JNA i rukovodstva Srpske Republike Bosne i Herce-

[10] Naređenje Kadijevića za premještanje imovine iz Slovenije od 23.7.1991, Arhiv Federacije BiH Sarajevo.

govine. O tome se hvalio novi Načelnik GŠ Savezne Republike Jugoslavije general-pukovnik Života Panić u jesen 1992. godine pred starješinama u Domu armije u Beogradu, rekavši kako je vojsci Srpske Republike Bosne i Hercegovine od strane JNA ostavljeno 900 tenkova, 1.100 oklopnih transportera, 852 artiljerijska oruđa iznad 40 mm.[11]

Posebno ističem 389-tu raketnu brigadu (čiji je divizion raketirao Zagreb), 329-tu oklopnu brigadu koje će u toku rata biti najmoćnije jedinice Vojske Republike Srpske (VRS) u Bosni i Hercegovini.

U Bosni i Hercegovini, početkom 1992. godine, za međunarodnu javnost, traje prikriveni mir, ali u stvari na sceni je sve veća otvorena srpska homogenizacija na prostorima Srbije, Bosne i Hercegovine i dijelu Hrvatske, "čišćenje" jedinica JNA od starješina bošnjačke i hrvatske nacionalnosti. Sve se radilo pod okriljem jedinica JNA. Izbor komandnog kadra, logističko obezbjeđenje, personalna politika, finansije i planovi borbene upotrebe ostali su u nadležnosti GŠ SRJ. Naređenje za formiranje VRS Bosne i Hercegovine potpisao je 10. maja 1992. godine Načelnik Štaba OS SRJ general-pukovnik Blagoje Adžić i to u slijedećem sastavu: komandant general-potpukovnik Ratko Mladić, Načelnik Štaba general-major Manojlo Milovanović, Pomoćnik za moral general-major Milan Gvero, Pomoćnik za logistiku general-major Đorđe Đukić, Načelnik bezbjednosti pukovnik Zdravko Tolimir i Načelnik za moral pukovnik Mićo Grubor. Danom imenovanja komandnog sastava VRS, njen komandant je preuzeo komandu i nad svim zatečenim jedinicama JNA na prostoru Bosne i Hercegovine. Odmah je od strane GŠ VRS Bosne i Hercegovine izvršeno preimenovanje naziva jedinica JNA u jedinice VRS. Dotadašnji 5-ti korpus JNA u Banja Luci preimenovan je u 1-vi krajiški korpus VRS, od dijelova 9-tog i 10-tog korpusa JNA sa prostora Kninske krajine formiran je 2-gi krajiški korpus, od dijelova 4-tog korpusa formiran je Sarajevsko-romanijski korpus, od 13-og korpusa formiran je Hercegovački korpus, od RV i PVO JNA na prostoru Bosne i Hercegovine formirano je ratno vazduhoplovstvo i PVO od zatečenih i od JNA ostavljenih aviona i helikoptera na aerodromu Mahovljani kod Banja Luke.[12] Od tog datuma zvanično prestaje postojanje JNA na prostorima Bosne i Hercegovine,

[11] M. Milutinović, KAKO SAM VODIO MEDIJSKI RAT, Beograd, 1996 str. 26.

[12] Naređenje DT 12/82-16 od 10. marta 1992. godine.

a nastaje Vojska Republike Srpske (VRS). Dakle od preuzetih jedinica JNA formirala se VRS. Ja sam 19. maja 1992. godine podnio zahtjev za penzionisanje Personalnoj Upravi JNA u Beogradu jer nisam htio biti starješina VRS i polagati zakletvu nelegalnoj i jednonacionalnoj vojnoj organizaciji. Oficiri JNA, Muslimani i Hrvati smijenjeni su sa dužnosti i upućeni u Beograd u GŠ SRJ radi rješavanja svog statusa. Tamo su postavljeni na sporedne dužnosti, ubrzo su napustili armiju i pobjegli u zapadnoevropske zemlje. Posle moje predaje dužnosti komandanta pozadinske baze, koja je preimenovana iz 993-će u 14-tu pozadinsku bazu VRS pozvao me komandant 1. kr. korpusa general Talić Momir i saopštio mi da ne smijem napustiti Banja Luku.

Spajanje istočne i zapadne Bosne i stvaranje koridora za povezivanje Savezne Republike Jugoslavije sa srpskim republikama: Srpska Republika Krajina i Republika Srpska Bosna i Hercegovina bio je strategijski veoma važan za SRJ. U operaciji za koridor angažovane su snage 1. kr. korpusa, Istočnobosanskog korpusa i dio snaga 2. kr. korpusa, te specijalne snage jedinica MUP-a Srbije. Angažovana je i borbena avijacija VJ sa aerodroma Batajnica, Ponikve, Mahovljani kod Banja Luke i Udbine - Srpska Republika Krajina (SRK). Operacija je počela 15. juna 1992. godine.

Povlačanje jedinica JNA iz Slovenije i Hrvatske 1991. i 1992. godine dovodi do ogromne koncentracije ratne tehnike, jedinica JNA i jednonacinalnih jedinica SDS u Bosni i Hercegovini. Jedinice rasformirane 5-te vojne oblasti, sa sjedištem u Zagrebu ušle su u sastav novoformirane 2-ge vojne oblasti sa sjedištem u Sarajevu, a koja je pokrivala skoro cijelu Bosnu i Hercegovinu i istočni dio Hrvatske. Komandant 2-ge VO general-pukovnik Milutin Kukanjac, naređenjem br. DT 12-82-16 od **10. marta 1992**. godine od jedinica 5-te voj. oblasti i jedinica JNA na prostoru Bosne i Hercegovine **formira 2-gu vojnu oblast** sa preko 60 jedinica ranga korpusa, brigada i pukova, 5 pozadinskih baza, komandi vojnih okruga i vojnih sudova.[13]

Sve ove i druge aktivnosti nedvosmisleno govore da je Bosna i Hercegovina prije početka borbenih dejstava za samostalnost bila posjednuta i praktično okupirana od veoma jakih i potpuno borbeno opremljenih i obučenih jedinica JNA i srpske TO koju je naoružavala, opremala i

[13] Arhiv vojske Federacije, str. 16.

obučavala JNA. Općine u Bosni i Hercegovini sa većinskim bošnjačkim stanovništvom bile su vojno okružene jedinicama JNA i dobrovoljačkim jedinicama VRS i SDS.

Već krajem 1991. godine JNA u Bosni i Hercegovini, u formi vojnih vježbi, sa obrazloženjem sprječavanja mogućih etničkih sukoba, razmještaja svoje jedinice širom Bosne i Hercegovine, preuzima kontrolu nad centrima veze, repetitorima, važnim objektima i tačkama na glavnim putnim komunikacijama. Istovremeno, sa najvišim rukovodstvom SDS Bosne i Hercegovine priprema razne varijante i planove za ratna dejstva i međusobno sadejstvo.

Dobrovoljačke jedinice (69.198 dobrovoljaca) nisu bile u sastavu JNA ali su joj bile potčinjene. Njima su komandovali krizni štabovi SDS po općinama. Popunu naoružanjem, municijom i drugom ratnom opremom vršile su jedinice 2. VO JNA. U navedenom aktu Kukanjac predlaže da se za sada stane sa formiranjem i naoružavanjem novih dobrovoljačkih jedinica dok se ne sredi stanje sa već formiranim. Iz ovog dijela izvještaja nedvosmisleno se vidi da je JNA naoružavala i organizovala obuku dobrovoljačkih jedinica pod okriljem SDS.

Generalštab OS Jugoslavije, sa političkim rukovodstvom Srbije, svojim angažovanjem, odobravanjem formiranja, popunom starješinama, naoružanjem, municijom i drugom opremom pomogli su i praktički formirali paravojne formacije od pripadnika srpskog naroda na teritoriji Bosne i Hercegovine, što je bio protivustavni i protivzakonski postupak.

U strategiji namjene i upotrebe JNA, poslije višestranačkih izbora u bivšim jugoslovenskim republikama dolazi do krucijalnih zaokreta, koje se očituju u napuštanju jugoslovenske i prelazak JNA na velikosrpsku platformu. To treba shvatiti kao posljedicu prevalencije srpskog oficirskog, posebno generalskog kadra, nad pripadnicima kadra ostalih jugoslovenskih naroda. Sa nacionalnom transformacijom uporedo teče proces neviđene indoktrinacije ostatka starješinskog pa i vojničkog sastava bivše JNA zbog tobožnje ugroženosti srpskog naroda u Bosni i Hercegovini te ga treba vojnički štititi, a što postaje osnovni i isključivi zadatak transformisane JNA. Bivši ministar odbrane, general Veljko Kadijević ističe: "posebno voditi računa da će uloga srpskog naroda u Bosni i Hercegovini biti ključna za budućnost srpskog naroda u cjelini i tome prilagoditi lociranje

jedinica JNA u Bosni i Hercegovini. On dalje ističe da su komande i jedince JNA kičma vojske RS.[14]

Ta vojska je uz puni oslonac na srpski narod i stvorila vojničke pretpostavke te adekvatna politička rješenja koja će odgovarati njegovim nacionalnim interesima i ciljevima, zaključuje general Kadijević.

Prisustvo veoma značajnih vojnih efektiva JNA na prostoru Bosne i Hercegovine bio je optimalan okvir za pripreme SDS i većeg dijela srpskog naroda Bosne i Hercegovine za agresiju i nastanak paravojnih formacija, pod imenom VRS. JNA je stručno logistički, moralno i u svakom drugom pogledu ostvarila simbiozu sa naoružanim srpskim dobrovoljačkim formacijama i uporedo podhranjivala konsolidaciju srpske TO i njenu transformaciju u VRS.

Sadržaj vojnih priprema SDS-a i većeg dijela bosanskohercegovačkih Srba za agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu, uz budni nadzor, stručnu pomoć i lično angažovanje JNA, očituje se u:

- konsolidaciji štabova i jedinica srpske TO;
- pripreme za mobilizaciju svih punoljetnih vojnih obveznika;
- "uvoz" starješinskog kadra srpske nacionalnosti sa prostora ostatka Jugoslavije, porijeklom iz Bosne i Hercegovine;
- formiranje srpskog Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP-a);
- opremanje i naoružavanje pripadnika dobrovoljačkih formacija sa doniranom opremom i naoružanjem od strane JNA i oduzetim naoružanjem i opremom od TO Bosne i Hercegovine;
- useljavanje dobrovoljačkih formacija u kasarne JNA i obuka na armijskim poligonima, čime se ostvaruje najdirektnija simbioza sa ostatkom JNA;
- razvoj i uspostava logističke vojne infrastrukture na čitavom prostoru Republike Bosne i Hercegovine, tamo gdje Srbi čine većinu stanovništva;

[14] V. Kadijević MOJE VIĐENJE RASPADA, Politika, Beograd 1993, str. 93, 134 i 148.

- izmještanje-pljačka proizvodnih tehnoloških kapaciteta namjenske i druge industrije u srpske krajeve u Bosni i Hercegovini i u Saveznoj Republici Jugoslaviji;
- pripreme za ubacivanje dobrovoljaca i plaćenika iz Srbije i Crne Gore, na prostore Republike Bosne i Hercegovine;
- neviđeni psihološko-propagandni pogrom, u cilju izazivanja straha, panike i uvjerenja u besciljnost i bezperspektivnost pružanja otpora jačem i
- dejstva na slobodnim teritorijama Republike Bosne i Hercegovine, a u okviru toga posebna pažnja posvećena je snajperskom djelovanju i pokrivanju urbanih ciljeva.

Krajem marta 1992. godine JNA je u Bosni i Hercegovini imala oko 90.000 vojnika. Postupajući po Naredbi nepotpunog predsjedništva SFRJ od 4. maja 1992. godine o povlačenju efektiva JNA iz Republike Bosne i Hercegovine, povučeno je svega 14.000 vojnika, dok je ostalo 75.000 pod izgovorom da su rođeni u Bosni i Hercegovini. Stvarno su se vratili vojnici na odsluženje vojnog roka čiji su roditelji iz Srbije i Crne Gore zahtijevali da se vrate u svoje porodice, jer ratno stanje nije zvanično proglašeno i da prestaje obaveza služenja vojnog roka na prostoru Bosne i Hercegovine za građane Srbije i Crne Gore.

Pripreme JNA za agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu, a koje se odnose na izvršenje operativno-strategijskog razvoja snaga, odvijaju se pod oblandom izmještanja snaga iz Slovenije i Hrvatske, čime se pokušava skriti agresivne namjere prema Republici Bosni i Hercegovini. Pored toga sva "gorka" iskustva koja je JNA doživjela u Sloveniji i Hrvatskoj, posebno ratni neostvareni ciljevi, pretvaraju se u jedan osvetnički naboj prema Republici Bosni i Hercegovini, Bošnjacima i Hrvatima. Za vrijeme rata u Hrvatskoj vršen je manevar i pokret jedinica JNA preko Bosne i Hercegovine što je bilo od vitalnog značaja.[15] Navedeni iskaz bivšeg jugoslovenskog ministra odbrane generala Veljka Kadijevića, argumentovano govori o ulozi JNA u stvaranju VRS koja pod tim imenom počinje da

[15] Isto, str. 147.

funkcioniše od 12. maja 1992. godine. Savezna Republika Jugoslavija i SDS Bosne i Hercegovine su iskoristili Rezoluciju Savjeta bezbjednosti Ujedinjenih nacija br. 713 od 25. septembra 1991. godine o uvođenju embarga na uvoz oružja na prostore ex Jugoslavije, što posebno pogađa Republiku Bosnu i Hercegovinu. Ovim embargom na uvoz oružja u Republiku Bosnu i Hercegovinu Ujedinjene nacije su praktički onemogućile samoodbranu Republike Bosne i Hercegovine od agresije Savezne Republike Jugoslavije. Poučeni iskustvom krvavih ratova u Sloveniji i posebno Hrvatskoj, dosta gradova u Bosni i Hercegovini polovinom 1991. godine organizuje mirne proteste protiv rata. Međutim SDS u općinama gdje su Srbi bili u većini formiraju vlastitu organizaciju vlasti, policiju, počinju sa otpuštanjem sa posla nepodobne Muslimane i Hrvate, pokreću sudske procese protiv neodazivanja na mobilizaciju u JNA.

Jedinice JNA i srpske dobrovoljačke formacije, locirane na prostoru Bosne i Hercegovine, a koje su bile u sastavu 1. VO Beograd upućivane su na bojište u Hrvatskoj. Bošnjaci i Hrvati nisu htjeli ići u rat u Hrvatskoj i zbog toga su krivično gonjeni. Paralelno sa ovim aktivnostima JNA i srpske paravojne formacije počinju sa blokadom većine gradova u Bosni i Hercegovini, gdje su Bošnjaci imali većinu. Blokirane su sve putne komunikacije, a početkom 1992. godine i artiljerijsko granatiranje okruženih gradova.

Nakon referenduma u Bosni i Hercegovini i pokretanja procedure proglašenja nezavisnosti i međunarodnog priznanja Bosne i Hercegovine, počinje napad JNA i dobrovoljačkih jedinica SDS na glavni grad Republike Bosne i Hercegovine Sarajevo. Istovremeno JNA i srpske dobrovoljačke jedinice (Šešeljeve, Arkanove, Beli orlovi, Crvene beretke i dr) okupiraju Foču, Zvornik, Višegrad, Bosanski Šamac i Prijedor gdje vrše strahovite zločine i genocid nad muslimanskim stanovništvom. Stvarne događaje potvrđuje Naređenje Načelnika Generalštaba OS SFRJ, generala Blagoja Adžića, str. pov. br. 585-2 od 3. aprila 1992. godine komandantu 2. VO u Sarajevu generalu Milutinu Kukanjcu (rodom iz Užica, Srbija):[16]

[16] Generalštab OS SFRJ, str. pov. 585-2, od 3.4.1992. godine.

1. U što kraćem roku pristupiti formiranju štabova, odreda i brigada dobro-voljačkih jedinica, smanjenog sastava i njihovoj adekvatnoj popuni starje-šinskim kadrom iz JNA, naoružanjem i opremom. Ove jedinice vojno organizovati i povezati sa komandama jedinica JNA u zoni njihove odgovornosti. Ovim se direktno potvrđuje da je Generalštab JNA naredio formiranje srpske TO i dobrovoljačkih jedinica;
2. Ubrzati izvlačenje ratnih materijalnih rezervi (RMR), naoružanja i vojne opreme, a trupne rezerve rješavati u sklopu iseljavanja i premještanja jedinica na druge prostore.

U citiranom Naređenju je i priprema za izmještanje komande 2. VO iz Sarajeva u Han Pijesak, objekat "GOLJAK" koji je JNA izgradila u tu svrhu. Ovim se jasno govori o namjeri jedinica i komandi JNA da ostaju na prostorima Republike Bosne i Hercegovine, a ne da se povlače u Srbiju i Crnu Goru.

Naređenjem GŠ OS SFRJ str.pov.br. 9-1 od 10. januara 1992. godine reguliše se raspored jedinica i ratne tehnike sa prostora Srbije, Crne Gore i Makedonije na prostorima Bosne i Hercegovine.[17]

Odlukom Skupštine srpskog naroda BiH br. 03-234-92 od 12. maja 1992. godine kojom je formirana vojska Srpske Republike BiH, pored ostalog se navodi: VRS nosi uniforme i činove koje su nosili pripadnici JNA i TO. To potvrđuje ne samo formalnu vezu između JNA i VRS, već otvara mogućnost prelijevanja vojnih efektiva iz jedne u drugu vojnu organizaciju. To omogućava angažman snaga Savezne Republike Jugoslavije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, što je bilo sračunato na prikrivanje učešća jedinica ex JNA, a zatim tokom rata i vojske Savezne Republike Jugoslavije.

Na ovaj način je omogućena i korištena kadrovska popuna i logistička podrška VJ za VRS BiH u kom cilju je GŠ SRJ formirao dva kadrovska centra, 30-ti i 40-ti za popunu, unapređenja i plate.

Iz do sada kazanog o vojsci srpske Republike Bosne i Hercegovine možemo izvesti zaključak o izvorima njene popune ljudstvom i borbenim sredstvima:

---

[17] Generalštab OS SFRJ, str. pov. br. 9-1 od 10.1.1992.

- dijelovi i kompletne jedinice ex JNA;
- dijelovi bivše TO Republike Bosne i Hercegovine;
- vojne i policijske škole;
- dijelovi bivšeg Ministarstva unutrašnjih poslova (republičkog i saveznog);
- kadar i dobrovoljci SDS;
- "importovane" dobrovoljačke formacije iz Savezne Republike Jugoslavije;
- "uveženi" plaćenici iz istočnoevropskih zemalja;
- pripadnici obavještajnih službi ex Jugoslavije.

Heterogenost sastava imala je negativnog uticaja na ustroj vojne organizacije, funkcioniranje rukovođenje i komandovanje, te na poštivanje pravila i običaja rata, odnosno normi međunarodnog prava. O implikacijama navedenog sastava VRS vrlo reljefno govori citat eminentnog profesora sa banjalučkog univerziteta Miće Carevića: "Nacionalni srpski pokret je od početka imao mafijaško-lokalni oblik organizacije, oslonjen na svoje vojne formacije koje su radile što su htjele. Ove formacije bile su sastavljene od deklarisnaog, palanačkog, društveno-izgubljenog sloja, zadojenog zavisnošću, sebičnosti, pohlepom, lagodnim životom i mržnjom. Ovaj sloj nije ima šta da izgubi, a nasiljem je mogao dobiti sve. On je u haosu koji je nastao napravio pravi pakao: etničko čišćenje, progon i pogrom pripadnika drugih naroda, pljačke i paljevine, rušenje svega postojećeg, a etničko čišćenje je bio njihov strateški cilj u ratu".

JNA je pored naoružanja, municije i druge opreme predale VRS i hemijsko oružje, a koje je međunarodna zajednica zabranila još 1907. godine, pa do Konvencije Organizacije ujedinjenih nacija 1975. godine, koja zabranjuje razvoj, proizvodnju i upotrebu biološkog i toksikološkog oružja. Hemijsko oružje upotrebljavala je VRS i jedinice Savezne Republike Jugoslavije, koje su izvodile borbena dejstva u istočnoj Bosni, posebno u i oko Srebrenice. Analiza naređenja VRS u vezi sa asanacijom zemljišta i sahrana ubijenih srebreničana na tajnim mjestima, te spaljivanjem posmrtnih ostataka ubijenih Bošnjaka, što potvrđuje i Izvještaj Načelnika sanitetske

službe brigade "Birač", majora Svetozara Trkulje, gdje decidno naređuje način ponovnog spaljivanja posmrtnih ostataka ubijenih. Upotrebu bojnih otrova priznaje i komandant Zvorničke brigade VRS pukovnik Vinko Pandurević, kao i izvještaj Human Rights Watcha HEMIJSKI RAT U BOSNI I HERCEGOVINI, knjiga Muje Alića UPOTREBA BOJNIH OTROVA U IZVRŠENJU GENOCIDA U SREBRENICI, SIGURNOJ ZONI UJEDINJENIH NACIJA, JULA 1995.[18]

Od formiranja JNA 22. decembra 1941. godine, usvajanjem Ustava FNRJ, kasnije SFRJ, je imala ustavnu obavezu čuvanja suvereniteta i teritorijalnog integriteta države svih njenih naroda i građana, zbog čega je i postojala. Po opremljenosti borbenom tehnikom i obučenošću bila je jedna od respektabilnih oružanih snaga u Evropi. Imala je veliki rejting među narodima Jugoslavije, jasno se izjašnjavala kao oružana sila svih naroda i narodnosti.

Međutim, nacionalni sastav aktivnih starješina, posebno visokih činova i političko rukovodstvo države u kojem su dominirali Srbi i Crnogorci, osamdesetih godina definitivno su JNA odveli u velikosrpske vode u cilju stvaranja jedinstvene srpske države.

Obzirom da je Naređenje za formiranje Vojske Republike Srpske potpisao 10. maja 1992. godine u Banja Luci vršilac dužnosti Saveznog sekretara za narodnu odbranu SFRJ general-pukovnik Blagoje Adžić čime se nedvosmisleno iskazuje podređenost cjelokupne organizacije sitema rukovođenja i komandovanja vojske Republike srpske vojsci Savezne Republike Jugoslavije. Ministarstvo odbrane Republike srpske neposredno je bilo podređeno Ministarstvu odbrane Savezne Republike Jugoslavije. Taj odnos je bio tokom trajanja rata 1992-1995. godine. Nakon Dejtonskog sporazuma 21. novembra 1995. godine organizacija sistema rukovođenja i komandovanja u Vojsci Republike Srpske usklađen je prema odredbama Dejtonskog ustava.

Nakon "ustavno-pravnog" od administrativno-teritorijalnog i političkog oktroisanog konstituisanja srpske paradržave u Bosni i Hercegovini, te nakon opsežnih vojnih, materijalnih i drugih priprema za rat, stečenih prvih ratnih iskustava, a posebno poslije neuspjelog državnog

[18] M. Carević, KAKO DALJE, Banja Luka, 1999, str. 20. i 21.

udara "Skupština srpskog naroda u BiH" je na svojoj sjednici održanoj 12. maja 1992. godine u Banja Luci donijela "ODLUKU O STRATEŠKIM CILJEVIMA SRPSKOG NARODA U BIH". Po ovoj odluci strategijski ciljevi, odnosno prioriteti srpskog naroda u BiH su:

1. "Državno razgraničenje od druge dvije nacionalne zajednice,
2. Koridor između Semberije i Krajine;
3. Uspostavljanje koridora u dolini rijeke Drine kao granice srpskih država;
4. Uspostavljanje granice na rijekama Uni i Neretvi;
5. Podjela grada Sarajeva na srpski i muslimanski dio i uspostavljanje u svakom od dijelova efikasne državne vlasti;
6. Izlazak Republike Srpske na more".

Kao što se vidi iz pregleda nacionalne strukture profesionalnog sastava starješina 1947, 1981. i posebno viših činova 1991. godine, da su Srbi i Crnogorci bili zastupljeni sa skoro 70% u JNA, a ostali narodi i narodnosti sa jedva 30%.

Poslije višestranačkih izbora 1990. godine, beogradska politička oligarhija je otvoreno objavila da želi državu u kojoj će živjeti svi Srbi na ovom prosotru. JNA je ovaj cilj podržala i maksimalno se uključila u realizaciju stvaranja "Velike Srbije". Konačno su narodi ex Jugoslavije shvatili da je JNA bila i ostala oružana sila srpskog naroda, da je njena transformacija u srpsku vojsku praktički počela od njenog samog formiranja.

Živjeli smo u iluziji da je JNA zajednička vojna sila svih njenih naroda. Nažalost bila je i ostala srpska.

REZIME

Do disolucije SFRJ, jedina vojna sila u Bosni i Hercegovini je bila Jugoslovenska narodna armija i Teritorijalna odbrana SR Bosne i Hercegovine. Međutim, Teritorijalna odbrana SR BiH praktički je nestala 1991. povlačenjem njenog naoružanja u magacin JNA. Do tada je JNA uživala visok ugled svih naroda SFRJ, posebno bošnjačkog.

Povlačenjem JNA iz Slovenije i Hrvatske, 1991. godine dolazi do ogromne koncentracije jedinica JNA, naoružanja i druge vojne opreme u Bosni i Hercegovini, što praktično znači do okupacije. Početkom januara 1992. godine formirana je 2. Vojna oblast JNA sa sjedištem u Sarajevu, za komandanta je postavljen general Milutin Kukanjac iz Srbije, a za zamjenika general Ratko Mladić iz Bosne i Herzegovine. General Veljko Kadijević, savezni sekretar za narodnu odbranu SFRJ, 1991. godine upozorava da će glavnine JNA prema planovima biti upotrebljene u Bosni i Hercegovini, jer će uloga srpskog naroda u Bosni i Hercegovini biti ključna za budućnost srpskog naroda u cjelini, te da se tome prilagodi lociranje jedinica, naoružanja i opreme JNA u Bosni i Hercegovini.

Nacionalni sastav starješina JNA, posebno višeg čina na komandnim dužnostima, gdje su dominirali Srbi i Crnogorci, upozoravao je da politika i ciljevi srpskog rukovodstva u Beogradu imaju odlučujući uticaj na JNA. Srbi i Crnogorci u JNA su bili zastupljeni sa 66,20%, a prema nacionalnom sastavu stanovništva SFRJ trebalo je biti 37,20%.

Brojno stanje u Bosni i Hercegovini do 18. maja 1992. godine bilo je 85.097 pripadnika, a već krajem maja 1992. godine Vojska Republike Srpske Bosne i Hercegovine je formirala šest korpusa sa 131.000 pripadnika. Do 18. maja 1992. godine, Vojska Republike Srpske je od JNA preuzela 820 tenkova, 1.018 oklopnih transportera, 1.560 artiljerijskih oruđa, sve pješadijsko naoružanje, vojnu opremu, municiju i minsko-eksplozivna sredstva.

Povlačeneje JNA iz Bosne i Hercegovine bilo je deklarativno, jer je linija zapovijedanja, personalna politika, logistika i planiranje operacija ostala u nadležnosti Armije Savezne Republike Jugoslavije.

Živjeli smo u iluziji, i ja lično, da je JNA zajednička vojna sila svih njenih nacionalnosti. Nažalost, bila je i ostala srpska.

SUMMARY

Until the dissolution of the SFRY, the only military force in Bosnia and Herzegovina was Yugoslav National Army and Territorial Defence of SR Bosnia and Herzegovina. However, Territorial Defence of SR BiH has practically disappeared in 1991 after relocation of its weapons into the YNA storehouse. Until that time, YNA was highly respected by all peoples in SFRY, especially by Bosniak people.

After withdrawal of YNA from Slovenia and Croatia in 1991, the YNA units were largely concentrated together with armaments and other military equipment in Bosnia and Herzegovina. It practically meant occupation. By the beginning of January 1992, Second YNA Military District was formed with the Supreme Command (HQ) in Sarajevo. General Milutin Kukanjac from Serbia was appointed the Commander, and general Ratko Mladić from Bosnia and Herzegovina his deputy. General Veljko Kadijević, Federal Secretary for national defence of SFRY in 1991 warns that the main forces are planned to be used by YNA in Bosnia and Herzegovina, since the Serb people in Bosnia and Herzegovina will have the key role for the future of Serbs, as a whole. Therefore, deployment and positioning of YNA units, weapons and equipment in Bosnia and Herzegovina is to be adapted accordingly.

Already national composition of the YNA seniors, especially those of higher ranks on the commanding positions, where Serbs and Montenegrins were in predominant number warned that politics and goals of the Serb leaders in Belgrade have decisive impact on YNA. Serbs and Montenegrins in YNA made 66,20 %, and according to the national population composition of SFRY it should 37,20 %.

Until 18 May 1992, in Bosnia and Herzegovina there were 85.097 members, and already by the end of May, 1992, Army of Republika Srpska of Bosnia and Herzegovina formed six corpses with 131.000 members. Until 18 May 1992, Army of Republika Srpska took over from YNA 820 tanks, 1.018 armoured personnel carrier, 1.560 artillery weapons, all infantry arms, military equipment, ammunition and mining and explosive means.

Withdrawal of YNA from Bosnia and Herzegovina was declarative only, since the commanding line, personal policy, logistics and planning of operations remained under the competency of the Army of the Federal Republic of Yugoslavia.

We lived in illusion, me personally too, that the Yugoslav National Army is a common military force of all its nationalities. Unfortunately, it was and remained Serb.

Mr. Meldijana Arnaut-Haseljić, Institut za istraživanje
zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava
Univerziteta u Sarajevu

MEDIJI U FUNKCIJI REALIZACIJE GENOCIDA U BOSNI

Mediji i politika

Posredovanje politike kroz masovne medije, uvijek može imati različitu težinu i sudjelovati na različite načine. Iako su mediji igrali jednu od ključnih i najprljavijih uloga, ipak su oni bili samo sredstvo politike pod njenom manjom ili većom kontrolom. Oni su instrument, ali ne i autonomni kreator ratnih sukoba. Taj primat pripada politici. Akteri političkog djelovanja se oslanjaju na raznovrsne resurse moći među kojima mediji zauzimaju ključni položaj. Naime, ono što može zaokupiti pozornost, pobuditi motive, potaknuti djelovanje, postaje produktivno sredstvo politike koje može polučiti rezultate u razmjerama koje nije lako pretpostaviti ili sagledati u cjelosti. Tako je i medijska scena u Jugoslaviji, a time i u Bosni i Hercegovini, vjeran odraz političke. Krajem 80-tih vladajuće elite na prostoru bivše Jugoslavije uspostavljaju gotovo potpunu kontrolu nad glavnim medijima i stavljaju ih u funkciju svojih političkih ciljeva, a mediji postaju pogubno sredstvo nacionalističkih i ratnih politika. U njima dominiraju senzacionalizam, nacionalizam, ksenofobija, propaganda... Postaju najčešći eksponenti poprišta negativnih emocija, kolektivnih frustracija, političkih i socijalnih nezadovoljstava, govora mržnje kao najčešće korištenog izražajnog sredstva i uobičajene forme kršenja ljudskih prava.

Medijska histerija ostavlja neizbrisiv trag u glavama ljudi. Propaganda koja je imala svoju preciznost i kontinuitet koristila je svjesna ili nesvjesna osjećanja i predrasude običnih ljudi. Intenzivna kampanja od 1987. do 1990. godine medijskih magnata Srbije, dirigirana Miloševićevim režimom, imala je lajtmotiv koji je govorio o ugroženosti srpskog identiteta. Ograničeni pluralizam u informiranju učinio je da satanizacija drugih naroda i nacionalnosti, u kasnijim ratnim izvještajima

dobije još gore razmjere. Možda mediji ne mogu sasvim uspjeti da cio auditorijum ubijede da misli na određeni način, ali uspijevaju da mu nametnu ono o čemu bi trebalo da misli. Time dolazi do izražaja jedna od uloga medija - da budu *gate-keepers* ("čuvari kapije"). Oni sprječavaju da teme koje mogu biti štetne po politički establišment uopšte dobiju vrijeme i prostor u medijima.

Uređivačka politika medija i na teritoriji prethodne Jugoslavije sastojala se u odabiranju događaja koji, po mišljenju vladajuće elite, mogu da dobiju 'mjesto' i 'vrijeme' u informativno-političkim emisijama elektronskih medija i na prvim stranicama štampe. Bila je je to dobra artiljerijska priprema za 'preventivni' rat i odbranu svekolikog srpstva. Treba imati u vidu kako propaganda, ali i riječ kao takva (bilo pisana ili izgovorena) mogu doprinijeti nasilnom ili, pak, mirnom ishodu. Jer riječ može imati snažnu, ubojitu moć ukoliko se nađe u ruci politike koja je oprema strukturom, sadržajem, vokabularom i skrivenim značenjem. Naime, politička retorika manifestovana kroz medije, stupa na scenu tek poslije (*ex post*), kada je politička odluka već donijeta jer ona predstavlja završnu obradu, a ne pokretačku snagu same politike. Ondašnja medijska scena je, bez sumnje, pružila mnoge primjere manipuliranja. To za pretpostavku ima da primaoce informacija ne priznajemo samostalnim, samosvjesnim i mislećim bićima - oni postaju izmanipuliranim jedinkama.

Mazowiecki je u jednom od svojih izvještaja naglasio situaciju u medijima u periodu raspada bivše Jugoslavije:

"95. Informativna blokada, koja postoji od početka neprijateljstava u bivšoj Jugoslaviji, ima dalekosežne posljedice. Mediji i štampa pod kontrolom Vlade postali su dijelom mašinerije jednostrane i nacionalističke propagandne kampanje. Zvanični mediji ne čine ništa kako bi se distancirali od politike netrpeljivosti i, kao rezultat toga, dolijevaju ulje na vatru mržnje. Radeći na takav način, oni su silno zanemarili uspostavljanje međunarodnih pravila o ljudskim pravima, koja zabranjuju zagovaranje nacionalne, rasne ili religijske mržnje koja čini osnovu za diskriminaciju, neprijateljstva ili nasilje.

Treba se sjetiti da je prije događaja koji su doveli do krvoprolića u ovom regionu, svaka neutralna televizija, poput 'Jutela', bila ušutkana i u Hrvatskoj i u Srbiji, dok su u drugim slučajevima neki novinari otpuštani ili premješteni na druga radna mjesta.

96. Uočeno je da su podaci o činjenicama često poremećeni, informacije falsificirane i nekada zvjerstva izmišljena ili namjerno otkrivena, kako bi se doprinijelo atmosferi međusobne mržnje. Mediji koriste uvredljive i zloupotrebljive nazive. Aktivnosti različitih međunarodnih tijela predstavljaju se u pogrešnom svjetlu i stvara se atmosfera opsade. Demokratski orijentirane opozicione političke partije i pokreti za zaštitu ljudskih prava imaju veoma ograničen pristup televiziji i radiju i imaju malu mogućnost da učine svoje poglede dostupnim cjelokupnoj zajednici."[1]

Propaganda kao sredstvo pripreme genocida

Nije lak posao predstaviti 'neprijateljima' nekoga s kim se dijelilo pedeset godina bratstva, jedinstva, ravnopravnosti, jednakosti .... Trebalo je osmisliti ambijent u kojem su izvršene pripreme za uobličavanje bezlične mase i njeno pretvaranje u ubilačku mašineriju pokrenutu na izvršenje stravičnih zločina koji će kulminirati *genocidom* – zločinačkom nakanom da se cijeli jedan narod potare i unište tragovi njegovog bivstvovanja na ovim područijima. Ovaj posao zahtijeva značajnu ideološku pripremu. Kako bi se pojedincu nametnulo ubjeđenje da je njegov susjed, dojučerašnji suučesnik u njegovom životu, zaista pripadnik neprijateljske grupe koja ga ugrožava, budući zločinci moraju biti izloženi djelovanju sistematske propagande.

U pripremi agresorskih osvajanja istina je ta koja prva strada, a zatim dolaze na red ostale vrste stradanja. Istinu je potrebno dokinuti, kako bi se na njeno mjesto ustoličila laž. Laž je neophodan preduvjet kako bi manipuliranje ljudima postalo mogućim. A manipulacija je potrebna kako bi se čovjek podstakao na ono što nije uobičajeno za njegovu ljudsku prirodu – ubijanje. Ubijanje, pak, vodi zaposjedanju prostora, onog teritorijalnog, ali i medijskog. Kako bi ovaj lanac bio moguć i ostvariv potrebno je medije staviti u službu politike, a rat je, također, politika. Mediji su, znači, njena produžena ruka. Ulazeći u doba tranzicije mediji su postali bezpogovorni sljedbenici stavova vladajućih elita sopstvenih mikrosredina.

[1] Mazowiecki Tadeusz, UNIŠTAVANJE KULTURNOG NASLJEĐA - Izvještaj broj A/47/666-S/24809 od 17. novembra 1992.

Dizajniranje vijesti suptilnim mehanizmima prema nacionalno-vjerskom modelu osigurala bi se, ako ne potpuna, a ono barem djelimična lojalnost. Jer, ko posjeduje medije, ima i moć.

Evidentna su nastojanja da se mediji zaposjednu ili, pak, destruiraju nacionalističkom idejom, ali i fizički razore. Cilj je bio ostvariti dominaciju. Na tom planu vrlo agresivan ton davala je Srpska demokratska stranka Bosne i Hercegovine (SDS BiH), koja se nije ustezala da javno ospori prava drugih naroda, kao ni to da javno iznese stav kako će, ukoliko se druga dva naroda u Bosni i Hercegovini ne opredijele za Jugoslaviju, započeti i voditi rat. Javno je to iznio predsjednik stranke Radovan Karadžić, koji se danas nalazi pred Haškim tribunalom, gdje mu se sudi za zločine koje je planirao, naredio i podstakao.[2]

Velikosrpski centri moći su orkestriranom propagandom pomoću mass-medija uspjeli uvjeriti veliki broj Srba kako su im susjedni narodi neprijatelji koji ugrožavaju njihove interese. Tako indoktrinirane mase postale su podoban materijal koji je bilo jednostavno 'gurnuti' u agresiju na Hrvatsku, a zatim i na Bosnu i Hercegovinu. Služeći kao sredstva za legitimiranje upotrebe sile i nasilja, srpski mediji su bili podrška vojno-političkom cilju stvaranja države u kojoj će živjeti svi Srbi, čije ostvarenje iziskuje pripajanje bosanskih i hrvatskih teritorija na kojima žive Srbi. Milošević će odabrati *Televiziju Srbije* i u julu 1991. kako bi u jednom svom govoru dao signal da je rat neizbježan.[3] Imidž 'ugroženog naroda'

---

[2] "Javna prijetnja Muslimanima od strane Radovana Karadžića, vođe SDS-e BiH izrečena u Skupštini Bosne i Hercegovine oktobra 1991. godine: '*... Ja vas još jedanput molim, ne prijetim, nego molim, da ozbiljno shvatite tumačenje političke volje srpskog naroda koji ovdje zastupa Srpska demokratska stranka i Srpski pokret obnove, a po meni i Srbi iz drugih stranaka. Molim vas da ozbiljno shvatite ovo nije dobro što vi radite. Ovo je put na koji vi hoćete da izvedete Bosnu i Hercegovinu ista ona autostrada pakla i stradanja kojom su pošli Slovenija i Hrvatska. Nemojte da mislite, da nećete odvesti Bosnu i Hercegovinu u pakao a muslimanski narod možda u nestanak, jer muslimanski narod ne može da se odbrani ako bude rat ovdje ...*'."(Smail Čekić, AGRESIJA NA BOSNU I GENOCID NAD BOŠNJACIMA 1991.-1993., Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 1994, str. 269.).

[3] *"Srbija se ne može zaštititi od rata kome može biti izložena ako za taj rat nije spremna, odnosno, ako bude uspavana u uverenju da se on ne može dogoditi. Njena spremnost zasada treba da se izrazi, prvo, u okviru Jugoslovenske narodne armije i, drugo, u okviru sopstvene oružane sile koju sačinjavaju jedinice Teritorijalne odbrane*

projektovan je u svim centralnim informativnim emisijama televizije i radija, a istovremeno osnaživan vrištećim naslovima s naslovnih stranica najtiražnijih dnevnih listova i tjednika. Njegovim govorom u Gazimestanu najavljeni su ratovi, a slijedit će svakodnevno medijsko trovanje.

Ratna i politička propaganda sklone su osloncu na osjećaju mržnje. Prvo se stvaraju uvjeti za nastanak negativnih osjećaja, a zatim se na osnovu tako formiranog osjećaja usmjerava ponašanje ciljnih grupa. Nemoguće se ne zapitati zašto pojedinac uzima učešće u nasilnim aktivnostima spram prijatelja, susjeda i poznanika sa kojima je, još do jučer, živio u skladnim odnosima. Pri tome, ne možemo isključiti emociju, kao pokretački naboj koji je svojstven samo, i isključivo, čovjeku – ljudskom biću. Dominantnu poziciju u ovakvoj konstalaciji odnosa možemo dodijeliti 'ugroženoj sigurnosti' - strahu. Osjećaj je to koji najintenzivnije, najenergičnije i najbrže pokrene individuu na aktivnost/reagiranje. Nema etičkih, ili bilo kojih drugih, okvira kada se javlja potreba zaštititi sebe i one koje volimo, osjećamo svojima, od potencijalne opasnosti. Strahom se mogu objasniti i pokušati razumjeti međusobna neprijateljstva u slučaju disolucije Jugoslavije i država nastalih njenim raspadom.

Međutim, treba imati u vidu činjenicu da između emocije i strukturalne promjene djeluju i informacije, ali i formiranje ubjeđenja i stavova.

Zvanična propaganda, plasirana od strane datog režima ima veći efekt ako nasuprot njoj ne postoji kontra-propaganda, ili barem, ako protivne političke ideje i mišljenja ne mogu da se izraze kroz kanale difuzije koji im omogućuju da dopru do mase građana. Da bi se plasirala konstrukcija o ugroženosti jednog etnosa, bilo je neophodno onemogućiti jedan drugi glas – glas istine – da dopre do ušiju domaće, ali i svjetske javnosti. Za realiziranje toga plana, bilo je neophodno ostvariti materijalne pretpostavke tj. destruirati medije, ali i onemogućiti pojedince – izvještače, koji su plasirali činjenice o događajima u Bosni i Hercegovini. U tu svrhu, pristupilo

---

Srbije koje su osposobljene da u svako doba preuzmu na sebe odbrambene zadatke Republike Srbije. Snage Teritorijalne odbrane Srbije moderno su opremljene, a po broju i obučenosti ljudstva nadmoćno prevazilaze slične snage izvan Srbije, uključujući i njihove takozvane 'paravojne jedinice'. Građani Srbije to treba da znaju i da s tim računaju." SLIKE I REČI MRŽNJE - GODINA PRVA, Fondacija Pravo na sliku i reč, Lazar Lalić, B92-ARHITEL, 1997.

je se cjelovitom uništenju medijske infrastrukture: objekata, releja, produkcije...., ali i ljudskog glasa – pisanog ili izgovorenog. U periodu 1992-1995. godine, ubijen je ili ranjen najmanje 41 domaći i strani novinar, odnosno medijski radnik. Ovakvi slučajevi predstavljaju najozbiljniju prijetnju slobodi izvještavanja, naročito u onim situacijama u kojima su žrtve napadnute prvenstveno zbog svoje profesije.[4]

Uništavanje medijskih kapaciteta je od velike važnosti, jer mediji igraju bitnu ulogu u ratu, kao instrumenti moći, ali i obmane. Aktivnosti koje je Vojska Republike Srpske vršila prema medijima, s ciljem njihove materijalne destrukcije, predstavljale su bitne korake u ostvarenju njihovih vojnih planova i propagiranju 'etničkog čišćenja' (tj. *genocida*, zašto ga ne nazvati pravim imenom?!), odnosno, bili su prethodnica nemilosrdnim događajima. Na to nas upućuje i činjenica da su *TV Beograd*, a kasnije i *TV Pale* i *TV Banja Luka*, često emitirali lažne ili iskrivljene informacije sa namjerom da opravdaju vojne operacije, te da podstaknu nacionalističku mržnju, istovremeno zanemarujući užasne dokaze kršenja ljudskih prava koje su ove snage činile na terenu.

Propaganda postaje veoma štetna i za svaku osudu onda kada se koristi na totalitarni način i za promoviranje političkih ciljeva protivrječnih pravima čoveka i suprotnih međunarodnom pravu. Nebrojeno puta je u medijima, naročito onima koji su bili pod kontrolom Slobodana Miloševića, prekršen član 20. Međunarodnog sporazuma o građanskim i političkim pravima, te član 4. Međunarodne konvencije o eliminiranju svih oblika rasne diskriminacije, u kome se navodi da je bilo kakvo propagiranje rata ili podsticanje rasne, nacionalne ili vjerske mržnje, koja dovodi do diskriminacije, neprijateljstva ili nasilja, suprotno ljudskim pravima.[5]

---

[4] "… RTVBiH, koja se sastoji od bitnijih radio i TV-stanica u državi, ima mogućnost pokrivanja signalom gotovo čitave teritorije BiH. Ipak, ta mogućnost se drastično smanjila tokom rata, učestalim napadima na mrežu sistema prijenosa, zatim periodičnim preuzimanjem prijenosnih uređaja, kao i nestancima električne energije. Prije aprila 1992. godine, ova televizijska kuća emitirala je program na tri kanala, dok sada emitira samo na jednome, i to na manjem, ograničenom području, koje obuhvata Sarajevo, Tuzlu, Zenicu i, u skorije vrijeme, Mostar…." (Mazowiecki Tadeusz, Specijalni izvještaj o medijima E/CN.4/1995/54 od 13. decembra 1994).

[5] U članu 20. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima koji je Generalna skupština Ujedinjenih nacija usvojila Rezolucijom 2200 A (XXI) 16. decembra 1966, a

Milošević će, od 1987. godine, svoju vlast oslanjati na medije. Lično je inspirisao propagandne poruke kroz koje je širio nacionalističku histeriju. Potvrđuje to i Borisav Jović, jedan od njegovih najbližih saradnika koji je bio na funkciji potpredsjednika, a poslije predsjednika Predsjedništva Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: "*Napisao sam seriju od tri članka* pod zajedničkim naslovom (ISTINA O ANTI MARKOVIĆU) *i poslao Slobodanu. On je to dao da se objavi u 'Politici'. Objaviće se 5, 6. i 7. u nastavcima pod nečijim pseudonimom. Moramo ga razobličiti, jer je narod u velikoj zabludi ko je on i šta je on. Mnogi u njemu vide nekog spasioca, ali on je običan prevarant i neprijatelj srpskog naroda*".[6]

Američki ambasador u Jugoslaviji, Warren Zimmerman, dobar poznavalac tadašnjih prilika, prikazujući knjigu Marka Thompsona PROIZVODNJA RATA – MEDIJI U SRBIJI, HRVATSKOJ I BOSNI I HERCEGOVINI, osvrće se na metode ratne propagande koje su tada korištene: "*Milošević je vješto koristio štampu da opravda najneopisivije zločine. U ratu i u Hrvatskoj i u Bosni strategija je uključivala proces u pet faza. Prvo srpske vođe optuže neprijatelja za užasne etničke zločine, neke istinite, a većinom lažne. Onda, pozajmljujući iz iskustva Vietkonga, izazovu nasilne incidente u etnički pomiješanim selima, uzrokujući eskalaciju nasilja i brojna ubistva, koja se mogu publikovati s odgovarajuće užasavajućim slikama. Sljedeća faza dovodi Jugoslovensku armiju, pod*

---

koji je stupio na snagu 3. januara 1976. stoji sljedeće: "Svaka propaganda u korist rata zakonom će se zabraniti", kao i: "Zakonom će se zabraniti svako zagovaranje nacionalne, rasne ili vjerske mržnje koje predstavlja podsticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje". (Među državama koje su potpisale i ratifikovale taj pakt nalazi se i Jugoslavija.) A članom 4. Međunarodne konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, koju je Generalna skupština Ujedinjenih nacija usvojila Rezolucijom 2106 A (XX) od 21. decembra 1965. i koja je stupila na snagu 4. januara 1969, države potpisnice "osuđuju svaku propagandu i sve organizacije [...] koje žele da opravdaju ili podrže svaki oblik rasne mržnje ili diskriminacije", i pozivaju se da "utvrde kao krivično djelo svako širenje ideja zasnovanih na superiornosti ili rasnoj mržnji, svako podsticanje na rasnu diskriminaciju, kao i sva djela nasilja, ili izazivanje na takva nasilja, uperena protiv svake rase [...]" /citirano prema LJUDSKA PRAVA - PET DECENIJA OD USVAJANJA OPŠTE DEKLARACIJE O PRAVIMA ČOVEKA, Međunarodna politika - Službeni list SRJ - Pravni fakultet - Fakultet političkih nauka, Beograd, 1988, str. 142 188-189./

[6] Jović Borisav, POSLEDNJI DANI SFRJ, Izvodi iz dnevnika, Prizma, Beograd 1996, str. 173.

srpskom kontrolom, da navodno 'uspostavi red' a zapravo da učvrsti srpska teritorijalna osvajanja. Četvrti korak je uspostavljanje 'srpskih država' na teritoriji Hrvatske - kao u Krajini - ili Bosne; ovaj korak je praćen snažnom podrškom srpskih medija za 'princip nacionalnog samoopredjeljenja'. Konačno, Milošević obezbjeđuje direktnu pomoć Srbije Srbima u Hrvatskoj i Bosni preko međunarodnih granica, tvrdeći u štampi da svi Srbi imaju pravo da žive u jednoj državi."[7]

Medijski vokabular kao podstrek agresiji

Za adekvatno objašnjenje i razumijevanje diskursa medija neophodna su bazična znanja o političkoj pozadini i konkretnim zbivanjima iz obuhvaćenog perioda, koji utiču na retoriku u datom trenutku. Dakle, za razumijevanje diskursa medija važno je poznavati kontekst događanja paralelnih sa pojavom koja se istražuje, potrebno je poznavanje događaja iz bliže prošlosti, trenutnih političkih odnosa itd. Historijska prošlost mora se mitologizirati, a pojedinac se mora smjestiti u jedinstven odgovarajući kalup. Vetlesen kaže: "Rat riječima prethodi fizičkom ratu ... Atmosfera ispunjena strahom, kao i mržnjom, nepovjerenjem, prezirom i sl. prema grupama izdvojenim za uništenje, mora biti stvorena u velikom broju članaka, knjiga, govora i razgovora. Podgrijavanje takve atmosfere je neophodan preduvjet - uvjet za zločine koji tek treba da uslijede".[8]

Tako se u srpskim medijima Bosna tretira kao 'neovisna' pri čemu se aludira na 'neovisnu' državu Hrvatsku iz perioda Drugog svjetskog rata. Mediji stvaraju iskrivljenu sliku historije, koristeći se u tu svrhu legendama i mitovima. Oružani sukobi sa Hrvatima se prikazuju kao nastavak Drugog svjetskog rata (i kao borba protiv ustaša), dok se borba sa Bošnjacima upoređuje s obnovljenom borbom protiv osmanske okupacije.

---

[7] Citirano prema: Kurspahić Kemal , ZLOČIN U 19:30 – BALKANSKI MEDIJI U RATU I MIRU, Sarajevo 2003, str 140.

[8] Vetlesen Arne Johan, EVIL AND HUMAN AGENCY: UNDERSTANDING COLLECTIVE EVILDOING, (ZLO I LJUDSKO POSREDSTVO – RAZUMIJEVANJE KOLEKTIVNOG POČINJAVANJA ZLODJELA) Cambridge University Press 2005, str. 169-170.

S druge strane, proglašenje Republike Srpske Bosne i Hercegovine definirano je kao interes srpskog naroda, pri čemu se ukazuje na činjenicu da srpski narod uzima sudbinu u svoje ruke i čini ono na što je prisiljen, a sve kako se ne bi dopustilo drugima da odlučuju o njegovom statusu, protivno njegovom interesu. Interesi srpskog naroda definiraju se direktno ili indirektno, a vrlo često je u upotrebi negativno definiranje, odnosno upozorava se na ono što nije interes Srba. Veoma je izražena retorika o srpskom narodu kao žrtvi agresije i genocida, a potenciralo se i pravo Srba da žive u jednoj državi čime bi se ostvario preduvjet da se narod zaštiti od nekog budućeg genocida, možda i intenzivnijeg od onoga iz dobro upamćene historije. Ona 'druga strana' je, po već unaprijed prihvaćenoj matrici, bila ta koja je vršila planirane i unaprijed pripremane zločine. Pišući historiju nanovo, primjenjujući selektivnu memoriju koja se sastoji u skidanju odgovornosti sa sebe (za sopstvene zločine koji se ignoriraju), te podstičući sjećanje na zločine koje su počinili drugi ta će sredstva informiranja doprinijeti satanizaciji drugih nacionalnih zajednica. Karakteristično je da se najčešće nije povlačila razlika između političke vlasti druge nacije i samoga naroda, pri čemu su se tom narodu pripisivale osobine i intencije koje su usmjerene protiv 'naše strane'.

Veoma važan element velikosrpske politike u Bosni i Hercegovini je stvaranje sopstvenih medija čiji je glavni cilj bio širenje političke propagande Srpske demokratske stranke Bosne i Hercegovine, kao produžene ruke politike iz Beograda. Zadatak ovih medija je izvrtanje istine i činjenica, kako bi tako priređene informacije poslužile vojnim i političkim ciljevima. "Ovi mediji stalno navode 'genocid', koga su Muslimani počinili nad Srbima, te Muslimane nazivaju 'mudžahedinima' ili 'islamistima', koji hoće da islam nametnu Srbima. Ubijanje Muslimana navodi se kao sveta dužnost, opravdana ciljem da se zaštiti pravoslavlje. U vojnim izvještajima s ratišta, 'srpske snage' su gotovo uvijek napadnute i onda primorane da se brane, rijetko same započinjući napade protiv 'neprijatelja'. Uvijek su 'muslimanske snage' ili 'ustaše' (Hrvati, sam naziv 'ustaše' odnosi se na fašističku organizaciju aktivnu u Hrvatskoj tokom Drugog svjetskog rata) oni koji su odgovorni za 'provokacije'."[9]

[9] Mazowiecki Tadeusz, Specijalni izvještaj o medijima E/CN.4/1995/54 od 13. decembra 1994.

Nacionalistički retorički napadi i klevete protiv drugih naroda predstavljaju dominantnu odliku vijesti koje se emitiraju u bivšoj Jugoslaviji. Stoga nije bilo neočekivano, kada je ova pojava direktno dovela do groznih zvjerstava, počinjenih na ratištima i na čitavoj okupiranoj teritoriji. Mediji su više bili vođeni njihovim nacionalnim strateškim interesima nego objektivnošću izvještavanja. Zataškavanje vijesti se tretiralo kao kontrola informacija. Za postizanje svojih ciljeva SDS je koristio emotivni nacionalni naboj svojih pristalica i pripadnika nacije pri čemu se intenzivno koristi religija i vjerski osjećaji, mitovi i legende srpskog naroda.

Na zahtjev Tužilaštva Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, Renaud de La Brosse - redovni profesor na Univerzitetu Reims Champagne-Ardenne (Francuska) je sastavio izvještaj u kojem navodi: "Još jedna laž smišljena za pothranjivanje mržnje prema neprijatelju koju su pronosili srpski mediji bila je da Muslimani u Sarajevu pod opsadom izgladnjele životinje u gradskom zoološkom vrtu hrane srpskom decom". Tu lažnu informaciju koju je objavila TV Pale, odnosno glasnogovornik režima Radovana Karadžića na njoj, voditelj Risto Đogo,[10] a također i pres-agencija SRNA, bez ikakve provjere će da preuzmu Tanjug i mediji pod kontrolom Miloševićevog režima. TV Beograd, u svom dnevniku u 19,30 časova, koji gleda više miliona gledalaca, tako objavljuje informaciju koju je radio-vezom iz Sarajeva dojavila njegova reporterka koja se nalazi na licu mesta: *'Muslimanski ekstremisti smislili su najstravičniji način na svetu da muče ljude. Prošle noći, bacali su srpsku decu lavovima u gradskom zoološkom vrtu. Tako javlja srpska patrola'*."[11]

Intenzivno se radilo na izgradnji animoziteta različitih etnosa. U srpskim sredstvima informiranja u Bosni i Hercegovini, koje su dalje preuzimala sredstva informiranja u Srbiji, vršeno je sistematsko ocrnjivanje Bošnjaka. Risto Đogo je bio predvodnik u ovoj kampanji pri čemu su njegovi stalni napadi imali za cilj najgrublje vrijeđanje Bošnjaka kao

---

[10] Dizdarević Zlatko, MACEDONIAN MEDIA WAR (Medijski rat u Makedoniji), Institute for War and Peace Reporting's, Balkan Crisis Report /Izveštaj o krizi na Balkanu Instituta za rat i mir/, Br. 284, 28. septembra 2001.

[11] Citirano iz Slike i reči mržnje: Drugi dnevnik, video i filmska produkcija B92 i Fondacija za pravo na sliku i reč, autor Lalić Lazar, ARHITEL, 1998. /citat je preveden s engleskog/ (Šire vidjeti: R Renaud de La Brosse, Politička propaganda i projekt "Svi Srbi u jednoj državi": posledice instrumentalizacije medija za ultranacionalističke svrhe, str. 9.).

pojedinaca, ali i nacionalne zajednice u cjelini. Najnotorniji primjer njegovog televizijskog rada bio je prikazivanje majmuna propraćen tonskim snimkom govora Alije Izetbegovića. U Dnevniku *SRT* od 4. maja 1993, u namjeri da pokaže kako će velikosrpska politika izaći kao pobjednik, izvadio je pištolj iz sakoa, prislonio ga na sljepoočnicu i simulirao samoubistvo. Onda je podigao glavu i rekao: "*Prevarili ste se. Stavljanjem potpisa na Vens-Ovenov plan Srbi nisu izvršili samoubistvo. Srbi su ovim potpisom samo pokazali svijetu da će ostati i opstati na svojoj teritoriji, na teritoriji Republike Srpske, a parlament će reći svoju reč*" - poručio je Đogo. Nerijetko je kritikovao strane medije zbog njihove nenaklonjenosti srpskoj strani. I 'domaći' mediji su se mogli naći na njegovoj oštrici ukoliko se ne pridržavaju osnovnih postulata 'patriotskog' izvještavanja. Svaka informacija u suprotnosti sa zvaničnom propagandom bila je metodično odstranjena.

Jedan od primjera koji to zorno prikazuje je, bez sumnje, granatiranje Sarajeva koje za srpske tv-gledalaca i ne postoji jer beogradska televizija, sa ciljem njihovog poricanja, emituje arhivske snimke grada stare nekoliko mjeseci, pa i godina. *TV Pale* svo vrijeme opsade grada tvrdi da se Muslimani "*sâmi granatiraju*". Tu negaciju stvarnosti objeručke će preuzeti *TV Beograd* koja će npr. 26. decembra 1992. objaviti tvrdnju da Sarajevo u opsadi drže Muslimani: "*Muslimani drže Sarajlije pod opsadom iznutra iz grada, a Srbi samo štite svoja brda oko grada …*" O spaljivanju Univerzitetske biblioteke u Sarajevu, odgovornost za koji po *TV Beograd* treba da se pripiše Muslimanima, njena dopisnica je izvjestila sljedeće: "*U Sarajevu je noćas zapaljena Vijećnica, Univerzitetska biblioteka. Srećna je okolnost što je neprocjenjivo blago domaće i svjetske kulturne baštine iz nje iseljeno još prije dva mjeseca. Teško je utvrditi kako je požar izbio. Tačno je da su se noćas u neposrednoj blizini na obroncima Trebevića odvijale jake borbe. Nas više izvještača iz Sarajeva gledali smo danas zgradu vijećnice sa najbližeg lokaliteta, ali nismo vidjeli na njoj oštećenja od granata. Posmatrajući zgradu Vijećnice uočili smo da na njoj nema spoljnih oštećenja te da se plamenovi požara viju na nekoliko različitih mjesta u unutrašnjosti zgrade. Sve ukazuje da se radi o novoj manipulaciji muslimanskih vlasti sličnoj onom paljenju guma iz Dubrovnika koju smo već nekada gledali.*"[12]

[12] SLIKE I REČI MRŽNJE - GODINA TREĆA, fondacija Pravo na sliku i reč, Lalić, Lazar, B92 - ARHITEL, 1999.

Kada je *New York Newsday* 2. avgusta 1992. otkrio postojanje srpskih logora u Bosni i Hercegovini *RTV Srbije* će u jednom intervjuu uživo u večernjem dnevniku sa Radovanom Karadžićem emitirati njegovu izjavu: "*Mi smo pozvali novinare iz Velike Britanije tokom našeg boravka u Londonu da posjete svako mjesto koje je indicirano kao mjesto koje ima koncentracioni logor. Oni su bili u četiri mjesta u Srbiji, uključujući Loznicu, bili su na Palama gdje bi trebalo da postoji logor, uvjerili su se da logora nema. Vidjeli su jedan zatvor za kriminalce i ratne zarobljenike u Kuli koji je vrlo pristojan, a otišli su i danas su bili u posjeti u Krajini. Mislim da su tamo vidjeli Omarsku i zatvor u Prijedoru. Mi držimo otvorenim svaki kutak srpske Bosne i Hercegovine za sve međunarodne institucije.* "[13]

Mediji su često minimizirali značaj neke uznemirujuće vesti. O padu enklave Srebrenica u julu 1995. *RTV Beograd* je objavila samo kratku vijest na kraju televizijskog dnevnika. Mada se tada već pouzdano znalo da, kako piše Rémy Ourdan, "Mladićevi vojnici vatrom iz mitraljeza zasipaju kolone izbeglica, ubijaju i kolju".[14] Značenje koje su tom događaju pridali srpski mediji bilo je u najmanju ruku iskrivljeno. Katarina Subašić tim povodom piše: "Dok je pažnja sveta bila usredotočena na masovnu deportaciju muslimanskih civila i još uvek nejasan broj žrtava koji se procenjivao na brojku između šest i osam hiljada, srpska sredstva informisanja iz Bosne i Miloševićeve ispostave u Srbiji to su opisivali kao 'oslobođenje grada pod upravom islamskih fundamentalista', uopšte ne pominjući nijedno od ogromnih nasilja izvršenih tokom nedelja u kojima je vršena srpska ofanziva…"[15]

---

[13] Citirano prema: R Renaud de La Brosse, POLITIČKA PROPAGANDA I PROJEKT "SVI SRBI U JEDNOJ DRŽAVI" - POSLEDICE INSTRUMENTALIZACIJE MEDIJA ZA ULTRANACIONALISTIČKE SVRHE, str. 65.

[14] Rémy Ourdan, RATKO MLADIC LE BARBARE (RATKO MLADIĆ VARVARIN), Le Monde, 9. februar 1996.

[15] Subašić Katarina, ROLE OF THE MEDIA AND THE INTERNET AS TOOLS FOR CREATING ACCOUNTABILITY TO POOR AND DISADVANTAGED GROUPS: FORMER YUGOSLAVIA (ULOGA MEDIJA I INTERNETA KAO SREDSTAVA ZA RAZVIJANJE DRUŠTVENE ODGOVORNOSTI SIROMAŠNIH I MARGINALIZOVANIH GRUPA - BIVŠA JUGOSLAVIJA), u United Nations Development Programme, str. 17.

Televizija Beograd bit će preplavljena dezinformacijama i grubim lažima. Na TV dnevniku od 20. avgusta 1992, reporter koji izvještava sa lica mjesta tvrdi da Srbima na lijevoj obali Drine, kojih ima oko 4.000, prijeti genocid. Objavljena je i alarmantna informacija od 16. oktobra 1992, u kojoj se izvještava o planu muslimanskih vlasti u Sarajevu da pobiju oko 200 Srba.[16]

Profesor de La Brose u svom Izvještaju navodi: "A kad uprkos svega uspeju da se probiju kroz filtere, određene informacije koje direktno otvaraju pitanje srpske odgovornosti za počinjena nasilja bivaju iskrivljene. Dana 27. maja 1992, sedamnaest stanovnika Sarajeva je poginulo a 150 ih je ranjeno od srpskog projektila dok su stajali u redu za hleb. Slike tog masakra RTS će prikazati tek mnogo kasnije, propraćene zvaničnom verzijom prema kojoj Srbi vladu u Sarajevu optužuju da je sve to sama organizovala kako bi iznudila zapadnu intervenciju…[17] A iz Sarajeva, uz slike krvoprolića, novinarka izgovara slijedeći komentar: '*Sarajevo je danas doživjelo još jedan nezapamćeni masakr. U sami centar grada, u ulicu Vase Miskina, jutros oko 10 časova, među građane koji su čekali u redu za hljeb iznenada je pala granata od čijih gelera je, prema podacima zdravstvenih organizacija, poginulo 12 osoba, a više od stotinu ih je ranjeno. Prizor koji je ostao nakon ovog događaja, šokirao je ovdašnju javnost. U povodu današnjeg nezapamćenog masakra, general Neđo Bošković koji se nalazi u Sarajevu na pregovorima oko iseljavanja kasarni, za televiziju Bosne i Hercegovine izjavio je da ne može da shvati da se našao takav monstrum koji je mogao da puca na narod koji je iz podruma i*

---

[16] Pešić Milica, MANIPULACIJE NA TV BEOGRAD, str. 28. (Navedeno prema: R Renaud de La Brosse, POLITIČKA PROPAGANDA I PROJEKT "SVI SRBI U JEDNOJ DRŽAVI" - POSLEDICE INSTRUMENTALIZACIJE MEDIJA ZA ULTRANACIONALISTIČKE SVRHE).

[17] Isti će se scenario ponoviti sa 68 poginulih i 142 ranjena lica, od granate ispaljene na sarajevsku pijacu 5. februara 1994. Dana 9. februara, *"srpska televizija sa Pala emitovala je snimke zapadnih televizija komentarišući svaki detalj zamrznutih kadrova, i svaku činjenicu koju su Srbi smatrali dokazom da su sve to izrežirali Bosanci"*. Vidi u vezi sa ovim jedan zanimljivi diplomski rad, Sonja Milenković, LE RÔLE DE LA TÉLÉVISION D'ÉTAT DANS LA MONTÉE DU NATIONALISME EXTRÉMISTE EN SERBIE (Uloga državne televizije u usponu ekstremističkog nacionalizma u Srbiji) Université Paris II Panthéon-Assas, 1994/1995, pp 79-82.

skloništa izašao da kupi hljeb kako bi preživio. Taj koji je to napravio, rekao je Bošković, mora biti otkriven kao i onaj koji mu je izdao takvo naređenje. S obzirom da nije bio na licu mjesta i nema uvida odakle je mogla doći granata, Bošković je rekao da bi bilo neobjektivno reći ko je to učinio.' *Iza ovoga sledi razgovor sa Momčilom Krajišnikom*, predsednikom Narodne skupštine Srpske /Republike/ Bosne i Hercegovine, koji kaže: '*Ja odgovorno tvrdim, a prikupio sam informacije za ovo vrijeme otkako je ta vijest objavljena, da srpska vojska nijednu granatu nije ispalila u današnjem danu na Sarajevo, niti je prekršila sporazum koji smo jučer dogovorili da se od jutros od šest sati poštuje primirje i da svakako sačuvamo mir u Bosni i Hercegovini i u Sarajevu.*'

Nešto kasnije, u jednom drugom izveštaju iz Sarajeva, *TV Beograd* emituje sledeći komentar, osporavajući da je uzrok tog krvoprolića mogla da bude granata i optužujući bosansku stranu: '*Stručnjaci iz Ministarstva unutrašnjih poslova Srpske Republike tvrde da su tamo bile postavljene nagazne rasprskavajuće mine koje su donesene noć ranije kada je ovaj dio grada čišćen. U srpskom ministarstvu tvrde takođe da imaju sve dokaze da su ovu akciju vodili Mirza Jamaković, inače specijalista u ranijem MUP-u baš za tu vrstu zadataka, i Rusmir Halil. Da je bila riječ o eksplozivnoj napravi, a ne o granati, kažu stručnjaci, pokazuje podatak da je pločnik ostao netaknut, da su kod ljudi koji su stradali uglavnom stradali donji ekstremiteti. Balistički stručnjaci dokazuju da je nemoguće sa bilo koga od srpskih položaja pogoditi baš taj dio ulice zavučen između mnogo zgrada.*' *I kao da takvoj interpretaciji hoće da se doda na težini*, *TV Beograd* će emitovati i saopštenje armije bosanskih Srba: '*Tokom današnjeg dana, 27. maja ove godine, jedinice Vojske Srpske Republike Bosne i Hercegovine nisu otvarale vatru ni iz pješadijskog ni bilo kakvog drugog oružja na širem prostoru Sarajeva. Povodom emitovanih snimaka navodnih eksplozija u centru Sarajeva sigurni smo da se radi o perfidnom propagandnom podmetanju sračunatom na unutrašnje i međunarodne efekte baš u ovom momentu, i to podmetanju koje je još perfidnije od navodnog bombardovanja Banskih dvorova, Dubrovnika i slično.*'[18] *Tri meseca kasnije, 8. septembra 1992, kada su u jednoj eksploziji*

[18] SLIKE I REČI MRŽNJE: GODINA TREĆA, fondacija Pravo na sliku i reč, Lalić Lazar, B92 - ARHITEL, 1999.

u Sarajevu pale četiri žrtve, novinarka RTS-a, Lidija Duvančić, odgovornost za nju je, ne čekajući eventualnu potvrdu vesti, pripisala Muslimanima koji 'nastavljaju sa svojim dobro poznatim scenarijem satanizacije Srba u Bosni, u nameri da isprovociraju međunarodnu vojnu intervenciju'."[19] Brojni masakri nad Sarajlijama kao što je granatiranje škole na Alipašinom Polju u kojoj je 1993. godine ubijena učiteljica i troje đaka, masovna ubistva u redovima za vodu, na fudbalskoj utakmici u Dobrinji, ubistvo djece na sankanju .... praćeni su tvrdnjama kojima se optužuju Bošnjaci da su inscenirali ova događanja kako bi izazvali međunarodno saosjećanje i intervenciju.

Izjave političkih čelnika, plasirane putem medija koji su bili dostupne najširoj javnosti, podsticale su mobiliziranje masa i njihovo pretvaranje u ubilački stroj. Prednjačio je, u tom pogledu, Vojislav Šešelj čije su izjave sistematski prenošene u medijima: "*... nema većeg inata od srpskog i većeg prkosa od srpskog i da ćemo, ako treba, odgovarati oružjem. Istovremeno, Šešelj se založio i za proterivanje Hrvata iz Vojvodine i Srbije, kao i omogućavanje povratka srpskim izbeglicama na srpske teritorije kojima će uostalom i prisustvo plavih šlemova 'obezbediti' plebiscitarno izjašnjavanje za srpske granice koja nije u Karlovcu, ali jeste u predgrađu Karlovca, nije u Virovitici ali jeste u Pakracu. Rekao je da će se priključenjem SRK i RS BIH novorfomirana Jugoslavija lako proglasiti za saveznu državu Srbije i tako konačno dobiti svoju srpsku vojsku.* (…) *Mi se borimo za državu koja će se zvati Srbija, ali smo prihvatili koncept ove skraćene Jugoslavije zbog međunarodnih okolnosti*".[20]

Nezaboravne su izjave, koje je davala i osuđenica Haškog tribunala Biljana Plavšić koju je Tužiteljstvo Međunarodnog suda za ratne zločine u Haagu optužilo za ratne zločine, genocid, zločine protiv čovječnosti i teško kršenje običaja i pravila rata, te je nakon suđenja i pravomoćno osuđena (Zahvaljujući nagodbi s tužiteljstvom oslobođena je optužbe za genocid). Trenutno je na izdržavanju kazne u švedskom zatvoru. Biljana Plavšić poznata je i po srdačnom čestitanju Željku Ražnatoviću Arkanu

---

[19] Renaud de La Brosse, POLITIČKA PROPAGANDA I PROJEKT "SVI SRBI U JEDNOJ DRŽAVI" -POSLEDICE INSTRUMENTALIZACIJE MEDIJA ZA ULTRA-NACIONALISTIČKE SVRHE, str. 74-76.

[20] Šešelj Vojislav , *Borba,* Beograd, 3. maj 1992.

nakon izvršenog masakra nad Bošnjacima u Bijeljini 1992. godine. Haški tribunal ju je 2003. godine osudio na 11 godina zatvora zbog progona Muslimana i Hrvata na rasnoj, vjerskoj i političkoj osnovi tijekom rata u BiH, za što je i sama priznala krivnju. Jednom prilikom je izjavila: "*Ja bih najviše volela da istočnu Bosnu očistimo, nemojte da me neko uhvati za reč, pa da misli da govorim o etničkom čišćenju. Oni su nam jednu sasvim prirodnu pojavu podmetnuli pod taj naj naziv i okvalifikovali to kao ratni zločin. Sve i da zadržimo 70% teritorije tu nema mira. Za sve nas nema mira. Ja njima, ovako da kažem, ne mislim ništa dobro. Ali, da ja budem mirna moram im dati nešto, da imaju gde sami da organizuju život, da ne bi mene celo vreme uznemiravali. Tako ja shvatam onih 30%. (...) Muslimani su genetski kvaran materijal prešao u islam. I sad, naravno iz generacije u generaciju se jednostavno taj gen kondenzuje. Postaje sve gori i gori, izražava se jednostavno, diktira način razmišljanja i ponašanja. To je u genima već usađeno (...)*".[21]

S obzirom na sve do sada izloženo može se, također, zaključiti da je novinarska etika, u smislu novinarske profesionalnosti koja se zasniva na istinitosti, pouzdanosti, objektivnosti i korektnosti, potpuno zanemarena. *TV Srbije* nije nikada pokazala ni najmanji znak solidarnosti tokom srspskog terora protiv bosanskih medija. Dok su sve međunarodne mreže (BBC, CNN, ABS, CBS, francuske, njemačke i ine televizije) emitirale i po više izvještaja o granatiranju i razaranju *Oslobođenja, TV Srbije* je nudila samo slike iz perspektive srpske artiljerije koja je opkoljavala i bombardovala Sarajevo. Dobronamjerne preporuke međunarodnih dušebrižnika da se propagandi suprotstavi istinom, a ne bombama zvučale su pomalo naivno u surovoj balkanskoj realnosti.

Destrukcija medijskih kapaciteta u Bosni i Hercegovini

Vojne aktivnosti protiv medijskih kapaciteta u Bosni i Hercegovini također su predstavljale očigledan pokušaj da stvore informativnu blokadu, kako bi spriječili da vijesti odu u ostatak svijeta. Specijalni izvjestilac *Komisije ujedinjenih naroda za ljudska prava,* Tadeusz

[21] Plavšić Biljana, *SVET,* Novi Sad 6. septembar 1993.

Mazowiecki sačinio je Izvještaje koji predstavljaju autentično i vjerodostojno svjedočanstvo o tome kako i na koje sve načine su se krvavi ratovi vodili na zapadnom Balkanu na samome kraju XX stoljeća i koliko su u tim ratovima bila zanemarivana i sistematski kršena ljudska prava. U izvještajima je na vrlo direktan način opisano svako kršenje ljudskih prava do kojeg je uspio doći, kako na ratom zahvaćenim područjima, tako i u dijelovima bivše Jugoslavije koji su bili pošteđeni direktnih sukoba. U onom koji se odnosi na slobodu medija, navodi: "Oružani napadi na medijske kapacitete predstavljaju bitan element u strategiji srpskih snaga, naročito u toku njihova ranog napada u proljeće 1992. godine. Veći dio od ukupno 11 predajnika koji su pripadali RTV Sarajevu (kasnije RTV BiH) preuzet je ili uništen. Predajnik na brdu Hum kod Sarajeva više puta su napale vazduhoplovne vojne jedinice JNA u aprilu i maju, a pogođen je i tenkovskim granatama. Predajnici koje su okupirale snage bosanskih Srba bili su reprogramirani da emitiraju signal TV Beograda, što je dovelo do djelimične informativne blokade u većem dijelu BiH, tako da je taj signal srbijanskog TV - programa pokrivao oko 70% bosanskohercegovačke teritorije."[22] Predajnik na Kozari, između Prijedora i Banja Luke, otet je još 1. augusta 1991. od strane Jugoslovenske narodne armije i srpskih dobrovoljaca. Tim činom su područja Banja Luke, Sanskog Mosta, Bosanskog Novog i desetine drugih gradova bili odsječeni od signala *TV Sarajevo*, te prinuđeni isključivo pratiti program *TV Beograd*.

Retorika ove medijske kuće (Beograda) koja preovlađuje terminima 'ugroženi narod', 'buđenje ustaštva', 'nacionalni opstanak', 'islamska prijetnja', 'hrvatsko-muslimanska zavjera' i sl. prokopavat će jaz sumnje. Nakon Kozare, na red dolaze i drugi predajnici: Plješevica, Doboj, Trovrh, Velež, Vlašić. Svi su nasilno preoteti i preusmjereni na signal *TV Beograd* čime je domašaj *TV Sarajevo* prepolovljen. Prilikom otimanja predajnika na Vlašiću ubijen je tehničar *TV Sarajevo* Bajram Zenuni, a posada predajnika je zarobljena. U samom Sarajevu, objekat *RTVBiH* je pod konstantnim granatiranjem. Uprkos teškim uvjetima, stanica je nastavila emitiranje progama, što dobrim dijelom može zahvaliti zgradi u kojoj je smještena, a koja je napravljena od armiranog betona tako da je mogla izdržati neprekidne topovske kanonade kojima je bila kontinuirano izložena.

[22] Mazowiecki Tadeusz, Specijalni izvještaj o medijima E/CN.4/1995/54 od 13. decembra 1994.

Glavna redakcija lista *Oslobođenje* (vodećeg štampanog medija) u Sarajevu bila je izložena stalnom granatiranju, što je dovelo do njenog uništenja sredinom 1992. godine. Ipak, osoblje tih novina nastavlja s radom u podrumima, gdje su bile smješteni uređaji za štampanje. Novine su nastavile svoje objavljivanje, a uposlenici su bili ti koji su raznosili primjerke novina na ulicama. Nažalost, distribucija je bila ograničena na područje grada u okruženju. Štampani mediji širom Bosne i Hercegovine, imali su problema s nedostatkom osnovnog materijala i drugih neophodnih resursa. U to vrijeme je na Palama oformljena informativna agencija *SRNA* koja je držala apsolutni monopol nad medijskim informacijama koje prilagođava i publikuje u zavisnosti od dnevnopolitičkih potreba. Istovremeno, program *TV Srbije* se emituje preko predajnika koje je srpska vojska otela od *RTVBiH*. Preuzeta je uprava i na nekoliko lokalnih radio stanica i štampanih medija u kojima su smijenjeni novinari i urednički kadar, vodeći se, pri tome, kriterijima nacionalnog porijekla i političkog opredjeljenja. Ovakvi su mediji, općenito, bili pod kontrolom lokalnih vojnih i političkih vođa.

Mogućnosti krivične odgovornosti za zloupotrebu medija

Da su mediji imali značajnu ulogu u projiciranju zločina potvrđuje i optužnica podignuta protiv srpskog vođe Slobodana Miloševića, a koja, između ostalih, sadrži i tačku kojom se okrivljuje za zloupotrebu propagande. U Izmijenjenoj optužnici od 22. novembra 2002. godine u tački 25 stoji:

”**Slobodan MILOŠEVIĆ**,

(...)

g) Kontrolisao je, manipulisao ili se na drugi način služio državnim sredstvima javnog informisanja u Srbiji za širenje preuveličanih i neistinitih poruka o nacionalno motivisanim napadima bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata na srpski narod, kako bi se među Srbima koji žive u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini stvorila atmosfera straha i mržnje, koja je doprinela prisilnom uklanjanju većine nesrba, pre svega bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata, iz velikih delova teritorije Bosne i Hercegovine.“[23]

[23] Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (u daljem tekstu: ICTY), Predmet br. IT-02-54-T, Tužilac protiv Slobodana Miloševića, izmijenjena optužnica 22. novembra 2002. Hag (Holandija) – u potpisu tužilac Carla Del Ponte, Izvor: http://www.un.org/icty/bhs/ frames/cases.htm

Međunarodni krivični sud za zločine počinjene na području bivše Jugoslavije i u nekim drugim optužnicama i presudama navodi podsticanje na izvršenje kaznenog djela kao oblik individualne krivične odgovornosti. Međutim, Haško tužiteljstvo se nije odlučilo za krivični progon bilo kojeg novinara, urednika ili medijskog uposlenika, ali jeste koristilo ovaj oblik individualne krivične odgovornosti protiv odgovornih političkih rukovodilaca koji su optuženi, a neki od njih i osuđeni zbog podsticanja drugih na činjenje ratnih i drugih zločina. U optužnici koju je Haški tribunal podigao protiv Radovana Karadžića stoji:

"14. **Radovan KARADŽIĆ**

(...)

(c) širenjem, podsticanjem i/ili omogućavanjem širenja propagande među bosanskim Srbima, u namjeri da se u njima izazove strah i mržnja prema bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima ili da se na drugi način osigura njihova podrška i učešće u postizanju cilja udruženog zločinačkog poduhvata, između ostalog:

. - da bosanskim Srbima prijeti opasnost od ugnjetavanja, pa i genocida, od strane bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata; i

. - da su područja na kojima žive bosanski Muslimani i bosanski Hrvati zemlja bosanskih Srba..."[24]

Veza između medija i politike spominje se i u drugim haškim optužnicama. Tako u Optužnici Haškog tribunala protiv Momčila Krajišnika i Biljane Plavšić stoji:

"8. **Momčilo KRAJIŠNIK** i **Biljana PLAVŠIĆ** su, djelujući kao pojedinci ili putem svojih saradničkih odnosa sa drugima, svojih položaja i članstava navedenih niže u paragrafima 12 i 13, te u dogovoru s drugim članovima udruženog zločinačkog poduhvata, na sljedeći način učestvovali u udruženom zločinačkom poduhvatu:

(…)

c. podržavanjem, podsticanjem, omogućavanjem ili učešćem u širenju informacija bosanskim Srbima da im prijeti opasnost ugnjetavanja

[24] ICTY, Predmet br. IT-95-5/18-PT, *Tužilac protiv Radovana Karadžića, izmijenjena optužnica 27. februara 2009*. Hag (Holandija) – u potpisu tužilac Serge Brammertz, Izvor: http://www.un.org/icty/bhs/ frames/cases.htm

od strane bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata, da su teritorije na kojima žive bosanski Muslimani i bosanski Hrvati zemlja bosanskih Srba, ili informacija čija je svrha bila da na neki drugi način bosanskim Srbima usade strah i mržnju prema bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima ili osiguraju njihovu podršku i učešće u postizanju ciljeva udruženog zločinačkog poduhvata…"[25]

U Presudi po istom predmetu stoji dokazana krivnja Momčila Krajišnika da je:

"7. (…) Kontrolom gore navedenih institucija, optuženi [je], prema navodima Optužnice, takođe podržavao, podsticao, omogućavao ili učestvovao u širenju propagande i usađivanju straha i mržnje prema bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima, a, prema navodima Optužnice, učestvovao je i u širenju obmanjujućih informacija o zločinima izvršenim od strane bosanskih Srba u javnosti, kao i međunarodnoj zajednici i nevladinim organizacijama (…)

1097. (…) Vlasti bosanskih Srba su pokušale da svijetu predoče lažne informacije o zločinima vezanim za prisilno premještanje, kao kad su, na primjer, u jednom saopštenju za štampu opovrgle da je na Grbavici vršeno 'etničko čišćenje', ustvrdivši da se radilo o nekim grupama koje su postupale samovoljno. U oktobru 1992., Biljana Plavšić je ponovo negirala da je na Grbavici izvršeno etničko čišćenje, izjavivši eufemistički da je "[i]stina da su Muslimani u mogućnosti da slobodno napuste predgrađe, u pratnji i pod zaštitom" VRSa. (...)

1121. (…) (k) učešćem, podržavanjem ili omogućavanjem pokušaja da se predstavnicima međunarodne zajednice, nevladinih organizacija i javnosti uskrate tačne ili dostave pogrešne informacije o zločinima nad bosanskim Muslimanima, bosanskim Hrvatima ili drugim nesrbima u Bosni i Hercegovini i o ulozi koju su u tim zločinima odigrale snage bosanskih Srba. Gornji navod je dokazan."[26]

---

[25] ICTY, Predmet br. IT-00-39 & 40-PT, *Tužilac protiv Momčila Krajišnika i Biljane Plavšić, izmijenjena konsolidovana optužnica 7. mart 2002.* Hag (Holandija) – u potpisu tužilac Carla Del Ponte, Izvor: http://www.un.org/icty/bhs/ frames/cases.htm

[26] ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, *Tužilac protiv Momčila Krajišnika, Presuda, 27. septembar 2006.* Hag (Holandija) – u potpisu sudije: Alphons Orie, Joaquín Martín Canivell, Claude Hanoteau, Izvor: http://www.un.org/icty/bhs/ frames/cases.htm

Koliki su značaj mediji imali u pripremi i izvođenju agresije na Bosnu i Hercegovinu potvrđuje i Optužnica Haškog tribunala protiv JADRANKA PRLIĆA, BRUNE STOJIĆA, SLOBODANA PRALJKA, MILIVOJA PETKOVIĆA, VALENTINA ĆORIĆA, i BERISLAVA PUŠIĆA:

"26. Nakon osnivanja Herceg-Bosne u novembru 1991., a posebno od maja 1992. nadalje, rukovodstvo Herceg-Bosne/HVO-a (uključujući optužene i druge čelnike i učesnike udruženog zločinačkog poduhvata) se angažovalo na trajnim i koordiniranim naporima da ostvari dominaciju i 'kroatizira' opštine za koje je tvrdilo da predstavljaju dio Herceg-Bosne, pri čemu su progon i diskriminacija usmjereni protiv bosanskih Muslimana sve više rasli. HVO je preuzeo kontrolu nad mnogim opštinskim organima vlasti i službama, smijenivši ili potisnuvši u drugi plan lokalne čelnike bosanskih Muslimana. Organi vlasti i snage Herceg-Bosne/HVO-a preuzeli su kontrolu nad medijima i nametnuli hrvatske ideje i propagandu. Uvedeni su hrvatski simboli i valuta, a u škole su uvedeni hrvatski nastavni program i 'hrvatski jezik'. Mnogi bosanski Muslimani su smijenjeni s položaja u organima vlasti i privatnim firmama, humanitarna pomoć je kontrolisana i dijeljena na štetu Muslimana, a Muslimani su, uopšteno govoreći, sve više maltretirani..."[27]

I pored toga što su mediji često tretirani na suđenjima u Hagu, niti jedna optužnica koja bi tretirala 'odgovorno' novinarstvo nije pokrenuta. Tužilaštvo u Hagu tvrdi da ne postoje dovoljni dokazi o ulozi medija kako bi se protiv nekih od njih mogle pokrenuti i konkretne optužnice, za razliku od onih u Nirnbergu,[28] ili, pak, koje je pokrenuo Tribunal za

---

[27] ICTY, Predmet br. IT-04-74-T, *Tužilac protiv Jadranka Prlića, Brune Stojića, Slobodana Praljka, Milivoja Petkovića, Valentina Ćorića, i Berislava Pušića, izmijenjena konsolidovana Optužnica 11. juna 2008*. Hag (Holandija) – u potpisu Serge Brammertz, Izvor: http://www.un.org/icty/bhs/ frames/cases.htm

[28] **Juliusu Streicheru** (nacistički političar i antisemitski propagandist; 1919. Osniva Deutschsozialistische Partei, otvorenu antisemitsku organizaciju; 1921. pokreće Deutscher Volkswille, kao službeno glasilo stranke; 20. aprila 1923. Izišao je iz tiska prvi broj časopisa Der Stürmer ("Jurišnik"); uhvaćen je 23. maja 1945 i osuđen za progone, kao zločin protiv čovječnosti za njegovo podstrekavanje na ubojstva i istrebljenje na smrt vješanjem). **Hans Fritzsche** (popularni radijski komentator kojemu je na procesu u Nürnbergu suđeno umjesto pokojnog Goebbelsa kao viši zvaničnik Ministarstva narodnog

Ruandu.[29] Za ratni zločin počinjen putem medija izrečeno je nekoliko presuda koje se temelje na činjenicama da su putem medija isprovocirane ratne operacije koje su imale pokolje kao direktne posljedice.

Međutim, 8. jula 2009. godine Nezavisno udruženje novinara Srbije (NUNS), odnosno njegov Izvršni odbor, podnosi krivičnu prijavu protiv nekih medija i novinara koji su sprovodili ratnohuškačku propagandu.

---

prosvjetljenja i propagande te šef Odjeljenja za Radio ovog Ministarstva; Optužen je za poticanje na izvršenje ratnih zločina; Oslobođen je optužbi. Jedan od tri nacističke figure koje su oslobođene na sudu. Na denacifikacijskim sudovima od strane Okružnog suda I u Nirnbergu osuđen je na 9 godina prisilnog rada zbog njegovog sudjelovanja kao jednog od najutjecajnijih i najodgovornijih osoba nacističkog režima i jednog od intelektualnih utemeljitelja sistema). **Otto Dietrich** je bio Naci propagandist i šef Odjela za štampu III Rajha i državni sekretar Ministarstva za obavještavanje i propagandu. Zbog svoje antisemitske propagande i podstrekavanja, Vojni sud Sjedinjenih država, ustanovljen pod kontrolom Zajedničkog kontrolnog zakona br. 10 osudio ga je za zločine protiv čovječnosti.

[29] Međunarodni kazneni sud za Ruandu, u svom dosadašnjem radu, procesuirao je nekoliko predmeta koji se odnose na novinara, urednika i vlasnika medija pri Radio Television Libre des Milles Collines ("RTLM"), koji su optuženi da su djelujući kao medijski djelatnici pozivali na istrebljenje pripadnika plemena Tutsi, te da su u svojim medijskim izvještajima javno publicirali spiskove imena Tutsi obitelji, te pozivali na njihovo ubojstvo. Također, optuženima se stavlja na teret da su javno objavljivali lokacije na koje su se sklonile pojedine izbjeglice, te pozivali na njihov pronalazak i uništenje. Proces se vodi i protiv nekadašnjeg glavnog urednika novinskog izdanja pod nazivom "Kangura" zbog pozivanja na neprijateljstvo, međuplemensku mržnju i istrebljenje. Riječ je o sljedećim predmetima - **Ferdinand Nahimana** (ICTR-99-52-T) (bio je profesor historije, te direktor Ureda za informiranje Ruande, suosnivač RTLMa, nakon bijega u Burundi, uhvaćen je 26. marta 1996 u Kamerunu, osuđen krivim za genocid, saučesništvo u genocide, podsticanje na vršenje genocida, te na zločine protiv čovječnosti, na doživotnu kaznu koja je 16. januara 2007. godine preinačena u kaznu od 30 godina zatvora); - **Jean-Bosco Barayagwiza** (ICTR 99-52-T) (Suosnivač i član Odbora RTLMa za vrijeme počinjenog genocida u Ruandi 1994. godine, osuđen je na kaznu zatvora od 35 godina); - **Hassan Ngeze** (ICTR 99-52-T) (Novinar, osnivač i glavni urednik novina Kangura, suvlasnik RTLMa koji je predstavljao elektronsku verziju Kanguro novina, osuđen je za djela torture, masovnog silovanja i ubojstava, uhvaćen je u Keniji 18. jula 1997. godine, izrečenu kazna doživotnog zatvora mu je Žalbeno vijeće preinačilo na 35 godina); - **George Henri Ruggiu** (ICTR-97-32) (bio je novinar na radiju RTML u periodu od 06.01.1994. pa do 14.07.1994. godine, podsticao je na zlodjela protiv Tutsija; osuđen na 12 godina zatvora nakon što je uhvaćen od strane kenijske policije zbog direktnog javnog podsticanja na činjenje genocida i zločine protiv čovječnosti - ubistva).

Prozvani su: *RTV Beograd*, *RTV Novi Sad*, dnevni listovi *Politika*, *Večernje novosti*, koji se "smatraju suodgovornim za ratna dešavanja na prostoru bivše Jugoslavije koja su dovela do ogromnih materijalnih gubitaka i ljudskih žrtava, te najstrašnijih ratnih zločina."[30] Medijsko manipuliranje je doprinijelo širenju nacionalne i vjerske mržnje, te je na taj način preraslo u otvoreno podsticanje diskriminacije i neprijateljstva čime su stvorene psihološke pretpostavke za najbrutalnije ratno nasilje i zločine koji će izrasti u genocid. Naime, "*Izvršni odbor Nezavisnog udruženja novinara Srbije smatra da su pojedini mediji u Srbiji, krajem 80-ih i početkom devedesetih godina 20. veka, tokom raspada SFRJ, prvo znatno doprineli rastu međunacionalnih netrpeljivosti i mržnje a zatim se i direktno stavili u službu ratne propagande*."[31]

U krivičnoj prijavi se navode razlozi njenog pokretanja: "*Smatramo da su, pre izbijanja oružanih sukoba na prostoru bivše Jugoslavije, na tom istom prostoru, u medijima, govorom mržnje i širenjem lažnih informacija vršene političko-propagandne pripreme da se u javnosti stvori uverenje o opravdanosti oružanog sukoba i, u njemu, grubog kršenja normi međunarodnog humanitarnog prava. Smatramo, takođe, da su to bili pravno nedozvoljeni oblici propagande i da su, samim tim, predstavljali krivična dela*…"[32] Dalje se u obrazloženju navodi kako su u tim aktivnostima učešće uzimala pojedina odgovorna lica i novinari navedenih medija u Srbiji, te se na taj način aktivno stavili u službu režima, te sa pojačanim intenzitetom nastavili svoje aktivnosti na podsticanju i širenju međunacionalne i vjerske mržnje na prostorima bivše Jugoslavije u periodu 1991. do 1999. godine. Pri tome se u izvještajima o oružanim sukobima svjesno šalju, obrađuju i objavljuju polulažne i lažne informacije o navodnim stravičnim zločinima pripadnika 'druge' strane. Naglašava se da su brojni zločini prema civilima (kao što su ubistva, mučenja, nečovječna postupanja, povrede tjelesnog integriteta, zastrašivanja, teror, raseljavanje ili preseljavanje civilnog stanovništva, razaranje većih i manjih naselja, protivzakonita zatvaranja, pljačka imovine stanovništva, zatim ubistva, mučenja i nečovječna postupanja

[30] http://www.nuns.org.yu/aktivnosti/view.jsp?articleId=10968

[31] Isto.

[32] Isto.

prema ranjenicima, bolesnicima i ratnim zarobljenicima i dr.) dobrim dijelom proizašla kao rezultat medijske manipulacije navedenih sredstava informiranja.

Historičarka Radina Vučetić i prof. Aljoša Mimica izvršili su cjelovitu analizu *Politikine* rubrike *Odjeci i reagovanja* (objavljivanu u periodu juli 1987. - mart 1991), te je publikovali u izdanju Fonda za humanitarno pravo. "*'Preko te rubrike lansirani su svi stereotipi koji su Srbe u celoj Jugoslaviji pripremili za ono što će doći 1991, na tezi da su ugroženi od novog genocida. Potpisnici tekstova u toj rubrici bili su brojni akademici, novinari i druge javne ličnosti. Istovremeno, na stranicama 'Politike' oglašavali su se akademici (Ćosić, Tadić, Marković, Ivić, Krestić i drugi). Oni su se uvek javljali u ključnim trenucima, kada je trebalo objasniti da je Srbija žrtva zavere, da se u Sloveniji i Hrvatskoj desila kontrarevolucija, da Srbima u Hrvatskoj i Bosni preti genocid, da Srbi, Hrvati i Bosanci ne mogu zajedno i slično.*"[33] U rubrici je objavljeno preko četiri hiljade pisama čitalaca, među kojima je dobar broj falsifikovanih, a koji su uspostavili obrazac srpskog nacionalizma. Na taj način je javno mnjenje Srbije i Jugoslavije bilo sistematski pripremano za buduću dirigovanu dekonstrukciju zemlje, ali i za krvave zločinačke pirove koji će uslijediti. Cilj je bio očigledan i nije ga bilo teško prepoznati. Najprije je trebalo probuditi nepovjerenje prema drugom, zatim proizvesti strah, a onda podstaknuti mržnju.

Prema mišljenju novinara Dragomira Olujića lako je prepoznati kreatore matrice koju su od *Politike* i tadašnjeg *RTB-a* preuzeli i drugi mediji: "Slobodan Milošević je postavio sistem, temelj i ciljeve, a posao su operativno odradili nekadašnji direktori *Politike* i *RTB*-a Živorad Minović i Dušan Mitević, književnik Brana Crnčević i pojedine ličnosti iz Srpske akademije nauka i umetnosti, pre svih Dobrica Ćosić, a ne treba preskočiti ni Matiju Bećkovića i Udruženje književnika Srbije. U toj ekipi bilo je i entuzijasta, među kojima je i drugi čovek tadašnjeg režima Borisav Jović. On je, tvrdi Olujić, pisao pod pseudonimom u Politikinoj rubrici 'Odjeci i reagovanja' a, kako kaže, verovatno nije bio jedini."[34]

U obrazloženju krivične prijave NUNS-a navode se primjeri zloupotrebe medija. "U izveštaju iz Vlasenice u Bosni, koji je prenela Politika

[33] Isto.

[34] Isto.

1. oktobra 1992, reporter Tanjuga, uz sve gnusne detalje mučenja, prenosi kako su Srbe u Bosni pekli na ražnju. '*Srbi s područja Birča u istočnoj Bosni i dalje su u neopisivom šoku posle prošlonedeljnog masakra u kojem su muslimanske snage ubile više od 60 sunarodnika. Strahuje se za sudbinu oko 50 Srba koji se vode kao nestali. Masakr nad 33 civila u srpskom selu Podravanje, dvadesetak kilometara jugoistočno od Milića, i nad 28 civila i vojnika u selima Rogosija i Nedjeljište kod Vlasenice, zasigurno su među najstravičnijim u višemesečnom ratu u Bosni i Hercegovini. Žrtve su, kažu patolozi koji su izvršili obdukciju, na najsvirepiji način klane, ubijane tupim predmetima, lobanje su im razmrskane, sečeni su im prsti, polivani su benzinom i paljeni. Lekari iz vojne bolnice u Milićima Zoran Mitrović i Slobodan Đerić potvrdili su novinarima da su obdukcijom utvrdili da su dvojica masakriranih Srba 'pečena na ražnju'. Takve tvrdnje dokazuju ne samo žicama nađenim na zglobovima šaka i oko skočnih zglobova na unakaženim i ravnomerno sagorelim telima ove dvojice, već i raščerečenim položajem leševa'*, detaljan je bio izveštač Tanjuga."[35]

KRIVIČNI ZAKON BOSNE I HERCEGOVINE, također, predviđa kazneno procesuiranje podsticanja izvršenja ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida putem medija. Naime, u zakonu Bosne i Hercegovine, GLAVA SEDAMNAESTA - KRIVIČNA DJELA PROTIV ČOVJEČNOSTI I VRIJEDNOSTI ZAŠTIĆENIH MEĐUNARODNIM PRAVOM stoji:

"(…) Organiziranje grupe ljudi i podstrekavanje na učinjenje krivičnih djela genocida, zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina

(…)

Član 176.

(1) Ko organizira grupu ljudi radi učinjenja krivičnih djela iz člana 171. (Genocid), 172. (Zločini protiv čovječnosti), 173. (Ratni zločin protiv civilnog stanovništva), 174. (Ratni zločin protiv ranjenika i bolesnika) i 175. (Ratni zločin protiv ratnih zarobljenika) ovog zakona, kaznit će se kaznom zatvora najmanje deset godina ili kaznom dugotrajnog zatvora.

(…)

[35] Isto.

(4) Ko poziva ili podstrekava na učinjenje krivičnih djela iz člana 171. do 175. ovog zakona, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do deset godina."[36]

Na osnovu ovoga člana Krivičnog zakona medijski djelatnici, angažirani na podsticanju na zločine protiv čovječnosti i međunarodnog prava mogli bi biti procesuirani kao suizvršitelji kroz direktno podsticanje izvršenja ovakvih krivičnih djela ukoliko se dokaže njegova uloga u ovom lancu jer je onaj ko podstrekava izvršenje određenog kaznenog djela zakonski odgovoran jednako kao da ga je i sam počinio. Novinari mogu odgovarati i u okviru udruženog zločinačkog poduhvata koji predstavlja institute međunarodnog običajnog prava prihvaćenog ratificiranjem međunarodnih ugovora. Dakle, govor mržnje se može uzeti kao oblik progona određene grupe osoba jer je veliki broj osoba ovakvu vrstu govora prenošen medijima doživljavalo kao progon sebe i grupe kojoj pripada. Novinari, urednici i vlasnici medija koji su korišteni kao oružje u ratu podliježu kaznenoj odgovornosti. Uporište za to imamo i u Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida,[37] kao i u Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima[38] kojim se propisuje zabrana ratne propagande.

---

[36] KAZNENI ZAKON BOSNE I HERCEGOVINE: http://www.anti-trafficking.gov.ba/fajlovi/Kazeneni_zakon_BH.pdf-.pdf

[37] "Član III

Kažnjiva su sledeća dela:

a) genocid;
b) planiranje izvršenja genocida;
c) neposredno i javno podsticanje na vršenje genocida;
d) pokušaj genocida;
e) saučesništvo u genocidu". Izvor: www.bh-hchr.org

[38] "Član 20.

1. Svako propagiranje rata je zakonom zabranjeno.

2. Svaki poziv na nacionalnu, rasnu ili versku mržnju koji predstavlja podsticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje, zakonom je zabranjeno." Izvor: www.bh-hchr.org

Zaključak

Zaključimo da mediji razvojem svojih profesionalnih standarda i ekonomske i političke neovisnosti trebaju onemogućiti da budu pretvoreni u puka propagandna sredstva koja će služiti za podsticanje nasilja i mržnje. Na taj način će i medijski uposlenici zaštititi sebe od kaznenog progona, ali i odbraniti čast svoje profesije.

Najveći broj međunarodnih konvencija bio je posljedica traumatičnih i stravičnih iskustava koje je iskusilo čovječanstvo, u pokušajima da se zaštititi od takvih opasnosti u budućnosti. Za očekivati je da će, poučeni tragičnim iskustvom zloupotrebe medija prilikom činjenja zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, rezultirati donošenjem regulative kojom bi se striktno definirao rad i upotreba medija, te onemogućena njihova zloupotreba u oružanim, odnosno, ratnim sukobima.

Nije realno očekivati da svi novinari koji su učestvovali u crnoj propagandi koncem dvadesetog stoljeća odgovaraju pred sudom, kao što nisu izvedeni pred sud ni svi počinioci zločina i pitanje je da li će svi optuženici odgovarati za djela koja su počinili. Ali društva koja pretenduju da budu demokratska moraju težiti da uspostave sistem u kojem će se tačno znati šta je kažnjivo, ko treba da bude kažnjen i ko je onaj koji kažnjava. To će doprinijeti spriječavanju nove zloupotrebe medija.

LITERATURA

1. NOVI MEDIJI, TEORIJA I PRAKSA - IMPLIKACIJE U SVIJETU KOJI SE MIJENJA, Zbornik radova istoimenog simpozijuma održanog u Sarajevu 2003, Fakultet političkih nauka, Sarajevo 2004.
2. ZAOKRET ELEKTRONSKIH MEDIJA, u SRPSKA STRANA RATA, Samizdat B92, Beograd 2002.
3. ∴ ETNIČKO ČIŠĆENJE – GENOCID ZA VELIKU SRBIJU, Dokumentacija Društva za ugrožene narode, priredio Tilman Zulch, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo 1996.
4. ∴ GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI 1991.-1995, Zbornik radova Međunarodnog kongresa za dokumentaciju genocida u Bosni i Hercegovini, održanog u Bonu od 31. avgusta do 4. septembra 1995. godine, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 1997.
5. Hannah Arendt, ISTINA I LAŽ U POLITICI, Filip Višnjić, Beograd 1994.
6. Fransis Ball, MOĆ MEDIJA, Clio, Beograd 1997.
7. Mihailo Bjelica, SRPSKI RATOVI REČIMA 1844 – 2000, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2003.
8. Filip Breton, IZMANIPULISANA REČ, Clio, Beograd 2000.
9. Noam Chomsky, MEDIJI, PROPAGANDA I SISTEM, Čvorak, Zagreb 2002.
10. Philip Cohen, SRPSKI TAJNI RAT – PROPAGANDA I MANIPULACIJA HISTORIJOM, Ljiljan, Sarajevo 1996.
11. Smail Čekić, AGRESIJA NA BOSNU I GENOCID NAD BOŠNJACIMA 1991.-1993., Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 1994;
12. Noam Čomski - David Barsamian, PROPAGANDA I JAVNO MIŠLJENJE, V.B.Z., Zagreb 2002.

13. Zlatko Dizdarević, MACEDONIAN MEDIA WAR (Medijski rat u Makedoniji), Institute for War and Peace Reporting's, BALKAN CRISIS REPORT (Izveštaj o krizi na Balkanu Instituta za rat i mir), Br. 284, 28. septembra 2001.

14. Michael N., Dobkowski, GENOCIDE AND THE MODERN AGE, Syracuse University Press, New York 2000.

15. Toma Đorđević, KOMUNIKACIJA I VLAST, Mladost, Beograd 1988.

16. Roy Gutman, SVJEDOK GENOCIDA, Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo 1995.

17. Alija Hodžić, RAZGOVORI O GOVORU MRŽNJE, Centar za istraživanja tranzicije i civilnog društva, Zagreb 1999.

18. Borisav Jović, POSLEDNJI DANI SFRJ, Izvodi iz dnevnika, Politika, Beograd 1995.

19. Gregory Kent, FRAMING WAR AND GENOCIDE – BRITISH POLICY AND NEWS MEDIA REACTION TO THE WAR IN BOSNIA, Hampton Press, New York 2006.

20. Kemal Kurspahić, ZLOČIN U 19:30 - BALKANSKI MEDIJI U RATU I MIRU, Mediacentar Sarajevo i South East Europe Media Organization (SEEMO), Sarajevo 2003.

21. Branka Magaš i Ivo Žanić, RAT U HRVATSKOJ I BOSNI I HERCEGOVINI 1991.-1995, Jesenski i Turk d.o.o., Zagreb-Sarajevo 1999.

22. Branka Magaš, UNIŠTENJE JUGOSLAVIJE - PRAĆENJE RASPADA 1980.-1991, Verso, London 1993.

23. Thomas Meyer, MEDIOKRACIJA - MEDIJSKA KOLONIZACIJA POLITIKE, Fakultet političkih znanosti Univerziteta u Zagrebu, Zagreb 2003.

24. Sonja Milenković, ULOGA DRŽAVNE TELEVIZIJE U USPONU EKSTREMISTIČKOG NACIONALIZMA U SRBIJI, Université Paris II Panthéon-Assas, Paris 1994/1995.

25. Srđan Milivojević, NOVINARSKI PROFESIONALIZAM - AUTONOMIJA MEDIJA, Gledišta 1-6, godina XXXIV, 87-93, Beograd 1993.

26. Muhamed Nuhić, RIJEČ, SLIKA I ZLOČIN, Press centar Armije Republike BiH Sarajevo 1994.

27. Benjamin Page, WHO DELIBERATES? : MASS MEDIA IN MODERN DEMOCRACY, The University of Chicago Press, Chicago-London 1996.

28. Mario Plenković, KRIZNO KOMUNICIRANJE I TEORIJA ODNOSA S JAVNOSTIMA - MEDIJI, KULTURA I ODNOSI S JAVNOŠĆU, Hrvatsko komunikološko društvo, Zagreb 2002.

29. Vladan Radosavljević, MEDIJI U SRBIJI 1996 - PIŠTALJKE I JAJA, Medija centar, Beograd 1997.

30. Gregory Reichberg – Henrik Syse – Endre Begby, THE ETHICS OF WAR, Blackwell Publishing, Oxford 2006.

31. Ivan Šiber, POLITIČKA PROPAGANDA I POLITIČKI MARKETING, Alinea, Zagreb 1992.

32. Mark Tompson, PROIZVODNJA RATA, Medija centar, Beograd 2000.

33. Šemso Tucaković, PROPAGANDNO KOMUNICIRANJE, Univerzitetska knjiga, Sarajevo 1999.

34. Rade Veljanovski, JAVNI RTV SERVIS U SLUŽBI GRAĐANA, Clio, Beograd 2005.

35. Arne Johan Vetlesen, EVIL AND HUMAN AGENCY - UNDERSTANDING COLLECTIVE EVILDOING, Cambridge University Press, New York 2005.

36. Ugo Vlaisavljević, RAT KAO NAJVEĆI KULTURNI DOGAĐAJ – KA SEMIOTICI ETNONACIONALIZMA, Mauna-Fe, Sarajevo 2007.

37. Vesna Zuber, DEMONOPOLIZACIJA MEDIJA U REPUBLICI SRPSKOJ, Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske, Banja Luka 2005.

38. Izudin Isović, RADIO-TELEVIZIJA BOSNE I HERCEGOVINE NA METI AGRESIJE, feljton, (1) Juriš na RTV, Oslobođenje, Sarajevo, 1994.

39. Izvještaj Međunarodnom krivičnom sudu za bivšu Jugoslaviju Renauda de La Brosse (redovni profesor na Univerzitetu Reims

Champagne-Ardenne, Francuska): *Politička propaganda i projekt "Svi Srbi u jednoj državi", posljedice instrumentalizacije medija za ultranacionalističke svrhe*, 2003.

40. Lazar Lalić, SLIKE I REČI MRŽNJE: GODINA DRUGA, B92-Arhitel, Beograd 1997;

41. Tadeusz Mazowiecki, SPECIJALNI IZVJEŠTAJ O MEDIJIMA *E/CN.4/1995/54* OD 13. DECEMBRA 1994.

42. Tadeusz Mazowiecki, UNIŠTAVANJE KULTURNOG NASLJEĐA - IZVJEŠTAJ broj A/47/666-S/24809 OD 17. NOVEMBRA 1992.

43. Rémy Ourdan, RATKO MLADIC LE BARBARE (Ratko Mladić varvarin), Le Monde, 9. februar 1996.

44. Hayden Robert, THE PARTITION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA 1990-1993 (PODJELA BOSNE 1990-1993), National Council for Soviet and East European Research, Washington 1993.

45. SITUATION OF THE MEDIA IN FORMER YOUGOSLAVIA (Položaj medija u bivšoj Jugoslaviji), Report to the Commission of the European Union /Izveštaj Komisiji Evropske unije/, AIM, Pariz, mart 1995.

46. *Specijalni izvještaj o medijima* Tadeusza Mazowieckog, specijalnog izvještača UN-a imenovanog Rezolucijom 1994/72 Komisije za ljudska prava UN-a, E/CN/4/1995/54, 13. decembra 1994.

47. Katarina Subašić, ROLE OF THE MEDIA AND THE INTERNET AS TOOLS FOR CREATING ACCOUNTABILITY TO POOR AND DISADVANTAGED GROUPS : FORMER YUGOSLAVIA (*Uloga medija i interneta kao sredstava za razvijanje društvene odgovornosti siromašnih i marginalizovanih grupa: Bivša Jugoslavija*), u UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME.

REZIME

Mediji su ogledalo društva u cjelini. U bivšoj Jugoslaviji su mediji ili sredstva javnog informiranja kako su se nazivali, smatrani jednim od najznačajnijih sredstava kojima se propagirao oružani rasplet disolucije Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija.

Možemo kazati da su mediji bili i aktivni učesnici u ovim događajima, te da su podsticali i izazivali mnoga kršenja ljudskih prava, zločine protiv čovječnosti i međunarodnog prava, čak i zvjerstva koja su se dogodila na ovim prostorima i kulminirala zločinačkom nakanom – genocidom.

Politika je, i kroz načine svoga komuniciranja, uvijek obavijena velom tajnosti i konspiracije, tako da nije jednostavno uočiti njeno propagandno djelovanje, ali se kroz analizu medija, onoga što je javno rečeno i objavljeno, može pokušati proniknuti u sam velikosrpski projekt i pokušaj njegove realizacije.

SUMMARY

Mass media are the mirror image of the society, as a whole. In the former Yugoslavia the media or the "means of public information" as they call themselves, were deemed as one of the most important means for propagating armed solution of dissolution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia.

It may be said that the media were also active participants in these events, that they encouraged and caused many acts of violation of human rights, numerous crimes against humanity and international law, even atrocities that happened on these areas and culminated with the criminal intent – committing of genocide.

Politics has also been through its manners of communication always mantled by a veil of secrecy and conspiration, so that it is not so simple to notice its propagating activity, but, through analysing the media of what was said and published, it is possible to attempt to penetrate into the greater-Serbia project and attempt of its implementation.

Dipl. pravnik, Amor Mašović, Institut za nestala lica
Bosne i Hercegovine

MASOVNE GROBNICE – JASAN DOKAZ GENOCIDA U BOSNI I HERCEGOVINI

Definicija pojma masovna grobnica

Obzirom da u teoriji i praksi, kako na domaćem tako i međunarodnom planu, još uvijek ne postoji jedinstveni opće prihvaćeni stav o tome koja su to kvalitativna i kvantitativna svojstva pojma **masovne grobnice**, to će se za potrebe ovog referata pod tim pojmom podrazumijevati svaka grobnica koja sadrži **najmanje pet (5) ili više tijela** (kompletnih) ili posmrtnih ostataka (nekompletnih), sahranjenih ili odbačenih na nestandardan način na mjestima koja nisu predviđena za sahranjivanje umrlih (ubijenih) osoba (**klasične masovne grobnice**), kao i ona grobišta koja u suštini predstavljaju stratišta tj. mjesta arbitrarnih egzekucija, nakon kojih žrtve nisu ukopavane već su ostavljene na površini tla (**površinske masovne grobnice**).

Tipovi grobnica

U posebnu kategoriju masovnih grobnica ubrajamo **grobnice – jame**, bilo da je riječ o prirodnim ili vještačkim, uključujući pećine, rudnička okna, krečane, septičke jame, bunare i čatrnje, te **vodotoke rijeka i jezera**. Svi naprijed navedeni tipovi grobnica obrađivani su na prostoru Bosne i Hercegovine u proteklih četrnaest godina. Na prostorima Bosne i Hercegovine, po prvi put u istoriji, zabilježen je fenomen masivnog dislociranja žrtava i/ili dijelova posmrtnih ostataka žrtava iz primarnih u sekundarne i tercijarne masovne grobnice.

Iako je i u ranijoj istoriji bilo primjera da se posmrtni ostaci žrtava, s namjerom skrivanja tragova zločina, uništavaju npr. spaljivanjem ili premještaju sa jednog na drugo mjesto, ipak su takvi postupci bili tek sporadičnog

karaktera, sve do genocida koji su pripadnici srpske vojske i policije uz obimnu vojnu, logističku, finansijsku i propagandnu pomoć institucija susjedne Srbije i Crne Gore počinili tokom jula i narednih mjeseci 1995. godine u i oko sigurnih zona Ujedinjenih nacija – enklave Srebenica i Žepa.

U samo nekoliko dana, bez suđenja, tokom arbitrarnih egzekucija likvidirano je više od 8.000 dječaka, mladića, žena i muškaraca stanovnika enklava Srebenica i Žepa. Velika većina njih bili su **nenaoružani civili** lišeni slobode u kampu holandskog bataljona UNPROFOR-a u Potočarima, ili u koloni izbjeglica iz Srebenice i Žepe, koji su tražili spas u pokušaju da se domognu teritorije pod kontrolom snaga Armije Republike Bosne i Hercegovine. Samo manji broj likvidiranih imali su pravo na status **ratnih zarobljenika** jer su zarobljeni kao borci tokom napada srpskih snaga na kolonu. Suprotno Trećoj ženevskoj konvenciji o zaštiti ratnih zarobljenika i oni su gotovo svi do jednog likvidirani.

Neposredno nakon egzekucija uz pomoć unaprijed pripremljene mehanizacije (kamiona, buldožera, bagera, rovokopača ...) u vrlo kratkom roku vrši se ukop žrtava u masovne grobnice koje sadrže od nekoliko desetina do više stotina žrtava, formirane bilo na mjestima egzekucije bilo u neposrednoj blizini tih mjesta. Suočeni sa saznanjima o postojanju satelitskih snimaka lokacija na kojima je vršen primarni ukop, planeri i organizatori zločina, uz sudjelovanje samih izvršilaca, ali i onih koji nisu bili izravno involvirani u izvršenje genocida, donose odluku i istu provode u djelo, o izmještanju žrtava iz primarnih u novopripremljene sekundarne grobnice. Pri tome se jedanput već destruirana tijela žrtava (destrukcije nastale prilikom prvobitnog ukopa uz upotrebu teške mehanizacije), iznova dekomponiraju pri iskopavanju iz primarnih, transportu i ponovnom ukopu na sekundarnim lokalitetima.

Ovakav necivilizacijski odnos spram tijela ubijenih, pokazat će se to znatno kasnije, ne samo da će otežati i u nekim slučajevima potpuno onemogućiti reasocijaciju (kompletiranje) posmrtnih ostataka žrtava, već će na duži rok odgoditi ili zauvijek onemogućiti identifikaciju tih žrtava.

Na taj način učinak genocidnih radnji i njihovih posljedica produžava se na neodređeno vrijeme tj. trajat će barem onoliko dugo koliko budu živjeli bliski srodnici ubijenih.

Da li su planeri, organizatori i izvršioci zločina bili svjesni ovih posljedica? Nesumnjivo da jesu. Oni su se pobrinuli ne samo za to da se

posmrtni ostaci žrtava dobro prikriju na teško pristupačnim ili skrovitim mjestima, već su im za svaki slučaj (dogodi li se da grobnice budu otkrivene), prethodno oduzeli sva identifikaciona dokumenta (lične karte, vozačke dozvole, pasoše, zdravstvene legitimacije, vojne knjižice, porodične fotografije), kao i lične predmete koji bi pomogli pri identifikaciji (ručni satovi, upaljači, privjesci, nakit i sl.)

Masovne grobnice

Sa pet (5) ili više od pet žrtava u Bosni i Hercegovini do sada je pronađeno i od strane nadležnih sudova i tužilaštava procesuirano u smislu poduzimanja krivičnih istražnih radnji ekshumacija, obdukcija i identifikacija 407 (**četiri stotine i sedam**) masovnih grobnica sa još uvijek neutvrđenim brojem tijela žrtava. Broj ekshumiranih žrtava još uvijek nije moguće utvrditi upravo zbog velikog broja sekundarnih masovnih grobnica. Naime, nakon otkrivanja uznemirenih (opljačkanih) primarnih grobnica ponekad su potrebni mjeseci ili čak godine da se uz pomoć antropoloških ili reasocijacija uz primjenu DNK-metodi utvrdi tzv. najmanji mogući broj žrtava u jednoj grobnici. Međutim, tek sa otkrivanjem i obradom odgovarajuće sekundarne masovne grobnice i kompariranja podataka moguće je utvrditi približan broj ekshumiranih žrtava. Forenzička ispitivanja utvrdila su primjere otkrivanja posmrtnih ostataka jedne te iste žrtve u čak **četiri** (4) različite masovne grobnice, što značajno usporava proces utvrđivanja broja pronađenih i identifikaciju istih.

Uprkos činjenici da je, postupajući po odluci Doma za ljudska prava Bosne i Hercegovine donijetoj po apelacijama srodnika 49 žrtava srebreničkog genocida, Vlada manjeg bosansko-hercegovačkog entiteta obrazovala Komisiju za istraživanje događaja u i oko Srebenice od 10. do 19. jula 1995. godine, ta Komisija je otkrila i ustupila Federalnoj komisiji za nestale osobe tek **osam** (8) novih potencijalnih lokacija masovnih grobnica žrtava srebeničkog genocida. Naime, od ukupno 32 potencijalne lokacije na koje je ukazala Komisija za Srebrenicu njih tek osam (8) je bilo potpuno nepoznato Federalnoj komisiji. Od tih osam na jednoj od njih tj. lokaciji Kazani u gradu Srebrenica nisu pronađeni posmrtni ostaci. Za tri (3) lokacije Federalna komisija je raspolagala podacima o makro-lokaciji, ali ne i o mikro-lokaciji, a dvije (2) lokacije bile su

ekshumirane od strane istražitelja Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju znatno prije obrazovanja Komisije za Srebrenicu tj. u periodu 1998-2001. godine.

Etnička pripadnost žrtava

U više od 90% do danas ekshumiranih masovnih grobnica (od 407) kao žrtve su identificirani Bošnjaci, dok su u preostalim masovnim grobnicama kao žrtve identificirani Bošnjaci i Hrvati zajedno, Srbi, kao i pripadnici nekih nacionalnih manjina (Romi, Albanci i dr.)

Vrijeme nastanka

Najveći broj masovnih grobnica nastaje početkom agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, dakle u periodu april-decembar 1992. godine te okupacijom tzv. sigurne zone UN-a Srebrenice u periodu juli-novembar 1995. godine, što je jasan pokazatelj planiranog, dobro organiziranog i sistematski provođenog plana potpune eliminacije određene etničke skupine (Bošnjaka) sa prostora rezerviranog za ostvarenje velikosrpskog projekta.

Rasprostanjenost

Prostorno posmatrano najveći broj masovnih grobnica lociran je u nekoliko općina Bosanske krajine (Prijedor, Sanski Most, Ključ), radi se o više od 80 masovnih grobnica, zatim istočne Bosne (Foča, Višegrad, Rogatica, Sokolac, Vlasenica, Zvornik, Bratunac, Srebrenica, Rudo, Čajniče, Kalinovik), radi se o više od 150, te na prostorima Posavine (Brčko, Bosanski Šamac) i istočne Hercegovine (Nevesinje).

Zapravo najveći broj masovnih, kao i zajedničkih i pojedinačnih grobnica lociran je na prostorima gdje je zabilježen i najveći broj nestalih osoba tako da je sasvim jasno da su prisilni nestanci usko povezani sa postojanjem masovnih grobnica. Masovni nestanci ne dešavaju se tamo gdje bi to bilo logično očekivati: Na linijama konfrontacije u vrijeme oružanih borbi. Najveći broj nestanaka pa prema tome i masovnih grobnica prostorno su locirani u dubini teritorije koju kontroliše agresor

i u vrijeme kada, ili uopće nema borbenih dejstava, ili su ona sporadičnog karaktera (npr. Prijedor, Ključ, Sanski Most, Foča, Višegrad, Zvornik, Rogatica, Vlasenica, Brčko, Bosanski Šamac, Bratunac, Teslić, Nevesinje, Sokolac, Srebrenica, Ilijaš, Vogošća, Gacko itd.)

Povezanost logora i grobnica

Istraživanja su pokazala postojanje izravnih veza između logora i masovnih grobnica kao npr. logor Sušica u Vlasenici – masovne grobnice Sušica i Ogradice (Debelo Brdo), logor u Ripču (Bihać) – masovna grobnica "Bezdana" jama na Hrgaru, logori Keraterm, Omarska i Trnopolje u Prijedoru – masovne grobnice jama Hrastova Glavica, Jakarina kosa, Stari Kevljani, Kevljani, Redak, Pašinac, Korićanske stijene, logor Manjača (Banja Luka) – masovna grobnica jama Bunarevi, KPD Foča – masovne grobnice Miljevina I, Miljevina II, Suhi potok Previla, Buk Bijela, jama Piljak, KPD "Kula" – masovna grobnica Veliki vrh Sokolac, logor Crkvina Bosanski Šamac – masovna grobnica Zasavica, Luka Brčko – masovna grobnica Gorice, logor Rasadnik Rogatica – masovna grobnica Vragolovi, logori Račić i Ripač (Bihać) – jama Tihotina, logor Novi izvor (Zvornik) – masovne grobnice u Kazanbašći, logor OŠ "Vuk Karadžić" u Bratuncu – masovna grobnica Redžići, logor "Barutni magacin" (Kalinovik) – masovna grobnica Ratina i mnoge druge.

Nerijetko iz našeg susjedstva, a u posljednje vrijeme sve češće i u našoj zemlji, čuju se glasovi političara, predstavnika nevladinih organizacija i, što je posebno žalosno, novinara, naučnika, istraživača i inih, koji za osnovni cilj imaju minimiziranje pa i potpuno osporavanje genocida u Bosni i Hercegovini (na privremeno okupiranoj teritoriji), a posebno u Srebrenici. Presuda Međunarodnog suda pravde u Den Hagu, presude Međunarodnog Krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, presude Suda Bosne i Hercegovine, priznanja planera, organizatora i izvršilaca genocida, rezolucije Kongresa Sjedinjenih Američkih Država i Evropskog parlamenta, svjedočenja rijetkih preživjelih, izvještaj Komisije Vlade manjeg bosansko-hercegovačkog entiteta o događajima u julu 1995. godine, više od stotinu (100) otkrivenih masovnih grobnica, Memorijalni kompleks "Spomen obilježje žrtava genocida Srebrenica - Potočari" izgleda ne predstavljaju dovoljno snažne argumente za poricatelje

genocida. U početku su osporavali da se zločin uopće i desio, ali su nakon otkrivanja prvih masovnih grobnica 1996. godine, koje su ekshumirali istražitelji ICTY-ija, bili prisiljeni priznati da se zločin ipak dogodio. No, po njima taj zločin i u kvalitativnom i kvantitativnom smislu nema obilježja zločina genocida, jer je, između ostalog, broj žrtava prema njihovim tvrdnjama znatno manji od 8.000 kako su to tvrdili preživjeli i srodnici žrtava. Dalje otkrivanje novih masovnih grobnica ponovo ih je prisililo da ustuknu pred argumentima pa su se dosjetili da ne osporavaju broj žrtava već su se fokusirali na dokazivanje da su žrtve ubijene tokom borbi kao vojnici ili u, kako su tvrdili, međusobnim obračunima ili su sami sebi oduzimali život.

Postojanje sekundarnih masovnih grobnica tj. premještanje posmrtnih ostataka sa primarnih na sekundarne lokacije, a posebno komadanje i disperzija posmrtnih ostataka negatore genocida dovelo je u nemogući položaj. Naime, valjalo je suvislo odgovoriti na pitanje: Ako srpske snage nisu odgovorne za ubijanje više od 8.000 ljudi, zašto su onda srpske snage vršile premještanje posmrtnih ostataka? Zašto i od koga su skrivana tijela žrtava? Ako postoje žrtve, ako je njihov broj uistinu onakav kako tvrde srodnici žrtava, ako su otkrivene stotine i stotine masovnih, zajedničkih i pojedinačnih grobnica ima li smisla i dalje osporavati neosporivo?

U bezizlaznoj situaciji poricateljima genocida na um pada "spasonosna" ideja. Jeste, desio se zločin (rijetki su oni koji su imali hrabrosti da kažu i genocid), ali su za taj zločin postojali opravdavajući razlozi kao što je navodno masovno stradanje srpskog stanovništva Srebrenice (pominje se broj od 3.200 stradalih), što je planere, organizatore i izvršioce genocida očigledno dovelo u stanje jake razdraženosti, koja je u kontinuitetu trajala dvije-tri godine sve do jula 1995. godine. Na njihovu žalost, ovaj "argument" obesnažio je još prilikom okupacije Srebenice prvi među zločincima tj. general Mladić svojom istorijskom rečenicom: "Kako je došao trenutak da se osvetimo Turcima, nakon bune protiv dahija". Dakle, povod za genocid, prema generalu Mladiću, nije navodno masovno stradanje srpskog stanovništva u Srebrenici, već osveta Turcima.

Danas kada je već i putniku nenamjerniku pri prolasku pored Memorijalnog kompleksa u Potočarima, sasvim jasno da onoliki nadgrobni spomenici (nišani) svjedoče o planetarnom zločinu koji se desio na tom mjestu, poricatelji genocida se, ostavši bez ijednog argumenta, moraju

vratiti na sami početak, pa ponovo tvrde da se zločin zapravo nije ni desio, a da u Potočarima ispod šehidskih nišana zapravo "leže ubijeni Srbi iz Sarajeva, Visokog" i slične nebuloze.

Planeri, organizatori, podstrekači, izvršioci i pomagači u izvršenju zločina genocida jednako kao i oni koji danas minimiziraju ili negiraju genocid nisu niti svjesni da svojim djelovanjem samo dodatno motiviraju ne samo srodnike žrtava da ustraju u svojim zahtjevima za utvrđivanje istine o sudbini nestalih u masovnim grobnicama, već i one koji se profesionalno bave istraživanjem i procesuiranjem zločina i zločinaca, da sa još većom upornošću i zalaganjem nastave otkrivati zločine. Poricatelji genocida zapravo svo to vrijeme rade u korist vlastite štete.

Odbijanje suočavanja sa posljedicama genocida i u krajnjem njegovo minimiziranje ili negiranje, neotkrivanje lokacija masovnih grobnica, za izvršitelje i poricatelje genocida može značiti samo jedno: Priča o genocidu i masovnim grobnicama još dugo vremena bit će top-tema u domaćoj i međunarodnoj javnosti.

Politički lideri sa vizijom trebaju poduzeti hrabre i odlučne korake kako bi priča o genocidu i grobnicama prestala biti našom svakodnevicom i postala ono što je odavno trebala biti: samo dio našeg individualnog i kolektivnog sjećanja i tema za istoričare.

Vodeći nacistički zločinci svojim nepriznavanjem i poricanjem holokausta priči o holokaustu udahnuli su vječni život. Hoće li i genocid nad Bošnjacima postati i ostati vječna tema na prostorima naše zemlje i regiona? Odluku o tome valja čekati iz Beograda i Banja Luke.

Pregled masovnih grobnica žrtava genocida u Srebrenici po općinama

Žrtve genocida svedenog na sigurnu zonu UN Srebrenica, odnosno otkrivene su u masovnim grobnicama lociranim na području pet (5) općina podrinja i to: Srebrenica, Zvornik, Bratunac, Vlasenica, Šekovići i na području općine Trnovo. Do ovog časa ukupno su obrađene 73 masovne primarne i sekundarne grobnice na području ovih 6 (šest)

općina iz kojih je ekshumirano 10.766 posmrtnih ostataka, kao i 27 stratišta – površinskih masovnih grobnica sa 891 posmrtnim ostatkom, koji se vezuju za oko 6.700 nestalih osoba u kritičnom periodu. Slijedi tabelarni pregled ekshumiranih i asaniranih masovnih grobnica žrtava genocida u Srebrenici. Na sledećim tabelama (1. i 2.) prikazane su osnovne karakteristike 69 masovnih i 27 površinskih grobnica:

Tabela 1.

Ekshumacije masovnih grobnica žrtava genocida u Srebrenici obrađenih u periodu juli 1996 - juni 2007

Id	Općina	Lokalitet	Oznaka grobnice	Datum ekshumacije	Broj eksh.	r. p.	Tip	Vrsta
1	BRATUNAC	KONJEVIĆ POLJE	KP 01***	07.-09.09.1999	9		PRIMARNA	MASOVNA
2	BRATUNAC	GLOGOVA	GL-02	11.09.-22.10.1999	34	*	PRIMARNA	MASOVNA
3	BRATUNAC	GLOGOVA	GL-03	11.09.-22.10.1999	10	*	PRIMARNA	MASOVNA
4	BRATUNAC	GLOGOVA	GL-05	11.09.-22.10.1999	90	*	PRIMARNA	MASOVNA
5	BRATUNAC	RAVNICE	RV01	07.-14.08.2000	34	*	PRIMARNA	MASOVNA
6	BRATUNAC	GLOGOVA	GL-01	07.08.-20.10.2000	218	*	PRIMARNA	MASOVNA
7	BRATUNAC	RAVNICE-GLOGOVA	RV-02	09.07-27.08.2001	224	**	PRIMARNA	MASOVNA
8	BRATUNAC	GLOGOVA	GL-09	20.-23.08.2001	17	*	PRIMARNA	MASOVNA
9	BRATUNAC	GLOGOVA	GL-07	20.-23.08.2001	24	*	PRIMARNA	MASOVNA
10	BRATUNAC	SANDIĆI	BR.SAN-1	14.-21.06.2004	17		PRIMARNA	MASOVNA
11	BRATUNAC	BLJEČEVA	BR.BLJE-01	12.07.-10.08.2004	234	**	SEKUNDARNA	MASOVNA
12	BRATUNAC	BLJEČEVA	BR.BLJE-02	30.08.-24.09.2004	249	**	SEKUNDARNA	MASOVNA
13	BRATUNAC	BLJEČEVA	BR.BLJE-03	29.09.-12.10.2004	106	**	SEKUNDARNA	MASOVNA
14	BRATUNAC	KALDRMICA	KAL.02 BRA	18.09.2006	5		PRIMARNA	MASOVNA
15	SREBRENICA	ZELENI JADAR	ZJ05	01.-21.10.1998	148	*	SEKUNDARNA	MASOVNA
16	SREBRENICA	ZELENI JADAR	ZJ06	25.07.-13.08.2001	135	*	SEKUNDARNA	MASOVNA
17	SREBRENICA	BUDAK	SR.BUD-01	04.07.-22.07.2005	176	**	SEKUNDARNA	MASOVNA
18	SREBRENICA	POTOČARI	POT 01 SRE	25.04.2006	6		PRIMARNA	MASOVNA
19	SREBRENICA	ZELENI JADAR	ZJA 01 SRE	28.08-15.09.2006	71	**	SEKUNDARNA	MASOVNA
20	SREBRENICA	ZELENI JADAR	ZJA 04 SRE	14.06.-27.06.2007	48	**	SEKUNDARNA	MASOVNA
21	SREBRENICA	BUDAK	BUD 02 SRE	28.06.-26.07.2007	131	**	SEKUNDARNA	MASOVNA
22	SREBRENICA	ZELENI JADAR	ZJA 08 SRE	13.09.-10.10.2007	226	**	SEKUNDARNA	MASOVNA
23	SREBRENICA	PUSMULIĆI	PUS 01 SRE	26.05.-19.6.2008	96	**	SEKUNDARNA	MASOVNA

24	SREBRENICA	PUSMULIĆI	PUS 02 SRE	07.07.-18.7.2008	64	**	SEKUNDARNA	MASOVNA
25	ŠEKOVIĆI	BIŠINA	BIŠ 01 ŠEK	30.05.-07.06.2006	39		PRIMARNA	MASOVNA
26	VLASENICA	ĆERSKA	CSK	07.-18-07.1996	150		PRIMARNA	MASOVNA
27	VLASENICA	NOVA KASABA	NKS 1	20.-26.07.1996	7		PRIMARNA	MASOVNA
28	VLASENICA	NOVA KASABA	NKS 2	20.-26.07.1996	19		PRIMARNA	MASOVNA
29	VLASENICA	NOVA KASABA	NKS 3	20.-26.07.1996	6		PRIMARNA	MASOVNA
30	VLASENICA	NOVA KASABA	NK 04	18.08.-06.09.1999	20		PRIMARNA	MASOVNA
31	VLASENICA	NOVA KASABA	NK 08	18.08.-06.09.1999	34		PRIMARNA	MASOVNA
32	VLASENICA	JELOVAČKA ČESMA	VJ.ČES-1	21.03.2002	18		PRIMARNA	MASOVNA
33	VLASENICA	MRŠIĆI	MRŠ 01 VLA	25-29.05.2009	16		PRIMARNA	MASOVNA
34	ZVORNIK	LAŽETE	LZ 2a	19.08.-09.09.1996	112	*	PRIMARNA	MASOVNA
35	ZVORNIK	LAŽETE	LZ 2b	19.08.-09.09.1996	51	*	PRIMARNA	MASOVNA
36	ZVORNIK	PILICE	PI.C	10.-24.09.1996	132		PRIMARNA	MASOVNA
37	ZVORNIK	PETKOVCI	DAM	15.-25.04.1998	43	*	PRIMARNA	MASOVNA
38	ZVORNIK	ČANČARI	CR12	10.-25.05.1998	174	*	SEKUNDARNA	MASOVNA
39	ZVORNIK	ČANČARI	CR3	27.05.-10.06.1998	155	*	SEKUNDARNA	MASOVNA
40	ZVORNIK	HODŽIĆI	HZ 4	22.07.-30.07.1998	81	*	SEKUNDARNA	MASOVNA
41	ZVORNIK	HODŽIĆI	HZ 3	29.06.-03.07.1998	40	*	SEKUNDARNA	MASOVNA
42	ZVORNIK	HODŽIĆI	HZ 5	10.-20.07.1998	57	*	SEKUNDARNA	MASOVNA
43	ZVORNIK	LIPLJE	LP 2	07.-25.08.1998	191	*	SEKUNDARNA	MASOVNA
44	ZVORNIK	KOZLUK	KK 03	24.06.-06.08.1999	320	*	PRIMARNA	MASOVNA
45	ZVORNIK	KOZLUK	KK 02	24.06.-06.08.1999	17	*	PRIMARNA	MASOVNA
46	ZVORNIK	BREŽLJAK	BRŽ-1	12.08.1999	7		PRIMARNA	MASOVNA
47	ZVORNIK	MOTOVSKA KOSA	M.KOS-1	12.08.1999	6		PRIMARNA	MASOVNA
48	ZVORNIK	LAŽETE	LZ01	13.07.-03.08.2000	131	*	PRIMARNA	MASOVNA
49	ZVORNIK	LAŽETE	LZ 2c	02. 17.08.2000	42	**	PRIMARNA	MASOVNA
50	ZVORNIK	KOZLUK	KOZ	08.09.2000	12		PRIMARNA	MASOVNA
51	ZVORNIK	KRIŽEVIĆI	Z.KRŽ	10.10.2000	9		PRIMARNA	MASOVNA
52	ZVORNIK	LIPLJE	LP-01	18.06-06.07.2001	288	**	SEKUNDARNA	MASOVNA
53	ZVORNIK	ČANČARI	CR-11	28.08-28.09.2001	242	**	SEKUNDARNA	MASOVNA
54	ZVORNIK	ČANČARI	CR 07	02. 22.10.2001	200	**	SEKUNDARNA	MASOVNA
55	ZVORNIK	LIPLJE	LP-04	24.10.-22.11.2001	305	**	SEKUNDARNA	MASOVNA
56	ZVORNIK	KAMENICA	CR-02	22.07.-06.08.2002	244	**	SEKUNDARNA	MASOVNA

57	ZVORNIK	KAMENICA	CR-05	12.08.-07.10.2002	506	**	SEKUNDARNA	MASOVNA
58	ZVORNIK	KAMENICA	CR-13	14.-25.10.2002	84	**	SEKUNDARNA	MASOVNA
59	ZVORNIK	SNAGOVO	ZV.SNA-01	19-26.10.2004	94	**	SEKUNDARNA	MASOVNA
60	ZVORNIK	LIPLJE	ZV.LIP-03	16.05.-21.06.2005	240	**	SEKUNDARNA	MASOVNA
61	ZVORNIK	LIPLJE	ZV.LIP-07	15.09.-16.10.2005	482	**	SEKUNDARNA	MASOVNA
62	ZVORNIK	SNAGOVO	ZV.SNA-02	24.10.-14.11.2005	230	**	SEKUNDARNA	MASOVNA
63	ZVORNIK	KAMENICA	KAM 10 ZVO	08.06.-17.08.2006	1153	**	SEKUNDARNA	MASOVNA
64	ZVORNIK	SNAGOVO	SNA 03 ZVO	20.09.-11.10.2006	160	**	SEKUNDARNA	MASOVNA
65	ZVORNIK	SNAGOVO	SNA 04 ZVO	06.-24.11.2006	156	**	SEKUNDARNA	MASOVNA
66	ZVORNIK	KAMENICA	KAM 09 ZVO	22.10.-24.11.2007	616	**	SEKUNDARNA	MASOVNA
67	ZVORNIK	KAMENICA	KAM 04 ZVO	12.08.-26.09.2008	362	**	SEKUNDARNA	MASOVNA
68	ZVORNIK	KAMENICA	KAM 08 ZVO	20.10.-20.11.2008	262	**	SEKUNDARNA	MASOVNA
69	ZVORNIK	KAMENICA	KAM 06 ZVO	08.10.-11.12.2008	881	**	SEKUNDARNA	MASOVNA
UKUPNO					10766			

* Označava najmanji mogući broj žrtava u grobnici
** Označava broj slučajeva (dijelova posmrtnih ostataka) koji su ekshumirani
*** Skraćene oznake grobnica u ovoj rubrici ukazuju njihov lokalitet.

Tabela 2.

Asanacija POVRŠINSKIH grobnica (stratišta) u mjestima masovnih egzekucija žrtava srebreničkog genocida obrađenih u periodu juni 1996 - juni 2009

Id	Općina	Lokalitet	Oznaka grobnice	Datum ekshumacije	Broj ekshu.	Tip	Vrsta
1	BRATUNAC	KRAVICA	PM***	05.-12.07.1996	52	PRIMARNA	
2	BRATUNAC	JELAH	JEL	19.11.1997	18	PRIMARNA	
3	BRATUNAC	BURNICE	BUR	27.11.1997	5	PRIMARNA	
4	BRATUNAC	POBUĐE-KAMENICA	SEKTOR A-M	22.04.2000	408	PRIMARNA	
5	BRATUNAC	SUTJIĆI	SUTJ	27.04.2000	11	PRIMARNA	
6	BRATUNAC	VRTAČE	VRT	27.04.2000	17	PRIMARNA	
7	BRATUNAC	KRKE	KRK	24.10.2000	13	PRIMARNA	
8	BRATUNAC	SANDIĆI	SND	16.05.2001	6	PRIMARNA	
9	BRATUNAC	RAHUNIĆI	RAH	14.06.2001	38	PRIMARNA	
10	BRATUNAC	GLOGOVA	BR.GLO	05.05.2004	8	PRIMARNA	

11	BRATUNAC	JASIKOVAČA	BRJAS	07.-10.06.2004	30	PRIMARNA	
12	BRATUNAC	KRAJINOVIĆI	KRA 03 BRA	31.05.2007	99	PRIMARNA	
13	BRATUNAC	SVILAJE	SVI 01 BRT	09.05.2008	16	PRIMARNA	
14	SARAJEVO-TRNOVO	GODINJSKE BARE	KRI-83-98 Godinjske bare	28.04.1999	6	PRIMARNA	
15	SREBRENICA	PALEŽ	PLŽ	16.09.1999	7	PRIMARNA	
16	SREBRENICA	SUĆESKA	SUĆ	17.09.1999	7	PRIMARNA	
17	VLASENICA	TURALIĆI	TUR	06.10.1997	19	PRIMARNA	
18	VLASENICA	JAROVLJE	JAR 01 VLA	23.05.2007	6	PRIMARNA	
19	ZVORNIK	TISOVA KOSA	TIS	08.05.1998	7	PRIMARNA	
20	ZVORNIK	KRIŽEVIĆI	KRŽ	01.10.1998	7	PRIMARNA	
21	ZVORNIK	ZULIĆI	ZUL	22.07.1999	8	PRIMARNA	
22	ZVORNIK	MOTOVO	Z.MOT	15.05.2003	11	PRIMARNA	
23	ZVORNIK	ŠNAGOVO	ZV.ŠNA	05.05.2004	33	PRIMARNA	
24	ZVORNIK	VELJOVA GLAVA	ZV.V-GLAVA	20.06.2005	11	PRIMARNA	
25	ZVORNIK	LIPLJE	ZV.LIP	31.05.2005	5	PRIMARNA	
26	ZVORNIK	BALJKOVICA	BLJK 01 ZVO	13.05.2008	14	PRIMARNA	
27	ZVORNIK	KRIŽEVAČKE NJIVE	KRN 04 ZVO	24.12.2008	29	PRIMARNA	
ukupno					891		

*** Skraćene oznake grobnica u ovoj rubrici ukazuju na njihov lokalitet.

Zaključak

U potpunosti podržavam stav jednog od vodećih svjetskih stučnjaka iz oblasti forenzičkih nauka, s kojim sam imao priliku sarađivati prilikom ekshumacija na prostorima naše zemlje W. D. Haglund-a, koji smatra da istraživanja masovnih grobnica imaju za cilj prikupljanje i dokumentovanje dokaza koji će poslužiti za utvrđivanje pravne odgovornosti, kao i za identifikaciju žrtava i njihov dostojanstven pokop, a same ekshumacije, pored ostalog, "vraćaju dignitet žrtvama i ljudskom životu općenito".

Cilj istraživanja po Haglundu jeste: "Dati žrtvama glas i prenijeti njihove priče iz grobnica", jer u protivnom ostanu li žrtve pokopane "onda je njihova smrt bila uzaludna, prijeteći da slična sudbina zadesi buduće generacije".

S punim pravom se može ustvrditi da čak i kada ne bi postojali živi svjedoci, niti priznanja zločinaca, niti bilo kakvi drugi dokazi, postojanje velikog broja masovnih grobnica rasprostranjenih upravo u gradovima, selima i zaseocima gdje su prije agresije živjeli Bošnjaci bilo sami, bilo izmješani sa drugim narodima, predstavlja dovoljno jasan dokaz o postojanju i sprovođenju genocidnih namjera i radnji prema tom narodu.

Masovne grobnice jesu krucijalni dokaz počinjenog genocida nad Bošnjacima. Dosadašnja suđenja za ratne zločine i zločine protiv čovječnosti uključujući i zločin genocida kako pred domaćim tako i pred Haškim sudom pokazala su da su grobnice zapravo neoboriv dokaz u rukama tužilaca koji se bave procesuiranjem ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i zločina genocida.

REZIME

U tri i pol godine agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu zabilježen je prisilan nestanak 27.734 osobe. Veliku većinu, čak 88% nestalih, predstavljaju osobe bošnjačke nacionalnosti, uglavnom civili. Od ukupnog broja nestalih 8,8 % su bosanski Srbi, 2,8 % su bosanski Hrvati i 0,4 % pripadnici drugih naroda i nacionalnih manjina (Albanci, Crnogorci, Romi, Ukrajinci, Slovenci, Mađari, Česi, Nijemci, Italijani, Rusi, Turci i dr.). Svaka deseta nestala osoba je ženskog pola. Više od 90% nestanaka vezan je za općine koje su velikosrpski agresor i njegovi kolaboracionisti okupirali.

Prisilni nestanci se vrlo rijetko dešavaju u vrijeme i na mjestu neposrednih ratnih dejstava, a najveći broj se dešava u vrijeme i na području općina gdje nema borbi ili nakon okončanja borbi, napr. Prijedor, Sanski Most, Ključ, Brčko, Bijeljina, Zvornik, Vlasenica, Bratunac, Višegrad, Foča, Rogatica, Hadžići, Vogošća, Ilidža, Ilijaš, Nevesinje, Kalinovik, Kotor Varoš, Skender Vakuf i dr.

U proteklih 14 godina od okončanja rata, oko 20.000 nestalih locirani su u 414 masovnih, više od 300 zajedničkih i više od 3.000 pojedinačnih grobnica.

Od 414 masovnih grobnica sa pet ili više žrtava, 397 se nalazi na području koja su u ratnom periodu kontrolisali JNA i srpska vojska.

Pogledamo li mapu do sada otkrivenih masovnih grobnica u Bosni i Hercegovini i imajući u vidu identitet žrtava u njima, zaključak koji se nameće sam po sebi glasi: žrtve su civili, uglavnom bošnjačke nacionalnosti oba pola i svih uzrasta, od beba starih nekoliko mjeseci do staraca starijih od 100 godina.

Postupanje sa žrtvama nakon njihove likvidacije, mjesta i način na koji su ukopani (jame, rudnici, smetljišta, sekundarne i tercijarne grobnice) imale su za cilj nanošenje dodatnih patnji preživjelim članovima porodica i njihovo odvraćanje od eventualne odluke da se vrate u mjesta predratnog življenja (primjeri Foča, Višegrad, Rogatica, Nevesinje, Prijedor i dr.).

Dakle, masovne grobnice jesu dio zločinačkog plana koji je usmjeren na potpunu eliminaciju jedne ili više etničkih grupa sa određene teritorije.

SUMMARY

During three years and a half of the aggression on the Republic of Bosnia and Herzegovina there were recorded as forcibly missing 27.734 persons. Majority of even 88% of missing are the persons of Bosniak nationality, mainly civilians. Of the total number of missing, 8,8% are Bosnian Serbs, 2,8% are Bosnian Croats, and 0,4 % are the members of other peoples and ethnic groups (Albanians, Montenegrins, Romanies, Ukrainians, Slovenians, Hungarians, Czechs, Germans, Italians, Russians, Turcs and other). Every tenth missing person is female. More than 90% of missing refers to the municipalities which were occupied by the greater-Serbian aggressor and his collaborationists.

Cases of forced missing are very rare in time and on the area of direct war actions, and the greatest number of these are taking place in time and in the municipalities when there are no fighting or after ending of war actions, as in Prijedor, Sanski Most, Ključ, Brčko, Bijeljina, Zvornik, Vlasenica, Bratunac, Višegrad, Foča, Rogatica, Hadžići, Vogošća, Ilidža, Ilijaš, Nevesinje, Kalinovik, Kotor Varoš, Skender Vakuf and other.

In the past 14 years from the end of the war, approximately 20.000 missing have been found in 414 mass graves, more than 300 in common and more than 3.000 in individual graves. Of the said 414 mass graves with five or more victims, 397 are located on the area which during the war period, were under the control of YNA and Serb troops.

If we look at the map of mass graves in Bosnia and Herzegovina discovered up to now, and having in mind the identity of the victims found in them, the conclusion imposed by itself is: victims are civilians, mainly members of Bosniak nationality, both sex and all ages, from babies of only several months to the old men of nearly 100 years.

Treatment of victims after the execution, places and manner in which they had been interred (pits, mines, garbage heaps, secondary and tertiary graves) had the goal to inflict additional pains and sufferings to the survived family members and to deter them from their eventual decision to return to the places of the pre-war living (like Foča, Višegrad, Rogatica, Nevesinje, Prijedor and others).

It means the mass graves are a part of the criminal plan directed to thorough elimination of one or more ethnic groups from the specific territory.

Mr. Velid Šabić, Institut za istraživanje
zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava
Univerziteta u Sarajevu

GENOCID U SREDNJEM PODRINJU 1992. – 1995.

Na kraju dvadesetog vijeka, u srcu Evrope, pred očima Međunarodne zajednice, Vojska i Policija Republike Srpske izvršile su genocid nad Bošnjacima na području Srebrenice.[1] To je jedini izvršeni i međunarodno presuđeni genocid u Evropi poslije Drugog svjetskog rata.

"Nesumnjivo, zločin koji su u ime velikosrpske ideologije počinile srpske vojne i paravojne, policijske i parapolicijske snage jula 1995. godine nad Bošnjacima Srebrenice, spada u red zločina kosmičkih razmjera, zločina koji je ravan već legendarnoj Gernici ili pak strahotama koje su se dešavale u nacističkim koncentracionim logorima, ili prigodom masovnih strijeljanja civila od strane zlikovaca svih fela, uključujući i četnike, u vrijeme Drugog svjetskog rata".[2]

Genocid u srednjem Podrinju jula 1995. ima sličnosti sa drugim genocidima kroz historiju ali ima i neke specifičnosti. To je prvi genocid koji se desio pred očima međunarodne zajednice u sigurnoj zoni UN-a, zoni koju je međunarodna zajednica rezolucijom 819 proglasila zaštićenom i preuzela odgovornost za sigurnost njenih stanovnika, da bi je u julu 1995. predala u ruke napadača. To je genocid u kontinuitetu koji se usporeno provodio od 1992. do 1995. sniman kamerama i javnosti predstavljen putem mass medija. Počinioci su veoma često lično poznavali žrtve. Reakcija međunarodne zajednice je izostala.

Brojni teoretičari uglavnom se slažu da je za izvršenje najtežeg zločina kojeg poznaje čovječanstvo i koji podrazumijeva istrebljenje

[1] Naime, ovu kulminaciju genocida na malom prostoru nije mogao da porekne ni očigledno pristrasni Međunarodni sud pravde u svojoj Presudi od 26. februara 2007.

[2] Mirsad D. Abazović, SRPSKI SREBRENIČKI IRATIO, Znakovi Vremena, Broj 28, Vol. 8, Naučnoistraživački institut "IBN SINA", Sarajevo, 2005, str. 208.

jednog ili dijela jednog naroda, nemoguće bez države. Dakle, genocid ne mogu izvršiti pojedinci niti neorganizirane grupe. Najznačajniji teoretičar koji je pojam genocida neraskidivo vezao za državu jeste Irving L. Horrowitz. Horowitz kaže da: "Kolektivna priroda genocida, u kojoj je žrtva kažnjena za pripadnost grupi, plemenu, rasi ili religiji, odvaja genocid od drugih vrsta socijalnih zala. Djelo genocida stoga je u kontradikciji sa tradicionalnim zapadnim normama i pristupima zakonu i moralu, koji naglašava individualnu odgovornost za akcije; i prema tome zahtijeva specifične forme kažnjavanja za zločin."[3] Državni suverenitet o kojem govori Horowitz jeste prepreka uspješnoj prevenciji i sankcioniranju genocida, što se potvrdilo i presudom Međunarodnog suda pravde u procesu Bosna i Hercegovina protiv Srbije od 26. februara 2007. godine. Naime, presuda je suštinski zaštitila suverenitet države Srbije, a teret za činjenje genocida je prebacila na kolaboracioniste u paradržavnoj tvorevini Republici Srpskoj. Ovom presudom je međunarodni pravni sistem praktično zaštitio državne suverenitete širom planete od opasnog presedana koji bi, da je presuda bila drugačija, značio da i država može snositi odgovornost za činjenje genocida.

Područje Srebrenice pripada regionu sjeveroistočne Bosne i nalazi se u pojasu srednjeg toka rijeke Drine i obuhvata bar 4 općine Srebrenica, Zvornik, Bratunac i Vlasenica. Zbog svog geografskog položaja ovo područje se zove srednje Podrinje. Sjevernu i istočnu granicu ovog područja sa Srbijom čini rijeka Drina. Historijski gledano područje Srebrenice je uvijek bilo u vrhu strateških srpskih ciljeva radi ostvarenja velikosrpskih planova. Glavna prepreka za ostvarenje velikosrpskih ciljeva i proširenja srpskih teritorija preko rijeke Drine bilo je većinsko muslimansko stanovništvo na ovom porostoru.

Srpski naučnici su bili jedinstveni u svojim stavovima da se Bosna i Hercegovina mora pripojiti Srbiji a da se ne-srbi moraju protjerati. Stojan Novaković, srpski naučnik i vođa 'Narodnjačke stranke', s konca XIX i početka XX vijeka, je imao stav da je Bosna i Hercegovina faktički Srbija:

---

[3] Irving L. Horowitz, SCIENCE, MODERNITY AND AUTHORISED TERROR: RECONSIDERING GENOCIDAL STATE (NAUKA, MODERNOST I ODOBREN TEROR – PONOVNO RAZMATRANJE GENOCIDNE DRŽAVE), u (eds) Levon Chorbajian and George Shirinian, STUDIES IN COMPARATIVE GENOCIDE, St. Martin's Press, New York, 1999, str. 15.

"Jasno je bilo da bi zajednica Srbije i Bosne i Hercegovine pod srpskom vlašću predstavljala odlučan korak u ispunjenju jedinstva srpskog naroda. Srbija, Bosna i Hercegovina, spojene u jednu državu, bile bi istinski jezgro koje bi obezbedilo političku budućnost Srpstva..."[4]

Srpski planovi o stvaranju Velike Srbije egzistiraju stotinama godina, uvijek sa istim ciljem, proširenje Srbije na štetu drugih naroda i tuđih teritorija. U pokušaju ostvarenja tog cilja Srbi su u prošlosti činili velike zločine nad Hrvatima i Bošnjacima.

"U periodu od 1919. do 1929. u kraljevskoj Jugoslaviji u Bosni i Hercegovini porušeno je 146 džamija, kao i mnogi drugi sakralni objekti, uključujući tu i mnoge građevine različite kulturne namjene, koji pripadaju islamskoj tradiciji i uopće svjetskoj kulturnoj baštini."[5]

Posebno važan dokument velikosrpske politike koji je stavio pečat na sve dotadašnje jeste programski dokument u Srbiji u vrijeme Jugoslavije od 1945 do 1991. koji je objavljen 1986. "**Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti**". To je dokument velikosrpskih nacionalista koji je doveo do unutrašnje krize u državi. U suštini se radi o fašisoidnom nacionalističkom programu i nacionalističkoj agresivnoj politici.

Dolazak na vlast Slobodana Miloševića, u jesen 1987. godine, veoma spremno su dočekali indoktrinirani velikosrpski nacionalisti u dolini rijeke Drine i otvoreno su počeli ispoljavati svoje, do tada prikrivene, želje. Dugo pripreman plan velikosrpskih nacionalista preko noći je stvorio koaliciju Partije, Akademije, Armije i Crkve. Ka tom cilju srpski naconalisti sa Miloševićem na čelu krenuli su, najprije masovnim mitinzima, nosanjem kostiju cara Lazara, zveckanjem oružja, psihološkom propagandom, prijetnjama i na kraju oružanom agresijom. Poslije osnivačkih stranačkih skupština pojavile su se prve četničke barikade u selu Kravica u općini Bratunac. Godine 1991. u Bosni i Hercegovini je vladala atmosfera rastućih međunacionalnih napetosti. Agresija Srbije i Crne Gore na Sloveniju i Hrvatsku bila je u toku. "Slobodan Milošević je u skladu sa velikodržavnim projektom o formiranju "Velike Srbije", najavio osvajačke

[4] Mirsad D. Abazović, KADROVSKI RAT ZA BIH, Savez logoraša Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1999, str. 52 i 53.

[5] Smail Čekić, AGRESIJA NA BOSNU I GENOCID NAD BOŠNJACIMA 1991-1993, NIPP Ljiljan Sarajevo, 1994, str. 16.

ratne ciljeve Srbije, odnosno rješavanje srpskog nacionalnog pitanja kao ratnog. S tim u vezi, on je izjavio:

"Granice, kao što znate, uvek diktiraju jaki, nikada ne diktiraju slabi. Prema tome, osnovno je da moramo biti jaki. ... **Mi jednostavno smatramo da je legitimno pravo i interes srpskog naroda da živi u jednoj državi**. To je početak i kraj. Uostalom, šta će im ti Srbi koji im toliko smetaju po Kninu, po Petrinji, Glini, Lici, Baniji, Kordunu, Baranji, ako je taj problem toliki? ... A ako treba da se tučemo, bogami ćemo da se tučemo. A nadam se da neće biti toliko ludi da se sa nama tuku. Jer, ako ne umemo dobro da radimo i privređujemo, bar ćemo znati dobro da se tučemo".[6] To je popraćeno odgovarajućim koncentracijama oružanih snaga u i oko BiH. Jedinice JNA su gomilale svoje vojne efektive širom Bosne i Hercegovine, a njen prostor koristile za napad na Hrvatsku i Sloveniju. Dana 14 i 15. oktobra 1991. godine, Skupština Bosne i Hercegovine, bez učešća zastupnika SDS-a, usvojila je Memorandum kojim je podržala stvaranje suverene Bosne i Hercegovine. Nakon što je u Skupštini Bosne i Hercegovine donesena odluka da se podrži suverenitet, rukovodstvo bosanskih Srba, poduzelo je korake za stvaranje srpskih nacionalnih teritorija u Bosni i Hercegovini, tada nazvane SAO (srpske autonomne oblasti). U ovom periodu muslimansko i hrvatsko rukovodstvo u Bosni i Hercegovini je ovakav čin smatralo nebitnim i nije mu pristupilo sa velikom pažnjom i ozbiljnošću. Rukovodstvo bosanskih Srba je nastavilo sa organizovanim pripremama za rat, što će kasnije rezultirati velikim žrtvama kod hrvatskog i muslimanskog stanovništva.

Dana 19. decembra 1991. godine u Sarajevu je održan sastanak kojim je predsjedavao Radovan Karadžić na kome je podjeljeno Uputstvo, pod naslovom "**Uputstvo o organizovanju i djelovanju organa srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u vanrednim okolnostima**", koje je najvjerovatnije pripremljeno u Beogradu. Odlukom Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini od 9. januara 1992. godine, donešena je **Deklaracija o proglašenju Republike srpskog naroda u Bosni i Hercegovini**.

---

[6] Smail Čekić, AGRESIJA NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU – PLANIRANJE, PRIPREMA, IZVOĐENJE, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu i KULT/B Sarajevo, 2004, knjiga 1, str. 205.

Početkom aprila 1992. godine jedinice JNA potpomognute formacijama SDS, dobrovoljcima iz Srbije i jedinicama kao što su *Arkanova garda*, *Beli orlovi* i jedinice policije iz Srbije, ojačane i komandovane jedinicama JNA, napale su gradove uz rijeku Drinu i počele etničko čišćenje s minimalnim ciljem da pojas uz rijeku Drinu od 50 kilometara bude očišćen od muslimanskog i hrvatskog stanovništva.

Samo nekoliko desetina kilometara od srednjeg Podrinja u gradu Tuzli oficiri agresorske vojske su išli normalno na posao i sarađivali sa pripadnicima MUP-a BiH. Srednje podrinje je bukvalno plivalo u bošnjačkoj krvi..

Tenkovi, transporteri, policijska vozila i jedinice pješadije napadale su sela u srednjem Podrinju pritom ubijajući Muslimane i Hrvate. Srbi su formirali logore i vršili masovne progone. Genocid je uveliko bio u toku. Miroslav Deronjić to objašnjava:

"Prvo bi u određeno mesto stigli dobrovoljci, a onda bi slijedilo ostalo: ubistva, likvidacije, zastrašivanje stanovnika, panika i tako dalje. Onda, nakon toga bi stigla armija, JNA s providnom namerom "da uspostavi red". Međutim, sve bi to prouzrokovalo zastrašivanje stanovnika, Muslimana, nakon čega bi uslijedilo etničko čišćenje. Činjenica da je armija stigla u Bratunac dva do tri dana nakon što su došli dobrovoljci ukazuje na to da je ista šema događaja trebalo da se odigra i u Bratuncu. Svi ovi događaji su osmišljeni sa ciljem da Srbi preuzmu vlast i sve je to povezano sa sprovođenjem u delo plana A i plana B (pomenutog Upustva) i stvaranjem Republike Srpske".[7]

Likvidaciju Bošnjaka vršili su pripadnici jedinice JNA pod komandom kapetana Reljića, dobrovoljci iz Srbije, vojnici i policajci Republike Srpske Bosne i Hercegovine.

Komandant Srpske vojske "Birač", Svetozar Andrić Izdao je Naređenje o progonu Muslimana i otvaranju logora. "Iseljavanje muslimanskog stanovništva mora biti organizovano i uvezano sa opštinama preko kojih se vrši iseljavanje. Iseljavati se mogu samo djeca i žene, a

[7] ICTY, Predmet Miroslav Deronjić, br. IT-02-61, Izjava svjedoka, 19. novembar 2003. str. 18.

muškarce sposobne za borbu ostavljati u logorima radi zamjene".[8] Samo dva dana ranije Andrić je svojom Naredbom zabranio iseljavanje i žena "Zabraniti odlazak muškaraca i žena sposobnih za borbu, van vaše teritorije".[9]

Dobrovoljci koji su se nalazili na ovom prostoru tokom 1992/1993 izvršili su stravične zločine nad muslimanskim civilima, a jedan od poznatih bio je Slobodan Mišić-Top koji je u intervjuu za **Most mira** na pitanje **Kako sam ubijao Hrvate i Muslimane** odgovorio: "Mi smo bili stacionirani, nas petnaest dobrovoljaca iz Vranja i okolice, u Fakovićima. Odatle smo išli u akcije zajedno sa mještanima i jedinicama koje su dolazile iz Bratunca. Muslimanska sela su bila gore u brdima i mi smo ih čistili jedno po jedno".

Kažete kretali ste u akciju. Što pod tim podrazumijevate ?- Kad se polazilo u akciju skupljali su se svi dobrovoljci koji su bili smješteni u srpskim selima. Iz Bratunca su dolazile specijalne jedinice sastavljene od ljudi iz tog kraja koji su poznavali teren. Ti su ljudi bili zaduženi da prije napada onesposobe muslimanske straže koje su bile postavljene oko sela. Za to vrijeme mi smo opkoljavali i onda se u zoru kretalo u napad. Palili smo sve ispred sebe, bacali bombe u kuće i pucali... Nešto Muslimana smo zarobljavali i slali ih u Bratunac. Uglavnom, poslije naše **akcije sela su bila uništena do temelja, Žanjevo, Tegare i još sedam-osam sela**. **Ubijeno je, po mojoj procjeni, oko četiri do pet tisuća Muslimana. Samo u šumi, u selu Tegare, ubijeno je više od tisuću ljudi za tri-četiri sata".**

"Protiv koga ste ratovali ? Protiv muslimanske vojske ? – Ma ne. **To su bili civili, seljaci,** uglavnom slabo naoružani dvocjevkama i sličnim puškama". "Zašto ih niste zarobljavali ? – Neke smo i zarobljavali. Ali evo šta se meni desilo. Jedno jutro zarobio sam dvojicu Muslimana. Promatrali su selo, ja sam im zašao iza leđa. Priveo sam ih u Bratunac. Kad oni tamo kažu: "Što ćemo mi njima ?" " Kako što ćete? Dajte ih meni. Odveo sam ih na most, ubio i gurnuo u Drinu":

"Jeste li vi ili netko od vaših suboraca bili kažnjeni zbog ubijanja zarobljenika? – Tko će te kazniti? Mogao si ubijati koliko hoćeš. Nitko

[8] Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv ćovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu (u daljem tekstu: AIIZ), inv. br. 2 - 3207, Komanda brigade SV "Birač", 28.05.1992.

[9] AIIZ, inv. br. 2 - 3206, Komanda brigade SV "Birač", 26.05.1992.

ti ništa ne bi rekao". "Što se događalo između tih, kako kažete "akcija"? – Uglavnom ništa. Muvali smo se po selu, išli u izviđanja, postavljali zasjede Muslimanima koji su obično noću konjima silazili s brda nebi li došli do hrane. Škarama ili rukama kidali su sam klas sa žita i od toga pravili kruh, ili su samo žvakali pšenicu. Nisu birali. Jeli su i svinje koje su izbjegle po šumama. Velika je glad vladala u muslimanskim selima i oni su morali riskirati živote ili bi pocrkali gladni. Mi smo ih čekali u zasjedama i ubijali ih kad su se vraćali..." "Do kada ste bili u Srebrenici? – Do pada Srebrenice". "Koliko ste ljudi ubili u ovom ratu ? – Ubio sam nekih 70-80 ljudi. Ne znam točno". "Jeli točno da ste rezali i prodavali uši ubijenim muslimanima? – Kad sam bio bez para u Ljuboviji, Srbima sam prodavao muslimanske uši za pedeset maraka. Hoće ljudi imati muslimansko uho. Tko im je rezao uši ? – Ja, i to samo lijevo ? Zašto samo lijevo? – Zato što se tako znalo koliko je točno ubijeno Muslimana. Jedno uho, jedan Musliman. U Ljuboviji , uši je najviše kupovao jedan bogati trgovac". "Ne plašite li se da će vas javnost, prije svega vaši suborci, osuditi kao izdajicu srpskog naroda zbog ove priče? – Nisam izdajica. Ja sam srpski narod branio, a izdajice su oni koji su govorili kako Srbija nije u ratu dok smo mi ginuli. I oni koji su se obogatili dok je narod krvario, a mi nemamo sad ni za kruh. To su izdajice" **(Ispovjest objavljuju nezavisne Vranjske novine iz Vranja i novinska agencija Beta)**".[10]

Odluka o strateškim ciljevima srpskog naroda u Bosni i Hercegovini donesena 12. maja 1992. godine između ostalog je imala i Uspostavljanje koridora u dolini rijeke Drine odnosno eliminisanje Drine kao granice između srpskih država. Ka ovom cilju u srednjem Podrinju bile su usmjerene sve aktivnosti vojske i policije RS od 1992- 1995. godine.

Krajem juna 1992. Glavni štab Vojske Republike Srpske je izdao Direktivu "o širenju koridora između Romanije i Semberije i oslobađanje komunikacija u srednjem toku Drine". General Mladić, komandant Glavnog štaba Vojske Republike Srpske, je, u skladu sa velikosrpskim projektom, 19. novembra 1992. izdao Direktivu radi ostvarenja tih ciljeva, posebno navodeći zadatke Drinskom korpusu: "Na širem prostoru Podrinja iznuravati neprijatelja, nanositi mu što veće gubitke i prisiliti ga da sa muslimanskim

[10] AIIZ, inv. br. 2 – 3219.

stanovništvom napusti prostore Birča, Žepe i Goražda".[11] U jesen 1992. godine srpske snage su u srednjem Podrinju krenule u ofanzivu, ali su nailazile na jak otpor snaga odbrane i na jake kontranapade. Snage odbrane pružale su žilav otpor, a u kontranapadima su zauzele nekoliko bitnih objekata od strateškog značaja. Slobodna teritorija pod kontrolom Armije Republike Bosne i Hercegovine iznosila je oko 900 kvadratnih kilometara.

Nakon što su linije Drinskog korpusa počele padati komandant Drinskog korpusa je obavjestio Glavni štab Vojske RS o problemima sa kojima se susreće i tražio hitnu pomoć ostalih korpusa.

Dana 10.01.1993. godine Glavni štab VRS naredio je izvođenje operacije "PESNICA." Nakon ovog naređenja život za Bošnjake u srednjem Podrinju postao je pravi pakao. Prema naređenju Glavnog štaba na ovaj prostor su dovedene i grupisane snage iz Drinskog, Istočno-bosanskog, Sarajevsko-romanijskog i Hercegovačkog korpusa VRS. Dana 22. 01. 1993. godine Glavni štab VRS je izdao borbeno naređenje OP. BR. 5 čija je realizacija podrazumijevala genocid nad Bošnjacima srednjeg Podrinja. Osim jedinica VRS i MUP- a RS stigle su i jedinice Vojske Jugoslavije. Rezerve VRS su 24.01.1993. godine bile raspoređene u Srbiji, u rejonu od Loznice do Ljubovije: Snage: omb u Loznici, hab 122 mm u Radalj (M38), tč i mč u Ljuboviji, hab 122 mm u Ljuboviji (M38), čVP u M. Zvornik, ič u M. Zvornik, b MB-120 mm u Ljubovija, bLRL- 128 mm u Ljubovija, inžč – u M.Zvornik Ljubovija, KM k-de brigade u Ljuboviji što je i KM operativne grupe "Drina" i IKM Armije. Sredstva: 1 b/k municije za B-1, ZIS, T-55, H-122 mm, H-105 mm za sva tražena sredstva, 4 Bst 82 mm za Bratunačku brigadu, 4 H-122 mm M-38 za Zvorničku brigadu, odobreno 10, a preuzeta 2 tenka T-34 zbog posluga (Zvlpbr).[12] Tuzlanske linije odbrane su u ovom periodu bile udaljene nekoliko kilometara od linija u srednjem Podrinju a činilo se da su udaljenije od Bihaća. Vojničkim riječnikom rečeno linije oko Tuzle su mirovale dok su četnici provodili genocid nad Muslimanima u srednjem Podrinju.

---

[11] AIIZ, inv. br. 2 - 3413, Glavni štab Vojske Republike Srpske, Str. pov. br. 02/5-216, 19. novembar 1992. – Na ličnost komandanta (načelnika štaba), Direktiva Op. Br. 4.

[12] AIIZ, inv. br. 2 - 3414, Komanda Drinskog korpusa, strogo pov. br. 01/4-49, 24. 01.1993. godine.

Snage Vojske Jugoslavije prešle su rijeku Drinu i u masovnom napadu zauzele veliki dio teritorije pod kontrolom Armije Republike Bosne i Hercegovine. "1. Na osnovu naređenja NGŠ (Načelnika generalštaba) VJ (Vojske Jugoslavije) str. pov br.119-1 od 26.01.1993. godine, koje je dobila Komanda Užičkog korpusa potrebno je da, odmah, isplanirate i pripremite: potreban broj snaga koje će preuzeti dostignute linije od jedinica Užičkog korpusa.

2. Deo snaga, dosadašnje artiljerijske podrške, i dalje ćemo zadržati na desnoj obali r. Drine odakle ćemo vršiti podršku vaših snaga po planu i zahtevu".[13]

Nakon progona oko 40.000 stanovnika iz Cerske, Kamenice i Konjević Polja i okolnih srebreničkih sela VRS je pobila na stotine civila a njihovu imovinu uništila. Združene srpske snage su stegle obruč oko Srebrenice u kojoj se polovinom aprila nalazilo preko 60.000 stanovnika, nastavljajući sa genocidnim radnjama prema stanovnicima srednjeg Podrinja. Oficiri agresorske vojske su najbolje opisali zauzimanje slobodne teritorije: "Posjeli smo liniju Lolići – Sandići – Kravica i ostvarili vezu sa lijevim susjedom tj. Bratunačkom brigadom... Neprijatelj je potpuno razbijen, a ponovo je u našim rukama i oduvijek srpska Kravica.... Uporedo sa uspjesima i napredovanjem naših jedinica dolazi i do neželjenih pojava, kojima se mora stati u kraj. Primjećena je masovna pljačka, svega onoga što je zatečeno na osvojenoj teritoriji. Odvodi se stoka, nose se televizori, video rekorderi, kasetofoni, odvoze se razna motorna vozila, ukratko rečeno odnosi se sve od igle do traktora, pošto na tom području nema lokomotiva. Sama ovakva pojava pokazuje ružnu sliku o srpskom borcu, i oni koji to posmatraju sa strane stiču utisak da se Srbi ne bore za slobodu i opstanak, već da predstavljaju pljačkaške horde, odnoseći i uništavajući sve pred sobom.... Kad smo već kod ružne slike našeg borca da spomenemo i obijanje stanova, preprodaju, šverc i pronevjere".[14] Napadi srpskih snaga izvedeni u zimu i proljeće 1993. godine bili su koordinirani sa najvišeg vrha srpske političke i vojne vlasti sa centrom u Beogradu i uvijek su koristili kao podrška politici Slobodana Miloševića i bosanskih Srba, a kao dodatni

[13] AIIZ, inv. br. 2 - 3415, Komanda Užičkog korpusa, str. pov. br. 172-07/2, 26.01. 1993. godine.

[14] AIIZ, inv. br. 2 - 3202, Informacija 17.

pritisak na Aliju Izetbegovića koji je predstavljao interese Bošnjaka. Uvijek su izvođeni planski i tačno u tempiranom vremenu.

Nakon što su združene snage Vojske Jugoslavije i RS zaprijetile masovnim pokoljem civilnog stanovništva i u samom gradu Srebrenici, Vijeće sigurnosti je donijelo Rezoluciju 819 kojom se Srebrenica proglašava sigurnom zonom UN, široka 10 a duga 15 kilometara.

Zbog jasno definisanih ciljeva i potrebe da poprave svoj strateški položaj oko Enklave srpski komandanti su odmah počeli kršiti sporazum i zauzimati značajne kote oko Srebrenice. Zauzimanje tih pozicija omogućilo je srpskim snagama lakše zauzimanje Enklave u julu 1995.

Press služba općine Srebrenica je svakodnevno izvještavala o teškoj humanitarnoj situaciji u Srebrenici: "Hrana i lijekovi sve manje dolaze kopnenim konvojima. Ranije su dolazila 2 do 3 konvoja sedmično od po 8 do 10 vozila, a danas jedva jedan od 3 do 4 vozila. Potrebe za hranom za oko 55.000 stanovnika koji se nalaze na ovom prostoru su dnevno 30 do 40 tona. Konvojima koji dođu sedmično dopremi se praktično jednodnevna potreba, te je stanovništvo ponovo počelo gladovati, a prijeti mu i umiranje od gladi.[15] Toni Land predstavnik UNHCR-a je saopštio da je UNHCR razmatrao prenaseljenost Srebrenice i "predložio je da se dio stanovništva Srebrenice evakuiše na prostore Tuzlanske regije uz saglasnost Vlade R BiH, civilnih vlasti Srebrenice i Tuzle."[16] Nedostatak hrane, lijekova i higijenskih uslova zasigurno je ostavio trajne posljedice na ovu populaciju. Svi su bili svjesni da je samo pitanje dana kada će genocid u kontinuitetu rezultirati masovnom tragedijom.

Prve informacije o zamjeni Srebrenice i Žepe za teritorije pod srpskom kontrolom oko Sarajeva pojavile su se u javnosti nakon povlačenja srpskih snaga sa Bjelašnice i Igmana. Znajući da će zamjena teritorija mirnim putem ići veoma teško, političkovojne vođe Republike Srpske su se odlučile za radikalnu opciju. Komandant Bratunačke brigade, potpukovnik Slavko Ognjenović je 04. jula izdao Informaciju, u kojoj između ostalog navodi:

---

[15] AIIZ, inv. br. 2 - 3416, Ratno Predsjedništvo opštine Srebrenica, broj: 323/93 od 10.06.1993. godine, str. 2.

[16] AIIZ, inv. br. 2 - 3416, Ratno Predsjedništvo opštine Srebrenica, broj: 323/93 od 09.06.1993. godine, str. 1.

"Vojsku RS moramo neprekidno opremati, obučavati, disciplinovati i pripremati za vršenje tog odlučujućeg zadatka – **protjerivanje Muslimana iz enklave Srebrenica**. Oko enklave Srebrenica nema povlačenja, već se mora ići naprijed. Neprijatelju treba zagorčavati život i činiti nemogućim opstanak u Enklavi, da bi što prije organizovano, masovno napustio Enklavu, shvatajući da u njoj nema opstanka"[17]

Drinski korpus je formiran u novembru 1992. i njegova komanda se na početku nalazila u Han Pijesku, a već u julu 1995. je bila u Vlasenici. U julu 1995. IKM Drinskog korpusa bio je u Pribićevcu u blizini Srebrenice. Glavna borbena snaga Drinskog korpusa bili su njegovih devet potčinjenih pješadijskih brigada. Drinski korpus je imao i četiri samostalna bataljona. Brojno stanje ljudstva angažovanog na linijama odbrane u jedinicama Drinskog korpusa bilo je sljedeće:[18]

- 1. Birčanska pbr. / VP 7115 Šekovići/	3.018
- 2. Birčanska lpbr. /VP 7296 Milići/	1.523
- Vlasenička lpbr. / VP 7344 Vlasenica/	955
- Zvornička pbr. / VP 7469 Zvornik/	5.201
- Bratunačka lpbr. /VP 7042 Bratunac/	2.189
- Bataljon Skelani / VP 2465 Skelani/	275
- 2. Romanijska mtbr. / VP 7581 Sokolac/	2.062
- 1. Podrinjska lpbr. / VP 7084 Rogatica/	1.372
- 5. Podrinjska lpbr. / VP 7094 Goražde-Kopači/	1.142
- 5. MAP / VP 7356 Milići/	207
- 5. inž. bataljon / VP 7204 Konjević Polje/	139
- Komanda stana DK / VP 7111 Vlasenica/	350
Ukupno	**18.433**

Ključni oficirski kadar koji je komandovao navedenim jedinicama činili su oficiri koji su na izvršenje zadatka (trupno putovanje) došli u Vojnu poštu 7111 Han Pijesak iz raznih gradova Srbije i Crne Gore.

---

[17] ICTY, Predmet Vidoje Blagojević i Dragan Jokić, br. IT-02-60-T, paragraf 103, str. 37.

[18] AIIZ, inv. br. 2 - 3417, Komanda Drinskog korpusa, str. pov. br. 20 – 16 od 18. 01. 1995. godine.

Isplatu raznih drugih naknada za oficire iz Srbije koji su se nalazili na ratištu u Bosni i Hercegovini vršio je Računovodstveni centar Ministarstva odbrane Beograd. Civilna policija Republike Srpske bila je dio Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP). U događajima jula 1995. učestvovale su sljedeće policijske snage: elementi "specijalne policije" RS, Zvornička, Vlasenička, Milićka, Bratunačka, Skelanska, Višegradska i Rogatička policija Ministarstva unutrašnjih poslova RS i elementi jedinice "Škorpioni" srbijanskog MUP-a. U julu 1995. godine policijske snage RS su bile potčinjene VRS i izvršavale su sve zadatke pod jedinstvenom komandom, poštujući sistem subordinacije. Dugogodišnji rat na prostoru bivše Jugoslavije iscrpio je sve snage u sukobu, a Međunarodna zajednica se već zamarala aktivnostima koje su se iz dana u dan komplikovale. Pregovori pod njenim pokroviteljstvom oko rješenja situacije u Bosni i Hercegovini su se vraćali na početak. Nestabilno područje bilo je oko Livanjskog polja, gdje su hrvatske snage krenule u ofanzivna borbena dejstva. Situacija na području Srebrenice bila je takođe nestabilna.

Komandant UNPROFOR-a otputovao je u Srebrenicu 07.03.1995. (dva dana poslije Jahorinskog pretresa Direktive (7) za rad OS RS u 1995. godini) sastavši se sa generalom Mladićem u Vlasenici gdje se nalazilo Komandno mjesto Drinskog korpusa. "Na tom sastanku general Mladić je pokazao da je nezadovoljan režimom sigurnih zona i **da će možda poduzeti vojne akcije na istočne enklave**. On je, takođe, rekao da, ukoliko se takvi napadi dese, on će ipak garantovati sigurnost bošnjačkoj populaciji u tom području." Arogantnost i odlučnost komandanta agresorskih snaga da u lice kaže, komandantu snaga za uspostavljanje mira, svoje stvarne namjere, a s druge strane nemoć komandanta UN snaga u Bosni i Hercegovini da nešto učini, najbolja je slika ukupnog stanja i događaja koji su uslijedili.

Svoje stvarne namjere u vezi sa enklavama u istočnoj Bosni političko-vojni vrh Republike Srpske pretočio je u Direktivu za dalja dejstva Op. Br. 7. koju je u martu 1995. potpisao Radovan Karadžić, i izdao naređenje VRS kako da provodi strategiju u cilju "**definitivnog oslobađanja Podrinja**":[19] Osim toga Karadžić je osmislio i blokadu humanitarnih konvoja:

[19] AIIZ, inv. br. 2 - 3418, Vrhovna komanda OS Republike Srpske, Dt. Br. 2/2-11, 8. marta 1995. – Komandi 1. i 2. KK i drugima; ICTY, Predmet Radislav Krstić, br. IT-98-33-T, Presuda, paragraf 28.

"preko nadležnih državnih i vojnih organa, zaduženih za rad sa UNHCR-om i humanitarnim organizacijama, planskim i nenametljivim retroaktivnim odobravanjem zahteva, smanjiti i ograničiti logističku podršku snaga UNPROFOR-a u enklavama i dotur materijalnih sredstava muslimanskom življu, i učiniti ih ovisnim od naše dobre volje, a istovremeno izbeći osudu međunarodne zajednice i svetskog javnog mnenja".[20]

Generali UN-a su imali različite stavove u vezi enklava. Rupert Smith, engleski general se nije slagao sa francuskim generalom Žanvijeom i tražio je odlučniju akciju prema Srbima. Žanvije je rekao: "Ono što će biti najprihvatljivije za Srbe, jeste da se enklave napuste". [21]

Nakon ovih saznanja sudbina Bošnjaka bila je u rukama dželata VRS.

Prema priznanju Miroslava Deronjića, u maju 1995. Radovan Karadžić je najavio da će srpske snage napasti Srebrenicu: "Miroslave, u Srebrenici će se uskoro odvijati neka vojna operacija. ..."[22] Ofanziva VRS za potpuno osvajanje enklave Srebrenice počela je 31.05.1995. godine, a stvarne namjere su potvrđene 2. juna 1995. godine kada je VRS zauzela prvi punkt koji su držali pripadnici Holandskog bataljona.

Nakon saznanja da nesmetano mogu zauzeti sigurnu zonu UN Srebrenica, VRS-a je 06. 07. 1995. godine u 04:00 počela sa realizacijom naređenja i iz svog raspoloživog arsenala počela granatirati enklavu, a nedugo zatim krenula je i u pješadijski napad. Snage Holandskog bataljona nisu reagovale tako da je VRS dana 08. 07. 1995. godine zauzela objekat Biljeg i objekat Ljubisavići i tom prilikom zarobila oklopni transporter sa holandskom posadom. Dana 09. 07. 1995. godine nastavljeni su napadi.

O uspjehu VRS obavješten je predsjednik RS Radovan Karadžić, koji je bio zadovoljan učinjenim i odmah je izdao naređenje VRS da zauzme i grad Srebrenicu. Siguran da će Srebrenica pasti u ruke VRS Miroslav Deronjić je otišao na Pale kod Radovana Karadžića, gdje je osim političara RS zatekao i pripadnike SDB Srbije (Jovica Stanišić).

---

[20] AIIZ, inv. br. 2 - 3418, Vrhovna komanda OS Republike Srpske, Dt. Br. 2/2-11, 8. marta 1995. – Komandi 1. i 2. KK i drugima.

[21] Bjanka Džeger (Bianca Yagger), OPTUŽUJEM - IZDAJA SREBRENICE, Srebrenica 1995, knjiga 1: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 1998, str. 84.

[22] ICTY, Predmet Miroslav Deronjić, br. IT-02-61, Izjava svjedoka, 19. novembar 2003. str. 47.

Karadžić je izdao naređenje: "**Miroslave, to sve treba pobiti**." A zatim je dodao "princip Zapadna Slavonija".[23]

Dana 10.07.1995. godine VRS je iz pravca Zelenog Jadra preko Živkovog brda izašla na objekat Bojna koji je udaljen trista metara od centra grada. Branioci Srebrenice su pokušali da organizuju odbranu Srebrenice ali bez uspjeha. Dolaskom jedinica VRS na lokalitet Bibići i Bojna centralni dio grada stavljen je pod kontrolu VRS. Srpske snage su noću između 10. i 11.07.1995. ostale na položaju oko samog centra grada na Bojni i Bibićima. Dana 11.07.1995. u 13 sati VRS je ušla sa pješadijom i tenkovima u centar sigurne zone UN - Srebrenica. Demilitarizovana Srebrenica je od ovog trenutka bila u rukama VRS. ali reakcije UN nije bilo.

Kolone ljudi iz svih pravaca u poslijepodnevnim satima, hrlile su ka Potočarima, glavnoj bazi UNPROFOR-a. U Potočarima, ranijoj industrijskoj zoni, utočište je potražilo više od 25.000 građana. (Procjene se kreću da je najmanji broj mogao iznositi 25.000, a najveći 30.000 osoba). Masa ljudi, pretežno žena, djece i staraca noć 11. na 12. juli 1995. godine provela je u Potočarima po halama navedenih fabrika ili prostoru ispred fabrika. Vojno-sposobni muškarci bježali su u poslijepodnevnim satima iz Srebrenice ka pravcu sela Bacuta, Čumavići, Slatina, Šušnjari, što je bilo poznato i VRS. Od sumraka (iza 20 sati), pa do pola noći (24 sata) u Šušnjarima se okupilo između 10.000 - 12.000 lica, od čega većina vojnosposobnih. (Procjene se kreću između 10.000 i 15.000 osoba.). U toku noći 11. na 12. juli 1995. godine general Ratko Mladić je vršio završne pripreme za "etničko čišćenje" Srebrenice i ostalog područja od nesrpskog naroda rekavši poznatu rečenicu da je budućnost Muslimana u njegovim rukama, te **da mogu birati hoće li opstati ili nestati**. Dana 12.07.1995. godine u 00:30 kolona od 12.000 - 15.000 ljudi je krenula iz Šušnjara preko Jaglića, Buljima i Kameničkog brda ka Konjević Polju. Čelo kolone uspijeva nesmetano stići u 07:30 do odredišta u Kameničkom brdu (začelje izdužene kolone tek se pohvatalo iz Šušnjara). Prva zarobljavanja prognanika koji su krenuli u koloni iz Srebrenice dogodila su se 12.07.1995. godine u poslijepodnevnim satima, na začelju kolone u rejonu Ravni Buljim. Broj zarobljenih 12. 07. 1995. godine je nepoznat, ali se mogao

[23] ICTY, Predmet Miroslav Deronjić, br. IT-02-61, Izjava svjedoka, str. 53.

kretati do 1.000 osoba. VRS i Policija izvršili su razdvajanje zatočenih u Potočarima. Sve vojno-sposobne muškarce, te fizički napredniju mušku djecu odvajali su od ostalih građana a neke odmah likvidirali. Poslijepodne 12. 07. 1995. godine započela je i evakuacija žena, djece i staraca iz Potočara ka Kladnju.

13. juli 1995. godine

Dana 13.07. 1995. godine u 01:00 sati razbijene grupe iz kolone nastavile su kretanje prema putnoj komunikaciji Konjević Polje – Nova Kasaba i uspjele prijeći put pred samo svitanje. Prelaz preko navedene komunikacije vatrom su sprečavali pripadnici VRS i MUP-a RS.

Posljednje veće grupe iz Srebrenice prešle su asfaltni put u s. Svililama oko šest sati 13.07.1995. godine.

U jutarnjim satima na širem prostoru sela Pobuđe između putne komunikacije Bratunac - Konjević Polje - Nova Kasaba blokirano je oko 8.000 ljudi.

U toku dana na prostoru od Kravice do Nove Kasabe, zarobljeno je najmanje 6.000 muškaraca koji su se kretali iz Srebrenice, do 17 sati i 30 minuta. Najveći broj zarobljenih odvođen je na sabirna mjesta u Novoj Kasabi, gdje je bilo zatočeno između 1.500-3.000 ljudi. Kod nogometnog igrališta u Novoj Kasabi i jednoj poljani kod Sandića, bilo je zatočeno između 1.000 - 4.000 ljudi.

Zarobljenike je, u oba mjesta, obišao lično general Mladić. Zarobljeni kod Nove Kasabe i Konjević Polja su ubijeni na obali Jadra kod Nove Kasabe. Egzekucija zarobljenih u području Konjević Polja izvršena je ujutro 13. 07. 1995.

Kasno poslijepodne 13.07.1995. zarobljenici koje je Vojska Republike Srpske prikupila u selu Sandići odvezeni su u Kravicu i natjerani da uđu u skladište Osnovne organizacije kooperanata *Kravica* (zemljoradnička zadruga). Oko osamnaest sati dana 13. 07. 1995. godine VRS je u selu Kravici izvršila egzekuciju zarobljenih lica tako što su zoljama, ručnim bacačima, ručnim bombama i puščanim mecima pucali po zarobljenima. Procjenjuje se da je ovdje bilo više od 1.000 ljudi. U Konjević Polju su

bili pripadnici iz Beograda kojima je komandovao izvjesni Paljanski. Te jedinice su zatvorile put u Konjević Polju.

VRS je u rejonu sela Marčići - Snagovo postavila veoma jaku zasjedu kombinovanu sa tenkovima i transporterima, koje su podržavale specijalne snage MUP-a i VRS sa namjerom da unište sve izbjegle stanovnike koji su se kretali prema Tuzli. Kolona koja se kretala prema Tuzli bila je primorana da svojim tijelima i uz nešto naoružanja krene prema tenkovima i tako otvori prolaz Liplje – Marčići.

U toku noći 14. na 15.07.1995. godine kolona se, sa nešto više od 4.000 ljudi, kretala prema putnoj komunikaciji Zvornik - Tuzla. Nakon napravljenog prolaza u rejonu sela Marčići čelo kolone su počeli pristizati i oni koji su se uspjeli probiti iz okruženja VRS na prostoru Konjević Polja i Nove Kasabe. Veliki broj ljudi, koji je odvojen od kolone, VRS i Policija RS su zarobile i likvidirale na licu mjesta, o čemu je Mile Simanić, zamjenik komandanta 5. inžinjerijskog bataljona izvjestio pretpostavljenu komandu: "Uhapšeno je i ubijeno oko 1.000 do 1.500 neprijateljskih civila i vojnika".[24] Ovaj izvještaj je potpisao zamjenik komandanta bataljona major Mile Simanić, koji je u istom dokumentu tražio 50 litara nafte za rad utovarivača koji je angažovan "na zakopavanju ubijenih".

Iz Bratunca je u toku 14. 07. 1995. prevezeno oko 2.000 – 2.500 muškaraca sa oko 30 autobusa. Zarobljenici su zatočeni u salu osnovne škole u Grbavcima, kod Orahovca i u drugim školama. Po nekim procjenama u Grbavcima je bilo oko 1.000 zatočenih. Zarobljenici su iz Grbavaca prevoženi kamionima do stratišta u Orahovcu. Svima su prethodno povezane oči. Egzekuciju je lično nadgledao general Mladić. Za pogubljenje korištene su dvije livade. Ubijeni su odmah zatrpavani u masovne grobnice. Međutim kasnije će VRS te grobnice prekopati i prenijeti tijela na druge lokacije (Lažeta 1 i Lažeta 2, a zatim ista tijela još jednom premjestiti na lokalitet zvani Cesta za Hodžiće).

VRS je rano ujutro 15. 07. 1995. prevozila zarobljene iz Srebrenice koji su prethodno odvedeni u školu u Petkovce i u manjim grupama odvodila na mjesto pogubljenja kod "Brane". Broj zarobljenih u **Petkovcima**

[24] AIIZ, inv. br. 2 - 3419, Komanda 5. inžinjerijskog bataljona, str. pov. br. 38 -56, dana 14. juli 1995. godine; AIIZ, inv. br. 2 – 3293 Redovni borbeni izvještaj, dostavlja komandi Drinskog korpusa.

može se kretati između 1.500 – 2.000 Bošnjaka. Tijela ubijenih su kasnije prekopana i odvežena na nove lokacije. Sve jedinice VRS su bile uključene u operaciju zauzimanja Srebrenice i u svim izvještajima je jasno vidljiva koordinacija sa vrha.

Dana 15. 07. 1995. godine u vremenu oko 11.00 sati, pukovnik Ljubo Beara je upoznao generala Krstića da ima oko 3.500 paketa (pritom misleći na zarobljene) koje mora razdijeliti, a nema rješenja. Kasnije će pukovnik Beara naći rješenje i organizovati strijeljanje svih 3.500 ljudi. Jedna veća grupa zarobljenika smještena je u fiskulturnoj sali osnovne škole u Orahovcu gdje će jedan dio biti strijeljan iza škole na poljani, a drugi dio prebačen na drugu lokaciju i pogubljen. Ovu grupu od oko 2.000 ljudi lično je obišao zločinac Ratko Mladić.

Snage Drugog Korpusa A RBiH su izvele napad na linije na Baljkovici. Probijanje linije VRS izvršeno je 16.07.1995. godine ujutro oko osam sati. Nakon proboja srpskih linija u zoni odgovornosti 2. korpusa A RBiH u mjestu Nezuk, prešlo je oko 3.500 prognanih iz Srebrenice. Oko tri hiljade ljudi je preko noći ostalo u blizini otvorenog koridora koji će u toku noći zatvoriti Zvornička brigada sa Vinkom Pandurevićem na čelu. Prema utvrđenom obrascu ovog dana su izvršena ubistva onih koji su 14. 07. 1995. godine odvezeni u Pilicu.

Tog dana ubijeno je oko 1.000 do 1.200 Srebreničana. Strijeljanja su izvršena na vojnoj ekonomiji Branjevo. G. Erdemović je učestvovao u masovnoj egzekuciji i u svom iskazu je rekao sljedeće: "Ljudima pred nama naređeno je da se okrenu leđima prema nama. Nakon što su nam se okrenuli leđima, mi smo u njih pucali. Izdana nam je naredba da pucamo". G. Erdemović je rekao da su sve žrtve osim jedne nosile civilnu odjeću ... Kad bi neko od vojnika prepoznao nekoga koga je poznavao iz Srebrenice, toga bi čovjeka tukli i ponižavali prije nego što bi ga ubili.[25] Tog dana ubijeno je oko 1.000 do 1.200 Srebreničana."[26]

Oko 15 sati VRS je izvršila još jednu egzekuciju zarobljenih iz Srebrenice. Grupa pristiglih vojnika iz Bratunačke brigade VRS je izvela zatočene iz Doma kulture u Pilici i likvidirala oko 500 ljudi. G. Erdemović, pripadnik 10. diverzantskog odreda VRS, objasnio je kako se nalazio u

[25] ICTY, Predmet Radislav Krstić, br. IT-98-33-T, Presuda, paragraf 234.

[26] Isto, paragraf 236.

obližnjem kafiću i čuo je pucnjavu i detonaciju bombi. Buka je trajala 15 -20 minuta nakon čega je jedan vojnik iz Bratunca ušao u kafić i rekao da je "sve gotovo".[27] Također oko 16. 07. 1995. VRS je izvršila i likvidaciju više stotina zarobljenih iz Srebrenice (oko 500) u Kozluku.

S ciljem potpunog uništenja ljudi koji su se kretali u koloni iz Srebrenice, Drinskom korpusu 16. 07. 1995. godine u pomoć stižu i jedinice iz Prvog krajiškog korpusa. Znači, i četiri dana nakon zauzimanja Srebrenice pristiže pomoć kako bi što više ljudi, koji samo nastoje izaći iz obruča, bilo likvidirano.

VRS je već 16. jula pokrenula pripremu za napad i zauzimanje Žepe, također sigurne zone UN.

U rejonu Pobuđa, dana 16. 07. 1995, bilo je oko 2.000 prognanika iz Srebrenice koji su se još krili po šumama. Od ovog broja blokiranih ljudi rijetko se ko uspio izvući do Tuzle. Masovna strijeljanja su nastavljena i 16. 07. 1995. godine, a vršili su ih pripadnici VRS i to: u Petkovcima su strijeljanja vršili pripadnici VRS iz sastava 10. diverzantskog odreda iz Vlasenice. Kamioni 6. bataljona Zvorničke brigade korišteni su za transport leševa iz škole u Petkovcima do Brane gdje su ukopani u masovnoj grobnici. Na vojnoj ekonomiji Branjevo strijeljanje su vršili pripadnici VRS iz sastava Bijeljinskog voda 10. diverzantskog odreda zajedno sa odabranim vojnicima iz Bratunca.

U rejonu Baljkovice su vođene žestoke borbe tako da je nakon otvorenog koridora VRS uporno pokušavala zatvoriti koridor kako bi što manji broj ljudi prošao prema Tuzli. Procjena je da se oko 2.000 - 3.000 ljudi vratilo iz otvorenog koridora.

Masovne likvidacije su završene 18. jula 1995. godine. Tokom 1992/1993. godinu u srednjem Podrinju je ubijeno preko 5.000 ljudi, desetine hiljada je prognano a preko 70.000 je stavljeno u okruženje i godinu dana držano pod opsadom nad kojima su primjenjivane genocidne radnje. Nakon ulaska snaga UN u Srebrenicu na razne načine je evakuisano nešto manje od 20.000 ljudi ali je oko 50.000 i dalje ostalo u svojevrsnom logoru u okruženju srpskih snaga, navodno pod zaštitom UN-a. Zauzimanjem sigurne zone UN Srebrenica srpske snage su likvidirale preko 8.000 muškaraca Bošnjaka različite starosne dobi od čega blizu 1.000 dječaka

[27] Isto.

mlađih od 18 godina. Na hiljade djece je ostalo bez jednog ili oba roditelja. Ukupan broj ubijenih i nestalih od 1992. - 1995. godine prelazi 12.000, a ukupan broj prognanih sa četiri općine srednjeg Podrinja je oko 100.000. Na hiljade je ranjenih i sa trajnim psihičkim traumama. Sa sigurnošću se može konstatovati da se radi o najmasovnijem zločinu u Evropi poslije Drugog svjetskog rata zvanom genocid, koji osim sličnosti sa drugim izvršenim genocidima ima i svoje osobenosti. Posljedice nad preživjelim stanovnicima područja Srebrenice ostaće trajne, nikad potpuno istražene, a rane nikad izliječene. Strahote psihičkog i fizičkog nasilja koje su doživjeli stanovnici srednjeg podrinja ostaće neizbrisiva trauma u njihovim životima i u njihovim porodicima dugi niz godina.

REZIME

Na kraju dvadesetog vijeka, u srcu Evrope, počinjen je genocid nad Bošnjacima. Njegova kulminacija se odigrala na području srednjeg Podrinja – u sigurnoj zoni UN Srebrenica, jula 1995. godine, a izvršile su ga dobro organizovane, opremljene i naoružane formacije Vojske i policije Republike Srpske, potpomognute jedinicama iz Srbije i Republike Srpske Krajine. Istovremeno, Međunarodna zajednica je žrtvi uskratila pravo na odbranu.

To je genocid koji se odvijao manje intenzivno od 1992. do 1995. godine, pred očima moćnih svjetskih demokratskih sistema, sniman kamerama i predstavljan putem mass media.

Postavljeni cilj od strane velikosrpskih nacionalista o eliminisanju Bošnjaka iz ovog područja je realizovan i time su stvorene pozicije o stvaranju paradržavne tvorevine zvane Republika Srpska, a njeni dotadašnji većinski stanovnici ne-Srbi postali su žrtve, ako nisu ubijeni ili izgnani ostali da žive bez osnovnih ljudskih prava i sloboda.

Zločin u julu 1995. godine predstavlja kulminaciju genocida kojeg su sistematski provodile srpske snage od 1992. do 1995., a svoje korijene nalazi u velikosrpskim strateškim ciljevima za stvaranje Velike Srbije. U samo nekoliko julskih dana 1995. masakrirano je preko 8.000 Bošnjaka različite starosne dobi među kojima oko 1.000 djece mlađe od 18 godina. Tokom genocida 1992. do 1995. u srednjem Podrinju je ubijeno preko 12.000 ljudi, a ukupan broj prognanih sa četiri općine srednjeg Podrinja je preko 100.000 Bošnjaka i Hrvata.

SUMMARY

At the end of the twentieth century, in the heart of Europe, genocide was committed over the Bosniaks. It culminated on the area of the central Drina river valley – in the UN safe area Srebrenica, in July 1995, and the perpetrators were well-organized, equipped and armed formations of the Army and police formations of Republika Srpska, supported by the units from Serbia and Republic of Srpska Krajina. At the same time, International Community deprived the victim of its right to defend.

It was the genocide that was developing less intensively from 1992 to 1995, before the eyes of powerful world democratic systems, shot by cameras and presented through mass media.

The goal put by the greater-Serbia nationalists to eliminate Bosniak people from this area has been realized and the positions for creating parastate formation called Republika Srpska, and its majority citizens, non-Serbs – who lived there until that time – became victims if they had not been killed or expelled and remained to live without basic human rights and freedoms.

The crime committed in July 1995, means the culmination of genocide, which had been systematically conducted from 1992 do 1995 by Serb forces, and its roots originate in the greater-Serbia strategic goals for creating Greater Serbia. In only several July days of 1995, more than 8.000 Bosniaks of different ages were massacred. Among them, there were approximately 1.000 children, less than 18-years old. During the years of genocide (1992 to 1995) in the central Drina river valley there were killed more than 12.000 people, and the total number of persecuted from the four municipalities of the central Drina river valley is more than 100.000 Bosniaks and Croats.

Prof. dr. Bećir Macić, Institut za istraživanje
zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava
Univerziteta u Sarajevu

GENOCID U SREBRENICI DO 1995. GODINE

Genocidni akti protiv Bošnjaka u Srebrenici počinju se izvršavati već od 1992., da bi kulminirali jula 1995. godine. To se može elaborirati kroz razne oblike kršenja ljudskih prava, što zahtijeva detaljnije elaboriranje oblika kršenja ljudskih prava od strane srpskih snaga.[1] Radi se o veoma kompleksnom aspektu, koji se mora uvažavati pri svakom iole značajnom istraživanju. U radu će se izložiti samo neki **elementi naznačene teme**. Prema dosada raspoloživim podacima u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu vršno je – kroz razne oblike – kršenje brojnih ljudskih

[1] Pri obradi teme ovog rada korišteni su sljedeći izvori:

- ARHIV INSTITUTA ZA ISTRAŽIVANJE ZLOČINA PROTIV ČOVJEČNOSTI I MEĐUNARODNOG PRAVA u Sarajevu;

- DNEVNI IZVJEŠTAJI O AGRESIJI I TERORIZMU PROTIV REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE, Ured za informisanje Vlade Republike Bosne i Hercegovine;

- AGRESIJA NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU IZ DANA U DAN, Dokumenti o agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu, Ured za informisanje Vlade Republike Bosne i Hercegovine;

- POSEBNA IZDANJA O AGRESIJI I TERORIZMU, PROTIV REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE, Ured za informisanje Vlade Republike Bosne i Hercegovine;

- BILTEN MINISTARSTVA ZA NARODNU ODBRANU REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE;

- RATNI ZLOČINI U BOSNI I HERCEGOVINI (II dio), Sarajevo, 1993.

- BILTEN DRŽAVNE KOMISIJE ZA PRIKUPLJANJE ČINJENICA O RATNIM ZLOČINIMA U BOSNI I HERCEGOVINI, br. 1-7;

- ŽENEVSKE KONVENCIJE O ZAŠTITI ŽRTAVA RATA 12. AVGUSTA 1949., Beograd, 1962.

- Smail Čekić, AGRESIJA NA BOSNU I GENOCID NAD BOŠNJACIMA 1991. – 1993., Sarajevo, 1994.

prava, što je skoro u cjelosti (prema nekim procjenama 95%) činjeno od strane srpskih paravojnih snaga iz Bosne i Hercegovine, Srbije i Crne Gore, te JNA, kasnije vojske tzv. SR Jugoslavije. To su: **prisilno raseljavanje, napadi na civilne ciljeve, korišćenje opsade i neselektivno i nesrazmjerno korišćenje sile, pljačka i razaranje sela kulturnih objekata, prijeke egzekucije, zločini u zarobljeničkim logorima, silovanja, unakaženje, držanje talaca, opstrukcija humanitarne pomoći, napadi na osoblje humanitarnih organizacija.**[2]

1. Prisilno raseljavanje

Poznato je da je u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu **prisilno raseljavanje** predstavljalo najčešći oblik kršenja ljudskih prava, što je uslovilo protjerivanje više od milion civila (ili jedna četvrtina stanovnika Republike Bosne i Hercegovine) iz njihovih domova. U vezi sa kršenjem ovog ljudskog prava, u članu 49. Ženevske konvencije, ističe se: "Pojedinačna ili masovna prisilna raseljenja, kao i deportacije zaštićenih osoba sa okupiranih teritorija na teritorije okupacione sile ili bilo koju drugu zemlju, okupirane ili ne, zabranjeno je, bez obzira na motive".[3]

Prisilno raseljavanje u Srebrenici sprovedeno je od strane bosanskih Srba, shodno cilju agresije – stvaranju čistih etničkih srpskih prostora, na način kako je to uobičajeno rađeno i u drugim mjestima Bosne i Hercegovine. U istraživačkim rezultatima Helsinki Watch – a odnosno njegovog odjeljenja Human Rights Watch, to se ovako opisuje.[4]

"U gotovo svim slučajevima: grad, mjesto ili selo koje srpske snage žele zauzeti, napadaju se teškom i lakom artiljerijom nekoliko dana, nedjelja ili mjeseci. Mnogi civili pobjegnu iz grada ili sela u toku trajanja napada. (...). Čak i kad nema nikakvog oružanog otpora srpskim napadima, određeno područje se drži pod opsadom samo u cilju raseljavanja

---

[2] Klasifkacija oblika kršenja ljudskih prava preuzeta iz: RATNI ZLOČINI U BOSNI I HERCEGOVINI, II dio, str.7.

[3] ŽENEVSKE KONVENCIJE O ZAŠTITI ŽRTAVA RATA 12. AVGUSTA 1949., str. 154., Isto..., str. 154.

[4] RATNI ZLOČINI U BOSNI I HERCEGOVINI (II dio), str. 10-13.

ili prestrašivanja stanovništva. Nesrazmjerna upotreba sile od srpske strane ima za cilj slabljenje odbrane područja i prisiljavanje stanovništva na bijeg. Nakon nekoliko sati, dana ili nedjelja neprekidnog granatiranja, odbrana opsjednutog grada ili sela slabi, a tada jedinice srpske pješadije ulaze u opsjednuto područje. Oni koji ostanu u blizini, bivaju ili masovno poubijani ili odvedeni u zarobljeničke logore. Nekima se dozvoli bijeg, ali se takvi često mitraljiraju.

Stanovništvo se istjeruje iz svojih domova, razdvaja se prema spolu i starosti i potom odvodi u zarobljeništvo."

Potvrda prisilnog raseljavanja, nazvanog **etničko čišćenje** (elegantni naziv međunarodne zajednice za genocid) "demonstrirana" je već na području Cerske i Konjević Polja, što se dosta dokumentovano iznosi u Periodičnom izvještaju o situaciji s ljudskim pravima na teritoriji bivše Jugoslavije, kojeg je dostavio gos. Tadeuš Mazovjecki (Tadeus Mazowiecki), specijalni izvještač Komisije za ljudska prava.[5]

"U maju i junu 1992., srpske snage su okružile područje Cerske, koristeći tešku artiljeriju, tenkove i avione (...). Izvještava se da su pješadijski napadi i napadi teškom artiljerijom na ove zaseoke praktično trajali non stop od juna 1992. (...). Granatiranje je bilo konstantno, a ljudi su nalazili skloništa od zime u uglovima razrušenih kuća ili podrumima u pretrpanim prostorijama. U svim enklavama je bio veliki broj raseljenih lica koji su pobjegli od etničkog čišćenja u njihovim rodnim mjestima. (...)

Jedan očevidac tvrdi da je negdje početkom februara (1993. o.p. B.M.), bilo 300 raseljenih lica iz Vlasenice u osnovnoj školi u Cerskoj kada je granatirana. (...)

Svaki dan je bilo hiljade granata ispaljenih iz tenkova sa okolnih brda. U zaseocima, kao što je **Gobelje** tvrdi se da je svaka kuća bila gađana zasebno i ljudi su išli iz kuće u kuću dok se granatiranje nastavljalo.

Kada je došlo vrijeme da se napusti selo Cerska, jedan član civilne zaštite je posjetio svaku kuću i mirno saopštio ljudima da se linije ne mogu održati i da svi odu te noći. Govorilo se da je skoro svako ko je ostao u selu Cerska otišao u grupi od oko 10.000 ljudi, u noći između 1.

---

[5] Izvještaji: CERSKA, KONJEVIĆ POLJE – ŽEPA, Bilten Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, br. 6, novembar, 1993. str. 6-19.

i 2. marta, koristeći stazu duž rijeke u pravcu Konjević Polja. Jedan svijedok koji je posmatrao sa obližnje planine kako su srpske snage ušle u Cersku sa pješadijom, tenkovima i oklopnim vozilima kaže: "Kuće su bile potpuno uništene usljed granatiranja, ali ako je i mali dio krova ostao čitav, Srbi su ga zapalili da bi i ostali vidjeli. Slično stanje je bilo, u Konjević Polju, u pogledu prisilnog raseljavanja, zašto je najbolje poslužiti se izvještajem Tadeuša Mazovjeckog, kao nezavisnim izvorom.[6] Prema ovome dužnosniku UN, "granatiranje Konjević Polja se pojačalo kada je general Morion (Morillon) napustio da je bilo hiljade ljudi koji su zahtjevali evakuaciju i sprečavali britanske trupe da odu. Grupa od najmanje 2.000 civila se okupila oko dva vozila UNPROFOR-a, a srpske snage su namjerno granatirale i grupu i vozila. (...)

Svjedoci su izjavili da su odlučili napustiti Konjević Polje kada su vidjeli da nemaju nikakve zaštite Ujedinjenih nacija. (...) Otišli su sa svojom djecom pješke preko planine prema Srebrenici tražeći sigurnost. Jedan očevidac je izjavio: "Gomila je bila tako velika da se nije mogao vidjeti kraj kolone. Granatiralo se sa svih strana. Bilo je nevjerovatno, granata bi pala iza vas, a članovi porodice bi ostavili svoje dijete na putu i brinuli se o drugoj djeci kada bi vidjeli da je to dijete mrtvo."

Prema izvještaju Mazovjeckog, nasilno raseljana lica su stizala u tri talasa, u vrijeme ofanzive srpskih snaga: iz Vlasenice, zatim iz Cerske (Kamenice) i Konjević Polja i konačno iz sela Osmaci, Zeleni Jadar i drugih sela na jugu Srebrenice.

Procjenjuje se da je samo iz područja Cerske u Srebrenicu stiglo 25.000 – 30.000 ljudi. Ta raseljena lica su uglavnom bile žene, djeca i stari ljudi.

2. Prijeke egzekucije

Prijeke egzekucije su, također, jedan od čestih kršenja ljudskih prava u agresiji na Bosnu i Hercegovinu, a time i u genocidu nad Bošnjacima u Srebrenici. Srpske snage, koje su uglavnom vršile egzekucije, to su činile nakon zauzimanja, odnosno stavljanja pod svoju kontrolu određenog

[6] Isto.

naselja. Njihova pješadija "potom ulazi u selo i prijeko i nasumice vrši egzekuciju civila gdje god naiđe na njih. Drugi se izvlače iz redova onih koji su spremni za evakuiranje iz tog područja ostavljajući po strani – obično ih smještaju u neku obližnju kuću – i potom ubijaju."

Egzekucije se vrše u kućama, sportskim dvoranama, školama, fabričkim halama, kasarnama Jugoslovenske narodne armije, kino-dvoranama, stanicama milicije, hotelima, kazneno – popravnim domovima, državnim zatvorima, garažama, podrumima, stadionima, logorima, jednom riječju, svugdje tamo gdje su zaticani civili, gdje je vršeno njihovo mučenje na sve načine.

U tom pogledu karakteristična je izjava jednog svjedoka, koja je data Helsinki Woču. Naime, Fatima, majka troje djece iz Skelana, u općini Srebrenica, bila je svedok egzekucije muškaraca u njenom selu od strane srpskih trupa. Prema njenim riječima srpske jedinice su napale selo 8. maja 1992.

"Pucnjava je počela oko četiri sata poslijepodne, ali smo bili okruženi i nismo mogli pobjeći. Na kraju su ušli u selo u osam sati uveče i odma su počeli paliti kuće, tražiti muškarce i ubijati ih. Kada su došli do naše kuće, naredili su nam da izađemo sa podignutim rukama, uključujući i djecu. Među njima bila su četiri muškarca i njih su ubili pred našim očima. Mi smo vrištali, a djeca su plakala dok su nas tjerali da idemo.

Vidjela sam još šestoricu ubijenih u blizini. Njihova tijela su odnesena do dvije kuće (koje) su zapaljene".[7]

Kada su upitali Fatimino dijete gdje mu je otac, dijete je odgovorilo: "On je u dvorištu, mrtav."[8]

Naravno brojni su primjeri prijeke egzekucije na području Srebrenice. Tako je od 300 raseljenih lica iz Vlasenice, koji su bili u osnovnoj školi u Cerskoj, odmah 10 ubijeno, a 50 ranjeno.

U selu **Velići i Muskići** ubijeno je oko 50 do 100 Bošnjaka, koji nisu mogli da napuste sela (starci, djeca, žene sa malom djecom).

Prema izjavama očevidaca, najmanje 150 žena i djece, koji su pobjegli od jakog granatiranja u Cerskoj, na mjestu je ubijeno granatiranjem.

---

[7] RATNI ZLOČINI U BOSNI I HERCEGOVINI (II dio), str. 16.

[8] Isto, str. 257.

Bilo je nekoliko djece sa otkinutim glavama. Naravno, najveća prijeka egzekucija izvršena je u periodu 11. – 18. jula 1995., na oko 11.000 Bošnjaka.

3. Napadi na civilne ciljeve

U toku agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, a time u udarima na Srebrenicu, stalno su vršeni napadi na civilne ciljeve, što čini "grubo kršenje" Ženevske konvencije iz 1949., i Dodatnog protokola I iz 1997. To se manifestovalo na više načina. Prije svega u Srebrenici je korištena opsada, kojom su se stvorili teški uslovi za život, čime se stanovništvo prisiljavalo na iseljavanje, jer su bili ugroženi osnovni egzistencijalni uslovi (hrana, struja, grijanje). Izgladnjivanje stanovništva, odnosno civila, stalan je oblik kršenja ljudskih prava od strane Srba. U tom cilju, posebno se ometa dovoz humanitarne pomoći, kao i drugih vidova transporta hrane i ostalih potreba za civile.

Sa nekoliko primjera mogu se ilustrovati gornji navodi.

Pokušaji ureda UNHCR da obezbjedi humanitarnu pomoć enklavama Cerska, Konjević Polje, Srebrenica stalno je onemogućivan od početka, uprkos stalnim upravljanjima vođa srpskih snaga.

Pokazalo se da je nabavka hrane bio jedan od najvećih problema u Cerskoj, prije njenog pada i postoje mnogi izvještaji i kazivanja da su jeli konjsku hranu, lišće i koru drveća.

Postoje izvještaji da je bilo mnogo ranjenih. Medicinski uslovi su bili srednjovjekovni, sa malo ili nimalo lijekova, a amputacije vršene bez anestezije. Zavoji, kada ih je bilo korišteni su više puta bez deterdženata ili sredstava za dezinfekciju. Ljudi su umirali od najjednostavnijih povreda, a stanovništvo je oboljelo od bolesti kože, šuge, gastroenteritisa i hepatitisa.

Navodno, jedan medicinski tehničar u Cerskoj morao je upotrebiti pilu za amputaciju raznesenih ruku i nogu ranjenih. Nije ničeg bilo za čišćenje rana osim domaće rakije, pelena i plahti.

Oko 5.000 ljudi iz Cerske je pobjeglo pješke u Tuzlu u januaru i februaru 1993. Prema iskazima svjedoka kroz ovaj duboki snijeg stalno su granatirani.

Odnos prema **ranjenicima** najbolje se ilustruje na primjeru Konjević Polja, kada je 11. marta 1993. dozvoljen ulazak u ovo naselje grupi humanitarnih radnika UN u pratnji dva transportera britanskog bataljona. Cilj je bio da se izvrši evakuacija onih ranjenika kojima je hitno bilo potrebno liječenje i koji su bili identificirani prilikom ranije posjete. Međutim, srpske snage nisu dozvolile UNHCR-u da uđe sa ambulatnim kolima i kamionima, ograničile su količinu lijekova koja se može unijeti i nisu dozvolili evakuaciju nijednog muškarca između 16 i 60 godina starosti (bez obzira da li je ranjen ili nije).

Takođe, u novembru 1992. srpske snage su učestalo ometale konvoje humanitarne pomoći namijenjene Srebrenici, nerijetko vršeći napade na njih.

Početkom novembra, UNHCR je pokušao da pošalje konvoj humanitarne pomoći u grad Bratunac pod kontrolom Srba i u grad Srebrenicu pod kontrolom Bosanskih snaga. Devetnaest kamiona sa hranom i drugim artiklima je skrenuto na drugi put, u srpske gradove Loznicu, Užice i Šabac, jer demostranti – bosanski Srbi u blizini Bratunca nisu dozvolili da pošiljka prođe do Srebrenice. UN, shodno svojoj navici o pravljenju nekakve ravnoteže, nisu dozvolili da se pomoć dostavi u samo jedan od dva prethodno dogovorena grada.

Ovako teška situacija uslovila je da u bolnici u Srebrenici umre 320 ljudi zbog nedostatka lijekova.

Svaki dan je umiralo u prosjeku 5 ljudi od infekcije i svaki dan je u bolnici primljeno po 30 ranjenika.

4. Zasjede civilima koji su pokušali da napuste enklave

Civili iz Srebrenice bili su često meta zasjeda koje su im postavljale srpske snage, pri njihovom pokušaju da napuste enklave, zbog beznadežnog života u njima. Na taj način vršeno je kršenje ljudskih prava, što se može ilustrovati sa nekoliko primjera, koji su naročito odrađeni u već navedenom izvješću Tadeuša Mazovjeckog.

Mnogi civili su nastojali otići iz okruženja enklave Cerska, posebno u pravcu Tuzle još od početka rata. Prema nekim iskazima srpske snage su postavile zasjedu civilima u mjestima Crni Vrh, Baljkovica, Debelo Brdo, Sušica, Rogosija i Ilijino Brdo.

U ljeto 1992., javljeno je da je grupa od nekoliko hiljada civila pokušala da napusti enklavu Cerska. Pri tome su se kretali teško i sporo sa ranjenicima i djecom u pravcu Kalesije. Neposredno pred ciljem, nakon dva dana i dvije noći, srpske snage su okružile ovu grupu u šumi u Balovčićima. Po iskazu nekih svjedoka, srpske snage su ih napale iz aviona sa montiranim mitraljezima. Neki ljudi su zarobljeni, a smatra se da ih je oko 150 u tom napadu poginulo. Krajem decembra izvršen je napad puškomitraljezima na grupu oko 2.000 civila u selu Baljkovica. Kada su ljudi počeli bježati, napadači su išli za njima u šumu. U takvoj situaciji, žene koje su imale više od jednog djeteta morale su ostaviti ostale iza sebe kako bi pobjegle. Ne zna se tačno koliko je poginulo u ovom napadu, ali ih je svakako mnogo. To su primjeri očiglednih ubistava civila iz zasjeda.

Kršenje ljudskih prava ogleda se u **masovnim pljačkama sela i drugih okupiranih naselja** u Srebrenici od strane srpskih snaga. Tako preko noći ljudi postaju beskućnici, bez ikakvih uslova za život, sva imovina im se oduzima. U nekim slučajevima pod prisilom daju izjave o "dobrovoljnom" poklonu svoje imovine Srbima.

Sve vrste **civilnih objekata** u gradu Srebrenici njenim okolnim naseljima izloženi su brutalnim napadima od strane srpskih snaga. Razrušeni su brojni privredni, kulturni, zdravstveni, infrastrukturni, obrazovni, vjerski objekti u toj mjeri da mnogi od njih nisu mogli obavljati svoju funkciju. Cilj toga je da se uz ostalo, stvore teški, bolje rečeno nemogući uslovi za život civilnog stanovništva, koje je prisiljeno na iseljavanje.

Skupovi ciljeva koji se formiraju prilikom kupovine, podjele humanitarne pomoći, čekanja na vodu, ishranu i sl. stalna su meta srpskih snaga, što je uslovilo ogromne žrtve i ranjavanja. To se čini snajperskim i minobacačkim napadima, u cilju stvaranja straha i drugih psihičkih trauma kod civila.

Enormnim kršenjem ovih ljudskih prava, s pravom se ovaj rat naziva – rat protiv civila, jer je omjer poginulih civila i vojnika je odprilike 8:2.

5. Odnarađavanje – prevođenje u drugu vjeru

Jedno od osnovnih prava čovjeka je pravo na vjeroispovjest, koje je u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu enormno kršeno. Ovaj

oblik kršenja ljudskih prava nije mimoišao ni Srebrenicu. Osim uništavanja objekata islamske zajednice, srpsko – crnogorski agresor je vršio prisilno pokrštavanje Bošnjačkih zarobljenika i zatočenika. Ustvari to je sastavni dio genocida nad Bošnjacima, kojima je trebalo osim fizičkih likvidacija, uništavanje kulturne baštine, onemogućiti i pravo na vjeroispovjest, odnosno islamsku vjeru.

O metodama Srba na pokrštavanju Bošnjaka Srebrenice može se navesti ova izjava.[9]

"Mirsada su natjerali da se pokrsti, pjeva četničke pjesme i nadjenuli mu ime Milan Milovanović. (...) Četnici su 12.9.1992. godine iz logora doveli Idriza Mujića, Nedžiba Mujića, Sejada Mujića i Senada Begovića, iz Biljače. Svi zarobljeni muškarci morali su da se pokrste i dali su im srpska imena..."

Ovakvih primjera je bilo mnogo, što ukazuje da se ovo radilo planski i sistemski u funkciji genocida nad Bošnjacima u Srebrenici.

6. Kršenje ljudskih prava u logorima

U agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu, kao oblik genocidnog djelovanja predstavlja osnivanje koncentracionih logora, što nije mimoišlo ni Srebrenicu, odnosno Bošnjake u Srebrenici.

Tako je iz sela Skelani, Žabokujica, Rešagići, Liješće, Tihići, Vodice, Vučići, Gornja Rijeka, Donja Rijeka, Velika Doljegošta, Mala Doljogošta, Tursunovići, Jošava, Jagodnja, Mašići, Mehmedovići i Delići, odvedeno oko 2.000 ljudi, žena i djece za Srbiju u logore Požarevac i Leskovac.[10]

Naravno Srebreničani su bili i u drugim logorima naročito u Srbiji, poslije genocida 1995. godine. Teško je utvrditi broj ubijenih, ali on je zasigurno dosta velik. Kao logoraši su najčešće žene, djeca (čak i najmlađih uzrasta), starci, ponegdje i čitave porodice, koji su izloženi najsurovijim metodama fizičkog i psihičkog mučenja, i ubijanja. Zatvorenici se tuku

[9] Naser Orić, SREBRENICA SVJEDOČI I OPTUŽUJE - Genocid nad Bošnjacima u istočnoj Bosni (Srednje Podrinje) april 1992 - septembar 1994, Ljubljana, 1995, str. 132. i 133.

[10] Isto, str. 84.

na najsvirepiji način, sa raznim predmetima (palice, drvene i željezne motke, lanci, razni bičevi sa kuglicama, metalni valjci, nogama, kundaci, letve itd.). Ovako bestijalnim postupcima izloženi su svi dijelovi tijela zatočenika u logoru, a posebno glava, bubrezi, testisi, leđa itd. Najčešće su zatvorenici bili smješteni u tijesnim prostorijama, bez dovoljno zraka i vode, što je uslovilo smrt brojnih osoba od zagušljivosti i prenatrpanosti prostorija. U logorima su mnogi zatočenici mučeni glađu, žeđu i lošim higijenskim uslovima. Posebno mučenje se sprovodi nad djecom, što je sastavni dio genocida nad Bošnjacima, a što se vrši u specijalnim logorima za djecu.

Zatim, tu su i posebni ženski logori, gdje su Srbi vršili maltretiranje, silovanje, odsjecanje dojke, ruku, polnih organa, vađenje utrobe i sl.

Zločini u logorima su planirani i sistemski pripremani s namjerom što veće likvidacije nesrpskog stanovništva, odnosno sprovođenje na taj način tzv. "etničkog čišćenja."

Može se konstatovati da je genocid u Srebrenici vršen do 1995., te period 1992 – 1995., treba promatrati kao jednu cjelinu, jer se samo tako mogu elaborirati genocidni akti na ovom području.

REZIME

Genocidni akti protiv Bošnjaka u Srebrenici počinju se izvršavati već od 1992, da bi kulminirali jula 1995. godine. Ovo stanovište će biti pokazano u ovom radu, posebno kroz razne oblike kršenja ljudskih prava. Promišljanje o genocidu nad Bošnjacima u Srebrenici zahtijeva detaljnije elaboriranje oblika kršenja ljudskih prava od strane srpskih snaga. Naravno, radi se o veoma kompleksnom aspektu, koji se mora respektovati pri svakom, iole značajnom istraživanju.

Ovom prilikom prezentiraće se samo neki, **osnovni elementi naznačene teme**, što bi trebalo da posluži kao podsticaj za dalju obradu srebreničke tragedije.

Prema dosada raspoloživim podacima u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu vršeno je – kroz razne oblike – kršenje ljudskih prava, što je skoro u cjelosti (prema nekim procjenama 95%) činjeno od strane srpskih snaga iz Bosne i Hercegovine, Srbije, Crne Gore, te JNA, kasnije Vojske SR Jugoslavije.

To se prvenstveno odnosi na: **prisilno raseljavanje, napade na civilne ciljeve, korištenje opsade i neselektivno i nesrazmjerno korištenje sile, pljačku i razarenje sela i kulturnih objekata, prijeke egzekucije, zločine u zarobljeničkim logorima, silovanja, unakaženja, držanje talaca, opstrukciju humanitarne pomoći, napade na osoblje humanitarnih organizacija.**

Svi navedeni oblici kršenja ljudskih prava prisutni su u genocidu nad Bošnjacima u Srebrenici, a njihovi akteri su srpske snage, što je meritorno potvrđeno od strane najznačajnih sudskih institucija Haškog tribunala i Međunarodnog suda pravde.

SUMMARY

Genocide acts against the Bosniacs in Srebrenica began to be committed already in 1992, and culminated in July 1995. Such an assertion will be shown in this paper, especially through various forms of violation of human rights. Deliberation on genocide over Bosniaks in Srebrenica requires more detailed elaboration of the forms of human rights violation by the Serb forces. Of course, this is a question of a very complex aspect, which should be respected in any, even a little bit significant research.

This time, only some **basic elements of the indicated topic** will be presented and this should serve as an incentive for further elaboration of the Srebrenica tragedy.

According to the data available up to now, during the aggression on the Republic of Bosnia and Herzegovina numerous violations of human rights have been committed in various forms, nearly totally (95 % according to some estimation) by the Serb forces from Bosnia and Herzegovina, Serbia, Montenegro, and Yugoslav National Army - later Army of the SR of Yugoslavia.

This primarily refers to: **forced displacement, attacks on civil targets, usage of the siege and non-selective and unproportional use of force, plunder and destruction of villages and cultural objects, summary executions, crimes in prisoner-of-war camps, raping, disfiguring, keeping hostages, obstruction of humanitarian aid, assaults on humanitarian organizations personnel.**

All the above stated forms of violation of human rights are present in genocide over Bosniaks in Srebrenica, and the perpetrators are Serb forces, as competently confirmed by the most important court institutions of The Hague Tribunal and International Court of Justice.

Merisa Karović, Ešref Aličković i Mr. Husejin Omerović
Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu

GENOCID NA PODRUČJU OPŠTINE VLASENICA 1992.-1995.

Uvod

Početkom agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, uže gradsko jezgro, prigradska naselja, kao i okolna sela opštine Vlasenica su okupirana od strane JNA, koja će vlast u opštini, uz svu vojnu mašineriju, prepustiti vojnim i policijskim snagama novoformirane i samoproglašene Srpske republike BiH. Novoformirana vojska počinila je brojne zločine nad muslimanskim stanovništvom na području okupiranog dijela opštine Vlasenica. Nekoliko sela u opštini, među kojima je najpoznatija Cerska, uspjelo je organizovati odbranu, te oduprijeti se neuporedivo nadmoćnijem neprijatelju. Ovo istraživanje će se odnositi na zločine počinjene u Vlasenici, uključujući i okupirani i "slobodni" dio opštine, a obuhvatit će period od ulaska JNA i okupacije grada, tj. od 21. aprila 1992. do 1. marta 1993. godine, tj. do pada posljednjeg uporišta, što ujedno smatramo i zvaničnim padom opštine Vlasenica. Tokom mjeseca jula 1995. godine, nakon osvajanja sigurne zone UN Srebrenice, pored ostalih, genocid je počinjen na području i ove opštine, masovnim egzekucijama bosanskih Muslimana (Bošnjaka) koji su zarobljeni u pokušajima proboja prema slobodnoj teritoriji. Težište istraživanja bit će stavljeno na period od aprila 1992. do marta 1993. godine, a genocid izvršen 1995. na ovom području može biti tema posebnog istraživanja. Pri izradi rada bit će korišteni primarni izvori, među kojima su: dokumentacija SDS, Istočno-bosanskog, Sarajevsko-romanijskog i Drinskog korpusa Vojske Republike Srpske, te dokumentacija Užičkog korpusa Vojske Jugoslavije, kao i optužnice i presude domaćih i međunarodnih sudova, te izjave svjedoka. Pored primarnih, kao sekundarne izvore koristit ćemo časopise, novine, te konsultovati postojeću literaturu koja se bavi ovom tematikom.

Rad je podijeljen u nekoliko cjelina. U uvodnom dijelu bit će govora o geografskom položaju, demografskoj strukturi stanovništva na području opštine Vlasenica, kao i pripremama za agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu. U glavnom dijelu rada govorit ćemo o razmjerama zločina koji su počinjeni na području ove opštine. U posebnom poglavlju ćemo obraditi masovna ubistva civila, uključujući i cijele porodice, kao i stravične zločine u zatočeničkim objektima i logorima. Zločinima na području Cerske i rušenju vjerskih objekata posvetit ćemo posebna poglavlja.

U završnom dijelu rada bit će govora o počiniocima, rezultatima i oblicima zločina u Vlasenici, te ćemo pokušati odgovoriti na pitanje da li je agresor uspio u svojoj namjeri – potpunom ili djelimičnom uništenju nacionalne, etničke i vjerske grupe, tj. istrebljenju Bošnjaka sa ovog područja.

Geografski položaj i demografska struktura opštine Vlasenica

Vlasenica se nalazi na području sjeveroistočne Bosne (srednje Podrinje), mjestu preko kojeg je iz sarajevsko-romanijske regije moguć izlaz na rijeku Drinu i dalje prema Srbiji preko tri putna pravca – preko Šekovića prema Zvorniku, Konjević Polja prema Bratuncu i preko Zelenog Jadra prema Skelanima. Ovakav položaj općine Vlasenica, značajan za ostvarivanje velikosrpskih planova zbog povezanosti sarajevsko-romanijske regije sa Srbijom, bio je jedan od razloga zbog kojih se agresor dobro pripremio za okupaciju ovog područja.

Svojim geografskim položajem i nadmorskom visinom od 668 metara, Vlasenica spada u red brdsko-planinskih gradova. U sjevernom dijelu opštine nalazi se veoma plodno područje u kome uspijevaju mnoge vrste voća, povrća i drugi korisni usjevi, dok je južni i jugoistočni dio bogatiji šumom koja je jedno od najvećih blaga ovog kraja.

Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, na području opštine Vlasenica živjelo je ukupno 33.942 stanovnika, od čega Muslimani - 18.727 (55,17%), Srbi - 14.359 (42,30%), Hrvati - 39 (0,11%), Jugoslaveni - 340 (1,00%), ostali, neopredijeljeni i nepoznato - 477 (1,42%).[1] Iako su Muslimani

[1] STANOVNIŠTVO BOSNE I HERCEGOVINE, NARODNOSNI SASTAV PO NASELJIMA, Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb, 1995, str. 284.

bili većinsko stanovništvo na području opštine Vlasenica, ovaj postotak je okupacijom i zločinima nad njima, naglo promjenjen u korist Srba.

Okolnosti pred početak agresije

Odluka Predsjedništva RBiH da se u procesu disolucije SFRJ obrati Evropskoj misiji i njenoj Badinterovoj komisiji i zatraži da BiH bude priznata kao nezavisna država, naišla je na protivljenje vodstva Srpske demokratske stranke – (SDS-a). Centralna ideja političkog programa ove stranke bila je "ujedinjene svih Srba u jednoj državi".[2] S tim u vezi, jedan od strateških ciljeva srpskog naroda bio je eliminisanje rijeke Drine kao "granice između dva svijeta. I s jedne i s druge strane Drine smo mi i naš strateški interes i naš strateški prostor."[3] Ostvarenje srpskog velikodržavnog projekta da na području 50 km zapadno od rijeke Drine sve bude "srpsko, čisto srpsko",[4] nije bilo lahko izvodivo, s obzirom na činjenicu da je to područje imalo apsolutnu većinu bošnjačkog stanovništva. Dakle, realizacija plana koji se odnosio na stvaranje Velike Srbije nije bila moguća mirnim putem, pa su članovi Velikosrpskog pokreta skovali plan o naoružavanju srpskog stanovništva u Bosni i Hercegovini.

Naime, jedan od načina realizacije ovog plana bio je oduzimanje oružja Teritorijalne odbrane u svim Republikama (osim Srbije, Crne Gore i dijelova Bosne i Hercegovine u kojima su većinsko stanovništvo bili Srbi), koje bi trebalo staviti pod kontrolu JNA.[5] S tim u vezi, RŠTO SRBiH na 124. sjednici održanoj 19. 10. 1990. godine donosi Naređenje

---

[2] Muharem Kreso, AGRESIJA NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU – AMBIJENT POČINJENOG GENOCIDA, u : GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI 1991-1995, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 1997, str. 47.

[3] Izvorni zapisnik sa 16. sjednice Skupštine srpskog naroda u BiH održane 12. maja 1992. godine u Banja Luci, vidi u: ∴ JA SAM ZA RATNU OPCIJU, Fondacija Istina Pravda Pomirenje, Tuzla, 2007, str. 30.

[4] ICTY, Izjava Svjedoka: Miroslav Deronjić, paragraf 17.

[5] Smail Čekić, AGRESIJA NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU - PLANIRANJE, PRIPREMA IZVOĐENJE, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2004, knjiga 1, str. 117.

o "smanjenju Teritorijalne odbrane" i "Prikupljanju i predaji preostalog naoružanja u magacine JNA."[6]

Ovo oružje, preuzeto od Teritorijalne odbrane BiH, čuvano je u vojnim magacinima koji su u većini slučajeva bili smješteni na teritorijama sa većinskim srpskim stanovništvom, ili na graničnim područjima prema Srbiji i Crnoj Gori. Ovi magacini su, osim unutrašnje straže, bili osigurani minskim poljima, protivavionskim topovima i protivavionskim mitraljezima. Lokalno srpsko stanovništvo je korišteno za vanjsko obezbjeđenje magacina, a oko njih su izgrađivani i putevi za brzo i nesmetano izvlačenje oružja i njihovu podjelu "povjerljivom" stanovništvu.[7] Pored dobavljanja oružja iz Srbije i njegovog skladištenja u tajnim prostorijama, koje su bile poznate samo "povjerljivim" Srbima, za Srbe iz Podrinja kasarna *Husinska buna* iz Tuzle, kojoj je pripadao Opštinski štab Teritorijalne odbrane Vlasenica,[8] je bila jedan od izvora snabdijevanja oružjem.[9] Neka skladišta u Podrinju su bila snabdjevena (iz Srbije i Tuzle) dovoljnim količinama oružja, već u ljeto ili jesen 1991. godine. Jedno veliko skladište naoružanja formirano je na području vlaseničke opštine, na stadionu u Milićima (mjesto sa većinskim srpskim stanovništvom), odakle je dio oružja transportovan za Bratunac.[10] SDS je u Milićima osnovao i svoju vojnu jedinicu, koju je opremila 216. brigada JNA.[11]

Predsjedništvo SRBiH je tek 11. 3. 1992. godine zaključilo da se odluka RSTO SR BiH o razoružanju TO od 19. 10. 1990. godine stavi van snage, što je, po mišljenju Hasana Efendića, bila "još jedna u nizu zakašnjelih odluka".[12] Oružje Teritorijalne odbrane dobili su "povjerljivi" bosanskohercegovački Srbi, koji su, potpomognuti jedinicama JNA

---

[6] Hasan Efendić, KO JE BRANIO BOSNU, Udruženje građana plemićkog porijekla BiH, Sarajevo, 1998, str. 104-106.

[7] Isto, str. 104, S. Čekić, AGRESIJA... str. 139.

[8] S. Čekić, AGRESIJA..., str. 131-132.

[9] ICTY, No. 04554650, Komanda 4. okbr, Pov. br. 159-77, 17. 3. 1992. godine, Tuzla, Predislokacija dela jedinica i MTS, Naređenje.

[10] ICTY, Izjava Svjedoka: Miroslav Deronjić, paragraf 32.

[11] ICTY, Predmet: IT-00-39-T, Momčilo Krajišnik, Pred Pretresnim Vijećem, paragraf 108.

[12] H. Efendić, nav. dj., str. 108.

počeli realizovati velikosrpske planove o ujedinjenju svih Srba. Ovako razoružana, Teritorijalna odbrana Bosne i Hercegovine nije bila spremna za nadolazeću agresiju.

Od polovine 1991. godine u Vlasenici je bio prisutan veliki broj vojnika i rezervista, koji su u tenkovima i transporterima svakodnevno patrolirali opštinom. U jesen 1991. godine na području opštine Vlasenica ograničeno je kretanje po šumama i zabranjena sječa drveća,[13] sve pod izgovorom navodne vojne tajne, a ustvari se radilo o planskom naoružavanju srpskog stanovništva i njegovom pripremanju za predstojeću agresiju.[14] U skladu sa velikosrpskim odlukama i planovima, trebalo je izvršiti i obuku pripadnika srpskih oružanih formacija i stanovništva. Jedna takva obuka izvedena je krajem 1992. godine na Crvenim stijenama, Vukovoj pećini, Perišinom brdu, i Luburić Polju na Romaniji, kada su obučavani pripadnici srpskih oružanih formacija sa područja Han Pijeska, Sokoca, Rogatice, Vlasenice i Pala. Organizator i rukovodioc obuke bio je kapetan Rvović kao i Martićevci.[15]

Na drugom zasjedanju Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 21. novembra 1991. godine donešene su odluke o verifikaciji proglašenih Srpskih autonomnih oblasti u BiH. Vlasenica, Han-Pijesak, Pale, Sokolac, Olovo i Šekovići, te dijelovi Rogatice i drugih sarajevskih opština pripali su Romanijsko-birčanskoj Srpskoj autonomnoj oblasti (SAO).[16] Međutim, SAO Romanija - Birač u praksi nikada nije postojala, nego su djelovale kao zasebne regije: SAO Romanija i SAO Birač.[17] Proglašenju Republike srpskog naroda Bosne i Hercegovine, prethodilo je zvanično osnivanje Autonomne regije Birač, 8. januara 1992. godine, u čiji sastav je ušao cjelokupni teritorij opština Vlasenica i Šekovići, te

---

[13] Velid Šabić, GENOCID U SREDNJEM PODRINJU, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2008. str. 53.

[14] Isto.

[15] S. Čekić, AGRESIJA..., (knjiga 2), str. 830.

[16] *Odluke i zaključci drugog zasjedanja Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini,* "Javnost", 7. decembar 1991, str. 10.

[17] Patrick J. Treanor, LIDERI SRPSKE DEMOKRATSKE STRANKE - RUKOVODSTVO BOSANSKIH SRBA 1990 - 1992. u : BOSNA I HERCEGOVINA – JEZGRO VELIKOSRPSKOG PROJEKTA, Zbornik radova (Ur. Sonja Biserko) Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2006, str. 291.

dijelovi opština Kalesija, Živinice, Kladanj, Zvornik, Olovo, Bratunac i Srebrenica. Predsjednik Skupštine opštine Šekovići, Milorad Vukajlović izabran je za predsjednika Autonomne regije Birač, predsjednik Skupštine opštine Vlasenica, Milenko Stanić za mandatara vlade, a pravnik iz Boksita Milići, Tomislav Bobar za sekretara vlade.[18] Nacionalna struktura ove regije (Srba 53,9 %, Muslimana 43,8 %, Hrvata 0,1 % i ostalih 2,2%)[19] ukazuje na činjenicu da je cilj organizovanja srpskih autonomnih regija bio stvoriti vještačku većinu srpskog stanovništva u njima, te se domoći svih važnijih bazno-sirovinskih kapaciteta u Bosni i Hercegovini, koji su bili raspoređeni "uglavnom na područjima sa većinskim ili pretežno bošnjačkim stanovništvom."[20] Na području opštine Vlasenica poslovao je jedan od najvećih privrednih kapaciteta, rudnik "Boksit" čiju upravu je početkom 1992. godine Rajko Dukić, predsjednik Izvršnog odbora SDS-a, prebacio iz centra Vlasenice u mjesto sa većinskim srpskim stanovništvom – mjesnu zajednicu Milićе.[21]

Uporedo sa organizovanjem srpskih autonomnih oblasti, nastojanjem organizovanja ilegalnih organa vlasti, paralelnim sa legalnim organima, Glavni odbor SDS-a Bosne i Hercegovnine je 19. decembra 1991. sastavio UPUTSTVO O ORGANIZOVANJU I DJELOVANJU ORGANA SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI U VANREDNIM OKOLNOSTIMA.[22] U skladu sa instrukcijama datim u tekstu Uputstva, u nekim opštinama koje su pripadale Varijanti A se odmah pristupilo osnivanju kriznih štabova u cilju preuzimanja vlasti u njima.[23] Vlasenica

---

[18] Zoran Popović, AUTONOMNA REGIJA BIRAČ - EKONOMSKI I POLITIČKI INTERES, "Javnost", 18. januar 1992, str. 2.

[19] ICTY, dok. br. SA042132, Regionalizacija – demografsko-ekonomski i drugi bitni aspekti, Sarajevo, januara 1992. godine, str. 52.

[20] Isto, str. 17.

[21] ICTY, Izjava Svjedoka: Miroslav Deronjić, paragraf 5.

[22] AIIZ, dok. br. 3-172, Srpska demokratska stranka Bosne i Hercegovine, Glavni odbor, Strogo povjerljivo, UPUTSTVO O ORGANIZOVANJU I DJELOVANJU ORGANA SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI U VANREDNIM OKOLNOSTIMA, Sarajevo, 19. decembra 1992.

[23] Pod Varijantom A podrazumjevamo opštine u kojima je srpski narod predstavljao većinu. Takvih je bilo 37: 31 sa apsolutnom i 6 sa relativnom većinom. Vidi: Smail Čekić, AGRESIJA ..., knjiga 1, str. 526.

je spadala u kategoriju opština Varijanta B, tj. u opštine sa većinskim bošnjačkim stanovništvom. U martu 1992. godine Srpska demokratska stranka je donela odluku o podjeli opštine Vlasenica na srpsku i muslimansku (Vlasenicu i Miliće).[24]

Početkom 1992. godine naoružavanje srpskog stanovništva vršeno je potpuno otvoreno.[25] U lokalima su puštane srpske nacionalističke pjesme, u kojima su opjevani Draža Mihailović, Nikola Kalabić i drugi četnici iz Drugog svjetskog rata.[26] Još od kraja 1991. godine primjećene su diskriminacije Bošnjaka, koje su se manifestovale kroz otpuštanja ili razne nepravilnosti na radnim mjestima u državnim službama. Jedan od takvih primjera pojavio se kada je na mjesto direktora Osnovne škole u Vlasenici imenovan Musliman. U službenim novinama SDS-a, *Javnosti* objavljen je članak koji govori o njegovoj uspješnoj smjeni: "Da bi se 'otarasili nezvanog gosta' zamjenjuju bravu na vratima od kancelarije i sprječavaju ga da 'normalno' stupi na dužnost.... Mjesto direktora je ostalo upražnjeno i sada se traži novi kandidat."[27] "S posla su otpušteni Muslimani zaposleni u državnim poduzećima i drugim javnim službama u opštini Vlasenica. Muslimani, vlasnici radnji plašili su se držati otvorene radnje, a muslimanskim radnicima u lokalnoj fabrici boksita prestali su isplaćivati plate, dok su njihove kolege Srbi i dalje primali plate."[28]

Okupacija Vlasenice

Početkom aprila počela je okupacija bosanskohercegovačkih gradova od strane JNA. Prva na udaru se našla Bijeljina (1. aprila), zatim su slijedili Foča (7. april), Zvornik (8. april), Srebrenica (18. aprila), Bratunac (25. aprila), Višegrad (15. aprila), i mnogi drugi bosanskohercegovački

[24] V. Šabić, nav. dj., str. 54.

[25] Isto, str. 53.

[26] ICTY, No. 00685741, Izjava svjedoka: Ibro Osmanović.

[27] Zoran Popović, VLASENICA - POLITIKA MEĐU OSNOVCIMA, *Javnost*, 14. decembar 1991, str. 2.

[28] ICTY, Predmet: IT-00-39-T, Momčilo Krajišnik, Pred Pretresnim Vijećem, paragraf 347.

gradovi. U prvim danima aprila u Vlasenicu su sa područja Milića, Han Pijeska i Šekovića dopremljeni tenkovi, artiljerija i borbena vozila.[29] Iz Srbije je 13. aprila 1992. godine upućen veliki kontigent JNA,[30] a Tenkovska brigada iz Bijeljine se u toku noći 13. aprila prebacila na lokaciju Zvornik – Vlasenica.[31] Vojnici JNA (Novosadski korpus), specijalne jedinice MUP-a Srbije i srpskih oružanih formacija su 21. aprila preuzeli kontrolu nad opštinom, policijskom stanicom, poštom i bankom. Tokom maja 1992. godine, pripadnici Novosadskog korpusa su organizovali obuku na oklopnim transporterima za Srpsku Teritorijalnu odbranu Vlasenica.[32]

Sjedište srpske opštine koje je do tada bilo u Milićima, premješteno je u Vlasenicu, gdje je obrazovan srpski Krizni štab, koji je pod rukovodstvom Milenka Stanića izdavao propusnice koje su Bošnjaci morali imati za kretanje po opštini Vlasenica ili za putovanje po drugim opštinama.[33] Na putnim komunikacijama su postavljeni kontrolni punktovi koji su bili u nadležnosti Dragiše Milakovića, člana SDS-a, nastavnika biologije i hemije u Milićima.[34] Krizni štab je naredio Muslimanima da predaju oružje srpskim vlastima i uveo radnu obavezu za sve Muslimane. Na domove i radnje mnogih Muslimana bile su ispisane i zalijepljene poruke: "Muslimani odlazite", "Ubit ćemo sve ustaše".[35]

Na 16. sjednici Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, održanoj 12. maja 1992. godine odlučeno je da se formira vojska Srpske republike Bosne i Hercegovine.[36] JNA se djelimično povlači, a djelimično transformira u novoformiranu srpsku vojsku. Tokom mjeseca maja Glavni štab izdaje naredbe o formiranju korpusa Vojske srpske Republike Bosne i Hercegovine. Područje Vlasenice bilo je u zoni odgovornosti Istočno-bosanskog korpusa, na čelu sa komandantom Dragutinom Ilićem.

---

[29] Isto, paragraf 348 – 349.

[30] S. Čekić, AGRESIJA..., (knjiga 2), str. 921.

[31] Isto, (knjiga 1), str. 705.

[32] Isto, (knjiga 2), str. 833-834.

[33] Npr. Hurić Remziji je izdata propusnica "za kretanje na teritoriji Srpske opštine Vlasenica"; ICTY, No 01088785, PROPUSNICA; Krizni štab; Milenko Stanić.

[34] ICTY, No. 00685740, Izjava svjedoka, Ibro Osmanović.

[35] Isto.

[36] ∴ JA SAM ZA RATNU OPCIJU, Fondacija Istina Pravda Pomirenje, str. 97-98.

Major Svetozar Andrić, komandant brigade SV Birač izdaje naredbu o iseljavanju muslimanskog stanovništva, koje "mora biti organizovano i uvezano sa opštinama preko kojih se vrši iseljavanje. Iseljavati se mogu samo djeca i žene, a muškarce sposobne za borbu ostavljati u logorima radi zamjene."[37] Međutim, u praksi je poštovana naredba izdata dva dana ranije, kojom je Andić zabranio iseljavanje žena,[38] koje su zajedno sa muškarcima odvođene u logore, a nad kojima su izvršeni brojni oblici zločina, posebno nad djevojkama i mlađim ženama. U maju i junu 1992. godine je uslijedilo utvrđivanje srpske vlasti na okupiranim teritorijama, obezbjeđenje bitnih saobraćajnica, kao što je komunikacija Pale – Sokolac – Han Pijesak – Vlasenica – Milići,[39] kao i Vlasenica – Šekovići – Capardi – Zvornik.[40] U cilju potpune kontrole prostora Birča i obezbjeđenja koridora između Romanije i Semberije i očuvanja spoja sa Srbijom, Ratko Mladić, pored ostalog naređuje: "načelnik artiljerije GŠ VSR BiH će opremiti jednu bateriju haubica 105 m/m (6 oruđa) i pretpočiniti je komandantu Birčanske brigade... uvezati sistem vatre na prostoru: Vlasenica, Zvornik, Kalesija, Živinice, Kladanj.[41] Nakon okupacije grada, jedan od zadataka Istočno-bosanskog korpusa bio je ostvarenje čvršće veze sa Sarajevsko-romanijskim korpusom, obezbjeđivanje komunikacije Zvornik – s. Milići – Vlasenica, te "očistiti Birač od preostalih snaga neprijatelja, te ostvariti čvršću vezu i spojiti se sa Sarajevsko-romanijskim korpusom".[42]

U cilju centralizacije vlasti i uređenja uprave na području okupirane teritorije, SDS je transformirao krizne štabove, prvo u ratna predsjedništva, a zatim u ratna povjereništva. Na osnovu Odluke predsjedništva Srpske republike Bosne i Hercegovine, 16. juna 1992. godine, imenovano je ratno

---

[37] AIIZ, inv. br. 2-3207, Naredba o formiranju TO, Komanda brigade SV "Birač", 28. 5. 1992, Šekovići – Štabu TO Zvornik.

[38] V. Šabić, nav. dj., str. 57.

[39] AIIZ, inv. br. 2-3251, Komanda SRK, Str. pov. br, 7. 6. 1992, Instrukcija za dalja dejstva.- Na ličnost komandanta.

[40] AIIZ, inv. br. 2-3260, Glavni štab vojske Srpske republike BiH, str. pov. br. 02/5-33, 17. 6. 1992. godine.

[41] Isto.

[42] AIIZ, inv. br. 2-3253, Komanda Istočno-bosanskog korpusa, Str. pov. br. 11/2-529, 7.6.1992, Ugljevik; ZAPOVIJEST Za borbena dejstva.

povjereništvo za "Opštinu Srpska Vlasenica", u sastavu: Dragan Đokanović, republički povjerenik; Danilo Jokić, predsjednik SDS-a Vlasenica; Mirko Delić, direktor DP "Birač"; Nedeljko Kipić, pedijatar u Domu zdravlja; Milan Lukić, profesor. Predsjednik Skupštine opštine Vlasenica bio je Milenko Stanić.[43] Dragan Đokanović je imenovan za republičkog povjerenika za: Zvornik, Vlasenicu, Skelane, Bratunac, Šekoviće i Novo Sarajevo.[44]

Nakon okupacije grada Vlasenice srpski vojnici su počeli upadati u okolna sela, vršiti masovna ubistva i prisilne progone muslimanskih civila. Samo 5 mjeseci je bilo potrebno da se ubije ili prisilno protjera svo muslimansko stanovništvo, jer početkom oktobra 1992. godine na području opštine Vlasenica (izuzev Cerske i nekoliko okolnih sela, koje agresor nije okupirao) nije bilo nijednog muslimana.

Zločini nad civilima na području opštine Vlasenica

Nakon okupacije centra grada, uslijedila je okupacija, uništenje okolnih vlaseničkih sela, ubistva ili prisilna protjerivanja njihovih stanovnika.

Karadžić i Milošević su, Prvobitnom optužnicom iz jula 1995. godine optuženi, između ostalog, za uništenje vlaseničkih sela: Piskavice (22. aprila 1992), Gobelje (28. april 1992), Turalići (28. aprila 1992), Đile (1-3. maja 1992), Pomol (1. maja 1992), Gaj (1. maja 1992), Bešići (1. maja 1992), Nurići (1. maja 1992), Vrsinje (1. maja 1992), Džamdžići (8. maja 1992) i Pivići (11. maj 1992).[45]

U mnogim vlaseničkim selima su počinjena masovna ubistva civila, a u ovom radu bit će govora o nekoliko takvih zločina.

---

[43] AIIZ, inv. br. 2-3252, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Srpska opština Vlasenica. Br. 67/92; Vlasenica: 16. 6. 1992.

[44] ICTY, Predmet: IT-00-39-T, Momčilo Krajišnik, Pred Pretresnim Vijećem, paragraf 276.

[45] ICTY, Tužilac suda protiv Radovana Karadžića, Ratka Mladića. Optužnica, juli 1995, paragraf 29.

Pijuci i Durići

Pijuci i Durići su vlasenička sela koja je velikosrpski agresor okupirao 8. maja 1992. godine. Komšije Srbi su pozvali muslimanske stanovnike sela Pijuci na sastanak ispred seoske prodavnice da se "dogovore kao komšije... Uslijedilo je mučenje. Sjekli su im živo meso, boli i parali noževima, uživajući u njihovim mukama. Na kraju su ih likvidirali dum-dum mecima." Ubili su 11 civila Muslimana. Glavni organizator ovih zločina bio je Gajan Tešić.[46] Stanovništvo iz sela Durići je pobjeglo u šumu, pa je agresor 8. maja, nakon okupacije, ubio jednog civila.[47]

Zaklopača

Šest dana nakon masakra u Pijucima, na udaru se našlo selo Zaklopača koje smješteno na magistralnom putu Zvornik – Sarajevo, na 6 km od Milića. U selu su većinu stanovništva činili Muslimani,[48] koji su sa komšijama srpske nacionalnosti, "živjeli u veoma dobrim komšijskim odnosima," kao i sa "komšijama srpske nacionalnosti iz susjednih srpskih sela."[49] Početkom maja selo je posjetila delegacija SDS-a, među kojima je bio i Milenko Đurić, koji je imao vikendicu u Zaklopači.[50] Delegacija je zahtjevala da Muslimani predaju oružje.[51] U selo je 16. maja 1992. godine oko 17 sati iz pravca Milića došlo 4-5 vojnih i jedno policijsko vozilo.[52] U jednom od njih bile su i "komšije iz sela Zagrađe."

---

[46] ZLOČINCI I ŽRTVE, Edicija, Zbornik radova (knjiga II), Živinice: Državna komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u R BiH – Opštinska komisija Živinice, 1995, str. 53-54.

[47] Isto, str. 54.

[48] 232 (Muslimani) 129 (Srbi). STANOVNIŠTVO BOSNE I HERCEGOVINE..., str. 288.

[49] RATNI ZLOČIN NA TUZLANSKOM OKRUGU (1992–1993). Drugo dopunjeno izdanje, Državna komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima, Tuzla, 1996, str. 137.

[50] Njegova majka Milena, koja je živjela u staroj kući u blizini vikendice, napustila je Zaklopaču mjesec dana prije napada na selo. To je bilo u skladu sa uobičajenim pravilom, da se u opštinama u kojima su Muslimani bili u većini, lokalini srpski civili evakuišu, te vraćaju nakon što Srbi okupiraju ciljana mjesta i iz njih protjeraju Muslimane.

[51] ICTY, No. 02633392, Svjedok, Saim-Hodžić Mersudina.

[52] Isto.

Mještanin iz Zaklopače je među tim komšijama "prepoznao Čalmić Marka, sina Relje, Bjelanović Bucka, sina Đorđe. U pratnji ovog vozila kretalo se vozilo municije" u kojem su mještani prepoznali "Bjelanović Radu sina Rajka načelnika SUP-a i druge."[53] "Ljudi iz vozila opkolili su selo i zatvorili sve izlaze."[54] Oko 17 sati došlo je do pucnjave, koja je, bez prekida, trajala petnaestak minuta.[55] Nekoliko kuća je bilo zapaljeno, u kojima su ubijeni članovi 5 porodica: Šaban Avdić, sa dva sina, suprugom, snahom i dvoje unučadi; Ibiš Hodžić, njegova supruga, njihova dva sina, dvije snahe i 4 unučadi; Enisa Hodžić, njeno dvoje djece, 3 sestre, njen otac, majka, i još jedan NN muškarac; Fatima Berbić i njen muž ubijeni su u zapaljenim kućama.[56] Od pucnjave po selu, iz samo jedne porodice – Hodžić ubijeno je 29 civila, a iz porodice Hamidović 10 civila.[57] Žrtve iz ovog sela pronađene su 2004. godine u jednoj od sekundarnih masovnih grobnica nadomak Zaklopače, gdje su ekshumirana 42 kompletna i 39 nekompletnih tijela. U Zavodu za sudsku medicinu u Tuzli obavljena je sudskomedicinska obrada žrtava, te je ustanovljeno da je ubijeno 15 djece, od kojih 12 dječaka i 3 djevojčice, čija je starosna dob od 4 do 16 godina. Ubijeno je i 10 žena starosne dobi od 26 do 72 godine, dok su ostale žrtve bili muškarci. Ustanovljeno je da su sve žrtve ubijene iz vatrenog oružja, pucnjima u glavu iz neposredne blizine.[58] I pored mnogih relevantnih izvora, brojnih izjava svjedoka, Pretresno vijeće u predmetu Slobodan Milošević, je usvojilo prijedlog *amici curiae* (prijatelja suda) da "nema dokaza" koji potkrepljuju navod o zločinu u selu Zaklopača.[59]

---

[53] ∴ RATNI ZLOČIN NA TUZLANSKOM OKRUGU..., str. 137.

[54] ∴ RATNI ZLOČINI U BOSNI I HERCEGOVINI - IZVJEŠTAJI AMNESTY INTERNATIONALA I HELSINKI WATCHA OD POČETKA RATA U BIH DO RUJNA 1993; (uredili: Milena Beader, Edin Tuzlak) Zagreb: Antiratna kampanja Hrvatska, Centar za mir, nenasilje i ljudska prava Zagreb, 1993, str. 220.

[55] ICTY, No. 02633392, Svjedok, Saim-Hodžić Mersudina.

[56] RATNI ZLOČINI U BOSNI I HERCEGOVINI - IZVJEŠTAJI AMNESTY INTERNATIONALA I HELSINKI WATCHA..., str. 50.

[57] http://www.vlasenica.info, Hamil Hodžić, Sjećanje na poginule u Vlasenici, 15. maj 2004.

[58] *Dnevni avaz,* 2. 10. 2004, str. 9.

[59] ∴ MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI – MEĐUPRESUDA HAŠKOG TRIBUNALA OD 16. JANA 2004. Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2007, str. 181.

Piskavice i Džamdžići

Piskavice i Džamdžići, sela udaljena 2 km od centra Vlasenice okupirana su 18. maja 1992. godine kada su lokalni Srbi, komšije ubili 6 muslimanskih civila.[60] Prema izjavama svjedoka, u zločinima su učestvovali: Nikola Petrović, Simo Stupar, Duško Stupar, Zoran Stupar, Dragan Stupar, Vojislav Obrenović, Zoran Obrenović, Miroljub Drašković, Mirko Majstorović, Mitar Klještan, Stanimir Majstorović, Saša Tešić.[61]

Drum

Prigradsko naselje Drum, 1 km udaljeno od centra Vlasenice, velikosrpski agresor je napao 2. juna 1992. godine u ranim jutarnjim satima. Preko 100 agresorskih vojnika "ukopao" se na livadi Haluga, a jedna grupa vojnika je otišla iznad sela, okružili ga i počeli pucati na civilne ciljeve. U napadu na selo posebno su se istakle dvije žene. Drmonjić Dostana je upravljala transporterom iz kojeg je pucala po muslimanskim kućama, nakon čega su vojnici koji su zaposjeli položaje na livadi Haluga, u grupama počeli prilaziti kućama, "razvaljivali su vrata i prozore nogama i puškama, te iz kuća izvodili ljude, žene i djecu." Grupa vojnika koja je otišla na gornju stranu sela, također je u grupicama prilazila muslimanskim kućama. Među njima je bila još jedna žena – Slavica Matić, za koju svjedoci tvrde da je lično ubila nekoliko civila.[62] Civile - muškarce koje su izvodili iz kuća ubijali su na licu mjesta. Stanovnici sela nisu pružili nikakav otpor, a u mjesecu maju je izvršen pretres i predate uredno prijavljene lovačke puške, tako da u selu nije bilo oružja. Žene, djecu i starce su odvajali na jedno mjesto u selu, smjestili ih u autobus i odvezli u logor Sušica. Posmrtni ostaci ubijenih civila su ostali u naselju, te je jednom od zatočenika u opštinskom zatvoru, Ibri Osmanoviću bilo naređeno da pokopa tijela. Osmanović je tijela traktorom prevezao do muslimanskog mezarja koje se nalazilo pored stadiona Boksit. Sva tijela su zajedno položili u rupu koja je već bila iskopana rovokopačem. Tada su pokopana tijela 22 civila,

[60] ZLOČINCI I ŽRTVE..., str. 55-56.

[61] Isto, str. 55-56.

[62] ICTY, No. 02132240, Izjava: Mehmed Babić. Slavicu Matić sumnjiče da je, pored ostalih, ubila: Hadžu Maleševca, Mehu i Ekrema Mršića.

odrasla muškarca koja su, osim jednog, imala prostrijelnu ranu između očiju, na osnovu čega možemo pretpostaviti da su gađani iz velike blizine. Samo je jedan od njih, Osmo Hodžić bio pogođen u grudi.[63]

Gradina i Hrastovac

Nakon okupacije i zločina počinjenih u Drumu, istog dana velikosrpski agresor je sa "3 tenka i 2 transportera" napao vlasenička sela Gradinu i Hrastovac. Većina stanovnika sela je pobjegla u obližnju šumu. "Dok smo se mi krili po šumi, po selu su se čule detonacije. Rušili su naše kuće i palili ih. Sve one koji su ostali kod kuća, ne uspjevši da pobjegnu ubijali su. Ispred kuće Muradifa Hrustića ubili su više osoba, a prethodno su ih tukli, povezavši im prije toga telefonskom žicom ruke." U ovom masakru učestvovali su: Zoran Nikolić, Mićo Drakulić, Gajan Tešić, Stanko Tešić, Boro Došić..."[64]

Šadići, Torina, Cikotska Rijeka, Mračnica

Početkom juna 1992. godine agresor je ponovo napao Pijuke i Duriće. Civili, koji su pobjegli u obližnju šumu bili su izloženi granatiranju, te su se morali predati. One koje nije ubio na licu mjesta, agresor je odvedeo u logor. Stanovnici Šadića su doživjeli sličnu sudbinu, a agresor je ubio gotovo sve stanovnike iz sela Torina (36 civila Muslimana).[65] U mjestu Cikotska Rijeka 7. juna su strijeljana 4 člana porodice Hurić, koja su zarobljena u selu Šadići. Na lokalitetu Mračnica, gdje se nalazila velika prirodna jama, strijeljano je 37 civila,[66] a u likvidacijama Muslimana i ovdje se posebno isticala Drmonjić Dostana, koja je zarobljenim civilima prilazila s leđa i ubijala ih, pucnjima iz pištolja.[67]

Dakle, tokom maja i juna agresor je uništio mnoga muslimanska sela, iz kojih je jedan broj stanovnika ubijen, a jedan broj odveden u

[63] ICTY, No. 00685747, Izjava svjedoka: Ibro Osmanović.

[64] ZLOČINCI I ŽRTVE..., str. 56.

[65] Isto, str. 56.

[66] RATNI ZLOČIN NA TUZLANSKOM OKRUGU..., str. 126; ICTY, No. 00685748, Izjava svjedoka: Ibro Osmanović.

[67] Isto.

zatočeničke logore. Veljko Bašić je 8. juna 1992. godine u selu Piskavice, naoružan automatskom puškom, naredio da jedna porodica (žena sa djecom) napusti kuću i zatočio ih u logor Sušica.[68] Predrag Bastah, Rade Milić i Zoran Đurić su obično hapsili Muslimane po gradu i okolnim selima.[69] Predrag Bastah je osumnjičen da je u centru Vlasenice, u ulici Maršala Tita, tokom noći 12/13. septembra "zajedno sa grupom od pet ili više neidentificiranih uniformisanih osoba sa čarapama na glavi" obračunao sa ono malo Muslimana koji su ostali u gradu. Ušli su u njihove kuće i "jakom rafalnom paljbom" ubili 6 civila, od kojih je najstariji imao 85, a najmlađi 59 godina.[70] Goran Višković i Predrag Bastah su u centru Vlasenice ubili brata i sestru muslimanske nacionalnosti provalivši u njihov stan,[71] što je ujedno bio i obračun sa posljednjim Muslimanima u gradu.

Zatočenički objekti i logori

Srpske vlasti su muslimanske civile držale zatočene u nekoliko zatočeničkih centara i logora na području opštine Vlasenica: **policijskoj stanici, Opštinskom zatvoru u Vlasenici, srednjoj školi u Vlasenici, pilani u Milićima, osnovnim školama, štalama zadruge u Piskavicama, hotelu Panorama, vojnoj sportskoj dvorani, Domu kulture u Milićima, logoru Luka; peradarskoj farmi Šošari, logoru Sušica, Luka..**.[72]

Policijska stanica: zatočenici su bili smješteni u prostorijama na 1. i na 2. spratu. Prostorija na 1. spratu u kojoj se nalazilo 20 zatočenika bila je duga 2,5, a široka 1,5 metara. Ovdje su zatočenike u stanici tukli

---

[68] Sud Bosne i Hercegovine, - Sudiji za prethodno saslušanje, Optužnica protiv Veljka Bašića, Predraga Bastaha i Gorana Viškovića, str. 6.

[69] ICTY, No. 00685744, Izjava svjedoka: Ibro Osmanović; Sud Bosne i Hercegovine, - Sudiji za prethodno saslušanje, Optužnica protiv Veljka Bašića, Predraga Bastaha i Gorana Viškovića, str. 6.

[70] Sud Bosne i Hercegovine, - Sudiji za prethodno saslušanje, Optužnica protiv Veljka Bašića, Predraga Bastaha i Gorana Viškovića, str. 8.

[71] Isto, str. 14.

[72] ICTY, Predmet: IT-00-39-T, Momčilo Krajišnik, Pred Pretresnim Vijećem, paragraf 356.

i na razne načine zlostavljali pripadnici specijalne vojne policije: Zoran (Vojo) Obrenović, Ljubiša (Drago) Vukotić, Zoran (Petar) Stupar, Slaviša (Miloš) Sekulić, Ljubiša (Miloš) Sekulić, Goran (Stojan) Višković, Slađan (Radislava) Pajić, Goran (Brane) Pajić, Aco i Elvis Đurić, i mnogi drugi.[73] Palice, metalne cijevi, metalni lanci, kundaci pušaka bili su samo neki od predmeta kojima su navedeni policajci tukli zatočenike. Džemal Ambešković, bivši policajac iz Zvornika, koji je živio u Vlasenici, bio je jedan od zatočenika u Policijskoj stanici. Njega je ubio Stevan Mumović.[74] Ljubiša Vukotić i Zoran Obrenović su zatočenicima utrljavali so u rane, urezivali "ogrlicu" u koži na vratu. Srpski vojnici su 29. maja 1992. godine iz Policijske stanice u Vlasenici 29 zatočenika prevezli autobusom u blizinu sela Nova Kasaba, gdje su ih ubili.[75]

U **Opštinskom zatvoru** u Vlasenici je bilo zatočeno oko 150 civila. Grupa od 20 zatočenika je 2. juna 1992. godine izvedena iz zatvora, za koju se pretpostavlja da je pogubljena, osim trojice koja su prebačena u logor Sušica.[76] Pripadnici policije su zatočenike provocirali i ponižavali na razne načine, što možemo vidjeti iz raznih svjedočenja, npr: "unutra su puštali i dječake i djevojčice. Djevojčice su nas pitale da li smo se ikada zabavljali sa Srpkinjama. Ako jesmo, tukli bi nas. U tim premlaćivanjima u policijskoj stanici i zatvoru izgubio sam pet zubi".[77]

Luke

Mjesto Luke nalazilo se u blizini linije razgraničenja između VRS i Armije RBiH. U tom mjestu je postojao logor, gdje je većinom vršena selekcija koga će pustiti na slobodnu tetritoriju, a koga ostaviti u zatočeništvu. Iako su srpske vlasti poricale da u tom logoru drže zatočenike, u cilju prikrivanja zločina, u Izvještaju o logorima istakli su da su na

[73] ICTY, No. 00685744-5; Izjava svjedoka: Ibro Osmanović.

[74] ICTY, No. 00685745; Izjava svjedoka: Ibro Osmanović.

[75] Sud Bosne i Hercegovine, - Sudiji za prethodno saslušanje, Optužnica protiv Veljka Bašića, Predraga Bastaha i Gorana Viškovića, str. 30; ICTY, Predmet: IT-00-39-T, Momčilo Krajišnik, Pred Pretresnim vijećem, paragraf 358.

[76] ICTY, No. 00685747; Izjava svjedoka: Ibro Osmanović.

[77] ICTY, No. 00685748; Izjava svjedoka: Ibro Osmanović.

"početku neprijateljstava tu kratko držali određeni broj Muslimana koji su kasnije razmijenjeni."[78] Prije prisilnog premještanja Muslimani su obično morali da potpišu dokument sa izjavom da to područje napuštaju dobrovoljno i da se odriču svoje imovine. U periodu od 13. do 19. jula 1992. godine srpski vojnici, među kojima su bili Goran Višković i Dragan Bastah, su u Lukama zaustavili autobus prepun žena i djece koji su napuštali logor Sušicu. Srpski vojnici su odvajali žene i djevojke, a Predrag Bastah ih je podsticao riječima: "odvojte što više mladih žena i djevojaka i posijte što više našeg sjemena."[79] Ostale žene, kojima je bilo dozvoljeno da pređu u Kladanj, na teritoriju pod kontrolom Armije RBiH, bile su izložene raznim opasnostima. Jedna od svjedokinja zločina tvrdi: "rukom nam je pokazano gdje se nalazi Kladanj, i naredili su nam da tamo krenemo. Napomenuli su da ćemo tamo stići pod uvjetom da imamo sreće dok budemo prolazili kroz njihova i naša minska polja."[80]

Sušica

Obično je većina zatočenika iz policijske stanice, opštinskog zatvora i drugih zatočeničkih centara završavala u logoru Sušica, koji je formiran naredbom Svetozara Andrića 31. maja 1992 godine, u objektima nekadašnjeg magacina TO u Vlasenici i bio je na 1 km udaljenosti od gradskog jezgra.[81] Po Andrićevoj naredbi logor je trebao funkcionirati u "duhu međunarodnih pravila".[82] Međutim, zatočiti civile u logor, uskraćujući im hranu, vodu, medicinsku njegu, uslove za spavanje i nužnike, odnosno osnovne egzistencijalne uslove za život, pritom ih podvrgavati svakodnevnom teroru, ubijanju, mučenju, prepustivši ih nemilosrdnom divljanju i samovolji vojnika, bilo je ne samo protivno svakom međunarodnom standardu nego i jasno izražena i očigledna namjera uništenja jedne etničke, vjerske i nacionalne grupe.

---

[78] ICTY, Predmet: IT-00-39-T, Momčilo Krajišnik, Pred Pretresnim Vijećem, paragraf 1074.

[79] Sud Bosne i Hercegovine, - Sudiji za prethodno saslušanje, Optužnica protiv Veljka Bašića, Predraga Bastaha i Gorana Viškovića, str. 10 i 13.

[80] RATNI ZLOČIN NA TUZLANSKOM OKRUGU..., str. 127.

[81] http.www.vlasenica.info, Obilježavanje stradanja u logoru Sušica, 3. oktobar 2008.

[82] AIIZ, inv. br. 2-3254, Naredba o formiranju logora u Vlasenici, Komanda brigade SV "Birač", 31. 5. 1992. Šekovići, komandant major, Svetozar Andrić.

Zatočenički logor se sastojao od dvije glavne zgrade i jedne manje kuće. Zatočenici su bili smješteni u skladištu ili hangaru dimenzija 50 sa 30 metara. Druga glavna zgrada bila je manja i služila je kao skladište uniformi i opreme. Stražari i komandant logora koristili su manju kuću za ispitivanje Muslimana i drugih nesrpskih zatočenika. Kroz logor Sušica od kraja maja do kraja septembra 1992. godine prošlo je 8000 zatočenika. Tokom juna i jula u ovom logoru je u svakom trenutku bilo između 300 i 500 zatočenih. "Zgrada je bila užasno pretrpana, a životni uslovi očajni. Hrana za zatočenike je bila oskudna i često pokvarena."[83]

U logoru Sušica držani su muškarci, žene i djeca, a katkad su bile zatočene i cijele porodice. Mnoge od zatočenih žena bile su podvrgavane seksualnom zlostavljanju, uključujući i silovanje. Logorski stražari, pripadnici specijalnih snaga, lokalni vojnici i drugi muškarci kojima je bio dozvoljen ulazak u logor često su noću izvodili žene iz hangara. Zatočenice su seksualno zlostavljene na raznim mjestima, kao što su stražarska kuća, kuće u okolini logora, hotel Panorama, vojni štab, mjesta na koja su te žene odvođene na prisilni rad, kuća Smaila Durakovića, gdje su dovođene djevojčice od 13 godina.[84]

U logoru Sušica stražari su svakodnevno surovo tukli zatočenike. Mnogi zatočenici su umrli od posljedica premlaćivanja. Često je izvođeno po nekoliko zatočenika, od koji su neki podlegli od batinanja a neki nisu nikada vraćeni u logor, jer su bili odvedeni na lokacije gdje su izvršavane masovne egzekucije. Stražari su zatočenike udarali pesnicama i nogama, koristeći pri tom oružje, kao što su željezne šipke, drške sjekira, kundaci pušaka, metalni 'bokseri', palice, gumena cijev ispunjena olovom, komadi drveta i drvene palice.[85] Navest ćemo samo nekoliko primjera mučenje zatočenika

---

[83] ICTY, Predmet br. IT-94-2-S, Pred Pretresnim vijećem II, Presuda o kazni, Dragan Nikolić, 18. decembar 2003, paragraf 57.

[84] Nedim Salaharević, brat Edina Salaharevića – svjedoči u predmetu Bastah ... Sud Bosne i Hercegovine, - Sudiji za prethodno saslušanje, Optužnica protiv Veljka Bašića, Predraga Bastaha i Gorana Viškovića, str. 12-13. (od 2. juna – 2. jula 1992. "zajedno sa čuvarima pripadnicima srpske vojske i policije, u više navrata silovao osobu ..... koju je izvodio iz logora i dovodio u kuću u neposrednoj blizini logora."; Avdo Huseinović, DŽELATI NARODA MOG, Udruženje za zaštitu istorijskih vrijednosti "Haber", Sarajevo 2009, str. 223.

[85] ICTY, Predmet br. IT-94-2-S, Pred Pretresnim vijećem II, Presuda o kazni, Dragan Nikolić, 18. decembar 2003, paragraf 189.

u logoru. Goran Višković je vodio Muslimane na prinudan rad, na polje zasijano krompirom, kojom prilikom su morali kupiti, u staklenu bocu napunjenu vodom, nametnike tzv. zlatice, a potom je neke zatočenike natjerao da popiju sadržaj iz boce.[86] Dragan Nikolić je jednom od zatočenika odsjekao uho i naredio mu da ga pojede. Na ranu uha mu je stavljao sol, zbog čega je zatočenik vrištao i plakao, a Nikolić "se samo smijao. Kroz kratko vrijeme Dragan ga je izveo i nikada se nije vratio nazad."[87] Pred dolazak međunarodnih predstavnika u obilazak, komandanti logora su sakrili zatočenike u obližnju šumu,[88] kako bi zataškali zločine koje su činili.

Upravnik logora Sušica, Veljko Bašić, "bio je nadređen i odgovoran za rad stražara i drugih lica koja su dolazila u logor". On je imao potpunu kontrolu nad uslovima u logoru.[89] Dragan Nikolić je početkom juna 1992. godine postavljen za komandanta logora. Zatočenici su zapazili da je "uvijek nosio maskirnu uniformu. Nosio je i vojnički opasač i na njemu jednu oštru metalnu granatu M-75, jedan pištolj 7,62 mm i 30 cm dugačak bajonet od puške M-48. imao je takođe i automatsku pušku 7,62 mm."[90] Radovan Karadžić i Ratko Mladić su obilazili logor, a jednom prilikom Karadžić je izvadio "svježanj novčanica i dao Draganu Nikoliću za dobro obavljene poslove."[91]

Krajem juna mnogi zatočenici iz logora Sušica prebačeni su u logor Batković koji se nalazio u opštini Bijeljina. U odnosu na Sušicu, u ovom logoru uslovi u kojima su držani zatočenici su bili nešto bolji, jer su MKCK često obilazili objekat.[92] Uspostavilo se da su zatočenici

---

[86] Sud Bosne i Hercegovine, - Sudiji za prethodno saslušanje, Optužnica protiv Veljka Bašića, Predraga Bastaha i Gorana Viškovića, str. 12.

[87] TORTURE U BOSNI I HERCEGOVNINI ZA VRIJEME RATA 1992-1995, Savez logoraša, Sarajevo 2003, str. 80.

[88] ICTY, Predmet: IT-00-39-T, Momčilo Krajišnik, Pred Pretresnim Vijećem, paragraf 1054.

[89] Sud Bosne i Hercegovine, - Sudiji za prethodno saslušanje, Optužnica protiv Veljka Bašića, Predraga Bastaha i Gorana Viškovića, str. 2.

[90] ICTY, No. 00685748; Izjava svjedoka: Ibro Osmanović.

[91] ZLOČINCI I ŽRTVE..., str. 60.

[92] ICTY, Predmet: IT-00-39-T, Momčilo Krajišnik, pred Pretresnim Vijećem, paragraf 304.

koji su tada prebačeni u Batković imali sreću, jer su svi zatočenici koji su ostali u logoru Sušica dočekali kraj mjeseca septembra bili žrtve odmazde srpskog rukovodstva. Naime, krajem septembra 1992. godine više od 28 srpskih boraca ubili su pripadnici ABiH iz zasjede. Na javnoj sahrani od 30. septembra 1992. godine bio je prisutan i Radovan Karadžić, u svom govoru rekao: "... mi nećemo i ne smijemo nikad zaboraviti niti smijemo zaboraviti njihovim dželatima i napadačima. Ne znam da li ja smijem da kažem da ne smijemo ni oprostiti".[93] Te iste noći u logor su autobusom došla tri oficira MUP-a i u četiri navrata odvezla svih 140–150 zatočenika i ubila ih. O tom masakru obavješteni su pripadnici lokalne vlasti u Vlasenici, koja je jedino naredila raspuštanje logora i sakrivanje tragova o njemu.[94]

Zločini u Cerskoj

Enklave Goražde, Žepa, Srebrenica, trougao Cerska – Kamenica – Konjević Polje, te širi rejon Sapna su mjesta u istočnoj i sjeveroistočnoj Bosni koja su tokom 1992. godine uspjela organizovati odbranu, te oduprijeti se neuporedivo nadmoćnijem agresoru i njegovim kolaboracionistima u Bosni i Hercegovini. Iako je agresor u mjesecu junu 1992. godine okupirao mjesnu zajednicu Nova Kasaba, većina sela koja je pripadala toj mjesnoj zajednici, sa sjedištem u Cerskoj,[95] poučena iskustvom stanovništva drugih okupiranih vlaseničkih sela, organizovala su odbranu. Branitelji Cerske, naoružani sjekirama, improviziranim oružjem, molotovljevim koktelima, sa "168 puščanih cijevi", uključujući u taj broj lovačke puške, karabine i ručno pravljene kubure,[96] dakle samo "lako pješadijsko

[93] Isto, paragraf 1063.

[94] Isto, paragraf 357.

[95] U sklopu organizacione jedinice Cerska bilo je i selo Skugrići koje je imalo presudnu ulogu u odbrani "slobodne teritorije" opštine Vlasenica. Naime, ovo selo je bilo na liniji razgraničenja između agresora i Armije RBiH, te je u njemu bilo najviše žrtava u odnosu na ostale dijelove Cerske.

[96] Šemsudin Šemso Salihović, NIKAD NE ZABORAVI CERSKU, autorsko izdanje, Sarajevo, 2008, str. 110.

naoružanje i to ne svaki borac",[97] pružili su neočekivan otpor neuporedivo nadmoćnijem okupatoru. U decembru 1992. godine Komanda Drinskog korpusa[98] izvještava da "snage neprijatelja" (branitelji Cerske) "imaju nešto 'Zolja' i 'Osa' koje su nepažnjom dobrovoljaca iz Srbije, pale u njihove ruke".[99]

U nastojanju da okupira ova područja, agresor je vršio velike i snažne pritiske na stanovništvo, civile i branitelje, koristeći tešku artiljeriju, tenkove, avione, te izvodeći stalne pješadijske napade.[100] Na ovom području tokom juna i jula pojačan je priliv izbjeglica, muslimanskog stanovništva koje je prisilno protjerano sa okupiranih područja opštine Vlasenica. Uslovi života u selima pod opsadom bili su vrlo teški, agresor je svakodnevno granatirao civile, avijacijom nadlijetao i borbeno djelovalo kasetnim bombana i tzv. "krmačama".[101] Snabdijevanje hranom i vodom bio je veliki problem, u selu je vladala glad, a civili su svoje bašče obrađivali noću, jer su danju bili onemogućeni usljed učestalog granatiranja. Stanovnici su jeli zob i koru od jabuka, a nekoliko djece je umrlo od gladi.[102] "Medicinski uvjeti bili su srednjovjekovni, s malo ili bez ikakvih lijekova ili anestetika. Amputacije su rađene bez anestezije. Zavoj, kada bi ga uopće i bilo, korišten je više puta, bez prethodnog ispiranja ili dezinfekcije." Za amputaciju dijelova tijela ljekari su morali koristiti pile. Rane su čišćene domaćom rakijom, pelenama i čaršafima.[103] Natjerano ovako teškim uslovima života, stanovništvo iz enklave Cerske je nastojalo preći na teritoriju Armije

---

[97] ICTY, Glavni štab vojske Republike Srpske BiH, Strogo pov. br. 02/5-35; 23. 6. 1992; Širenje koridora između Romanije i Semberije i oslobađanje komunikacija u srednjem toku Drine, Direktiva, dostavlja. – Komadni Istočno – bosanskog korpusa, Birčanske i Zvorničke brigade.

[98] Drinski korpus formiran je u novembru 1992. godine.

[99] AIIZ, inv. br. 2-3257, Komanda Drinskog korpusa, Str. Pov. Br. 2-198, 8. 12. 1992, u 13,00 časova, Odluka za oslobađanje: Pobuđe, Konjević Polje i Cerska.

[100] Tadeusz Mazowiecki, IZVJEŠTAJI 1992-1995, Univerzitet u Tuzli i Istraživačko-dokumentacioni centar Sarajevo, 2007, str. 166.

[101] ZLOČINCI I ŽRTVE.., str. 62.

[102] "Birnesa Kuljančić, stara dvije godine, je umrla od gladi. Tada je umrlo dvadestero djece. Birnesa je umrla u strašnim mukama. Izgledala je kao djeca iz Afrike." ZLOČINCI I ŽRTVE..., str. 63.

[103] Tadeusz Mazowiecki, nav. dj., str. 166-167.

RBiH, u Kladanj ili Tuzlu. Na putu prema slobodnim dijelovima teritorije, mnogi civili su ubijeni u zasjedama koje je agresor pravio na Crnom Vrhu, Baljkovici, Debelom Brdu, Sušici, Rogosiji i Ilijinom Brdu.[104]

Za realizaciju zadatog cilja (19.11.1992.) komande VRS "razbijanje i uništenje neprijatelja u rejonu Cerska,"[105] bilo je neophodno dobro se pripremiti, te "aktivnim i pasivnim izviđanjem" i obavještajnim putem prikupiti tačne i iscrpne podatke o situaciji u enklavama, tj. o "jačini, sastavu, rasporedu, sredstvima podrške, utvrđenim tačkama, miniranim rejonima, zbjegovima civila, međupropstorima, slabim tačkama i drugo."[106] Nakon ovako iscrpnog izviđanja terena, ustanovljeno je da se na području Cerska – Konjević Polje – Glođansko brdo – Kamenica – Snagovo, "nalazi određeni broj civila (žena, djece, staraca, nejači). Cenimo da se njihov broj kreće 10 – 20 000 ljudi." Uprkos ovoj procjeni broja civila, komandant Drinskog korpusa, Milenko Živanović naređuje da se "jakim udarom skrši otpor neprijatelja upravo zahvaljujući padu morala usled združenog udara sa svih strana", uz prethodnu konstataciju da "moral civila opada usled pomanjkanja osnovnih životnih namirnica i drugih sredstava za život."[107] U skladu sa naređenjem Živanovića, agresor je neprestano granatirao civile u Cerskoj, koji su tražili sklonište od zime u ćoškovima razrušenih kuća ili po podrumima, koji su obično bili pretrpani. Neki civili su živjeli u šumi, a kući su dolazili noću na sat-dva, "kada bi hladnoća postala nepodnošljiva".[108] Komanda Drinskog korpusa je u svojim izvještajima isticala da je jasno znala u kakvom se položaju nalazilo stanovništvo na području enklave Cerska, ističući da je imalo "veoma otežano snabdijevanje, veliki broj izbjeglica, nedostatak hrane", te da je "uz jaku artiljerijsku podršku

---

[104] Npr: Krajem decembra 1992. godine, "grupa od 2000 civila napadnuta je mitraljezima u selu Baljkovica. One koji su bježali u šumu napadači su pratili. Žene koje su imale više od jednog djeteta su ostavljale jedno ili više djece iza sebe, kako bi mogle bježati. Ne zna se koliko je ljudi poginulo u ovom napadu", T. Mazowiecki, nav. dj., str. 169.

[105] AIIZ, inv. br. 2-3256, Komanda Drinskog korpusa, Vlasenica, 19. 11. 1992, Oper. Vreme 20,00 č, PRIPREMNO NAREĐENJE, Op. br. 1, Milenko Živanović.

[106] Isto.

[107] AIIZ, inv. br. 2-3256, Komanda Drinskog korpusa, Vlasenica, 24. 11. 1992, Oper. Vreme 20,00 č, PRIPREMNO NAREĐENJE, Op. br. 1, Milenko Živanović.

[108] T. Mazowiecki, nav. dj., str. 166.

i riješenost naših boraca realno očekivati uspješno izvršavanje planiranog zadatka."[109]

U mjesecu novembru 1992. godine, Ratko Mladić, komandant Glavnog štaba vojske Republike Srpske, je izdao Direktivu, koja je, pored ostalog, Drinskom korpusu nalagala: "na širem području Podrinja iznurivati neprijatelja, nanositi mu što veće gubitke i prisiliti ga da sa muslimanskim stanovništvom napusti prostore Birča, Žepe i Goražda. Prethodno ponuditi razoružavanje borbeno sposobnih i naoružanih muškaraca, a ako ne pristaju – uništiti ih."[110] U skladu sa ovom Direktivom, komandant Drinskog korpusa, Milenko Živanović izdaje Zapovijest o izvođenju napada na enklave Podrinja, koji bi se izveo u dvije etape. Rok za izvođenje prve etape bio je 20-30 dana, kada je trebalo "razbiti snage neprijatelja ili prisiliti ih na bezuslovnu predaju u rejonima: Cerska, Konjević Polje, Žepa i neposredno blokirati Olovo." U drugoj etapi trebalo je "razbiti snage neprijatelja" na području Srebrenice, Goražda, Olova i Kladnja u cilju otvaranja koridora prema Saveznoj Republici Jugoslaviji i Istočnoj Hercegovini.[111] Presjecanje komunikacije Srebrenica – Cerska, kao i stvaranje uslova za otvaranje komunikacije Vlasenica – Milići – Drinjača, povjereno je Birčanskoj i Zvorničkoj brigadi.[112]

U Uputstvima da dalja dejstva, komandanti brigada su dobili zadatak da izvrše "moralno – psihološke pripreme" jedinica. Naime, vojnike je trebalo upoznati sa činjenicom da osvajanje tako malih prostora ima veliki strateški značaj i da od ishoda te operacije zavisi "ostvarivanje cilja srpskog naroda."[113]

Krajem januara 1993. godine, u toku ofanzive na enklave u Podrinju, Dragoljub Ojdanić, komandant Užičkog korpusa obavještava komandu

---

[109] AIIZ, inv. br. 2-3257, Komanda Drinskog korpusa, str. pov. br. 2-198, 8. 12. 1992. godine u 13,00 časova; Odluka za oslobađanje: Pobudnje, Konjević Polje i Cerska.

[110] ICTY, No. 04386450, Glavni štab Vojske Republike Srpske, Str. pov. br. 02/5-,19.11.1992; Vrlo hitno; Naredna dejstva Vojske Republike Srpke, Direktiva, dostavlja. – Na ličnost komandanta (Načelnika štaba); Direktiva op. br. 4.

[111] AIIZ, inv. br. 2-3256, Komanda Drinskog korpusa, Strogo pov. br. 2-126, 24. 11. 1992. Vrho hitno; Odluka za dalja dejstva; KOMANDI BRATUNAČKE Lpbr (Na ličnost komandanta ili načelnika Štaba).

[112] Isto.

[113] Isto.

Drinskog korpusa da će njegov Korpus nastaviti "naprednu operaciju do 31. 1. 1993. godine, najdalje do 12. časova; dostignutu liniju koju ćemo mi zaprečiti, trebate prihvatiti i posesti je snagama iz vašeg sastava do 12.00 časova 31. 1. 1993. godine; potrebno je da obezbedite ekipe za sanaciju bojišta, jer je na savladanom prostoru ostao veliki broj leševa. U sastav ekipa za sanaciju bojišta potrebno je da uključite novinare i snimatelje u cilju prikupljanja dokaza potrebnih za korišćenje u propagandne svrhe i dokumentovanje zločina nad serpskim narodom."[114] Zahvaljujući angažovanju Vojske Jugoslavije, te intenzivnom pritisku, granatiranju, djelovanjem teškom artiljerijom po civilnim ciljevima, agresor je 1. marta 1993. godine okupirao Cersku. I u trenutku dok je komanda Drinskog korpusa radila na "stabilizaciji linije odbrane" u Cerskoj,[115] komandant snaga UNPROFOR-a u BiH, general Morillon je 5. i 6. marta 1993 godine, zajedno sa predstavnicima UNHCR-a, Svjetske zdravstvene organizacije WHO, Međunarodnog komiteta Crvenog križa (MKCK), vojnim posmatračima Ujedinjenih naroda (UNMO) i članovima UNPROFOR-a posjetio ovo selo. Zaključak Morillonovog izvještaja koji se odnosio na Cersku glasio je: "Cerska je pala, napuštena i ne treba humanitarnu pomoć."[116] Ipak, nakon osvajanja sela, bacali su humanitarnu pomoć iz aviona, te je "četiri kilometra staze u dolini od Konjević Polja prema Cerskoj bilo pokriveno raznim MRE paketima."[117] Bio je to samo jedan u nizu zakašnjelih postupaka međunarodnih snaga koje su djelovale u Bosni i Hercegovini.

Nakon Morillonovog odlaska iz Konjević Polja, nastavljeno je granatiranje, uslijedila je okupacija sela, te je stegnut obruč oko Srebrenice, u koju je došao veliki broj izbjeglica iz okupiranih sela, koje su "morali spavati pod vedrim nebom."[118] Nakon martovske ofanzive, enklave u Po-

---

[114] AIIZ, inv. br. 2-3258, Komanda Užičkog korpusa, Str. pov. br. 174-2, 10.00 časova 29.1; Uručiti odmah; Obaveštenje o daljem angažovanju Užičkog korpusa. Dostavlja – Glavnom štabu Vojske srpske i Drinskom korpusu (Na znanje).

[115] AIIZ, inv. br. 2-3259, Komanda Drinskog korpusa, Str. pov. Broj 04/4-133, 4. 3. 1993, HITNO, Redovni borbeni izvještaj, dostavlja. – GLAVNOM ŠTABU VOJSKE RS.

[116] ICTY, 7D13-0003, Sjedište komande BH Sarajevo, Hitno, Povjerljivo; PREDMET: Izvještaj – posjet generala MORILLONA Cerskoj – 5/6 marta 1993.

[117] Isto.

[118] Silber, Laura – Little, Allan, SMRT JUGOSLAVIJE, Otokar Keršovani, Opatija 1996, str. 263.

drinju koje su se prostirale na 250 km^2 slobodne teritorije, u martu 1993. godine su svedene na svega 83 km.[119] Okupacija Cerske ujedno je značila i pad posljednjeg dijela slobodnog teritorija na području vlaseničke opštine.

Uništavanje vjerskih objekata

U bosanskohercegovačkim gradovima koje je velikosrpski agresor okupirao uništeni su svi vjerski objekti islamske i katoličke arhitekture, stari i po nekoliko stotina godina: džamije, mesdžidi, mezarja, katoličke crkve i drugi. U okupiranim gradovima, uz džamije koje su uništavane eksplozivom, minirana su i stara mezarja, čiji su ostaci uklanjani bagerom. Na mjestima gdje su nekada bili vjerski objekti, napravljeni su parkovi i zasađeno cvijeće i borići. Tokom mjeseca augusta, u centru Vlasenice je uništena džamija Hajrija (sagrađena 1892. godine), mesdžid, nova vakufska kuća u kojoj su se nalazila dva imamska stana, sala za vjersko poučavanje djece te poslovne prostorije Odbora islamske zajednice. Nekoliko dana nakon rušenja džamije, "vađeni su njeni temelji, poslije nišani oko džamije, iz harema. Zatim je sav lokalitet uzoran i poravnat. I na tom je prostoru zasađeno drveće."[120] Sredinom septembra 1992. godine, na televiziji Republike Srpske emitovana je emisija posvećena ovoj džamiji, čiji cilj je bio demantirati navode o njenom rušenju, tako što su dvojica Muslimana stajala ispred džamije i svjedočila kako je niko nije skrnavio. Ovaj materijal je snimljen nekoliko dana prije nego što je džamija srušena, a emitovan u pogodnom trenutku, kako bi se "dokazalo" da Srbi nisu barbari, za što ih mnogi optužuju.[121] Ovo je bio jedan u nizu propagandnih materijala srpskog novinarstva tokom 1990-tih godina, koji je radio u službi genocidne mašinerije, i bio na usluzi rukovodstvu velikosrpskog fašističkog pokreta.

U opštini Vlasenica, osim "Hajrije", srušene su i mnoge druge džamije: u Derventi – Pomol (maj 1992), u selu Rovaši (mart 1993), u Cerskoj (Mart 1993), Mustafa-pašina džamija u Novoj Kasabi (iz 1642/3; sazidana

---

[119] H. Efendić, nav. dj., str. 336.

[120] RATNI ZLOČIN NA TUZLANSKOM OKRUGU..., str. 127.

[121] Muharem Omerdić, PRILOZI IZUČAVANJU GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA, El-Kalem, Sarajevo 1999, str. 18-20.

od zelene sedre), u Gornjoj Kamenici (18. oktobra 1992), u selu Glodi (oktobar 1992), 2 džamije u selu Kula (maj 1992), u selu Papraći, u Nevačkoj. Osim džamija, velikosrpski agresor je u srušio i nekoliko mesdžida koji su se nalazili u Novoj Kasabi, Cerskoj, Neđeljištu, Sebiočinima i Glodima.[122]

U Trećoj, izmjenjenoj optužnici protiv Radovana Karadžića, u poglavlje koje se odnosi na uništavanje spomenika kulture i sakralnih objekata, Tužilaštvo nije uvrstilo uništavanje džamije "Hajrija", ali je ona spomenuta u optužnici protiv Momčila Krajišnika i Biljane Plavšić.[123]

Počinioci zločina na području opštine Vlasenica

U genocidu na području opštine Vlasenica, pored vojske i policije Republike Srpske, učestvovala je Vojska Jugoslavije. O tome svjedoče brojni dokumenti sa potpisima, pored ostalih, pukovnika Dušana Lončar (načelnika štaba Užičkog korpusa), general-majora Dragoljuba Ojdanića (komandanta Užičkog korpusa). Za brojne zločine na području ove opštine, osumnjičeni su: Slobodan Milošević, Radovan Karadžić, Ratko Mladić, Momčilo Krajišnik, Biljana Plavšić, Dragan Nikolić – Jenki, Predrag Bastah, Goran Višković, Veljko Bašić i Tešo Tešić.

Slobodan Milošević je bio optužen za genocid, zločine protiv čovječnosti, teške povrede Ženevskih konvencija i kršenje zakona i običaja ratovanja. Kada je u pitanju opština Vlasnica, optužen je za masovna ubistva u vlaseničkim selima Drum i Zaklopača, za ubistva "najmanje 6 muškaraca nesrba" logoru Sušica u periodu od 21. do 23. juna 1992. godine, za osnivanje objekta logora "Objekta Teritorijalne odbrane u Sušici", te za prisilno premještanje nesrpskog stanovništva iz Vlasenice.[124] Postupak nije završen jer je osumnjičeni umro 2006. godine.

Radovan Karadžić je optužen za genocid, zločine protiv čovječnosti i kršenje zakona i običaja ratovanja. Po Trećoj izmjenjenoj optužnici,[125] kada su u pitanju zločini u Vlasenici Karadžić je optužen za zločine u

[122] Isto, str. 150.

[123] ICTY, Predmet Krajišnik i Plavšić IT0039-40; Izmjenjena konsolidovana optužnica. Prilog D. Uništavanje kulturnih spomenika i svetišta.

[124] ICTY, Predmet Milošević IT-02-54, Izmjenjena optužnica – BiH.

[125] ICTY, Predmet br. IT-95-5/18-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Radovana Karadžića. Treća izmijenjena optužnica, 27. februar 2009.

Drumu, Zaklopači, logoru Sušici,[126] zgradi SJB-a Vlasanica, ubistvu 29 muškaraca u selu Nova Kasaba, za zločine u zatvoru pored zgrade SUP-a. Karadžić je uhapšen julu 2008. godine, i u toku su pripreme za njegovo suđenje u ICTY.

Ratko Mladić u zajedničkoj optužnici sa **Radovanom Karadžićem** je optužen za genocid, zločine protiv čovječnosti... Što se tiče opštine Vlasenica, osumnjičeni su za zločine u logoru Sušica, te za uništenje sela: Piskavice (22. aprila 1992), Gobelje (28. aprial 1992), Turalići (28. aprila 1992), Đile (1-3. maja 1992), Pomol (1. maja 1992), Gaj (1. maja 1992), Bešići (1. maja 1992), Nurići (1. maja 1992), Vrsinje (1. maja 1992), Džamdžići (8. maja 1992) i Pivići (11. maja 1992).[127] Osumnjičeni Ratko Maldić je u bjekstvu.

Momčilo Krajišnik i Biljana Plavšić su optuženi za genocid, zločine protiv čovječnosti i kršenje zakona i običaja ratovanja. I oni su, pored ostalog, optuženi za zločine u selima Drum, Zaklopača, za ubistvo više nesrba koji su izvedeni iz skladišta i ubijeni kod jame ili na putu za Novu Kasabu 1. juna 1992. godine, kao i ubistvo više Muslimana u logoru Sušica tokom juna i jula 1992. godine. Za zločine u zatočeničkim centrima u Vlasenici: Policijska stanica, SUP, Zatvor, Srednja škola, stadion, Sušica, Igralište u Kasabi, Pilana Milići, Osnovna škola, Zadružne štale u Piskavicama, Srednjoškolski centar, Hotel Panorama, Srednjoškolska sala, Vojnička sportska dvorana, Dom kulture Milići, logor Luka, logor Sušica, peradarska farma Šošari, te za uništavanje džamije u Vlasenici.[128] Presudom Pretresnog vijeća, Krajišnik je oslobođen optužbe za genocid i saučesništvo

---

[126] U Prvobitnoj optužnici (juli 1995), te u Izmjenjenoj i dopunjenoj optužnici spominju se zločini u logoru Sušica u toku septembra 1992. godine, kada je ubijeno 140-150 zatočenika, u Drugoj optužnici taj slučaj je izostavljen, te je naveden samo slučaj "ubistva otprilike 9 muškaraca iz logora Sušica" u periodu od juna do avgusta 1992." Na mjestu gdje je trebala stajati tačka o ubistvu 140-150 zatočenika u logoru navedeno je: "Incident je izbrisan u skladu s Odlukom po zahtjevu tužioca za izmjenu Prve izmjenjene optužnice, koju je pretresno vijeće donijelo 16. februara 2009. Ipak, u Trećoj izmijenjenoj optužnici Karadžić je optužen i za ubistvo "najviše 140 zatočenika u logoru Sušica" od 30. septembra 1992.

[127] ICTY, Tužilac suda protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića. Optužnica, juli 1995.

[128] ICTY, Predmet Krajišnik i Plavšić IT0039-40; Izmjenjena konsolidovana optužnica.

u genocidu, a osuđen je za zločine protiv čovječnosti (progon, istrebljenje, ubistvo, deportacija, nehumana djela – prisilno premještanje) na 27 godina zatvora.[129] Presudom Žalbenog vijeća, kazna mu je preinačena i smanjena na 20 godina zatvora.[130] **Plavšić** se izjasnila krivom po tački 3. Optužnice – progoni, zločin protiv čovječnosti, pa sporazumno priznavši krivnju, osuđena je na 11 godina zatvora.[131]

Za zločine u logoru Sušica ICTY je osudio jednog od komandanata logora, **Dragana Nikolića Jenkija** na 20 godina zatvora. U Jenkijevoj optužnici, koja je podignuta 4. novembra 1994. godine, Tužilaštvo ICTY ne navodi zločin genocida, nego se ograničava na zločine protiv čovječnosti, teška kršenja Ženevskih konvencija i kršenja zakona i običaja ratovanja.[132] Jenki je poznat po rečenicama koje je govorio zatočenicima nakon mučenja, batinanja....: "šta nisu te dovoljno tukli; da sam to bio ja, ne bi ti bio u stanju da hodaš", te: "Ne mogu da vjerujem kako ovakva životinja ne može da umre, mora da ima dva srca",[133] a kada bi zatočenici koje su tukli preklinjali da ih ustrijele, Nikolić bi odgovarao: "Jedan metak je skup za Muslimana."[134] Također, Jenki ostao poznat i kao osoba koja je 11 godina nakon ovih zločina izjavila da se iskreno kaje riječima: "... ja se zbog svega toga iskreno kajem. Zaista se kajem, jer ako bih samo rekao kajem se forme radi, ja najbolje znam šta osjećam. Moje kajanje dolazi iz mene samog jer veliku većinu ljudi ja sam poznavao odmalena. Iskoristit ću ovu priliku da se svim tim žrtvama i onim, napomenuo sam, koje sam direktno povrijedio, a na čije sam živote i sudbinu uticao, izvinem, izvinem duboko i svim onima koji su bili u Sušici, bilo dan, bilo mjesec, bilo više vremena. Ja bih želio, pošto je ovo javno, da i te žrtve, ukoliko je moguće osjete tu iskrenost u mom kajanju i mom izvinjenju svim njima, čak i onima koji nisu bili u logoru Sušica, a koji se sad nalaze širom svijeta zbog odlaska

---

[129] ICTY, Predmet Krajišnik, Pred Pretresnim vijećem I, Dispozitiv Presude.

[130] ICTY, Predmet Krajišnik, In the Appeals Chamber, VI Disposition.

[131] ICTY, Predmet Plavšić, Pred pretresnim vijećem, Dispozitiv, paragraf 5, 34.

[132] ICTY, Predmet br. IT-94-2-S, Pred Pretresnim vijećem II, Presuda o kazni, Dragan Nikolić, 18. decembar 2003, paragraf 14.

[133] Isto.

[134] Isto, paragraf 192.

i protjerivanja, a nemoguće je da se vrate svojim domovima."[135] Nakon sporazumnog izjašnjavanja o krivici osuđen je na 23 godine zatvora.[136]

Predrag Bastah, Goran Višković i Veljko Bašić su optuženi za zločine protiv čovječnosti u logoru Sušica, i za ubistva u opštini Vlasenica.[137] Sud Bosne i Hercegovine je 5. februara 2010. izrekao prvostepenu presudu kojom ih je oglasio krivim za krivično djelo zločin protiv čovječnosti. Predragu Bastahu izrekao je kaznu zatvora u trajanju od 22 godine, Goranu Viškoviću od 18 godina, dok su za Veljka Bašića, zbog lošeg zdravstvenog stanja, vještaci zaključili da je trajno nesposoban da prati suđenje.[138]

Tešo Tešić, pripadnik paravojne Vlaseničke brigade, prvobitno je bio optužen za genocid. Kantonalno tužilaštvo u Tuzli, nakon primitka optužnice od Višeg suda u Sarajevu mijenja njen sadržaj, te ga optužuje za potpuni progon i uništenje stanovništva nesrpske nacionalnosti, te zarobljavanje i deportovanje u zatvore i logore. Međutim, usljed nedostatka dokaza, Presudom prvostepenog suda, Tešić je oslobođen svih optužbi. Vrhovni sud Federacije BiH je potvrdio Prvostepenu presudu.[139]

Mnogi počinioci zločina nisu procesuirani ni na nacionalnim ni na međunarodnim sudovima. Dragan Samardžić, Milenko Đurić, Zoran Jovanović, Čedo Vrzina, Radenko Stanić, Zoran Obrenović, Rade Milić, Mićo Kraljević, Cane Dubočanin, Dostana Drmonjić, Verica Matić, Zorica Matić, Slavica Matić, su samo neka od imena za koja svjedoci tvrde da su učestvovali u zločinima njihovih srodnika, a za koje postoje materijalni dokazi o počinjenim zločinima. Porazna je činjenica da se ovi ljudi slobodno kreću Vlasenicom, a neki od njih su zaposleni u

---

[135] Isto, paragraf 241.

[136] Isto, X Dispozitiv.

[137] Bosna i Hercegovina, Tužilaštvo – Tužiteljstvo Bosne i Hercegovine, Sarajevo, Sud Bosne i Hercegovine, prvobitna Optužnica protiv Bašić Veljka, Bastah Predraga, Višković Gorana, 23.4.2008; 3. juna 2008. godine - razdvajanje predmeta Predrag Bastah i Goran Višković (br. X – KR-05/122) i Veljko Bašić (X-KR-05-122-1). Izmjenjena Optužnica, Bosna i Hercegovina, Tužilaštvo – Tužiteljstvo Bosne i Hercegovine, Sarajevo, Poseban odjel za Ratne zločine, Broj: KT-RZ-137/05, Sarajevo, 16. novembar 2009.

[138] Sud Bosne i Hercegovine, Prvostepena presuda u predmetu Predrag Bastah i Goran Višković, Broj: X-KR-05/122, Sarajevo 4.2.2010.

[139] RATNI ZLOČINI U BOSNI I HERCEGOVINI. Pravomoćno završeni kazneni postupci u Bosni i Hercegovini 1992-2006, Sarajevo: ABA CEELI, 2006, str. 370–376.

državnim službama ili su pak članovi političkih partija i predstavnici u lokalnoj vlasti. Jedan on njih je i Mićo Kraljević, pripadnik SNSD-a, za kojeg je Dragan Nikolić tvrdio: "Ja moram raditi ono što mi je Mićo naredio. On je moj bog, a ja sam vaš bog".[140] Na slobodi je još uvijek i Zoran Obrenović, koji je nadimak Maljić zaradio ubijajući Muslimane maljem. Tužilaštvo Tuzlanskog kantona vodi istragu protiv njega, ali dok "tužilac ne ispita osumnjičenog, prema odredbama važećeg Zakona o krivičnom postupku FBH, ne može protiv njega podići optužnicu." Inače tužilaštvo Tuzlanskog kantona vodi istragu protiv 34 osumnjičene osobe zbog zločina počinjenih u Vlasenici.[141]

Rezultati zločina u Vlasenici

Od ukupno 14.037 punoljetnih stanovnika Muslimana, sa pravom glasa, koliko ih je bilo na području opštine Vlasenica 1991. godine, 6 godina kasnije, tj. 1997. godine u Vlasenici je živjelo samo 7 punoljetnih Muslimana. Dakle, 14.030 punoljetnih stanovnika opštine Vlasnica muslimanske nacionalnosti je prisilno ubijeno ili protjerano. Uzimajući kao relevantne izvore popis stanovništva iz 1991. godine i glasačke spiskove iz 1997. godine i poredeći ih, Ewa Tabeau je došla do zaključka da je "udio Muslimana s pravom glasa (18 godina i stariji) u opštini Vlasenica opao sa 53,38 % 1992. na 0,07 % 1997. godine. Dramatični pad udjela birača Muslimana u opštini Vlasenica povezan je s opadanjem apsolutnog broja stanovnika Muslimana od 18 godina i starijih sa 14.037 iz 1991. godine na samo 7 registrovanih birača 1997. godine."[142] Karadžić je, pred Skupštinom Republike Srpske održanom u augustu 1995. godine, priznao: "Ako ćemo pravo, ima gradova koje smo zgrabili, a bilo nas je svega 30 %, takvih ću vam nabrojati koliko god hoćete. ... Nemojte da se ovo čuje, ali sjetite

---

[140] ICTY, Predmet br. IT-94-2-S, Pred Pretresnim vijećem II, Presuda o kazni, Dragan Nikolić, 18. decembar 2003, paragraf 180.

[141] 4. juni 2009, Indira Arnaut, *Oslobođenje.*

[142] Ewa Tabeau, RAT U BROJKAMA: DEMOGRAFSKI GUBICI NA TERITORIJI BIVŠE JUGOSLAVIJE OD 1991. DO 1999, Helsinški odbor za ljudska prava, Beograd, 2009, str. 105-135.

se koliko nas je bilo u Bratuncu, koliko u Srebrenici, koliko u Višegradu, koliko u Rogatici, koliko u Vlasenici, u Zvorniku itd., znači, a to su zbog strateške važnosti morale postati naši i malte ne to više niko ne postavlja pitanje."[143] Navodeći razloge zbog kojih su protjerane sve sudije Muslimani iz Vlasenice, Rajko Dukić je, pored ostalog rekao da bi se stidio da živi u "državi u kojoj će opet Muslimani i muslimanska ideologija i pravda da sudi."[144]

Iako o ukupnom broju ubijenih na području opštine Vlasenica ne možemo govoriti, jer istraživanja nisu završena, te spisak ubijenih Vlaseničana nije potpun, prema podacima Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, u periodu od 1992. do 1995. godine ubijeno je 2176 Vlaseničana, od čega je 1992. godine – 852 ubijeno, 1993. – 258 ubijeno, 1994. – 44 ubijeno i 1995 – 995. ubijeno, te za 27 žrtava ne možemo utvrditi godinu ubijanja.[145]

Danas, 19 godina nakon zločina u opštini Vlasenica porodice još uvijek tragaju za posmrtnim ostacima svojih najmilijih. Najveći problem predstavlja pronalazak nekompletnih tijela koja se nalaze u više sekundarnih masovnih grobnica u cilju prikrivanja i uklanjanja tragova masovnih zločina. Na 117 lokacija pronađeni su posmrtni ostaci žrtava, ali se za mnogima još traga. Debelo Brdo, Ogradice, Pelemiš, Cikotska Rijeka, pa čak i Stojkovići (opština Foča) su samo neke od sekundarnih masovnih grobnica u kojima su pronađeni posmrtni ostaci vlaseničkih Muslimana.

Vrste zločina počinjenih u Vlasenici

Iz svega navedenog možemo zaključiti da su na području opštine Vlasenica u periodu od 21. aprila 1992. do 1. marta 1993. godine, kao i jula 1995. godine postojali svi elementi koji su definirani u *Konveniciji o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida*, a koji su imali za cilj

[143] ICTY, Predmet Krajišnik, Pred Pretresnim vijećem I, paragraf 894.

[144] ICTY, Predmet Krajišnik, Pred Pretresnim vijećem I, paragraf 1022.

[145] AIIZ, inv. br.2-3261, Spisak ubijenih Bošnjaka sa područja Opštine Vlasenica.

ubistvo, nanošenje teške tjelesne ili duševne povrede ciljanim pripadnicima grupe,[146] odnosno da je postojala namjera da se potpuno ili djelimično uništi ova nacionalna, etnička ili, vjerska grupa kao takva.[147]

Ili MSP ICTY je podigao prilično visoke standarde u tumačenju definicije *Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida*, te je za ovaj Sud genocid "zločin nad zločinima".[148] Osnovni problem i najteži element predstavlja dokazivanje "specifične namjere" (*dolus specialis)* koja je, u odsutnosti pisanih naredbi ili javnih izjava, vrlo teško dokaziva. Jasnu namjeru za izvršenje genocida Radovan Karadžić je izrekao još u oktobru 1991. godine za govornicom u Skupštini Bosne i Hercegovine, kada je zaprijetio da će muslimanski narod nestati.[149]

Za područje opštine Vlasenica postoji nekoliko elemenata kojima se može dokazati namjera vojske i policije Republike Srpske u izvršenju genocida nad bosanskim Muslimanima.

Pripadnici vojske i Policije Republike Srpske izvršili su brojna masovna **ubistva** nad bosanskim Muslimanima tokom napada i okupacije njihovih sela: Pijuci, Durići, Zaklopača, Piskavica, Džamdžići, Drum, Gradina, Hrastovac, Torina, Šadići, Cikotska Rijeka i lokalitet Mračnica.

Bosanskim Muslimanima su **namjerno nanošene teške tjelesne i duševne povrede** u logorima i zatočeničkim objektima, gdje su zatočenici stalno bili izloženi nečovječnim djelima (ubistvo, seksualno nasilje, mučenje, premlaćivanje i pljačka). Posljedica tih nečovječnih djela jeste to što je u periodu od kraja maja do kraja septembra 1992. godine ubijeno mnogo Muslimana koji su bili zatočeni u logorima i zatočeničkim objektima na području opštine Vlasenica. Iako **silovanje** potpada u oblik zločina protiv čovječnosti, njega možemo podvesti pod Akt II *Konvencije o sprečavanju i*

---

[146] Pod "pripadnicima grupe" podrazumjevamo bosanske Muslimane (Bošnjake).

[147] M. Bisić, RATNI ZLOČIN I GENOCID. Zbirka pravnih dokumenata i sudska praksa, Ministarstvo pravde i Uprave Kantona Sarajevo, 1997, str. 42.

[148] Pogledati više: Enis Omerović, NAMJERA ZA GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI, *Korak*, br. 17. Novembar-decembar 2009, str. 29 – 52; Mennecke, Martin – Markuzen Eric, MEĐUNARODNI KRIVIČNI SUD ZA BIVŠU JUGOSLAVIJU I KRIVIČNO DJELO GENOCIDA, u : GENOCID – SLU-ČAJEVI, POREĐENJA I SAVREMENE RASPRAVE, (ur. Steven L. B. Jensen), Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2007, str. 342.

[149] ∴ MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI..., str. 143.

kažnjavanju zločina genocida, jer je "zločinačka grupa", tj. vojska i policija Republike Srpske imala namjeru da, masovnim silovanjem žena i djevojaka koje su pripadale grupi bosanskih Muslimana na području opštine Vlasenica – nanese teške tjelesne i duševne povrede tim članovima grupe.[150] Također, ukoliko bi nakon silovanja žena i djevojaka koje su pripadale određenoj grupi (žena i djevojaka muslimanske nacionalnosti) uslijedilo njihovo ubijanje, Vrhovni sud BiH je 30.7.1993. godine ovaj zločin pravno ocijenio kao krivično djelo genocida iz čl. 141. KZ-a.[151]

Bosanski Muslimani su u logorima i zatočeničkim objektima bili namjerno podvrgnuti takvim **uslovima života sračunatim da dovedu do njihovog potpunog ili djelimičnog fizičkog uništenja.** Vlasenički Muslimani su zatvarani u: Policijskoj stanici, Opštinskom zatvoru u Vlasenici, srednjoj školi u Vlasenici, pilani u Milićima, osnovnoj školi, štalama zadruge u Piskavicama, hotelu Panorama, vojnoj sportskoj dvorani, Domu kulture u Milićima, logoru Luka; peradarskoj farmi Šošari, logoru Sušica...Uslovi u ovim logorima i zatočeničkim objektima uključivali su neadekvatnu ishranu, često dovoljnu samo za puko preživljavanje, zagađenu vodu, nedovoljnu ili nepostojeću ljekarsku njegu, nedovoljne higijenske uslove i nedostatak prostora...

Pisani dokazi koji bi mogli značiti namjeru za počinjenje genocida, a koji su korišteni kao primarni izvori u ovom radu:

- Naredba o formiranju logora Sušica. Vojska i Policija Republike Srpske je imala namjeru da u ovom logoru ubija; nanosi teške tjelesne ili duševne povrede bosanskim Muslimanima; te namjerno podvrgava navedene članove grupe takvim uslovima života koji bi trebali dovesti do njenog djelimičnog uništenja (okrutnim i nečovječnim postupanjem, mučenjem, fizičkim i psihičkim zlostavljanjem, silovanjem, nehumanim uslovima života, prislilnim radom, neobezbjeđivanjem odgovarajućeg smještaja, zaklona, hrane, vode, medicinske pomoći ili higijensko–sanitarnih uslova).

---

[150] Predrag Bastah, pripadnik Policije Republike Srpske rekao je: "odvojte što više mladih žena i djevojaka i posijte što više našeg sjemena." Vidi u: Sud Bosne i Hercegovine, - Sudiji za prethodno saslušanje, Optužnica protiv Veljka Bašića, Predraga Bastaha i Gorana Viškovića, str. 10 i 13.

[151] M. Bisić, nav. dj., str. 171.

- Javna izjava Radovana Karadžića na sahrani u Vlasenici od 30. septembra 1992. godine: "... mi nećemo i ne smijemo nikad zaboraviti niti smijemo zaboraviti njihovim dželatima i napadačima. Ne znam da li ja smijem da kažem da ne smijemo ni oprostiti".
- Direktiva GŠ VRS, od 19. novembra 1992; "Drinski Korpus: ...na širem području Podrinja iznurivati neprijatelja, nanositi mu što veće gubitke i prisiliti ga da sa muslimanskim stanovništvom napusti prostore Birača, Žepe i Goražda. Prethodno ponuditi razoružavanje borbeno sposobnih i naoružanih muškaraca, a ako ne pristaju – uništiti ih."
- Izvještaj Drinskog korpusa o izviđanju terena; Nakon izviđanja terena, komanda Drinskog korpusa je ustanovila da se na području Cerska – Konjević Polje – Glođansko brdo – Kamenica – Snagovo, "nalazi određeni broj civila (žena, djece, staraca, nejači). Cenimo da se njihov broj kreće 10 – 20.000 ljudi." Uprkos ovoj procjeni broja civila, komandant Drinskog korpusa, Milenko Živanović naređuje da se "jakim udarom skrši otpor neprijatelja upravo zahvaljujući padu morala usled združenog udara sa svih strana", uz prethodnu konstataciju da "moral civila opada usled pomanjkanja osnovnih životnih namirnica i drugih sredstava za život.[152]

Iako je, prema mišljenju Tužilaštva, zločin na području sela Cerska u optužnici Radovanu Karadžiću, okarakteriziran kao "deportacija i nehumana djela", pod tačkom 7 i 8,[153] mišljenja smo da je u ovom selu u periodu od maja 1992. do marta 1993. godine počinjen zločin genocida. Bosanski muslimani su svakodnevno bombardovani od strane vojske Republike Srpske i Vojske Jugoslavije,[154] koje su imale namjeru da ubiju, nanesu tjelesne i duševne povrede, te su svakodnevno članove grupe namjerno podvrgavali takvim uslovima života koji su trebali dovesti do njihova potpunog ili djelimičnog uništenja.

---

[152] Vidi napomene: 82, 94, 109, 106.

[153] Optužnica Karadžić, paragraf 72.

[154] Vidi napomenu 113.

Nakon pada sigurnosne zone Srebrenica, 11. jula 1995, masovne egzekucije bosanskih Muslimana su vršene, pored ostalih, i na području opštine Vlasenica. Na obali rijeke Jadar vojska Republike Srpske je 13. jula 1995. godine ubila 15 Muslimana, u Cerskoj dolini 150 Muslimana, u prostorijama škole u Lukama kod Tišće 25 Muslimana...[155]

Posljednja faza genocida, njegovo poricanje na području Bosne i Hercegovine još uvijek traje, a manifestuje se u izjavama političkih dužnosnika u dijelu zemlje koji je nastao nakon zločina i protjerivanja bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata – Republici Srpskoj. Radovan Karadžić, glavni tvorac Republike Srpske, koji je osumnjičen za počinjenje genocida, u pripremama za suđenje, smjelo poriče ovaj zločin, što predstavlja svojevrsnu, ali vrlo čestu uvredu za žrtve.

LITERATURA

Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu (AIIZ):

1. Spisak ubijenih Bošnjaka sa područja Opštine Vlasenica,
2. Dokumentacija Srpske demokratske stranke,
3. Dokumentacija Glavnog štaba Vojske Republike Srpske
4. Dokumentacija Istočno-bosanskog korpusa,
5. Dokumentacija Sarajevsko-romanijskog korpusa,
6. Dokumentacija Drinskog korpusa,
7. Dokumentacija Užičkog korpusa Vojske Jugoslavije

The International criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY):

1. Predmet br. IT-02-54, Izmjenjena optužnica – BiH, Slobodan Milošević, 22. novembra 2002.
2. Predmet br. IT-95-18/I, Tužilac suda protiv Radovana Karadžića, Ratka Mladića. Optužnica, juli 1995,

[155] Optužnica Karadžić, Prilog E: *Ubijanje u Srebrenici.*

3. Predmet br. IT-00, Izmjenjena i dopunjena optužnica, Radovan Karadžić, 28. april 2000.
4. Predmet br. IT-95-5/18-PT, Treća izmijenjena optužnica, Radovan Karadžić, 27. februar 2009,
5. Predmet br. IT0039-40; Izmjenjena konsolidovana optužnica, Tužilac protiv Biljane Plavšić i Momčila Krajišnik, 7. mart 2002.
6. Predmet br. IT-00-39-T, Pred Pretresnim vijećem, Momčilo Krajišnik, 27. septembar 2006.
7. Case No. IT-00-39-A, In the Appeals Chamber, Momčilo Krajišnik, 17. mart 2009.
8. Predmet br. IT0039-40-1-S, Pred pretresnim vijećem, Biljana Plavšić, 27. februar 2003.
9. Predmet br. IT-94-2-S, Pred Pretresnim vijećem II, Dragan Nikolić, 18. decembar 2003.
10. Izjave svjedoka: Miroslav Deronjić, Ibro Osmanović, Saim-Hodžić Mersudina, Mehmed Babić.

Sud Bosne i Hercegovine:

1. Bosna i Hercegovina, Tužilaštvo – Tužiteljstvo Bosne i Hercegovine, Sarajevo, Sud Bosne i Hercegovine, prvobitna Optužnica protiv Bašić Veljka, Bastah Predraga, Višković Gorana, 23.4.2008; 3. juna 2008. godine - razdvajanje predmeta Predrag Bastah i Goran Višković (br. X – KR-05/122) i Veljko Bašić (X-KR-05-122-1). Izmjenjena Optužnica, Bosna i Hercegovina, Tužilaštvo – Tužiteljstvo Bosne i Hercegovine, Sarajevo, Poseban odjel za Ratne zločine, Broj: KT-RZ-137/05, Sarajevo, 16. novembar 2009.
2. Sud Bosne i Hercegovine, Prvostepena presuda u predmetu Predrag Bastah i Goran Višković, Broj: X-KR-05/122, Sarajevo 4.2.2010.

Štampa

1. *Javnost,*
2. *Dnevni avaz*,
3. *Oslobođenje.*

Knjige

1. Bisić, Mustafa, RATNI ZLOČIN I GENOCID. ZBIRKA PRAVNIH DOKUMENATA I SUDSKA PRAKSA, Ministarstvo pravde i Uprave Kantona Sarajevo, Sarajevo, 1997.

2. Čekić, Smail, AGRESIJA NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU - PLANIRANJE, PRIPREMA, IZVOĐENJE, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, knjiga 1 i 2, Sarajevo 2004;

3. Efendić, Hasan, KO JE BRANIO BOSNU, Udruženje građana plemićkog porijekla BiH, Sarajev, 1999.

4. Huseinović, Avdo, DŽELATI NARODA MOG, Udruženje za zaštitu istorijskih vrijednosti "Haber" Sarajevo, Sarajevo 2009.

5. Enis Omerović, NAMJERA ZA GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI, Korak, br. 17, novembar-decembar 2009.

6. Kreso, Muharem, AGRESIJA NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU – AMBIJENT POČINJENOG GENOCIDA, u: GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI 1991-1995, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava; Sarajevo, 1997.

7. Tadeusz Mazowiecki, MAZOWIECKI IZVJEŠTAJI 1992.-1995, Univerzitet u Tuzli i Istraživačko-dokumentacioni centar Sarajevo, 2007.

8. Mennecke, Martin – Markuzen Eric, MEĐUNARODNI KRIVIČNI SUD ZA BIVŠU JUGOSLAVIJU I KRIVIČNO DJELO GENOCIDA, u: GENOCID – SLUČAJEVI, POREĐENJA I SAVREMENE RASPRAVE, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2007.

9. ∴ MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI – MEĐUPRESUDA HAŠKOG TRIBUNALA OD 16. JANA 2004, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2007.

10. Omerdić, Muharem, PRILOZI IZUČAVANJU GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA, El-Kalem, Sarajevo, 1999.

11. Patrick J. Treanor, LIDERI SRPSKE DEMOKRATSKE STRANKE - RUKOVODSTVO BOSANSKIH SRBA 1990-1992, u: BOSNA I HERCEGOVINA – JEZGRO VELIKOSRPSKOG PROJEKTA, Zbornik radova, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2006.

12. Salihović, Šemsudin Šemso, NIKAD NE ZABORAVI CERSKU, autorsko izdanje, Sarajevo, 2008.

13. Sibler, Laura – Little, Allan, SMRT JUGOSLAVIJE, Otokar Keršovani, Opatija, 1996.

14. Šabić, Velid, GENOCID U SREDNJEM PODRINJU 1992-1995, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2008.

15. Tabeau, Ewa, RAT U BROJKAMA DEMOGRAFSKI GUBICI NA TERITORIJI BIVŠE JUGOSLAVIJE OD 1991. DO 1999, Helsinški odbor za ljudska prava, Beograd, 2009.

16. ∴ JA SAM ZA RATNU OPCIJU, Fondacija Istina Pravda Pomirenje, Tuzla, 2007.

17. ∴ RATNI ZLOČIN NA TUZLANSKOM OKRUGU (1992–1993). Drugo dopunjeno izdanje, Državna komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima, Tuzla, 1996.

18. ∴ RATNI ZLOČINI U BOSNI I HERCEGOVINI - IZVJEŠTAJI AMNESTY INTERNATIONALA I HELSINKI WATCHA OD POČETKA RATA U BIH DO RUJNA 1993; Centar za mir, nanasilje i ljudska prava, Zagreb, 1993.

19. RATNI ZLOČINI U BOSNI I HERCEGOVINI. PRAVOMOĆNO ZAVRŠENI KAZNENI POSTUPCI U BOSNI I HERCEGOVINI 1992-2006, Sarajevo, 2006.

20. ∴ STANOVNIŠTVO BOSNE I HERCEGOVINE, NARODNOSNI SASTAV PO NASELJIMA, Državni zavod za statistiku Republika Hrvatska, Zagreb, travanj 1995.

21. ∴ TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ZA VRIJEME RATA 1992-1995, Savez logoraša, Sarajevo, 2003.

22. ∴ ZLOČINCI I ŽRTVE, Edicija, Zbornik radova (knjiga II), Državna komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u R BiH – Opštinska komisija Živinice, 1995.

Internet

1. http://www.vlasenica.info

REZIME

Položaj Vlasenice i njen strateški značaj za ostvarivanje velikosrpskih planova povezivanja sarajevsko-romanijske regije sa Srbijom bio je jedan od razloga zbog kojih se agresor trebao dobro pripremiti za okupaciju ovog područja. Iako su u općini Vlasenica prema popisu stanovništva od ukupno 33.942 stanovnika, 18.727 (ili 55,17 %) činili Muslimani, ovaj postotak će se naglo promijeniti u korist Srba, jer je u septembru 1992. godine Vlasenica bila u potpunosti etnički čista općina.

U glavnom dijelu rada govorit ćemo o zločinima koji su počinjeni na području ove općine. Civili su zatvarani i ubijani u zgradi SUP-a, Srednjoj školi u Vlasenici, pilani u Milićima, Osnovnoj školi, farmi Piskavice, hotelu *Panorama*, Vojnoj sportskoj dvorani, Opštinskom centru u Milićima, logoru Luka, farmi peradi Šošari. U posebnom poglavlju ćemo obraditi masovna ubistva civila, ponekad i cijelih porodica, što je naročito bio slučaj u selima Zaklopača, Drum, Pijuci, kao i stravičan kraj logora Sušica kada su u samo jednom danu u mjesecu septembru strijeljani svi zatočenici.

Za zločine u logoru Sušica presudom Pretresnog vijeća ICTY je osudio Dragana Nikolića Jenkija na 23 godine zatvora, a Žalbeno vijeće je potvrdilo prvostepenu presudu. Mnogi počinioci zločina nisu procesuirani ni na nacionalnim ni na međunarodnim sudovima, iako svjedoci tvrde da su učestvovali u zločinima nad njihovim najmilijim i za koje postoje materijalni dokazi o počinjenim zločinima. Porazna je činjenica da se ovi ljudi slobodno kreću Vlasenicom, a neki od njih su zaposleni u državnim službama ili su pak članovi političkih partija i predstavnici u lokalnoj vlasti.

Danas, 17 godina nakon zločina u općini Vlasenica, porodice još uvijek tragaju za posmrtnim ostacima svojih najmilijih. Najveći problem predstavlja pronalazak nekompletnih tijela rasutih u više sekundarnih grobnica u cilju prikrivanja i uklanjanja tragova masovnih zločina.

SUMMARY

Position of Vlasenica and its strategic significance for realization of the greater-Serbian plans of connecting the Sarajevo and Romanija region with Serbia was one of the reasons for which the aggressor should be well-prepared for occupation of this area. Although in the Municipality of Vlasenica according to the census of the total 33.942 citizens, 18.727 (or 55, 17 %) were Muslims, this percentage will be suddenly changed in favour of Serbs, since in September 1992 Vlasenica was completely ethically cleansed municipality.

The main part of this paper will deal with the crimes committed on the area of this municipality. Civilians have been detained and killed in the following buildings: SUP building, (Ministry of Internal Affairs), Secondary school in Vlasenica, Sawmill in Milići, Elementary school, Piskavice farm, *Panorama* Hotel, Military sports hall, Municipal Centre Milići, Luka Camp, Poultry farm in Šošari. A separate Chapter will elaborate mass killings of civilians, sometimes even whole families, especially characteristic of the villages Zaklopača, Drum, Pijuci, as well as a horrible end of Sušica Camp when only in one day in the month of September all detainees have been executed by firing squad.

For the crimes committed in the Sušica Camp, Dragan Nikolić Jenki was sentenced by the Trial Chamber Judgment of the ICTY to a 23-year term of imprisonment, and the Appeals Chamber has affirmed the first-instance Judgment. Many perpetrators of crimes have not been processed either on national or international courts although the witnesses assert that they had taken part in the crimes over their loved relatives and for which there exist material evidence. It is discouraging that these men walk freely through Vlasenica; some of them are employed by the state services and some are the members of political parties or representatives in the local government.

Today, 17 years after the crimes in Vlasenica municipality, families are still searching for the remains of their loved ones. The greatest problem is discovery of incomplete bodies spread over in several secondary graves in the aim of hiding and removal of the mass crime traces.

Avdo Huseinović, Udruženje "Haber"

DESETI DIVERZANTSKI ODRED - EGZUKUTOR SREBRENIČKIH BOŠNJAKA

Četrnaest godina je prošlo od krvave "Krivaje 95". Naime, tako se zvala Operacija VRS iz koje se jula 1995. godine izrodio najveći genocid na evropskom tlu, nakon Drugog svjetskog rata. "Srebrenički džehenem" nije preživjelo preko 8000 nevinih Bošnjaka.

Njihova smrtna presuda je bila samo to što su bili bosanski Muslimani, što su se drugačije Bogu molili, drugačija imena nosili, što mrziti nisu umjeli…

Da bi počelo ozbiljno preispitivanje prošlosti, prvo se moraju znati činjenice.

One su ovdje jasne kao najvedriji bosanski dan. Imena zločinaca rijetko izgovaramo. Javnost ili ne zna ili neće da zna, ko su ljudi koji za nekoliko dana tokom krvavog jula 1995. godine, pobiše Bošnjake srednjeg Podrinja. Čak i epitet zločinac sve se rjeđe izgovara. Kao da nas je strah da ne uvrijedimo te zvijeri.

Želim da ovom prilikom skrenem pažnju i da sa ovog mjesta pošaljem "verbalnu i pismenu potjernicu" koja me često proganja. Ta potjernica se odnosi na ljude koji danas slobodno šetaju BiH, Srbijom i Crnom Gorom, Evropom…, a lično su pritiskali obarače u krvavom poduhvatu strijeljanja hiljada srebreničkih Bošnjaka tokom kravog jula, prije 14 godina.

O njima se danas ne priča. Kao da su nas "natjerali" da ih šutnjom amnestiramo za najveće evropske zločine, nakon Hitlerovih. Oni su pripadali jedinici koja se nazivala Deseti diverzantski odred i koja se nalazila pod ličnom komandom Glavnog štaba Vojske Republike Srpske.

Tokom haškog procesa i jedan zločinac tipa Vojislava Šešelja se zgražavao nad krvavim pirom, pripadnika 10. diverzantskog odreda.

- Masakr u Srebrenici je sramota za Srbe. Mi smo znali da je strijeljanjem rukovodio komandant Desetog diverzantskog odreda

Vojske RS Milorad Pelemiš, zajedno sa Dominikom Petrušićem... Oni su direktni krivci i najodgovorniji su za strijeljanje muslimanskih zarobljenika u Srebrenici - rekao je u haškoj sudnici zločinac Šešelj.

Mada je operacija "Krivaja 95", predvođena Drinskim korpusom Vojske Republike Srpske, započela 06. jula 1995. godine, krvnici Milorada Miše Pelemiša, komandanta 10. diverzantskog odreda Vojske Republike Srpske, pojavili su se u okolini Srebrenice 10. jula na Isturenom komandnom mjestu Pribićevac, na dan prije konačnog zauzimanja sigurne zone UN-a Srebrenica. Pelemišovi zločinci kao i još neke formacije, su dovedeni sa jasnom namjerom da realizuju ranije osmišljeni projekat i da budu egzukutori zarobljenih Srebreničana.

11. jula 1995. godine, general Radislav Krstić, u to doba još načelnik štaba Drinskog korpusa Vojske Republike Srpske, naredio je Pelemišu da sa jedinicom "Drinski vukovi" među prvima uđe u Srebrenicu. Pukovnik Petar Salapura, načelnik Obavještajne službe Glavnog štaba Vojske Republike Srpske bio je direktno nadređeni ovoj jedinici prilikom ulaska u srebreničku kotlinu. Još prije operacije zauzimanja Srebrenice, Milorad Mišo Pelemiš je bio čovjek čije su ruke bile dobro okrvavljene ubistvima nevinih ljudi u Vukovaru i području opštine Vlasenica. Krajem 1991. godine, odlikovan je ukazom Predsjedništva SRJ ordenom "za zasluge na vukovarskom ratištu", a za zločine nad Bošnjacima ukazom Radovana Karadžića dobio je Orden "Miloša Obilića". Od nekoliko desetina pripadnika ove zločinačke jedinice, koja je 14. oktobra 1994. godine formirana u Bijeljini po direktnoj naredbi generala Ratka Mladića, za masovna strijeljanja hiljada srebreničkih Bošnjaka, do sada su uhapšena samo dva zločinca, i to dvojica bosanskih Hrvata. Prvo, Dražen Erdemović koji je u Haagu osuđen na 5 godina i Marko Boškić, koji je uhapšen krajem avgusta 2004. godine u Americi, a 22. novembra 2006. godine osuđen također na 5. godina pred američkim sudom. Tužioci su rekli da je Boškić priznao da je bio pripadnik Vojske bosanskih Srba i da je pomogao u pogubljenju 1.200 muslimanskih muškaraca u Srebrenici. Oni također kažu "da vjeruju da je Boškić lično odgovoran za ubistvo 100 ljudi", što znači da je za svakog strijeljanog dobio po 18 dana zatvora. Zločinac Marko Boškić se tokom svog boravka u Americi u Bostonu, isključivo družio sa preživjelim Srebreničanima, a "najbolji prijatelj" mu je bio izvijesni Hasan, kojem su Boškić i ostali zločinci ubili 29 članova familije.

Šta se dešava sa ostalom zločinačkom bandom koja je bila u sastavu Desetog diverzantskog odreda? Ništa, osim što se bezbjedno šetaju Bosnom i Srbijom.

Na par kilometara od Potočara, u Bratuncu, svakodnevno borave neki od njih. Tu im je najlakše prelaziti u Srbiju preko Ljubovijskog mosta. Neometano, bez ikakvih problema.

Mišo Pelemiš, komandant Desetog diverzantskog odreda je bio na čelu jedinice koja je mučki strijeljala između 1000 i 4000 hiljade Srebreničana u Branjevu, Pilicama, Konjević Polju, stadionu u Novoj Kasabi… Danas slobodno živi u Beogradu. Doduše, nekoliko je puta hapšen, ali zbog nekih špijunskih afera. Najpoznatija je bila ona kodnog naziva "Pauk". Njegovi saučesnici u toj aferi su bili Brane Vlačo, zločinac iz Vogošće, ratni upravnik logora "Bunker" i "Kod Sonje" u Vogošći u kojima je ubijeno nekoliko stotina Bošnjaka sarajevske regije, kao i Jugoslav Petrušević, još jedan zločinac koji je sa Pelemišom učestvovao u egzekucijama Bošnjaka Srebrenice. Ova crna trojka je i nakon rata nastavila ubistva, ovaj put na području Srbije. Kao plaćenik francuske obavještajne službe, Pelemiš je nakon rata ubijao tipovane muslimane u Alžiru. 1998. godine, kao plaćenik je za 6.000 njemačkih maraka mjesečno, predvodio svoje plaćene ubice u ratu u Zairu. Ležao je u beogradskom zatvoru 320 dana, a da se niko nije ni našalio da ga izruči BiH ili da mu pred srbijanskim Tužilaštvom sudi za genocid nad par hiljada Srebreničana. Oslobođen je i danas, živi sasvim slobodno uz opomenu "da prilikom prelaska preko Drine iz Srbije u BiH ne koristi granične prijelaze". Najkrvaviji trag pripadnici 10. diverzanstskog odreda ostaviše 16. jula 1995. godine na farmi u Branjevu, kada za par sati strijeljaše 1.200 Bošnjaka, po svjedočenju Dražena Erdemovića, među njima je bilo i djece koja su dozivala majke. Isti dan su učestvovali u strijeljanu i u obližnjem Domu kulture u Pilicama. Erdemović je svojevremeno svjedočio **"kako je čuo i vidio da je Mišo Pelemiš naredio da neko – ko je odbio naređenje - bude ubijen."**

Egzekutore taj dan je predvodio **Brano Gojković**. Gojković se danas slobodno šeta Vlasenicom, Bijeljinom, Bratuncem, Srebrenicom… Dok ovo pričamo , možda taj krvolok sjedi u nekoj ljetnoj bašti na svega nekoliko kilometara od nas.

Bezbeli, slobodno.

Kad dobije neki nepovoljan haber , pređe Drinu, bude nekoliko dana u Srbiji i opet se vrati u Vlasenicu, ovdašnju oazu za skrivanje zločinaca.

Ovih dana Tužilaštvo Tuzlanskog kantona vodi opširnu istragu protiv **Zorana Obrenovića Maljića,** još jednog krvoloka, pripadnika Desetog diverzantskog odreda. Ovaj zločinac je nadimak Maljić zaradio tako što je u logoru Sušica kod Vlasenice pod komandom zločinca Dragana Nikolića Jenkija Bošnjake ubijao maljem. Već pri samom ulasku u Srebrenicu, 11. jula 1995. godine, Maljić je bio prvi koji je počeo sa ubijanjem Bošnjaka u samom gradu. Donedavno je živio i radio u Vlasenici, a trenutno dok se uveliko priča o njegovom hapšenju, krije se kod rodbine u Rumi.

Slovenac **Franc Kos**, bio je također jedan od istaknutih pripadnika ovog "odreda smrti".

Ovaj krvolok - plaćenik iz Celja, danas slobodno živi i radi u Novom Naselju kod Bijeljine.

Ima autolimarsku radnju, lažne bh. dokumente na ime Branimir Manojlović, a kuću je sagradio uz pomoć Ministarstva za boračka pitanja Republike Srpske.

Aktivni pripadnik Desetog diverzantskog odreda bio je i stručnjak za eksplozive **Zijad Žigić Žiga** iz Bijeljine. Donedavno je koristio lažne dokumente na ime Živko Mićić. Danas živi u Bijeljini, a u januaru 2008. godine je nekoliko dana proveo u zatvoru, zbog osumnjičenosti da je na Palama postavio auto bombu ispred kafića kada je ubijen lokalni mafijaš Vlatko Mačar i dvojica prolaznika i što je na poligrafu bio pozitivan za ubistvo Ljubiše Savića Mauzera, ratnog komandanta srpske jedinice "Panteri" iz Bijeljine. Definitivno, isključivu komandu nad Desetim diverzantskim odredom imao je general Ratko Mladić. U određenim momentima, naredbe su im izdavali i general Zdravko Tolimir, general Radoslav Krstić, pukovnik Ljubiša Beara i pukovnik Petar Salapura. Pomenuta imena visokih oficira Vojske Republike Srpske, kao glavne krivce za ubistva Srebreničana, tokom svog haškog procesa spomenuo je general Radislav Krstić.

- "Oni su glavni egzekutori i naredbodavci svega što se desilo od 11. do 20. jula 1995. godine na području Srebrenice. Svi zarobljeni su predati Mladiću. Bili su podvrgnuti "navodnoj bezbjednosnoj obradi" i kasnije se desilo to što se desilo.

Na osnovu mojih saznanja, došlo je do smaknuća tih ljudi, a smakli su ih pripadnici 10. diverzantskog odreda Miše Pelemiša i

bataljona Vojne policije 65. zaštitnog puka kojim je komandovao major Dragan Pećanac" - rekao je Krstić, prije nego što je osuđen na 35 godina za genocid u Srebrenici.

Pored nabrojanih zločinaca koji su kao pripadnici Desetog diverzantskog odreda strijeljali hiljade srebreničkih Bošnjaka, spominju se i sljedeći pripadnici ovog "odreda smrti"; Vlaseničani Vlastimir Golijan, Lule Lulić, Marinko Golijan, te Radovan Josipović Čizmo iz Kladnja, Zoran Goronja iz Bosanskog Novog, Stanko Savanović iz Milića, Grk Angelos Latsios, kao i Aleksandar Cvetković, Mladenko Filipović, Nebojša Gagić, Nenad Bobar, Mićo Božić, Ozren Božić, Srđan Brezov, Vid Bubalo, Milo Čelić, Draženko Došanović, Veselin Doić, Nenad Dragić, Dalibor Đukić, Aleksandar Đurić, Miladin Grbić, Saša Ilić, Luka Jokić, Đorđo Jurošević, Jelenko Kalajdžić, Dragan Koljivrat, Vitomir Kovačević, Radoslav Kremenović, Branko Lukić, Đorđija Lukić, Jakov Majstorović, Radan Maksimović, Sara Manojlović, Marinko Marinković, Matija Marinović, Savo Marjanović, Mladen Marunović, Goran Mastilović, Miloš Matić, Ratko Međedović, Milovan Milešević, Draženko Milović, Mile Mitrović, Vojslav Obrenović, Momir Ostojić, Miodrag Pelemiš, Borislav Popov, Velimir Popović, Stijepo Pranjić, Dragica Prodanović, Zoran Rašeta, Darko Salamić, Stanko Savanović, Budimko Savić, Milan Simanić, Zoran Stupar, Dragan Tešić, Dragan Todorović, Ivanka Todorović, Milosav Tomić, Ratko Tomić, Milivoje Trifković, Cvijetin Vukašinović i Željko Vuković.

Naše tuge su dublje od svih okeana svijeta. Toliko duboke, da se dno ne može ni nazrijeti. Ipak, šutnja iz naših dubina nam ponovo prijeti. Ono što znamo moramo kazati jer iz dubine naših šutnji izroniće neki novi zločinci koji će sutra svojim kamama krenuti na našu djecu. U svojoj ispovijesti jednom ovdašnjem nedjeljniku, Zijad Žigić Žiga je otkrio da su on i ostala njegova zločinačka bratija iz Desetog diverzantskog odreda Vojske Republike Srpske, za strijeljanje srebreničkih Bošnjaka od Miše Pelemiša dobijali po pet njemačkih maraka po strijeljanom insanu. Bio je to najjeftiniji zločin na svijetu.

REZIME

Sa gledišta publiciste, čija je želja da se stvarni egzukutori genocida nad srebreničkim Bošnjacima dovedu pred lice pravde što prije i da se omogući normalan život na našim prostorima, jer je opšte poznato da je pravda put do pomirenja, u referatu upozoravam na to da ljudi koji su svojim rukama pobili na stotine i hiljade Bošnjaka iz "Zaštićene zone UN-a Srebrenica", danas sasvim slobodno žive na prostoru Srbije i Republike Srpske.

Mada se odlično zna ko su te masovne ubice, za njima skoro da i nema potjernica - mediji malo ili nimalo kazuju o njima - sramne su i rijetke (na prste jedne ruke se izbrojati mogu) presude za učešće u genocidu pripadnika 10. diverzantskog odreda Vojske Republike Srpske, jedinice čiji je zadatak bio za nekoliko dana jula 1995. godine pobiti što više odraslih muškaraca, dječaka i staraca koji su se kolonom smrti kretali od Srebrenice do slobodnih teritorija pod kontrolom Armije BiH u tuzlanskoj regiji. Referat o ovom "odredu smrti", koji je bio pod direktnom komandom Ratka Mladića, rezultat je prikupljanja, sređivanja i analitičke obrade, obimne građe do koje sam došao radeći na svojoj knjizi "Dželati naroda mog".

SUMMARY

From the point of view of a journalist, whose wish is to bring the actual genocide executors over the Srebrenica Bosniaks to the justice and to make possible a normal life on these areas, since it is generally known that justice is the way to reconciliation, I warn that persons who killed by their own hands hundreds and thousands Bosniaks from the "safe UN area Srebrenica", now live quite free on the territory of Serbia and Republika Srpska.

Although it is perfectly known who are those mass murderers, they are not on the wanted lists – media speak a little or nothing about them – the judgments are shameful and rare (you can count them on one hand fingers) for taking part in genocide by the members of the Tenth diversionists' detachment of the Army of Republika Srpska, of the unit the task of which was to kill in only several days of July 1995, as more as possible adult men, boys and old men, moving in a column of death from Srebrenica toward free territories under the control of the Army of BiH in the Tuzla region.

The Paper on this "detachment of death", which was under direct command of Ratko Mladić, is the result of gathering, sorting and analytical treatment of enormous mass of documents I came accross when working on my book "Butchers of my people".

Brigadir Salko Gušić, Institut za istraživanje
zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava
Univerziteta u Sarajevu

UČEŠĆE MUP-a REPUBLIKE SRPSKE U GENOCIDU U SREBRENICI JULA 1995.

Proljeće 1995. godine, ofanzive HVO-a i HV u Bosanskoj krajini predstavlja izvor sve veće brige za rukovodstvo Republike Srpske. Civilni i vojni rukovodioci napadaju jedni druge kao odgovorne za vojne nedostatke i neuspjehe. Kulminira unutrašnji sukob i borba za veću dominaciju u strukturama RS, između lidera Vojske i političkog vrha Republike Srpske. Ovaj sukob najviše se manifestuje kroz uzajamna lična suprotstavljanja predsjednika RS Radovana Kardžića i generala Ratka Mladića.[1] Ovakvo stanje u "vrhu" Republike Srpske bitno utiče na borbenu sposobnost i spremnost vojnih i policijskih snaga Republike Srpske. Vrhovna komanda RS, na čelu sa Radovanom Karadžićem donosi odluku o traženju pomoći od svih pravoslavnih zemalja (Srbija, Grčka, Rusija, …).[2] Konkretna pomoć odmah pristiže iz Srbije i Republike Srpske Krajine. Upućene su policijske jedinice, čije je brojno stanje veće od 500 policajaca. U prvoj fazi ovi sastavi su angažovani u zonama odgovornosti: Istočno-bosanskog i Sarajevsko-romanijskog korpusa VRS. Nakon sastanka na Palama 09. jula. 1995. godine između Jovice Stanišića, Karadžića i Krajišnika, a po zahtjevu Miroslava Deronjića[3], u zonu odgovornosti Drinskog korpusa VRS upućuje se ojačanje koje čini Specijalna brigada policije MUP-a RS

[1] Pedeseta sednica Skupštine RS, 15. i 16. april 1995. Sanski Most, transkript: ERN 0084-5781 – 0084-6113[d]

[2] Izjava Tomislav Kovač, Slobodna Bosna 09.06.2005. godine.

[3] Predmet Milošević (IT-02-54) - Izjava svjedoka - Miroslav Deronjić (Kaseta T000-2066, Strana B, str. 1 engleskog transkripta) i (Kaseta T000-2066, Strana B, str. 2 engleskog transkripta).

ojačana jednom Mješovitom četom policije MUP-a Srbije i Republike Srpske Krajine.[4]

Izvršioci zločinačkog poduhvata

Nakon dolaska ojačanih snaga MUP-a RS u zonu odgovornosti Drinskog korpusa i ako su spomenutim naređenjem ove snage bile potčinjene VRS, general Mladić, ih prima sa rezervom. Prvi susret sa komandantom ovih snaga Ljubomirom Borovčaninom ukazuje na postojanje sukoba unutar "vrha" RS. Mladićevo obraćanje Borovčaninu: "Šta ćete vi ovde, bando Tome Kovača"[5] dovoljno slikovito govori o tom sukobu. Međutim da bi ostvario svoje ciljeve general Mladić prihvata ovo ojačenje i angažuje ovaj ojačani sastav MUP-a RS u narednim operacijama.

Obim planiranih "operacija", kao i naprijed spomenuti događaji vjerovatno su razlog velikog broja izvršioca planiranih zadataka u okviru ovih operacija. Prema do sada raspoloživim podacima, te jedinice su bile: - Jedinice Drinskog korpusa (Bratunačka brigada, Zvornička brigada, Vlasenička brigada, 5. inžinjerijski bataljon, dijelovi 16. brigade 1. krajiškog korpusa potčinjeni Zvorničkoj brigadi i 4. drinska laka pješadijska brigada); - Jedinice Glavnog štaba VRS (10. diverzantski odred, 65. zaštitni puk);

Jedinice Specijalne brigade policije MUP-a RS: Jedna četa 2. Specijalnog odreda (Šekovići), Jedna četa PJP iz Zvorničkog CSB-a, Mješovita četa policije Republike Srbije i Republike Srpske Krajine[6], Četa policije iz kampa za obuku policije RS-a na Jahorini, Specijalna jedinica Doboj, Specijalna jedinica Bijeljina (Janja), Specijalna jedinica Jahorina, Jedinica iz Centra za uzgoj i dresuru pasa; - Policijske jedinice iz opština RS, Zvornička, Vlasenička, Milićka, Bratunačka, Skelanska,

[4] Naređenje MUP-a RS-a 64/95 od 10. jula 1995. Iskaz o vojnim događajima u Srebrenici (revizija) – Operacija "Krivaja 95" (0113-4290-0113-4427/hh,na,ak) strana 35-prevod, Richard J. Butler.

[5] Izjava Tomislav Kovač, Slobodna Bosna 09.06.2005. godine.

[6] Naređenje MUP-a RS-a 64/95 od 10. jula 1995. Iskaz o vojnim događajima u Srebrenici (revizija) – Operacija "Krivaja 95" (0113-4290-0113-4427/hh,na,ak) Richard J. Butler, strana 35-prevod.

Višegradska, Rogatička, Bijeljinska, Dobojska, Vogošćanska, Paljanska, Sarajevska i novo formirana Srebrenička policija**.**

Tokom nekoliko narednih dana, po njihovom dolasku ojačane snage MUP-a RS i VRS, su intenzivno lišavale slobode, pogubljavale i zakapale tijela.

Kao osnovu za ove aktivnosti ojačanih jedinica MUP-a RS može se uzeti Naređenje kojim se, dana 10. jula 1995. godine Ljubomir Borovčanin, određuje za komandanta Združenog sastava jedinica MUP-a RS i stavlja ih pod komandu Drinskog korpusa VRS.[7]

Udruženi zločinački poduhvat

Zajedno sa jedinicama VRS, Združeni sastav MUP-a RS je bio učesnik udruženog zločinačkog poduhvata, čiji je zajednički cilj bio: Žene i djecu prisilno premjestiti u Kladanj, 12. i 13. jula 1995. godine, i lišiti slobode, te pogubiti i zakopati hiljade zarobljenih muškaraca i mladića.

Početni zadatak je bio da se pogubi više od 1.000 muškaraca i mladića, koji su 12. i 13. jula bili izdvojeni iz grupe u Potočarima. Dana 12. jula, taj zadatak je proširen i na pogubljenje više od 6.000 muškaraca i mladića, zarobljenih u koloni muškaraca, od 12. jula do oko 19. jula 1995. godine. Većina njih bili su zarobljeni na komunikaciji Bratunac – Konjević Polje, 13. jula 1995. godine.[8]

Provedba ovog udruženog zločinačkog poduhvata rezultirala je pogubljenjem više od 7.000 muškaraca i dječaka, Bošnjaka iz Sigurne zone UN - Srebrenica.

---

[7] Borovčanin - Predmet broj IT-02-64-I, tačka 23. Optužnice.

[8] Predmet Blagojević i drugi, br. IT-02-60, Izjava o činjenicama kako ih je naveo Dragan Obrenović ("Tab A" "Aneksa A" "Zajedničkog prijedloga za razmatranje Sporazuma o izjašnjavanju o krivici između Dragana Obrenovića i Tužilaštva").

Uzajamni odnos VRS i MUP - a RS

Zapoviješću za aktivna borbena dejstva od 2. jula 1995. za potrebe operacije "Krivaja 95" Drinskom korpusu bile su potčinjene kao "rezerva jačine 2 - 3 čete snaga MUP-a RS".[9]

U toku realizacije operacije "Krivaja 95" nije zabilježeno značajnije djelovanje snaga MUP-a RS, ali se angažovanjem ojačane Specijalne brigade MUP-a RS aktivnost MUP-a RS intenzivira u narednim operacijama.

Naravno da bi se angažovala Specijalna jedinica MUP-a RS pod komandom pukovnika Borovčanina, trebalo je da se dobije odobrenje od Ministra unutrašnjih poslova Republike Srpske ili Vrhovne komande OS Republike Srpske na čelu sa Radovanom Karadžićem. Ovakva konstatacija može se potvrditi činjenicom da je specijalna jedinica MUP-a RS pod komandom pukovnika Borovčanina, stigla 10. jula 1995. godine ili oko tog datuma. Međutim nije to jedinica koja se pominje u planu za operaciju "Krivaja 95". Da je to bila ta jedinica, u planu za operaciju "Krivaju 95" ona bi se navodila kao "Specijalna jedinica MUP-a RS", a jedinice MUP-a RS koje se u planu pominju zapravo su policijske snage PJP (Posebnih jedinica policije) opština iz zone odgovornosti Drinskog korpusa, uz činjenicu da je u sastav Specijalne policije MUP-a RS ušla i Mješovita četa policije iz Republike Srbije i Republike Srpske Krajine sve upućuje na učešće MUP-a širih razmjera u operacijama koje su bile planirane nakon zauzimanja "sigurne zone" UN Srebrenica.[10]

Poslije zauzimanja grada Srebrenice te snage MUP-a RS bile su uključene u operacije etničkog čišćenja, odnosno genocida. Sastavi MUP-a RS bili su prisutni u Potočarima i duž komunikacije Bratunac - Konjević Polje, gdje su 12. i 13. jula 1995. godine, učestvovali u blokiranju zbjega i zarobljavanju velikog broja muškaraca Bošnjaka iz istog.[11]

Radio-izviđanje, odnosno prisluškivani razgovori, pokazuju da su te jedinice djelovale u širem smislu pod nadzorom Drinskog korpusa. Postoji dokazni materijal koji otkriva da je postojala tijesna saradnja i

---

[9] Zapovijest za aktivna borbena dejstva oko enklava od 2. jula 1995. godine.

[10] Bilten dnevnih događaja za dane 12/13.07.1995. godine (operativni dežurni Milorad Kovačević).

[11] Presuda - *Radislavu Krstiću,* br. IT-98-33-T, tačka 286.

koordinacija između jedinica MUP-a RS i Drinskog korpusa VRS. Dana 11. jula 1995, prije nego što je VRS saznala za formiranje i kretanje zbjega Bošnjaka, Glavni štab je Drinskom korpusu naredio da se preduzmu mjere predostrožnosti, "u dogovoru i saradnji sa organima MUP-a".

Nadalje, kako je već pomenuto, snage MUP-a RS bile su sa brigadama Drinskog korpusa angažovane za presijecanje odstupnice zbjegu Bošnjaka i za pretres terena.

Dana 15. jula 1995, pukovnik Ignjat Milanović, načelnik protivvazdušne odbrane Drinskog korpusa, preporučio je da se pukovnik Blagojević, komandant Bratunačke brigade, imenuje za komandanta svih jedinica koje su (u skladu sa naređenjem generala Krstića od 13. jula 1995. godine) pretraživale teren. Narednog dana, pukovnik Blagojević je izvijestio da je obišao sve jedinice uključene u blokiranje neprijatelja, uključujući i jedinice MUP-a RS, i da je "precizirao zadatke i organizovao sadejstvo i vezu". Ova činjenica može se posmatrati kao dokaz da su te jedinice radile u sadejstvu, ali to ne govori ništa o formalnom komandnom odnosu.

Ovu tezu podržava činjenica da je 17. jula 1995. Glavni štab VRS izdao naređenje kojim se za koordinaciju tih snaga imenuje jedan oficir Glavnog štaba VRS, što upućuje na to da je aktivnostima svih tih jedinica rukovodio Glavni štab VRS.

U jednom prisluškivanom razgovoru od 15. jula 1995, pukovnik Beara generalu Krstiću govori o nabavljanju dodatnog ljudstva za posao na kojem je angažovan. Kad je general Krstić pukovniku Beari sugerisao: "onda uzmi one gore iz MUP-a". Pukovnik Beara je odgovorio: "Ma neće oni ništa da rade, pričao sam s njima". Dakle, pukovnik Beara je očigledno već razgovarao s MUP-om ne obrativši se prvo komandi Drinskog korpusa, ali je jasno da je smatrao da za korišćenje ljudstva Drinskog korpusa mora da dobije odobrenje generala Krstića.[12]

Za period između 11. i 13. jula 1995. godine, kada se sva aktivnost odvijala na komunikaciji Bratunac - Konjević Polje, do sada ne postoji dokument koji bi pokazivao da je MUP RS bio potčinjen Drinskom korpusu. Štaviše, nema dokaza da su jeinice MUP-a RS komandi Drinskog korpusa ili njenim potčinjenim brigadama slale izvještaje o svojim aktivnostima

[12] Presuda – *Radislavu Krstiću* br. IT-98-33-T, tačka 287.

na komunikaciji Bratunac - Konjević Polje. Jedina informacija koja se može dobiti istražujući jeste to da su snage MUP-a RS više instance o svojim dejstvima izvještavale preko pukovnika Borovčanina i Načelnika CJB Zvornik, Dragomira Vasića, odnosno osim činjenice da su oni bili fizički prisutani na terenu u zoni odgovornosti Drinskog korpusa. Za sada ne raspolažem dokazima koji bi jedinice i sastave MUP-a RS povezivali bilo s kojom lokalnom vojnom komandom. Naređenje od 12. jula 1995. godine, iz Glavnog štaba VRS precizira da MUP RS treba da dejstvuje "u saradnji" sa brigadama potčinjenim Drinskom korpusu, pri čemu možemo konstatovati da nije konkretno naznačen komandni odnos. Na osnovu jednog izvještaja Načelnika CSB Zvornik, Dragomira Vasića od 13. jula 1995. godine stiče se utisak da je MUP dobio zadatak da dovrši sve aktivnosti, jer se jedinice VRS angažuju u Operaciji prema Žepi.[13]

Iz svega do sada iznijetog, ne može se zaključi da su jedinice MUP-a RS, prisutne u zoni odgovornosti Drinskog korpusa tokom jula 1995. godine, bile potčinjene Drinskom korpusu. Međutim, nema sumnje da je Drinski korpus bio itekako svjestan prisustva jedinica MUP-a RS unutar svoje zone odgovornosti, kao i dejstava jedinica MUP-a RS na blokiranju i zarobljavanju Bošnjaka iz zbjega.

Aktivnosti Združenog sastava MUP - a RS

Dana 10. jula 1995, dan prije pada Srebrenice, formiran je Združeni sastav jedinica MUP-a RS i stavljen je pod komandu Ljubomira Borovčanina. Istim naređenjem Borovčanin je potčinjen Drinskom korpusu VRS, dobivši zadatak da se sastav okupi u Bratuncu popodne 11. jula 1995. godine.

Sastav su sačinjavali: - jedna četa 2. Specijalnog odreda policije (Šekovići) - 1. četa PJP (iz Zvorničkog CSB-a) - Mješovita četa policije iz Srbije i Republike Srpske Krajine – četa policije iz Centra za obuku policije na Jahorini – Specijalni opdred policije – Bijeljina (Janja) –

[13] Iskaz o vojnim događajima u Srebrenici (revizija) – Operacija "Krivaja 95" (0113-4290-0113-4427/hh,na,ak) Richard J. Butler, strana 45.

Specijalni odred policije – Doboj – Specijalni odred policije – Jahorina – Jedinica Centra za odgoj i dresuru pasa.[14]

U operacijama pretresa terena, zarobljavanja i likvidacije učestvovale su i snage 13 policijskih stanica.[15]

Odmah nakon pada Srebrenice 11. jula 1995, Predsjednik RS izdaje naređenje, kojim se nalaže formiranje Stanice javne bezbjednosti Srpska Srebrenica, a između ostalog definiše i postupak sa stanovništvom sigurne zone ".... građane koji su učestvovali u borbama … tretirati kao ratne zarobljenike …, a ostalim omogućiti slobodan izbor mjesta življenja i preseljenja…". Ovakvu istu naredbu je proslijedio MUP RS 12. 07. 1995. godine, sa dodatnim upustvima o formiranju SJB u Srebrenici, ovu naredbu je potpisao zamjenik ministra unutrašnjih poslova Tomislav Kovač,[16] a provođenje iste lično kontroliše na terenu.[17]

Hiljade Bošnjaka pobjegle su 11. jula 1995. u Potočare, gdje su zatražile zaštitu Holandskog bataljona. Istovremeno, približno 15.000 muškaraca, uz nešto žena i djece, okupilo se 11. jula 1995. uveče u selima Šušnjari i Jaglići i krenulo u ogromnoj koloni kroz šumu u pravcu Tuzle.

Tokom večeri 11. jula, Ratko Mladić i drugi oficiri VRS-a sazvali su, u hotelu "Fontana" u Bratuncu, dva sastanka na kojim se raspravljala dalja sudbina izbjeglica koje su utočište potražile u Potočarima.

---

[14] Naređenje MUP-a RS-a 64/95 od 10. jula 1995.; OPTUŽNICA, Ljubomir BOROVČANIN, tačka 23 (Predmet broj: IT - 02 - 64 - I); Bilten dnevnih događaja za dane 14/15.07.1995. godine (operativni dežurni Rodoljub Vidaković); DOKUMENT, CJB Zvornik–broj:12-6/08-534/95 od 19.07.1995. godine (potpisano od Vasić Dragomira); DOKUMENT, CJB Zvornik–broj:01-16205/95 od 15.07.1995. godine (potpisano od Vasić Dragomira).

[15] OPTUŽNICA, Tolimir i drugi, tačka 14 (Predmet broj: IT–04-80-I); OPTUŽNICA, Drago NIKOLIĆ, tačka 20 (Predmet broj: IT - 02 - 63 - I); OPTUŽNICA, Drago NIKOLIĆ - dodatak -A, tačka 13 (Predmet broj: IT - 02 - 63 - I); OPTUŽNICA, Ljubomir BOROVČANIN, tačka 23 (Predmet broj: IT - 02 - 64 - I); DOKUMENT, CJB Zvornik–broj: 01-16205/95 od 15.07.1995. godine (potpisano od Vasić Dragomira); Bilten dnevnih događaja za dane 19/20.07.1995. godine (operativni dežurni Spasoje Tešić).

[16] Predsjednik RS, Naređenje broj: 01-1341/95 od 11.07.1995.godine i Iskaz o vojnim događajima u Srebrenici (revizija) – Operacija "Krivaja 95" (0113-4290-0113-4427/ hh,na,ak) strana 45.

[17] Izjava Tomislav Kovač, Slobodna Bosna 09.06.2005. godine.

Prije prvog sastanka Ljubomir Borovčanin je obavijestio Ratka Mladića 11. jula oko 19,00 sati u hotelu "Fontana" da se sve njegovo ljudstvo još nije okupilo. Međutim već bilježimo angažovanje jedinica MUP-a RS u zoni odgovornosti Drinskog korpusa.[18]

- 1. četa PJP Zvornik (angažovana u gradu - Srebrenica);
- 4. četa PJP Zvornik (izvršava zadatke u rejonu: Vis – Vukovine) angažovan 81 policajac;
- 6. četa PJP Zvornik (izvršava zadatke u rejonu: Konjević Polje – Han Pogled) 52 policajca;

Tokom jutra 12. jula, Ratko Mladić i drugi oficiri VRS-a sazvali su treći presudni sastanak u hotelu "Fontana" u Bratuncu. Na tom sastanku, održanom 12. jula 1995. oko 10,00 sati, koji su sazvali Ratko Mladić, Radislav Krstić te drugi predstavnici VRS i civilni predstavnici Srba iz RS, među kojima i načelnik Centra javne bezbjednosti Zvornik, Dragomir Vasić, a kojem su prisustvovali oficiri Holandskog bataljona i predstavnici u Potočare izbjeglih Bošnjaka. Ratko Mladić je objasnio da će on nadgledati deportaciju izbjeglica iz Potočara i da želi da vidi sve vojno sposobne muškarce, kako bi se izvršila provjera da li među njima eventualno ima ratnih zločinaca. Tokom večeri 11. jula i ranih jutarnjih sati 12. jula 1995. godine razrađen je plan za transport izbjeglog civilnog stanovništva iz Potočara.

Združeni sastav MUP-a RS, pored kontrole teritotije u gradu Srebrenici učestvuje i u izvođenju aktivnih borbenih dejstava.[19] " … u toku dana 12.07.1995. godine je nastavljeno oslobađanje preostalih dijelova teritorije Srebrenica u okviru koga se **čisti** teren od zaostalih **muslimanskih** jedinica … " Izbjeglo bošnjačko stanovništvo ostalo je u Potočarima i okolini od 12. jula do 13. jula 1995. godine, gdje ga terorišu i maltretiraju pripadnici MUP-a RS i VRS.

Dana 12. jula 1995, u prisustvu Ratka Mladića, Radislava Krstića, pripadnika MUP-a RS i drugih, do vojne baze UN-a u Potočarima stiglo je približno 50 do 60 autobusa i kamiona, koji su obezbjeđeni provođenjem

[18] Bilten dnevnih događaja za dane 11/12.07.1995. godine (operativni dežurni Rodoljub Vidaković).

[19] DOKUMENT, MUP RS – RDB – broj: 05-1998/95 od 12. 07. 1995. godine.

mobilizacije preko nadležnih opštinskih organa. Ubrzo nakon dolaska tih vozila, počeo je proces prisilnog premještanja bošnjačkih žena i djece. Bošnjačke žene i djeca odvezeni su na liniju sukoba i bili prisiljeni da pješice pređu do najbliže teritorije pod kontrolom A R BiH.

Jednovremeno su pripadnici MUP-a RS i VRS odvojili od žena i djece više od 1.000 muškaraca (od 16 do 60 godina) i te muškarce 12. i 13. jula 1995. prevezli na mjesta privremenog zatočenja u Bratuncu. Preciznije, prisilno premještanje žena i djece te izdvajanje muškaraca 12. i 13. jula 1995. godine, direktno su vodila službena lica, MUP-a RS. Ljubomir Borovčanin je bio prisutan uz svoje podređene iz MUP-a RS, tokom prisilnog premještanja žena i djece i izdvajanja muškaraca 12. i 13. jula 1995. godine u Potočarima.

Počev oko 12. jula 1995. godine pa nadalje tokom cijelog perioda organizovanih pogubljenja, pripadnici MUP-a RS i VRS oduzimali su i uništavali ličnu imovinu i stvari u vlasništvu zarobljenih muškaraca, uključujući njihove lične dokumente i dragocjenosti. Pored toga, zarobljenici zatočeni do pogubljenja sve te dane nisu dobili ni hranu ni medicinsku pomoć, kao ni bilo kakve značajnije količine vode.

Učinci ubijanja u Potočarima bili su sljedeći:

1. Dana 12. jula, u šumi pored baze UN-a, na budačkoj strani glavne ceste, pronađena su tijela 9 (devet) ustrijeljenih muškaraca, Bošnjaka;
2. Dana 12. jula, oko sedamsto metara od baze UN-a, u potoku iza "bijele kuće", pronađena su tijela 9 ili 10 (devet ili deset) muškaraca, Bošnjaka;
3. Ujutro 13. jula, u potoku pored baze UN-a u Potočarima, pronađena su tijela 6 (šest) žena, Bošnjakinja, i 5 (pet) muškaraca, Bošnjaka;
4. Dana 13. jula, 1 (jedan) muškarac, Bošnjak odveden je iza jedne zgrade pored "bijele kuće" i pogubljen.

Oficiri i pripadnici MUP-a RS i VRS, nastavili su sa ubijanjem Bošnjaka u Bratuncu. Pobili su više zarobljenika, Bošnjaka, privremeno zatočenih u školama, zgradama i vozilima zaustavljenim uz cestu. Ubijanja

su se dogodila kao predvidiva posljedica udruženog zločinačkog poduhvata, koji se desio nakon izdvajanja koja su vršena u Potočarima od strane pripadnika MUP-a RS, kao i zarobljavanja koja su izveli pripadnici MUP-a RS na komunikaciji Bratunac – Konjević Polje. Ova ubijanja odvijala su se u periodu od 12. jula do oko 15. jula 1995. na raznim mjestima u Bratuncu, preciznije:

1. Dana 12. jula, približno od 22,00 sata pa nadalje do 13. jula, više od 50 (pedeset) muškaraca, Bošnjaka, odvedeno je iz hangara iza Osnovne škole "Vuk Karadžić" u Bratuncu i pogubljeno;
2. Dana 13. jula, približno u 21,30 sati, u samom mjestu Bratuncu 2 (dva) muškarca, Bošnjaka, skinuta su sa kamiona, odvedena u obližnju garažu i pogubljena;
3. Uveče 13. jula, 1 (jedan) mentalno hendikepirani muškarac, Bošnjak, izveden je iz autobusa, koji je bio parkiran ispred Osnovne škole "Vuk Karadžić" u Bratuncu i pogubljen;
4. Tokom dana 13. jula, u školi "Vuk Karadžić" su jednog Bošnjaka tukli puškom u predjelu glave, a nakon toga ga odveli i pogubili. Tokom dana 13. jula su pogubljeni i mnogi drugi muškarci, Bošnjaci zatočeni na lokaciji osnovne škole "Vuk Karadžić";
5. Uveče 13. jula, 4 (četiri) mladića, Bošnjaka odvedena su sa lokacije škole "Vuk Karadžić" i pogubljena;
6. U periodu od 13. jula uveče do jutra 15. jula, muškarce, Bošnjake učestalo i dosljedno su odvodili sa lokacije Osnovne škole "Vuk Karadžić" i pogubljivali.

Zarobljeni Bošnjaci, koji su preživjeli privremeno zatočenje u Bratuncu od 13. do 15. jula 1995. odvoženi su na područje Zvornika na daljnje zatočenje i pogubljenje. U stražama koje su čuvale ove zarobljenike i pratile ih na mjesta u zoni odgovornosti Zvorničke brigade gdje će oni biti držani u zatočenju i pogubljeni učestvovali su pripadnici MUP-a RS i čete vojne policije Bratunačke brigade.[20]

[20] Predmet Blagojević i drugi, br. IT-02-60, Izjava o činjenicama kako ih je naveo Dragan Obrenović ("Tab A" "Aneksa A" "Zajedničkog prijedloga za razmatranje Sporazuma o izjašnjavanju o krivici između Dragana Obrenovića i Tužilaštva"); Borovčanin - Predmet broj IT-02-64-I, tačka 36 Optužnice.

Tokom sedam dana, u periodu od 12. jula do oko 19. jula 1995, snage MUP-a RS i VRS učestvovale su u planskom i organizovanom masovnom pogubljenju i ukopu hiljada zarobljenih muškaraca. Prve žrtve ovog organizovanog ubijanja velikih razmjera bili su oni muškarci, Bošnjaci koji su bili izdvojeni iz civilnog stanovništva u Potočarima i Tišći.
Izdvajanje u Potočarima izvela su lica, MUP-a RS, podređena Ljubomiru Borovčaninu u njegovom prisustvu.

1. **Potočari:** Dana 12. jula 1995, u bilzini Fabrike cinka, pripadnici MUP-a RS i VRS su, odrubljivanjem glava, pogubili približno 80 do 100 (osamdeset do stotinu) muškaraca, Bošnjaka. Tijela su nakon toga odvezena kamionom.
2. **Tišća**: Cijelog dana 13. jula 1995, bošnjačke žene i djecu koji su u Potočarima bili odvojeni od muških članova svojih porodica pripadnici MUP-a RS i VRS su prevozili na jedno mjesto u blizini Tišće. Vojnici VRS iz Vlaseničke brigade Drinskog korpusa su odabrali i izdvojili iz te grupe u Tišći neke od preostalih muškaraca i mladića, Bošnjaka, te neke od žena, Bošnjakinja. Tokom cijelog dana 13. jula 1995, vojnici VRS su izdvojene muškarce i žene, Bošnjake, tjerali da pješice odu do obližnje škole i tamo ih maltretirali i fizički napadali. Uveče 13. jula 1995. ili približno u to vrijeme i tokom dana 14. jula 1995, pripadnici MUP-a RS i VRS su 25 (dvadesetpet) muškaraca, Bošnjaka iz škole ukrcali u kamion, odvezli ih na jedan obližnji pašnjak na osami i pogubili automatskim oružjem.[21]

Počev od 12. jula 1995. snage MUP-a RS su odgovorne za obezbjeđenje dionice ceste od Kravice do Sandića. Snage MUP-a RS i VRS od 12. jula 1995, na komunikaciji između Kravice i Konjević Polja, lišile su slobode više od 5.000 Bošnjaka.[22] Zarobljenici su pogubljeni i zlostavljani na raznim mjestima na komunikaciji Bratunac – Konjević Polje, uključujući sljedeća:[23]

[21] Borovčanin - Predmet broj IT-02-64-I, tačka 37 Optužnice.

[22] Borovčanin - Predmet broj IT-02-64-I, tačka 38 Optužnice.

[23] Borovčanin - Predmet broj IT-02-64-I, tačka 39 Optužnice.

1. **Rijeka Jadar**: Dana 13. jula 1995. oko 11,00 sati, odjeljenje vojnika u čijem se sastavu nalazilo najmanje jedno službeno lice policije Bratunačkog MUP-a RS iz Centra javne bezbjednosti Zvornik, radeći zajedno sa pojedincima i jedinicama MUP-a RS i VRS, zarobilo je približno 16 (šesnaest) muškaraca Bošnjaka, iz zbjega muškaraca u povlačenju, prevezlo ih iz Konjević Polja na jedno mjesto na osami na obali Jadra i pogubilo 15 (petnaest) od njih 16 (šesnaest). Jedan, kojeg su samo ranili, uspio je da pobjegne.

2. **Dolina Cerske:** Dana 13. jula 1995. u ranim popodnevnim satima, pripadnici MUP-a RS i VRS prevezli su oko 150 (stotinupedeset) muškaraca, Bošnjaka, na jedno mjesto uz neasfaltirani put u dolini Cerske, udaljeno oko 3 (tri) kilometra od Konjević Polja, pogubili ih i pomoću teške mehanizacije zatrpali zemljom.

3. **Skladište u Kravici:** Počevši kasno popodne ili u ranim večernjim satima 13. jula 1995, pripadnici MUP-a RS i VRS su pogubili više od 1.000 muškaraca, Bošnjaka zatočenih u velikom skladištu u selu Kravica. Za ubijanje Bošnjaka u skladištu vojnici i policajci su koristili automatsko oružje, ručne bombe i drugo naoružanje. Pripadnici 1. čete Specijalne brigade policije MUP-a RS, pod komandom i kontrolom Ljubomira Borovčanina nalazili su se u skladištu kada su pogubljenja počela i učestvovali su u ubijanju. Između 14. i 16. jula 1995. stigla je teška mehanizacija i tijela žrtava prebacila u dvije velike masovne grobnice u obližnjim selima Glogova i Ravnice.

4. **Poljana u Sandićima:** Tokom dana 13. jula 1995, jednog zarobljenog Bošnjaka koji je tražio vode pripadnik MUP-a RS i VRS je udarao nogom u glavu i zatim su ga pogubili. Po padu mraka, zamjenik komandira jednog voda Specijalne brigade policije, iz Centra za obuku na Jahorini, naredio je da se jedna grupa od 10 od 15 zarobljenika, Bošnjaka koje su držali pod nadzorom na poljani u Sandićima, pogubi.

5. **Supermarket u Kravici:** Tokom noći 13. jula na 14. jula, bošnjački zarobljenici bili su pritvoreni u kamionima kod supermarketa u Kravici.

Sve su to bili zarobljenici koje su pripadnici MUP-a RS lišili slobode na cesti Bratunac - Milići ili koje su pripadnici MUP-a RS i VRS u Potočarima izdvojili i pritvorili pod nadzorom. Na lokaciji supermarketa, jedan pripadnik MUP-a RS ili VRS stavio je cijev svoje puške jednom zarobljenom Bošnjaku u usta i ubio ga. Dana 14. jula 1995. godine, preostali zarobljenici su prevezeni u Petkovce i na druga mjesta na području Zvornika, gdje su ih pripadnici MUP-a RS i VRS pogubili. MUP RS, odnosno, Šekovićki 2. odred Specijalne brigade policije MUP-a RS ostao je u Kravici, u blizini supermarketa, do jutra 14. jula 1995. godine.

6. **Škola u Kravici:** Nešto poslije 18,00 13. jula, jedan pripadnik VRS-a iz Bratunačke brigade držao je u zatočenju na lokaciji škole u Kravici približno 100 zarobljenika. U zgradi škole nijednom kritično ranjenom zarobljeniku nije pružena medicinska pomoć. Ovi zarobljenici poslije su prevezeni na mjesta zatočenja na području Zvornika, a zatim na mjesta pogubljenja, gdje su ih pripadnici MUP-a RS i VRS pogubili.

7. **Cesta Bratunac - Milići nakon 13. jula 1995:** Poslije pogubljenja bošnjačkih zarobljenika u području Kravice i Sandića od popodneva 13. jula i u noći 13/14. jula 1995, pripadnici MUP-a RS, odnosno, Specijalne brigade policije MUP-a RS, iz Centra za obuku na Jahorini i dalje su bili na cesti i zarobljavali manji broj Bošnjaka sve do 16. jula 1995. godine. Ovi zarobljenici predavani su pripadnicima Vojske RS i zatim prebacivani na mjesta gdje su bili pogubljeni.

Na osnovu raspoložive dokumentacije CJB Zvornik, može se zaključiti da snage MUP-a RS samostalno i bez pomoći VRS, 13.07.1995 godine izvode i borbena dejstva u zahvatu komunikacije Konjević Polje – Bratunac i Srebrenica – Milići - Vlasenica. Kao i činjenica da se budno prati u Republici Srbiji šta se dešava na ovom prostoru što se može vidjeti iz činjenice da je 12. 07. 1995. godine delegacija Demokratske stranke Srbije boravila na Palama.[24]

[24] Borovčanin - Predmet broj IT-02-64-I, tačka 40 Optužnice.

Pored ranije navedenih pogubljenja, organizovano masovno ukapanje muškaraca, Bošnjaka, odvijalo se i na drugim lokacijama na području Zvornika, kako slijedi:

1. **Orahovac (kod Lažeta):** U kasnim večernjim satima 13. jula i tokom dana 14. jula 1995, pripadnici čete vojne policije Bratunačke brigade, radeći zajedno sa drugim pojedincima i jedinicama, prevezli su iz Bratunca i okoline u školu u Grbavcima u selu Orahovac stotine muškaraca. Dana 14. jula 1995, straže pripadnika MUP-a i VRS, uključujući pripadnike čete vojne policije Zvorničke brigade čuvale su muškarce, Bošnjake, zatočene u školi u Grbavcima stavivši im poveze na oči. U ranim popodnevnim satima 14. jula 1995, pripadnici VRS te su muškarce, Bošnjake, odvezli na obližnje polje, gdje su lica među kojima su bili i pripadnici 4. bataljona Zvorničke brigade zarobljenicima naredila da siđu s kamiona i pogubila ih. Ubijeno je približno 1.000 muškaraca, Bošnjaka. Dana 14. i 15. jula 1995, pripadnici inžinjerijske čete Zvorničke brigade teškom su mehanizacijom žrtve zakapali u masovne grobnice na samom mjestu pogubljenja dok su pogubljenja i dalje trajala. Uveče 14. jula, mjesta ukopa osvjetljavala su tokom pogubljenja svjetla inžinjerijske mehanizacije.
2. **Škola u Petkovcima:** Dana 14. jula 1995, pripadnici MUP-a RS i VRS približno su 1.000 muškaraca, Bošnjaka, sa mjesta zatočenja u Bratuncu i okolini prevezli do škole u Petkovcima.
3. **Brana kod Petkovaca:** Uveče 14. jula 1995. ili približno u to vrijeme, te u ranim jutarnjim satima 15. jula 1995, pripadnici VRS iz Zvorničke brigade, uključujući vozače i kamione iz 6. pješadijskog bataljona Zvorničke brigade, preživjele iz grupe od približno 1.000 muškaraca, Bošnjaka iz škole u Petkovcima prevezli su do jedne livade ispred brane kod Petkovaca.
4. **Škola u Pilici:** Dana 14. i 15. jula 1995. ili oko tih datuma, pripadnici MUP-a RS i VRS, prevezli su približno 1.200 muškaraca, Bošnjaka, sa mjesta zatočenja u Bratuncu do škole u Pilici i tu ih pogubili. Dana 17. jula 1995, pripadnici VRS iz bataljona "R" Zvorničke

brigade pokupili su tijela žrtava iz škole u Pilici i prevezli ih na Vojnu ekonomiju Branjevo. Dana 17. jula 1995, Inžinjerijska četa Zvorničke brigade žrtve pogubljenja iz škole u Pilici zakopala je u masovnu grobnicu na Vojnoj ekonomiji Branjevo.[25]

Slično tome, pregrupisavanje policijskih snaga sa ciljem postavljanja zasjeda i likvidacije lica iz sigurne zone Srebrenica u pomenutim područjima izvodi MUP RS ojačan određenim borbenim sredstvima VRS.[26]

Dana 16.07.1995. godine snage MUP-a RS, započele su borbe sa glavninom zbjega koji se kreće prema Tuzli. U rejonu sela Pobuđe kod Konjević Polja blokirana jedna grupa od oko 250 -300 lica, sa ciljem njene likvidacije. " …loše higijenske uslove koje dodatno stvaraju tragovi borbi (veći broj životinjskih i leševa muslimanskih vojnika) uočeni su brojni slučajevi otuđivanja i odnošenja državne i privatne imovine …"[27]

Za vrijeme i nakon kampanje organizovanih pogubljenja, pripadnici MUP-a RS i VRS nastavili su ubijati sve do oko 1. novembra 1995. godine. To ubijanje, koje je bilo predvidiva posljedica udruženog zločinačkog poduhvata, koje se odvijalo u zoni odgovornosti i Bratunačke i Zvorničke brigade uključuje sljedeće:

---

[25] Učešće snaga MUP-a u ubistvima Bošnjaka na području opštine Zvornik može se vidjeti u dokumentu MUP-a RS broj: 05-2046/95 od 15.07.1995. godine: "U jutarnjim časovima 15.07. ove godine grupa oko stotinjak zarobljenih muslimanskih vojnika iz Srebrenice je uspjela pobjeći sa lokacije Gornja Pilica, opština Zvornik." Snage MUP-a RS prate kretanje zbjega iz "sigurne zone" Srebrenica i u odnosu na kretanje istog angažuju svoje snage na likvidaciji stanovništva pomenutog područja.

- Specijalna četa policije Doboj (angažovana u rejonu Maričići).

- Specijalna jedinica policije Bijeljina (pojačanje na području: Maričići – Liplje – Donje Snagovo).

- 6. četa i dio 2. čete PJP Zvornik (angažovana u rejonu Konjević Polje).

- 2. četa PJP Zvornik (angažovana u rejonu Đurđev Grad).

- 5. četa PJP Zvornik (angažovana u rejonu Vis – Vukovina).

- 1. četa PJP Zvornik (angažovana u rejonu Bratunac – Srebrenica).

[26] DOKUMENT, CJB Zvornik–broj: 01-16205/95 od 15.07.1995. godine (potpisano od Vasić Dragomira).

[27] DOKUMENT, MUP RS – broj: 05-2064/95 od 16.07.1995. godine.

1. **Vojna ekonomija Branjevo:** Ujutro 16. jula 1995, pripadnici VRS su preostale ljude iz grupe od približno 1.200 muškaraca Bošnjaka iz škole u Pilici autobusom prevezli na Vojnu ekonomiju Branjevo. Nakon što su ti muškarci dovezeni na Vojnu ekonomiju Branjevo, strijeljanjem iz automatskog oružja pogubili su ih pripadnici 10. diverzantskog odreda i Bratunačke brigade, radeći zajedno sa drugim pojedincima i jedinicama. Dana 17. jula 1995., pripadnici VRS iz inžinjerijske čete Zvorničke brigade, stotine žrtava zakopali su u obližnju masovnu grobnicu.
2. **Dom kulture u Pilici:** Dana 16. jula 1995, pripadnici VRS iz Bratunačke brigade otišli su do obližnjeg sela Pilice da bi radeći zajedno sa drugim pripadnicima MUP-a RS i VRS, pogubili približno 500 muškaraca u zgradi Doma kulture u Pilici. Dana 17. jula 1995, pripadnici VRS iz bataljona "R" Zvorničke brigade pokupili su tijela žrtava iz Doma kulture u Pilici i prevezli ih na Vojnu ekonomiju Branjevo. Dana 17. jula 1995, Inžinjerijska četa Zvorničke brigade zakopala je žrtve pogubljenja iz škole u Pilici u masovnu grobnicu na Vojnoj ekonomiji Branjevo.
3. **Kozluk:** Dana 16. jula 1995. ili prije tog datuma, pripadnici MUP-a RS i VRS, oko 500 muškaraca prevezli su na jedno mjesto na osami u blizini Kozluka - u zoni odgovornosti Zvorničke brigade. Dana 16. jula 1995, vojnici VRS iz Inžinjerijske čete Zvorničke brigade, zakopali su žrtve pogubljenja u obližnju masovnu grobnicu.

Zaključak

Snage MUP-a RS ojačane propadnicima MUP-a Republike Srbije i Republike Srpske Krajine u području operacije "Krivaja – 95" i u operacijama koje su uslijedile poslije, izvršavale su borbene zadatke sa ciljem "čišćenja" sigurne zone UN Srebrenica i grupa koje su iz nje bježale. Jedinice MUP-a RS bile su prisutne u Potočarima, odakle su vršile prisilno iseljavanje djece i žena, Bošnjakinja. Takođe su bile razmještene duž komunikacije Bratunac - Konjević Polje gdje su učestvovale u blokiranju

zbjega i zarobljavanju velikog broja muškaraca, Bošnjaka iz istog, a nakon toga aktivno učestvuju u pretresu terena i likvidaciji Bošnjaka koji su se u razbijenim grupama zbjegu kretali prema Tuzli.

Prije, za vrijeme i nakon ubijanja i masovnih pogubljenja koja su se odvijala od 12. jula do oko 1. novembra 1995, odgovorne starješine MUP-a RS, znali su ili su trebali da znaju da će njegovi podređeni učestvovati i da jesu učestvovali u krivičnim radnjama, a nisu spriječili niti kaznili nikoga od onih koji su bili odgovorni za izvođenje tih fizičkih napada, pogubljenja i ukopa u njihovoj zoni odgovornosti.

Od oko 1. avgusta 1995. pa do oko 1. novembra 1995. godine, pripadnici MUP-a RS i VRS učestvovali su u organizovanim i obimnim naporima da se zataje ubijanja i pogubljenja u zonama odgovornosti Zvorničke i Bratunačke brigade, tako što su nanovo zakapali tijela koja su otkopali iz primarnih masovnih grobnica na sljedećim lokacijama: Vojna ekonomija Branjevo, Kozluk, brana kod Petkovaca, Orahovac i Glogova; te ih prebacili u sekundarne grobnice na:

1. dvanaest lokacija uz "Čančarski put" (sa tijelima s Vojne ekonomije Branjevo i iz Kozluka),
2. četiri lokacije kod Liplja (sa tijelima sa brane kod Petkovaca),
3. sedam lokacija kod Hodžića (sa tijelima iz Orahovca),
4. te na sedam lokacija kod Zelenog Jadra (sa tijelima iz Glogove).

Ova operacija ponovnog zakopavanja bila je predvidiva posljedica pogubljenja i plana skrivanja primarnog ukopa zamišljenog u udruženom zločinačkom poduhvatu. U toj operaciji učestvovali su pripadnici Glavnog štaba i organi za bezbjednost Drinskog korpusa zaduženi za zonu Zvorničke brigade.[28]

Tokom napada na sigurnu zonu UN Srebrenica, kao i u operacijama nakon ulaska snaga VRS i MUP-a RS u sigurnu zonu Srebrenica, ojačane snage MUP-a RS i VRS su zarobile, zatočile, pogubile i zakopale tijela više od 7.000 muškaraca i mladića Bošnjaka iz sigurne zone Srebrenica. Od toga su pripadnici i jedinice MUP-a RS:

[28] Borovčanin - Predmet broj IT-02-64-I, tačka 44 Optužnice.

- direktno učestvovale u zarobljavanju i zatočenju najmanje 6.214 Bošnjaka;
- direktno učestvovale u likvidaciji najmanje 2.090 Bošnjaka;
- indirektno pomogle ili podstakle likvidaciju najmanje 6.510 Bošnjaka.

Za navedene zločine Vrhovna komanda RS preko MUP-a RS angažovala je najmanje: 18 jedinica policije ranga vod - četa i 3 jedinice ranga odred, što ukupno predstavlja najmanje ojačanu brigadu policajaca Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske i najmanje po jednu jedinicu policajaca iz Srbije i Republike srpske krajine.

REZIME

Sukob između vojnog i političkog vrha Republike Srpske u 1995, godini rezultat je slabljenja RS (Republike Srpske) i njene borbene gotovosti. Svjesna ove činjenice, Vrhovna komanda RS je na jednoj sjednici donijela odluku da zatraži pomoć od Srbije i Republike Srpske Krajine. Prisustvo vojnih i policijskih snaga Srbije i Republike Srpske Krajine na teritoriji Bosne i Hercegovine je karakteristika i julskih događaja u i oko Srebrenice. Pored jedinica iz VRS koje su prvobitno bile planirane za realizaciju "operacija", broj učesnika proširen je angažovanjem jedinica policije Republike Srpske koje su ojačane policijom Republike Srpske Krajine i policijom Srbije.

Početni zadatak ovih snaga bio je da se iz zbjega u Potočarima pogubi više od 1.000 muškaraca i dječaka, Bošnjaka starih od 16 do 60 godina. Dana 12. jula, taj zadatak je proširen (u skladu sa davno donešenom odlukom) na pogubljenje više od 6.000 muškaraca i dječaka zarobljenih u koloni muškaraca, Bošnjaka koji su u periodu od 12. jula do oko 19. jula 1995. godine bježali iz "sigurne zone UN" Srebrenica.

Provedba ovog udruženog zločinačkog poduhvata rezultirala je pogubljenjem više od 7.000 muškaraca i dječaka sigurne zone UN Srebrenica, od čega su pripadnici i jedinice MUP-a RS direktno učestvovale u zarobljavanju i zatočenju najmanje 6.214 Bošnjaka, direktno učestvovale u likvidaciji najmanje 2.090 Bošnjaka kao i indirektno pomogle ili podstakle likvidaciju najmanje 6.510 Bošnjaka.

Za navedene zločine Vrhovna komanda RS preko MUP-a RS angažovala je najmanje: 18 jedinica policije ranga vod-četa i 3 jedinice ranga odred, što ukupno predstavlja najmanje ojačanu brigadu policajaca Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske i najmanje po jednu jedinicu policajaca iz Srbije i Republike Srpske Krajine.

SUMMARY

Conflict between military and political top of Republika Srpska in 1995 is the result of weakening of Republika Srpska and its fighting preparedness. Aware of this fact, the RS Supreme Command passed on one of its sessions a decision for applying for assistance from Serbia and the Republic Srpska Krajina. Presence of military and police forces of Serbia and Republika Srpska Krajina on the territory of Bosnia and Herzegovina is also characteristic of the July events in and around Srebrenica. Apart from the units of Army of RS (VRS) which have formerly been planned for implementation of the "operations", number of participants was expanded by engaging of the police units of Republika Srpska strengthened by the police of Republika Srpska Krajina and police of Serbia.

The initial task of these troops was the execution of more than 1.000 men and boys - Bosniaks of 16 to 60 years old from the mass refugees in Potočari. On 12 July, the task has been expanded (in accordance with the decision passed a long time ago) to execution of more than 6.000 men and boys captured in a column of Bosniak males, who run away from the "safe area" Srebrenica in the period from 12 July to approximately 19 July 1995.

The implementation of this joint criminal undertaking resulted in execution of 7.000 men and boys of the UN safe area Srebrenica, of which the members and units of the Ministry of Internal Affairs of RS (MUP RS) took direct part in taking captives and detaining minimum 6.214 Bosniaks, direct part in liquidation of minimum 2.090 Bosniaks, and also assisted indirectly or incited liquidation of minimum 6.510 Bosniaks.

For the stated crimes, the Supreme Command of RS has engaged through MUP RS at least: 18 police units of platoon - company rank and 3 units of detachment rank, what in total represents at least the strengthened brigade of the policemen of the Ministry of Internal Affairs of Republika Srpska and minimum one unit of policemen from Serbia and Republika Srpska Krajina.

Senad Omerika, profesor, Udruženje "Povratkom za Bosnu i Hercegovinu" Nevesinje

GENOCID NAD BOŠNJACIMA NA TERITORIJI NEVESINJA 1992. GODINE

Nevesinje, centar istoimene općine, leži na zapadnoj periferiji Nevesinjskog polja na 889 metara nadmorske visine ispod strmog prijevoja Grebak. Pop Dukljanin ga pominje kao župu Podgorje i kao srednjovjekovna župa spada među najstarije u Bosni, dok je u turskim defterima zapisana kao naselje Sopot, što je i izvorni naziv za današnji gradić Nevesinje u narodu poznat kao Kasaba, što potvrđuje i zapis da je u naselju Sopot podignuta džamija sultana Bajazida ili Careva džamija. Od kada datira naziv Nevesinje sa sigurnošću se ne zna, ali su ga tako prozvali seljaci, došljaci u ovaj gradić.

Već od 22. juna 1463. godine u Nevesinju se nalazio turski glavni štab a nahija Nevesinje spada u područja koja su u najvećem procentu prešla na Islam i to je bilo jedno od najmuslimanskijih mjesta u Bosni.

Uslijed historijskih previranja i pod uticajem velikih sila ali i usljed konstantnih zločina nad Bošnjacima, za koje nikada niko nije odgovarao, etnička slika Nevesinja se drastično mijenja na štetu Bošnjaka i tako po popisu stanovništva iz 1991. godine općina Nevesinje broji 14.448 stanovnika. Od toga 10.711 ili 74% Srba, 3.313 ili 22,95% Bošnjaka, 210 ili 1,46% Hrvata te 214 ili 1,47% ostalih.

Poznato kao bastion četništva Nevesinje momentalno reaguje na sve događaje u SFRJ, što jasno pokazuje da je mnogo ranije pripremljeno za ono što slijedi. Kao podršku "Balvan revoluciji" u Kninu nevesinjski Srbi organizuju prvi veliki miting u ljeto 1989. godine i to je bio prvi miting na prostoru Bosne i Hercegovine, što od tada postaje redovna praksa a dekor tih mitinga su kokarde, četničke pjesme, crkvena ikonografija i sl.

Na prvim višestranačkim izborima u Nevesinju pobjeđuje SPO i od 40 mandata u skupštini osvaja 17 i odmah nakon toga u pravoslavnoj crkvi pop Karan proglašava Arsena Grahovca četničkim vojvodom što

dokazuje duboku involviranost Srpske pravoslavne crkve u nezapamćen zločin i genocid koji će uslijediti. Kao rezultat toga je i formiranje odreda "Karađorđe" i postavljanje prvih barikada u Bišini. Nakon dolaska Radovana Karadžića i Voislava Šešelja u Nevesinju vlast preuzima SDS i aprila mjeseca 1991. godine iz nevesinjske Skupštine opštine Nevesinje se protjeruju svi nesrbi i takva skupština donosi odluku da se Nevesinje pripoji tzv. Srpskoj autonomnoj oblasti Hercegovini.

Devetnaestog septembra 1991. godine u Nevesinje dolaze srpsko-crnogorski rezervisti iz Užičkog korpusa, što izaziva neviđenu euforiju i oduševljenje. Odmah počinje pucnjava po bošnjačkim kućama, miniraju se brojne radnje, stambeni i vjerski objekti i sl. što dovodi do prvog egzodusa u BiH a Crveni krst u Mostaru registruje prve prognanike.

Prva hapšenja počinju 5. maja 1992. godine, kada se odvode najugledniji Bošnjaci i Hrvati na "ispitivanja", što je jasan signal ostalom stanovništvu Nevesinja da privremeni spas potraži u selima nevesinjskog Gornjeg polja.

Četrnaestog juna 1992. godine, treći dan Kurban-bajrama, u sam cik zore, nevesinjski Srbi potpomognuti JNA, rezervistima i brojnim paravojnim formacijama, kreću u svoju historijsku bitku koju nazivaju Trećom nevesinjskom puškom, napadom na selo Žulja i ničim izazvani počinju svoj krvavi pir nad nedužnim i golorukim stanovništvom. Nevesinje postaje neviđena klaonica a krici užasa odliježu do neba i ne prestaju dok i poslijednji Bošnjak ne nestane sa "svete" srpske zemlje. Dok muškarce premlaćuju i kasape ispred mjesne džamije djecu i žene odvode do Komande u Gumancima i sjedaju ih ispod cijevi haubica dok neprestano granatiraju Mostar i Dubravsku visoravan. Odatle ih na kamionima voze za Gacko i Avtovac te ponovo vraćaju u Nevesinje u Alatnicu gdje prolaze stravičnu torturu i gdje su brojne žene silovane. Delić Fatu živu spaljuju u porodičnoj kući, Zolj Muškiju ubijaju, Ćatić Hadžiru živu ubacuju u ćatrnju a preostalih trideset Žuljana odvode u nepoznatom pravcu i za njihovu sudbinu se ni danas ne zna. Istog dana, istu sudbinu doživljavaju i mještani sela Rabine i Bakračuše. Revoltiran činjenicom da od "velikog" pokolja nema ništa, jer se dio stanovništva na vrijeme sklonio u šumu, četnički komadant Zoran Baćina naređuje masovna premlaćivanja, počinju prva ubistva i progoni, pljačka se kompletna imovina a sela do temelja spaljuju. Trinaest stanovnika ovih sela je bukvalno iskasapljeno jer su tijela nekih od njih pronađena u dijelovima, razbacana.

16. 6. 1992. godine u 17 sati i jednu minutu, pozivima na predaju putem megafona, počinje napad na Odžak odnosno selo Čanje. Prema svjedočenju preživjelih napadom je komandovao Milan Đerić, policajac SJB Nevesinje. Svi oni koji su se predali momentalno su masakrirani na sredini sela, bilo da su poklani, umlaćeni udarcima tupim predmetima u lice ili živi spaljeni. Preostali odžački Bošnjaci preživljavaju najstrašniju torturu u inim srpskim logorima a da bi prikrili svoj zločin pobijene kopaju na četiri metra dubine.

Deset stanovnika Odžaka je pokopano, jedan je spaljen i nema posmrtnih ostataka, dok jedna osoba nije nikad pronađena.

Istu sudbinu doživljavaju i stanovnici susjednog Žiljeva. Pošto su bili rasuti po više sela prema Mostaru se probijaju različitim putevima i ginu na različitim mjestima. Zlatka Trnovac ostaje u selu i tu je ubijaju. Šerifu Alibašić i Salu Pehilj četnici kolju u kljunskim šatorima, dok petero Alibašića zarobljavaju u Jasenovu dolu, a potom ih zvjerski masakriraju.

Istog dana u gradu Nevesinju počinju prva javna ubistva i silovanja, premlaćivanja i masakriranja ljudi, pljačka imovine, teror.

Muju Ćupinu, predsjednika SDA Nevesinja, na javno smaknuće odvodi Milan Đerić policajac SJB Nevesinje. Milko Mučibabić ga satima mrcvari u sred policijske stanice gdje mu pred brojnim svjedocima kida uši a potom ga izvodi ispred Policijske stanice gdje je javno masakriran u prisustvu gotovo hiljadu nevesinjskih Srba, koji se svi redom, danas kunu da ništa nisu vidjeli. Istu sudbinu doživljavaju i brojni Bošnjaci s jednom razlikom što su prije konačne egzekucije morali pojesti vlastite uši. Preostale Bošnjake i Hrvate tovare u autobuse i vode do linije razdvajanja na Busku i po njima pucaju sa svih oruđa gdje su mnogi ranjeni ili ubijeni a neki završavaju u minskim poljima. Koliko su bili opijeni vlastitim ludilom i velikosrpskim zločinačkim projektom, govori i činjenica da su mnoga ubistva urađena javno. Krsto Savić, načelnik policijske stanice Nevesinje, javno ubija Redžu Trebovića, dok Vito Radulović ispaljuje pet metaka u glavu sedamdeset dvogodišnjoj Plemi Dugalić, Nafiju Ramovića javno masakriraju itd.

Konačan epilog četničkog divljanja po gradu Nevesinju je 31 ubijeni Bošnjak, ali i veliki broj Bošnjaka i Hrvata dovedenih sa drugih prostora, opljačkana kompletna imovina, brojna javna silovanja i odvođenje velikog broja Bošnjaka u razne konc logore.

22. 6. 1992. godine počinje sinhroniziran i izuzetno žestok napad, svim raspoloživim sredstvima, na preostala muslimanska sela na teritoriji Nevesinja. Narod se masovno povlači u zbjegove u šumu a za one koji su ostali u selima nije bilo milosti. Brojne su potresne priče o stradanju nevesinjskih bošnjaka ali ću pomenuti samo neke.

Najbolji dokaz da nevesinjski četnici nemaju milosti su Smajo i Džemila Lojić, jedini Bošnjaci Kifina Sela, koji nisu bili u mogućnosti ostvariti bilo kakav kontakt sa stanovnicima muslimanskih sela i negdje se bar privremeno skloniti. Prema pričanju lokalnih Srba, nakon što je popio piće u kafani "Kod Čede", izvjesni Miskin je jednostavno otišao, poklao ih i vratio se u kafanu uz riječi: "Noćas sam spasio Smaju i njegovu ženu", te nastavio piti kao da je obavio svakodnevni posao, a od njihovih komšija umjesto osude i prezira dobio je tapšanje po ramenu i nove runde pića.

Davne 1942. godine, kada su ustaše okupile i povele sve lakaćke (Lakat) Srbe na strijeljanje, u njihovu odbranu, oružjem i svojim životima, ustaju lakaćki Bošnjaci i spašavaju ih sigurne smrti.

Pedeset godina kasnije, upravo ti isti ljudi, njihova djeca i unuci, podmuklom prevarom dovode svoje spasioce, njihovu djecu i unuke i na tom istom mjestu ih predaju u kandže njihovim dželatima a da bi bili sigurni kako se više nikada neće vratiti, prate ih dio puta. Njih 19 na Borcima i u vrletima Kisera odlaze u smrt i postaju šehidi, a lakaćki Srbi na stub srama na kojem će ostati sve do Sudnjeg dana, jer će se o ovoj sramoti pričati sve dok živi i jedan nevesinjski Bošnjak.

Emina Duraković preživljava pravu noćnu moru, kakvu nisu u stanju izrežirati ni najveći znalci horora u Holivudu. Potpuno skamenjena i bez glasa, jer bi sigurno vrištala da je mogla, sa ivice obližnje šume, udaljene nepunih stotinjak metara, posmatra kako joj ti neljudi živa spaljuju šesnaestogodišnjeg sina a majku i dvoje komšija kolju a potom spaljuju.

Iza zbijega na lokalitetu Krstače, u blizini sela Kljuna, ostaje grupa od 18 iznemoglih staraca, koji tu borave do 30. 6. 1992. godine, kada ih pronalaze njihove ubice, u kojima dvoje preživjelih poznaju svoje komšije. Ekspertni tim na čelu sa gospodinom Amorom Mašovićem na mjestu ubistva nije pronašao niti jednu čahuru. Svi su bili zaklani. Četrnaest nana i dvojica deda. Najmlađa osoba je u momentu ubistva imala 61 a četvero najstarijih 92 godine.

Nakon pet dana lutanja vrletima Crne Gore i Veleži, bez kapi vode i hrane, grupu od 86 mještana Kljuna, Presjeke i Žiljeva četnici zarobljavaju na lokalitetu Jasenov do a odatle vode pred Osnovnu školu u Zijemljima. Gladne, žedne i potpuno slomljene od iscrpljenosti, umjesto sa hljebom i soli, kako to stari srpski običaji nalažu, njihove komšije ih dočekuju psovkama, kamenjima, sohama, vilama, pendrecima, noževima. Nakon takvog dočeka, čeka se gospodar života i smrti, u kojem preživjeli prepoznaju Zdravka Kandića, koji odmah naređuje da se muškarci po dvojica uvode u školu, gdje pored čitavog arsenala za mučenje unose i ogromna kliješta, jer, zaboga, kidati samo uši više nije imalo nikakvog smisla.

To ludilo traje sve do 19,30 sati kada ih odvode do jame Breza i sve ubijaju Žene i djecu odvode za Nevesinje i zatvaraju u Kotlovnicu i naredna tri dana drže zatvorene bez kapi vode i hrane. Strašno je saznanje da su majke morale svojoj djeci davati vlastitu mokraču da ne bi pomrla od žeđi.

Treći dan, oko 22 sata, među polumrtve žene i potpuno obeznanjenu djecu, upadaju Radovan-Rašo Soldo, komadant crvenih beretki, Prodanović Milivoje i izvjesni Aleksandar iz Knina i pet djevojaka i žena odvode na Borke, gdje im se u tom najsramnijem poslu u ljudskoj historiji pridružuju Arsen Grahovac i Boro Antelj.

Brojni su i neoborivi dokazi da je na teritoriji Nevesinja 1992. godine počinjen stravičan zločin i genocid u kojem su aktivno sudjelovale sve političke i vojne strukture vlasti ali i Srpska pravoslavna crkva.

U junu i julu mjesecu 1992. godine, Bošnjaci i Hrvati Nevesinja su desetkovani. Ubijena je 301 osoba bošnjačke nacionalnosti ili 9,1%,12 osoba hrvatske nacionalnosti ili 5,7%, što prema broju stanovnika Nevesinje svrstaje odmah iza Srebrenice po procentu stradanja. Među ubijenima je i 26-ero djece a neka od njih nisu imala ni ime, jer su rođena u zbjegu. Nevesinjski Bošnjaci i Hrvati su ubijani na različitim mjestima i na različite načine, bez obzira na spol i godine starosti. Najmlađa beba je imala samo sedam dana a najstarija osoba 92 godine. Strijeljani su, klani, živi spaljivani, bacani u jame, danima kasapljeni i mučeni prije nego su ubijeni, kidane su im uši, vađene oči, živi su zakopavani, javno na sred grada čerečeni, bacani u čatrnje...

Gotovo sve zarobljene žene i djevojke su silovane a veliki broj nevesinjskih Bošnjaka je prošao razne konc logore i kazamate poput MUPa, Alatnice, Doma JNA, Kotlovnice, Boraka, Kalinovika, Morina,

gdje su upoznali svih devet spratova pakla ali i Lucifera i njegove pomagače u likovima svojih dojučerašnjih komšija.

Oni koji nisu ubijeni ili zarobljeni danima su se bez vode i hrane probijali planinskim bespućima Crvnja, Crne Gore i Veleži prema slobodnoj teritoriji Mostara i Konjica.

Kompletna imovina je opljačkana a gotovo svi stambeni i vjerski objekti su spaljeni ili minirani. Od 301 osobe bošnjačke nacionalnosti eshumirano je njih 170, dok se za posmrtnim ostacima 131 osobe još traga. Od 12 ubijenih Hrvata eshumirano je njih 8. Na području Nevesinja su ubijeni i brojni Bošnjaci i Hrvati dovedeni sa drugih prostora Bosne i Hercegovine.

Uprkos činjenici da su tužilaštvu dostavljeni brojni neoborivi dokazi, te da je većina zločinaca dostupna organima gonjenja, strašno poput zločina zvuči činjenica da su za brojne zločine u Nevesinju i Istočnoj Hercegovini nepravomoćno osuđeni samo Milko Mučibabić, na pet godina i tri mjeseca te Krsto Savić, na dvadeset godina zatvora, što ukupno iznosi nepun mjesec zatvora za život jednog nevesinjskog Bošnjaka ili Hrvata.

Dakle, na potezu je pravosuđe ali i nevesinjski Srbi, koji moraju uprijeti prstom u zločince među njima, inače svaka priča o individualnoj odgovornosti više nema nikakvog smisla.

REZIME

Prvi veliki miting je održan u ljeto 1989. godine, kao prvi miting u Bosni i Hercegovini. Svi Bošnjaci i Hrvati se nasilno izbacuju iz političkog i javnog života i kao rezultat jednonacionalne "srpske" skupštine je pripajanje Nevesinja tzv. SAO Hercegovini. Dana 19. 9. 1991. godine u Nevesinje dolaze srpsko-crnogorski rezervisti što je signal lokalnom srpskom stanovništvu da počnu sa pucnjavom po bošnjačkim kućama, razbijanjem radnji, paljenjem i miniranjem vjerskih objekata.

Opći napad na Bošnjake Nevesinja počinje 14. 6. 1992. godine, treći dan Kurban bajrama, napadom na selo Žulja, gdje lokalni četnici potpomognuti paravojnim formacijama iz Srbije i Crne Gore odmah ubijaju trideset troje mještana, a preostalo stanovništvo odvode u brojne koncentracione logore. 1992. godine napada se Odžak: počinju javna ubistva, silovanja i deportacije Bošnjaka grada Nevesinja, a konačan napad na preostala nesrpska sela počinje 22. 6. 1992. Kao konačan epilog četničkog divljanja i zločina na teritoriji Nevesinja je činjenica da su u periodu između 14. i 30. juna 1992. godine nevesinjski Bošnjaci i Hrvati doživjeli nezapamćeno stradanje i genocid. Ubijena je 301 osoba Bošnjačke nacionalnosti ili 9,1%, 12 osoba hrvatske nacionalnosti ili 5,7% što prema broju stanovnika Nevesinje svrstava odmah iza Srebrenice po procentu stradanja. Među ubijenima je 26-ero djece, a neka od njih nisu imala ni ime jer su rođena u zbjegu. Od 301 osobe bošnjačke nacionalnosti pronađeno je njih 170, dok se za posmrtnim ostacima 131 osobe još traga, kao i za 4 osobe hrvatske nacionalnosti. Na području Nevesinja su ubijeni i brojni Bošnjaci i Hrvati dovedeni sa drugih prostora Bosne i Hercegovine. Uprkos činjenici da su tužilaštvu dostavljeni brojni neoborivi dokazi, te da je većina zločinaca dostupna organima gonjenja, strašno poput zločina, zvuči činjenica da su za brojne zločine u Nevesinju i istočnoj Hercegovini osuđeni samo Milko Mučibabić i Krsto Savić na ukupno nepun mjesec zatvora za život jednog nevesinjskog Bošnjaka ili Hrvata.

SUMMARY

The first great rally was held in summer 1989 as the first mass rally in BiH. All Bosniaks and Croats were forcibly eliminated from political and public life, and as a result of mono-ethnic "Serb" assembly is annexation of Nevesinje to the so-called SAO Herzegovina. On 19 September 1991, Serbian and Montenegrin reservists come to Nevesinje and that was the signal to the local Serb population to start shooting on Bosniak houses, ruining of shops, burning and mining of religious objects. The total attack on Bosniaks of Nevesinje starts on 14 June, 1992, on the third day of Kurban bairam, by attacking the village Žulje, where local Chetniks supported by para-military units from Serbia and Montenegro killed at once thirty-three inhabitants, and took away the remaining population to various concentration camps. In 1992, they attacked Odžak beginning with public murders, raping, and deportations of Bosniaks from the town of Nevesinje, and the final attack on the rest of non-Serb villages begins on 22 June 1992. As a final epilogue of Chetniks' savagery and crimes on the territory of Nevesinje is the fact that the Nevesinje Bosniaks and Croats experienced unprecedented suffering and genocide from 14 - 30 June 1992. Three hundred and one Bosniak (9,1%) were killed, twelve of Croat nationality (5,7%) what, compared with number of Nevesinje inhabitants ranks this town immediately after Srebrenica by percentage of victims. Among the killed inhabitants, 26 are children, and some of them were even without name since they were born as refugees. Of the said 301 Bosniaks, bodies of 170 have been found, while researches of the locations of 131 persons are still in the course, as well as that/those of 4 persons of Croat nationality. Bosniaks and Croats brought from other areas of BiH were killed in Nevesinje, also. Despite of the facts that enormous evidence have been submitted to the Prosecutor's Office and that majority perpetrators and criminals are accessible to the prosecuting authorities, it sounds appalling, like a crime, that for so many crimes in Nevesinje and East Herzegovina, only Milko Mučibabić and Krsto Savić have been sentenced to the total of less than one-month imprisonment for life of one Bosniak or one Croat from Nevesinje.

Mr. Husejin Omerović i Fadil Imamović, profesor
Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu

ZLOČIN GENOCIDA NA PODRUČJU OPĆINE BRČKO 1992 – 1995

Uvod

Brčko je jedna od mnogih općina u Bosni i Hercegovini u kojoj su srpsko-crnogorske agresorske snage i snage bosanskih Srba počinili najteže oblike zločina protiv nesrpskih, a posebno bošnjačkog naroda. U ovom zločinu direktno su učestvovale jedinice Jugoslovenske narodne armije (JNA), koje su bile stacionirane i pripremale se u kasarni u Brčkom i na odabranim lokacijama oko Brčkog, gdje su na raspolaganju imale tenkove i artiljeriju . Pored jedinica JNA zločin u Brčkom počinile su i paravojne četničke jedinice sastavljene od bosanskih Srba i njihovih sunarodnika iz Srbije kao što su: "Arkanovci", "Šešeljevci", "Beli orlovi" i jedinice kapetana Dragana. Uglavnom, radilo se o zločinu genocida koji je počinjen planski, organizovano od strane političkog i vojnog rukovodstva Srbije i bosanskih Srba i to s namjerom uništenja dijela grupe Hrvata i Bošnjaka.

Rad će strukturalno biti podijeljen u nekoliko tematskih cjelina koje će tretirati: geografski položaj i demografsku strukturu općine Brčko, okolnosti pred početak agresije, formiranje i naoružavanje srpskog naroda, genocid i druge oblike zločina protiv čovječnosti, i učešće JNA/VJ, Policije i Vojske Republike Srpske Bosne i Hercegovine u izvršenju genocida.

Istraživanje na ovom projektu obuhvata, prije svega, primarne izvore, poput arhivske građe Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, raspoložive dokumentacije Istočno-bosanskog korpusa Vojske Republike Srpske, odluka, naredbi, redovnih i vanrednih borbenih izvještaja Vojske Republike Srpske, kao i mnogobrojnih izjava svjedoka. Osim toga, obuhvaćeni su i sekundarni

izvori poput radova pojedinih autora koji govore o genocidu i zločinima protiv čovječnosti u Brčkom, izvora međunarodnih organizacija i zvaničnika, pisanih i elektronskih medija i podataka Udruženja za nestale, ubijene i zatočene civile. U završnom dijelu rada bit će govora o planerima, počiniocima, i oblicima zločina u Brčkom, te o optuženim, procesuiranim i neprocesuiranim počiniocima zločina.

Geografski položaj i demografska struktura

a) Geografski položaj

Općina Brčko nalazi se na krajnjem istoku Bosanske Posavine, odnosno, u sjeverno-istočnom dijelu Bosne i Hercegovine. Prostire se uz desnu obalu rijeke Save i zauzima površinu od 493,3 kvadratna kilometra. U najstarije vrijeme Brčko je vodenim putem niz rijeku Savu bilo glavna riječna veza s Beogradom na istoku i Bosanskim Brodom na zapadu. Zahvaljujući takvom geografskom položaju Brčko je bilo poslije Bosanske Gradiške i Bosanskog Broda, treće riječno pristanište. Tu su pristizali teretni i putnički brodovi pa se s punim pravom može reći da je to i lučki grad.

Na osnovu geografskog položaja, privrednih i drugih kapaciteta, Brčko predstavlja privredni i kulturni centar Bosanske posavine. Geoekonomski posmatrano Brčko je značajno čvorište ključnih prometnica u pravcima istok - zapad – sjever - jug te rijedak multimodalni čvor (ceste, plovna rijeka i željeznica) u Bosni i Hercegovini. Povezano je sa Euroregijom Dunav-Drava-Sava. Približno je udaljeno od tri velika industrijska, ekonomska i politička centra: Beograda (200), Zagreba (270) i Sarajeva (210) sa kojima je povezano cestovno, željeznički i riječno. Geostrateški položaj Brčkog je vrlo povoljan, prije svega, zbog činjenice što je isto glavna kopnena ruta između centralne i jugoistočne Evrope, te da je povezan lukom na rijeci Savi, najvećom riječnom lukom u BiH, preko koje se obavljaju obimni uvozni i izvozni transporti iz Bosne i Hercegovine. Iz navedenog proizilazi da je geografski položaj Brčkog veoma povoljan jer predstavlja, između ostalog, i prirodnu sponu Posavine i Panonske nizije s planinsko-kotlinskom unutrašnjošću Bosne i Hercegovine.

b) Demografska struktura

Po posljednjem službenom popisu stanovništva iz 1991. godine[1], općina Brčko imala je 87.627 stanovnika, raspoređenih u 59 naselja. Od navedenog ukupnog broja stanovnika u općini Brčko, Bošnjaka je bilo 38.617 (44,06%), Hrvata 22.252 (25,39%), Srba 18.128 (20,68%), Jugoslovena 5.731 (6,54%) i ostalih 2.899 (3,33%).

U gradskom području Brčkog, prema popisu iz 1991. godine, bilo je 41.406 stanovnika. Od toga su: Bošnjaci 22.994 (55,53%), Srbi 8.253 (19,93%), Hrvati 2.894 (6,98%), Jugosloveni 5.211 (12,58%) i ostali 2.054 (4,98%).

Okolnosti pred početak agresije

Srpska velikodržavna politika, predvođena glavnim ideologom Dobricom Ćosićem i operativcem Slobodanom Miloševićem, uz svesrdnu pomoć Srpske pravoslavne crkve, je krajem osamdesetih godina prošlog vijeka užurbano pripremala ambijent za realizaciju projekta svi Srbi u jednoj državi. "Dvije godine pred početak rata u bivšoj Jugoslaviji Srpska pravoslavna crkva pripomogla je partijskom šefu srpskih socijalista Slobodanu Miloševiću u rehabilitaciji nacionalističkog programa".[2]

Ova politika je konkretne korake u tom pravcu preduzela 1990/91. godinu, kada je "riješila" pitanje Slovenije i neuspješno okončala operacije okupacije planiranih teritorija u Hrvatskoj. Bosna i Hercegovina, kao primarna meta na putu ostvarenja nacionalističkih ciljeva, došla je na red početkom 1992. godine (Okončanjem agresije na Hrvatsku i potpisivanjem vojnog primirja sa njom u Sarajevu 2. januara 1992. godine).

---

[1] ∴ Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republički zavod za statistiku: POPIS STANOVNIŠTVA, DOMAĆINSTAVA, STANOVA I POLJOPRIVREDNIH GAZDINSTAVA 1991., Sarajevo, maj 1991. godine.

[2] ∴ "ETNIČKO ČIŠĆENJE" – GENOCID ZA "VELIKU SRBIJU", str. 216. Dokumentacija Društva za ugrožene narode (Zbornik radova – Priredio Tilman Zulch), Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 1996; Norman Cigar, GENOCID U BOSNI – POLITIKA ETNIČKOG ČIŠĆENJA, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1998.

Značajno je istaći da su se "ugledni" srpski orijentalisti, poput Darka Tanaskovića, Miroljuba Jevtića, Aleksandra Popovića i Nade Todorov, stavili na raspolaganje režimu u Srbiji, na čelu sa Slobodanom Miloševićem, koji je pažljivo isplanirao genocid i zločine nad nesrpskim narodom, a sve u cilju stvaranja Velike Srbije. Lažna propaganda o islamu i muslimanima u Bosni i Hercegovini koju su agresivno medijski plasirali javnosti srpski orijentalisti, bila je ključna intelektualna podloga za nastajuću srpsku nacionalističku ideologiju u segmentu primjenjivom na muslimane. Umjesto korištenja svoje priznate ekspertize da se suprostave procesu viktimizacije, srpski orijentalisti su počiniocima genocida stavili na raspolaganje svoj jedinstveni kredibilitet kako bi izdvojili, izolirali i osudili muslimansku zajednicu, i antimuslimansko djelovanje učinili intelektualno prihvatljivim. Obezbjeđujući intelektualne osnove kampanje protiv islama, oni su izkristalizirali i osnažili generalizirane stereotipe i obezbijedili racionalizaciju za sve mjere koje su srbijanske vlasti mogle poduzeti protiv muslimana u nastojanju da ostvare svoje političke ciljeve. Orijentalisti su tako pomogli da genocid postane stvarnost.[3] Kao što sociolog Leo Kuper naglašava, za dešavanje genocida razvoj ideologije je posebno važan, u mjeri u kojoj su vodič i opravdanje potrebni: "Makar kad djeluju kolektivno, oni (počinitelji genocida) trebaju ideologiju da legitimiziraju svoje ponašanje, jer bez toga oni bi sebe i jedan drugoga morali vidjeti onim što stvarno jesu: obični lopovi i ubojice".[4]

Zbog geografskog, a dominantno strateškog položaja Brčkog, isto je bilo planirana meta agresora, a ujedno i odskočna daska za daljnja osvajanja "srpskih" teritorija. Naime, Brčko je bilo važna prepreka na liniji između Semberije i Krajine koju je, kao koridor, srpsko rukovodstvo planiralo uspostaviti, kako bi omogućilo nesmetanu putnu komunikaciju na relaciji Srbija - Republika Srpska – Republika Srpska Krajina. Inače, koridor između Semberije i Krajine bio je jedan od šest "strateških ciljeva" srpskog naroda u Bosni i Hercegovini za koji je rečeno da je to

---

[3] Norman Cigar, ULOGA SRPSKIH ORIJENTALISTA U OPRAVDANJU GENOCIDA NAD MUSLIMANIMA BALKANA, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Sarajevo, 2000, str. 62.

[4] Leo Kuper, GENOCIDE: ITS POLITICAL USE IN THE TWENTIETH CENTURY (GENOCID – NJEGOVO KORIŠTENJE U POLITIČKE SVRHE U DVADESETOM VIJEKU), Yale University Press, New Haven, 1981, str. 84.

od najveće strateške važnosti za srpski narod, jer integriše srpske zemlje, ne samo Srpske BiH, nego i Srpske BiH sa Srbijom i Srpske Krajine sa Srpskom BiH i Srbijom.[5] Naime, tu se radi o Drugom (od šest strateških ciljeva) strateškom cilju, koji je Srpska strana u BiH, Predsjedništvo, Vlada i Savjet za nacionalnu bezbjednost SRJ usvojila, a to je koridor između Semberije i Krajine.

Da je Brčko bilo u planovima okupacije rukovodstva Republike Srpske potvrđuju i riječi Radoslava Brđanina, predsjednika Kriznog štaba tzv. Autonomne regije Krajina, koji je na 40. sjednici Skupštine Republike Srpske, održane 10. i 11. maja 1994. godine u Brčkom, rekao da "jednostavno oko Brčkog nema pogodbe, bez Brčkog nema Republike Srpske niti Republike Srpske Krajine. Mi moramo reći svijetu da mi nismo ratnički raspoloženi, ali svijet mora znati sljedeće: da sve i jedan Srbin mora postati kamikaza u odbrani Brčkog". Važno je istaći da je Radoslav Brđanin nepravosnažno osuđen na 32 godine zatvora za: zločine protiv čovječnosti (progoni, deportacije, nehumana djela-prisilno premještanje), teška kršenja Ženevskih konvencija iz 1949., kršenje zakona i običaja ratovanja na osnovu individualne krivične odgovornosti.

Po principu stvaranja autonomnih oblasti sa većinskim srpskim stanovništvom u Bosni i Hercegovini tokom 1990. godine, kako bi nesmetano vršili potrebne pripreme za okupaciju planiranog dijela Bosne i Hercegovine, krajem 1991. godine formirana je Srpska autonomna oblast Semberija i Majevica, u čiji sastav su ušli Brčko i Bijeljina.[6]

Uspostavljanje velikosrpske komunikacije kroz bosansku teritoriju predviđalo je vojnu okupaciju i etničko čišćenje svih gradova od Brčkog preko Šamca, Modriče, Dervente, Bosanskog Broda... praktično cijele Posavine u kojoj su Hrvati i Bošnjaci činili apsolutnu većinu stanovništva.[7]

Nekoliko mjeseci prije početka napada na Brčko, JNA je zauzela sve bitne kote oko Grada. Prema gradu i bošnjačkim i hrvatskim selima

---

[5] ∴ JA SAM ZA RATNU OPCIJU, Fondacija Istina Pravda Pomirenje, Tuzla, 2007, str. 29.

[6] Smail Čekić, AGRESIJA NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU - planiranje, priprema, izvođenje, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2004, knjiga 1, str. 502.

[7] Hamid Deronjić, RAT ZA BRČANSKI KORIDOR, autorsko izdanje, Sarajevo, 2008, str. 7.

okrenula je više artiljerijskih diviziona, među kojima je bilo i teških haubica 155 mm, a u pripravnosti je čekalo 60 tenkova. Još u miru JNA je stacionirana na tri mjesta: u centru Brčkog, na Senjaku i u Krepšiću. Na sva tri mjesta, uz dobro obučeno ljudstvo, raspolagala je i sa ogromnim količinama oružja.[8]

Srpsko-crnogorski agresor je na području Brčkog, koje se nalazilo u zoni odgovornosti 17. korpusa JNA, koncentrirao velike snage, iz sastava više korpusa (Tuzlanski, Novosadski i Banjalučki korpus JNA) i raznih srpskih oružanih formacija (arkanovci, šešeljevci, specijalci kapetana Dragana Vasiljkovića, martićevci, zatim "dobrovoljci" Ljubiše Savića, te druge dobrovoljačke čete, kao npr. 7. novosadska, iz raznih mjesta Srbije i Crne Gore). Sve ove jedinice bile su pod komandom JNA, koja ih je naoružala, opremila i obučila.[9]

Članovi SDS-a u Skupštini općine Brčko postavili su ultimatum da se općina Brčko podijeli na srpsku općinu Brčko, hrvatsku općinu Brčko i muslimansku općinu Brčko.[10] Predstavnici Srpske demokratske stranke (SDS) su ultimativno saopštili da se podjela općine Brčko mora izvršiti do maja 1992. godine i da poslije tog datuma neće biti pregovora.[11]

Preuzimanje vlasti u općini Brčko počelo je 30. aprila 1992. godine dizanjem u zrak dvaju mostova preko rijeke Save.[12] Tokom večeri 30. aprila i 1. maja jugoslovenska vojska je postavila tenkove i oklopne transportere u cijelom Brčkom.[13] Početkom maja 1992. godine, u saradnji sa JNA i Srbijom (i obratno), Krizni štab SDS-a Brčko je preuzeo potpunu kontrolu nad zgradom opštine i izdao ultimatum nesrpskom stanovništvu da preda oružje.[14]

---

[8] Jusuf Kadrić, BRČKO – GENOCID I SVJEDOČENJA, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1998, str. 34.

[9] J.Kadriću, nav. dj., str. 10.

[10] Dok. pr. 536, tabulator 1, transkript predmeta Tužilac protiv Tadića, Predmet br. IT-94-1-T, T. 709-711.

[11] Ibid., T. na str. 718.

[12] Ibid, T. na str. 716.

[13] RATNI ZLOČINI U BOSNI I HERCEGOVINI, IZVJEŠTAJ AMNESTI INTERNATIONAL - HELSINKI WATCH OD POČETKA RATA U BIH DO SEPTEMBRA 1993. GODINE, Zagreb, 1993, str. 78.

[14] ICTY, Predmet: IT-02-61, paragraf 634.

Važno je napomenuti da je Međunarodna zajednica, putem svojih predstavnika, diktirala pregovore u vezi iznalaženja cjelovitog mirovnog plana za Bosnu i Hercegovinu prije aktiviranja agresije na BiH, a i u vrijeme napada agresorskih snaga na Sarajevo i Brčko. Tako je, početkom februara 1992. godine, predsjedavajući Konferencije o Jugoslaviji lord Carrington (po prvi put nagovjestio razgovore o budućnosti BiH, uz posredničku ulogu Evropske zajednice.[15] Razgovori su aktivirani 13. i 14. februara 1992. godine u Sarajevu, zatim u Lisabonu 21. i 22. februara, kojim je predsjedavao H. Cutillero (specijalni izaslanik MZ, a potom, ponovo u Sarajevu 28. februara 1992. godine na kojima predsjedavajući pregovora H. Cutillero nije uspio da privoli vođe delegacija da stave svoje potpise na dokumente EZ o principima za buduće ustavno ustrojstvo BiH. I naredni sastanci u Briselu 7. i 8. marta iste godine, te 18. marta u sarajevskom Konaku, kao i ponovni susret u Konaku 10. aprila, pa potom u Lisabonu 29. aprila nisu rezultirali dogovorima niti čvrstim stavovima Međunarodne zajednice. Mlaki ili gotovo nikakav odgovor međunarodne zajednice, na otvorenu agresiju samo je još više ohrabrio agresore, a Cutillerova misija će ubrzo izgubiti svaki smisao.[16]

Formiranje i naoružavanje srpskih snaga

Na sastanku u Beogradu 30. aprila 1992. godine, gdje je, pored Slobodana Miloševića, Borisava Jovića, dr Branka Kostića, Momira Bulatovića i generala Milana Panića (načelnik Generalštaba JNA), bilo i rukovodstvo petokolonaške SDS Bosne i Hercegovine i "Republike Srpske Bosne i Hercegovine" (Radovan Karadžić, Momčilo Krajišnik i Nikola Koljević), donesena je odluka o formiranju vojske "za Srbe u BiH", te ostalih strateških ciljeva rata po "odvajanju".[17]

---

[15] Kasim I. Begić, BOSNA I HERCEGOVINA OD VANCEOVE MISIJE DO DAYTONSKOG SPORAZUMA, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1997., str. 83.

[16] Isto, str. 88, 89, 91, i 93.

[17] S. Čekić, nav. dj., str. 837.

Naoružavanje i obučavanje srpskog stanovništva na području Brčkog organizovali su oficiri JNA iz brčanskog garnizona: Pavle Milinković (potpukovnik, komandant Garnizona, Momčilo Petrović (kapetan, pomoćnik komandanta za bezbjednost), Predrag Manojlović, Stevan Nikolić, Miodrag Kostić, Dragomir Todorović, Slobodan Milenković, Milorad Jovanović, Radoje Bekčić, Marko Subotin, Dušan Subotić, Milovan Adamović, Momir Cvetković. Kao aktivna vojna lica, a odobravajući četničku ideologiju, u periodu od avgusta 1991. do marta 1992. veće količine oružja, municije i vojne opreme podijelili su pripadnicima SDS-a, posebno u Brčkom i okolnim selima. Pored toga, oni su planirali i organizirali izmještanje jedinica JNA u srpska sela Pelagićevo, Žabari, Obudovac, Ražljevo, Potočari i D. Brezik, ali i izvođenje agresorskih borbenih dejstava srpskih oružanih formacija i zločine nad civilima bošnjačke i hrvatske nacionalnosti, radi formiranja etnički čiste tzv. "srpske opštine Brčko".[18] Obuka Srba iz Brčkog, po nalogu Pavla Milinkovića, Momčila Petrovića i Milisava Milutinovića, vršena je u Bubanj potoku kod Beograda.[19]

Branislav Filipović (zvani "Šumar") imao je ovlašćenje od JNA da za srpsku Teritorijalnu odbranu Brčko iz Beograda obezbjeđuje tešku municiju.[20] Republika Srbija je redovno doturala naoružanje i municiju srpskim fašistima, koji su učestvovali u genocidnoj agresiji na Bosnu i Hercegovinu. Ilustracije radi, 13. maja 1992. godine za potrebe garnizona u Brčkom iz Vojne pošte 5053-19 iz Beograda dostavljena su značajna materijalno-tehnička sredstva.[21]

Gospodin David John Harland, službenik Ujedinjenih nacija za civilne i političke poslove u Sarajevu od 1993. do 1999., svjedočio je da je iz Srbije stizala osnovna podrška bosanskim Srbima, a posebno vojsci bosanskih Srba.[22]

U prilog ovoj konstataciji mogu se posmatrati i riječi Radovana Karadžića koji je rekao da "bez Srbije, ništa se ne bi dogodilo, mi nismo imali sredstva i ne bi smo mogli da ratujemo", podseća Radovan Karadžić

[18] Isto, str. 615/616.

[19] Jusuf Kadrić, nav. dj., str. 27.

[20] ICTY, Predmet: IT-02-61, str. 616.

[21] Dnevni izvještaj, br. 20 od 14.5.92., br. 24 od 18.5.92.

[22] T. Na str. 26968.

"predsednik" samoproglašene Republike Srpske, 10. maja 1994. pred Skupštinom bosanskih Srba.[23]

Brojne srpske formacije na području sjeverne Bosne kompletnim naoružanjem do minobacača je naoružao general Savo Janković, komandant 17. korpusa JNA.[24]

Da je srpsko stanovništvo u Brčkom organizovano pripremano, odnosno naoružavano, potvrdio je Sead Zahirović, koordinator Udruženja za nestale, nasilno odvedene i ubijene Bošnjake u Brčkom, rekavši da je, prema Izvještaju ratnog predsjedništva u Brčkom, prije izbijanja rata izvršeno mobiliziranje lokalnih Srba u Brčkom i da je tom prilikom naoružano njih 3.400.[25]

Isak Gaši, reprezentativac bivše Jugoslavije u kajaku, pričao je "ljudima od povjerenje" da se u garnizonu JNA – Brčko grupišu "Crvene Beretke", da obučavaju Srbe, da su Srbi u okolnim selima već naoružani.[26] Gaši, iz čijeg se dvorišta pruža pogled na brčanski garnizon JNA, primjetio je da je od 1990. do 1992. godine mnogo naoružanja JNA i konvoja s ljudstvom prošlo kroz Brčko, a nešto je od toga i ostalo u garnizonu.[27] Gaši, inače, svjedok pred Tribunalom, slično gomilanje snaga vidio je i u srpskim selima oko Brčkog, dok ga u muslimanskim selima nije bilo.[28]

Genocid na području općine Brčko

U Brčkom su počinjeni zločni, gdje je ubijeno najviše Bošnjaka, od strane vojnih i paravojnih srpskih snaga iz Republike Srpske i Srbije i Crne Gore. Ubistva su izvršena u svim koncentracionim logorima ili sabiralištima, a najmasovnija u logoru Luka. Pored toga, ubijeno je, prema nezvaničnim podacima, između sto i sto pedeset osoba na mostu

[23] Florans Hartman, MIR I KAZNA – TAJNI RATOVI MEĐUNARODNE POLITIKE I PRAVDE, "Filip Višnjić", Beograd, 2007., str. 96).

[24] AIIZ, inv, br. 2-784; Dnevni izvještaj, br. 78, 17. juli 1992, u: Smail Čekić, nav. dj., str. 600.

[25] *Dnevni avaz*, 09.04.2006.

[26] Hamid Deronjić, nav. dj., str. 15.

[27] Dok. Pr. 536, tabulator 1, transkript iz predmeta Tužilac protiv Tadića, predmet br. IT-94-1-T, T. 709-711.

[28] Ibid., T. na star. 710-711.

na rijeci Savi, kojeg su srpske snage minirale 30. aprila 1992. godine. Naime, radilo se o tri autobusa putnika koji su iz Zapadne Evrope na putu kući za prvomajske praznike, kao i jedan broj izbjeglica, čekali na prelaz preko mosta. Sva ova ubistva su djela genocida zato što su njihovi nalogodavci, a i egzekutori imali namjeru djelimičnog uništenja nacionalne, etničke i vjerske skupine nesrba, a naročito Bošnjaka, kao i nanošenje teških ozlijeda ili duševne boli istima. Time su prekršene odredbe Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, kao i Rimskog statuta Međunarodnog kaznenog suda u Hagu, koje, eksplicite, definišu pojam genocida.

Zločin genocida izvršen je i u slučaju silovanja Bošnjakinja u Brčkom, odnosno Brezovom Polju, Naime, u maju 1992. godine 40 Bošnjakinja je uhvaćeno i silovano od strane srpskih snaga u Brezovom Polju, kod Brčkog, gdje je jedna od žrtava, 23-godišnja Mirsada, rekla reporteru da joj je Srbin koji ju je oteo, rekao: "Imamo naređenja da silujemo djevojke. Stid me je što sam Srbin. Sve što se događa je ratni zločin". Druga žrtva, 23-godišnja Hafiza, navela je da je pokušavala da nagovori svog napadača da je ne siluje, ali on je odgovorio "Moram".[29] Dr. Melika Kraitmajer (Kreitmajer), vođa ginekološkog tima koja je pregledala 25 od 40 žrtava iz Brezova Polja, zaključila je da je cilj silovanja bio "da ponizi Bošnjakinje, da ih uvrijedi, uništi njihovu ličnost i izazove šok. Ove žene su silovane ne zato što je u pitanju muški instikt. Silovane su zbog toga što je to bio cilj rata. Moj dojam je da je neko dobio naređenje da se siluju djevojke".[30]

Dehumanizacija, oduzimanje identiteta, svođenje žrtve na broj u redu za silovanje, biće provođeni kao strategija genocida: U logoru u Brčkom (Luka) bilo je 1800 zatvorenika. U mojoj prostoriji bilo je 600 žena. Ja sam imala broj 31. Kada bi prozvali vaš broj, morali biste ići.[31] I u ovom slučaju postojala je namjera da se nanese duševna bol pripadnicima etnične skupine Bošnjaka.

---

[29] Dodatak izvještaju o ratnim zločinima u bivšoj Jugoslaviji koji su dostavile Sjedinjene države Vijeću sigurnosti Ujedinjenih nacija, Vol. 3, br. 46, 16. novembar 1992., str. 831. U: Frensis E. Bojl, BOSANSKI NAROD OPTUŽUJE ZA GENOCID, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 2004, str. 77.

[30] Frensis E. Bojl, nav. dj., str. 77.

[31] Grace Halsell, WOMEN'S BODIES A BATTLEFIELD IN WAR FOR "GREATER SERBIA", Special Report April/Mai 1993, pages 8-9, in http://www.wrmea.com. 28.7.2009.

Planirani zločin genocida izvršen je i na političkim predstavnicima Bošnjaka u Brčkom o čemu je svjedočio predratni gradonačelnik Brčkog Mustafa Ramić. Naime, Ramić je potvrdio pred Haškim tribunalom da je 3. maja 1992. godine ubijeno tridesetoro mladih ljudi, od kojih su namanje troje bili članovi Muslimanskog omladinskog saveza, koji je vrbovao podmladak za SDA; u tim ubistvima učestvovao je Goran Jelisić.[32] Svjedok Ramić, govoreći o političkoj strukturi Brčkog, poimence je naveo istaknute Bošnjake iz Brčkog i članove SDA koji su ubijeni prvog dana sukoba.[33]

Pokrštavanje Bošnjaka i uništavanje svih džamija u Brčkom predstavlja, takođe, zločin genocida, jer je postojala evidentna namjera genocida od strane rukovodstva Srpske pravoslavne crkve, odnosno političkog rukovodstva Srbije i Republike Srpske.

Dokaz ovim navodima je činjenica da su pop Slavko Maksimović, uz asistenciju popa Mihajla iz brčanskog sela Bosanske Bijele vršili pokrštavanje Bošnjaka. Tako su Zinki Čudić promjenili ime u Aleksandra, Fikretu, zvanom "Binto" u Dragan Gavrilović, Seferu u Saša, Vasifu Sulejmanoviću, direktoru lokalne brčanske Televizije u Vasilije. Za istaći je, da je Vasif, i pored promjene imena, ubijen.[34]

U namjeri da se uništi vjerska skupina Muslimana. Bošnjaka, u Brčkom srušene su sve džamije i to kako slijedi: Džedid džamija, poznata kao Bijela džamija, Atik džamija, poznata kao Savska džamija i Hadži pašina džamija, poznata kao Drvena ili Stara džamija.[35]

Za počinjeni genocid, zločine protiv čovječnosti u Brčkom pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju (ICTY) u Hagu optuženi su Slobodan Milošević, Vojislav Šešelj, Radovan Karadžić, Biljana Plavšić, Momčilo Krajišnik, Goran Jelisić i Ranko Češić. Pred pomenutim Sudom, Goran Jelisić je osuđen na 40, Ranko Češić na 18 godina zatvora, Momčilo Krajišnik na 27 godina (Žalbeno vijeće smanjilo kaznu na 20 godina) i Biljana Plavšić na 11 godina zatvora. Svi su oslobođeni optužbe za genocid i osuđeni za zločin protiv čovječnosti, unatoč činjenici da

[32] Dok. pr. 533, tabulator 1, transkript iz predmeta Tužilac protiv Jelisića, Predmet br. IT-95-10-T, T. Na str. 1792-1793.

[33] Isto, T. Na str. 1716, et seq; T. Na str. 1724-1755.

[34] Jusuf Kadrić, nav. dj., str. 279-280.

[35] Isto, str. 280.

su imali namjeru djelimičnog uništenja nacionalne grupe Bošnjaka i Hrvata, odnosno, da su (Jelisić i Češić) počinili mnogobrojna ubistva zatočenika sa genocidnom namjerom. U slučaju Jelisića, Sudsko vijeće je donijelo presudu da nije kriv za genocid, čak i bez saslušanja odbrane i završne riječi i tužioca i branioca. Podsjećanja radi, Raspravno sudsko vijeće ICTY-a potvrdilo je Slobodanu Miloševiću genocidnu namjeru i postojanje plana da se unište Bošnjaci kao nacionalna grupa, pored mnogih gradova, i u Brčkom. Ovo Sudsko vijeće je zaključilo "da postoji dovoljno dokaza da je u Brčkom izvršen genocid. Slobodan Milošević nije dočekao konačnu presudu, jer je preminuo 11. marta 2006. godine, a sudski postupak je okončan 11. marta 2006. godine.[36]

Pored navedenih, ostali su neprocesuirani, optruženi za zločin genocida, Vojislav Šešelj i Radovan Karadžić, koji se nalaze u pritvoru Haškog tribunala, gdje čekaju provođenje sudskog procesa.

Vojislav Šešelj, optuženi pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju (ISTY), se tereti da je učestvovao u planiranju i pripremama za preuzimanje vlasti i u općini Brčko, kao i u prisilnom uklanjanju većine nesrpskog stanovništva sa tog područja. Šešelj se tereti i za zatvaranje, mučenje, druga nehumana djela i okrutno postupanje protiv stotina civila u logoru Luka u opštini Brčko u periodu od maja do jula 1992. godne. Od 1. avgusta 1991. ili približno od tog datuma pa barem do septembra 1993. godine, Vojislav Šešelj, djelujući pojedinačno ili u dogovoru sa poznatim i nepoznatim učesnicima udruženog zločinačkog poduhvata, planirao je, naredio, podsticao ili na drugi način pomogao i podržavao planiranje, pripremu ili izvršenje progona hrvatskog, muslimanskog i drugog nesrpskog civilnog stanovništva u Brčkom i Bijeljini. Ti progoni su činjeni na političkoj, rasnoj i vjerskoj osnovi.[37]

Radovan Karadžić se, prema trećoj izmjenjenoj optužnici, između ostalog, tereti da je učestvovao u udruženom zločinačkom poduhvatu i imao ciljanu namjeru da uništi značajan dio grupe bosanskih Muslimana i Hrvata, konkretno njihovo rukovodstvo, kao i znatan broj pripadnika

---

[36] ∴ MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI - MEĐUPRESUDA HAŠKOG TRIBUNALA SLOBODANU MILOŠEVIĆU OD 16. JUNA 2004, Sarajevo, 2007, str. 100.

[37] ICTY, Modifikovana izmjenjena optužnica, Predmet br. IT- 03-67.

tih dviju grupa, kao i za progone u općini Brčko.[38] Raspoloživi relevantni dokumenti ukazuju da je Karadžić, u funkciji predsjednika samoproglašene, a potom priznate Republike Srpske i njenog civilnog komandanta, direktno učestvovao u kreiranju sistematskog obrasca po kojem su srpske snage izvršile genocid nad nesrpskim stanovništvom i u općini Brčko.

Iz navedenih podataka, može se zaključiti da su na području općine Brčko, za vrijeme okupacije, počinjeni zločini koji su imali za cilj ubistvo, nanošenje teške tjelesne ili duševne povrede članova grupe, a svi ovi elementi su definirani u Konvenciji o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida.

Zločini protiv čovječnosti

1. Ubistvo

Iako je prošlo sedamnaest godina od perioda kada su srpsko-crnogorske snage izvršile zločine na području općine Brčko (1992.), još uvijek nisu kompletno naučno istražene sve žrtve zločina. Postoje razne institucije i pojedinci koji su se bavili, ili se, i dalje, bave iatraživanjem, a njihovi podaci o broju ubijenih, odnosno nestalih se, u značajnoj mjeri, razlikuju. Tako, primjera radi, Roj Gatman, dopisnik njujorškog dnevnika ("Newsday") navodi da je prema Biltenima Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Bosni i Hercegovini, u koncentracionom logoru u Brčkom i okolnim područjima ubijeno najmanje 3.000 ljudi. To je najveći broj mrtvih u jednom od 94 logora koje je Komisija prikazala.[39] Prema izvještaju Komisije eksperata u Presudi Međunarodnog suda pravde: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore, više od 2.000 muškaraca je ubijeno u logoru Luka i bačeno u rijeku Savu. Mustafa Ramić, predratni gradonačelnik Brčkog, navodi da je od 3.000 Bošnjaka koji su ostali u Brčkom, njih oko 2.000 što ubijeno, što nestalo. Dragan

[38] ICTY, Optužnica protiv Radovana Karadžića, Predmet br. IT-95-5/18-PT.

[39] Tilman Zülh, "ETNIČKO ČIŠĆENJE" GENOCID ZA "VELIKU SRBIJU", Dokumentacija Društva za ugrožene, Sarajevo, januar 1996., str. 106.

Lukač u knjizi "RATNI ZLOČINI U BOSANSKOJ POSAVINI" navodi da je u logoru Luka na najbrutalniji način ubijeno oko 3.000 hiljade ljudi. Tilman Zülh (Tilman Cilh), u članku "GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI", navodi da je u ljeto 1992. godine u logoru Luka, u Brčkom oko 3.000 ljudi (pet posto žena i djece) našlo smrt.[40] Prema podacima Ujedinjenih nacija, agresorske snage su tokom maja i juna 1992. godine u logoru "Luka" ubile između 2.000 i 3.000 civila Brčkog, uglavnom Bošnjaka-muškaraca, žena i djece.[41] Hasan Džanić piše da je u logoru Luka - Brčko ubijeno preko 3.000, a da je u istom bilo zatočeno početkom avgusta 1992. godine 5.000 zatočenika.[42] Snežana Filipović, predstavnica Istraživačko-dokumentacionog centra Bosne i Hercegovine je iznijela brojku od 1.658 ubijenih ljudi u Brčkom u periodu od 1991. do 1995. godine. Od toga broja još se, prema njenim riječima, 226 ljudi vodi kao nestali. Filipovićeva je navela da je od pomenutog broja ubijeno 505 civila i to 409 muškaraca i 96 žena. Prema njenim riječima, od 1991. do 1995. godine u Brčkom je ubijeno 1.153 vojnika, od čega: 534 pripadnika Armije RBiH, 508 pripadnika JNA i Vojske Republike Srpske i 111 pripadnika hrvatske vojske. Kada je riječ o nacionalnoj strukturi ubijenih, Filipovićeva je rekla da je u Brčkom stradalo 911 Bošnjaka, 554 Srba, 186 Hrvata i sedam pripadnika ostalih nacionalnih grupa i da je najviše stradala populacija u rasponu od 18 do 45 godina.[43] Samtramo da se ovi podaci trebaju uzeti sa rezervom jer ne predstavljaju konačnu, niti utemeljenu listu žrtava. Pored navedenih brojki ubijenih civila, uglavom, u logoru Luka, okupaciona vlast u Gradu je, prema svjedočenju preživjelih, i na drugim mjestima u Brčkom: Staroj džamiji, zgradi SUP-a, hotelu "Posavina", Fiskulturnom domu, Kasarni, "Laseru", Bolnici, po kućama, stanovima i na ulici ubila još nekoliko hiljada civila (između 2.000 i

---

[40] Isto, str. 82.

[41] IZVJEŠTAJ TADEUŠA MAZOVJECKOG O STANJU LJUDSKIH PRAVA NA TERITORIJI BIVŠE JUGOSLAVIJE, E/CN.4<71993/50, 10. februar 1993. godine, Univerzitet u Tuzli, IDC, Sarajevo 2007.

[42] Hasan Džanić, KRVAVI BAJRAM U BOSNI - VRIJEME ZLA, Agencija "Saraj", Brčko 1992, str. 89.

[43] Konferencija "BRČKO 92 – VAN SVAKE SUMNJE", B92, 5. septembar 2008. godine.

3.000).[44] Prema izjavi svjedoka B-1408, najviše zatočenika bilo je u logoru Luka, a njihov broj je mogao ići i do 1.500.[45]

Pored navedenih izvora, Udruženje za poginule i nestale u Brčkom, raspolaže spiskom imena od 550 ubijenih, odnosno nestalih Bošnjaka iz Brčkog, a prema nezvaničnim procjenama istog izvora ubijeno je između 750 i 1000 Bošnjaka iz Brčkog. Imajući u vidu pomenute izvore i brojke žrtava, cijenimo da, još uvijek, nisu istraženi svi relevantni izvori, niti su prikupljeni potpuni podaci o svim ubijenim i nestalim u Brčkom kako bi imali precizniju sliku o žrtvama Bošnjaka u Brčkom.

Žrtve su mučene i ubijane na najsvirepiji način. Tako se Rajko Rajčić ponosio time što je izumio specijalni nož za bošnjačke vratove. Tijela ubijenih odvozili su i zakopavali u masovne grobnice (npr. Prljine i kod "Bimeksove" farme), ili su ih mljeli u pogonima za proizvodnju stočne hrane. Veliki broj mrtvih tijela spaljen je u brčanskoj kafileriji.[46]

Među monstrumima u logoru Luka, pored Gorana Jelisića, Ranka Češića, Ljubiše Savića-Mauzer, Konstantina i Monike Simononović, posebno su se isticali u ubijanju i mučenju zatočenika Enver Stavicki, Fikret Piklić, Džemal Zahirović, zvani Spajzer, Gligor Zorić i Veselin Nikolić.[47]

Procesuirani za zločin protiv čovječnosti u Brčkom pred Osnovnim sudom u Brčkom

Osnovni sud u Brčko Distriktu izrekao je kaznu od 15 godina **Kosti Kostiću** zbog silovanja i ubistva Bošnjaka tokom 1992. godine na području Brčkog. Isti sud je 18. oktobra 2005. godine donio presudu

---

[44] Jusuf Kadrić, nav. dj., str. 223.

[45] Dok. Pr. 557, tabulator 1 (zapečaćeno), transkript iz predmeta Tužilac protiv Jelisića, Predmet br. IT-95-10-T, T. Na str. na str. 1558.

[46] Roj Gutman, SVJEDOK GENOCIDA, Vijeće Bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo 1995., str. 95.

[47] Dragan Lukač, RATNI ZLOČINI U OPĆINI BRČKO 1992-1995., Centar za prikupljanje dokumentacije i obradu podataka o Domovinskom ratu – Zagreb-Hrvatska, Kulturno društvo "Napredak" podružnica Bosanski Šamac 2000., str. 4.

za ratni zločin protiv civilnog stanovništva iz člana 142. stav 1. preuzetog KZ SFRJ protiv **Konstantina Simonovića** i izrekao mu kaznu zatvora u trajanju od šet godina u koju je uračunato vrijeme provedeno u pritvoru od 29. 12. 2004. godine. Ovako mala kazna je donešena iz razloga što je Simonović priznao krivicu iz svih sedam tačaka optužnice.[48] Pored navedenih, prvostepenom presudom Osnovnog suda Brčko Distrikta BiH osuđeni su Fikret Hasanović i Pepo Pavić na kaznu zatvora od po 6 (šest) godina, zbog počinjenog krivičnog djela Ratni zločin protiv civilnog stanovništva.[49]

2. Zatvaranje i drugi oblici lišavanja slobode

Prije osvajanja i okupacije Brčkog, agresor je postavio cilj da u ovom multietničkom gradu Srbi moraju biti dominantan narod. Bošnjaka i Hrvata, po njima, nije smjelo živjeti više od 10%. U kratkom vremenskom periodu od početka maja pa do juna 1992. godine grad Brčko je "očišćen" od Bošnjaka. Raspoloživi podaci govore da je više od 10.000 Bošnjaka prošlo kroz logore Brčkog. Mnogi su ubijeni, određen broj je razmjenjen, a rat je preživjelo u Brčkom oko 1.000 Bošnjaka i Hrvata, što predstavlja 3% u odnosu na ukupan broj prema popisu stanovništva iz 1991. godine.[50]

Podsjećanja radi, u Brčkom je, prije okupacije živjelo ukupno 41.406 stanovnika. Od toga je bilo 22.994 (55,53%) Muslimana i 2.894 Hrvata (6,99%). Godine 1997-1998. Brčko (RS) je imao približno 20.752 stanovnika, od kojih je oko 546 (2,6%) bilo muslimanske nacionalnosti.[51] Prema istom izvoru, u periodu od 1997-1998. godine u s. Rahić/Ravne (Brčko FBiH) živjelo je 10.023 stanovnika muslimanske nacionalnosti.

---

[48] Aida Alić, novinarka Justice Reporta u tekstu, koji je dio serije članaka koju BIRN Justice Report realizuje u okviru projekta "LOKALNO PRAVOSUĐE POD LUPOM". Report je online publikacija BIRN-a BiH.

[49] Apelacioni sud Brčko Distrikta BiH, Br. SuPk: 167/09, od 13.02.2009.

[50] Aida Alić, Brčko: Vratiti povjerenje u pravdu: LOKALNO PRAVOSUĐE POD LUPOM: Brčko Distrikt, 30. april 2008. BIRN JUSTICE REPORT http://www.bim.ba/bh/113/10/9795/.

[51] ∴ MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI, paragraf 148.

3. Mučenje

Brojne su izjave svjedoka koji potvrđuju da su zarobljenici svakodnevno bili izloženi batinama od strane čuvara u logorima na prostoru Brčkog. Zatočenici su bili izloženi mučenjima, najčešće, prilikom izvođenja na "informativne razgovore" i to pred neposredne likvidacije. Mučenja najvećeg broja zatočenika izvršena su u logoru Luka. Najekstremniji u mučenju, prema Jusufu Kadriću, autoru knjige: BRČKO – GENOCID I SVJEDOČENJA, a na bazi izjava svjedoka[52], bili su: Goran Jelisić, Ranko Češić, Konstantin Simonović i Monika Simonović. Oni si torturu mučenja nad zatočenicima provodili kroz batinanje bejzbol palicama, paranjem tijela razbijenim flašama, gašenjem cigareta na tijelima itd. Monika (Bore) Ilić, 14-godišnja djevojka, sestra čuvara "Kole", razbijenom bocom je vadila utrobe Bošnjacima, u čemu joj je pomagao njezin zaručnik, Goran Jelisić. Uvijek je sa sobom nosila plastičnu vrećicu i oduzimala od logoraša što bi joj se svidjelo. Nije se odvajala od oružja.[53] Kad god je ulazila u logore maltretirala je zatočene žene, šamarala, nazivala Turkinjama i balinkurama, psovala tursku i balijsku majku, prijetila da će ih pobiti, govoreći da one ne trebaju da žive, nego samo Srbi. Prilikom jednog takvog dolaska, svjedočila je Izeta E., zapalila je cigaru i naredila mi da ispružim lijevu ruku. Cigaru mi je ugasila u predjelu lakta. Zatim je opet zapalila cigaru i na istom mjestu je ugasila. Ponovila je to nekoliko puta. Napravila mi je ranu širine tri centimetra čiji ožiljak i danas nosim. Nakon dva dana Monika je ponovo došla i naredila mi da ispružim lijevu ruku. Zapalila je cigaru i ugasila na mom srednjem prstu, odnosno na samom zglobu. To je uradila nekoliko puta. Ostao mi je kružni ožiljak prečnika jedan centimeter.[54]

Iako su neki počinioci zločina genocida u Brčkom procesuirani i osuđeni, nažalost, samo za zločin, neshvatljivo i nestvarno zvuči da Monika Simonović, jedna od najvećih ubica u logoru Luka, još uvijek

---

[52] Jusuf Kadrić, nav. dj., str. 183-221.

[53] ∴ RATNI ZLOČINI U BOSNI I HERCEGOVINI - IZVJEŠTAJ HELSINKI WATCHA, Odjel Human Rights Watch, II dio, Sarajevo, 1993., "Zločini u zatočeničkim objektima", str. 206.

[54] Isto, str. 272.

nije privedena Sudu pravde. O zločinima koje je počinila Monika govori Alija Mujić, jedan od zatočenika: "Jednog dana dok smo sjedili u hangaru, ušla je Monika Simonović sa dvojicom vojnika. Nosili su u rukama pivske flaše iz kojih su pili. Svi smo skočili na noge i pozdravili ih srpskim pozdravom. To smo, inače, morali uraditi kad god je neko od njih ulazio. Monika je ispila pivo i flašu razbila. Prvom mladiću koji je stajao do vrata, imao je dvadesetak godina, zabila je ostatke flaše u stomak i rasporila ga. Crijeva su mu prokuljala. Izašla je, nije ni pogledala šta je uradila. Po mladića su poslije došli da ga iznesu. Pitali su ga šta je bilo, praveći se da ne znaju. Morao je reći da je sam pao na flašu i da se isjekao. Nikada, inače, nismo smjeli reći šta su nam uradili, uvijek smo krivicu morali svaliti na sebe. Mladić se više nije vratio u hangar, niti smo šta o njemu saznali.[55] Ovakve torture mučenja vršene su kako bi se namjerno prouzrokovala bol i teška fizička ili duševna patnja zatočenka, što predstavlja klasičan zločin protiv čovječnosti prema Rimskom statutu Međunarodnog krivičnog suda.

4. Silovanje, seksualno ropstvo, prisilna prostitucija, prisilna trudnoća, prisilno sterilisanje i svaki drugi oblik seksualnog zlostavljanja ovakve ili slične prirode

Srbi su u Brčkom, pored masovnih i pojedinačnih ubistava, mučenja i pljačkanja, izvršili i brojna silovanja. Po nekim procjenama u Brčkom je silovano oko 500 djevojčica, djevojaka i žena.[56]

Do tačnog broja silovanih teško je doći zbog, prije svega, činjenice što mnoge žrtve silovanja zbog ličnog dostojanstva nisu spremne objelodaniti zločin koji je nad njima izvršen. U Brčkom su silovanja obavljana na nekoliko lokacija. Najpoznatije su bile: kafana Vestfalija, hotel Galeb, bar Doma kulture i sala kina Oslobođenje. Organizator silovanja bila je poznata brčanska prostitutka Vera Simonović, majka zloglasnih Monike

[55] Muharem Omerdić, PRILOZI IZUČAVANJU GENOCDIA, El-Kalem, Sarajevo, 1990, str. 182.

[56] Jusuf Kadrić, nav. dj., str. 347.

i Konstantina. Među brčanskim Srbima kao silovatelji posebno su se isticali: Mile Gatarević-Bolero, Dragan Živković-Travolta i Goran Petrović.[57]

Pored navedenih oblika zločina, srpski zločinci počinili su i druge oblike zločina poput: ranjavanja, skrnavljenja ličnog dostojanstva ili neljudskog postupanja, spaljivanja tijela, fizičkog sakaćenja, izgladnjivanja uskraćivanjem osnovnih sredstava za život (voda, hrana, higijena, san idr) i vođenja na prisilni rad.

Zločin agresije

Iako do sada kategorija zločina, zločin agresije, nije definisana od strane Međunarodnog krivičnog suda (MKS), smatramo da je, prema definiciji agresije, usvojenoj na 29. zasjedanju Generalne skupštine UN u obliku Rezolucije 314 (xxix), od 14. decembra 1974. godine, na Bosnu i Hercegovinu, međunarodno priznatu nezavisnu državu, izvršen klasični oblik agresije od strane Srbije i Crne Gore. Naime, u članu 1. definicije agresije naglašava se da se pod agresijom smatra "upotreba oružane sile jedne države protiv suvereniteta, teritorijalne cjelokupnosti ili političke nezavisnosti druge države" ili na bilo koji drugi način protivno povelji UN.[58] Imajući u vidu ovu definiciju Generalne skupštine UN i gore pomenute činjenice i izvore o učešću Vojske (SRJ - Srbije i paravojnih formacija Srbije koje su bile pod komandom Vojske Srbije u napadu na Bosnu i Hercegovinu, odnosno u okupaciji Brčkog, evidentno je da se radi o klasičnom obliku agresije. Time je Srbija prekršila odredbe Povelje UN, čija je potpisnica, što je dovoljan dokaz o aktu agresije na Bosnu i Hercegovinu.

Pored navedenih izvora koji govore o agresiji na Bosnu i Hercegovinu, odnosno, učešću Vojske Jugoslavije u napadu na Brčko, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu raspolaže sa vjerodostojnim spiskovima oficira, mlađih

[57] Jusuf Kadrić, nav. dj., str. 272 - 273.

[58] Bećir Macić, ZLOČINI PROTIV MIRA, str. 73.

oficira i vojnika Vojske Jugoslavije, te dobrovoljaca iz SR Jugoslavije, koji su bili u sastavu 1. Posavske brigade, II pješadijskog bataljona.[59]

Sabirni centri u Brčkom

Ulaskom srpskih snaga u Brčko nastaje pakao za one Bošnjake i Hrvate koji se nisu uspjeli izvući iz grada, odnosno koji su ostali u svojim domovima. Većinu, a posebno muškarce odvode u već planirane i pripremljene logore. Počelo je svakodnevno odvođenje bespomoćnih ljudi u tzv. "sabirne centre". U početku su to najčesće bile džamije, veći podrumi, hoteli, škole, sportske sale, tvorničke hale. Kroz brčanske koncentracione logore prošlo je više od deset hiljada (10.000) ljudi.[60] U Brčkom su aktivirani mnogi sabirni centri i logori u kojima je ubijeno nekoliko hiljada Bošnjaka i to kako slijedi: Sabirni centar Bolnica, sabirni centar Stara Džamija, sabirni centar "Laser", sabirni centar hotel "Posavina", sabirni centar Kasarna, Sabirni centar SUP, sabirni centar Fiskulturni dom "Paratizan", logori: "Luka", kafana "Westfalija", Brezovo polje, Fast food restaurant, Majevica i hotel "Galeb".

Sabirni centar Bolnica

U bolnici su bili, uglavnom, stariji ljudi, koji su, uprkos njihovim godinama, bili maltretirani, a pojedinci svakodnevno tučeni. Većina zarobljenika iz ovog centra prebačena je u logor "Luka".

---

[59] Akti Vojske Republike Srpske, 1. Posavska brigada, II pješadijski bataljon, od 05.09.1993., br. 0366-0670, od 01.05.1993. godine 0366-0674 i Komanda Istočno-bosanskog korpusa od 29. 05. 1992, br. 0410-0271.

[60] ∴ RATNI ZLOČINI U BOSNI I HERCEGOVINI - Izvještaj Helsinki Watcha, "ZLOČINI U ZATOČENIČKIM OBJEKTIMA", II dio, Sarajevo, 1993., str. 191-209.

Sabirni centar Stara džamija

Pred Starom džamijom u naselju Kolobara pripadnici oružanih formacija Ljubiše Savića –Mauzera sakupljali su, najviše, starije osobe i djecu, a potom ih zatvarali u ovu džamiju. To su, prema Jusufu Kadriću, bili zatvorenici iz naselja Mujkići, Meraja i Kolobara. Zatvorenike su iz Stare džamije prebacivali u Kasarnu i auto-depo "Laser".

Sabirni centar "Laser"

U ovom koncentracionom logoru blizu 500 Bošnjaka bilo je izloženo svim vrstama torture i mučenja. Logoraš N. N. je izjavio o tom konclogoru: "... Noću je dolazio četnik kojeg su zvali Ranko, star oko 30 godina. Prozivao bi ljude po prezimenu i pred zgradom ih klao. Stražari bi tražili da zarobljenici legnu na zemlju tako da nam nisu više bili na vidiku nego tek kada oni odu i kada smo se mogli primaći prozoru i vidjeti ljude prerezana vrata. U susjednoj prostoriji do restorana bilo je desetak žena različitog uzrasta. Taj Ranko je silovao ženu - majku dvoje djece, a i njena majka je bila prisutna..."[61]

Sabirni centar hotel "Posavina"

U hotelu "Posavina" zatvarani su Bošnjaci, od kojih su mnogi ubijeni, a drugi su premještani u Fiskulturni dom. Jedan srpski vojnik, prema izjavi Osmana Husetovića, hvalio se da je za jedan dan ubio pedeset i jednog zarobljenika.[62]

Sabirni centar Kasarna

Kasarna Jugoslovenske narodne armije nalazila se u centru grada. Znatno prije početka napada na Brčko bila je puna pripadnika raznih

[61] Isto, str. 186.

[62] AIIZ, inv. br. 4998, Izjava O.H.

srpskih oružanih formacija: arkanovca, šešeljevaca, draganovaca, mauzerovaca, Mandinih i Jovićevih četnika, brčanskih Srba u odijelima Teritorijalne odbrane i Civilne zaštite i pripadnika JNA. Za sabirni centar u Kasarni služili su restoran, kino-salu spomen-sobu i zatvorske ćelije.[63]

Sabirni centar Zgrada Sekretarijata unutrašnjih poslova (SUP) u Brčkom.

Od prvog dana okupacije Brčkog zgrada SUP-a bila je posebno mučiliste u koje je agresor dovodio Bošnjake radi istrage, mučenja i ubijanja. Svjedočenja preživjelih iz tog kazamata nevjerovatna su za normalnog čovjeka. Tako Nermin Suljagić, jedan od njih, priča: "U prolazu prema sobi br. 4 čuo sam vrisak Seada Karagića kome su zaboli sjekiricu između plećki. U tom momentu uhapšeni Hasan Jašarević pokušao je pobjeći. Međutim, četnici su ga stigli na prolazu između mesnice i "Turist-agencije" i tu ubili, sasuvši rafal u njega. U istom trenutku začuo se pucanj na drugom spratu zgrade SUP-a, da bi zatim dvojica momaka iznijeli na prvi sprat mrtvog Novalić Amira, zvanog Fric. Naredili su meni i još dvojici uhapšenih da ga odnesemo ispred kina "Radnik". Dok sam Amira nosio, vidio sam da ima ustrelnu ranu u predjelu potiljka, i poznato mi je da ga je ubio Goran Jelisić. Hasana Jašarević, zvanog Ćena ubacili smo direktno u hladnjaču za prevoz mesa, a Karagića smo ostavili, zajedno sa Amirom Novalićem ispred kina "Radnik". Inače, četnici su hladnjačom odvozili pobijene civile u nepoznatom pravcu. Čisteći dalje ulicu ispred SUP-a, a zatim Zanatskog centra, vidio sam da su kod kontejnera za smeće odveli Ahmeta Hadžića zvanog Papa i tu ga ubili zajedno s jednim plavim momkom čije ime ne znam.[64]

[63] Jusuf Kadrić, nav. dj., str. 149.

[64] Isto, str.156-161.

Sabirni centar Fiskulturni dom "Partizan".

Nalazi se u samom centru grada. Od prvog dana agresije tu su dovođeni Bošnjaci i ubijani u sali i oko zgrade. Sve je bilo crveno od naslaga ljudske krvi, kako su svjedočili preživjeli logoraši. Muškarci koji su imali više djece udarani su između nogu, a mnogi su i kastrirani. Posebna specifičnost ovog mučilišta bila je u tome što bi mučitelji izdvojili nekolicinu zatočenika i kazali im kako će ih za određeno vrijeme ubiti, dajući im pri tom cigarete da prekrate vrijeme. Oni bi preko noći osijedjeli i postali pravi starci.[65]

Koncentracioni logor "Luka"

Najteže zločine nad civilnim stanovništvom u Brčkom Srbi su počinili u logoru "Luka". Logor su sačinjavali hangari istoimenog preduzeća. Nalazio se uz rijeku Savu u koju su srpski zločinci bacali tijela ubijenih. Otvoren je 7. maja 1992. godine, a po izvješćima nekih izvora, zatvoren sredinom 1992. godine. U hangarima i krugu ove riječne luke, Bošnjaci i Hrvati masovno su likvidirani. Prema još uvijek neutvrđenim pokazateljima, tu je na najbrutalniji način ubijeno oko 3000 ljudi. Između ostalog, ubijani su i masovnim strijeljanjem. Tijela ubijenih su bacana u Savu ili su kamionima odvožena u svinjogojske farme i drugdje, te bagerima zatrpavana u masovne grobnice. Ovo riječno preduzeće na obali Save pretvoreno je u najozloglasniji srpski koncentracioni logor na brčanskome području. Zatočenici u njemu spavali su na komadima papira, bez pokrivača. Krici mučenih ljudi čuli su se s one strane Save u Gunji (Hrvatska) i nisu prestajali dan i noć. Srpski zločinci sjekli su zatočenim Bošnjacima noseve, uši, prste; parali im utrobe razbijenim bocama; ubijali ih čekićem, sjekirom, tupim predmetima; uvrtali im žicu u nos, pa je potom naglo čupali. One logoraše koje bi prethodno izmučili izvlačili bi pred halu u luci i tu ih klali nad šahtom, ili ih ubijali iz pištolja. Bilo je i klasičnih strijeljanja,

[65] Muharem Omerdić, nav. dj., str. 185.

kada bi izveli po desetak logoraša, a potom ih rafalom usmrtili.[66] Na Kurban-bajram (11. 6. 1992.) srpski zločinci su pobili mnoge Bošnjake, govoreći: "Danas koljemo muslimane kao kurbane." Potom su preostali živi zatočenici saprali krv, a mrtva tijela složili na gomilu radi odvoza u "Bimeksove" hladnjače. Uslijedila je potom nova runda. Za jednu noć likvidirali su i do 100 ljudi. Kada su se koljači umorili, zabavljali su se prisiljavajući zatočenike da se međusobno tuku ili da pjevaju srpske zločinačke pjesme.[67]

Prvi zapovjednik ovog grozomornog mučilista Goran Jelisić, zvani Adolf, hvalio se kako je već ubio 175 Bošnjaka, te da mora namiriti na 200.[68]

Među monstrumima u ovom logoru posebno se isticao Ljubiša Savić-Mauzer. On se, naime, hvalio kako je u Pančevu, završio školu mučenja, specijalizirajući klanje i amputacije organa. Tvrdio je da u njegovim rukama i nijem mora progovoriti. Prema vlastitome priznanju, ovaj je zločinac u "Luci" držao obuku za klanje logoraša. Također, po njegovu priznanju, kada su mu mjerili vrijeme, u jednoj minuti zaklao je 17 zatočenika. Nadalje se dičio činjenicom što je u "Luci" poklano 9.000 "balija".[69]

Važno je istaći činjenicu da ovaj logor nikada nije posjetio Međunarodni komitet Crvenog križa. Pretpostavlja se da je logor Luka bio aktivan između maja i jula 1992. godine. Dana 18. maja 1992. godine, predstavnik ICRC-a, Frederic Maurice je poginuo u napadu na humanitarni konvoj ICRC-a u Sarajevu. Neposredno nakon tog događaja, tačnije 20. maja ICRC je privremeno povukao svoje predstavnike iz BiH, a njihova djelatnost je u junu obnovljena u Bosni. Iako međunarodna zajednica nalazi opravdanje u ovom slučaju za nedolazak u posjetu logoru Luka, smatramo da ne postoji slučaj koji je mogao biti opravdanje za sprječavanje zločina planetarnih razmjera u logoru Luka.

---

[66] Isto, str. 182.

[67] Isto, str. 182/183.

[68] Isto, str. 183.

[69] Isto, str. 183.

Kafana "Westfalija"

Smještena je na putu Brčko - Brezovo Polje. Od samog početka agresije na Bosnu i Hercegovinu, pretvorena je u koncentracioni logor i bordel, najsramniji kazamat za Bošnjakinje, gdje je bilo i djevojčica ispod 15 godina. One koje su se odupirale bile su izložene najvećoj torturi: sjekli su im dojke, usijecali krstove po tijelu i silovali ih do besvijesti. Odmah nakon okupacije grada, u kafani "Westfalija" Vera Simeunović, poznata brčanska prostitutka, otvorila je bordel u koji su dovođene Bošnjakinje iz Brčkog, gdje su bile žrtve svih oblika seksualnoga zlostavljanja. Ne može se kazati da se tu radilo o javnoj kući - to je bilo mjesto strave i užasa. Nije se, dakle, radilo o nasilju radi sladostrašća, spolnoga užitka, nego o potrebi za zlostavljanjem i uništavanjem na najperverzniji način, kako bi se udovoljilo kolektivnim resantimanima oživljenim miloševićevskim ritualno-političkim obnavljanjem srpske mitske prošlosti. Većina tih nesretnih žena je, nakon iživljavanja nad njima, ubijena kako bi se izbrisali tragovi ovih morbidnih zločina. Gole djevojke na ulici, gotovo životinjski krici iz "Westfalije" ono je što očevici nose kao uspomenu na te događaje. Pripadnici različitih srpskih naoružanih vojnih jedinica (tzv. Srpski specialci), tjerali su brčanske Srbe da siluju bošnjačke žene i djevojke. Iskazivali su potrebu za zlostavljanjem i uništavanjem na najperverzniji način, radi obnavljanja srpske mitske prošlosti. U "Westfaliji" je silovano više stotina Bošnjakinja.[70]

Brezovo Polje

Na nekoliko različitih lokacija u Brezovom Polju bilo je zatočeno preko 5.000 Bošnjaka.

Posebno su stradanju ovdje bile izvrgnute žene.[71]

---

[70] Jusuf Kadrić, nav. dj., str. 275.

[71] ∴ RATNI ZLOČIN U BOSNI I HERCEGOVINI, Izvještaj Helsinki Watcha, Odjel Human Rights Watch, II dio, Sarajevo, 1993., "ZLOČIN U ZATOČENIČKIM LOGORIMA", str. 220-222.

"Fast food restaurant" u Brčkom.

Ovo je bio logor - bordel gdje su četnici intezivno mučili žene.[72]

Majevica. - Imala je 860 zatočenih Bošnjaka.[73]

Hotel "Galeb". - Srpskim zločincima poslužio je kao koncentracioni logor i bordel u kome su se skotski iživljavali nad bespomoćnim Bošnjakinjama.[74]

Učešće JNA/VJ, Policije i Vojske Republike Srpske u izvršenju genocida u Brčkom

Jedinice JNA stacionirale su se u i oko Brčkog na osnovu ratnog rasporeda i čekale "mig za akciju". Nastojale su izazvati razne incidentne situacije kako bi imale izgovor i povod za oružanu intervenciju. Takva je situacija bila i sa primjerom formiranja dobrovoljačke jedinice za odbranu grada kao i ubistvo jednog Hrvata iz Gunje u centru grada. Nekoliko mjeseci prije početka napada, u Brčkom se nalazilo oko 600 specijalaca Ministartsva unutrašnjih poslova Republike Srbije, koji su pratili svaki pokret Bošnjaka i Hrvata.

Jugoslovenska narodna armija i druge srpske oružane formacije su već sredinom aprila 92. godine ariteljerijskim i oklopnim jedinicama praktično opkolile Brčko. JNA je zauzela sve bitne kote oko Brčkog, usmjerila teška artiljerijska oruđa prema gradu, stacionirala jedinice i tenkove u centru grada, na Senjaku i Krepšiću. U sve ovo je bilo aktivno uključeno i najviše vojno rukovodstvo tadašnje Jugoslavije o čemu svjedoči i posjeta i obilazak komandanta OS SFRJ general potpukovnika Blagoja Adžića i komandanta prve vojne oblasti general pukovnika Živote Panića teritorije već međunarodno priznate Bosne i Hercegovine,

---

[72] Isto.

[73] Muharem Omerdić, nav. dj., str. 186.

[74] Isto, str. 187.

a radi sagledavanja stanja i borbene gotovosti svih jedinica JNA. Legitimni izabrani predstavnici srpskog naroda u Savjetu za narodnu odbranu općine Brčko (komandant teritorijalne odbrane, komandant garnizona JNA bili su Srbi) širili su propagandu da je samo JNA jedini branilac mira i da će spriječiti formiranje paravojnih oružanih formacija i naoružavanje naroda. U tom smislu JNA je vršila stroge kontrole na punktovima koji su bili isključivo u srpskim selima i isključivo kontrole Bošnjaka i Hrvata, a svo oružje teritorijalne odbrane dislocirala u Ugljevik i istovremeno dijelila oružje samo Srbima. JNA je više od 90% naoružanja ubojnih sredstava svih vrsta i druge opreme izmjestila na sigurne prostore i sve to predala Srpskoj Republici Bosne i Hercegovine koja je time naoružala svoju vojsku.[75] Kad je grad Brčko pao, neki domaći Srbi i paravojnici iz Srbije, većinom članovi Arkanove i Šešeljeve grupe, ušli su u Brčko i zarobili preostale stanovnike.[76]

Zbog velikog strateškog značaja Brčkog u projektu "Velika Srbija" na području Brčkog JNA je rasporedila i stacionirala svoje velike snage iz sastava 17.og korpusa kao i razne paravojne formacije (arkanovci, šešeljevci, martićevci iz RSK, specijalci kapetana Dragana, dobrovoljci Ljubiše Savića iz Bijeljine), kao i druge dobrovoljačke jedinice iz Srbije i Crne Gore a koje je JNA dobro naoružala, opremila i obučila za vođenje borbenih dejstava. Uz sve ove jedinice postojala je dobro naoružana srpska teritorijalna odbrana i srpska civilna policija. Pod izgovorom da obezbjeđuje važnije komunikacije i objekte, JNA je stacionirala artiljerijska oruđa i jedinice u selima sa većinskim srpskim stanovništvom, naoružala i obučila lokalno srpsko stanovništvo a sve to uz zdušnu podršku aktivista SDS-a, čime je vršila opsežne pripreme za predstojeća dejstva i zločine koje će počiniti radi formiranja etnički čiste općine Brčko.[77] JNA je, još od ranije, kontrolisala sve objekte, tako da nikakvo samoorganizovanje Bošnjaka i Hrvata za pružanje otpora nije bilo moguće.

---

[75] Smail Čekić, AGRESIJA ..., knjiga 2, Sarajevo, 2004., strana 851.

[76] RATNI ZLOČINI U BOSNI I HERCEGOVINI - IZVJEŠTAJ AMNESTI INTERNATIONALA HELSINKI WATCH OD POČETKA RATA U BIH DO SEPTEMBRA 1993. GODINE, Zagreb, 1993, str. 79, Izjava 37.-godišnjeg muškarca.

[77] AIIZ Komanda 17. korpusa str. pov. Broj 11/43.460 od 6. aprila 1996 godine komandi druge vojne oblasti i drugi.

Pored aktivnih vojnih jedinica, režim iz Beograda, na čelu sa Slobodanom Miloševićem i rukovodstvom bosanskih Srba na čelu sa Radovanom Karadžićem, angažovali su najradikalnije nacionalističke paravojne formacije koje su predvodili zločinci poput: Vojislava Šešelja, Željka Ražnatovića-Arkana, Ljubiše Savića-Mauzera, Mirka Blagojevića, Mirka Jovića i Dragana Vasiljkovića (kapetan Dragan).

Svjedok Luka Lučić je potvrdio "da je u toku napada u Brčko ušlo osam vojski i to: Mandini četnici, Šešeljevi četnici, Jovićevi četnici, draganovci, arkanovci, mauzerovci, Srpska teritorijalna odbrana i Jugoslovenska narodna armija, koja je još od rata bila tu".[78]

Prema izjavi Mustafe Ramića, prijeratnog predsjednika opštine Brčko, "u napadu na grad Brčko učestvovalo je oko 80 tenkova i, koliko ja znam, preko 100 topova. Da ne govorim o ljudskoj sili i puškama koje su išle u grad".[79]

Paravojne snage iz Srbije bile su stacionirane na predviđenim lokacijama u i oko grada. Tako je u selu Sandići bilo stacionirano više od 600 "belih orlova". U prigradskom naselju Grčici, jedinoj brčanskoj mjesnoj zajednici sa srpskom većinom, bile su jedinice JNA sa tenkovima i ukopanom artiljerijom. U centru za socijalni rad dežurali su "arkanovci", jačine jedne manje jedinice.[80] Nekoliko dana prije miniranja mostova, u grad Brčko ušlo je oko 600 srpskih specijalaca. Nosili su crvene beretke i pripadali su oružanim formacijama Dragana Vasiljkovića, poznatog kao kapetan Dragan. Bili su smješteni u brčanskoj kasarni, sa odobrenjem JNA, pod čijom su komandom bili.[81]

Koliko je Srpska pravoslavna crkva bila direktno involvirana u projekat agresije na Bosnu i Hercegovinu, odnosno okupaciju Brčkog govori i činjenica da je štab vojnih srpskih formacija Kapetana Dragana bio smješten u Pravoslavnoj crkvi u Srpskoj Varoši. Iz tog Štaba stigla je komanda da se prijeđe rijeka Brka i uđe u bošnjačko naselje Kolobara, a zatim krene prema ostalim mjesnim zajednicama koje su, uglavnom,

---

[78] AIIZ, inv. br. 5032, Izjava L.L.

[79] AIIZ, inv. br. 5036, Izjava M.R.

[80] AIIZ, inv. br. 5041, Izjava M.DŽ.

[81] AIIZ, inv. br. 5020, Izjava M.A.

nastanjivali Bošnjaci.[82] Krvavi posao odrađivale su formacije Kapetana Dragana. Grupa koju je predvodio Saša Stojanović dobila je zadatak da zauzme Dom zdravlja, grupa Bože Božića Gradsku bolnicu, a Radivoja Božića neke manje objekte u Kolobari. [83]

Razne srpske snage, uključujući aktivne i rezervne pripadnike JNA, lokalnu srpsku TO i policiju, kao i Arkanove tigrove, te pripadnike specijalnih snaga MUP-a Srbije, pod komandom Živojina Ivanovića, izvele su 1. maja i narednih dana napad na Brčko, gdje su izvršile genocid nad Bošnjacima, a posebno u logoru Luka.[84]

Pored ogromnih količina oružja i oruđa razorne moći, JNA je koristila i avijaciju za uništavanje ciljeva na teritoriji koju nisu okupirali. Ti napadi su bili posebno intenzivirani prije donošenja Rezolucije 781. Savjeta bezbjednosti OUN o uspostavi zabrane za vojne letove u zračnom prostoru Bosne i Hercegovine. I poslije pomenute Rezolucije helikopteri JNA su bombardovali ciljeve na slobodnoj teritoriji Brčkog. Tako je avijacija JNA 12, 13, 14 i 15 septembra 1992. godine borbeno djelovala po slobodnim teritorijama Brčkog.[85] I pored Rezolucije 781. Savjeta bezbjednosti OUN o uspostavi zabrane za vojne letove u zračnom prostoru Bosne i Hercegovine, u oktobru 1992. godine, registrovana su 32 leta aviona sa vatrenim dejstvom po Brčkom i Bijeljini.[86]

Da su u napadu na Brčko planirano i organizovano učestvovale "lokalne" srpske snage iz susjedne Bijeljine potvrđuje i ekskluzivna izjava Ljubiše Savića – Mauzera, emitirana na Televiziji Srbije, kojom prilikom je rekao da je pod njegovom komandom 2. maja 1992. godine iz Bijeljine u

---

[82] Isto, str. 96.

[83] Isto, str. 97/98.

[84] ICTY IT-02-54, paragraf 633-639.

[85] Agresija..., str. 39-51; Dnevni izvještaj, br.142/143, 14. septembar 1992, br.144, 15. septembar 1992, br. 146, 17. septembar 1992, br. 147, 18. septembar 1992, br. 149/150, 21. septembar 1992, br. 152, 23. septembar 1992, br. 153, 24. septembar 1992, br. 154, 25. septembar 1992. i br. 158, 29. septembar 1992.; AIIZ, inv. br. 2-793; Press-centar Armije Republike Bosne i Hercegovine, br. 102/02-57, 17. septembar 1992.; Isto, br. 102/02-05-57; Isto, br. 102/02-98, 26. septembra 1992.

[86] AIIZ, inv. br. 2-793; *Prva linija ,* br. 1, str. 12; ICTY, Predmet: Br. IT-02-54-T, paragraf 416.

Brčko krenulo 700 naoružanih ljudi. Bili su to aktivni i rezervni srpski policajci, dobrovoljci iz Bijeljine i okolnih sela i 100 pripadnika Srpske nacionalne garde, kasnije poznate kao "Mauzerovci". "Mi smo", kako kaže Mauzer, "došli u Brčko na poziv komande Garnizona i Predsjedništva srpske opštine Brčko".[87] Tog istog dana u Brčko je iz Bijeljine stigla i jedna jedinica šešeljevaca. Predvodio ju je četnički vojvoda Mirko Blagojević. Doček im je priredio vlasnik kafića "Bolero" Mile Gatarević. U Brčkom su već zatekli pripadnike vojnih formacija kapetana Dragana, koji su kao karakteristično obilježje nosili crvene beretke. Draganovce su predvodili Saša Stojanović, Radivoje i Božo Božić, sva trojica iz Srbije.[88]

Najodgovorniji planeri i naredbodavci za počinjeni zločin genocida u Brčkom

Prema Jusufu Kadriću, autoru knjige BRČKO – GENOCID I SVJEDOČENJA, najodgovorniji za sve zločine počinjene u Brčkom su bili nosioci političke, izvršne i vojne vlasti, koji su planirali i naređivali zločine nad Bošnjacima kao grupom. Prema Kadrićevim riječima najodgovorniji planeri i naredbodavci genocida i zločina u Brčkom su: Ristanić /Petar/ Đorđe, rođen 2. avgusta 1957. godine u Brčkom, stalno nastanjen u Brčkom u ulici Alekse Šantića br. 23. Ristanić je bio prvi predsjednik srpske opštine Brčko od maja 1992. godine i prvi predsjednik Ratnog predsjedništva u Brčkom; Marković /Dragoljub/ Mile, rođen 1. oktobra 1934. godine u Brčkom, stalno nastanjen u Brčkom u ulici B. Bobića br. 1. Marković je bio član Ratnog predsjedništva i prvi predsjednik Izvršnog odbora opštine Brčko; Vojinović /Uroš/ Milenko, rođen 28. novembra 1946. godine u Tuzli. Do smrti, 28. juna 1995. godine, živio je u Brčkom u ulici Trg omladinskih radnih brigada bb. Vojinović je bio predsjednik Srpske demokratske stranke za opštinu Brčko i član Ratnog predsjedništva Brčko., Milinković Pavle, kao potpukovnik JNA bio je komandant Kasarne u Brčkom i član Ratnog predsjedništva Brčkog;

[87] Arhiv TV BiH, film "Panteri", Izjava Lj.S.M.

[88] Jusuf Kadrić, nav. dj., str. 95 - 96.

Milutinović /Vasilija/ Milisav, rođen 18. septembra 1933. godine u Kragujevcu, stalno nastanjen u Brčkom u ulici Ice Voljevice 28/II. Milutinović je bio rezervni major JNA, komandant Opštinskog štaba Teritorijalne odbrane i član Ratnog predsjedništva opštine Brčko.

Poznati izvršioci zločina genocida u Brčkom

Pored procesuiranih Gorana Jelisića, Ranka Češića, Koste Kostića i Konstantina Simonovića, još uvijek, nisu procesuirani sljedeći izvršioci zločina u Brčkom, prema autoru knjige BRČKO – GENOCID I SVJEDOČENJA, Jusufu Kadriću: Čajević /Sretko/ Miloš, rođen 25. juna 1965. godine u Brčkom; Božić Božo, rodom iz okoline Beograda; Božić Rade, rodom iz okoline Beograda, Stravički Enver, zvani "Šok", rodom iz Bora, Republika Srbija; Mitrović Goran, rodom iz okoline Bora, Republika Srbija; Rajčić Rajko, sin Đoke, rođen 27. oktobra 1947. godine u Bosanskom Petrovom Selu kod Gračanice, stalno nastanjen u ulici M. Udarnika bb. u Brčkom; Rajčić Željko, sin Rajka, rođen 1. februara1968 u Živinicama, stalno nastanjen u ulici M. Udarnika bb. u Brčkom; Ostojić Cvjetko, sin Pere, rođen 27. avgusta 1936. godine u Brčkom, gdje je i stalno nastanjen u ulici S. Sidora br. 26, po zanimanju vozač; Radušić Milenko, zvani "Pjevac", sin Save, rođen 7. aprila 1969. godine u Brčkom, gdje je i stalno nastanjen u ulici Vukosavačka br. 40; Zarić Cvjetko, zvani "Rasporac", sin Vasilija, rođen 14. oktobra 1933. godine u Vitanovićima kod Bečkog, nastanjen u ulici J. Šibera br. 4 u Brčkom, po zanimanju bravar; Marković Goran, zvani "Markulja", sin Boška, rođen 10 maja 1965. godine u Brčkom, nastanjen u ulici Radomira Cvetkovića br. 6 u Brčkom; Rikanović Pero, sin Cvjetina, rođen 14. marta 1974. godine u Jasenici, opština Srebrenik, stalno nastanjen u mjestu Bukvik Gornji kod Brčkog; Simonović Monika, kćerka Vere, vanbračna kćerka Bore Ilić, rođena 31. maja 1975. godine u Brčkom; Pudić Borislav, zvani "Čiča", sin Stojana, rođen 26. juna 1954. godine u Brčkom, nastanjen u ulici Hivzije Jerkovića br. 138; Knežević Radivoje, sin Božidara, rođen 19. decembra 1954. godine u Bčkom, nastanjen u ulici Radomira Cvetkovića br. 54, po zanimanju portir-čuvar; Živković Dragan, zvani "Travolta", sin Save, rođen 23. septembra 1953. godine u Brčkom, nastanjen u ulici

Naste Nakića br. 58, po zanimanju radnik u SUP-u; Lazić Vaso, zvani "Sova", sin Save, rođen 2. januara 1965. godine u Brčkom, nastanjen u mjestu Potočari br. 51 kod Brčkog; Filipović Mladen, rodom iz okoline Brčkog, Tomić Ilija, rodom iz Bukvika, opština Brčko, živi u Brčkom; Tešić Cvetislav, rodom iz okoline Brčkog; Savić Ljubiša, zvani "Mauzer", sin Đorđa, ubijen od strane nepoznatog lica, rođen 11. avgusta 1958. godine u Bijeljini; Tuzlančić Duško, svojevremeno bio zamjenik Ljubiše Savića-Mauzera; Tošić Miladin, zvani "Slovenac", rodom iz Maribora, Republika Slovenija, roditelji mu žive u mjestu Zimča, opština Visoko, a kao izbjeglica boravi u Brčkom; Delić Milenko, zvani "Pika", sin Vojislava, rođen 31. decembra 1956. godine u Brčkom, nastanjen u ulici N. Kovačevića bb; Tanasković Dragan, sin Vasilija, rođen 29. maja 1971. godine u Brčkom, nastanjen u ulici Hivzije Jerkovića br. 80; Tadić Dušan, sin Marka, rođen 2. oktobra 1959. godine u Brčkom, nastanjen u mjestu Potočari kod Brčkog; Gatarević Milenko, zvani "Bolero", sin Mitra, rođen 17 avgusta 1958. godine u Brčkom, nastanjen u ulici M. Markovića br. 3 u Brčkom; Gojaković Milenko, sin Slobodana, rođen 10. decembra 1962. godine u Breziku kod Brčkog, nastanjen u ulici B. Kaurinovića br. 13 u Brčkom; Vasić Lazo, zvani "Cvrcan", rodom, iz Grčice, opština Brčko; Ljubičić Slobodan, rođen 1972. godine u Brčkom; Miličević Zvjezdan, rodom iz Brčkog; Obrenović Predrag, zvani "Šicer", sin Tihomira, rođen 3. marta 1971. godine u Brčkom, nastanjen u ulici Vukosavačka br. 85 u Brčkom; Pajaković Stanko, rodom iz Brčkog, prije rata radio kao vozač u Autoprevoznom preduzeću "Laser" u Brčkom; Rakić Jovan, zvani "Joco" iz Grčice, opština Brčko; Božić Dragan, zvani "Pera", rodom iz Brčkog; Miljković slobodan, zvani "Lugar", rodom iz Kragujevca, Republika Srbija i Stanić Radislav, zvani "Raco" iz Međaša kod Bijeljine.

Mnogi preživjeli Bošnjaci i Hrvati iz logora u Brčkom su svjedočili o različitim oblicima zločina genocida u istim nad zatočenicima od strane čuvara i službenika logora.[89]

[89] Pored pomenute knjige J. Kadrića, svjedočenja preživjelih iz logora u Brčkom su objavljena u knjizi: "RATNI ZLOČIN 1992. GODINE NA TUZLANSKOM OKRUGU", knjiga prva, Tuzla 1993. godine, str. 68-77 i "RATNI ZLOČIN NA TUZLANSKOM OKRUGU", drugo dopunjeno izdanje, Tuzla, 1996., str. 83-96.

Zaključna razmatranja

Istraživanjem i analiziranjem raspoloživih izvora i dokumenta koji govore o zločinima u Brčkom, došli smo do elemenata koji potvrđuju da je nad nesrbima, a dominantno, Bošnjacima sistematski, planski i s namjerom počinjen genocid i drugi oblici zločina protiv čovječnosti od strane srpsko-crnogorskih snaga i bosanskih Srba. O tome govori činjenica da su za genocid i zločin protiv čovječnosti u Brčkom, pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju (ICTY) optuženi: Slobodan Milošević, Vojislav Šešelj, Radovan Karadžić, Biljana Plavšić, Momčilo Krajišnik, Goran Jelisić i Ranko Češić. Raspravno sudsko vijeće ICTY-a potvrdilo je Slobodanu Miloševiću genocidnu namjeru i postojanje plana da se unište Bošnjaci kao nacionalna grupa u Brčkom.

Nažalost, i pored relevantnih dokaza o namjeri djelimičnog uništenja nacionalne grupe Bošnjaka i Hrvata, odnosno ubijanja velikog broja pripadnika ovih grupa, oslobođeni su od optužbe za genocid Momčilo Krajišnik, Biljana Plavšić, Goran Jelisić i Ranko Češić.

Pored navedenih, postoje brojni izvršioci zločina u Brčkom, čija su imena široj javnosti poznata, i o njihovim zlodjelima su svjedočili mnogi svjedoci. Danas, većina ovih zločinaca žive i rade u Brčkom. Takav odnos prema počiniocima zločina od strane domaćih i međunarodnih sudova upućuje na zaključak da trenutno u svijetu ekonomske i političke dominacije brojni zločini ostaju nekažnjeni.

Smatramo da je, prema podacima u istraženim dokumentima i izvorima, u Brčkom počinjen klasični oblik genocida i zločina protiv čovječnosti nad Bošnjacima i Hrvatima i da oslobađanje glavnih aktera, optuženih za genocid u Brčkom od odgovornosti za genocid predstavlja istinsku devalvaciju nauke, odnosno, međunarodnog prava.

Takođe, cijenimo da ukoliko se Vojislav Šešelj i Radovan Karadžić, kao i preostali počinioci genocida i zločina u Brčkom adekvatno ne sankcionišu, postoje realne pretpostavke da će nekažnjene fašistoidne snage ponovo, u nekom periodu, aktvirati projekte genocidne i zločinačke politike.

LITERATURA

1. Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu.
2. ICTY, Dokumentacija Istočno-bosanskog korpusa VRS.
3. ICTY, Dokumentacija Glavnog štaba Vojske Republike Srpske.
4. ICTY, Predmet br. IT-02-54, Izmjenjena optužnica – BiH, Slobodan Milošević, 22. novembar 2002.
5. ICTY, Predmet br. IT-95-18/I, Tužilac Suda protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića, Optužnica, juli 1995.
6. ICTY, Predmet br. IT-00, Izmjenjena i dopunjena optužnica, Radovan Karadžić, 28. april 2000.
7. ICTY, Predmet br. IT-95-5/18-PT, Treća izmjenjena optužnica, Radovan Karadžić, 27. februar 2009.
8. ICTY, Predmet br. IT0039-40; Izmjenjena konsolidovana optužnica, Tužilac protiv Biljane Plavšić i Momčila Krajišnika, 7. mart 2002.
9. ICTY, Predmet br. IT-00-39-T, Pred Pretresnim vijećem, Momčilo Krajišnik, 27. septembar 2006.
10. ICTY, Predmet br. IT0039-40-1-S, Pred Pretresnim vijećem, Biljana Plavšić, 27. februar 2003.

Štampa

1. *Dnevni avaz*, 09.04.2006.

Knjige:

1. Bećir Macić, ZLOČINI PROTIV MIRA, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2002.
2. Dragan Lukač, RATNI ZLOČINI U OPĆINI BRČKO 1992-1995., Kulturno društvo "Napredak", Bosanski Šamac, 2000.

3. Florans Hartman, MIR I KAZNA - TAJNI RATOVI MEĐUNARODNE POLITIKE I PRAVDE, "Filip Višnjić", Beograd, 2007.

4. Hamid Deronjić, RAT ZA BRČANSKI KORIDOR, autorsko izdanje, Sarajevo, 2008.

5. Hasan Džanić, KRVAVI BAJRAM U BOSNI - VRIJEME ZLA, Agencija "Saraj", Brčko, 1992.

6. Jusuf Kadrić, BRČKO-GENOCID I SVJEDOČENJA, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1998.

7. Kasim Begić, BOSNA I HERCEGOVINA OD VANCEOVE MISIJE DO DAYTONSKOG SPORAZUMA, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1997.

8. RATNI ZLOČIN 1992. GODINE NA TUZLANSKOM OKRUGU, Državna Komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima Tuzla, Tuzla, 1996.

9. Leo Kuper, GENOCIDE: ITS POLITICIAL USE IN THE TWENTIETH CENTURY (GENOCID - NJEGOVO KORIŠTENJE U POLITIČKE SVRHE U DVADESETOM VIJEKU), Yale University Press, 1981.

10. Muharem Omerdić, PRILOZI IZUČAVANJU GENOCIDA, El-Kalem, Sarajevo, 1999.

11. Norman Cigar, ULOGA SRPSKIH ORIJENTALISTA U OPRAVDANJU GENOCIDA NAD MUSLIMANIMA BALKANA, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 2000.

12. ∴ POPIS STANOVNIŠTVA, DOMAĆINSTAVA, STANOVA I POLJOPRIVREDNIH GAZDINSTAVA, Republički zavod za statistiku, Sarajevo, 1991.

13. ∴ STANOVNIŠTVO BIH, NARODNOSNI SASTAV PO NASELJIMA, Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska, Zagreb, travanj 1995.

14. Roj Gutman, SVJEDOK GENOCIDA, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 1995.

15. Smail Čekić, AGRESIJA NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU – PLANIRANJE, PRIPREME, IZVOĐENJE, knjige 1 i 2, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2004.

16. Steven L. B. Jensen, GENOCID - SLUČAJEVI, POREĐENJA I SAVREMENE RASPRAVE, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2007.

17. ∴ JA SAM ZA RATNU OPCIJU, Fondacija Istina Pravda Pomirenje, Tuzla, 2007.

18. Tilman Zülh, ETNIČKO ČIŠĆENJE - GENOCID ZA "VELIKU SRBIJU", Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 1996.

REZIME

U planiranoj agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu od strane Srbije i Crne Gore, Brčko je bila strateška meta, odnosno ulazna kapija u Posavinu radi istrebljenja nesrba i stavljanja pod kontrolu koridora koji bi spajao Srbiju, Bosnu i Hercegovinu i tzv. Srpsku Krajinu. Koliko je Brčko bilo značajno za realizaciju nacionalističkog velikosrpskog projekta "Velika Srbija", govori činjenica da je srpsko-crnogorski agresor na području Brčkog koncentrirao velike snage iz sastava više korpusa (Tuzlanski, Novosadski i Banjalučki korpus) Jugoslovenske narodne armije (JNA) i raznih drugih oružanih formacija.

Primarni cilj agresora na području Brčkog bio je istrebljenje Bošnjaka i Hrvata, odnosno njihovo uništenje i oduzimanje zemlje. Relevantnost ove konstatacije potvrđuju statistički podaci iz popisa stanovništva 1991. godine. Naime, u općini Brčko živjelo je 87.627 stanovnika, od toga: Srba 18.128 (20,68%).

U prvom dijelu dat ćemo podatke o organiziranju priprema za okupaciju Brčkog, odnosno istrebljenja Bošnjaka i Hrvata. U drugom dijelu prikazat ćemo učešće JNA/VJ, policije i Vojske Republike Srpske i elaborirati slučajeve genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava na području općine Brčko.

Za zločine u Brčkom Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju (ICTY) je pravomoćnom presudom osudio Gorana Jelisića na kaznu zatvora od 40 godina. Tribunal je osudio Ranka Češića na kaznu od 18 godina. Pred Haškim tribunalom, zbog učešća u zločinima i na području Brčkog, pravomoćno je osuđena Biljana Plavšić na kaznu zatvora od 11 godina.

Pored toga, obradit ćemo sve logore na području Brčkog i analizirati stanje u Brčkom nakon vremenske distance od sedamnaest godina.

SUMMARY

In the aggression on the Republic of Bosnia and Herzegovina planned by Serbia and Montenegro, Brčko was the strategic goal, it means the entrance gate in Posavina for extermination of non-Serbs and for putting under control the corridor, which would connect Srbia, Bosnia and Herzegovina and so-called Srpska Krajina. How much Brčko was relevant for realization of nationalist greater-Serbian project "Greater Serbia" is evident from the fact that the Serbian and Montenegrin aggressor at the area of Brčko had concentrated big forces from the several corps troops (Tuzla, Novi Sad and Banja Luka Corps) of the Yugoslav National Army (YNA) and other various armed formations.

Primary goal of the aggressor in the Brčko area was extermination of Bosniaks and Croats, i.e. destruction and taking away their land. Relevance of this statement is confirmed by the statistical data of the Census of 1991. Namely, 87.627 inhabitants lived in the Municipality of Brčko, of which number 18.128 or 20,68% were Serbs.

The first part of this Paper will present the data on organizing preparations for Brčko occupation, i.e. for elimination of Bosniaks and Croats. The second part will present share of YNA and/or Army of Yugoslavia, police forces and Army of Republika Srpska and elaborate genocide cases and other forms of crimes against humanity and international law on the area of Brčko Municipality.

For the crimes committed in Brčko, the International Criminal Tribunal for Former Yugoslavia (ICTY) has sentenced by final Judgment Goran Jelisić to a 40-year term of imprisonment. The Tribunal sentenced Ranko Češić to 18-year term of imprisonment. Before the Hague Tribunal, Biljana Plavšić was finally sentenced to 11- year term of imprisonment for her participation in crimes committed also on the area of Brčko.

Apart from this, all concentration camps on the Brčko area will be elaborated and the situation in Brčko after 17- year time distance will be analyzed.

Zilha Mastalić-Košuta, Institut za istraživanje
zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava
Univerziteta u Sarajevu

GENOCID NAD DJECOM U SREBRENICI - SIGURNOJ ZONI UN-A JULA 1995.

Uvod

Postoje četiri Ženevske konvencije iz 1949. i dva Dodatna protokola iz 1977. kao i mnoge druge međunarodne konvencije i akti međunarodnog humanitarnog prava koji sadrže pravila kojim se štite djeca u oružanom sukobu. Tu su i Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima iz 1948, Konvencija o pravima djeteta iz 1989., zatim Statut Stalnog međunarodnog krivičnog suda, Otava povelja i mnogi drugi dokumenti. Djeca su tim konvencijama zaštićena kao osobe koje ne učestvuju u neprijateljstvima. Djeca uživaju svaku opću zaštitu namijenjenu svakom civilnom licu, kao i specijalnu zaštitu, jer čine posebnu ranjivu grupu. Opća zaštita podrazumijeva odnos prema djeci na human način. Moraju biti poštovani njihovi životi, fizički i psihički integritet. Na djecu kao i druge civile zabranjen je napad. Specijalna zaštita podrazumijeva zabranu svakog oblika napastvovanja, a sukobljene strane će osigurati staranje i pomoć djeci koja im je potrebna. Međutim, sva prava djece u Srebrenici, kao i u cijeloj Bosni i Hercegovini su na najgrublji način prekršena i zanemarena.

Bez obzira na sve ove akte, rezolucije, konvencije, sporazume itd. cijelo vrijeme do potpunog zauzimanja Srebrenice jula 1995. vršeni su različiti oblici zločina i genocid izvršen nad djecom u tom području. Agresor je u toku jedne sedmice u julu 1995. ubio na brutalan način preko 8. 000 Bošnjaka od 14 do 74 godine, gdje oko 800 djece do 18 godina, zakopao na stotine živih osoba, odvajao djecu od njihovih roditelja i ubijao ih pred njihovim očima, silovao djevojčice, djevojke, deportovao oko 30.000 ljudi, uglavnom žena i djece, natjerao djeda da pojede jetru svom unuku i mnogi drugi stravični primjeri.[1] Sudac Riad iz Međunarodnog krivičnog

[1] Smail Čekić, POKOLJ U SREBRENICI JULA 1995, u : ZLOČINI NAD BOŠNJACIMA U SREBRENICI ZA VRIJEME AGRESIJE NA REPUBLIKU BOSNU I

tribunala za bivšu Jugoslaviju govori o sudbini koja je zadesila kolonu koja je krenula prema Tuzli 11. jula 1995. gdje jedan očevidac opisuje "kako je više od 100 zarobljenih muslimanskih muškaraca, žena i djece jedna grupa srpskih vojnika polako noževima klala. Djecu su klali pred očima majki...".[2] Pored fizičkog ubijanja djece, težak oblik obuhvata i psihičko stradanje. Ovakva psihička stradanja ostavljaju trajne posljedice na život djeteta, proizvode stres, depresiju, koja za posljedicu ima poremećaj ličnosti, slabost koncentracije i opću slabost organizma, glavobolje. Sve ove posljedice agresije prisutne su i danas, i predstavljaju veliki problem sa kojim se Bosna i Hercegovina mora nositi. Jedan od načina su i utvrđivanje istine i pravde koje su spore, a nažalost ti ljudi moraju i dalje živjeti sa ovim problemima.

Broj ubijenih i kratkoća likvidacije govore o tome da je u pripremi i izvršenju zločina učestvovalo veoma mnogo organizovanih i disciplinirani izvršilaca, zapravo cijeli politički, upravni, policijski i vojni potencijal velikosrpskih snaga.

Srebrenica do jula 1995.

Prema popisu stanovništva iz 1991. godine općina broji 36.666 stanovnika. Sam grad imao je oko 7.000. Od tog broja Bošnjaka je 75 %, Srba 23 %, 2 % Jugoslovena i Ostalih.[3] U aprilu 1992. Srebrenica je pala u srpske ruke. Međutim, ubrzo nakon toga srpske snage su otjerane od lokalnih bosanskih odbrambenih snaga. U gradu i njegovoj široj okolini 1992. godine bilo je oko 60.000 ljudi zajedno sa izbjeglicama. Okolo

---

HERCEGOVINU 1991.-1995., Zbornik radova sa međunarodnog skupa održanog u Sarajevu 12. jula 1997, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1998, str. 23.

[2] Bianca Yagger, OPTUŽUJEM-IZDAJA SREBRENICE, u : navedeni zbornik radova, Sarajevo 1998, str. 79-83.

[3] ∴ ZLOČINI NAD BOŠNJACIMA U SREBRENICI ZA VRIJEME AGRESIJE NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU 1991.-1995., *Dokumenti i svjedočenja*, (Priredili Smail Čekić i dr.), Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1999, str. 25-26.

Srebrenice su se nalazile srpske snage pa je stanovništvo Srebrenice bilo odsječeno od ostatka svijeta i držano kao taoci.[4]

Od 11. decembra 1992. srpske snage nisu dopustile prolaz ni jednoj humanitarnoj pomoći.[5] Dana 12. aprila najmanje 56 ljudi je ubijeno i 106 ranjeno granatiranjem Srebrenice. U ovom trenutku, Savjet sigurnosti usvojio je Rezoluciju br. 819 od 16. aprila 1993. kojom se zahtijeva "da sve strane tretiraju Srebrenicu i njenu okolinu kao sigurno područje koje će biti slobodno od svakog napada ili drugih neprijateljskih radnji". Dana 18. aprila 1993. potpisan je sporazum o "demilitarizaciji" Srebrenice.[6] Sporazum je uključivao potpuni prestanak vatre na području Srebrenice, raspoređivanje vojnika UNPROFOR-a, otvaranje vazdušnog koridora za evakuaciju teško ranjenih i bolesnih ljudi do Tuzle, a nijedna strana neće sputavati slobodu kretanja, demilitarizacija treba nastupiti u roku od 72 sata od dolaska snaga UNPROFOR-a i svo oružje koje se nalazi unutar grada predati UNPROFOR-u, dozvoliti nastavak dopreme humanitarne pomoći u Srebrenicu te razmjenu zatvorenika, mrtvih i ranjenih, po principu "svi za sve" pod kontrolom ICRC-a.[7] U isto vrijeme, postaju učestalije provokacije srpskih snaga dok je demilitarizovano uglavnom muslimansko stanovništvo.

Nakon što je Srebrenica rezolucijom 819 proglašena sigurnom zonom pod zaštitom UN-a na to područje se iz susjednih općina koje su zauzele srpske snage doselilo nekoliko desetina hiljada civila. Među ovim izbjeglicama je bio najveći broj žena i djece jer su se vojno sposobna lica preko šuma prebacivala ka slobodnoj teritoriji. Jedan dio ovih izbjeglica UNHCR je prebacio za Tuzlu ali je ipak u enklavi ostalo oko 42. 000 ljudi.[8] Cijelo vrijeme do zauzimanja tog kraja u julu 1995. protiv tamošnjeg, potpuno izoliranog bošnjačkog stanovništva, vođeni su specijalni oblici rata i genocidnog uništenja kao što su uskraćivanje vode, struje, ometanje i zabrana

---

[4] Tilman Zülch, ZLOČIN GENOCIDA U SREBRENICI, u : SREBRENICA 1995, Knjiga 1, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 1998, str. 27.

[5] ∴ ZLOČINI NAD BOŠNJACIMA ..., navedeni zbornik radova, Sarajevo, 1999, str. 23.

[6] Isto, str. 25.

[7] Isto, str. 25-26.

[8] Tilman Zülch, nav. dj, str. 27.

doturanja humanitarne pomoći, lijekova, energenata i svega onoga što je u biološko-egzistencijalnom smislu, neophodno za preživljavanje. Takva situacija je po Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida jedan od elemenata genocida ("nametanje grupi teških životnih uvjeta sračunatih na to da dovedu do njenog potpunog ili djelomičnog fizičkog uništenja").[9] Količina hrane koju je UNHCR dopremao na ovo područje iznosile su 220 grama po stanovniku dnevno.[10] U sigurnoj zoni UN Srebrenica na dan 8. novembra 1993. bilo je 11.193 djece mlađe od 18 godina.[11]

Život u sigurnoj zoni UN-a Srebrenica prema mnogim izvještajima sa terena najviše je ličio na svojevrstan logor u kome su najviše patila djeca. Nedostatak elementarnih životnih potreba za hranom, smještajem i higijenom u demilitarizovanoj zoni Srebrenice bio je san za njene stanovnike a kamoli za djecu koja su najviše pogođena. Minimalna količina hrane koje su stizale u Srebrenicu nisu ni izbliza odgovarale potrebama ljudskog organizma za normalno preživljavanje a pogotovo djeci koja su se nalazila u fazi razvoja. Neadekvatna zdravstvena zaštita, nedostatak lijekova i loši higijenski uslovi u stambenim objektima rezultirali su pojavom različitih bolesti zbog kojih su djeca često umirala ili su preživjela sa teškim posljedicama. Humanitarna i zdravstvena situaciju je bila katastrofalna, učestalo je granatiranje manjih sela od strane srpskih snaga, hiljade ljudi su bile bez krova nad glavom, zatim 90 % ljudi je pothranjeno i nedostaju lijekovi. Povećan je broj abortusa, zaraznih bolesti i samoubistava, a psihička situacija stanovništva je bila veoma teška. Dana 6. jula 1995. trinaest osoba je umrlo od gladi i pedeset osoba od tuberkuloze.[12]

Ako govorimo o problemu u mentalnom razvoju djece treba navesti podatke da su djeca primorana na brzo odrastanje zbog potrebe da se sami bore za život u potrazi za hranom. Dječije igre i radosti zamjenjene su skupljanjem drva za ogrjev, potragom za hranom i donošenjem vode sa obližnjih izvora za ličnu higijenu. Veliki broj djece je ostao bez očeva

---

[9] Smail Čekić, GENOCID NAD BOŠNJACIMA U SIGURNOJ ZONI UN SREBRENICI, JULA 1995., Univerzitetski informativni glasnik, Specijalno izdanje, Sarajevo juli 2009, str. 13.

[10] Velid Šabić, GENOCID U SREDNJEM PODRINJU 1992-1995, Sarajevo, 2008, str. 84.

[11] AIIZ, Ratno predsjedništvo opštine Srebrenica, broj: 384/93, str. 1 i 2.

[12] Tilman Zülch, nav. dj. str. 29.

koji su ubijeni tako da su dječaci sa napunjenih desetak godina na neki način morali brinuti o porodici i mlađoj braći i sestrama. Ako govorimo o dječijoj mladosti onda se može konstatovati da je ona za djecu na ovom prostoru zauvjek izgubljena sa trajnim i nesagledivim posljedicama. Psihološke rane na dušama ove nedužne djece ostaće neizbrisive i nikad dovoljno istražene. Četiri godne agresije za djecu koja su bila tog uzrasta su veliki gubitak u njihovom obrazovanju i daljem školovanju zbog nemogućnosti da se školovanje adekvatno organizuje u Srebrenici. Općinski organi vlasti u Srebrenici su pored svih teškoća i problema organizovali nastavu koliko je to bilo moguće. Odvijanje nastave ponudilo je dodatni osjećaj normalnog života djeci i odraslima, ponudile su snagu i vjeru da je moguće preživjeti nemoguće uslove, glad, žeđ, bolesti, ranjavanje, umiranje. Na površini oko 150 kvadratnih kilometara bilo je smješteno oko 45.000 stanovnika a o njihovom zdravlju brinulo je 5 ljekara. Osnovnu školu pohađalo je 5.385 učenika a srednju školu oko 1025, te zbog nedovoljnog broja nastavnog osoblja, nastavu su držali studenti.[13] Od 09. maja 1993 do 20. septembra 1994. na prostoru demilitarizovane zone Srebrenica, ubijeno je 46 ljudi, 39 nestalo i 85 ranjeno.[14] Na širem području općine spaljeno je 81 selo, porušeno i spaljeno 27 džamija i drugih vjerskih objekata, raseljeno oko 22.000 ljudi, ubijeno i nestalo preko 3.000 ranjeno 1820 ljudi, 912 je djece bez jednog ili oba roditelja.[15]

Slika iz centra Srebrenice gdje za vozilima snaga UN-a trči kolona djece da bi rjetki od njih ugrabili bombonu koju im bacaju vojnici UN-a najbolja je slika životnih uslova srebreničkih mališana. Zato i ne čudi podatak da su djeca UNPROFOR-ove vojnike zvali "Bonbon-čike". A da nisu svi bili darežljivi u dijeljenju slatkiša govori podatak da su neki mamili djecu čokoladama i bonbonama, a da bi poslije kad dijete priđe da uzme slatkiš, UNPROFOR-ov vojnik ga gazio nogom. Neki UNPROFOR-ovi vojnici koristili su djecu kao mamac za otkrivanje mina ucjenjujući ih slatkišima.[16]

---

[13] AIIZ, Ratno predsjedništvo opštine Srebrenica broj 142/94 od 15.08.1994. godine, str. 1 i 2.

[14] AIIZ, Ratno predsjedništvo opštine Srebrenica broj 22/94 od 27.04.1994. godine, str. 1.

[15] Isto, str. 3.

[16] Iskaz ratnog komandanta mr. Velida Šabića, autoru.

Sve ove činjenice su uvod u nešto što će uslijediti nedugo kasnije, a najveće razmjere će postići jula 1995. godine.

Pripreme za genocid

Srpske snage su iskoristile primopredaju zaštite sigurne zone UN Srebrenica između Kanadskog i Holandskog bataljona koja je obavljena 1. januara 1995. Tada srpske snage upadaju u enklavu i popravljaju svoj strateški položaj. Zauzimaju povoljne pozicije u zapadnom dijelu enklave i vrše pripreme za borbena dejstva koja su izvršili u julu 1995. Na sastanku generala Mladića i komandanta UNPROFOR-a 7. marta 1995., Mladić je izjavio da je nezadovoljan režimom sigurnih zona i da će možda preduzeti vojne akcije na istočne enklave, te ukoliko se dogode garantovaće sigurnost bošnjačkoj populaciji u tom području.[17] Stvarne namjere u vezi enklava u istočnoj Bosni, Karadžić je predočio u jednoj Direktivi u martu 1995. Izdao je naređenje VRS kako da provodi strategiju definitivnog oslobađanja Podrinja gdje je trebalo "svakodnevnim planskim i osmišljenim borbenim aktivnostima stvoriti uslove totalne nesigurnosti, nepodnošljivosti i besperspektivnosti daljnjeg opstanka i života mještana u Srebrenici i Žepi."[18] VRS, navodi se u Direktivi, je trebala "što pre izvršiti potpuno fizičko odvajanje Srebrenice od Žepe". Ovo naređenje je uslijedilo dan nakon sastanka komandanta UNPROFOR-a i generala Mladića i u vrijeme kad se u UN-u raspravlja kako da se završi agresija te nađe rješenje za enklave u istočnoj Bosni.[19] Četiri dana ranije, 4. marta na Jahorini su sadržaj Direktive temeljito razmotrili vojni i politički vrh Republike Srpske i Savezne Republike Jugoslavije, pri čemu je posebna pažnja posvećena Podrinju.[20]

---

[17] Smail Čekić - Muharem Kreso - Bećir Macić, GENOCID U SREBRENICI „SIGURNOJ ZONI" UJEDINJENIH NACIJA, JULA 1995, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2000, str. 107.

[18] AIIZ, Vrhovna komanda OS Republike Srpske, Dt.Br. 2/2-11, 08. marta 1995.- Komandi 1. i 2. KK i drugima; ICTY, Predmet Radislav Krstić, br. IT-98-33-T, Presuda, paragraf 28.

[19] Velid Šabić, nav. dj. str. 100.

[20] Smail Čekić, nav.dj. str. 14.

Da bi popravili svoje pregovaračke pozicije, Srbi su veoma često obustavljali svoje konvoje koji su trebali ući u Srebrenicu tako da je Radovan Karadžić naredio sljedeće:

Preko nadležnih državnih i vojnih organa, zaduženih za rad sa UNHCR-om i humanitarnim organizacijama, planskim i nenametljivim retroaktivnim odobravanjem zahtjeva, smanjiti i ograničiti logističku podršku snaga UNPROFOR-a u enklavama i dotur materijalnih sredstava muslimanskom življu, i učiniti ga ovisnim od naše dobre volje, a istovremeno izbeći osudu međunarodne zajednice i svetskog javnog mnenja". [21]

Humanitarna situacija u sigurnoj zoni Srebrenica se pogoršavala. Konvoji sa humanitarnom pomoći su bili jako rijetki te su i snage UN-a bile prisiljene od siromašnih stanovnika kupovati neke namirnice. Enklavom je zavladao strah i panika. Neki muškarci već odranije pokušavaju pronaći spas bježeći preko šuma ka Tuzli. Međutim, srpske snage su kontrolisale sve puteve za prolazak, te su zarobljavale i ubijale te ljude. Na taj način je likvidirano na stotine.VRS (Vojska Republike Srpske) je počela zarobljavati i vojnike UNPROFOR-a i pošto snage UN-a nisu adekvatno odgovorile na ta zarobljavanja i napade, VRS-u je dato zeleno svjetlo da nastavi vršiti genocid i da ih zbog toga neće niko kazniti. Da je sudbina Bošnjaka od tada bila u rukama VRS potvrdjuje i izjava francuskog generala Žanvijea, vrhovnog komandanta snaga UN-a za bivšu Jugoslaviju, nakon sastanka sa Mladićem u hotelu Vidikovac u Zvorniku 4. juna 1995. rekavši: Ono što će biti najprihvatljivije za Srbe jeste da se enklave napuste".[22]

Početkom jula 1995. Komanda Drinskog korpusa preduzima neposredne pripreme za vojnu operaciju protiv sigurne zone UN Srebrenica pod nazivom "Krivaja-95".[23]

---

[21] AIIZ, Vrhovna komanda OS Republike Srpske, Dt.Br. 2/2-11, 08. marta 1995.- Komandi 1. i 2. KK i drugima.

[22] Bianca Jagger, nav.dj. str. 84.

[23] U Presudi Međunarodnog suda pravde: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore, 26. februar 2007, str. 149 se navodi sljedeće "Pretresno vijeće je uvjereno da su sva kriminalna djela koja su počinile snage bosanskih Srba predstavljala dio jednog jedinstvenog plana da se izvrši genocid nad bosankim muslimanima u Srebrenici, što se vidi i u dokumentu "Operacija Krivaja 95", čiji je krajnji cilj bio da se uništi enklava, a prema tome, i zajednica bosanskih Muslimana koja tamo živi" (Blagojević, IZ-02-60-T, Presuda, 17. Januar 2005, paragraf 674).

Srebrenica od 6. jula do 10. jula 1995.

Vojska Republike Srpske je 6. jula 1995 počela iz svog raspoloživog arsenala granatirati demilitarizovano područje, te nedugo poslije toga krenula i sa pješadijskim napadom. Snage Holandskog bataljona nisu reagoavale a 8. jula 1995. VRS zarobljava i oklopni transporter sa holandskom posadom. Napadi se nastavljaju a Radovan Karadžić naređuje zauzimanje Srebrenice. Nakon što su zauzeta sela Pusmulići i Ljubisavići, u samom gradu je zavladalo panično i teško stanje. Veliki broj ljudi je tijekom ovih napada od strane VRS ranjen i ubijen. Radovan Karadžić izdaje naređenje Miroslavu Deronjiću: "Miroslave, to sve treba pobiti. Princip Zapadna Slavonija".[24] Poslije zauzimanja naselja Bojne i paljenja stambenih objekata od strane VRS, stanovnici Srebrenice napuštaju svoje stanove i bježe prema bolnici i zgradi PTT-a, gdje su se nalazili posmatrači UN-a. Stanovnici Srebrenice nisu uspjeli spriječiti ulazak VRS u grad, prije svega zbog nedostatka naoružanja (demilitarizacijom je razoružano muslimansko stanovništvo), nepostojanja vojne organizacije, obećanja snaga UNPROFOR-a da će ih oni zaštititi, te nepovoljnih pozicija od prije kada su snage VRS zauzele okolna područja Kamenicu, Cersku, Konjević Polje i veći dio slobodne teritorije na području Srebrenice. Neznatna odbrana stanovnika Srebrenice brzo je odbijena od strane VRS, te srpske snage izbijaju na brdo Bojna, 300 metara od centra Srebrenice. Dana 10. jula 1995. dogodio se pravi egzodus. U Srebrenici su se našle izbjeglice iz svih okolnih zauzetih sela, te se cjelokupno stanovništvo moralo povući ka Potočarima i drugim mjestima. Komandant holanskog bataljona potpukovnik Karemans je obećavao vojnu intervenciju NATO-a na srpske položaje i povlačenje na polazne položaje. Naravno to se nije dogodilo, a branioci Srebrenice više nisu imali nikakvih izgleda za odbranu grada.

U razgovoru između majora Simića i Slaviše Zebe,[25] VRS je već 10.07.1995. bila kod ulaza u sam grad.

---

[24] ICTY, Predmet Miroslav Deronjić, br. IT-02-61, Izjava svjedoka, str. 53.

[25] AIIZ, ARBiH, RI frekvencija:785.000 MHz, kanal 9, vrijeme 12.50, učesnici major Simić i Slaviša Zebo, od 10.07.1995.

11. juli 1995.

Dana 11. jula 1995. u 13 sati Srebrenica je bila u rukama VRS. Vojsci RS niko nije pružao otpor. Većina stanovništva se povukla u Potočare, dok je u gradu ostalo svega nekoliko stotina osoba. Kolone ljudi iz svih pravaca bježe prema Potočarima, glavnoj bazi UNPROFOR-a. U Potočarima, u krugu fabrike, smjestilo se između 20.000 i 25.000 ljudi. Jedan dio ljudi presijeca ogradu te sklonište traži u skladištima tvornice, dok su se ostali zadržali oko baze u halama tvornice i poljima. Te izbjeglice VRS granatira i pali kuće, snajperisti gađaju pa je bio izvjestan broj ubijenih i ranjenih. Djeca, žene i starci uglavnom su potražili spas u Potočarima, dok je bio i jedan određeni broj vojnosposobnih muškaraca nenaoružanih (između 1.000 i 2.000).[26] Među njima i tridesetak gluhonijenih osoba, među kojima i gluhonijema djeca te su uglavnom svi likvidirani u narednim danima.[27] Uslovi su bili nesnosni, a situacija kaotična. Gladni i žedni, uspaničeni i prestrašeni. Bez lijekova i hrane, bez sanitetskih čvorova a julske vrućine su bile nepodnošljive.

Jedan broj stanovnika Srebrenice (između 10.000 i 15.000), među kojima ima žena i djece, se okuplja u Šušnjarima i organizuje bijeg šumama dijelom miniranim teritorijem i srpskim linijama ka Tuzli (udaljena oko 50 km), pretpostavljajući šta im se može desiti i ne želeći da dospiju u ruke VRS. VRVojska Republike Srpske i MUP Republike Srpske iz raznih pravaca granatiraju tu izbjegličku kolonu. Od samog polaska kolone, napadani su artiljerijom, oruđima i borbenim sistemima velikih kalibara. Na jednoj njivi pronađeno je oko stotinu osoba.[28] Srpske vojne i policijske snage, uključujući i jedinice iz Srbije i "Republike Srpske Krajine" 12. i 13. jula 1995. po kratkom postupku, na raznim mjestima oko baze UN u Potočarima, su likvidirale brojne muškarce bošnjačke nacionalnosti, kao i određen broj žena i djece.[29]

---

[26] ICTY, Predmet Momir Nikolić, br. IT-02-60-PT, Izjava o činjenicama i prihvatanje krivice, p. 16362.

[27] Velid Šabić, nav. dj.str. 100.

[28] Smail Čekić, nav. dj. str. 16.

[29] Isto, str. 15.

Zlodjela 12. i 13. jula 1995.

Vojnici RS su ušli u Potočare i nekoliko vojnika je ušlo u tvornicu da provjere ima li naoružanih osoba. Vojska je stigla sa četrdeset do pedeset vozila, uključujući manje i veće kamione i mala vojna vozila. Sa njima je stigao i Mladić. Jedna od njegovih izjava tog dana pred TV kamerama bila je: "Ne bojte se. Samo polako, polako. Neka žene i djeca idu prvi. Doći će mnogo autobusa. Prebacit ćemo vas u Kladanj. Odatle ćete preći na teritoriju pod kontrolom Alijinih snaga. Samo bez panike. Neka prvo pođu žene i djeca. Pazite da se ne izgubi ni jedno dijete, ne bojte se. Niko vas neće povrediti." Nakon izjave za štampu i odlaska kamera, otpočeo je progon oko 20.000 ljudi ispred vojne baze Holandskog bataljona. Trupe VRS smjesta odvajaju muškarce izmedju 14 i 65 godina, kao i mnoge starije. Ti muškarci su kasnije na različitim lokacijama pogubljeni.[30]

Dana 12. jula 1995. na vanrednoj sjednici Savjeta sigurnosti u New Yorku usvojena je rezolucija br. 1004 (1995) gdje se prema Poglavlju VII Povelje traži da "snage bosanskih Srba smjesta prekinu ofanzivu i povuku se iz sigurne zone Srebrenice".[31] Naravno, to nikad nije ostvareno. U to vrijeme, kad je noć pala u Potočarima, "Bijela kuća" pred bazom Holanskog bataljona se puni Bošnjacima, dječacima i punoljetnim muškarcima i otud ih trpaju u jedan hangar, gdje rijetki preživjeli svjedoci pričaju o izvlačenju muškaraca otud i udaranju tupim predmetima i ubijanju. Ranjenici koji su trebali biti prevezeni do Kladnja, svjedoci navode da su izvlačeni iz autobusa, i prisiljavani da pješače do Kladnja. Neki su ubrzo podlegli. Vojnici Holandskog bataljona također su izvjestili o odvođenju određenog broja muškaraca sporednim stazama, te kad su otišli na to mjesto vidjeli su leševe. Svi ubijeni su na leđima u predjelu srca imali rane od metaka. Vojnici Holandskog bataljona su vidjeli i odvođenje muškaraca i dječaka u veliku fabriku a nedugo zatim su se čuli rafali.[32]

Procjenjuje se da je 12. jula 1995. odvojeno oko 1.000 muškaraca od 14 godina i pobijeno. Odvođeni su u zgradu Elektrodistribucije, te u

[30] Smail Čekić - Muharem Kreso - Bećir Macić, nav. dj., str. 174-175.

[31] Isto, str. 178.

[32] Isto, str. 181-182.

mjesto Bratunac u Osnovnoj školi "Vuk Karadžić" i hangare srednjoškolskog centra u Bratuncu. Popodne, 12. jula u Potočarima je počelo odvajanje žena djece i staraca u autobuse, kamione. Tu je vršena i dodatna selekcija, ako bi ko od muške djece bio fizički napredniji, snage VRS su ga odvajale od majki i odvodile. Odvajani su i starci koji su bili boljeg fizičkog izgleda. Jedan je svjedok izjavio da je 12. jula oko 12 sati vidio jednog vojnika kako je nožem ubio dijete usred gomile prognanika.[33]

Iz grupe u Potočarima odvajane su i djevojčice od 15 godina, i odvođene su u Bratunac na streljanje. Mnoge od njih su prvo silovane.

Kako se smračilo, teror se pojačao. Krici, puščana paljba i drugi zastrašujući zvuci mogli su se čuti tokom cijele noći i niko nije mogao da spava. Vojnici su izvlačili ljude iz gomile i odvodili ih. Neki bi se vratili, a neki ne. Jedan svjedok je ispričao da su te noći odveli trojicu braće, od kojih je jedan bio tek dijete, dok su ostali bili adolescenti. Kada je majka dječaka krenula da ih traži, našla ih je zaklane.[34]

Polja na kojima su vršene egzekucije obično su se nalazila na osami.

VRS dovodi odvojene muškarce u autobusima i zarobljene ljude koje su uhvatili po šumama u pokušaju probijanja do Tuzle, kod nogometnog igrališta u Novoj Kasabi i jednoj poljani u Sandićima. Tu je bilo zatočeno između 1.000 i 4.000 ljudi.[35] Po zarobljavanju, neki su odmah i likvidirani. Jedna grupa se predala na poljani Sandići i druga sjeverno od Nove Kasabe na nogometnom igralištu. Sudbina te dvije grupe je bila stravična. Većina je odvedena u Bratunac, dok je stotinjak njih strpano u poljoprivredno skladište u Kravici i pobijeno granatama i paljbom iz lakog naoružanja. Osoblje UN-a pri posjeti Kravicama je moglo vidjeti kosu, krv i ljudsko tkivo zalijepljeno po zidovima ovog skladišta.Vidjeli su se tragovi granata i metaka. Druga grupa ljudi je odvedena na poljanu kod Kravice i ubijena duž obale rijeka, posvjedočio je preživjeli svjedok koji se sakrio ispod mrtvih tijela. U područje Cerske je dovedeno u tri autobusa grupa zarobljenih Bošnjaka, i strijeljano je najmanje 149 lica.

---

[33] Isto, str. 184-186.

[34] Isto, str. 182-190.

[35] ICTY, Predmet Radislav Krstić, br. IT-98-33-T, Presuda, paragraf 171.

Bili su starosti od 14 do 50 godina. Njih 147 je bilo u civilnoj odjeći. Imali su svezane ruke žicom preko leđa. Nekoliko desetina je ubijeno na putnoj komunikaciji Kravica Milići. Procjene idu da je zarobljeno oko 6.000 Bošnjaka, te da su srpske snage rasporedile te ljude u nekoliko grupa i tako ih likvidirali. Pristizali su autobusi i odvodili grupu po grupu na masovna pogubljenja. Radovan Karadžić je tražio od Miroslava Deronjića iz Bratunca podatke o broju zarobljenih. Deronjić je odgovorio da ima trenutno 2.000 na šta je Karadžić rekao da "sva roba mora biti smještena u magacine prije 12 sati sutra".[36] Naravno, pod izrazom "sva roba" podrazumijevali su se zarobljeni Bošnjaci.

Nakon naređenja generala Mladića na sastanku da se napravi spisak vojnosposobnih muškaraca u Potočarima, Holandski bataljon je napravio spisak od 239 muškaraca koji je predao VRS i zatim naredio ovim ljudima da napuste Potočare. Ti se ljudi više nikada nisu vratili, odvedeni su i ubijeni su od strane VRS. Na ovom spisku se nalaze dječaci do 18 godina, i to:

Petnaestogodišnji dječaci: Damir Jusić, Meho Hasanović, Mensur Musić;

Šesnaestogodišnji dječaci: Zildžija Begić, Samir Begić, Kadir Suljić, Behadil Hasanovic, Meharis Gušić, Mihret Lolić, Suad Bektić, Dahmo Krdžić, Esad Mujić, Fikret Kiverić;

Sedamnaestogodišnji dječaci: Alić Elvis, Nurija Smajlović, Senad Sirvić, Sabahudin Beganović, Sevdahet Salkić, Muhidin Duraković

I do osamnaest godina su imali Elvis Alić, Ahmo Jusić, Dževad Mujić, Admir Mujić, Nedžib Huremović, Tahir Bajramović, Abdulah Salihović. Svi oni su poslani u smrt, iako su molili snage UNPROFOR-a da ih ne predaju, svjesni činjenice šta im se može dogoditi ako potpadnu u ruke VRS.

Najteže je bilo odvajanje majki od njihove djece. Mnogim ženama otimali su djecu iz naručja i odvodili ih da se više nikada nisu vidjeli. Svjedokinja u Sudu BiH, Hajra Ćatić priča o odvajanju 14-godišnjeg dječaka, koga je majka pokušala sakriti u deku. Ali nije uspjela. Sina su joj oteli i odveli i više ga nikada nije vidjela.

---

[36] AIIZ, ARBiH, frekvencija: 785.000 MHz, kanal 5, vrijeme 20.10, učesnici Deronjić i Karadžić preko posrednika, od 13.07.1995.

Munira Subašić kaže da su srpski vojnici rekli: "Vidite svoju djecu zadnji put, svi će biti pobijeni."

Sedamnaestogodišnji dječak Dževad Hafizović rođen je u Zvorniku, živio je sa ocem, majkom i sestrom u Potočarima i svakodnevno je skoro bos pješačio do škole i bio je među najboljim učenicima u razredu. Odlazeći u šumu, 11. jula rekao je majci: "Zar je stvarno došlo vrijeme da se razilazimo?" Poslije se više nikada nisu vidjeli. Njegova majka i sestra su se godinama nadale da je živ. Njihova nada nestala je juna 2004. kada su pronađeni Dževadovi posmrtni ostaci. Sedamnaestogodišnji dječak Rijad Fejzić još nije identifikovan, posljednji put viđen je kad su ga srpski vojnici pokušali razdvojiti od majke, brutalno je udarajući. Blijed i u suzama rekao je majci: "Mama, molim te idi." Huseinović Sadik imao je samo 13 godina kada je ubijen.[37]

Analiza kose, krvi i ostataka eksplozivnih materijala sakupljeni u skladištu Kravica jaki su dokazi da je ondje došlo do ubijanja. Na zidovima i podu zgrade vještaci su pronašli tragove hitaca, ostatke eksplozivnog materijala, metaka i čahura, kao i ostatke ljudske krvi, kostiju i tkiva. Forenzički dokazi koje je predočio tužilac upućuju na vezu između skladišta u Kravici, primarne masovne grobnice poznate kao Glogova 2 i sekundarne grobnice poznate pod nazivom Zeleni Jadar 5.

Na spisku žrtava genocida nad stanovištvom sigurne zone UN Srebrenica u julu 1995, na kojem se nalazi poimenice 9.503 osobe,[38] su i:

- Petogodišnja djevojčica Mujić (Zijad) Edina, rođena 1990. godine, ubijena 1995;
- Četverogodišnja Vranjko (Nail) Emina, rođena 1991, ubijena 11.07.1995;
- Trogodišnja Alić (Muharem) Nesiba, rođena 1992. ubijena 11.07.1995.

[37] Tekstovi preuzeti sa postamenata u Spomen sobi u Potočarima.

[38] Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu.

Dječak Fahrudin (Jusuf) Smajlović je imao 12 godina, kao i Edin (Habib) Memić, Admir (Amir) Muminović. Remzudin (Hasib) Hasanović i Sadik (Omer) Husejnović imali su 13 godina kad su ubijeni. I mnogi drugi dječaci su ubijeni sa 11, 12, 13 godina i dalje.

Jedan broj zarobljenih u Konjević Polju uključujući i dječake, odvode na Jahorinu i Trnovo, te ih kasnije ubijaju specijalne jedinice MUP Republike Srbije (Grupa *Škorpioni)* što je snimljeno TV kamerom i plasirano diljem svijeta. Na snimku se vidi i ubijanje šesnaestogodišnjeg dječaka Azmira Alispahića (vidi *Prilog tekstu*).

14. juli 1995 (pokolj u Tišći, Grbavcima, Orahovcu, Pilici i Branjevu)

Iz Bratunca je u toku 14. jula 1995. prevezeno oko 2.000 do 2.500 muškaraca u oko trideset autobusa. Zatočeni su u Sali osnovne škole u Grbavcima. Otud su preveženi na stratište u Orahovcu. Prethodno su im povezani oči. Egzekuciju je lično nadgledao Ratko Mladić. Pogubljeni su odmah zatrpavani u masovne grobnice. Kasnije će VRS te grobnice prekopati i prenijeti tijela na druge lokacije (Lažeta 1 i Lažeta 2, a zatim još jednom ista tijela prenijeti na lokalitet zvani Cesta za Hadžiće).[39] Istog dana VRS iz Bratunca prevozi oko 1.500 do 2.000 zarobljenika do Petkovaca, žicom im veže ruke, tjeraju ih da izuju cipele i kamionima prevoze do brane Petkovci i tamo u grupama od 5 do 10 ljudi strijeljaju. U tim grupama nalazila su se i djeca. Dvojica zarobljenika su preživjela.[40]

15 juli 1995. (nastavljaju se pokolji u Pilici i Branjevu)

Oko 11h pukovnik Ljubo Beara upoznao je generala Krstića da ima oko 3.500 paketa (pritom misleći na zarobljene) koje mora razdijeliti, a

[39] ICTY, Predmet Radislav Krstić, br. IT-98-33-T, Presuda paragrafi 220, 221, 222; Predmet Momir Nikolić, br. IT-02-60-PT. Izjava o činjenicama i prihvatanje krivice. P.16357; p.16356.

[40] Smail Čekić, nav. dj.str. 18.

nema rješenja. Kasnije će pukovnik Beara naći rješenje i organizovati strijeljanje svih 3.500 ljudi.[41]

Ostali dani pokolja

Strijeljanja su nastavljena. U Petkovcima, na vojnoj ekonomiji Branjevo došlo je i do potpunog zatvaranja prolaza koloni koja se probijala do Tuzle. Jedan određeni broj (oko 1.500 uspio je stići na slobodnu teritoriju dok ostali to nisu uspjeli. Velika većina njih je zarobljena i odmah likvidirana, te na licu mjesta zatrpavani u masovne grobnice. VRS je poduzela sve mjere da pobije što veći broj ljudi iz kolone što je u velikoj mjeri i uspjela.

Dana 18. jula 1995. komandant zvorničke brigade Vinko Pandurević naredio je da se zarobljeni ne privode već na licu mjesta odmah ubijaju. Ubijanje je trajalo do 21. jula 1995. U tom periodu VRS je radila na pronalaženju Bošnjaka i ubijanju. VRS je vodila računa i o izvještavanju sa terena iz Srebrenice, samo oni mediji za koje je dao pristanak Ratko Mladić mogli su izvještavati. Dana 19. i 20 jula 1995. nastavljeno je sa pronalascima i likvidacijama Bošnjaka.[42] Vojna policija je 23. jula 1995. po naređenju generala Mladića likvidirala jedan broj ranjenika iz Srebrenice, koji su liječeni u Zvorniku.[43]

Optužnice i presude vezane za događaje u Srebrenici, jula 1995.

U uvodnom dijelu sam već spomenula najodgovornije zločince za genocid u Srebrenici. Ovdje ću istaći pojedince.

Radislav Krstić osudjen je na 46 godina i proglašen je krivim za genocid, progon putem ubistava, okrutnog i nečovječnog postupanja, terorisanja civilnog stanovništva, prisilnog premještanja i uništavanja

[41] AIIZ, ARBIH, RI, Dokumenti sa radio izviđanja, str. 200.

[42] Smail Čekić - Muharem Kreso - Bećir Macić, nav. dj. str. 201-206.

[43] Smail Čekić, nav. dj. str. 19.

lične imovine civila bosanskih Muslimana Bošnjaka, ubistva, kao kršenje zakona i običaja ratovanja. Ovaj postupak dao je mnoge odgovore na pitanja i svjedoci koji su u ovom postupku svjedočili, otkrili su mnoge detalje što se dešavalo u periodu od 10. do 19 jula 1995. Jedna svjedokinja govori o odvođenju njenog 14-godišnjeg sina "...Iz lijeve kolone iskočio je jedan vojnik i obratio se mom djetetu. Rekao nam je da se sklonimo udesno, a mom sinu je kazao: Mladiću, ti ćeš na lijevu stranu". ... Zgrabila sam ga za ruku...I onda sam ih molila, preklinjala sam ih, Zašto ga odvodite? Rođen je 1981. No on je ponovio naređenje. A ja sam ga tako čvrsto držala, no on ga je zgrabio... I uhvatio je mog sina za ruku i odvukao ga na lijevu stranu. A on se okrenuo i rekao mi: Mama, možeš li mi ponijeti ovu torbu? Možeš li je molim te čuvati?"... To je posljednji put da sam mu čula glas." Akcija sprovođenja genocida u Srebrenici bila je dobro isplanirana i svako je imao određene zadatke.

Vinko Pandurević je rođen 1959. godine u bosanskom mjestu Sokolac. Kada je u Bosni i Hercegovini započeo oružani sukob, imenovan je za zapovjednika snaga VRS-a u Višegradu, koje su kasnije preimenovane u Prvu višegradsku brigadu lake pješadije. Od 12. decembra 1992. do novembra 1996. bio je zapovjednik Prve zvorničke brigade lake pješadije (Zvornička brigada). Jedinice njegove brigade učestvovale su u samom zaposjedanju sigurne zone UN Srebrenica. Njegova brigada je kasnije učestvovala u borbama s kolonom bosanskih Muslimana koja se povlačila iz sigurne zone UN ka Tuzli.[44] Tokom napada na sigurnu zonu UN Srebrenica i ubijanja i pogubljenja muškaraca bosanskih Muslimana koja su uslijedila, Vinko Pandurević je u činu potpukovnika komandovao Zvorničkom brigadom. Kao zapovjednik brigade bio je odgovoran za planiranje i rukovođenje aktivnostima svih potčinjenih formacija svoje brigade, u skladu s instrukcijama nadređene komande na nivou Korpusa. U Izmijenjenoj optužnici, koja je podnesena 27. oktobra 1999. i otpečaćena 7. decembra 2001., navodi da su početkom jula 1995. jedinice Drinskog korpusa Armije bosanskih Srba (VRS) granatirale sigurnu zonu UN Srebrenice i napale promatračke položaje holandske jedinice Ujedinjenih naroda koji su ondje bili smješteni. Snage VRS-a su zatim ušle u Srebrenicu.

[44] www.genocid.org

Do 18. jula 1995., te su snage istjerale ili ubile većinu stanovnika bosanskih Muslimana u srebreničkoj enklavi, i na taj način nastavile kampanju etničkog čišćenja koja je započela u proljeće 1992. U junu 1997. unaprijeđen je u čin general-majora i do aprila 1998. kad je razriješen dužnosti, bio je član Generalštaba VRS-a.Vinko Pandurević se tereti na osnovu lične krivične odgovornosti (član 7(1) Statuta) i/ili alternativno po odgovornosti nadređenog (član 7(3) Statuta) za: genocid (član 4 Statuta - genocid; ili, alternativno saučesništvo u genocidu), zločine protiv čovječnosti (član 5 Statuta- pogubljenje; ubistvo; progoni na političkoj; rasnoj i vjerskoj osnovi, deportacije ili, alternativno, prisilno odvođenje), i kršenja zakona i običaja ratovanja (član 3 - ubistvo).[45]

Ljubiša Beara, rođen je 14. jula 1939. u Sarajevu. U maju 1992. imenovan je za načelnika za bezbjednost Glavnog štaba Vojske Republike Srpske (VRS). Bio je na toj dužnosti sve vrijeme na koje se odnosi Izmijenjena optužnica. Za vrijeme napada VRS-a na srebreničku enklavu, te ubijanja i pogubljenja bosanskih Muslimana koja su uslijedila, Ljubiša Beara je imao čin pukovnika i bio načelnik za bezbjednost Glavnog štaba VRS-a. Od 13. jula do 16. jula 1995. godine bio je prisutan na područjima Bratunca i Zvornika. Bio je zadužen za rukovođenje jedinicama Vojne policije Glavnog štaba i za predlaganje načina angažovanja Vojne policije. On je, na opštem nivou, bio zadužen i za koordinaciju s organima MUP-a (Ministarstva unutrašnjih poslova) u zonama odgovornosti šest korpusa VRS-a. Ljubiša Beara je bio odgovoran i za zarobljene bosanske Muslimane iz Srebrenice u periodu od 11. jula 1995. do 1. novembra 1995. godine.[46] U toku nekoliko dana nakon napada na Srebrenicu, snage VRS-a su zarobile, pritvorile, po prijekom postupku pogubile i pokopale više od 7.000 muškaraca i mladića, bosanskih Muslimana iz srebreničke enklave, a bosansko-muslimanske žene i djecu Srebrenice prisilno premjestile van enklave. Optužnica navodi da je Ljubiša Beara počinio, planirao, poticao, naredio i na druge načine pomagao i podržavao planiranje, pripremu i izvršenje ovih zločina za koje je okrivljen.[47] Navodi se da je zajedno sa

[45] Isto.

[46] Isto.

[47] Isto.

drugim starješinama i jedinicama VRS-a i MUP-a imenovanim u ovoj optužnici, bio član i svjesni učesnik udruženog zločinačkog poduhvata, čiji je zajednički cilj bio, između ostalog, da žene i djecu iz srebreničke enklave prisilno premjestiti u Kladanj, 12. jula i 13. jula 1995.; te zarobiti, zatočiti, po prijekom postupku strijeljanjem pogubiti, pokopati i nanovo zakopati hiljade bosanskih Muslimana, muškaraca i mladića od 16 do 60 godina iz srebreničke enklave, u periodu od 12. jula 1995. do 19. jula 1995. ili do približno tog datuma. U optužnici se Ljubiša Beara tereti na osnovu individualne krivične odgovornosti (član7 (1) Statuta) po: jednoj tački za genocid (član 4 Statuta - genocid; ili, alternativno saučeništvo u genocidu), četiri tačke za zločine protiv čovječnosti (član 5 Statuta - istreblenje; ubistvo ili progoni na političkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi; nečovječna djelovanja (nasilno premještanje)), i jednoj tački za kršenje zakona i običaja ratovanja (član 3 Statuta – ubistvo).[48] *Dražen Erdemović*, rođen u Tuzli 1971. godine, od majke Hrvatice i oca Srbina, optužen je za zločine protiv čovječnosti jer je 16. jula 1995. sudjelovao u pokolju Bošnjaka u Srebrenici. Za vrijeme istrage i suđenja izražavao je žaljenje zbog zločina koji je počinio. Erdemović je objasnio kako je morao pucati, jer kada je prvi put to odbio, zapovjednik mu je zaprijetio smrću. Izrečena mu je kazna od deset godina zatvora, koja je nakon žalbe smanjena na pet, jer je Međunarodni sud priznao da je Erdemović bio pod ekstremnim pritiskom. Bio je svjedok tužitelja u slučajevima Krstić i Karadžić - Mladić. Danas je na slobodi i uživa status zaštićenog svjedoka. Iz teksta sa internet stranice *www. genocid.org* gdje se opisuju jedan dan iz života Dražena Erdemovića stoji: Već je prošlo devet sati ujutro kada je Dražen Erdemović sa svojom jedinicom stigao na farmu Branjevo. Toga jutra, kada su ih pokupili iz baze u Vlasenici, nije im rečeno kakav ih zadatak očekuje. Zapovjednik Bruno Gojković nije baš bio razgovorljiv - za čitave vožnje autobusom nije svojim vojnicima rekao kamo idu. Zadaci njihovog Desetog protivdiverzantskog odreda Vojske Republike Srpske obično su bili jasni - izviđanje ili postavljanje eksploziva na neprijateljski teren, o čemu su uvijek bili unaprijed detaljno obaviješteni. Ali ovaj zadatak bio je obavijen velom tajne. Dražen je samo znao da sa sobom nose mnogo municije za

[48] Isto.

pištolje i automatske puške. Nakon kraće vožnje iskrcali su se u blizini neke farme. Bila je to Svinjogojska farma, ali sve su zgrade bile napuštene; nije bilo životinja niti ljudi, osim jednog stražara. Nekoliko je vojnika sjelo u sjenu velikog hrasta u dvorištu. Iako je bilo rano prijepodne, već je bilo vruće. Uskoro su na tu farmu počeli pristizati autobusi sa zarobljenicima. Kad je izašao prvi zarobljenik iz autobusa, Dražen je odmah znao o čemu se radi. Počelo je strijeljanje zarobljenika. Dok je otpijao jedan dugi gutljaj šljivovice, Dražen je krajičkom oka ugledao dječaka koji je izlazio iz autobusa. Oči mu nisu bile vezane i Dražen mu je vidio lice, iako je sebi obećao da zarobljenicima neće gledati u lice; to mu je otežavalo posao. Dečko je mogao imati nekih petnaest godina, možda i manje. Bio je gol do pojasa i blijeda mu je koža bila izložena suncu. Pogledao je vojnike, zatim leševe u polju. Oči su mu bile sve veće, kao da nisu mogle upiti sve što su vidjele. Kada su zarobljenici kleknuli ispred Voda, prije naredbe za pucanje, Dražen je začuo dječakov glas. "Mama", prošaptao je, "mama!" Toga je dana Dražen čuo ljude kako mole za svoj život, odrasle muškarce koji su plakali poput djece, obećavali vojnicima novac, automobile, čak i kuće. Mnogi su psovali, neki su ječali. Ali ovaj dječak je zvao majku, kao što djeca obično čine kada se probude iz ružnog sna i žele osjetiti majčinu ruku na čelu.

Ratko Mladić, koji još nije uhapšen i nalazi se u bjekstvu, optužen je na osnovu krivične i individualne odgovornosti i na osnovu krivične odgovornosti nadređenog po dvije tačke za genocid, sedam tačaka za zločine protiv čovječnosti i šest tačaka za kršenje zakona i običaja ratovanja.[49]

Radovan Karadžić, uhapšen u Srbiji 21. jula 2008. tereti se na osnovu individualne krivične odgovornosti i krivične odgovornosti nadređenog po dvije tačke za genocid, pet tačaka za zločine prortiv čovječnosti, tri tačke kršenja zakona i običaja ratovanja i jednoj tački za teške povrede Ženevskih konvencija.[50]

[49] Isto.

[50] Isto.

Prekopavanja grobnica

Forenzički dokazi pokazuju da su početkom jeseni 1995. godine, srpske snage napravile značajan napor da se prikriju masovna pogubljenja tako što su premještali primarne grobnice u udaljene sekundarne grobnice. Forenzički dokazi također pokazuju da su u periodu od nekoliko sedmica u septembru i početkom oktobra 1995. godine srpske snage iskopale mnoge primarne grobnice i premjestile tijela u udaljene sekundarne grobnice.

Masovne grobnice se i dan danas otkopavaju, a žrtve se sa počastima sahranjuju što daje osjećaj epiloga za familije koje su izgubile svoje najmilije. Dana 27. juna 2005. godine američki Predstavnički dom je usvojio rezoluciju i na taj način obilježio desetogodišnjicu genocida u Srebrenici. Rezolucija je višepartijska mjera kojom se obilježavao 11. juli 1995-2005. desetogodišnjica srebreničkog genocida u kojem je preko 8.000 muškaraca i dječaka detaljno i metodično odvojeno od njihovih kćeri, majki, sestara i supruga i potom ubijeno od strane srpskih snaga, zakopano u masovne grobnice i onda prekopano u sekundarne grobnice kako bi se prikrio zločin. Nažalost, pronađene su i tercijarne grobnice što govori o kakvoj vrsti zločina i kakvim zločincima se ovdje radi.

Prilozi tekstu:

Priča o Azmiru Alispahiću

Nepoznati dječak napisao je iz njegove perspektive priču o ubijanju Azmira Alispahića, 16-godišnjeg dječaka koji je izveden iz kamiona sa još pet osoba od strane specijalne jedinice "Škorpioni". Snimak koji je dospio u javnost je viđen u cijelom svijetu.

"Posljednja Azmirova priča" 09.07.2006.

Trucka kamion. Svaki kamenčić na putu osjetim na mnogobrojnim modricama po svome tijelu. Gledam u nebu krošnje drveća pored kojih prolazimo. Pokušavam disati duboko i udisati vazduh koji dolazi iz vana.

Za trenutak mi se pomuti svijest. Vjerovatno, jer se ne sjećam kada sam posljednji put jeo. Misli usmjeravam u želudac. Tražim glad u sebi. Tražim čovjeka u meni. Nema ga. Samo strah koji raste i bol na modricama po tijelu. Ne usuđujem se gledati u dvojicu sa puškama. Za pogled oni me nagrađuju modricama. Pitam se zašto? Gledam u oči prijatelja pored mene. Još više se plašim. Nema ništa u njegovom pogledu osim molbe za život. Možda nas zato i udaraju, jer ih pogledom molimo. Možda se boje da se čovjek probudi u njima. Počinjem se tresti. Gledam niz svoje tijelo. Moje pantalone sašivene od padobranskog platna. Već su odavno izblijedjele. Noge mi podrhtavaju. Same odskaču od poda. Ne mogu ih kontrolisati. Pokušavam se smiriti jer me strah još udaraca. Ponovo gledam u zelene krošnje, koje se stapaju u plavetnilo neba. Taj djelić prirodne ravnoteže me smiruje.

Ne mogu da udišem sparan vazduh pomiješan mirisom znoja. Osjetim neugodan miris svoga znoja. Zamišljam mamu kako mi daje čistu bijelu majicu. Skoro da osjetim njenu svježinu. Čujem majčin osmijeh. Sretna je! Mora ovo završiti zbog nje.

Nisam ni osjetio da je kamion stao. Trebamo izaći. Ne mogu se potpuno dići na noge. Puzući izlazim vani. Tek sada osjetim da su žice na rukama previše stegnute. Boli me. Udišem punim plućima svježi planinski vazduh. Kao da će mi ga neko ukrasti. Pustio sam vjetar da mi prelazi preko lica. Zamišljam da je to nježna majčina ruka. Uplašio sam se čovjeka sa kamerom. Neće me valjda ismijavati i sramotiti pred kamerom. NE, samo to ne. Bolje neka me ubiju. Daću im život, neka ga uzmu, ali nedam im dostojanstvo. Ne bojim se više smrti, sada me strah za moje dostojanstvo.

Tjeraju nas da legnemo. Jedva to uspijevam. Vezanih ruku i sa bolom u nogama gubim ravnotežu. Psuju nam. Ako me nastave vrijeđati, skočit ću. Usprotiviću im se. Oni će me ubiti i biće mi lakše.

Ubijaju. Jednog po jednog. Ne smijem da gledam jer bojim se svoga bijesa i nezadovoljstva. Mučiće me za krivi pogled. Za protivljenje ko zna šta bi bilo. Ostali smo ja i prijatelj. Neće nas ubiti!? Brzo su mi riječi jednog od njih razbile tu misao. Doći će red i na nas, ali prvo moramo mrtve skloniti. Ne usuđujem se gledati u prijatelja dok prenosimo tijela. Ne želim to da radim. Neću da im udovoljim. Zato zamišljam sebe u školi. U mislima su mi lica školskih prijatelja.

Uvreda i mrski glas me vraćaju u stvarnost. Okrenuli su me licem prema drveću. Sada ću se sastati sa bratom. Dočekaće me sa osmjehom.

Radujem se tome. Možda se i smijem od radosti zbog susreta sa mrtvim bratom. Čekam svoju nagradu. Čekam svoj metak. Čujem cvrkut ptice. Cvrkuće najljepšu pjesmu. Obuzima me sreća. Umrijet ću uz cvrkut ptice, dostojanstveno. Mislim na mamu i porodicu. Vrijeme kao da ne teče. Odjednom, najljepši cvrkut pretvori se u najstrašniji prasak. Udahnuo sam toliko vazduha, pa me počeo gušiti. Gledam u zelene krošnje. Sada se najljepše stapaju u plavo nebo. Idealno. Trava i vjetar na mome licu pretvoriše se u majčinu ruku.....*

*Azmir Alispahić je šesnaestgodišnji sin srebreničke majke Nure Alispahić, a drugog sina Admira je izgubila na Tuzlanskoj kapiji iste godine, 25. maja 1995.

Navodim i jedan kratak odlomak iz knjige "**Prekinuto djetinjstvo**" grupe autora, knjige u kojoj 9 mladih ljudi, preživjelih mladih ljudi iz Srebrenice koji su tada bili djeca, pišu svoje autobiografske priče.

Nermina Sejdinović je napisala: "Sretni su ljudi koji se mogu vratiti svom djetinjstvu i tom slikom sjećanja oživjeti neke trenutke. Neke trenutke koji će nas podsjetiti na nešto što je vezano za nas i što ostaje u nama. Moje je djetinjstvo ukradeno. U mom sjećanju nema lijepih slika i nema lijepih zvukova, sve je to rat uništio... Ponekad se ne možemo sjetiti šta je bilo prije nekoliko dana, a u sjećanje dolaze davno prohujali dani djetinjstva. Tako i meni dolaze u sjećanje očeve riječi: "Ljubi vas babo, slušajte majku i vidimo se, ako Bog da, za koji dan." Ove riječi ostat će urezane u mom sjećanju do kraja života. Otišao je preko šume, vidjela sam mu oči pune suza i kako nestaje u dubini šume. Krenuli smo prema autobusima koju su nas trebali prevesti na slobodnu teritoriju. Trojica vojnika stala su ispred nas i mome djedu, starcu koji je imao 65 godina, pokazali put prema "bijeloj kući, u koju su odlazili svi muškarci. Osjetila sam na njemu da drhti. Prišao mi je, poljubio me u čelo posljednji put i otišao. S polaskom autobusa potekle su i suze koje se nisu mogle zaustaviti. Osjetila sam majčine dlanove na očima, ali i dan-danas nosim u očima sliku koju su pokušali prikriti majčini dlanovi, ali nisu uspjeli. Čovjek je ležao pored puta, glava mu je bila odvojena od ostatka tijela i bačena po strani, a od tijela je tekao potočić krvi i prelazio sredinom puta... Djeda više nikad nisam vidjela, a od prošle godine njegove su kosti pronašle svoj smiraj u Memorijalnom centru u Potočarima. Očevo obećanje da se vidimo za koji dan pretvorilo se u dvadeset jedan dan. Uspio je. Dvadeset prvi

dan je prešao na slobodnu teritoriju i pronašao nas, nakon svega, lutajući šumom, hodajući po mrtvim tijelima, jedući gljive jabuke i bukov list. Pamtim taj vrisak sreće i drhtaj u očevom zagrljaju...“

Nermina je ipak imala sretnije djetinjstvo od mnogih drugih Srebreničana. Njen otac je ipak preživio što nije slučaj sa hiljadama druge djece. I Nermina je hvala Bogu preživjela, što također nije slučaj sa oko 800 druge djece tog jula mjeseca 1995. godine. Ali će Nermina nositi ružne slike iz svog djetinjstva cijeli svoj život.

Dječaku Azmiru Osmanoviću su odvojili oca i brata, i nikada više nije vidio svog brata, a da tragedija bude veća, njegov drugi jedanaestogodišnji brat od posljedica ratnih trauma se ubio. Azmir u knjizi govori: “Posljedice rata odrazile su se uveliko na moje zdravstveno stanje, i psihičko i fizičko. Iako me za ovaj grad vežu najružnije uspomene, **odlučio sam da živim u njemu**“.

Zaključak

Jula 1995. u sigurnoj zoni UN Srebrenica počinjen je genocid, dobro smišljen, isplaniran, efikasno organizovan i izvršen. Ideološki i politički nosilac genocida bio je velikosrpski režim Slobodana Miloševića, a glavni izvršioci su bili Vojska (Savezne Republike) Jugoslavije, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, Srpska demokratska stranka Bosne i Hercegovine, Vlada Republike Srpske, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske i Vojska Republike Srpske.[51] U Presudi Međunarodnog suda pravde Bosne i Hercegovine protiv Srbije i Crne Gore, 26. februara 2007, piše: “Nastojeći eliminirati dio bosanskih Muslimana, snage bosanskih Srba izvršile su genocid. Njihov je cilj bio uništenje četrdeset hiljada bosanskih muslimana koji su živjeli u Srebrenici. Oni su od svih muškaraca muslimana koji su bili zatvoreni, kako vojnika tako i civila, starih i mladih, oduzimali njihove osobne stvari i osobna dokumenta, te ih namjerno i metodično ubijali, isključivo po osnovi njihovih identita. I nad djecom jula 1995. u Srebrenici je počinjen genocid i prekršeni su svi akti Međunarodnog humanitarnog prava kao i ostale međunarodne konvencije o pravima djeteta.

[51] Smail Čekić, nav. dj., str. 19.

LITERATURA

1. Bruneteau, B., STOLJEĆE GENOCIDA, Politička kultura, Zagreb 2005.
2. Cigar, N. GENOCIDE IN BOSNIA-THE POLICY OF ETHNIC CLEANSING – GENOCID U BOSNI-POLITIKA ETNIČKOG ČIŠĆENJA. Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 1998.
3. ČEKIĆ. S.-Kreso, M.-Macić,B. GENOCID U SREBRENICI, "SIGURNOJ ZONI" UJEDINJENIH NACIJA, JULA 1995., Institut za istraživanje, zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2000.
4. Čekić, S. HISTORIJA GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA, Muzej genocida, Sarajevo, 1997.
5. Čekić, S. AGRESIJA NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU, - planiranje, priprema, izvođenje, knjiga 1 i 2, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, KULT/B Sarajevo, Sarajevo, 2004.
6. Duraković, N. PROKLETSTVO MUSLIMANA, Oslobođenje, Sarajevo, 1993.
7. GENOCID U BiH 1991.-1995, Zbornik radova Međunarodnog kongresa za dokumentaciju genocidau BiH, održanog u Bonu od 31. avgusta do 4. septembra 1995, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, Gesellschaft für bedrohte Völker-International, Göttingen, Human Rights Group for Bosnia, Kuala Lumpur, Sarajevo, 1997.
8. Hadžijahić, M., POSEBNOST BIH I STRADANJA MUSLIMANA, Preporod, Sarajevo, 1991.
9. Hećo, F., ULOGA JNA U AGRESIJI NA REPUBLIKU BIH, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2005.
10. Holbruk, R. ZAVRŠITI RAT, Šahinpašić, Sarajevo, 1998.

11. Steven JENSEN, GENOCID-SLUČAJEVI; POREĐENJA I SAVREMENE RASPRAVE, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, 2007.

12. Macić, B. ZLOČINI PROTIV MIRA, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2001.

13. PRESUDA Međunarodnog suda pravde: BiH protiv Srbije i Crne Gore, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, 26. februar 2007.

14. Silber, L.-Litl, A. SMRT JUGOSLAVIJE, Otokar Keršovani, Rijeka, 1996.

15. PREKINUTO DJETINJSTVO, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u saradnji sa Organizacionim odborom za obilježavanje genocida u Srebrenici, Sarajevo 2008.

16. SREBRENICA 1995, knjiga 1, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 1998.

17. SREBRENICA 1995, knjiga 2, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 1999.

18. SREBRENICA 1995, knjiga 3, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2000.

19. VELID ŠABIĆ, GENOCID U SREDNJEM PODRINJU 1992-1995., Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2008.

20. ZLOČIN NAD BOŠNJACIMA U SREBRENICI ZA VRIJEME AGRESIJE NA REPUBLIKU BiH 1991-1995, Dokumenti i svjedočenja, priredili S. Čekić i dr. Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 1999.

21. ARHIV INSTITUTA ZA ISTRAŽIVANJE ZLOČINA PROTIV ČOVJEČNOSTI I MEĐUNARODNOG PRAVA UNIVERZITETA U SARAJEVU, Sarajevo

22. INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNAL FOR FORMER YUGOSLAVIA-ICTY (The International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsibile for Serius Violation of Internatinal Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991), Hag

23. ICTY, 2004. Appeals chambers judgement in Prosecuter v. Radislav Krstić, available fromICTYwebsite. NIOD, 2002. Srebrenica, een 'veilig' gebied. Boom, Amsterdam. ISBN 9053527168. English translation available at the NIOD Srebrenica website.

24. David Rohde. 1997. ENDGAME: THE BETRAYAL AND FALL OF SREBRENICA, EUROPE"S WORST MASSACRE SINCE WORLD WAR WestviewPress.ISBN0813335337. Van Gennep, 1999. Srebrenica: Het Verhaal van de Overlevenden [Srebrenica: The Story of the Survivors].

25. Van Gennep, Amsterdam. ISBN 90-5515-224-2. (translation of: Samrtno Srebreničko ljeto '95, Udruženje građana 'Žene Srebrenice', Tuzla, 1998).

26. Univerzitetski informativni glasnik INFO: Smail Čekić, Genocid nad Bošnjacima u sigurnoj zoni UN Srebrenici, jula 1995. Specijalno izdanje, juli 2009, Sarajevo,

Internet izdanja

REZIME

Djeca uživaju opću zaštitu namijenjenu **svakom** civilnom licu, kao i specijalnu zaštitu, jer čine posebnu ranjivu grupu. Opća zaštita podrazumijeva odnos prema djeci na human način. Moraju biti poštovani njihovi životi, fizički i psihički integritet. Na djecu kao i druge civile zabranjen je napad. Specijalna zaštita podrazumijeva zabranu svakog oblika napastovanja, a sukobljene strane će osigurati staranje i pomoć djeci koja im je potrebna. Međutim, sva prava djece u Srebrenici, kao i u cijeloj Bosni i Hercegovini su zanemarena. Sva njihova prava su prekršena na najgrublji način.

Vijeće sigurnosti Ujedinjenih nacija je 16. aprila 1993., pozivajući se na Poglavlje VII Povelje Ujedinjenih nacija donio Rezoluciju br. 819 kojom se Srebrenica i njena okolina proglašavaju "sigurnom zonom", odnosno ona mora biti pošteđena svakog oružanog napada ili bilo kojeg neprijateljskog čina. Dana 18. aprila 1993. nametnut je i Sporazum o demilitarizaciji Srebrenice. To je zahtijevalo razoružanje Bošnjaka.

Genocid nad djecom u julu 1995. godine u sigurnoj zoni Ujedinjenih nacija Srebrenici počinjen je pred očima svjetske javnosti, uz asistenciju i zločinačku aktivnost snaga UN-a, koje su imale zadatak zaštiti stanovništvo sospstvene sigurne zone.

Najodgovorniji zločinci za genocid koji se dogodio u sigurnoj zoni UN-a Srebrenici su Slobodan Milošević, Radovan Karadžić, Ratko Mladić, Radislav Krstić, Miroslav Deronjić i drugi.

SUMMARY

Children enjoy general protection intended for any civilian, as well as special protection, since they constitute particularly vulnerable group. General protection understands human relationship toward children. Their lives must be respected, as well as physical and psychical integrity. Assaults of any kind are forbidden to be effected on children, as well as on other civilians. Special protection understands ban of any kind of harassment, and the parties in conflict shall assure taking care and necessary assistance to children. But, all the rights of children in Srebrenica, as well as those of children in the whole Bosnia and Herzegovina are neglected. All their rights have been violated in the cruelest manner.

United Nations Security Council passed on 16 April 1993, referring to Chapter VII of the United Nation Charter, Resolution 819 proclaiming Srebrenica and its surrounding area a "UN safe area"; It means it must be spared of any armed attack or any other hostile act. On 18 April 1993, Demilitarization Agreement for Srebrenica was also imposed, and it required disarmament of Bosniaks.

Genocide in July 1995, in the UN safe area - Srebrenica was commited over children before the eyes of the world public, assisted and accompanied with criminal activity of the UN forces who have had the task to protect the population of the own safe area.

The most responsible criminals for the genocide committed in the UN safe area - Srebrenica are Slobodan Milošević, Radovan Karadžić, Ratko Mladić, Radislav Krstić, Miroslav Deronjić and others.

Mr. Muharem Omerdić, Rijaset Islamske zajednice
u Bosni i Hercegovini

DEVASTACIJA DŽEMATA, RUŠENJE DŽAMIJA I UBISTVA IMAMA I UČENIKA MEDRESE U SREBRENICI 1992. DO 1995. GODINE

Uvod

U Srebrenici se u julu 1995. godine dogodio konkretan i užasan, ničim neizazvan zločin. Izvršen je pokolj nad Bošnjacima, po dimenzijama i svireposti najveći nakon Drugog svjetskog rata. Taj događaj imao je svoj kontekst. Volja za okupacijom cijelog srebreničkog kraja i zločina nad nedužnim ljudima, dolazila je sa agresorske strane, ali stimulisana i odobrena i iz vana, od međunarodnih činilaca i njihovih predstavnika u BiH. Da je bilo odgovornosti Međunarodne zajednice (MZ) i htijenja svjetskih centara moći za spašavanjem stanovništva Srebrenice, srpske agresorske snage ne bi učinile genocid u tome kraju i u drugim mjestima u BiH.

Genocid u Srebrenici je događaj koji i danas postavlja mnogo više pitanja nego što ima odgovora, prije svega u vezi sa čovjekovom etikom i moralom, religijom i humanošću, istinom i pravdom, zločinom i kaznom. Tu su i pitanja pamćenja i pomirenja. Koliko god da je događaj u Srebrenici metafizičko pitanje, pitanje počinjenog zločina je još važnije, jer "zlo je činjenica života". To je očito ne samo na dan godišnjice genocida u Srebrenici, već, i kroz zla koja se svaki dan dešavaju oko nas...

Općepriznati stav jeste da je zlo: ružan čin, loše djelo, nevolja i nesreća. Ta je definicija korisna, ali ne daje odgovore na pitanja kao što su: zašto genocid? Zašto su silovane hiljade udatih žena, djevojaka, čak djevojčica koje nisu dostigle svoju punodobnost? Zašto su ubijeni nedužni dječaci iz Srebrenice, skoro njih pet stotina jer bi, po prirodi stvari, za nekoliko godina bili odrasli muškarci, ženili bi se i imali svoju djecu? Zašto je jula 1995. masakrirano na hiljade odraslih muškaraca i dječaka

iz Srebrenice koji su tražili zaštitu u sigurnosnoj zoni Ujedinjenih nacija? Zašto su bosanski muslimani razoružani u Srebrenici uz obećanje da će biti zaštićeni i sigurni da bi nakon toga bili prevareni i ostavljeni sami sabi, da da bi se nad njima izvršio genocid? Gdje počinje zlo? Šta čini zlo tako privlačnim? Iako ne postoji objašnjenje za ova pitanja, stoje naznake da se ljudski zločin nalazi u čovjekovom zlu od samog početka svijeta. Nema objašnjenja za ubijanje čovjeka, osim zavisti i pohlepe.

Dok se metafizička rasprava o korijenima i razlozima zla može nastaviti na apstraktan način zakonska procedura protiv zločinaca se mora provesti na konkretan način, kako bi zločinci dobili svoje pravo po zasluzi. Kao što se promišljanje o korijenima i razlozima za nanošenje zla nastavlja u obliku rasprave na apstraktnom nivou, zakonska procedura protiv zločinaca se mora provesti u konkretnom obliku, kako bi ispunili svoje pravo, kako je Dostojevski govorio: "I zločinci imaju pravo na kaznu", jer zlo ne može preživjeti ljudsku savjest.[1]

Prema tome, najvažnija pitanja o srebreničkom genocidu su pitanja:

1. istine i pravde,
2. zločina i kazne,
3. pamćenja i pomirenja.

Istina i pravda

Izjava John Stuart Mill-a da je "tvrdnja da istina uvijek nadvlada zločin jedna od lijepih neistina koje ljudi ponavljaju do smrti, bez obzira što to iskustvo pobija."

Historija je puna trenutaka u kojima su istina i dobro pogaženi. Međutim, mi vjerujemo da čovjek ne može živjeti neistinu, jer je istina najviši stupanj ljudske vrijednosti. "Mi živimo i možemo živjeti sa mnogim nepravdama, sa mnogim nedostacima pravde, ali je moralno nedostatno

[1] Iz govora Mustafe ef. Cerića u Londonu, Imperijal War Museum, u povodu 10-te godišnjice masakra nad Bošnjacima u Srebrenici. Obilježavanje desetogodišnjice Srebrenice u Londonu organizirali su King, s College i Imperijal War Museum uz podršku Ureda za vanjske poslove Velike Britanije. http://izbih.no/html/bhglasnik/bhglasnik_300905.pdf

samovoljan izbor života sa neistinom", kao što kaže John Lukač, i dodaje: "Pravda je na nižem stupnju od istine, a neistina niža od nepravde." Ipak, istina i pravda su neodvojive, ne samo zbog prirodnog poretka, već i zbog činjenice da, kako je Imam Ali uobičavao reći: "Vlast može stajati sa nevjerom (kufr), ali vlast ne može trajati sa nepravdom (*zulm*)." Drugim riječima, sve ono što je nastalo na nepravdi i genocidu u Bosni i Hercegovini ne može opstati i mora se prije ili kasnije ukinuti.[2]

Zločin i kazna

U slučaju zločina protiv čovječnosti žrtva ima pravo da traži adekvatnu kaznu za zločince. Postoje tri osnovna cilja kazne:

1. Osveta zbog lične satisfakcije,
2. Pravda kao zakonski poredak,
3. Kazna kao pouka da se zločin više nikada ne ponovi.[3]

Pamćenje i pomirenje

U slučaju Srebrenice, čini se da su počinitelji genocida opsjednuti poricanjem zločina više nego što su same žrtve genocida okupirane mislima o osveti. Ovaj se jaz mora premostiti.

Čin poricanja je zločin sam po sebi. **Želja za pravdom je znak pomirenja**. Dakle, nije teško zaključiti da **kad zločinci prestanu negirati zločin, tad će se otvoriti put ka pomirenju**. Žrtve srebreničkog genocida će se uvijek sjećati i podsjećati svijet na ono što se desilo u julu 1995. godine.

"Memorijalni centar" i mezarje u Potočarima, u kome će se nalaziti više od osam hiljada mezara nevinih bosanskih muslimana, dječaka i odraslih, pričat će priču o ljudskom stradanju na kraju 20. stoljeća u

[2] Ibid.

[3] Ibid.

Evropi…[4] Zato su dugo trajale opstrukcije i nedoumice sa njegovim uspostavljanjem. Danas je, on sam po sebi, stravična priča koja nameće razmišljanje o onome što se dogodilo i o onima nad kojima su konkretan zločin počinili zločinci.

Agonija Bošnjaka u Srebrenici 1992.-1995.

Od aprila 1992. godine, pa do jula 1995., trajala je agonija Bošnjaka na prostoru Srebrenice, njih oko 50.000. Nakon proglašenja sigurnih zona UN u BiH, aprila 1993. stanovništvo biva razoružano i povjereno na čuvanje snagama Ujedinjenih nacija.

Genocid nad Bošnjacima ovoga područja desio se na oči čitavog svijeta, za što postoje neoborivi dokazi. Ubijeno je i odvedeno 10.000 ljudi (uglavnom muškaraca), a ostatak bošnjačkog stanovništva je protjeran. Sva imovina je opljačkana ili uništena. Nigdje srpski zločin nije bio tako brutalan, kao u Srebrenici, zoni koja je bila pod zaštitom Holandskih snaga UN-a.

Srpske snage su granatirale mjesta gdje je bila najveća koncentracija civila, upotrebljavajući i zabranjeno hemijsko oružje, zapaljivu i dum-dum municiju. Samo u Potočarima je ubijeno preko 1.500 ljudi, na očigled snaga UN-a. U Potočarima su silovane i zlostavljane Bošnjakinje. Jednu djevojku npr. silovalo je 15 srpskih vojnika, na očigled prisutnih.

Punoljetni muškarci i muška djeca starija od 11 godina su odvođeni u okolna mjesta, pod direktnom komandom Ratka Mladića i osuđenog zločinaca Radoslava Krstića i bivali su ubijani. Bošnjaci su masovno pogubljeni u: Potočarima, Pilici, Šumskom potoku (Snagovo - Šušnjara), Konjević Polju, Kravici, Kamenici, Karakaju, Buljimu, Baljkovcu, Udrču, Pobuđu, gradu Srebrenici, Novoj Kasabi i drugim mjestima.

Od ukupnog broja nestalih Srebreničana, prema mojim nepotpunim podacima, mlađih od 18 godina je bilo 485. To je još samo jedan dodatni argument da je etničko čišćenje Bošnjaka Srebrenice monstruozno isplanirano, perfektno dirigirano i provedeno "japanskom" tačnošću na očigled cijelog bezdušnog svijeta.

[4] Ibid.

Zločini nad službenim licima IZ i sakralnim objektima

Cilj nam je ovim da iznesemo neke podatke o genocidu koji je počinjen nad Bošnjacima u Srebrenici. Događaji se prate tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu od 1992-1995. i počinjene zločine od strane Vojske Republike Srpske, JNA, i Vojske SRJ te paravojnih jedinica iz RS, Srbije i Crne Gore. Ovim tekstom posebno se daje osvrt na mučenje i ubijanje vjerskih službenika Islamske zajednice – imama koji su radili na ovome području i onih koji su, nakon okupacije područja Vlasenice, Zvornika, Bratunca i Višegrada, prešli na slobodno područje Srebrenice, te devastacija i uništavanje džamija i drugih vjerskih objekata Islamske zajednice u samom gradu Srebrenica, njezinim mahalama i selima i totalno uništenje svih džemata toga područja.

Na ovome području su počinjeni brojni zločini nad svim kategorijama muslimanskog stanovništva, a svi vjerski i vakufski objekati Islamske zajednice su nestali sa lica zemlje. Na tom području nije opstao ni jedan džemat, niti živo muslimansko lice u njemu. Sve je izbjeglo, protjerano ili ubijeno. Tamo se dogodio očevidan i izvršen u potpunosti, svakako, genocid, ratni zločin protiv čovječnosti, a usmjeren protiv cijelog jednog naroda, njegove vjere, kulture i civilizacije. Navedeni zločini su planski osmišljeni u srpskim centrima političke moći, sistematski provođeni i temeljito obavljeni.

Većina imama i učenika Medrese ubijena na ovome području i dalje se vode u kategoriji nestalih lica dok ih je manji broj pronađen u masovnim grobnicama srednjeg Podrinja.

Namjera nam je da ovim tekstom iznesemo osnovne podatke o duhovnom genocidu i urbicidu - sakralocidu koji je počinjen nad Bošnjacima u Srebrenici i njenom području. Događaje oko ovog područja smo pratili cijelim tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu, od 1992. do 1995. i počinjenih zločina od strane vojske Republike Srpske, vojske SRJ, JNA, te paravojnih jedinica iz RS, Srbije i Crne Gore. Zločini koji su se dogodili protiv vjerskih službenika Islamske zajednice eklatantan su primjer tog strateškog agresorskog plana koji je sistematski vođen i obavljen. Ovim tekstom daje se osvrt na mučenje i ubijanje vjerskih službenika Islamske zajednice – imama, aktivnih i penzionisanih, koji su radili na ovome području te učenika medresa koji su tamo bili zatečeni ratnim zbivanjima.

Radom je obuhvaćena analiza devastacije i uništavanja džamija i drugih vjerskih objekata Islamske zajednice u selima i mahalama i samome gradu Srebrenici kao totalno uništenje svih džemata toga područja.

Zločin je bio višedimenzionalan:

a) vjerski službenici – imami su dijelili sudbinu okruženog naroda; dio njih su bili uposleni u džematima tog područja, a dio ih je povlačenjem sa okupiranih područja Višegrada, Žepe, Zvornika, Vlasenice i Bratunca našao pribježište u Srebrenici; neki od njih su poginuli tokom svakodnevnih granatiranja; ostali su bili zarobljeni pri samome padu Srebrenice ili u toku njihovog puta ka slobodnoj teritoriji; sa ostalim zarobljenim stanovništvom su zatvoreni u konclogore, potom premještani sa lokacije na lokaciju, ponižavani, mučeni i ubijani; većem broju imama ubijenih na ovome području još nije utvrđena lokacija njihovih zemnih ostataka i vode se u kategoriji nestalih lica dok ih je manji broj pronađen u masovnim grobnicama.

b) džamije i drugi vjerski objekti su gađani iz teških artiljerijskih oružja, pljačkani, paljeni i miniranjem potpuno rušeni;

c) devastacija i uništenje svih džemata na području općine.

U atmosferi obilježavanja brojnih stratišta u Bosni i Hercegovini, kada su u pitanju oblici tog zločina nad službenim licima vjerskih zajednica, i sakralnih objekata, mogu kazati da je još nepobijeđen zločin nad oba ova segmenta, što se tiče Islamske zajednice, odnosno imama i džamija. Kad sam spomenuo zločine nad svećenicima u Bosanskoj Gradišci i Fojnici, a potom i zločin nad imamima u Srebrenici, ne želim da umanjujem okrutnost događaja. Međutim, ne smije se prihvatiti šutnja za ubijene imame u Srebrenici, između ostalog, obzirom i na ukupni događaj. Tim više, zločin u Srebrenici je teži jer se ni za kosti većine pobijenih imama ne zna.

U predratnom popisu stanovništva u Srebrenici, uključujući i njezina sela, 72,9 posto stanovništva izjasnilo se kao Muslimani/Bošnjaci, a 25,2 su se izjasnili kao Srbi. Neka sela su bila mješovita. U Srebrenici

je broj ubijenih imama 21. Zna se ko su žrtve a ko su izvršioci zločina? U tolikom zločinu, fragmentiranje, možda nije bilo moguće. Bar da se sada i taj aspekt strašnog zločina izdvojeno pogleda.

Također, iz temelja nekadašnjih džamija davno je već drveće poraslo, a po baščama, njivama i avlijama srebreničkih domaćinstava porasla je prava šuma. Prije rušenja džamija nad džamijama su vršena svakojaka skrnavljenja. Džamiji u Petriči, Srebrenica, u ratnim dejstvima srpskog topništva i avijacije pola je munare srušeno. Zgrada je ostala do okupacije. Onda su u njoj držali svinje. Kasnije je potpuno nestala s lica zemlje.[5]

I jedan pogled na događaje tokom agresije u Srebrenici i ono što se oko nje događalo do 2009. godine, jasno ukazuje da zločin koji se dogodio u toj enklavi pod zaštitom UN nije još pobijeđen, a nevino pobijeni, među kojima je bilo već penzionisanih i ostarjelih imama, te učenika Medrese koji su bili na ramazanskoj praksi i nisu bili ušli u ponoljetstvo još čekaju poravnanje, a time i smiraj u neznanim i skrivenim grobištima.

Zanemarivanje toliko godina zločina nad ovim pravednicima i mučenicima je, isto tako, zločin. Čeka li se zaborav ili je zbog višedimenzionalnosti srebreničkog zločina svima sve postalo preteško. Ne! Zbog toga što se ne zna za njihove mezarove, mira ne smijemo ni mi imati makar ne bili krivi za ono što se dogodilo jer, možda, počinioci zločina to jedino i žele.

Pripremani zločin i njegovo pravdanje

1. **Pripreme za genocid nad Muslimanima 1989**.: Prije početka agresije na BiH, već 1989., beogradski mediji su ukazivali na opasnosti koje dolaze Srbima od Muslimana u Srebrenici zbog čega oni napuštaju svoje kuće i bježe u Srbiju. Služba državne bezbjednosti je proturala režimskim listovima informacije o naoružavanju Muslimana, širenju fundamentalizma, isticana su imena nekih muslimanskih političkih i vjerskih prvaka, pa i onih koji su već više godina bili mrtvi, npr. Prof. dr. Ahmeda Smajlovića porijeklom iz Srebrenice koji je umro 11. avgusta

[5] Me. Mu., "NAKON PADA SREBRENICE U DŽAMIJI DRŽALI SVINJE", *Dnevni avaz,* 09.avgusta 2009., 10.

1988. godine u Sarajevu. Zagrebački *Danas* je objavio izvanredan analitički tekst "STROGO KONTROLIRANA REPUBLIKA" iz pera Vlastimira Mijovića koristeći napise beogradskih listova.[6] Jasno je bilo da se sprema veliko zlo i da ga je potrebno pravdati prije nego se i dogodilo.

2. **Lažne optužbe sa Pala umrlog dr. Smajlovića**: U ljeto 1992. godine izvještač sa Pala je na kanalu srpskog TV-a ukazao na ulogu dr. Smajlovića u Srebrenici koji navodno podstiče zločine protiv Srba iako je on već nekoliko godina bio među umrlima.

3. **Pravoslavni simboli i crkve ondje gdje im mjesto nije**: Nakon počinjenog genocida u Srebrenici, bez srama, vladika zvorničko – tuzlanski Vasilije Kačavenda ne odustaju od onoga što se tokom rata radilo oružjem i genocidom, ovaj unesrećeni grad omeđujući velikim krstovima gdje ih prije nije bilo, a na nekoliko mjesta su bespravno sagrađene crkve. Na Starom gradu, iznad samog centra Srebrenice, postavio je veliki krst. U Potočarima, u blizini OŠ sagrađena je crkva, a u Sasama crkvena općina je uzurpirala bošnjačku zemlju.[7] Isto tako, blagoslovom vlasti i pravoslavnih svećenika agresivno se uzurpira imovina Islamske zajednice, npr. Džamijsko dvorište - harem džamije u Dobraku – Skelanima.[8]

4. **Dr. Radomir Pavlović upire prstom na džamije i imame**: Predsjednik SO Srebrenica dr. Radomir Pavlović kontinuirano podstiče ekstremne krugove u srpskom narodu da ugrožavaju vjerski život Muslimana u Srebrenici. On je javno optužio IZ-u da promovira i podstiče nacionalnu netrpeljivost. U listu *Press Online* od 04. 06. 2007. godine prenosi se izjava Pavlovića kako je on "uvjeren da glavnu ulogu u destabilizaciji Srebrenice ima Islamska zajednica jer se mračni srebrenički scenario kreira u džamiji."[9]

---

[6] Vlastimir Mijović, STROGO KONTROLIRANA REPUBLIKA, Danas, (Zagreb), 24.10.1989., str. 15-16.

[7] Me. M.: OD 1995. U SREBRENICI PODIGNUTO VIŠE PRAVOSLAVNIH OBJEKATA, *Dnevni avaz,* 05.12.2007., 7.

[8] Izvještaj Medžlisa IZ Srebrenica, decembra 2004., 2.

[9] Izvještaj Damira ef. Peštalića, glavnog srebreničkog imama upućen Rijasetu IZ-e, br. 61/07. od 07. 06. 2007.

5. **Četnički simboli u Srebrenici: O**bilježavanje stradanja Srba u Srebrenici i Bratuncu, samo dan nakon 12-te obljetnice srebreničkog genocida, proteklo je u znaku četničkih simbola. Skup su osiguravali pripadnici MUP-a RS, ali nitko nije reagirao. Uz majice na kojima su bile slike i imena haških optuženika, Radovana Karadžića, Ratka Mladića, u centru Srebrenice sudionici okupljanja postrojili su se u jedinice u crnim uniformama noseći zastavu na kojoj je pisalo "Četnici majora Jezdimira Dangića".

Četničkih simbola bilo je i ispred pravoslavne crkve u Srebrenici u kojoj je održana misa za poginule Srbe u ratu. Nakon okupljanja ispred crkve sudionici skupa su izvršili postrojavanje i ispred Čaršijske džamije. Glavni imam Medžlisa IZ Srebrenica Damir ef. Peštalić kazao je da je o tome obaviješten OHR, te da oni ili njima slični koji su 1995. godine srušili tu istu džamiju pokazuju spremnost da to opet naprave.

Središnje obilježavanje stradanja Srba održano je u Bratuncu a prisustvovali su mu predstavnici RS, premijer Milorad Dodik, vođe SDS-a i PDP-a Mladen Bosić i Mladen Ivanić.[10]

[10] http://www.index.hr/vijesti/clanak/cetnicki-simboli-u-srebrenici/353188.aspx

SRUŠENE I DEVASTIRANE DŽAMIJE I OSTALI VJERSKI OBJEKTI ISLAMSKE ZAJEDNICE NA PODRUČJU SREBRENICE

ZBIRNO

Općina	Džamije	Ostali vjerski objekti	Džemati	Mezarluci
Srebrenica	23	10	24	Ovom statistikom nisu obuhvaćena uništena i devastirana groblja / haremi

SRUŠENE I DEVASTIRANE DŽAMIJE I OSTALI VJERSKI OBJEKTI ISLAMSKE ZAJEDNICE NA PODRUČJU SREBRENICE

POJEDINAČNO

R.broj	Džemat	Vrsta objekta
1.	Čaršijska - Srebrenica	Džamija
2.	Hadži Skenderbegova - Bijela dž. Srebrenica	Džamija
3.	Petrička Srebrenica	Džamija
4.	Crvenoriječka – Srebrenica	Džamija
5.	Vidikovac – Srebrenica	Džamija
6.	Osat	Džamija
7.	Liješće	Džamija
8.	Dobrak - Skelani	Džamija
9.	Sase	Džamija
10.	Luka	Džamija
11.	Gornji Potočari	Džamija
12.	Tokoljaci	Stara džamija
13.	Tokoljaci	Nova džamija
14.	Trubari	Džamija
15.	Peć	Stara džamija
16.	Peć	Nova džamija
17.	Slapovići	Džamija
18.	Klotijevac	Džamija
19.	Osmače	Džamija
20.	Sućeska	Džamija
21.	Radovčići	Džamija
22.	Daljegošta	Džamija
23.	Poznanovići	Džamija
24.	Krušev Do	Mesdžid
25.	Karačići	Mesdžid
26.	Pribidoli	Mesdžid
27.	Srebrenica	Mekteb
28.	Prohići	Mekteb
29.	Osatica	Mekteb
30.	Pribidoli	Mekteb
31.	Potočari – selo Šušnjari	Mekteb
32.	Luka	Mekteb
33.	Pribidoli	Vakufska kuća – imamski stan

UBIJENI I NESTALI VJERSKI SLUŽBENICI ISLAMSKE ZAJEDNICE NA PODRUČJU SREBRENICE: IMAMI I UČENICI MEDRESE

	Prezime i ime	← →	Općina	Zanimanje	STATUS			
					Vezano u Srebreni ci	Ubijen/p ogšnuo u Srebreni ci i pronade n	Ubijen u evakuaci onom konvoju	Mjesto ukopa
1.	**Hasanović Esad**	Zapolje	Bratunac	imam	*	*		Potočari
2.	**Hodžić Sulejman**	Voljevica	Bratunac	imam				
3.	**Husejinović Ejub**	Hrnčići	Bratunac	imam	*			
4.	**Atić Hašim**	Dobroševići - Potočari	Srebrenica	imam	*			
5.	**Delić Mehmed**	Slapovići	Srebrenica	imam	*			
6.	**Đozić Teufik**	Sućeska	Srebrenica	imam	*			
7.	**Hasanović Hasan**	Sase	Srebrenica	(pomoćni) imam	*			
8.	**Hasanović Sadik**	Osmače	Srebrenica	imam		*		Sarajevo
9.	**Mandžić Mehmedalija**	Vidikovac	Srebrenica	imam	*			
10.	**Muhić Ramo**	Radovčići	Srebrenica	imam	*			
11.	**Muratagić Hamed**	Srebrenica	Srebrenica	imam	*			
12.	**Mustafić Sado**	Peći	Srebrenica	(pomoćni) imam	*			
13.	**Mustafić Sead**	Srebrenica	Srebrenica	imam	*			
14.	**Osmanović Idriz**	Pusmulići	Srebrenica	imam	*			
15.	**Osmanović Mehmed**	Poznanovići	Srebrenica	imam	*			
16.	**Osmanović Šemso**	Dabrak	Srebrenica	(penzionisan i) imam	*			
17.	**Mekanić Junuz**	Pomol	Vlasenica	imam	*			
18.	**Memić Ahmed**	N. Kasaba	Vlasenica	učenik Medrese	*			
19.	**Memić Suljo**	N. Kasaba	Vlasenica	imam	*			

1.	**Baščelić Osman**	G. Kamenica	Zvornik	imam	*			
2.	**Fejzić Reif**	Zvornik	Zvornik	učenik Medrese			*	
3.	**Mujić Aziz**	Srebrenica	Srebrenica	imam	*	*		Potočari
4.	**Memić Sakib**	Ravne-D.Kamenica	Zvornik	imam	*	*		Potočari

R.broj	Prezime i ime	Mjesto rodenja	Općina	Zanimanje	Koncetracioni logor	Umro od posljedica torture u k. logoru
1.	**Hodžić Idriz**	Doljegošta	Srebrenica	imam	Bratunac	*
2.	**Hodžić Salko**	Doljcgošta	Srcbrcnica	imam	Bratunac	*

REZIME

U Srebrenici se u julu 1995. godine dogodio konkretan, užasan zločin u kratkom vremenskom periodu. Izvršen je zločin nad Bošnjacima po dimenzijama i svireposti najveći nakon Drugog svjetskog rata. Taj je događaj imao svoj kontekst. Volja za okupacijom srebreničkog kraja i samog zločina nad nedužnim ljudima dolazila je i izvana. Da je bilo odgovornosti Međunarodne zajednice i želje svjetskih centara moći za spašavanjem naroda Srebrenice, srpske agresorske snage ne bi mogle učiniti genocid u tom kraju.

U atmosferi obilježavanja brojnih stratišta u Bosni i Hercegovini, kada su u pitanju oblici tog zločina nad službenim licima vjerskih zajednica i nad sakralnim objektima može se tvrditi da je još nepobijeđen zločin nad oba ova segmenta, posebice što se tiče Islamske zajednice, odnosno imama i džamija. Oko ubistva katoličkog svećenika u Bosanskoj Gradišci ili dvojice katoličkih svećenika u Fojnici bilo je velikih istraga, suđenja i presuda ali, kad je riječ o tolikim ubijenim imamima u Srebrenici, izdvojeno ili fragmentarno, o tome nije bilo riječi. Ovdje se tačno zna broj ubijenih imama, **dvadeset i jedan.** Zna se ko su žrtve, a ko izvršioci zločina.

Cilj nam je da iznesemo neke podatke o genocidu koji je počinjen nad Bošnjacima u Srebrenici. Događaji se prate tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu od 1992-1995. i počinjene zločine od strane vojske RS, JNA te paravojnih jedinica iz RS, Srbije i Crne Gore. Tekst daje osvrt na mučenje i ubijanje vjerskih službenika Islamske zajednice – imama koji su radili na ovom području i onih koji su, nakon okupacije područja Vlasenice, Zvornika, Bratunca i Višegrada prešli na slobodno područje Srebrenice, te devastacija i uništavanje džamija i drugih vjerskih objekata Islamske zajednice u samom gradu Srebrenica i totalno uništenje svih džemata toga područja.

SUMMARY

In July 1995 in Srebrenica a specific, horible crime occurred in a short time period. The crime was committed over Bosniaks and it was the greatest crime after the Second World War taking into account the size and cruelty of its execution. The event had had its context. Desire to occupy the Srebrenica surroundings and will for committing the crime itself over the innocent people has come from outside, as well. If there was responsibility of the International Community and will of the world centers of power for saving the people of Srebrenica, the Serb aggressor forces could not commit the genocide in this area.

In the atmosphere of marking numerous execution sites in Bosnia and Herzegovina, when speaking of the forms of crime over the official servants of religious communities and over sacral objects, it can be asserted that the crime over these both segments remained still unconquered, particularly regarding the Islamic Community, i.e. imams and mosques. There were long investigations, court proceedings and judgments in case of murder of a catholic priest in Bosanska Gradiška or two catholic priests in Fojnica, but, in this case, with so large number of killed imams in Srebrenica, this was not discussed at all, either individually or fragmentarily. Here, exact number of killed imams is known: that is **twenty one.** The victims are known, the crime perpetrators are known, as well.

Our aim is to set forth some data on genocide which was committed over Bosniaks in Srebrenica. This paper follows the events during aggression on Bosnia and Herzegovina from 1992 to 1995, and the crimes committed by the Army of RS, YNA and para-military units from RS, Serbia and Montenegro. The paper also presents torturing and killing of religious officials of Islamic Community – imams who worked on this area and of those who, after occupation of the area of Vlasenica, Zvornik, Bratunac and Višegrad passed to the free Srebrenica territory, as well as devastation and destruction of mosques and other religious objects of the Islamic Community in the very town of Srebrenica, and total destruction of all Islamic local communities/džemats in this area.

Doc. dr. Rasim Muratović, Institut za istraživanje
zločina protiv čovječnosti i međunarodmog prava
Univerziteta u Sarajevu

UNIŠTAVANJE HISTORIJSKIH, KULTURNIH I VJERSKIH OBJEKATA ISLAMSKE ARHITEKTURE U BOSNI I HERCEGOVINI U PERIODU AGRESIJE 1992.-1995.

U zločinačkom pohodu na suverenu državu Republiku Bosnu i Hercegovinu, u periodu od 1992. do 1995. godine, nisu pošteđeni čak ni najvrijedniji objekti islamske arhitekture nulte kategorije, kakvi su Gazi Husrevbegova džamija, u Sarajevu (izgrađena 1532. godine), Careva džamija, u Sarajevu (izgrađena (1565. godine), Aladža džamija u Foči (izgrađena 1551. godine), Ferhadija džamija, u Banja Luci (izgrađena 1579. godine), Arnaudija džamija, u Banja Luci (izgrađena 1595. godine), Emin Turhan begova džamija, u Ustikolini (izgrađena 1448. godine) itd.

Ukupno je srušeno 1. 437 objekata islamske arhitekture, od toga 1.114 džamija;. 614 džamija je srušeno do temelja, 307 džamija je oštećeno. Srušeno je 218 mesdžida, 69 mekteba i 37 turbeta.[1]

Radi naučne istine neophodno je reći da je i od strane pripadnika Armije Republike Bosne i Hercegovine bilo slučajeva uništavanja objekata kršćanske kulture. Ali to su bili pojedinačni slučajevi na nivou incidenta, a i ukupne brojke su neuporedive.

U slučajevima uništavanja objekata islamske arhitekture radilo se o sistematskom, planiranom i organizovanom uništavanju. Cilj je bio, između ostalog, uništenje bosanskog multietničkog i multikulturnog društva, a u konkretnom slučaju njegovih znakova.[2]

---

[1] Šire o ovome vidjeti: Muharem Omerdić, PRILOZI IZUČAVANJU GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA, El Kalem, Sarajevo, 1999; Kemal Zukić, SLIKE ZLOČINA – RUŠENJE ISLAMSKIH VJERSKIH OBJEKATA U BOSNI I HERCEGOVINI, izdanje autora, Sarajevo, 1998.

[2] Šire o uništavanju bosanskog multikulturnog i multietničkog društva vidjeti: Doubt, Keith, SOCIOLOGIJA NAKON BOSNE, Baybook, Sarajevo, 2003.

Najpovoljniji uvjeti za izvršenje genocida su specijalna, vanredna, paralizovana stanja u društvu, u periodima promjena ekonomskih i političkih sistema kao što je bio slom socijalističkog uređenja u Jugoslaviji. Paraliza društva je startni signal za aktuelizaciju planova za određena "konačna rješenja".

"Genocid nad Bošnjacima 1992-1995, ponovljen je po gotovo istom scenariju genocida izvršenog nad njima u periodu 1941.-1945. U ciframa to izgleda ovako: najmanje 140.000 ubijenih, poginuli ili nestalih. Tom broju treba se dodati i brojka od 1.030.000 protjeranih koji su uspjeli izmaći smrti i koji su živi razbacani u gotovo svim zemljama svijeta, zatim 157.000 izgubljenih lica usljed poremećaja u prirodnom priraštaju, oko 20.000 silovanih žena, onda je ogromna cifra onih koji su "naročito obrađeni"." itd.[3]

Genocid nad Bošnjacima, sa sociološkog aspekta, je društvena pojava u kojoj su u ljudskoj historiji našlo takvo rješenje, u središtu civilizovanog svijeta, da se registruju, markiraju, izoliraju, ponize, siluju, sakupe, transportuju i ubiju žene, djeca i ljudi samo zato što su pripadali određenoj etničkoj grupi, religiji, naciji, kulturi.

Genocid nad Bošnjacima je bio slom savremenosti, a ne proizvod savremenosti.

U prošlom stoljeću tri glavna mita sakupljena su u jednu religioznu mitologiju, takozvani kršćanski slavizam, a konvertiranju Bošnjaka u islam pripisan je karakter rasne izdaje. Srž kršćanskog slavizma je da su Slaveni porijeklom kršćani i da je svako prelaženje na islam izdaja slavenske rase. Bošnjaci koji su Muslimani i čija je vjera islam, optuženi su od velikosrpske i velikohrvatske propagande za tri stvari: 1. da su potomci strane i užasne vladavine (Osmanske imperije, odnosno da su Turci); 2. da su ubili "srpskog Isusa Krista" (kneza Lazara); 3. da su prelazeći na islam izdali slavensku rasu i prihvatili azijatsku, islamsku, tursku, neslavensku rasu. Ove osnovne postavke srpske nacionalističke mitologije mobilizirale su,

[3] Smail Čekić, PROCES STOLJEĆA – TUŽBA REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE PROTIV SRBIJE I CRNE GORE, *Oslobođenje*, Sarajevo, 13. 05. 2006, str. 8; Smail Čekić, AGRESIJA NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU – PLANIRANJE, PRIPREMA, IZVOĐENJE – Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2004.

sa 600 godina zakašnjenja, 80-ih godina prošlog stoljeća milione Srba za osvetu Kosova i njihove 600 godina duge patnje pod Osmanskom imperijom. Tako je genocid koji je izvršen u Bosni i Hercegovini našao "legitimitet". Poruka je bila nedvosmislena: Žrtva zaslužuje smrt jer je nekada davno bila egzekutor.

Ali, "To što se dogodilo u Bosni od 1992. do 1995. godine nije bio klasični rat. To je bio genocid. Planirani etničko – religiozni i seksualni genocid," kaže A. J. Vetlsen.[4]

Mnogi teoretičari tvrde da korijen zločina protiv čovječnosti uključujući i genocid i međunarodnog prava u Bosni i Hercegovini leži u zloupotrebi i politizaciji religije i nacionalne različitosti. Srpska pravoslavna crkva se pojavila kao jedan od osnovnih instrumenata pragmatičnih ciljeva srpskog državnog vođstva. Ona je velikosrpskom programu stalno pružala podršku.

Krajem 1988. i početkom 1989. godine, mošti kneza Lazara, srpskog vladara ubijenog na Kosovu polju 1389. godine, nošene su po svim krajevima bivše Jugoslavije. Održana su bezbrojna opijela pored jama, iz kojih su speleološke ekipe vadile kosti "srpskih žrtava" iz Drugog svjetskog rata. Bio je to sračunat potez vrhova te crkve i srbijanskih vlasti u cilju radikalizacije srpskog javnog mnijenja, a radi izvođenja agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu.

Predstava o Bošnjacima Muslimanima kao "ubicama Isusa Krista" ima dugu historiju u srpskom mitu u kojem srpski nacionalizam nalazi svoje izvorište i utočište. Ali kako može religija, koja se pojavila šest stotina godina poslije Isusove smrti, biti optužena da je odgovorna za Isusovu smrt? Odgovor se može naći u u centralnom događaju iz kosovskog mita. Godine 1389. srpska vojska predvođena knezom Lazarom doživjela je poraz na Kosovu polju od osmanske vojske predvođenom sultanom Muratom. U toj mitom obavijenoj bitci ubijeni su i knez Lazar i sultan Murat. Srpska mitologija devetnaestog vijeka napravila je od Lazarove smrti kraj srpskoj nezavisnosti i označila početak pet stotina godina srpskog ropstva pod osmanskom vlašću.

---

[4] Arne Johan Vetlesen, ONDSKAP I BOSNIA, (ZLO U BOSNI) Norsk folosofisk tidsskrif, Oslo 1997, Årg, 32, nr. 1-2.

Početkom 1990-ih Srpska Akademija Nauka i Umetnosti i srpski naučnici i književnici "proizveli" su kneza Lazara u figuru srpskog privatnog Isusa Krista. Vuk Branković koji je izdao srpske planove Osmanlijama je Kristov ubica, kao izdajnik Juda. U nacionalnom mitu Vuk Branković predstavlja Slavene – Bošnjake koji su konvertirali u islam za vrijeme Osmanlija. Lazarova smrt bila je smrt srpske nacije. Lazarovo uskrsnuće 1990-ih godina (u vidu nosanja njegovih moštiju) od mjesta do mjesta, značilo je "oslobođenje Srbije i srpske nacije".

Ali da bi se to "oslobođenje" desilo morale su Lazarove ubice biti eliminisani.

Srpski nacionalisti i izvođači "etničkog čišćenja" – genocida, pokazali su na Bošnjake Muslimane kao glavni cilj. Šta znači musliman u ovom slučaju? Odgovor je da odgovor nije jednostavan. Ali srpski nacionalisti učinili su to potpuno jednostavnim. Oni su potisnuli jednu heterogenu grupu ljudi sastavljenu od muslimana vjernika, Muslimana religiozno nezainteresovanih, Muslimana ateista, u jednu vještački homogenu grupu "muslimani u Bosni i Hercegovini". Zato je primamljivo tvrditi da je religija vještački ili nasilno korištena kao jednostavan kriterij u definisanju "muslimanskog" identiteta. Dakle, religija se za razliku od rase, ili nacionalne pripadnosti, mada ni religiozno poimanje rase nije isključeno.

U realnosti je srpska nacionalistička definicija "Musliman" više samovoljno sastavljena. Prvo, tu rasa igra jednu ulogu. Srpski nacionalisti nazivaju žrtve "slavenske muslimane" muslimanima Turcima, azijatima, zbog čega su oni religiozni i rasni strani element u kršćanskoj Evropi. "A Srbi su od Kosovske bitke do danas predziđe hrišćanstva. Na Kosovu su se 1389. sukobili krst i polumjesec, osmanlijski car i srpski knez, hrišćanska Evropa i islamska Azija", kako to tvrdi srpska ideologija i propaganda.

Individualne žrtve ovdje se ne razmatraju niti se broje. Individua ili persona sa svim svojim osobenostima ovdje nije u fokusu. U fokusu je rasa. Nacističko poimanje rase je, na primjer, čisto biološke prirode. U genocidu nad Bošnjacima imamo religiozno poimanje slavenske rase Bošnjaka/Muslimana i njihovo konvertiranje u islam kao "azijatsku" religiju. Pripisivanje historijske odgovornosti današnjim Bošnjacima/Muslimanima za historijski tok i događaje od prije 600 godina svakako je apsurd i paradoks.

Evropski pristup genocidu nad Bošnjacima nije bio samo moralni fijasko nad principom tolerancije onih što se razlikuju. Evrpski pristup učestvovao je u onemogućavanju Bosanskohercegovačke vlade da zadrži postojeću multikulturnu, multietničku, multireligioznu državu. U julu mjesecu 1993. godine upozorili su lord Owen i Stoltenberg predsjednika Izetbegovića da, ukoliko ne prihvati plan podjele Bosne i Hercegovine, snage Ujedninjenih Nacija će se povući iz Bosne. Praktično, značilo je to pristati na etničku podjelu zemlje izvršenu genocidom. "Podjela zemlje je jedini realan put do mira", izjavio je lord Owen, na šta su Srbi vrlo brzo pristali. "Međutim, Bosanci, uprkos našoj velikoj strpljivosti, nastavljaju sa nekim svojim multietničkim društvom", dodao je Owen.

Što se tiče Bošnjaka, njihova je sudbina na ovom planu vezana za islam i muslimane, jedine odrednice koje se uvažavaju u razumijevanju njihovog mjesta i uloge na ovom svijetu. Njihove komšije i susjedi, uglavnom, preuzimaju stereotipske slike o muslimanima koje se produciraju u Evropi sa dobro poznatom namjerom. U takvim predodžbama muslimani su nešto čudno i nepoznato i veoma opasno. Oni su primitivni i zaostali, fundamentalisti, džihad ratnici i teororisti koji uvijek počinju sa novim konfliktima.

Srednjovjekovne slike iz kolonijalnog vremena o muslimanskim zemljama i krajevima u kojima žive muslimani kao oazama punim fontana, bistrih rijeka, aromatičnih začina, slatkog voća i čarobno lijepih žena iz Hiljadu i jedne noći, zamijenjene su slikama siromaštva i bijede, prljavštine, šverca drogom i oružjem, obespravljenosti žena i djece koja ne vide svoju budućnost.

U tom kontekstu treba posmatrati i odnos evropsko-kršćanskog društva prema Bošnjacima/Muslimanima i izvršeni genocid nad njima. "Evropa nas nije u stanju razlučiti. Mi smo njoj još onaj konglomerat koji se historijski zove evropska Turska, na ovaj ili onaj način. U političkom smislu, Evropa nas doživljava kao zagađen prostor i najradije bi nas opasala nekim kineskim zidom, da nas ne čuje i ne gleda".[5] Na ovim osnovama, mišljenja je Zygmunt Bauman, "moderno evropsko društvo sa svojim krstaškim mentalitetom kao humanizmom nastoji

[5] Alija Isaković, ANTOLOGIJA ZLA, Ljiljan, Sarajevo, 1994, str. 277.

moralizirati nad ostalim dijelom svijeta. To znači da jedan dio ljudi vlada onim drugim. Nemoral se objašnjava kao rezultat nedozvoljenih moralnih normi ili kao upotreba pogrešnih moralnih normi koje imaju ograničenu snagu. Nedostatak morala razumijeva se kao odsustvo normi koje je uslijedilo zbog nedostatka socijalne prisile ili kao neka greška u socijalnom mehanizmu".[6]

Po Baumanu, normalna sociološka praksa ne poznaje "suživot sa drugima". Oni drugi su "akteri situacije" ili još malo generalnije "milje"; "zajednica"; "vjerska skupina". Oni drugi nisu subjekt. Njihov status jest status osobe, ali se oni kao takvi ne doživljavaju. U svim praktičnim relacijama njihov status se nastoji srozati. Tako razumljen "suživot sa drugima" ne sadrži moralne mogućnosti. U takvoj situaciji pitanje morala dolazi kao vanjsko uznemiravanje. U ovakvim situacijama onaj drugi je kuga, morá ili u najboljem slučaju izazov. Ovdje nema moralnih niti bilo kakvih drugih normi. ONI drugi su jedno neprijateljstvo i ograničenje za vlastitu slobodu.

Teza o navodnom etničkom ratu koji ima uzroke u staroj mržnji je neosnovana. Rat kao produženje politike drugim sredstvima, kao agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocid nad Bošnjacima imali su konkretne teritorijalne, ekonomske i političke ciljeve. To je bio rezultat velikosrpske i velikohrvatske genocidne ideologije, politike i prakse koja je karakterisala XX stoljeće, a ne stare mržnje. Dvadeseto stoljeće neki zovu stoljeće prosperiteta a neki stoljeće genocida.

S obzirom na činjenicu da ova konferencija nosi naslov: "Novo lice genocida u XXI stoljeću", ja ću u tom kontekstu iznijeti predviđanja nekolicine autora čija su predviđanja krajnje nepodudarna. Evo šta kaže inspirator velikosrpske ideologije, autor Memoranduma i "otac srpske nacije", Dobrica Ćosić: "Balkan ponovo kao u srednjem veku sa turskim prodorom u Evropu, sada s Amerikancima, modernim Osmanlijama, postaje Balkan "odskočna daska" za osvajanje Evrope, odnosno dovođenje Evrope u totalnu zavisnost od Amerike – novog gospodara sveta.

Američka i moderna evropska politička filozofija o multietničkim državama i društvima na Balkanu, na prostorima Bosne i Kosova predstavlja

[6] Zygmunt Bauman, MODERNITET OG HOLOCAUST (MODERNOST I HOLOKAUST), Vidarforlagets Kulturbibliotek, Oslo, 1997, str. 220.

nasilje i novi vid kolonizacije. Nema multietničke i multireligijske kulture. Multietnička kultura je samo skulptura – rock en rol muzika i industrijsko-tehnološka kultura.

"Dvadeset prvi vek će biti apokaliptičan vek; vek užasa nepoznatih dosadašnjoj istoriji. I pobeda Ihtionove monoteističke religije. A to će biti islamska".[7]

Da je Samuel Huntington živ sigurno bi poslao Ćosiću telegram podrške. Ali Huntington je mrtav, a s njim i njegovo poznato djelo o sukobu civilizacija.

U ovom kontekstu oprečnih anticipacija zanimljivo je razmišljanje akademika Rešida Hafizovića. On je na Okruglom stolu koji je povodom presude Međunarodnog suda pravde u Hagu organizirao Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, koji je tom prilikom kazao upozoravajuće četiri stavke zbog kojih kako kaže "ne vidi više nikoga u Evropi ko ga može učiti dijalogu i toleranciji, ko ga može učiti o jednakosti ljudi pred zakonom, jer muslimanske žrtve nisu jednako vrijedne kao žrtve drugih građana". Te stavke su: da je Međunarodni sud pravde u Hagu stavio do znanja da neće muslimanske živote i imetak braniti na isti način kao živote i imetak drugih građana Evrope, da muslimani u Bosni i Hercegovini mogu očekivati novi genocid vrlo uskoro, da Evropa ne može tolerisati Muslimane kao politički narod, već samo kao vjersku skupinu, te da će ovaj genocid poslužiti kao obrazac za razračunavanje sa muslimanskom dijasporom u samoj Evropi (broji oko 20 miliona ljudi).

Ali, mi već dugo živimo u globalizovanom svijetu. "Svijetu bez granica i u fizičkom i ideološkom smislu,"[8] kako to kaže Norvežanin Thomas Hylland Eriksen. On iznosi dosta optimističku tezu po kojoj bi XXI stoljeće trebalo biti stoljeće kosmopolitizma i senzitivnosti i međusobnog uvažavanja onako kako to tumači muslimanski mislilac Tarik Ramadan na koga se Eriksen poziva.

Ja nisam ekspert za islam, ali ovom prilikom mogu reći sljedeće, kao zaključak ovom mom radu na naslovljenu temu. Osim što se slažem

---

[7] Dobrica Ćosić, VREME ZMIJA, Službeni Glasnik, Beograd, 2008, str. 213.

[8] Eriksen, Thomas Hylland, KOSMOPOLITIKK, POLITIKK FOR 21 ÁRHUNDRE (KOSMOPOLITIKA – POLITIKA ZA XXI STOLJEĆE), Cappelens Forlag AS, Oslo, 2007.

sa stavovima Thomasa Hyllanda Eriksena iznesenih u njegovoj knjizi KOSMOPOLITIKA - POLITIKA ZA XXI STOLJEĆE i koju sam sa norveškog preveo na bosanski jezik, islam je na određen način, nešto novo što se pojavljuje unutar donedavno kompaktnih, prije svega kršćanskih sredina, kao što su zemlje Evrope i SAD-a. To nastaje iz činjenice da sada u tim zemljama žive brojni ljudi islamske vjere. Oni žele zadržati svoju vjeru i karakteristike svog civilizacijskog, kulturnog i duhovnog identiteta ili razvijati jedan novi oblik tog identiteta koji bi podrazumijevao i islam kao svoj supstancijalni dio, u novim uvjetima. Ranije su se muslimani morali povinovavati pravilima povijesti evropskih carstva koje je bilo izraženo pravilom "čija vladavina toga i vjera".

"Sve filozofije i nauke koje budu težile istini i ljepoti i imale u vidu život individue i kolektiva ne samo što neće biti u opreci sa religijom nego će biti njeni najveći saveznici. I religija i filozofija i nauka tada će biti tri osnovne sile socijalne evolucije koje će zajednički nastojati da izgrade potpunog čovjeka, pribave sreću pojedincu i čovječanstvu i unesu radost i zadovoljstvo u ovu "dolinu suza". Ako se to desi možda će svijet nastaviti da živi. Da živi sretno, bez straha u konačan kraj."[9]

Što se tiče genocida, danas, više nego ikad, genocid nije nikakav i ničiji privatni problem. Pogrešno je tumačenje da genocid pripada samo žrtvama koje su frustrirane zbog "onoga" što im se desilo u prošlosti. Genocid ne pripada ni dželatima koji će možda jednog dana biti kažnjeni zbog toga. Genocid ne pripada ni svjedocima koji se nepotrebno pravdaju onim "Mi nismo znali".

U pravnom smislu genocid je zločin najvećeg ranga. U sociološkom smislu genocid je najalarmantnija društvena pojava, društvena pojava sklona ponavljanju i društvena pojava koja se mora interdisciplinarno izučavati sa naučnog aspekta. To što se može naučiti iz genocida je sa kojom lahkoćom većina ljudi, kada se nađu u situaciji gdje je dobar izbor isključen ili košta mnogo, zaboravljaju na moralne obaveze.

Ovo moje izlaganje suviše je kratko u odnosu na mnoga značajna pitanja koja su dotaknuta ovdje. Međutim, prvenstveni cilj izlaganja je bio da vas namami na razmišljanje i svakako na raspravu koju možemo otvoriti o ovoj veoma značajnoj temi.

---

[9] Mustafa Busuladžić, MUSLIMANI U EVROPI, Sejtarija, Sarajevo, 1997, str. 30.

LITERATURA

1. Busuladžić, Mustafa, MUSLIMANI U EVROPI, Sejttarija, Sarajevo, 1997.

2. Bauman, Zygmunt, MODERNITETEN OG HOLOCAUST, (MODERNOST I HOLOKAUST), Vidarforlagets Kulturbibliotek, Oslo, 1997.

3. Bauman, Zygmunt, GLOBALIZERING OG MENNESKELIGE KONSEKVENSER (GLOBALIZACIJA I LJUDSKE POSLJEDICE), Vidarforlagets Kulturbibliotek, Oslo, 1997.

4. Čekić, Smail, AGRESIJA NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU – PLANIRANJE, PRIPREMA, IZVOĐENJE, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2004.

5. Ćosić, Dobrica, VREME ZMIJA – Piščevi zapisi 1999.-2000., Službeni glasnik, Beograd, 2008.

6. Doubt, Keith, SOCIOLOGIJA NAKON BOSNE, Baybook, Sarajevo, 2003.

7. Eriksen, Hylland Thomas, BAK FIENDEBILDET – ISLAM OG VERDEN ETTER 11. SEPTEMBER 2001, (U POZADNI NEPRIJATELJSKE SLIKE – ISLAM I SVIJET POSLIJE 11. SEPTEMBRA 2001), J. W. Cappelens Forlag AS, Oslo, 2001.

8. Eriksen, Hylland Thomas, KOSMOPOLITIKK, POLITIKK FOR 21 ÅRHUNDRE, Cappelens Forlag AS, Oslo, 2007. (KOSMOPOLITIKA – POLITIKA ZA XXI STOLJEĆE).

9. Isaković, Alija, ANTOLOGIJA ZLA, NIPP LJILJAN, Sarajevo, 1994.

10. Omerdić, Muharem, PRILOZI IZUČAVANJU GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA 1992.-1995, El Kalem, Sarajevo 1995.

11. Muratović, Rasim, HOLOCAUST NAD JEVREJIMA I GENOCID NAD BOŠNJACIMA, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2007.

12. Nilsen, Kjell Arild, EUROPAS SVIK, (EVROPSKA IZDAJA), Spartacus Forlag AS, Oslo, 1996.

13. Sosiolog Nytt, nr. 4. Oslo, 1997.

14. Vetlesen, Arne Johan, ONDSKAP I BOSNIA, (ZLO U BOSNI), Norsk Filosofisk Tidskrift nr. 1-2/1997. Universitets Forlaget, Oslo, 1997.

15. Zukić, Kemal, SLIKE ZLOČINA – RUŠENJE ISLAMSKIH VJERSKIH OBJEKATA U BOSNI I HERCEGOVINI, Lično izdanje, Sarajevo, 1998.

REZIME

Agresorska djelovanja u Bosni i Hercegovini u periodu od 1992. do 1995. nisu ugrozila samo živote miliona ljudi nego su prouzrokovala i ogromna razaranja najvećeg broja historijskih, kulturnih i vjerskih objekata islamske arhitekture.

U zločinačkom pohodu na suverenu državu Republiku Bosnu i Hercegovinu nisu pošteđeni čak ni najvrjedniji objekti islamske arhitekture u Bosni i Hercegovini nulte kategorije, kakvi su Gazi Husrevbegova džamija (1532), Careva, Alipašina i Magribija u Sarajevu, Aladža (1551) i Careva u Foči, Karađozbegova (1570) u Mostaru, Ferhadija (1579) i Arnaudija (1595) u Banjoj Luci, te Emin Turhanbegova džamija u Ustikolini, najstarija džamija u Bosni i Hercegovini i mnogi drugi. Ukupno 1.400. Mnogi od njih su bili pod zaštitom UNESCO-a.

Teza o navodnom etničkom ratu koji ima uzroke u staroj mržnji je neosnovana. Rat kao produženje politike drugim sredstvima, kao i agresija na Bosnu i Hercegovinu je imala konkretne političke ciljeve. To je bio rezultat velikosrpske i velikohrvatske genocidne ideologije, politike i prakse, a ne stare mržnje.

Danas, više nego ikad, genocid nije ničiji privatni problem. Pogrešno je tumačenje i da je genocid privatni problem žrtava koje su kao ”ogorčene zbog onoga što se dešavalo u prošlosti”. Genocid nije privatni problem ni dželata koji će možda jednog dana biti kažnjeni zbog toga. Genocid nije privatni problem ni svjedoka koji se nepotrebno pravdaju onim ”Mi nismo znali”.

Genocid je najalarmantnija društvena pojava koja se mora izučavati sa naučnog aspekta i to interdisciplinarno. To što se može naučiti iz genocida je sa kojom lahkoćom većina ljudi, kada se nađu u situaciji gdje je dobar izbor isključen ili košta mnogo, zaboravljaju moralne obaveze i umjesto toga zadržavaju se u sferi racionalnih interesa.

SUMMARY

Aggressor's fighting actions in Bosnia and Herzegovina in the period from 1992 to 1995 have not endangered only lives of millions people, but they also caused huge destructions of the greatest number of historical, cultural and religious objects of Islamic architecture. In the criminals' raid on the sovereign state of the Republic of Bosnia and Herzegovina even the most valuable objects of Islamic architecture in Bosnia and Herzegovina of Zero category have not been spared either: such as Gazi Husrev-bey's Mosque (1532), Careva, Ali-Pasha's and Magribija in Sarajevo, Aladža (1551) and Careva in Foča, Karadjoz-bey's (1570) in Mostar, Ferhadija (1579) and Arnaudija (1595) in Banja Luka and finally, Emin Turhan-bey's Mosque in Ustikolina, the oldest mosque in BiH and many others. Total 1.400. Many of them were under UNESCO protection.

Theory on alleged ethnic war caused by the ancient hatred is unfounded. War as politics extension with other means, as well as aggression on Bosnia and Herzegovina had specific political goals. It was the result of greater-Serbian and greater-Croatian genocide ideology, policy and practice, and not of the hatred of ancient time.

Today, more than ever before, genocide is no one's private problem. It is also wrong to assert that the genocide is a private problem of the victims which are, allegedly" indignant because of what was happening in the past". The genocide is not a private problem of the butchers -"dželats", who will, perhaps one day, be punished for that. The genocide is not a private problem of witnesses who needlessly excuse with that known "We have not known it".

Genocide is the most alarming social phenomenon which should be studied from scientific aspects and it must be in an interdisciplinary manner. The thing that can be learned from the genocide is with what easiness a major part of people, when found in a situation without possibility to be on the right side or if it does cost very much, forget their moral obligations, and instead, they remain in the sphere of rational interests.

Prof. dr. Faruk Dalagija, Institut za istraživanje
zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava
Univerziteta u Sarajevu

AGRESOR JE KORISTIO BOJNE OTROVE TOKOM AGRESIJE NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU

Uvod

Kao što je poznato, u cilju realizacije ideje o stvaranju "Velike Srbije", ali i "Velike Hrvatske", shodno nacionalističkim projektima – od Garašaninovog "Načertanija", preko Moljevićeve "Homogene Srbije", pa do "Memoranduma" Srpske akademije nauka i umjetnosti (SANU) i sporazuma Milošević – Tuđman o podjeli Bosne i Hercegovine, 26. marta 1991. godine, u periodu od 1992. do 1996. godine, na suverenu, međunarodno priznatu Republiku Bosnu i Hercegovinu (RBiH), članicu Ujedinjenih nacija (UN), izvršena je brutalna agresija.

U toku te agresije, vršeći zločin genocida nad Bošnjacima, srpsko-crnogorski agresor i njihovi kolaboracionisti, koristili su praktično i sva zabranjena sredstva i načine ratovanja. U kršenjima međunarodnog ratnog prava nisu zaostajali ni pripadnici Hrvatskog Vijeća Obrane (HVO) i Hrvatske Vojske (HV).

Navedena kršenja uključuju slijedeće:

- upotrebu artiljerijskog, protivavionskog i tenkovskog naoružanja, eksplozivnih projektila zabranjene težine, minsko-eksplozivnih sredstava, zapaljivog, biološkog oružja i radioaktivnog materijala, koji nanose nepotrebne patnje civilnom stanovništvu i oštećuju prirodnu okolinu;
- primjenu nehumanih, necivilizacijskih metoda opsade i iznurivanja civilnog stanovništva sprječavanjem snabdijevanja hranom, vodom, električnom energijom, gorivom, lijekovima, uz zabranu prolaska konvoja sa humanitarnom pomoći, otimanje dijela te pomoći i uslovljavanje prolaska konvoja puštanjem na slobodu agresorskih vojnika zarobljenih od boraca Armije Republike Bosne i Hercegovine (ARBiH);

- ugrožavanje osnovnih ljudskih prava i sloboda hapšenjem, zatvaranjem u logore, premlaćivanjem, mučenjem, izgladnjivanjem, urezivanjem krstova u kožu, vađenjem očiju, odsjecanjem ušiju, noseva, genitalija, silovanjima žena, djevojaka, djevojčica i muškaraca, prisiljavanjem na seksualne odnose najbližih članova porodice, prije usmrćivanja, zatim spaljivanjem živih ljudi, vršenjem prisilne regrutacije, korištenjem zarobljenika kao tzv. živog štita, itd.;

- pljačke, paljenja, razaranja i uništavanja sela i gradova, kuća i zgrada, industrijskih, vjerskih, kulturnih, obrazovnih, sportskih, istorijskih i drugih, pa čak i zdravstvenih objekata, bolnica, ambulanti i vozila s oznakom Crvenog krsta;

- nepoštivanje dogovora o prekidu vatre, o uspostavi tzv. sigurnih zona UN-a, o zabrani letova agresorske avijacije;

- farbanje motornih vozila, pa i tenkova, u bijelo i stavljanje oznaka UN-a, stavljanje oznaka Crvenog krsta, ubacivanje među borce ARBiH agresorskih specijalaca obučenih u uniforme boraca ARBiH;

- bacanje leševa u duboke prirodne i rudničke jame, ostavljanje leševa neukopanih, bacanje u masovne grobnice, zatrpavanje zemljom ili drugim materijalom pomoću buldožera, spaljivanje leševa, premještanja u sekundarne grobnice itd., itd. (1., 2., 3., 4., 5).

Uz sve navedeno, agresor je kršio međunarodno pravo i upotrebom zabranjenog hemijskog oružja – bojnih otrova.

Cilj

Cilj rada je da se još jednom podsjeti da je agresor, vršeći zločin genocida tokom agresije na RBiH, od 1992. do 1996. godine, uz sve ostalo koristio i zabranjene bojne otrove.

Bojni otrovi

Definicija

Bojni otrovi (engleski – Warfare agents, njemački – Kampfstoffe, francuski – Gaz de combat, talijanski – Tossici da combatimento) se definišu kao hemijske supstance koje se primjenjuju u ratu s ciljem masovnog uništavanja ili onesposobljavanja neprijateljske žive sile, životinja, vegetacije i materijalnih sredstava. (6., 7., 8., 9).

Istorijat

Upotreba otrova kao oružja je poznata još od najstarijih vremena. U Starom vijeku je vršeno premazivanje vrhova strijela ekstraktima otrovnih biljaka – strihnina, kokaina, bunike, ili zmijskog otrova. U Srednjem vijeku su za masovno gušenje ljudi korišteni sumpor, vlažna slama, sirovo drvo, smola, koji su prilikom gorenja stvarali zagušljive dimove.

Zahvaljujući sve bržem razvoju hemijske industrije, u novo doba je omogućeno stvaranje velikih količina sintetskih otrova.

Mada je upotreba otrovnih sredstava bila zabranjena, oni su upotrebljeni već u Prvom svjetskom ratu, kada je 1915. godine Njemačka napala francuske položaje Hlornim gasom.

Nakon slabih početnih rezultata, kako je utvrđeno, Njemačka je formirala specijalne jedinice za upotrebu bojnih otrova i počela masovno koristiti novosintetizovane toksične supstance i nova sredstva za njihovu primjenu. Saveznici su također formirali iste jedinice i počeli s masovnom upotrebom bojnih otrova, pa je stoga Prvi svjetski rat poprimio obilježje pravog hemijskog rata.

Nadalje, u toku toga rata ispitano je na hiljade raznih hemijskih spojeva, ali je samo desetak upotrijebljeno kao bojni otrovi (najpoznatiji su postali Fozgen, Difozgen i S-Iperit). Poznato je i da su pred kraj toga rata Amerikanci pripremili veće količine Luizita, ali ga nisu stigli primijeniti.

Masovna primjena hemijskog oružja u Prvom svjetskom ratu je imala za posljedicu trovanje 1,100.000 vojnika i civila, ili 5,5% od ukupnih gubitaka u ljudstvu.

I pored svih zabrana, poslije Prvog svjetskog rata, ubzano su nastavljena istraživanja i usavršavanja hemijskog oružja.

Plikavce, a potom Zagušljivce, kako je zabilježeno, prva je 1936. godine u ratu protiv Etiopije upotrijebila vojska fašističke Italije.

Bojne otrove je od 1937. do 1943. godine, u ratu protiv Kine, povremeno kristila i japanska armija.

U tom periodu Amerikanci su proizveli N-Iperit, razvili proizvodnju Luizita i ostalih bojnih otrova, posebno nadražljivaca, uz brzo usavršavanje ratne tehnike.

U toku Drugog svjetskog rata bojni otrovi su korišteni u znatno manjoj mjeri, iako su im proizvodnja i toksičnost dosegli izvanredno velike razmjere (Njemačka je na primjer 1943. godine proizvela 180.000 tona različitih bojnih otrova). Treći rajh, a kasnije i Saveznici, bili su spremni da upotrijebe nove bojne otrove – organofosforna jedinjenja, nazvana nervni bojni otrovi – "triloni". Ta istraživanja su dugo držana u tajnosti. Tek poslije Drugog svjetskog rata je otkriveno da je Njemačka već 1937. sintetizovala Tabun, 1938. Sarin, a 1944. godine Soman.

Nakon Drugog svjetskog rata nastavljena je još brža trka u pripremama za hemijski rat. Vršena su opsežna istraživanja psihotoksičnih supstanci s ciljem njihove primjene kao bojnih otrova. Rezultat tih istraživanja je bila sinteza novih jedinjenja toksičnijih od trilona, poznatih kao Vx-agensi, F-agensi i Gd-jedinjenja.

Sjedinjene Američke Države su, kao što je također poznato, tokom rata u Vijetnamu (1960.-1975. godine) koristili bojne otrove za onesposobljavanje (CS, BZ i LSD), a i Sovjeti su koristili bojne otrove u Čečeniji, 1999. godine. (6., 8., 10).

Karakteristike

Bojni otrovi i sredstva za njihovu primjenu spadaju u hemijsko oružje. Po svom značaju i toksičnom djelovanju oni predstavljaju jedno od najopasnijih borbenih sredstava.

Karakteristike bojnih otrova su slijedeće:

- izvanredno visoka toksičnost, brzina prodiranja u organizam, brzina djelovanja, kumulativno djelovanje;

- podesnost za masovnu upotrebu u velikim količinama i na velikom prostoru;

- mogućnost lansiranja avionskim bombama, bojevim glavama raketa, artiljerijskim granatama, minobacačkim tromblonskim minama, specijalnim ručnim bombama, otrovnim dimnim kutijama i raznim diverzantskim sredstvima, u sva tri agregatna stanja (u obliku gasa, dima, kapljica i aerosola);

- masovnost povrjeđivanja, uništavanje žive sile i kontaminacija zemljišta, objekata, vode, hrane itd.;

- prodiranje u organizam perkutano (neki prodiru i kroz intaktnu kožu), inhalacijom, peroralno;

- toksičnost zavisi od doze i koncentracije, fizikalnih i hemijskih svojstava, raspodjele po tkivima i organima, te od brzine eliminacije iz organizma; čak i u izvanredno malim količinama mogu izazvati lokalno (pojava toksičnog efekta na koži i sluznicama) i opće toksično djelovanje (na svim ili na većini tkiva organizma). (6., 8., 9., 11., 12).

Klasifikacija

Postoji više načina klasifikacije bojnih otrova, zavisno od polazne osnove – fizičke, hemijske, taktičke, toksikološke ili neke druge.

Prema načinu djelovanja na organizam čovjeka i toksičnim svojstvima, bojni otrovi se dijele na:

- Otrove za privremeno onesposobljavanje ljudi, bez ireverzibilnih oštećenja (Nadražljivci – Hloracetofenon, CS i Psihohemijski otrovi – BZ i LSD) i na:

- Smrtonosne otrove za uništavanje žive sile (Nervno-paralitički, Plikavci, Zagušljivci i Opći otrovi).

Prema vremenu trajanja toksičnog djelovanja, dijele se na:

- Kratkotrajne otrove, koji se na zemljištu ili u atmosferi zadržavaju deset minuta do nekoliko sati (Fozgen, Sarin, Hlorcijan), i na:

- Dugotrajne otrove, koji se na zemljištu, objektima ili u atmosferi zadržavaju nekoliko sati do nekoliko dana (Plikavci i neki Nervni bojni otrovi).

S medicinskog aspekta, najprikladnijom se smatra toksikološka klasifikacija, prema glavnim znacima toksičnog dejstva na organizam.

- Otrovi sličnog dejstva, odnosno s dominantnim, najuočljivijim znacima toksičnog dejstva, dijele se u slijedeće grupe:

- Nadražljivci – su otrovi za privremeno onesposobljavanje ljudi. Karakteriše ih jaka iritacija kože i sluznica. Nazivaju se još i "policijski" ili "humani" otrovi. U ovu grupu spadaju **Suzavci** (CS- 2 hlor benzili-denmalodinitril i CN- hloracetofenon) i **Kihavci** (Adamsit ili DM-otrov).

- Zagušljivci – su otrovi koji u organizam ulaze inhalacijom i nakon latencije dovode do teškog oštećenja plućnog parenhima, edema pluća i ugušenja. U ovu grupu spadaju Fozgen i Difozgen (ranije Hlor i Hlorpikrin).

- Plikavci – su klasični, smrtonosni, kumulativni otrovi. Manje su toksični od Nervnih bojnih otrova. Latencija im je od jednog do 24 sata. U organizam ulaze neobično brzo kroz odijelo, kožu i sve sluznice, u obliku kapljica, magle i pare. Kroz kožu prodiru za svega jednu minutu (važno za pružanje samopomoći ili prve pomoći). Kako im ime kaže, na koži i sluznicama stvaraju plikove, ali teško oštećuju i unutrašnje organe (pluća, koštanu srž, centralni nervni sistem). U ovu grupu spadaju S-Iperit, N-Iperit i Luizit.

- Nervni bojni otrovi – su sintetički otrovi iz grupe organofosfornih spojeva. Spadaju u grupu najtoksičnijih bojnih otrova. Uz visoku toksičnost, karakteriše ih i brzo prodiranje u organizam. U ovu grupu spadaju tzv. G-otrovi (Sarin, Soman, Tabun) i Vx-otrovi. Ovi posljednji, kako je utvrđeno, su 50 do 100 puta toksičniji od G-otrova. Oni prodiru i kroz intaktnu kožu. Samo nekoliko kapi ovih otrova predstavlja smrtonosnu dozu. Ovi otrovi djeluju selektivno na nervni sistem. Inhibirajući holinesterazu, sprječavaju hidrolizu acetilholina, a time i prenos nervnih impulsa na sinapsama, te izazivaju muskarinske, nikotinske i centralne efekte. Trovanje može proteći kao lahko, srednje teško i teško, ali postoji i munjevita forma, kod koje, nakon konvulzija od par minuta, nastupa respiratorna insuficijencija, paraliza disanja i smrt, u roku od deset do petnaest minuta.

- Psihohemijski bojni otrovi (halucinogeni, depersonalizanti, psihotici, fantastikumi) – su otrovi za privremeno onesposobljavanje ljudi za borbu, djelujući na njihove psihičke i vegetativne funkcije. Pošto su bez boje i mirisa, prikladni su za diverzantski način primjene i vrlo ih je teško otkriti. Postoje dvije podgrupe ovih otrova – čisti psihohemijski otrovi, koji djeluju na mentalne procese i oni, koji dovode do prolaznog fizičkog onesposobljavanja. Primjenjuju se u obliku aerosola, a trovanje je moguće i putem kontaminirane vode i hrane. U čiste psihohemijske otrove spadaju BZ – otrovi, LSD-25, Psilocibin, Meskalin, Bufatemin.

BZ – otrovi su esteri benzil kiselina, za koje se tvrdi da su relativno malo toksični, ali veoma djelotvorni u izazivanju psihofarmakoloških efekata. Na početku, stanje karakteriše disforija, vidne, slušne i druge halucinacije, dezorijentacija u vremenu i prostoru, te iluzije. Otrovani govore inkoherentno, odnosno nerazgovijetno mrmljaju. Ova delirantno-halucinatorna faza nastupa oko jedan sat po trovanju i traje desetak sati. Otrovani tada postepeno prelaze u letargično stanje, u kome dominiraju somnolencija i adinamija, nakon koje nastupa koma ili oporavak.

LSD-25 je dietil amid lizergične kiseline, visoke toksičnosti. Čak i doza od 50 mikrograma je efikasna. Početni efekti (psihomotorna ekscitacija, disforija, halucinacije, dezorijentacija i vegetativni poremećaji) nastaju već nekoliko minuta nakon udisanja ili pola do jednog sata nakon gutanja. Maksimalni efekti nastaju u toku dva do tri sata i onda postepeno slabe u toku slijedećih četiri do osam sati. Mogu se primjeniti u obliku aerosola ili kao sredstvo za kontaminaciju vode.

- Opći otrovi – iako veoma toksični, samo su slučajni bojni otrovi. U obzir dolaze CO (Ugljenmonoksid) i Nitrozni gasovi, koji se razvijaju pri raznim eksplozijama, ali se ne koriste planski u čistom obliku. Cijanovodonik je, kako je zabilježeno, u ratu upotrijebljen samo jedanput i to neuspješno (lakši je od zraka), pa je kao bojni otrov napušten (6., 7., 8., 9., 11).

Međunarodni propisi

Praktično, uporedo s proizvodnjom i upotrebom hemijskog oružja, ulagani su veliki napori da se donošenjem međunarodnih propisa njihova proizvodnja i upotreba u ratne svrhe spriječi i stavi pod kontrolu. Među mnogobrojnim dokumentima o toj zabrani su slijedeći:

- Strazburški sporazum 1867. godine,
- Petersburška deklaracija 1868. godine,
- Briselska deklaracija 1874. godine,
- Haška konvencija 1907. godine,
- Ženevska konvencija 1925. godine,
- Niz akata UN-a 1946., 1947., 1960., 1969., 1970., godine i kasnije.

Godine 1969. SAD su na prijedlog Japana s SSSR-om donijele Konvenciju o zabrani razvoja, proizvodnje, skladištenja i o uništenju bojnih otrova.

Godine 1993. uslijedila je inicijativa UN-a za definitivnu zabranu razvoja, proizvodnje i upotrebe hemijskog oružja. Tu Konvenciju je potpisalo više od 110 država, uključujući i BiH. U cilju realizacije te Konvencije formirani su inspekcijski timovi za najavljene i nenajavljene kontrole mirnodopske hemijske industrije i ratnih zaliha hemijskog oružja u pojedinim državama.

Uprkos mnogobrojnim međunarodnim dokumentima o zabrani, agresor je i tokom agresije na Republiku Hrvatsku, Republiku Bosnu i Hercegovinu i Kosovo, upotrebljavao bojne otrove za onesposobljavanje (najčešće CS).

U Republici Bosni i Hercegovini, kako je utvrđeno, agresor je, koristeći avijaciju, artiljeriju, minobacačka i razna diverzantska sredstva, primjenjivao zabranjene bojne otrove protiv jedinica ARBiH i nezaštićenog stanovništva, osobito Srebrenice, u julu 1995. godine.

Pošto se u ratnom arsenalu mnogih savremenih armija nalaze i hemijska oružja sa različitim vrstama bojnih otrova, to se prema procjenama stručnjaka i u narednim godinama može očekivati njihova upotreba, posebno u lokalnim ratovima (6., 8., 10., 13., 14., 15).

Korištenje bojnih otrova tokom agresije na RBiH

Kao što je naprijed navedeno, agresor je tokom agresije na RBiH koristio zabranjene bojne otrove protiv jedinica ARBiH i nezaštićenog stanovništva, a posebno Srebrenice, u julu 1995. godine. (Alić M). (13).

U prilog navedenom, M. Alić je prezentirao devetnaest zvaničnih Izvještaja relevantnih institucija naše države – Kriznog štaba TO Srebrenice, Komandi korpusa, Ratnog predsjedništva Opštine Srebrenica, Direkcije za raseljena lica i izbjeglice RBiH, Generalštaba ARBiH, Štaba vrhovne komande OSRBiH, Centra veze ŠVK, Štaba Opštine Srebrenica (isti se nalaze u Arhivi Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, pod njihovim inventarnim brojevima), koji svjedoče o upotrebi bojnih otrova od strane agresora s teritorije RBiH i iz Srbije. (16).

Kao jedan od primjera upotrebe bojnih otrova, autor navodi ubacivanje ovih otrova 6. juna 1992. godine među pedesetak civila Bošnjaka i Hrvata, zatvorenih u podrumu željezničke stanice u Podlugovima kod Sarajeva. Slijedi podatak da je od tada pa do 31. januara 1993. godine registrovano 225 napada hemijskim oružjem, od kojih je oko stotinu izvršeno u širem području Sarajeva. Najmasovnija primjena ovog oružja od strane agresora, bila je po gradovima, odnosno široj okolini Sarajeva, Brčkog, Gradačca, Maglaja, Tešnja, Srebrenice, Goražda i Jajca. (13).

Prema S. Čekiću[10] u pogledu učestalosti upotrebe hemijskog oružja, najveća koncentracija - 77, zabilježena je u augustu, a najmanja - 9, u novembru 1992. godine. U velikim urbanim sredinama, prema istom autoru, agresor je najčešće koristio tzv. humane bojne otrove iz grupe Nadražljivaca (Suzavci i Kihavci), dok je u manjim naseljima i po položajima ARBiH, selektivno koristio bojne otrove iz grupe Zagušljivaca i Plikavaca (Fozgen i Iperit).

Prema M. Aliću (13), agresor je veoma stručno isplanirao i upotrebu bojnih otrova prilikom zauzimanja Srebrenice, sigurne zone UN-a, kao i u toku progona nezaštićenog stanovništva (uključujući i djecu), koje se kretalo u kolonama prema Tuzli i skupljalo na malim prostorima u pojedinim rejonima. Agresor je, prema M. Aliću, iz artiljerije, minobacača, otrovnih dimnih kutija, ali i kontaminacijom vode za piće, najviše koristio CS i BZ - bojne otrove, a vjerovatno i LSD - 25, što je rezultiralo onesposobljavanjem nekoliko hiljada ljudi.

U izjavama 55 preživjelih svjedoka tog egzodusa, koje je prikupio S. Alić, navedeno je da su eksplozije granata bile potmule i bez gelera, a nakon eksplozije se stvarao dim žute, žuto-zelene, žuto-sive, sive do ljubičaste boje, koji se širio u stranu, visine 3 do 4 metra. Razne boje dima pri eksploziji hemijskih granata, autor je objasnio činjenicom da je agresor, u cilju maskiranja upotrebe CS i psihohemijskih otrova, koristio i obične dimne i obilježavajuće artiljerijske granate. U istom cilju, na svim vrstama hemijske municije JNA piše "DIMNA", ali sa brojnim oznakama za određene vrste bojnih otrova. Sredstva za primjenu hemijskog oružja su, kako nadalje tvrdi M. Alić, i sve vrste upotrijebljenih bojnih otrova, iz sastava JNA i Vojske Jugoslavije, koje ona ima u svom arsenalu.

Prema izjavama navedenih svjedoka, koji su vidjeli ili osjetili upotrebu bojnih otrova od agresora, većina otrovanih iz kolona se predala agresoru i kasnije bila likvidirana (primjer – predaja oko 3.000 do 4.000 ljudi u rejonu Nove Kasabe, Sandića i Kravica). Od 12.000 do 15.000 ljudi, na slobodnu teritoriju je do 6. aprila 1996. godine, stiglo oko 5.000 preživjelih.

Svjedoci su, između ostalog, također izjavili da je, zbog djelovanja bojnih otrova, dolazilo do ubistava i samoubistava, da je veći broj otrovanih (vjerovatno) i smrtno stradao zbog previsoke koncentracije otrova u kontaminiranoj vodi.

Pored navedenog, svjedoci su potvrdili i podjelu kontaminirane vode, koju su četnici doturali preko zarobljenika iz rejona sela Kravice (13. jula 1995. godine) ljudima u koloni, koji su se probijali iz Srebrenice prema Tuzli. Po njihovim riječima, nakon 10 do 15 minuta, došlo je do ludila, potpuno nenormalnog ponašanja otrovanih.

Nažalost, oko 58% civila, koji su preživjeli genocid i trovanje bojnim otrovima, i nadalje svakodnevno trpe posljedice u vidu različitih zdravstvenih tegoba (13).

M. Alić, (18), je prezentirao i četiri složene tabele u kojim su vrlo sistematično, pregledno i sveobuhvatno izložene veoma brojne relevantne činjenice i precizni podaci o vremenu, mjestu, vrsti bojnih otrova, vrsti hemijskog oružja i zapaljivih borbenih sredstava, o posljedicama njihove primjene i simptomima trovanja, uz navođenje raspoloživih imena, prezimena i zanimanja smrtno stradalih osoba.

Diskusija

Na osnovu naprijed iznesenog, može se konstatovati da postoje nesporne činjenice i uvjerljivi podaci da su agresori u toku agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, od 1992. do 1996. godine, koristili zabranjeno hemijsko oružje – bojne otrove.

Međutim, Human Rights Watch (HRW), međunarodna organizacija za zaštitu ljudskih prava, je 1996. godine sprovela istragu u vezi s tvrdnjama da su, kako se navodi, srpske snage 1995. godine koristile bojne otrove (BZ, dobijen od JNA) protiv ljudi koji su iz Srebrenice bježali prema slobodnoj teritoriji Tuzle. Na osnovu razgovora sa 35 preživjelih, sa osobljem UN-a, drugim međunarodnim osobljem u bivšoj Jugoslaviji i dostupne dokumentacije o događajima u Srebrenici, sačinili su u novembru 1998. godine izvještaj pod naslovom: CHEMICAL WARFARE IN BOSNIA: The Strange Experiences of the Srebrenica Survivors (HEMIJSKI RAT U BOSNI – Čudna iskustva preživjelih iz Srebrenice). (19).

Kao što je vidljivo iz naslova Izvještaja, upotreba bojnih otrova u Bosni je stavljena pod upitnik! Ono što je najznačajnije u tom Izvještaju je konstatacija da je HRW "pronašao neubjedljive dokaze o tome da je hemijsko oružje korišteno. I pored nagovještaja o mogućoj upotrebi jedinjenja BZ-a, dokazi su nepotpuni. Čvrsti dokazi u obliku, na primjer, hemijskih tragova na odjeći onih koji su umrli u toku marša i čija su tijela kasnije ekshumirana – ostaju nejasni".

U nastavku se iznose razlozi zbog kojih nisu uspjeli dokazati dobivene izjave - možda se, kako su naveli, radi o neistini, najviše pogođeni otrovom ne mogu "ispričati svoju priču", jer su ih ubile srpske snage nakon što su bili izloženi BZ-u ili sličnim supstancama, zatim nedostatak sredstava za sistematsko uzimanje uzoraka otrova i nemogućnost da se dođe do drugih vrsta dokaza, kao što je prepis snimka emitovanja srpskog radija za vrijeme događanja u Srebrenici. Napominje se da je i Vlada SAD-a, krajem 1996. i početkom 1997. godine sprovela istragu i da je, prema saznanju HRW-a američka obavještajna služba došla do informacija, koje pokazuju "da je možda korišteno hemijsko oružje u Srebrenici". Kao mogući razlog za odbijanje Vlade SAD-a da javno objavi rezultate te istrage, u HRW-u smatraju bojazan Vlade da bi to moglo naškoditi međunarodnim naporima na uspostavi mira u bivšoj Jugoslaviji.

Slijedi stav HRW-a da se na zadovoljavajući način mora dati odgovor na pitanje o korištenju hemijskog oružja u toku rata u Bosni. Postojanje hemijskog oružja i njegove proizvodnje u bivšoj Jugoslaviji, kako upozoravaju, je krajnje zabrinjavajuća činjenica, jer bi dokazi o nekažnjenom korištenju hemijskog oružja u ovom slučaju i spremnost da se ono ponovo primijeni, mogla ohrabriti i druge da učine isto. Stoga HRW preporučuje da međunarodna zajednica iskoristi sve mogućnosti u istraživanju izjava o korištenju hemijskog oružja u Srebrenici. Pozivaju UN da upute npr. Organizaciju za zabranu hemijskog oružja (OPCW) i Međunarodni sud za ratne zločine za bivšu Jugoslaviju ili Ured generalnog sekretara UN-a, da to urade, i da se objave "sve informacije o razvoju, proizvodnji, skladištenju i korištenju hemijskog oružja u bivšoj Jugoslaviji, koje možda imaju i međunarodni saveznici i njihove zemlje članice, uključujući članice snaga Ujedinjenih nacija za zaštitu (UNPROFOR), NATO – snage za implementaciju (IFOR) i snage za stabilizaciju (SFOR), te Međunarodnu policiju (IPTF)". Navedene su i detaljne preporuke međunarodnoj zajednici, Vladi SR Jugoslavije (Srbija i Crna Gora), Vladi BiH i Vladi SAD-a, da nastave istraživanja, a Vlada SAD-a da objavi sve informacije koje posjeduje o hemijskom oružju u bivšoj Jugoslaviji i rezultate istrage o njegovoj primjeni u Srebrenici.

I pored brojnih dokaza, uključujući 55 nespornih svjedočenja preživjelih Srebreničana, s posve podudarnim opisima ispoljene simptomatologije koja odgovara primijenjenim bojnim otrovima, pronađene komade eksplodiranih hemijskih granata (s natpisom "Kruševac" na jednom komadu, a to je ime grada u Srbiji, poznatom, između ostalog i po proizvodnji Psihohemijskih bojnih otrova), zatim kompletne podatke o upotrebi bojnih otrova od agresora na teritoriji RBiH i sva zarobljena eksplozivna hemijska sredstva, koja je agresor upotrebljavao, a što su predstavnici HRW-a snimili, kao i pouzdane podatke o postojanju Doktrine i Pravilnika o primjeni bojnih otrova i izvršenim eksperimentima sa istim u bivšoj JNA, itd., itd., HRW je ipak u svom Izvještaju ostao neodređen. To se prema M. Aliću (13) može tumačiti njihovom odlukom da se ne zamjere ni agresoru niti žrtvi agresora.

Ovakvo ponašanje HRW-a prema "događanjima" u Srebrenici, ali i tzv. međunarodne zajednice od početka 1990 - tih godina, pa nažalost sve do ovih dana, ne iznenađuje. Suvišno je ponavljati mnogobrojne dobro

znane primjere ovakvog ponašanja. Možda je dovoljno pomenuti samo nekoliko najsvježijih primjera. To je suđenje Florence Hartmann, bivšoj predstavnici glavne tužiteljice ICTY-a, Carle del Ponte, nekadašnjoj novinarki pariškog Le Monda, koja je optužena za nepoštivanje suda, nakon objave da su sudije Haškog tribunala učestvovale u prikrivanju ključnih dokumenata o umješanosti tadašnje SR Jugoslavije u genocidu u Srebrenici. Florence Hartmann je u svojoj knjizi do detalja, argumentovano i dokumentovano, dokazala pristrasnost u radu Tribunala, antibosanske aktivnosti i uticaj "velikih sila". (20). Kako je nedavno objavljeno u "Oslobođenju", Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Savez logoraša BiH, ali i oko 1.000 drugih osoba i organizacija, raspolažu Sporazumom Haškog tribunala sa Srbijom i Crnom Gorom (SCG) o zaštiti zapisnika i stenograma sa Vrhovnog saveta odbrane SRJ. Ovaj dokument su potpisali Fausto Pocar, predsjedavajući Žalbenog vijeća i sudija Theodor Meron, i njegovo prikrivanje je zasigurno odlučujuće uticalo na konačnu presudu u tužbi Bosne i Hercegovine protiv Srbije i Crne Gore (21).

Vrlo je vjerovatno, da se među navedenim zaštićenim dokumentima nalaze i dokumenti o primjeni zabranjenih borbenih sredstava, uključujući bojne otrove!

Značajno je, nadalje, i objavljivanje snimaka generala Ratka Mladića, komandanta Vojske RS-a, u političkom magazinu FTV "60 minuta", koji je optužen za genocid i druge ratne zločine u RBiH. To nas je, po ko zna koji put, uvjerilo da Srbija i dalje štiti ratne zločince, negira genocid i ratne zločine izvršene u našoj državi.

Konačno, odnos tzv. međunarodne zajednice ogleda se i kroz tolerisanje antidejtonskog, antiustavnog i antidržavnog djelovanja rukovodstva entiteta RS-a od strane dijela te zajednice, OHR-a i njenog visokog predstavnika u BiH, što je u posljednjih nekoliko sedmica eskaliralo, čini se do krajnjih granica. To, na našu žalost, može imati nesagledive posljedice i ne daje previše nade za bilo kakav optimizam.

Zaključci

Sve naprijed izneseno potvrđuje da su agresori tokom agresije na suverenu i međunarodno priznatu Republiku Bosnu i Hercegovinu,

članicu Ujedinjenih Nacija, u periodu od 1992. do 1996. godine, koristili praktično sva zabranjena sredstva i načine ratovanja, uključujući i bojne otrove.

Uprkos brojnim činjenicama i uvjerljivim podacima o primjeni bojnih otrova od strane agresora na Republiku Bosnu i Hercegovinu, Human Rights Watch je ipak u svom Izvještaju ostao neodređen, navodeći neuvjerljiva pravdanja i razloge za takav stav.

Human Rights Watch je ipak upozorio međunarodnu zajednicu da se mora na zadovoljavajući način dati odgovor po pitanju korištenja bojnih otrova u toku rata u Republici Bosni i Hercegovini, jer bi nekažnjavanje moglo ohrabriti i druge da učine isto.

Stoga, u obnovljenom sudskom procesu Bosne i Hercegovine protiv Srbije i Crne Gore, u listu brojnih oblika izvršenih zločina treba svakako uvrstiti i korištenje zabranjenih bojnih otrova.

LITERATURA

1. Muhamed, Šestanović, UVODNA RIJEČ – u: UPOTREBA ZABRANJENIH BORBENIH SREDSTAVA I PRIMJENA ZABRANJENIH NAČINA RATOVANJA ZA VRIJEME AGRESIJE NA BiH, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajev, 2001, str. 14.-20.
2. Ismet, Suljević i dr., ZABRANJENI NAČINI I OGRANIČENJA VOĐENJA BORBE – u: UPOTREBA ZABRANJENIH BORBENIH SREDSTAVA I PRIMJENA ZABRANJENIH NAČINA RATOVANJA ZA VRIJEME AGRESIJE NA BiH, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, 2001, str. 142.-152.
3. Rasim, Delić, STRATEGIJA I TAKTIKA KORIŠTENJA SREDSTAVA ZA MASOVNA UBIJANJA I NEDOZVOLJENIH NAČINA RATOVANJA – u: UPOTREBA ZABRANJENIH BORBENIH SREDSTAVA I PRIMJENA ZABRANJENIH NAČINA RATOVANJA ZA VRIJEME AGRESIJE NA BiH, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, 2001, str. 119.-126.

4. Tadeush, Mazowiecki, IZVJEŠTAJ OD 5. MAJA 1993, u: Ediciji SREBRENICA 1995, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Sarajevo 1999, Knjiga 2, str. 13-48.

5. Bećir, Macić, JAVNO MNIJENJE I "BALKANSKI SINDROM" – u: UPOTREBA ZABRANJENIH BORBENIH SREDSTAVA I PRIMJENA ZABRANJENIH NAČINA RATOVANJA ZA VRIJEME AGRESIJE NA BiH, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo 2001, str. 40.-53.

6. Dušan, Likov, BOJNI OTROVI – u: MEDICINSKA ENCIKLOPEDIJA, u Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1957 sveska 1. str. 479.-483.

7. Seid, Huković, TOKSIČNE KARAKTERISTIKE BOT-A I PROBLEMI LIJEČENJA, u: UPOTREBA ZABRANJENIH BORBENIH SREDSTAVA I PRIMJENA ZABRANJENIH NAČINA RATOVANJA ZA VRIJEME AGRESIJE NA BiH, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo 2001, str. 136.-141.

8. Mušo, Alić, UPOTREBA BOJNIH OTROVA U IZVRŠENJU GENOCIDA U SREBRENICI, SIGURNOJ ZONI UJEDINJENIH NACIJA JULA 1995. Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2008, str. 19.-29.

9. A., Markičević, BOJNI OTROVI - ZBRINJAVANJE OZLIJEĐENIH, DIJAGNOSTIKA I TERAPIJA OTROVANJA, u: ZDRAVSTVO U OPĆENARODNOJ OBRANI, Medicinska naklada, Zagreb 1976, str. 287.-292.

10. Ćamil, Huseinbašić, CIVILNA ZAŠTITA. F. HEMIJSKA ZAŠTITA - u: Izet Beridan i dr. NAUKA O ODBRANI, ZA FAKULTETE, AKADEMIJE I VIŠE ŠKOLE. Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, 1999, str. 427.-429.

11. R., Pleština, TOKSIKOLOŠKI PROBLEMI U RATNIM UVJETIMA – u: ZDRAVSTVO U OPĆENARODNOJ OBRANI. Medicinska naklada, Zagreb 1976, str. 219.-227.

12. R., Bonevski i N., Kršić, KEMIJSKA BORBENA SREDSTVA – u: ZDRAVSTVO U OPĆENARODNOJ OBRANI, Medicinska naklada, Zagreb 1976, str. 41.-47.

13. Mujo, Alić, UPOTREBA BOJNIH OTROVA U IZVRŠENJU GENOCIDA U SREBRENICI, SIGURNOJ ZONI UJEDINJENIH

NACIJA JULA 1995, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevu 2008, str. 33.-65.

14. Ismet, Dizdarević, UTJECAJ HEMIJSKOG ORUŽJA NA MENTALNE PROCESE I PONAŠANJA SREBRENIČANA – u: UPOTREBA ZABRANJENIH BORBENIH SREDSTAVA I PRIMJENA ZABRANJENIH NAČINA RATOVANJA ZA VRIJEME AGRESIJE NA BiH. Naučnoistraživački institut "Ibn Sina" Sarajevo 2001, str. 64.-72.
15. Mujo, Alić, KARAKTERISTIKA UPOTREBE BOJNIH OTROVA I RAZLOZI KOJI SU NAVELI AGRESORA NA UPOTREBU HEMIJSKOG ORUŽJA PROTIV GRAĐANA REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE – u: UPOTREBA ZABRANJENIH BORBENIH SREDSTAVA I PRIMJENA ZABRANJENIH NAČINA RATOVANJA ZA VRIJEME AGRESIJE NA BiH. Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo 2001, str. 73.-85.
16. Mujo, Alić, UPOTREBA BOJNIH OTROVA U IZVRŠENJU GENOCIDA U SREBRENICI, SIGURNOJ ZONI UJEDINJENIH NACIJA JULA 1995, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2008, str. 83.-116.
17. Smail, Čekić, AGRESIJA NA BOSNU I GENOCID NAD BOŠNJACIMA 1991.-1993., Sarajevo 1994, str. 161.-162.
18. Mujo, Alić, UPOTREBA BOJNIH OTROVA U IZVRŠENJU GENOCIDA U SREBRENICI, SIGURNOJ ZONI UJEDINJENIH NACIJA, JULA 1995. Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2008, str. 71.-80.
19. ∴ HEMIJSKO ORUŽJE U SLUŽBI GENOCIDA, IZVJEŠTAJ HUMAN RIGHTS WATCHA-A. Novembar 1998. Svezak 10., Br. 9. (D) – u: SREBRENICA 1995. knjiga 2. Sarajevo 1999, str. 250.-541.
20. Florence, Hartmann, MIR I KAZNA, Buybook, Sarajevo 2007, 1-209.
21. A. B. Petak, U SUDSKOM SPORU BIH PROTIV SCG HAG SAKRIO PRAVU DOKUMENTACIJU, "Oslobođenje" Posljednje vijesti, 12. juni 2009. godine, str. 42.

REZIME

Na početku rada navedene su brojne vrste kršenja međunarodnog ratnog prava, odnosno korištenja zabranjenih sredstava i načina ratovanja od strane agresora tokom agresije na suverenu, međunarodno priznatu Republiku Bosnu i Hercegovinu (RBiH), članicu Ujedinjenih nacija (UN).

Cilj rada je da se još jednom podsjeti da su agresori, vršeći zločin genocida tokom agresije na RBiH, uz sve ostalo, koristili i zabranjene bojne otrove. U nastavku su definicija, istorijat, karakteristike i klasifikacija bojnih otrova kao i međunarodni propisi o zabrani njihove proizvodnje i upotrebe. Slijede brojni podaci i činjenice koje potvrđuju korištenje zabranjenih bojnih otrova od strane agresora tokom agresije na RBiH od 1992. do 1995. godine.

U narednom dijelu rada raspravlja se o dokazima agresorske upotrebe zabranjenih bojnih otrova u RBiH, o neodređenom stavu Human Rights Watch-a (HRW) u njegovom Izvještaju po tom pitanju, o njegovim neuvjerljivim razlozima i pravdanjima takvog stava, ali i njegovoj preporuci međunarodnoj zajednici da se obavezno mora dati zadovoljavajući odgovor na pitanje korištenja bojnih otrova u toku rata u RBiH.

Na osnovu svega naprijed iznesenog, na kraju rada se donosi nekoliko temeljnih zaključaka, a ključni je da se u obnovljenom sudskom procesu Bosne i Hercegovine protiv Srbije i Crne Gore, u listu brojnih oblika izvršenih zločina treba svakako uvrstiti i korištenje zabranjenih bojnih otrova.

SUMMARY

The Paper begins with stating numerous types of violations of the international war law, i.e. using of prohibited agents and model of warfare by the aggressor during its actions on the sovereign, internationally recognized Republic of Bosnia and Herzegovina (RBiH), the member country of the United Nations. (UN).

The aim of the Paper is to remind once more that the aggressors, used among others, the prohibited warfare agents when committing the crime of genocide during the aggression against the Republic of Bosnia and Herzegovina. The paper gives further the definition, history, characteristics and classification of the warfare chemical agents, as well as international regulations on prohibition of their production and usage. Then follow numerous data and facts proving usage of prohibited warfare agents by the aggressor in the aggression on RBiH from 1992 to 1995.

In continuation, the paper debates on evidence of the aggressor's usage of prohibited warfare agents in the RBiH, on indefinite view of Human Rights Watch (HRW) set forth in the Report on this subject, on its unconvincing reasons and justification of such a standpoint, but also on its recommendation to the international community to give obligatorily a satisfying reply to the topic of using warfare agents during the war in the RBiH.

Finally, based on all the above said, the paper gives several basic conclusions, and the key one is is that in the repeated court proceedings of Bosnia and Herzegovina versus Serbia and Montenegro, usage of prohibited warefare agents should be certainly entered in the list of numerous forms of committed crimes.

TREĆA TEMATSKA CJELINA

PORICANJE GENOCIDA I SJEĆANJE NA GENOCID

Prof. dr Kasim Trnka, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu

SANKCIONISANJE NEGIRANJA ZLOČINA GENOCIDA U BOSNI I HERCEGOVINI

1. Genocid – zločin koji traje

Zločin genocida kao najteže i kompleksno krivično djelo nikad nije izolovani incident, niti posljedica djelovanja pojedinca. Radi se o dugoročnijem projektu koji podrazumijeva ideološku i političku pripremu i koji se realizuje angažovanjem vojnih i paravojnih formacija zajedno sa ostalim segmentima faktičke javne vlasti na određenoj teritoriji. On ne počinje niti se završava ubistvima, progonima i drugim kriminalnim radnjama počinjenim sa namjerom da se potpuno ili djelomično uništi neka nacionalna, vjerska ili slična skupina koju karakteriše neki identitet, nego se produžava sve do vremena kada su počinioci u stanju da prožive katarzu i prihvate istinu i kada se žrtvama pruži adekvatna satisfakcija.

Svi genocidi u svijetu su pripremani i realizovani gotovo po istoj matrici. Bosna i Hercegovina u tome nije izuzetak. Presudama Međunarodnog suda pravde, Tribunala za bivšu Jugoslaviju i nekih najviših nacionalnih sudova utvrđeno je, van svake sumnje, da su snage bosanskih Srba počinile zločin genocida. Pred domaćim pravosuđem je težak i obiman zahtjev procesuiranja i svih drugih aktera pripremanja i provođenja genocidnog projekta. Skroman broj presuda potvrđuje, međutim, da smo još daleko od utvrđivanja potpune istine i zadovoljavanja pravde. Nažalost, genocidni proces se, u različitim oblicima, nastavlja. Radi se, naročito, o sljedećim aspektima:

1. Najveći nedostatak Okvirnog mirovnog sporazuma za Bosnu i Hercegovinu leži u tome što nije identifikovao uzroke, niti je odredio karakter rata u Bosni i Hercegovini. Svjetske sile, zastupajući svoje pragmatične interese, zadovoljile su se neutralnom formulacijom u prvoj rečenici

Sporazuma o *"zaustavljanju tragičnog sukoba"*. Time su u istu ravan postavile sve tzv. zaraćene strane, iako će, istina mnogo kasnije, najviša svjetska sudska instanca utvrditi odgovornost vojnih i policijskih snaga bosanskih Srba kao tzv. jedne strane u sukobu za počinjeni genocid. Time su bitno otežale skoro okončanje tog organizovanog zločinačkog poduhvata. Međunarodna diplomatija, nažalost, i u postdaytonskom periodu u pokušajima uticaja na rješavanje nagomilanih problema u zemlji najčešće primjenjuje oprobani metod equi - distance.

2. Sistematskim opstrukcijama povratka prognanih nastavio se realizirati ratni strateški cilj bosanskih Srba o etničkoj homogenizaciji i separaciji od drugih naroda. Snažnim ustavnim pozicioniranjem entiteta, ratom uspostavljeno faktičko stanje je institucionalizirano i legalizirano. Nažalost, čak i ono što je presuđeno kao zločin i moralno obilježeno u demokratskoj javnosti, pokušava se legitimizirati.

3. Domaće pravosuđe, i pored obilja dokaznog materijala, u proteklih gotovo deceniju i po procesuirali su nedopustivo mali broj slučajeva učešća u genocidu. Da, zaslugom međunarodne zajednice, nije uspostavljen Sud Bosne i Hercegovine sa nadležnošću, između ostalog, da procesuira ratne zločine, broj okončanih slučajeva ostao bi sramotno mali. Pravosudne institucije na nižim nivoima ostaju inertne čak i prema rasprostranjenim, inače kriminaliziranim djelima, raspirivanja nacionalne i vjerske mržnje i netrpeljivosti.

4. Umjesto da budu izvedeni pred lice pravde, mnogi akteri zločinačkog poduhvata čak su postavljeni na značajne javne funkcije, uključujući i one u vojsci i policiji.

5. U ovakvim okolnostima, umjesto da se stvara ambijent za suočavanje sa istinom iz prošlosti, u značajnom dijelu političke i stručne javnosti, uz podršku velikog dijela medija, pokušavaju se relativizirati činjenice o genocidu, izjednačavati počinioce i žrtve. Čak se i pravosnažno osuđeni ratni zločinci tretiraju kao nacionalni heroji i mučenici. Takvoj atmosferi značajno doprinose političke i medijske manipulacije iz Srbije koja je, kao što je poznato, osuđena zbog nesprečavanja počinjenog genocida i nehapšenja optuženih za taj najteži ratni zločin.

6. Žrtve zločina genocida, ne samo što nisu dobile zasluženu satisfakciju, nego su i dalje društveno marginalizirane. Preko deset hiljada žrtava još nije identifikovano i smatraju se nestalim. Nisu rijetki primjeri da se i pojedine žrtve, najčešće bez valjanih dokaza, pokušavaju procesuirati za ratne zločine. U to se uključuju i pravosudne institucije Srbije.

Već ovih nekoliko elemenata potvrđuje da se u različitim aspektima kontinuira zločin genocida i da je postojeća političko-socijalna situacija daleko od optimalnih uslova u kojima bi se moglo kriminalizirati negiranje genocida, holokausta i drugih ratnih zločina.

Za razliku od demokratskog svijeta u kome je daleko odmakao proces suočavanja sa prošlošću, uključujući i službenu osudu počinjenih zločina, u Bosni i Hercegovini i susjednim državama nema ni rudimentarnih naznaka takvog procesa. Naprotiv, rasprostranjena je praksa opravdavanja, pa i veličanja, najcrnjih stranica nedavne prošlosti.

Jedan od ključnih oblika produžavanja genocida je raširena praksa negiranja ovog zločina. Pojava se manifestuje na podlozi gotovo iste ideološke matrice i pojavnih oblika negiranja holokausta, genocida i drugih najtežih ratnih zločina. Uvijek je cilj osporavanje materijalne istine i revizija istorije, odnosno rehabilitacija onih snaga i sistema koji su odgovorni za te zločine. Negiranje se širi od izazivanja nacionalne, rasne i vjerske mržnje i netrpeljivosti, preko medijskog širenja takvih pojava, preko pseudo-naučnih radova do internetskog širenja različitih vrsta osporavanja. Savremeno osporavanje genocida, ne samo u BiH i susjednim zemljama, odvija se na istom konceptu i u istim oblicima.

2. Teorijska utemeljenost i međunarodni standardi sankcionisanja negiranja genocida

Reakcije demokratskih društava na ove pojave su veoma različite i kreću se od polemičkih i kritičkih suprotstavljanja, preko javne osude i naučno utemeljenog odbacivanja sve do pravnog sankcionisanja svih oblika rasizma, ksenofobije, negiranja holokausta, genocida i drugih najtežih ratnih zločina.

U pravnoj i političkoj literaturi analiziraju se razlozi za i protiv inkriminacije negiranja zločina genocida i drugih ratnih zločina. Najveći broj autora zagovara potrebu krivično-pravnog sankcionisanja negiranja ovih zločina. Među njima postoji gotovo opšta saglasnost o razlozima koji idu u prilog njihovom zalaganju. Najčešće se navode sljedeći razlozi:

- Zaštita žrtava i njihovih nasljednika od omalovažavanja, zloupotreba i političkih manipulacija;

- Negiranje sudski dokazanih zločina predstavlja kršenje domaćeg i međunarodnog pravnog poretka sa svim društveno-opasnim posljedicama koje iz toga proizlaze;

- Negiranje otežava suočavanje sa istinom iz prošlosti i time ometa demokratski razvoj;

- Etički razlozi nalažu da se kroz suočavanja sa istinom omogući katarza i stvore uslovi za pomirenje;

- Preventivni razlozi se sastoje u tome da će zaprijećeni krivični progon doprinijeti odustajanju od mogućeg poricanja;

- Inkriminacija poricanja doprinosi sužavanju prostora za širenje mržnje i ksenofobije.[1]

Ključni razlog onih koji se protive inkriminaciji osporavanja je da bi se time ugrozilo elementarno ljudsko pravo na slobodu izražavanja i da se, na taj način, ponovo uvodi napušteni tzv. verbalni delikt. Međutim, odgovor na ovaj argument daju svi relevantni međunarodni dokumenti o ljudskim pravima koji zabranjuju zloupotrebu zajamčenih prava i koji, u sukobu tog individualnog prava i ključnih društvenih vrijednosti kao što su zaštita ustavnog poretka, javnog morala, zabrane diskriminacije i sl, prednost daju navedenim društvenim vrijednostima. O tome postoji i relevantna praksa nacionalnih i međunarodnih sudova kao što je i Evropski sud za ljudska prava koji je utvrdio da sankcioniranje negiranja ratnih zločina predstavlja dopuštenu i legitimnu reakciju države na takve postupke.

Mnogi autori, imajući u vidu praktičnije razloge, također smatraju da ne treba inkriminisati negiranje ratnih zločina. Ističu da se često procesuiranje i sudsko gonjenje negatora genocida pretvara u njihovu promociju

[1] Šire o ovome: Vesna Rakić Vodinelić: DA LI U SRBIJI TREBA INKRIMINISATI OSPORAVANJE RATNIH ZLOČINA? U zborniku: IZMEĐU AUTORITARIZMA I DEMOKRATIJE, Knjiga III NACIONALNI I DRŽAVNI INTERES MODERNE SRBIJE, Fondacija Friedrich Ebert, Beograd, 2007. strana 193. i dalje.

i da im se omogućava da putem javnog suđenja propagiraju svoja shvatanja i na taj način produbljuju mržnju. Ponekada i sudovi nedovoljno uspješnim vođenjem postupka pružaju priliku optuženicima za najteže ratne zločine da i dalje nesmetano šire svoju ideologiju. Takvi primjeri su i suđenja pred Tribunalom u Hagu Slobodanu Miloševiću, Vojislavu Šešelju, Radovanu Karadžiću i drugim optuženim i osuđenim za genocid i druge ratne zločine.

Većina demokratskih država, imajući u vidu društvenu opasnost osporavanja ratnih zločina, odlučila se za zakonsku inkriminaciju ovakvih djela.[2] To se, naročito, odnosi na evropske zemlje, dok se u zemljama anglo-američke tradicije prednost daje sudskoj praksi koja, takođe, podržava sankcionisanje negiranja ratnih zločina.

Zakonsko inkriminisanje genocida najprije je primijenjeno u slučajevima osporavanja holokausta,[3] da bi se širilo na negiranje genocida i ostalih ratnih zločina i povreda međunarodnog humanitarnog prava. Može se smatrati da su kroz zakonsku regulativu uspostavljeni i određeni međunarodni standardi kao što su: da se radi o osporavanju zločina koji su utvrđeni pravosnažnom sudskom presudom domaćeg ili međunarodnog suda; da je djelo počinjeno putem medija ili uz prisustvo javnosti; da se djelo sastoji u negiranju ili značajnom omalovažavanju (trivijalizaciji) zločina.

Ovi standardi su našli svoje mjesto i na nivou Evropske unije. Vijeće Evropske unije je 28. novembra 2008. godine usvojilo Okvirnu odluku o borbi protiv određenih oblika i manifestacija rasizma i ksenofobije putem krivičnog progona.[4] Prema ovoj odluci, sve države članice su obavezne

---

[2] To su učinile: Austrija, Belgija, Češka, Francuska, Njemačka, Izrael, Lihtenštajn, Litvanija, Luksemburg, Poljska, Portugal, Rumunija, Španija, Švajcarske i neke druge zemlje. – opširnije na www.wikipedia.org, odrednica Denying Holokaust.

[3] Generalna skupština Ujedinjenih nacija je, 26. januara 2007. godine, jednoglasno usvojila Rezoluciju o negiranju holokausta (A/RES/61/255) kojom se: "bez rezerve osuđuje bilo kakvo negiranje holokausta" te se "potiču sve zemlje članice UN-a da bez rezerve odbace bilo kakvo negiranje holokausta kao istorijskog događaja, bilo u cjelini ili djelomično, ili bilo kakve aktivnosti u tom smjeru."

[4] Decision-cadre 2008/913JAI du Conseil du 28 novembre 2008 sur la lutte contre certaines formes et manifestations de racisme et de xenophobie au moyen du droit penal (Odluka - plan 2008/913JAI Vijeća od 28. novembra 2008. o borbi protiv nekih oblika i pojava rasizma i ksenofobije pomoću krivičnog prava), objavljena u Journal officiel de l' Union europeenne broj L 328/55 od 6. 12. 2008. godine.

da izvrše krivičnopravnu inkriminaciju pojava rasizma i ksenofobije koja izričito uključuje i obavezu kažnjavanja negiranja zločina genocida. Ovom obavezujućom Odlukom se nalaže državama članicama da moraju krivično sankcionisati, između ostalog:

- Javno pozivanje na nasilje ili mržnju koje se vrši rasturanjem printanih sadržaja, slika ili drugih materijala usmjerenih protiv grupa ljudi ili članova takvih grupa, a koje se tiču rase, boje kože, vjere, ili pripadnosti po nacionalnom ili etničkom porijeklu;

- Javno odobravanje, osporavanje ili teško omalovažavanje (banalizaciju odnosno trivializaciju) zločina genocida, zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina onako kako su ti zločini predviđeni Statutom Međunarodnog krivičnog suda (članovi 6, 7 i 8)[5] usmjereno protiv grupa ljudi ili članova takvih grupa, a koje su određene rasom, bojom kože, vjerom, pripadnošću, ili nacionalnim ili etničkim porijeklom i zločina određenih od strane Nirnberškog tribunala (član 6. Povelje Međunarodnog vojnog tribunala - Londonski sporazum od 8. augusta 1945. godine).

Za ova krivična djela države članice su dužne propisati kaznu zatvora u trajanju između jedne i tri godine.

Suočeno sa sve rasprostranjenijom pojavom širenja rasizma i ksenofobije putem informatičkih tehnologija, tzv. sajber kriminal, Vijeće Evrope je 2003. godine usvojilo Dodatni protokol uz Konvenciju o sajber (ciber-kompjuterski) kriminalu kojim je obavezalo države članice da propišu krivično kažnjavanje počinilaca i ovog vida kriminala učinjenog putem kompjuterskih sistema.[6]

3. Bosna i Hercegovina je još daleko od spremnosti da sankcioniše negiranje genocida

U Bosni i Hercegovini, barem u načelu, postoji konsenzus svih političkih snaga o strateškoj orjentaciji uključivanja u Evropsku uniju i

[5] Identične odredbe sadrži i Statut Tribunala za bivšu Jugoslaviju.

[6] Bosna i Hercegovina je potpisala taj Protokol 9. 2. 2005. godine i ratifikovala ga 19. maja 2006. godine.

NATO-savez. Ustav BiH izričito propisuje da su: "Opšta načela međunarodnog prava (su) sastavni dio pravnog poretka Bosne i Hercegovine i entiteta."[7] Uprkos svemu, pokušaj da se sankcioniše negiranje genocida propao je u Parlamentarnoj skupštini BiH. Poslanici iz Republike Srpske u Predstavničkom domu, iako direktno nisu osporavali potrebu sankcionisanja, nizom proceduralnih manipulacija i problematiziranjem svake predložene odredbe, te konačnom zloupotrebom entitetskog glasanja, onemogućili su da se i Bosna i Hercegovina, u ovom pogledu, pridruži demokratskim državama. Opstrukcija je nastavljena zahtjevom da se ne donosi *lex specijalis* o negiranju genocida i drugih ratnih zločina, nego da se to pitanje reguliše kroz izmjene Krivičnog zakona BiH.

U maju 2007. godine, Predstavničkom domu Parlamentarne skupštine BiH, upućen je na razmatrtanje Prijedlog zakona o zabrani negiranja, minimiziranja, opravdavanja ili odobravanja holokausta, zločina genocida i zločina protiv čovječnosti.[8] Prijedlog je definisan u svega tri člana koji glase:

"Član 1.

Ko ciljano negira, znatno minimizira, pokuša opravdati, ili odobrava holokaust, zločin genocida ili zločine protiv čovječnosti počinit će krivično djelo u smislu člana 20 Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine (S1. list BiH 3/03), i kaznit će se kaznom zatvora u trajanju između osam dana do tri godine i novčanom kaznom u iznosu između 1000 i 10000 konvertibilnih maraka.

Višestruki počinioci krivičnog djela iz prethodnog stava kaznit će se kaznom zatvora između šest mjeseci i tri godine i novčanom kaznom između 5000 i 10000 konvertibilnih maraka.

Član 2.

Ko distribuira ili na drugi način učini javnosti dostupnim, kroz kompjuterske, medijske, elektronske ili druge sisteme materijal koji ne-

[7] Član III.3.b) Ustava BiH.

[8] Prijedlog je podnio prof. dr Ekrem Ajanović, iz Stranke za Bosnu i Hercegovinu.

gira, znatno minimizira, pokušava opravdati, ili odobrava holokaust, zločin genocida ili zločine protiv čovječnosti počinit će krivično djelo u smislu člana 20 Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine (Sl. list BiH-3/03 i kaznit će se kaznom zatvora u trajanju do tri godine, ili sa novčanom kaznom u iznosu između 1000 i 10000 konvertibilnih maraka.

Višestruki počinioci krivičnog djela iz prethodnog stava kaznit će se kaznom zatvora između tri mjeseca i tri godine i novčanom kaznom između 5000 i 10000 konvertibilnih maraka.

Član 3.

U slučaju presude na osnovu ovog zakona, može također biti naređeno da se presuda, u cjelini ili djelomično, objavi u jednom ili više sredstava javnog informisanja, o trošku počinioca krivičnog djela definisanog ovim zakonom."

U preambuli predloženog zakona date su precizne definicije pojmova "holokausta", "genocida" i "zločina protiv čovječnosti". Iz toga, kao i iz sadržaja predloženog zakona, može se zaključiti da su u svemu poštovani navedeni međunarodni standardi o kriminaliziranju negiranja navedenih zločina. Bosna i Hercegovina ima i dodatni razlog za sankcionisanje negiranja genocida jer je, za sada, jedina zemlja za koju je presudama Međunarodnog suda pravde i Tribunala za bivšu Jugoslaviju utvrđeno da se na njenoj teritoriji desio zločin genocida. Takva djela su presuđena i na Sudu Bosne i Hercegovine.

Zahtjev predlagača da se Zakon razmatra po skraćenoj proceduri najprije je, primjenom entitetskog glasanja, odbijen na sjednici Predstavničkog doma. Principi predloženog zakona zatim nisu podržani ni od matičnog radnog tijela Parlamentarne skupštine.[9] Predstavnički dom, na sjednici od 12. decembra 2007. godine, nije prihvatio Mišljenje matične komisije i vratio joj Prijedlog zakona na ponovno razmatranje. Komisija je, nakon konsultacija sa Vijećem ministara i Ministarstvom pravde, ocjenila da je neophodno tekst Prijedloga zakona doraditi s obzirom da krivična

[9] Radi se o Zajedničkoj komisiji oba doma za ljudska prava, "prava djeteta, mlade, imigraciju, izbjeglice, azil i etiku koja je, 14. jula 2008. godine utvrdila Mišljenje o predloženom zakonu.

djela navedena u Prijedlogu zakona nisu obuhvaćena krivičnim ni drugim specijalnim zakonima BiH, i predložila je da se dorađeni Prijedlog ili odgovarajuće izmjene i dopune postojećeg Krivičnog zakona kojima bi bila uređena ova oblast, dostave Parlamentarnoj supštini BiH. Na 42. sjednici Predstavničkog doma, održanoj 17. i 29. decembra 2008. godine, Prijedlog zakona je definitivno odbijen[10] uz sugestiju da se ova materija uredi kroz novelu Krivičnog zakona BiH.

Postupajući u skladu sa ovim prijedlozima, aprila 2009. godine, grupa od tri poslanika predložila je sljedeće izmjene i dopune Krivičnog zakona BiH:

"Član 171a: Holokaust

Holokaust predstavlja zločin genocida i zločine protiv čovječnosti počinjene od strane njemačkog nacističkog režima tokom drugog svjetskog rata koji su priznati kao takvi kroz konačne i obavezujuće odluke ili presude Međunarodnog vojnog tribunala uspostavljenog Londonskim sporazumom od 8 augusta 1945. godine.

Član 173a:

Svako onaj ko javno odobrava, poriče ili teško umanjuje zločine genocida, Holokausta, zločine protiv čovječnosti, ratne zločine protiv civilnog stanovništva, utvrđenim domaćim ili međunarodnim sudom, kaznit će se kaznom zatvora u trajanju od 6 mjeseci do 3 godine.

Član 173b:

Ko distribuira ili na drugi način učini javnosti dostupnim, kroz kompjuterske, medijske, elektronske ili druge sisteme materijal koji negira,

[10] Prilikom glasanja, "za" je bilo 28 poslanika (iz Federacije BiH 25, iz Republike Srpske tri), "protiv" 10, "suzdržan" jedan poslanik. Zbog nedovoljne entitetske većine, Kolegij je obavio usaglašavanje. U drugom krugu "za" su glasala 24 poslanika, "protiv" 11 (iz Republike Srpske) i dva poslanika bila su "suzdržana". Predsjedavajući je konstatirao da je Prijedlog zakona o zabrani negiranja, minimiziranja, opravdavanja ili odobravanja holokausta, zločina genocida i zločina protiv čovječnosti odbijen.

znatno minimizira, pokušava opravdati, ili odobrava Holokaust, zločin genocida ili zločine protiv čovječnosti, utvrđenim domaćim ili međunarodnim sudom, kaznit će se kaznom zatvora u trajanju od 6 mjeseci do 3 godine."

O ovom Prijedlogu zakona raspravljano je na tri sjednice Predstavničkog doma, odgađana rasprava dok se ne pribavi mišljenje Ministarstva pravde, pokušavalo se usaglašavnje na Kolegiju doma, da bi se sve, ponovo, završilo odbijanjem Prijedloga zakona zbog izostajanja podrške iz Republike Srpske.[11]

Sažeto prikazana parlamentarno-proceduralna "trakavica" sa pokušajem inkriminacije negiranja genocida najbolje ilustruje ideološke koncepte koji perpetuiraju ona shvatanja koja su konačno rezultirala dokazanim zločinom genocida. Srpske političke i intelektualne elite u BiH ne pokazuju nikakvu spremnost da se suoče sa zločinima koji su počinjeni u ime srbstva. Time zadržavaju hipoteku nad mogućom katarzom i nad demokratskom budućnošću vlastitog naroda i zemlje u kojoj žive. Potiskivanje zločina u zaborav objektivno znači pristajanje na njih i pravdanje, pa čak i veličanje, njihovih počinilaca.

Na prilike u BiH znatno utiče i činjenica da ni u susjednim zemljama u ovom pogledu situacija nije mnogo bolja. Zemlje regiona deklarativno izražavaju spremnost za prihvatanje evropskih vrijednosti i standarda, međutim, kada je u pitanju kriminalizacija negiranja genocida, vlasti ovih zemalja u tom pogledu ništa ne preduzimaju.

Nepovoljno stanje u BiH, kao što je istaknuto, generirano je i Daytonskim sporazumom koji promoviše nacionalne elite. Kada je već proizvela ovakvo stanje, najmanje što bi sada međunarodna zajednica morala učiniti je da osigura zakonsko sankcionisanje negiranja genocida i drugih ratnih zločina. Očigledno, OHR i šira međunarodna zajednica ne pokazuju nikakav interes, niti žele upotrebiti svoja ovlaštenja da osiguraju kriminalizaciju negiranja genocida i drugih ratnih zločina i da na taj način osiguraju minimalnu satisfakciju žrtvama genocida.

---

[11] Na 58. sjednici Predstavničkog doma, održanoj 22. jula 2009. godine, za usvajanje Zakona glasala su 23 poslanika, 10 poslanika je bilo protiv, dok su četiri poslanika bila uzdržana. Pošto je u ponovljenom glasanju 2/3 poslanika iz Republike Srpske bilo "protiv", entitetskim glasanjem i ovaj zakon je odbijen.

REZIME

Presude međunarodnih sudova, Međunarodnog suda pravde i Tribunala u Hagu podrazumijevaju i obavezuju da se i u Bosni i Hercegovini sankcioniše negiranje i drugih zločina po međunarodnom pravu. Međutim, analizirajući idejno-teorijske i praktično-političke pretpostavke za to, čini se da je Bosna i Hercegovina još suviše daleko od ispunjenja toga cilja. Posebnu pažnju zaslužuje analiza razloga iz kojih to nije moguće dostići.

Svakodnevna praksa potvrđuje, iako o tome u Bosni i Hercegovini nema relevantnih istraživanja da je u javnom i političkom životu u Republici Srpskoj rasprostranjeno u različitim oblicima negiranje genocida i drugih ratnih zločina koje su počinile srpske vojne i paravojne snage. Intenzitet se nije smanjio ni nakon navedenih presuda. Naprotiv, negiranje je i dalje predmet političkih manipulacija. U ovakvom ambijentu, pravosuđe ne procesuira ni eklatantne slučajeve raspirivanja nacionalne i vjerske mržnje i netrpeljivosti.

Nepovoljno stanje u BiH dodatno je generirano Daytonskim sporazumom koji nije odgovorio na pitanje uzroka ni karaktera rata. Očigledna agresija je okončana neprincipijelnim kompromisima i pat pozicijom. Iz toga proizašlo ustavno uređenje koje promoviše nacionalne elite ne može proizvesti drukčije stanje od postojećeg. Kada je već proizvela ovakvo stanje, najmanje što bi sada morala učiniti je da osigura zakonsko sankcionisanje negiranja genocioda i drugih ratnih zločina.

SUMMARY

Judgments of international courts, the International Court of Justice and the Tribunal in The Hague implicitely include and oblige according to the international law, that negation of genocide and other crimes should be sanctioned in Bosnia and Herzegovina, too. However, analyzing ideological and theoretical, practical and political assumptions for it, Bosnia and Herzegovina is seemingly, still too far from fulfilling this task. Special attention should be paid to the analysis of the reasons for which it is not possible to achieve this aim.

Everyday practice proves, although in Bosnia and Herzegovina there are no relevant researches, that negation of the crime of genocide and other war crimes committed by the Serb military and para-military forces is widely spread in various forms in public and political life in Republika Srpska. Intensity has not reduced even after the said Judgments has been pronounced. On the contrary, such negation continues to be the subject of political manipulations. In a setting like this, administration of justice does not process even the obvious cases of stirring up national and religious hatred and intolerance.

Unfavourable situation in BiH was additionally generated by the Dayton Peace Agreement, which did not offer the answer to the question of the cause and character of the war. Evident aggression was brought to the end by compromises without standing on one's principles and by a pat position. Constitutional system resulted from such a situation that promotes national elites, cannot generate any other situation different from the existing one. When it has already produced such situation, the least that should be done now, is to assure legal sanctioning of committing of genocide and other war crimes.

Louise L. Lambrichs, književnik, doktorant, Pariz

GENOCID, PORICANJE I PONAVLJANJE – ODGOVORNOST MEĐUNARODNOG PRAVOSUĐA U POGLEDU BUDUĆNOSTI I MIRA

Nakon neizmjernog i izuzetnog posla, koji je postignut u vezi sa sjećanjem na Drugi svjetski rat, na Zapadu, naročito u zapadnoj Njemačkoj i Francuskoj, mogla se očekivati pojava, novog stila svijesti koja bi omogućila međunarodnim organima da nauče lekcije iz historije. Za ovaj mentalni proces i jezičke barijere su, bez sumnje, prepreka na nivou vlada, - u svakom slučaju su spori.

Iako je veliki broj ljudi pogođen tragedijom rata u bivšoj Jugoslaviji, samo je nekolicina razumjela ideološke korijene i uzroke ovog rata i mehanizam koji objašnjava ponavljanje genocida koji je počinila država Srbija. Zbog ovoga, što se može pripisati kulturnim predrasudama i nedostatku znanja iz historije i sjećanje na specifično područje Evrope, mnogi nastavljaju propagirati ideje koje uznemiravaju, koje zabrinjavaju i ometaju uzvišen proces rada međunarodnog pravosuđa, umjesto da se doprinese utvrđivanju, kojem se daje prednost, falsifikovanja historije i da se pomogne da pravda pošteno i tačno utvrdi pravo značenje dokazanih činjenica, što je prijeko potrebno ukoliko želimo pomoći izgradnju trajnog mira širom ovog područja za mlađe naraštaje. S druge strane, očigledno je da međunarodno pravosuđe još uvijek nije završilo svoj posao koji je trebalo uraditi, dok stanovništvo (koje u potpunosti i dobro zna šta se desilo, iako ne zna tačno zbog čega) čeka i nada se da će taj posao i biti urađen. Taj nedostatak pravde ima mnoge negativne posljedice na lokalnu situaciju koja bi mogla biti i vjerovatno će biti gora u budućnosti. Ovakvim doprinosom na ovaj način želi se pomoći da se izbjegnu te negativne posljedice, pokazujući na koji način bi zapadne demokracije trebale pomoći lokalnom stanovništvu.

Nakon osamnaest godina istraživanja, čiji su zaključci objavljeni u Parizu 2005. i 2007. i prevedeni u Zagrebu i Sarajevu, postojeći doprinos

će pokušati istaknuti historijske lekcije koje nam omogućavaju da razumijemo zašto je, naročito nakon genocida, od izuzetnog značaja to da međunarodni pravosudni sistem ostane jasan i nedvosmislen, ne uspijevajući možda u tome da se željeno pomirenje ikada ostvari.[1] Moj pristup prelazi preko različitih polja u koja sam bila uključena više od dvadeset godina, mislim na filozofiju, književnost, historiju, psihoanalizu, medicinsku historiju i epistemologiju. Kao nezavisan naučnik, razvijam jaku kritiku spram međunarodnog akademskog pristupa, koji tvrdi da je objektivan i neutralan. Naravno, biti naučan pretpostavlja uzimanje u obzir svih podataka koje znamo. Ali, možemo li ostati neutralni suočavajući se sa politikom genocida? Svakako, moj pristup će biti naučan onoliko koliko je to moguće, i historijski i klinički. Genocid se može, ustvari, smatrati društvenom bolešću i najvećim simptomom nezadovoljstva u civilizaciji. U pogledu ovoga, njegovi uzroci se moraju dovoditi u vezu sa kulturom, predrasudama a prioritet je da se bude svjestan toga i da se razumiju kulturni korijeni koji su vodili ljude ka tome da počine ovako neopisiv zločin.

Iz historije Zapada dvadesetog stoljeća možemo izvući prvu lekciju: genocid po definiciji ne zaboravljaju generacije onih koje su ga osjetile na svojoj koži, u svojoj duši, u svojim porodicama. Da bi se pomoglo ljudima da zaborave i da postanu sposobni živjeti normalno, bez ove svakodnevne opsesije i stalnih noćnih mora, neophodno im je pomoći da dođu do jasnog priznanja ove ljudske tragedije. Genocid nad Armenima, koji nastavlja proganjati generacije koje dolaze, uči nas tome, a naročito genocid protiv Jevreja u Evropi, koji su počinili nacisti uz pomoć mnogih evropskih zemalja.[2] Možemo, stoga, pretpostaviti da će se tokom narednih godina

---

[1] Nataša Kandić, osnivač i izvršni direktor Fonda za humanitarno pravo u Beogradu, koja se godinama bori za to da se osude glavni srbijanski ratni zločinci, konstatira, sedamnaest godina nakon što je rat otpočeo: "Mi u regiji ne koristimo riječ 'pomirenje': već koristimo riječi 'odgovornost' i 'pravda'." (Izvor: EurActiv, 26. novembar 2008.).

[2] Moramo se prisjetiti da gasna komora, simboličko oruđe Trećeg rajha, nije bilo samo sredstvo za ubijanje Jevreja. Počev od 2004., otac Patrick Desbois je pruzeo misiju da pokuša i otkrije stotine masovnih grobnica u koje su bačena tijela ukrajinskih Jevreja. (Prisjetimo se da je on otkrio metod identifikacije masovnih grobnica u Bosni, gdje su korišteni metalni detektori) Tako se jasno pokazuje činjenica da su totalitarni režimi, instalirani u zemljama koje su, također, sarađivale u istrebljenju Jevreja, do sada bili sposobni da sahrane ovo sjećanje na zločin. Ova činjenica je jedan od glavnih ključeva razumijevanja onoga što se dogodilo u Bosni i zašto.

u Evropi i ostatku svijeta povećati diskusije o tome šta se desilo u Bosni i zašto se to desilo. Druga historijska lekcija je: proces priznanja i prihvatanja činjenica iz prošlosti uvijek započinje s manjinom, koja se jako suprotstavlja općem mišljenju. To izgleda kao opšti mehanizam koji možemo posmatrati u različitim historijskim kontekstima: suočavajući se sa genocidom, normalna reakcija je poricanje. Turska još uvijek poriče genocid nad Armenima, neki Evropljani još uvijek negiraju genocid nad Jevrejima i još uvijek su antisemiti, a veliki dio ljudi na Zapadu negira genocid koji su počinili Milošević, Mladić i Karadžić u Hrvatskoj i Bosni, nad Hrvatima i Muslimanima.[3] Ustvari, specifičnost genocida se javlja sa snažnim radom na sjećanju i kompletnom rekonstrukcijom događaja. Dok se ova rigorozna rekonstrukcija ne ostvari, politički lideri, koji su izloženiji u odnosu na ostale, su i zabrinuti da ne ugroze svoju karijeru, te se uporno odupiru priznavanju onoga što se stvarno dogodilo. Njima općenito trebaju godine da bi priznali da se genocidna politika desila, naročito kada je sprovođena uz njihovu pomoć – dobrovoljnu ili nedobrovoljnu – ili bez njihovog jasnog suprotstavljanja. Ipak, posao civilnog društva, koji je moguć u demokraciji, iako je težak zato što se susreće sa mnogim preprekama i otporima u vidu suprotstavljanja mnogih pojedinaca i različitih lobija, završava se njihovim prisiljavanjem. Da bi se postiglo ovo jasno priznanje, od izuzetnog značaja je i da se bude svjesno činjenica i da se iste objave, da se radi revnosno, svjedoči, prevodi, da se razumije i objašnjava zašto se ovaj genocid proizveo, kako bi se izbjeglo njegovo ponavljanje. Rad na ovom bolnom sjećanju je od izuzetnog značaja ne samo zbog žrtava koje će doživotno biti obilježene – a ovo je najmanji izraz poštovanja koji im dugujemo – već, također, i zbog počinitelja zločina i zbog cijelog društva,

[3] U pogledu Muslimana u Bosni, važno je istaći neke specifičnosti: prva je ta da su oni slavenski narod, druga je ta da su 1900. godine (prihvatajući naziv Musliman) kao posljednji napustili zajednički nacionalni naziv Bošnjaci i treće da su ih ustaše u okupiranoj zemlji (1941.-1945.) bili proglasili Hrvatima. Konačno nacionalno priznanje ostvareno je u NOP-u i potom šezdesetih godina XX vijeka ustavnim promjenama. U toku odbrambenog rata R BiH (1992-1995) vratili su raniji naziv Bošnjaci. Vidjeti Atif Purivatra, NACIONALNI I POLITIČKI RAZVITAK MUSLIMANA, Svjetlost, Sarajevo, 1970, te Mirko D. Grmek i Louise L. Lambrichs, LES RÉVOLTÉS DE VILLEFRANCHE, Seuil, Paris, 1998.; (BUNTOVNICI IZ VILLEFRANCHEA – POBUNA JEDNOG BATALJONA SS TRUPA SEPTEMBRA 1943), objavljen 2005 godine i izdanju Armis Printa u Sarajevu.

naročito zbog mladih ljudi, zato što to pomaže u razvoju nove svijesti, koja dozvoljava da se odupre pogubnim posljedicama i ovih historijskih mitova, koje su promovirali različiti političari, i posljedicama negiranja, dok istupaju za vrijeme političkih debata.[4] Nažalost, možemo primijetiti da niti u Hrvatskoj niti u Bosni nije izraženo minimalno poštovanje žrtava od strane onih koji predstavljaju međunarodno pravo i od strane međunarodne zajednice. Brojna su djela i govori nepoštovanja, nažalost. Jedno od posljednjih je posjeta ICTY-ovog tužitelja Serge Brammertza maja 2009. Sarajevu, koji je objasnio žrtvama da je hiljade predmeta dokaznog materijala pronađenog u masovnim grobnicama (slike, lične karte itd.) uništio sam Sud.[5] Ova sramna odluka pokazuje i aroganciju i nesvjesnost onih kojima su povjereni. S jedne strane, masakr u Srebrenici se otvoreno priznaje kao genocid, a s druge, sam Sud uništava posljednje dragocjene tragove onih koji su ubijeni, što izgleda kao način da se prezre tragično sjećanje na njih. Kako porodice mogu prihvatiti ovu neshvatljivu odluku?

Kako bi se ostalo rigorozan i omogućilo da izađe na vidjelo cjelokupno shvatanje historije – s obzirom da historija koju pišu ljudska bića svojim djelima i riječima nije apsurdna, ona ima duboko kulturno usađeno značenje i važno je rasvjetliti ga kako bi se probudila svjest, kako bi se pobjeglo što je moguće dalje od mehanizma kobnog ponavljanja i izgradila drugačija budućnost – bitno je ne trošiti zalud riječi i posebno navesti ono što radikalno razlikuje genocid od masovnog ubijanja ili od drugih zločina protiv čovječnosti. Mnogi ljudi u Bosni, u Hrvatskoj, u Srbiji, ali, također, i u Evropi, govore o genocidu da bi odredili pojedinačne činjenice koje su se desile na pojedinačnim mjestima; naprimjer, najviše se govori o "srebreničkom genocidu" koji je, u pogledu značenja riječi "genocid",

---

[4] Što se tiče poricateljskog karaktera velikog dijela srbijanske propagande možemo pretpostaviti da je rad na sjećanju bio moguć u Srbiji 60-ih godina prošlog stoljeća onda propaganda Miloševića i ultranacionalista ne bi tako lako uspjela voditi Srbiju u rat i u ponavljanje genocida. Vidjeti L. L. Lambrichs, L'EFFET PAPILLON ('THE BUTTERFLY EFFECT'), Inventaire-Invention, Paris, 2007.; Na bosanskom objavljeno pod naslovom EFEKAT LEPTIRA, Armis Print, Sarajevo, 2007.

[5] "Brammertz potvrđuje uništenje dokaznog materijala", 7. maja 2009/10:10/Izvor: B92. "SARAJEVO - - Glavni tužitelj Haškog tribunala Serge Brammertz kaže da je oko 1.000 predmeta dokaznog materijala iz masovnih grobnica oko Srebrenice uništeno u Hagu."

neka vrsta jezičke zloupotrebe. Ustvari, genocid uvijek u svom nazivu nosi naziv žrtve, a nikada naziv mjesta. U zapadnoj Evropi se ne govori o "genocidu Aušvica". Aušvic je neka vrsta metonimije kada je riječ o ubistvu Jevreja. Strogo uzevši, i u ovom slučaju bismo trebali primijeniti istu logiku. Srebrenica je metonimija u pogledu genocida koji je počinio Beograd nad nesrpskim stanovništvom.

Zaista, sve međunarodne istrage su pokazale da su od početka rata 1991. Hrvati bili deportovani u koncentracione logore u Srbiji.[6] Također, znamo da su se u mnogim mjestima Hrvati i Muslimani zatvarali, bili su mučeni i ubijani u različitim logorima, koji su bili pod kontrolom vojnika Jugoslovenske narodne armije koja je bila pod zapovjedništvom Miloševića, ili srpske policije ili četnika. Zašto se reducira genocid u Hrvatskoj i Bosni na masakar u Srebrenici? Zloupotreba ovog termina ne samo da je šokantna (pošto teži da trivijalizira najozbiljniji zločin), već je, također, opasna zbog budućnosti – i to je lekcija koju možemo izvući iz rata u Jugoslaviji. Ali, da bi se toga bilo svjesno, neophodno je proučavati ne samo činjenice, već, također, i nacionalno-komunističku propagandu koja je vodila Srbiju u otpočinjanje rata. Zbog toga je prikladno da dati prikaz bude što je moguće jasniji, dokumentovan, historijski potkrijepljen i utemeljen i na dokazanim činjenicama i na čvrstim konceptima. Štaviše, vjerovatno zato što sam Jevrejka po majci i baki, i zato što sam imala rođake koji su ubijeni za vrijeme Drugog svjetskog rata zbog toga što su bili Jevreji, mislim da suočeni sa genocidom moramo pokušati da budemo što je moguće više objektivni, priznajući i tačno tumačeći i činjenice i diskurse kao jezičke činjenice, ali ne možemo biti neutralni. Etički govoreći, relativizam je neprihvatljiv. Naročito ako želimo pomoći izgradnju mira nakon genocida za buduće generacije, što je prilično teško.

Govoreći o prošlosti, ja ću ustvari govoriti o budućnosti. Istinu govoreći, ne vidim Evropu kako gradi mir na Balkanu. Naprotiv, zabrinuta sam zato što do sada evropska, američka i ruska politika na Balkanu izgleda djelimično nesvjesna i stvara idealne uslove za ponavljanje nasilja. Kao

---

[6] Vidjeti u tom pogledu Louise L. Lambrichs, L'OBJET DU DÉNI. A PROPOS DES CAMPS SERBES, (THE OBJECT OF DENIAL. ABOUT THE SERBIAN CAMPS, PREDMET NEGIRANJA. O SRPSKIM LOGORIMA). Intervju sa Zoranom Sangutom, Inventaire/Invention (www.inventaire-invention.com), Paris, 2008.

pisac i nezavisan naučnik, željela bih pomoći izgradnju trajnog mira u ovom regionu, za buduće generacije. Međutim, izgradnja mira pretpostavlja razumijevanje onoga što se ovdje dogodilo i zašto se dogodilo. Pravo pitanje, u ovom slučaju je: kako je novi genocid bio moguć u Evropi, šezdeset godina nakon istrebljenja Jevreja, uprkos intervenciji UN-a? Podsjećam vas da su trupe UN-a bile tu od samog početka. U pogledu ovoga, teško je prihvatiti uobičajen jezik kojim se govori da je rat u bivšoj Jugoslaviji bio "međuetnički sukob". Posmatrajući tačno činjenice i uzimajući u obzir da su Francuzi, Britanci, Rusi, Nijemci, Holanđani, Italijani, Kanađani i konačno Amerikanci bili tu od 1991. do 1995. a i poslije, to je bio više kao neki svjetski rat na ograničenom prostoru, nego neki lokalni rat. I ukoliko pažljivo promatrate činjenice, mislim na koncentracione logore u Srbiji još od 1991. godine, upravo nakon pada Vukovara i ponekad tačno na istom mjestu gdje su bili koncentracioni logori tokom Drugog svjetskog rata, i koncentracione logore širom Bosne, masovno istrebljenje, sterilizaciju muškaraca, sistematska silovanja žena, deportacije, etničko čišćenje, teritorijalna osvajanja srpskih nacionalista u Bosni, uništavanje hrvatskih i bosanskih spomenika – crkvi, džamija, grobalja, biblioteka, itd. – pitate se zašto međunarodno pravo još uvijek ne priznaje, uprkos dokazima, agresiju Beograda protiv Hrvatske i Bosne. Pitate se zašto zapadne demokracije i novinske agencije i dalje govore o "međuetničkom sukobu", "građanskom ratu" ili sukobu između različitih zajednica. Kako bi se ovo pokušalo razumjeti izgleda da je neophodno da vas podsjetim šta se desilo na samom početku. Mislim na činjenice koje su neporecive.

Godine 1989. Milošević je, uz podršku Srpske pravoslavne crkve, objavio u svom govoru na Kosovu mogućnost rata. Godinama srpski nacionalisti, kao što su Ćosić i mnogi drugi, koji pripadaju Srpskoj akademiji nauka, su govorili da je srpski narod uvijek bio žrtva Hrvata, Muslimana itd., i napravili su jaku kampanju u Jugoslaviji, ali, također, i u zapadnim demokracijama o tome šta se desilo tokom Drugog svjetskog rata, prema njihovoj verziji. Zaključak i nacionalista i komunista je bio da je tokom Drugog svjetskog rata srpski narod bio žrtva "genocida". Važno je razumjeti ovo zato što u mojoj interpretaciji, upućujem na to da je tačno zloupotreba ovog termina vodila državu Srbiju ka tome da počini stvarni, novi genocid. Propaganda je bila tako jaka u različitim dijelovima Hrvatske, gdje su Srbi živjeli još od Austro-ugarskog carstva, i uprkos Tuđmanovim prije-

dlozima da se jugoslovenska federacija transformira u konfederaciju u kojoj bi svaka republika imala određenu vrstu nezavisnosti, Milošević je otpočeo rat 1991. godine. Kažem rat, zato što je nemoguće razumjeti šta se desilo u bivšoj Jugoslaviji ukoliko uzmemo u obzir – kako to Evropa i Sjedinjene Države još uvijek rade – da je bilo mnogo ratova. Nemoguće je razumjeti duboki mehanizam ponavljanja, mislim na kulturni mehanizam i mehanizam sjećanja, ako poreknemo agresiju Beograda, koja je dokazana, ako ne obratimo pažnju na propagandu koja je vodila ovoj agresiji, i ako posmatramo Balkan kao mozaik ljudi i vjera jednako krivih zbog onoga što se desilo.

Rat je otpočeo u Beogradu, uz nacionalističku propagandu protiv Hrvata i Muslimana, i mir će se izgraditi u Beogradu i uz Beograd, ali mi smo, zaista, daleko od ovog cilja. A željela bih vam kazati i zašto. Ovo je začuđujuća stvar: ako mislite da je bilo mnogo ratova između različitih ljudi i religija ne možete razumjeti zašto se genocid dogodio u Bosni. Ali, ukoliko gledate na ovaj rat obraćajući pažnju na staru ideologiju koja je zajednička srpskom narodu, ako obratite pažnju na agresiju Beograda protiv Hrvatske i Bosne i na sjećanje na holokaust i manipulaciju ovim tragičnim sjećanjem od strane srpskih nacionalista, razumjet ćete kulturni mehanizam, koji je mehanizam sjećanja, psihički mehanizam dobro poznat u klinici psihoanalize. Podsjećam vas da psihoanaliza nije psihologija. To je način da se razumije i tretira nezadovoljstvo u civilizaciji. Pretpostavljam da se svi slažu, čak i ako nisu bliže upoznati sa psihoanalizom, sa idejom da je genocid jedan od najgorih simptoma ovog nezadovoljstva. S ove tačke gledišta, rad na sjećanju koji je ostvaren a u vezi sa genocidom nad Jevrejima (rad koji je postao najtipičnija historijska referenca u Evropi), dozvoljava nam da dopunimo i produbimo definiciju Raphaela Lemkina, koju je dao 1946. godine. Ako se svi danas slažu da priznaju kako je genocid konkretan prevod želje da se istrijebi neki narod zbog onoga što on jeste, svog konfesionalnog ubjeđenja, svoje pripadnosti, svojih različitosti, žigosan svojim imenom itd., interpretacije među istraživačima su opsežne i variraju u vezi sa onim šta mora biti, a šta ne, kvalificirano kao genocid.

Ove debate su podržavane uz nekoliko konstrukcija i teorija, i uz odredbe usvojene Konvencijom o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida koja zalazi u detalje opisa genocida, smatraju da je svaki, po

sebi i bez obzira na druge zločine, zločin genocid. Iako su ove odredbe s dobrom namjerom, trebalo bi se primijetiti da one ne osiguravaju izlaz iz analize slučaja rata u bivšoj Jugoslaviji. Naprotiv, one dopuštaju da se diskurs srpskih nacionalista ovjekovječi, umjesto da se bore protiv onog što je pogrešno u njemu, u pogledu historijskih dokumenata. Philip J. Cohen[7] i Ljubica Stefan[8] su dobro prikazali kako je srpski nacionalizam utemeljen na jakoj mitologiji ponovo konstruisanoj nakon Drugog svjetskog rata na ideji da su Srbi uvijek bili žrtve svojih susjeda i da nikada ni za šta nisu bili odgovorni. Nakon Drugog svjetskog rata i otkrića ubistva Jevreja, koji je u zapadnim demokracijama praćen dubokim radom na sjećanju (koje je spriječeno u totalitarnim režimima), većina srpskog naroda je odrastala identificirajući se sa Jevrejima, bez razlikovanja kolaboracionističke politike sa nacističkom Njemačkom i bratoubilačkog izravnanja dugova među narodima. Šta više, kako je nacionalizam bio još uvijek jak u srpskoj kulturi čak iako ga je Tito službeno potisnuo, oni su naglašavali u svom kolektivnom sjećanju zločine koje su počinili ustaše (dobro poznate međunarodnoj zajednici zbog saradnje ustaša i nacista), ali u istom radu oni su poricali četničke zločine i saradnju Srbije sa nacistima. Tako su sebe godinama predstavljali kao "žrtve genocida", "kao Jevreje"[9] ignorišući ili zaboravljajući da je Srbija 1942. bila prva evropska zemlja koja je proglasila nacistički *judenfrei* (očišćena od Jevreja). Čak i sada, mnogi mladi Srbi ne znaju ništa o saradnji Srbije sa Trećim rajhom, uprkos

---

[7] Philip J. Cohen, SERBIA'S SECRET WAR: PROPAGANDA AND THE DECEIT OF HISTORY, Texas A & M Univ. Pr., 1996. (SRPSKI TAJNI RAT – PROPAGANDA I MANIPULACIJA HISTORIJOM), Ljiljan, Sarajevo, 1966.

[8] Ljubica Stefan, FROM FAIRY TALE TO HOLOCAUST, Srbija: kvislinška saradnja sa okupatorom za vrijeme perioda Trećeg rajha u vezi sa genocidom nad jevrejskim narodom, Zagreb, 1993.; Francuski prevod Louise L. Lambrichs, NOUS NE VERRONS JAMAIS VUKOVAR (VUKOVAR NIKAD NEĆEMO VIDJETI,"We'll never see Vukovar"), Paris, Phillippe Rey, 2005., 411-445 Zagreb, Naklada Luka, 2007.). Ljubica Stefan je nagrađena Medaljom pravednika među narodima od strane Uprave za sjećanje na mučenike i heroje holokausta, Jerusalem, Izrael.

[9] Vidjeti Vuk Drašković, PISCIMA IZRAELA [TO THE WRITERS OF ISRAEL] (17. Decembra, 1985., Beograd), Naša reč, Middlesex, Engleska, n°373, novembar 1986., str. 8-9; također, ponovo štampano u Kostić, Lazo M., 1988, SRBI I JEVREJI. Uredili Radiša M. Nikašinović i Ilija M. Pavlović. Southport, Australia, Serbia Press. Francuski prevod na bosanski Louise L. Lambrichs, L'EFFET PAPILLON, op. cit.

dokumentima koje smo već objavili, barem u Francuskoj. Ali, također sam primijetila da ti dokumenti ostaju nepoznati mnogim ljudima koji govore engleski ili američki, što bi moglo objasniti poteškoću koju imamo u postizanju ispravnije presude.

Umjesto procjene čitavog rata od početka do kraja, zapadne demokracije su odlučile da je bilo mnogo ratova, jedan na Kosovu, jedan u Hrvatskoj i jedan u Bosni. Međutim, ovaj etno-nacionalni način procjene događaja, nametnut od strane onih koji predstavljaju međunarodnu zajednicu, je raširio konfuziju u glavama ljudi umjesto da im je pomogao da rasvjetle ovu tragičnu prošlost. A to je, također, i način da zapadno mnijenje, koje nije razumjelo veoma dobro ono šta se i zašto dogodilo ovdje zamaskira činjenicu da su četnici dobili rat, teritorijalno govoreći, što je suprotno evropskim vrijednostima i sramno za UN, koji je usvojio Povelju Ujedinjenih nacija. Ne znam da li je to namjerno ili nesvjesno, ali mislim da je, ipak, nesvjesno. Zato što ovdje, u Bosni, ali, također, i u Hrvatskoj ljudi veoma dobro znaju, kao i ja, šta se desilo i oni to nikada neće prihvatiti. A ako međunarodno pravo nastavi odbijati da jasno prizna šta se dogodilo, nasilje će ponovo početi i bit će dijelom odgovornost Zapada. Kako možemo objasniti, znajući povelju UN-a, da su oni koji su odgovorni za započinjanje rata osvojili teritoriju – pola Bosne – uprkos prisustvu UN-ovih trupa još od početka, mislim od 1991. godine? Kako možemo objasniti da je genocid bio moguć uprkos prisustvu UN-ovih trupa? I kako možemo objasniti to što zapadne demokracije sada traže da žrtve zaborave genocid? Zapadna logika izgleda tragično kontraproduktivna. Ta strategija koja leži u dijeljenju rata na mnoge ratove, umjesto da pomogne pomirenju između – Hrvata, Srba, Bošnjaka, Albanaca – koji znaju šta se desilo, pomaže širenju konfuzije u glavama ljudi i radikalizira stanovništvo. Isto tako, čineći svaku kartakteristiku konstitutivnim zločinom genocida, Ujedinjeni narodi bi mogli doprinijeti, ne prevenciji, već trivijalizaciji koncepta, koji postaje upotrebljiv za bilo kakav masakr – bilo kako, može se smatrati da je masakrirano stanovništvo u nekom mjestu bilo masakrirano zbog onoga što jeste.

Hoćemo li ponovo pisati historiju Evrope, tvrdeći da su masakri koje su Njemci izveli nad Francuzima djela genocida? Hoćemo li ponovo pisati historiju Drugog svjetskog rata, tvrdeći da je to bio međuetnički sukob? Ne, naravno da nećemo. To je pozicija na kojoj Jevreji, zahtjevaju

korjenitu specifičnost statusa ubistva Jevreja s obzirom na masakre među raznoraznim državama nacijama, i savršeno je legitimna i dopušta nam da rasvjetlimo ono što se dogodilo u Jugoslaviji. Na isti način, mi bismo trebali zahtjevati temeljitu posebnost onoga što se dogodilo ovdje, i snažno isticati razliku između Miloševićeve politike, koja je napala sve susjede Srbije, i politika onih koji su napadnuti. Kada se pobliže ispita propaganda Miloševića i njegovih saveznika nacionalista, jasno je da je utemeljena na negiranju koje se tiče odgovornosti Srbije za ubistva Jevreja. Poricanje je zasnovano na konfuziji između ustaške politike saradnje sa nacističkom Njemačkom (koja je doprinosila istrebljenju Jevreja), i izravnanja dugova između Hrvata i porobljivačkih Srba, koje bi se trebalo pripisati osveti (koja je usporedna sa sekularnim francusko njemačkim izravnanjem dugova). Ako je ustaški slogan bio "ubij Jevreje i Srbe", što vjerovatno objašnjava zašto su se Srbi u početku mogli tako lako identificirati sa Jevrejima, važnost koju su mu pridali Srbi nacionalisti je pomogla da se maskira politika srpske saradnje sa nacističkom Njemačkom. Ove činjenice, koje su još od tada dokumentovane, pokazuju da se Nedićeva Srbija dokazala efikasnom u istrebljivanju Jevreja kao što je i Pavelićeva Hrvatska.[10] Ovaj stav procjene, na ovom konkretnom polju, je iznenađujuće rasvijetljen i potvrđen ovdje od strane stanovništva.

Prema našoj analizi, ovo "pozitivno poricanje" – raspravljajući o takozvanom sekularnom prijateljstvu između Srba i Jevreja,[11] kojem se čvrsto suprotstavlja srpska antisemitska tradicija – koja je naročito virulentna – bi moglo biti, tokom posljednjeg rata, izvor i kulturni uzrok međunarodnog nesvjesnog poricanja, koje je generiralo većinu grešaka koje su vodile, pred očima trupa Ujedinjenih naroda, ka ponavljanju progona koje se prvo dogodilo u Hrvatskoj, a zatim u Bosni. Pretpostavljam da koncept "ponavljanje progona" nije jasan mnogim ljudima, naročito ekspertima

[10] Vidjeti Ljubica Stefan, 'DU CONTE POUR ENFANTS À L'HOLOCAUSTE' ("From fairytale to the holocaust"), L. L. Lambrichs, NOUS NE VERRONS JAMAIS VUKOVAR, op. Cit., 411-445. Vidjeti, također, arhivske dokumente koji se odnose na saradnju Srpske pravoslavne crkve sa nacističkom Njemačkom, dokumentarac Jakova Sedlara, THE UNTOLD HOLOCAUST (NEISPRIČANI HOLOKAUST).

[11] Gledište podržano od strane Vuka Draškovića. Vidjeti L. L. Lambrichs, L'EFFET PAPILLON, op. cit., 39-47.

i akademicima. Ono što je interesantno je to da kada ljudima koji žive ovdje kažete da je posljednji rat bio poput ponavljanja Drugog svjetskog rata, svi spontano odgovaraju: "Naravno!" što znači: očigledno. Ali ono šta je očigledno onima koji imaju to iskustvo, i dijele isto sjećanje, nije i za one koji gledaju sve to spolja i ne dijele isto iskustvo. U stvari, zapadni historičari često govore o ponavljanju, ali umjesto razumijevanja tog mehanizma oni proučavaju različitosti. Jedina disciplina koja opisuje ovaj mehanizam sjećanja je psihoanaliza. Klinički govoreći, istinsko ponavljanje je uvijek premješteno i utemeljeno na nesvjesnom poricanju. I može biti identificirano kao stvarno ponavljanje, klinički govoreći, samo kroz usporedbu serije događaja koji slijede jedan drugog kao nezaustavljiv lanac. To je tačno ono što se dešavalo tokom deset godina, između 1989. (Miloševićev govor na Kosovu) do 1999. (intervencije NATO pakta), a naročito između 1991. (Vukovar) i 1995. (Srebrenica).[12] Nakon dvadeset godina raznoraznih ekspertskih procjena, intervencija i nerealnih inicijativa, rezultat politike zapada na ovom području su dva nova casus belli: jedan u Bosni (prihvatanjem onoga što je agresor teritorijalno osvojio, što je neprihvatljivo za žrtve) i jedan na Kosovu (što je neprihvatljivo za srbijanski narod, s obzirom na njihovu nacionalnu mitologiju podržanu od strane Srpske pravoslavne crkve). Jedna iskra i "bure baruta" će ponovo eksplodirati. Da li su zapadni političari spremni da priznaju da možda griješe i da čuju šta je to što narod govori? Da li su spremni da uvide razliku između onoga što je istinito, u pogledu činjenica i dokumenata, i onoga što je laž ili poricanje?

Vjerovatno je teško da ljudi koji još uvijek vjeruju da psihoanaliza nije nauka povjeruju da psihoanaliza, pomažući u isticanju dubokog mehanizma ponavljanja ovog specifičnog genocida, obezbjeđuje i pravo značenje ovog rata i način da se pronađe izlaz za one koji zaista žele izgraditi trajan mir. Uprkos onome u što vjeruju, može li biti da su ljudi više iracionalna nego racionalna bića? S jedne strane ljudi vjeruju u viruse (uprkos činjenici da većina njih nikada nije vidjela nijedan), a s druge ne vjeruju u agresiju i ponavljanje genocida (uprkos bogatstvu dobro dokumentovanog dokaznog materijala). Ipak, ukoliko smatramo da je genocid društvena

[12] Vidjeti Louise L. Lambrichs, NOUS NE VERRONS JAMAIS VUKOVAR, op. cit., 270-271.

bolest, i ukoliko znamo njene uzroke koji leže u sjećanju (koje je moguće iznijeti na javu čitajući tekstove i upoređujući ih sa činjenicama), onda bismo je mogli pokušati izliječiti. Ali, ukoliko nastavimo poricati kulturne uzroke, nikada nećemo biti sposobni spriječiti nova ponavljanja, niti pomoći da se izgradi trajan mir. Zato što je ponavljanje rata i genocida, nažalost, paklen mehanizam koji obezbjeđuje novac i koristi mnogima. Ako želimo spriječiti genocid, radije nego lamentirati nad događajem, izgleda da je zbog toga mudrije ispitati način na koji počinitelji agresije manipulišu historijskim sjećanjem, pošto izgleda da je ova manipulacija glavni uzrok, klinički govoreći, kobnog ponavljanja.[13] I izgleda ključno, kako bi se istakle različite igre riječima koje pretrpavaju javne debate, da se usvoji čvrsto i temeljito gledište, kako bi se odnosili pošteno prema činjenicama, budući da su te činjenice stvorili ljudi, ako su rezultat određenog načina govora, i kako bi se, također, uzimale kao jasan i efikasan jezik.

Ako se prihvati, kako to čine Ujedinjeni narodi, da genocid uzima u obzir nekoliko karakteristika, i ako se smatra, s druge strane, suprotno Ujedinjenim narodima, da je to udruživanje svih ovih karakteristika, a ne samo postojanje jedne od njih, što bi nekom moglo dopustiti da zaključi da se genocid desio (a ne samo zločini protiv čovječnosti i masovna ubistva), zatim analiza slučaja bivše Jugoslavije postaje preciznija i jasnija, i dopušta da se zbriše bilo kakvo oklijevanje.[14] Kako bi se izbjegle nepro-

---

[13] Ova manipulacija sjećanjem preuveličava broj srpskih žrtava tokom Drugog svjetskog rata i stvorena je da bi zamaskirala stare srbijanske zločine i da bi uzbudila i dala pravo na ratni bijes i osvetu i primijećena je u Francuskoj od samog početka rata, ali, nažalost, bez osvajanja pažnje zapadnih političkih lidera. Vidjeti Mirko D. Grmek, LA MÉMOIRE MANIPULÉE (MANIPULATED MEMORY, MANIPULIRANO SJEĆANJE) Le Monde, 12. April 1991.; razrađeno u VICTIMES DE LA SECONDE GUERRE MONDIALE EN CROATIE ET EN BOSNIE-HERZÉGOVINE (VICTIMS OF THE SECOND WORLD WAR IN CROATIA AND BOSNIA AND HERZEGOVINA, (ŽRTVE DRUGOG SVJETSKOG RATA U HRVATSKOJ I BOSNI I HERCEGOVINI) Le messager européen n°5, 1991., 31-41. Tekstovi su ponovo štampani M. D. Grmek, LA GUERRE COMME MALADIE SOCIALE ET AUTRES TEXTES POLITIQUES (THE WAR AS A SOCIAL DISEASE AND OTHER POLITICAL TEXTS, RAT KAO DRUŠTVENA BOLEST I DRUGI POLITIČKI TEKSTOVI), Seuil, Paris 2001. Vidjeti, također, Philip J. Cohen, SERBIA'S SECRET WAR, op. cit.

[14] Naročito pravna greška koja, kako je objasnila gospođa Carla del Ponte jula 2007. u Sarajevu na simpozijumu o genocidu organiziranom od strane IAGS, bi bila neophodna da dokaže namjeru genocida kako bi se objavila presuda. Uistinu, s jedne strane, uzimajući u

duktivne diskusije, koje često stvaraju podjelu među historičarima i doprinose samoj trivijalizaciji genocida, izgleda da je korisno fokusirati se, ne samo na genocid (koji, kao bilo koja druga činjenica, može biti izvor različitih interpretacija), već, također, i na neophodne uslove za njegovu realizaciju.

Ukoliko uzmemo kao historijsku referencu genocid protiv Jevreja koji je proveden u Njemačkoj i počinjen, u tridesetim godinama dvadesetog stoljeća, a naročito između 1939. I 1945. godine, uz saradnju mnogih evropskih zemalja, uključujući Hitlerove kolaboracioniste Vichy Francusku i Hrvatsku i Srbiju, uslovi za realizaciju genocida su sljedeći:

1. Specifična ideologija, kulturno ustanovljavana mnogo godina i prihvaćena od strane većine ljudi, ponekad čak i bez mjerenja njene kriminalne prirode jer je posisana, ako smijem reći, s majčinim mlijekom.

2. Implementacija državne politike i saradnja institucija koje su povezane sa državom u pogledu implementacije ove organizirane politike (koja izgleda, u skladu sa svakom kulturom, u različitim stilovima; u tom smislu genocid se ne može izvesti angažovanjem pojedinaca ili grupe pojedinaca, čak i ako se oni koji pristaju uz politiku države mogu naći da su sami počinitelji genocida; oslonjeni samo na svoja sredstva, pojedinci ili grupe pojedinaca bi mogle u najgorem slučaju počiniti zločine protiv čovječnosti ili masovna ubistva, ali ne i genocid stricto sensu);

3. Deportacija i /ili istrebljenje civila neboraca, koji se identificiraju imenom, kulturnom, etničkom, rasnom ili religijskom pripadnošću;

4. Želja da se sistematski izbrišu tragovi zločina; genocid je, drugim riječima, ne samo istrebljenje živućeg naroda, već i uskraćivanje grobnica i sjećanja za buduće generacije;

5. Koncentracioni logori u kojima su zatvorenici izloženi ekstremno lošem tretmanu kršenjem Ženevske konvencije, koja se uglavnom odnosi na reproduktivnu funkciju (naprimjer sterilizacija ljudi u reproduktivnoj dobi, kako bi se zaustavila reprodukcija tog naroda);

6. Namjerna volja, stavljena u službu, da uništi i izbriše sve kulturne tragove naroda ili naroda na koje se odnosi.

---

obzir prirodu ovog specifičnog zločina, izgleda nezamislivo počiniti genocid negiranjem. S druge strane, djela u vezi jedna s drugim, i u vezi sa određenom kulturnom tradicijom i historijom, a objavljena kroz programske tekstove prevedene na francuski jezik (vidjeti kasnije u napomeni br. 15), dopuštaju, njima samima, da odrede i daju sudsku odluku, bez uzimanja u obzir vatrenog negiranja različitih strana.

Hajdemo sada ispitati svaku od ovih karakteristika kako bismo vidjeli koju ćemo primijeniti, ili ne, na rat pokrenut od strane Beograda prvo protiv Hrvatske 1991. godine, a zatim i protiv Bosne 1992. godine:

1) Da li je postojala, u Srbiji, specifična ideologija, ukorijenjena u kulturi odavna i prihvaćena od strane većine ljudi, ponekad čak i bez bilo kakvog razjašnjavanja? Odgovor je da. Odgovarajući historijski tekstovi, koji dokazuju ovu činjenicu, su objavljeni u Francuskoj 1993., uz komentar koji pokazuje kontinuitet između programske tradicije i politike koju je vodio Milošević i njegovi saveznici nacionalisti.[15] Sjetite se da je prije ove publikacije, koja na žalost nije ostvarila veći utjecaj van naših granica, ovi tekstovi nikada nisu prevedeni na francuski jezik i koliko je meni poznato još uvijek nisu prevedeni na engleski jezik, što nesumnjivo objašnjava inače neobjašnjivo odugovlačenje međunarodnog pravosuđa.[16]

2) Možemo li govoriti o državnoj politici i saradnji institucija koje su povezane sa državom koje su dopuštale implementaciju ove politike? Odgovor je da. Uz to, Florence Hartman, bivša glasnogovornica glavne haške tužiteljice Carle del Ponte, oslanjajući se na međunarodne istrage i rezolucije Ujedinjenih naroda koje osuđuju Beograd za svoju ulogu u Hrvatskoj i Bosni, izjavljuje i ističe u svojoj knjizi MIR I KAZNA da dokazni materijal dat od strane ICTY-a pokazuje kako je Milošević vukao sve konce jugoslovenske armije kako u Hrvatskoj tako i u Bosni,[17] činjenicu koja je dobro poznata još od 1991. Većini posmatrača koji su,

---

[15] Mirko D. Grmek, Marc Gjidara, Neven, Simac, LE NETTOYAGE ETHNIQUE - DOCUMENTS HISTORIQUES SUR UNE IDÉOLOGIE SERBE (ETHNIC CLEANSING, HISTORICAL DOCUMENTS ON A SERBIAN IDEOLOGY, ETNIČKO ČIŠĆENJE – HISTORIJSKI DOKUMENTI O SRPSKOJ IDEOLOGIJI), Fayard, Paris,1993.; Points Histoire, Seuil, Paris, 2002.

[16] Ovi dokumenti, objavljeni u zemljama kojih se to tiče, bili su ipak dostupni diplomatama.

[17] Florence Hartmann, PAIX ET CHÂTIMENT (Peace and punishment, MIR I KAZNA), Flammarion, Paris, 2007., naročito str. 114.5. Za kritičko čitanje ove knjige koja, umjesto da ističe glavno pitanje srbijanskog negiranja od početka ovog rata, i oslanjajući se na objavljeni rad koji je doprinio da se prosvijetli francusko i međunarodno mnijenje, ideološke osnove Miloševićeve politike, doprinosi suprotno da se diskreditira međunarodni pravni sistem dok se obavezuje na doprinos kontinuiranom i ambivalentnom govoru, vidjeti L. L. Lambrichs, LA VOIX DU GRAND TRIBUNAL ("VOICE OF GRAND TRIBUNAL", GLAS VELIKOG TRIBUNALA) Inventaire/Invention (www.inventaire-invention.com), Paris, 2007.

poznajući totalitaristički komunistički sistem, bili alarmirani čim je objavljen rat protiv Hrvatske uz embargo oružjem koji su nametnuli Ujedinjeni narodi 1991., dajući superiornost Beogradu,[18] koji je kontrolirao i vojsku, i bivšu jugoslovensku policiju i veliki dio birokratije.[19]

3) Možemo li uzeti u obzir to da je bilo deportacija i/ili masakri civila neboraca koji su označeni imenom, kulturnom pripadnošću ili vjerskom? Izgleda da je ova činjenica opsežno dokazana još od početka rata protiv Hrvatske, gdje su okupacijske snage u potpunosti istjerali civilno stanovništvo iz sela u Slavoniji, uz nesretnu pomoć takozvanih humanitarnih snaga, a to je bilo i i veoma rašireno u Bosni nažalost, od strane velikog broja mladih plavih šljemova;

Možemo li dokazati volju da se svjesno izbrišu tragovi zločina? Bez sumnje, da: ne samo sistematskim premiještanjem masovnih grobnica u Bosni, već i komadanjem tijela i ponekad njihovim kremiranjem. Ovaj desetogodišnji rad na raščišćavanju i ažuriranju historijskih činjenica je uveliko ostvaren, on se snažno nastavlja i trebao bi biti uveliko proširen u Srbiji i Evropi putem medija;

Da li je bilo koncentracionih logora u kojima su zatvorenici bili loše tretirani kršenjem Ženevske konvencije, uglavnom u vezi sa reproduktivnom funkcijom (na primjer sterilizacija muškaraca u reproduktivnoj dobi kako bi se spriječila reprodukcija tog naroda)? Odgovor je da. Novinarska i međunarodna istraživanja su veoma rano, još za vrijeme rata, došla do medicinski potvrđenog dokaza;[20]

---

[18] Ovo važno pitanje je istakao David Rohde, američki novinar koji se bavi istraživačkim novinarstvom za New York Times, kroz izvanrednu rekonstrukciju srebreničke tragedije. Vidjeti D. Rohde, (END GAME THE BETRAYAL AND THE FALL OF SREBRENICA, ZAUSTAVITI IGRU - IZDAJA I PAD SREBRENICE) Westview Press, 1997.

[19] Što objašnjava odlučnu volju drugih republika, izraženu onda kada je Milošević objavio rat, da ponovo zadobiju svoju nezavisnost, pošto su imale ustavno pravo da to i urade.

[20] Vidjeti, naprimjer, LE LIVRE NOIR DE L'EX-YOUGOSLAVIE (THE BLACK BOOK OF THE FORMER YUGOSLAVIA, CRNA KNJIGA O BIVŠOJ JUGOSLAVIJI) 1993.; vidjeti, također, za širu perspektivu, L. L. Lambrichs, UN ASPECT PARTICULIER DU NETTOYAGE ETHNIQUE (A PARTICULAR ASPECT OF ETHNIC CLEANSING, POSEBAN ASPEKT ETNIČKOG ČIŠĆENJA) Le Monde, 30. maj 1996., rezimirano u NOUS NE VERRONS JAMAIS VUKOVAR (WE WILL NEVER SEE VUKOVAR), op. cit., 253-256. Šira bibliografija je data u ovom posljednjem djelu.

Da li je postojala namjerna volja, praćena preciznim akcijama, da se unište i izbrišu svi kulturni tragovi jednog naroda ili naroda kojih se tiče? Da, počevši sa Hrvatskom, gdje su nacionalističko-komunističke snage Srbije obasule granatama crkve i groblja, koje nisu bile vojni ciljevi. U to vrijeme, kako bi se okarakterisala ova specifična politika, koju čini želja da se obrišu bilo kakvi tragovi, bilo kakvo sjećanje grupe ljudi , historičar Mirko D. Grmek je čak osmislio i novu riječ: memoricid.[21] Bombardiranja biblioteke i džamija u Sarajevu su bila dio strategije uništavanja kulture. (Drugim riječima memoricid – konzistentno djelovanje s ciljem da se uništi ono što se na latinskom zove "memoria" – je dio genocida; u tom pogledu on uključuje koncept "kulturocida", koji su nedavno izumili različiti naučnici).

Svi ovi afirmativni odgovori nam dozvoljavaju da zaključimo kako su se na jednom dijelu hrvatske teritorije, a naročito u Bosni, počinili ne samo zločini protiv čovječnosti i ograničeni masakri, već i prava genocidna politika, usmjerena direktno protiv hrvatskog i bosanskog stanovništva (slavenski Evropljani koji su bili katolici i muslimani, smatrani su "nepravoslavcima").[22] Uz ovu strašnu listu možemo vidjeti da genocid nije samo namjera već je uglavnom djelovanje konzistentno ne samo da se istrijebi živuće stanovništvo već i da se izbriše svaki trag njihove prošlosti na tlu (brisanjem svih tragova njihove kulture) kao i bilo kakve moguće budućnosti (sterilizirajući muškarce u reproduktivnoj dobi).[23]

S obzirom na ove ustanovljene i opsežno dokumentovane činjenice, objavljivanja referentnih historijskih tekstova, koji se odnose na ideologiju koja je bila implementirana, i kao dodatak svemu ovome, u vezi sa opsežnim

---

[21] M. D. Grmek, UN MÉMORICIDE (A MEMORICIDE, MEMORICID), Le Figaro, 19. decembra 1991.; ponovljeno u Mirko D. Grmek, LA GUERRE COMME MALADIE SOCIALE..." (WAR AS A SOCIAL DISEASE...), op. cit.

[22] Vidjeti L. L. Lambrichs, COMMENT PARLER DE CE QUI S'EST PASSÉ EN BOSNIE? OU DE L'EMPLOI, JUSTE OU ABUSIF, DU MOT 'GÉNOCIDE' (HOW TO SPEAK OF WHAT HAPPENED IN BOSNIA, OR RIGHT OR ABUSIVE USE OF THE WORD 'GENOCIDE', KAKO GOVORITI O ONOM ŠTO SE DESILO U BOSNI? ILI O PRAVOJ ILI POGRDNOJ UPOTREBI RIJEČI 'GENOCID') predavanje održano u Romainmôtier (Švajcarska) januara 2008. Publikacija je pred izlaženjem.

[23] U ovom specifičnom kontekstu, silovanja žena se više ne uzimaju kao trivijalan ratni zločin; smjerajući, u ovom posebnom slučaju, da naprave "srpsku djecu", reducirani su na na stanje rađanja životinja "odabranog naroda".

objavljivanjem relevantnih analiza, ne samo u Francuskoj već i u Engleskoj, Sjedinjenim Državama i Kanadi, može se osuđivati to što osamnaest godina nakon početka ovog rata, službena Francuska, Evropska, i još šire, međunarodna linija, ostaju nejasne, suočeći se sa ovim događajima kojima smo bili svjedoci, i donoseći odluke koje se, svakim danom i iz godine u godinu, od strane žrtava smatraju ponovnim i arogantnima ponižavanjem. Ipak, vjerovatno je da je ovaj nedostatak jasnoće dijelom zbog činjenice da centralno i krucijalno pitanje srbijanskog negiranja,[24] iako je dokumentovano u Francuskoj, ostaje i dalje da se čuje u međunarodnoj javnoj debati. Ovaj nedostatak debate nesumnjivo objašnjava nejasnost odluka Međunarodnog suda pravde koji je, uprkos službenoj osudi Ujedinjenih naroda u pogledu negiranja još od 2007. godine, obustavio dalji postupak Bosne i njenu žalbu, propuštajući da istakne srbijansko negiranje, propuštajući da uzme u obzir činjenicu da Srbija nije nikada službeno i javno objavila svoju odgovornost u pogledu istrebljenja Jevreja za vrijeme Drugog svetskog rata, i propuštajući da osudi Srbiju, tokom ovog posljednjeg rata, da nije spriječila genocid (ograničen do tada, od strane Ujedinjenih naroda, na masakar u Srebrenici).[25] Uprkos tome, sprečavanje genocida se preduzimalo, barem u ljudskim glavama, pošto su trupe Ujedinjenih naroda, prisjetimo se, bile prisutne na toj teritoriji još od 1991., stvarajući "sigurne zone" u kojima su razoružavali ljude koji su nakon toga bili napušteni i masakrirani.

Uz to, presuda ICJ se suočava sa logičnim paradoksom koji je neophodno istaći. Ako su uslovi realizacije genocida oni koji su prije navedeni, onda jedva da možemo vidjeti kako bi neka armija potpomognuta milicijom, koja je planirala genocid, mogla odjednom da ga spriječi.

---

[24] Ovo središnje i duboko pitanje uključuje jasnu distinkciju između "srpskog pitanja" i "jevrejskog pitanja", do sada često miješanog, doprinoseći specifičnom načinu poricanja u bivšoj Jugoslaviji.

[25] Činjenica reduciranja genocida u Bosni na masakr u Srebrenici podržavala je, još od završetka rata, srbijansku nacionalističku liniju koja ne uviđa razliku između velikog raspona genocidne politike, koju je provodio Beograd, i izoliranih masakara, počinjenih u ime osvete od strane Hrvata i Bošnjaka na različitim mjestima. Ovo nam ukazuje na to kako se, prekidanjem veze karakteristika genocida, ustvari ohrabruju trivijalizacija koncepta i domišljat način negiranja, a to je i činjenica koja bi se trebala privesti kraju.

Zbog toga, ova međunarodna presuda izgleda kao obrambena strategija, koja namjerava da zaštiti međunarodnu zajednicu od suočavanja sa određenim odgovornostima, radije nego da izrazi odlučnu volju da prizna i utvrdi realnost ovih zločina i odgovornosti koje moraju biti preuzete na lokalnom nivou. Ipak, kada uzmemo u obzir kontinuirano i permanentno srbijansko poricanje,[26] koje je dobro dokumentovano i protiv kojeg se borilo od strane aktivista u Beogradu, ova obrambena strategija izgleda kontraproduktivna. Kako je izvjestila Sonja Biserko, direktorica Helsinškog komiteta za ljudska prava u Srbiji, a koja je i predmet svake vrste napada u Beogradu što daje razloga da se plašimo za njenu bezbjednost,[27] isti govori koji su se držali prije rata nastavljaju se širiti Srbijom, naročito kroz nove publikacije Dobrice Ćosića[28] (koji još uvijek optužuje Hrvate i Muslimane da su odgovorni za rat), dok srbijanski udžbenici nastavljaju podučavati mlađe generacije o svim različitim mjestima na kojima su Srbi, tokom rata, pretrpjeli genocid. I tako, uprkos onome u šta bi se trebalo vjerovati vidljivo je kroz trenutne govore, kako se u Beogradu ništa temeljno nije promijenilo, upravo kao što se ništa temeljno nije promijenilo među srpskim nacionalistima iz dijaspore, koji nastavljaju tvrditi, barem u Parizu, da je "Srebrenica bila jedan veliki šou". I tu je još uvijek jedna manjina koja priznaje činjenice i rad koji tek predstoji u cilju postizanja priznanja u cjelosti, dok je, još od završetka rata, to , također, manjina koja, u Parizu i Evropi, radi u istom pravcu, i protiv koje se bore i nacionalisti... i uz bezuvjetne partizane međunarodnog pravnog sistema koji,

---

[26] Vidjeti Sabrina P. Ramet, THE DENIAL SYNDROME AND ITS CONSEQUENCES: SERBIAN POLITICAL CULTURE SINCE 2000, (SINDROM PORICANJA I NJEGOVE POSLJEDICE – SRPSKA POLITIČKA KULTURA OD 2000. GODINE), Communist and Post-Communist Studies 40 (2007) 41-58, dostupna online na www.sciencedirect.com

[27] Vidjeti Pavel Domonji, WHO DEFENDS HUMAN RIGHTS DEFENDERS?, (KO BRANI BRANIOCE LJUDSKIH PRAVA?) 5. oktobra 2008., CSH (http://www.helsinki.org.yu/infocus_t09.html)

[28] Političar, akademik i popularni srbijanski pisac (rođen 1921. u Velikoj Drenovi, Srbija), bio je prvi predsjednik Savezne Republike Jugoslavije (koju su činile Srbija i Crna Gora zajedno) od 15. Juna 1992. do 1. Juna 1993. Pobornik Velike Srbije, on se smatra od strane njegovih obožavatelja "ocem srpske nacije", naročito zbog svojih ranih nacionalističkih angažmana. Za opširniji opis vidjeti L. L. Lambrichs, NOUS NE VERRONS JAMAIS VUKOVAR (WE WILL NEVER SEE VUKOVAR), op. cit. 119-123.

štiteći zapadne države i bez bližeg i tačnog proučavanja pitanja, utvrđuju, tokom posljednjih petnaest godina, upitna ako ne i uvredljiva podudaranja između raznih "zaraćenih strana", dozvoljavajući im da izbjegavaju delikatno pitanje lokalne odgovornosti Ujedinjenih naroda.[29]

Interesantno je i tragično za lokalno stanovništvo danas, koje se suočava sa propagandom koja je, također, potaknuta međunarodnim govorom, da posmatra kako Međunarodni krivični sud, koji sudi počiniteljima zločina i žrtvama "svih strana", bez isticanja specifične odgovornosti država (precizno agresije koju je izvršila država Srbija[30]), doprinosi u stvarnosti brisanju političkog, ideološkog i historiografskog pitanja, koje je bilo u srži ovog rata od početka, i čije bi samo detaljno ispitivanje omogućilo jasnu procjenu događaja. Ovo brisanje političkog pitanja u zapadnoj debati, u korist diskursa o organiziranom zločinu, bi moglo dobro prikriti politiku koja pomno ispituje svoje ciljeve različitim putevima. Ako imate na umu to da su ruske trupe, tradicionalni saveznici Srbije (od kojih je Dobrica Ćosić očekivao eksplicitniju podršku od 1991 - 1995[31]), su bile na teritoriji bivše Jugoslavije i bile su u mogućnosti da utvrde ono što je uobičajeno da se opiše kao evropska impotencija, ako se je svjesno

---

[29] Ova strategija uvredljivog podudaranja izazvana nacionalističkom srbijanskom propagandom, datira još od vremena samog rata, i proširena je u komentarima zapadnih medija. Za precizniju i tačniju analizu vidjeti M. D. Grmek, ASYMÉTRIES SERBO-CROATES (SERBO-CROAT ASYMMETRIES, SRPSKO-HRVATSKE ASIMETRIJE), Politique internationale n°55, 1992., 67-80 (rezimirano u M. D. Grmek, LA GUERRE COMME MALADIE SOCIALE..., op. cit.). Ovdje nije pitanje samo ono o tačnoj evaluaciji, već i ono o historijskoj rekonstrukciji koju će biti neophodno postići kako bi se postiglo pomirenje utemeljeno na tačnoj historiografiji. Međutim, u Hrvatskoj i Bosni je jasna činjenica da ovo podudaranje predstavlja istinsku prepreku i sprječava temeljit historijski razvoj. Jasno je da se rekonstrukcija rata ne može uraditi bez uzimanja u obzir utjecaja međunarodnih intervencija, i da čisto lokalna rekonstrukcija sprječava bilo kakvo razumijevanje opšte logike rata i njegove evolucije, dok radikalizira pozicije svih strana.

[30] Sjetite se da se rat u potpunosti vodio, od 1991., na hrvatskom i bosanskom teritoriju, dok je Srbija direktno osjetila djelovanje samo 1999., odmazdom NATO-a kada je srbijanska armija napala Kosovo, a nakon rata u Bosni.

[31] Vidjeti Sonja Biserko, DOBRICA ĆOSIĆ I POSLJEDNJA ODBRANA SRPSKOG NACIONALIZMA, Elektronske novine, 31. oktobar 2008., Bosanski institut, 3. novembra 2008.

da bivši SSSR nalazi sebe u situaciji koja je slična sa situacijom u Srbiji[32] (totalitarizam udružen sa negiranjem, stvara svaku vrstu manipulacije sjećanjem, podržanu, također, pravoslavnom nacionalnom crkvom, koja je tradicionalno antisemitska i antimuslimanska), možemo samo biti alarmirani nedavnom najavom Ria Novosti o pojačanoj saradnji Rusije i Srbije protiv transnacionalnog zločina[33]: zar ovi novi savezi ne zatvaraju postojeće pukotine u Evropi između Zapada (demokratskog, tradicionalno katoličkog i protestantskog) i Istoka (nekada totalitarnog, ortodoksne tradicije i koji nije napustio ništa od svoje virulentnosti protiv kapitalističkih režima)? Takvi politički savezi, koji su konsolidirani na Balkanu u ime neosuđivanja Srbije za svoje zločine, i u antiameričkom stanju uma, izgledaju manje pripremljeni da promoviraju željenu uniju u Evropi nego da stvaraju podjele, ne samo lokalne već i međunarodne. Ovo je dodatni razlog da se žali činjenica da međunarodno pravosuđe do sada nije bilo odlučnije i perceptivnije. Jasna presuda bi zaista bila od velike koristi aktivistima u Beogradu, a Evropska unija bi mogla pružiti prijateljsku ruku Srbiji na manje dvosmislen način. Zaista, savez, utemeljen na ideji da generacija mladih nije odgovorna za ono što se dogodilo ali još uvijek nosi teret prošlosti, i zbog toga bi se trebala podržati iz perspektive kolektivnog i transnacionalnog rada na sjećanju i svijesti, je savez koji bi mogao uroditi plodom ne samo u svim novim državama na Balkanu, već i širom istočne Evrope a, također, i zapadne Evrope.

Da li će debata biti pokrenuta povodom hrvatske parnice protiv Srbije? S obzirom na pozicije koje su do sada podržavane, upitno je, da, ali ne beznadežno. Bljesak svijesti, udružen sa sjećanjima iz ne tako daleke prošlosti, bi mogao da se pojavi tu i tamo. Zaista se čini krucijalnim, s obzirom na stagnaciju, ponavljanje ili čak radikalizacija govora o negiranju u Srbiji, Bosni (naročito u Republici Srpskoj), da međunarodno pravo usvoji jasniji jezik i poziciju. Zato što će način na koji se međunarodno pravo izražava odrediti pisanje historije, i možda, ili ne, pomoći radu na sjećanju i svijesti mladih generacija u Beogradu, Zagrebu, Sarajevu i Prištini. Bilo bi stoga poželjno da se ne bude obmanut: da međunarodno

[32] Vidjeti važan članak od Thierry Volton, LOURD HÉRITAGE SOVIÉTIQUE (HEAVY SOVIET HERITAGE, TEŠKO SOVJETSKO NASLJEĐE), Le Monde, 3. septembra 2008.

[33] 24. novembra 2008.

pravo prizna činjenice koje znamo – što će reći zločin protiv mira, koji je počinio Beograd, agresiju protiv Hrvatske i Bosne, i jednostranu genocidnu politiku[34] koju su vodili Milošević i njegovi ortaci – i odatle se može nadati da će se trend u Beogradu polako okretati u drugom smjeru, postepeno dopuštajući da regija, malo po malo bude utišana marginaliziranjem ekstremnih nacionalista, zahvaljujući rasvjetljavanju njihove odgovornosti, ili će isto ovo pravo ostati u svojoj neetičkoj i nejasnoj logici u kojoj je preko petnaest godina[35], i doprinijeti, kao rezultat nedostatka jasne i čvrste pozicije, promoviranju lokalnog poricanja, koje će voditi paraliziranju regije i vjerovatno novoj radikalizaciji lokalnih nacionalizama koji će konačno kulminirati u ponavljanje stravičnog nasilja.

Sumirajući situaciju, mi se suočavamo sa različitim paradoksima, koji su moguće pogubni za stanovništvo i budućnost. S jedne strane, svako zna da su mir i pomirenje nemogući bez pravde; svako zna da poricanje rađa ponavljanje (čak i ako većina njih ne razumije kako ovaj nesvjesni mehanizam tačno radi); s druge strane, međunarodno pravo (uglavnom ICTY, ali, također, i ICJ), radeći već više od petnaest godina, je utemeljeno na poricanju agresije i započelo je osuđivanjem onih koji su bili napadnuti (Hrvata i Bošnjaka). Ustvari, međunarodno pravo radi tačno ono što je Tito radio nakon Drugog svjetskog rata. Tito je vjerovao da je potiskivanje nacionalizma rješenje za mir. Ali, umjesto trajnog mira, rezultat ovog potiskivanja tokom pola stoljeća je bio ponavljanje genocida.

Normalno, sada bi zaključak trebao biti drugačiji: nakon ovog ponavljanja, i inspirisane radom na sjećanju u Njemačkoj i Francuskoj, zapadne demokracije i međunarodno pravo bi trebali zaključiti da je jedini način da se izgradi mir da se bori protiv srbijanskih i evropskih poricanja, osuđivanje države Srbije za agresiju i traženje od zapadnih demokracija (uključujući i Sjedinjene Države) da otvore svoje arhive. Svi zapadni

---

[34] Srbijanski nacionalistički govor koji se sastoji od pretvaranja da je bilo "etničkog čišćenja" "od strane svih sudionika" je odgovor kojim se brane, kojim poriče specifičnu odgovornost Srbije i dio je logičkog obrasca srbijanskog tradicionalnog poricanja. Prema ovom pogledu, nepristrasnost pravnog sistema se sastoji od prosuđivanja činjenica, a ne od širenja odgovornosti bez priznavanja glavne odgovornosti onih koji su započeli rat.

[35] Ova logika je bila konzistentna u podijeli zločina po etničkom kriteriju, bez uzimanja u obzir kriterija odluke o agresiji i zločinu protiv mira, koji je počinio Beograd 1991.

svjedoci ovog rata savršeno dobro znaju da je Srbija napala Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu. Najzačuđujuća stvar jeste način na koji jezik i govori mogu zamaskirati očiglednu realnost. Ali, znajući da maskiranje realnosti i dokazanih činjenica ne proizvodi ništa drugo osim ponavljanje, možemo biti pesimistični.

Kako ćemo pomoći izgradnju trajnog mira, čak i ako međunarodno pravo poriče glavne činjenice? Kako ćemo pomoći mladim ljudima da razumiju činjenice i presude kada je međunarodni sud započeo osuđivanjem slabije strane, mislim na one koji su bili napadnuti i po svemu sudeći od kojih se očekivalo da trebaju dozvoliti da budu ubijeni a ne da brane svoje živote? Kao francuski državljanin, mislim da francuski narod ne bi razumio da je Nirnberški sud uhapsio i osudio Petaina prije nego Hitlera, čak i ako su Petain i kvislinzi počinili stvarne zločine... Istinu govoreći Hrvati i Bošnjaci su zaista bili veoma strpljivi sa međunarodnim pravom u posljednjih petnaest godina.

Nada da će se postići pravda vjerovatno sada iščezava, a evropske odluke uz one međunarodnog prava su sve više i više ponižavajuće. Godinama, uprkos dobroj saradnji, ICTY postavlja prepreke Hrvatskom pridruženju Evropskoj uniji , dok je, uz brojne procjene koje utvrđuje Evropska inicijativa za stabilnost (ESI) i kroz napore koje čini Komisija u Briselu, osjetna tendencija da se pomogne Srbiji u pridruženju EU prije Bosne i Hercegovine. Mogućnost dobijanja vize je sada veća za Srbiju nego za Bosnu i Hercegovinu.[36] Kako će stanovništvo, čije su porodice desetkovane, protumačiti takve odluke? Uz to, kako je već ranije pomenuto, Serge Brammertz, glavni haški tužitelj, je došao 6. maja 2009. u Sarajevo i usudio se priznati da je oko 1.000 predmeta dokaznog materijala, koje je uzeto iz masovnih grobnica oko Srebrenice i koje je korišteno za suđenja, uništeno u Hagu.[37] "Asocijacije bošnjačkih žrtava rata su ljutito primile tu vijest", kaže se u komentaru. Ovaj čin je tako skandalozan da se možemo pitati da li je glavni haški tužitelj svjestan onoga što Sud

---

[36] ESI newsletter 4/2009., http://www.esiweb.org/; B92, News, Politics, FINAL SERBIA-EC VISA MEETING TO TAKE PLACE IN BRUSSELS (ZAVRŠNI SASTANAK SRBIJA – EC O VIZAMA ODRŽAĆE SE U BRISELU), 12. juna 2009.

[37] Izvor: B92, <NEWS<CRIME & WAR CRIMES (NOVI ZLOČINI I RATNI ZLOČINI). BRAMMERTZ POTVRĐUJE UNIŠTENJE DOKAZNOG MATERIJALA, 7. maja 2009. Pošto dokaznog materijala ima još treba mu naći mjesto u Komemorativnom centru u Potočarima. (Napomena Redakcije).

radi. Šta je stvarni cilj međunarodnog prava? Da li ICTY želi isprovocirati još više očaja i ljutnje među ljudima čije su porodice sistematski desetkovane? Uništavanje dokaznog materijala, koji se odnosi na žrtve genocida, će se automatski osjetiti onakvim kakvo ono i jeste, mislim kao novi način uništavanja sjećanja na ubijene. Takva djela i riječi će porodice očigledno smatrati kao neprihvatljiv način poricanja ili kao provokaciju. Da li je glavni tužitelj ciničan? Da li je zaboravan?

Ujedinjani narodi su nedavno ustanovili tim za sprečavanje novih genocida. Prevencija implicira poznavanje kulturnih uzroka ovog zločina. Posljednjih osamnaest godina smo u Francuskoj objavili različite tekstove, objašnjavajući šta se dogodilo i zašto. Konačno, čak i ako je po svemu sudeći kompleksan, genocid u Hrvatskoj i Bosni se može jasno objasniti. Zasnovan je na jednoj staroj ideologiji dobro izloženoj kroz tradicionalne programske srbijanske tekstove (prevedene i komentirane na francuskom jeziku, ali još uvijek ne i na engleskom) i na poricanju koje se odnosi na odgovornost Srbije za ubijanje Jevreja. Umjesto podjele odgovornosti sa svim evropskim narodima za ubistva Jevreja, srbijanski narod je odrastao misleći da su oni bili žrtve genocida. Nacionalistička propaganda za započinjanje rata je bila utemeljena na ovom poricanju, koje se može pročitati u mnogim tekstovima. A to ponavljanje, kao i svako ponavljanje, je bilo premješteno. Ova analiza slučaja naučno ukazuje na to (mislim klinički) da je Ajnštajn bio u pravu kada je pitao Frojda 1932. godine: Zašto rat?[38] Odgovor je u kulturi, koja pretpostavlja kritičnu poziciju u pogledu općeg znanja. Rat u bivšoj Jugoslaviji i genocid nad Hrvatima i Bošnjacima potvrđuju Frojdovu intuiciju i dopušta nam da izrazimo zakon sjećanja, makar validan na ovom specifičnom prostoru istočne Evrope. Totalitarizam rađa negiranje, a negiranje rađa ponavljanje genocida. Logičan zaključak bi trebao biti da se traži od Srbije da usvoji i opsežno primijeni zakon protiv negiranja i da otvori svoj arhiv kako bi država priznala sopstvenu odgovornost u ubijanju Jevreja... i, pedeset godina nakon holokausta, agresiju i ponavljanje politike genocida u ubijanju Hrvata i Muslimana.

Glavni korak ka ovom kolektivnom priznanju je međunarodna presuda. Nažalost" međunarodno pravo je potrošilo mnogo vremena: rat

[38] ALBERT EINSTEIN I SIGMUND FREUD, POURQUOI LA GUERRE, Paris, 1933. Ovaj tekst je objavljen istovremeno na njemačkom (WARUM KRIEG?) i na engleskom (WHY WAR?, ZAŠTO RAT?).

je počeo prije osamnest godina, 1991., a mlade generacije odrastaju suočavajući se sa mnogim lažima, naročito u Srbiji i Republici Srpskoj. Osim toga, nedavno je američki ambasador William Montgomery predložio da se dozvoli "Republici Srpskoj, srpskom dijelu podijeljene zemlje, da održi referendum o nezavisnosti".[39] Iako sam sigurna da William Montgomery vjeruje, kako i piše, da on zna "o čemu govori", ja sam, također, sigurna da je ovaj prijedlog, zasnovan na pogrešnoj analizi činjenica, a da je on najbolji način da se postigne ono čega se boji, mislim na imploziju Bosne. Kako bi mogli Hrvati i Muslimani, žrtve genocida, prihvatiti da teritorijalna pobjeda Mladića i Karadžića bude proglašena zakonitom od strane međunarodne zajednice? Nadalje, dobro se sjećam govora koji je ovdje, u Potočarima, 2005. održao efendija Mustafa Cerić, reis-ul-ulema Bosne i Hercegovine. Snimila sam ga i podsjećam vas na njegov zaključak: "Nažalost, u Evropi nemamo model nenacionalne države, već su sve evropske države nacionalne. Dakle, ne možemo učiti od Evrope. Ali možemo učiti iz nečeg drugog. Mi, bosanski muslimani, ne želimo stvarati muslimansku ili bosansku nacionalnu državu u Bosni i Hercegovini. Uzmite ove riječi ozbiljno. A znate li zašto? Zato što smo pročitali historiju muslimana u Španiji, kojima je bilo dozvoljeno da imaju svoju državu u Kordobi 1492., i imali su svoj odvojeni geto muslimanskog šerijata, ali su nestali 1492. Mi ne želimo nestati iz Evrope, želimo ostati ovdje i živjeti, zato što je ovo naša zemlja. I zbog toga, molim vas, vi...vi nemate moć da mijenjate historiju, ali imate moć da nas pomognete i naš duh kako bismo, zajedno sa vama, pokazali da je moguće imati multikulturalnu, multinacionalnu, multireligijsku državu Bosnu, na koju i mi i svi ostali možemo biti ponosni. Hvala vam što ste došli i molim vas, ne tjerajte nas u geto, ne tjerajte nas u nacionalnu državu Bosnu i ne tjerajte nas u muslimansku državu u Evropi. Hvala vam mnogo."

Da li je William Montgomery bio u Potočarima u ovo vrijeme? Ako je bio tamo i ako je čuo ovaj mudri apel, onda je njegov zaključak koji se odnosi na Bosnu u pogledu činjenica, nerazumljiv. Zaista, dajući Republici Srpskoj mogućnost da proglasi svoju nezavisnost je siguran način da se bosanski muslimani guraju u geto. Osim toga, neprihvatljivo

[39] THE BALKAN MESS (BOSANSKA ZBRKA, BALKANSKI METEŽ), Redux, New York Times, 5. juna, 2009.

je, s obzirom na Povelju OUN, da se ozakoni teritorija koja je osvojena putem genocida. Kako neko može tvrditi da je etičan a, u isto vrijeme, predložiti takvo rješenje? Da li je iracionalan? Ciničan? William Montgomery objašnjava svoje razloge: "nakon petnaest godina rada u ovoj regiji, napokon sam shvatio da su historijska iskustva u ovoj regiji usadila takav način razmišljanja koji je veoma različit od našeg. Mi nastavljamo očekivati od ljudi na Balkanu da razmišljaju i reaguju onako kako mi to radimo: To se neće desiti." Ovo priznanje neuspjeha je najinteresantnije. Nakon osamnest godina rada na onome što se dogodilo u bivšoj Jugoslaviji i objašnjenju zašto se dogodilo, i nakon uzimanja u obzir da se moje interpretacije ovog rata uzimaju približno tačnim od strane Hrvata u Hrvatskoj, Bosanaca u Bosni, srbijanskih aktivista u Beogradu i od strane Albanaca koje sam upoznala u Parizu, željela bih predložiti drugu alternativu, utemeljenu na ubjeđenju da se u svim zemljama na ljude duboko utiče načinom na koji uče historiju, njihovom kulturom i samim njihovim sjećanjem. Ako je Njemačka konačno postala demokracija, ako je Francuska, zahvaljujući Paxtonu i mnogim drugim postala sposobna da bude svjesnija u vezi sa onim što se stvarno dogodilo tokom Drugog svjetskog rata, Srbija može, također, postati zemlja u kojoj ljudi mogu kritizirati sopstvenu ideologiju i suočiti se sa svojom prošlošću.

U ovim zemljama, u kojima još uvijek itekako dominiraju muškarci, žene su u ovom pogledu mnogo hrabrije, možda zato što su spontano svjesnije svoje odgovornosti spram djece i budućih generacija. Poput ovih žena, i muškaraca koji ih podržavaju, nakon osamnest godina rada na tekstovima i činjenicama, mislim da je sada najhitnije pitanje baštinjenja. Ako mnogi narodi – Hrvati, Bošnjaci, Srbi, Albanci – osjećaju da je posljednji rat bio jedna vrsta ponavljanja Drugog svjetskog rata, mi bismo svi zajedno trebali pomoći mladoj generaciji, što je prije moguće, da radi na ovom tragičnom sjećanju. Naravno, to bi moglo biti bolno za evropsko i međunarodno pravo. Ali, mi imamo mnoge dokumente, mnoge filmove i mnogo svjedočenja. Ustanovljavanje istine i pomoć mladoj generaciji da prizna šta se stvarno dogodilo je jedini način da se izgradi bolja budućnost za sve stanovnike. Umjesto trošenja milijardi u poricanju istine koju godinama znamo (mislim na agresiju i genocid širom ovog područja), EU i SAD bi mogle i trebale pomoći onima koji su spremni da priznaju činjenice i da nauče više o tome što se zapravo dogodilo i zašto. Što više međunarodno pravo i međunarodna zajednica poriču odgovornost Beograda u započinjanju

rata i počinjenju genocida protiv Hrvata i Muslimana, to će više radikalizirati stanovništvo. Republika Srpska je rezultat kriminalne politike, koju ne smijemo ozakoniti da ne bismo u Evropi stvorili situaciju sličnu jednoj od onih sa Bliskog istoka.

Evropska kultura je u korijenima američke kulture. Umjesto što donose neodgovorne odluke bez razumijevanja dubine logike ovog novog genocida, mislim da bi SAD i EU trebale predložiti mirovnu konferenciju u Sarajevu sa Hrvatima i Srbima koji priznaju činjenice, i otvoriti debatu sa francuskim, njemačkim, engleskim i italijanskim narodom o tome kako bismo mogli pomoći da se mlada generacija suoči sa ovom bolnom prošlošću zajedno. Sa iskustvom koje imamo u Francuskoj i Njemačkoj, sigurna sam da bismo mogli pomoći u borbi protiv negiranja... i ponavljanja. Ali, to neće biti moguće ako političari ne budu svjesni toga šta se dogodilo i zašto, i ukoliko oni odbiju da čuju one koji pripadaju civilnom društvu, koji naporno rade na ovom pitanju godinama i objavljuju to na druge jezike, pored engleskog i američkog.

Pokušat ću zaključiti pitanje koje ostaje otvoreno time da nada koju daje ICJ Hrvatskoj, proglašavajući prihvatljivom njenu tužbu protiv Srbije (18. novembra 2008., simboličan datum pada Vukovara 1991.) postoji, ali je usamljena. Ukoliko posmatramo činjenice s tačke gledišta međunarodnog suda i ukoliko razumijemo njegovu logiku, možemo odmah identificirati problem s kojim će se suočiti: ponašajući se onako kako jeste u slučaju Bosne, koja je bila druga i glavna žrtva genocida koji se izveo uz inicijativu Beograda (i Hrvati u centralnoj Bosni su bili, u ovoj zemlji, političke žrtve politike Karadžića i Mladića isto kako su to bili i Muslimani), kako bi mogao presuditi u korist Hrvatske a da se ne suprotstavlja svojoj sopstvenoj presudi? Sudije će se bojati, bez ikakve sumnje, da će presuda u korist Hrvatske (opravdano) imati za nužnu posljedicu osjećaj nepravde prema bosanskom narodu, pošto brojeći najveći broj žrtava u ovom ratu nisu uspjeli dobiti od ovog suda presudu koju su mogli pravovaljano očekivati da dobiju.[40]

[40] BiH, ipak, nije odustala od traženja pravde. Kako ne postoji pomanjkanje u vezi sa novim elementima koji dokazuju genocidnu politiku koju su vodili Milošević, Karadžić i Mladić na cjeloj bosanskoj teritoriji, Haris Silajdžić je nedavno najavio u hrvatskoj štampi (Globus, 28. novembar 2008.) obnovu tužbe BiH pred ICJ

Međutim, hrabrost pravde – i suđenje zahtjeva, uistinu, određenu količina hrabrosti i bistrine – bi trebala voditi sudije ka jednostavnom priznavanju činjenica kojima smo bili svjedoci, misleći na to da je Hrvatska bila napadnuta 1991. i da je od 1992. hrvatsko stanovništvo bilo deportovano u koncentracione logore smještene na srbijanskoj teritoriji.[41] Prilično je iznenađujuće to da Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju još uvijek nije pružio više pažnje zahtjevima hrvatskih odvjetnika u vezi sa ovim logorima. Uistinu, samo postojanje ovih logora, od kojih su neki smješteni u istim zonama[42] u kojima su bili i logori za Jevreje tokom Drugog svjetskog rata, svjedoči i specifičnu odgovornost Srbije još od 1991. I o ponavljajuću prirodu genocidne politike.[43] Ukoliko ICJ želi da danas spriječi nova pogubna ponavljanja, može slijediti primjer njemačke omladine, živi dokaz da je moguća evolucija mentaliteta, nakon proglašenja jasne presude i iskrenog rada na sjećanju, izvršenog bez ikakvog kompromisa. Drugim riječima, mi imamo izbor između dva načina ponavljanja: jednog pogubnog (ako očekivana presuda, koja obznanjuje činjenice, nije izrečena), i drugog, punog vrlina, pretpostavljajući da su sudije u

---

[41] Vidjeti u vezi sa ovim Louise L. Lambrichs, L'OBJET DU DÉNI. A PROPOS DES CAMPS SERBES ("THE PURPOSE OF DENIAL. ABOUT THE CAMPS IN SERBIA", PREDMET NEGIRANJA – O SRPSKIM LOGORIMA).

[42] Banjica je, naročito, bila čuven logor u jugoslovenskom sjećanju (ali je do sada ignorina od strane evropskog sjećanja, pošto je bila zamaskirana – barem u zapadnim demokracijama – od strane serbo-komunista, a čiji su arhivi ostali nedostupni onima koji nisu govorili srpski jezik). Vidjeti u vezi sa ovim Ljubica Stefan, SRBIJA - SARADNJA SA OKUPATOROM ZA VRIJEME TREĆEG RAJHA I GENOCID NAD JEVREJIMA, u Louise L. Lambrichs, NOUS NE VERRONS JAMAIS VUKOVAR (WE WILL NEVER SEE VUKOVAR), op. cit., 411-445, IN PART/dijelom 431, 432, 434, 435.

[43] Zoran Sangut svjedoči o činjenici da je nakon 1991. u Banjici, čije je sjećanje sakriveno i porečeno u SrbijI, osnovan novi logor, ovoga puta za Hrvate i sve one koji su se opirali trupama JNA, kojima je manipulirao Milošević. Sjetite se da je Srbija 1942. bila prva država u Evropi koja je proglasila "judenfrei" od strane nacističkih vlasti i da ova politika, ustvari, nije bila rezultat njemačke okupacije, već, također, i srbijanske administracije, Ljotićeve milicije i velikog dijela Srbije iz vremena (vidjeti iskopana dokumenta iz beogradske arhive, Ljubica Stefan, op. cit.) kroz seriju svjedočenja, koja dolaze od stanovništva sa svih strana (Hrvata, Bosanaca ili Bošnjaka, Srba, Albanaca). Vidjeti i L'EFFET PAPILLON, op. cit.

potpunosti razumjele ideološki izvor ovog novog genocida, i problematiku koju uključuje. Nudeći mlađim generacijama u Srbiji, Bosni i Hrvatskoj pristup kritičkom radu na sjećanju izgleda teško, da ne kažemo nemoguće, bez presuda koje izbjegavaju nejasnost, i koje bi same mogle voditi istinskom pomirenju. Kako bi se procijenila i uspostavila odgovornost suda u vezi sa ovim pitanjem, mi moramo, bez sumnje, staviti na stranu čisto pravno priznate argumente, koji ostaju provedivi, i ispitati historijsku svijest samih sudija. Svi oni koji su preko petnaest godina radili na ovom ratu i koji su u potpunosti procijenili njegov užas, priznaju ovu činjenicu: sudski postupak Hrvatske protiv Srbije predstavlja posljednju priliku, i možemo se samo nadati da će ICJ iskoristiti ovu priliku i priznati ono što se dogodilo, a to je napad na Hrvatsku od strane Beograda, i genocidni karakter politike koju je vodio Milošević i njegovi saveznici protiv ove zemlje, koja će uskoro ući u Evropu. Takva presuda bi, također, mogla početi govoriti otvoreno o istinskom priznanju činjenica o Bosni i Hercegovini. Ako uzmemo u obzir da je ono što se dogodilo u Vukovaru povezano sa onim što se dogodilo u Srebrenici, kroz iste počinitelje zločina, Hrvati i Bošnjaci bi trebali raditi zajedno na jasnom priznanju, zajedno sa hrabrim aktivistima u Beogradu koji priznaju odgovornost Srbije u započinjanju rata, a da nisu su potpomognuti od strane Evrope i međunarodnog prava. Gledati u oči demona prošlosti hrabro je i neophodan je korak kako bismo im okrenuli leđa. Zahvaljujući pisanjima i debatama koje se odnose na historiju (i priču) Drugog svjetskog rata u Evropi, ova historijska ljudska istina je sada ispisana na našim katedrama kao i u našim sjećanjima. Odbacivanje Hrvatske bi bio put da se otpiše srbijansko negiranje, registruje poricanje agresije u srpskoj historiji i šire u evropskoj historiji, drugim riječima, temeljito registruje u našem sjećanju falsifikacija historije protiv koje bi se pravni sistem trebao boriti.

U grčkoj tragediji postoji jedan ženski lik, Kasandra, koji najavljuje buduće katastrofe i koju nikada nisu slušali, iako je rijetko kad griješila. Godinama, većina mojih prijatelja, koji poznaju moj rad, zovu me tako, što me zbunjuje. Na neki način su u pravu, pošto sam još od 1991. godine pripadala nekolicini onih u Francuskoj koji su uzaludno pokušavali da objasne Miloševićeve ciljeve. Sada ima već osamnest godina kako se borim protiv francuskih i međunarodnih predrasuda. A ovaj dugi i bolni rad mi je pomogao da postanem svjesnija toga koliko su jaki nesvjesnost

i poricanje i da postanem svjesnija svoje odgovornosti kao običnog građanina Evrope. Naravno, kao i svim ljudima koji govore – što je ljudska karakteristika koja nas čini različitima od drugih životinja – moj pristup ovom pitanju je u vezi sa mojim mješovitim porijeklom (Jevrejka, Mađarica, Belgijanka, Njemica, Francuskinja), bekgraundom (filozofija, književnost, historija i historija medicine, epistemologija, psihoanaliza), sa mojim iskustvom ovog rata i radom na njemu, i naposljetku sa mojom dubokom svijesti, koju razvijam zahvaljujući radu na onome što se dogodilo u Hrvatskoj i Bosni. Sada, mogu osjetiti iz dana u dan, ne samo u svojoj duši, u svom duhu, već i u svom tijelu , kako je pravda ključ mira i zašto će se gnjev i nasilje ponoviti ne samo ovdje već, također, i vani, ukoliko EU i SAD i UN konačno ne odrade svoj posao pošteno, onako kako bi trebale. Svi znamo da su mir i pomirenje nemogući bez pravde, i da je dužnost međunarodnog prava da utvrdi i otvoreno prizna činjenice, što je vrlo važna misija i glavna odgovornost u odnosu na naredne generacije. Mi, također, znamo da pravdu izriču muškarci i žene, koji su iz različitih zemalja, i da je način na koji gledaju u činjenice pod velikim utjecajem, ponekad nesvjesno, samih njihovih kulturnih predrasuda koje su pohranjene načinom na koji su učili historiju. Presuda ICJ u slučaju Bosne, na primjer, je čvrsto povezana sa ICTY-jevim polaznim pretpostavkama koje su, u pogledu činjenica, dijelom netačne. Uistinu je gledanje na ovaj rat kao na "građanski rat" (što je komunistička teza) ili kao "međuetnički sukob" (što je međunarodni način govora) oprečno činjenicama koje smo bili u mogućnosti posmatrati i rekonstruirati. Ustvari, najtačnija definicija Miloševićeve politike je data u Francuskoj 1992. godine, upravo na početku rata, od strane Annie Le Brun koja je opisala ovu politiku kao "nacional-komunističku". Ovaj izraz je savršeno sumirao i nacionalističku ideologiju u Srbiji i cilj ovog totalitarističkog režima. Uz to, ukoliko odete i na vukovarsko groblje primjetit ćete da su se neki Srbi i Bošnjaci zajedno borili na strani Hrvata protiv Miloševićeve armije. Te činjenice potvrđuje izjava Nataše Kandić koja kaže da je "etničko porijeklo irelevantno". Mogla bih dodati da etničko porijeklo, nažalost i uprkos svom dokaznom materijalu o genocidu, još uvijek izgleda da odgovara i srpskim nacionalistima i međunarodnom pravu, koji su podržani od strane zapadnih nacija.

Da zaključim na manje pesimističan način, sada mislim da ako su mnogi ljudi bivše Jugoslavije svjesni da je posljednji rat bio neka vrsta ponavljanja Drugog svjetskog rata, ovo tumačenje otvara nova vrata. Zaista bi rad na ovom konceptu ponavljanja, u različitim mjestima u Hrvatskoj, Bosni, Srbiji, na Kosovu, gdje se ovo ponavljanje i dogodilo, mogao pomoći mladim ljudima da postanu svjesni barem ovog iznenađujućeg mehanizma. To bi mogao biti prvi korak ka stimuliranju njihove radoznalosti i početku oštre borbe protiv lokalnih i međunarodnih poricanja, kritizirajući i totalitarizam, i negiranje i etno-nacionalnu mitologiju. U međuvremenu, EU bi trebala podržati prevođenje mnogih knjiga i, također, podržati one u Hrvatskoj, Bosni i Srbiji koji se bez sredstava bore za priznanje zločina, protiv političkih lokalnih i međunarodnih laži. Samo jaka i pametna kulturna podrška, koja pomaže da se izgrade novi odnosi utemeljeni na općem priznanju onoga što se stvarno dešavalo još od 1991. godine, uključujući odgovornost trupa UN-a, će pomoći da se tačno rekonstruira historija ovog rata, pomažući u ovom zajedničkom poslu u ponovnoj izgradnji mirnijeg i konačno takvog odnosa među ljudima koji znači puno povjerenje. Naravno, ovaj zajednički rad će trajati godinama. I upravo zato što će dugo trajati trebali bismo početi što je moguće prije i postepeno postavljati umjesto vojnika ljude, koji se bore protiv negiranja i nacionalizma za istinu, iskreno priznanje genocida u Hrvatskoj i Bosni, i konačno koji se bore za mir. Ako bi ovaj zajednički i ozbiljan rad mogao pomoći da većina mladih ljudi u Srbiji čita o sopstvenim mitovima kao da su istinski pjesnici, možda bi konačno razumjeli da je "nebeska Srbija" izvanredna metafora koja znači Srbija koja će zauvjek ostati u sjećanju čovječanstva. Suočavanje sa istinom, suočavanje sa izdajom sopstvenih vođa i sveštenika, izgleda kao najbolji način slijeđenja puta nezaboravnog primjera ljudske hrabrosti u Evropi i svijetu.

REZIME

Petnaest godina Međunarodno pravo radi kako bi osudilo zločine u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, počinjene između 1991 i 1995 (posebno opsada Vukovara od strane Miloševićeve armije, potpomognute četnicima i masovna ubistva izvršena od strane četnika u Srebrenici).

Međutim, uprkos istraživanjima i dokazima, pravda još nije jasno izrečena, a narod (stanovništvo) se još tretira nehumano i ponekad ponižavajuće od strane onih koji predstavljaju Evropu i Međunarodno pravo. Prema tome, moramo kazati da je postojalo snažno nerazumijevanje.

Nikada nećemo pomoći izgradnju trajnog mira u ovom području ako ne budemo kritičniji prema činjenicama, njihovom tumačenju i osudama/ocjenama. Zbog činjenice da su današnji glavni problemi u Bosni i Hercegovini posljedice rata koji je počeo Milošević, kao i načina na koji su zapadne demokracije posmatrale ovaj rat, ja ću se u ovom radu, fokusirati na dva aspekta:

prvo, kakve bi pogubne posljedice mogao imati nedostatak pravde i zašto bi Međunarodno pravo moralo, i to što je prije moguće i u skladu sa dokazima i dokumentacijom, konstatovati da je država Srbija pod vođstvom Miloševića odgovorna za agresiju na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu 1991. godine, kao i za genocid na cijelom ovom području (u tom cilju objasniću zašto se ne radi samo o zločinima protiv čovječnosti ili masovnim ubistvima, nego i, konkretno govoreći, o politici genocida); i

drugo, želim da otvorim pravu raspravu, mislim, o tome kako su Evropska unija i Sjedinjene Američke Države mogle i trebale pomoći izgradnju mira u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Srbiji i Kosovu za mlade generacije.

SUMMARY

For fifteen years, International Law has been working to judge the crimes committed in Croatia and Bosnia between 1991 (the siege of Vukovar by Milosevic's army helped by the Chetniks) and 1995 (the mass murder perpetrated by the Chetniks in Srebrenica). However, in spite of all enquiries and evidence, justice still has not been clearly worded and the population is still mistreated and sometimes humiliated by those who represent Europe and International Law.

Therefore, we must conclude there has been a heavy misunderstanding. We will never help building a durable peace in this area without being more rigorous with the facts, their interpretation and judgements. In this paper, because the main difficulties in Bosnia and Herzegovina today are the consequences both of the war started by Milosevic and western democracies' way of viewing this war, I will focus on two aspects:

first, what deathly consequences a lack of justice could have and why International Law should, as soon as possible and in accordance with the evidence and the documentation, conclude that the Serbian state led by Milosevic was responsible for aggression against Croatia and Bosnia in 1991, and for genocide all over this area (in this respect, I will explain why there are not only crimes against humanity or mass murders, but also, rigorously speaking, a policy of genocide); and

secondly, I would like to open the real debate, I mean, how the EU and the US could and should help to build peace in Croatia, Bosnia, Serbia, Kosovo, for the young generations.

Prof. dr. Janja Beč – Neumann, Interuniverzitetski centar, Dubrovnik

PORICANJE GENOCIDA KAO NJEGOVA POSLEDNJA FAZA IZ PERSPEKTIVE POSMATRAČA (SLUČAJEVI)

To je zapravo rekao Gregory H. Stanton, predsednik IAGS (Međunarodna asocijacija iztraživača genocida) u svom tekstu "OSAM FAZA GENOCIDA" u kome tvrdi da je genocid proces koji se razvija kroz osam faza koje su predvidljive ali nisu neizbežne. Na svakom nivou preventivnim merama se može genocidni proces zaustaviti. Osma faza genocidnog procesa je poricanje da se to desilo. Poricanje je jedan od najsigurnijih preduslova da se genocid ponovi www.genocidewatch.org i www.preventgenocide.org Jermenski genocid se poriče i danas u Turskoj a desio se pre skoro sto godina u Otomanskom carstvu. Genocid u Darfuru koji se danas uživo direktno prenosi, poriče vlada u Sudanu. Strategije poricanja su veoma slične, skoro iste; Jermenski genocid, Holokaust, Kambodža, Argentina, Gvatemala, Bosna i Hercegovina, Ruanda, Sudan. Zajedničko im je i to da su to pre svega državne strategije (top-down procesi) koje se ostvaruju na 12 sličnih načina. Konteksti, vreme dešavanja i društveni ugovori su različiti. 1. Broj žrtava i sumnje u verodostojnost statistika; 2. Moralna diskvalifikacija svedoka; 3. Tvrdnje da su smrti bile nenamerne, slučajne; 4. Isticanje "čudnih običaja žrtava"; 5. Racionalizacija ubijanja kao plemenskih konflikata; 6. Sile koje su se "otele kontroli"; 7. Plašenje diplomata tvrdnjom da ako se uhapse ubice da će biti ugrožen ili čak i neostvariv mir; 8. Pravdanje poricanja zbog ekonomskih interesa; 9. Žrtve imaju dobar tretman; 10. "Definicionalisti"; 11. Optuživanje žrtava; 12. Mir i pomirenje su važniji nego optuživanje ljudi za genocide.

To je zapravo skraćena verzija moga teksta objavljenog u nedeljnom listu "Pančevac" 11. jula 2008. godine, u Pančevu, pod naslovom GENOCID JE ZLOČIN DRŽAVE. Zašto se meni čini da je to važno pomenuti? Ima nekoliko razloga za to. Prvi je da mi jesmo post-ratni, post-konfliktni, post-traumatski region, što je sve naravno tačno, **mi smo pre svega postgenocidni region** prema odredbama međunarodnog krivičnog prava,

prema presudi Međunarodnog suda pravde od 26. 2. 2007. po dve osnove: počinjen genocid u Srebrenici i nečinjenje Srbije da taj genocid spreči. Od 11. 7. 1995. postoji u Srbiji zapravo zavera ćutanja ili zločin ćutanja (Janja Beč, 2005) ili genocidofobija (Mario Bezbradica, 2006). To jeste lokalni list, ali list sa velikim tiražom za prilike u Srbiji, ima oko 12.000 prodatih primeraka. Zatim, po kriterijumu procesa dugog trajanja, to je list sa dugom tradicijom, osnovan u Pančevu u Austrougarskoj 1869. Prema mojim saznanjima prvi put je u Srbiji, od genocida počinjenog prema bošnjačkom narodu u Srebrenici 11. 7. 1995., "Pančevac" je na naslovnoj stranici javno rekao "Građani Pančeva saosećaju sa porodicama 7.500 nevinih žrtava u Srebrenici." I na kraju, to je prvi tekst koji sam napisala po pozivu za bilo koji medij u Srbiji, od početka moga bavljenja temom genocida, ratnih zločina i sećanja, sada već dalekog aprila 1995. Glavni urednik Nenad Živković me je zamolio da napišem tekst za 11. juli. Pustila sam ga da odustane i da se predomisli. Nije odustao i nije se predomislio. Tekst je objavljen 11. jula 2008. Nenad Živković je smenjen krajem istog leta.

Od Hate Speach do Hate Silence - banalnost ravnodušnosti

Srbija je prošla, ako se posmatra period od dvadeset godina, 1989 - 2009, taj put od hate speach do hate silence (od poricanja do priznanja), od govora mržnje do ćutanja mržnje, do banalnosti ravnodušnosti. Banalnost ravnodušnosti je oblik posmatračkog ponašanje kada se završi rat, kada prođe situacija ekstremnog nasilja (Janja Beč, 2005). Ekstremno nasilje u obliku genocidnog procesa koji je počeo u aprilu 1992. u regionu Zvornika, regionu Bijeljine, regionu Prijedora, regionu Kotor Varoši, regionu Ključa, regionu Višegrada, završilo se 11. jula 1995. u Srebrenici u obliku genocida počinjenog bošnjačkom narodu. Banalnost ravnodušnosti kao oblik posmatračkog ponašanja ogromne većine ljudi je i preduslov da se genocid desi.

Postoji ogromna literatura o žrtvama, počiniocima pa i o spasiocima u situacijama ekstremnog nasilja pa tako i genocida, i to u svim oblastima; međunarodnom krivičnom pravu, međunarodnim krivičnim sudovima vojnim i civilnim (Ankara, Leipzig, Nürnberg, Tokyo, ICTY,

ICTR, ICC); u istoriji, sociologiji, psihologiji, literaturi, ratnoj fotografiji, ratnom novinarstvu, poeziji, muzici, slikarstvu, filmu, pozorištu ali je zanemarljivo mali broj radova na temu posmatrača. Samo nekoliko autora se bavilo ovom temom posmatračkog ponašanja u odnosu na počinioce i žrtve, pokušavajući da objasne kako je moguće prevazići posmatračko ponašanje aktiviranjem posmatrača i tako smanjiti potencijal za viktimizaciju (Ervin Staub, 1996). Posmatračko ponašanje pa tako i posmatrači nastaju u posmatračkoj situaciji koja je određena dužinom trajanja ekstremne situacije nasilja i fragmentacijom planiranja i izvršenja zločina. U zavisnosti od toga postoji razlika u niskom, srednjem i visokom stepenu posmatračkog ponašanja. Deset primera posmatračkog ponašanja u Holokaustu ukazuju na to da je samo pažljiva analiza konteksta i interakcije sa osobama koje su uključene u proces viktimizacije, može pomoći da se prođe kroz traumu, i možda, spreče negativni aspekti posmatračkog ponašanja u budućim mogućim kriminalnim radnjama (Dan Bar-On, 2002).

Zašto mi ljudi dozvoljavamo počiniocima zločina da nanose patnju žrtvama a da mi stojimo sa strane i posmatramo? Zašto nismo svesni trenutka kada se naše nedelovanje preokrene u destrukciju? Zašto samo tako zastrašujući mali broj ljudi pređe iz te posmatračke pozicije u aktivnu, pomažući žrtvi, kao spasilac u slučaju Srđana Aleksića koji je umlaćen 21. januara 1993. preminuo posle duže kome 27. januara 1993. u Trebinju od strane vojnika Vojske Republike Srpske kada je uspeo da spase život sugrađanina Bošnjaka Alena Glavovića (Dinko Gruhonjić, 2007) ili zaustavljajući viktimizaciju, kao borac u Pokretu otpora? (Ervin Staub, 1996). Posmatračko ponašanje je kontekstualno, situacijsko pre nego što je to lična karakteristika posmatrača. Individualistički stav "gledaj svoja posla" i "ne dešava se to u mome dvorištu/selu/državi", zatim zastrašujući trend porasta privikavanja na nasilje na javnoj sceni, onda često prihvatanje da je žrtva sama kriva za to što joj se to desilo i da "su takva vremena bila", teško shvatljivi paradoksalni moral počinioca zločina koji vraćaju u svoje sećanje detalje zločina i to sećanje im pomaže da "zaborave" ili potisnu ceo zločin u kojem su učestvovali i na kraju proces normalizacije posle zločina, su pet psiholoških konstrukta koji mogu da pojasne posmatračko ponašanje i posmatrače (Dan Bar-On, 1989).

Tri nivoa posmatračkog ponašanja

Proces normalizacije posle magnum crimen kao što je genocid, je važan psihološki konstrukt koji je deo realnosti i života posle genocida. To je ćutanje, tišina kao kombinacija onoga što se rečima ne može opisati (indescrible) i onoga o čemu se ne govori (undiscutable). To ćutanje i tišina posle genocida imaju svoje različite aktere i interese. Počinioci genocida namerno podržavaju, stvaraju i održavaju ćutanje i tišinu i računaju na specijalnu kombinaciju onoga o čemu se ne govori (tabui: stvari o kojima se u društvu ne može otvoreno diskutovati i govoriti) i onoga što se rečima ne može opisati (događaji i ljudi za koje mi nemamo reči da opišemo jedni drugima).

I žrtve i počinioci mogu želeti da normalizuju svoje živote i u toku i posle viktimizacije naravno iz veoma različitih razloga. Žrtve žele da sačuvaju svoj ljudski izgled uprkos fizičke patnje, ponižavanja i dehumanizacije koje su preživeli. Počinioci žele da sačuvaju svoj ljudski lik uprkos bestijalnosti koje su počinili. A posmatrači žele da kupe normalizaciju kao normalnost zato što ih to oslobađa moralne dileme o njihovoj sopstvenoj problematičnoj nedelatnosti, nedelovanja u procesu viktimizacije (Dan Bar-On, 1999).

Uvažavajući sve ove psihološke konstrukte, može se reći da ne postoje posmatrači kao takvi, kao karakterna crta ili tip ličnosti. Postoje mnogi oblici posmatračkog ponašanja. Postoje različite pozicije u tom ponašanju; očevidci, oni koji čuju o događaju, oni koji su daleko kao i različiti nivoi izloženosti procesu viktimizacije. Posmatrači nisu pravno odgovorni za zločinačka dela počinilaca. Ali danas je ljudska zajednica ipak došla do toga da iako posmatrači nisu pravno odgovorni oni jesu moralno i psihosocijalno odgovorni za to što svojim nečinjenjem omogućavaju da se proces viktimizacije desi; i da počne i da traje. Sa moralnog i psihosocijalnog stanovišta ne postoji ni jedan počinioc koji bi mogao da učini zlo žrtvama bez ćutljive, nekad i aktivne, podrške mnogobrojnih posmatrača.

Holokaust jeste promenio stav prema posmatračima tako da danas ipak imamo porast svesti o posmatračkom ponašanju. Jedan od vidljivih oblika porasta te svesti su zahtevi onih koji su preživeli Holokaust za finansijskom kompenzacijom od banaka i osiguravajućih organizacija

u Švajcarskoj i Nemačkoj, a ubrzo posle toga kao posledica toga događaja zahtev za kompenzacijom potomaka preživelih Jermenskog genocida koji su podneli naslednici u trećoj generaciji bankama u Nemačkoj (Janja Beč, 2006/2). To je bilo moguće kada su se te institucije našle pod ogromnim pritiskom javnog mnjenja u izmenjenom kontekstu i u drugačijem društvenom ugovoru nego za vreme procesa viktimizacije. To se može uzeti kao prvi korak koji posmatrače čini pravno i društveno odgovornima za proces viktimizacije u kome oni nisu direktno učestvovali, ali mogli su da imaju direktne ili indirektne koristi od procesa viktimizacije. To su samo primeri koji pokazuju da smo mi kao ljudska bića na početku puta otvaranja pitanja posmatrača a ne na kraju toga puta. Ostaje otvoreno pitanje zašto se posmatračko ponašanje tako retko preokrene u aktivno, bilo kao spašavanja žrtava ili kao aktivan otpor počiniocima. (Ervin Staub, 1989)

Posmatračko ponašanje ima svoje unutrašnje razlike i dinamiku. U ispoljavanju postoje tri nivoa posmatračkog ponašanja; - nizak, - srednji i - visoki nivo. Kod niskog nivoa toga ponašanja glavni uzrok je način na koji smo kondicionirani u svojoj zajednici da se ponašamo kao da se to nas ne tiče i da budemo ravnodušni. Vreme je takođe važan faktor za određivanje nivoa posmatračkog ponašanja, što vreme duže traje to se i taj nivo pomera ka srednjem ili visokom posmatračkom ponašanju. Korist koju posmatrači mogu da imaju je izuzetno važan faktor u posmatračkom ponašanju. Korist koju su posmatrači dobili direktno utiče na ćutanje i prikrivanje viktimizacijskog procesa u zajednici sa počiniocima. Uključenost posmatrača u planiranje procesa viktimizacije je još jedan važan kriterijum u određivanju nivoa posmatračkog ponašanja.

Planiranje viktimizacijskog procesa je uglavnom fragmentirano i skriveno, ali danas postoje utvrđeni kriterijumi koji omogućavaju predvidljivost takvih procesa. To predviđanje i prevenciju otežavaju počinioci koji su uglavnom, u tom delu planiranja, znaju jako dobro svoj posao i načine kako da izbegnu razotkrivanje plana. Fragmentiranje i birokratizacija mesta i vremena omogućavaju dezinformisanje i smanjuju vidljivost i jasnoću plana procesa viktimizacije (Sigmund Bauman, 1989).

Posmatračko ponašanje se događa u veoma hijerarhijskom društvenom okruženju. Neki zločini su planirani i izvršeni od države (Rummel, R. J. 1994), a genocid je u celini zločin države (Helen Fein, 1995). Šta može

da uradi običan građanin u situaciji genocidnog planiranja i izvršenja? Pošto se radi o totalitarnim državama koje čine takve zločine, ono što pojedinac može da uradi je veoma ograničeno u poređenju sa patnjom koju može da nanese sebi i svojim bližnjima. Kriminalni režimi i počinioci upravo i računaju na specifičnu kombinaciju poslušnosti, ravnodušnosti i straha koji im omogućavaju da neometano od bilo koga ili malog broja ljudi počine zločine i da računaju s tim da posle tih zločina žive pod zaštitom onoga što se rečima ne može opisati i o čemu se u našem društvu ne govori javno (Dan Bar-On, 1999).

Emocionalna povezanost je takođe važan deo posmatračkog ponašanja; roditelji, deca, supruge, šira porodica, rođaci, prijatelji počinioca utiču na nivo posmatračkog ponašanja iz emotivnih vezanosti, a ne iz sebičnih razloga ili direktne koristi osim emocionalne koristi.

Nivoi posmatračkog ponašanja su važni za razumevanje zato što na niskom pa i na srednjem nivou postoji mogućnost da se destrukcija zaustavi. Ljudi nisu dovoljno svesni o čemu se radi, nije ih briga pošto se ne dešava u njihovom dvorištu, ili su i sretni što se tako dešava. Kada pređe sa ta dva nivoa u visoki nivo posmatračkog ponašanja onda se destrukcija više ne može zaustaviti i dobija zastrašujuće razmere i po važnošti i po veličini. Tako je bilo i u Holokaustu.

U našim razgovorima od 2002. do 2008. o Ruandi, Kongu, Sudanu, Ugandi, Bosni i Hercegovini, Centralno Afričkoj Republici, Kambodži, Gvatemali, Argentini, Čileu, Holokaustu, Dan Bar-On i ja smo stalno povećavali broj posmatrača koji su potrebni da bi se desio zločin. On piše o tome i kaže 2002. da je potrebno 10 posmatrača koji omogućavaju počiniocu da učini zlo, zločin. Ne sme se zaboraviti da su nacisti u toku Holokausta bili veoma sofisticirani u vođenju toga procesa. Dnevna indoktrinacija, fragmentacija, manipulacija jezika i slika, plus strah, pretnje i nasilje, sve je to bilo u službi i pod kontrolom totalitarnog rezima. Nacisti su takođe savršeno računali na ljudsku ravnodušnost i to ne manje nego na strah i mržnju. I upravo je ta ravnodušnost ljudskih bića za tuđu patnju i stradanje važna za razumevanje. Ne možemo samo govoriti o razlikama između režima. Mi moramo učiti kako ljudska bića prihvataju takve režime i kako funkcionišu u takvim režimima kao da je to običan posao i kao da se ništa ne dešava (Dan Br-On, 2002).

Deset vrsta posmatrača Holokausta i Srebrenice

Polazeći od presude Međunarodnog suda pravde od 26. 2. 2007. da se prema kriterijumima međunarodnog krivičnog prava u Srebernici 11. 7. 1995. dogodio genocid počinjen bošnjačkom narodu i da je svaki genocid specifičan i jedinstven, ali ipak uporediv, (Israel Charny, 2007) pokušaću da uporedim posmatrače u Holokaustu i Srebrenici prema modelu koji je načinio Dan Bar-On u svom tekstu THE BYSTANDERS IN RELATION TO THE VICTIMS AND THE PERPETRATOR – TODAY AND DURING HOLOCAUST (POSMATRAČI U ODNOSU NA POČINIOCE I ŽRTVE - DANAS I ZA VREME HOLOKAUSTA).

1. Oportunistički posmatrači, "Mladi, industrijski poduzetnik koji je verovao da Hitlerov režim i aktivnost mogu da pomognu njegovom poslu i rastu nemačke ekonomije. On se kasnije pravio da ne vidi da njegov otac ili brat zapošljavaju radnike na prinudnom radu u ime rasta njihovih poslova i pomoći nemačkoj ratnoj industriji i privredi. On je bio šokiran posle rata kada je saznao kakve su se užasne stvari dogodile Jevrejima u koncentracionim logorima. On je možda bio i ponosan na državu Izrael, zbog vitalnosti i vojne moći, i čak je učestvovao svojim ulaganjima u rastu ekonomije u Izraelu. On jeste znao šta se dešava, imao je dovoljno i vremena i informacija, da dobro zna o zločinima u nacističkoj eri. Ali on je bio previše zaokupljen svojom 'karijerom', pravio se da ne zna i ne vidi manje 'važne' ('neprijatne') aspekte te ere. Umesto da se suprotstavi i da bude revoltiran, on je odabrao da bude koherentna, moralna osoba, visokog integriteta prema vrednostima toga vremena." (Dan Bar-On, 2002). Ovde su potrebna ozbiljna istraživanja naravno, ali i bez toga ratna ekonomija Srbije i privatizacija kroz ratove 1991-1995 ima dovoljan broj ovakvih primera oportunističkih posmatrača. Praćenje tokova novca u periodu 1991-1995 mogu doprineti boljem uvidu u ovu grupu oportunističkih posmatrača (Human Rights Watch, 2006). Takođe je zanimljivo praćenje štrajkova u tom periodu. Verovatno ih nije ni bilo pošto je vertikalni, industrijski konflikt potpuno blokiran od političke, vojne, policijske, medijske i finansijske elite u Srbiji i prebačen u horizontalni, nacionalistički (Josip Zupanov, 1995).

2. Ulični posmatrači, "Obični ljudi sa ulice koji su dobili posao posle nezaposlenosti u Vajmarskoj republici i koji su sa svojim hlebom

kupili i priču da su Jevreji krivci za korupciju u Nemačkoj. Oni su išli na velike mitinge u Nirnbergu, oni su vikali, mahali zastavama, pevali anti-semitske pesme i bili oduševljeni snagom Nemačke i mogućom pobedom. Kada su odvodili njihove susede, činjenica da su to bili Jevreji bila je samorazumljiva pa nisu ni pitali ništa, niti su učinili išta da to zaustave. Kada je rat bio završen, oni jesu bili malo zbunjeni, ali su se prilagodili brzo novim okolnostima. Puno godina kasnije, kada su već zaboravili svoju oduševljenost nacizmom, postali su radoznali da li je iko od Jevreja u mestu preživeo i bili su srećni da im pomognu ako dođu u posetu svojoj bivšoj domovini. Nedostatak samopoštovanja plus tvrdoća karaktera, ravnodušnost, zavist i mržnja prema 'onima drugima koji čine zlo' pomogla im je da odrede 'nas' i 'njih' na pozitivan način za sebe, 'nas'. Hitler je bio majstor u stvaranju takvih ljudi i njihovih emocija u svojoj propagandi." (Dan Bar-On, 2002). Srebrenica je zapravo počela onda kada je milion 'običnih ljudi', 'uličnih posmatrača' u Novom Sadu i širom Vojvodine, na Gazimestanu, na Ušću pevala nacionalističke pesme, mahala zastavama i bila oduševljena snagom Srbije i verom u pobedu. Kada su odvodili susede i bilo je samorazumljivo da ih odvode zato što su bili 'oni' a ne 'mi", u ovom slučaju Bošnjaci u Prijedoru, Bijeljini, Ključu, Kotor Varoši, Višegradu, Zvorniku.

3. Ideološki orijentisani posmatrači, "Lekari koji su rasli sa teorijom rasne higijene i nisu im se oduprli ili suprotstavili. Oni su prihvatili svoju biološku socijalizaciju u medicini sa potrebom da leče svoju naciju kao što se leči i pojedinac (ubijanjem bakterija ili virusa koje slabe zdravo telo). Nisu postavili etička pitanja, na primer, kada iscelitelj postaje ubica, zato što su predpostavili da je neko već odlučio u njihovo ime šta je zdravlje (i moral) a šta je bolest (i zato nemoral). Posle rata nisu puno mislili o tome šta se u ratu dešavalo imali su puno posla kao lekari i na kraju medicina je medicina; Lekari pokušavaju da učine najbolje što mogu da pomognu ljudima da ozdrave. Ne znamo koliko su ostali verni svojim rasnim teorijama. On je mogao da postane spasilac ili da da otpor programu eutanazija ali on je ćuteći podržao zločine protiv ljudskih bića." (Dan Bar-On, 2002). Lekari su u slučaju Srebrenice posebna tema za istraživanje. Ali ne kao rasno orijentisani profesionalci koji su ćuteći prelazili preko profesionalnih etičkih kriterija i doprineli ubijanje ljudskih bića, nego po njihovom broju na istaknutim političkim mestima i moći

koju su imali, kao i po broju optuženika u ICTY. Model besplatnog školovanja u socijalizmu omogućio je da iz brutalno siromašnih porodica (slučaj Radovana Karadžića) inteligentna deca završe studij medicine i ne podnesu brzinu socijalne promocije plus da nikada ne prihvate ikakve vrednosti osim duboko tradicionalnih koje su u svom delu imale dugotrajno iskustvo neprolaska kroz traume prethodnih ratova i pristup rešavanju konflikta **do** "**istrage vaše ili naše**".

4. Karijerni posmatrači, "Profesori univerziteta ili umetnici, koji bi morali da budu aktivno uključeni u pitanja etike i morala, ali koji nisu marili kada su njihove kolege Jevreji profesori i umetnici otpuštani s posla. Oni su verovali da 'ih ima previše u svakom slučaju" i da je došlo vreme da se da više mogućnosti da pravi Nemci dobiju posao na Univerzitetu u tim godinama. Oni nisu podržavali uvek 'konačno rešenje Jevrejskog pitanja' ali nisu nikad ni progovorili da se tome suprotstave. Posle rata, u novom kontekstu antikomunizma, oni su bili i sretni da rade sa svojim kolegama Jevrejima iz Amerike i da progovore o tim 'teškim vremenima' bez ikakvog osećaja grižnje savesti ili svoje uključenosti u ta 'teška vremena'. Oni su napustili svoje moralne i etičke uloge iz pragmatičnih razloga, plus donekle anti-semitiska osećanja i zavist, i određen stepen oportunizma takođe." (Dan Bar-On). Opet nemamo istraživanja, ali bilo bi dobro istražiti na primer, koliko je profesora univerziteta i umetnika druge nacije otišlo iz Srbije, kada, kako, koliko je etnički homogenizirana struktura zaposlenih profesora i Univerziteta i srednjih pa i osnovnih škola, kao i umetničkih institucija. Koliko je profesora i umetnika bilo u anti-ratnom pokretu u Srbiji, minus koliko ih je bilo u 'projektu stvaranja velike Srbije', koliko ih je spašavalo svoje kolege pa bi smo dobili neki približan broj karijernih posmatrača. Možda.

5. Institucionalno-racionalni posmatrači, "Sveštenici lokalne crkve koji su znali za program eutanazije i nisu protestvovali (mada su bili protiv iz moralnih razloga) da ne bi prouzrokovali nemir u svojoj pastvi. Oni su kasnije znali više o istrebljenju Jevreja ali nisu opet govorili svojoj pastvi, niti su raspravljali o tome, i tako su dali prećutnu saglasnost nacistima. Oni su sledili glavnu liniju crkve i činili najbolje što su mogli za svoju pastvu. Kada se rat završio i kada su neki od njih hteli da govore o Rusima na prinudnom radu koji su ubijeni zato što su bili zaključani u podrumu i niko od seljana nije hteo da otključa taj podrum, on je bio

upozoren od moćnih ljudi u njegovoj crkvi da 'ako ode predaleko, biće smenjen'. Tako je opet zaćutao i nastavio svoje uobičajene religiozne aktivnosti. Ovi sveštenici su kombinacija institucionalne vizije sa dubokim hrišćanskim anti - semitizmom i sa pragmatičnošu 'ne ići nikad predaleko' ni u jednom pravcu. Oni su 'preživeli' svakog hijerarhijskog autoritarnog sistema, čak i u crkvi. Oni uče vrlo brzo kako da racionaliziraju sve da to predstave kao Božji plan za svoju vernu pastvu (Dan Bar-On, 2002)".

Opet nema istraživanja, ali bilo bi zanimljivo saznati da li je iko od pravoslavnih sveštenika pomogao svojim kolegama druge vere. Ja sam čula za takav jedan slučaj u Han Pijesku, od moje studentkinje na kursu u Inter-univerzitetskom Centru u Dubrovniku maja 2008, ali o tome se još ne govori, ali se ipak da rečima opisati, kao što je moja studentkinja uradila. Pravoslavna crkva je preko svog lokalnog sveštenstva odigrala možda najvažniju ulogu u pripremi rata pa time i Srebrenice preko namernog, planiranog oživljavanja i pojačavanja najdubljeg osećaja žrtve među Srbima preko dva traumatična istorijska iskustva; poraz na Kosovu 1389. i Holokausta na Balkanu, deo koji se odnosi na Jasenovac i stradanje srpskog naroda. Ogromnu agresiju traume preusmerili su na 'Turke' i na 'osvetu Turcima' koja je počela u proleće 1992. u Zvorniku, Višegradu, Ključu, Kotor Varoši, Prijedoru, Sarajevu, Sanskom Mostu i koje je svoje tragično finale imala u Srebrenici 11. 7. 1995.

6. 'Profesionalni posmatrači', "Stručnjak koji je pripremao hemijske nabavke za logore, uključujući i gas ciklon - B za Aušvic. Nije bilo njegovo da pita zašto logori traže toliko gasa ciklon-B. Možda je on čuo nešto o tome, možda je bio i radoznao da sazna o efektivnosti toga gasa, koji je on proizvodio ali je ipak odlučio da ne pita previše, to bi moglo da utiče loše na njegovu karijeru. On ima porodicu o kojoj mora da brine. Posle rata se bojao da će možda biti pod istragom ili da će mu biti suđeno, ali je ubrzo postalo jasno da je on bio mala riba u velikom okeanu sa ajkulama, i da će njegovo znanje sada biti potrebno Saveznicima da razviju svoju hemijsku industriju u novo stvorenom Hladnom ratu. On je imao svoje profesionalne interese za hemijski proces i zato nije mogao da brine još i o tome za šta se gas ciklon-B upotrebljava." (Dan Bar-On, 2002). Ovde se ne može naći direktna veza za poređenje pošto Vojska Republike Srpske u Srebrenici nije koristila ciklon-B.[1]

[1] Ciklon – B nije, ali bojne otrove ipak jeste (napomena Redakcije).

7. Profesionalni, ali manje karijeristički orijentisani, "Arhitekti koji su gradili gasne komore i želeli da reše tehničke probleme da bi omogućili efektivni kapacitet upotrebe, ispitivali su opterećenje komora i sklanjanje tela iz komora. Oni su bili uključeni u veliki projekat, možda najveći u profesionalnom životu. Profesionalna reputacija je bila u pitanju, i želeli su da pokažu kako su u stanju da urade dobar posao. To je bio glavni problem i posle rata zato što je bilo tako puno toga da se obnovi iz ruševina. Tehnička perfekcija je bila veoma cenjena kod Saveznika, kod Amerikanaca i Britanaca kolega arhitekata, koji su bili iznenađeni posvećenošću i savršenstvom u poređenju sa njihovom sopstvenom lenošću i nesavršenstvom. Moralna pitanja se nisu više ni postavljala samo planiranje i ostvarenje materijalnih projekata (Dan Bar-On, 2002)".

Srebrenica nije imala gasne komore niti arhitekte koji su radili na projektovanju, ispitivanju efektivnog kapaciteta upotrebe i opterećenja komora, kao i sklanjanja tela posle egzekucije. Ali jeste imala profesionalne posmatrače koji jesu i u toku egzekucija u Srebrenici a i posle, svojim ućešćem u rešavanju tehničkih problema kapaciteta, opterećenja i sklanjanja tela omogućili takvu efikasnost ubijanja i sklanjanja tela posle egzekucije da to jeste šokiralo svet. I izvelo ga, taj svet, previše kasno, iz sopstvene posmatračke pozicije.

8. Posmatrači na daljinu, "Dobro stojeći Amerikanci ili Britanci, ili Jevreji (kao i Šveđani, Švajcarci) koji su znali šta se dešava u nacističkoj Nemačkoj ali nije ih bilo briga za to. Možda ih je i bilo briga ali nisu učinili dovoljno da se spase što više Jevreja pre nego što je bilo previše kasno. U kasnijim stadijumima nisu uspeli da izvrše dovoljan pritisak na svoje vlade (i na one koji su donosili odluke i koji su mogli da pomognu) da pokušaju da zaustave proces istrebljenja Jevreja, bombardovanjem gasnih komora ili uništavanjem sitema železničkog transporta u nacističkoj Nemačkoj.

Posmatrači na daljinu su bila daleko od scene ubijanja, i njihovo neverovanje i skepticizam da je to uopšte moguće da se desi, kao i ravnodušnost i privatni konformizam (ne dešava se to u mom dvorištu) omogućili su nedelovanje, posebno kada se zna da su znali ili su mogli da znaju. Oni su imali privilegiju da žive u slobodnim, demokratskim državama, ali to ih ne oslobađa bazičnog, nedelatnog posmatračkog ponašanja baš kao i one koji su živeli u totalitarnim režimima (Dan Bar-On, 2002)".

Genocid u Ruandi aprila 1994. je bio, koliko ja znam, prvi genocid koji je direktno prenošen TV kamerama u celom svetu. Svet od toga nije ništa ili je malo naučio i posle toga nije sprečio da sledeće godine genocid u Srebrenici bude takođe direktno prenošen 11. jula 1995. Ravnodušnošt za patnju i stradanja drugih na daljinu, ima različite, sve zastrašujuće forme. Posebno onih koji imaju mogućnost da utiču na važne državne odluke u koje spadaju i svi ovi posmatrači na daljinu i u Holokaustu i danas.

9. Mrzioci drugačijih posmatrača, " Seljaci koji su živeli u blizini koncentracionih logora, koji su videli sa svojih prozora, mirisali, čuli krike ili videli kolone koje su išle u koncentracione logore. Oni su se ponašali kao da su to bili nestvarni događaji, "kao vazduh", kako kaže Eli Wiesel (1977) ili Paul Celane (1990). Neki su zatvarali vrata pred Jevrejima koji su pokušali da pobegnu tražeći pomoć. Ili su uzimali novac da ih sakriju da bi ih već sledećeg jutra predali SS-ovcima. Ili su ih i sami ubijali kada su uspeli da pobegnu pa tako sami postali počinioci. Ali njihova ravnodušnost za "drugačije" nije ni počela niti se završila sa Holokaustom. Oni žive u bliskim zajednicama, najćešće u jednostavnom i homogenom selu ili naselju, u kome svaki "drugačiji", posebno onaj koga je denuncirao neko moćan (crkva, policija ili država), nije vredan ljudske podrške ili saosećanja. To što su živeli u blizini mesta zločina samo ih je razljutilo, posebno kada su to postala mesta sećanja na zločine (Dan Bar-On, 2002)". Zapanjujuća je sličnost ponašanja seljaka u okruženju Mauthauzena, Aušvica u Holokaustu i Srebrenice pre svega na moralnom i psihosocijalnom nivou. (Barbara Chiarenza, 2006)".

10. Emocionalno povezani posmatrači, "I konačno supruge, rođaci, roditelji, deca počinilaca, koji su verovali da su njihovi supruzi, sinovi, rođaci heroji, predivni ljudi, koji nisu sposobni nikoga da povrede. U mojoj studiji (1989) pronašla sam da su u više od 90 porodica samo dve majke pokušale da se distanciraju verbalno i u ponašanju od svojih supruga, počinilaca nedela. Većina nikad nije ni pokušala da zamisli koliki je emocionalni teret za njihovu sopstvenu decu saznanje da je tata počinio zločin u ratu. Oni su bili zaokupljeni sopstvenim imidžom ili zaradom koji bi mogli da budu ugroženi takvim otkrićem. Nisu se usudili da postave pitanja, da promisle prošlost kritički, zato što u toku naci- ere niko nije ni pokušao da im omogući da se suoče sa muževima i onim što su ti muževi predstavljali. Oni su duboko isprepleteni vezama sa počiniocima koji

sebe vide kao žrtve istorijskih događanja koji su poremetili njihov miran život i uništile ga (Dan Bar-On, 2002)".

Emocionalni teret genocida počinjenog u Srebrenici 11. 7. 1995. je prenešen direktno na sledeću generaciju i indirektno na nekoliko sledećih generacija. Danas dominantno u Srbiji je, posebno među emocionalno povezanim posmatračima, poricanje koje ima uglavnom sledeće forme: "Srebrenica se nije desila ili je bila opravdana", " To su oni sami sebi učinili", "Stvari kao što je Srebrenica su se desile i pre i posle Srebrenice", "Mi smo takođe patili", "Zločin jesu počinili Srbi, ali niko od moje porodice nije učestvovao u tome". Da li postoje u drugoj generaciji emocionalno povezanih posmatrača i stavovi: "Zločin jesu počinili Srbi, moj otac/rođaci su učestvovali u tome" i "Zločin jesu počinili Srbi, moj otac/rođaci jesu učestvovali u tome, ali ako bi se ja našao/našla u toj situaciji ja to ne bih uradio/uradila" to ne znamo. U istraživanju o deci počinilaca Holokausta u Nemačkoj postojali su i ovakvi, malobrojni, stavovi. (Dan-Bar-On, 1989). To je početak u post-genocidnim društvima, dezintegracije monolitnog kolektivnog identiteta koji jeste proces sazrevanja i koji znači priznavanje postojećih razlika na pojedinačnom i kolektivnom nivou.

Epilog

Staklo je krhno i ima dve specijalne osobine, providno je i može biti i ogledalo, vidimo svoj lik u njemu. Kada razbijemo staklo mi razbijamo na simboličkoj ravni postojeći socijalni ugovor ali i sebe više uopšte ne vidimo. "Kristalnacht", (Kristalna noć) 9. 11. 1938. u Nemačkoj nije bila samo "noć polomljenog stakla" kada se fašizam više nije mogao zaustaviti i kada je počeo državni teror pogroma Jevreja. Posle Srebrenice mi sebe više ne vidimo u ogledalu; kako mi to izgledamo sebi posle toga što smo videli u Srebrenici i nismo reagovali, nismo učinili ništa da to zaustavimo. Posmatrali smo.

Budućnost ovog regiona zavisi od naše sposobnosti za dijalog a ne od dominacije koja nije znak snage nego znak slabosti i jada. Naša je potreba da vidimo sebe u ogledalu i da pokušamo da razumemo svoje mesto u svetu koji se tako brzo menja. Staklo koje su polomili Nacisti 9.11.1938. još nije sastavljeno. Za to je potrebno nekoliko generacija.

Toliko će trebati i nama u Srbiji posle Srebrenice.

PRIMERI HRABROSTI:

"Reci mi ako znaš", stigla me je kod izlaza.
"Šta?"
"Nisu ih sve pobili?"
"Ne znam."
"Pa nisu mogli, hiljade ljudi je bilo u Kravici."
"Zašto da nisu mogli, hiljade ljudi, dvadeset, sto?"
"Pa svoji smo bili. "
Izašla sam. Napolju mrak i sneg
("Emira", u: Janja Beč "Pucanje duše", 1997).

" ...a pravo mesto za iznošenje patnji Muslimana i Muslimanki je upravo sredina iz koje su njihove patnje potekle, to jest srpska, jer upravo u njoj može da se javi onaj jedan ispovestima pogođeni koji će odlučiti da patnju ne čini." **(Aleksandar Tišma, predgovor u: Janja Beč , "Pucanje duše" 1997)**.

"Zovem se Uroš. Rođen sam 1981. godine u Pančevu. Da se zovem Mirsad i da sam rođen u Srebrenici, bio bih već 13 godina mrtav", podnaslov: "Građani Pančeva saosjećaju s porodicama 7.500 nedužnih civilnih žrtava Srebrenice", naslovna stranica, sa velikom fotografijom mladog muškarca **("Pančevac", nedeljna novina, osnovan 1869, broj 4253, 11. juli 2008)**.

"Mi sada imamo problem u Srbiji sa ovim ratovima, imamo premalo žrtava a previše počinilaca" **učesnik rasprave iz Pančeva o osnivanju Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava u nekadašnjoj SFRJ (REKOM), organizator " Građanska akcija Pančevo", Pančevo, 28. 3. 2009)**.

"O nisu krivi primitivci što su pokupili mast. Korov nikne gdi god stigne.

Ma svaka njima čast.

Krivi smo mi...

Otkud ti paraziti što su nam zagustili?

Nemoj stari moj, krivi smo mi što smo ih pustili...

Ma šta su znali Generali i brkati Majori?

Jedino da viču "Pali", ali nisu najgori.

Krivi smo mi!... Krivi smo mi što smo se sklanjali..

Nisu krivi depresivci, lude i psihopate što su rušili, a sada nama nude lopate.

Krivi smo mi.

Sorry matori, krivi smo mi koji smo ćutali."

Đorđe Balašević, " KRIVI SMO MI".

EXAMPLES OF COURAGE:

"Tell mi if you know anything", she caught me up at exit.

"What?"

"They did not kill them all, did they?"

"I don't know."

"Well, they could not do it, there were thousandsof them in Kravica."

"Why could not they do that, kill the thousands, twenty, a hundred…?"

" But, we all were ours."

I got out. Outside was dark and snowing.

("Emira", in: Janja Beč "Breaking of Soul"("Pucanje duše", 1997).

" ...and the right place for reporting the sufferings of Muslim men and women is just the setting from which their sufferings had arisen, and it is Serbian one, since it is just here that a one affected by the stories – testimonies may appear, the one who will decide that he would not inflict sufferings to anybody **(Aleksandar Tišma, Preface in: Janja Beč, "Breaking of Soul " 1997)**".

"My name is Uroš. I was born in 1981. in Pančevo. If my name were Mirsad and if I were born in Srebrenica, I would have been dead already for 13 years", Subtitle: "Citizens of Pančevo feel sympathy with the families of 7.500 innocent civil victims from Srebrenica", title page with a big photo of a young man **("Pančevac", weekly newspaper, founded 1869, No. 4253, 11 July 2008)**.

"Now we have a problem in Serbia with these wars, we have too little victims and too much perpetrators" a participant in the debate from Pančevo on constituting a Regional Commission for establishing the facts on war crimes and other heavy violations of human rights in the former Yugoslavia (REKOM), organizer **"Civilians' Action Pančevo", Pančevo, 28 March, 2009)**.

"Oh, primitives are not guilty for taking away the fat. Weed springs wherever it can.

Yes, well done. I take my cap off to them.

It' s our fault…

Where did these parasites come from to put us in a tight spot?

No, don't old man! It is our fault 'cause we let them do it. ..

But what did Generals and large-mustached Majors know?

Only to shout: "Fire", but, they are not the worst.

Guilt is ours! …Guilt is ours, 'cause we sheltered….

Depressives, fools and psychopaths are not guilty 'cause they had ruined and now they offer us shovels.

Guilt is ours!

Sorry, my old man, Guilt is ours, of all of us who were silent.

Đorđe Balašević, "GUILT IS OURS" ("KRIVI SMO MI")

LITERATURA

1. Arend, Hannah, BESUCH IN DEUTSCHLAND (POSETA NEMAČKOJ) Rotbuch Verlag, Berlin, 1993.
2. Bar-On, Dan LEGACY OF SILENCE: ENCOUNTERS WITH CHILDREN OF THE THIRD REICH (NASLEĐE ĆUTANJA - SUSRETI SA DECOM TREĆEG RAJHA), Harvard University Press, Cambridge, 1989.
3. Bar-On, Dan & Charney, Israel, THE LOGIC OF MORAL ARGU-MENTATION OF CHILDREN OF THE NAZI ERA (LOGIKA MORALNE ARGUMENTACIJE DECE NACISTIČKE ERE) International Journal of Group Tensions, 22, 1, 1992.

4. Bar-On, Dan, THE UNDESCRIBABLE AND THE UNDISCUSSABLE: RECONSTRUCTING HUMAN DISCOURSE AFTER TRAUMA (NEOPISIVO I NEDISKUTABILNO - GRAĐENJE LJUDSKOG DISKURSA POSLE TRAUME) Central European University Press, Budapest, 1999.

5. Bar-On, Dan, BEYOND THE GLASS, WHAT HAS BEEN BROKEN (IZA STAKLA, ŠTA JE RAZBIJENO)? The Annual Ida E. King Memorial Lecture, novembar 14, 2002, privatna prepiska sa autorom.

6. Bar-On, Dan, THE BYSTANDERS IN RELATION TO THE VICTIM AND THE PERPETRATOR: TODAY AND DURING HOLOCAUST (POSMATRAČI U ODNOSU NA ŽRTVU I POČINIOCA – DANAS I ZA VREME HOLOKAUSTA), privatna prepiska sa autorom 2004.

7. Bar-On, Dan, IN SARAJEVO LIFE IS WORTH 1 DEM – THE SAME AS A BULLET: ACADEMIC EXILE - THE LONG TERM THREAT OF INTACTABLE CONFLICTS (U SARAJEVU ŽIVOT VRIJEDI 1 DEM - ISTO KAO METAK – AKADEMSKI EGZIL - DUGOROČNA PRIJETNJA NEDODIRLJIVIH KONFLIKATA), Pogovor u: Janja Beč, ARHIPELAG ATLANTIDA, Edicija "Listen/Talk/Reflect/Trust" (Slušati/ Razgovarati/Razmišljati/Vjerovati) www.war-crimes-genocide-memories.org/lectures, Buybook, Sarajevo, 2004.

8. Bar-On, Dan, WHO ARE PERPETRATORS AND WHO ARE WE (KO SU POČINIOCI, A KO SMO MI)? privatna prepiska sa autorom 2006.

9. Bar-On, Dan, RECONCILIATION REVISITED FOR MORE CONCEPTUAL AND EMPIRICAL CLARITY (PONOVO O POMIRENJU RADI BOLJE KONCEPTUALNE I EMPIPRIJSKE JASNOĆE) u: DARKNESS AT NOON: WAR CRIMES, GENOCIDE, AND MEMORIES (TAMA U PODNE – RATNI ZLOČINI, GENOCID I SJEĆANJA), Univerzitet Sarajevo, 2007.

10. Beč, Janja, PUCANJE DUŠE, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji & Radio B-92, Beograd, 1997.

11. Beč, Janja, GENOCIDE LIVE (GENOCIDE UŽIVO) u III SEMINAR REFUGEES AND POST-COFLICT RECONCILIATION, Granada, 3 - 6. aprila, 2003.

12. Beč, Janja, VREME KOLIKO TRAJE RAT, Predgovor u: TORTURE U BOSNI I HERCEGOVINI ZA VREME RATA 1991-1995, Savez logoraša Bosne i Hercegovine, Centar za istraživanje i dokumentaciju, Sarajevo, 2003.

13. Beč, Janja, ARHIPELAG ATLANTIDA, Buybook, Sarajevo.

14. Beč, Janja, OD HATE SPEECH DO HATE SILENCE: BANALNOST RAVNODUŠNOSTI (OD GOVORA MRŽNJE DO ĆUTANJA MRŽNJE – BANALNOST RAVNODUŠNOSTI), Predgovor u: SREBRENICA - OD PORICANJA DO PRIZNANJA) Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2005.

15. Beč-Neumann, Janja, LIFE AFTER GENOCIDE (ŽIVOT POSLE GENOCIDA), III YOUNG WOMEN'S NATIONAL CONFERENCE ARE WE WOMEN ABLE? GENDER ... AND MULTICULTURALISM (TREĆA NACIONALNA KONFERENCIJA ZA MLADE ŽENE JESMO LI MI ŽENE SPOSOBNE? POL ... I MULTIKULTURALIZAM. Isonomia Foundation of the Jaume I Castellon, Španija, 13-15. septembar, 2006.

16. Beč-Neumann, Janja, THE OTHER SIDE OF SILENCE: PRIVATE AND PUBLIC STORIES ABOUT KZ SEMLIN (DRUGA STRANA ĆUTANJA – PRIVATNE I JAVNE PRIČE O KZ SEMLIN). Konferencija THE STATE OF HOLOCAUST STUDIES IN SOUTH EASTERN EUROPE: PROBLEMS, OBSTACLES AND PERSPECTIVES (STANJE STUDIJA O HOLOKAUSTU U JUŽNOISTOČNOJ EVROPI – PROBLEMI, PREPREKE I PERSPEKTIVE), Goethe Institute Sarajevo, Sarajevo, 27 – 29. oktobar 2006.

17. Beč-Neumann, Janja, DARKNESS AT NOON: WAR CRIMES, GENOCIDE, AND MEMORIES (TAMA U PODNE – RATNI ZLOČINI, GENOCID I SJEĆANJA), u ediciji:"LISTEN/TALK/REFLECT/TRUST",www.war-crimes-genocide-memories.org/lectures CIPS, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, 2007.

18. Beč-Neumann, Janja, TALKS WITH RICHARD GOLDSTONE (RAZGOVORI S RICHARDOM GOLDSTONEOM) u ediciji "Listen/Talk/Reflect/Trust", Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, 2007.

19. Beč-Neumann, Janja, TALKS WITH LUIS MORENO OCAMPO (RAZGOVORI S LUISOM MORENOM OCAMPOM). u ediciji, (Slušati, razgovarati, razmišljati, vjerovati) "LISTEN/TALK/ REFLECT/TRUST", Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, 2008.

20. Bezbradica, Mario, GENOCIDE PHOBIA IN SERBIA (FOBIJA OD GENOCIDA U SRBIJI), u ediciji: prevod "LISTEN/TALK/REFLECT/ TRUST", e-book: www.war-crimes-genocide-memories/books University of Sarajevo 2007.

21. Celan, Paul, SELECTED POEMS (ODABRANE PJESME), Penguin Books, London, 1990.

22. Chiarenza, Barbara, GENDER IN WAR (ŽENE U RATU), u ediciji: "LISTEN/TALK/REFLECT/TRUST", e-book: www.war-crimes-genocide-wars.org./books University of Sarajevo, 2006.

23. Fein, Helen, GENOCIDE AND OTHER STATE MURDERS IN THE TWENTIETH CENTURY (GENOCID I UBISTVA DRUGIH DRŽAVA U DVADESETOM VIJEKU), US Holocaust Memorial Museum, Committee on Conscience, 24. oktobra 1995.

24. Goldstone, Richard, THE SHATTERING OF THE SOUL (PUCANJE DUŠE) Predgovor u: Janja Beč THE SHATTERING OF THE SOUL, Helsinki Committee for Human Rights in Serbia & Radio B-92, Beograd, 1997.

25. Goldstone, Richard, DARKNESS AT NOON (TAMA U PODNE) Predgovor u: Janja Beč-Neumann, DARKNESS AT NOON: WAR CRIMES, GENOCIDE, AND MEMORIES (TAMA U PODNE – RATNI ZLOČINI, GENOCID I SJEĆANJA), ed. "Listen/Talk/ Reflect/Trust" (Slušati/ Razgovarati/ Razmišljati/ Vjerovati) University of Sarajevo, Sarajevo, 2007.

26. Gruhonjić, Dinko, SRĐAN ALEKSIĆ CASE AND MEMORIES IN TREBINJE AND SERBIA (SLUČAJ SRĐAN ALEKSIĆ I SJEĆANJA U TREBINJU I SRBIJI) www.war-crimes-genocide, program emisija 2007.

27. Rummel, R.J., DEATH BY GOVERNMENT (SMRT OD STRANE VLADE) Transaction Publishers, New Brunswick i London, 1994.

28. Staub, Ervin, THE ROOTS OF EVEL: THE ORIGIN OF GENOCIDE AND OTHER GROUP VIOLENCE (KORIJENI ZLA – PORIJEKLO GENOCIDA I DRUGO NASILJE NAD GRUPOM) Cambridge University Press, New York, 1996.

29. Tišma, Aleksandar, PODRŠKA JEDNOG PISCA Predgovor u: Janja Beč, PUCANJE DUŠE, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji & Radio B-92, Beograd, 1997.

30. Wiesel, Eli, FREEDOM OF CONSCIENCE: A JEWISH COMMENTARY (SLOBODA SVIJESTI – JEDAN JEVREJSKI KOMENTAR), Journal of Ecumenical Studies, 14, str. 638 – 649.

31. Zupanov, Josip, 1995. OD INDUSTRIJSKOG KONFLIKTA DO BALKANSKE KRČME, Predgovor u: Janja Beč BEKSTVO OD RADA, neobjavljeni doktorski rad Bolovanja zaposlenih kao oblik industrijskog konflikta, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za sociologiju, 1991.

32. Human Rights Watch, WEIGHING THE EVIDENCE: LESSONS FROM THE SLOBODAN MILOŠEVIĆ TRIAL (VAGANJE DOKAZA - LEKCIJE IZ SUĐENJA SLOBODANU MILOŠEVIĆU) New York, 2006. www.hrw.org.

REZIME

Postoji ogroman broj radova o počiniocima i žrtvama genocida, pa i o spasiocima u međunarodnom krivičnom pravu, historiji, sociologiji, psihologiji, književnosti, slikarstvu, pozorištu, filmu, muzici, ratnoj fotografiji, novinarstvu, ali vrlo malo radova o posmatračima. Polazeći od teze da se genocidi mogu komparativno analizirati (Israel Charney), koristim model Dan Bar-On-a zasnovan prije svega na njegovom tekstu "The Bystanders in relation to the victim and perpetrator: Today and during the Holocaust (2002) [Posmatrači u odnosu na žrtvu i počinioca – danas i za vrjeme Holokausta] i našim razgovorima o toj temi sa ciljem da pojasnim posmatračko ponašanje, a ne posmatrački karakter.

1. Oportunistički posmatrači;
2. Ulični posmatrači;
3. Ideološki orijentisani posmatrači;
4. Karijeristički posmatrači;
5. Institucionalno-racionalni posmatrači;
6. Profesionalni posmatrači;
7. Profesionalni posmatrači, manje karijeristički orijentisani;
8. Posmatrači na daljinu;
9. Posmatrači mrzioci drugačijih;
10. Emocionalno povezani posmatrači.

SUMMARY

There exists a huge number of papers written on perpetrators and victims of genocide, and even on the savers in International Criminal Law, History, Sociology, Psychology, Literature, Painting, Theatre, Film, Music, War Photography, Journalism… However, there are only few papers on bystanders. Starting from the thesis that genocides can be comparatively analyzed (Israel Charney) I use Dan Bar-On model based on, first of all, his text "The Bystanders in relation to the victim and perpetrator: Today and during the Holocaust (2002)" and our talks on this topic with the aim to explain bystanders' behaviour, and not bystanders' character.

1. Opportunistic bystanders
2. Street bystanders
3. Ideologically oriented bystanders
4. Career-minded bystanders
5. Institutional and rational bystanders
6. Professional bystanders
7. Professional bystanders, less career-minded
8. Bystanders "at a distance"
9. Bystanders – haters of others different
10. Emotionally related bystanders

Florence Hartmann, potparol Tužioca ICTY

FAZE GENOCIDA – SVIJET JE PROPUSTIO DA SPRIJEČI GENOCID U BOSNI

Genocid je definisan kao zločin uništavanja neke nacionalne, etničke, rasne ili vjerske grupe, odnosno, kovanje zavjere da se takav zločin počini. Do genocida, ili masovnog ubijanja – čija su karakteristika sistematičnost i velike razmjere – dolazi poslije jednog dugog procesa. Taj proces može da se prepozna po smišljenim akcijama koje se svaki put sprovode prema određenom obrascu – od političke doktrine i poruke usmjerene ka stvaranju jasne razlike između njih i nas, do izvršenja krivičnih djela koja predstavljaju ponavljanje destruktivnih i diskriminatorskih postupaka. Međutim, nije dovoljno samo identifikovati te obrasce, pa čak ni snagu ili snage koje podstiču sprovođenje genocidnog plana.

Samo politička volja sa strane može da spriječi ili zaustavi genocid, ili zločine protiv čovječnosti. Ta volja mora da bude spoljna zato što žrtve nikada neće imati snage da pravilno reaguju, budući da se prvi korak genocida sastoji upravo u dehumanizaciji obilježenih grupa kojima se oduzimaju sva prava, uključujući i pravo na život.

Ona mora da bude i politička, stoga što je genocid, sam po sebi politika. Genocid i zločini protiv čovječnosti jesu zločini sistema, a ne pojedinaca, uprkos tome što je za ostvarivanje ciljeva neophodno učešće brojnih pojedinaca. Samo najviše vlasti, često najviše državne vlasti, mogu efikasno da instrumentalizuju mržnju koristeći orkestriranu kampanju koja prethodi izvršenju zločina, kao što samo one mogu da ljudima obezbijede sredstva i da ih organizuju tako da se mržnja pretoči u akcije i da temeljno sprovedu genocid, dok vođe, ustvari, donose veoma uopštene odluke.

Eksterna politička volja neophodna da se zaustavi genocid, nažalost, nije sistematska i zavisi od različitih političkih činilaca koji nisu univerzalni, već povezani s različitim posebnim državnim interesima. To ne smije biti tako. Radi se o najvećim nepravdama kakvi su zločini protiv

čovječnosti i genocidima. Zbog toga je 1948. donesena Konvencija o genocidu, obavezna za sve potpisnike ne samo zbog kažnjavanja genocidnih zločina nego i zbog njihove prevencije. Ali države, uključujući velike snage, nisu dosad uspjele postupati prema svojim dužnostima što se tiče prevencije genocida i nadvladati svoje posebne interese da bi zaštitili druge nacije.

Sve od Drugog svjetskog rata i ratifikacije Konvencije o genocidu 1948. mnogo se saznalo što se tiče prepoznavanja genocidnih procesa. Savremenije, naime sa međunarodnim pravosuđem ICTR-a i ICTY-a, dodatno znanje je sad dostupno što može pomoći internacionalnim faktorima – državama kao civilnim društvima – da podignu pravodobno svjesnost o genocidu kako bi mogao biti spriječen.

Dostupno međunarodno pravo specificira, naprimjer, da namjera koja je svojstvena zločinu genocida ne mora jasno da se izrazi od strane počinioca ili njegovih pomagača. Ona može da se pretpostavi na osnovu "obrasca po kome se sprovode smišljene akcije". Postojanje obrasca po kome se ponavljaju destruktivni i diskriminatorski postupci predstavlja jak dokaz o namjeri da se uništi određena grupa, posebno onda kada je grupa kojoj pripada počinilac sistematski isključena iz zločina. Konkretnu namjeru stoga dokazuju izjave i postupci počinilaca.

Plan za podjelu Bosne bio je jasno i precizno formulisan – često i javno – još od 1991. godine. Ovaj plan je podrazumijevao namjeru da se unište bosanski Muslimani – Bošnjaci – na jednom ograničenom geografskom području, u ovom slučaju na dijelu teritorije Bosne i Hercegovine predviđenom za priključenje srpskoj državi.

Slobodan Milošević je bio inicijator i pokretačka snaga za izvršenje Plana koji bi Srbima obezbijedio teritorije u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini. On je bio politički lider Srbije, ali se smatrao i liderom i zaštitnikom svih etničkih Srba rasutih širom bivše Jugoslavije. On je Radovana Karadžića iskoristio za formulisanje i artikulisanje te zajedničke namjere. U razgovoru koji su u julu 1991. vodili Slobodan Milošević, Milan Babić i Radovan Karadžić, Karadžić kaže da će Muslimane satjerati u rječne doline, kako bi povezao sve srpske teritorije u Bosni i Hercegovini.

Od početka krize u bivšoj Jugoslaviji, a time i prije izbijanja rata, Milošević i njegovi saradnici nisu skrivali svoje ciljeve. Bilo je očigledno da bi uključivanje teritorija koje su pripadale drugim republikama i već

imale utvrđene granice neizbiježno bilo veoma rizično – ili da bi sigurno izazvalo nasilje. Primjena nasilja neophodna je za ostvarivanje ovakvog cilja, posebno u multietničkim zemljama kakva je bila Jugoslavija. Kao što su se mogli predvidjeti, ovakvi događaji su se mogli i spriječiti. Šta više, bosansko muslimansko stanovništvo predstavljalo je glavnu prepreku njihovim teritorijalnim aspiracijama, te stoga nisu mogli da tolerišu postojanje ove grupe u dvonacionalnim opštinama. Prije izbijanja rata, oni su počeli da izdvajaju bosanske Muslimane kao grupu koja će djelimično biti uništena.

Uprkos jasno formulisanoj namjeri, međunarodna zajednica nije preduzela nikakve odgovarajuće mjere da bi to spriječila. Diplomatske aktivnosti nisu bile osmišljene tako da odvrate Karadžića, Miloševića i njihove saradnike od preduzimanja vojnih i političkih akcija potrebnih za sprovođenje njihovog plana.

Milošević se uvijek posebno trudio da minimizira javno priznanje o svojoj umiješanosti u događaje u Hrvatskoj i Bosni, kao što se može vidjeti u brojnim presretnutim telefonskim razgovorima iz 1991. godine. U jednom takvom razgovoru, vođenom 30. decembra 1991. godine, on je upozorio Karadžića da ne pominje nikakav novi koncept Jugoslavije – na primjer, Veliku Srbiju – već radije kontinuitet stare Jugoslavije. Rekao je da bi bilo *opasno da drugi pomisle kako oni stvaraju nešto novo...*

U prvim godinama rata, izgledi da će se okupacija dijelova zauzete bosanske teritorije legalizovati, praktično nisu ni postojali. U to vreme, Sajrus Vens je zaista govorio Miloševiću da *nikada neće dobiti Republiku Srpsku*. U junu 1993. godine, Milošević je osjetio da je *ratna opcija u Bosni iscrpljena*. Na jednom sastanku na visokom nivou održanom u Beogradu, objasnio je razlog za to činjenicom da su "oni" *zauzeli sve što je trebalo da bude zauzeto*. "Oni"su bili njegovi (Miloševićevi) saradnici.

Polovinom 1994, Milošević je jasno sagledao promjenu u stavu međunarodne zajednice. Na sastanku u Beogradu, svojim saradnicima je rekao da im je *ponuđeno da prošire svoju teritoriju za jednu četvrtinu i da to legalizuju! Čak i da odmah dobiju konfederaciju!* U stvari, oni nisu znali tačno ono što su željeli. Njihov plan je podrazumijevao pravljenje "kompaktne" mape. Najmanja oblast potrebna da bi mapa bila "kompaktna" bile su enklave Srebrenica, Goražde i Žepa. Njihova potreba za "kompaktnom" mapom, kao i riješenost da je dobiju, zapečatila je u ljeto 1995.

godine sudbinu tih enklava. Tragični događaji koji su se polako odvijali stoga nisu bili haotična posljedica djelovanja pojedinačnih lokalnih izvršilaca, već planiranja i predviđanja srpskog političkog rukovodstva. Dakle, događaji su bili predvidivi i mogli su se spriječiti.

Genocidne ambicije rukovodstva bosanskih Srba često se pokazuju u njihovim raspravama i govorima. Oni se uopšte nisu trudili da prikriju svoje namjere u vezi s etničkim čišćenjem Bosne od Muslimana, čak ni od međunarodne zajednice, kao što je to, na primjer, otkrio Dejvid Harland, svedočeći na suđenju Miloševiću u Hagu. Uprkos prethodnom obavještenju, međunarodna zajednica nije preduzela neophodne mjere da spriječi zločine počinjene s genocidnom namjerom.

Genocidna namjera Karadžića i ostalih članova rukovodstva bosanskih Srba posebno je došla do izražaja u govorima na 16. zasijedanju Skupštine bosanskih Srba, održanom 12. maja 1992, kao i u razgovorima između Karadžića i drugih, presretanim tokom 1991. i 1992. godine. Transkripti tih razgovora uglavnom nisu objavljivani, ali su blagovremeno dostavljeni na uvid vodećim silama.

"Šest strateških ciljeva srpskog naroda", tekst objavljen u Službenom listu Republike Srpske, najjasnije pokazuje da je postojao plan da se u svim ciljnim oblastima s vlasti uklone nesrbi, u suštini, da se fizički uklone iz ciljnih dijelova Bosne, bez obzira na to da li sačinjavaju većinu. Ovi dokumenti, u kontekstu sve jačeg pozivanja Karadžića i ostalih na uništenje Muslimana u Bosni, ali i u kontekstu onoga što je uslijedilo, mogu se posmatrati kao instrumenti koje je rukovodstvo bosanskih Srba koristilo za sprovođenje svog genocidnog plana. Prvi strateški cilj – "odvajanje srpskog naroda od druge dvije etničke zajednice" – artikulisao je Karadžić na 16. skupštinskom zasijedanju. On je rekao da Srbi *ne mogu da žive u unitarnoj državi, pošto tamo gdje dođe fundamentalizam više nema života i nema tolerancije. Po njemu, Srbi i Hrvati s obzirom na natalitet ne mogu da zaustave prodor islama u Evropu, te da će za pet-šest godina u jedinstvenoj Bosni biti više od 51 % Muslimana…Ovaj sukob je izbio zato da Muslimani ne bi postojali.*

Karadžić je 12. oktobra 1991. vodio dug razgovor s Gojkom Đogom. Tokom tog razgovora, Karadžić je pet puta ponovio da će Muslimani, ako izbije rat, nestati. Rekao je da oni *ne shvataju da će doći do krvoprolića i da će muslimanski narod biti uništen, kao i da će obespravljeni Muslimani,*

koji ne znaju kuda ih Izetbegović vodi, ili u šta ih vodi, nestati. Zatim je ponovio da će *taj narod nestati s lica zemlje*.

Karadžić 13. oktobra 1991. godine u razgovoru s Momčilom Mandićem kaže da će *Sarajevo za samo nekoliko dana nestati i da će biti petsto hiljada mrtvih, da će za mjesec dana Muslimani u Bosni i Hercegovini biti istrijebljeni*.

Karadžić 15. oktobra 1991. godine prognozira istrebljenje Muslimana u slučaju izbijanja rata u Bosni. U razgovoru s Miodragom Davidovićem i Lukom Karadžićem, on kaže da *nijedan član njihovog rukovodstva ne bi ostao živ, da bi za tri-četiri sata svi bili pobijeni, da uopšte ne bi imali šanse da prežive.*

Istog dana, u svom čuvenom govoru u Bosanskoj narodnoj skupštini koji je televizija prenosila – u jednom javnom govoru – Karadžić ponovo kaže da je *put kojim bosansko rukovodstvo želi da povede Bosnu i Hercegovinu isti put pakla i patnji kroz koji su prošle Slovenija i Hrvatska, da će Bosnu i Hercegovinu svakako odvesti u pakao, a muslimanski narod moguće u nestanak*.

Kada je u aprilu 1992. godine izbio rat, zločini su vršeni masovno i sistematski, posebno u Prijedoru, Brčkom, Sanskom Mostu, Zvorniku, Bratuncu, a kasnije i u Srebrenici, kao dio genocidnog plana koji je sprovođen u svim dijelovima predviđene srpske države u Bosni. Dokaz o ponavljanju obrasca, ili sistemu, indikativan je za prisustvo genocidnog plana, ili kampanje smišljene na rukovodećem nivou. Ovo je trebalo da privuče pažnju međunarodne zajednice koja je morala da preduzme potrebne mere za sprječavanje srpskog rukovodstva u ostvarivanju ne samo vojnih ciljeva, već i genocidnih ambicija.

Jasna genocidna namjera rukovodstva bosanskih Srba u vezi sa Srebrenicom, ispoljavana je za sve vrijeme rata. Na 33. zasjedanju Skupštine RS održanom 20. i 21. jula 1993, Karadžić kaže da će ako snage bosanskih Srba uđu u Srebrenicu biti *krvi do koljena*. Godine 1994, Karadžić je u vezi s tom enklavom rekao da će se oni, *ako ih međunarodna zajednica tretira kao zvijeri, kao zvijeri i ponašati*. Sličnu rečenicu ponovio je 30. aprila 1995. britanskom generalu Rupertu Smitu (kada je rekao da će se Srbi ako ih međunarodna zajednica tretira kao zvijeri u kavezu, tako i ponašati). Kao što je u svom dobro poznatom svjedočenju pred Tribunalom izjavio pokojni Miroslav Deronjić, Karadžić

mu je 9. jula 1995. na Palama, poslije još jednog sastanka s Jovicom Stanišićem, rekao da *svi moraju da budu pobijeni…sve što možeš uhvatiti*. S druge strane, Mladić je otvoreno izražavao svoju namjeru. Na primer, 11. i 12. jula 1995, na sastanku u hotelu "Fontana", Mladić je Bošnjacima ponudio mogućnost da prežive ili da nestanu.

U januaru 1995. godine, prije julskog masakra u Srebrenici, Milošević je istakao da je međunarodna zajednica konačno za Bosnu i Hercegovinu ponudila rešenje po principu pola-pola – isključivo na osnovu činjenice da je u ratu ostvarena vojna pobjeda. Da nije bilo vojne pobjede, kazao je Milošević, *međunarodna zajednica nikada ne bi predložila da se teritorija Bosne i Hercegovine podijeli pola-pola, iako tamo u istoriji nikada nije postojala srpska država*. U avgustu 1995, poslije genocida u Srebrenici, što je očistilo čitavo područje od Bošnjaka, a prije Dejtona, Milošević je izjavio da enklave neće morati da se mijenjaju pošto će se bez borbe utopiti u srpsko okruženje. On je tada pohvalio Mladića i njegove oficire zato što *su časno obavili svoj dio posla* i dodao da će Muslimanima, *ako odbiju mirovno rješenje biti rečeno da će biti ostavljeni sami, s Mladićevim mačem iznad glave*. Poslije Dejtona, Milošević je istakao da je *stvorena Republika Srpska, država na teritoriji na kojoj nikada nije postojala srpska država*. On je to nazvao *istorijskim uspjehom i ostvarenjem ogromne pobjede čiji je rezultat Republika Srpska na polovini teritorije Bosne i Hercegovine... gdje je 49 odsto (osvojene teritorije) zadržano i legalizovano.*

Kada je zlo u pitanju, inventivnost savremenih ubilački nastrojenih političara nadmašila je inventivnost pravnika i diplomata. Milošević je uspio da ostavi utisak kako nema stvarnu kontrolu nad svojim saradnicima i trupama u vrijeme kada su oni sprovodili genocid u Bosni i Hercegovini, kako on nije ispoljio namjeru, ili skovao zavjeru da se uništi dio bošnjačkog naroda. U tužbi koju je Bosna pokrenula protiv Srbije zbog genocida, prema presudi Međunarodnog suda pravde donesenoj februara 2007., Srbija na čijem čelu se nalazio Milošević, bila je kriva zbog pružanja pomoći u vršenju genocida, ali ne i kriva za sam čin, uprkos tome što je Sud utvrdio da su vojska i policija Republike Srpske zaista počinile genocid. Bilo je to prvi put da se protiv jedne države poseglo za često citiranom, ali nikada primijenjenom Konvencijom o genocidu iz 1948. Međutim, tih 15 sudija propustili su ispitati cijeloviti akt sastavljen od

ICTY-a u slučaju Milošević, i kako slijedi, potcijenili ulogu Srpske države i njen uticaj na snage bosanskih Srba vođene od oficira VJ uključujući Mladića i njegovih 18 članova Glavnog štaba VRS, što su bili *de facto* i *de jure* pod vrhovnim zapovjedništvom Beograda.

Kako spriječiti genocid? Ovaj kratak izbor činjenica i citata navela sam kako bih istakala da nam Bosna pruža jasan odgovor. Možda se ne može primijeniti u svakom pojedinačnom slučaju, iako primjer Bosne nije potpuno usamljen. Ustvari, u većini slučajeva, kao u Bosni, blagovremeno sprječavanje genocida zahtijeva da se znaci primijete i razumiju, posebno ako se takva namjera jasno formuliše već na samom početku rata. Ono što se dogodilo u Bosni nije predstavljalo iznenađenje. Svako ko je to želio mogao je lako da predvidi ciklus nasilja i namjeru da se uništi jedna etnička grupa, konkretno Bošnjaci. Sprečavanje genocida kao što sam rekla na početku izlaganja, zato zavisi od spoljne političke volje. U Bosni je namjera bila jasno artikulisana, a velike sile su s njom bile upoznate. Što genocid nije spriječen, to je rezultat odsustva političke volje. Moram da istaknem da se odsustvo političke volje ispoljilo uprkos zakonskoj obavezi zemalja potpisnica Konvencije o genocidu, budući da ona predviđa obavezu država da intervenišu da bi ga spriječile. Da bi izbjegla ove obaveze, međunarodna zajednica, uglavnom Sjedinjene Američke Države i Evropska unija, smišljeno su izbjegavale korištenje riječi genocid u vezi s Bosnom, kao što su to 1994. izbjegavale u vezi s Ruandom.

Od tada, genocid je bio prepoznat u zločinu na jednom mjestu, ograničen ne samo na područje Srebrenice nego i na masovno ubijanje 12. do18. jula 1995. Ali mnogo ih je što još vjeruje da je Srebrenica bila "samo" najsmrtonosniji momenat u te tri godine, u toku kojih su srpske snage sistematično željele uništavanje nesrpskog stanovništva u području pod njihovom kontrolom. ICTY je na početku objavio optužbe i naznačio da je Srebrenica bila žestoki trenutak jedne sjedinjene kampanje genocida protiv populacije Bošnjaka. Međutim, Tribunal je našao da je predstavljen i dokaz u više slučaja bio nedovoljan da se dokaže da su ovi različiti zločini bili komponente jedne kampanje genocida počinjeni čak 1992. u teritoriji prisvojene srpskim snagama i što se nastavilo do 1995. Suđenje Karadžiću, koje treba početi u martu 2010. ili suđenje Mladiću, ako bi bio izručen tribunalu, su jedini preostali slučajevi gdje pitanje o usamljenoj

kampanji genocida bi moglo biti pokrenuto još jedanput pred ICTY. U međuvremenu, zapadni propust da se ravna prema obavezama koje potiču od Konvencije o Genocidu iz 1948. je stavljen na stranu kroz slabo uvjerljive tvrdnje da događaji u Srebrenici nisu bili predvidivi.

REZIME

Genocidi ili masovna ubijanja koja su karakteristična po svojoj sistematičnoj i široko rasprostranjenoj prirodi proizlaze iz dugog procesa koji je prepoznatljiv po svom obrascu svrsishodnih djelovanja koja su zajednička za svaki genocid: od političke doktrine i poruke koja kreira jasnu razliku između njih i nas, sve do izvršavanja zlodjela koji pokazuju obrazac o ponavljanju destruktivnih i diskriminatorskih djela.

Genocid i zločini protiv čovječnosti su zločini sistema i nisu zločini pojedinaca, čak i kada se zahtijeva višestruko individualno učestvovanje u postizanju ciljeva. Samo najviše vlasti, često najviše državne vlasti mogu efikasno instrumentalizirati mržnju kroz orkestriranu kampanju prije činjenja zločina, a zatim dati drugim ljudima sredstva i organizaciju kako bi se mržnja prevela u djelovanje i da bi se sproveo genocidni proces u detalje, dok vođstvo, u stvari, donosi vrlo uopćene odluke. Vanjska politička volja, koja je nužna za zaustavljanje genocida, nije sistematična i zavisi od različitih faktora koji nisu univerzalni nego pripadaju različitim partikularnim državnim interesima.

Genocid je povezan sa poricanjem. Poricanje prava da se ima pravo izvršiti genocid nad ciljanom grupom, a onda poricanje zločina tokom i nakon njihovog izvršavanja jer su previše očigledni i previše nehumani za normalnu ljudsku svijest da pojmi da su se oni mogli počiniti. Prema tome, za preveniranje genocida od ponavljanja - potrebno je hitno uspostaviti "zonu zabrane poricanja". Ovakvo bi se djelovanje moglo postići jedino uz utvrđivanje činjenica, priznavajući zločine i patnju žrtava i identificirajući korijene koji dovode do genocida kako bi se oponiralo argumentu "samo uzrok" koji se uvijek koristi da bi se opravdao genocid; argument koji generira nove cikluse nasilja pothranjujući pozive na ponavljanje ili na osvetu među žrtvama.

SUMMARY

Genocides or mass killing, which are characteristic by its systematic and widely spread character arise from a long process which is identifiable by its model of purposeful effects common for every genocide: from political doctrine and message creating a clear difference between them and us, to execution of criminal acts demonstrating the model on repeating destructive and discriminatory acts.

Genocide and crimes against humanity are the crimes of a system; they are not the crimes of individuals, even when multiple individual participation is required for achieving the goals. Only top authorities, frequently the top state authorities may efficiently instrumentalize hatred through orchestrated campaign before committing a crime, and then, charge other people with means and organization for turning such hatred into effect and implementing the genocide process in details while leaders, in fact, pass only generalized decisions. Foreign political will, indispensable for stopping genocide is not systematic and depends on various factors that are not universal, but belong to various particular state interests.

Genocide is connected with denial. Denial of right to be entitled to commit genocide over a targeted group, a then denial of the crimes during and after committing, since they are too evident and too much inhuman for normal human awareness to understand that they could be committed at all. Accordingly, for prevention of genocide repeating – it is indispensable to urgently establish the "zone of denial ban". Such effect could be achieved only together with fact establishing, after recognizing the crimes and suffering of victims and identifying the roots leading to genocide so as to oppose the argument "only cause" which is always used for justifying the genocide crime, the argument generating new cycles of violence feeding the calls for repeating or for revenge among the victims.

Prof. dr. Dževad Termiz, Fakultet političkih nauka
Univerziteta u Sarajevu

KONCEPTUALIZACIJA NAUČNOG ISTRAŽIVANJA GENOCIDA

1. Definicija, uloga i zadaci konceptualizacije naučnog istraživanja

O problemima određenja – definisanja konceptualizacije naučnog istraživanja u društvenim naukama se relativno malo raspravljalo. Jedan od razloga je postojanje različitih shvatanja o mogućnosti i načinu određenja predmeta društvenih nauka kao tipskog predmeta koji artikuliše zajedničke bitne karakteristike predmeta mnoštva naučnih disciplina u korpusu društvenih nauka i metoda društvenih nauka i naučnih disciplina, kao i klasifikacije i tipologije naučnog istraživanja.

Postavlja se pitanje od kojih činilaca poći u razmatranju konceptualizacije naučnog istraživanja. Da li konceptualizacija počinje sa opažanjem - zapažanjem pojave, situacije, problema ili na neki drugi način. Nadalje, koja pitanja se moraju razraditi tokom konceptualizacije.[1]

Evidentno je nekoliko osnovnih shvatanja o mjestu i ulozi konceptualizacije. Po prvom konceptualizacija predstavlja, opštu, generalnu zamisao o naučnom istraživanju u cjelini. Po drugom, to je sistem naučnih i operativnih aktivnosti i akcija, a po trećem konceptualizacija se odnosi na izgradnju pojmova[2] u procesu naučnog istraživanja.

Nesporno je da je konceptualizacija složen, etapni i fazni proces kojim započinje djelatnost istraživanja i koja se završava prezentacijom i primjenom zaključaka istraživanja. To je djelatnost stvaranja, izgrađivanja,

[1] Vidi: Dž. Termiz i S. Milosavljević, UVOD U METODOLOGIJU POLITOLOGIJE, DAX Trade, Sarajevo, 1999, str. 342.

[2] Miroslav Vujević, UVOĐENJE U ZNANSTVENI RAD, Informator, Zagreb, 1988, str. 70.

razvijanja, oformljivanja koncepcije istraživanja na neki način i u nekom obimu. Ona prožima cio tok istraživačkog procesa.

Bitan zadatak konceptualizacije naučnog istraživanja je da kroz određenu proceduru pripremi najpovoljnije uslove i valjane osnove za izradu primjenjivog projekta naučnog istraživanja i da obezbijedi dosljednu realizaciju osnovne istraživačke ideje, koncepcije i koncepta od momenta pristupanja izradi istraživačkog projekta do prezentacije rezultata naučnog istraživanja. Dosadašnja metodološka istraživanja su pokazala da se konceptualizacija ne završava testiranjem projekta odnosno predistraživanjem, već ona ostvaruje usmjeravajuću i kontrolnu funkciju i pri naučnoj upotrebi rezulata istraživanja. Imajući u vidu stvarne funkcije osnovne istraživačke ideje i koceptualizacije možemo stati na stanovište da je konceptualizacija bitna komponenta naučnih, a naročito empirijskih istraživanja, i da je neophodna u svim slučajevima u kojima je preporučljiva izrada projekta istraživanja.

Istraživačka praksa demonstrirala je, do sada, tri tipična načina odnošenja prema konceptualizaciji:[3]

1. izrada potpune konceptualizacije, što je naučno funkcionalno;
2. djelimična izrada konceptualizacije orjentacijom na izradu projektnog zadatka ili idejne skice, što može biti opravdano kod nekih vrsta akcionih istraživanja; i
3. odustajanje od konceptualizacije i neposredno pristupanje izradi projekta istraživanja, što je slučaj kada su naručilac istraživanja i istraživač isti subjekt.

Konceptualizacija istraživanja je nužno empirijski, teorijski, metodološki i logički zasnovana.

---

[3] Naročito su vidljive razlike između teorijskih i emprijskih naučnih istraživanja. Isto tako, opravdano je postaviti pitanje potrebe za izradom konceptualizacije u slučajevima panel i verifikativnih istraživanja. Detaljnije o tome vidi: Dž. Termiz, METODOLOGIJA DRUŠTVENIH NAUKA, TKD "Šahinpašić", Sarajevo, 2003, str. 157-158; S. Milosavljević i I. Radosavljević, OSNOVI METODOLOGIJE POLITIČKIH NAUKA, III izdanje, Beograd, 2006, str. 413.

Konceptualizacija istraživanja i empirija su tijesno isprepleteni, međuzavisni. Empirijski osnovi konceptualizacije su koncentrisani u postojećem naučnom fondu. Empirijska saznanja su bitna osnova konceptualizacije svakog naučnog istraživanja. Naime, opažanjem društvenih pojava, procesa i društvene prakse posredstvom čulno iskustvenih saznanja vrši se njihova identifikacija, opisivanje, klasifikacija, te se otkrivaju i prognoziraju određeni društveni procesi, kritički se provjeravaju, usavršavaju i proširuju naučna saznanja o društvu i društva, naučnim istraživanjima i konceptualizacijom.

Ovom prilikom nećemo ulaziti u pitanje obima, strukture i procedure konceptualizacije raznovrsnih naučnih istraživanja i tipova istraživanja.

Naročito su vidljive razlike između teorijskih i naučno empirijskih istraživanja. Isto tako, opravdano je postaviti pitanje potrebe za izradu konceptualizacije u slučajevima panel i verifikatornih istraživanja.

Osnov svake konceptualizacije istraživanja, pored teorije, je empirija[4] koja je u funkciji osnovnih polazišta svih naučnih istraživanja i konceptualizacije. Praksa je također osnov i predmet svake konceptualizacije. Empirijskim osnovama kritički se razmatraju i usavršavaju teorijske, metodološke i logičke osnove raznih teorijsko-metodoloških orjentacija (pravaca), naučnih paradigmi, te se dovode u pitanje valjanost djelimično ili u cjelini raznih teorija, paradigmi nauka, naučnih disciplina. Utvrđuje se da li su teorijska saznanja dovoljno obuhvatna u smislu uključivanja svih relevantnih pojava i da li je teorija valjano formulisana odnosno da li se ona može uspješno povezati sa empirijskim osnovama ili je previše apstraktna, nedovoljno razvijena, te kao takva nije podložna operacionalizaciji.

Teorijski osnovi konceptualizacije sadržani su u naučno-teorijskim saznanjima o naučnim istraživanjima, projektovanju istraživanja, predmetu i metodu određene nauke, naučne discipline. Konceptualizacija je i sama dvostruka teorija o predmetu i metodu. Sastavni dijelovi konceptualizacije sadržani su u kategorijalno-pojmovnom i terminološkom sistemu i jeziku, stavovima, sudovima i zaključcima, aksiomima, postulatima, teoremama i naučnim zakonima. Iskazani teorijski osnovi nalaze se u postojećem naučno-teorijskom fondu iz koga istraživači crpe naučna saznanja, objašnjenja i predviđanja. Teorijske osnove konceptualizacije su postulati i polazišta

[4] Sa stanovišta društvene stvarnosti problem je uvijek empirijski, osim u prognostičkim istraživanjima u kojima može biti pretpostavljen, moguć i vjerovatan. Ukoliko je u pitanju veća vremenska udaljenost u tom slučaju vjerovatnoća može da opada i da raste.

u svakom naučnom istraživanju i konceptualizaciji istraživanja počev od opažanja društvenog-istraživačkog problema, njegove artikulacije, pa do projektovanja, predstavljanja i shvatanja rezultata istraživanja dobijenih predistraživanjem i istraživanjem. Odnosi između teorije i konceptualizacije su bitan uslov opstojanja, promjene ili odbacivanja teorije i konceptualizacije.

Metodološki osnovi se nalaze u postojećem naučno-teorijskom fondu. Pod metodološkim osnovama podrazumijevamo ukupna metodološka saznanja date nauke, naučne discipline o logičkim pravilima, kategorijalno-pojmovnom sistemu kojim se metodologija kao nauka, naučna disciplina koristi u istraživanjima, naučna saznanja o metodama, tehnikama, instrumentima, postupcima i procedurama metodologije.

Poseban segment su naučno-istorijski osnovi koji se bave problemima daljeg razvoja metodologije kao nauke, naučne discipline i meta-metodologije. Metodološki osnovi su iskazani i kroz metodološke osnove metodologije društvenih nauka, te posebnih i pojedinačnih metodologija naučnih disciplina društvenih nauka.

Logičke osnove konceptualizacije čine prije svega definicije mišljenja, pravila – zakoni istinitog mišljenja, imenovanje, označavanje i značenje, jezik kao sredstvo mišljenja, logičke varijable i konstante, logičke iskazne funkcije i valencije, osnovni oblici naučnog mišljenja, vrste i međusobni odnosi pojmova, definicije i definisanje, učenje o iskazu, stavu, sudu, zaključku, zaključivanju, dokazivanju i opovrgavanju, aksiomima i postulatima, naučnim teorijama, osnovne metode postupanja i naučnog mišljenja i istraživanja, imajući u vidu analizu, apstrakciju, specifikaciju, dedukciju, sintezu, konkretizaciju, generalizaciju, indukciju, analogiju i komparaciju.

Poznavanje logike kao nauke u društvenim naukama i društvenim istraživanjima je nužno iz razloga što je logika i logičko mišljenje usmjereno ka istinitom, naučnom mišljenju i naučnom saznanju o predmetu i metodu društvenih nauka.

2. Struktura konceptualizacije naučnog istraživanja

Konceptualizacija naučnog istraživanja je početna etapa i faza procesa istraživanja. Kao opšta zamisao – koncepcija procesa istraživanja ona se može posmatrati kroz odnos konceptualizacije i:

- istraživačkog problema[5] i njegove artikulacije,
- otkrivanje teme istraživanja,
- izrada projektnog zadatka,
- izrada idejne skice – idejnog projekta istraživanja,
- izrada istraživačkog projekta kao naučnog i operativnog dokumenta, te
- odnos konceptualizacije prema istraživanju,
- odnos konceptualizacije prema interpretaciji i praktikovanju rezultata istraživanja.

Svi navedeni činioci odnosa su bitni segmenti strukture konceptualizacije i oni su u odnosima međuzavisnosti, povezanosti i prožetosti.

2.1. *Konceptualizacija istraživanja* započinje opažanjem pojava, procesa, problema posredstvom čula i iskaza drugih. Bitne determinante opažanja – zapažanja su kvalitet i kvantitet znanja, iskustva, prethodna i postojeća teorijska iskustva, empirijska, metodološko-metodička znanja, motivacija, emotivna stanja, sistem orjentacionih vrijednosti.

Pojave društvene stvarnosti mogu se opaziti u cjelini, djelimično-parcijalno ili njihova razna svojstva.

Opažanje pojave, problema i procesa objektivne društvene stvarnosti vrši se čulnim i nečulnim putem pri čemu je značajno angažovanje svijesti i mišljenja.

Čulnim putem se opažaju spoljne manifestacije pojava, procesa i problema pa se tada govori o svjesnom čulnom opažanju. Čulnim putem ne mogu se opaziti osjećaj straha, tuge, bola već se dato opaža "nečulnim putem", psihički, duhovno.

---

[5] Genocid je empirijska pojava društvene stvarnosti te ga posmatramo kao složenu i cjelovitu pojavu – predmet konceptualizacije u društvenim naukama koji se može naučno istraživati sa raznih aspekata i stanovišta raznih i različitih naučnih disciplina u okviru društvenih nauka i ne samo njih već i psiholoških i drugih nauka pri čemu je neizbježna konceptualizacija u funkciji izrade naučno-teorijski zasnovanog i valjanog, istraživačkog projekta kao bitne pretpostavke efikasnog empirijskog naučnog istraživanja. Ovo izlaganje ima prvenstven zadatak da ukaže na pravila i proceduru konceptualizacije naučnog istraživanja u društvenim naukama koja važe i pri istraživanju genocida kao društvene i empirijske pojave.

Slična situacija je i sa idejama, misaonim tvorevinama i zamislima te to označavamo i imenujemo zapažanjem.

Operaciona ontološki zasnovana klasifikacija opažanja[6] po kriterijumu uloge čula i svijesti razlikuje:

a) čisto čulno opažanje (izvorno čulno, bez prethodnog imena, oznake i značenja i izvan "paradigmatskog sistema");

b) čulno opažanje u "paradigmatskom sistemu", sa formiranim imenima i značenjima predmeta;

c) čulna opažanja u sistemu nauke i "paradigmi" nauke;

d) psihička opažanja;

e) racionalno-duhovna opažanja (opažanja ideja, uvjerenja i vjerovanja) itd.

Na osnovu opažanja, u ovoj fazi "konstatuje" se nešto bez saznanja o kvalitetu i kvantitetu predmeta opažanja. Tako nastaje **početni utisak** koji se nešto docnije razumom i znanjem artikuliše.

Po opažanju određenog problema, situacije ili stanja koje treba rješavati konstatuju se odnosno uočavaju i zapažaju "preliminarna saznanja" o kvalitetu i kvantitetu, postojanje i (ili) odsustvo sličnosti i razlika, strukturi koji činioci imaju manji ili veliki značaj (rasprostiranje, trajanje djelovanja na cijelu situaciju, intenzitet i sl.) značaj – društveni i naučni. Važno je istaći da se u ovoj fazi preliminarno opisuju i klasifikuju određeni problemi, situacije i stanja i njihova procjena na postojeća naučna saznanja i društvena kretanja. U početnoj fazi istraživanja još uvijek se ne donosi odluka o istraživanju.

Na osnovu opažanja – zapažanja pojave, problema, procesa javlja se ideja o istraživanju. Ideja o istraživanju javlja se na osnovu određene inspiracije koja može da potekne iz:

a) uvida u naučno-teorijski fond (teorijski podsticaj);

---

[6] I. Radosavljević, HIPOTETIČKO-DEDUKTIVNI METOD U ISTRAŽIVANJU POLITIKE, str. 259-260.

b) realne situacije (empirijski podsticaj);

c) rezultata nekih istraživanja;

d) posrednih opažanja (indukovana).

Inspiracija i početna ideja ne mora i po pravilu i nije artikulisana, već ona može da bude pretežno intiutivna. Artikulacija početne ideje (inspiracije) se ostvaruje kroz:

1. proces mišljenja (promišljanja, razmišljanja, zamišljanja);
2. uvidom u naučno-teorijski fond o:
   a)predmetu dotične nauke, naučne discipline;
   b) metodu dotične nauke, naučne discipline.
3. uvidom u naučnu praksu;
4. uvidom u društvenu praksu.

Za ovu fazu su posebno bitne sljedeće aktivnosti:

1. identifikacija informacija o problemu i stanju, odnosno izvora podataka i ocjene njihovog karaktera i dostupnosti, i sl.;
2. otkrivanje postojećeg znanja i datih shvatanja o problemu, situaciji i stanju;
3. utvrđivanje svojstava situacije i njihove podesnosti za istraživanje.

U ovoj fazi konceptualizacije se dolazi do saznanja o:

a) društvenom i naučnom značaju problema, situacije, stanja;

b) pripadnost opaženog – zapaženog problema određenoj nauci, naučnoj disciplini;

c) stanje opštedruštvenih i naučnih uslova za istraživanje;

d) donošenje odluke o daljem radu na rješavanju opaženog problema, situacije ili stanja.

U sljedećoj fazi konceptualizacije se formira stanovište o problemu i predmetu istraživanja izborom:

a) aksioma;

b) postulata;

c) kategorija;

d) utvrđivanje međusobnog odnosa.

Nakon formiranja stanovišta u sljedećoj fazi se vrši kritičko ispitivanje i revizija stanovišta (dokazivanje-opovrgavanje) u vezi sa sljedećim pitanjima:

1. da li su sadržaj i forma ideje podobni za naučno istraživanje (da li opaženi društveni problem može da bude istraživački problem, u cjelini, parcijalno, segmentarno, ili njegov aspekt);

2. da li se i kako mogu istraživati.

Ukoliko se dobiju afirmativni pozitivni odgovori na prethodna pitanja prelazi se na sljedeću fazu u kojoj se formira koncepcija istraživanja kao generalnog opredjeljenja o:

a) o problemu – predmetu;

b) o procesu istraživanja.

Na osnovu formiranja koncepcije formira se, u sljedećoj fazi, koncept dotičnog istraživanja kao njegova konkretizacija u cilju određivanju moguće i podobne teme:

a) preliminarno određivanje predmeta i njegovo obrazloženje;

b) zamisao mogućeg procesa istraživanja.

U sljedećoj fazi se pristupa izradi projektnog zadatka kao artikulisane ideje, koncepcije i koncepta u obliku modela.

Po završetku izrade projektnog zadatka veći stepen konkretizacije modela predstavlja izrada idejne skice.

Potom, u narednoj fazi, se vrši izrada nacrta naučne zamisli kao naučne realizacije i projekta istraživanja (primijenjenog, izvedbenog).

Krajnja faza konceptualizacije istraživanja je realizacija projekta predistraživanjem i rekonceptualizacija na osnovu projektovanja kao

oblik istraživanja i predistraživanja – rezultata predistraživanja kao argumenta o valjanosti projekta i konceptualizacije.

Jedno od posebno značajnih pitanja koja u određenom nužnom obliku treba objasniti jeste pitanje izbora, definisanja, i primjene kriterijuma izbora istraživačkog problema. U ovom radu to je problem genocida. Pitanje je višeslojno i može se tretirati kroz tri faze:

prva, konstatovanje postojanja problema u teoriji i praksi, na osnovu faza određenih manifestacija;

a) nedostatak saznanja ili nedovoljna saznanja o pojavi – problemu genocida;

b) načini nastanka pojave – problema genocida – namjeran, sistematski, po određenim pravilnostima;

c) pripadnost određenim naukama, naučnim disciplinama;

d) svojstva pojave, problema, procesa genocida – problem je stvaran, empirijski problem;

e) kako se problem može opisati, definisati, klasifikovati;

f) značaj istraživanja i rezultata istraživanja za nauku i društveno – naučni i društveni značaj;

g) mogući uticaji problema istraživanja genocida u sferi društvenih kretanja i na naučna saznanja;

h) da li se problem može istraživati i kako se može istraživati.

druga faza, se odnosi na utvrđivanje sljedećih dimenzija:

a) utvrđivanje izvora podataka o pojavi, problemu (empirijskih, naučnih i drugih, što determiniše vrstu i tip istraživanja, ciljeve istraživanja, hipoteze i indikatore, metode i tehnike istraživanja);

b) utvrđivanje postojećih znanja i shvatanja o pojavi, problemu;

c) utvrđivanje osnova i svojstava za razmatranje istraživanja pojave, problema na osnovu:

1. pripadnosti određenoj nauci, naučnoj disciplini;

2. naučnom i društvenom značaju;

3. opšti i posebni uslovi za istraživanje;

4. modeli – tipskog predmeta i procesa istraživanja.

u **trećoj fazi** se primjenjuju kriterijumi izbora, u kojoj se na osnovu prethodnih kriterija pristupa:

1. izradi teme, projektnog zadatka i idejne skice;

2. projekta istraživanja;

3. realizacije istraživanja predistraživanjem.

2.2. *Odnos teme istraživanja i konceptualizacije*

Bitan činilac konceptualizacije je otkrivanje teme istraživanja. Tema istraživanja[7] mora da izrazi kratko, određeno, jasno i precizno suštinu onoga što istražujemo. Ona ima ulogu preliminarnog određenja predmeta istraživanja.

Tema – izrada teme se ostvaruje po određenoj proceduri i u skladu sa modelima – tipskog predmeta istraživanja i po modelu procesa istraživanja.[8]

U izradi teme neophodno je konsultovati saznanja iz postojećeg i dostupnog naučnog fonda, stvarne situacije, rezultata nekih istraživanja – neposrednih i posrednih, konstatovanje činjenica – naučnih, teorijskih, metodoloških i empirijskih, kao i razmatranje ketegorijalno-pojmovnog sistema u vezi moguće teme.

Konceptualizacijom teme su određeni sadržaji istraživanja: istraživački problem i vjerovatni predmet istraživanja, neophodno vrijeme za projektovanje i realizaciju istraživanja.

Svako eventualno proširenje ili sužavanje sadržaja teme doprinosi i rekonceptualizaciji teme.

---

[7] Vidi: Dž. Termiz, METODOLOGIJA DRUŠTEVIH NAUKA, str. 161-163.

[8] S. Milosavljević i I. Radosavljević, OSNOVI METODOLOGIJE POLITIČKIH NAUKA, *Službeni glasnik, Beograd,* 2000., str. 77-92 i 409-667.

2.3. Odnos projektnog zadatka i konceptualizacije istraživanja

Projektni zadatak je dio konceptualizacije istraživanja i on iskazuje viši stepen artikulacije ideje, koncepcije i koncepta u obliku modela. To je dokument koji ima određeni sadržaj i u njemu se navodi:

osnovni problem i predmet istraživanja, bitni činioci sadržaja istraživanja, društveni i naučni ciljevi i svrha istraživanja, generalna hipoteza sa kratkim obrazloženjem, vrsta i tip istraživanja, metode istraživanja, posebna sredstva (uslovi) istraživanja i rokovi projektovanja, realizacija i saopštavanje rezultata istraživanja i forme prezentiranja rezultata.

Sadržaj i struktura projektnog zadatka su određeni temom. Tema se, čak sadržajno i može suziti, ali projektni zadatak mora biti u saglasnosti sa temom. U praksi istraživanja se javljaju rijetki nesporazumi, što je razlog da se sprovede kompetentna rasprava između naručioca i izvršioca – ponuđača istraživanja o projektnom zadatku na osnovu koje treba decidirano iskazati stavove o tipu istraživanja, odnosu rezultata i njihove primjene, o odnosu uslova i sredstava istraživanja s jedne i rezultata istraživanja s druge strane.

Obim teksta projektnog zadatka po pravilu ne prelazi tri kucane strane teksta.

Tekst projektnog zadatka i rasprava o njemu su osnov za izradu idejne skice projekta istraživanja.

2.4. *Odnos idejne skice projekta istraživanja i konceptualizacije istraživanja*

Idejna skica, ponegdje se naziva i idejni projekt, kao sažeti pisani dokument je i skraćena verzija projekta istraživanja. Njena izrada predstavlja svojevrsno i teorijsko i metodološko istraživanje. Po sadržaju je slična projektnom zadatku, s tim što je ona detaljnija.

Sadržaj idejne skice[9] čine:

1. preliminarno određenje predmeta istraživanja – naziv teme sa skraćenim opisom sadržaja;

[9] S. Milosavljević i I. Radosavljević, OSNOVI METODOLOGIJE POLITIČKIH NAUKA, *Službeni glasnik, Beograd,* 2000., str. 414.

2. moguće ciljeve istraživanja;
3. osnovni hipotetički stavovi o pojavi, problemu, predmetu istraživanja;
4. značaj i opravdanost istraživanja;
5. osnovne metode i tehnike istraživanja;
6. potrebno vrijeme, kadrovi i sredstva.

Obim teksta idejne skice projekta istraživanja ne prelazi deset kucanih strana teksta, a obično je od pet do sedam strana teksta.

Idejna skica ima svojstva predprojekta istraživanja i ona je osnova za izradu projekta istraživanja kao naučnog i operativnog dokumenta ("izvedbenog", "primijenjenog").

2.5. *Odnos konceptualizacije i projektovanja naučnog istraživanja*

Bitna uloga i osnovni zadatak konceptualizacije istraživanja je da određenom procedurom pripremi osnove i stvori povoljne uslove za izradu primjenjivog projekta naučnog istraživanja, odnosno da obezbijedi dosljednost od momenta opažanja – zapažanja društvenog problema, realizacije artikulisane istraživačke ideje, koncepcije, koncepta, projektnog zadatka, idejne skice, izrade nacrta naučne zamisli i projekta istraživanja do prezentacije rezultata istraživanja i njihove naučne upotrebe.

Istraživački projekt kao naučni i operativni dokument sa više funkcija i dijelova determiniran je konceptualizacijom, odnosno mora biti u saglasnosti sa konceptualnim, teorijskim i metodološkim zamislima.

Između konceptualizacije i projektovanja istraživanja društvenih pojava evidentna je i prisutna dvosmjerna veza gdje su prethodne faze konceptualizacije prva etapa izrade istraživačkog projekta kao dokumenta naučnog i operativnog, sistema i modela sticanja naučnog saznanja o istraživačkom problemu, predmetu.

Projekt istraživanja mora biti funkcionalno saglasan sa osnovnim konceptualizacijama određenim u temi, projektnom zadatku i idejnoj skici istraživanja.

2.5.1. *Odnos konceptualizacije i formulacije problema*

U fazi izbora istraživačkog problema i njegove artikulacije su dati okviri i osnovi formulacije problema. Opažena – zapažena pojava, problem, situacija, stanje se definiše na bazi početnih saznanja u fazama konceptualizacije, koje nazivamo projektni zadatak i idejna skica, te se na tim polazištima izgrađuju hipotetički stavovi, utvrđuje značaj problema i istraživanja i izlažu se rezultati dosadašnjih istraživanja.

2.5.2. *Odnos konceptualizacije i predmeta istraživanja*

Predmet istraživanja je najsloženiji dio procesa istraživanja, projektovanja, odnosno izrade projekta. Ovaj dio je bitan obzirom na njegovu povezanost sa naučno-teorijskim fondom, a koja se ostvaruje u teorijskom određenju predmeta istraživanja.

Konceptualizacija je postupak kojim se vrši povezivanje postojećeg naučnog fonda i istraživanja u društvenim naukama. Istovremeno, to je povezivanje sa društvenom realnošću. Predmet istraživanja je dvokomponentan, sastoji se od teorijskog i operacionalnog određenja predmeta istraživanja. U teorijskom određenju predmeta istraživanja prezentiraju se saznanja raznih statusa i oblika, provjerena, neverifikovana, empirijska, iskustvena, nenaučna saznanja i ista služe za otkrivanje praznina, manjkavosti o predmetu istraživanja i na osnovu istih se konstatuje ono što nedostaje, što je vjerovatno a što prethodni dijelovi impliciraju. Ustvari to je način kojim se dolazi do "nepostojećih saznanja" o predmetu istraživanja, a na osnovu postojećih naučnih saznanja i to imaginacijom uz korištenje osnovnih naučnih metoda. U okviru teorijskog određenja predmeta istraživanja se vrši i izrada kategorijalno-pojmovnog i terminološkog sistema i jezika koji je određen konceptualizacijom, teorijskim konceptom i modelom. U isti se uključuju samo oni pojmovi koji će biti neposredno korišteni.

U operacionalnom određenju predmeta istraživanja saopštavaju se bitne komponente i njeni činioci koji će biti istraživani. Takođe, u ovom dijelu predmet istraživanja se locira vremenski i prostorno, svrstava se predmet u određenu naučnu disciplinu, opredjeljuju se ciljevi istraživanja, usmjeravaju hipoteze, uslovljavaju indikatori, metode i tehnike istraživanja.

2.5.3. *Odnos konceptualizacije i ciljeva istraživanja*

To je odnos cjeline i dijela, gdje je konceptualizacija cjelina, a ciljevi dio, što je slučaj i sa ostalim prethodnim segmentima naučne zamisli.

Ciljevi istraživanja se iskazuju kao društveni i naučni. Naučnim ciljevima su zadati nivoi naučnog saznanja koje se namjerava ostvariti naučnim istraživanjem i koje će biti sadržani u rezultatima istraživanja. Mogući naučni ciljevi istraživanja su: naučna deskripcija, naučna klasifikacija i tipologizacija, naučno otkriće, naučno objašnjenje i naučna prognoza. U društvenim naukama naučna deskripcija i naučna klasifikacija su nužni i ugrađeni su u sve ostale nivoe naučnog saznanja.

Društvenim ciljevima istraživanja, iako nisu kodifikovani i klasifikovani, obavezuju i predviđaju istraživanje da svojim rezultatima ostvari određenu svrsishodnost i društvenu, nenaučnu upotrebljivost bez obzira na doprinos nauci.

Ciljevi istraživanja su uslovljeni temom, projektnim zadatkom, idejnom skicom, formulacijom problema, a naročito predmetom istraživanja.

Ciljevi i predmet istraživanja opredjeljuju "polje" istraživanja i determinišu zadatke istraživanja.

2.5.4. *Odnos konceptualizacije i hipoteza*

Na osnovu artikulacije istraživačkog problema, uspostavljenih odnosa između postojećeg naučnog fonda i onog što treba saznati u predmetu istraživanja, formiraju se hipoteze. Hipoteze se izvode iz predmeta istraživanja i iste moraju biti adekvatne i simetrične operacionalnom određenju predmeta istraživanja (činiocima operacionalnog predmeta istraživanja).

Hipoteze su predmetne, naučno osnovane pretpostavke o predmetu istraživanja. Hipotezu, strukturu hipoteze, čini stav hipoteze i varijabile. Stav hipoteze je sadržaj, suština i smisao iskaza formulisane hipoteze. Ta suština se pojmovno manifestuje, pokazuje u stvarnosti preko određenih indikatora, pokazatelja. Stoga za svaku konceptualizaciju je bitno formulisati jasan i precizan stav hipoteze i indikatore kojima se ispoljava suština na koju se stav hipoteze odnosi. U svim istraživanjima, posebno istraživanju genocida, pitanje indikatora je posebno značajno pitanje – kvalitetni,

kvantitativni, elementarni, sindromni, ekspresivni, predikativni, i oni su u osnovi podataka.

Istraživanjem se prikupljaju odnosno pribavljaju podaci o određenom predmetu istraživanja na osnovu kojih se dokazuje ili opovrgava stav hipoteze.

2.5.5. *Odnos konceptualizacije i metoda istraživanja*

Konceptualizacija istraživanja je početna faza procesa naučnog istraživanja koja započinje opažanjem i analizom kao osnovnom metodom naučnog mišljenja i istraživanja u društvenim naukama. Primjena osnovnih metoda i njihovih postupaka kod konceptualizacije se posebno ogleda u fazi izbora istraživačkog problema i njegove artikulacije. U prvoj fazi konceptualizacije posebno je naglašen visok stepen uticaja osnovnih metoda sa naglaskom na analitičke osnovne metode.

Odnos između konceptualizacije i osnovnih metoda sastoji se iz nekoliko bitnih momenata:

1. U osnovi konceptualizacije kao procesa i procedure su osnovne metode naučnog mišljenja i istraživanja;
2. Razne osnovne metode imaju razne uloge u različitim fazama konceptualizacije. Tako u početnoj fazi konceptualizacije dominantnu ulogu imaju analitička a u završnoj fazi sintetičke osnovne metode mišljenja i istraživanja.

Opštenaučne metode se mogu primijeniti u svim fazama procesa konceptualizacije. Međutim, one se različito primjenjuju u raznim fazama konceptualizacije istraživanja. U zavisnosti od predmeta, vrste i tipa istraživanja uspostavljaju se odnosi između konceptualizacije i opštenaučnih metoda.

Iz grupe opštenaučnih metoda naročito se primjenjuju hipotetičko-deduktivna metoda i to u početnoj fazi procesa konceptualizacije imajući u vidu njene osnovne postulate i precedure primjene,[10] statistička metoda

[10] Vidi: I. Radosavljević, HIPOTETIČKO-DEDUKTIVNA METODA U ISTRAŽIVANJU POLITIKE, Dečije novine, SO G. Milanovac, 1996.

se naglašeno primjenjuju u fazi prikupljanja i obrade podataka i interpretaciji rezultata istraživanja, metoda modelovanja shvaćena i primijenjena u svim fazama, a posebno pri projektovanju, izradi istraživačkog projekta i izradi i prezentaciji rezultata naučnog istraživanja.

Iz grupe – kompleksa metoda pribavljanja podataka u istraživanju bilo kojeg procesa, ponašanja ljudi, iskaza, djelanja i tvorevina neizbježna je primjena bar sljedeće tri metode:

a) analiza sadržaja dokumenata;

b) ispitivanje i

c) posmatranje.

U opredjeljenju izbora metoda djeluju tri bitna faktora: predmet i ciljevi istraživanja, tip istraživanja i disciplinarnost.

Primjena više metoda u istraživanju nameće pitanje odnosa tih metoda i njenih rezultata i njihovih uloga u zaključivanju na osnovu rezultata. Pored toga nužno je razriješiti problem odnosa raznih tehnika istog metoda primijenjenog u istraživanju. U vezi stim, pravilo koje je polazište istraživačke prakse glasi: pravilna je i dominantna ona metoda i tehnika koja više odgovara saznavanju odredaba predmeta istraživanja i koja je prodornija.[11]

2.5.6. Odnos konceptualizacije i efekata istraživanja

Konceptualizacija naučnog istraživanja se ostvaruje raznovrsnim djelanjima i aktivnostima i to etapno, fazno i slojevito.

Prvi segment konceptualizacije odnosi se na ukupan proces istraživanja i izradu projekta istraživanja.

Drugi, na posebne cjeline naučnog istraživanja i projekta istraživanja.

Treći segment se odnosi na ukupne efekte, rezultate i posljedice u postojećem naučno-teorijskom fondu o predmetima nauke, naučne discipline, metodološkoj sferi, iskustvenoj sferi i sferi praktikovanja naučnih saznanja u društvenoj praksi.

---

[11] Dž. Termiz, METODOLOGIJA DRUŠTVENIH NAUKA, TKD "Šahinpašić", Sarajevo, 2003., str. 242.

U zavisnosti od faktičkih efekata – rezultata i posljedica može se govoriti o prihvatljivosti i realizaciji konceptualizacije, koja može biti potpuna ili djelimična ili odbačena u cjelini.

3. Odnos konceptualizacije prema predistraživanju

Testiranje valjanosti konceptualizacije ostvaruje se predistraživanjem kao krajnjom etapom konceptualizacije. Testiraju se sadržaji o izboru i artikulaciji istraživačkog problema, sadržaji koji se bave temom, projektnim zadatkom, idejnom skicom, istraživačkim projektom i sadržaji o realizaciji istraživanja predistraživanjem.

Odnos konceptualizacije prema predistraživanju ostvaruje se kroz sljedeće faze:

Prva faza konceptualizacije istraživanja ostvaruju se do izrade istraživačkog projekta u kojoj se teorijsko-metodološki i analitički, kritički se razmatraju osnovanosti izbora istraživačkog problema, teme, projektnog zadatka i idejne skice.

Druga faza se odnosi na testiranje projekta istraživanja, u cjelini i po pojedinim dijelovima, po određenim pravilima i procedurama projektovanja.

Treća faza je vrlo rigorozna. Ostvaruje se testiranjem konceptualizacije predistraživanjem u smislu praktične empirijske provjere svega što je do tada urađeno, a to znači testiranje koncepcije, koncepta, modela, planiranja istraživanja i plana organizacije i izvođenja istraživanja predistraživanjem, plana prikupljanja i plana obrade podataka, izrade izvještaja i prezentacije rezultata istraživanja predistraživanjem. Dakle, u ovoj fazi konceptualizacije, kao što se može primijetiti, posebno je značajno testiranje projekta istraživanja koji je nastao kao rezultata prve etape konceptualizacije pri čemu se projekt testira u cjelini, a osnovni kriterij testa projekta kao cjeline i njegovih sastavnih dijelova jesu izvori podataka.

U **četvrtoj fazi** se pristupa izradi izvještaja o rezultatima istraživanja predistraživanjem o valjanosti konceptualizacije i preporuke za daljnje aktivnosti.

4. Odnos konceptualizacije prema interpretaciji i praktikovanju rezultata istraživanja predistraživanjem

Saznanja do kojih se došlo predistraživanjem izlažu se u pismenoj formi, sistematično, kritički i argumentovano u odgovarajućim formama, stilom i jezikom u saglasnosti sa zahtjevima konceptualizacije i samog istraživačkog projekta, te ista bi mogli imenovati kao konceptualizacijske izvještaje.

Konceptualizacijski izvještaji[12] trebaju imati sljedeće sadržaje:

a) sadržaje o izboru istraživačkog problema i njegovoj artikulaciji;

b) sadržaje o naučnoj artikulaciji istraživačkog problema;

c) sadržaje koji se bave temom, projektnim zadatkom i idejnom skicom;

d) sadržaje o projektu istraživanja;

e) sadržaje o realizaciji istraživanja predistraživanjem.

Svi navedeni sadržaji bave se problemom i predmetom, sadržajem metodološko-metodičke prirode i sadržajima o organizaciji, planiranju, pripremi i izvođenju istraživanja.

Po urađenom izvještaju o rezultatima istraživačkog projekta isti se dostavlja naručiocu, i isti se razmatra u cilju razjašnjenja, otklanjanja uočenih nedostataka.

Od uočenih nedostataka i njihovog sadržaja, forme i suštine zavisi da li će se pristupiti djelimičnoj rekonceptualizaciji ili će to zahtijevati izradu potpuno nove konceptualizacije.[13] Rijetke su situacije u kojima se u

---

[12] I u ovoj fazi izrade Izvještaja može se primjeniti model izvještaja o naučnom istraživanju i rezultatima istraživanja na način kako je to prije skoro dvije decenije postavio dr Slavomir Milosavljević. Vidi: S. Milosavljević, IZVEŠTAJ O NAUČNOM ISTRAŽIVANJU, Centar visokih vojnih škola, Oružanih snaga "Maršal Tito", Institut za strategijska istraživanja, Beograd, 1990.

[13] Konceptualizacija je proces koji se postavlja i istražuje po modelu tipskog predmeta i po modelu procesa istraživanja. Vidi: Dž. Termiz, i S. Milosavljević, UVOD U METODOLOGIJU POLITIKOLOGIJE, DAX Trade, Sarajevo 1999, str. 346. Model predmeta istraživanja je opšti univerzalan ima rezultat i ima svojstva naučne paradigme, jer je primjenjiv u svim društvenim, prirodnim i psihičkim naukama. Model je jedinstven,

potpunosti napušta prvobitna konceptualizacija, ali i takve situacije su moguće. U zavisnosti od navedenog, pristupa se realizaciji naučnog istraživanja.

5. Rekonceptualizacija

Rekonceptualizacija se može shvatiti na dva načina. Prvo, veoma rašireno shvatanje je da je rekonceptualizacija proces i djelanje suprotnog smjera od konceptualizacije. Drugo, je savremenije shvatanje i ono rekonceptualizaciju razumije samo kao komponentu konceptualizacije.

Nesumnjivo da je rekonceptualizacija kao faza konceptualizacije zasnovana i uslovljena konceptualnim okvirom odnosno teorijskim i metodološkim sadržajima iznijetim u konceptualizaciji, teorijskim i metodološkim konceptom i modelom istraživanja, koji se potvrđuje ili odbacuije po ocjeni podataka pribavljenim predistraživanjem.

Uloga rekonceptualizacije je usavršavanje i kritička analiza osnovne ideje, zamisli istraživanja, kojom se potvrđuje ili odbacuje valjanost projekta i konceptualizacije.

Osnovi rekonceptualizacije su opšta i posebna naučna saznanja o predmetu i metodu nauke, naučnih disciplina od kojih se polazi u svakom naučnom istraživanju.

Teorijski osnovi koceptualizacije su teorijska saznanja raznih nivoa naučnosti. To su verifikovana naučna saznanja nauke, naučne discipline

---

izvoran i orginalan. Postavljen je prije tri decenije. Vidi: S. Milosavljević, POLITIČKA AKCIJA, Institut za političke studije, FPN, Beograd, 1977. S. Milosavljević, ISTRAŽIVANJE POLITIČKIH POJAVA, Institut za političke studije, FPN, i Centar za omladinu i pionire, Beograd 1980. Milosavljević S., Radosavljević I., REPETITORIJUM IZ METODOLOGIJE DRUŠTVENIH NAUKA, Institut za političke studije, Beograd 1988. Izlaganje o konceptualizaciji naučnog istraživanja zasnovano je na shvatanju da se konceptualizacija odnosi na cjelinu procesa što je stanovište Viljem Gud-Pol Het, Roberta Mertona, Paula Lazarsvelda, Miroslava Pečuljića, Slavomira Milosavljevića, Ivana Radosavljevića, Dževada Termiza, dok Miroslav Pečuljić je vezuje za definisanje pojmova, a Bogdan Šešić ističe da su konceptualizacija i rekonceptualizacija suština procesa istraživanja i istraživačkog projekta. Vidi: B. Šešić, OSNOVI METODOLOGIJE DRUŠTVENIH NAUKA, Naučna knjiga, Beograd, 1971.

u koju spada predmet istraživanja, a pored njih kao postulativnih su i naučno poznata ali još uvijek neverifikovana, kao i iskustvena i nenaučna saznanja.

Empirijska saznanja su takođe osnova rekonceptualizacije i ona moraju biti u korelaciji sa teorijskim saznanjima. Empirijom se potvrđuje valjanost postojećih teorijskih saznanja, ali se istovremeno i uvijek polazi od postojećih teorijskih saznanja.

Metodološki osnovi rekonceptualizacije su sadržani kroz logičko mišljenje – logičke osnove, kroz epistemološki i strategijsko-naučni dio.

Navedenim teorijskim, empirijskim i metodološkim osnovama se kritički razmatraju postojeća naučna saznanja, dopunjuju, mijenjaju, usavršavaju, a u cilju razvoja nauke, naučnih disciplina i potreba društvene prakse.

Rekonceptualizacija istraživanja podrazumijeva dvije situacije. Prva situacija se odnosi na potpuno napuštanje početne ideje, koncepcije, koncepta i modela izraženog u konceptualizaciji što znači izradu potpuno nove konceptualizacije.

Ova situacija u istraživačkoj praksi rijetko se javlja, ali nije nemoguća pošto se konceptualizacija odvija po strogo određenoj proceduri od izbora i artikulacije istraživačkog problema, do izrade projekta istraživanja.

Istraživačka praksa je ukazala na razloge zbog kojih se javlja potpuna rekonceptualizacija[14] počev od nedovoljnog teorijskog, iskustvenog i metodološkog znanja istraživača, nedovoljne obaviještenosti o pojedinim naučnim saznanjima, prenaglašeno poštovanje predviđenih i isključivih normi raznih teorijskih i metodoloških procesa, do nepovoljnosti uslova po samo istraživanje.

Druga situacija predstavlja djelimično napuštanje zamisli, ideja, koncepcija, koncepta i modela i tada imamo djelimičnu rekonceptualizaciju.

---

[14] Vidi: Dž. Termiz, METODOLOGIJA DRUŠTVENIH NAUKA, TDK "Šahinpašić", Sarajevo 2003, str. 158.

Rekonceptualizacija se ostvaruje u:

1. toku istraživanja
2. po izradi izvještaja i
3. po primjeni rezultata.

Vidi: Dragan Tančić, KONCEPTUALIZACIJA ISTRAŽIVANJA U POLITIČKIM NAUKAMA, magistarski rad, Beograd, 2006., str. 117.

Metodološka istraživanja upućuju i na saznanja i tekućoj konceptualizaciji koja se vrši "u hodu", fazne koja se odvija po fazama procesa istraživanja i na konačnu rekonceptualizaciju.

Konačna rekonceptualizacija se odnosi na konceptualizaciju po završenom predistraživanju ili po primjeni rezultata istraživanja u njihovoj ukupnosti preko projekta istraživanja, čime se faktički u cjelosti vrši konačna adaptacija prema opštoj zamisli i dovođenje u sklad sa predmetom i njegovim zahtjevima.

Jedno od pitanja koje se postavlja je pitanje da li rekonceptualizacija ima "svoju" proceduru na što se može dati potvrdan odgovor.

Rekonceptualizacija se odvija po sljedećim fazama:[15]

1. rekonceptualizacija teme i projektnog zadatka;
2. rekonceptualizacija idejne skice;
3. rekonceptualizacija projekta istraživanja nakon testiranja projekta predistraživanjem;
4. rekonceptualizacija izrade izvještaja;
5. rekonceptualizacija primjene rezultata.

Rasprave o temi, projektnom zadatku, idejnoj skici, analizi testiranog projekta predistraživanjem su u toj funkciji.

U tom smislu, kako smo prethodno i naveli, se može govoriti o parcijalnim, tekućim, faznim rekoceptualizacijama.

Djelimična rekonceptualizacija je cijelo vrijeme prisutna od početne zamisli, ideje, teme, projektnog zadatka, idejne skice, izrade istraživačkog projekta do prezentacije zaključaka izvještaja.

Totalna rekonceptualizacija je rezultat predistraživanja kojom se u potpunosti odbacuje valjanost projekta i konceptualizacije.

Konceptualizacija – obimna i totalna u drastičnom vidu ne javlja se u istraživanjima u kojima je projekt valjano urađen i čijoj izradi je prethodila konceptualizacija.

Poštovanje procedure konceptualizacije je zaštita od potreba većih zahvata za konceptualizaciju, koja je u empirijskim istraživanjima izuzetno teška i skupa, a zbog činjenice neponovljivosti društvenih pojava – ne daje očekivane i poželjne rezultate.

---

[15] Dž. Termiz i S. Milosavljević, UVOD U METODOLOGIJU POLITIKOLOGIJE, DAX Trade, Sarajevo, 1999, str. 347.

REZIME

Postoje različita i međusobno nesaglasna shvatanja o tome šta je konceptualizacija istraživanja. Ipak, u svim slučajevima postoji saglasnost da je to djelatnost oformljivanja koncepcije (zamisli) istraživanja (pojave, predmeta) na neki način i u nekom obimu.

Za konceptualizaciju se može reći da je to složen, etapni i fazni proces sa kojim započinje djelatnost istraživanja i kojim se završava prezentacijom zaključaka istraživanja. Osnovna uloga i funkcija konceptualizacije istraživanja je da pripreme najpovoljnije uslove i valjane osnove za izradu primjenljivog projekta naučnog istraživanja, te da na taj način obezbijedi dosljednu realizaciju osnovne istraživačke ideje od momenta pristupanja izradi istraživačkog projekta do prezentacije, pa čak i primjene rezultata istraživanja u praksi.

Samim tim, konceptualizacija istraživanja ima usmjeravajuću i kontrolu funkciju i pri naučnoj upotrebi rezultata istraživanja.

Konceptualizacija je bitna komponenta naučnih, a naročito empirijskih istraživanja, neophodna u svim slučajevima u kojima je preporučljiva izrada istraživačkog projekta.

Konceptualizacija istraživanja nije istog obima, strukture i procedure u svim istraživanjima. Naročito su vidljive razlike u konceptualizaciji teorijskih i empirijskih istraživanja.

U istraživanju genocida kao empirijske pojave društvene stvarnosti neophodna je konceptualizacija istraživanja u funkciji izrade naučno-istraživačkog projekta kao složenog naučnog i operativnog dokumenta koji je osnova zamisli pojave - predmeta istraživanja i procesa istraživanja.

Konceptualizacija istraživanja može biti potpuna i nepotpuna. Sa pitanjem konceptualizacije je povezano i pitanje rekonceptualizacije, koja može biti potpuna (što je rijedak slučaj u istraživanjima u društvenim naukama), i drugo je savremenije shvatanje koje rekonceptualizaciju razumije kao komponentu same konceptualizacije.

SUMMARY

There exist different and mutually inconsistent views of what is conceptualization of research. Nevertheless, in all these cases, they agree that this is an activity of forming a conception of research (of an occurrence, object) in some way and to some extent.

For conceptualization it can be said that this is a complex, stepwise and phased process with which begins activity of research and which ends the presentation of the research conclusions.

Basic role and function of conceptualization of research is to prepare the most favourable conditions and valid bases for making an applicable project of a scientific research, and to assure in this way consistent realization of the basic research idea from the moment of proceeding to the implementation of a research project to its presentation, and even application of the research results in practice.

This is what contributes to the conceptualization of research to assume guiding and control function in scientific usage of the research results, as well.

Conceptualization is an essential component of scientific, and especially empiric researches, indispensable in all cases in which making of a research project is recommendable.

Conceptualization of research is not of the same scope, structure and procedure in all researches. Especially evident are the differences in conceptualization of theoretical and empiric researches.

In the research of genocide as an empiric phenomenon of social reality, conceptualization of research is indispensable in the function of making scientific and research project as a complex scientific and operative document which is the base of the conception of occurrence – object of researches and research process. Conceptualization of research may be complete and incomplete. With the issue of conceptualization, the issue of reconceptualization is also connected. It may be complete (what is a rare case in the researches in social sciences). Quite different is a more contemporary perception understanding reconceptualization as a component of conceptualization itself.

Prof. dr Muhamed Šestanović, Institut za istraživanje
zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava
Univerziteta u Sarajevu

MENTALNE POVREDE ŽRTAVA AGRESIJE NAD BOŠNJACIMA U BOSNI I HERCEGOVINI - ISKUSTVA IZ SUDSKE PRAKSE U TRETIRANJU RATNIH MENTALNIH POVREDA

Pošto je krivično djelô ***mentalne povrede*** široko zastupljeno u međunarodnoj sudskoj praksi, smatramo potrebnim pokrenuti cjelovitiju analizu dosadašnjih iskustava u tretiranju ovog djelâ pred Međunarodnim sudom pravde i Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju. Mi ćemo to za ovu priliku učiniti za nekoliko optužnica i presuda pred ovim međunaropdnim sudovima.

Pominjanje mentalne povrede kao krivičnog djelâ prije nego što je na snagu stupila Konvencija o genocidu (1948.), se odnosilo samo na kontaminiranje organizma štetnim supstancama za koje se zna da izazivaju teška oštećenja psihičkih funkcija i sposobnosti. To je bio dosta restiriktivan pristup u cjelovitijem shvatanju pojava mentalnih povreda.

Pripremna Komisija za osnivanje stalnog Međunarodnog krivičnog suda je, u svom prijedlogu iz 1998., istakla da se pod "**mentalnom povredom**" podrazumijeva nešto više od tek manjeg ili privremenog oštećenja mentalnih funkcija i sposobnosti.[1]

Pojam **"teška mentalna povreda**" ICTY tumači različito – od slučaja do slučaja. U dosadašnjim presudama i optužnicama ICTY protiv Delalića, Mucića, Hazima Delića, Landže, Blaškića, Krstića, Galića, Dragomira Miloševića i drugih, te u optužnicama protiv Mladića, Karadžića i drugih, mentalna povreda je tretirana kao zločin protiv čovječnosti, a u predmetu "Srebrenica" kao zločin genocida.

[1] MEĐUNARODNI KRIVIČNI TRIBUNAL ZA BIVŠU JUGOSLAVIJU (HAG), PRESUDE - SREBRENICA Priredio Jovan Nicić, Fond za humanitarno pravo, EDICIJA dokumenata, Beograd, 2005., str. 349.

Krivično djelo "mentalne povrede", u predmetu Čelebići, je definirano kao "radnja ili propust koji su namjerni, naime djelô koje je, objektivno prosuđeno, smišljeno i nije slučajno, kojim se nanose **ozbiljna duševna patnja ili povreda**".[2]

Da bi zaključio da je došlo do mentalne povrede, Sudu se u predmetu Blaškić moralo dokazati da je optuženi ili njegov podređeni imao namjeru i to voljno ili zbog grubog nehata da žrtvama nanese **tešku mentalnu povredu** u okolnostima datog slučaja.

Tužilaštvo ICTY se, u predmetu Radoslava Krstića (pošto se prvi put radi o presudi za saučestvovanje u genocidu), koristilo ranijom sudskom praksom u presudama za holokaust u predmetima Eichman, koju je Okružni sud u Jerusalemu donio 12. 12. 1961., te u predmetima Clément Kayishema i Obed Ruzindana.

Pretresno vijeće u presudi Radoslavu Krstiću je detaljno opisalo patnje koje su žrtve preživljavale u Potočarima. Doživljene patnje su opisali kao "teško premlaćivanje i drugi oblici okrutnog postupanja, koje su pretrpjeli bosanski Muslimani... Krajnji oblik patnje predstavljali su slučajevi nekih žena, kojima su na samom ulasku u autobuse otrgnuli njihove mlade sinove, koje niko više vidio nije".[3]

Opsada Sarajeva koja je 1479 dana praćena sistematskom i planskom kampanjom granatiranja i snajperisanja su za Tužilaštvo i sudska vijeća ICTY u predmetima "Stanislav Galić" i "Dragomir Milošević" bili van svake razumne sumnje tretirani zločinom "*terorisanja"* civilnog stanovništva kako bi se proizveo "***ekstremni strah**"*, i da se radilo o **"*užasnoj priči o opsadi Sarajeva"*** čiji je ***"učinak u psihičkom djelovanju na civile bio užasan"***[4]

Iz dijela optužnice protiv Radovana Karadžića za genocid Tužilaštvo ICTY će pokušati pred Sudskim vijećem dokazati da je Radovan Karadžić, sam ili u okviru zajedničkog zločinačkog poduhvata, odgovoran za nanošenje teških tjelesnih i ***duševnih povreda*** hiljadama bosanskih Muslimana i

---

[2] Tužilac protiv Zejnila Delalića, Zdravka Mucića zvanog "Pavo", Hazima Delalića i Esada Landže zvanog "Zenga", IT – 96 – 21 – T, 16. 11. 1998. Kurziv naš.

[3] PRESUDE – Srebrenica, Haški Tribunal VIII, Fonda za humanitarno pravo, Beograd, 2005., str. 351.

[4] Kvalifikacije teških zločina navedene pod navodnicima su preuzete iz tekstova PRESUDA STANISLAVU GALIĆU I DRAGOMIRU MILOŠEVIĆU.

bosanski Hrvata, uključujući vodeće pripadnike tih grupa, tokom njihovog zatočeništva u zatočeničkim objektima. Zatočenici su bili podvrgavani okrutnom i nečovječnom postupanju, koje je uključivalo mučenje, fizičko i ***psihičko zlostavljanje***, silovanje i druga djela seksualnog nasilja i premlaćivanja.[5]

U Optužnici protiv Ratka Mladića (potvrđena 24. 07. i 16. 11. 1995.), u tački za genocid i saučeništvo u genocidu, Ratku Mladiću se stavlja na teret da je, pored ostalih zločina, učestvovao u zajedničkom zločinačkom poduhvatu "nanošenja teških tjelesnih i ***duševnih povreda*** bosanskim Muslimanima, uključujući mučenja, fizičkog i ***psihičkog zlostavljanja,*** seksualnog nasilja i premlaćivanja..."[6]

Drugi sud, Međunarodni sud pravde, je u svojoj Presudi od 26. 02. 2007., po predmetu "Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore", istakao da "na osnovu potpuno nepobitnih dokaza smatra da su pripadnici zaštićenih grupa, tokom sukoba, a posebno u zatočeničkim logorima, bile sistematske žrtve masovnog lošeg postupanja, batinanja, silovanja i mučenja čime su nanošene teške tjelesne povrede i ***duševne boli***. Na taj način je ispunjen neophodan uvjet koji se tiče materijalnog elementa, kako je definisano u Članu II (b) Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju genocida."[7] Taj neophodni materijalni dokaz da je došlo do mentalne povrede sudovima su bile dovoljne činjenice da su nad žrtvama vršene masovne, organizovane i sistematske torture. U tome su se mnogo oslanjali na relevantnu dokumentaciju UN.

Generalna skupština UN i njeno Vijeće sigurnosti su se u više navrata očitavali o ratnim zločinima u Bosni i Hercegovini i izražavali svoju "zabrinutost zbog masovnog, organiziranog i sistematskog provođenja tortura, kršenja međunarodnog prava i ljudskih prava koja su izvršili bosanski Srbi."[8]

---

[5] OPTUŽNICA PROTIV RADOVANA KARAŽDIĆA, 27. 02. 2009. (Predmet br. IT – 95 5/18 – PT).

[6] www. icty.org (od 21.5.2009.) Kurziv naš.

[7] PRESUDA: MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore, 26. februar 2007. (prijevod Renata Karić), Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 2008., str. 160., 161. (Kurziv naš).

[8] Vidi Rezolucije Generalne skupštine UN br. 48/143 iz 1993. i 50/192 iz 1995., te Rezolucije Vijeća sigurnosti UN br. 798 iz 1992.; br. 820 iz 1993.; br. 827 iz 1993. i br. 1034 iz 1995.

Analiza tretiranja krivičnog djela ***mentalnih povreda*** koji su obuhvaćeni u jednom broju poznatijih optužnica i presuda za teže ratne zločine, zločine protiv čovječnosti uključujući i zločin genocida u međunarodnoj sudskoj praksi nam ukazuje da je ovo krivično djelô, od usvajanja Konvencije (1948.), našlo svoje mjesto u sudskoj praksi ICTY, ali i u Presudi Međunarodnog suda pravde: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore od 26. 02. 2007. Sudovi su, bez raspolaganja sa konkretnim pokazateljima o broju, polu, starosti i socijalnom statusu žrtava mentalnog povređivanja, imali materijalne dokaze da su agresorske snage zajedno sa svojim kolaboracionistima sistematski koristile sve načine torture, a posebno: mučenja, okrutnog postupanja, premlaćivanja, seksualnog zlostavljanja i silovanja, prisilnog premještanja... koje, same po sebi, van svake razumne sumnje, kao teški životni stresovi, imaju za posljedicu teške mentalne povrede. Vjerovatno osim uticaja međunarodnog interesa, ne postoji ni jedan drugi razuman razlog koji bi nam pomogao da razumijemo zašto sudovi, uz već prihvaćene činjenice da su srpske snage radi postizanja genocida nad Bošnjacima ***sistematski provodile torture nad žrtvom na gotovo cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine***, nisu našli postojanje specifične namjere (*dolus specialis)* da se konkretnim žrtvama (Bošnjacima u Bosni i Hercegovini) masovnim, organizovanim i sistematskim torturama "razvuče pamet" i tako trajno onesposobe za životno fukcioniranje.

Sistematske torture su načini da se realizira cilj iz člana II, tačke B djelâ zločina definiranog u Konvenciji UN o kažnjavanju i sprečavanju zločina genocida. Čini nam se da međunarodni sudovi: ICTY i Međunarodni sud pravde nisu iskazali nužan interes da dobiju stvaran broj žrtava po etničkom i polnom obilježju, te društvenom statusu koji su zbog pretrpljenih sistematskih tortura došli u stanje težeg mentalnog morbiditeta definiranog u MKB-10 i DSM-IV. Sudovi nisu, čak, pokazali nužan interes ni za razmjere težih posljedica ratnih povreda povezanih sa mentalnim morbiditetom, kao što je broj pokušaja i izvršenja suicida među civilnim žrtavama.

Sudovima je bilo dovoljno da imaju materijalne dokaze da je optužena strana stvarala životne situacije koje same po sebi predstavljaju teške stresove čije su posljedice teške mentalne povrede. Teške stresore tužilaštva su u svojim optužnicama, a sudovi u svojim presudama, opisivali terminima *"sistematska terorisanja"* ili "*kruto postupanje prema žrtvi."*

Primjera radi, Međunarodnom sudu pravde je bio dovoljan samo materijalni dokaz, kojeg su istina preuzeli od ICTY iz presude Krstiću, da su pripadnici zaštićene grupe "Sigurne zone" – Srebrenica bili žrtve *sistematskog masovnog lošeg postupanja* pa da presudi da je postojao zločin genocida na prostoru Srebrenice. Međunarodni sud pravde i ICTY su zbog uticaja Vijeća sigurnosti UN čiji su oni čedo ili zbog svoje birokratske lijenosti nisu mogli da zaključe da su, van svake razumne sumnje, na širem prostoru Bosne i Hercegovine činjeni zločini po obrascu genocida i njegove specifične namjere (*dolus specialis).* Ako je u pitanju lijenost tužilaštava i sudova onda smo, pored ostalih, i mi istraživači genocida za to odgovorni.

Polazeći od navedenog treba u Bosni i Hercegovini i van nje pozvati institucije i pojedince koji se bave istraživanjima genocida u svojim istraživačkim planovima i naporima ozbiljnije zahvate i ratne povrede povezane sa stanjem mentalnog morbiditeta žrtava agresije i da i ovo djelô genocida, a posebno za potrebe dokaza genocida u procesu Tužilac protiv Radovana Karadžića (eventualno i Ratka Mladića), a posebno za potrebe obnove postupka tužbe Bosne i Hercegovine protiv Srbije za genocid nad Bošnjacima.

Pristup pitanju povredama mentalnog integriteta

Promatrajući Bosnu i Hercegovinu, nakon što je preživjela agresiju od 1991. do 1995. godine, može se reći da ju je ta agresije načinila bolesnom. "Bosna i Hercegovina je bolesna. Njena bolest nije nasljedna već nasilna. Ožiljci tog nasilja su vidni".[9]

Bosanskohercegovački psihijatar Dušan Kecmanović, ocjenjujući stanje mentalnog zdravlja u postratnom periodu u svom pristupnom predavanju održanom 4. jula 2000. za prijem u članstvo ANU BiH je rekao "Bosanci i Hercegovci nisu bolesni, ali su još manje zdravi".[10]

U jednom od Izvještaja Svjetske zdravstvene organizacije (WHO) se kaže da je iz rata u Bosni i Hercegovini izašlo više od 1.700.000 bosanskohercegovačkog stanovništva sa psihičkim smetnjama.

---

[9] Prof. dr. Mustafa ef. Cerić, Uvodni referat na Međunarodnom kongresu svjetske islamske asocijacije za mentalno zdravlje, održanom 13 – 15. avgusta 1999. u Tuzli.

[10] Dr. Dušan Kecmanović, pristupno predavanje održano u ANU BiH, 4. jula 2000.

Senadin Ljubović, sarajevski neuropsihijatar, tvrdi da "više od polovine građana BiH ima klinički izražene znakove posttraumatskog stresnog poremećaja. To znači da većina Bosanaca i Hercegovaca, pored drugih simptoma, žive u prošlosti, bez emocija, skoro se ničemu ne raduju, sa oslabljenom su sposobnošću tolerancije, u životnim situacijama su konfuzni, paranoišu i ni u čemu ne vide perspektivu".[11]

Izvještaji udruženja boraca, školskih i zdravstvenih ustanova ukazuju da se nakon agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu značajno povećava broj suicida. I t d.

Posebno ističemo procjenu Svjetske zdravstvene organizacije o incidenciji mentalnog zdravlja stanovništva Bosne i Hercegvine u njegovom postratnom periodu. Ova svjetska organizacija iznosi podatak, kojeg smo u uvodu citirali, da, poslije kardiovaskularnih oboljenja, u Bosni i Hercegovini su najčešća neuropsihološka oboljnja povezana sa ratnim događanjima. Svaki peti oboljeli Bosanac i Hercegovac je neuropsihijatrijski bolesnik.

Ovakvih i sličnih izvještaja o stanju mentalnog zdravlja stanovništva naše zemlje nakon oružane agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu ukazuje da je počinjen teški zločin nad mentalnim integritetom svih, a posebno Bošnjaka nad kojim su vršeni najbrojniji i najbrutalniji zločini uključujući i najteži – zločin genocida.

Mentalne povrede kao zločin genocida[12]

Definicija zdravlja, koju je formulirala Svjetska zdravstvena organizacija (WHO), podrazumijeva stanje organizma koji bivstvuje u

[11] Dr. Senadin Ljubović, ŠTA NAM JE RAT OSTAVIO - BOSANCI I HERCEGOVCI BOLUJU OD PTSP, Oslobođenje, 2. 2. 2007.

[12] Genocid je zločin kojim se, uz dokazanu namjeru ili u uvjerenju da je ona van svake razumne sumnje postojala izvršenjem jednog ili više (od njih pet) djelâ: 1) ubistva; 2) nanaošenje teških fizičkih i mentalnih povreda; 3) namjerno podvrgavanjem grupe uvjetima života koji bi trebali dovesti do potpunog ili djelimičnog uništenja te grupe; 4) nametanje mjera kojima se želi spriječiti rađanje u okviru grupe; 5) prisilno premještanje djece iz grupe u drugu grupu., željelo potpuno ili djelimično uništiti neka specifična grupa kao takva. Grupa za koju postoji plan i namjera uništenja mora imati bar jedan

blagostanju. Holistička teorija zdravlja podrazumijeva cjelovitost zdravlja - zdravlje koje istovremeno bivstvuje i u njegovoj biološkoj i u mentalnoj osnovi. Čovjek je u blagostanju ako ima uravnoteženo funkcioniranje i biološkog i mentalnog kompleksa kao međusobono povezanih strukturalnih entiteta koji ga čine cjelovitim bićem.

Sudovi za ratne zločine i istražitelji zločina trebaju smatrati mentalnu povredu teškim zločinom istom, ako ne i težom od somatskih povreda. Duševni bol je, u principu, dugoročniji od somatske boli, a može poprimiti i transgeneracijsku karakteristiku. Mentalna povreda lakše postaje epidemiološka bolest nego somatske bolesti čiji su uzrok toksične tvari. Mentalne povrede je lakše učiniti masovnijim nego somatske načinjene konvencionalnim naoružanjima.

Imajući to u vidu pozivamo istraživače genocida i drugih oblika zločina da organizovanije, upornije i sistematičnije rade na istraživanjima mentalnih povreda načinjenih agresijom na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1991 – 1995., a posebno u korist tužbe za genocid protiv Karaždića i Mladića i za obnovu tužbe protiv Srbije za genocid nad Bošnjacima.

Naš naučnoistraživački interes u istraživanju počinjenog zločina mentalnih povreda je pretežno bio usmjeren na najranjiviju grupu - na djecu.

Ratne povrede mentalnog integriteta djece

Djeca su najdragocjenije što zajednica ima. Bez zdrave mladosti zajednica nema prihvatljive budućnosti. Koliko je agresija Srbije i Crne Gore, pa i Hrvatske na Republiku Bosnu i Hercegovinu uništila prihvatljiviju

---

od sledeća četiri zajednička socijalna obilježja: naconalno ili etničko ili vjersko ili rasno obilježje. Pojmovno razlikujemo "genocid" od "genocidnog djelâ" i od "genocidnog čina". Genocid je rezultat planskog i sitematskog ponašanja, na dulji vremenski period, u namjeri da se potpuno ili djelimično uništi neka specifična grupa kao takva. Genocidno djelô je jedan od gore navedenih pet vrsta zločina, koji, pored namjere da se potpuno ili djelimično uništi grupa, zajedno tvore pojam "genocida". Genocidni čin je određeno ponašanje kojim se želi postići određeno genocidno djelô sa namjerom potpunog ili djelimičnog uništavanja neke od grupe čiji članovi imaju bar jedno od četiri ovdje navedenih zajedničkih socijalnih obilježja, koji je čine specifičnom grupom ili grupom kao takvom.

budućnost Bosne i Hercegovine i njene najbrojnije nacionalne i etničke zajednice – Bošnjaka, najilustrativnije pokazuju zločini nad mentalnim integritetom djece.

Jedna od karakteristika agresije na Bosnu i Hercegovinu jeste žestina, količina nasilja i brutalnost u njihovom činjenju.

Djeca Bosne i Hercegovine, s obzirom na karakter rata kojeg su iskusili i karakterologiju onih koji su planirali i izvršili agresiju doživjela su više vrsta stresora nego što su to djeca sa drugih ratom zahvaćenih područja vođenih nakon Drugog svjetskog rata. Prema istraživačkom izvještaju jedne međunarodne humanitarne organizacije, koja je boravila na više područja na kojima su vođeni i duži ratovi nego u Bosni i Hercegovini, došli su do podataka da su djeca Bosne i Hercegovine iskusila, u prosjeku, veći broj stresora nego, primjerice radi, djeca Libana gdje je rat trajao deset godina. U pomenutom istraživačkom izvještaju piše da su djeca Kuvajta iskusila, u prosjeku, četiri stresora, u Libanu šest stresora, a u Bosni i Hercegovini devet stresora.[13]

Prema našim istraživanjima[14] incidencija, a posebno prevalencija psihičke dezintegracije bosanskohercegovačke djece, praćena longitudinalno (tokom i poslije agresije), bile su izrazito visoke.

Ključni nalaz u ovim longitudinalnim istraživanjima pokazao je da je na hiljadu djece, prije agresije, **teži** psihički dezintegritet imalo jedno dijete, tokom prve godine oružane agresije njih sto tridesetoro, a poslije oružanog dijele agresije trista pedesetoro djece na njih hiljadu. Dakle, brojni zločini, koje su djeca iskusila tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu, uzrokovale su povećanje psihičkog morbiteta djece za oko trista pedeset puta u odnosu na stanje prije agresije. Apsolutni trend povećanja psihičkog morbititeta bio je u prvoj godini, da bi na kraju oružanog dijela agresije dostigao zabrinjavajući stepen incidencije i

[13] Muhamed Šestanović, ZLOČINI NAD MENTALNIM INTEGRITETOM DJECE, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2000., str. 75.

[14] Muhamed Šestanović, Isto.

prevalencije. Navedeni istraživački rezultati jasno ukazuju na razmjere počinjenog zločina na planu psihičke štete učinjene djeci kao, po međunarodnom humanitarnom pravu, najzaštićenijoj grupi, ali i najznačajnijem dijelu populacije zajednice.

Stravičnost zločina nad djecom Sigurne zone UN Srebrenica - Svjedočenja pojedinačnih slučajeva

Naprijed smo isticali važnost saznanja o razmjerama svih oblika zločina pa i zločina mentalnih povreda. Neki smatraju da govor o brojevima žrtava samo zbunjuje, trebaju nam smatra ta vrsta istraživača - konkretna svjedočenja samih žrtava. Zbog toga se želimo osvrnuti i na taj aspekt dokaza o zločinu. Ovom prilikom fokusirat ćemo se na svjedočenja pojedinačnih žrtava koja se odnose na djecu sa sigurne zone UN Srebrenice. Već smo naglasili da su djeca Bosne i Hercegovine iskusila, u prosjeku, najveći broj vrsta ratnih stresora (oblika zločina) u odnosu na djecu sa drugih područja na kojima su sukobi trajali i duže nego u Bosni i Hercegovini. Nakon likvidacije sigurne zone UN Srebrenica i njihove deportacije na centralnu slobodnu zonu ARBiH, djeca Srebrenice su svjedočila o velikom broju stresnih iskustava: granatiranja i snajperisanja po civilnom stanovništvu; ubistvo najdražih (oca, majke, brata, sestre, i drugih dragih osoba); gledanje klanja ljudi, žena i djece; gledanje kad se nasilje primjenjuje nad drugima; doživljaj torture drugih nad samim sobom; gledanje teže ranjenih i osakćenih; gledanje kad se sijeku dijelovi tijela; iskustvo zatočeništva u logoru; nasilno odvajanje od porodice; boravci u skloništima i drugim, veoma neuslovnim prostorima; nedostatak hrane i soli; direktna prijetnja da će biti ubijeno; gubitak kuće i druge pokretne i nepokretne imovine; nedostatak lijekova; progon i život u izbjeglištvu, itd.

Iskazi i svjedočenja deportovane srebreničke djece iz jula 1995. godine, koja su dali psiholozima terapeutske zajednice u Tuzli, odmah po deportovanju na centralnu slobodnu teritoriji, su više nego stravična. Navešćemo neke od tih svjedočenja.[15]

[15] Iskaze i svjedočenja deportovane djece iz Srebrenice prikupila je i sistematizovala psiholog Mirha Šehović, jedna od terapeuta, koje je javno prezentirala u svojoj doktorskoj

Svjedočenje 1. Dječak H. A., star 10 godina, iz Bratunca:

" Bio je topao dan. Stajali smo, a preko puta nas žena drži svoje dijete u krilu. Prišla su joj dva četnika, a nama su rekli. Gledajte, majku vam j…., ako hoćete da ostanete živi. Jedan od njih uze majci dijete iz krila i zakla ga. Odleti glava ko/ lubenica. Po meni i majci poprska krv. Mati mu jauče. Onaj drugi četnik dade joj injekciju u nogu. Žena obamrije i oni je odvedoše".

Svjedočenje 2. Dječak F. H., star 9 godina iz Vlasenice.

"Teta," (Teta je jedna od terapeutkinja) ja sam vidio kad je jedan četnik uzeo bebu iz ruku njene majke, vrtio je iznad glave i bacio. Ona odleti i razbi se".

Svjedočenje 3. Djevojčica E. D., stara 15 godina, iz Bratunca.

"Najstrašnije je bilo kad su nas zatvorili na stadionu u Srebrenici. Pala velika granata među nas. Bilo je puno poginulih. Jauci, komadi tijela, mozak rasut, crijeva poispadala…"

Svjedočenje 4. Dječak N. N., star 14 godina, iz Zvornika,

"Mene su prisilili da gledam kako mi ubijaju djeda i dvojicu dajidža. Mi smo plakali. Htjeli smo ih sahraniti, ali nam nisu dali, nego su ih posuli slamom i stavili na njih gume od auta i zapalili. Mi smo gledali i plakali."

Studije pojedinačnih slučajeva mentalnih povreda djece sigurne zone UN Srebrenica

U ovom dijelu referata, pripremljenog za ovu Konferenciju, od mnogobrojnih pojedinačnih slučajeva, istraženih, pripremljenih i u ovoj formi arhivirani u Institutu za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, izdvajamo samo pet pojedinačnih studija slučaja koje ilustriraju teške psihičke povrede djece Srebrenice

---

disertaciji odbranjenoj 1999. godine na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, pod naslovom "EVALUACIJA REZULTATA KOGNITIVNO-BIHEJVIORALNE METODE U LIJEČENJU PROGNANE I RASELJENE DJECE".

koja su neposredno iskusila i preživjela genocid nad Bošnjacima u **sigurnoj zoni UN Srebrenica**. Slučajevi su izabrani po metodi "tipičnog načina doživljenog zločina". Svaki pojedinačni slučaj, koji bi se pratio longitudinalno, mogao bi biti zasebna istraživačka studija.

Slučaj 1. Dječak Z. I., rođen 1985. u Srebrenici

Posebno težak doživljaj desio se, ovom dječaku, 15. 1. 1993. godine kada su četnici snažno granatirali selo u kojem je živio. Nakon tri sata granatiranja otac mu je teško ranjen. Vidio je oca u krvi. Granatiranje je nastavljeno. Pala je granata u sklonište Osnovne škole u kojem su bili civili. Granata je ubila četrnaestoro, a više njih ranila. Ranjeni i ubijeni su ležali neki bez ruku, neki bez noge, neki bez drugih tijelova tijela...

Pored tog stresnog iskustva ovaj dječak je doživio još jedan visokostresni događaj. Naime i on je bio u zbijegu koji se dešavao 11. jula 1995. Iz vojnog kampa holandskog bataljona, jedinice UN, ovaj dječak se našao sa ostalim brojnim građanima koji su pokušali bijeg od srpske najezde. Jednog momenta uspio je da izađe iz kampa. Tada je vidio, nedaleko od kampa, mnogo zaklanih ljudi.

Simptomi mentalne povrede: Primijetno manje govori. Navedeni stresogeni događaji mu često naviru u mislima. Zanemaruje svoje obaveze. Često zaboravlja na svoje stvari. Bez većeg razloga lahko plane - razdražljiv je. Plaši se da bude sam.

Slučaj 2. Dječak L. S., rođen 1988. godine u Srebrenici

Prilikom deportacije iz Srebrenice, jula 1995., dječak je bio u kamionu punom naroda. U kamion je ušao četnik sa kamom u ruci, uhvatio ga za prsa i prislonio mu kamu na grlo i pita ga: "Gdje ti je otac?"

Simptomi mentalne povrede: Hiperaktivan, agresivan, pretjerani strahovi pa želi da bude stalno uz majku ("zalijepljenost" za majku).

Slučaj 3. Djevojčica B. E., rođena 1986. godine u Srebrenici

Prilikom bijega ispred srpskog nadiranja u grad sa majkom i sestrom je uspjela da se skloni u kamp holandskog bataljona u Potočarima. U kamp su ulazili naoružani četnici, odvodili ljude koje više nikada nisu vidjeli. Čuli su su krici koji su dopirali sa dvije strane kampa. U tom momentu je tri puta gubila svijest. U jednom trenutku sa majkom je izašla iz kampa i u neposrednoj blizini su vidjele gomilu žena i djece koji su ležali ubijeni i zaklani.

Simptomi mentalne povrede: Izrazito se regresivno ponaša. Gricka nokte i ima pojačan poremećaj apetita. Bez većeg razloga plače. "Zaljepljenost" za majku. Razdražljiva je. Agresivna je. Ima fleš-bek epizode. Ima strahove. Primijetno manje govori. Mokri u veš, posebno u snu. Često se desi da ne može da se sjeti nečijeg imena koga dobro poznaje.

Nakon deportacije iz Srebrenice boravila na hospitalizacionom posmatranju i liječenju u Bolnici Zenica.

Slučaj 4. Dječak C. A., rođen 1982. u Žepi. Prilikom deportacije u autobus je ušao naoružan srpski vojnik i naredio mu da izađe iz autobusa i pri tome je prijetio da će ga ubiti. Prislonio mu nož na vrat, a onda i cijev od puške. U tom momentu naišao neki srpski oficir i naredio mu da ga pusti.

Simptomi mentalne povrede: Agresivan je. Ima poremećen apetit. Ima fleš-bek epizode. Ima noćne more (dok spava bunca, vrpolji se često se budi). Zanemaruje svoje obaveze. Često se žali na bolove u stomaku i glavobolju. Ponekad mu se pojavljuju osjećaji krivnje što je preživio rat.

Slučaj 5. Dječak O. D., rođen 1987. godine u Srebrenici. U julu 1995. godine imao je 12 godina kada je iskusio deportaciju iz "SIGURNE ZONE UN-a." Tokom progona vidio je kako srpska vojska iz kolone odvaja neke ljude i odvodi ih nekuda. Odveli su i njegovog oca. Nikada ga više nije vidio. Nakon tri dana poslije deportacije i smještaja u Dubrave (Tuzla) majka mu se objesila.

Simptomi mentalne povrede: Lomi prste. Ima poremećaj apetita. Ima noćne more (u snu mu se pojavljuju roditelji).

Sa ovih pet izdvojenih studija pojedinačnih slučaja željeli smo ilustrirati mentalne ratne povrede, koje su zadobila većina djece koja su iskusila ono što se, u cilju ostvarenja genocidne namjere, dešavalo u Srebrenici kao "SIGURNOJ ZONI UN-a". Svi se stručnjaci za mentalno zdravlje slažu da su navedeni simptomi, kada je u pitanju dječija psihopatologija, znakovi teže psihičke povrede, i one se, ako su namjerno izazvane, tretiraju kao djelô genocida.

REZIME

Nije poznato po kojem kriterijumu je, u članu II Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju genocida (1948) navedeno pet djela kojima se operacionalno definira pojam genocida. Nas posebno zanima dio druge (b) tačke definicije genocida – **mentalna povreda.** Postoji više razloga zbog čega se, ovdje i sada, fokusiramo na taj dio definicije.

Prvo. Prema izvještaju Svjetske zdravstvene organizacije (WHO) neuropsihološka oboljenja su danas u BiH predominantno posljedica agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1991. - 1995. Od ukupnog broja oboljelih u BiH na neuropsiijatrijska oboljenja otpada 20%, čija je prevalencija 2%.

Drugo. Činjenica da ratne **mentalne povrede** uvijek rezultiraju a) najvećom masovnošću i b) njene posljedice su najdugoročnije, ukazuje da ta vrsta povreda spada u red teških ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti, a ako se čini u namjeri da se tim povredama želi potpuno ili djelimično uništiti neka socijalna skupina kao takva, onda ona rezultira i zločinom genocida.

Treće. U dosadašnjoj sudskoj praksi, uključujući i PESUDU Međunarodnog suda pravde u predmetu "Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore", nalazimo da su tužilaštva i sudovi u optužnicama i presudama često uzimali opise zločina za koje su smatrali da su ti zločini, van svake razumne sumnje, rezultirali mentalnim povredama. Međutim, tužilaštva nisu pribavljala relevantne empirijske dokaze i podatke, a sudovi ih nisu ni tražili, a ovi upravo neposredno ukazuju na namjere i razmjere mentalnog povređivanja žrtava agresije na RBiH. Stoga su sudska vijeća morala, od slučaja do slučaja, iz činjenica o torturama nad žrtvom procjenjivati da li se, kako kažu "van svake razumne sumnje" desila mentalna povreda, bez objektivne ocjene njene težine i obima. Brojni su podaci o razmjerama mentalnih povreda žrtava agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, pa kada oni dolaze i iz Svjetske zdravstvene organizacije, nisu bili predmet sudskih dokaza da je počinjen zločin koji se zove mentalna povreda.

SUMMARY

It is not known on basis of which criterion in Article II of the Convention on the Prevention and Punishment of Genocide (1948) were stated the five acts by which the concept of genocide has operationally been defined. We are specifically interested in the part of the second (b) clause of genocide definition – **mental harm.** There are several reasons for which we focus now and here on this part of definition.

First. According to the WHO Report, neuropsychological diseases are today in BiH predominantly the consequence of the aggression against RBiH from 1991 to 1995. Of the total number of diseased in BiH, 20% are due to neuropsychiatric deseases, with the prevalence of 2%.

Second. The war **mental harms** always result in a) maximum massiveness and b) maximum long-term duration of the consequences suggests that this type of injuries fall within serious war crimes and crimes against humanity, and if these are committed with the intent to destroy a social group as such, in whole or in a part, they result in crime of genocide.

Third. In judicial practice developed up to now, including also the JUDGMENT of the ICJ in Case "Bosnia and Herzegovina versus Serbia and Montenegro", we find that prosecution authorities and courts frequently took in Indictments and Judgments descriptions of those crimes for which they deemed that these crimes had resulted in mental harm "beyond any reasonable doubt". But, the prosecutions authorities did not furnish relevant empiric evidence and data, and the courts had not asked for them, at all, and just these directly point out to the intents and scales of mental harm inflicted to the victims of the aggression in RBiH. So, the court chambers had to assess from case to case and based on the facts on the tortures over a victim whether the mental harm had occurred "beyond any reasonable doubt" as they say, without giving objective assessment of its weight and scope. Numerous are the data on the scale of mental harms inflicted to the victims of the aggression against the RBiH, and when they come even from the WHO, they have not been the subject of the court evidence that a crime - called mental harm - had been committed.

Prof. dr. Azem Kožar, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

KULTUROCID U FUNKCIJI GENOCIDNE STRATEGIJE AGRESIJE NA BOSNU I HERCEGOVINU OD 1992. DO 1995.

O nekim osobenostima kulturno-historijskog naslijeđa Bosne i Hercegovine

Svaka civilizacija, kao i svaka ljudska zajednica koja pripada određenoj civilizaciji, ostavlja iza sebe ostatke materijalne i duhovne kulture, a u vidu dobara kulturno-historijskog naslijeđa, ili, što je u međunarodnim konvencijama ustaljen pojam, kulturnih dobara. Ona su odraz i dokaz historijskih, kulturnih, umjetničkih, naučnih i tehničkih dometa i vrijednosti određene nacionalne, religijske ili državne zajednice, pa su otuda nezamjenjiv izvor saznanja. Ukoliko su sačuvana u optimalnom omjeru (broju i sadržaju) naša predstava o vremenu iz koga potiču bit će objektivna i cjelovita, a ako to nije slučaj onda dolazi do konfuzije i nemoći da se spozna potpuna naučna istina. Dakle, kulturna dobra su temeljna vrijednost svake kulture i najvažnija podloga za razvoj nauke.

Kulturna dobra u Bosni i Hercegovini nastajala su u dugom vremenskom rasponu: od prahistorije, preko antičkog i srednjevjekovnog doba, osmanskog i austrouagsrkog perioda, te preko savremene južnoslavenske etape njene prošlosti. U njihovom oblikovanju (bogatstvu formi i sadržaja) učestvovala su četiri velika kulturno-civilizacijska kruga: mediteranski, srednjoevropski, bizantski i orjentalno-islamski. Zbog svog geopolitičkog položaja Bosna i Hercegovina je bila i ostala objekt svjetske historije, a svi ti utjecaji, dodirivanja, miješanja i prelamanja četiri civilizacije ostavila su, razumljivo, traga i na kulturna dobra. Po svom karakteru (vrste, forme, sadržaji) kulturna dobra Bosne i Hercegovine predstavljaju rentgentski snimak historijskih zbivanja i procesa kroz koje je prolazila zemlja i društvo. Ona su osim etno-religijskoga i univerzalnog karaktera i značaja. A ta njihova univerzalnost rezultat je stvaralačke interakcije posebnoga, tj. etno-religijskoga. Iz ove činjenice proizilazi konsta-

tacija da kulturna dobra Bosne i Hercegovine nisu neka vrsta sumara različitih etno-religijskih sadržaja, već odraz interakcijskih civilizacijskih procesa, nastalih u toku milenijskog suživota ljudi i naroda različitih vjerskih i etničkih pripadnosti. Otuda i čisto etno-religijska kulturna dobra dobijaju svoj pravi smisao i značaj samo u kontekstu općega-integralnoga. U tome i takvome multikulturnom i multireligijskom karakteru kulturnih dobara je njihov kapitalni značaj, a koji je istovremeno i veoma važan integrirajući faktor Bosne i Hercegovine. Baš zbog te svoje dimenzije ona su bila predmetom uništavanja i razaranja snaga destrukcije motiviranih nacionalističkim, šovinističkim, ideološkim, velikodržavnim i drugim pobudama, neshvatajući pri tome, da time uništavaju i dio kulturne osnove i identiteta naroda i religija kojima su pripadali.[1]

Naznačene i brojne druge negativne historijske okolnosti (bune i ratovi, okupacije, elementarne nepogode, nebriga i neznanje vlastodržaca, itd.), bitno su utjecale na kvalitet i kvantitet sačuvanih kulturnih dobara Bosne i Hercegovine. Brojna kulturna dobra su stradala, mnoga su opljačkana, a samo mali broj je sačuvan i nalazi se pod brigom kulturnih, naučnih, obrazovnih i vjerskih institucija. Sva ta fragmentarnost sačuvanih kulturnih dobara posljedica je nepostojanja adekvatne brige vladajućih sistema kroz koje je Bosna i Hercegovina prolazila. Konzistentan pristup zaštiti kulturnih dobara započeo je tek nakon Drugog svjetskog rata, u vrijeme perioda socijalističke izgradnje, iako su i njega pratile određene slabosti, a za brojna kulturna dobra je to bilo isuviše kasno.[2]

I pored svega naznačenog do 1992. godine Bosna i Hercegovina je raspolagala sa prilično bogatim raznovrsnim i vrijednim kulturnim dobrima, istina neravnomjerno sačuvanim i manjkavim za određene periode njene hiljadugodišnje prošlosti. Između ostalog radi se o oko 8.800 nepokretnih spomenika kulture, 25.000 dužinskih metara u arhivima pohranjene arhivske građe, na stotine hiljada bibliotečkih jedinica, te brojnih i vrijednih muzejskih eksponata. Gotovo sva ta dobra bila su, u skladu sa preporukama UNESCO-a ugrađenim u zakonske propise, i

[1] Ivan Lovrenović, LABIRINT I PAMĆENJE – KULTURNO-HISTORIJSKI ESEJ O BOSNI, Sarajevo 1989, str. 144-163.

[2] Azem Kožar, ARHIVISTIKA U TEORIJI I PRAKSI, knj. 1, Tuzla 1995, str. 166-171.

kategorizirana.[3] Sistem njihove zaštite bio je uređen odredbama bosansko-hercegovačkog zakonodavstva, sve u skladu sa međunarodnim konvencijama, među kojima posebno mjesto zauzima Haška konvencija iz 1954. godine.[4]

Kada se govori o kulturnim posebnostima Bosne i Hercegovine do 1992. godine neophodno je podcrtati da je historijski afirmirani multikulturalizam imao osobeno značenje: ne samo semantičko već i radno-sadržajno. Naime, u zemlji u kojoj žive tri konfesionalna naroda i 17 nacionalnih manjina, koja ima zajedničke institucije i u kojoj se njeguju kulturne razlike, multikulturalizam nije generirao separaciju i zatvaranje u etnonacionalne i konfesionalne okvire, već naprotiv: gajio je i razvijao otvorenost i zajedništvo među tim kulturnim razlikama i tako izgrađivao integrativne, a ne dezintegrativne procese. Osim toga u historijskom iskustvu Bosne i Hercegovine i pojam interregionalnosti je osoben: ne temelji se na etnonacionalnom principu već čini jedan viši oblik integracije zasnovan osim na kulturnim i na historijskim, geografskim, privrednim i drugim životnim kriterijima.[5]

Ratno stradanje kulturnih dobara Bosne i Hercegovine

Stradanja kulturnih dobara u toku agresivnog rata 1992. do 1995. dosegla su ogromne razmjere. Međutim, još uvijek nisu izvršena cjelovita istraživanja tog problema niti se ona vrše na organiziran naučno metodološki način. Ipak, nešto više sistematiziranih podataka postoji o stradanju nepokretnih kulturnih dobara (često nazvanih spomenici kulture) dok su istraživanja stradanja pokretnih kulturnih dobara (posebno arhivske i muzejske građe) apsolutno institucionalno neorganizirana i nesistematična,

---

[3] Azem Kožar, MEĐUNARODNI I NACIONALNI SISTEM ZAŠTITE KULTURNIH DOBARA U RATNIM OKOLNOSTIMA, *Zbornik radova Filozofskog Fakulteta Tuzla,* Tuzla, 1997, str. 19-35.

[4] Vladimir Brguljan, MEĐUNARODNI SISTEM ZAŠTITE KULTURNIH I PRIRODNIH DOBARA, Beograd-Zagreb, 1985, str. 9.

[5] Azem Kožar, KULTURNO-HISTORIJSKO NASLIJEĐE I NACIONALNI IDENTITET, Znakovi vremena, br. 6, Sarajevo, 1999, str. 173-178.

tako da postoje samo neka pojedinačna istraživanja. Prema jednom od najkonzistentnijih istraživanja na području Bosne i Hercegovine u Odbrambenom ratu Republike Bosne i Hercegovine 1992. do 1995. godine je "oštećeno ili uništeno 2.965 spomenika kulture od čega 1.765 sakralnih objekata. Džamija je stradalo 1.185, a ostalih objekata islamskog kulturnog naslijeđa 335; katoličkih crkava 445, a ostalih katoličkih objekata 449, pravoslavnih crkava 59; a jevrejskih sinagoga 6; općezajednički vrijednih objekata uništeno je ili oštećeno 419".[6]

Među njima su i spomenici kulture prve kategorije, kao: Stari most u Mostaru (sagrađen 1566. godine) kojeg su artiljerijskim projektilima srušile jedinice HVO-a 1993. godine, stambeni kompleks Begovina u Stocu (zadužbina Rizvanbegovića iz 18. stoljeća), kojeg su zapalile jedinice HVO-a 1993. godine, Ferhadija džamija u Banja Luci (sagrađena 1579. godine), koja je također srušena miniranjem 1993. godine od strane srpskih oružanih formacija, crkva Sv. Ivana Krstitelja u Podmilačju kod Jajca (sagrađena u 15, a dograđena u 19. stoljeću), koja je u ratu srušena miniranjem od strane srpskih oružanih formacija, Manastir Žitomislići sa crkvom posvećenoj Blagovijestima (u blizini Mostara), sagrađena u 16. stoljeću, koju su u ratu srušile miniranjem postrojbe HVO, Sarajevska vijećnica u kojoj je bila smještena Nacionalna i Univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, stradala je avgusta 1992. godine u plamenu od zapaljive granate ispaljene sa položaja srpske vojske iznad Sarajeva, Aladža džamija u Foči (podignuta 1550. godine), koju su miniranjem srušile srpske oružane formacije 1992. godine, kula Husein-kapetana Gradaščevića, kao dio arhitektonskog jezgra Gradačca je znatno oštećena od stalnih granatiranja sa položaja srpske vojske itd.[7]

Ogromne razmjere stradanja zadesile su i pokretna kulturna dobra, među kojima arhivsku, muzejsku i bibliotečku građu. Najveća stradanja nastala su u toku 1.417 dana opsade u okupiranom Sarajevu, ali i širom Bosne i Hercegovine.

Najteže razmjere stradanja prouzrokovane su granatiranjem kulturnih objekata i u njima kulturnih dobara. Ovo i pored toga što su svi objekti

[6] ∴ KULTURNA BAŠTINA POSEBNIH VRIJEDNOSTI PORUŠENIH U RATU 1992-1995, Sarajevo, 1995, str. 2.

[7] Azem Kožar, HISTORIJA BOSNE I HERCEGOVINE, Tuzla, 2007, str. 283.

kulture u Sarajevu, Tuzli, Mostaru i drugdje bili označeni u skladu sa međunarodnim konvencijama.[8]

Prema nekim istraživanjima na prostoru Bosne i Hercegovine je stradalo oko 81.000 dužinskih metara arhivske građe, koju je rat zatekao van arhiva (što čini oko 50% ukupnih količina), dok je od u arhivima pohranjenog arhivskog fonda najviše stradao fond Arhiva Hercegovine u Mostaru (oko 40 arhivskih fondova i zbirki u količini od oko 200 dužinskih metara arhivske građe).

Od posebnog zanačaja je stradanje arhivskog fonda Orjentalnog instituta u Sarajevu. Zgrada, a u njoj i cjelokupan arhivski fond Orijentalnog instituta stradali su 17. 05. 1992. godine, u požaru, koji je izazvala zapaljiva granata ispaljena sa okolnih položaja srpske vojske. Između ostalog izgorjelo je preko 200.000 originalnih dokumenata Vilajetskog arhiva iz vremena zadnjih decenija osmanske uprave, te više arhivskih zbirki: Manuscripta turcica (7.156 dokumenata), zbirke sidžila, tapija, rukopisa (5.263 kodeksa) i dr.

Zgrada Nacionalne i Univerzitetske biblioteke (Vijećnica, sagrađena u vrijeme austrougarske uprave), također je stradala u požaru od 25. 08. 1993. godine, izazvanog zapaljivom granatom sa položaja srpske vojske. Stradao je veći dio fonda monografskih publikacija (koji je brojao oko 600.000 knjiga), zatim periodika (časopisi i listovi), cjelokupna informacijska infrastruktura (katalozi, baze podataka i dr.), te više zbirki originalnih rukopisa.

I zgrada Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine je pretrpjela velika oštećenja. Stradala su sva četiri objekta Muzeja, potom Botanički vrt (površine 14.000 m²), te veliki broj muzejskih eksponata. Značajna oštećenja pričinjena su na objektima i muzealijama Historijskog i drugih muzeja u Sarajevu i drugdje.[9]

Procjena ukupnih ratnih šteta na kulturnim dobrima Bosne i Hercegovine do sada nije sačinjena. S obzirom na razmjere to nije ni

---

[8] Radi se o oznakama iz čl. 16 i 17 *Konvencije za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba,* ("Sl. list FNRJ", br. 4/56).

[9] Duljko Hasić, RATNE ŠTETE U SARAJEVU 1992-1995, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Sarajevo, Sarajevo, 2006, str. 221-226. (dalje: D. Hasić, RATNE ŠTETE).

moguće egzaktno utvrditi. U nekim parcijalnim istraživanjima o dijelu materijalnih šteta počinjenih u Sarajevu za vrijeme 1.417 dana opsade navode se podaci od oko 14 milijardi eura.[10]

Međunarodna zajednica je sporo i neodlučno reagirala na sprječavanju devastacije kulturnih dobara u Bosni i Hercegovini. Generalni direktor UNESCO-a je došao u Sarajevo tek u ljeto 1993. godine. Sa velikim zakašnjenjem je u Bosni i Hercegovini formirana i Komisija za saradnju sa UNESCO-m.[11] Na kraju je pitanje zaštite kulturnih dobara palijativno riješeno Aneksom 8 Dejtonskog mirovnog ugovora. Novoformirana Komisija za nacionalne spomenike ni po nadležnostima, a ni po kapacitetima nije mogla zamijeniti ulogu ratom anuliranih centralnih institucija kulture.[12] I one koje su nastavile sa radom funkcionirale su sa reduciranim nadležnostima jer su izgubile stručnu nadležnost na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine. Unutar Bosne i Hercegovine, pak, nije bilo političkog konsenzusa da se revitaliziraju njihove prijeratne funkcije i nadležnosti. Nije se uspio institucionalno organizirati rad niti na evidenciji ratnih stradanja kulturnih dobara, a sve do kraja 2008. godine nije postojalo ni osnovno opredjeljenje o strategiji razvoja kulturne politike Bosne i Hercegovine. Sve to nedvosmisleno potvrđuje konstataciju da destrukcija kulturnih dobara Bosne i Hercegovine još uvijek nije okončana.[13]

---

[10] D. Hasić, RATNE ŠTETE, str. 221-226.

[11] Azem Kožar, DOPRINOS MEĐUNARODNE ZAJEDNICE ZAŠTITI ARHIVSKE GRAĐE BOSNE I HERCEGOVINE U RATNIM OKOLNOSTIMA, Sodobni arhivi, br. 20, Maribor, 1998, str. 263-272.

[12] DEJTONSKI SPORAZUM, str. 128-135. Više o radu Komisije vidi: Zakon o zaštiti dobara koja su odlukama Komisije za zaštitu nacionalnih spomenika proglašena kao nacionalni spomenici Bosne i Hercegovine, "Sl. novine Federacije BiH", br. 2/02; Kriteriji za proglašenje dobara nacionalnim spomenicima, "Sl. novine Federacije BiH", br. 59/02, te "Sl. glasnik BiH", br. 33/02.

[13] Azem Kožar, ULOGA I ZNAČAJ KULTURNO-HISTORIJSKOG NASLIJEĐA U KULTURNOJ I OBRAZOVNOJ POLITICI BOSNE I HERCEGOVINE, Tehnički i vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja, br. 5, Maribor, 2006, str. 67-73.

Kulturocid u funckiji genocida

O uzrocima stradanja, tj. svjesnog, planiranog i ciljanog uništavanja najvrednijih kulturnih dobara Bosne i Hercegovine do sada ne postoje konzistentna naučna istraživanja. Svjesno ili nesvjesno marginaliziranje naučnog pristupa u elaboraciji ovog pitanja posljedica je prije svega politikantskih pristupa u definiranju karaktera rata od 1992-1995. godine od strane političkih centara moći unutar i izvan Bosne i Hercegovine. Time se direktno doprinosi zataškavanju historijske istine, što neminovno postaje klicom novih nesporazuma. One snage koje tome svjesno doprinose direktni su saučesnici u genocidu i drugim ratnim zločinima, a onima koje do sada nisu iz bilo kog razloga mogle prepoznati genocidni karakter počinjenog kulturocida ostaje još uvijek mogućnost da to spoznaju putem naučno fundiranih istraživanja.

O uzrocima kulturocida svoje stajalište iskazao je i Međunarodni sud pravde u Hagu u Presudi u predmetu tužbe Bosne i Hercegovine protiv Srbije i Crne Gore, koja predstavlja značajan međunarodno pravni akt.[14]

U nastojanju da pruži validan pravni odgovor na tvrdnju podnosioca tužbe "... da su tokom sukoba u Bosni i Hercegovini srpske snage učestvovale u namjernom uništavanju historijskih, vjerskih i kulturnih dobara zaštićene grupe u 'pokušaju da se izbrišu tragovi njihovog postojanja'"[15], Sud je u više slučajeva[16] u Presudi konstatirao i u cjelosti potvrdio ove tvrdnje.

U slučaju Tadić, Sud je utvrdio da su "nesrpski kulturni i vjerski simboli širom regiona bili meta uništavanja".[17] Znatno konkretniju tvrdnju Sud je konstatirao u slučaju Brđanin, a koja glasi: "Pretresno vijeće je 'izvan svake sumnje uvjereno da su snage bosanskih Srba namjerno

---

[14] PRESUDA MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE - BOSNA I HERCEGOVINA PROTIV SRBIJE I CRNE GORE, OD 26. FEBRUARA 2007, Sarajevo, 2008, (prevod u izdanju Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu), (dalje: PRESUDA).

[15] PRESUDA, str. 168.

[16] Presuda Pretresnog vijeća u slučaju Tadić, IT-94-1-T, od 7. 05. 1997, paragraf 149; Presuda o slučaju Brđanin, IT-99-36-T, od 1. 09. 2004, paragrafi 640 i 658 i dr., Presuda, str. 168-169.

[17] PRESUDA, str. 168.

nanosile štetu muslimanskim i katoličkim vjerskim objektima i institucijama u odnosnim općinama', te da je 'kampanja uništavanja institucija posvećenih vjeri provođena cijelo vrijeme trajanja sukoba', pri čemu su nanijete značajne štete, a što 'pokazuje da su razaranja bila ciljano usmjerena, kontrolirana i namjerna".[18]

U revidiranoj optužnici protiv Karadžića i Mladića Pretresno vijeće je konstatiralo: "Širom teritorije Bosne i Hercegovine koja se nalazila pod njihovom kontrolom, snage bosanskih Srba... uništavale su, gotovo sistematski, muslimansko i katoličko kulturno naslijeđe, a posebno sakralne objekte. Prema procjenama iznijetim na saslušanju svjedoka eksperta, dr. Kaisera, ukupno 1.123 džamije, 504 katoličke crkve i pet sinagoga je uništeno ili oštećeno, najvećim dijelom, u odsustvu vojnih aktivnosti ili nakon prekida tih aktivnosti".[19] U ovoj optužnici je također konstatirano da je izvršeno uništavanje cjelokupnog islamskog i katoličkog naslijeđa na području Banja Luke i to u vrijeme kada nije bilo borbenih dejstava. "Neke su džamije uništene eksplozivom, a ostaci su potom sravnjeni sa zemljom, dok je materijal od ruševina bacan na javnu deponiju smeća kako bi se uklonio svaki trag muslimanskog prisustva. Pored crkava i džamija i drugi vjerski i kulturni simboli poput mezarja i manastira bili su meta napada".[20]

U skladu sa propisima i pravnom praksom Sud je za utvrđivanje činjeničnog stanja tj. historijske istine angažirao posebne timove stručnjaka – kakva je Komisija eksperata, koji su seriozno, najčešće na terenu, prikupljali dokaze, sačinjavali izvještaje i dostavljali ih Sudu. U Presudi su naznačeni izvještaji Komisije eksperata, specijalnog izvjestioca, te eksperta Andrasa Riedlmayera koji je na terenu istraživao uništavanje kulturnog naslijeđa u 19 općina Bosne i Hercegovine. Nakon svih tih spoznaja Sud je utvrdio i konstatirao činjenično stanje.

U izvještaju Komisije eksperata se iznosi tvrdnja "da su snage bosanskih Srba uništavale vjerske spomenike, posebno džamije i crkve", da je u gradu Prijedoru uništeno "najmanje pet džamija i njima pripadajućih objekata", te da je svih 16 džamija na području Kozarca uništeno, kao i

[18] PRESUDA, str. 169.

[19] PRESUDA, str. 168.

[20] PRESUDA, str. 168 i 169.

da u regiji Prijedor nijedna džamija i nijedan drugi muslimanski vjerski objekat nije ostao neoštećen". Također je konstatirano da nijedan vjerski objekat nije oštećen kao posljedica vojnih (borbenih) operacija, već da je uništavanje "bilo rezultat kasnijih posebnih operacija miniranja".[21]

U izvještaju specijalnog izvjestioca za ljudska prava pri Ekonomsko-socijalnom savjetu Ujedinjenih nacija (Mazovjecki) (od 17.11.1992) se između ostalog iznosi tvrdnja da je vršeno "sistematsko uništavanje i oskrnavljenje džamija i katoličkih crkava u područjima koja se trenutno nalaze ili su se ranije nalazila pod kontrolom bosanskih Srba".[22]

Od izvješataja eksperata u Presudi se poseban značaj pridaje istraživanjima koja je izvršio Riedlmayer, vjerovatno zbog toga što se radi o terenskim i podrobno objašnjenim istraživanjima. Ekspert Riedlmayer je utvrdio da su na području istraživanih 19 općina Bosne i Hercegovine, čak na 392 lokacije uništena kulturna dobra, da je "od 277 ukupno pregledanih džamija svaka bila oštećena, a njih 136 su bile potpuno uništene". Utvrdio je da su ta oštećenja "nastala kao posljedica napada direktno usmjerenih na njih, a ne uslijed sporednih efekata borbi", te da je to vršeno na način "da je eksploziv postavljan u unutrašnjost džamija ili u stepeništa minareta, mnoge su džamije bile spaljene", da su rušenja izvršena "dok se to područje (Bijeljina, Janja, Foča, Banja Luka, Sanski Most, Zvornik i dr.) nalazilo pod kontrolom srpskih snaga, u vrijeme kada nije bilo nikakvih vojnih akcija u neposrednoj blizini". Ovaj ekspert je dalje utvrdio da su nakon uništavanja "ostaci (džamija) do kraja rušeni i da su ta mjesta sravnjavana sa zemljom uz pomoć teške mehanizacije, a da je sav građevinski materijal uklanjan sa odnosnog mjesta", koja su potom "pretvarana u smetljišta, autobuske stanice, parkirališta, automehaničarske radnje ili buvlje pijace". Ekspert Riedlmayer je u izvještaju podrobno objasnio rušenje džamija u Bijeljini (pet džamija), u Banja Luci (svih 16 džamija uključujući i Ferhadiju, izgrađenu 1578. i Arnandiju iz 1587. godine), u Mostaru (12 od 14 džamija), Brčkom (tri gradske džamije), u Foči (14 gradskih džamija uključujući i poznatu Aladža džamiju) itd.[23]

---

[21] PRESUDA, str. 169.

[22] PRESUDA, str. 169.

[23] PRESUDA, str. 170-171.

Izvještajem eksperta Riedlemayera obuhvaćeno je i uništavanje "arhiva i biblioteka" koji su bili "konstantno izloženi napadima". Konstatira se stradanje objekata i arhivske građe Orijentalnog instituta u Sarajevu a usljed bombradiranja zapaljivom municijom 17.05.1992, te Nacionalne biblioteke Bosne i Hercegovine na isti način 25. 08. 1993. godine, a govori se i o razmjerama stradnja.[24]

Nakon detaljnih analiza i provjera dokaza Sud je utvrdio da istraživanja gospodina Riedlmayera "predstavljaju zaista uvjerljiv dokaz o uništavanju historijskog, kulturnog i vjerskog naslijeđa u Bosni i Hercegovini". Sud smatra da je uništavanje kulturno-historijskog naslijeđa predstavljalo "bitan dio politike etničkog čišćenja" i da je to bio "pokušaj da se izbrišu tragovi samog postojanja bosanskih muslimana". Međutim, Sud smatra da "... uništavanje histrijskog, kulturnog i vjerskog naslijeđa ne može predstavljati namjerno nametanje uvjeta života sračunatih da se izvrši fizičko unišenje grupe. Mada takvo uništavanje može biti veoma značajno, pošto je usmjereno na eliminaciju svih tragova kulturnog ili vjerskog prisustva jedne grupe, a suprotno drugim pravnim normama, ono ne spada u kategorije djela genocida navedenih u članu II Konvencije".[25]

Na kraju je Sud, pozivajući se na stajališta Komisije za međunarodno pravo iz 1996. godine, zaključio "da se uništavanje historijskog, vjerskog i kulturnog naslijeđa ne može smatrati genocidnim djelom u smislu značenja člana II Konvencije o genocidu", kojim se definicija genocida ograničava na ona djela "kojima se nastoji izvršiti fizičko ili biološko uništavanje jedne grupe". Međutim, Sud je obrazlažući ovo stajalište potvrdio zaključak u slučaju Krstić da "tamo gdje postoji fizičko ili biološko uništavanje postoje često i istovremeni napadi na kulturna i vjerska dobra i simbole ciljane grupe, napadi koji se legitimno mogu smatrati dokazom o namjeri da se grupa fizički uništi".[26]

Očigledno, u ovoj posljednjoj konstataciji, Sud je otišao za korak dalje od svih prethodnih, a to je da dovodi u direktnu vezu zločin kulturocida sa zločinom genocida na način da kulturocid predstavlja dokaz o postojanju genocidnih namjera.

---

[24] PRESUDA, str. 171.

[25] PRESUDA, str. 172.

[26] PRESUDA, str. 172-173.

Analizom naznačenog može se sa sigurnošću konstatirati da je Sud u Presudi potvrdio navode iz tužbe da su "srpske snage učestvovale u namjernom uništavanju historijskih, vjerskih i kulturnih dobara zaštićene grupe (misli se na Bošnjake – primjed. A. K.) u pokušaju da se izbrišu tragovi njihovog postojanja". Međutim, pridržavajući se strogo pravnih propisa, posebno Konvencije o genocidu, i pravne prakse, Sud nije shodno svom ubjeđenju koje se u nekim konstatacijama nazire, polazeći od razmjera i posljedica kulturocida, iskoračio u smjeru podvođenja kulturocida pod zločin genocida. Pravno gledano to vjerovatno i nije bilo moguće. Međutim, sa historijskog i općecivilizacijskog stajališta posmatrano, evidentno je da se savremeni svijet nalazi u novim izazovima, značajno drugačijim od onih u vrijeme donošenja Konvencije o genocidu pa i drugih relevantnih konvencija donijetih u vrijeme nakon Drugog svjetskog rata. Te izazove mora prepoznavati odgovarajući sistem vrijednosti koji se u mnogo čemu razlikuje od onog prije 60 godina, makar da je i ondašnji sistem neminovno morao evoluirati. Jedno od tih "uskih grla" u uspostavi novog sistema vrijednosti je adekvatno shvatanje značaja kulturnih dobara: za nacionalne i religijske zajednice i za čovječanstvo u cjelini. Ako je svako kulturno dobro, istovremeno od značaja za posebnu nacionalnu i vjersku skupinu i za čovječanstvo u cjelini, onda se ne može dogoditi da se i u nacionalnom i međunarodnom pravnom sistemu to ne prepozna i ne valorizira kao takvo. Bez kulturnih dobara kao najvažnijeg dokaza tj. izvora saznanja, o postojanju i funkcioniranju jednog dijela ili čovječanstva u cjelini, neminovno će nastupiti amnezija koja praktično znači brisanje mnogih pozitivnih znanja na kojima počivaju odnosi u svijetu, a to znači strmoglavljenje unazad u prošlost, tj. na niži već prevaziđeni nivo vrijednosti i tako vraćanje točka historije unazad. Dakle, značaj kulturnih dobara kao memorije društva mora biti više vrednovan na svakom dijelu svijeta pa i u organima i pravnim normama međunarodne zajednice.

Primjer Bosne i Hercegovine je na ovom planu veoma podsticajan. Odnos prema vrednovanju značaja kulturnih dobara se mora promijeniti, kako u bosanskohercegovačkoj unutarnjoj zbilji, tako i naročito na međunarodnoj razini. Kako se to moglo i može postići?

Prije svega neophodno je utvrditi razmjere i uzroke stradanja kulturnih dobara u vrijeme i nakon agresivnog rata 1992-1995. godine.

To do sada nije uopće urađeno. Ni jedno cjelovito stručno a posebno naučno istraživanje nije provedeno. Sva dosadašnja istraživanja su manje-više palijativna pa i ona koja su vršile ekipe eksperata Haškog suda. Većinom se istraživalo stradanje nepokretnih kulturnih dobara, posebno sakralnih objekata, dok se organizirana institucionalna istraživanja stradanja pokretnih kulturnih dobara gotovo potpuno izostala. Kao da neko unutar i izvan Bosne i Hercegovine strahuje od istine do koje bi se takvim suptilnim i naučno utemeljnim istraživanjima došlo.

Posebno bi bilo neophodno istražiti bar okvirno broj sudionika u zločinima kulturocida. Ako se izvrši i najpovršnija analiza šta je sve bilo potrebno, koliko ljudi, mehanizacije, eksploziva i drugih vojnih i tehničkih sredstava, da se miniranjem sruši jedan sakralni objekat, tj. kategorizirani spomenik kulture, šta je tome prethodilo, te šta je iza toga slijedilo u privođenju novoj namjeni tog prostora, spoznala bi se sva složenost, smislenost, brojnost i drugi parametri ovog zločina. Radi se o čitavim timovima ljudi: s jedne strane organa vlasti koji su na bilo koji način donosili odluke o tome, potom timovi direktnih egzekutora rušenja i uništavanja ostataka (iznošnjem na deponije smeća i sl.), te ekipe za uređivanje tj. privođenje novoj namjeni tih prostora, itd. Sve je to zahtijevalo i ulaganje značajnih materijalnih sredstava. Dakle, krug učesnika u ovoj vrsti zločina samo na jednom objektu je veoma veliki i brojan: čine ga desetine pa i stotine ljudi. I svi su oni uglavnom svjesno, jer nije poznato da je neko stradao zato što se protivio ili odbio učešće u ovom poslu, počinili zločin kulturocida. Dakle, na desetine hiljada ljudi je na različite načine participiralo u rušenju više hiljada spomenika kulture u Bosni i Hercegovini. To neminovno vodi kostataciji da zločin kulturocida nisu počinili pojedinci već cijele društvene strukture, a što dalje znači da kulturocid nije slučajan, već organiziran, sistematičan i masovan zločin. Upravo masovnost kao bitna dimenzija kulturocida upućuje na konstataciju da mu sa aspekta međunarodnog prava treba posvetiti značajnu pažnju, naravno sve u smjeru pravilne kvalifikacije njegove težine, a radi obuzdavanja i onemogućavanja njegovog ponavljanja u Bosni i Hercegovini ili u nekom drugom dijelu Evrope i svijeta, kao vrlo opasne pojave. Sve je to, smatramo, sa aspekta općecivilizacijskih interesa i potreba, apsolutno dovoljan razlog da se zločin kulturocida značajno drugačije sankcionira u međunarodnom pravu, a primjer Bosne i Hercegovine je dovoljno ubjedljiv da se kulturocid uvrsti u zločin genocida.

Zaključak

Kulturna dobra po svom značaju za ljudsko društvo u cjelini prevazilaze okvire etnonacionalnih, konfesionalnih i državnih interesa. Briga o njima kao univerzalnim vrijednostima mora biti jasno iskazana: pravno, sociološki, historijski i sl. u okvirima međunarodnog sistema vrijednosti, zasnovanog imeđu ostalog i na međunarodnoj pravnoj regulativi. Nominalna određenja da su kulturna dobra svakog naroda (države) istovremeno i dio svjetske kulturne baštine morala bi biti konkretizirana i ugrađena u sve pravne i moralne norme i sisteme vrijednosti. Bitan uslov za to je potreba i mogućnost da se razmjere stradanja kulturnih dobara u Bosni i Hecegovini adekvatno istraže, da se istraže motivi njihove destrukcije, te da se na osnovu svega toga donese jedino mogući zaključak: da se u buduće ovakav ili sličan kulturocid nikada više i nigdje ne ponovi.

Pravna kvalifikacija zločina kulturocida nije adekvatna niti u Konvenciji o genocidu, niti u nekim drugim konvencijama kojima se uređuje odnos prema kulturnim dobrima. Otuda ni Presuda, ne ulazeći u njenu pravnu kvalifikaciju, se nije mogla izdići iznad ustaljenih i okamenjenih stereotipnih shvatanja od prije više od pola stoljeća. Međutim, historijski i sociološki gledano, u Presudi je moglo biti više prostora posvećeno argumentaciji kulturocida kao društveno opasne pojave, koja je i uzrok i posljedica zločina genocida, te njegova konkretizacija i manifestacija.

Dakle, sa općedruštvenog, općecivilizacijskog i općehistorijskog stajališta promatrano, zločin kulturocida nije adkevatno tj. pravilno shvaćen kao veoma opasna pojava koja bitno i vrlo negativno utiče na sve društvene tokove. Zadatak je svih međunarodnih i nacionalnih činilaca, i svakog čovjeka, da doprinese promjeni takvog stanja, a u smjeru da se pokrenu mehanizmi da međunarodna zajednica shvati i u Konvenciju o genocidu ugradi odredbe o zločinu kulturocida kao sastavnog dijela zločina genocida.

REZIME

Poimanje zločina genocida kao nastojanja da se izvrši fizičko ili biološko uništavanje jedne etničke grupe je isuviše pojednostavljujuće, pa otuda necjelovito i pogrešno.

Ni određeni pomaci na proširenju toga pojma u smislu da ciljano uništenje kulturnih i vjerskih dobara ciljane grupe predstavlja dokaz namjeri da se grupa fizički uništi nisu odgovarajući okvir za sveobuhvatno određenje pojma genocida.

Stradanje kulturnih dobara u toku agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992-1995. godine, je apsolutno u funkciji genocidne strategije agresora. Svjesno uništavanje kulturnog identiteta jedne etničke grupe je, bez sumnje, način da ona trajno i suštinski nestane sa lica zemlje, tj. da joj se zatre svaki trag.

Shvatanja čovječanstva, zapisana u Konvenciji o genocidu, prije više od pola stoljeća su nažalost i iskustveno promijenjena i prevaziđena, što mora imati za posljedicu i određenu evoluciju pojma genocida, u konkretnom slučaju uključivanjem u njega i kulturocida.

SUMMARY

Understanding of the crime of genocide as making efforts to perform physical or biological destruction of one ethnic group is too simplifying and therefore, incomplete and wrong.

Even certain moves on expanding this notion in the sense that targeted destruction of cultural and religious treasures of the target group makes the evidence of the intent to destroy the group physically are not the appropriate framework for overall definition of the genocide notion.

Destruction of cultural values during the aggression over Bosnia and Herzegovina from 1992 to 1995 is absolutely in function of the aggressor's genocide strategy. Deliberate destruction of cultural identity of one ethnic group is, without any doubt, a way in which this ethnic group would be "erased" from the face of the Earth permanently and in its essence, i.e. it is the way to exterminate any of its trace.

The perceptions of humanity, as defined in the Genocide Convention more than a half of century ago changed and became overcome, unfortunately based on the experience, and this must result, as the consequence, in certain evolution of the genocide notion - in this specific case including destruction of cultural values, as well.

Dr. Slobodan Pavlović, Agencija "IQ&EQ" za kliničku psihologiju Tuzla

PSIHIČKA TRAUMA I GENOCID U BiH

Uvod

Traumatski stres obuhvata izloženost događajima ili prisustvovanje u svojstvu očevica događajima, koji su ekstremni i/ili ugrožavaju život. To je događaj u kojem je pojedinac doživio neki vanjski stresor, koji je nanio povrede njegovom stanju blagostanja. Dužina trajanja izloženosti traumi, može biti kratka ili se može raditi o produženoj izloženosti, ili se može u više navrata ponavljati. Prema tome, veličina psihičke traume određuje se veličinom, tipom, trajanjem i jačinom stresora, kao i umirujućih efekata određenih situacija u kontekstu društvene i kulturne sredine (Wilson, 1994).

Prema međunarodnoj klasifikaciji bolesti, povreda i uzroka smrti (MKB-10 i DSM-4. 1994), posttraumatski stresni poremećaj definira se kao odgođeni, zakašnjeli ili produženi odgovor na stresni događaj ili situaciju, koji je mogao biti kratkog ili dugog trajanja, izuzetno prijeteće ili katastrofične prirode, koji izaziva neprijatnost kod većine osoba. To je jasno određen sindrom, koji se sastoji od 3 grozda simptoma: 1) Ponovnog preživljavanja traumatskog iskustva; 2) Otupljivanja i izbjegavanja i 3) hiperpobuđenosti. Može imati akutni ili kronični oblik i sa odloženim početkom. Odnosno, praćen je epizodama ponovnog preživljavanja traume, sa kratkotrajnim sjećanjima koja se nameću, sa snovima ili noćnim morama, općim stanjem obamrlosti i emocionalne tuposti, otuđenosti od drugih, izbjegavanja svega što bi moglo podsjećati na traumu.

Čovjek je kroz čitavu historiju čovječanstva, bio suočen sa različitim tragedijama i katastrofama. Traumatski doživljaji, koje doživljava čovjek u toku svoga života, mogu biti: a) prirodnog porijekla (zemljotresi, poplave, požari, tornada, lavine zemlje, snijega, leda); ili b) izazvani ljudskim činiteljima (ratovi, tehnološke katastrofe, saobraćajni udesi, terorizam, uzimanje taoca …).

Svi ti događaji ostavljaju kod čovjeka veće ili manje ožiljke. Istraživanja (Figley, 1992) su pokazala, da je traumatski doživljaj izazvan ljudskim faktorom, mnogo teži od prirodnog, pri čemu posebno mjesto zauzimaju traumatski doživljaji izazvani ratom i ratnim događanjima. Rat je od najranijeg vremena bio jedna strašna, neobična činjenica ljudskog ponašanja, koji pored tjelesnih oštećenja, izaziva i niz psiholoških promjena. Traume izazvane ljudskim činiteljima, imaju teže emocionalne posljedice i otpornije su na tretman, za razliku od preživjelih u prirodnim katastrofama.

Rat koji se pokreće sa namjerom uništenja jednog naroda, nacije (genocid) sa svim svojim karakteristikama, može se uvrstiti među najteže traumatske doživljaje. To potvrđuje i sam termin riječi genocid, koji ima porijeklo u grčko-latinskom jeziku (genos – rod, pleme; occidere – ubiti), što znači zločin uperen protiv čitave nacije; ili usmjeren na istrebljenje jednog naroda. To je riječ koja je u širu upotrebu ušla 1946. godine u Nürnbergu, na procesu protiv nacističkih ratnih zločinaca (Klaić B , 1972).

Klinička istraživanja traumatiziranih prognanika iz Kambodže, Vijetnama, Laosa, stanovnika Centralne Amerike (Weine i sar, 1995), i Bosne i Hercegovine (Hasanović, 2002; Selimbašić, 2003), ukazala su na visoku stopu povezanosti traumatskih iskustava sa psihijatrijskim posljedicama. Sve te studije osiguravaju dokaz, koji potvrđuju povezanost između traume žrtve i posttraumatskog stresnog poremećaja, kao i drugih psihijatrijskih problema, kao što je depresija, disocijacija, somatizacija.

Rat koji je vođen na prostoru Bosne i Hercegovine, praćen je genocidnom kampanjom, retorikom srpskih nacionalista "…bit će krvi do koljenja, a muslimanski narod nestat će sa ovih prostora…", koja je imala za cilj uništenje muslimanskog naroda sa prostora Bosne i Hercegovine. Nažalost u tome im je uveliko pomagala i paranoidna Evropa, koja je mirno posmatrala zločin, koji su provodili srpski nacionalisti. Ostvarenje tih ciljeva dostiže svoju kulminaciju padom Srebrenice 1995. godine, što je bilo propraćeno masovnim ubojstvima, progonom, raseljavanjem muslimana po cijelom svijetu, uništavanjem cjelokupne imovine, vjerskih i drugih kulturnih vrijednosti. Dolazi do masovnog nestanka čitavih porodica, gubitka voljenih osoba, očeva, muževa, braće, sestara, prijatelja, dolazi do sučeljavanja sa nasiljem i smrću.

Cilj istraživanja

Cilj istraživanja je utvrditi, da li je i koliko je genocid u BiH, koji je bio usmjeren na uništenje muslimanskog naroda, njegovih kulturnih i vjerskih tekovina, kao i svih drugih vrijednosti, kod preživjelih u genocidu, uticao na razvoj i težinu psihičke traume i simptoma posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP). Da li postoji razlika u težini psihičke traume i jačini izraženosti simptoma PTSP, između genocidno traumatiziranih osoba i osoba koje su preživjele ratne traume, a da nisu bile izložene genocidu.

Hipoteza:

Genocid, kao ekstremna situacija sa svojim efektima, kod preživjelih, dovodi do teške psihičke traume i jakog razarajućeg posttraumatskog stresnog poremećaja.

Osobe koje su preživjele genocid, u odnosu na druge ratom traumatizirane osobe, imaju značajno viši nivo stresa, više pate od jakog i razarajućeg posttraumatskog stresnog poremećaja.

Metode

U istraživanju je korištena empirijsko-analitička metoda uz korištenje kontrolne grupe.

Uzorak je sastavljen od dvije grupe:

"A" grupa (N=100), sastavljena je metodom slučajnog izbora iz jednog većeg uzorka (800) genocidno traumatiziranih osoba i

"B" grupa (N=50) kao kontrolna grupa, sastavljena je od osoba koje su imale više teških ratom izazvanih traumatskih doživljaja, a nisu bile žrtve genocida.

Prosječna starost ispitanika u uzorku je 42 godine. Najveći broj ispitanika (43,3%) u uzorku bio je u starosnoj grupi od 46-55 godina, ispitanici su većinom bili ženskog spola (56,7%), i najveći broj (77,3%) je imao završeno osmogodišnje osnovno obrazovanje, dok su drugi bili na nivou srednjeg obrazovanja.

Psihološki instrumentarij:

Za utvrđivanje traumatskog doživljaja i simptoma PTSP, korišten je Upitnik traume (UT-PTSP), sa kojim je vršena identifikacija traume i simptoma posttraumatskog stresnog poremećaja. Upitnik ima visok stupanj validnosti (r_M = 0,72) i relijabilnosti (pouzdanosti) (Alpha = 0,87-0,98);

Za ispitivanje emocionalnog funkcioniranja korišten je Profil - indeks emocija (PIE); a za utvrđivanje neurotskih karakteristika, korišten je Cornell index N-4.

Za statističku obradu podataka korišten je SPSS 10.0 za Windows.

Rezultati i diskusija

Primarni zadatak istraživanja bio je utvrditi, da li je i koliko je genocid kao teška psihička trauma, kod preživjelih, uticao na razvoj posttraumatskog stresnog poremećaja i da li postoji razlika u odnosu na druge ratom traumatizirane osobe. Koristeći metodu kontrolne grupe i određene statističke pokazatelje, dobiveni su rezultati koji daju odgovor na postavljene ciljeve i hipotezu.

Genocid kao ekstremno djelo ljudskog uma, koji je u toku agresije na BiH, bio usmjeren na uništenje (u cjelini ili djelimično) muslimanskog naroda, njegovih duhovnih, kulturnih i drugih vrijednosti, kod preživjelih je doveo do teške psihičke traume. Traumatski doživljaji, genocidno traumatiziranih osoba ("A" grupa) bili su teški, višestruki i različiti. Događali su se iz časa u čas, iz dana u dan, trajali su danima, mjesecima, godinama. Pored porušenih kuća, uništene imovine, progonstva, gledanja zlostavljanja i ubijanja (35%), gledanja ili slušanja krika silovanih žena (17%), gledanja pobijenih i izmasakriranih ljudi (75%), najveći broj traumatiziranih osoba ostao je bez oca (65%), jednog ili dva brata (63%), 97% je ostalo bez više bliskih rođaka. Mnogi su ostali potpuno sami, bez i jednog bliskog rođaka.

Gubici članova obitelji bili su najteži doživljaji. Izgubiti jednog člana obitelji, bila je tragedija, a izgubiti istovremeno roditelje, braću, sestre i 5, 10, 20, 30 i više najbližih srodnika ili prijatelja, ne postoje riječi sa kojima se to može opisati.

Da bi se shvatila sva težina psihičke traume, kod genocidno traumatiziranih osoba, neka posluže slijedeći primjeri (imena su navedena uz dozvolu imenovanih osoba):

- Nerka, stara 64 godine iz Bratunca, U ratu ubijeni, nestali ili poginuli: 4 sina; 3 zeta; 3 unuka i veliki broj bliskih rođaka;

- Meho, star 37 godina iz Srebrenice, U ratu ubijeni, nestali ili poginuli: 2 brata, čije posmrtne ostatke još nije pronašao; otac i 22 bliska rođaka;

- Džemila, stara 47 godina iz Vlasenice, U ratu ubijeni, nestali ili poginuli: suprug, sin, brat, 3 sestrića, 35 najbližih rođaka

- Elda, stara 30 godina, iz Vlasenice (Haška svjedokinja), u toku rata kao 13-godišnja djevojčica, sa porodicom, jedno vrijeme nalazila se u logoru, kasnije u kućnom pritvoru, više puta silovana od više srpskih vojnika, gledala silovanje majke, tetke i više žena iz susjedstva, gledala mučenje i ubijanje ljudi. Danas ima jak strah i otpor prema intimnim odnosima u braku, ima jaku odbojnost prema ćirilici i svemu što je podsjeća na doživljaje iz perioda rata.

Među grupama je utvrđena značajna statistička razlika ($p<0,01$) u težini proživljavanja traumatskih doživljaja. Ratom traumatizirane osobe (kontrolna, "B" grupa) imale su značajno manji broj traumatskih doživljaja, koje proživljavaju sa manjim stupnjem težine, od kojih je najveći broj (81%) bio izložen granatiranju, neposredno suočen sa smeću, žive u stalnom strahu od pogibije ili sakaćenja, susreću se sa poginulim (36%) osobama, imali su lakše ili teže ranjavanje (17%). U Kontrolnoj grupi broj poginulih u obitelji ili bliskih rođaka bio je značajno manji (pogibije su uglavnom bile na ratištu ili uslijed granatiranja naselja), 30% je izgubilo supruga, 12% sina ili kćerku, 20% tri ili više bliskih rođaka.

Žive slike teških traumatskih doživljaja prerasle su u sjećanja, koja su duboko urezana u pamćenje i emocionalne sklopove u mozgu, te su postala mentalnim senzorima. Najmanji znak, koji podsjeti na traumatski događaj (nova grobnica, susret sa počiniocima zločina…), dovodi

do uzbune, propraćene sa jakim psihičkim reagiranjem, uznemirenošću, osjećajem intenzivnog i jakog straha, tjeskobe. U mislima ponovo ožive slike teških traumatskih doživljaja. Svako podsjećanje na traumatske trenutke, potiče da te žive slike dalje i dublje prodiru u svijest, što prema Ambrosiu i Sapolskom (1998), dovodi do "starenja" mozga, do promjena u emocionalnom i kognitivnom funkcioniranju, odnosno do opadanja fizičkog i mentalnog funkcioniranja.

Traumatski događaji sa svojim efektima uticali su na, psihološke procese, osjećajne sisteme, kognitivne procese i nivoe svijesti, odnosno na sve nivoe psihološkog i psihosocijalnog funkcioniranja. To je kod genocidno traumatiziranih osoba, dovelo do značajno više ($p < 0,01$) izraženog niza psihičkih tegoba, koje se manifestiraju u vidu hronificiranih simptoma potpunog i jakog, razarajućeg **posttraumatskog stresnog poremećaja** sa visokim nivoom stresa (NS=4,21). Simptomi posttraumatskog stresnog poremećaja, kod genocidno traumatiziranih osoba, javljaju se skoro svakodnevno (Slika 1), dok se kod ispitanika u kontrolnoj grupi javljaju od jedan puta mjesečno do jedan puta nedjeljno.

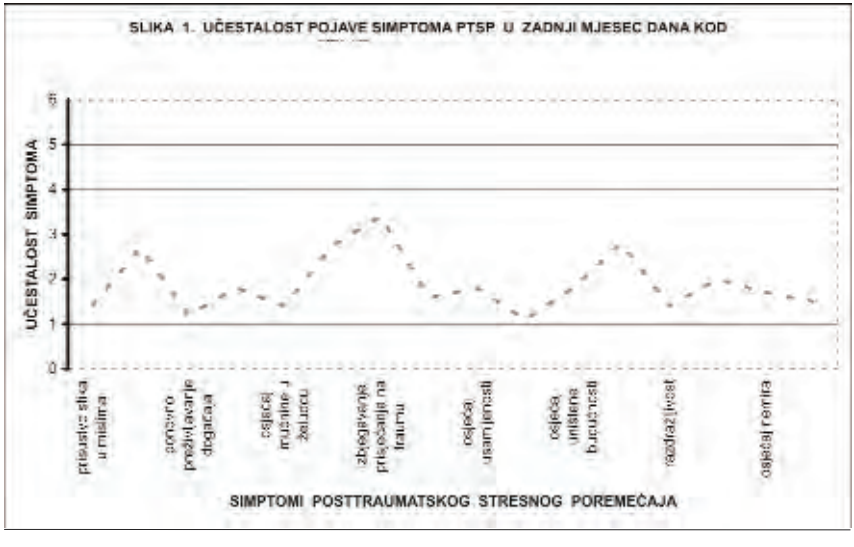

Među izraženim simptomima PTSP (A grupa), sa najvećom učestalošću (M=4,89), javljaju se simptomi iz dijagnostičke grupe "Ponovno proživljavanje traumatskih doživljaja" i grupe "Otupljivanja i izbjegavanja stimulusa", koji podsjećaju na traumatsko iskustvo (M=4,28). Kod genocidno traumatiziranih osoba skoro svakodenvno su u mislima i snovima prisutne slike traumatskih doživljaja, sa značajno više izraženom tendencijom ka izbjegavanju podsjećanja, razgovora o traumatskim doživljajima. Svako podsjećanje na traumatske doživljaje, propraćeno je jakom psihičkom uznemirenošću i nizom somatskih tegoba, mučninom, lupanjem srca, gušenjem, stezanjem u grudima, bolovima u kičmi.

Genocidom traumatizirane osobe, značajno više u sebi nose žive slike smrti, život im je preplavljen sa slikama traumatskih doživljaja. Ovi rezultati suglasni su sa rezultatima Weine S i sar. (1995), koji su na uzorku, ratnih prognanika iz Bosne, koji su se uselili u Ameriku (N=20), utvrdili da su imali veliki broj teških traumatskih doživljaja sa visokom stopom PTSP simptoma i depresije, kao i drugih oblika morbiditeta.

Preplavljenost teškom psihičkom traumom, razarajućim posttraumatskim stresnim poremećajem, dovelo je do značajnih promjena u sferi društvenog, porodičnog i profesionalnog funkcioniranja, teško se uključuju u socijalne relacije, više teže samoći.

Tragovi teških psihičkih trauma u sjećanju i hiperpobuđenost kao posljedica toga, traju preko 12 godina. Ovdje se stalno nameće pitanje, koliko će to još trajati? To će zavisiti od niza okolnosti, stresno-frustrirajućih situacija, kod mnogih će to trajati i čitav život, pa i generacijski se prenositi. To potvrđuju ranija istraživanja (Croq, 1993; Van den Velde, 1993), gdje je utvrđeno da žrtve holokausta, veterani iz Drugog svjetskog rata i Vijetnama i danas, šezdeset godina nakon doživljenih trauma, pate od razarajućeg posttraumatskog stresnog poremećaja, gdje su sjećanja na traumatske doživljaje ostala još jako živa, praćena sa osjećajem straha, tjeskobe, učestalim noćnim morama. Također, je utvrđeno da se teške psihičke traume prenose generacijski, danas potomci žrtava holokausta pate skoro od istih psihičkih smetnji kao i same žrtve. Također, istraživanja Selimbašića Z (2005) pokazuju da djeca, čiji su roditelji, u toku rata u Bosni, preživjeli teške psihičke traume, sa razarajućim posttraumatskim stresnim poremećajem, iako su rođena u toku i nakon rata, pate od istih simptoma kao i njihovi roditelji.

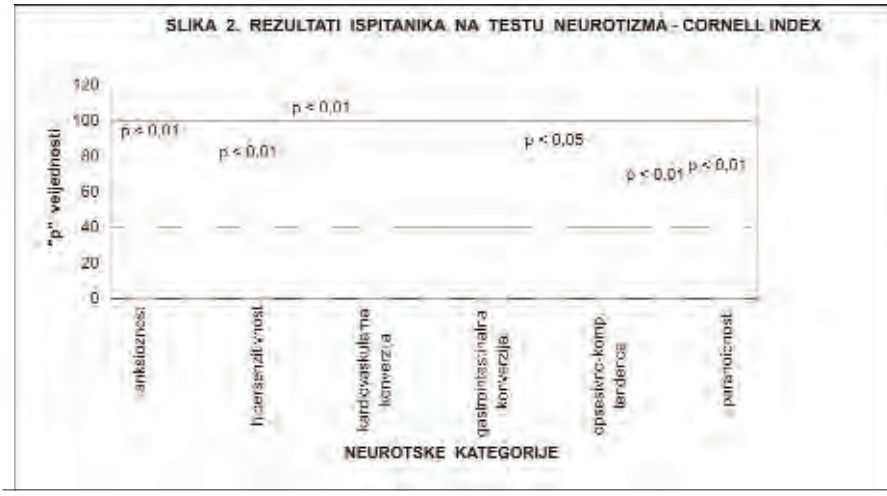

Posljedice genocida, kod preživjelih, uz tešku psihičku traumu, ne ostavljaju samo tragove u vidu simptoma jakog, razarajućeg posttraumatsko stresnog poremećaja, nego su propraćene i nizom drugih psihijatrijskih smetnji. Slom psihološkog obrambenog mehanizma vodi ka aktiviranju biološkog, živčano reguliranog mehanizma i utiče na pojavu različitih neurotskih smetnji. Genocidno traumatizirane osobe, uz jaku psihičku traumu, ispoljile su značajno viši nivo neurotičnosti (Slika 2.), koja se ispoljava u vidu anksioznosti ($p<0,01$), depresivnosti ($p<0,01$), psiho-funkcionalnih somatskih smetnji ($p<0,05$), uglavnom vezanih za autonomno-živčani sustav, pokazuju veći stupanj agresivnosti ($p<0,01$), više su nepovjerljivi i sumnjičavi u druge ($p<0,01$). Visok stupanj agresivnosti, borbenosti, ($Ap=40$; $A_{PIE}=47$) uglavnom je usmjeren u cilju ostvarenja određenih životnih potreba, osnovnih uvjeta za život, borbe za opstanak. Značajno izražene psiho-funkcionalne somatske smetnje, upućuju na zaključak da psihički traumatizirane osobe ispoljavaju tendenciju ka somatizaciji svojih psihičkih smetnji, što su potvrdila i ranija istraživanja (Schuriefild,1993; Pavlović, 1998). Psihički traumatizirane osobe, za pomoć se uglavnom obraćaju zbog različitih somatskih tegoba, bolna leđa, stezanje u grudima, teško disanje, glavobolje… Međutim, ispod plašta somatskog krije se teška psihička trauma. Nadvladavanje tjelesnog nad psihičkim, fiksacija za tjelesno, skriva u sebi opasnost da traumatizirane osobe ispod tjelesne boli, dugo u sebi nose tešku psihičku bol. Somatizacija

se često javlja kao bjekstvo od psihotraume, bilo zbog nepopularnosti psihičke traume ili zbog preokupiranosti tjelesnim. Somatske tegobe su često odraz nesigurnosti ili straha da se prizna emocionalni poremećaj ili su odraz društvene neprihvatljivosti, stigme koju nosi psihički poremećaj, zbog čega psihički traumatizirana osoba, koja pati od psihičkih tegoba, izlaz traži u isticanju somatskih tegoba.

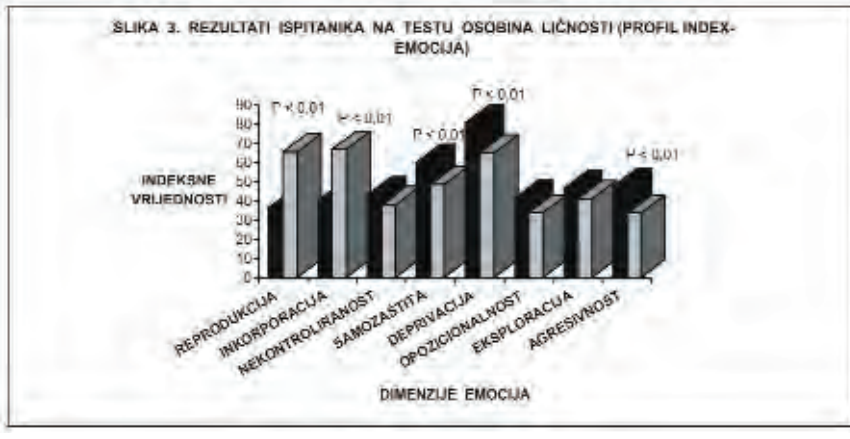

Ovi rezultati potvrđuju ranija istraživanja, da psiho-traumatizirane osobe, koje su imale teške psihičke traume sa razvijenim posttraumatsko stresnim poremećajem (Hobfoll sa sar., 1991; Muačević, 1992; Op den Velde, 1993; Samasundaran, 1993; Weisaeth i Eitenger, 1993; Jukić,1998; Pavlović S, 1998; Pavlović S, Sinanović O, 2000; Kravić N, Pavlović S, 2003), imaju još jednu ili dvije konkretne dijagnoze, pri čemu je naročito izražen poremećaj u vidu zebnje, depresije, fobičnosti, psihoorganskog poremećaja, sa dijagnostički značajno izraženim poremećajem adaptacije, socijabilnosti, sociopatskog ponašanja, kao i značajne promjene u području kognitivnog funkcioniranja (Pavlović S, 2003).

Teška psihička trauma sa izraženim simptomima jakog posttraumatskog stresnog poremećaja i značajno više izraženim simptomima neurotičnosti, kod genocidno traumatiziranih osoba, uticala je na značajno više ($p< 0,01$) izražene promjene u strukturi emocionalnog funkcioniranja (slika 3.), Osobe koje su preživjeli genocid, izražavaju jaku tendenciju ka socijalnoj introverziji, imaju značajno niži nivo ($p<0,01$) reproduktivno - inkorporativnih sposobnosti, teže se uključuju u socijalne relacije, značajno

više su deprimirani, ($p<0,01$) obavijeni tugom i žalovanjem za gubitkom članova porodice, nezadovoljni sa svojim stanjem u kojem se nalaze, nezadovoljni sa svojom perspektivom, osjećaju se usamljeni, osjećaju da im je rat uskratio nešto što ih je činilo sretnim i zadovoljnim, značajno više su ($p<0,01$ oprezni u prilazu ljudima, što ispoljavaju u vidu straha, koji je propraćen somatskim smetnjama, ispoljavaju značajno viši nivo ($p<0,01$) agresivnosti, ogorčenosti, impulzivnosti, nego ispitanici u kontrolnoj grupi. Agresija je često motivirana borbom za opstanak, za pravednim kažnjavanjem počinilaca zločina.

Zaključci

Genocid kao ekstremna situacija sa svim svojim karakteristikama, kod preživjelih u genocidu, ispoljio se u vidu teške psihičke traume, među kojima je smrt članova obitelji, bio najteži traumatski doživljaj.

Preživjele žrtve genocida, pate od jakog i razarajućeg posttraumatskog stresnog poremećaja, gdje dominiraju simptomi iz dijagnostičke grupe "Ponovno proživljavanje traumatskog iskustva" i "Hiperpobuđenosti". Žive slike traumatskih doživljaja duboko su urezane u svijest i emocionalne sklopove u mozgu - postale su senzorima, svako podsjećanje na traumatske događaje, dovodi do jake psihičke uznemirenosti.

Teška psihička trauma sa razarajućim posttraumatskim stresnim poremećajem, praćena je i sa jako izraženim neurotskim smetnjama, što se manifestira u vidu jakih anksiozno-depresivnih karakteristika sa psiho-funkcionalnim somatskim smetnjama.

Posttraumatsko stresni poremećaj, sa jako izraženim neurotskim smetnjama, utjecao je i na značajne promjene u strukturi emocionalnog funkcioniranja, što karakterizira izrazito visok nivo socijalne introverzije, sa visoko izraženom deprivacijom, kao obilježjem nedovršenog žalovanja za izgubljenim članovima porodice, izrazom nezadovoljstva sa stanjem u kojem se nalaze i straha od budućnosti za sebe i svoju porodicu, te jako izraženim agresivnim tendencama, koje predstavljaju potrebu za stalnom borbom u cilju rješavanja osnovnih uvjeta življenja.

Nizak nivo društvene podrške, stalno prisustvo stresno-frustrirajućih situacija sa kojima se svakodnevno suočavaju genocidno traumatizirane osobe (nove grobnice; neriješeni osnovni životni problemi; odnos međunarodne zajednice; neprimjerna kazna za počinjeni zločin, svakodnevni susret sa počiniocima zločina), sve više pospješuju razarajuće djelovanje teške psihičke traume, koja ostavlja trajne, neizbrisive posljedice, kod preživjelih u genocidu, te se žive slike traumatskih događaja sve dublje urezuju u pamćenje i emocionalne sklopove u mozgu.

Genocidno traumatizirane osobe, u odnosu na druge ratom traumatizirane osobe, značajno teže preživljavaju traumatske događaje, imaju viši nivo stresa, pate od jače izraženog posttraumatskog stresnog poremećaja, imaju viši nivo neurotizma i više izražene promjene u strukturi emocionalnog funkcioniranja.

LITERATURA

1. Crock, M. POSTTRAUMATIC STRESS DISORDER i WORLD WAR II PRISONERS OF WAR FROM ALSACE-LORRAIN WHO SURVIVED CAPTIIVITY IN THE USSR (POSTTRAUMATSKI STRESNI POREMEĆAJ i RATNI ZAROBLJENICI U DRUGOM SVJETSKOM RATU IZ ALZAS-LORENA KOJI SU PREŽIVJELI ZAROBLJENIŠTVO U SSSR-u) u: INTERNATIONAL HANDBOOK OF TRAUMATIC STRESS SYNDROMES (MEĐUNARODNI PRIRUČNIK TRAUMATSKIH STRESNIH SINDROMA), New York Plenum Press, New York, 1993.
2. Figley, R. SYMPTOMS OF DELAYED COMBAT STRESS AMONG A COLLEGE SAMPLE OF VIETNAM VETERANS (SIMPTOMI ODGOĐENOG RATNOG STRESA NA ŠKOLSKOM UZORKU VETERANA IZ VIJETNAMA), Military Medicine, 1978. str. 143.
3. Hobfall, S. et al., WAR-RELATED STRESS: ADDRESSING THE STRESS OF WAR AND OTHER TRAUMATIC EVENTS (RATNI STRES – O RATNOM STRESU I DRUGIM TRAUMATSKIM POJAVAMA), American Psychologist, Sv. 46 br. 8, 1991.

4. Jukić, V. POSTTRAUMATSKI STRESNI POREMEĆAJ, Medicus 1998. Sv. 7 br 1.

5. Klaić, B. RJEČNIK STRANIH RIJEČI, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1990.

6. Kravić, N. Pavlović, S. DEPRESIVNI POREMEĆAJ KOD RATNIH VETERANA SA POSTTRAUMATSKO-STRESNIM POREMEĆAJEM. Prvi Kongres psihijatara BiH sa međunarodnim učešćem Sarajevo, 2-4, oktobar 2003.

7. Lambrrosio, P. And Sapolsky, R. DEVELOPMENT OF THE CEREBRAL CORTEX: XII. A STRESS AND BRAIN DEVELOPMENT (RAZVOJ CEREBRALNE OVOJNICE – XII. STRESS I RAZVOJ MOZGA) I. J. Am. Acad. Child Adolesc. Psychiatry, 33, 1998.

8. Muačević, V. Jukić V. REAKCIJE NA STRESS U BORBI u: RATNA PSIHOLOGIJA I PSIHIJATRIJA. Glavni sanitetski stožer R. Hrvatske, Zagreb, 1992.

9. Op den Velde, W. Falger, P. Hovens J. De Groen, J. Lasschuit L. Ven Duijn, H. And Schouten, E., POSTTRAUMATIC STRESS DISORDER IN DUTCH RESISTANCE VETERANS FROM WORLD WAR II (POSTTRAUMATSKI-STRESNI POREMEĆAJ KOD HOLANDSKIH VETERANA OTPORA IZ DRUGOG SVJETSKOG RATA) Wilson J i Beverly, R. INTERNATIONAL HANDBOOK OF TRAUMATIC STRESS SYNDROMES, Plenum Press, New York, 1993. str. 305-310.

10. Pavlović, S. PSIHIČKI POREMEĆAJI VOJNIKA U RATU. Magistarski rad. Medicinski fakultet Univerziteta u Tuzli, Tuzla, 1998.

11. Pavlović, S. Sinanović, O. POSTTRAUMATSKI-STRESNI POREMEĆAJ KOD TEŠKO RANJENIH VOJNIKA u: PSIHOSOCIJALNE POSLJEDICE RATA – REZULTATI EMPIRIJSKIH ISTRAŽIVANJA PROVEDENIH NA PODRUČJU BIVŠE JUGOSLAVIJE, 2000.

12. Pavlović, S. Kravić, N. POREMEĆAJI FUNKCIJA PAMĆENJA KOD RATNIH VETERANA SA POSTTRAUMATSKIM STRESNIM POREMEĆAJEM. Prvi Kongres psihijatara BiH sa međunarodnim učešćem. Sarajevo, 2-4. oktobar 2003.

13. Samasundaram, D. PSYCHIATRIC MORBIDITY DUE TO WAR IN NORTHERN SRI LANKA (RAŠIRENOST PSIHIJATRIJSKIH BOLESTI USLIJED RATA U SJEVERNOJ ŠRI LANKI) u: INTERNATIONAL HANDBOOK OF TRAUMATIC STRESS SYNDROMES, Plenum Press, New York, 1993.

14. Weisaeth, L. And Eintiger, L. POSTTRAUMATIC STRESS PHENOMENA (POJAVE POSTTRAUMATSKOG STRESA) u: INTERNATIONAL BOOK OF TRAUMATIC STRESS SYNDROMES, Plenum Press, New York, 1993.

15. Weine, S. i sar. PSIHIJATRIJSKE POSLJEDICE ”TNIČKOG ČIŠĆENJA“ – KLINIČKA PROCJENJIVANJA I SVJEDOČANSTVO O TRAUMAMA IZBJEGLIH LICA IZ BOSNE NASELJENIH NA NOVOJ LOKACIJI. Am. J. Psychiatry, 152, 1995. str. 536-542.

16. Wilson, J. THEORETICAL AND CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF TRAUMATIC STRESS SYNDROMES (TEORETSKI I KONCEPTUALNI TEMELJI SINDROMA TRAUMATSKOG STRESA) u: INTERNATIONAL BOOK OF TRAUMATIC STRESS SYNDROMES, Plenum Press, New York, 1993.

REZIME

Klinička istraživanja traumatiziranih prognanika iz Kambodže, Vijetnama, Laosa, … (Weine i Sar, 1995), i istraživanja u BiH (Babić 2000; Hasanović i Selimbašić, 2002), ukazala su na visoku stopu povezanosti traumatskih iskustava sa psihijatrijskim posljedicama, što potvrđuje povezanost između psihičke traume prognanika i PTSP, kao i drugih psihijatrijskih poremećaja.

Rat koji se pokreće sa namjerom uništenja jednog naroda, nacije (genocid) sa svim svojim karakteristikama, može se uvrstiti među najteže traumatske doživljaje.

Prosječna starost ovog istraživanja u BiH, bila je 42 godine. Najveći broj ispitanika (43%) bio je u starosnoj grupi od 46-55; 68% su bili ženskog spola, a 76% je imalo najmanje završenu osmogodišnju osnovnu školu. Porušene kuće, uništena imovina, progonstvo, gledanje ubijanja, izloženost fizičkom i psihičkom zlostavljanju, gledanje pobijenih i izmasakriranih ljudi su doživljaji kojima su preživjeli u genocidu najviše bili izloženi.

Gubici članova obitelji bili su najteži doživljaji. Najveći broj genocidno traumatiziranih osoba ostao je bez oca (60%, supruga (65%), sina (63%), bez velikog broja bliskih rođaka (97%), komšija, prijatelja. Mnogi su ostali i danas žive potpuno sami, bez i jednog bliskog rođaka. U kontrolnoj grupi (B grupa) najveći broj ispitanika (82%) bio je izložen ratnim dejstvima, žive u ratnoj zoni, stalno opterećeni strahom od sakaćenja, pogibije, često se susreću sa umirućim osobama, izmasakriranim tijelima; mnogi su izgubili supruga (30%), sina ili kćerku (12%), tri i više bliskih rođaka (20%).

Žive slike tih teških traumatskih doživljaja duboko su se urezale u pamćenje, u emocionalne sklopove, što je uticalo na razvoj jakog i razarajućeg posttraumatskog stresnog poremećaja. Razarajući posttraumatski poremećaj, kod genocidno traumatiziranih osoba, popraćen je sa značajno više izraženim ($p<0,01$) neurotskim smetnjama, koje se manifestiraju u vidu anksiozno-depresivnih karakteristika sa psiho-funkcionalnim somatskim smetnjama i nepovjerenjem i sumnjičavošću prema drugima.

Genocidno traumatizirane osobe koje pate od jakog, razarajućeg posttraumatskog stresnog poremećaja, znatno više ($p<0,01$) u odnosu na kontrolnu grupu, ispoljavaju promjene u strukturi emocionalnog

funkcioniranja, što se manifestiralo u opadanju nivoa reproduktivno - inkorporativnih sposobnosti, odnosno pokazuju tendenciju ka socijalnoj introverziji, sa značajnim porastom deprimirajuće – agresivnih karakteristika.

SUMMARY

Clinical researches of traumatized displaced persons from Cambodia, Vietnam, Laos, … (Weiner and Sar, 1995) and researches in BiH (Babić 2000; Hasanović, Selimbašić 2002), suggested a high level of connection of traumatic experiences with psychiatric consequences, evidencing the connection of psychic trauma of the expellees and PTSP, as well as other psychiatric disorders.

War, which is being initiated with the intent to destroy one people, nation, (genocide) with all its characteristics can be ranked among the heaviest traumatic experiences.

Average age in this research in BiH was the age of 42 years. The major part of the persons questioned (43%) was in the age group between 46 to 55; 68% were females, and 76% have finished at least 8-year primary school. Ruined houses, destroyed property assets, exile, watching of killings, exposition to physical and psychical abuse, looking at the killed and massacred persons are experiences to which the survivors of genocide were mostly exposed.

Losses of the family members were the most difficult. The largest number of traumatised persons remained without father (60%, husband (65%), son (63%), without a number of close relatives (97%), neighbors, friends. Many of them remained and today they live alone, without any of his close relatives. In the reference group (B group), the major part of the examinees (82%) was exposed to the war activities, they live in the war zone, permanently under pressure of fear from mutilation, fear of killing, they frequently meet dying persons, massacred bodies; many of them lost husband (30%), son or daughter (12%), three and more close relatives (20%).

Live images of these heavy traumatic experiences remained deeply carved in their memory, in their emotional system, having full effect on development of heavy and destroying post-traumatic stress disorder. The destroying post-traumatic stress disorder with genocide traumatized persons is accompanied with significantly more expressed ($p<0,01$) neurotic troubles, manifested in form of anxious-depressive characteristics with psychic and functionally somatic troubles and inconfidence and distrust toward others.

Genocide traumatized persons suffering from heavy destroying post-traumatic stress disorder and compared with the reference group, considerably more ($p<0,01$) express changes in the structure of emotional functioning, what manifested in falling of reproduction and incorporative capacities level, i.e. they demonstrate the trend toward social introversion, with considerable growth of depressing and aggressive characteristics.

Prim. dr. sci. Ismet Suljević, Ismana Šurković, Kerim Begić,
Velma Mulaosmanović, Ehlimana Boškailo,
Jadranka Dizdarević, Adnan Bajraktarević,
Klinički centar Univerziteta u Sarajevu

NEKE SOCIJALNO-MEDICINSKE POSLJEDICE GENOCIDA POČINJENOGOD STRANE AGRESORA U SARAJEVU 1992.-1995.

Uvod

Ratovi su društveno zlo koje obiluje zločinima, a nerijetko dostignu genocidne razmjere. Prema definiciji genocid predstavlja planirani zločin kojim se uništava nacionalna, etička, rasna ili religiozna grupa.(1). U novijoj istoriji su vođeni mnogi ratovi od kojih su dva svjetska i desetine lokalnih ratova. Svi ratovi u pravilu rezultiraju enormnim gubitkom ljudskih života, razaranjem gradova, sela i privrednih dobara. U većini ratova kroz istoriju ginuli su u pravilu pripadnici oružanih snaga. Noviji ratovi su usmjereni protiv civilnog stanovništva (rat u Vijetnamu, Palestini, Koreji, Ruandi) (2,3,4). Ratovi rezultiraju zločinima prema civilima, izazivaju pomjeranje velikog broja stanovnika kao izbjeglica ili raseljenih lica. Rat u BIH 1992-1995 godine je bio planiran, usmjeren prije svega protiv civila. Rezultirao je sa preko dva miliona prognanih i raseljenih i preko 100.000 ubijenih građana (5). U osnovi rat u BIH je bio genocidan a kulminirao je zločinom u Srebrenici gdje je ubijeno oko 9.000 ljudi. Pored masovnih ubistava, rat u BIH karakteriše i pojava 652 logora kroz koje je prošlo oko 250.000 ljudi (6). Masovno silovanje, razaranje privredne infrastrukture, rušenje bogomolja, rušenje i paljenje stambenih objekata, opsade gradova, nedostatak hrane, vode, energenata i sl. ostavilo je traga na socijalnom i zdravstvenom stanju stanovništva.

Posebno mjesto u toku agresije na BIH pripada opsadi Sarajeva, kako po dužini trajanja (1.479 dana), tako i po broju poginulih 10.615 stanovnika od čega 1.601 dijete. Ranjeno je 61.136 stanovnika, od toga 14.946 djece (7).

Koje su posljedice ratnih dejstava u opkoljenom Sarajevu u toku i nakon rata na socijalno zdravstvenom stanju odredilo je potrebu izrade ove studije kroz praćenje nekih socijalno-zdravstvenih posljedica kod stanovnika Sarajeva.

Metod

Studija je retrospektivna i obuhvata period 1991-2008. godine. Predmet naše studije su stanovnici Sarajevskog kantona. Kao kontrolu koristili smo predratne vrijednosti za neke parametre koje smo obrađivali. Komparirali smo predratne, ratne i postratne vrijednosti perinatalnih parametara na Ginekološko-akušerskoj klinici (GAK) u Sarajevu, (broj porođaja, smrtnost novorođenčadi, uzroke smrtnosti). Pratili smo pojavu stradanja stanovništva Sarajeva u toku rata (poginuli, ranjeni). Istraživali smo smrtnost i ranjavanja u nekim sarajevskim masakrima (Markale I i II), stradanje građana u eksplozijama zemnog gasa u toku rata. Pratili smo broj pobačaja u toku rata u Zavodu za zaštitu žena u Sarajevu i broj pobačaja u poslijeratnom periodu na GAK u Sarajevu. Pratili smo porast smrtnosti stanovništva u poslijeratnom periodu.

Rezultati

Našim istraživanjem ustanovili smo da je u toku rata u BIH 1992-1995. godine došlo do značajnog smanjenja broja poroda na Ginekološko akušerskoj klinici u Sarajevu, kao i do povećanja broja nedonešene djece (Tabela 1).

Tabela 1. Incidencija poroda, broj donešene i nedonešene novorođenčadi prije, u toku i nakon Odbrambenog rata BIH 1992-1995. godine.

GODINA- BR. PORODA - BR.NOVOR. - BR.DON.N - BR.NEDON.N

1987	9111			
1991	8676	8712	8294 (95,2%)	418 (4,8%)
1992	3730	3774	3272 (86,7%)	502 (13,3%)
1993	1343	1372	1175 (85,6%)	197 (14,4%)
1994	2007	2031	1715 (84,4%)	316 (15,6%)
1995	2496	2517	2275 (90,4%)	242 (9,6%)
1996	4015	4072	3844 (94,4%)	228 (5,6%)
1997	4783	4821	4586 (95,2%)	235 (4,9%)
1998	4075	4107	3874 (94,3%)	233 (5,6%)
1999	3969	3978	3770 (94,8%)	208 (5,2%)
2000	3628	3668	3455 (94,2%)	213 (5,8%)
2001	3289	3324	3107 (93,4%)	217 (6,6%)
2002	3324	3384	3173 (93,7%)	234 (6,8%)
2003	3511	3548	3333 (93,9%)	215 (6,1%)
2004	3506	3519	3319 (94,3%)	200 (5,7%)
2005	3217	3225	3041 (94,2%)	184 (5,8%)
2006	3303	3360	3088 (93,6%)	215 (6,4%)
2007	3456	3478	3229 (92,9%)	249 (7,1%)

Perinatalni mortalitet mrtvorođene djece i umrle do 6 dana starosti je znatno povećan u toku rata u BIH 1992-1995 godine na GAK u Sarajevu (Tabela 2).

Tabela 2. Perinatalni mortalitet na GAK Sarajevo, mrtvorođeni i umrli do 6 dana starosti u periodu 1991-2007. godine po godinama.

Godina	Br. mrtvorođenih i umrlih od 0-6 dana	Perinatalni mortalitet
1991	131	15,08 ‰
1992	62	16,80 ‰
1993	38	28,40 ‰
1994	62	30,80 ‰
1995	67	26,60 ‰

1996	90	22,10 ‰
1997	99	20.50 ‰
1998	66	16,00 ‰
1999	64	16,08 ‰
2000	48	13,05 ‰
2001	37	11,10 ‰
2002	37	10,90 ‰
2003	30	8,4 ‰
2004	38	10,7 ‰
2005	29	8,9 ‰
2006	31	9,2 ‰
2007	30	8,6 ‰

Distribucija perinatalnog mortaliteta je prikazana na Tabeli 3. kroz vrijednosti smrtnosti donešene i nedonešene novorođenčadi za mrtvorođenu novorođenčad za period od 1995 - 2007 godine. Trend povećanja perinatalnog mortaliteta u toku rata se nastavlja i neposredno poslije rata, te tek 1998. godine dostiže predratni nivo, odnosno kreće se oko 10 promila 2002 godine.

Tabela 3. Prikazuje distribuciju perinatalnog morataliteta (mrtvorođena novorođenčad) na GAK Sarajevo u periodu od 1995-2007. godine.

Godina	Donešena novorođe.	Nedonešena novoro.	Ukupno
1995	7 (10,4%)	24 (35,8%)	31 (46,2%)
1996	14 (15,5%)	29 (32,2%)	43 (47,7%)
1997	20 (20,2%)	33 (33,3%)	53 (53,5%)
1998	18 (18,0%)	29 (44,0%)	47 (62,0%)
1999	11 (17,2%)	16 (25,0%)	27 (42,2%)
2000	12 (25,0%)	16 (33,0%)	28 (58,0%)
2001	10 (27,0%)	17 (46,0%)	27 (73,0%)
2002	11 (29,7%)	12 (32,4%)	23 (62,0%)
2003	5 (16,6%)	17 (56,6%)	22 (73,3%)
2004	11 (28,9%)	14 (36,8%)	25 (65,7%)
2005	3 (10,3%)	12 (41,3%)	15 (51,7%)
2006	6 (19,3%)	9 (29,0%)	15 (48,3%)
2007	5 (16,6%)	14 (46,7%)	19 (63,3%)

Distribucija perinatalnog mortaliteta je prikazana na Tabeli 4. kroz vrijednosti smrtnosti novorođenčadi od 0-6 dana po rođenju, za poslijeratni period od 1995 - 2007 godine.

Tabela 4. Prikazuje distribuciju perinatalnog morataliteta novorođenčadi od 0-6 dana po rođenju na GAK Sarajevo u periodu od 1995-2007. godine.

Godina	Donešena novor.	Nedonešena novor.	Ukupno
1995	6 (8,90%)	30 (36,0%)	36 (44,9%)
1996	15 (16,6%)	32 (35,5%)	47 (52,2%)
1997	10 (10,0%)	36 (36,3%)	46 (46,3%)
1998	7 (10,6%)	18 (27,2%)	25 (37,8%)
1999	13 (20,0%)	24 (37,5%)	37 (57,5%)
2000	4 (8,30%)	16 (33,0%)	20 (41,3%)
2001	4 (10,80%)	6 (16,2%)	10 (27,0%)
2002	2 (5,40%)	12 (32,4%)	14 (37,8%)
2003	2 (6,60%)	6 (20,0%)	8 (26,6%)
2004	6 (15,7%)	7 (18,4%)	13 (34,2%)
2005	4 (13,7%)	10 (34,4%)	14 (48,2%)
2006	3 (9,70%)	13 (42,0%)	16 (51,7%)
2007	4 (13,3%)	7 (23,4%)	11 (36,7%)

Izraženija je bila smrtnost nedonešene novorođenčad, što se vidi iz Tabele 5. u kojoj se poredi mortalitet donešene i nedonešene novorođenčadi.

Tabela 5. Komparacija perinatalnog mortaliteta donešene i nedonešene novorođenčadi u poslijeratnom periodu od 1995 – 2007. godine na GAK u Sarajevu.

Godina	Donešena novor.	Nedonešena novor.	Ukupno
1995	13 (5,1‰)	54 (21,5‰)	67 (26,6‰)
1996	29 (7,1‰)	61 (14,9‰)	90 (22,1‰)
1997	30 (6,2‰)	69 (14,3‰)	99 (20,5‰)
1998	19 (4,6‰)	47 (11,4‰)	66 (16,0‰)
1999	24 (6,0‰)	40 (10,0‰)	64 (16,0‰)
2000	16 (4,3‰)	32 (8,7‰)	48 (13,0‰)
2001	14 (4,2‰)	23 (6,9‰)	37 (11,1‰)
2002	13 (3,8‰)	24 (7,0‰)	37 10,9‰)
2003	7 (1,9‰)	23 (6,4‰)	30 (8,4‰)
2004	17 (4,8‰)	21 (5,9‰)	38 (10,7‰)
2005	7 (2,1‰)	22 (6,9‰)	29 (8,9‰)
2006	9 (2,7‰)	22 (6,5‰)	31 (9,2‰)
2007	9 (2,5‰)	21 (6,1‰)	30 (8,6‰)

Najčešći uzroci smrtnosti kod novorođenčadi od 0-6 dana bili su respiratorni distres sindrom (RDS) i malformacije što pokazuje Tabela 6.

Tabela 6. Prikazuje broj umrle novorođenčadi od 0-6 dana starosti na GAK u Sarajevu kod koje su klinički određeni uzroci smrti za period od 1996-2000, 2002, 2003, 2005-2007. godine.

Uzrok smrti	1996	1997	1998	1999	2000	2002	2003	2005	2006	2007
RDS	22	25	20	11	9	3	1	5	5	2
MALF	13	14	12	8	5	8	5	7	7	8
ASPH	8	7	3	7	2	0	1	1	1	0
SEPS	0	0	0	4	1	2	1	0	1	0
ABRU	9	7	6	0	0	0	0	0	0	0
RHIN	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0
IUGR	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
EPHG	2	3	5	0	0	0	0	0	0	0
PROU	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0
HiC	4	5	4	0	0	0	0	0	0	0
HESY	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1

L e g e n d a: RDS - respiratorni distres sindrom, MALF - malformacije ploda, ASPH - asfiksija, SEPS - sepsa, ABRU - abrupcija placente, RHIN - RH inkopatibilija, IUGR - zastoj u intrauterinom razvoju, EPHG - gestoze, preeklampsio, PROU - prolapsus pupčanika, HIC - hemoragija intrakranijalna, HESY - hemoragični sindrom.

U toku rata porastao je broj abortusa. Najviše abortusa u toku rata urađeno je na GAK-u i Zavodu za zdravstvenu zaštitu žena u Sarajevu. Tabela 7. prikazuje broj abortusa u Zavodu za zdravstvenu zaštitu žena.

Tabela 7. Prikazuje pobačaje u toku rata u Zavodu za zdravstvenu zaštitu žena u Sarajevu od 01. 05. 1992 - 31. 12. 1995. godine.

Godina	Broj abortusa
1992 (od 01.05. 1992)	1914
1993	2157
1994	1674
1995	1496

Na GAK u Sarajevu u toku rata bio je povećan broj abortusa. Postepeno se smanjivao u postratnom periodu. Pratili smo broj abortusa u periodu od 1998-2007. godine (Tabela 8).

Tabela 8. Prikazuje broj abortusa po godinama na GAK u Srajevu od 1998-2007. godine.

Godina	Broj abortusa
1998	1053
1999	1024
2000	871
2001	733
2002	610
2003	501
2004	470
2005	434
2006	711
2007	656

U gradu Sarajevu je ubijeno 10.615 stanovnika, ranjeno je 61.136 stanovnika. Samo za 15 sati granatiranja grada 08.06.1992 godine u prijemno-trijažnom centru Kliničkog centrara primljeno je 536 ranjenih stanovnika grada.

U Sarajevu su se desila na pijaci Markale dva velika masakra (1994. i 1995. godine) u kojima je poginulo ukupno 59 građana na mjestu eksplozije, a ranjeno je 310 građana. Od ranjenih 310 građana 29 je umrlo u transportu, 14 je umrlo na operaciji, 11 je umrlo sedam dana kasnije u toku liječenja. Ukupno ubijeni i umrli od posljedica ranjavanja je 113 građana. Od ranjenih 310 građana preživjelo je 256. Ukupan broj nastradalih u ova dva masakra (poginuli + ranjeni) je 369 građana (Tabela 9).

Tabela 9. Prikazuje broj nastradalih građana u dva najveća sarajevska masakra na Markalama. 1994. i 1995. godine liječenih u Kliničkom centru i Državnoj bolnici u Sarajevu.

Nastradali građani	Markale I (1994 g.)	Markale II (1995 g.)	Ukupno
Ranjeni	206	104	310
Ubijeni	36	23	59
Umrli u transportu	19	10	29
Umrli na opcraciji	9	5	14
Umrli nakon 7 dana	7	4	11
Preživjeli	171	85	256

U toku i neposredno nakon rata (1992-1997) desilo se 87 eksplozija plina u stanovima i drugim zatvorenim prostorima gdje je nastradalo 250 građana Sarajeva starosti od 1-93 godine. Od opekotina je umrlo 50 građana.

Poslije rata u Sarajevu je povećan broj dženaza, što znači da je poslijeratno umiranje Bošnjaka za 105% veće od predratnog prosjeka 1991-1992. godine (Tabela 10).

Tabela 10. Prikazuje broj dženaza Bošnjaka na svim sarajevskim mezarlucima gdje se sahranjuju Bošnjaci. (Podaci dobijeni od Medžlisa islamske zajednice u Sarajevu).

Godine	1990	1991	1992	2006	2007	2008
Broj dženaza	1107	1265	2111	2416	2474	2416

Tabela 11. Prikazuje broj sahrana na navedenim sarajevskim grobljima u periodu 1990-1992. i 2006-2008. godine, uključujući sve nacionalnosti stanovnika grada (podaci dobijeni od KJKP Pokop u Sarajevu).

	Broj sahrana na grobljima koja kontroliše KJKP Pokop u Sarajevu									
Godina	Barc	Vlakovo	Lav	Stadion	Obad	S.Josip	S.Marko	S.Mihovil	S.Arhangel	Ukupno
1990	1270	1014								2284+41
1991	1100	1141								2241+9
1992	622	578	2585	507		226	143			4661+11
2006	602	1284	48	12	17	43	21	7	4	2038+124
2007	548	1264	30	29	16	67	22	8	13	1997+87
2008	529	1286	34	15	10	61	29	17	6	1987+305

LEGENDA U koloni ukupnog zbira sahrana dodate su (+) sahrane za umrle koji su ekshumirani i dovezeni iz drugih gradova da se sahrane u Sarajevu i mahom su žrtve rata. Ovo se odnosi takođe na 2008 godinu kada je 194 djece sa groblja Lav premješteno na groblje Vlakovo.

Diskusija

Agresija na Bosnu i Hercegovinu uzrokovala je nesagledive negativne posljedice na njeno stanovništvo.Teror agresora nad građanima Sarajeva u toku rata je poprimio genocidne razmjere. Rezultirao je hiljadama ranjenih i ubijenih građana. Samo za 15 sati granatiranja grada 08.06.1992. godine u prijemno-trijažnom centru Kliničkog centrara primljeno je 536 ranjenih stanovnika grada. U toku opsade grad je mjesecima bio bez struje, vode, grijanja, hrane i osnovnih higijenskih uslova za život. Oko 90% tadašnje populacije stanovništva izgubilo je na tjelesnoj težini od 10-40%. Anemija je bila prateći parametar. Nedostatak hrane vrlo brzo je doveo do avitamnioza, naročito avitaminoze "A", što se

manifestovalo “kokošijim sljepilom“, odnosno smanjenjem vida kod stanovnika grada u procentu od 90 % populacije (8). Nestajanje plina u gradskom plinovodu u toku rata i njegovo iznenadno puštanje kao i improvizirane instalacije, rezultiralo je sa 87 eksplozija plina u stanovima i zatvorenim prostorima drugih namjena, što je izazvalo opekotine kod 250 stanovnika grada raznih starosnih dobi od 1-93 godine starosti. Od posljedica plinskih eksplozija i opekotina umrlo je 50 osoba (9). Opsada grada uz stalno granatiranje razlog su pojavi permanentnog osjećaja straha i razvoju ratnog stresnog sindroma (RSS) kod 95% stanovnika. Iznenadna ciljana granatiranja rezultirala su sarajevskim masakrima u kojima je poginulo na desetine građana, a stotine ih je ranjeno. Najveća stradanja su se desila na tržnici Markale u prvom masakru 1994. godine i drugom masakru na Markalama 1995 godine (10,11).

Dana 26. 05. 1992. godine granatirano je sarajevsko porodilište “Dr Zehra Muidović“ na Jezeru. Isti dan je preseljeno u prostorije DIP-a na lokalitetu Kliničkog centra na Koševu. Ratna dešavanja su uticala da se smanji broj poroda, a povećava broj pobačaja. Od predratnih 9.111 poroda, 1993. godine taj broj drastično pada za preko 600 %. U toku 1993. godine broj pobačaja je bio više od dvostruko veći od broja poroda.Obzirom da je u Zavodu za zaštitu žena u Sarajevu 1993. godine urađeno 2.157 abortusa, plus abortusi urađeni na GAK, pokazuje pravo stanje odnosa poroda i abortusa u toku rata. Svakako, ovdje treba imati na umu da je broj abortusa u ratno vrijeme mogao biti i veći obzirom na mogućnost prekida trudnoće i u nekim drugim ambulantama Doma zdravlja Sarajevo. Egzaktne podatke za broj abortusa na GAK u toku rata nismo mogli pronaći ali se njihov broj kretao u razmjeru od 2500-3000 u 1993. godini. Ovo sve pokazuje da je rat negativno uticao na psihu trudnica koje su se mahom odlučivale za prekid trudnoće iz straha za egzistenciju i sigurnost potomstva. Svakako pri ovoj analizi treba uzeti u obzir i podatke o predratnom stanju abortusa koji su se u regionu Doboj, Tuzla, Sarajevo kretali u odnosu 127-178 abortusa na 100 poroda (12). Pad vrijednosti abortusa na GAK nakon rata je rezultat pojave da se prekidi trudnoće obavljaju u privatnom sektoru, ali i u ostalim ambulantama primarne zdravstvene zaštite. Tačan broj abortusa teško je procjeniti.

U toku rata radi pothranjenosti, ratnog stresa, pojavljuje se porast nedonešene novorođenčadi, raste perinatalni mortalitet u odnosu na

predratne vrijednosti. Značajnije je povećan mortalitet nedonešene djece u odnosu na donešenu. Najčešći uzroci smrti novorođenčadi su urođene malformacije i respiratorni distres sindrom u postratnom periodu. Prijeratna učestalost malformacija je iznosila 0,3% u ratu 2,1% (13).

Ratna tortura nad opsjednutim Sarajevom rezultirala je porastom raznih bolesti kod stanovnika grada. U poslijeratnom periodu porastao je broj malignih, duševnih i drugih oboljenja što je rezultiralo povećanim umiranjem stanovnika grada. Prosječna stopa mortaliteta od malignih bolesti u 1999. godini u FBIH je iznosila 114,62 na 100 000 stanovnika, a u 2000. godini je iznosila 129,87 %. Stopa mortaliteta u 1999. godini u Kantonu Sarajevo od malignih bolesti iznosila je 180,60% i bila je statistički signifikantno veća u odnosu na stopu mortaliteta u drugim kantonima ($p<0,001$) (14,15). Vodeći uzroci smrtnosti od malignoma u Sarajevu poslije rata su tumori probavnih organa, što pokazuje da je posljedica nezdrave, insuficijentne ishrane i stresa u toku i poslije rata. Humanitarna pomoć je često sadržavala hranu sumnjivog kvaliteta, hrana iz ratnih rezervi zapadnih zemalja, IKAR konzerve sa mesom i konzervansima sumnjivog kvaliteta. Poslijeratni porast malignoma u Sarajevu sreće se kod svih dobnih skupina stanovništva (16). Sve ovo rezultira porastom smrtnosti stanovništva u Sarajevu nakon rata.

Izvještaj Medžlisa islamske zajednice o broju dženaza pokazuje da je broj dženaza dvostruko veći poslije rata. Izmjenjena nacionalna struktura u Sarajevu u smislu porasta broja Bošnjaka, kao i izmjenjena starosna struktura stanovništva u odnosu na popis iz 1991. godine, ne mogu biti objašnjenje za 105% povećanje smrtnosti Bošnjaka u Sarajevu nakon rata (2006 – 2008. godina). Za 1992. godinu broj od 2.111 dženaza sigurno je veći, jer u toku rata postojala je mogućnost da sve dženaze nisu uredno prijavljene Medžlisu islamske zajednice. Do rata sahrane stanovnika grada su se u pravilu obavljale na dva velika gradska groblja, Bare i Vlakovo. U toku rata, a i nakon rata aktivirana su gotovo sva lokalna groblja u gradu.

Ova istraživanja treba dalje nastaviti sa ciljem što egzaktnije spoznaje o mogućim uzrocima povećane smrtnosti u Sarajevu, kao i drugih posljedica genocida na socijalno-zdravstveno stanje stanovništva Sarajeva.

LITERATURA

1. KONVENCIJA UN O SPREČAVANJU I KAŽNJAVANJU GENOCIDA, 1948.

2. Arnautović, R. RAT I DJECA BOSNE I HERCEGOVINE. Komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Bosni i Hercegovini. u POKIDANI PUPOLJCI Sarajevo 2001; str. 49-60.

3. Brown G. RWANDA: A COUNTRY STILL IN POST WAR SYNDROME - TWELVE YEARS LATER. (RUANDA - ZEMLJA JOŠ U POSLJERATNOM SINDROMU – DVADESET GODINA KASNIJE) ABNF J, 2006, str. 43-6; 17 (4): 143-6.

4. Sadavoy J. SURVIVORS: A REVIEW OF THE LATE-LIFE EFFECTS OF PRIOR PSYCHOLOGICAL TRAUMA (PREŽIVJELI: PREGLED POSLJEDIČNIH EFEKATA RANIJE PSIHOLOŠKE TRAUME) Am J Geriatr Psychiatry, 1997.; 5 (4) : str. 287-301.

5. POKIDANI PUPOLJCI. Komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u BIH, Sarajevo 2002.

6. Medić, A. TORTURE U BIH ZA VRIJEME RATA 1992-1995. Savez logoraša BIH-Centar za istraživanje i dokumentaciju, Sarajevo 2003.

7. Šestanović, M. DJECA SARAJEVA - ŽRTVE ZLOČINA POČINJENIH ZA VRIJEME AGRESIJE NA BOSNU I HERCEGOVINU. Komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Bosni i Hercegovini. u POKIDANI PUPOLJCI 2001, 117-120.

8. Hadžir, H. POTHRANJENOST KAO UZROK HEMEROLOPIJE U TOKU RATA U SARAJEVU. Magistarski rad, Medicinski fakultet Sarajevo, 2003.

9. Suljević, I. NEKE KLINIČKO - LABORATORIJSKE KARAKTERISTIKE OPEKOTINA NASTALIH EKSPLOZIJOM ZEMNOG PLINA U ZATVORENOM PROSTORU I OPEKOTINA NASTALIH NA DRUGE NAČINE. Magistarski rad. Sarajevo, 2001.

10. Suljević, I, Šurković, I. MEDICAL ASPECTS OF THE MASS-SCALE CIVILIAN CASUALITIES AT SARAJEVO MARKALE MARKET

ON AUGUST 28, 1995: TRIAGE, RESUSCITATION, AND TREATMENT. (MEDICINSKI ASPEKTI MASOVNIH CIVILNIH ŽRTAVA NA PIJACI MARKALE U SARAJEVU 28. AVGUSTA 1995 – TRIJAŽA, REANIMACIJA, LIJEČENJE) CMJ – Croatian Medical Journal, Zagreb, 2002; 43 (2): str. 209-212.

11. Suljević, I, Durić, O, Šurković, I. PRIJEM, TRIJAŽA, EVAKUACIJA I REANIMACIJA MASOVNO POVRIJEĐENIH U KLINIČKOM CENTRU SARAJEVO. Materia Socio Medica 2001; 13 (3-4): str. 101-105.
12. Idrizbegović, S, Bukvić, I, Mehmedbašić, S, Idrizbegović E. EVALUACIJA VJEŠTAČKOG PREKIDA TRUDNOĆE I PRAVNI ASPEKT POBAČAJA. Prvi kongres ginekologa i perinatologa BIH, Sarajevo, 1996; str. 219.
13. PRVI KONGRES GINEKOLOGA I PERINATOLOGA BIH, KNJIGA ABSTRAKTA. Udruženje ginekologa i perinatologa, Sarajevo 1996.
14. Loga, S. PSIHOSOMATSKI ASPEKTI RATA U BOSNI I HERCEGOVINI, projekat ANUBIH, 1999.
15. Puvačić, Z, Konjhodžić, F, Puvačić, S. ISTRAŽIVANJE MORTALITETA OD MALIGNIH BOLESTI U BOSNI I HERCEGOVINI. Simposij - Učestalost malignih tumora u populaciji BIH, ANUBIH, Sarajevo, 2002; str. 15-23.
16. Gavrankapetanović, F, Konjhodžić, F, Budalica, M, et all. EVALUACIJA UČESTALOSTI MALIGNIH TUMORA U BOSNI I HERCEGOVINI - UČESTALOST MALIGNIH TUMORA U POPULACIJI BIH, ANUBIH, Sarajevo, 2002; str. 03-14.

REZIME

Dugo planirana i izvedena agresija na BiH uzrokovala je nesagledive negativne posljedice na stanovništvo Sarajeva. Postupanje i teror agresora nad građanima Sarajeva u toku rata je poprimilo genocidne razmjere.

Grad je bio u opsadi 1479 dana. U gradu je ubijeno 10.615 stanovnika, od toga 1.601. dijete. Ranjeno je 61.136 stanovnika, od toga 14.946 djece. Samo za 15 sati granatiranja grada 08.06.1992. godine u prijemno-trijažnom centru Kliničkog centra primljeno je 536 ranjenih stanovnika grada.

Nestajanje plina u gradskom plinovodu u toku rata i njegovo iznenadno puštanje rezultiralo je eksplozijama plina u stanovima što je izazvalo opekotine kod 250 stanovnika grada raznih starosnih dobi. Od posljedica plinskih opekotina umrlo je 50 osoba.

Iznendna ciljana granatiranja rezultirala su sarajevskim masakrima u kojima je poginulo na desetine građana, a stotine ih je ranjeno. Najveća stradanja su se desila na tržnici Markale u prvom masakru 1994. kada je poginulo 36 osoba, 19 je umrlo u transportu do bolnice, 9 ih je umrlo na operaciji, 7 je umrlo u toku sedam dana (ukupno ubijeni i umrli 71) ranjeno je 206 građana. U drugom masakru na Markalama 1995. godine ubijene su 23 osobe, 104 su ranjene od kojih je 15 umrlo neposredno nakon ranjavanja, a 4 je umrlo u toku sedam dana od posljedica ranjavanja. Tako je u masakru Markale II ubijeno ili umrlo od posljedica ranjavanja ukupno 42 građana.

Broj poroda se tokom rata drastično smanjio. Na GAK u Sarajevu 1993. godine bilo je samo 1.343 poroda, što je za 7.333 poroda manje nego 1992. godine. U toku rata porastao je broj abortusa u odnosu na broj poroda, povećao se broj nedonoščadi i povećana je smrtnost novorođenčadi, a naročito nedonoščadi. U poslijeratnom periodu povećana je smrtnost Bošnjaka za 105% u odnosu na predratni period.

SUMMARY

Planned for a long time and performed aggression on Bosnia and Herzegovina caused immeasurable negative consequences on population of Sarajevo. Aggressor's treatment and terror over the Sarajevo citizens assumed during the war genocide scales.

The town was 1.479 days under siege. There were 10.615 citizens killed in the town. Of this number 1.601 children. There were 61.136 residents injured, and of this number, there were 14.946 children. Only during 15-hour shelling of town on the 8th June 1992, there were 536 injured residents of the town received by the Addmission Ward of the Clinical Centre.

Termination of gas supply in the city gasline during the war and sudden beginning of supply resulted in gas explosions in the apartments causing burns with 250 citizens of different age. Fifty persons injured by gas burning died because of heavy consequences.

Sudden targeted shelling resulted in the Sarajevo massacres when several tenths of citizens were killed and hundreds injured. The greatest tragedy and suffering was on the Markale market. In the first massacre in 1994, 36 persons were killed, 19 died during the transportation to the hospital, 9 of them died during the operation, 7 persons died during the seven days after shelling. Total killed and died 71 and injured 206 citizens. In the second massacre on the Markale market in 1995, 23 persons were killed, 104 persons injured, of which 15 died immediately after injuring, and 4 died during next seven days because of heavy injury consequences. So, in the second massacre, Markale II total 42 citizens were killed or died because of heavy injuries.

Number of births drastically reduced during the war. In 1993, there were only 1.343 births on the GAK Sarajevo Clinic, what is by 7.333 births less than in 1992. During the war, number of abortions raised in comparison with the number of births, number of premature babies raised and newborn babies' deaths encreased, especially of premature babies. In the post-war period mortality of Bosniaks encreased by 105% compared with the pre-war period.

Mr. Faid Hećo, Institut za istraživanje
zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava
Univerziteta u Sarajevu

PORICANJE ZLOČINA GENOCIDA U BOSNI I HERCEGOVINI

Poricanje genocida u Bosni i Hercegovini počelo je pojavom samih genocidnih zločina, trajalo je svo vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu i nastavilo se i do danas. Realno je očekivati da će se proces poricanja genocida u Bosni i Hercegovini, nastaviti i u narednom periodu.

Proces poricanja genocida obuhvatio je širok spektar političkih, vojnih, intelektualnih, vjerskih i mnogih drugih ustanova i institucija u Srbiji, Crnoj Gori i Republici Srpskoj. Poricanje genocida u BiH je bila osnovna strategija djelovanja Velikosrpskog pokreta kako u SRJ, tako i u svijetu. Srpski političari, diplomate, intelektualci, novinari i ostali pobornici Velikosrpskog pokreta, na sve načine su vršili, a to čine i danas, plansko dezavuisanje javnog mnijenja i zločine genocida prikazivali kao pravednu borbu za slobodu "ugroženog" srpskog naroda u BiH, pri čemu su negirali bilo kakvo učešće SRJ u agresiji i genocidu u BiH.

U poricanju genocida uključeni su sami počinioci, organi i institucije kojima počinioci pripadaju, te državne vlasti čiji su organi počinili genocid. Kao poricatelji se često pojavljuju intelektualci, naučnici i lica s akademskim obrazovanjem. Prilikom poricanja genocida koriste se različiti mehanizmi kao što su: poricanje saznanja o genocidu, poricanje bilo kakve odgovornosti, poricanje postojanja i broja žrtava, te moralna ravnodušnost prema počinjenom zločinu.

Poricanje genocida je poslednja faza genocida

Dr Gregory H. Stanton, identifikovao je osam faza u izvršenju genocida. Te faze su:

(1) klasifikacija - razdvajanje ljudi na "naši" i "njihovi";
(2) simbolizacija – davanje imena ili simbola grupi koja će biti cilj napada;
(3) dehumanizacija – odricanje ljudskih karakteristika ciljanoj grupi;
(4) organizacija – pripremanje vojnih ili paravojnih grupa za izvršenje genocida;
(5) polarizacija – razdvajanje grupa koje su do tada zajedno živjele;
(6) identifikacija – identifikovanje budućih žrtava na osnovu etničkog, religijskog ili drugog identiteta;
(7) istrebljenje – masovna ubijanja; i
(8) poricanje genocida.

O ovoj posljednjoj fazi dr. Stanton kaže: "*Poricanje je osma faza genocida koja uvijek slijedi genocid. To je jedan od najsigurnijih indikatora budućih genocidnih masakra. Počinioci genocida kopaju masovne grobnice, spaljuju tijela, nastoje da prikriju dokaze i zastrašuju svjedoke. Oni poriču da su počinili bilo kakav zločin i često okrivljuju žrtve za ono što im se dogodilo i blokiraju istrage o zločinima*".[1]

U posljednjem periodu sve više je izraženo javno poricanja genocida od nekih domaćih i međunarodnih subjekata,[2] pojedinaca, raznih grupa, udruženja, institucija i "naučnih skupova". Jedan od primjera poricanja genocida u BiH je i "naučni skup" o radu Haškog tribunala koji je 22. i 23. aprila 2009., održan u Moskvi, a na kojem je negiran genocid u BiH, a posebno genocid u sigurnoj zoni UN-a Srebrenici u julu 1995. godine, pri čemu je maksimalno minimiziran broj žrtava izvršenog genocida.

Razni pojedinci, grupe i tzv. "eksperti", daju različite ocjene i procjene o pojedinim pitanjima, koje se uglavnom odnose na broj ubijenih žrtava genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Preko tih ocjena se, nastoji dati pogrešna kvalifikacija karaktera sukoba u Bosni i Hercegovini.

---

[1] Gregory H. Stanton, THE EIGHT STAGES OF GENOCIDE, (OSAM FAZA GENOCIDA) Woodrow Wilson Center Press, 1996.

[2] Najozbiljniji primjer je Zbornik takvih radova SREBRENICA – OD PORICANJA DO PRIZNANJA, u izdanju Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji (urednik Sonja Biserko), Beograd 2005, 811 strana formata A-4.

Poricanje genocida u Republici Srpskoj

Analizirajući izjave političkih lidera iz Srbije i Republike Srpske u kojima se tvrdi da se za ratne zločine ne može utvrđivati kolektivna odgovornost srpskog naroda, ukazuje da su svi oni prepoznali odgovornost svojih institucija za te zločine, te da imaju neophodnu potrebu da se pokušaju odbraniti. U svojim javnim istupima oni odbacuju bilo kakvu odgovornost svojih institucija i srpskog naroda za genocid počinjen u Bosni i Hercegovini. Oni tvrde da ne mogu i neće da osporavaju Presudu Međunarodnog suda pravde u Hagu od 26. februara 2007. godine, ali isto tako smatraju da nema kolektivne odgovornosti i da institucije Republike Srpske nisu odgovorne za zločin genocida u i oko Srebrenice, iako je Sud u svojoj presudi to **eksplicitno presudio**.[3] Po njihovom tumačenju za "stravične zločine" u Srebrenici trebaju odgovarati pojedinci, a ne srpske institucije i srpski narod.

Komisija Vlade Republike Srpske za istraživanje događaja u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995. godine, utvrdila je broj od 8.742 žrtve genocida.[4] Pored toga, prema rezultatima istraživanja Vlade RS-a, samo u genocidu nad Bošnjacima BiH u sigurnoj zoni UN-a, Srebrenici, jula 1995. učestvovalo je, po raznim osnovama i na različite načine, više od 25.000 ljudi. U izvještaju Komisije navode se imena žrtava i počinioca zločina. Neosporno je dokazano da je genocid počinjen i da su utvrđeni počinioci kao i naredbodavci tog zločina i bilo koje poricanje i negiranje počinjenog genocida predstavlja posljednju fazu genocida.

---

[3] PRESUDA MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE - BOSNA I HERCEGOVINA PROTIV SRBIJE I CRNE GORE OD 26. FEBRUARA 2007. GODINE, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2008, paragraf 297. i 413. na primjer.

[4] Vlada Republike Srpske - Komisija za istraživanje događaja u i oko Srebrenice od 10. do 19. Jula 1995., Dodatak Izvještaja od 11. juna 2004. godine, o događajuma u i oko Srebrenice od 10. do 19. Jula 1995, Banja Luka, 15. oktobar 2004. godine, u bazu podataka unijela je preko 150.000 imena. Analizom i komparacijom podataka za preko 150.000 imena iz raspoloživih izvora utvrđeno je da se radi o 13.569 različitih imena žrtava zločina, koja se pojavljuju u raznim izvorima, a odnose se na period 1992.-1995. "za šire srebreničko područje". Smail Čekić, ISTRAŽIVANJE ŽRTAVA GENOCIDA SA POSEBNIM OSVRTOM NA BOSNU I HERCEGOVINU, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2007, str. 149. i 157.

Presuda Međunarodnog suda pravde od 26. februara 2007. godine, ne spominje kolektivnu odgovornost srpskog naroda, ali je precizirano da **odgovornost za počinjeni genocid nose institucije Republike Srpske**, bez obzira koliko čelnici u Republici Srpskoj danas negirali tu činjenicu. Relativiziranje presude i prebacivanje odgovornosti na pojedince govori o njihovoj nespremnosti da se suoče s istinom i najtežim zločinima koje su u ime srpskog naroda počinile organi Republike Srpske. Što se tiče pokušaja zvaničnika Republike Srpske da svu odgovornost prebace isključivo na nekolicinu pojedinaca, Međunarodni sud pravde je u svojoj presudi nedvosmisleno potvrdio da su pripadnici Vojske i policije Republike Srpske, uz sveobuhvatnu vojnu, policijsku, finansijsku i logističku podršku režima Slobodana Miloševića izvršile genocid u Srebrenici, te da je funkcija oficira VRS, uključujući generala Mladića, bila da djeluju u ime vlasti bosanskih Srba i Republike Srpske.[5]

Revizionizam i poricanje genocida u Srbiji

Presuda Međunarodnog suda pravde u Hagu , kojom je prvi put u svojoj historiji ovaj sud utvrdio odgovornost jedne države (Srbije) zbog kršenja Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, u Srbiji se tumači različito. Presuda je poraz za Srbiju jer je osuđuje što nije spriječila genocid i što nije ispunila međunarodnu obavezu isporučivanja optuženih Haškom tribunalu. Ona takođe obavezuje vlast u Srbiji[6] da usvoji Rezoluciju o priznavanju genocida u Srebrenici, kao i da se poricanje genocida u Srebrenici proglasi krivičnim djelom. Neophodno je da Srbija donese takav zakon u skladu sa Konvencijom o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, na osnovu koje je i proglašena krivom zbog nečinjenja. Nažalost, klima koja je proizvela genocid u Bosni i Hercegovini, ne samo što je opstala nego je i pojačana. Najpogubniji izraz te politike je institucionalno poricanje zločinačke politike predhodnog režima.

---

[5] PRESUDA MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE - BOSNA I HERCEGOVINA PROTIV SRBIJE I CRNE GORE OD 26. FEBRUARA 2007. godine, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008.

[6] Isto, str. 232, paragraf 471.

Za skupštinskom govornicom parlamenta Srbije i dalje se direktno krši Konvencija o genocidu i poriče genocid kao najstrašniji zločin po međunarodnom krivičnom pravu. Mnoge srpske skupine negiraju počinjeni genocid, tvrdeći kako je "masovno ubistvo" Bošnjaka u Srebrenici znatno preuveličano, da vlade Srbije i Republike Srpske nisu imale nikakvu politiku istrebljivanja, te da je obim genocida znatno preuveličan. Vlada Srbije formalno je osudila zločin,[7] ali relativizujući ga na način da je osudila i sve druge zločine koji su se dogodili tokom disolucije Jugoslavije.

U Srbiji je na sceni poricanje genocida i riječ je o državnoj strategiji, ocijenili su učesnici tribine "Zaboravljeni genocid", koja je 15. 12. 2008., održana u Novom Sadu. Ćutanje i kolektivna amnezija dio su te strategije. Dr. Janja Beč Nojman ističe da je poricanje posljednja faza genocida: *"Bez državne strukture, institucije, veza, nije moguće da se desi genocid. poricanje genocida je posljednja faza i ono ima državnu strategiju*."[8] Prema njenim riječima, Srbija je "cementirana ćutanjem" o ratnim zločinima iz devedesetih, zbog čega je potencijal za nasilje ekstremno visok, posebno kod mladih ljudi. Politikolog Pavel Domonji tvrdi da se u Srbiji proizvodi kolektivna amnezija: "*Ovdje je riječ o političkoj proizvodnji amnezije. Dakle, o kolektivnom, sistematskom naporu da se neke stvari koje su po našu naciju neprijatne potisnu, marginalizuju ili da se zaborave.*"[9]

Demokratska stranka Srbije (DSS) bivšeg premijera Vojislava Koštunice, ističe da ne postoji nikakva šansa da u Skupštini Srbije prođe Rezolucija o Srebrenici, kojom bi Srbija priznala odgovornost njenih državnih organa za kršenje Konvencije o genocidu. Za Srpsku radikalnu stranku, taj prijedlog predstavlja pokušaj da se Srbiji nakon izricanja presude Međunarodnog suda pravde u Hagu po svaku cijenu nametne osećaj odgovornosti.

Poricanje genocida i politički otpori koji u srpskom društvu postoje dolaze iz istih onih izvora koji su i doveli do genocida u Srebrenici. Dokle god postoje te snage, dokle god one imaju jačinu i neku političku moć, suočavanje sa prošlošću neće biti izvršeno.

---

[7] http:/bs.Wikipedija.org/wiki/Genocid u Srebrenici/.

[8] Janja Beč Neumann, Izjava na tribini "ZABORAVLJENI GENOCID", održane u Novom Sadu 15. decembra 2008. godine., DW- Deutche Welle, 16. 12. 2008.

[9] Pavel Domonji, Izjava na tribini "ZABORAVLJENI GENOCID", održane u Novom Sadu 15. decembra 2008. godine., DW- Deutche Welle, 16.12.2008.

Pozitivni primjeri osude genocida u Srbiji

Tribinom pod naslovom "NAŠ ODNOS PREMA SREBRENICI", nevladine organizacije Srbije su 26. maja 2005. godine, pokazale da javnost u Srbiji ne podržava osporavanje zločina i žrtava genocida u Srebrenici. U prepunoj sali i dvorištu Centra za kulturnu dekontaminaciju, u organizaciji Centra za antiratnu akciju, civilno društvo je zatražilo od Vlade i Skupštine Republike Srbije da iznesu punu istinu o Srebrenici, priznaju odgovornost i žrtve, i time pokažu odlučnost da grade državu na principima vladavine prava i pravde.[10]

Poslanik Nenad Čanak, u ime Kluba vojvođanskih poslanika u Skupštini Srbije, predao je inicijativu za dopunu Krivičnog zakona radi sankcionisanja djela "negiranje genocida i isticanje likova i imena lica optuženih za zločine i propagiranje njihovih ideologija". Čedomir Jovanović, lider Liberalno demokratske partije - LDP, se za skupštinskom govornicom založio i za donošenje posebnog zakona kojim bi se zabranilo negiranje genocida i usvojila Deklaracija o odgovornosti srpske države za genocid u Srebrenici. Prijedlog je podržalo nekoliko nevladinih organizacija i pojedinaca iz Demokratske stranke i Liberalno demokratske partije.[11]

U Srbiji je na osnovu krivičnog zakona kažnjivo svako širenje rasne, vjerske i nacionalne mržnje. Međutim, rijetki su slučajevi kada je on i primjenjivan. Direktor beogradskog centra za ljudska prava, profesor

---

[10] Tribinu je vodila Vesna Pešić, a govorili su Nataša Kandić, izvršni direktor Fonda za humanitarno pravo, Milan Protić, istoričar, Vladimir Popović, šef Biroa za komunikacije u Vladi Zorana Đinđića i Žarko Korać, bivši potpredsjednik republičke Vlade.

[11] Nevladine organizacije - Fond za humanitarno pravo, Komitet pravnika za ljudska prava, Centar za kulturnu dekontaminaciju, Građanske inicijative, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Žene u crnom, Beogradski krug i Inicijativa mladih za ljudska prava, predložili su Skupštini Srbije da donese Deklaraciju o obavezama države Srbije prema žrtvama ratnih zločina, a posebno žrtava genocida u Srebrenici. U tekstu Deklaracije, se između ostaloga kaže, da "proces izgradnje demokratskog i multietničkog društva ne može da se bazira na negiranju zločina koji su počinjeni u naše ime", "da genocid ne smije da se veliča, ne smije da se negira i ne smije da se zaboravi", kao i da "suočavanje s prošlošću zahtjeva sistem institucija, mehanizama i procesa, koje je Srbija dužna da usvoji i primjeni". Prema Deklaraciji, država Srbija treba da se obaveže da će "razotkriti i kazniti svako ideološko opravdanje zločina", i "da će poštovati presude koje su jasno definisale pravni karakter zločina genocida izvršenog u Srebrenici".

Vojin Dimitrijević kaže da Srbija ima obavezu prema međunarodnom Paktu o građanskim i političkim pravima, koji je prihvatila prije 30 godina, da strogo kažnjava sve koji zagovaraju nacionalnu, rasnu i vjersku mržnju. On je inicijator prijedloga da se u Srbiji sankcioniše svako negiranje genocida, počinjenog u Srebrenici, nakon što je Međunarodni sud pravde proglasio Srbiju odgovornom jer nije učinila ništa da spriječi taj genocid.

Nataša Kandić, izvršna direktorica Fonda za humanitarno pravo iz Beograda ističe: *"Za Srbiju bi bilo najvažnije da usvoji zakon o zabrani poricanja genocida u Srebrenici, što bi vjerovatno uticalo i na vlasti u Republici Srpskoj da predlože usvajanje istog zakona."*[12]

Negiranje genocida treba sankcionisati

Poražavajuća je činjenica da sudovi Srbije, Crne Gore i Republike Srpske nisu do sada procesuirali ni jednu optužbu za genocid. Brojni pripadnici formacija koje su direktno ili indirektno učestvovali u genocidu čak su uključeni i u sigurnosne strukture BiH, a osumnjičeni su i dalje u bjekstvu i oni se u RS i Srbiji i dalje smatraju srpskim herojima.

Jedanaest zemalja evropske unije imaju zakone o negiranju holokausta i drugih vidova genocida kao krivična djela. Za djela se predviđaju zatvorske kazne različite dužine trajanja i novčana kazna. Bosna i Hercegovina nema zakon kojim se zabranjuje negiranje genocida i holokausta, uglavnom zbog političkih nesuglasica i protivljenja poslanika stranaka iz Republike Srpske da se ovaj zakon donese u Parlamentu BiH.

Poslanici Stranke za BiH u Predstavničkom domu Parlamentarne skupštine BiH uputili su u parlamentarnu proceduru Prijedlog zakona o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona BiH, kojim se predviđa da u Krivični zakon budu uključene odredbe o zabrani negiranja genocida, holokausta i zločina protiv čovječnosti. Prijedlogom izmjena i dopuna u Krivični zakon BiH dodao bi se član kojim se za sve koji javno odobravaju, poriču ili teško umanjuju zločine genocida, holokausta, zločina protiv čovječnosti, ratnih zločina protiv civilnog stanovništva, utvrđenih domaćim

[12] Izjava Nataše Kandić za dnevne novine "San", od 13. april 2009. godine, **"Srbija će kad - tad priznati genocid u Srebrenici".**

ili međunarodnim sudom, predviđa kazna zatvora. Na taj način pokrenuta je procedura da se u našoj zemlji poricanje genocida proglasi krivičnim djelom, nešto što je već učinjeno u velikim broju evropskih i drugih zemalja.

Prijedlog izmjena Krivičnog zakona BiH kojima bi se zabranilo negiranje zločina genocida i holokausta, vjerovatno nikad neće dobiti podršku poslanika stranaka iz Republike Srpske, i pored činjenice da je nakon izvještaja Komisije za Srebrenicu uslijedilo priznanje tadašnjeg predsjednika Republike Srpske Dragana Čavića da je "zločin u Srebrenici crna strana srpske historije,"[13] te presude Međunarodnog suda pravde da su vojska i policija RS-a počinile genocid nad Bošnjacima Srebrenice.[14]

Zaključak

Rezultati genocida se danas vide svuda u institucijama, društvu, kulturi i ekonomiji Bosne i Hercegovine. Multietnički karakter bosansko-hercegovačkog društva je skoro uništen. Osnovni način da se rezultati genocida ponište je donošenjem novog Ustava koji će kreirati demokratski sistem vlasti koji je Bosna i Hercegovina imala prije genocida. Postojeći ustav je direktan proizvod genocida jer je baziran na principima koji su direktno uslovljeni genocidom.

Bosna i Hercegovina mora insistirati i istrajati na zahtjevima da Srbija i Republika Srpska prihvate punu pravnu, političku, materijalnu i moralnu odgovornost za genocid. Srbija se mora konkretno obavezati da će u potpunosti podržavati i pomagati poništavanje rezultata genocida

---

[13] Predsjednik Republike Srpske Dragan Čavić, u specijalnoj emisiji Radio-televizije Republike Srpske 20. juna 2004. godine, obratio se građanima i priznao da je "zločin u Srebrenici crna stranica istorije srpskog naroda", te da za "počinioce nema opravdanja". U vezi Izvještaja Komisije za Srebrenicu, on je rekao da za njega to "predstavlja šokantno suočavanje sa tragičnom istinom o ljudskom stradanju velikih razmjera". Izvještaj Helsinškog odbora za ljudska prava u Republici Srpskoj za period od 1. maja do 30. juna 2004. godine, Bijeljina, jula 2004., str. 12.

[14] PRESUDA MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE: BOSNA I HERCEGOVINA PROTIV SRBIJE I CRNE GORE OD 26. FEBRUARA 2007. GODINE, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008, str. 195, paragraf 394.

u Bosni i Hercegovini i da će sprječavati bilo kakve buduće pokušaje za ponavljanje genocida.

Negiranje genocida u BiH nije samo vrijeđanje žrtve, već i negiranje odluke Međunarodnog suda pravde, kao najvećeg pravnog autoriteta u svijetu. Oni, koji vrijeđaju žrtve zločina, negiranjem zločina genocida, i koji ne poštuju odluku Međunarodnog suda pravde treba najoštrije sankcionisati. Svako negiranje genocida, odgovornosti i počinilaca ovog najtežeg zločina, predstavlja zadnju fazu genocida. U tom smislu u narednom periodu treba istrajati u zahtjevima za kažnjavanje planera, naredbodavaca i izvršilaca najvećeg zločina počinjenog na teritoriji Evrope nakon Drugog svjetskog rata.

REZIME

Poricanje genocida u BiH počelo je pojavom samih genocidnih zločina, trajalo je sve vrijeme agresije na BiH i nastavilo se i do danas. Realno je očekivati da će se proces poricanja genocida u BiH nastaviti i u narednom periodu.

Proces poricanja genocida obuhvatio je širok spektar političkih, vojnih, intelektualnih, vjerskih i mnogih drugih ustanova i institucija u Srbiji, Crnoj Gori i Republilici Srpskoj.

Poricanje genocida u BiH je bila osnovna strategija djelovanja Velikosrpskog pokreta, kako u SRJ, tako i u svijetu. Srpski političari, diplomate, intelektualci, novinari i ostali pobornici Velikosrpskog pokreta, na sve načine su vršile, a to čine i danas, plansko dezavuisanje javnog mnjenja i zločine genocida prikazivati kao pravednu brobu za slobodu "ugroženog" srpskog naroda u BiH, pri čemu su negirali bilo kakvo učešće SRJ u agresiji i genocidu u BiH.

U poricanju genocida uključeni su sami počinioci, organi institucije kojima počinioci pripadaju, te državne vlasti čiji su organi počinili genocid. Kao poricatelji se često pojavljuju intelektualci, naučnici i lica s akademskim obrazovanjem. Prilikom poricanja genocida koriste se različiti mehanizmi. Neki od njih uključuju: poricanje znanja o genocidu, poricanje odgovornosti, poricanje postojanja žrtve, te moralna ravnodušnost prema zločinu.

SUMMARY

Denial of genocide u BiH began with occurrence of the genocide crimes themselves, it lasted for the whole time of the aggression on Bosnia and Herzegovina and continued until now. It is realistic to expect that the process of denying genocide in Bosnia and Herzegovina will be continued in the next period too.

The process of denying genocide has comprised the wide range of political, military, religious and many other institutions in Serbia, Montenegro and Republika Srpska.

Denial of genocide in BiH was the basic strategy of the Greater-Serbian movement, in the Federal Republic of Yugoslavia SRJ, as well as in the world. Serbian politicians, diplomats, intellectuals, journalists and other advocates of the Greater-Serbian movement, performed by all means, and they do it today as well, planned disownment of public opinion and presentation of genocide crimes as righteous struggle for freedom of "endangered" Serb people in Bosnia and Herzegovina, negating at the same time, any participation of SRY in aggression and genocide in BiH.

The perpetrators themselves, organs of institutions, which these perpetrators belong to, as well as the state authorities the organs of which had committed the genocide, have been involved in denial of genocide. Frequently intellectuals, scientists and persons with academic education appear as deniers of genocide.

For genocide denial, various mechanisms have been used. Some of them include denial of knowledge on genocide, denial of responsibility, denial of victim existence, and moral indifference toward the crime.

Prof. dr. Hakija Đozić, Institut za istraživanje
zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava
Univerziteta u Sarajevu

ZLOČINCIMA AMNESTIJA I OPLJAČKANA IMOVINA, A PREŽIVJELE ŽRTVE RATA NISU DOBILE SATISFAKCIJU (POKUŠAJ APROKSIMATIVNOG BILANSIRANJA ŠTETA RBIH 1992-1995)

Nedoumice

Hvale je vrijedno što naziv ove Konferencije traži da se znanstveno razgovara o posljedicama Presude Međunarodnog suda pravde Hag (MSP). U želji da se udovolji navedenom zahtjevu, pokušat će se u ovom tekstu ukazati na bitne probleme materijalne satisfakcije preživjelih žrtava ratnih dešavanja 1992-1995 u RBiH, bez obzira kako se taj rat kvalificirao. Ali, ova je tema, zna se, po svom naslovu jako složena za istraživanje, a posebnu teškoću čini i činjenica što su zločinci spomenutog rata zaista sistematično brisali tragove svojih zlodjela. Ipak, dio tih podataka je dospio u javnost, što će biti korišteno i u ovom tekstu.

1. Tužba RBiH MSP protiv S&CG

Trenutno je manje znano, zbog proteka vremena, da je 20. marta 1993. Vlada RBiH (od 14. decembra 1995. "Bosna i Hercegovina") podnijela Uredu registra MSP Zahtjev za pokretanje postupka protiv Savezne Republike Jugoslavije (od 4. februara 2003. "Srbija i Crna Gora", a od 3. juna 2006. godine (nakon što je Narodna skupština Crne Gore proglasila samostalnost), članstvo u UN je odvojeno imala Republika Srbija i Crna Gora (19. jula 2006), radi kršenja člana IX Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (koja je, 9. decembra 1948. godine, usvojena od strane Generalne skupštine UN). Ali, ta kriza ima

dugu povijest, jer tzv. DSHS/KSHS/KJ/DFJ/FNRJ/SFRJ je, radi realizacije planova iz Načertanija, nasilno stvorena tek 1918. godine.[1]

2. Dokazni postupak

MSP je u odnosu na spomenuti spor, kako to i nalažu pravna pravila, dosljedno sproveo propisane pravno-procesne radnje. Nažalost, relativno dosta vremena je potrošeno na razjašnjenje izlišnih prigovora tužene strane. Ali, kad su te začkoljice otklonjene, logično, došle su na red prave sudske radnje. RBiH je u dokaznom postupku prezentirala obilje, nespornih dokaza. Prvo, pokazano je da je bilo mnoštvo protupravnih egzekucija, pa tjelesnih i psihičkih povreda nesrba, zatim, granatiranja, izgladnjivanja, deportacija i protjerivanja nesrba iz dijelova RBiH koji su bili u domašaju oružja agresora. U spomenutim destrukcijama su ostvarene svakojake pljačke i ogromno uništavanje ekonomskih dobara, historijskih, vjerskih i kulturnih spomenika koji nisu pripadali Srbima itd. O tim je činjenicama javnost, naravno, prvo upoznata putem medija,[2]

---

[1] Već su pale u zaborav činjenice što je tzv. KSHS stvorena na prevaru velikosrpske buržoazije. Evo i kako. Lideri nekih političkih partija Srbije, Hrvatske i Slovenije su na Krfu (1917) usuglasili su se da stvore Državu Srba, Hrvata i Slovenaca (DSHS). Ženevskom Konvencijom od 9. novembra 1918. godine Srbija je priznala Državu Slovenaca, Hrvata i Srba, ali je to 1. decembra 1918. inauguracijom regent Aleksandar poništio i smijenio predsjednika Vlade Srbije. Ideja je unesena i u Mirovni ugovor u Versaju (1919). Ali, kod izglasavanja tzv. Vidovdanskog ustava (1921), suprotno dogovoru sa Krfa, uspostavljena je KSHS. Branko Petranović, HISTORIJA JUGOSLAVIJE 1918-1988, NOLIT – Beograd 1988, str. 128.
BiH je, znači, nasilno, bez izjašnjavanja građana, uključena u KSHS, vještačku tvorevinu Versaja.
Srećko M. Džaja, POLITIČKA REALNOST JUGOSLAVENSTVA, Svjetlo riječi, Zagreb, 2004, str. 29; Hakija Đozić, BIH "KRAVA MUZARA" SRBIJE, Oslobođenje, 30. 09. 2002.

[2] Dušan Bilandžić, DOLINA TUĐMANU, DOLINA MILOŠEVIĆU (Oslobođenje, 30. 10. 1996); ŠTA SE KRIJE IZA GENOCIDA (Oslobođenje, 01. 07. 1997); Hoze Marija Mendeluze, RAČUN VAŠARSKIM BRBLJIVCIMA (Oslobođenje, 03. 11. 1996); "OBJEKTIVNI" NAČIN LAGANJA (Oslobođenje, 08. 11. 1996); ZLI DUH IZ BOSANSKOG LONCA (Oslobođenje, 02.03.1999); Stjepan Mesić, Kako je Tuđman dijelio Bosnu (Oslobođnje, 10. 07. 1997); Dik Holbruk, RADOVAN KARADŽIĆ JE

a tek kasnije i putem mnoštva knjiga.[3]

Ipak, tužena je strana pomoću svih oblika sofizma, što i njihovi političari priznaju, pa ponosno ističu da su lingvinistički ostvarili osvajanje "teritorija".[4] Političke vlasti KSHS nisu priznavale sastavne dijelove zajedničke države nego su uvele centralizam i Državu Ustavom podijelile na 33 oblasti.

3. Presuda

Kad je 26. 02. 2007. godine objavljena presuda u odnosu na naprijed spomenuti spor, mnogi naši građani, pa i mnogi intelektualci svijeta su bili iznimno iznenađeni sa petitom Presude MSP. Čak su je mnogi, što nije uobičajeno, i javno osudili! Potvrdilo se teoretsko pravilo da se pomoću poluistina sve na svijetu može napadati i braniti, baš kako je to učinio i MSP, kada se koristio sa nedoličnim poštapalicama ("ne smatra", "međutim", "nije dovoljno", "neprikladno", "nije mogao utvrditi", "odbija" i slično), što je ispod intelektualnog nivoa te sudske instance. Dispozitiv PRESUDE glasi:[5]

LAŽLJIVAC I RATNI ZLOČINAC (DNEVNI AVAZ, 27. 03. 2005); Andreas Riedlmayer, HISTORIJA KAO SUBJEKTIVISTIČKA PROŠLOST (Oslobođenje, 29. 10, 1998); "Samo Srbi žrtve" (Oslobođenje, 26. 05. 1997); PLJAČKA – CILJ RATA (OSLOBOĐENJE, —- 2000); General Kot, MLADIĆ JE BIO LUD, KAO UOSTALOM I KARADŽIĆ (Oslobođenje, 11. 12. 2001); LAŽ OČIJU NEMA (Oslobođenje, 28. 03. 2005); KARADŽIĆ – KARIKA U LOPOVSKOM LANCU (Oslobođenje, 28. 11. 1996); Goran Marković, KRVOLOČNA SRBIJA POSTOJALA JE UVIJEK (Oslobođenje, 13. 04. 2004); MILOŠEVIĆEVA INDUSTRIJA LAŽI (Oslobođenje, 14. 04. 1999); Željko Ivanković, TETOVIRANJE IDENTITETA, RABIC, Sarajevo 2009.

[3] Vidjeti Internet blog Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava.

[4] Akad. Dobrica Ćosić: "SRBIMA SU KROZ ISTORIJU POMOGLE LAŽI KOLIKO I JUNAŠTVO" (Oslobođenje, 09. 05. 1992). Akad. Milorad Ekmečić veli "da su lingvisti više učinili na osvajanju teritorija nego generali sa vojskom i artiljerijom." (Oslobođenje, 29.02.1996).

[5] "471. Iz navedenih razloga,

Sud,

(1) sa deset glasova za i pet protiv,

Odbija prigovore koje je konačno iznijela tužena strana u odnosu na to da Sud nije nadležan za odlučivanje, a potvrđuje da ima nadležnost, na osnovu člana IX Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, da presudi u sporu koji je pred njim pokrenula Bosna i Hercegovina 20. marta 1993. godine;

za: predsjednica Higgins, potpredsjednik Al-Khasawneh; sudije Owada, Simma, Tomka, Abraham, Keith, Sepúlveda-Amor, Bennouna i ad hoc sudija Mahiou;

protiv: sudije Ranjeva, Shi, Koroma, Skotnikov i ad hoc sudija Kreča;

(2) sa trinaest glasova za i dva protiv:

Utvrđuje da Srbija nije počinila genocid putem svojih organa ili osoba čije djelovanje povlači njenu odgovornost prema međunarodnom običajnom pravu, suprotno obavezama iz Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida;

za: predsjednica Higgins, sudije Ranjeva, Shi, Koroma, Owada, Simma, Tomka, Abraham, Keith, Sepúlveda-Amor, Bennouna, Skotnikov i ad hoc sudija Kreča;

protiv: potpredsjednik Al-Khasawneh i ad hoc sudija Mahiou;

(3) sa trinaest glasova za i dva protiv:

Utvrđuje da Srbija nije učestvovala u udruživanju radi izvršenja genocida, niti da je podsticala na genocid suprotno obavezama iz Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida;

za: predsjednica Higgins, sudije Ranjeva, Shi, Koroma, Owada, Simma, Tomka, Abraham, Keith, Sepúlveda-Amor, Bennouna, Skotnikov i ad hoc sudija Kreča;

protiv: potpredsjednik Al-Khasawneh i ad hoc sudija Mahiou;

(4) sa jedanaest glasova za i četiri protiv:

Utvrđuje da Srbija nije saučestvovala u genocidu suprotno obavezama iz Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida;

za: predsjednica Higgins, sudije Ranjeva, Shi, Koroma, Owada, Simma, Tomka, Abraham, Sepúlveda-Amor, Skotnikov i ad hoc sudija Kreča;

protiv: potpredsjednik Al-Khasawneh, sudije Keith, Bennouna i ad hoc sudija Mahiou;

(5) sa dvanaest glasova za i tri protiv:

Utvrđuje da je Srbija prekršila obavezu sprečavanja genocida iz Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida u vezi sa događajima koji su se desili u Srebrenici u julu 1995. godine;

za: predsjednica Higgins, potpredsjednik Al-Khasawneh, sudije Ranjeva, Shi, Koroma, Owada, Simma, Abraham, Keith, Sepúlveda-Amor, Bennouna i ad hoc sudija Mahiou;

protiv: sudije Tomka, Skotnikov i ad hoc sudija Kreča;

(6) sa četrnaest glasova za i jedan protiv:

Utvrđuje da je Srbija prekršila obaveze iz Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida time što nije predala Ratka Mladića, optuženog za genocid saučesništvo

u genocidu, radi suđenja pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju, čime je propustila da u cijelosti sarađuje sa Tribunalom;

za: predsjednica Higgins, potpredsjednik Al-Khasawneh, sudije Ranjeva, Shi, Koroma, Owada, Simma, Tomka, Abraham, Keith, Sepúlveda-Amor, Bennouna, Skotnikov i ad hoc sudija Mahiou; protiv: ad hoc sudija Kreča;

(7) sa trinaest glasova za i dva protiv:

Utvrđuje da Srbija nije ispunila obaveze iz privremenih mjera koje je Sud naredio 8. aprila i 13. septembra 1993. godine u ovom predmetu, tako što je propustila preduzeti sve mjere koje je imala na raspolaganju da spriječi genocid u Srebrenici u julu 1995. godine;

za: predsjednica Higgins, potpredsjednik Al-Khasawneh, sudije Ranjeva, Shi, Koroma, Owada, Simma, Tomka, Abraham, Keith, Sepúlveda-Amor, Bennouna, i ad hoc sudija Mahiou; protiv: sudija Skotnikov i ad hoc sudija Kreča;

(8) sa četrnaest glasova za i jedan protiv:

Odlučuje da Srbija mora odmah preduzeti efikasne korake da bi osigurala ispunjenje svojih obaveza prema Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida kako su definisane u članu II Konvencije, ili bilo koje druge mjere propisane članom III Konvencije, i predati optužene za genocid ili drugi od tih zločina za suđenje Međunarodnom krivičnom tribunalu za bivšu Jugoslaviju, te u cijelosti sarađivati s Tribunalom;

za: predsjednica Higgins, potpredsjednik Al-Khasawneh, sudije Ranjeva, Shi, Koroma, Owada, Simma, Tomka, Abraham, Keith, Sepúlveda-Amor, Bennouna, Skotnikov i ad hoc sudija Mahiou; protiv: ad hoc sudija Kreča;

(9) sa trinaest glasova za i dva protiv:

Utvrđuje da, u vezi s kršenjem obaveza navedenih u podstavu (5) i (7), zaključak Suda u tim podstavovima predstavlja odgovarajuću satisfakciju, te da ovo nije predmet u kojem bi bilo odgovarajuće narediti plaćanje kompenzacije ili, u odnosu na kršenje iz podstava (5), narediti davanje garancija i uvjerenja da se kršenje neće ponoviti;

za: predsjednica Higgins, sudije Ranjeva, Shi, Koroma, Owada, Simma, Tomka, Abraham, Keith, Sepúlveda-Amor, Bennouna, Skotnikov i ad hoc sudija Kreča;

protiv: potpredsjednik Al-Khasawneh i ad hoc sudija Mahiou.

[...]

Rosalyn Higgins, predsjednica

Philippe Couvreur, registrar

[...]"

PRESUDA MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2008., str. 230-233.

Evo i kako je, vjerojatno, i došlo do kontradiktorne Presude MSP, o kojoj se i sad jako mnogo polemiše. Prvo, treba se podsjetiti da sudije MSP potiču pretežno sa područja velikih sila i njihovih satelitskih država. Oni se nisu mogli (što je veliki problem i znanosti) distancirati od svoga "ega". Morali su glasati kako im naređuju njihovi mentori. U prilog te pretpostavke govori i pojedinačno glasanje sudija MSP gdje je došla do izražaja podjela na (ne)razvijene, (ne)islamske države itd.

Iz citiranog teksta Presude MSP, nažalost, čak se može zaključiti kako u BiH tokom 1992-1995. godine nije bilo nikakvog rata i protu-pravnog nasilja. Sve ide u prilog hipotezi kako su i "Bošnjaci sami sebe ubijali". Tu sočnu laž, često su tokom minulog rata isticali i neki komandanti UNPROFOR-a (Mekenzi, Rouz, Morion itd.). A to dalje znači, ako se zaista stručno analizira spomenuta Presuda MSP, da građani BiH nemaju šta da traže kod navedenog suda. Jer, on se čvrsto nalazi u stegama velikih sila, koje i snose glavni teret finansiranja njegove goleme administracije, sve sa ciljem da bi se svijetu pokazalo kako on zaista dijeli ovozemaljsku pravdu. Međutim, ogroman broj vrlo uglednih intelektualaca svijeta smatra da Međunarodni sud pravde pomaže neokolonijalističkim silama, ništa drugo.

4. Implementacija

Polazeći od činjenice da Presuda MSP ima karakter merituma (lat. ne spornog rješenja glavnog predmeta spora), naprijed imenovanim stranama u sporu ostaje samo da implementiraju spomenutu presudu. Tako nešto, naravno, lako je kazati, ali je zbog otpora, teško u praksi ostvariti. Ipak, pokušajmo. Jer, po tom osnovu postoje mnoge opcije, s tim što dvije imaju najviše izglede da budu i sprovedene.

4.1. Ignoriranje

Prva i najvjerojatnija opcija jeste da se na planu realizacije Presude MSP sprovodi totalno ignoriranje, tj. da se na njenoj realizaciji ne uradi ništa, sve dok ona ne padne u zaborav. Ta opcija se sad ostvaruje kroz sistem simulacija itd. Dokaza za ovu hipotezu ima na pretek. Spomenimo samo neke, najvažnije.

Eklatantan materijalni dokaz za (iz)rečenu procjenu jeste i tzv. Dejtonski mirovni sporazum (DMS).[6] Letimične analize navedenog akta pokazuju da su autori (međunarodni stručnjaci) i potpisnici (po obrazovanju, neki polu-intelektualci iz ex-Jugoslavije) bili, simbolično kazano, u "zavadi" sa pravilima gramatike bosanskog i BHS jezika, što je zdravom razumu jako teško i povjerovati da se to moglo desiti.[7]

Eto zašto su Presudu MSPH neki ocijenili kao "glup akt".[8] Jer, leksičke promjene nisu mogli da ostvare ni rimski carevi,[9] a to je pošlo za rukom tvorcima tzv. DMS. On sadrži čak i kontra-indikativne i proturječne norme.[10] Uostalom, tzv. DMS je, što je sad manje znano,

---

[6] Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini je neslužbeno objavljen tekst u brošuri DEJTONSKI MIROVNI SPORAZUM. Spomenuti akt je tako nazvan, valjda što je (21. oktobra 1995. godine) sastavljen i parafiran u Dejtonu, a potpisan je, zna se, 14. decembra 1995. godine u Parizu. Uz spomenuti akt je istovremeno potpisano i 11 njegovih aneksa. Navedena brošura je neslužbeno izdanje Službenog lista FBiH. U sadržaju citirane brošure nema, kao što je to uobičajeno, prigodnog objašnjenja, pa s toga kod neukih čitalaca izaziva razne nedoumice, pogotovo što se kao izdavač javlja službena institucija. Eto zašto neki misle da je to službeno izdanje.

[7] U prethodnom nazivu međunarodnog pravnog akta, ako se leksički sudi, ima mnogo elementarnih grešaka. Zašto? Jer, naziv je ona riječ ili one riječi kojima se netko naziva... Naslov je... ono što je na korici... na početku istaknuto da označi šta spis sadrži. "LEKSIKON SVEZNANJE, Isto, str. 403. Neprikladno je i što se navedeni akt naziva sporazumom. Jer, sporazum je dogovor nastao posle potrebnih savetovanja da se odbace smetnje i pronađu najcelihodnija rešenja na kojima će se zasnivati zajednička odluka; Utanačenje je potanko izvedeno rešenje s pojedinostima koje su iznele strane ugovornice do u tančine, u sitnim stvarima; Uglavljivanje je utvrđivanje pojedinosti i udaranje čvrstih osnova onim što je postignuto dogovorno; Saglasnost znači prihvatanje načela i pojedinosti odluke o nekom pitanju; Usaglašavanje je sam tok prihvaćanja odluke o saglasnosti; Zavera je tajni dogovor koji predviđa aktivnosti širokih razmera protiv uprave, vlasti, organizacije i njenih nosilaca i zasniva se na datoj reči, vrednosti i odanosti ideji koja je u osnovi zavera. LESIKON SVEZNANJE, Isto, 137.

[8] Kardinal Vinko Puljić, NE MOŽE OPSTATI TAKO GLUPA STVAR KAO ŠTO JE DEJTON, Oslobođenje, 10, 03. 2005).

[9] "Cezar nije iznad gramatičara", VELIKA EPOHINA ENCIKLOPEDIJA AFORIZAMA, Zagreb 1968, 933.

[10] Valja primijetiti još nešto. Ako je u pitanju bosanskohercegovački pravni akt, zašto taj tekst treba da potpisuju predsjednici Srbije i Hrvatske, izuzev ako to nije trebao da bude materijalni dokaz da su te države i izazvale ratne nemire u BiH, pa su prinuđene (uz i oružanu prijetnju) da potpišu tzv. mir sa državom na koju su izvršile

zaključen je uz velike opstrukcije i pritiske nekih velikih sila.[11] Eto zašto se negativna povjest BiH stalno ponavlja.[12] Dokle li? Kako li?

Treba posebno istaknuti da je od 8 mirovnih ugovora o BiH iz XIX i XX stoljeće, samo DMS potpisao lider Bosanaca, a sve druge navedene ugovore su u ime naše države, kakva drskost, potpisivali agresori. Ni to nije jedina nelogičnost. Jer, ni jedan od potpisanih mirovnih ugovora o BiH, čak od XIV stoljeća, nije ratificiran, mada ta praksa i u našoj državi službeno važi još od Rima.[13] Međunarodna zajednica

---

agresiju. Tako su to zvanično deklarirale ondašnje vlasti RBiH. PLATFORMA PREDSJEDNIŠTVA REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE (Oslobođenje, 28. 06. 1992).

[11] Bill Clinton, ex-predsjednik, pod čijim je rukovodstvom zaključen DMS, u svojoj autobiografskoj knjizi (MOJ ŽIVOT) govorio je i o spomenutom ratu u RBiH. On posebno ističe kako je Francois Mitterrand "otvoreno govorio, i ako je poslao pet hiljada vojnika u Bosnu kao dio snaga UN-a koje su isporučivale humanitarnu pomoć i nadgledali nasilje, da ima više simpatija prema Srbima nego ja, te da je manje od mene voljan vidjeti Muslimana na čelu jedinstvene Bosne." A kad je u pitanju embargo na naoružanje, on kaže da je imao podršku Nijemaca, "Ali nismo mogli savladati Britance i Francuze, koji su smatrali da će dizanje embarga samo produžiti rat i ugroziti snage UN-a..." Holbrook, savjetnik Clintona, RAT U RBIH 1992-1995 je nazvao "najvećom greškom Zapada od 1930... neki evropski lideri nisu bili voljni da imaju muslimansku državu u srcu Balkana..." Nidžara Ahmetašević, ŠEST VELIKIH PROMAŠAJA ZAPADA U BOSNI, Slobodna Bosna, 1. VII 2004., str. 71. *U prethodnim navodima se krije objašnjenje i zašto su se svi generali Zapada, koji su predvodili vojne snage UN-a, pristrano ponašali u korist Srba. Mnogi su od njih bili i srpski špijuni. Naši su mediji tokom rata javljali, pored drugih negativnih primjera prema Bošnjacima, da je čak i gosp. Herd, ministar inostranih polova Velike Britanije, bio od strane Srba podmićen. Kad je otišao sa funkcije, dato mu je milionsko mito. Da su prethodni navodi sasvim tačni, pokazuje i činjenica što je francuski general Morion (poznat po boravku u Srebrenici), nedavno (mjesec april o.g, o čemu su javljali neki naši mediji) poslao Bosancima javno izvinjenje.*

[12] Danas je novim generacijama naše države manje znano da je u XIX i XX stoljeću vođeno 8 agresivnih ratova na teritoriji Bosne/Bosne i Hercegovine, koji se u našoj povijesti deklarišu ovako: Prvi srpski ustanak, 1804-1813; Drugi srpski ustanak, 1815-1833; Incident na Čukur česmi u Beogradu, 03.06.1862; Ustanak u vilajet Bosni 1875-1878; A-U okupacija vilajet Bosne, august – oktobar 1878; Prvi svjetski rat, 1914-1918; Drugi svjetski rat, 1941-1945; Agresija SCG na RBiH, 1992-1995. Svi spomenuti ratovi imaju značajne elemente genocida nad Bošnjacima.

[13] Takva saglasnot nije tražena (a službeno je trebalo) ni od bosanskog stanka (skupštine boljara, prvaka lokalnih zajednica Bosne), kad su tokom XIV i XV stoljeća

zaboravlja da u BiH, ako smo imali i imamo mnogo nedobronamjernih političara, živi relativno dosta intelektualaca koji navedenu tematiku dobro poznaju.

Kako građani naše države ne moraju poznavati strane jezike, a ni čitati (ne)službene međunarodne ugovore, oni, dakle, za nepotvrđene akte i ne moraju znati. Ipak, na osnovu medijskih izvještaja, oni o tim aktima imaju neka saznanja. To je nesporna činjenica. Eto zašto se moglo desiti da se danas insistira na realizaciji normi DMS, koji u praksi promovira novogovornu (otpadnu) leksiku,[14] pa i sve oblike notorne laži.[15] Na taj su način velike sile napravile ustupak agresorskog strani. Srbija je, smatraju svi pošteni Bosanci, "na tacni" dobila Republiku Srpsku (RS).

Ima još nelogičnih problema o istoj temi. Recimo, FBiH je neracionalno podijeljena na 10 kantona,[16] i to mimo prirodnih i ekonomskih

---

nelegalno (uz primanje mita ondašnjih naših kraljeva) otuđeno 20-tak hiljada četvornih kilometara atraktivnih teritorija Kraljevine Bosne.

[14] U preambuli Aneksa 2 DMS se kaže: "Republika Bosna i Hercegovina, Federacija Bosne i Hercegovine i Republika Srpska ("strane") su se složile o sljedećem...". To je laž, a leksička je nepismenost da se u DMS promoviraju makro toponimi, pogotovo što su oni leksički potpuno nelogični: Pravni je nonsens da se država RBIH, skupa sa novo-isfabrikovanim tzv. entitetima, naziva "strane". U preambuli Ustava iz DMS, pored ostalog, piše: "Bošnjaci, Hrvati i Srbi kao konstitutivni narodi (zajedno sa drugima) i građani Bosne i Hercegovine ondje određuju da je Ustav Bosne i Hercegovine kako slijedi...". I u odnosu na prethodnu definiciju, ako se objektivno sudi, moglo bi se iznijeti mnogo nedoumica. Ali, ostavlja se čitaocima da to urade sami.

[15] U Aneksu 4 (Ustav), pobliže, članu 1. tačka 1. se kaže: "Kontinuitet – Republika Bosna i Hercegovina čije će zvanično ime od sad biti 'Bosna i Hercegovina' će nastaviti svoje postojanje po međunarodnom pravu kao država, sa unutrašnjom strukturom modificirano kako je ovdje određeno i sa postojećim međunarodno priznatim granicama...". I u prethodnom tekstu, ako se znanstveno sudi, ima mnogo leksičkih, logičnih i materijalnih grešaka. Njih nije moguće sve sad objasniti, jer to nije namjena ovog rada. Ipak, upitajmo međunarodne autore spomenutog teksta, recimo, da li bi oni taj tekst potpisali za svoju matičnu državu? Zatim, šta znači sintagma "sa postojećim međunarodno priznatim granicama", kad nikakvo reduciranje granica Bosne, počev od XIV stoljeća pa do danas, nije imalo čast da se ratifukuje od strane naših zakonodavnih vlasti, pa da ratifikacioni dokumenti budu razmijenjeni sa susjednim državama. No, još je gore stanje sa granicama susjednih država.

[16] Zakon o federalnim jedinicama (kantonima-županijama), Službene novine Federacije BiH, 9/1996.

kriterija. Prevagu je dobio nacionalni kriterij. Radi toga su sve sadašnje granice lokalnih zajednica BiH, sasvim nelogične, pa ih neki nazivaju (po kriminalnom filmu Hičkoka) frankenštajn - granicama, što sigurno nije daleko od istine.

Ipak, treba kazati da aktualne vlasti, navodno poduzimaju neke mjere na realizaciji DMS, pa i Presude MSPH. Ali, sve se te radnje mogu okvalifikovati kao "kupovina vremena", na planu realizacije ciljeva iz Načertanija Srbije, ništa drugo!

4.2. Zakon

Danas je manje znano da su agresorske snage VRS/SRJ, kad su trebale biti uništene, uvijek pristajale na privremena primirja, samo radi oporavka. Na taj je način o ratu u RBiH 1992-1995. zaključeno više od 50 privremenih sporazuma, a ni jedan nije u praksi realiziran. Kako je sadašnja politička elita RS, uglavnom, služila u Vojsci RS, sasvim je sigurno da će oni nastaviti sa praksom osporavanja prava preživjelim žrtvama rata na adekvatnu satisfakciju. No, da se ne bi dozvolile i dalje opstrukcije po navedenom osnovu, jedino realno rješenje jeste da se donese zakon o zabrani negiranje zločina (čiji je tekst u zvaničinoj proceduri), i donese **zakon o implementaciji Presude MSPH**.[17] Očekuje se

[17] Na osnovu člana Ustava....

ZAKON O IMPLEMENTACIJI PRESUDE MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE U HAGU OD 26. 02. 2007. GODINE

- prva, amaterska skica teme zakona-

Član 1. Međunarodni sud pravde Hag je presudom od 26. 02. 2007. godine meritorno utvrdio da je u Bosni i Hercegovini... – (dalje intrepretirati osnovne norme spomenute presude).

Član 2. Obavezuju se sve institucije sistema Bosne i Hercegovine da sačine adekvatan program implementacije presude iz člana 1. ovog zakona, i defašizacije u svim realno mogućim oblicima ispoljavanja te destruktivne pojave.

Član 3. Tužilaštva svih nivoa vlasti Bosne i Hercegovine, shodno svojoj nadležnosti iz osnova procesuiranja događaja koji se navode u Presudi Međunarodni sud Pravde od 27. 02. 2007, treba maksimalno da individualiziraju krivičnu odgovornost po osnovu: planiranog (programiranog) podstrekavanja, naređivanja; propagandnog podržavanja; izvršenja egzekucije, ili na bilo koji način prisiljavanja drugih da izvršavaju egzekucije; nesavjesnog postupanja (recimo, prešućivanja i slično) u vršenju dužnosti službenih ili ovlaštenih osoba u institucijama Bosne i Hercegovine.

da će jedan broj i Srba, posebno onih koji su se i tokom spomenutog rata protivili (ne)djelima VRS, podržati spomenuti zakon. Uostalom, među svim narodima BiH već postoje udruženja koja nazivaju "istina i pomirenje". Oni ističu da njihov glas tokom minulog rata nije mogao doći do izražaja, jer su i sami bili šikanirani od ondašnjih svojih vlasti. Ali, ima i udruženja Srba koja podržavaju čak i fašiste.

Eto zašto je realno pretpostaviti da predloženi zakon sad za sad nije moguće donijeti. Prvo, zato što se primjenjuje neratificirani DMS. Drugo zato što je pravni nonsens (lat. – non – ne + sensus – smisao, nesmisao, besmislica). Naša se vlast i međunarodna zajednica, suprotno pravima čovjeka i građanina, samo se bleferski poziva na DMS.[18] U

Član 4. Nadležni sudovi će na svaki mogući način objektivno i blagovremeno davati satisfakcija žrtvama rata, i u maksimalno brzom postupku sprovoditi pokrenute od strane nadležnih tužilaštva, građana i građansko-pravnih lica.

Član 5. Upravni organi vlasti, shodno općim normama upravnog postupka, te normama Zakona o obligacionim odnosima (Odsjek 2. PROUZROKOVANJE ŠTETE), individualno će utvrditi (ne)materijalne štete i pljačke imovine institucija sistema i građana Bosne i Hercegovine u (po)ratnom periodu, sve do momenta povratka izbjeglih i raseljenih lica na pragove svojih domova.

Član 6. U cilju pravilnog i blagovremenog izvršavanja normi iz prethodnog člana, nadležni organi vlasti Bosne i Hercegovine će podređenim organima vlasti žurno izdati izvedbene (podzakonske) akte (uredbe, pravilnike, uputstva, tipizirane obrasce, objašnjenja i slično).

Član 7. U slučaju kršenja ovog zakona kaznit će se ...

[18] Aneks 6, član I glasi: "Strane će osigurati svim licima unutar njihove jurisdikcije najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i fundamentalnih sloboda uključujući prava i slobode koje su osigurane Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i fundamentalnih sloboda i protokola uz nju i ostalim međunarodnim sporazumima koji su navedeni u dodatku na ovaj aneks. To su 1:. pravo na život, 2. pravo da ne bude podvrgnut torturi ili nehumanom, ili ponižavajućem tretmanu ili kazni, 3. pravo da ne bude podvrgnut ropstvu, ili poniznosti, ili obavljanju prisilnog ili obaveznog rada, 4. pravo na slobodu i sigurnost lica, 5. pravo na fer saslušanje u građanskim i krivičnim stvarima i druga prava u vezi sa krivičnim postupkom, 6. pravo na privatan i porodični život, dom i prepisku, 7. slobodu misli, savjesti i vjera, 8. slobodu izražavanja, 9. slobodu mirnog okupljanja, slobodu udruživanja s drugima, 10. pravo na ženidbu i osnivanje porodice, 11. pravo na *vlasništvo, 12. pravo na obrazovanje, 13. pravo na slobodu kretanja i prebivališta, 14. uživanje prava i sloboda... bez diskriminacije na bilo kojoj osnovi...

prilog ove konstatacije svjedoče brojni izvještaji međunarodnih institucija. Na taj je način postupljeno, da bi se našoj državi nametnula režimska vlast. Protiv takve prakse, naravno, moramo se boriti svim demokratskim sredstvima.

5. Pokušaj aproksimativnog bilansiranja šteta

Mada se prema Presudi MSP ne bi moglo kazati da je u BiH 1992-1995. bjesnio rat, štetni događaji koji se ne mogu negirati, postoje. Samo je problem da li se mogu nazvati ratnim, ili da se oni nazovu samo (ne)namjernim štetama. Znači, ni ta se klasifikacija ne može izvesti iz Presude MSP.

U prilog navedene pretpostavke ide i činjenica otvorenih opstrukcija minulih režima naše vlasti, recimo, u realizaciji DMS. Nisu blagovremeno poduzete zakonske mjere o utvrđivanju spomenutih šteta, a jesu poduzimane zakonske mjere, na primjer, ako divlje životinje zakolju ovce. Znači, u konkretnom primjeru je za našu vlast važniji zločin divljih životinja, od surovog terorizma agresorskih snaga.

Naša vlast, znači, radi sebi znanih interesa nije se pobrinula ni da utvrdi materijalne štete minulog rata,[19] kako je to urađeno nakon Drugog svjetskog rata.[20] Tako nešto, što je nelogično, nekome nije odgovaralo?! Kome? Nije teško naslutiti!

Ako se već susrećemo sa opisanim otporima, postavlja se sad ovako pitanje: šta se u sadašnjem momentu može učiniti na planu utvrđivanja (ne)ratnih šteta? Ističe se prethodna nedoumica, jer je opće poznato da se desilo mnogo nespornih ratnih šteta. I mediji iz Srbije su,

---

[19] Ministarstva vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH i Razvojnog programa Ujedinjenih naroda-UNDP BiH: PROCJENA ODRŽIVOG RAZVOJA U BOSNI I HERCEGOVINI. U pitanju je bio Izvještaj BiH za Svjetski samit o održivom razvoju (WSSD), Sarajevo, Banja Luka, Mostar - juni 2002. Projekt pripreme Bosne i Hercegovine za učešće na Svjetskom samitu o održivom razvoju Rio+10, Johannesburg 28.08 - 04.9.2002. Šteta je procijenjena na 42 miljarde dolara.

[20] Pravilnik o prijavljivanju i utvrđivanju ratne štete, koji je 10. juna 1945. godine potpisao Josip Broz Tito, nije objavljen u službenim novinama. One su tek kasnije počele objavljivati službene propise.

recimo, pisali da se na pijacama S&CG masovno prodaje razna roba (vozila, bijela tehnika, garderoba, zlato itd.), sa deklaracijom "ratni plen". Niko se nije upitao, čak i kad su organi vlasti S&CG registrovali motorna vozila, odakle potiče taj "ratni plen", te ko je ta sredstva dovezao u tu državu? Na spomenuti promet nije naplaćivan (valjda, zbog povlastica prema njihovim ratnicima u RBiH) nikakav porez.

No, da li se, ako nema popisa, sad može izračunati ratna šteta? Može. Uostalom, kad sudovi sude, pa nemaju sigurnih podataka, oslanjaju se na procjene sudskih vještaka. Takvo zvanje ima i autor ovog teksta. Oslonimo se još na empiriju. Jer, od vajkada su poraženi pobjednicima plaćali ratnu štetu.[21] Krenimo sad na posao.

DMS, zna se, nije imenovao agresora na RBiH, niti je to učinjeno u Presudi MSP od 26. 02. 2007. Zato nam ostaje da se oslonimo na važeće norme Zakona o obligacionim odnosima.[22] Jer, navedene norme obavezuju izvršnu vlast da za svaki štetni događaj urade valjan nalaz, a pogotovo ako su štetni događaji proizašli zbog demonstracija i slično. Jer, u tom slučaju, prema normama ZOO odgovornost snosi organ koji je trebao da spriječi štete,[23] izuzev kad se određena šteta može lako i indi-

---

[21] Sad je poželjno samo da se podsjetimo kako je urađen popis i obračun ratne štete nakon Drugog svjetskog rata. O tome se više informacija može pronaći u narednim radovima: Pravilnik o prijavljivanju i utvrđivanju ratne štete, 10. juna 1945. godine; Predsjedništvo Narodne vlade Bosne i Hercegovine, pismo broj 419/45; Arhiv BiH, fond: Ratna šteta Drugog svjetskog rata.

[22] Član 154, stav 1: "Ko drugom prouzrokuje štetu dužan je nadoknaditi, ukoliko ne dokaže da je šteta nastala bez njegove krivice.

Član 180: "Za štetu nastalu smrću ili tjelesnom povredom usljed akata nasilja i terora, kao i prilikom javnih demonstracija i manifestaciija, odgovraju društveno-političke zajednice čiji su organi po važećim propisima bili dužni da spreče takvu štetu."

Član 189: "Oštećeni ima pravo kako na naknadu obične štete, tako i na naknadu izmakle koristi.

Zakon o obligacionim odnosima, Službeni list SFRJ, Beograd 1978.

[23] "Službena ili odgovorna osoba u institucijama Bosne i Hercegovine koja svjesnim kršenjem zakona, drugih propisa ili općeg akta ili propuštanjem dužnosti nadzora, očigledno nesavjesno postupi u vršenju dužnosti, pa usljed toga nastupi teža povreda prava drugog ili imovinska šteta koja prelazi iznos od 1.000 KM, kaznit će se novčanom kaznom ili kaznom zatvora do tri godine."

Član 224, stav 1. Krivični zakon Bosne i Hercegovine

vidualizirati.[24] Kako minuli režimi naše vlasti nisu utvrdili štetne događaje iz rata u RBiH 1992-1995, bez obzira kako ga tko okarakterizirao, to sad treba učiniti.

Nije sporno, zna se, ni da li su podaci o štetama iz tek minulog rata (radi uništavanja) sad nepoznati? Ali, i pored brižljivog zatiranja tragova o štetama, uvijek su neke povijesne činjenice procurile u javnost. One daju osnova da se pomoću metoda analogije utvrde polazni parametri, pa da se dalje, u pretpostavljenim srazmjerama izvode drugi, službeno predviđeni podaci. Podsjetimo se da u oblasti ekonomske nauke postoji znanstvena disciplina planiranja, koja određuje uzuse (de)(in)duktivnog izvođenja određenih pokazatelja. A kod takvih procjena, svaku ekonomsku nepoznanicu treba utvrđivati u zaokruženim brojkama.

No, kad su u pitanju cijene, još su stari Latini govorili da sve na svijetu ima svoju cijenu. To znači da imaju svoju cijenu i naše (ne)ratne štete. Zato u nastavku, samo, primjera radi, pokažimo kako se za pojedine oblike (ne)ratnih šteta mogu utvrditi obračunski osnovi i odgovarajuće cijene.[25]

---

[24] Milorad Dodik: "KARADŽIĆ JE IZ NARODNE BANKE RS UKRAO 36 MILIONA MARAKA", Dnevni avaz, 31. mart 2005.

[25] 1. Smrt od nasilja i akata terora (član 180, 182 Zakona o obligacionim odnosima - ZOO), ako nema službenih podataka, imaju bilo kakve procjene. U ovom se slučaju zanemaruju stara lica (iznad penzisjkog staža), pa i kad su još mogla privređivati, te mladi, koji još nisu imali radnog staža (što znači da su trebali da rade 40 godina). Ako se gleda s makro stanovišta, u ratovima su pretežno ginuli radno sposobna lica (svih doba starosti). Kad se procjnjuje radni vijek (40 godina), može poći, recimo, od pretpostavke da su sva spomenuta lica imala odrađeno pola radnog vijeka, odnosno, da su još pola radnog vijeka (20 godina) mogli da aktivno rade. Zatim, ako pođemo od pretpostavke da su sva lica mogla mjesečno (u bruto iznosu, za sebe i razne državne poreze i doprinose) zarađivati 1.000 KM (500 eura). To za godinu dana iznosi 12.000 KM, a za pola radnog vijeka (20 godina) 240.000 KM, što pretvoreno u eure (2:1) iznosi 120.000 eura.

2. Tjelesne povrede i narušeno zdravlje (član 193, 195), kako govore iskustvena pravila, najmanje su za 2/3 veća od smrtnih slučajeva. Pođimo od pretpostavke da su ta lica morala mjesečno da troše (svog ili društvenog novca) samo po 100 eura, to za godinu dana iznosi 1.200 eura, a za 20 godina koliko su mogla još da žive (1.200x20=) 24.000 eura.

3. Izdržavano stanovništvo (član 190, 195), gledano načelno, u tu grupaciju spadaju stanovnici mlađi od 18 godina i stariji od 58 godina (predškolska i školska djeca, te

iznemogli i bolesni itd.). Neka je tih lica bilo isto kao i poginulih. Ona od svojih srodnika imaju zakonsko pravo na izdržavanje (član 194, 195). Zatim, neka je mjesečno trebalo samo 200 eura za njihovo izdržavanje, što za godinu dana čini 2.400 eura, te da su ona trebala da uživaju izdržavanje tokom 10 godine, što ukupno čini 24.000 eura.

4. Povrede ugleda, časti itd. (član 202, 202) je relativno čest slučaj povrede nematerijalne obaveze iz osnova obligacionih odnosa. Može se pretpostaviti da je tih lica bilo kao pod rednim brojem 1 i 2, te da satisfakcija iznosi samo 20.000 eura.

5. Materijalnu štetu (član 185, 190), prema probnim obračunima, pretrpjela su sva lica koja su pod rednim bojem 1 i 2. Možemo samo procijeniti da je, gledano, prosječno, svako lice imalo bar 10.000 eura ratne štete.

6. Izmakla korist i buduće štete (član 189, 203) sigurno je se odrazila na svako lice pod rednim brojem 1. i 2, a da se šteta može procjeniti na 20.000 eura.

6. Upotreba tuđe stvari u tuđu i svoju korist (član 217, 219), recimo, kao što su kuće, *teretna i putnička vozila , razna sredstva rada, zemlja, razne pokretne stvari u domaćinstvu, masovna je pojava u ratnim okolnostima. Možemo kazati da je takvih slučajeva bilo, ponovo koliko iznosi zbir rednog broja 1 i 2, te da šteta po jednom licu iznosi* ***15.000 eura.***

8. Ostale štete (član 156) je dosta teško sve spomenuti i definisati, mada se one mogu izvesti iz obligacionih propisa (ostavljena i uništena infrastruktura i slično). Neka su takve štete imala lica, opet kao što navedeno pod rednim brojem 1 i 2, te neka su navedene štete iznosile 5.000 eura po jednom licu.

Kad su u pitanju cijene (ne)materijalnih šteta, treba primijeniti analogiju promijenjenih okolnosti u pogledu načina sticanja određenih dobara, i pri tome primijeniti načelo "poštenog prometa" (član 135). U ranijem vremenu, kad se primjenjivala nekadašnja tehnologija u proizvodnji, trošeno je najviše nekvalifikovanog rada, čija je cijena bila relativno niska, za razliku od suvremenog vremena, kad se proizvodnja ostvaruje uz korištenje suvremene tehnologije, u kom se postupku troši malo nekvalifikovanog, a relativno dosta (visoko)kvalificiranog rada, čija je cijena, naravno, znatno veća. I na taj se način troškovi proizvodnje, ako se objektivno sudi, skoro da izjednačavaju.

Radi očuvanja vrijednosti domaće valute, pogotovo u zemljama gdje je inflacija ne-službeno planira, što je bio slučaj i sa minulim sistemima naše države, obligacioni zakon u unutrašnjem prometu zabranjuje klauzule indeksa cijena (član 396). Kad obaveza glasi na određenu svotu novca, dužnik ima obavezu da isplati onaj "broj novčanih jedinica na koji određena obaveza glasi, izuzev kad zakon određuje nešto drugo" (član 394). Međutim, spomenuti zakon dozvoljava i takve klauzule kad predmetni indeks "nema špekulativni značaj" odnosno, ako se takav indeks uspostavlja "radi obezbeđenja životnog standarda" (član 394, drugi dio), naravno, oštećenih građana, pa i kad su u pitanju (ne)ratne štete.

Da se ne bi navedene anomalije koristile u međunarodnom prometu, uobičajeno je korištenje tzv. zlatne klauzule, koja po pravilu povezana sa zlatnim standardom

Naša je vlast, o čemu je već bilo govora i u ovom tekstu, pravila svoje procjene (ratnih) šteta, gdje su, naravno, iznošeni i materijalni dokazi.[26] Sad nam ostaje da i sami pokušamo napraviti neke ogledne procjene. Evo kako bi taj pokazni proračun mogao da izgleda.

R.b	Opis	ČLAN ZOO	Osnov	Broj	Cijena	IZNOS	Str.
1	2	3	4	5	6	7	8
1	*Smrt od nasilja i akta terora*	180,82	građanin	15.000	120	18.000,000	31,80%
2	Tjelesne povrede i narušeno zdravlje	193,195	građanin	250.000	24	6.000,000	10,60%
3	Izdržavano stanovništvo	194,195	građanin	150.000	24	3.600,000	6,36%
4	Satisfakcija - bol, čast,...	201, 202	građanin	200.000	25	5.000,000	8,83%
5	Materijalna šteta	185, 190	građanin	400.000	15	6.000,000	10,60%
6	Izmakla korist i buduća šteteta	189, 203	građanin	500.000	20	10.000,000	17,67%
7	Upotreba tuđe stvari	217, 219	građanin	400.000	15	6.000,000	10,60%
8	Ostalc štctc - aproksimativno	156	građanin	-	-	2.000,000	3,53%
	UKUPNO (1-8)					56.600,000	100,0%

Ako se bitni podaci iz prethodne tabele žele grafički pokazati, recimo, u programu Excel, taj bi grafikon izgleda ovako:

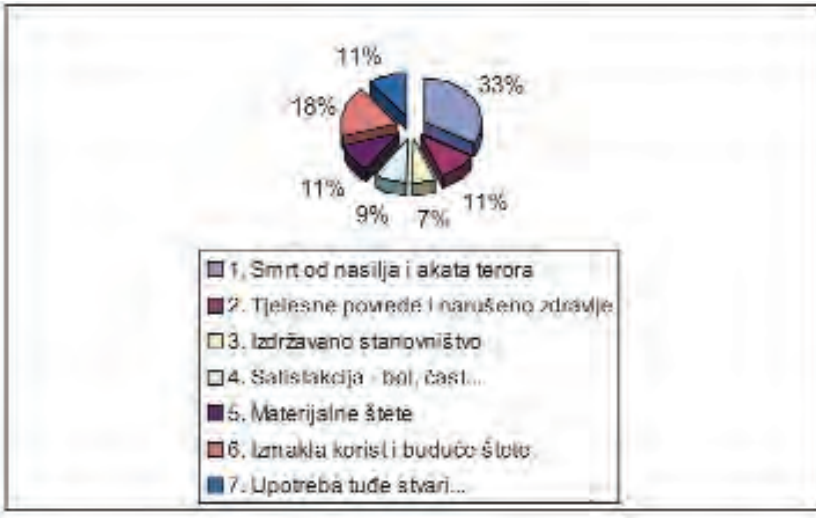

neke valute (dolar, funta i sl.). Ugovorne strane su dužne poštovati tu klauzulu (Ekonomski leksikon, Zagreb, 1005). I ovu klauzulu treba primijeniti kod obračuna pretpostavljenih ratnih šteta.

[26] SARAJEVO 1992-1995. – FOTOMONOGRAFIJA, SARAJEVO, Sarajevo, 1996.

Prethodni grafikon, kad se gleda u pokazanim bojama, označava razmjere šteta.[27] No, da bi se objektivno utvrdilo, pored ostalog, koliko je prethodni obračun realan, treba njegove efekte komparirati sa međunarodnom praksom.[28] Jer po tom osnovu postoje i sudske odluke nekih država, čak i u odnosu na građane naše države.[29] Ali, one se u našoj državi zbog papiroloških nesuglasnosti još ne izvršavaju.

Autor prethodnog proračuna ne tvrdi da su iznijeti podaci i proračuni tačni, ali tvrdi da predstavljaju mini model kako bi se, u nedostatku drugih, moguće i boljih rješenja mogle (na globalan način) utvrđivati ratne štete iz svih spominjanih ratova. U vezi s tom nedoumicom treba kazati da su svi vrijednosni pokazetlji, prema teoriji Marksa i Engelsa, relativna kategorija, čak i kad se utvrđuje cijena nekog pijačnog proizvoda. Jer, po njihovom mišljenju, tržišna cijena i vrijednosna cijena su dva antipoda. Kako te razlike u konkretnom slučaju treba pomiriti, o tome treba raspravljati kad se, i ako se budu vršila konkretna istraživanja naslovljene teme.

Zaključna razmatranja

Ako bi se sumirao prethodni tekst, došlo bi se do zaključka da je u njegovu sadržaju ukazano na makro probleme satisfakcije preživjelih

---

[27] 1. Smrt od nasilja i akata terora, 33 %; 2. Tjelesne povrede i narušeno zdravlje, 11 %; 3. Izdržavano stanovništvo, 7%; 4. Satisfakcija – bol, čast… 9%; 5. Materijalne štete, 11 %; 6. Izmakla korist i buduće štete, 11 %; 7. Upotreba tuđe stvari…, 11 %.

[28] Svi naši mediji su javljali da su teroristi iz Libije, 1988. godine, srušili avion PanAm iznad (Lockerberyija (Škotska), gdje su se nalazili turisti Velike Britanije. Prema odluci UN, Libija je morala srodnicima poginulih lica da isplati po 10 miliona dolara (8,8 eura) za svaku žrtvu predmetne avionske nesreće.

[29] Grupa od više desetina žrtava rata u BiH, koji su prisilno (zbog zločina) izbjegli u SAD, 1993. godine je tužila Radovana Karadžića, vođu paravojnih jedinica Srba RS, sudu u New Yorku (SAD). Spomenuti je sud, septembra 2000. godine, naložio tuženoj strani da tužiteljima mora isplatiti 4,5 milijarde SAD dolara. SLOBODNA BOSNA, Sarajevo, 28. 08. 2008. Ako bi se od strane naših sudova prihvatila sudska praksa SAD, tad bi (ratne) naše štete bile neke astronomske cifre, koje bi manje obrazovanim građanima teško bilo i pročitati. Tako nešto nije i nerealno, jer bi se u tom slučaju okrivljeni ostali bez imovine, što bi opametilo sve druge potencijalne zločince da se kanu tog "posla". Nepoznavanje propisa nikoga ne oslobađa od propisanih kazni.

žrtava ratnih dešavanja na tlu RBiH 1992-1995. godina. A ako bi se želio izraziti i sumarni utisak, najbolje bi bilo citirati ovu narodnu mudrost: najveća pravda, najveća nepravda.

Jer, stalno se ističe, eto, kako je MSP najveća sudska instanca svijeta, što će reći i najpravednija. Ali, kad se pogleda šta je predmetna Presuda stvarno značila za građane BiH, tad bi se moglo kazati da je ona mnogim zločincima prešutno donijela amnestiju i ogromna sredstva pljački, a da preživjele žrtve rata od MSP nisu dobile ni minornu satisfakciju. I ne samo to. Oponenti zločinaca sad ne izražavaju, izuzev časnih izuzetaka, očekivano kajanje i izvinjenje, niti se prestaje sa novim pljačkama imovine Bošnjaka. U praksi imamo čak i bujanje tih anomalija. Takva se praksa iz mnogih nacionalističkih partija stalno hrani. Institucijama međunarodne zajednice, uglavnom, "nije mnogo mrsko" što se to sve dešava, pa povremeno potenciraju da je BiH pretežno muslimanska država, gdje bi se mogli skrivati islamski fundamentalisti. Zaboravljaju da postoje teroristi svih nacija i konfesija, i to prvenstveno kao odraz velikog jaza između bogatih i siromašnih, te što velike sile atakuju na teritorije malih država, pa i zemalja gdje su u relativnoj većini muslimani.

Ali, da ne dužimo. Gdje je stvarni izlaz za BiH krizu? Odgovor na tu dilemu, odavno je dao uvaženi Miroslav Krleža, ugledni hrvatski književnik, kad je kazao:

"...**dosta lajanja, mirna Bosna**."[30]

Naprijed citirana sintagma, gledano etički, gruba je i neuobičajena. Evo i zašto? Valjda se ugledni književnik naslušao toliko laži o povijesti Bosne, pa je tako nešto kazao samo zbog iritiranja. Nije ni malo pogriješio. Jer, i u prethodnom tekstu je bilo dosta govora o brojnim lažima prema BiH i Bosancima. I predmetna Presuda je nova bh. prevara, smatra većina naših građana i uglednih intelektualaca svijeta.[31] Sve dok se ne prekine sa opisanom praksom, pa, uz ostalo, izmire BiH dužne ratne štete iz minula dva stoljeća,[32] tek će tad naša država biti potpuno mirna.

---

[30] J. Matešić, FRAZEOLOGIJA (M. Krleža, Zastave, I, II, Zagreb, 1967), Školska knjiga, Zagreb, 1982, str. 38.

[31] "Drage kolege, zažmirili ste pred dokazima o odgovornosti Srbije za genocid". Potpredsnik MSP je službeno iznio izdvojeno mišljenje o spomenutoj presudi.

[32] Deklaracija o pravima čovjeka i građanina (Pariz 1789).

Prethodna napomena nije poziv za bilo kakvu "kavgu", već poziv na pravdu i pomirenje. No, da li postoje realne mogućnosti da se naplati (ratna) šteta, bar iz perioda tek minulog rata (1992-1995.)? Postoji. Prvo, u pokazanom primjeru (ratnih) šteta, većina njih se može individualizirati. A kako je mnogo osumnjičenih iz S&CG, zna se, prije minulog rata imalo minornu imovinu (koju su neki nosili u najlon kesi), a sad imaju ogromnu imovinu, u naplati ratnih šteta građana BiH treba postupiti samo "po zakonu". Humanitarne pomoći, naravno, nisu naknade ratne štete.

Autor ovog teksta očekuje da će inspirirati druge istraživače na nova istraživanja, te da će se iznijeti i neke kritike, sugestije i primjedbe. Sva takva mišljenja će biti primljena pažljivo i sa dužnom zahvalnošću. O njima će se pisac ovih redova opredijeliti i individualno, moguće i u komunikaciji sa autorima takvih mišljenja, pa i javno, čim se za tako nešto ukaže zgodna prilika.

Gledano sa znanstvenog stanovišta, nikad se ne treba plašiti znanstvenog sukoba mišljenja, jer iz takvih sučeljavanja, sigurno proizlazi progres.

REZIME

Vlada RBiH je sredinom prve polovine 1993. godine protiv Srbije i Crne Gore, (SiCG) zbog kršenja Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948. godine, podnijela tužbu kod MSP. Nakon što je oko 13 godina vođen navedeni pravni postupak, MSP je 26. februara 2007. u spomenutom predmetu donio presudu. U citiranom aktu se, uz ostalo, kaže i ovo: ”Sud utvrđuje da Srbija nije počinila genocid putem svojih organa ili osoba” na teritoriji RBiH. Jedino je za enklavu Srebrenica utvrđeno da je VRS izvršila genocid, te da je SiCG propustila da spriječi spomenuti genocid i druge ratne zločine. Međutim, Al-Khasawneh, podpredsjednik MSP je pismeno iznio izdvojeno mišljenje u odnosu na spomenutu Presudu, gdje je, uz ostalo, kazao: Drage kolege, zažmirili ste pred dokazima o odgovornosti Srbije za genocide…”. Slično su mišljenje iznijeli mnogi intelektualci svijeta. Prigovara se MSP na pravne stavove, još više zbog načina i metoda koje je on koristio u postupku izvođenja, i ocjene dokaza na osnovu kojih je donio Presudu.

Imajući u vidu da je navedena Presuda konačna, nama ostaje da vidimo šta treba činiti na njenoj implementaciji. Ovdje se mora istaknuti da nacionalističke strukture iz cijele BiH, posebno iz RS, kao što su činile odgovarajuće opstrukcije tokom vođenja postupka po osnovu provođenja pravnog postupka u odnosu na spomenutu Tužbu, sada marginaliziraju činjenicu da je VRS izvršila genocid u Srebrenici itd.

Spomenutom presudom nije osporeno da su vojne jedinice SiCG, u sadejstvu sa VRS, (iz)vršile određene zločine nad stanovnicima nesrpske nacionalnosti u RBiH. Nadalje, drugi materijalni dokazi govore da je do sad relativno mali broj (moguće 1-2 odsto), od oko 20 hiljada lica koja se sumnjiče za ratne zločine, procesuiran.

U naslovljenom će se radu pokušati ukazati kako se mogu otkloniti istaknute nedoumice.

SUMMARY

Government of RBiH initiated the Application with the International Court of Justice (ICJ) by mid of 1993 against Serbia and Montenegro (SiCG) because of violation of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide of 1948. After conducting the above legal proceedings during 13 years, the ICJ pronounced the Judgment on 26. February 2007. in the above matter. Besides other, the act states the following:"The Court finds that Serbia has not committed the genocide through its organs or persons" on the territory of RBiH. It was established only for the enclave Srebrenica that the Army of Republika Srpska (VRS) had committed genocide, and that SiCG had failed to prevent the mentioned genocide and other war crimes. But, Al-Khasawneh, the Vice-president of the ICJ submitted his dissenting opinion concerning the said Judgment saying also: Dear Colleagues, you closed your eyes before the evidence on Serbia's responsibility for genocide…". Similar opinion was set forth by many world intellectuals. The reproach is being addressed to the ICJ for its legal standpoints, and even more, because of the ways and methods used during producing and assessment of evidence based on which the Court pronounced its Judgment. Having in mind that the Judgment is final, we have no choice but to see what should be done on its implementation. We have to stress here that nationalist structures from the whole BiH, especially those from RS, now make marginal the fact that RS Army had committed genocide in Srebrenica just in the way as they made certain obstructions during the proceedings in implementation of legal procedure concerning the above Application. The Judgment did not deny that military units of SiCG, in coordination with VRS, had committed specific crimes over non-Serb citizens in RBiH. Other evidence prove that up to now, comparatively small number (1-2%) from abt. 20.000 persons suspected for war crimes, has been processed.

The paper will try to point out to the way how to remove the underlined dilemmas.

Brigadir Mujo Kafedžić, Institut za istraživanje
zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava
Univerziteta u Sarajevu

KRVAVI TRAGOVI I PUSTOŠ GENOCIDA U FOČI

Foča je grad u jugoistočnom dijelu BiH, situirana na lokalitetu ušća rijeke Ćehotine u hirovitu ljepoticu Drinu. Grad je poput amfiteatra opkoljen krugom brdskih lanaca, sa bogatom vegetacijom. Obnovom nezavisnosti i osamostaljenjem BiH, Foča je postala granična općina BiH i Republike Crne Gore (RCG). Istočni i jugoistočni dijelovi fočanske općine, leže uz graničnu linju sa RCG, čineći pograničnu zonu. Teritorija općine Foča, ima vrlo povoljne geografsko topografske, klimatske i druge uslove za život čovjeka. Teritorija obiluje vodonosnim područjima, a izbrazdana je dolinama riječnih tokova koji su praćeni mrežom komunikacija. Drina presijeca teritoriju pravcem jug-sjever, a njene pritoke: desna Ćehotina pravcem jugoistok-sjeverozapad, a lijeve Sutjeska, Bistrica i Kolina na pravcima zapad-istok. Doline rijeka su vrlo pitome, obiluju brojnim plodnim kotlinama gdje su skoncentrirana brojna ruralna naselja. Umjerena kontinentalna klima povoljno djeluje na uzgoj voća svih vrsta, a planinske površi za uzgoj i razvoj stočarstva. Brojni šumski kompleksi: (Maglić, Perućica, Zelengora, Vučevo, Kmur, Humić, Ljubišnja, obronci Jahorine) su bogati resursi za razvoj drvoprerađivačke industrije.

Zbog svih nabrojanih atributa, Foča je oduvijek bila "trn u oku" crnogorske hajdučije i osvajača, koji svoje teritorijalne aspiracije na ovaj prostor nisu krili. Grad Foču i pograničnu zonu, nakon genocida nad Bošnjacima, oko 60% praznog prostora popunili su došljaci iz RCG, jer su i oni učestvovali u genocidnim zločinima. Jedan kratak pogled na demografsku sliku, nacionalne strukture stanovništva i njeno mijenjanje ukazuje da je u ovim krajevima dominiralo bošnjačko-muslimansko stanovništvo, kao i to da je njegov broj stalno opadao, kako zbog stradanja od kuge, tako i od gubitaka u ratovima i miru od hajdučkih prepada počevši od 1875. ili iseljavanja pod pritiskom.

Prema popisu 1879. Bošnjaci su činili 78,5% stanovništva, dok je pravoslavaca bilo 21,5%, a 1895. Bošnjaka Muslimana je bilo 76,7%. Opao je procent Bošnjaka i pravoslavaca, a povećao se broj katolika 2% i Jevreja 1,1%. Popisom stanovništva 1910. utvrđeno je da su Bošnjaci Muslimani činili 72,9%, pravoslavci 20%, katolici 6,7% i jevreji 0,4%. Prema tome popisu Foča je imala 38.000 stanovnika, a krajem rata 1918. imala je 30.147 stanovnika, što znači da je izgubila 7.853 stanovnika u čemu Bošnjaci učestvuju sa najvećim procentima. Popis 1991. pokazao je da je tamo živjelo 40.523 stanovnika od čega 20.790 ili 51,6% Bošnjaka, 18.315 ili 45% Srba i 1.408 ili 1,40% ostalih. Iz ovih podataka, vidljivo je da je broj Bošnjaka konstantno opadao, dok je broj Srba rastao na bošnjački račun u posljednjih 150 godina. U posljednjem stoljeću broj Bošnjaka opao je za više od jedne četvrtine.

Na prostore Foče najviše su se doseljavali Crnogorci, naročito poslije II svjetskog rata. Najveći broj njih se izjašnjavao kao Srbi, pa je skoro nemoguće, precizno utvrditi koliko ih je doselilo na ovaj prostor. Gorka je istorijska istina da su fočanski pogranični dijelovi u prošlosti bili meta crnogorskih komita, uskoka i hajduka, koji su i u mirnim vremenima činili nekažnjene zločine nad Bošnjacima/Muslimanima. Evo nekih primjera. Vođe pljačkaša i palikuća iz Pive, izabrale su 1875. 1000 ustanika, podijelili ih u tri grupe i 22. septembra 1875. udarili na muslimanska sela u dolini Drine i Sutjeske (Ćurevo, Šadiće, Puzi, Mrkalji, Perovići i dr.). Popalili su oko 1.300 krovova, isjekli mnoge ljude i digli veliki plijen u stoci. Uskoci su upali i u selo Grdijeviće, ubili hodžu Tahta i nekoliko ljudi, te opljačkali krupnu stoku (Obrad Blagojević, "PIVA").

Mitomanija i Njegošev GORSKI VIJENAC, stvorili su predrasude o Muslimanima kao Turcima. Godine 1916. komite su ubili Osmana Veju u Ćurevu, a 1920. ubili su Nuragu Šadinliju u Šadićima 1926. crnogorski razbojnici su ubili 125 Muslimana u prigraničnim mjestima, a kraljevska vlast nije preduzela nikakve zakonske sankcije protiv ubica, palikuća i pljačkaša. Popalili su oko 500 domaćinskih objekata i opljačkali svu krupnu stoku. Muslimani su pod tim pritiskom napuštali svoja imanja i iseljavali se iz tih dijelova zemlje. Fama o Muslimanima kao Turcima, psihički je pritiskala i glave nekih crnogorskih "poštenih" intelektualaca, pa su se javno deklarisali kao "Antiturci". Tako u knjizi DURMITORSKA PARTIZANSKA REPUBLIKA na str. 241, pored ostalog piše "… da prvo treba očistiti Turke, pa onda sa sigurnom pozadinom udariti na okupatora".

Nakon okupacije Jugoslavije 18. aprila 1941, ustaše su odmah počeli sprovoditi nacističko-fašističku politiku i progoniti Srbe i Jevreje, cinički i oni proglašavajući Muslimane "hrvatskim cvijećem". Na fočanskom prostoru su uhapsili oko 30 viđenijih Srba, što je izazvalo nezadovoljstvo i strah kod srpskog naroda. Ustaška vlast se dvolično ponašala prema pitanju zaštite Bošnjaka. Ovo potvrđuje njihovo kukavičko bjekstvo iz Foče i predaja grada Talijanima koji će Foču za par dana predati svojim kvislinzima, četnicima. Talijanska komanda je dogovorila u kafani Zečevića, predaju grada četnicima. Ustaše su pri povlačenju ostavile pun zatvor Bošnjaka iz Rogatice, zaključan, i oko 650 pušaka u magacinu u kasarni Čečovina na Gornjem polju. Talijani će sve ovo predati četnicima, zatvorenike da ih pobiju, a oružje da naoružaju jedan jak četnički bataljon. Četnici pod komandom Sergeja Mihajlovića ušli su u Foču u ranim jutarnjim časovima 5. decembra 1941. Odmah po dolasku u grad, četnici su zaposjeli sve važnije objekte i prišli organizaciji njihove vlasti, koja će do 20. januara 1942. kada su partizani oslobodili grad, pustošiti muslimanska sela, ubijati ljude, i provoditi strahovladu nad muslimanskim narodom.

Ubili su 72 zatvorenika koje su Talijani ostavili zaključane u zatvoru, a njima su ih ostavili Ustaše. Ovi ljudi nisu htjeli da se odazovu na mobilizacijske pozive vlasti NDH jer su izbjegavali bilo kakvo vojno angažovanje. U Foču su bježali, pošto u to vrijeme Foča nije bila ugrožena napadima ustanika i nudila je povoljno sklonište. Ti ljudi su pričali kako se ustanici ne ponašaju jednako prema muslimanskom stanovništvu. Oni nisu znali objasniti, da dijelovi ustanika koji ne terorišu muslimanski narod, pripadaju partizanskim jedinicama, jer objektivno nisu ni znali ko su i šta su partizani! U zajedničkom napadu na Rogaticu, za četnicima je ostao pustoš, zgarišta i leševi nevinog muslimanskog stanovništva, dok na pravcu kuda su napadali partizani nije bilo pljačke imovine ni ubijanja nevinih ljudi. Nije bilo paljevine kuća ni drugih objekata. Odnos boraca prema građanima bio je korektan. Poštovalo se dostojanstvo ljudi i nije bilo nikakve, a posebno ne nacionalističke diskriminacije. Ovi borci su svojim ponašanjem, gradili povjerenje naroda prema Narodno-oslobodilačkoj vojsci. Tako je bilo i u Foči.

Pripadnici četničkih formacija bili su ostrašćeni "srpski osvetnici", "Obilićevi sljedbenici" i nastupali su pod drugim mobilizatorskim parolama iz arsenala velikosrpskog nacionalizma. Njihovo rukovodstvo je stalno

isticalo, da se oni "bore za Kralja i Otadžbinu", a Gornje Podrinje prozvali "Novom Srbijom" jer to je bio magnet za nepismenog srpskog seljaka, koji ih je privlačio u četničke redove. Ništa manje značajan motiv za tu masu nije bila dozvoljena samovolja, vandalizam, nasilje, pljačka, silovanje i ubijanje "Turaka" i komunista. Četničke komande su naredile, da se likvidacija žrtava vrši klanjem, kako bi se uštedila municija, čije su se nestašice plašili. Klanje žrtava, tretirano je kao ekonomično trošenje municije. Inače, četničku organizaciju je karakterisala bašibozučka doktrina. Nedisciplina, samovolja. Ubijanje i pljačka muslimanskih familija vršeno je spontano po kućama, na ulici, na mjestu susreta Muslimana i četnika. Za organizovano klanje, grupa pohvatanih Muslimana, pokupljenih po kućama ili radnjama, bio je određen most na Drini, kao "klaonica" gdje su klane grupe od oko 50 pohvatanih. Klani su nevini ljudi, koji nisu imali oružja, niti su se suprostavljali četničkoj vlasti. Na "glavnoj klaonici u gradu" Foči na mostu na rijeci Drini, prema podacima profesora V. Dedijera i istraživača amatera, Alije Pašalića u decembru 1941. i januaru 1942. zaklano je 380 ljudi. Pokolj je otpočeo odmah nakon što su četnici izvršili razoružavanje građana. U cilju efikasne prevare i obmane, sa građanima su organizovali skupove na kojima su njihovi aktivisti nagovarali ljude da dobrovoljno predaju oružje četničkim vlastima i da im se u tome slučaju neće ništa desiti. Ova aktivnost je bila sastavni dio strategije stvaranja što povoljnijih uslova za genocidne radnje, jer razoružani ljudi, nemaju čime da se suprostave koljačima, i nema opasnosti od gubitaka u njihovim redovima ni potrebe da vode oružanu borbu. Iskustvo govori, tamo gdje je bar jedna puška opalila ili eventualno poginuo neki zlikovac, koljači su bili obazriviji, oprezniji i živjeli su u strahu.

Strijelac je bio etiketiran ustašom, a objekat ustaškom tvrđavom, kao što je bio slučaj sa Kunovskom legendom, gdje je otpor Sulja Traka i Alije Delića u četničkim prepričavanjima narastao na ustaški bataljon, a kuća otpora u neosvojivu tvrđavu. Prisilno su angažovali ugledne i utjecajne Muslimane da idu sa četničkim komandantima na skupove i agituju za predaju oružja. U grad su se sjatili buljuci srpskih i crnogorskih seljaka pljačkaša iz Pive, sa konjima i opljačkali sve trgovačke radnje i bogatije muslimanske kuće. I po selima fočanske općine, organizovali su razoružavavanje Bošnjaka.Tako su na prostoru Čelebići -Slatina oduzeli oko 350 pušaka i 2 puškomitraljeza. Sasvim dovoljno za naoružavanje savre-

menog bataljona. U selima, na prostoru doline rijeke Sutjeske, Bošnjaci su bili djelimično naoružani i pokušali su zajedno sa Srbima, komšijama, organizovati zaštitu svojih sela i imovine od pljačkaša. Dolaskom kraljevih oficira u Bosnu i u Foču (Sergej Mihajlović), proklamovana je politika beskompromisnog razoružanja Muslimana. Shodno ovom rigidnom političkom stavu, pokušali su razoružati sve Bošnjake, držali su skupove po selima, ali bilo je Srba koji su savjetovali komšije Muslimane da oružje ne predaju, jer će četnici čim završe razoružavanje, krenuti u akciju ubijanja. Po selima su proveli petnaestak dana u prikupljanju oružja od Bošnjaka i pljačkanju bogatijih domaćina, iznuđivajući novac i nakit, kao i goveda i konje, prazneći muslimanske štale.

Prije nego što pređem na ilustraciju genocidnih radnji, smatram korisnim ukazati na neke bitne činjenice, kako bi se potpunije shvatile genocidne radnje i njihove drastične posljedice po žrtve genocida. Pojam i suštinu genocida nad Bošnjacima, pogrešno je posmatrati parcijalno, kao što to rade neke međunarodne pravne institucije, neznano zašto, čime olakšavaju položaj ratnih zločinaca i nanose neoprostivu uvredu žrtvama, i njihovim porodicama. U Haškom tribunalu procesi se svjesno razvlače i neopravdano traju predugo čime se tupi oštrica odgovornosti. Sudije optuženim postavljaju sugestivna pitanja, koja neznatno preformulisana znače i odgovor na njih. Svjesno ublažavaju krivicu zločinaca kako bi izbjegli pravu kvalifikaciju krivičnog djela. Svi ti sudijski pravnički marifetluci i zavrzlame, proračunato se koriste da bi se izbjegla poštena i istinita pravna kvalifikacija genocidnog zločina. Fočanski Bošnjaci su pretrpjeli genocid još u II svjetskom ratu, a u agresiji 1992/95. on je dovršen. Dvije trećine fočanske teritorije, koju su naseljavali Bošnjaci danas su prazne, zarasle u korov i šikare, a zgarišta pogorelih kuća strše poput krezubina. Taj kraj je u ova dva rata izgubio oko 10.000 glava svih uzrasta i oba spola. Totalno opljačkan i osiromašio. O interesu sudija da ne priznaju istinu može se samo nagađati, što ja iskreno nemam namjeru, jer je to svakako nekorisno. U interesu potpune istine, kao imperativ se nameće zahtjev, da se genocid razmatra kompleksno, kao kontinuiranu detaljno i stručno isplaniranu aktivnost, organizovano pripremljenu, vođenu i beskompromisno realizovanu. Još u Garašaninovom "Načertaniju" zapisano je da "Srbija ne sme da bude mala … i da se mora rasprostraniti", ali nisu navedene strane svijeta prema kojima se taj lebensraum trebao

širiti, niti su navedeni vremenski termini u kojima to u budućnosti treba obaviti. To je onda protumačeno da se to odnosi na ukupnu budućnost i na sve strane svijeta. Bitno je da se ukaže prilika i da se zahvati onoliko koliko generacija može ostvariti. U Drugom svjetskom ratu to se u odnosu na Foču dogodilo tri puta.

Prva faza je izvedena u periodu decembar 1941. - 20. januar 1942. druga faza avgust 1942. i treća faza februar 1943. nakon pustošenja pljevaljskog Sandžaka.

Druga faza nastupila je nakon 19.8.1942, kada su četnici ponovno zauzeli Foču. Taj 19. avgust je u Foči zapamćen kao dan strave i užasa, kada je most na Drini, čiji je porušeni dio bio premošten čeličnim užadima na njegovom srednjem dijelu. Četnici su ga držali pod unakrsnom streljačkom i artiljerijsko-minobacačkom vatrom, pa je pretstavljao pravi masakr. Dok su četnici napadali sa periferije grada, narod i vojska su poput stampeda navalili na ranjeni most, gazeći djecu, stare iscrpljene osobe, sitnu stoku. U trenutku kada je artiljerijski projektil pogodio središnji dio mosta, njegov dio koji su nosila čelična užad jedostvano se nageo i stresao sa sebe sve što se na njemu nalazilo, tako da je rijeka jednog trenutka bila skoro zajažena leševima i tijelima bjegunaca. I treća faza, u februaru 1943. koja je bila najkrvavija, kada su se četničke horde vraćale iz porobljivačkog i krvavog pohoda na Sandžak, gdje su poklale oko 8.000 žena i djece i popalile na hiljade kuća nevinih muslimanskih porodica. U povratku iz Bukovice, fočanski četnici su divljali po prostoru općine Slatina, a crnogorski po Čelebićkom kraju, gdje su 20 bošnjačkih sela, već tada istrijebili od njihovog domicilnog stanovništva. Istrijebljena bošnjačka sela su naselili neki Srbi iz komšiluka ili Crnogorci. Crnogorski četnici, nadahnuti mržnjom i predrasudama o nekrsti kao Njegoševi izvršioci istrage poturica, bili su krvoločniji i nemilosrdniji prema Bošnjacima od svih poznatih neprijatelja.

Već tada je izvršen genocid na prigraničnom stanovništvu Bošnjaka, ali taj monstruozni akt nije nikada priznat, pa se ponovio u agresiji 1992. Za osobe koje se bave istraživanjem i izučavanjem zločina genocida *izuzetno je bitno da **znaju*** **da na prostorima gdje su izvršni genocidni zločini nije bilo nikakvih borbenih dejstava i da Bošnjaci fočanskog sreza nisu nigdje pružali oružani otpor**. Ove činjenice nepobitno govore o planskom istrebljenju Bošnjaka i otimanju njihovog životnog prostora.

Genocidni zločin je izvršen isključivo zbog mržnje bazirane na predrasudama. Vođe i organizatori genocida, planski etnificiraju ispražnjeni prostor, posrbljavaju ga naseljavanjem Srba u bivša bošnjačka naselja. Analizirajući rezultate genocida iz II svjetskog rata, kada nisu totalno razarali bošnjačka naselja, zaključili su da je to omogućavalo povratak vlasnika imanja u neporušene kuće. Koristeći izraelska iskustva iz Palestine, u posljednjem ratu su pribjegli totalnom uništavanju naselja, tako da se nije imao gdje vratiti ni onaj koji to želio ili namjeravao. Ovim je nedvosmisleno dokazana namjera srpskih nacifašista da se definitivno razračunaju sa "stranim tijelom, na srpskoj Zemlji", jer nacistički paranoici Bošnjake smatraju stranim tijelom, ignorišući njihovo slavensko porijeklo i autohtonost na ovim prostorima. Svaki ozbiljan istraživač i analitičar će, bez straha od greške, zaključiti da je u svim nacionalističkim akcijama četnika, ključno pitanje bilo, osvajanje životnog prostora. Uostalom, to je i logično, kad se zna da su uzroci svih ratova bili motivisani ekonomskim interesima, a kao povod služila su imaginarna pitanja. Tokom rata 1941/45. genocidni zadaci su inicirani, planirani, naređivani i koordinirani iz Gorskog štaba 15, D. Mihailovića, i precizno definisani njegovom Instrukcijom od 20. decembra 1941. u kojoj tačka 2. glasi: "Stvoriti Veliku Jugoslaviju i u njoj Veliku Srbiju, etnički čistu u granicama Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Srema, Banata i Bačke" a tačka 5. glasi: "Stvoriti zajedničke granice između Srbije i Crne Gore kao i Srbije i Slovenačke čišćenjem Sandžaka od muslimanskog življa i Bosne od muslimanskog i hrvatskog življa"[1] Ovaj zločinački akt je baza nacionalšovinističke i profašističke indoktrinacije srpskih polupismenih masa. Region Podrinja, u to vrijeme, bio je slika zaostalosti u svakom pogledu. Područje Foče je bilo bez ikakvih revolucionarnih tradicija. Sve je ovo pretstavljalo i nudilo izuzetno povoljnu društvenu klimu za djelovanje političkih destruktivaca, radikala, vjerskih zanesenjaka i političkih struja svih boja. U tom vemenskom razdoblju, političke simpatije najvećeg procenta srpskog sanovništva u Podrinju bile su na strani Kralja Petra II Karađorđevića čiji je predstavnik u zemlji i komandant "Jugoslovenske vojske u otadžbini", bio generalštabni pukovnik D. Mihailović, pod čijim

[1] Vladimir Dedijer - Antun Miletić, GENOCID NAD MUSLIMANIMA 1941/45, ZBORNIK DOKUMENATA I SVJEDOČENJA, Svjetlost, 1990, str. 25-31.

snažnim uticajem je bilo ovo stanovništvo. Njihove teritorijalne aspiracije su usmjerene na sve nesrpske prostore. Beogradski akademici su formulisali tri principa, po kojima polažu pravo na zemljište. Ti principi su: a) historijski princip, b) demografski princip i c) vlasništvo na gruntu. Oni tvrde da im, svaki od ovih principa daje za pravo, da po bilo kom od njih da posežu za određenim prostorom. Na nesreću svih stanovnika BiH, SPC je sav prostor BiH proglasila srpskom zemljom, bezobzirno gazeći istorijske činjenice pa čak nikada nije priznala istorijske odluke II zasjedanja AVNOJ-a, po kojima je BiH proglašena Republika ravnopravnom sa ostalim jugoslovenskim republikama. Tu su odluku crkveni krugovi i nacionalistički obojeni intelektualci, okvalifikovali "komunističkom prevarom". Ovaj stav SPC je sjeme političkog zla, koje konstantno tavori i podgrijava sulude i ratnohuškačke ideje u mnogim glavama, kao prepreka iskrenom i stabilnom miru i međunacionalnoj saradnji i suživotu.

ISTRAŽIVANJE ZLOČINA. Na istraživanju četničkih genocidnih zločina u Foči i njenoj okolini i njihovih posljedica, angažovali su se brojni istraživači, među kojima i poznati profesor Vladimir Dedijer koji je prvi ostavio pismene tragove o genocidu nad Muslimanima u ratu 1941/45, koristeći nalaze Zemaljske komisije Republike BiH za utvrđivanje ratnih zločina, (prema kojoj je registrovano 3.525 žrtava) i Alija Pašalić, samostalni istraživač, (utvrdio 2.374 neregistrovane žrtve). Zbirom ove dvije sume, dobije se 5.960 žrtava, što se može smatrati približno, a nikako apsolutno tačnim brojem poginulih i nestalih osoba. Smatra se da su nalazi Komisije frizirani od nadležnih političkih organa tadašnjeg sreza Foče, u smislu smanjenja utvrđenog broja. Ovim problemom su se bavili prof. Šemso Tucaković i prof. Smail Čekić, prof. Hasan Balić i Faruk Muftić. Savezni zavod za statistiku objavio je popis žrtava izvršen 1964. (prema kome je Foča imala 4.600 poginula borca i žrtve fašističkog terora).

Kod nas je sada u opticaju termin *suočavanje sa prošlošću*, što podrazumijeva utvrđivanje broja žrtava, imena izvršilaca ratnih zločina i njihovo procesuiranje. Notorna istina je, da je čovječanstvo dužno da shvati, da se ne može osloboditi svojih grijehova, ako ih ne proglasi za ono što oni jesu. Ova teza se mora shvatiti ozbiljno i odgovorno, ako se iskreno želi graditi miran suživot i reafirmisati međunacionalno povjerenje i saradnju. Uvjeren sam da je ovo krucijalno pitanje za svaku multinacionalnu državu pa i BiH. Međutim, svjestan sam brojnih problema i prepreka na

koje ovaj zahtjev nailazi u praksi, koji ga svode na *iluziju.* Kao alternativu ovome terminu, neki predlažu "reviziju istorije" ili "nadvladavanje prošlosti". Bez obzira što nauka nije uspjela formulisati adekvatniji termin, zadatak utvrđivanja i prihvatanja istine, ostaje društveni imperativ. U dosadašnjoj praksi, žrtve iz II svjetskog rata su marginilizirane i zanemarivane, jer se pogrešno mislilo, da će se na taj način izbjeći međunacionalne provokacije i izazovi. Protagonisti ove teze, kao da su mislili, da će se žrtve šutnjom izbrisati. Posebno je korisno naglasiti, da sučeljavanje sa prošlošću ima smisla samo na naučnoj osnovi, dok je politizacija ovoga problema u funkciji društvene destrukcije, ali i održavanja na vlasti nacionalističkih snaga. Nacionalisti svih boja, neodgovorno, ali svjesno koriste ovaj elemenat.

BAJRAKTARI BEŠČAŠĆA. Ovaj atribut pripada prvenstveno planerima, inicijatorima, organizatorima, potstrekačima, naredbodavcima, izvršiocima i zaštitnicima genocidnih radnji. Beščašće se, najkraće rečeno, ogleda u sljedećem:

a) Određivanje cilja genocida, razrada plana izvođenja genocida, izbor oblika i metoda ostvarivanja zacrtanog plana, kompleksna politička, stručna i materijalna priprema snaga za izvršenje planiranih zadataka;

b) Izbor metoda motivacije i podsticanja neposrednih izvršilaca genocidnih radnji;

c) Medijsko pokrivanje prostora i genocidnih radnji, prikazivanje genocidnih radnji kao policijskih akcija ili obračuna sa diverzantskim grupama. U javnosti stvoriti dojam da su žrtve posljedica borbenih dejstava, a zločince isticati kao hrabre heroje sljedbenike likova iz mitologije;

d) Prikrivanje zločina. Svaki od učesnika u zločinu, dužan je poricati zločin. Zločinačke tragove planski prikrivati. Žrtve spaljivati, bacati u rijeke, u špilje, ostavljati u planinama da ih razvlače divlji mesojedi.

U sferi prikrivanja, zločini se relativiziraju ili objašnjavaju kao posljedica nužne aktivnosti. U tu svrhu se koriste razna lukavstva. Recimo ucjenama ili podmićivanjem muslimanskih osoba, da na sudovima izjavljuju kako im je optuženik spasio život, dvije takve izjave bile su dovoljne da se optuženik oslobodi. Sud je sticao "uvjerenje" kako je okrivljeni nevin čovjek, da je kod njega snažna humana crta karaktera. Na ovaj način su mnogobrojni zločinci izigrali sudove i izbjegli krivičnu odgovornost za svoja zločinačka djela. Brojni su takvi slučajevi bili poslije II svjetskog rata, a prema nekim izvorima ponavljaju se i nakon rata 1992/95. Ovakve

angažmane prihvataju osobe niskih moralnih kvaliteta, potkupljive i prevrtljive, jer ne shvataju kakvu štetu nanose žrtvama. Između ostalih i takvi pojedinci su doprinijeli da se ratni zločini na prostoru fočanske općine, ne proglase onim što oni stvarno jesu, genocidom. Iako je prikrivanje žrtava genocidna radnja sračunata da se umanji broj žrtava i razmjere genocida, to ima još dublju psihološku funkciju, nanošenje neprebolnog bola porodicama žrtava. Tim potezom se omalovažavaju i žrtve i njihove porodice, kao i organi pravde, koji su onemogućeni da utvrde pravu istinu i pravično odmjere kazne zločincima.

Generalna skupština UN, 9. decembra 1948. usvojila je Konvenciju o sprečavanju i kažnjavanju genocida, koja u čl. 2 definiše genocid ovako:

1. ubijanje stanovništva određene grupe /u ovom slučaju Bošnjaka;

2. Nanošenje ozbiljnih tjelesnih ili duševnih povreda pripadnicima te grupe;

3. Namjerno nametanje takvih životnih uslova toj grupi sračunatih na fizičko uništenje cijele ili dijelova grupe;

4. Nametanje mjera čiji je cilj da se spriječi natalitet grupe.

Pažljiva analiza sadržaja ove definicije, ukazuje na njenu neprecizност, koja pruža neslućene mogućnosti, manipulacije i izvrdavanja odgovornosti. Izbjegnuta je pljačka imovine i njenog fizičkog uništavanja, razaranjem ili paljevinama, kao, što je učinjeno u agresiji na BiH sa bošnjačkom imovinom u fočanskoj opštini. Nije obuhvaćen fizički progon i otimanje nekretnina. Tim grubim aktima, bošnjački narod je osiromašen i doveden u bijedan položaj. Fočanski slučaj je specifičan, jer se genocid nad Bošnjacima odvija sukcesivno i konzistentno. Sveukupno stanje na terenima Foče ubjedljivo govori, da je cilj genocida ostvaren u potpunosti, nad čime je Haški sud na žalost zažmirio. Licemjerno ponašanje sudija bilo je u funkciji nagrade zločinaca. Nakon toga zločinci likuju, umjesto da se stide i na robiji peru svoje divljačko ponašanje.

Načelno posmatrano, evidentna je bitna razlika u tehnologiji obavljanja genocidnih radnji u ratu 1941/45. i 1992/95. Tokom rata 1941/45. četnici su ubijali sve muslimansko. Žene i djecu su palili ili žive ili pobijene u kućama, a muškarce su ubijali gdje bi ih god našli. Žene i djeca su najviše stradali u predjelima oko granice sa Crnom Gorom. U ratu 1992/95. žene i djeca su progonjeni iz kuća, a muškarci su bili cilj uništenja. Oni su zatvarani u koncentracione logore ukoliko

su živi došli do njih. Tamo su terorisani, prebijani i ubijani. Uglavnom radi se o fertilnoj strukturi muškaraca, čime će nastati prekid u priraštaju bošnjačkog naroda od 15-20 godina.

U ratu 1941/45. kuće nisu frontalno spaljivane, kao što su u posljednjem ratu, sve popaljene i razorene do temelja, kako u gradu tako i po okupiranim selima. Genocidni posao je izveden u duhu njegoševske teorije o istrazi poturica. Prikrivanje žrtava je 1941/45. vršeno masovnim spaljivanjem u objektima, a u ratu 1992/95. u masovnim grobnicama koje su locirane u nepristupačnim predjelima ili bacanjem u rijeke i špilje, kao i zatrpavanjem rudničkom jalovinom. Doslovno je realizovana politika istrebljenja Bošnjaka, jer su na tim prostorima svedeni na 5-8% uglavnom staračkog stanovništva.

U čitavoj ovoj tragici, najčudnije ponašanje je srpskih intelektualaca. Rijetki su hrabri i dostojanstveni pojedinci, koji dižu svoj glas protiv drske poricateljske politike vlastodržaca RS i Srbije i koji priznaju zločin genocida. U tom pogledu, najdrskiji su svi političari iz RS i radikali iz Srbije. Odbijanje priznanja zločina, nikako ne može biti put pomirenja i stabilnog mira. Drsko poricanje krivice i odgovornosti i nastojanje da se zločin relativizira, a zločinci zaštite od krivične odgovornosti, samo izaziva podozrenje kod Bošnjaka i produbljuje nepovjerenje i sumnje u stvarne namjere poricatelja čak i vidljivih zločina. U kontekstu ovoga problema, pogrešno bi bilo opravdavati kukumavčenje bošnjačkih političara, koji su se ukopali u šančeve stradalnika i sve životne probleme podvode u rubriku "žrtve". Nemoralni ljudi, zasjeli u fotelje vlasti, svoju nesposobnost i neodgovornost brane politizacijom i najbeznačajnijih pitanja da prikriju bezidejnost i ograničenu kreativnost. Na taj način, krivica se prebacuje na suprotnu stranu i odnosi se zaoštravaju da bi se sačuvale pozicije na vlasti. Svi ljudi u javnom životu u skladu sa svojim intelektualnim mogućnostima i društvenim položajem, dužni su aktivno raditi na otvaranju putova i vizije napretka našega zajedničkog života.

Beščašća u genocidu koji su izveli u BiH u ratovima 1941/45. i 1992/95. ti ljudi su i u poratnom vremenu nastavili, radeći uporno na zataškavanju zločina i njihovih izvršilaca.

U ratu 1941/45. njihov omiljeni način prikrivanja tragova zločina, bilo je spaljivanje žrtava, bacanje u rijeke Ćehotinu, Taru i Drinu oko 960 tijela, u špilje oko 90 i krečanu 27 žrtava. Spaljena su 2.572 tijela. Žrtve su spaljivane žive ili zaklane u kućama ili štalama.

Kao prag kriterija masovne grobnice i zgarišta uzimao sam 5 i više osoba, prema kom sam našao 58 mikrolokacija iz II svjetskog rata i 36 iz agresije 1992/99. Recimo u ratu 1941/45. u selima u dolini Sutjeske, (Ćurevo i dr.) spaljene su 284 osobe, a što su uradili Crnogorci iz Pive i Mratinja, a u selima Kuta, Vrbnica i Žikovci spaljeno je 235 osoba. U selu Žikovci kod Foče, na dan četničke okupacije Foče 19. 08. 1942. spaljeno je u kući Haskovića 120 osoba, a u selima Čelebići 100, Fališi 154, Toholji 102, Kunovo 96, Previla 98, Grubojevići 72, Grdijevići 160. itd. Ovdje su istaknuta samo neka najmasovnija stratišta i zgarišta, a detaljni podaci o njima, predstavljeni su na grafičkom pregledu masovnih grobnica.

Sve mlade žene i djevojke, prije ubistva, silovane su. Mnoge od njih su ponižavane, na očigled roditelja i drugih članova porodice. Djecu su mrcvarili na očigled majki, bodući ih noževima po tijelu ili ih klali. Drastičan primjer šakalske krvožednosti je slučaj nesretne Safije Zec u Kunovu, koju je četnik zatekao u porođajnim mukama i sačekao rođenje bebe kojoj je odmah odsjekao glavu. U Papratnu su Fatimi Hodžić, u međunožje stavili posudu sa žarom i tako je umorili, a u Dragojevićima izvjesnog Mandža i trudnu mu ženu, žive nabili na ražanj i pekli ih. Bilo je slučajeva, da nisu priklali žrtve, koje su preživljavale klanje. Jedan od takvih slučajeva, bio je Ramo Abdović iz Vikoča, koji je preživio klanje. Poslije rata svjedočio je na suđenju svojim koljačima. Rodbina ovih zločinaca je preskupo naplatila Ramovu hrabrost. Iz zasjede su ubili njega, dva mu sina i brata 1951. godine. Tako su potencijalni svjedoci zastrašivani, zbog čega nisu svjedočili u policiji niti na sudovima protiv ubica njihovih najdražih. Frapantna je činjenica, koliko su bili bezdušni i bezosjećajni koljači kada su npr. u porodici Vejo, među 30 članova porodice zaklali 19 djece od 1. do 14. godine života. U strukturi žrtava u dolini Sutjeske u periodu od 20. decembra 1941. do 20. januara 1942. među 412 žrtava bilo je 188 djece od 3 mjeseca do 15 godina starosti (45,6%). Ovo je eklatantna potvrda četničkog bezumlja i bezosjećajnosti.

UTVRĐIVANJE ZLOČINA I KAŽNJAVANJE ZLOČINACA. Krucijalno pitanje suočavanja sa prošlošću je, utvrđivanje žrtve i njenog ubice. Odmah poslije završetka rata, 1946. vlasti su formirale Zemaljske komisije višenacionalnog sastava, od mjesnog narodnog odbora preko sreza do Republike. I ovi organi su se susretali sa nizom problema, zbog

čega su dokumenti ostajali nepotpuni. Rijetki su ispitanici davali podatke o ubicama iz dva razloga. Jedan razlog je što nisu poznavali ubicu, a drugi najčešći, bio je strah od tih ubica, jer su oni bili prijetnja njihovim životima. Naime do 1955. po planinskim predjelima opštine krili su se odmetnici, četnički ratni zločinci i ubijali su osobe na koje su im ukazivali jataci. Ubili su 48 odbornika političkih aktivista, vojnika i ljudi na koje su sumnjali da sarađuju sa organima OZN-e.

Odmetnici su svojim terorističkim akcijama, djelovali kao ozbiljna prepreka istinitosti podataka, rodbine žrtava. Drugi razlog, u slučajevima gdje su stradale čitave porodice nije imao ko dati podatke. Sljedeći razlog je, što ljudi nisu znali ništa o sudbini onih koji su otišli u izbjeglištvo i tamo negdje stradali ili se nisu vratili iz muhadžerluka. Kao što se vidi, brojni su razlozi, koji su nepovoljno djelovali na utvrđivanje ratnih zločinaca. Dodajmo tome i negativne stavove ključnih političara Sreza, koji su iz nepoznatih razloga željeli umanjiti broj žrtava četničkih zločina. I ovo je doprinijelo da mnogi od ratnih zločinaca izbjegnu zaslužnu kaznu. Mnogi su se pokrili svojim kratkim učešćem u dobrovoljačkoj vojsci. Evo imena nekih od njih. **Osuđeni**: Vojin Todorović, Dobrosav Jevđević, Zaharije Ostojić, Vasilije Bodiroga, Ljubo Perišić, Branko Radović, Neđo Mališ, Danilo Samardžić, Neđo i Lekso Stanojević, Vojo Bjelogrlić, Đorđo Lugonjić, Vojo Mališ, Obrad Dostić, Vlado i Gojko Slijepčević, Vasika Ivanović;

Poginuli: Braća Dušan i Sreten Stanojević, Strajo Kočović, Milan Matović, Danilo Hadživuković, Jagoš Novović, Spasoje Dakić, Vlado Šipčić;

Pobjegli: Sergej Mihajlović, Radivoje Kosorić, Boro Blagojević;

Kazne izbjegli: Milan Perišić, Milovan Perišić, Vasilije Marković, Vidoje Kalajdžić Mitar Šain, Boško Bendić, Mato Rašević. Među nabrojanim, samo su imena dijela zločinaca.

Genocidna agresija na RBiH 1992/95.

U XX stoljeću, preko BiH prostora pregrmljeli su dva svjetska i jedan regionalni rat. Foča sa svojom teritorijom bila je poprište bjesomučnih borbi, a njeni građani žrtve okrutnih vojski.

Nakon okupacije Jugoslavije 1941. brojni Srbi su iskazali spremnost da se aktivno bore protiv okupatora i domaćih izdajnika. Međutim, jedan procent od njih nije želio da se udaljava od svojih kuća i naselja, niti da se uključuje u partizanske jedinice koje nisu bile vezane za lokalne prostore. Ideja maršala Tita i VŠ NOPO bila je da se razvije što širi front snaga otpora okupatoru, što je bilo u suprotnosti sa stavovima D. Mihailovića i izbjegličke vlade Kraljevine Jugoslavije koji su cijenili da još nije vrijeme za oružanu borbu. Ustvari je trebalo sačuvati snage za podjelu vlasti na završetku rata. Draža Mihailović je u Bosnu poslao grupu oficira jugoslavenske vojske, da razbijaju partizanske jedinice i sprečavaju širenje NOP-a. Želeći privući što veći broj ljudi u antifašističku borbu, Tito je u januaru 1942. u Foči donio odluku o formiranju Dobrovoljačke vojske Jugoslavije. Lokalni komandanti četničkih jedinica, formalno su prihvatili ovu odluku i svi su se uključili u DVJ: Strajo Kočović iz Foče, Radivoje Kosorić iz Rogatice, Gojko Krezović od Goražda i drugi imenovani su za komandante Fočanskog, Drinskog, Romanijskog i drugih odreda. Međutim, većina ovih ljudi nije promijenila svoja politička shvatanja, bili su robovi svoje mržnje prema Muslimanima i komunistima. Oni su zadržali četnički duh, nastavili su pljačkati muslimansko stanovništvo i ubijati Muslimane, političke komesare i članove KPJ u svojim jedinicama. U fočanskom odredu došlo je do vojnog puča u jedinicama u selima Zakmur, Popi i Vrbnica, gdje je ubijen komesar Odreda Marković, a u Miljevini su odbijali položiti partizansku zakletvu. U maju 1942. Tito je donio odluku o rasformiranju jedinica Dobrovoljačke vojske, pošto nisu opravdale očekivanja. Pa i pored toga, dio ovih ljudi je zloupotrebljavao naziv Dobrovoljačke vojske i ostao je na terenu priključivši se lokalnim četničkim formacijama i nastavio činiti zlodjela, pod firmom DVJ, a formalan naziv DVJ poslužiće im kao alibi o učešću u NOB-i i zaštitu od odgovornosti za zločine koje su počinili. Vlasti su inače imale blaže kriterije prema četničkim zločincima, jer su njihovi zločini relativizirani, dobrim dijelom svjesno zataškavani, a naruku im je išla kadrovska struktura policije, sudova i organa državne bezbjednosti pošto su u tim organima bili rođaci, kumovi i prijatelji zločinaca. I kukavičko ponašanje rodbine žrtava pred sudovima i organima bezbjednosti, gdje su davali oslobađajuće izjave koje su štitile zločince od krivične odgovornosti i kazni.

Prema nezvaničnim podacima oko 90% ratnih zločinaca je izbjeglo kazne. Korumpiranost nadležnih organa, urodila je zaštitom ratnih zločinaca. Ova činjenica je obilato korištena u izgradnji stavova i shvatanja da se odgovornost za zločine može izbjeći i podstakla potomke zločinaca iz II svjetskog rata da se 1992. masovno uključuju u Karadžićeve paravojne i parapolicijske formacije i nastave genocidne radnje iz II svjetskog rata. Ohrabreni ovim saznanjima, mnogi od tih potomaka su se izuzetno lahko odlučivali za učešće u zločinima. Pažljivom posmatraču i analitičaru, ne može proći nezapažena činjenica, da su potomci kažnjenih zločinaca izbjegli aktivno uključivanje u ove paraformacije. Njihovo jezgro su činili potomci "lažnih partizana". Objektivne analize pokazuju da je ova pojava bila karakteristična, naročito za Bosansku krajinu, Posavinu i istočnu Bosnu. Zločine u oba rata češće su počinjali ljudi sa strane dovedeni koje žrtve nisu poznavale, a domaći bi se uključivali pod krinkom čarapa preko glave. U kasnijem dijelu rata i procesa genocida i oni se demaskiraju, i demaskirani divljaju nad komšijama, nesrbima.

Vrlo ozbiljnu pažnju i objektivnu analizu zaslužuje kompleksan personalni sastav izvršilaca genocida, od njegovih idejnih začetnika i inspiratora, preko planera, organizatora do naredbodavaca i neposrednih izvršilaca krvavih zločina. Genocidne radnje treba posmatrati, kako nad nesrbima, tako i nad nepoćudnim Srbima i svim ljudskim bićima bez obzira ko i u ime čega ih vrši. Najveća vrijednost na ovome svijetu je život čovjeka i ničim se ne mogu pravdati nasrtaji na tu vrijednost. Svrsishodno i korisno je sagledati njihove porodične korjene, radi zauzimanja pravilnog i pravičnog stava prema njima. Tako naprimjer Radovan Karadžić, potiče od oca koji je u sastavima D. Mihailovića bio vrlo aktivan u zločinima nad nesrbima, silovao djevojke i mlade žene, divljački ubijao nesrbe i pripadnike NOP-a, zbog čega je bio osuđen poslije rata. Pa ipak, njemu i sličnim njemu, porijeklo iz zločinačkih porodica nije smetalo da dođe u Sarajevo i završi fakultet, jer ga vjerovatno u Crnoj Gori ne bi mogao završiti, pošto mu te vlasti ne bi dozvolile, a posebno bi mu bio blokiran uspon u karijeri. Fama o ljudskim pravima uzrokuje kardinalne greške, na štetu lojalnih i čestitih građana, jer kriminogeni elementi to zloupotrebljavaju. U ovom slučaju, vrijeme je pokazalo da je dotični duhovno opterećen srednjovjekovnom hrišćanskom dogmom i psiho-filozofijom.

Karadžićevi najbliži saradnici Vojislav Maksimović, Velibor Ostojić, Petko Čančar i drugi vode porijeklo iz sličnih porodica. Ovi oholi, arogantni

tipovi, puni zavisti, srdžbe i iracionalne mržnje, folirantski glume vjernike u cilju obmane srpske javnosti, izmislili su priču, kako je on proviđenjem predodređen za predvodnika, ne samo Srba, nego i Rusa. "Mi smo stvarno uvjerni da smo na pravom Božijem putu i da će ovaj narod platiti svoj dug prema srpstvu i pravoslavlju. Svoje smrti, patnje i izdržljivost mi prihvatamo kao božiju milost i dar sudbine". Sebi je uvrtio u glavu, kako je on branitelj "našeg plemena i naše crkve, a Bog zna, da smo koristili sile koliko je bilo potrebno". Na optužbe iz Srbije da su bosanski Srbi klerikalci, odgovara: "Pravoslavna crkva, naprosto ne može biti klerikalna i da je Božija volja da se potpuno obnovi Srpska imperija i srpska država"[2] Opijen i opsjednut pohlepom i častoljubljem, prezire sva iskustva i običaje svijeta. Kroz sve njegove tlapnje, provijava redizajnirani kolektivistički duh klerikalizma, nacionalšovinizma i izvjesna nota rasizma. Nova nacionalna mitologija, nastala je u nekoj vrsti smišljenog ili spontanog sinkretizma, šovinizma, klerikalizma, pravoslavlja, komunizma i klerikalnog fundamentalizma. Njegovi stavovi, u istoriji pridaju ekskluzivističko mjesto nacionalizmu, dok se moralni principi relativizuju. Ovo potvrđuje naše nedavno ratno iskustvo u BiH Karadžić kao lider zločinačke SDS, preko infrastrukture svoje stranke, obezbijedio je da se sačine spiskovi svih nesrba i nepoćudnih Srba, sa svim njihovim generalijama i podacima o imovnom stanju. Za realizaciju svoje politike, u društvenoj bazi, organizovao je **krizne štabove** od svojih najodanijih ljudi, koji su na terenu formirali paravojne, parapolicijske strukture, odlučivali o likvidacijama i progonu ljudi i nesrpskog stanovništva, odredili objekte sabirnih centara i koncentracionih logora. Ovi štabovi su djelovali kao operativni organi, koji su izvršavali planirane operativne zadatke genocida, kao i naknadne naredbe i instrukcije, kontrolisali nosioce pojedinih zadataka i ocjenjivali kvalitet njihovog izvršavanja, informisali vrhušku i predlagali nove mjere. Prema tome, pripadnici tih "zmijskih gnijezda" su inicijatori i potstrekači zločina genocida na terenu.

Ti spiskovi su predati izvršiocima na osnovu kojih su oni obavljali svoje neljudske, prljave poslove, a imali su ih i krizni štabovi radi kontrole. Paravojne i parapolicijske jedinice SDS-a, kao kasnije i regularne jedinice vojske i policije Republike Srpske, "savjesno" i odgovorno su izvršavale zadatke genocida, što srpska elita nastoji opovrći služeći se nečasnim

[2] Svetigora br 4. mart 1995. str. 14-23.

sredstvima laži i poricanja činjenica. Mnogi od njih su visokoobrazovani, ali im to nije smetalo da se svrstaju u zločinačke redove, kao što su učinili u Foči: Vojislav Maksimović, Petko Čančar, Velibor Ostojić, Rade Radović, Milorad Krnojelac, Boro Ivanović, Zoran Vladičić, Radovan Mandić, Danilo i Josif Miličić, Rajko Bojat, Radojica Mlađenović i Miodrag Jovičić (advokat).

Njihova zasluga je 2.268 ubijenih civila Bošnjaka, ili na neki drugi način nestalih, od čega 74 djece, 517 žena i 1.667 vojno sposobnih muškaraca, uništeno i do temelja razrušeno istorijsko jezgro grada Foče, porušeno 32 džamije, 9 mekteba i sve stambene jedinice bošnjaka. Kroz KPD Foča, prošlo je oko 709 (M -700 Ž-6 i D-3) Bošnjaka. Milorad Krnojelac, upravnik toga užasnog polja smrti, dičio se funkcijom dželata. U smrt je otpremio 322 osobe, prema podacima centra za dokumentaciju Udruženja logoraša FBiH. Kukavički i besramno se branio u Hagu, nastojeći pobiti činjenice koje su bile vidljive i vrlo konkretne. Ovaj zločinac je zatvorenike slao na stratišta na udaljenostima od 100 metara od KPZ, (most na Drini), do 45 km, koliko je udaljena jama PILJAK u planini Maluša (Zelengora) u koju su bacili 72 žrtve, rudnik uglja i tuneli u Miljevini.

Pored koncentracionog logora u Foči, bilo je još 13 sabirnih centara, kao i logor u Kalinoviku.

- U predgrađu Foče, Livade, magacini OpŠTO i TRO "Perućica" 81 zatvorenika (M-58, Ž-14, D-9)[3], ubijeno 5);
- Buk bijela 53 zatvorenika, (M-1, Ž-30, D-22, U-1);
- Kuća zatočenja, Matovića kuća 36 zat. (M-8, Ž-19 i D-17);
- Kuća zatočenja, kuća Muniba Hadžića 27 zat. (M-8, Ž-24, D-9,U-1);
- Presjeka 34 zat. (M-34);
- Kuće zatočenja u s. Đeđevo, 95 zat, (M-18, Ž-45, D-32);
- Kuća zatočenja, kuća Asime Džanko 19 zat. (M-3, Ž-12, D-7, U-1);

[3] Slova znače: M-muškaraca, Ž-žena, D-djece.

- Kuće Krek Ramiza i Šandal Zahira,71 zatv. (M-38, Ž-26, D-7)
- Hotel Bukovica 34 zat. (M-3, Ž-28 D-3, U-5);
- Miljevina, Karamanova kuća, Motel, policijska stanica 102 zatv. (M-5, Ž-53, D- 44, U-3);
- O.Š. Brod 40 zat. (M-26, Ž-10, D-4);
- "Partizan" Foča 196 zat. (M-7, Ž-103, D-86,U-4);
- Š.C. Aladža 104. zat. (M-4, Ž-59, D-41).

Iz ovih podataka, vidi se da je kroz logore prošlo 1.601 čeljade, od čega 894 muškarca, 423 žene i 284 djece. Od toga su ubijena 342 lica. Ovome pregledu treba dodati još petnaestak najluksuznije opremljenih bošnjačkih stanova u gradu i Miljevini, koje su pojedini ratni zločinci okupirali i koristili se njima za seksualno iživljavanje na bespomoćnim bošnjačkim djevojčicama, djevojkama i mladim ženama.

Svim elementima procesa genocida, neposredno je rukovodio Krizni Štab SDS i njegovi mentori, Vojislav Maksimović, Velibor Ostojić i Petko Čančar. Organizatori i rukovodioci genocida pokušavaju na sve moguće načine da izvrdaju svoju ličnu odgovornost, za genocid koji su organizovali, naređivali, izvršavali i kontrolisali. Njihov sudski progon skoro da je utopija, jer su po nekakvoj klasifikaciji Haga, svrstani u kategoriju lakših zločinaca, čime su zaštićeni od sudske odgovornosti, jer ih najvjerovatnije ni domaći sudovi neće procesuirati.

Izrazi čuđenja i negodovanje građana na praksu Haškog tribunala, čiji sudije čine sve kako bi relativizirali krivice pojedinih optuženika i izrekli im što niže vremenske kazne. Ta praksa se opravdano smatra nemoralnom, jer krivci ne odgovaraju jednovremeno za ubistva i silovanja koja su počinili, kao što je bio slučaj Kunarca, koji je osuđen samo za silovanje, a ne i za dokazana ubistva. Desila se očekivana opstrukcija sudstva RS, koje za 10 poratnih godina nije procesuiralo ni jednog četnika ili rukovodioca genocida. Vrhunac poratne frustracije isplivao je na površinu u domenu odnosa prema ratnim žrtvama. Pod okriljem političkih faktora, a u cilju prikrivanja dokaza o zločinima, brižljivo se prikrivaju masovne grobnice i produžava agonija porodica čiji su članovi pobijeni. Predugo to traje, kao trijumf neljudskog idiotizma onih koji na taj način manifestuju

svoju bestijalnu moć. Zajednički imenitelj svih žrtava je njihova apsolutna nevinost. Kao kriterij prepoznavanja buduće žrtve, uzimana je formalna religijska pripadnost. Nebitan je bio vojni status, političko opredjeljenje ili angažovanost, spol, životno doba žrtve. Etnos je bio ključni i jedini faktor. Koordinirano, u tijesnom sadejstvu, zločine su vršile paravojne i para-policijske kao i regularne strukture RS pod rukovodstvom SDS-a. Političku stranku SDS, koja je bila motorna snaga genocida, koja je pokrenula tu krvoločnu akciju, još niko nije optužio za organizaciju i izvođenje genocida. Ovaj glas osude neodgovornonosti, treba da se čuje u našoj i svjetskoj javnosti, kako bi se zaoštrilo pitanje odgovornosti ljudi koji rade u institucijama nadležnim za pokretanje odgovornosti ratnih zločinaca. I u ratu 1992/95. Bošnjacima je otet životni prostor u Podrinju, istočnoj Hercegovini, Semberiji, Posavini i Banjalučkoj regiji i sada su sabijeni na prostore Sarajevske kotline, izraubovane i devastirane doline rijeke Bosne.

Uzrok krvavih događanja u navedenim ratovima i divljačkom uništavanju bošnjačkog naroda, njegovih imanja, istorijskih spomenika, bogomolja i zatiranja tragova njegovog življenja na ovim prostorima, jeste isključivo borba za životni prostor. Uništavajući, vandalski nasrtaji na bošnjački narod imaju klicu u atavističkoj mržnji proizvedenoj, gubitkom famozne Kosovske bitke, isfrustriranih srpskih političara, istoričara, književnika i dijela crkvenih velikodostojnika. Ideološko-politička platforma SPC zločina i agresivnog kidisanja na nesrbe, leži u teoriji "krvi i tla" koju velikosrpski intelektualci kontiunirano održavaju i pothranjuju. Stvorili su jedan odvratan stereotip muslimanskog čovjeka, koji služi za osnovu razvijanja patološke mržnje pema pripadnicima ovoga naroda. Široka je lepeza sredstava koja se u te svrhe koriste. Prije svega, to su mitološke priče, junački epovi, književna djela, proza i guslarske pjesme i (paralelna) historija, mitovi o drumskim razbojnicima, hajducima kao nacionalnim junacima, sve vrste medija i crkvena okupljanja naroda. Porodice i porodična okupljanja su posebni časovi, "paralelne istorije" gdje se pričaju historijski falsifikati i laži, ali se djeca napajaju tim opijatom zla. Još od ranog djetinjstva se kod djece njeguje kult mržnje, nepovjerenja prema bošnjačkoj djeci, kao stranim uljezima na ove prostore i u školama kroz istoriju ili književnost se bošnjačkoj djeci nabijaju kompleksi niže

vrijednosti. Bošnjačko stanovništvo je bilo izuzetno kulturno zaostalo,[4] jer je oko 85% bilo nepismeno i u svim periodima bilo je u inferiornom položaju, izloženo hajdučkim prijetnjama, ubistvima i totalnim pljačkama stoke i paljevinama objekata. Lažan motiv mržnje je konverzija bošnjačkih prapredaka u islam. Poziv na povratak u pravjeru je dvoličan, podmukao i neiskren. Srpski extremisti su za posljednjih 100 godina, pobili pet puta više muslimana, nego što su Turci za 500 godina vladavine pobili hrišćana. Velikosrpski intelektualci glume ljude kratkog pamćenja, a omiljen im je stil ponašanja i definisanja istorijskih događaja. Laž i falsifikati su glavni argumenti njihove istoriografije.

U XIII i XIV stoljeću srednjovjekovna država bila je u ekspanziji. U XIV stoljeću, posebno pod vladom cara Dušana osvojila je i znatne dijelove Vizantije, a izgubila ih pod vladom njegovih nasljednika. Jednu od tih bitaka, bitku na Kosovu 28. juna 1389. godine velikosrpska ideologija pretvorila je u XIX stoljeću u mit, kao bitan stub srpske, antimuslimanske politike, koji se stalno nadograđuje. Srbijanski političari, na čelu sa Miloševićem, nastojali su prikriti svoju razbijačku djelatnost jugoslavenske države. Javno proklamujući plan odbrane Jugoslavije oni su defakto prikrivali zločinački plan stvaranja Velike Srbije što su u službenim krugovima čuvali kao top tajnu. Vojni planeri za ostvarenje ovog strategijskog cilja, planirali su i varijantu genocida, ukoliko se isti ne mogne realizovati putem diplomatskih akcija. U tom okviru cilj borbenih dejstava je vojnički poraziti snage protivnika borbama i koncentracionim logorima fizički uništiti što veći broj fertilno sposobnih muškaca i tako izazvati stagnaciju i zastoj u prirodnom priraštaju populacije. Kao strategijska radnja, prihvaćeno je silovanje žena od 12 do 70 godina. Ovo je urađeno zbog poznate osjetljivosti muškaraca, na pitanje čistoće i neprikosnovenosti ženinog dostojanstva i nevinosti. Uz to poznata je i psihološka osjetljivost žena čije se dostojanstvo pogazi i skrše ideali, o sreći, životu i veličina traume i duševnih bolova nakon preživljenog silovateljskog šoka. Ta trauma je

[4] Istorijske okolnosti su uslovljavale stagnaciju i zaostajanje Bošnjaka - Muslimana. Prije svega sporo je sazrijevala nacionalna svijest u glavama njihovih intelektualaca. Tome je doprinio i ignorantski stav i odnos vlasti prema tome narodu. Sa zakašnjenjem se počela buditi njihova nacionalna svijest. Njihova inteligencija se razapinjala između srpstva i hrvatstva i emotivnih veza sa Turskim vremenima.

trajnog karaktera od koje se rijetka žena oporavlja. Dakle, ubijanje muškaraca, žena i djece i staraca, i silovanje žena, djevojčica, djevojaka, mladih i zrelih žena i ponižavanje muškaraca u koncentracionim logorima sve to treba proizvesti dugotrajne psihološko-moralne traume sa negativnim posljedicama za natalitet toga stanovništva kao i slamanju borbenog duha i morala kod boraca i njihovih porodica. Rušenjem privatnih, religijskih, kulturnih i privrednih objekata, uništiti interes za povratak Bošnjaka i etnificirati osvojene rejone i tako stvoriti etno jedinstvene društvene zajednice i obezbijediti bezuvjetnu nacionalnu dominaciju.

Istorijsko iskustvo fočanskog kraja, svjedoči o svim plimama i osekama nasilja koje se ovdje događalo. Stanovnici ovoga kraja imaju bogato zlosrećno iskustvo iz života u neprijateljskom okruženju i preživljenih akcija etničkog čišćenja. Neobilježene granice seoskih atara u tom kraju, uvijek su pretstavljale opasnost i mogućnost doživljavanja neugodnosti. Kod običnog čovjeka, svaki prolazak kroz selo onih drugih, izazivao je strah od mogućnosti kakvih uvreda, provokacija, izazova ili bijesnih nasrtaja fanatiziranih osoba.

Istorijska baština straha i nepovjerenja i nacionalne tjeskobe, koja emotivno razdvaja ljude ostavlja duboke tragove u svijesti i duhu ljudi. Ti tragovi su duboki, skoro neizbrisivi, pogotovo ako se stalno produbljuju i osvježavaju. U fazi razaranja SFRJ, buknuli su maligni nacionalizmi koji su proizveli najveći genocid na BiH prostorima.

Demokratija je ideal svakog progresivnog i humanog čovjeka. Teoretski, ona podrazumijeva ravnopravnost, humanost u interljudskim komunikacijama i odnosima. Međutim, naše istorijsko iskustvo demantuje ovu hipotezu o demokratiji. To iskustvo, dodaje dopunu definicije, da demokratija kao sistem vladanja nosi karakter ljudi koji se dokopaju poluga moći, koristeći demokratiju. Pošto demokratija najdirektnije reflektuje stanje duha naroda, nju su iskoristili nacionalist i nametli svoja uskogruda shvatanja kao vladajuće principe supremacije, što je naišlo na plodno tlo mržnje, netolerancije i predrasuda. Našli su se političari spremni da pokrenu negativnu energiju, da nemilosrdno razaraju sve što je ljudsko u međuljudskim odnosima, da njegujuju mržnju kao ključni faktor njihova opstanka na vlasti. Mržnja je izvanredan opijat od koga se kontaminirani teško liječe.

Političke pretenzije, ključnih političara i njihovih političkih stranaka, treba posmatrati kao idejne izvore njihovih političkih platformi. Ove pretenzije su suprostavljene jedna drugoj. Njihova baza je uvjerenje da su **Oni** krivi za sve **Naše** nepravde i nedaće. Ovo su opasne politikantske premise, koje se moraju prevazići u interesu stabilnog mira, ekonomskog napretka. Savremeni akteri politike istakli su pitanje identiteta kao krucijalno pitanje i time kao da su među se ubacili kost oko koje se glože. Srpski i hrvatski nacionalisti, kao da su shvatili, da afirmacija identiteta Bošnjaka, ugrožava njihovu nacionalnu homogenost. Ne biraju sredstva ni metode, da ospore tu istorijsku činjenicu. Ovo je u krugovima nacionalista, doživljeno kao prijetnja Bošnjaka da u novoj državi kao većinski narod ne postanu dominantan faktor. Doduše, ovom strahu su doprinijeli svojim nepromišljenim izjavama i neki diletanti iz užih političkih krugova Bošnjaka.

Svijest nacionalista, kao da je okovana metalnim stegama, čija je kruna nacion, isključivi, ideal postojanja, jer u njemu vide svoju sreću. Političke i religijske elite su nacion digle na nivo "svetoga". A sveto se brani, za njega se živi, bori i sagorijeva. Svetinje su sloboda, vjera, nacija, domovina (otadžbina, sveta knjiga, porodica) itd.

Postavlja se pitanje, da li ima izlaza iz ovog začaranog kruga, i ako ga ima, gdje je on? Odmah treba reći, izlaza ima i on je u ljudima, njihovoj svijesti i spremnosti da podrže one ljude koji pokreću pitanje njegovog prihvatanja i slijeda. Iako je teško do njega doći, treba znati da nije nemoguće. Za to su potrebni ljudi, čistih progresivnih ideja i odlučnog karaktera. Takvi ljudi postoje, ali ih treba podržati, a i oni da pokažu da su spremni ići u javnu konfrontaciju sa nacionalistima. To zbog toga, što se gluhi barut ne čuje, jer nema pucnja, a u ovoj situaciji glas otpora bi se morao čuti u masi, pa bi imao odjeka. Još su žive generacije koje pamte konflikte diljem Evrope, koji su nosili nacionalna obilježja. I historija je to zabilježila. A mi, ovovremeni stanovnici Balkana svjedočimo posljednjih 60 godina, da sukobljeni Evropljani prevazilaze te sukobe, da se udružuju, sarađuju i unapređuju kooperaciju, razvijaju ekonomsku, kulturnu, sportsku i političku saradnju. U krilu sva tri konstitutivna naroda, postoje umni ljudi, kojima na srcu leži ideja sloge i prijateljske saradnje i jačanja atributa koji će državi BiH donijeti ugled na međunarodnom planu, a njenom stanovništvu mirne snove, ekonomski prosperitet i blagostanje, srećna djetinjstva i mladost dolazećim generacijama. To će

se desiti, ako ne prije, onda kada politički egoisti i narcisoidi, kontaminirani nacionalističkom tjeskobom i isključivosti, budu bačeni na smetljište istorije. To će biti onih dana kada političari shvate da oni nisu na vrhu, da bi zavađali narode, produbljivali sukobe i mržnju, već da trasiraju putove mirne saradnje i svestranog društvenog napretka onih u čije ime drže odgovorne pozicije. A da bi to postala naša zbilja, naši političari (sva tri naroda), morali bi razbiti granice straha, eliminisati nacional-šovinističku i međuvjersku mržnju, netoleranciju i težnje za supremacijom koja vječito opterećuje odnose među narodima. To se smatra karakternom crtom naroda, ali prvenstveno to je karakteristika političara. Ovdje se postavlja pitanje, zašto nema političara koji bi se prihvatili pionirskog posla, izgradnje novog karaktera svoga naroda? Zbog toga, što bi takvi političari morali preuzeti rizik da se nađu na suprotnoj strani javnog mnjenja i budu etiketirani kao izdajnici.

Egoističnim interesdžijama, profitabilnije je držati narod u strahu i proizvoditi neprijatelje. Ta psihologija, objektivno je odslikana, na kraju jedne pjesme Konstantina, kada konjanici ulaze u neki grad i donose vijest "nema više varvara na granici" a iz mase je neko uzviknuo, "šteta, oni su nam bili rješenje" Na kraju je utvrđeno da je to bio političar. Tu poruku je znao Alija Izetbegović, kada se suprostavio Holbrukovoj namjeri da zabrani SDS. To je učinio, ne iz ljubavi prema SDS, nego iz uvjerenja, da strah kod Bošnjaka neće nestati dok je SDS u funkciji, jer to je siguran generator straha, što sigurno garantuje, ostanak njegovih sljedbenika na vlasti.

Nove generacije, koje stupaju na javnu scenu, vjerovatno će iznjedriti svoje junake koji neće biti pod teretom samara nemilosrdmih sebičnjaka i eksploatatora, kod kojih će nestati nevidljive niti straha, mržnje, predrasuda, netolerancije i nacionalističke supremacije. Oni treba da budu rasadnici druželjublja, prijateljstva, slobode, sigurnosti, iskrene ravnopravnosti, svetionici napretka i blagostanja, radi sebe i svojih nasljednika.

Fenomen supremacije, neki teolozi plasiraju, kao obavezu koju je vjernicima naredio svevišnji Bog. Na toj opasnoj floskuli odgajaju, ne vjernike, nego bezumne fanatike. Zna se da je žrtva toga bezumlja bio egipatski predsjednik Sadat, pošto je u tim krugovima smatran nevjernikom. Nosioci tih ekstremnih ideja, su bučni, agresivni, nametljivi i nasrtljivi. Ubicama Sadata Bog nije pružio nikakvu pomoć, vlast je ostala nepromijenjena. Duhovni vođa Islamboul - džihadističke organizacije, Abd

al-Salam Faraj, napisao je raspravu "ZABORAVLJENA DUŽNOST" (1981. g) nakon Sadatova ubistva.. Faraj je tvrdio: "da muslimani moraju obaviti jedan bitan zadatak. Bog je naredio Poslaniku Muhamedu, da uspostavi istinski islamsku državu… Zar nije došlo vrijeme da muslimani nešto preduzmu, Bog pita srdito! Zamislite koliko je on nestrpljiviji nakon 14 stoljeća! Muslimani zbog toga, moraju uložiti sve moguće napore da zadovolje Božiju volju. Oni ne smiju biti kao prethodne generacije, koje su vjerovale da islamsku državu mogu stvoriti mirnim i nenasilnim putem. Jedini način je bio džihad, sveti rat… Faraj je morao biti nemilosrdno selektivan. U tome procesu došlo je do iskrivljavanja shvatanja islama. To iskrivljavanje je došlo iz iskustva ugnjetavanja. Faraj je isticao da je mač jedini način za uspostavu pravednog društva. On je navodio hadis u kome se kaže da je Božiji Poslanik Muhamed rekao da će "svako ko nije spreman za vjeru umrijeti, umrijeće : kao da nikad nije bio musliman, ili kao neko ko se samo izvana pretvara, da je musliman, a iznutra je licemjer"[5] Iz ovoga primjera je vidljivo koliko je fanatizam opasan, jer mlade čiste umove, opterećuje nekrofilijom, apstraktnom filozofijom empirijski neprovjerljivom.

Militantni fanatizam, u sprezi sa kriminalnim grupama sa jakom finansijskom podrškom, predstavlja izuzetno opasnu pojavu, koju društvo treba suzbijati i nedozvoliti mu uzimanje maha u društvu. Nažalost u BiH pušu njegovi vjetrovi. Neki vjerski velikodostojnici, zloupotrebljavaju slobodu govora, prepotentno misleći da im njihove pozicije dozvoljavaju, da javno blebeću i neodgovorno siju sjeme mržnje i optužbe na one DRUGE. Savremena sociologija religija i politička teologija s pravom se ne zadovoljava teoretskom ljepotom i uzvišenošću nekih religijskih učenja ili svetih knjiga, nego je jedino bitno pitanje koliko je neka religija konkretno, opipljivo do srži, doprinijela opraštanju, pomirenju, nenasilju, socijalnoj pravdi u društvu. Veličanstvenost religijskog učenja više ne može biti izgovor za neljudsku religijsku praksu" (A. Kristić). Manje ili više, sve religije zloupotrebljavaju krilaticu fobija prema njima. Nesporno je da postoje fobije, ali nije istina da su one dominirajući model ponašanja prema religijama. Govor o fobijama prema religijama i nacijama u Bosni i Hercegovini eklatantan je izraz tjeskobe i nesposobnosti

[5] Karen Armstrong, BITKA ZA BOGA, Oslobođenje, 5. septembar 2009.

ili straha od suočavanja sa samim sobom, istinom i konsekvencama koje iz toga proizlaze. Analitičan pogled na priče o fobijama pokazuje da su govornici o njima čisti nihilisti, što je svakako zabrinjavajuća činjenica. Pod krilaticom brige za vjeru i narod, perfidno se krije briga za ideje ili bolje rečeno vlastitu vjeru u neke mitski estetizirane i idealizirane ideje, za vlastitu ideju boga. Nihilisti bježe od konkretnih akcija sadašnjosti, bježe u metafizičke teorije, bježe od javnog priznanja, ne priznaju tuđe žrtve, poriču ih i ne priznaju patnje stradalnika, posebno na protivničkoj strani. Jednostavno ih ignorišu. Oni se prave slijepi na socijalne nepravde koje čine ljudima oni uz koje su se prišljamčili, jer im oni garantuju moć.“ Odavno je jasno, da se iza svake apstraktne brige za vjeru i narod, pa i one religijski verzirane, krije tek prikrivena žudnja za političkom moći. Bog, Isus, Jevanđelje, Kur'an, Muhamed, majka Božija, sve su to ideološke zakrpe, crveni rubac s kojim političko-religijski fanatici mašu raji pred očima kao toreador pred bikom… No svi se ti mitovi međusobno hrane i podupiru ne bi li se postigla tlapnja o nedužnosti koja za sobom vuče dijaboliziranu sliku drugoga. A uz to se busa u prsa ekumenizmom i međureligijskim dijalogom. Ali izgrađen na tlapnji o nedužnosti, dijalog je ništa do nova prisila… Apstraktan i načelan govor koji se prikazuje kao briga za vjeru i narod, odnosno za imidž pravoslavlja, islama, kršćanstva, svetih knjiga, plod je rastrganosti vjerskih zajednica između žudnje za moći, dodvoravanja nacionalističkim projektima i za neljudskost opasnih poruka abrahamskih religija. Izabira se moć i dodvoravanje moćnicima, a opasne poruke tih knjiga, glede primjerice socijalnih nepravdi, umrtvljuju se načelnim i općenitim izjavama, bez veze s konkretnim mjestom i vremenom, iza kojih se sjajno skrivaju upravo tvorci, socijalne nepravde ili političko nacione mržnje“ (A. Kristić).

Kada se pored ostalog, sve ovo ima u vidu i sagleda sveukupna situacija i politički ambijent onda postaje razumljivo zašto traženje u ratu nestalih traje 15 godina, bez značajnijih pomaka. Mi smo na žalost svjedoci mitologiziranih zločina iz poslednjih ratova. Pjevaju se pjesme ratnim zločincima kao narodnim herojima. Te mitomanske pjesmice su pravi dugotrajni otrov. Obnovljene su one iz II svjetskog rata, a stihoklepci su proizveli nove za “svoje komandante“ To čuju i “božiji službenici“, ali ne odvraćaju pjevače od besmislice čiji su robovi. To bi bio njihov pravi doprinos miru, zbližavanju naroda, pomirenju i povjerenju. Ova

mala digresija u socioreligijske i političke sfere bila je neophodna, da bi se shvatila kompleksnost problema genocida, kao i vizija prevazilaženja bezperspektivnog stanja u koje su društvo uvalili političari nacionlisti uz podršku svećeničke elite, koja se i sama na ovaj način popela na vrh piramide nepravde.

U Drugom svjetskog ratu, (1941/45.) većina mladih i vojnosposobnih Srba pristalice ratnog zločinca Draže Mihailovića, se uključila u četničke redove. U ovim krajevima, vrlo snažne tragove ostavio je četnički Ravnogorski pokret, koji se, iako razbijen, uspio održati u ilegali cijelo vrijeme trajanja SFRJ. Naročit uticaj imao je u Učiteljskoj školi u Foči i kod polupismenog seljačkog elementa u regiji. Mislim, da nije potrebno posebno naglašavati zbog čega je Učiteljska škola bila u fokusu, jer se na taj način obezbjeđivao uticaj na buduće odgajatelje omladine. Agresija na BiH je pokazala da je u Foči postojalo vrlo snažno četničko jezgro, koje je iznjedrilo najbrojnije i najkrvavije ratne zločince, posebno iz reda srednje i visokoobrazovanih struktura. Ravnogorski pokret u Foči 1990. reaktivirala je SDS.

U II svjetskom ratu, prema zvaničnim podacima, četnici su u gornjem Podrinju ubili oko 22.238 nedužnih civila-Bošnjaka oba spola i svih dobnih uzrasta. Po opštinama, žrtve divljanja Dražinovaca su slijedeće: Foča 6.000 (1941/45.) i 2.390 (1992/95). Podaci za ostale općine odnose se samo na Odbrambeni rat 1941/45: Goražde 1.370, Čajniče 1.115, Rudo 400, Višegrad 3.213, Rogatica 2.500 i 8.000 žrtava iz pljevaljskog Sandžaka od kojih je većina stradala na području Čajniča i Goražda. Među ovim žrtvama bilo je 1.010 dijece do 15 godina starosti. Uočljivo je da su ovi prostori bili kao neka vrsta "laboratorija" za provjere validnosti koncepcije stvaranja homogene Srbije, čišćenja nesrpskog elementa i etnizacije prostora. Pobjeda NOV-e prekinula je završetak prve etape genocida. Druga etapa će čekati agresiju na BiH 1992/95. u kojoj će završiti potpuno čišćenje fočanskog područja od Bošnjaka, i ubiti novih 2.238 žrtava.

Suočavanje sa prošlošću

Kod nas je u opticaju, termin suočavanje sa prošlošću, a on podrazumijeva utvrđivanje žrtava i izvršilaca ratnih zločina i procesuiranje

istih. Čovječanstvo je dužno da shvati, da se ne može osloboditi svojih grijehova, ako ih ne označi za ono što oni jesu. Ovaj aksiom se ne smije gubiti iz vida, ako se iskreno želi graditi miran suživot, vratiti međunacionalno povjerenje bez čega ne može biti čvrstog i sigurnog pomirenja, slobode i mira. Međutim u agresiji na R BiH, zločinci su iskombinovali tehniku prikrivanja zločina, pa su pored spaljivanja posmrtnih ostataka žrtava, njihovog bacanja u pećine i rijeke izmislili sekundarne grobnice tj. raznošenje posmrtnih ostataka po nepristupačnim mjestima. Već je potrošeno 14 godina postratnog vremena, a još uvijek se traga za lokalitetima zločinačkih djela. Ovakom stanju je doprinijela neodgovorna nacionlistička politika stranaka na vlasti, kao i međunarodne zajednice koja nije svojim regulama obavezala Ministarstva unutrašnjih poslova i komande jedinica koje su vršile zločine, da su obavezni dati podatke o lokalitetima grobnica. Iz ove situacije postoje moguća dva izlaza, od kojih je jedan iraconalan, a drugi racionalan. Revizionizam istorije je iracionalan i štetan, pošto mediji glorifikuju stranu na osnovu koje grade svoje priče i pune ljudima glave kojekakvim "otrovima". Uslov je da mediji promjene svoju retoriku, što će oni teško prihvatiti, jer ideološke priče o prošlosti drže njihov tiraž. Proces suočavanja sa prošlošću treba shvatiti kao proces normalizacije, koji treba dovesti do društvenog mira. Ako se društvo zabetonira u prošlost, onda nema života ni u sadašnjosti ni u budućnosti. U prošlosti se ne živi, ona se glorificira, ideologizira i partikularizira. Racionalnim prilazom ovome pitanju, treba uspostaviti etički odnos prema njemu. Problemi i teškoće nastaju zbog različitih interesa grupa koje se suočavaju sa prošlosti, recimo u fočanskom kraju: preživjeli iz II svjetskog rata s jedne i s druge strane članovi njihovih porodica, zahvaćeni različitim ideologijama, čiji je uticaj značajan i dijelovi vjerskih zajednica i njhovih organizacija, mediji, dio političke kaste. Tu svakako ne treba isključiti jedan dio istoričara kod kojih su se uvriježile partikularne ideje i shvatanja, da svako iz svoga ugla treba osvjetljavati događaje. Prihvatanje ovog stava odvelo bi nas u vode iracionalizma i proces nikada ne bi bio završen. To bi bilo gnijezdo vječitog opasnog straha.

Da bi se ovaj zadatak pošteno i moralno završio, treba insistirati na sledećem:

1. Uspostaviti pravdu u državi i obezbijediti efikasne sudske organe koji neće razvlačiti procese i relativizirati i razvodnjavati krivicu optuženih i koji će izricati pravične sudske kazne.

2. U tužilačko-sudačkoj sferi, ubrzati procese i onemogućiti njihovo zlonamjerno razvlačenje.

3. Nastaviti konstruktivnu saradnju sa Haškim tribunalom, posebno u hvatanju i privođenju ratnih zločinaca.

4. Spriječiti organe vlasti i političke organizacije u pokušajima zataškavanja ratnih zločina. Pravično kažnjavanje ratnih zločinaca prihvatiti kao mjeru preventive i odvraćanja potencijalnih kandidata za takve aktivnosti u budućnosti.

5. Istraživanje ratnih zločina nastaviti, otkrivati njihove počinioce, a dokumenataciju dostavljati organima krivičnog gonjenja.

6. Međudržavnim ugovorima, a naročito sa susjednim državama, regulisati ekstradiciju ratnih zločinaca, a posebno onih sa dvojnim državljanstvom.

7. Obavezno ubrzati rad na otkrivanju grobnica i nestalih lica. Neopravdana je i višestruko štetna postojeća praksa, svakodnevno emitovanje informacija o grobnicama i pogrebnim manifestacijama, jer to ne samo što ne doprinosi smirivanju, nego naprotiv, uzburkava duhove i strasti. Možda bi bilo racionalno svesti to na nekakve petnaestodnevne ili mjesečne informacije.

REZIME

Na osnovu iskustva i vlastite spoznaje mogu pouzdano tvrditi da nekažnjeni zločini predstavljaju leglo novih zločinaca. Istorijska je činjenica da muslimanski narod na ovim meridijanima, od vremena gubitka bitke Osmanske vojske pod Bečom 1683. godine trpi progone i pogrome kao stalni gubitnik životnog prostora. Izgubljene su brojne vrlo značajne regije u Hrvatskoj, Srbiji i Crnoj Gori. Genocid se nad ovim narodom odvija kontinuirano po etapama. Najkrvavija etapa je bila ona u II svjetskom ratu. Međutim, genocid u ratu 1992/95, je bio još tragičniji.

Bošnjačka naselja su do temelja uništena, a stanovništvo protjerano. Ovaj genocid je organizovala SDS uz podršku SPC i jugoslavenske ili tačnije Srbijanske vlade. Oko 90% zločinaca iz II svjetskog rata su ostali nekažnjeni. Njihovi potomci su prihvatili praksu zločina uvjereni da će i oni proći bez kazne. I danas je glavni ratni zločinac Mladić van dohvata ruke pravde. Haški tribunal se dosta blagonaklono odnosi prema ratnim zločincima i ne kažnjava ih pravično prema zaslugama.

Tribunal izriče vrlo blage kazne, procese odugovlači. Još je gora situacija sa državnim sudstvom BiH. Nacionalne stranke su advokati zločinaca, štite ih kao svoje heroje. Ako se ništa ne preduzme u cilju unapređenja prakse sudova i poboljšanja efikasnosti njihova rada i ova generacija ratnih zločinaca će biti amnestirana, i služiće kao podsticaj novoj generaciji ratnih zločinaca.

SUMMARY

Based on experience and the own cognition, I can reliably assert that non- punished crimes represent the hotbed of new criminals. Historical fact is that Muslim people on these meridians, since loosing the battle of Ottoman army near Vienna in 1683, suffers expelling and pogroms as a permanent looser of the living space. Many important regions in Croatia, Serbia and Montenegro have been lost. Genocide over this people is being developed continuously by stages. The severest stage was that in the Second World War. However, genocide committed in the war from 1992 to 1995 was still more tragic.

Bosniak settlements have been destroyed to the foundation and inhabitants expelled. This genocide was organized by the SDS party supported by SPC and Yugoslav or, more precisely, Serbian government. Approximately 90% of criminals from the Second World War remained unpunished. Their descendents have accepted the crime practice convinced that they would also be unpunished. Even now, the main war criminal Mladić is outside the reach of justice. The Hague Tribunal rather benevolently treats the war criminals and does not punish them impartially as according to the merit.

The Tribunal pronounce very mild punishments, and stall the trials. Still worse is situation with the BiH state judicature. National parties are the criminals' advocates. They protect them as the own heroes. If nothing is undertaken in the aim of improving the court practice and improving its work effectiveness, this generation of war criminals will be amnested, too. It will also serve as encouragement to the new generation of the war criminals.

Mr. Zijad Bećirović, Međunarodni institut za
bliskoistočne i balkanske studije u Ljubljani

DA LI ŽIVIMO SA ZLOČINCIMA?

Uvod

Jedna od tema, koja sasvim sigurno zaslužuje veću pažnju poslije svih ratnih dešavanja je i odgovor na pitanje "Da li živimo sa zločincima?". Haški Tribunal je samo djelomično opravdao svoje postojanje. Pravosuđe u Bosni i Hercegovini i susjednim državama je potpuno zakazalo kada je u pitanju procesuiranje ratnih zločina i zločinaca. Susjedne države ne samo da ne pokazuju značajniji interes za to pitanje, nego sistematski blokiraju svako djelovanje u tom smjeru. Da je haški Tribunal u potpunosti obavio svoj zadatak i da su domaće institucije procesuirale zločince ne bismo imali situaciju, da na današnjoj političkoj sceni u Bosni i Hercegovini imamo nove voždove i prisutnu političku retoriku. Hapšenja i procesuiranja ratnih zločina nema bez aktivnog sudjelovanja domaćih vlasti. Najilustrativniji primjer za to je hapšenje Sadama Huseina u Iraku, koje ne bi bilo izvodljivo bez sudjelovanja iračkih vlasti. U BiH poslije rata nisu sprovedeni neki prijeko potrebni procesi. BiH nije izuzetak, jer ni Italija poslije 2. svjetskog rata nije sprovela proces defašizacije države i zbog toga sada u Italiji imamo pojave Berlusconija i njemu sličnih, političku retoriku i političke stranke, koje još uvijek "mirišu" na fašizam, netoleranciju i slično. Njemačka je izvela denacifikaciju države i imamo potpuno drugačiju situaciju.

Sa kime živimo?

Ako analiziramo izvještaj Komisije Vlade Republike Srpske za Srebrenicu iz 2004. godine u njemu je zapisano, da je u genocidu u Srebrenici neposredno ili posredno sudjelovalo oko 28.000 lica i ako se uzme u

obzir činjenica, da je u Srebrenici u julu 1995. ubijeno preko 8.000 ljudi dolazimo do približnog odnosa žrtava i egzekutora 1:4. Prema nekim istraživanjima u Bosni i Hercegovini ubijeno je najmanje 120.000 ljudi dolazimo do zabrinjavajućeg broja od oko 500.000 lica koja su povezana ili koja su sudjelovala u zločinima odnosno genocidu. To su lica, koja su bila sastavni dio infrastrukture zločina i koji poslije sudjelovanja u zločinu sada žive sa nama u BiH, Balkanu, Evropi, SAD i drugdje. Ni u kom slučaju ne želim licitirati sa brojem žrtvama zločina. Međutim, upotrijebio sam brojeve, da bi se prikazala dimenzija zločina i broj njegovih žrtava. Ipak, svjestan sam činjenice, da su politički projekt genocida i njegova ideologija osnova za genocid. Nažalost, brojevi su posljedice toga i zbog toga, između ostaloga, potrebno je govoriti i u brojevima. Dakle, zločinci i osobe povezane sa zločinima ne žive samo na mjestu zločina nego žive na cjelokupnoj teritoriji BiH, Balkana, EU, SAD i drugih država.

Što je zbog toga potrebno preduzeti? Rezolucija Evropskog parlamenta od 15. januara 2009. godine je pozitivan znak da su EU i međunarodna zajednica svjesni počinjenog genocida u Srebrenici, ali i općenito ratnih zločina u Bosni i Hercegovini. Zbog toga je neophodno pokrenuti inicijativu i aktivnosti da se EU, sve njene članice i generalno na nivou EU, preispitaju odnosno provjere sva izdana državljanstva, radne dozvole, izdate vize i odobreni boravci za sve osobe koje dolaze sa područja bivše SFRJ i ispita njihova eventualna povezanost i uključenost u počinjene zločine, počevši od 1991. godine. To je potrebno učiniti zbog svih onih koji su ubijeni, koji su nevino nastradali ali prije svega i zbog živih, porodica žrtava, kojima je potrebno osigurati barem djelomičnu satisfakciju i smiraj duše procesuirajući osumnjičene za ratne zločine i genocid. To je potrebno učiniti zbog svih nas, jer u mnogome od našeg odnosa prema zločinu zavisi i naša budućnost i budućnost naše civilizacije.

Pozitivni primjeri dolaze iz SAD, čiji su nadležni organi uhapsili pojedince, koji su bili povezani ili uključeni u ratne zločine u BiH, potom su optuženi za ratne zločine i procesuirani u SAD ili su izručeni odnosno nalaze se pred izručenjem Bosni i Hercegovini gdje bi im se trebalo suditi za počinjena nedjela.

Uloga domaćih vlasti

U svemu je neizbježna uloga domaćih vlasti. Zar se može očekivati, da pojedinci koji se trenutno nalaze u sigurnosnom aparatu BiH i entiteta, koji su neposredno ili posredno bili uključeni u zločine procesuiraju zločince? Ne isključuje se mogućnost, da se i na komemoraciji u Potočarima gdje se obavlja ukop žrtava genocida i u obezbjeđenju međunarodne konferencije nalaze policajci, koji su bili neposredno ili posredno povezani sa počinjenim ratnim zločinima. Zar se može očekivati, da ljudi koji su povezani sa zločinima ili koji su čak činili zločine procesuiraju zločince? Stvoreno je jako unutarnje povjerenje među svima koji su sudjelovali u zločinima. To međusobno povjerenje ne može razbiti međunarodna zajednica, ono mora biti razbijeno iznutra.

Zbog svega navedenoga opravdanim se postavlja pitanje, da li je BiH potreban bosanski Centar Simona Wiesenthala, jer ne može se očekivati, da oni koji su činili zločine ili su bili povezani sa njima sada kao pripadnici represivnog ili sigurnosnog aparata procesuiraju svoje saučesnike. U Bosni i Hercegovini je potrebno osnovati, prema modelu bečkog Centra Simona Wiesenthala, bosanski model takvog centra uz snažan međunarodni monitoring posebno SAD te dalje raditi na traženju i procesuiranju osumnjičenih za ratne zločine i genocid.

Iako je ovo naučna konferencija, ne može se, a da se ne govori i o politici, koja je značajno ili čak dominantno utjecala da se izvrše masovni zločini i genocid. Nažalost, u Bosni i Hercegovini još uvijek imamo političare, koji relativiziraju ili čak negiraju genocid. Očekivao sam neke od njih u Srebrenici, da se poklone žrtvama srebreničkog genocida i da tim činom pošalju jasan signal, da se distanciraju od onih, koji su sudjelovali u ubijanju i koji su počinili zločin. To su trebali učiniti, prije svega zbog sebe, da pokažu, da nisu isti kao oni koji su počinili zločin. Nažalost, poslana je sasvim drugačija poruka. Vlada Republike Srpske je vlada koja ima pravni kontinuitet sa Karadžićevom vladom RS. Također, činjenica je, da je aktualni premijer RS bio član Karadžićeve ratne Skupštine RS. Održano je 56 ratnih sjednica NSRS na kojima nigdje u zapisnicima nije zapisano, da se neko od tadašnjih poslanika u Skupštini suprotstavio tadašnjoj zločinačkoj politici ubijanja nesrba

uključujući i aktualnog premijera RS, ali je u transkriptima sjednica Skupštine zapisano ko je tražio razloge da se opravda raketni napad na Zagreb. Zbog raketiranja Zagreba i drugih zločina Milan Martić je osuđen na 35 godine zatvora, dakle, upravo zbog tog zločina. I događa se paradoks, da jedan takav političar drži lekcije, čak i moralne.

Zbog toga se želi politizirati i relativizirati zločin i tako pokušati izbjeći odgovornost. Pojedine političke elite imaju konkretan politički interes, jer tih skoro 500.000 pojedinaca predstavljaju njihove potencijalne birače.

Pojedini političari u BiH govore o nekim trajnim kategorijama. Navodno je Daytonski sporazum trajna kategorija. Javnost se time dodatno zbunjuje i obmanjuje. Daytonski sporazum se ne smije gledati i razumjeti izvan konteksta ostalih diplomatskih napora, koji su bili u to vrijeme učinjeni u regiji. Plan "Z-4" označava sudjelovanje četiri ambasadora – američkog, ruskog, britanskog i ambasadora EU i predviđao je podjelu Hrvatske u više enklava. Predviđeno je, da oko 25% teritorije Hrvatske pripadne tzv. srpskim enklavama. Taj plan je propao, jer su se hrvatske vlasti bojale, da bi se on ostvario i onemogućile su njegovu realizaciju vojnom akcijom "Oluja" uz materijalnu pomoć SAD. To je bilo moguće zbog toga, jer je Hrvatska tada bila u znatno boljem položaju nego BiH.

Daytonski sporazum osuđen na propast

Potpuno je jasno zašto Daytonski sporazum nije tako efikasan. Ako bi taj sporazum važio u BiH, a u Hrvatskoj važio Plan "Z-4" došlo bi do nekakvog balkanskog dogovora. Pošto je Plan "Z-4" propao, sa njim je i Daytonski sporazum osuđen na propast, jer je njegova suština upravo u tome, da je morao važiti istovremeno sa Planom "Z-4" u Hrvatskoj. Daytonski sporazum jeste zaustavio rat, ali nije doprinio i ne doprinosi modernizaciji Bosne i Hercegovine.

Aktivnosti odgovornih državnika ne smiju biti usmjerene ka jačanju Daytonskog sporazuma nego stvaranju tvrdih temelja bosansko-hercegovačke državnosti i stabilnosti cijelog područja i približavanja euro-atlantskim integracijama. To je moguće sa novim sporazumom, sa međunarodnim nadzorom i sa novim uređenjem BiH. Daytonski sporazum

star je skoro 14 godina, potpisala su ga tri predsjednika koji su već umrli. Samo jedan od njih bio je državljanin BiH i predstavnik njenih državljana, drugi je umro za vrijeme svog predsjednikovanja, dok je treći umro u Haagu. Tako Daytonski sporazum ne može biti osnova za modernu državu u Evropi što BiH svakako želi biti.

U tom kontekstu imamo situaciju, da je Srbija garant Daytonskog sporazuma, a istovremeno su donesene dvije rezolucije Savjeta bezbjednosti UN-a (752 i 757 iz 1992. godine) kojima su Savezna Republika Jugoslavija (Srbija i Crna Gora) označene i kažnjavane kao agresori na Republiku BiH kao i presuda Međunarodnog suda pravde kojom se jasno definira, da je Srbija odgovorna što nije spriječila genocid u BiH i da su počinioci genocida institucije Republike Srpske.

Naravno, u istom političkom kontekstu spominje se i Republika Srpska kao trajna kategorija. Nažalost, jedina trajna kategorija u Bosni i Hercegovini su ratni zločini i genocid.

Da li možemo i kako možemo spriječiti genocid? Poslije Holokausta (genocida nad evropskim Jevrejima) govorili su, da se holokaust ne smije više nikada i nigdje ponoviti. Dogodio se Vukovar, dogodila se BiH, genocid u Srebrenici, poslije Kosovo, a nedavno u Šri Lanki izvršen je genocid nad Tamilima.

Zaključak

Opravdanim se postavlja pitanje, da li se nalazimo u čekaonici novog genocida? Ukoliko ne učinimo dodatne napore, da svi oni, koji su bili uključeni u zločine i genocid budu izvedeni pred sud pravde, bez obzira kojoj etničkoj zajednici pripadali teško možemo očekivati pozitivne pomake neophodnog procesa pomirenja. Bosnu i Hercegovinu je potrebno učiniti jačom, boljom i prosperitetnijom. To će biti moguće ako se zadovolje istina i pravda, koji će producirati pomirenja. Svako drugačije ponašanje predstavlja pasivnost, pasivnost u ovom kontekstu može značiti i našu suodgovornost.

Zbog toga je zadatak odgovornih političara, koji vode Bosnu i Hercegovinu, da stvaraju nove realnosti, koje će omogućiti boljitak svim građanima Bosne i Hercegovine. Odgovor političara ne smije da bude

ovo je realnost. Političari koji tako govore su ljudi bez vizije i oportunisti. Ovakvu realnost niko ne želi u Bosni i Hercegovini.

Kada su u pitanju počinjeni ratni zločini i genocid na ispitu je djelovanje pravne države, koja možda jedina može ponuditi odgovore na sva navedena otvorena pitanja.

LITERATURA

1. "ETNIČKO ČIŠĆENJE" – GENOCID ZA "VELIKU SRBIJU". Dokumentacija Društva za ugrožene narode, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca Sarajevo, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo i Bosanski kulturni centar Sarajevo, Sarajevo 1996.
2. GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI 1991-1995 (Zbornik radova), Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Sarajevo, Sarajevo, 1997.
3. ZLOČINI NAD BOŠNJACIMA U SREBRENICI ZA VRIJEME AGRESIJE NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU 1991-1995 (Dokumenti i svjedočenja I), Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Sarajevo, Sarajevo, 1999.
4. Izvještaj Vlade RS o Srebrenici, Banja Luka, 2004.
5. ČEKIĆ, Smail, AGRESIJA NA BOSNU I GENOCID NAD BOŠNJACIMA 1991-1993, Ljiljan, Sarajevo 1994.
6. ČEKIĆ, Smail, KRESO, Muharem, MACIĆ, Bećir (2000): GENOCID U SREBRENICI SIGURNOJ ZONI UJEDINJENIH NACIJA, JULA 1995., Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti Sarajevo, Sarajevo 2000.
7. ∴ GENOCID – SLUČAJEVI, POREĐENJA I SAVREMENE RASPRAVE, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Sarajevo, Sarajevo 2007.
8. ŠABIĆ, Velid, GENOCID U SREDNJEM PODRINJU 1992-1995., Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2008.

REZIME

Haški tribunal je samo djelimično opravdao svoju ulogu. Domaće pravosuđe je potpuno zakazalo kada je u pitanju procesuiranje ratnih zločina. Susjedne države ne pokazuju značajniji interes za to pitanje. To se značajno reflektira na aktuelna dešavanja u poslijeratnoj BiH. Da je to urađeno odmah poslije rata na kvalitetan način sasvim sigurno ne bismo imali situaciju u BiH i u regionu takvu kakvu imamo.

U infrastrukturi i samim zločinima je sudjelovao veliki broj pojedinaca. Ako se uzme u obzir da je u izvršenju genocida u Srebrenici, prema podacima Komisije za Srebrenicu, sudjelovalo preko 28.000 pojedinaca u različitim ulogama, dakle odnos žrtve i realizatora zločina je 1:4. Kada se taj odnos prenese na nivo BiH, pod predpostavkom da je ubijeno 120.000 ljudi, dakle neposredno i posredno u zločinima je sudjelovalo 480.000 pojedinaca.

Gdje se nalaze ti pojedinci? Da li živimo sa zločincima? Podaci i informacije upućuju da živimo ne samo u BiH, nego i izvan BiH sa zločincima i ljudima koji su povezani sa zločinima. Dio sudionika zločina nalazi se na mjestu ili u blizini zločina, dok dobar dio njih živi u BiH, državama Balkana, EU, SAD i drugim državama.

Zbog toga je potrebno da države EU, EU kao cjelina, kao i druge države izvrše provjeru izdatih državljanstava, radnih dozvola, boravaka i viza za sve osobe sa područja bivše Jugoslavije, koji se od 1991. godine nalaze u tim državama.

Da li je BiH potreban bosanski Centar Simona Wiesenthala? Zar možemo očekivati, da pojedinci koji se trenutno nalaze u sigurnom aparatu BiH i entiteta, koji su neposredno ili posredno bili uključeni u zločine procesuiraju zločince?

Kakav može biti i kakav je potreban veći angažman međunarodne zajednice prije svega SAD i EU po tom pitanju. Mrtve ne možemo vratiti njihovim porodicama, rođacima i prijateljima, ali se mogu značajno povećati aktivnosti na traženju i procesuiranju ratnih zločinaca, kako bi se postigla barem djelimična satisfakcija za žrtve zločina i njihove porodice, jer bez istine i pravde nema pomirenja na ovim prostorima.

SUMMARY

The Tribunal in The Hague has only partially justified its role. The local judicature is the total failure when speaking of trilas for war crimes. The neighboring countries express more significant interest for this issue.

In the infrastructure and in the very crimes took part a great number of individuals. If we take into account that according to the data obtained by the Commission for Srebrenica, more than 28.000 individuals playing various roles took part in committing genocide in Srebrenica; it means the relation crime victim – crime perpetrator is 1:4. When we transfer this relation to the level of BiH, supposing that 120.000 people were killed, it means that directly or indirectly 480.000 individuals took part in the crimes.

Where are those individuals? Do we live with the criminals? Data and information suggest that we live not only in BiH, but also outside of BiH with criminals and with people connected with crimes. A part of participants in crimes is on the scene of the crime or in vicinity, while a good part of them live in BiH, Balkans states, EU, SAD and other states.

It is because of this that the EU states and EU as a whole, as well as other states check the issued Citizenship Certificates, work permits, residence permits, and visas for all persons from the area of the former Yugoslavia, who have been staying in these states since 1991.

Is a Bosnian Centre of Simon Wiesenthal needed to Bosnia and Herzegovina? Can we expect from the individuals who are now in the safe BiH and entity apparatuses, and who had been directly or indirectly included in the crimes, to trial the criminals?

What can be and how enhanced engagement of international community and USA and EU is needed for this issue. The dead cannot be returned to their families, relatives and friends, but the activities for searching and processing war criminals can be considerably enhanced, so as to achieve at least partial satisfaction for the crime victims and their families, since without truth and justice there will be no reconciliation on these areas.

Mr. Dževad Mahmutović i Mr. Nermin Lapandić,
samostalni istraživači doktoranti, Tuzla

GENOCID KAO POJAVNI OBLIK ORGANIZIRANOG KRIMINALA SA OSVRTOM NA BOSNU I HERCEGOVINU – ARGUMENTI "ZA" I "PROTIV"

1. Definiranje pojmova

Postojanje veze između genocida i organiziranog kriminala potvrdili su i profesori Petrović i Meško u svom udžbeniku KRIMINOLOGIJA.[1] Oni iznose konstataciju da genocid i ratni zločini, počinjeni na prostoru bivše Jugoslavije u periodu 1991. - 1995. godine, imaju i mnogobrojna obilježja organizovanog kriminala. Može se reći da je organizovani kriminal bio prateća pojava uz djela genocida i ratnog zločina. Značajkom kaznenog djela genocida i ratnih zločina može se smatrati i to što se obično vrše u vidu organiziranih kriminalnih aktivnosti, iako mogu biti počinjeni i od pojedinaca.[2]

1.1. Genocid

Riječ genocid, etimološki posmatrano, je složenica i nastala je od grčke riječi *genos* – rod i latinske riječi *occidere* – ubiti i označava napad usmjeren na određenu nacionalnu, etničku, rasnu ili vjersku grupu u cilju njenog uništenja.

Još u 19. vijeku pojavili su se prvi pokušaji da se na međunarodnom planu sankcioniraju određeni postupci i ponašanja kojima se, prije svega u ratnim okolnostima, krše principi čovječnosti i humanog postupanja.

---

[1] Petrović, Borislav i Meško, Gorazd, KRIMINOLOGIJA, Pravni fakultet, Sarajevo 2004, strana 197.

[2] Babić, Miloš i dr., KOMENTAR KRIVIČNOG/KAZNENOG ZAKONA BIH, Sarajevo, 2005, strana 557.

Nakon Petrogradske deklaracije, 1869. godine, usvojena je Ženevska konvencija 1874. godine, a u periodu 1889. – 1907. godine Haške konvencije. Izraz "genocid" prvi je upotrijebio Rafael Lemkin 1943. godine, poljski naučnik, zaposlen u američkom Sekretarijatu za odbranu. Drugi svjetski rat i užasi koje je on proizveo nagnali su saveznike da potpišu Sporazum savezničkih vlada o gonjenju i kažnjavanju ratnih zločinaca[3], te je na osnovu toga donešen Statut međunarodnog vojnog suda (u Nirnbergu), kao i formiran Međunarodni vojni sud koji je prvi put u istoriji sudio i kaznio ratne zločince.[4]

Tokom prošlog vijeka usvojeno je nekoliko važnih konvencija od kojih izdvajamo Konvenciju o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida,[5] Konvenciju o postupanju sa ratnim zarobljenicima, Konvenciju za poboljšanje sudbine ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu.

Prema Draženu Tripalo[6] prvu službenu definiciju genocida dala je Generalna skupština OUN svojom Rezolucijom od 11. decembra 1946. godine. Na osnovu ove Rezolucije Generalna skupština OUN je, 09. decembra 1948. godine, donijela Konvenciju o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida.

Odredbe Konvencije u cjelosti su uvažene prilikom izrade Statuta Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju[7] i Međunarodnog kaznenog suda za Ruandu. Godine 1998. Međunarodni kazneni sud za Ruandu proglasio je Žan-Pola Akajesija (Jean-Paul Akayesi) krivim za zločin genocida, zbog uloge koju je imao u genocidnim napadima na pleme Tutsi u vrijeme krize u Ruandi. Time je prvi put za pedeset godina, koliko je proteklo od usvajanja Konvencije, neko proglašen krivim za

---

[3] Sporazum je potpisan 08. augusta 1945. godine u Londonu.

[4] Nirnberški i Tokijski proces.

[5] Donešena na Generalnoj Opštoj Skupštini UN-a 09. septembra 1948. godine.

[6] TRIPALO, Dražen, GENOCID, RATNI ZLOČIN PROTIV CIVLNOG PUČANSTVA, UNIŠTAVANJE KULTURNIH DOBARA I OBJEKATA U KOJIMA SE NALAZE KULTURNA DOBRA, http://www.vsrh.hr/CustomPages/Static/HR/Files/DTripalo-Genocid_ratni_zlocin_protiv_civilnog.doc, 15. 09. 2006. g. strana 3.

[7] STATUT MEĐUNARODNOG KAZNENOG SUDA ZA BIVŠU JUGOSLAVIJU, http://www.un.org/icty/bhs/icty/documents/statut-b.pdf, 15. 09. 2006. godine.

zločin genocida. Drugi slučaj presude za genocid je presuda Radislavu Krstiću za počinjeni genocid u Srebrenici jula 1995.godine.[8]

U Kaznenom zakonu Bosne i Hercegovine[9] (KZ BiH) u glavi XVII, inkriminisano je kazneno djelo genocid. Pri formulaciji ovoga kaznenoga djela zakonodavac je prihvatao principe koje postavljaju gore navedeni međunarodni akti. Naročitu pažnju je posvetio Rimskom statutu[10] Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju. Pojedine inkriminacije u BiH kaznenom zakonu su gotovo istovjetne sa inkriminacijama u Rimskom statutu, te se može konstatovati da je BiH zakonodavac prihvatio najveće međunarodne standarde iz ove oblasti.

Uz male leksičke izmjene u Kaznenom zakonu BiH, uvažene su odredbe Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida.

Prema KZ BiH, član 171., genocid se definiše na slijedeći način:

"*Ko u cilju da potpuno ili djelimično istrijebi nacionalnu, etničku, rasnu ili vjersku skupinu ljudi naredi učinjenje ili učini koje od ovih djela:*

a) ubijanje pripadnika skupine ljudi;

b) nanošenje teške tjelesne ozljede ili duševne povrede pripadnicima skupine ljudi;

c) smišljeno nametanje skupini ljudi ili zajednici takvih životnih uvjeta koji bi mogli rezultirati njenim potpunim ili djelimičnim istrebljenjem;

d) uvođenje mjera kojima je cilj sprečavanje rađanja unutar skupine ljudi;

e) prisilno preseljenje djece iz te u drugu skupinu ljudi,

kaznit će se kaznom zatvora najmanje deset godina ili kaznom dugotrajnog zatvora."

---

[8] PREDMET KRSTIĆ (IT-98-33) - "Srebrenica", http://www.un.org/icty/bhs/cases/krstic/judgements/010902/krs-tj010802b.pdf, 15. 09. 2006. godine.

[9] KZ BiH , Službeni glasnik BiH 3/2003.

[10] Usvojen Rezolucijom UN-a broj 827 od 25. 05. 1993. godine, izmijenjen i dopunjen Rezolucijom broj 1166 od 13. 05. 1998. godine, izmjenjen i dopunjen Rezolucijom broj 1329 od 13. 11. 2000. godine i izmijenjen i dopunjen Rezolucijom broj 1411 od 17. 05. 2002. godine.

Iz ovako određenog genocida ističu se slijedeća obilježja ovog kaznenog djela:

Specifična namjera (dolus specialis) da se izvrši ovo kazneno djelo ili tzv. "genocidna namjera" je dvojako određena. Djelo ili djela opisana u zakonskoj inkriminaciji kaznenog djela genocida moraju biti usmjerena na *uništenje svih ili dijela pripadnika grupe*, a s druge strane to *mora biti nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa*.[11]

Namjera da se uništi dio grupe može se odnositi na njen brojčani ili kvalitativni dio. Namjera da se uništi veći broj pripadnika neke grupe podrazumijeva da se radi o želji da se grupa masovno uništi. Za razliku od ovog vida namjere može postojati i kao namjera da se uništi manji broj odabranih pripadnika grupe čiji bi nestanak imao znatan uticaj na opstanak grupe u cjelini. Ovakva namjera uništavanja grupe naziva se selektivnom. Najčešće se ovdje misli na osobe koje u bilo kom smislu imaju svojstva vođstva te grupe.

Namjera je također usmjerena na uništavanje pripadnika nacionalne, etničke, rasne ili vjerske grupe. Pripadnost ovim grupama je van želja pojedinaca koji im pripadaju. Uočljivo je da pripadnici nekih grupa nisu zaštićeni od uništenja ovom kazneno pravnom inkriminacijom. Tu se prije svega misli na pripadnike političkih i sličnih organizacija. Prema Horvatić – Šeparović, zaštita političkim i drugim grupama nije data zbog toga što je pripadnost istima stvar ličnog izbora, promjenjive su, a mogu biti i destruktivne te kao takve ne zaslužuju zaštitu.[12]

Pripadnost grupi je odlučujući faktor zbog čega se neko uništava, a ne neki drugi kriteriji, identitet itd. Krajnji cilj zločina mora biti uništenje grupe. Zločini se čine prema pojedincima, pripadnicima neke od nabrojanih grupa, s isključivom namjerom da se na kraju, uništi ta gupa.

Motiv pojedinaca, izvršilaca genocida, može biti drugačiji u odnosu na genocidnu namjeru cjelokupnog zločina. Pojedinac može biti motiviran svojom ekonomskom dobiti, dobitkom političke ili neke druge moći. Ovaj motiv može biti samo sekundarno obilježje njegovog postupanja,

---

[11] Ibid., (Pretresno vjeće), 02. august 2001., paragraf 550.

[12] BABIĆ, Miloš i dr., KOMENTAR KRIVIČNOG/KAZNENOG ZAKONA BIH, Sarajevo, VE/EK, 2005, strana 559.

primarna mora biti genocidna namjera, da bi taj zločin imao karakteristike, i mogao se okarakterisati kao genocid.

Dokazivanje postojanja specifične namjere, vrlo je teško. Taj postupak znatno može biti olakšan u slučaju da postoje izravni dokazi kao što su plan ili politika za provođenje genocida. Vrlo je rijetko postojanje ovakvih dokaza, pa se mora pristupati alternativnim dokazima. Postojanje specifične namjere može se dokazivati zaključivanjem na osnovu cijelog niza činjenica i okolnosti kao što su: opšti kontekst, počinjenje drugih kaznenih djela koja su sistematski usmjerena protiv iste grupe, obim počinjenih zločina, sistematsko izvršenje dijela nad žrtvama zbog toga što pripadaju jednoj konkretnoj grupi ili ponavljanje destruktivnih ili diskriminatornih djela.[13]

Radnja izvršenja kaznenog djela genocida određena je alternativno i sastoji se od više radnji usmjerenih na potpuno ili djelimično uništenje naznačene grupe ljudi. Prva grupa obuhvata kaznena djela protiv života i tijela, kao što su ubistva pripadnika grupe kao i nanošenje teških tjelesnih i duševnih povreda.

Prva radnja kojom se može izvršiti genocid je ubijanje pripadnika grupe.[14] Ubistvo obuhvata sve oblike namjernog lišavanja života, sa predumišljajem ili bez njega. Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju je ubistvo definisao kao smrt žrtve (pripadnika grupe) do koje je došlo uslijed djela ili propusta koje je učinjeno s namjerom da se žrtva liši života ili da joj se nanesu teške tjelesne povrede za koje je počinilac razumno mogao znati da bi mogle prouzročiti smrt.[15]

Genocid se može izvršiti i radnjama kojima se nanose teške tjelesne i duševne povrede pripadnicima grupe.[16] Nanošenje teških tjelesnih i duševnih povreda može biti učinjeno namjerno ili propuštanjem. Da bi neka povreda predstavljala radnju izvršenja kaznenog djela genocida mora se raditi o povredi čija je posledica dugotrajno i teško oštećenje

[13] PREDMET JELISIĆ (IT-95-10) - "Brčko", http://www.un.org/icty/bhs/cases/ jelisic/ judgements/010705/Jel-aj010705b.pdf, 15.09.2006.godine, (Žalbeno vjeće), 05.juli 2001., paragraf 47.

[14] KAZNENI ZAKON BIH, Službeni glasnik BiH broj 3/2003, član 171. tačka a).

[15] Op.cit., PREDMET KRSTIĆ, paragraf 484 i 485.

[16] Op.cit., KRIVIČNI/KAZNENI ZAKON BIH, ČLAN 171. tačka b).

sposobnosti osobe pripadnika grupe da vodi normalan život. Djela koja mogu prouzrokovati tešku tjelesnu ili duševnu povredu su: nečovječno postupanje, mučenje, silovanje, seksualno zlostavljanje i deportacija.[17]

Slijedeća radnja kojom se može izvršiti genocid je smišljeno nametanje skupini ljudi ili zajednici takvih životnih uvjeta koji bi mogli rezultirati njenim potpunim ili djelimičnim istrebljenjem.[18] Ova radnja se može počiniti činjenjem nekih od slijedećih, konkretnih radnji: izgladnjivanjem skupine, kontinuiranim trovanjem vode, zraka, hrane, naseljavanjem grupe ljudi na područjima opasnim po život i zdravlje ljudi, neosiguravanjem minimalne zdravstvene zaštite i drugim radnjama.[19]

Odredbama Konvencije i Zakona predviđeno je da je jedna od radnji izvršenja kaznenog djela genocida i sprečavanje rađanja pripadnika skupine.[20] Ova radnja se može izvršiti konkretnim radnjama sterilizacije, kastracije, davanjem abortivnih sredstava, nasilnim pobačajima i drugim sličnim radnjama.[21]

Radnjom izvršenja kaznenog djela se smatra i preseljavanje djece u drugu grupu.[22] Ovim radnjama se zatire identitet djece, kidaju roditeljske, porodične i socijalne veze djece i grupe kojoj pripadaju.

Postoji vjerovatnoća da će istovremeno biti počinjeno više različitih oblika ovih radnji s krajnjim ciljem uništenja grupe. Međutim, da bi se neko djelo okarakterisalo kao genocid dovoljno je da se počini samo jedna od navedenih radnji prema jednom pripadniku grupe,[23] uz obavezan uslov genocidne namjere, koja je ranije opisana. Izvršenjem kaznenog djela genocida mogu se ostvariti i obilježja nekih drugih kaznenih djela (ubistvo, protivpravno lišavanje slobode, teške tjelesne povrede i sl.), ali ipak neće postojati stjecaj ovih kaznenih djela i kaznenog djela genocid jer pobrojana djela, zapravo, predstavljaju radnju izvršenja kaznenog djela genocid.[24]

---

[17] Oop.cit., PREDMET KRSTIĆ, paragraf 513.

[18] Op.cit., KRIVIČNI/KAZNENI ZAKON BIH, ČLAN 171. tačka c).

[19] Op.cit., KOMENTAR KRIVIČNOG/KAZNENOG ZAKONA BIH, strana 559.

[20] Op.cit., KRIVIČNI/KAZNENI ZAKON BIH, ČLAN 171. tačka d).

[21] Vidi, KOMENTAR KRIVIČNOG/KAZNENOG ZAKONA BIH, strana 560.

[22] Op.cit., KRIVIČNI/KAZNENI ZAKON BIH, ČLAN 171. tačka e).

[23] Vidi, TRIPALO, Dražen, strana 8.

[24] Vidi, KOMENTAR KRIVIČNOG/KAZNENOG ZAKONA BIH, strana 561.

Vrijeme izvršenja ovog kaznenog djela može biti kako rat, oružani sukob ili okupacija, tako i vrijeme mira.

Mjesto izvršenja genocida nije precizno određeno, ali ga je bitno objasniti. Prihvaćeno je da se genocid može počiniti na ograničenom geografskom području. To područje može da predstavlja određenu regiju ili čak i opštinu. Generalna skupština UN-a je kao djelo genocida okarakterizirala ubijanje Palestinaca u logorima Sabri i Sathili, dakle na vrlo malom prostoru, ali je nesumnjivo bilo da su starci, žene i djeca koji su tamo pobijeni doživjeli takvu sudbinu samo zbog toga što su bili pripadnici određene grupe. Neki sudovi u Njemačkoj su izrekli dvije presude za genocid koji je počinjen na ograničenom području.[25]

Objekt napada kod kaznenog djela genocida je nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa kao takva. Za postojanje kaznenog djela nije važna veličina i brojnost grupe koja je bila objekt napada, važno je samo da postoji namjera da se napadne grupa kao takva. Napad na grupu nužno podrazumjeva višestruke napade na pojedince, članove te grupe, ali oni nisu cilj, cilj je grupa kao takva. Pripadnost nekoj grupi Pretresno vijeće Haškog tribunala u predmetu Jelisić evaluiralo je na osnovu subjektivnih kriterija. Određivanje da li ciljano stanovništvo predstavlja nacionalnu, etničku ili rasnu grupu u očima počinilaca moguće je uz stigmatizaciju grupe kao izdvojene nacionalne, etničke ili rasne grupe od strane zajednice. Stigmatizacija se izvodi pozitivnim i negativnim kriterijima. Pozitivna stigmatizacija bi bila ukoliko se ta grupa razlikuje po osnovu karakteristika koje joj se smatraju svojstvenim. Negativna stigmatizacija se sastoji u identificiranju pojedinaca koji ne pripadaju nacionalnoj, etničkoj, rasnoj ili vjerskoj grupi kojoj pripadaju počinioci zločina, a koja ima određene karkteristike, te tako odbačeni pojedinci čine izdvojenu grupu.

Zaštitni objekt kaznenog djela genocida je pravo nacionalnih, etničkih, rasnih ili vjerskih grupa na nesmetano i slobodno bivstvovanje i egzistenciju.

---

[25] Vidi, PREDMET KRSTIĆ, paragraf 589.

Izvršioci kaznenog djela genocida mogu biti osobe koje narede ili poduzmu neku od radnji kojima se ostvaruju obilježja ovog kaznenog djela. Kao što se vidi zakonodavac je kao posebno istakao naređivanje (usmeno ili pismeno svejedno) kao način izvršenja ovog djela. Razloge treba tražiti u prirodi ovog veoma teškog kaznenog djela, ali i u pravilu da se ono sastoji iz planskog i sistematskog djelovanja na uništenju grupe. Naredbodavac će odgovarati kao izvršitelj ovog kaznenog djela bez obzira da li je djelo izvršeno ili ne, njegova odgovrnost će postojati i kada izvršenje naredbe nije ni pokušano, kao i kada direktni izvršitelj izvršavajući naredbu ne ostvari obilježja ovog kaznenog djela. Naredbodavac će obično biti osoba na višem položaju u državnoj ili vojnoj hijerarhiji, a neposredni izvršitelj može biti i pojedinac, iako će se uglavnom raditi o više osoba kao počinitelja djela.

Organizovanje grupe ljudi – Bosanskohercegovački zakonodavac je, prihvaćajući odredbe Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida i odredbe Statuta Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju, kao posebno kazneno djelo, inkriminisao organizovanje grupe ljudi i podstrekavanje na učinjenje kaznenih djela genocida, zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina.[26] Iz zakonske formulacije ovog djela vidljivo je da ono ima tri oblika: organizovanje grupe ljudi, pripadnost takvoj grupi i pozivanje ili podstrkavananje na počinjenje kaznenih djela iz člana 171 – 175. KZ BiH.

Organizovanje grupe ljudi je najteži oblik ovog kaznenog djela. Radi se o specifičnim pripremnim radnjama koje su zbog težine kaznenog djela, u cilju čijeg se počinjenja sprovode, dobile oblik samostalnog kaznenog djela. Ne radi se o nekom formalnom činu, nego se radi o nizu radnji kojima se stvaraju uslovi za izvršenje ovih kaznenih djela. Radnje kojima se postižu obilježja ovog kaznenog djela su: pridobivanje i vrbovanje članova grupe, obezbjeđivanje tehničkih i drugih uslova za djelovanje grupe, nabavci oružja i sličnih sredstava, donošenje planova djelovanja, planova zaduženja pojedinih članova grupe, pribavljanje određenih podataka i slično.[27] Ovako organizovana grupa ljudi mora imati minimalan stepen

[26] Op.cit., KRIVIČNI/KAZNENI ZAKON BIH, član 176.

[27] Vidi, KOMENTAR KRIVIČNOG/KAZNENOG ZAKONA BIH, strana 584.

organizovanosti potreban za zajedničko djelovanje, članovi grupe se ne moraju poznavati, važno je da su svjesni njenog postojanja. Organizovanje grupe mora biti radi vršenja pobrojanih kaznenih djela. Djelo se smatra dovršenim bez obzira na to je li tako organizovana grupa počinila neko od djela ili nije.

Pripadnikom ovako organizovane grupe ljudi smatra se svaka osoba koja je svjesna svog pripadanja grupi, bez obzira u kojoj fazi njenog organizovanja se uključila i da li je u okviru grupe izvršila neko djelo, kao i da li je ta grupa, uopšte, vršila kaznena djela zbog kojih je organizovana.

Zakonodavac je predvidio i blaže kažnjavanje za pripadnike organizovane grupe koji otkriju grupu prije nego što u njenom sastavu ili za nju počini neko kazneno djelo.

Zbog opasnosti ovih kaznenih djela, zakonom je predviđeno kažnjavanje i za pozivanje i podstrekavanje na vršenje ovih kaznenih djela. Pozivanje može biti usmeno, pismeno, medijima, a vrši se radi stvaranja odluke za vršenje ovih kaznenih djela kod neodređenih osoba koji do tada nisu uopšte razmišljale o takvoj mogućnosti. Podstrekavanje se vrši kod neodređenih osoba kod kojih je već stvorena odluka za vršenje kaznenih djela genocida i ratnih zločina, ali se ona na ovaj način učvršćuje. Ovaj oblik ovog kaznenog djela postoji bez obzira na to da li je kazneno djelo na čije vršenje su pozivane ili podstrekavane neodređene osobe učinjeno.

Zbog specifičnosti kaznenog djela genocid članom 19. Kaznenog zakona BiH predviđeno je da kazneno gonjenje i izvršenje kaznene sankcije ne zastarjeva za ovo kazneno djelo.

1.2. Organizirani kriminal

Procesi globalizacije koji se dešavaju u svijetu u svim oblastima života i rada, podstakli su i globalizaciju kriminala. Kriminal sve više dobija obrise organizovanog kriminala. Sve je veći krug oblasti koje su meta organizovanih kriminalnih grupa: privreda, politika, javna uprava. Kriminal se transformiše kako u pogledu svoje etiologije, tako i u fenomenološkom smislu. Diferencijacija organizovanog kriminala u prostoru i vremenu uzrokovale su i nejedinstvo u pogledu definisanja

organizovanog kriminala. Vrlo su rijetke države Evrope koje su zakonski regulisale pojam organizovanog kriminaliteta.

Njemačka ima polu-službenu definiciju organizovanog kriminala (nije uvrštena u zakon, ali je službeni organi koriste) i ona glasi: *"Organizovani kriminal se sastoji od planiranog izvršenja kaznenih djela, motivisanih željom da se stekne neka vrsta profita ili uticaja. Takva kaznena djela moraju biti pojedinačno ili u njihovoj cjelokupnosti, značajno izražena, te moraju uključivati saradnju najmanje tri učesnika koji djeluju sa zajedničkom namjerom duži period ili permanentno, uz međusobnu podjelu zadataka: - Koristeći trgovinske ili druge strukture koje liče na poslovne; - primjenom nasilja ili drugih metoda pogodnih za zastrašivanje ili; - vršenjem uticaja na politiku, medije, javnu administraciju, sudski sistem, industriju ili trgovinu"*.[28]

Slično Njemačkoj, i Velika Britanija definiše pojam organizovanog kriminala polu-službeno. Njihovu definiciju koncipira National Criminal Intelligence Service (NCIS Državna krivična obavještajna služba), u svojoj procjeni prijetnji od organizovanog kriminaliteta iz 2000. godine i ona glasi: "*Organizovani kriminal ima za cilj osigurati dostupnost nelegalnih roba različitih vrsta koje će omogućiti kriminalnim ili kvazi-legitimnim strukturama da počine druga ozbiljna (teška) kaznena djela. Grupa mora biti: - sastavljena od najmanje tri osobe; - biti uključena u kriminalne aktivnosti koje su duže trajale ili su još u toku; - da su njeni članovi motivirani profitom ili sticanjem uticaja; - te da su počinili teška kaznena djela."*

Jedan od vodećih stručnjaka u istraživanju problema organizovanog kriminala u Evropi, Cyrille Fijnaut, profesor iz Holandije, daje definiciju organizovanog kriminala koja glasi: "*Grupe koje su primarno fokusirane na ilegalni profit sistematski čine kaznena djela koja štetno djeluju na društvo, te su sposobne efikasno prikriti i zaštititi svoje aktivnosti, posebno spremnošću na upotrebu fizičkog nasilja ili eliminacije pojedinaca putem korupcije"*.

Pojam organizovanog kriminala tretiran je i u bosanskohercegovačkom zakonodavstvu. Najprije se ovim fenomenom bavio zakonodavac u Federaciji BiH, 1999. godine, prilikom donošenja Zakona o Vrhovnom

[28] Fijnaut, Cyrille and Paoli, Letizia, ORGANISED CRIME IN EUROPE, (ORGANIZOVANI KRIMINAL U EVROPI) Springer 2004, str. 335-336.

sudu Federacije BiH. Tada je organizovani kriminal definisan na slijedeći način: "*Organizovani kriminal se sastoji od onih kaznenih djela koja učine dvije ili više osoba koje djeluju kao ustrojeno udruženje ili organizacija u dogovoru tokom jednog vremenskog perioda s ciljem učinjenja višestrukih prijestupa od kojih je za najmanje jedan predviđena kazna od pet ili više godina zatvora. Takvi prijestupi mogu biti sami sebi cilj, ili sredstvo sticanja materijalne koristi, opstrukcije povratka izbjeglica, ili ugrožavanje mira i stabilnosti u Federaciji na neki drugi način, i, u odgovoarajućim slučajevima, nepropisnog uticanja na rad javnih organa vlasti.*"[29]

Opasnost koja dolazi od organizovanog kriminala bosansko-hercegovački zakonodavac je shvatio vrlo ozbiljno, te je donoseći novi Kazneni zakon 2003. godine ovom problemu posvetio cijelu jednu glavu (XXII). U tom dijelu Kaznenog zakona inkriminisane su slijedeće radnje vezane za organizovani kriminal: dogovor za učinjenje kaznenih djela, pripremanje kaznenog djela, udruživanje radi činjenja kaznenih djela i organizirani kriminal.[30] Ipak, ovim Kaznenim zakonom obuhvaćen je vrlo širok dijapazon kaznenih djela čije se izvršenje, u okviru zločinačke organizacije, smatra organizovanim kriminalom. Definirana je i organizovana grupa kriminalaca: "*koju čini organizirana grupa ljudi od najmaje tri osobe, koja postoji neko vrijeme, djelujući u cilju učinjenja jednog ili više kaznenih djela za koje se po zakonu može izreći kazna zatvora od tri godine ili teža kazna*"[31]

Analizu elementa organizovanog kriminaliteta ne možemo izvršiti na osnovu zakonskog opisa iz KZ BiH. Posebna inkriminacija nazvana "Organizirani kriminal"[32] ne odgovara opšte prihvaćenim elementima organizovanog kriminala.

Iz gore iznijetih definicija i analiza radova Boškovića, Petrovića, Meška, Bačića i drugih izdvajaju se slijedeća obilježja organizovanog kriminala:

---

[29] Petrović, Borislav i Meško, Gorazd, KRIMINOLOGIJA, Pravni fakultet, Sarajevo 2004, strana 190.

[30] KZ BiH, Službeni glasnik BiH 3/2003, član 247 – 250.

[31] Ibid., član 1. tačka 17.

[32] Ibid., član 250.

Motiv za vršenje kaznenih djela organizovanog kriminala je stjecanje ilegalnog profita i moći. Ilegalni profit je osnovni pokretački motiv organizovanog kriminala, a koji se u kasnijoj fazi koristi za stjecanje političke moći. Krajnji cilj organizatora organizovanog kriminala je učešće u izvršnim i zakonodavnim organima vlasti, putem kojih bi ilegalno stečeni profit vratio u legalne tokove i od takvog nedozvoljenog, kriminalnog, posla napravio legalan posao. Učešće u vlasti može biti direktno ili indirektno putem korumpiranih dužnosnika na svim nivoima vlasti.

Radnje izvršenja organizovanog kriminala, ili bolje rečeno osnovne djelatnosti organizovanog kriminala, su tačno određeni pojavni oblici pojedinih kaznenih djela učinjenih na posebno organizovan način.[33] Među različitim autorima postoji saglasnost koja kaznena djela spadaju u osnovne djelatnosti organizovanog kriminala. To su: trgovina drogom, trgovina oružjem, krađa i trgovina automobilima, trgovina ljudima, lihvarenje, trgovina djecom, trgovina ljudskim organima, pranje novca, kompjuterski kriminal, falsifikati, trgovina nuklearnim materijalima, prostitucija, igre na sreću, reket, pedofilska prostitucija, porno industrija pa i terorizam u određenom smislu riječi. Organizovani kriminal je vrlo dinamična, društveno štetna pojava, koja svoj sadržaj, pa i osnovne djelatnosti konstantno mjenja. Očekivati je da će u budućnosti ovaj spisak osnovnih djelatnosti biti proširen novim kaznenim djelima.

Detaljnije elaboriranje pojedinih kaznenih djela nećemo ovdje vršiti. Osnova da bi neko od ovdje iznijetih kaznenih djela bilo iz domena organizovanog kriminala je da je počinjeno od strane organizovane grupe kriminalaca, zločinačke organizacije. Treba razlikovati obično, pojedinačno djelo, od tog istog djela učinjenog u sklopu zločinačke strukture svojstvene organiziranom zločinu.[34] Svako od ovih dijela prate i raznovrsni oblici zastrašivanja (prijetnja, ucjena, prisilna zaštita, terorizirane) i korupcija.

---

[33] Vidi, ibid., Petrović, Borislav i Meško, Gorazd, strana 191.

[34] BAČIĆ, Franjo, NEKI KAZNENOPRAVNI ASPEKTI PROBLEMATIKE ORGANIZIRANOG KRIMINALITETA, HLJKPP, Zagreb, vol.6, broj 1/1999, strana 43.

Mjesto izvršenja – Organizovani kriminal, najčešće, karakteriše transnacionalna i međunarodna priroda. Transnacionalna priroda znači da se organizator (organizatori) organizovanog kriminala nalaze u jednoj državi, ali svoju djelatnost zbog obima poslova obavljaju i u drugim državama. Međunarodna priroda organizovanog kriminala podrazumjeva udružene kriminalne grupe pojedinih država, tako da se njihovo djelovanje odvija u većem broju država. Naravno, organizovani kriminal može da djeluje i u okvirima jedne države, pa i uže, ovisno o veličini i strukturi kriminalne organizacije.

Objekat napada – Djelatnostima organizovanog kriminala generalno se napada javni red, javna sigurnost, pravna država, slobodno tržište i legalnost u privredi i finansijama. Primarni objekti napada mogu biti i pojedinci koji posjeduju novac ili materijalna dobra do kojih kriminalci žele doći ili se nalaze na položaju koji je bitan za djelatnost organizovanog kriminala. Postoje nesuglasice u pogledu objekta koji se treba štititi. Preteže shvaćanje da je to javni red i opšta sigurnost poretka.

Izvršioci – Kao izvršioci kaznenih djela organizovanog kriminala pojavljuju se osobe koje su članovi organizovane, zločinačke grupe. Radi se o osobama koje su višestruki povratnici u vršenju kaznenih djela, profesionalcima i specijalistima za određena kaznena djela. Profesionalizam je zasnovan na činjenici da sve veći broj kriminalaca u činjenju kaznenih djela organizovanog kriminala pronalazi svoj stalni izvor prihoda. Specijalizacija za vršenje određenih kaznenih djela postala je karakteristika i klasičnog kriminaliteta, a kod organizovanog kriminala to je jednostavno nužnost.

Organizovana grupa – Zločinačka organizacija - Je nosilac djelatnosti organizovanog kriminala. Prema našem zakonodavcu organizovanu grupu kriminalaca odlikuje nekoliko kumulativno postavljenih uslova:[35] mora imati najmanje tri člana, mora biti organizovana radi vršenja kaznenih djela za koja je predviđena kazna od najmanje tri godine zatvora ili je u definisanju pojedinog kaznenog djela propisano da je

[35] Vidi., KZ BiH, Službeni glasnik BiH, 3/2003, član 249.

izvršenje istog od strane člana organizirane grupe kriminalaca otežavajuća okolnost. Zakonodavac odredbama istog člana KZ-a propisuje da je i sama pripadnost ovoj organizaciji kazneno djelo. U nastavku se pokušavaju pronaći modaliteti za lakšu borbu protiv organizovanog kriminala, te se u tom pogledu ostavlja mogućnost pregovaranja sa organizatorom i sa članovima ovakve grupe. Kao protuusluga za otkrivanje kriminalne grupe i njene djelatnosti ovim se licima nude velike pogodnosti u kontekstu kažnjavanja za učešće u grupi.

Analizom dostupne, a već citirane literature iz ove oblasti ističu se još neke karakteristike organizovane grupe kriminalaca. Tu se prije svega misli na tajnost organizovanja i djelovanja. Bez ovoga je nezamislivo postojanje profesionalne kriminalne organizacije. Ovaj elemenat znatno otežava poduzimanje mjera na otkrivanju i sprečavanju djelovanja organizovane grupe kriminalaca od strane nadležnih organa. Dalje, organizovanu grupu kriminalaca karakteriše i trajna povezanost većeg broja osoba. Organizovane grupe kriminalaca karakteriše i čvrsta unutrašnja organizacija. Postojanje hijerarhije i pravila u funkcionisanju organizacije važno je kako u toku izvršenja kaznenih djela tako i prilikom podjele dobiti. Poštivanje utvrđenih principa je obavezno. Djelatnosti organizovane grupe kriminalaca dobro su isplanirane u svim fazama, kako u pripremi, tako i tokom izvođenja kriminalnih djelatnosti. Vrlo je važno da tokom planiranja djelatnosti kriminalne grupe posebnu pažnju posvećuju prikrivanju svojih akcija. Sva ranije iznešena obilježja odlikuju i postojanje i djelovanje organizovane grupe.

2. Genocid kao pojavni oblik organiziranog kriminala

2.1. Argumenti "ZA"

Analizirajući osnovna obilježja organizovanog kriminala i poredeći ih sa elementima bića kaznenog djela genocida može se zaključiti da kazneno djelo genocid ne predstavlja pojavni oblik organizovanog kriminala. Ovakvo mišljenje imalo je i Pretresno vijeće Međunarodnog kaznenog suda za Ruandu u predmetu Tužilac protiv Jeana Kombande, kada je zaključilo: "***zločin genocida jedinstven je*** *zbog svog elementa dolus specialis*

(posebna namjera), zbog čega se traži da zločin bude počinjen s namjerom "*da se uništi, u cjelini ili djelimično, nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa kao takva*""*.*[36]

2.2. Argumenti "PROTIV"

Motiv kod organizovanog kriminala je stjecanje ilegalnog profita i moći. Ovaj motiv takođe može da se pojavi kod neposrednih izvršilaca kaznenog djela genocida, ali samo kao sekundarno obilježje njihovog postupanja, primarno postupanje je u skladu sa specifičnom namjerom koju zahtjeva genocid. Fragmentarno posmatranje kaznenog djela genocid dovodi do toga da onda ne postoji to kazneno djelo nego se ostvaruju obilježja nekih drugih kaznenih djela. Za postojanje kaznenog djela genocida nephodno je postojanje specifične namjere da se djelimično ili u cjelosti uništi nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa kao takva. Vrlo je bitna zakonska odrednica da se uništi grupa *kao takva,* jer to onda isključuje mogućnost uništenja grupe iz nekih drugih razloga, pa i zbog stjecanja profita i moći što je obilježje organizovanog kriminala.

Radnje izvršenja kod organizovanog kriminala su, ustvari, čitav niz kaznenih djela kojima se može ostvariti motiv organizovanog kriminala, stjecanje profita i moći, a koja su počinjena od strane organizovane grupe kriminalaca. Za razliku od toga radnje izvršenja kaznenog djela genocida precizno su određene. Izvršenjem kaznenog djela genocida mogu da se ostvare i obilježja nekih drugih kaznenih djela (ubistvo, protivpravno lišenje slobode, teške tjelesne povrede), ali u ovom slučaju one predstavljaju radnju izvršenja kaznenog djela genocid, te se ne mogu posmatrati izdvojeno. Neka od ovih djela mogu da budu popratna pojava i kod djela organizovanog kriminala. Ono što ne dozvoljava poistovjećivanje i stavljanje znaka jednakosti između, recimo dva ubistva (prilikom izvršenja kaznenog djela genocida i djela iz domena organizovanog kriminala), je namjera, odnosno motiv zbog kojeg su počinjeni.

Mjesto izvršenja kaznenog djela genocida je ograničen geografski prostor, bilo da se radi o državi, regiji, pa čak i opštini. Za razliku od

[36] Vidi, PREDMET KRSTIĆ, paragraf 571.

ovoga organizovani kriminal, najčešće ima međunarodni karakter, mada nije isključeno ni njegovo postojanje na užem prostoru. U postojećim odnosima u svijetu, vrlo je teško postići da genocid dobije međunarodni karakter.

Objekat napada kod kaznenog djela genocida je grupa kao takva. Napadi na pojedince koji se dešavaju tokom izvršenja genocida izvode se zbog njihove pripadnosti grupi, a ne na pojedince kao ličnosti. Opšti objekt napada organizovanog kriminala je javni red, javna sigurnost, pravna država, slobodno tržište i dr. Radi se o generaliziranim objektima napada, te je moguće da se izvršavanjem pojedinih kaznenih djela od strane organizovane grupe kriminalaca napada i na pojedince (lihvarenje, ucjene, otmice...). Ovakvim napadima na pojedince mogu da se ostvare obilježja organizovanog kriminala, za razliku od genocida gdje je primarni objekt napada grupa kao takva.

Izvršioci kaznenog djela genocida mogu biti pojedinci ali i grupe. Za razliku od ovoga organizovani kriminal postoji samo ukoliko su kaznena djela izvršena od strane organizovane grupe kriminalaca.

Organizovanje grupe ljudi radi izvršenja kaznenog djela genocida predstavlja posebno kazneno djelo, što znači da se genocid može izvršiti i bez organizacije. Suprotno tome, ne postoji kazneno djelo organizovanog kriminala ukoliko nije izvršeno od strane organizovane grupe. U tom slučaju ostvaruju se obilježja osnovnih kaznenih djela koja predstavljaju osnovne djelatnosti organizovanog kriminala ukoliko su počinjena od strane organizovane grupe kriminalaca. Organizovanje grupe ljudi radi izvršenja kaznenog djela genocida i vršenja kaznenih djela organizovanog kriminala razlikuje se prije svega u motivu njihove organizacije. Nije moguće da grupa kriminalaca koja je formirana radi vršenja kaznenih djela genocida izvršava kaznena djela organizovanog kriminala i suprotno. I pored toga što imaju neka zajednička svojstva (hijerarhiju u organizaciji i djelovanju, planiranje u izvršenju djela i dr.), uopšte se ne mogu poistovjetiti.

3. Zaključak

Analizom osnovnih elemenata kaznenog djela genocida i obilježja organizovanog kriminala nismo našli argumente koji bi potvrdili tezu

da je genocid pojavni oblik organizovanog kriminala. Sličnost nekih elementa nije dovoljna da bi se oni mogli podvesti pod istu pojavu koja se naziva organizovani kriminal. Razloge tome obrazlažemo kroz argumente protiv prvobitno postavljene tvrdnje.

Jedinstvenost djela genocida koja se ispoljava kroz specifičnu namjeru (dolus specijalis) da se uništi u cjelosti ili djelimično etnička, nacionalna, rasna ili vjerska grupa kao takva je osnova da se prvobitno postavljena tvrdnja odbije. Osnovni motiv kod organizovanog kriminala je stjecanje ilegalnog profita i moći. Činjenica je da se kod pojedinih izvršilaca genocida može pojaviti ovakav motiv ali je on sekundaran i nebitan za postojanje kaznenog djela genocida. Radnje pojedinaca koje su motivirane ilegalnim profitom i moći prilikom izvršenja kaznenog djela genocida predstavljaju samo radnje izvršenja ovog kaznenog djela te se ne mogu posmatrati odvojeno. Radnje izvršenja kojima se vrše ova kaznena djela ne mogu se poistovjetiti. Motiv je presudan kod razlikovanja da li je neka radnja poduzeta radi izvršenja kaznenog djela genocida ili kaznenih djela organizovanog kriminala.

Organizovani kriminal, najčešće, ima međunarodni karakter, što je vrlo teško, gotovo nemoguće, postići kada je riječ o genocidu u današnjim prilikama u svijetu.

Genocidom se napada na grupu kao takvu. Napadi na pojedince tokom vršenja radnji genocida predstavljaju samo radnje izvršenja ovog djela i ne mogu se posmatrati izdvojeno. Predmetom napada u organizovanom kriminalu mogu biti i pojedinci.

Izvršioci kaznenog djela genocida mogu biti i pojedinci i organizovane grupe. Ne postoje obilježja organizovanog kriminala ukoliko neko kazneno djelo nije izvršeno od strane organizovane grupe kriminalaca.

Organizovane grupe koje vrše genocid i organizovani kriminal i pored toga što imaju neka zajednička svojstva ne mogu se poistovjetiti. Osnovni razlog njihovog razlikovanja je motiv zbog kojeg se osnivaju i djelatnosti koje vrše.

Na osnovu gornjeg se može zaključiti da genocid nije pojavni oblik organizovanog kriminala.

LITERATURA

1. Bačić, Franjo, NEKI KAZNENOPRAVNI ASPEKTI PROBLEMATIKE ORGANIZIRANOG KRIMINALITETA, HLJKPP, Zagreb, vol. 6, broj 1/1999.
2. Bošković, Mićo, SAVREMENE TENDENCIJE U PREVENCIJI ORGANIZOVANOG KRIMINALITETA I KORUPCIJE, Kriminalističke teme, Sarajevo, Broj 3-4, 2004.
3. Fijnaut, Cyrille and Paoli, Letizia, ORGANISED CRIME IN EUROPE, (ORGANIZOVANI KRIMINAL U EVROPI) Springer, 2004.
4. BABIĆ, Miloš i dr., KOMENTAR KRIVIČNOG/KAZNENOG ZAKONA BIH, Sarajevo, 2005.
5. KAZNENI ZAKON BIH, Službeni glasnik BiH broj 3/2003.
6. Petrović, Borislav i Meško, Gorazd, KRIMINOLOGIJA, Pravni fakultet, Sarajevo, 2004.
7. PREDMET JELISIĆ (IT-95-10) - "Brčko", http://www.un.org/icty/bhs/cases/jelisic/judgements/010705/Jel-aj010705b.pdf, 15.09.2006. godine.
8. PREDMET KRSTIĆ (IT-98-33) - "Srebrenica", http://www.un.org/icty/bhs/cases/krstic/judgements/010902/krs- tj010802b.pdf, 15.09.2006.godine.
9. Ramljak, Alija i Petrović, Borislav, VIKTIMOLOŠKI POJMOVNIK, Udruženje diplomiranih kriminalista u BiH, Sarajevo, 2005.
10. STATUT KRIVIČNOG (RIMSKI) MEĐUNARODNOG SUDA, http://www.un.org/icty/bhs/icty/documents/statut-b.pdf, 15.09.2006.godine.
11. Tripalo, Dražen, GENOCID, RATNI ZLOČIN PROTIV CIVLNOG PUČANSTVA, UNIŠTAVANJE KULTURNIH DOBARA I OBJEKATA U KOJIMA SE NALAZE KULTURNA DOBRA, http://www.vsrh.hr/CustomPages/Static/HRV/Files/DTripalo-Genocid_ratni_zlocin_protiv_civilnog.doc, 15.09.2006.g.

REZIME

Predmet istraživanja u ovom radu je potvrđivanje ili odbacivanje postavljene tvrdnje da kazneno djelo genocida predstavlja pojavni oblik organiziranog kriminala.

U prvom dijelu rada definirani su pojmovi genocida i organiziranog kriminala sa osvrtom na Kazneni zakon BiH.

U radu je istaknuta bit ovih kaznenih djela, sa opisom pojmova i pojava, ograničavajući se na elemente koje će u kasnijoj fazi omogućiti kompariranje.

Elaborirani su namjera, odnosno motiv, za izvršenje genocida i kaznenog djela organiziranog kriminala. Također, predmet izlaganja su bile radnje koje stoje u osnovi ovih djela, vrijeme izvršenja, mjesto izvršenja, objekat napada, izvršioci i organizovane grupe ljudi za izvršenja ovih djela.

Komparacijom elemenata koje smo obrazložili, u zaključnim razmatranjima se potvrđuje u kojoj se to mjeri genocid može smatrati pojavnim oblikom organiziranog kriminala.

SUMMARY

The research subject in this paper is the confirmation or rejection of the hypothesis that a criminal offence of genocide represents a manifestation of organized crime.

The first part of the paper includes the notion of genocide and organized crime with reference to the Criminal Law of Bosnia and Herzegovina.

The paper highlights the essence of these criminal offences, with the description of notions and occurences, restricting only to the elements, which will enable comparison in the subsequent stage.

The intention and motive for committing genocide and criminal offence of organized crime are also elaborated in the paper.

The research also included the activities, which are fundamental to these offences, time and place of perpetration, object of the attack, perpetrators and organized groups of people for committing these offences.

By the comparison of the presented elements, the concluding analysis confirms to what extent genocide can be regarded as a manifestation of organized crime.

Dipl. historičar Mesud Hero, viši kustos Istorijskog muzeja
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

MEMORIJALNI CENTAR I NJEGOVA ULOGA U OČUVANJU SJEĆANJA NA DOGAĐAJ KOJI JE MEMORIJALNA POJAVA

Općenito, od kad postoji historija, postoji i problem memorije. Ljudi su davno shvatili da i događaji koji su obilježili njihove živote, koji su se u pamet urezali najdublje što se može zamisliti, ipak, iz sjećanja brzo nestaju. To je samo još jedan u nizu dokaza da čovjek nije savršeno biće. Na brzinu zaborava presudno utiču dva faktora: prvi je već pomenuta sklonost čovjeka da zaboravi, a drugi je prava poplava novih informacija kojoj je savremeni čovjek svakodnevno izložen putem elektronskih i printanih medija, te u privatnom i poslovnom okruženju.

Protiv zaborava ljudi su se od davnina borili na različite načine. Iznijet ću nekoliko uspješnih primjera u toj borbi, a ima ih bezbroj, kao što ima još više primjera da je događaj zaboravljen, ili je u sjećanju ljudi izblijedio. U praskozorje evropske historije, oko 1800 godina stare ere, desio se čuveni trojanski rat. Taj događaj je do nas došao putem jednog epskog spjeva kojeg je, navodno, spjevao slijepi pjesnik Homer, koji se zove "Ilijada".

To djelo je mješavina istine i legende. Suštinsko pitanje je da li bi mi znali za taj događaj da nije tog pjesničkog ostvarenja. Odgovor na to pitanje je jasan i siguran, mi danas ne bismo znali za taj događaj da nije pomenute "Ilijade" i Homera. U sjećanju ljudi svih generacija do dana današnjeg došao je kao izuzetan događaj koji je obilježio ono vrijeme.

Izrada slika u staroegipatskim, sumerskim i indijanskim i kineskim nekropolama, također, je jedan vrlo poseban oblik jačanja memorije koji su tako obrađeni. S ove vremenske distance može se sa sigurnošću konstatovati da je izrada jedinstvenog i skromnog spomenika na bitku u Termopilskom klancu 480-te godine stare ere između združenih grčkih snaga i persijske vojske, primjer uspješne borbe protiv zaborava, kao što su, uostalom, i maratonske utrke. Ko bi danas znao za zločin nad

civilnim stanovništvom Gernike da nije slavne Pikasove slike. Moglo bi se nabrajati tako u nedogled.

Kad god su ljudi događaj koji je obilježio njihove živote, izrazili nekim oblikom umjetničkog izraza, sjećanje je osnaženo, a osjećaji pojačani.

Memorijalni centar kao mjesto sjećanja

Nastanak svakog memorijalnog centra motiviran je memorijalnom pojavom za koju je precizno utvrđen društveni interes i potreba. Postoje različiti tipovi memorijala kao što su spomen sobe, spomen parkovi, mauzoleji, spomenici, spomen područja, memorijalni muzeji, memorijalni centri itd, ali svi imaju istu funkciju - da čuvaju i na nove generacije prenose sjećanje na memorijalnu pojavu zbog koje postoje. Iz pobrojanih naziva može se zaključiti da postoje i različiti nivoi organizacije i načina komunikacije s javnošću i okruženjem. Često se radi o specijaliziranim muzejskim ustanovama historijskog tipa s reduciranim muzejskim funkcijama.

Po nekoj logici, od gore pobrojanih vrsta memorijala, memorijalni centar bi trebao imati najveći organizacioni nivo, jer je u pravilu posvećen događajima koji su obilježili vrijeme u kojem su nastali, i daleko prevazilaze značaj lokalne zajednice za koju se veže nastanak memorijalne pojave, šire regije, pa čak i države. Tako i Memorijalni centar u Potočarima, iako čuva uspomenu na genocid nad Bošnjacima srebreničkog kraja i njegove okoline, ima čak planetarni značaj, jer se desio pod garancijama Organizacije ujedinjenih naroda da se neće desiti, i što su u njega, na ovaj ili onaj način, bile involvirane najveće političke i vojne organizacije tzv. međunarodne zajednice.

Svaki memorijalni centar, pa i ovaj u Potočarima, da bi uspješno obavljao funkciju zbog koje je osnovan, u sebi mora da sadrži dvije komponente: muzejsku i spomeničku. Muzejska komponenta se povezuje sa spomeničkom, da bi se ukupan sadržaj centra doveo na viši dokumentacioni i komunikacioni nivo, i tako predmet memorije dobio društveni značaj koji mu, spravom, pripada. Muzejska komponenta je važna i zbog toga da se, na podesan način, pruže materijalni dokazi onoga što se stvarno desilo, jer uvijek postoje određene društvene grupe koje, iz raznoraznih

razloga, ne žele prihvatiti istinu i odgovornost za događaj i posljedice koje su iz njega proizišle. Muzejska ekspozicija mora biti dokaz na sudu historije, ona raznim tehnikama izlaganja rekonstruiše atmosferu u kojoj je nastala memorijalna pojava, rekonstruiše i sam događaj i omogućava da iz njega izvodimo pravilne pouke. Da bi se u nekom memorijalnom centru ostvario ovaj cilj potreban je organiziran naučnoistraživački i muzejski prikupljački rad i svestrana stručna interpretacija.

Memorijalni centar Potočari

Trenutno bi se Memorijalni centar Potočari mogao opisati kao memorijalni centar s reduciranom funkcijom. Pošto je ovaj centar posvećen zločinu planetarnih razmjera u koji je upetljana i Organizacija ujedinjenih naroda odlukom da Srebrenicu proglasi sigurnom zonom UN (UN safe area), angažmanom svojih zvaničnika i zbog involviranosti evroatlanskih političkih i vojnih organizacija, ova reducirana funkcija Centra je neopravdana i nedopustiva!

Nemam dovoljno uvida u osnivačke akte, kao ni u to da li osnivač vrši svoja osnivačka prava i obaveze, ali sad je sasvim jasno da stavljanje Memorijalnog centra Potočari u punu funkciju teče presporo.

Ako spomen mezarje obavlja spomeničku funkciju Centra, onda ono malo odudara od bošnjačke nacionalne i vjerske tradicije. Trenutno je za pronađene i identificirane žrtve genocida podignut po jedan nišan, onaj kod glave, dok su oni koji još nisu pronađeni stavljeni na glavnom popisu. U našoj tradiciji jedan nišan se diže za šehide čija tijela nisu pronađena ili iz bilo kojih drugih razloga nisu na mjestu gdje se diže spomen-obilježje, ili biljeg ili bilig, kako se to nekad u Bosni govorilo. Po mom mišljenju, po jedan nišan je trebalo dignuti za sve žrtve srebreničkog genocida, a drugi, onaj kod nogu, za sve one koji su pronađeni i identificirani. Tako bi bila zadovoljena i tradicija, ali bi i utisak bio, zasigurno jači. Ako ne postoji dovoljno prostora, što mi u ovom trenutku nije poznato, država Bosna i Hercegovina i svi nivoi vlasti moraju riješiti taj problem. Toliko o spomeničkoj komponenti.

Što se tiče muzejske komponente, mogu da primijetim da stalna muzejska postavka ne postoji, a dokumentarni film koji se u Centru prikazuje, ne može nadomjestiti nedostatak izložbe. Ili, ako neko misli

da je ono što sad imamo u Centru izložba, onda se može zaključiti da je predmet memorije već sada minimiziran i da će vremenom biti sve žešće osporavani i na kraju, možda, pasti u zaborav. Srebreničani su i danas, prepušteni sami sebi. Iako imamo institucije kulture, koje se po Zakonu o muzejskoj djelatnosti trebaju brinuti o tome kakav će biti Memorijalni centar Potočari, pa čak pružiti i svu stručnu pomoć, za to nema nikakvog interesa i volje.

Neophodno je što prije pristupiti izradi idejno-historijske koncepcije za stalnu izložbenu postavku u Memorijalnom centru. Potrebno je, također organizirati naučno-istraživački i muzejski prikupljački rad. Sve ovo ima za cilj da se što prije dođe do kvalitetne muzejske ekspozicije koja će, svestranom stručnom prezentacijom rekonstruirati događaje i atmosferu u kojoj su se oni desili. SAMO MUZEJSKA IZLOŽBA DAJE BESMRTNOST.

Memorijalni centar Potočari mora biti mjesto gdje će se skupiti sve što je vezano za genocid koji se desio na ovim prostorima, u njemu se moraju naći umjetnički radovi svih, baš svih oblika umjetničkog izraza koji su nastali i koji će nastati na temu genocida u Srebrenici. Samo tako će Memorijalni centar Potočari poslužiti svrsi zbog koje postoji - da čuva uspomenu na tragediju koja se desila i da iz nje izvučemo ibret i pouku.

Zaključak

Historijsko iskustvo nas uči da očuvati uspomenu i sjećanje na događaje koji su obilježili naše živote nije nimalo lahak zadatak. Memorija je, sigurno, najslabiji spomenik.

Zato memorijalnu pojavu moramo izraziti na neki podesan način, u slučaju srebreničkog genocida, Memorijalnim centrom u Potočarima, u punoj spomeničkoj i muzejskoj funkciji. Samo takav memorijalni centar, uz svestranu stručnu prezentaciju, može održati pažnju ljudi kroz duži vremenski period, a posjetiocima pružiti jake i autentične dokaze o memorijalnoj pojavi koja se tretira ovom vrstom memorijala. Da bi Memorijalni centar Potočari postigao punu funkciju, potrebno je osigurati punu podršku stručnih i naučnih institucija u Bosni i Hercegovini. Jasno je da Memorijalni centar u Potočarima ne treba gledati kao šansu za zaradu, jer je stavljanje Centra u punu funkciju viši društveni cilj, ali i moralna obaveza ove generacije bošnjačkih stručnih i naučnih krugova.

REZIME

Od kad postoji ljudska historija postoji i problem zaborava kao osobine čovjeka i koja je dokaz da on nije savršeno stvorenje. Ljudi su oduvijek željeli da od zaborava sačuvaju događaje koji su obilježili njihove živote. Općenito, uloga pisma u historiji svakog naroda je od ključne važnosti za borbu protiv zaborava i kao sredstvo pomoću kojeg se iskustvo prenosi s jedne generacije na drugu.

Međutim, historijsko iskustvo je pokazalo da faktor vremena, bez obzira na sve, neumitno generira zaborav. Protiv zaborava ljudi su se u historiji borili na različite načine. Tako imamo pojavu epova i spjevova još iz vremena trojanskog rata, izradu slikovnih poruka u egipatskim i sumerskim nekropolama, izradu spomenika i upečatljivih poruka u starogrčkoj civilizaciji; kasnije se pojavljuju memorijalni muzeji. Memorijalni parkovi, spomen sobe, itd. itd.

U ovom radu želim ukazati na mjesto, ulogu i funkciju memorijalnog centra općenito, s prijedlozima kako bi trebao izgledati memorijalni centar u Potočarima, u kojem u ovom trenutku sadržaji ne daju dovoljno informacija i konkretnoj memorijalnoj pojavi, posebno kad se uzme u obzir činjenica da postoji adekvatan prostor da se predmet memorijalne pojave adekvatno i kvalitetno muzeološki obradi.

SUMMARY

Since the beginning of history existence, also has existed the problem of oblivion as a man's characteristic evidencing that he is not a perfect creature. All along, people have wished to save from oblivion events that marked their life. Generally, the role of script in the history of every people is cruicial for fighting the oblivion as a means used for transferring the experience from one generation to another. However, historical experience showed that the time factor, regardless of anything else, unavoidably generates oblivion.

Against oblivion people have fought through history in various ways. So, we have got epics and long poems even from the time of the Trojan War, making of painting messages in Egyptian and Sumer Necropolis, making of monuments and impressive messages in the old-Grecian civilization; memorial museums appeared later, as well as memorial parks, memorial rooms etc. etc.

In this paper, I wish to point out to the position and role and function of a memorial centre in general, with the proposals of appearance, the Memorial Centre in Potočari should have, regarding that at this moment, its contents do not offer enough information to this specific memorial phenomenon, especially when taking in account the fact that there exists adequate space for elaborating the subject of memorial phenomenon from the museologists' point of view in adequate and quality manner.

Doc. dr. Nermin Sarajlić, Institut za forenzičku medicinu
i forenzičku toksikologiju, Medicinski fakultet
Univerziteta u Sarajevu

EKSPERTIZA POVREDA I UZROKA SMRTI KOD ŽRTAVA EKSHUMIRANIH IZ MASOVNIH GROBNICA

Sudsko-medicinska analiza vrste i mehanizma nastanka povreda i uzroka smrti ekshumiranih žrtava agresije na Bosnu i Hercegovinu je važan faktor u ukupnom izvođenju dokaza tokom procesuiranja počinilaca ratnih zločina.

Problematika je naročito izražena kod žrtava ekshumiranih iz masovnih grobnica, a pogotovo sekundarnih masovnih grobnica. Samo formiranje masovnih grobnica, sa obično ručnim ubacivanjem mrtvih tijela u kamione, pražnjenje istih u grobnicu, raspadanje tijela u grobnici sa pritiskom gornjih tijela na donje i premještanje tijela iz primarnih u sekundarne i tercijarne grobnice neminovno dovodi do povreda koje su nastale nakon smrti. Ovako nastala oštećenja je neophodno razlikovati od povreda koje su nastale tokom života, a koje su povezane sa uzrokom smrti. Sudsko-medicinsku ekspertizu dodatno otežava i utvrđivanje povreda koje su nastale nekoliko nedjelja, dana ili neposredno prije smrti, tokom fizičke torture žrtava, a koje ne moraju biti neposredni uzrok smrti.

U najvećem broju slučajeva se radi o skeletiranim posmrtnim ostacima žrtava, znatno rjeđe o saponificiranim ili mumificiranim tijelima. Koža i potkožne strukture, koje su krucijalne za tumačenje povreda, ne postoje, te se analiza zasniva samo na tumačenju povreda kostiju, u međusobnoj zavisnosti sa njihovim položajem u tijelu.

Cilj ove prezentacije je predstaviti:

1. Standardizaciju faza postmortalne ekspertize;

2. Mehanizme i limitirajuće faktore prilikom sudsko-medicinske evaluacije vrste i mehanizama nastanka povreda, u cilju utvrđivanja da li su nastale tokom života ili nakon smrti;

3. Mehanizme i limitirajuće faktore prilikom utvrđivanja uzroka smrti;

4. Mehanizme i limitirajuće faktore prilikom utvrđivanja povreda koje su nastale tokom fizičkog zlostavljanja žrtava, pogotovo onih nanesenih tupim mehaničkim sredstvima;

1. Standardizacija faza postmortalne ekspertize podrazumijeva:

- pranje skeletiranih posmrtnih ostataka i odjeće;

- postavljanje posmrtnih ostataka u anatomski položaj;

- lijepljenje izlomljenih fragmenata kostiju, u cilju omogućavanja adekvatne evaluacije povreda;

- opisivanja svake pojedinačne povrede i njihovog uzajamnog djelovanja, po tačno određenom redoslijedu. Pri tome pregled mora biti detaljan kako se i male povrede ne bi propustile, kao što su npr. rezne rane na vratnim pršljenovima koje mogu upućivati na ubistvo klanjem.

Utvrđivanje da li su povrede nastale tokom života ili nakon smrti je težak zadatak, budući da koža i potkožne strukture, koje inače služe za takvo određivanje, nedostaju. Jedini siguran znak postmortalnog porijekla povrede je svjetlija ploha prelomne plohe, u odnosu na boju ostalog dijela kosti, no takvi znakovi postoje samo ako su povrede nastale kada su posmrtni ostaci već većim dijelom skeletirani. Ukoliko povrede nastanu kratko vrijeme nakon smrti, dok su koža i tkiva koja okružuju kosti očuvane, razlika u boji prelomne plohe i ostalog dijela kosti nedostaje. Drugi mogući mehanizam određivanja da li su povrede nastale nakon smrti, ukoliko se radi o povredama tupim predmetima, je promatranje prelomnih linija i njihove propagacije. Najčešće kod povreda koje su nastale nakon smrti, zbog promijenjene biodinamike, ne postoje sekundarne prelomne linije koje se odvajaju od mjesta prijeloma.

Utvrđivanje uzroka smrti predstavlja srž cjelokupne evaluacije povreda. Međutim, uzimajući u obzir da su povrede unutrašnjih organa, a ne oštećenja samih kostiju, ono što dovodi do smrti ljudi, a unutrašnji organi kod ekshumiranih žrtava uglavnom nedostaju, to je i ovaj zadatak

veoma težak. Osnovni princip kojim se mora rukovoditi je da se ne ide po svaku cijenu da se odredi uzrok smrti. U slučajevima strijelnih i eksplozivnih povreda, pogotovo ako se radi o povredama glave, grudnog koša ili karlice, moguće je sa velikom vjerojatnoćom predpostaviti da je zbog izrazite razorne moći došlo i do letalnih povreda unutrašnjih organa ili velikih krvnih sudova. U slučajevima kada nisu utvrđene povrede nanesene vatrenim oružjem ili eksplozivnim sredstvima, mora se biti puno oprezniji. Povrede tupim mehaničkim oruđem prenose manje energije na strukture ispod ili oko kostiju, pa se može samo pretpostaviti, ali ne i dokazati da su vitalni organi pretrpjeli takve povrede koje su dovele do smrtnog ishoda.

Navešćemo primjer obdukcije jednog tijela koju su radili specijalisti sudske medicine ekspertnog tima Tribunala u Hagu, gdje je utvrđena tupa trauma trupa, sa prijelomom grudne kosti, većeg broja rebara na obadvije strane grudnog koša, prijelomi obadvije lopatične kosti i tri pršljena. U zaključku je navedeno da uzimajući navedene povrede zajedno, jako sugeriraju da su nastale bilo ponavljanim udarcima kakvim teškim oruđem/predmetima, gaženjem ili udarcima rukama i nogama. Dalje se navodi da iako je moguće da su dovele do oštećenja unutrašnjih organa i komplikacija vezanih za povrede trupa. Isto se ne može dokazati, pa zato uzrok smrti mora ostati neodređen.

Jedan od važnih elemenata u sudsko-medicinskoj ekspertizi ekshumiranih posmrtnih ostataka je i utvrđivanje povreda koje su nastale tokom fizičkog zlostavljanja žrtava. Veliki broj osoba je boravio u logorima ili zatvorima gdje su mučeni danima ili nedeljama prije nego što su ubijeni.

Tragove mučenja je ponekad moguće utvrditi na kostima ukoliko je došlo do prijeloma kostiju i to tako što se oko rubova prijeloma uočavaju znakovi početnog cijeljenja kosti, u smislu formacije početnog kalusa. Potreban je oprez pri datiranju takvih povreda. Jedino što se sa sigurnošću može tvrditi je da su te povrede nastale minimalno nekoliko sedmica prije smrti, iako postoje istraživanja koja upućuju da se prvi znakovi cijeljenja kosti mogu primijetiti već nakon perioda preživljavanja od sedam dana. Međutim, budući da su se osobe koje su mučene u logorima ili zatvorima nalazile u uslovima nedovoljne ishrane, higijene i najčešće nikakve medicinske pomoći, to su i preduslovi za adekvatno zarastanje prelomljenih kostiju bili znatno reducirani. Naveden je i razlog zašto je

potrebno biti oprezan prilikom tumačenja većeg broja prijeloma utvrđenih kod iste osobe, ali u različitim stepenima iscjeljenja. Ne samo da su se gore navedeni uslovi mijenjali, nego nije postojala ni imobilizacija kostiju, pa je sve to moglo uticati da se pojedini prijelomi, iako nastali istovremeno, nalaze u različitim fazama zarastanja.

REZIME

Sudsko-medicinska analiza vrste i mehanizma nastanka povreda i uzroka smrti ekshumiranih žrtava agresije na Bosnu i Hercegovinu je važan faktor u ukupnom izvođenju dokaza tokom procesuiranja počinilaca ratnih zločina. Problematika je naročito izražena kod žrtava ekshumiranih iz masovnih grobnica, a pogotovo sekundarnih masovnih grobnica. Samo formiranje masovnih grobnica, sa obično ručnim ubacivanjem mrtvih tijela u kamione, pražnjenje istih u grobnicu, raspadanje tijela u grobnici sa pritiskom gornjih tijela na donja i premještanje tijela iz primarnih u sekundarne i tercijarne grobnice neminovno dovodi do povreda koje su nastale nakon smrti. Ovako nastala oštećenja je neophodno razlikovati od povreda koje su nastale tokom života, a koje su povezane sa uzrokom smrti. Sudsko-medicinsku ekspertizu dodatno otežava i utvrđivanje povreda koje su nastale nekoliko nedjelja, dana i neposredno prije smrti, tokom fizičke torture žrtava, a koje ne moraju biti neposredni uzrok smrti.

U najvećem broju slučajeva se radi o skeletiranim posmrtnim ostacima žrtava, znatno rjeđe o saponificiranim ili mumificiranim tijelima. Koža i potkožne strukture, koje su krucijalne za tumačenje povreda ne postoje, te se analiza zasniva samo na tumačenju povreda kostiju, u međusobnoj zavisnosti sa njihovim položajem u tijelu.

Cilj ove prezentacije je predstaviti: 1. Standardizaciju faza postmortalne ekspertize, od pranja skeletiranih posmrtnih ostataka i odjeće pa do završnog opisivanja svake pojedinačne povrede i njihovog uzajamnog djelovanja; 2. Mehanizme i limitirajuće faktore prilikom sudsko-medicinske evaluacije vrste i mehanizama nastanka povreda, u cilju utvrđivanja da li su nastale tokom života ili nakon smrti; 3. Mehanizme i limitirajuće faktore prilikom utvrđivanja uzroka smrti, uzimajući u obzir da su povrede unutrašnjih organa, a ne oštećenja samih kostiju, ono što dovodi do smrti ljudi, a unutrašnji organi kod ekshumiranih žrtava uglavnom nedostaju; 4. Mehanizme i limitirajuće faktore prilikom utvrđivanja povreda koje su nastale tokom fizičkog zlostavljanja žrtava, pogotovo onih nanesenih tupim mehaničkim sredstvima.

SUMMARY

Forensic analysis of the type and mechanism of injury occurrence and cause of death of the exhumed victims of the aggression on Bosnia and Herzegovina is an important factor in producing evidence during the trials against perpetrators of the war crimes. The problems are especially expressed with the victims exhumed from mass graves, and especially from secondary mass graves. The very forming of mass graves usually with hand throwing of dead bodies onto trucks, discharging into graves, decomposition of bodies lying in the graves under pressure of the above bodies and displacement of bodies from primary to secondary and tertiary graves inevitably result in injuries occurred after death. Damages occurred in this way have to be distinguished from the injuries caused during life, and which are connected with the cause of death. Forensic expertise additionally aggravates establishing of injuries occurred several weeks, days or just before the death during physical torture of victims, which do not have to be direct cause of death.

In the greatest number of cases, the remains of victims are skeletonised and more rarely saponified or mummified bodies. Skin and sub-skin structures, crucial for interpretation of injuries, are not present any more, so the analysis is based only on interpretation of bone injuries in mutual dependence with their position in the body.

The aim of this presentation is to present: 1. Standardization of phases needed for post-mortal expertises, from washing of skeletonised remains and cloths to the concluding description of every individual injury and their mutual effect; 2. Mechanisms and limiting factors during forensic evaluation of type and mechanism of injury occurrence, in the aim of establishing whether the injuries had occurred during life or after the death; 3. Mechanisms and limiting factors when establishing cause of death, taking into account that injuries of internal organs and not bone damages are those causing the death of people; however, internal organs of exhumed victims are usually missing; 4. Mechanisms and limiting factors when establishing injuries occurred during physical mistreatment of victims, especially those caused by blunt mechanical means.

Doc. dr. Fahira Fejzić-Čengić, Univerzitet u Sarajevu

MEĐUNARODNI SUD PRAVDE I 'KULTURA NEKAŽNJAVANJA'

Glavna tužiteljica Haškog tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu, **Carla del Ponte** napisala je u svojoj nedavno objavljenoj knjizi ono što zapravo nije nikada prije javno izgovorila, izjavila niti iskazala 'naglas', a to je da je i sama bila iznenađena presudom Međunarodnog suda pravde u Haagu po tužbi države Bosne i Hercegovine za genocid protiv Srbije i Crne Gore (kako se u to vrijeme nazivala zajednička država sada već triju suverenih priznatih država – Srbije, Kosova i Crne Gore) koja je oslobodila Srbiju i Crnu Goru od krivnje za genocid počinjen u BiH i posebno u Srebrenici. Ova bi već rečenica mogla zazvučati jako dosadno i istrošeno za sve one uši koje ne vole pravni vokabular, i kojima je zavirivanje u nedavnu bh. prošlost već dojadilo. Ali, za sve ostale uši, a to su prije svih one referentne znanstvene uši koje razumiju monotoni a presudno važan pravni rukopis, koje razumiju međunarodni pravni i politički poredak, koje razumiju procedure, norme i pravila igre u svijetu moći i svjetu vladanja, ovo će Carlino otkriće - ispovijest biti prvorazredna pravno-politička izjava, izgovorena na kraju 2008. godine. I više od toga. Stoga mi je veoma važno zamoliti za malo više čitateljske pažnje i usredsređenosti od puke jednokratne empatije.

Samo nekoliko mjeseci prije izricanja ove famozne presude, 21. septembra 2006. godine u sudnici broj 1 u Carlinome sudu, u ICTY-u i ICTR-u, u predmetu na čelu sa sucem **Peterom McCloseyem**, na posljednjem suđenju za Srebrenicu Carla je rekla: ..."nepobitno je da su genocid i drugi zločini protiv čovječnosti počinjeni... Izbrisana je cijela jedna populacija, žene, djeca i starci protjerani iz svojih domova, goloruki muškarci i dječaci koje su pogubili streljački vodovi, zakopani u masovne grobnice, a potom iskopani i još jednom pokopani u pokušaju da se od svijeta sakrije istina..." (Del Ponte; 2008, 326).

I šutjela je sve dosad tužiteljica, sutkinja, advokatesa i žena Carla. Sad, kad je kasno, *post festum*, prizivanje razočarenja što ovaj drugi sud, stalni Međunarodni sud pravde u Haagu (pošto su dva suda u istome gradu, mnogi ni ne razumiju da ih ima tri, jedan stalni i druga dva *ad hoc* ili privremeni) nije okrivio Srbiju (i Crnu Goru) za su-krivnju genocida u BiH (Srebrenici) djeluje labuđe – kao taj potanki pjev što se ispjevava u predvečerje ili u ranu zoru prije svršetka labuđega života, bijeloga, vodenoga života. Carla je suzdržana, hladna, neumoljiva i nepristrasna. Napisala je knjigu da u njoj potanko pokaže kako je njeno mjesto u Haagu izgledalo, šta su pozadine, a šta vidna mjesta u radu suda koji ima povijesnu odgovornost na plećima. Nemajući kud, Carla proziva i ostavlja testament svojemu radu u Tribunalu, otvorene zagovornice Srbije u UN-u bile su Španija, Italija, Grčka, Austrija i Velika Britanija. Stoga je proces za genocid i prošao kako je prošao.

Tužiteljica koja se snažno okomila na 'kulturu nekažnjivosti', i koju odlično prepoznaje od talijanske mafije, agresivnih muževa u lošim brakovima, do genocida i procesa Miloševiću i ruandskim generalima genocida, naročito se okomila na oprost genocida Srbiji. Veli da je 26. februara 2007. godine presuda stalnog haškog suda **oprostila Srbiji i Crnoj Gori genocid u Srebrenici,** i to glasanjem sudaca 13:2, čime je Carla "bila šokirana", te priznaje: "Znala sam da istina nije izašla na vidjelo". Potom dodaje: "Od proljeća 2003. godine Ured tužitelja primio je stotine tajnih dokumenata, uključujući zapisnike sa ratnih sastanaka jugoslavenskih političara i vojnih čelnika, koji su pružali jasne dokaze o ulozi Srbije u ratu u Bosni. Srbija je od Međunarodnog tribunala dobila dopuštenje da neke od tih spisa zadrži podalje od očiju javnosti, i što je još važnije, od sudaca Međunarodnog suda pravde. Ti suci bi možda presudili drugačije da su izvršili pritisak kako bi imali pristup cjelokupnoj arhivi Vrhovnog saveta odbrane". I dalje piše hrabra Carla: "U dokumentaciji je potanko opisano kako je Srbija finansirala i pomogla ratna nastojanja Srba. Oni pokazuju da je vojska bosanskih Srba, premda službeno izdvojena iz JNA 1992. g., bila produžena ruka JNA. Ti dokumenti pokazuju da su srpske snage, uključujući tajnu policiju, sudjelovale u zauzimanju Srebrenice i pripremi ovdašnjeg pokolja. Možda će me optužiti za nepoštivanje Suda jer ovo govorim. No, veoma je važno to razjasniti" (Del Ponte; 2008:340), dovršava tužiteljica.

S razlogom se ova nadasve hrabra i racionalna Evropljanka pita, upozoravajući članice EU: "Želite li doista integrirati državu koja krši Konvenciju o genocidu? Što je s vašim vrijednostima i načelima? Što je s onim 'nikad više'?" (Del Ponte, 2008:340). Odavdje nastavlja korisna racionalna argumentacija za gospođu tužiteljicu, koja me potakla na ovaj tekst.

Timoty Garton Ash, britanski lord i politolog, u knjizi HISTORIJA SADAŠNJICE[1] kaže da su zapravo svi evropski narodi prije no što su ušli u vlastitu zajednicu, evropsku zajednicu reda i mira, počinili genocid, ili etničko čišćenje. I to, podrazumijeva se, počinili su genocid ili etničko čišćenje nad nekim slabijim ili drugačijim od sebe. Tako su, naime, evropski nekad ratnički narodi međusobno prethodno potvrdili da su sposobni biti surovi dželati u ratu, pa potom demokratični partneri u miru i proceduri, nakon ostvarenja svojih ciljeva (teritorijalnih, depopulacijskih, graničnih, etničkih, vjerskih) prestali žudjeti za njima, jer su ih naprosto ostvarili. Tako pročišćeni, očišćeni i uglancani nakon ostvarenog cilja postaju sposobni racionalizirati sve značajnije pojave, stanja, zbivanja u društvenom okruženju, a prije svih vlastiti zločin kojim su postigli cilj. Jer, pretpostavlja se, samo države, pokreti, kolektiviteti, koji počine genocid (to zasad najbolje osmišljeno, planirano, organizirano - racionalizirano zločinačko predumišljajno i sistematično izvedeno kolektivno, timsko, državno ili prodržavno zlodjelo); dakle, neimari i kreatori, majstori i irgati ovakvoga "golemog posla", pothvata i projekta genocida, doista i jesu u stanju politički racionalizirati sve što se tiče toga zločina.

Racionalizirati da je samo genocid u Evropi, usred sveevropskog mira i blagostanja, negdje potkraj XX stoljeća (zvahu ga stoljećem napretka), za njih, za počinitelje i sponzore (one pređašnje irgate i majstore)

---

[1] Knjiga HISTORIJA SADAŠNJICE Timotya Gartona Asha, podnaslovljena kao ESEJI, SKICE I IZVJEŠTAJI IZ EVROPE DEVEDESETIH, Samizdat, FREEB 92, izašla je u Beogradu. Stav na koji se pozivam, Ash relativizira na ovakav način: "Ovo je Evropa. Jer sve su ove stvari u Evropi Evropljani radili drugim Evropljanima"... preuzimajući bizaran, skoro bizantski surov stav povjesničara Konstantina Geberta, kojemu pripisuje slijedeće navode: *"Ukoliko želite da se 'vratite' u Evropu, prvo načinite etničko čišćenje, a onda sačekajte jednu generaciju"...*

sam taj počinjeni *lukavi genocid*[2] zasad je vrlo korisna referenca[3] – e to je prva bilet-ulaznica koju zajednica evropskih naroda potražuje još od vremena koje je prepoznao prethodno citirani *Konstantin Gebert,* a ponovio britanski politolog Ash. Tako je započinjala prva zajednica uglja i čelika, nakon najvećeg pogroma u povijesti čovječanstva (holokausta), koja ovih dana obilježava polustoljetni jubilej – pedeseti rođendan zajednice evropskih zemalja.

Genocid je proizvod sistema, sistema koji je dio organizirane zajednice, najčešće države, plana, akcije, racionalnih i sposobnih ljudi. Ne proizvod slučaja i eksces. Doista, racionalni diskurs daje mi za pravo - samo narodi, narodnosne skupine, nacije, koji mogu smišljeno, planski, sa jasno definiranim ciljem istrijebiti drugu i drugačiju skupinu ljudi koja može biti pokret, narod, nacija, kulturna ili vjerska zajednica, ne trepnuvši okom, što je prva premisa za uspješan genocidni pothvat kako ga je definirao pravnik **Lemkin** – autor termina i ideje istraživanja i naukovanja o genocidu, ne pokajavši se i ne uplašivši se; samo dakle takvi narodi, autoritarne i koletivizirane nacije na čelu sa njihovim političkim elitama i ideološko-političkim projektima, mogu ući u svaki naredni projekat – politički i društveni – hladno i racionalno kao da se ništa dogodilo nije - i nastaviti funkcionirati unutar njega ne remeteći njegovu sustavnost, pragmatičnost, proceduralnost. Posve racionalno – kako se u Evropi popularno i događa - *hobsovski pragmatično*.[4] A izvođači genocida koji

[2] Zašto lukavi genocid? Pa zato što je lukavo smišljen, lukavo urađen, lukavo skriven i pokapan, lukavo vođen i predvođen, pravno je teško uhvatljiv. Pravi "celofanski genocid", sve što je u njemu je celofanom omotano. Prema Presudi Međunarodnog suda pravde u procesu: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore, od 26. februara 2007. godine, genocid je izvršila VRS i ona je prethodno "dobrovoljno" ukinuta "u korist" BiH, a nisu spomenute Policija RS, CZ RS, vojna općinska i lokalna rukovodstva i ini lokalni svesrpski bh. političko-vojni organi koji su na poslu genocida irgatovali, dakle, sve po smjernicama evropsko-srpskog lukavog političkoga uma.

[3] Velim "zasad", pošto će se brojke morati povećavati; naime, tek nešto preko milion raseljenih, oko 200 hiljada ubijenih, 30-tak hiljada silovanih samo je dobra početna nominacija za genocid, dok će brojevi od oko miliona ubijenih i svih preživjelih raseljenih u Aziju biti prava dobra nominacija za genocid...

[4] U takvim, racionalno očišćenim novim okruženjima, u društvenoj skali vrijednosti ništa se ne preispituje u smislu etičke ili neetičke poputnine, moralnih društvenih ili nacionalnih bisaga s kojima dolaze pojedine evropske nacije-države, jer se to ostavlja

ga uspješno obave i uspješno prođu nekažnjeni već se "prometnu ko hodža kroz ponjavu", eh, ti i takvi *majstori genocida* zaslužuju da *prije svoje žrtve* uđu u zajednicu uglja i čelika. Žrtve pak, pošto greškom prežive, možda naknadno individualno pristupaju. Stoga predlažem da se Srbi učlane u evropsku zajednicu uglja i čelika retroaktivno, sa početkom od prije 1946. godine ako može, a ako ne može, onda od 1946. godine.

I dok su genocid nad muslimanima Španije i inkvizicija, križarski pohodi i jedan od svjetskih ratova formalno neaktualni, sama povijest, stara ishlapjela slova na požutjelim stranicama knjiga koje manje-više niko ne čita, dotle ovaj posljednji primjer – genocid nad većinom – bosanskim Bošnjacima[5] – aktualan je i refleksivan kao neotkopana masovna grobnica i njen zadah i zapah nesličan ičemu drugome. Baš kao što je sam genocid nesličan ničemu drugom.

Stoga nije nimalo dobro, ne ispisati sve stranice i ne potrošiti sve napunjene kaleme dok se smisao, sadržina i poruka, ove strašne kovanice – genocid – ne iscrpi, prije nego li se *genocid Ovdje* ne ponovi. A genocidi se ponavljaju, jednako revnosno kao što su se događali i ponavljali do četrdesetih godina dvadaseteog stoljeća kada jezički nisu bili nominirani, kada je denotativ ovoga sistemskog zločinjenja, bio nepostojeći, kao što se ponavljaju nakon pedesetih godina od leksemske uspostave i definicije. I bit će mogući, ponavljat će se unatoč tragediji, sjećanjima,

---

ispred ulaza, pod pragom ili pod sagom, koji više niko ne spominje, ta svi su prethodno okrvarili ruke, bajonete ili topove, šta se tu treba spominjati prošlost inkvizicijske Španjolske, križarske vojne bulumente, fašističko-nacistička njemačka pomama...?...sve je to nekada bilo i prošlo, te je već prošao i genocid u Srebrenici. Valja u Evropu sa skrivenim i nekažnjenim krvavim rukama, bajonetama i topovima ispred ulaza, pod pragom ili ispod saga. Niko to neće više spominjati. A srpski zločini su dovoljno dobri i posve uklopivi u zločinjenja XXI stoljeća da srpski lideri zločinstva mogu postati dobri savjetnici i još bolji irgati u razračunu sa "muslimanskim elementom" diljem svijeta, a baš su se rasuli svud po Planeti. Već neke armije to znaju pa koriste "odlične zlikovce u "odredima smrti" i "legijama beščašća" po Afganistanu, Srednjem istoku ili Africi. Već se, navodno, koriste i zlikovačka znanja generala srpskoga Veljka Kadijevića u američkim vojnim pothvatima u Iraku. Zašto li Karadžić i Mladić još nisu stigli biti korisno upotrijebljeni pitam se... A možda već i jesu samo nije nigdje objavljeno.

[5] Treba biti precizan pa kazati da se termin Bošnjaci ne nalazi preciziran u presudi Međunarodnog suda pravde u Haagu, već je rabljen fluidan i iz negacije konotiran termin – "bosanski Muslimani", "muslimansko stanovništvo".

tlapnjama okupljenih različitih jadnika što no im se u sjećanje urezala tragika, groteska i silni zadah i zapah što ga genocid(i) kao riječ i kao najteži zločin i zločinci egzekutori donose sa sobom. I sve dok mogu živjeti mirno, raditi i rukovoditi stanjem na terenu BiH - ona čuvena dvojica – i desetine hiljada njihovih terenskih irgata na zadovoljstvo Pariza, Londona, Moskve, a evo sad i Haaga, bit će mogući genocidi. I to ne samo nanovo u Bosni, već gdje god pomisliš u Evropi i okolo...

Zašto je to tako?

Vratimo se našem iskrenom britanskom lordu s početka teksta. On je samo naizgled nemušto priznao u rijetkim lordovskim trenucima iskrenosti, jer lordovski i racionalno je biti lukav, a ne biti iskren, potaknut kratkotrajnim nevoljama što no ih je proživio dok se ušunjavao 1994. u opsjednuto i izgladnjelo Sarajevo, za njegove istomišljenike *neprobavljivo Sarajevo*, ulazio kroz tunel života ispod Sarajevskog aerodroma – on je, dakle, tada, kada je već izašao iz Sarajeva i krenuo mirno i udobno ka Beogradu, priznao da u društvo "racionalne Evrope" prvi ulaze oni sa poputninom teških zločina i genocida na leđima. Ostali, ostaju izvan. Izvan Evrope. Kao na primjer, kiparski Turci ili bosanski Bošnjaci.

Dakle, ulaze "spremne nacije", evropski zrele nacije, nacije zrelog *genocidnog pedigrea,* takvi što im nije *razvučena pamet* - nemaju sjećanja na vlastito stradanje, nemaju potrebe da se sjećaju, da preturaju po grobnicama i pišu naracije povijesti, nemaju potrebe da se plaše, da se straše i da šnjuhaju očima kao ušima, a jezikom kao mozgom, ne trebaju im emocije, niti osjećanja, niti tuga, niti strah. Bosanskim muslimanima je kao naciji i zajednici nad kojom je izvršen genocid – razvučena pamet. Za njih, za *Srbe* su najizoštreniji racionalni vokabulari, racionalni rezoni i ekstrakti - *technea i procedure* – kao najbolji način vladanja koji sve precizno može pretvoriti u profit – od pasoša, vize, boravišne ulaznice, abšibunga, do cijene leša, mozga, bubrega, djeteta, embriona, spermija, latice cvijeta, kaplje nafte, plina, krvi, krvne plazme, grama plutonijuma, dekagrama uranijuma, silicijuma, kilograma kancerogene materije i genocida. Sve je korespondentno sa eurima, dolarima ili uncama žutoga i bijeloga zlata.

Sadašnji *srpski politički establišment* posebice kalfe i učenici, a o njima je prevenstveno riječ u ovome dijelu teksta, nisu na najbolji način obavili posao genocida. Ne po migu *majstora* evropskih 'satanskih soft-metropola'. Naime, nisu ga dobro dovršili spram nesrba, da kažemo to jezikom Haške presude. Dakle, *parcijalni genocid* su obavili uspješno, ali presporo i na ograničenom prostoru, svega koja stotina kilometara je pretvorena u masovnu grobničku površinu, u *enklavi* (kakva besprizorna riječ racionalnoga novogovora) *Srebrenica,* a zadaća je bila šira. I viktimizirano je tek oko 200 hiljada (muslimana, prvorazrednih globalnih izopćenika i "terorista", i fundamentalista, i "islamista" i "bitangi za odstrijel"...) a trebalo je da cifra stigne do miliona. Barem do miliona, kao u Ruandi, tek je to "*kvalitetna nominacija za genocid*". Zato je ovaj tekst u pravu kada naglašava da je u pitanju bila loša nominacija za genocid. Loša je iz dva razloga:

- Prvo - broj ubijenih je zanemariv prema planiranom (milion); i
- Drugo - nominacija se mora ponoviti nakon druge runde genocida kad se prvi plan ostvari.

Tada će biti jednostavno priznati genocid. Jer tada će nesrbi, preciznije, Bošnjaci (ili bosanski muslimani) u BiH biti u većini odstrijeljeni. Tada će moći biti organiziran virtualni Nirnberški proces, kao pandan ovome neuspjelom u Haagu, i na sudu stalnom i na sudu ad hoc – čisto da ne bude zabune, koji sud šta radi. Žrtava neće biti, a Srbi će moći biti birani za predsjedavajuću evropsku naciju. Baš kao što je to trenutačno sa bivšom fašističkom iz 40-tih godina XX stoljeća. Dakle, do njenoga ispunjenja, te *dobre nominacije za genocid,* a ona je oko miliona, politički šumski , ili 'presvučeni listerom' režim, treba da dovrši posao. Koliko će to trajati, teško je sada pretpostaviti.[6] Ali, kako se balkansko

[6] Posve dnevna je ova tačna dijaloška referenca koja se dogodila u martu 2007. godine u Sarajevu, kojom prilikom predstavnik podmlatka SDS-a, a mogao je biti i bilo koje druge političke mašinerije iz RS-ovske skupine sistema, kaže predstavnici bošnjačkog političkog podmlatka: "Šta hoćete, mi smo Srbi spremni za rat. Samo čekamo da ona dvojica izađu i pozovu nas!" Ona dvojica – treba li ih uopće nominirati, otkrivati, ispisivati im imena?? Svako malo oblijepe njihove plakate, prikažu ih na bijednim bosanskim TV-kanalima. Idoli, mitovi, kreacije, san i ponos, dika i slava počinitelja genocida nad Bošnjacima , jer je, kaže Haška presuda VRS izvršila to djelo. Na čelu sa njima dvojicom. Čiji se izlazak i poziv iščekuje. Očekuje. Osluškuje. Tu u BiH. U njenom još nestruhlom trbuhu.

bure baruta "s mjerom pali i s mjerom gasi", valja se prisjetiti da je svako golemo, svjetsko ekonomsko posrtanje ili ratno zakuhavanje svakako imalo odraza na bosanskohercegovačko rovito tlo. Pa tako, dakle, treba imati u vidu da će već aktualno ozbiljno svjetsko finansijsko rulanje krvavim stazama ravno odjeknuti i u našim ušima. Da se ranije dogovoreni posao genocida, uz pomoć kojega se ulazi u zajednicu racionalnih istomišljenika što 'no izgone, inkviziraju ili genocidiraju' one svoje različite komšije, bolje obavi.

Stoga je odluka Međunarodnog suda pravde u UN-a u Haagu morala imati predsjednicu suda *Rosalyn Higgins*[7], lordovskih manira, i imala ju je, i stoga je ova presuda izazvala evropski politički relaks, izazvala "zadovoljstvo koju dužnosnici EU izražavaju što Srbija nije kažnjena za genocid i poprima čak nehumane razmjere", da se složimo sa stavom komentatora **Augustina Palokaja**, koju je iznio u zagrebačkom dnevniku "Jutarnji list", podsjećajući da "u priči o Srebrenici cijela Europa nema čistu savjest", a Carla del Ponte sada to i javno piše, i proširimo je ispravnijim stavom, u cijeloj priči o Bosni i Hercegovini i njenim muslimanima Evropa nema čistu savjest. No, proširenje ove konstatacije ima za cilj da upozori na još jezovitiju, neproživljenu činjenicu – nema je i neće je imati, jer evropska 'vjerska ksenofobija', 'kulturna autizirana prepotentnost', bojim se, tek će isplivati na površinu.[8]

---

[7] Gospođa Higgins ima sedamdeset godina života, sud kojim je predsjedavala u slučaju tužbe BiH protiv Srbije i Crne Gore ima šezdeset godina, Higginsova čak 30 knjiga iz oblasti prava, ali sve to nije dostatno za trun morala, koji ionako ne korespondira niti sa politikom niti sa pravom, niti sa etikom niti sa pravdom. Sutkinja je donijela posve kontekstualnu odluku, politički kontekstualnu odluku koja je makijavelistički odrezonirala odnose snaga u evropskoj zajednici racionalnih političkih režima koji su aminovali agresiju na bosanske muslimane i njihovu domovinu, aminovali njihove nevjerovatne boli i patnje pune četiri godine, suučestvovali u najcrnjim odlomcima "bosanskoga inferna", i treba je razumjeti. Ona niti je mogla niti je smjela posegnuti za bilo čime drugačijim. Ovo jest njena misija, profesionalna i evropska. Ovo jeste njen svijet. U tom svijetu uspjeli su čitati Presudu nekoliko sati, a ne spomenuti ime i prezime civilno-političkog egzekutora i naredbodavca genocida, generalnog izvođača radova, Radovana Karadžića. Upravo po mjeri jednih i drugih.

[8] Na Okruglom stolu koji je povodom presude Međunarodnog suda u Haagu organizirao Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, 14. marta 2007. godine, akademik Rešid Hafizović kazao je upozoravajuće četiri stavke zbog kojih kako kaže "ne vidi

Jer, posve je krivo misliti kako evropska zajednica političkih režima želi ovom nepravednom presudom svima jednako rasporediti krivicu u BiH i nastaviti graditi region Balkana u mirnu, prosperitetnu i "svoju cjelinu", već poručiti svojim šumskim *šegrtima* koje i nakon hapšenja i privođenja **Radovana Karadžića** u Nizozemsku, pažljivo čuva i brani, u Beogradu da budu pripravni na novi mig *majstora* da "obave posao dželata ubojitije". Ako niko nije kriv za genocid u Srebrenici izuzev možda Marsovaca, kako je pisalo na jednom od plakata okupljenih građana Bosne i Hercegovine i Sarajeva na mitingu nezadovoljstva sa Presudom iz Haaga na Marijin dvoru 27. februara 2007. godine, ako to najviša pravno-sudska instanca Ujedinjenih naroda napiše i potpiše "bacivši svoj kolektivni intelekt i odgovornost u smeće i osudio sve naše nasljednike i buduće generacije na kaznu stalne borbe za preživljavanje u potpunom bezakonju", kako napisa **Željko Milićević** (www//bosnjaci.net), onda je posve logično da ni jedan naredni genocid protiv muslimana Bošnjaka neće biti sankcioniran, pod bilo kojom izlikom ili pod bilo kojim izmijenjenim uvjetima. Sud je utvrđivao *procesnu istinu,* mimo i izvan *materijalne istine* zločina rata i genocida u BiH, reklo bi se pravnički, ali je već proces pred ICTY-em, **Dariju Kordiću** potvrdio međunarodni karakter sukoba u BiH. Izravni dokazi sa procesa Miloševiću nisu bili u pravoj igri, jer bi s njima sve bilo drugačije – čak i u procesnoj istini. Ali, zar je Carla del Ponte uzalud ovolike godine šetala od Haaga do Beograda i nazad?? Zar je ova stara 'plava mačka' mogla bolje obaviti posao 'majstorice' iz Ženeve?? Makar kako dobro zvučale pojedine stranice njene vrlo čitane i vrlo zanimljive knjige. I makar kako nam izgledalo da je bila izvan ključnih tokova politike i prava u radu međunarodnih ad hoc sudova za bivšu Jugoslaviju i Ruandu, kako glomazno zvuče nazivi tih sudova, dok čitamo trilerski zanimljivu njenu posljednju knjigu o 'kulturi nekažnjivosti' u evropskom pravu i politici.

---

više nikoga u Evropi ko ga može učiti dijalogu i toleranciji, ko ga može učiti o jednakosti ljudi pred zakonom, jer muslimanske žrtve nisu jednako vrijedne kao žrtve drugih građana". Te stavke su - da je Međunarodni sud u Haagu stavio do znanja da neće muslimanske živote i imetak braniti na isti način kao živote i imetak drugih građana Evrope, - da muslimani u BiH mogu očekivati novi genocid (predugo policija RS-a opstaje) vrlo uskoro, - da Evropa ne može tolerirati muslimane kao politički narod, već samo kao vjersku skupinu, - te da će ovaj genocid poslužiti kao obrazac za razračunavanje sa muslimanskom dijasporom u samoj Evropi (broji oko 20 miliona ljudi).

Milenijumska predskazanja - fuj

Pravda je kao pravno ugraviran normativ prešla sa stranica racionalnog vokabulara u mit. To nije dobro ni za pravdu ni za mit. Stoga što je krajnje bezakonje, najstrašniji zločin i zločinjenje zatrpano u tešku riječ genocid nekažnjeno prošlo. To znači da je zlo, zločin prihvaćeno kao dobro, kao ona početna mjera na koju se pozivaju zemlje članice Evropske zajednice politički zrelih režima i koju traže kao svoj pasoš, svoju ulaznu vizu od onih što kucaju pred njihovim vratima od šengena ili od brisela, kako kad. Zreliji će tražiti novu šansu i to nikako drugačije već onako kako je to u rijetkim trenucima iskrenosti priznao lord-politolog Ash.[9] Oni manje zreli, neće nikada ni dobiti tu šansu. Oni, naime, nikada prije i nikada poslije neće moći počiniti genocid. Naprosto, jer vjeruju da će apsolutna pravda i apsolutna krivda biti mjerene apsolutnom vagom samo na onome, za koji mnogi kažu, boljem svijetu. Bošnjaci jednostavno, gorko i stravično tačno kako to napisa Željko Milićević, "nemaju ista prava kao njihovi kršćanski komšije", pa ni prava na genocid.

Ovaj svijet vrije pod nogama miliona gnjevnih, ugnjetenih, onih kojima nije dato pravo na jednakost, na transparentnost, na istost a drugost, na običan zemni svijet svakog običnog dana. Stoga će, kada gnjeva postane dovoljno, oni morati ustati i pobrinuti se da se svijet iz temelja promijeni. U njemu, kao u *milenijumskim predskazanjima,* zbilja i neće trebati imati mjesta za lordove i nominatore genocida. Bit će pometeni sa lica zemlje, kao što je pometano sve što nije valjalo. Oni moraju znati odgovoriti na genocid.

[9] Njegovo prezime je nabijeno značenjem, također, engl. Ash znači pepeo...

REZIME

Nakon nedavnog čitanja knjige Carle del Ponte i Chucka Sudetica "*Gospođa tužiteljica"* (suočavanje sa najtežim ratnim zločinima i kulturom nekažnjivosti učinilo mi se da je nanovo aktuelno jedno usamljeno razmišljanje koje me je preplavilo nakon Presude Međunarodnog suda pravde u Hagu 2007. godine o genocidu u Srebrenici u predmetu Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore i, koje je samo naizgled pesimistično – ono ustvari otvara šansu za pobjedu, nakon što se savlada "kultura nekažnjivosti" i 'protekne određeni rok'.

U tekstu se potencira stav Carle del Ponte koja je bila glavna tužiteljica u procesima o zločinima počinjenim u ex-Jugoslaviji i Ruandi i koja ogorčena lošom presudom o genocidu u Srebrenici i ulozi Srbije u tome ispisuje: "Želite li doista integrirati državu koja krši Konvenciju o genocidu? Što je s vašim vrijednostima i načelima?

Što je s onim "n i k a d v i š e" ?

Odavde nastavlja korisna racionalna argumentacija za gospođu tužiteljicu, koja je poentirala stajališta o tome kamo vodi 'kultura nekažnjivosti' u sudstvu, tužilaštvu i na terenima balkanskih područja, a naročito u Bosni i Hercegovini.

Tekst sugerira i pežorativ kao ishodišni stav ove politike, stav britanskog politologa Asha o tome da su sve članice EU nekada ranije već izvršile genocid, pa tek onda dobile šansu za ulazak u društvo najmoćnijih, što tek ironijski otvara nove dileme oko budućnosti mira i prosperiteta zapadnog Balkana, ali vjerovatno i Evrope same.

SUMMARY

After recent reading of the book by Carla del Ponte and Chuck Sudetic ”***Madame Prosecutor***“ (confronting the most difficult war crimes and culture of non-punishability), it seemed to me that again became actual an isolated reflexion, which flooded me after passing the Judgment of 2007 by the International Court of Justice in The Hague on genocide in Srebrenica, in the Case Bosnia and Herzegovina versus Serbia and Montenegro, and which is only seemingly pessimistic. In fact, it offers a chance for victory, after overcoming ”culture of non-punishability“ and elapsing of a ‘specific period of time’.

The text underlines the point of view of Carla del Ponte who was the main Prosecutor in trials for the crimes committed in ex-Yugoslavia and Ruanda and who, indignant because of such bad judgment on genocide in Srebrenica and the role of Serbia writes in this book: ”Do you really want to integrate the state that violates the Genocide Convention? What is with your values and principles? What about that “n e v e r m o r e “?“

From this point continues useful rational argumentation for Madame Prosecutor, who emphasized the standpoints on where leads ”culture of non-punishability“ in judicature, in prosecutor’s activities and on the field of the Balkans areas, and especially in Bosnia and Herzegovina.

The text suggests also as pejorative the initial standpoint of such policy; that is the standpoint of the British political scientist Ash who deemed that all the EU member countries had already committed genocide in some earlier time, and only then, they have been given a chance for joining the society in the most powerful countries. This only ironically, opens new dilemmas about the future of peace and prosperity of the Western Balkans, but most probably, of Europe itself.

Prilog 1

REZOLUCIJA EVROPSKOG PARLAMENTA O SREBRENICI, OD 15. januara 2009.

Evropski Parlament,

– imajući u vidu svoju Rezoluciju o Srebrenici od 7. jula 2005[1]*,*

– imajući u vidu Sporazum o stabilizaciji i asocijaciji između Evropske zajednice i njenih članica na jednoj, i Bosne i Hercegovine na drugoj strani, potpisan u Luksemburgu 16. juna 2008, te prospekt članstva u Evropskoj uniji predstavljen svim zemljama zapadnog Balkana na samitu Evropske unije u Thessaloniki 2003,

– imajući u vidu član 103(4) svojih Pravila o proceduri,

A. pri čemu je u julu 1995 bosanski grad Srebrenica, koji je u to vrijeme bio jedna izolovana enklava i koji je Rezolucijom Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija od 16. aprila 1993 bio proglašen zaštićenom zonom, pao u ruke srpske milicije na čelu sa Ratkom Mladićem i pod vodstvom tadašnjeg predsjednika Republike Srpske, Radovana Karadžića,

B. pri čemu je, tokom nekoliko dana u pokolju koji se desio nakon pada Srebrenice, preko 8 000 muslimanskih muškaraca i dječaka, koji su tražili spas unutar ovog područja pod zaštitom UNPROFOR-a, prijeko pogubljeno od strane snaga bosanskih Srba pod

[1] OJ C 157 E, 6.7.2006, p. 468.

komandom generala Mladića i od strane paravojnih jedinica, uključujući srpske rezervne policijske jedinice koje su ušle na bosansku teritoriju iz Srbije; pri čemu je oko 25 000 žena, djece i starica prisilno deportovano; što je doprinijelo da je ovaj događaj postao najveći ratni zločin koji se desio u Evropi nakon kraja II. svjetskog rata,

C. pri čemu je ova tragedija proglašena zločinom genocida od strane Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), koji se desio u UN zaštićenoj zoni i zbog toga služi kao simbol nesposobnosti međunarodne zajednice da intervenira u sukobu i zaštiti civilno stanovništvo,

D. pri čemu su od strane snaga bosanskih Srba počinjena višestruka kršenja Ženevskih konvencija protiv srebreničkog civilnog stanovništva, uključujući deportacije više hiljada žena, djece i staraca, te silovanja velikog broja žena,

E. pri čemu, uprkos enormnim naporima učinjenim do danas u otkrivanju i ekshumaciji masovnih i pojedinačnih grobnica i identifikacije tijela žrtava, dosadašnje potrage ne dozvoljavaju potpunu rekonstrukciju događaja u i oko Srebrenice,

F. pri čemu nije moguće ostvariti mir bez pravde i pri čemu potpuna i neograničena saradnja sa MKSJ ostaje osnovni zahtjev za nastavak procesa integracije zemalja zapadnog Balkana u Evropsku uniju,

G. pri čemu je general vojske Republike Srpske Radislav Krstić, prva osoba proglašena krivim pred MKSJ za pomaganje i podstrekavanje srebreničkog genocida, ali pri čemu je najpoznatiji optuženik Ratko Mladić još uvijek u bjekstvu nakon gotovo četrnaest godina poslije tragičnih događaja i pri čemu treba podržati dovođenje Radovana Karadžića pred MKSJ,

H. pri čemu institucionalizacija dana sjećanja predstavlja najbolje sredstvo davanja počasti žrtvama masakra i slanja jasne poruke budućim generacijama,

1. *Odaje počast i poštovanje svim žrtvama zvjerstava tokom ratova u bivšoj Jugoslaviji; izražava svoje saosjećanje i solidarnost sa porodicama žrtava, od kojih mnoge žive bez konačne potvrde o sudbini njihovih srodnika; uviđa da je ovaj kontinuirajući plan pogoršan propustom da se odgovorni za svoja djela izvedu pred lice pravde;*

2. *poziva Vijeće i Komisiju da prikladno odaju počast godišnjici genocida u Srebrenici-Potočarima podržavanjem i obilježavanjem 11.jula od strane Parlamenta kao dana odavanja počasti srebreničkom genocidu u svim dijelovima Evropske unije, te poziva zemlje zapadnog Balkana da učine isto;*

3. *poziva na dodatne napore da se preostali bjegunci izvedu pred lice pravde, izražava svoju punu podršku za značajan i kompliciran rad MKSJ-a, te naglašava da izvođenje pred lice pravde onih koji su odgovorni za masakre u i oko Srebrenice predstavlja važan korak ka miru i stabilizaciji u regionu; u tom pogledu ponovo naglašava da veća pažnja mora biti posvećena suđenjima ratnih zločina na lokalnom niovu;*

4. *Naglašava važnost pomirenja kao dijela procesa evropske integracije; naglašava važnu ulogu vjerskih zajednica, medija i obrazovnog sistema u ovom procesu, tako da civili svih etničkih pripadnosti mogu prevazići tenzije prošlosti i započeti miran i iskren suživot u interesu održavanja mira, stabilnosti i ekonomskog rasta; zahtijeva od svih zemalja da učine dodatne napore da zaključe sa teškom i nezgodnom prošlosti;*

5. *Instruira svog Predsjednika da proslijedi ovu Rezoluciju Vijeću, Komisiji, vladama zemalja članica, vladi i parlamentu Bosne i Hercegovine i njenih entiteta i vladama i parlamentu zemalja zapadnog Balkana.*

F O T O G R A F I J E

Dr. David Pettigrew,
Mr. Enis Omerović,
10.07.2009.

Prof. dr. Jusuf Žiga,
10.07.2009.

Jasmin Odobašić, 10.07.2009.

Osman Selak, 10.07.2009.

Dr. Bećir Macić, 11.07.2009.

Avdo Huseinović, 10.07.2009.

Senad Omerika, 10.07.2009.

Prof. dr. Faruk Dalagija, 10.07.2009.

Prof. dr. Kasim Trnka, 10.07.2009.

Louise Lambrichs (za govornicom), Mr. Sabina Subašić-Galijatović, 11.07.2009.

Dr. Janja Beč-Neumann, 11.07.2009.

Florence Hartmann i Mr. Enis Omerović, 10.07.2009

Prof. dr. Dževad Termiz, 11.07.2009.

Prof. dr. Azem Kožar, 11.07.2009.

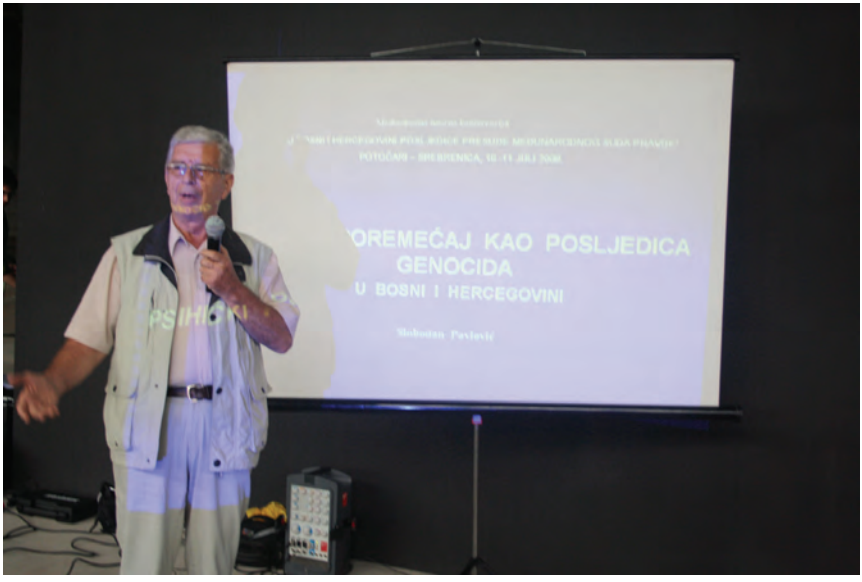

Dr. Slobodan Pavlović, 11.07.2009.

Dr. Selma Laydesdorff, Mr. Enis Omerović, 11.07.2009.

Prim. dr. sci. Ismet Suljević, 11.07.2009.

Mr. Faid Hećo, 11.07.2009.

Mujo Kafedžić, 10.07.2009.

Zijad Bećirović, 11.07.2009.

Mr. Dževad Mahmutović, 11.07.2009.

Mesud Hero, 11.07.2009.

Dr. sci. med. Nermin Sarajlić, 10.07.2009.

Doc. dr. Fahira Fejzić - Čengić, 11.07.2009.

Memorijalni centar Potočari, Merisa Karović, 10.07.2009.

Memorijalni centar Potočari, 10.07.2009.

Učesnici konferencije, 10.07.2009.

Mustafa Kapidžić, Mr. Muharem Kreso, Dr. Izet Šabotić

Pripreme za dženazu, Memorijalni centar Potočari, 11.07.2009.

Memorijalni centar Potočari, 10.07.2009.

S K R A Ć E N I C E

ABRU = Abrukcija
ABS = TV mreža
AGFA = Njemačka firma - proizvođač filmova, filmskih aparata i dr.
AIIZ = Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Sarajevo
ANU = Akademija nauka i umjetnosti
ARBiH = Armija Republike Bosne i Hercegovine
ARHITEL = Nezavisna producentska kuća [specijalizovana za dokumentarne filmove]
ARK = Autonomna regija Krajina
ASPH = Asphiktia (Asfikcija - nedostatak kisika usljed prekida disanja)
AU = Austrougarska
B 92 = B (Radio Beograd) 92
BBC = British Broadcasting Corporation – Korporacija za emitiranje radijskog i televizijskog programa
BHS = Bosanski, hrvatski, srpski jezik (ICTY)
BiH = Bosna i Hercegovina
BST = Bosnian Study Tour (Studijsko putovanje u Bosnu i Hercegovinu)
BZ = Bojni otrov – esteri benzil kiselina
BZK = Bošnjačka zajednica kulture
CD ROM = Uređaj (read only memory) za čitanje CD-medija
CIA = Central Intelligence Agency (Centralna obavještajna agencija SAD)
CID = Criminal Investigation Department (Odjel za istragu kriminala u Britaniji)
CID = Izdavačka kuća u Podgorici
CJB = Centar javne bezbjednosti
CMJ = Croatian Medical Journal (Hrvatski medicinski žurnal)
CS = Bojni otrov, suzavac
CSB = Centar službe bezbjednosti
CSCE = Conference of Security and Cooperation in Europe (Konferencija o evropskoj sigurnosti i saradnji Vidi (KEBS)

DAX TRADE = Izdavačka kuća
D – B = Dobrinja – Butmir (tunel)
DES = Štamparska kuća
DFJ = Demokratska Federativna Jugoslavija
DIF = Državni institut za fizičku kulturu
DIP = Dispanzer i poliklinika
DK = Drinski korpus
DMS = Dejtonski mirovni sporazum (Opšti okvirni sporazum za mir u BiH)
DNK = Dezoksiribonukleinska kiselina za analizu nasljednog nukleusa
DPP = Direkcija političke policije (vidi NKUP/NKVD)
DSHS = Država Slovenaca, Hrvata i Srba
DSHS = Država Srba, Hrvata i Slovenaca
DSM-IV = Dijagnostički statistički priručnik – verzija IV
DSZ = Društvena samo-zaštita
DT = Državna tajna
DVJ = Dobrovoljačka vojska Jugoslavije
DW = Deutsche Wälle (njemačka radio televizija)
EPHG = Gestoze, preeklampsija (opasno stanje koje se javlja u kasnoj trudnoći ili prilikom rađanja)
ESI = European Stabilization Initiative (Evropska inicijativa za stabilnost)
ETC = European Center for Teaching and Research in Human Rights (Evropski Centar za nastavu i istraživanje iz oblasti ljudskih prava)
EU = European Union (Evropska unija)
EZ = Evropska zajednica Vidi (EC)
FBiH = Federacija Bosne i Herzegovine
FEB = Izdavačka kuća
FNRJ = Federativna Narodna Republika Jugoslavija
FREEEB 92 = Izdavač Slobodna Evropa - B92
FTV = Federalna televizija (Sarajevo)
GAK = Ginekološko-akušerska klinika
GSUN = Generalni sekretar Ujedinjenih nacija
GŠ = Glavni štab

GŠ OS SFRJ = Glavni štab oružanih snaga SFRJ
HESY = Hemoralgični sindrom
HDZ = Hrvatska demokratska zajednica u (BiH)
HIC = Hemoralgija intrakracijalna
HLJKPP = Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu
HRW = Human Rights Watch (Organizacija za zaštitu ljudskih prava)
HV = Hrvatska vojska
HVO = Hrvatsko vijeće obrane
IAGS = International Association of Genocide Scholars (Međunarodna asocijacija istraživača genocida)
ICC = International Criminal Court (Međunarodni krivični sud)
ICJ = International Court of Justice (Međunarodni sud pravde)
ICR = International Court for Ruanda (Međunarodni krivični sud za Ruandu)
ICRC = International Committee of the Red Cross (Međunarodni komitet Crvenog krsta)
ICTR = International Criminal Tribunal for Ruanda (Međunarodni krivični tribunal za Ruandu)
ICTY = International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju)
IDC = Istraživačko dokumentacioni centar
IDPs = Internally/internationally displaced persons (interno/u svijetu raseljene osobe)
IFOR = Implementation Force (Snage za implementaciju Dejtonskog sporazuma)
”IKAR“ = Talijanska mesna konzerva (iz međunarodne pomoći)
IKM = Istaknuto komandno mjesto
ILC = International Law Commission (Komisija za međunarodno pravo)
IPTF = International Police Task Force (Međunarodne policijske operativne snage UN-a)

”IQ i EQ“ = [Intelligence Quotient (Koeficijent inteligencije) i Emotion Quotient (Koeficijent emocije)] Agencija za kliničku psihologiju

ITD7 = Izdavačka kuća

IUGR = Retardation in interuterin growth (Zastoj u unutarmateričnom razvoju)

IZ = Islamska zajednica

IWPR = Institute for War and Peace Researches (Institut za ratna i mirnodopska istraživanja - iz Holandije)

JA = Jugoslovenska armija

JNA = Jugoslovenska narodna armija

KEBS = Konferencija o evropskoj bezbjednosti i saradnji Vidi (CSCE)

KGB = (К ГБ) Комитет государственной безбедности (Komitet državne bezbjednosti SSSR-a)

KJ = Kraljevina Jugoslavija

KJKP = Komunalno javno kantonalno preduzeće Pokop

KM = Komandno mjesto

KPD = Kazneno popravni dom

KPZ = Kazneno-popravni zatvor/zavod

KSHS = Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca

KZ = Krivični/kazneni zakon

KZ BiH = Kazneni/krivični zakon BiH

LDP = Liberalno-demokratska partija (Srbija)

lpbr = Laka pješadijska brigada

LSD = Bojni (psihohemijski) (otrov LSD-25 dietil-amid lizergične kiseline)

MALF = Malformacija ploda

MAG = Muslimanska organizacija za antigenocidnu aktivnost

MAP = Mješoviti artiljerijski puk

MIP = Ministarstvo inostranih poslova

MKT = Međunarodni kriminalni tribunal

MKCK = Međunarodni komitet Crvenog krsta

MKS = Međunarodni krivični sud

MKSJ = Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju

MKSR = Međunarodni krivični sud za Ruandu
MKTBJ = Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju (ICTY)
MSP = Međunarodni sud pravde Vidi (ICJ)
MSPH = Međunarodni sud pravde u Hagu
mtbr = Motorizovana brigada
MUP = Ministarstvo unutrašnjih poslova
MZ = Međunarodna zajednica
MZ = Mjesna zajednica
N = Novorođenče
NATO = North Atlantic Treaty Organization (Sjevernoatlatski savez/pakt)
NCIS = National Criminal Intelligence Service (Državna krivična obavještajna služba)
NGŠ = Načelnik Generalštaba
NIP = Novinsko izdavačko preduzeće
NIPP = Novinsko izdavačko privredno preduzeće
NKUP = NKVD Народный комитет внутренних дел (Narodni komitet unutrašnjih poslova)
NOB = Narodnooslobodilačka borba
NOLIT = Izdavačko preduzeće Nova literatura
NOP = Narodnooslobodilački pokret
NOV = Narodnooslobodilačka vojska
NSRS = Narodna skupština Republike Srpske
NS FNRJ = Narodna skupština Federativne Narodne Republike Jugoslavije
NTV = Nezavisna televizija
NUNS = Nezavisno udruženje novinara Srbije
NVO = Naoružanje i vojna oprema
OBP = Obavještajno bezbjednosni poslovi
OC = Operativni centar
OHR = Office of the High Representative (Ured Visokog predstavnika)
ONO = Opštenarodna odbrana
ONO i DSZ = Opšte-narodna odbrana i društvena samo-zaštita

OPCW = Organization for the Prohibition of Chemical Weapons (Organizacija za zabranu hemijskog oružja)
OS = Oružane snage
OSCE = Organization for Security and Cooperation in Europe (Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi - (CSCE)
OSRBiH = Oružane snage Republike Bosne i Hercegovine
OSRS = Oružane snage Republike Srpske
OŠ = Osnovna škola
OUN = Organization of United Nations (Organizacija ujedinjenih nacija)
OUR = Organizacija udruženog rada
OZN = Odredi za zaštitu naroda
Pan/Am = Panamerički, sveamerički
pbr = Pješadijska brigada
PIE = Profil – indeks emocija
PJP = Posebne jedinice policije
PJP = Policija javnog poretka
PJP CJB = Posebne jedinice policije Centra javne bezbjednosti
PMF = Prirodno-matematički fakultet
PROU = Prolapse of umbilicus prolapsus (ispadanje) pupčanika
PTSP = Posttraumatski stresni poremećaj
PTT = Pošta, telefon, telegram
PVO = Protivvazdušna odbrana
RABIC = Izdavačka kuća
RBiH = Republika Bosna i Hercegovina
RCG = Republika Crna Gora
RDB = Resor državne bezbjednosti
RDC = Research and Documentation Centre (Istraživačko dokumentacioni centar -(IDC)
RDS = Respiratorni distres sindrom
REKOM = Regionalna komisija za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava u nekadašnjoj SFRJ

RGIP = Revue generale du droit international public (Opšti pregled međunarodnog javnog prava)
RHIN = RH inkompatibilija
RiK = Rukovođenje i komandovanje
RIV = Republičko izvršno vijeće
RMR = Ratne matrijalne rezerve
RS = Republika Srpska
RSK = Republika Srpska krajina
RSS = Ratni stresni sindrom
RŠTO = Republički štab Teritorijalne odbrane
RTB = Radio televizija Beograd
RTLM = Radio Television libre des Milles Collines (Slobodna radio televizija "hiljadu brda", rasistička radio stanica u Ruandi)
RTV = Radio televizija
RV i PVO = Ratno vazduhoplovstvo i protivvazdušna odbrana
RV = Ratno vazduhoplovstvo
SAD = Sjedinjene Američke Države
SANU = Srpska akademija nauka i umetnosti
SAO = Srpska autonomna oblast
SAP = Samostalna autonomna pokrajina
SB UN-a = Savjet bezbjednosti UN-a – Vijeće sigurnosti UN-a
SCG = Srbija i Crna Gora
SCG, SiCG, S&CG = Srbija i Crna Gora
SDA = Stranka demokratske akcije
SDB = Služba državne bezbjednosti
SDS = Srpska demokratska stranka
SEPS = Sepsa
SFOR = Stabilization Forces (Stabilizacijske snage [pod rukovodstvom NATO-a])
SFRJ = Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
SJB = Služba javne bezbjednosti
SJB = Stanica javne bezbjednosti
SKJ = Savez komunista Jugoslavije
SNSD = Savez nezavisnih socijal-demokrata
SO = Skupština opštine

SPC = Srpska pravoslavna crkva
SPO = Srpski pokret obnove
SPSS = Statistical Postage Processing Package for the Social Science (Sistem za statističku obradu podataka u društvenim naukama)
SR BiH = Socijalistička Republika Bosna i Hercegoivna
SRJ = Savezna Republika Jugoslavija
SRT = Srpska radio televizija
SSNO = Savezni sekretarijat za narodnu odbranu
SSSR = **СССР** Союз Советских Социялистических Республик (Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika)
SUP = Sekretarijat unutrašnjih poslova
ŠVK = Štab vrhovne komande
TKP = Trgovačko knjiško preduzeće
TO = Teritorijalna odbrana
TRO = Turistička radna organizacija
TV = Television (Televizija)
TVSA = Televizija Kantona Sarajevo
tzv. = Takozvani
UAC = Universities Adopting Communities (Univerzitetske akademske zajednice)
UN = United Nations (Ujedinjene nacije)
UNDP = United Nations Development Program (Razvojni program Ujedinjenih nacija)
UNESCO = United Nations Educational Scientific and Cultural Organization (Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu)
UNHCR = United Nations High Commissioner for Refugees (Visoki Komesar [i Komersarijat] Ujedinjenih nacija za izbjeglice)
UNICEF = United Nations International Children's Emergency Fund (Međunaroni fond Ujedinjenih nacija za pomoć djeci)
UNMO = United Nations Military Observers (Vojni posmatrači Ujedinjenih nacija)
UNO = United Nations Organization (Organizacija ujedinjenih nacija)

UNPF = United Nations Peace Forces (Mirovne snage Ujedinjenih nacija - u bivšoj Jugoslaviji)
UNPROFOR = United Nations Protection Forces (Snage Ujedinjenih nacija za zaštitu u bivšoj Jugoslaviji)
USA = United States of America (Sjedinjene Američke Države)
USSR = Union of Soviet Socialist Republics – Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika
UT - PTSP = Upitnik traume - posttraumatskog stresnog poremećaja
VJ = Vojska Jugoslavije
VK = Vrhovni komandant
VKBI = Vijeće kongresa Bošnjačkih intelektualaca
VO = Vojna oblast
VP = Vojna pošta
VRS = Vojska Republike Srpske
VRSK = Vojska Republike Srpske krajine
VSO = Vrhovni savjet odbrane SRJ
VŠ NOPO = Vrhovni štab narodnooslobodilačkih partizanskih odreda
VVO = Vrhovno vijeće odbrane (Vidi VSO)
WHO = World Health Organization (Svjetska zdravstvena organizacija)
WSSD = World Summit on Sustainable Development (Svjetski samit o održivom razvoju)
WUS = World University Service (Svjetski univerzitetski servis)
"Z – 4" = Propali međunarodni plan za završetak rata na Balkanu
ZOBK = Zajednica općina Bosanske krajine
ZOO = Zakon o obligacionim odnosima
ZZ = Zemljoradnička zadruga
ŽFT = Žrtva fašističkog terora

S A D R Ž A J

Sadržaj.....5

Skraćenice.....11

Predgovor.....21

Uvodna riječ (Prof. dr Muhamed Filipović, akademik: KONTEKST GENOCIDA NAD MUSLIMANIMA SREBRENICE U JULU 1995. GODINE).....29

Pozdravi Konferenciji.....45
- **Diana Wallis**, podpredsjednik Evropskog parlamenta
- **Jelko Kacin**, član Evropskog parlamenta
- **Sajeeda Warsi**, članica Britanskog parlamenta
- **Faruk Čaklovica**, rektor Univerziteta u Sarajevu

KNJIGA PRVA

PRVA TEMATSKA CJELINA

PRESUDA MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE - BOSNA I HERCEGOVINA PROTIV SRBIJE I CRNE GORE (26. FEBRUAR 2007.) I NJENE IMPLIKACIJE

Prof. dr. Smail Čekić, PRAKSA MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE PRAVNA ILI POLITIČKA ? - *PREDMET: BOSNA I HERCEGOVINA PROTIV SRBIJE I CRNE GORE* - 55

Prof. dr. Omer Ibrahimagić, PROCEDUROM MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE O IZVRŠENOM GENOCIDU U SREBRENICI DELEGITIMIRANA JE REPUBLIKA SRPSKA KAO ZASEBAN ENTITET U BOSNI I HERCEGOVINI.....139

Prof. dr. Sakib Softić, PRAVNE POSLJEDICE PRESUDE MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE ZBOG KRŠENJA KONVENCIJE O GENOCIDU.....145

Prof. dr. Zijad Hasić, MEĐUNARODNOPRAVNI ASPEKT PRESUDE MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE O GENOCIDUU BOSNI I HERCEGOVINI 159

Prof. dr. Muhamed Filipović, **akademik**, ODSTUPANJA TVORACA ICTY-a U ODNOSU NA NIRNBERŠKE PRINCIPE I PRAKSU.....172

Prof. dr. Carlo Gerardo Pinnetti, PONOVNO RAZMATRANJE ZNAČENJA GENOCIDA - RAT, POLITIKA I REFLEKS ANALOGIJE.....183

Amir Ahmić, MEĐUNARODNI SUD PRAVDE - POGREŠNA KOPIJA MEĐUNARODNOG KRIVIČNOG SUDA ZA BIVŠU JUGOSLAVIJU.....213

Dr. Jean-Claude Metraux, PRIZNAVANJE GENOCIDA - MEĐUNARODNO PRAVO I MENTALNO ZDRAVLJE.....237

Mr. Enis Omerović, NAMJERA ZA GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI.....262

Prof. dr. Ismet Dizdarević, PSIHOLOŠKI INDIKATORI POSTOJANJA SPECIFIČNE NAMJERE ZA ZLOČIN GENOCIDA.....290

Mr. Maja Sahadžić, RAZMATRANJE PRESUDE MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE U SPORU KOJI SE ODNOSI NA PRIMJENU KONVENCIJE O SPREČAVANJU I KAŽNJAVANJU ZLOČINA GENOCIDA IZ 1948. GODINE (BOSNA I HERCEGOVINA PROTIV SRBIJE I CRNE GORE) - ZNAČAJ PRESUDE MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE ZA BOSNU I HERCEGOVINU.....315

Šejla Haračić, PRESUDA MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE - PRECEDENT BUDUĆIM SPOROVIMA O ODGOVORNOSTI DRŽAVE ZA GENOCID?.....336

Doc. dr. Hajriz Bećirović, DRŽAVA KAO SUBJEKT GENOCIDA.....372

Dipl. pravnik Ibro Bulić, PRAKSA SUDA I TUŽITELJSTVA BIH U PROCESUIRANJU GENOCIDA U SIGURNOJ ZONI UN - SREBRENICA 1995. GODINE.....384

Mr. Sabina Galijatović, TRETMAN DOKAZA U MEĐUNARODNOM SUDSTVU ZA ZLOČIN GENOCIDA - INTERESI DRŽAVA IZNAD PRAVA ŽRTAVA.....456

Prof. dr. Samir Arnautović, KULTUROLOŠKI ASPEKTI RATA I PRESUDA MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE.....474

Doc. dr. Selmo Cikotić, PREVENCIJA GENOCIDA I SIGURNOSNI INTERESI BOSNE I HERCEGOVINE.....484

Doc. dr. Izet Šabotić, HISTORIOGRAFSKE KARAKTERISTIKE I POSEBNOSTI PRESUDE MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE U TUŽBI REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE PROTIV SR JUGOSLAVIJE (SRBIJE I CRNE GORE).....498

Prof. dr. Safet Bandžović, POLITIČKI INTERESNI REALIZAM I DOMETI MEĐUNARODNOG PRAVA.....519

Prof. dr. Adib Đozić, POTREBA REDEFINIRANJA SUBJEKTA GENOCIDA U SAVREMENOJ ZNANSTVENOJ TEORIJI.....558

Dr. Bakir Alispahić, TERORIZAM I GENOCID.....581

Prof. dr. Ron Adams – Dr. Hariz Halilović, ŽIVOT I SMRT NA GRANICI - "LOKALNI" GENOCID U GLOBALNOM KONTEKSTU.....596

Dr. Hariz Halilović, ETIKA, LJUDSKA PRAVA I ISTRAŽIVANJE: ETNOGRAFIJA U POSLJERATNOJ BOSNI I HERCEGOVINI.....626

FOTOGRAFIJE.....659

KNJIGA DRUGA

DRUGA TEMATSKA CJELINA

PLANIRANJE, PRIPREMANJE, ORGANIZOVANJE I IZVRŠENJE GENOCIDA U REPUBLICI BOSNI I HERCEGOVINI

Prof. mr. Muharem Kreso, "AKTIVNA BORBENA DEJSTVA OKO ENKLAVA" PODRINJA.....681

Prof. dr. David Pettigrew, GEOGRAFIJA GENOCIDA U ISTOČNOJ BOSNI.....719

Prof. dr. Jusuf Žiga, MIKRO I MAKRO DIMENZIJE GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA U SREBRENICI.....735

Jasmin Odobašić, GENOCID NA PODRUČJU BOSANSKE KRAJINE 1992-1995.....750

Mr. Mesud Šadinlija, SMANJENJE I RAZORUŽANJE TERITORIJALNE ODBRANE SRBIH – ASPEKTI PRIPREME AGRESIJE NA BOSNU I HERCEGOVINU.....769

Mr. Sabahudin Šarić, VELIKOSRPSKA GENOCIDNA IDEOLOGIJA.....791

Osman Selak, UČEŠĆE JNA U AGRESIJI NA BOSNU I HERCEGOVINU.....813

Mr. Meldijana Arnaut-Haseljić, MEDIJI U FUNKCIJI REALIZACIJE GENOCIDA U BOSNI.....839

Amor Mašović, MASOVNE GROBNICE – JASAN DOKAZ GENOCIDA U BOSNI I HERCEGOVINI.....872

Mr. Velid Šabić, GENOCID U SREDNJEM PODRINJU 1992.-1995.....886

Dr. Bećir Macić, GENOCID U SREBRENICI DO 1995. GODINE.....907

Merisa Karović, Ešref Aličković i Mr. Husejin Omerović, GENOCID NA PODRUČJU OPŠTINE VLASENICA 1992.-1995.....919

Avdo Huseinović, DESETI DIVERZANTSKI ODRED – EGZEKUTOR SREBRENIČKIH BOŠNJAKA.....960

Salko Gušić, UČEŠĆE MUP-a REPUBLIKE SRPSKE U GENOCIDU U SREBRENICI JULA 1995.....967

Senad Omerika, GENOCID NAD BOŠNJACIMA NA TERITORIJI NEVESINJA 1992. GODINE.....987

Mr. Husejin Omerović i Fadil Imamović, ZLOČIN GENOCIDA NA PODRUČJU OPĆINE BRČKO 1992. – 1995.....995

Zilha Mastalić-Košuta, GENOCID NAD DJECOM U SREBRENICI - SIGURNOJ ZONI UN-A JULA 1995.....1033

Mr. Muharem Omerdić, DEVASTACIJA DŽEMATA, RUŠENJE DŽAMIJA I UBISTVA IMAMA I UČENIKA MEDRESE U SREBRENICI 1992. DO 1995. GODINE.....1061

Doc. dr. Rasim Muratović, UNIŠTAVANJE HISTORIJSKIH, KULTURNIH I VJERSKIH OBJEKATA ISLAMSKE ARHITEKTURE U BOSNI I HERCEGOVINI U PERIODU AGRESIJE 1992.-1995.....1076

Prof. dr. Faruk Dalagija, AGRESOR JE KORISTIO BOJNE OTROVE TOKOM AGRESIJE NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU.....1088

TREĆA TEMATSKA CJELINA

PORICANJE GENOCIDA I SJEĆANJE NA GENOCID

Prof. dr. Kasim Trnka, SANKCIONISANJE NEGIRANJA ZLOČINA GENOCIDA U BOSNI I HERCEGOVINI.....1109

Louise L. Lambrichs, GENOCID, PORICANJE I PONAVLJANJE – ODGOVORNOST MEĐUNARODNOG PRAVOSUĐA U POGLEDU BUDUĆNOSTI I MIRA.....1121

Prof. dr. Janja Beč-Neumann, PORICANJE GENOCIDA KAO NJEGOVA POSLEDNJA FAZA IZ PERSPEKTIVE POSMATRAČA (SLUČAJEVI).....1153

Florence Hartmann, FAZE GENOCIDA – SVIJET JE PROPUSTIO DA SPRIJEČI GENOCID U BOSNI.....1175

Prof. dr. Dževad Termiz, KONCEPTUALIZACIJA NAUČNOG ISTRAŽIVANJA GENOCIDA.....1185

Prof. dr. Muhamed Šestanović, MENTALNE POVREDE ŽRTAVA AGRESIJE NAD BOŠNJACIMA U BOSNI I HERCEGOVINI - ISKUSTVA IZ SUDSKE PRAKSE U TRETIRANJU RATNIH MENTALNIH POVREDA.....1208

Prof. dr. Azem Kožar, KULTUROCID U FUNKCIJI GENOCIDNE STRATEGIJE AGRESIJE NA BOSNU I HERCEGOVINU OD 1992. DO 1995.....1222

Dr. Slobodan Pavlović, PSIHIČKA TRAUMA I GENOCID U BiH 1237

Prim. dr. sci. Ismet Suljević i drugi, NEKE SOCIJALNO-MEDICINSKE POSLJEDICE GENOCIDA POČINJENOG OD STRANE AGRESORA U SARAJEVU 1992.-1995.....1254

Mr. Faid Hećo, PORICANJE ZLOČINA GENOCIDA U BOSNI I HERCEGOVINI.....1268

Prof. dr. Hakija Đozić, ZLOČINCIMA AMNESTIJA I OPLJAČKANA IMOVINA, A PREŽIVJELE ŽRTVE RATA NISU DOBILE SATISFAKCIJU (POKUŠAJ APROKSIMATIVNOG BILANSIRANJA ŠTETA RBIH 1992-1995).....1279

Mujo Kafedžić, KRVAVI TRAGOVI I PUSTOŠ GENOCIDA U FOČI.....1300

Mr. Zijad Bećirović, DA LI ŽIVIMO SA ZLOČINCIMA?.....1330

Mr. Dževad Mahmutović - Mr. Nermin Lapandić, GENOCID KAO POJAVNI OBLIK ORGANIZIRANOG KRIMINALA SA OSVRTOM NA BOSNU I HERCEGOVINU - ARGUMENTI "ZA" I "PROTIV".....1338

Mesud Hero, MEMORIJALNI CENTAR I NJEGOVA ULOGA U OČUVANJU SJEĆANJA NA DOGAĐAJ KOJI JE MEMORIJALNA POJAVA 1358

Doc. dr. sci. Nermin Sarajlić, EKSPERTIZA POVREDA I UZROKA SMRTI KOD ŽRTAVA EKSHUMIRANIH IZ MASOVNIH GROBNICA.....1364

Doc. dr. Fahira Fejzić-Čengić, MEĐUNARODNI SUD PRAVDE I 'KULTURA NEKAŽNJAVANJA'.....1370

REZOLUCIJA EVROPSKOG PARLAMENTA O SREBRENICI, OD 15. januara 2009. 1382

FOTOGRAFIJE.....1385

Skraćenice.....1403

Sadržaj.....1413

PREVODIOCI:
Kadira Hadžić, Lejla Čović, Aida Međedović

UNOS TEKSTA:
Fuad Adžanel, Hajra Bibić

SLOG I PRELOM:
Anel Grabovica

ŠTAMPARIJA:
BOSNET, Sarajevo

TIRAŽ:
700